



ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุ

วิทยานิพนธ์
ของ
ชาญยุทธ สอนจันทร์

พหุ บัณฑิต สีเว

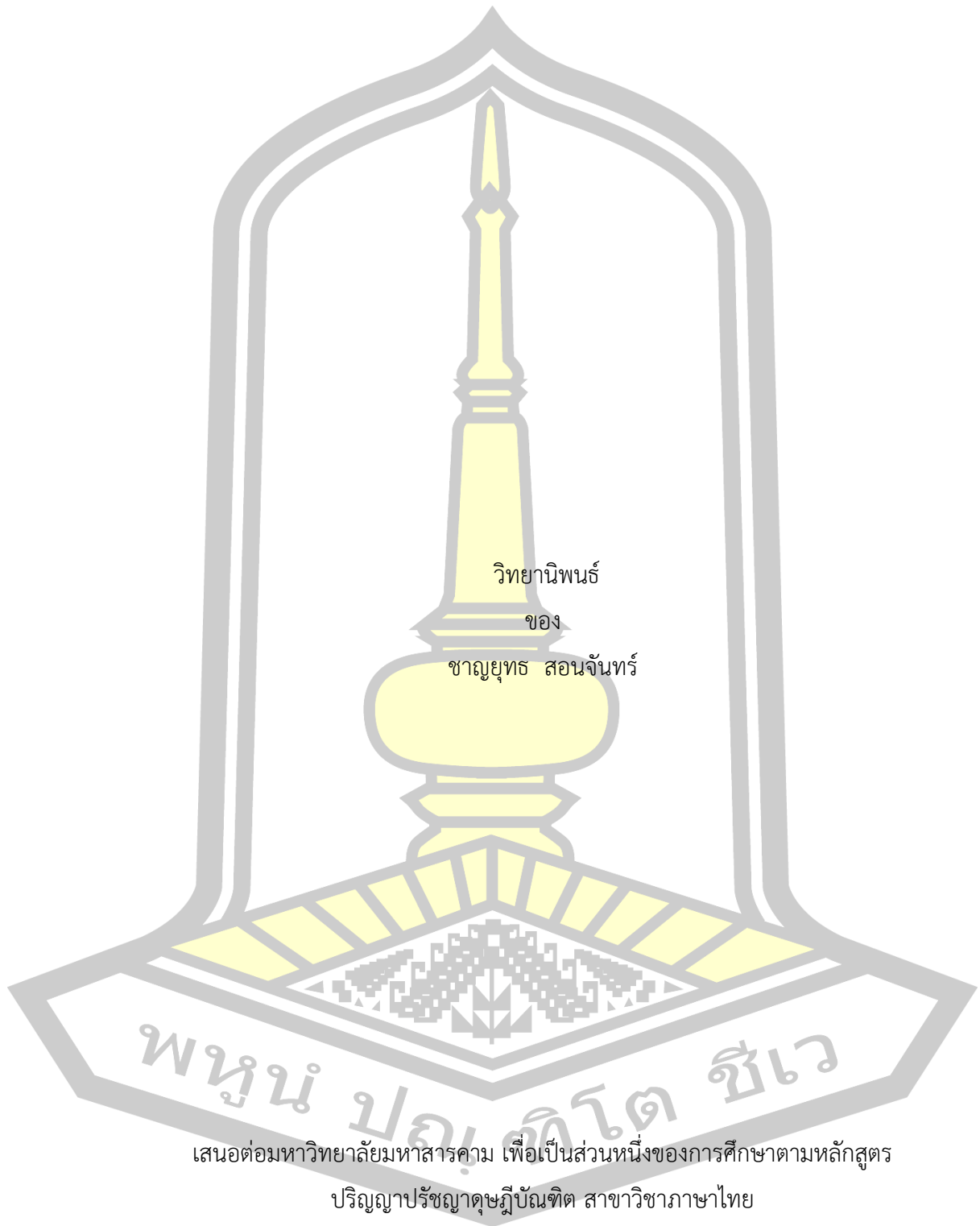
เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

พฤษภาคม 2563

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุ



วิทยานิพนธ์

ของ

ชาญยุทธ สอนจันทร์

พูน ปลูกดีโต ชีเว

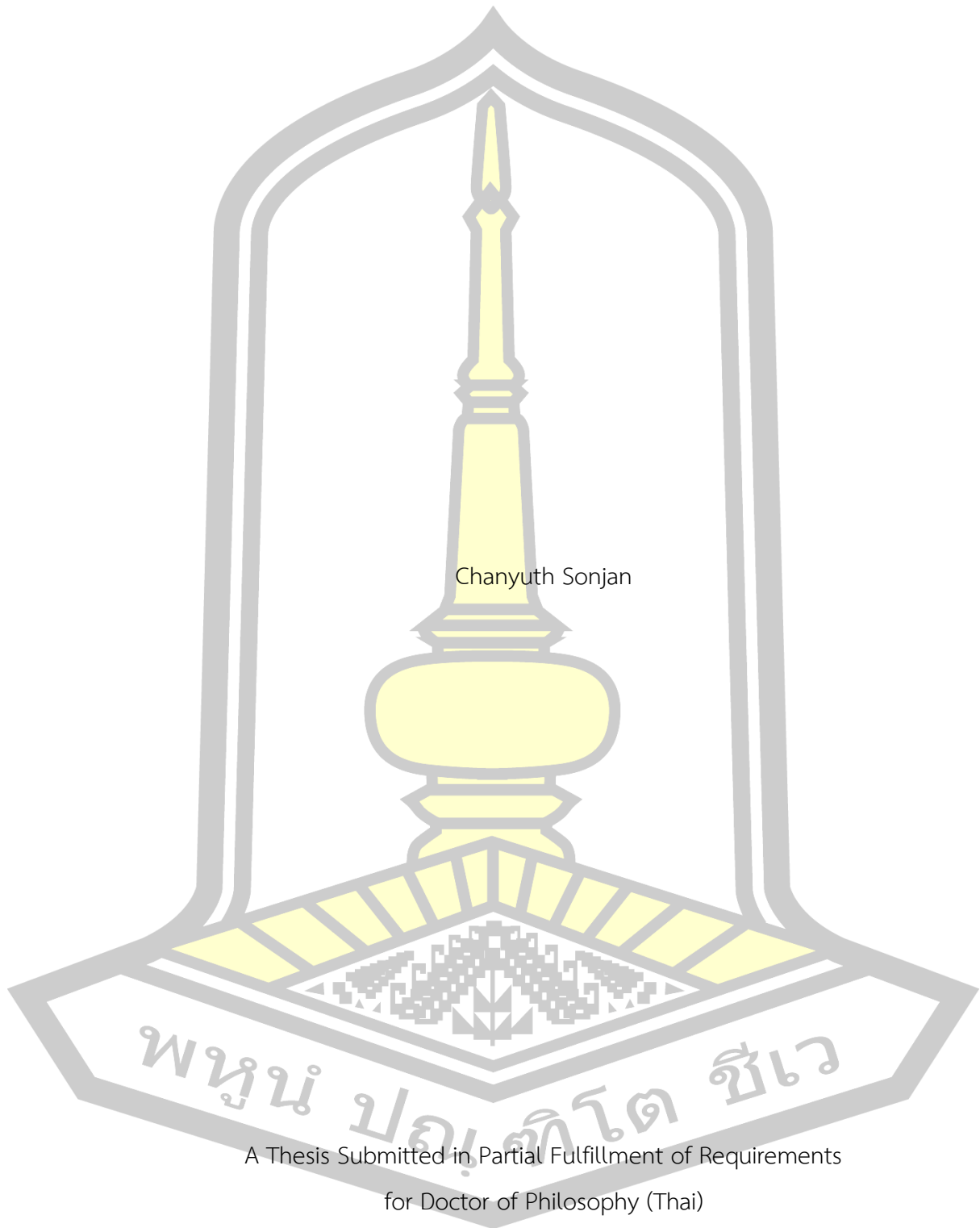
เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

พฤษภาคม 2563

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

The relationship between texts and ideas in the Urangadhātu



Chanyuth Sonjan

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements
for Doctor of Philosophy (Thai)

November 2020

Copyright of Mahasarakham University



คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของนายชาญยุทธ สอนจันทร์ แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(ศ. ดร. ปฐม หงษ์สุวรรณ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ผศ. ดร. ราชนันท์ นิลวรรณภา)

.....กรรมการ

(รศ. ดร. จารุวรรณ ธรรมวัตร)

.....กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(ผศ. ดร. สมชาติ มณีโชติ)

มหาวิทยาลัยขอนแก่นให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

.....
(รศ. ดร. นิตยา วรรณกิติร์)

คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

.....
(รศ. ดร. กริสน์ ชัยมูล)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อเรื่อง	ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุ		
ผู้วิจัย	ชาญยุทธ สอนจันทร์		
อาจารย์ที่ปรึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ราชนันท์ นิลวรรณภา		
ปริญญา	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต	สาขาวิชา	ภาษาไทย
มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	ปีที่พิมพ์	2563

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุเป็นการวิจัยแบบการใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและชุดความคิดที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ โดยใช้แนวคิดเรื่องสัมพันธ์บท การแพร่กระจายของนิทาน และแนวคิดเรื่องวิถีคิดมาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์ตามความมุ่งหมายการวิจัย 2 ประเด็น คือ 1) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทในตำนานอุรังคธาตุ 2) เพื่อศึกษาบทสะท้อนชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุ

ผลการศึกษาวิเคราะห์พบว่าตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับ มีเนื้อหาที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน โดยการหยิบยืมถ้อยคำข้อมูลให้แกกันและกัน ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อหาในตัวบท โดยการเพิ่มเสริมเติมแต่งให้มีความแตกต่างกันออกไป บทเส้นทางของหยิบยืมถ้อยคำข้อมูลกันระหว่างตัวบทได้ทิ้งร่องรอยความสัมพันธ์กันในลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ 1) ความสัมพันธ์ด้านการเพิ่มความในเนื้อหาตำนานอุรังคธาตุเป็นเรื่องราวที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการบรรจุพระอุรังคธาตุเป็นสำคัญ มีเนื้อหาที่ผสมผสานระหว่างเรื่องราวทางพระพุทธศาสนากับตำนานนิทานท้องถิ่นหรือมีตำนานปรัมปราปะปนอยู่ ผลจากการศึกษาพบว่าการเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ และมีการเพิ่มเนื้อหาที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมที่มีการบูรณปฏิสังขรณ์มาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้างสืบเนื่องต่อกันมาจนถึงสมัยที่พระธาตุพนมอยู่ในความดูแลของรัฐไทยจวบจนปัจจุบันตลอดถึงได้มีการเพิ่มรายละเอียดของตัวละคร ได้แก่ ตัวละครกษัตริย์ ตัวละครพระสงฆ์ และตัวละครผีมหะสิทธิ์หลักเมืองเข้ามาทำให้อาณาจักรของตำนานอุรังคธาตุบางฉบับมีเนื้อหาเพิ่มมากขึ้น มีการเพิ่มเสริมเติมแต่งรายละเอียดของเนื้อหาให้แตกต่างกันออกไป 2) ความสัมพันธ์ด้านการลดความในเนื้อหา การนำเสนอเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุนั้น เมื่อตำนานอุรังคธาตุฉบับหนึ่งถูกถ่ายทอดโอนด้วยเนื้อหาให้กับตำนานอุรังคธาตุอีกฉบับหนึ่ง พบว่ามีการลดความในเนื้อหาซึ่งปรากฏอยู่ 2 ลักษณะ คือการลดความแบบการตัดเนื้อหา เป็นการลดความโดยการตัดเนื้อหาส่วนใดส่วนหนึ่งของตำนานอุรังคธาตุที่เป็นต้นแบบออกทั้งหมด และการลดความแบบสรุปเนื้อหา เป็นการลดความแบบสรุปย่อความหรือการผนวกเนื้อหาโดยรักษาเนื้อหาหลักเอาไว้ 3) ความสัมพันธ์ด้านการสลับความในเนื้อหา การดำเนินเรื่องในเนื้อหาของตัวบทตำนานอุรังคธาตุบางฉบับมีการเรียงลำดับของเนื้อหาแตกต่างไปฉบับอื่น ๆ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าการเรียงลำดับเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้นมีการเรียงลำดับเนื้อหาสลับความกันอยู่ซึ่งจะมีทั้งการสลับความกันของเนื้อหาในรูปแบบของ

เหตุการณ์โครงเรื่องเนื้อหา และมีการสลับความกันในรูปแบบของการสับสนความซึ่งเป็นการสลับความที่เกิดจากการสับสนความด้วยตนเองในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ

สำหรับการศึกษาทสะท้อนชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุนั้น พบชุดความคิดอยู่ 4 ลักษณะด้วยกัน คือ 1) ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องศาสนา พบชุดความคิดที่เป็นความเชื่อทางศาสนาอยู่ 3 ลักษณะ คือ ชุดความคิดเกี่ยวกับความเชื่อแบบดั้งเดิม ชุดความคิดเกี่ยวกับความเชื่อแบบพุทธศาสนา และชุดความคิดเกี่ยวกับการผสมผสานทางศาสนา โดยชุดความคิดเกี่ยวกับความเชื่อแบบดั้งเดิมและชุดความคิดเกี่ยวกับความเชื่อแบบพุทธศาสนานั้นมีลักษณะการสะท้อนชุดความคิดผ่านวิธีคิดด้านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ตัวละคร และพฤติกรรมของตัวละคร อันมัยของการผสมผสานกันความคิดในความเชื่อแบบดั้งเดิมกับพระพุทธรูปอยู่ ขณะที่ชุดความคิดเกี่ยวกับการผสมผสานทางศาสนานั้นมีลักษณะที่สะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานกันทางความคิดที่มีนัยของการผสมผสานแบบขัดแย้ง การผสมผสานแบบยอมรับ และการผสมผสานแบบแสดงความสัมพันธ์ 2) ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องการเมือง พบชุดความคิดที่สื่อให้เห็นถึงนัยการเมืองอยู่ 2 ลักษณะ คือ การช่วงชิงความหมายผ่านระบบความเชื่อทางศาสนา และการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านระบบความเชื่อทางพระพุทธรูป อันเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในสร้างสิทธิอันชอบธรรมให้แก่ระบบกษัตริย์ 3) ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องเพศ พบว่ามีลักษณะมีการต่อสู้ต่อรองเรื่องเพศระหว่างเพศชายกับเพศหญิง มีการเบียดขับเพศหญิงให้ออกจากพื้นที่ทางพระพุทธรูป และอ้างสิทธิ์อันชอบธรรมว่าเพศชายคือผู้เข้าถึงธรรม และมีฐานะเป็นผู้มีบุญบารมีมากกว่า ขณะเดียวกันเพศหญิงก็พยายามต่อสู้ต่อรองในลักษณะของความเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธรูปและเป็นคู่บุญบารมีของกษัตริย์เพื่อที่จะเข้าถึงพื้นที่ทางพระพุทธรูป 4) ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องชาติพันธุ์ พบว่ามีลักษณะของการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนาแบบกระแสน้ำเพื่อให้มีความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการนับถือพระพุทธรูปศาสนาเดียวกัน และมีการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนาในลุ่มน้ำโขง โดยการยึดโยงพระธาตุพนมเป็นศูนย์รวมศรัทธาเพื่ออ้างสิทธิ์ความเป็นผู้ที่อยู่ภายใต้ร่มเงาของพระธาตุพนมองค์เดียวกัน

คำสำคัญ : สัมพันธบท, วิธีคิด, ตำนานอุรังคธาตุ

พูนุ ปรณ ทิโต ชีเว

TITLE The relationship between texts and ideas in the Urangadhatu
AUTHOR Chanyuth Sonjan
ADVISORS Assistant Professor Rachan Nilawanapa , Ph.D.
DEGREE Doctor of Philosophy **MAJOR** Thai
UNIVERSITY Mahasarakham University **YEAR** 2020

ABSTRACT

This research study on the relationship between texts and ideas in the Urangadhatu legend is a qualitative research methodology that appears in the Urangadhatu legend content by using the concept of intertextuality, the spread of fairy tales, and the concept of the way of thinking. It was a framework for analyzing research objectives in two main issues: 1) to study the relationship between the texts in the Urangadhatu legend; 2) to study the reflections of the thoughts in the Urangadhatu legend.

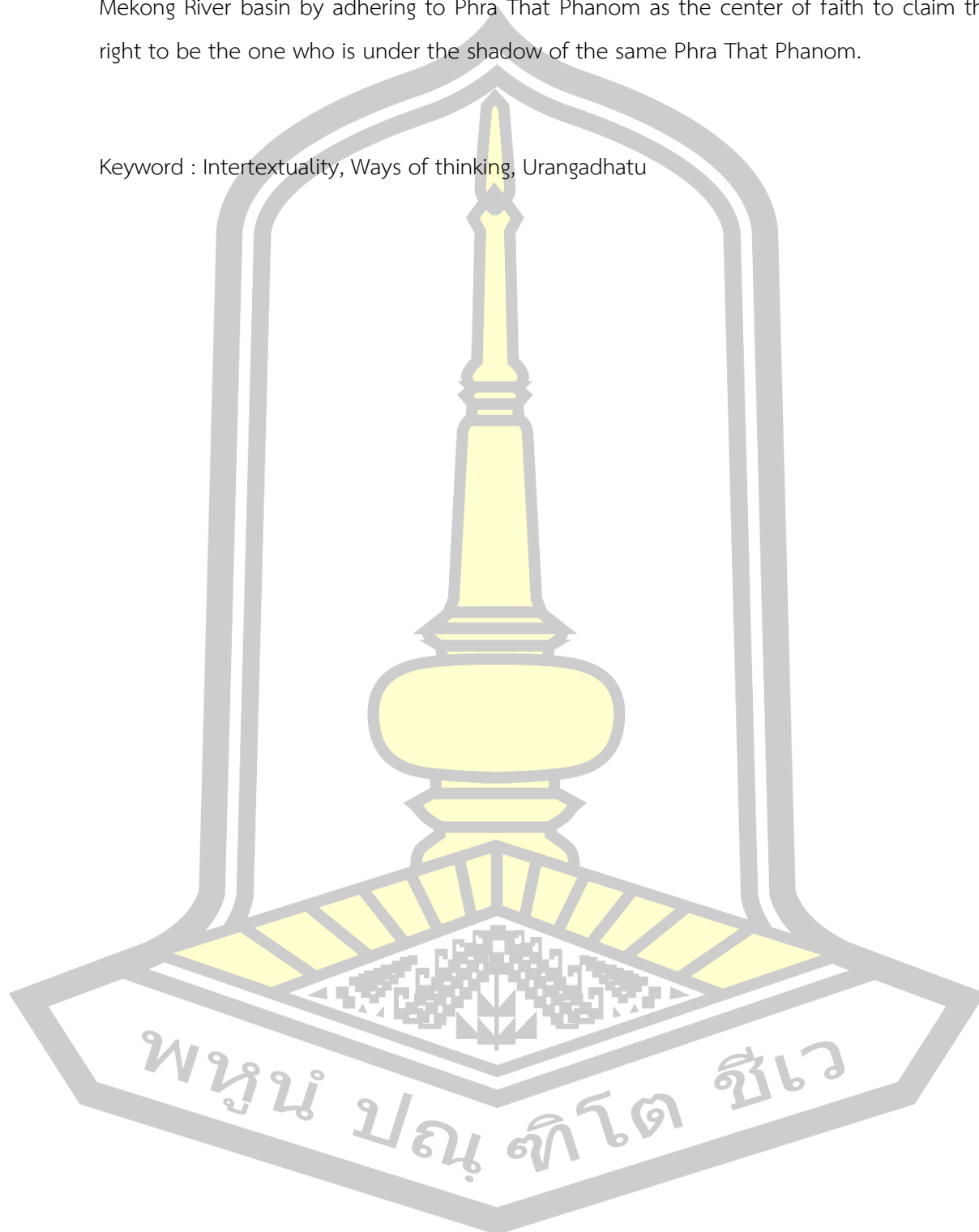
The analysis results articulated that the 6 versions of the Urangadhatu legend are related to each other by borrowing and linking information to each other. It shows that one chapter cannot be alone without the other. However, in the Urangadhatu legend text, the information is borrowed from one another when spreading from one chapter to another. This causes a change in the details of the chapter's content by adding additional enhancements to take the differences out. The path of borrowing links information between the script traces the relationship in various ways, including 1) the relationship of additional content of the Urangadhatu legend is a story with significant content about the main containing Phra Urangadhatu. Most of the content is a legend that has been passed down for a long time consisting of the content that mixes Buddhist stories with local tales of ancient legends. The results of the study demonstrate that more details about the historical events are added, and there is more content of the stories about the restoration of Phra That Phanom, which has been restored since the Lan Xang Kingdom continued to the time when Phra That Phanom was under the supervision the Thai state now. Throughout the details of the play characters, such as the king, monk, and the Mahesak ghost, the city pillar came in to make the content of the Urangadhatu legend more, which reflects that the Urangadhatu legend, when it spreads from one version of the

Urangadhātu legend to another, would be added to different details of the content. 2) Relationships of reducing the content presenting the Urangadhātu legend content when one of the Urangadhātu legends is transferred to another one. Inevitably, there is a reduction in the content of the Urangadhātu legend that it is deliberately and unintentionally, which the study found that there is a reduction in the content of the Urangadhātu legend with two characters: the reduction in the content by eliminating any part of the original the Urangadhātu legend, and reducing the form of summarized content. This is a reduction in the summary or inclusion of content and keeping the main content. 3) The relationship between the inversion of the content and the story's procedures in the text of Urangadhātu legend from one version to the other has been arranged in a different order of content. The study found that in order to sort the content of the Urangadhātu legend, which has reversed content in the form of the storyline, and there is interchangeability in the form of confusion, which is an alternation caused by the complication and confusion with each other in the content of the Urangadhātu legend.

For the study of reflections on the set of thoughts in Urangadhātu legend, there are four aspects of ideas found together: 1) the set of the religious idea found that there are 03 aspects of religious beliefs, which are traditional, Buddhist beliefs, and a set of ideas about combining religion by a set of ideas about traditional beliefs and related to the Buddhist mindset. A reflection of the thought characterizes it through the concept of sacred space, character, and character's behavior. There are implications of combining traditional beliefs and Buddhism while the idea of integrative religion, which has characteristics reflecting the implicit thought combinations of contradictory, acceptable, and a combination of relationships. 2) The set of political thoughts found a set of thoughts that convey the implications of politics in two aspects: the contention of meaning through religious beliefs and strengthening political ideologies through the Buddhist belief system. It is one of the tools in establishing the legitimate rights of the monarchy. 3) the set of thoughts-based gender found a gender negotiation between the male and the female. There was a push to drive women out of the Buddhist path, and claiming the rights that a male is a person who has access to the dharma and is more virtuous while women struggle to negotiate in the manner of being a patron of Buddhism and a royal allegiance in order to gain access to the Buddhist path. 4) The idea of ethnography found that there was a characteristic of building a network of mainstream Buddhist communities to have

the same ethnicity as Buddhism. It was building a network of Buddhist communities in the Mekong River basin by adhering to Phra That Phanom as the center of faith to claim the right to be the one who is under the shadow of the same Phra That Phanom.

Keyword : Intertextuality, Ways of thinking, Urangadhatu



กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบขอบพระคุณมหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด ที่ให้โอกาสข้าพเจ้าได้ศึกษาต่อและได้มอบทุนการศึกษาในระดับดุขฎิบัณฑิต สาขาภาษาไทย จนสามารถสำเร็จการศึกษาในครั้งนี้ ขอบพระคุณ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ที่ได้มอบทุนการวิจัยทุนอุดหนุนการวิจัยเพื่อพัฒนานิสิตระดับบัณฑิตศึกษา (ปริญญาเอก) งบประมาณเงินรายได้ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ปีงบประมาณ พ.ศ. 2562

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ได้ด้วยความเมตตาช่วยเหลือจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ราชันย์ นิลวรรณภา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก ท่านมีความเมตตากรุณา ให้กำลังใจให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือในการทำวิทยานิพนธ์ทุกอย่าง เริ่มตั้งแต่จุดเริ่มต้นของการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ การตั้งชื่อเรื่อง นำแนะข้อมูลที่จะทำและให้คำปรึกษากับลูกศิษย์อย่างเป็นกันเอง วิทยานิพนธ์เล่มนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้เลยถ้าปราศจากท่าน ผู้วิจัยมีความซาบซึ้งอย่างหาที่สุดมิได้ ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร.ปฐม หงษ์สุวรรณ ได้อบรมสั่งสอนให้ความรู้ด้านคติชน และได้เมตตาช่วยชี้แนะในการทำวิจัยตลอดมา รองศาสตราจารย์ ดร.จารุวรรณ ธรรมวัตร ได้อบรมสั่งสอนให้ความรู้ในศาสตร์วิชาต่าง ๆ ทางภาษาไทยให้ผู้วิจัยมาตั้งแต่ต้นจนจบ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมชาติ มณีโชติ ผู้ให้คำชี้แนะ ข้อบกพร่องของงานวิจัยในประเด็นต่าง ๆ เพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

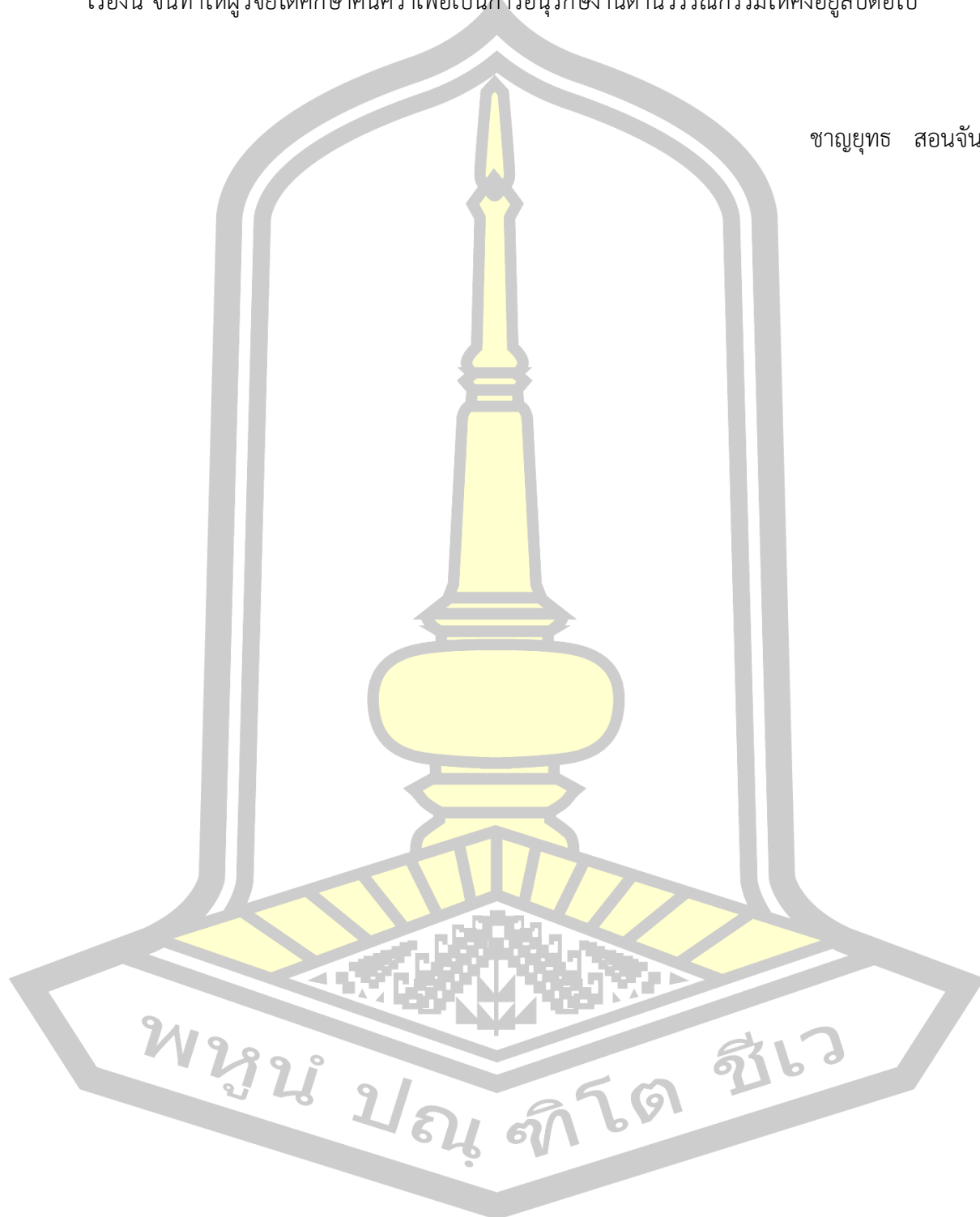
ขอกราบขอบพระคุณพระครูรัตนภิรมย์ (หลวงพ่อบิรมย์ ผลิโก) เจ้าคณะตำบลโคกพระ (ธ) วัดป่ากู่แก้ว บ้านขามเรียม ตำบลขามเรียม อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม และพระอาจารย์ ปัญญา สุจิตโต เจ้าอาวาสวัดป่าบุษนิมิต (ธ) บ้านหนองหิน ตำบลโคกก่อ อำเภอมือเมือง จังหวัดมหาสารคาม ที่ได้ให้ความเมตตาอนุเคราะห์ให้ที่พักอาศัยในขณะที่ทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้

ขอบพระคุณ ดร.ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ ที่มอบหนังสือตำนานอุรังคธาตุให้กับผู้วิจัย ตลอดถึง ขอบพระคุณอาจารย์ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์ ที่มอบหนังสืออุรังคธาตุ ฉบับ จ.ศ.1167 (พ.ศ. 2348) ได้นำมาศึกษาค้นคว้าทำวิจัยในครั้งนี้ คุณอาทิตย์ แวงโส ที่ให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือ ให้กำลังใจ ร่วมสุขร่วมทุกข์ให้คำปรึกษาในการวิจัย คุณกาญจนา สอนจันทร์ ภรรยา เด็กชายธนเดช สอนจันทร์ หรือน้อง โโกโก้ บุตรชาย ที่ให้กำลังใจมาโดยตลอด ขอบพระคุณพี่พวงเพชร และพินุช เจ้าหน้าที่บัณฑิตผู้ให้ความช่วยเหลืออำนวยความสะดวกในการทำวิจัยครั้งนี้ทุกอย่าง รวมทั้งน้องก๊วง ผู้นำรัก ที่ได้อำนวยความสะดวกในการติดต่อเรื่องทุนการศึกษาทุกประการ ตลอดถึงเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาสารคาม และเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด ที่อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าหาหนังสือเอกสารทางวิชาการต่าง ๆ

ผู้วิจัยขอรำลึกและขอบขอบคุณความดีจากงานวิจัยนี้แต่บุพการี คุณบิดามารดา และคุณครูบา

อาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้แก่ผู้วิจัย ตลอดถึงบรรพบุรุษที่ได้สร้างสรรค์งานด้านวรรณกรรม
เรื่องนี้ จนทำให้ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเพื่อเป็นการอนุรักษ์งานด้านวรรณกรรมให้คงอยู่สืบต่อไป

ชาญยุทธ สอนจันทร์



สารบัญ

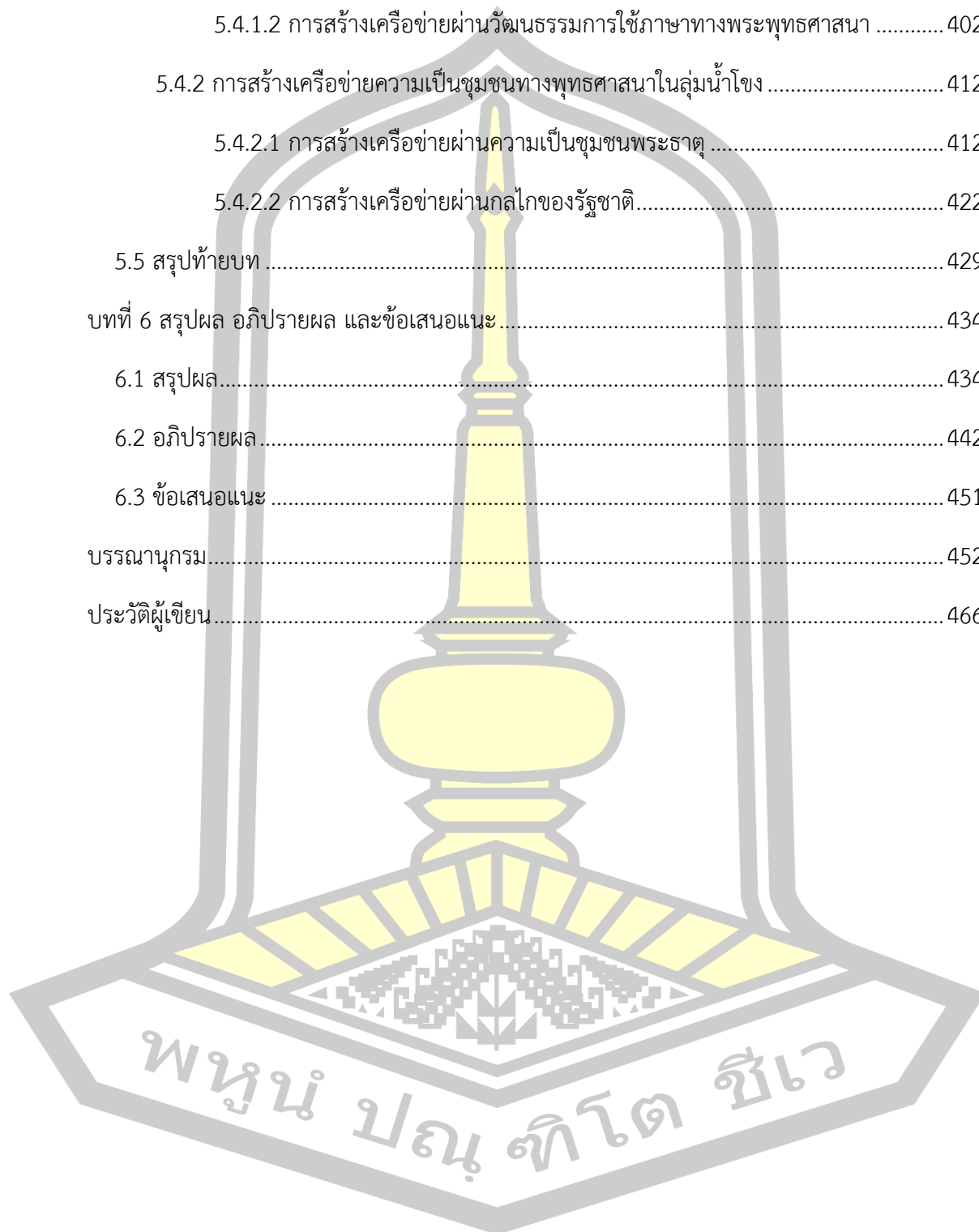
	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ฎ
สารบัญตาราง.....	ณ
สารบัญภาพประกอบ.....	ด
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ภูมิหลัง.....	1
1.2 ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	11
1.3 คำถามหลักในการวิจัย	11
1.4 ความสำคัญของการวิจัย.....	11
1.5 ขอบเขตของการวิจัย.....	11
1.6 วิธีดำเนินการวิจัย.....	12
1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ	13
1.8 กรอบแนวคิดหลักในการวิจัย	13
1.8.1 แนวคิดเกี่ยวกับสัมพันธบท	13
1.8.2 แนวคิดเกี่ยวกับวิธีคิด.....	15
1.9 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	15
1.9.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาสัมพันธบท	16
1.9.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิธีคิด	29
1.9.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาดำเนินการอรรถาตุ.....	38

บทที่ 2 ทบทวนแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย.....	48
2.1 แนวคิดที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างตัวบท	48
2.2 แนวคิดเกี่ยวกับวิธีคิด	59
2.3 สรุปท้ายบท	80
บทที่ 3 ความหลากหลายของตำนานอุรังคธาตุในสังคมลุ่มน้ำโขง.....	82
3.1 ความหลากหลายว่าด้วยวรรณกรรมในสังคมลุ่มน้ำโขง	82
3.2 ความหลากหลายว่าด้วยตำนานพระธาตุ.....	90
3.3 ความหลากหลายว่าด้วยตำนานอุรังคธาตุ.....	100
3.4 สรุปท้ายบท	150
บทที่ 4 สัมพันธ์ระหว่างตัวบทของตำนานอุรังคธาตุ	152
4.1 ความสัมพันธ์ด้านการเพิ่มความในเนื้อหา.....	159
4.1.1 การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหา	160
4.1.1.1 การเพิ่มรายละเอียดเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์.....	163
4.1.1.2 การเพิ่มรายละเอียดเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุ	169
4.1.2 การเพิ่มรายละเอียดของตัวละคร.....	172
4.1.2.1 การเพิ่มตัวละครกษัตริย์.....	177
4.1.2.2 การเพิ่มตัวละครพระสงฆ์	182
4.1.2.3 การเพิ่มตัวละครผีแม่เหล็ก.....	185
4.2 ความสัมพันธ์ด้านการลดความในเนื้อหา	189
4.2.1 การลดความแบบตัดเนื้อหา	190
4.2.1.1 เนื้อหาด้านพระปรมศวรตั้งพระพานให้เป็นใหญ่.....	193
4.2.1.2 เนื้อหาพระยาศรีโคตรบูรณ์กลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช	193
4.2.1.3 เนื้อหาด้านนิทานแม่น้ำ.....	194
4.2.1.4 เนื้อหาด้านเมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย	195

4.2.2 การลดความแบบสรูปเนื้อหา	196
4.2.2.1 เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ	196
4.2.2.2 เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ	206
4.2.2.3 เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชาภิเษกพระยาจันทบุรี... ..	216
4.3 ความสัมพันธ์ด้านการสลับความในเนื้อหา	219
4.3.1 การสลับความในเนื้อหาแบบโครงเรื่อง.....	220
4.3.1.1 เนื้อหาตอนที่พระพุทเจ้าเสด็จอุฎฐเวียนเพื่อโปรดสุวรรณนาค	220
4.3.1.2 เนื้อหาตอนที่กล่าวถึงชื่อเมืองโบราณในอดีต.....	221
4.3.2 การสลับความในเนื้อหาแบบการสับสนความ	227
4.3.2.1 เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ.....	230
4.3.2.2 เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชาภิเษกพระยาจันทบุรี... ..	239
4.4 สรุปท้ายบท	243
บทที่ 5 บทสะท้อนความคิดในตำนานอุรังคราตุ	247
5.1 ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องศาสนา	249
5.1.1 ชุดความคิดเกี่ยวกับความเชื่อแบบดั้งเดิม.....	250
5.1.1.1 ความเชื่อเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แบบดั้งเดิม	251
5.1.1.2 ความเชื่อเกี่ยวกับตัวละครแบบดั้งเดิม	263
5.1.1.3 ความเชื่อเกี่ยวกับพฤติกรรมแบบดั้งเดิม	276
5.1.2 ชุดความคิดเกี่ยวกับความเชื่อแบบพุทธศาสนา	282
5.1.2.1 ความเชื่อเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แบบพุทธศาสนา	284
5.1.2.2 ความเชื่อเกี่ยวกับตัวละครแบบพุทธศาสนา	293
5.1.2.3 ความเชื่อเกี่ยวกับพฤติกรรมแบบพุทธศาสนา	315
5.1.3 ชุดความคิดเกี่ยวกับการผสมผสานทางศาสนา	322
5.1.3.1 การผสมผสานแบบขัดแย้ง.....	322

5.1.3.2 การผสมผสานแบบยอมรับ	325
5.1.3.3 การผสมผสานแบบแสดงความสัมพันธ์	327
5.2 ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องการเมือง	330
5.2.1 การช่วงชิงความหมายผ่านระบบความเชื่อทางศาสนา	332
5.2.1.1 ศาสนาตั้งเดิมในฐานะตัวแทนความเชื่อของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง	333
5.2.1.2 ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในฐานะตัวแทนความเชื่อของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง.....	339
5.2.1.3 ศาสนาพุทธในฐานะตัวแทนความเชื่อของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง.....	346
5.2.2 การเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนา.....	349
5.2.2.1 กฎแห่งกรรมทางพระพุทธศาสนากับการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง	353
5.2.2.2 หลักศีลธรรมทางพระพุทธศาสนากับการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง	355
5.2.2.3 การอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนากับการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง	361
5.2.2.4 การรู้ธรรมทางพระพุทธศาสนากับการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง ..	363
5.2.2.5 การยึดมั่นในอุดมการณ์สูงสุดทางพระพุทธศาสนากับการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง.....	365
5.3 ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องเพศ.....	370
5.3.1 ความเป็นชายในสังคมพุทธศาสนา.....	371
5.3.1.1 ผู้ชายในฐานะเป็นผู้เข้าถึงธรรม	372
5.3.1.2 ผู้ชายในฐานะเป็นมิบุญบารมี	376
5.3.2 ความเป็นหญิงในสังคมพุทธศาสนา.....	382
5.3.2.1 ผู้หญิงในฐานะที่เป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา.....	382
5.3.2.2 ผู้หญิงในฐานะที่เป็นคู่บุญบารมีของกษัตริย์	386
5.4 ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องชาติพันธุ์.....	389
5.4.1 การสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนากระแสหลัก.....	391

5.4.1.1 การสร้างเครือข่ายผ่านความเชื่อทางพระพุทธศาสนา.....	393
5.4.1.2 การสร้างเครือข่ายผ่านวัฒนธรรมการใช้ภาษาทางพระพุทธศาสนา	402
5.4.2 การสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนาในลุ่มน้ำโขง	412
5.4.2.1 การสร้างเครือข่ายผ่านความเป็นชุมชนพระธาตุ	412
5.4.2.2 การสร้างเครือข่ายผ่านกลไกของภูมิลักษณ์.....	422
5.5 สรุปท้ายบท	429
บทที่ 6 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	434
6.1 สรุปผล.....	434
6.2 อภิปรายผล	442
6.3 ข้อเสนอแนะ	451
บรรณานุกรม.....	452
ประวัติผู้เขียน.....	466



สารบัญตาราง

	หน้า
ตาราง 1 แสดงโครงเรื่องเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ.....	158
ตาราง 2 การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระ ธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา).....	162
ตาราง 3 เปรียบความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทว่าด้วยตัวละครมีมหลักย์.....	187
ตาราง 4 เปรียบเทียบโครงเรื่องเนื้อหา.....	191
ตาราง 5 ตารางแสดงการสลับความแบบโครงเรื่องที่ 1.....	222
ตาราง 6 ตารางแสดงความสัมพันธ์กันระหว่างตำนานอุรังคธาตุโครงเรื่องที่ 2 กับตำนานปรัมปรา	224
ตาราง 7 ตารางเปรียบเทียบความสัมพันธ์กันระหว่างโครงเรื่องแบบที่ 1 และโครงเรื่องแบบที่ 2... 226	226
ตาราง 8 เปรียบเทียบการสลับที่ของเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ.....	235
ตาราง 9 เปรียบเทียบการสลับที่กันในเหตุการณ์ว่าด้วยพระอรหันต์ทั้ง 5 บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ	237
ตาราง 10 เปรียบเทียบการสลับความในเนื้อหาแบบสลับสนความระหว่างโครงเรื่องแบบที่ 1 และโครง เรื่องแบบที่ 2.....	241

พจนัน ปณ ทิโต ชีเว

สารบัญภาพประกอบ

	หน้า
ภาพประกอบ 1 อรุ้งคชาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร (2483).....	104
ภาพประกอบ 2 อรุ้งคชาตุ (ตำนานพระธาตุ) ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิ โรฒ มหาสารคาม (2521)	105
ภาพประกอบ 3 อรุ้งคชาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ (2537).....	106
ภาพประกอบ 4 อรุ้งคชาตุเทศนา ฉบับ ส.ธรรมภักดี (2504).....	107
ภาพประกอบ 5 ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมามลา) (ซ้าย) อุ รังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร พิมพ์ครั้งที่ 9 (2530) และ (ขวา) อรุังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร พิมพ์ครั้งที่ 11 (2551)	109
ภาพประกอบ 6 ประวัติย่อพระธาตุพนม ของพระเทพรัตนโมลี	110
ภาพประกอบ 7 ตำนานพระธาตุพนม ฉบับสาร สาระทัศน์านันท์.....	111
ภาพประกอบ 8 พระธาตุพนม ฉบับของอนุวิทย์ เจริญศุกกุล	112
ภาพประกอบ 9 นิทานอรุ้งคชาตุ ฉบับภาษาลาว (2512).....	113
ภาพประกอบ 10 นิทานอรุ้งคชาตุ (ฉบับภาษาลาว) อุดร จันทวัน (2553).....	114
ภาพประกอบ 11 นิทานอรุ้งคชาตุ ฉบับหลวงพระบาง (พ.ศ. 2553).....	115
ภาพประกอบ 12 อรุ้งคชาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ.2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม (2561).....	116
ภาพประกอบ 13 อรุ้งคชาตุ ฉบับเมืองนครพนม โครงการจัดตั้งสถาบันศรีโคตรบูรณศึกษา มหาวิทยาลัยนครพนม (2561).....	117
ภาพประกอบ 14 ตำนานอรุ้งคชาตุ ฉบับ ดร.ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ พ.ศ. 2562	118

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ภูมิหลัง

ตำนานอุรังคธาตุ เป็นวรรณกรรมว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพระธาตุโดยเฉพาะพระธาตุพนมที่มีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนาน เนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุประกอบด้วยลักษณะนิทาน 3 ส่วน เข้าด้วยกันคือศาสนานครนิทาน เป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าในชุมชนลุ่มน้ำโขงซึ่งเชื่อว่าครั้งหนึ่งพระองค์เคยได้เสด็จมายังดินแดนแถบนี้ และได้มีปฏิสัมพันธ์กับผู้คนในพื้นที่ต่าง ๆ ปาทลักษณะนิทาน เป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงการประทับรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าเอาไว้ในพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้สักการะบูชาซึ่งปรากฏอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ทั้งที่อยู่ตามโขดหินริมฝั่งของแม่น้ำโขง ตามภูเขาบ้าง ตามถ้ำใต้น้ำซึ่งเป็นภพภูมิของเหล่าพญานาคและพื้นที่เร้นลับบ้าง และอุรังคธาตุนิทาน เป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงการประดิษฐานอุรังคธาตุ หรือพระธาตุหน้าอกของพระพุทธเจ้า

เมื่อพิจารณาความหมายจากคำศัพท์ “อุรังคธาตุ” เป็นคำที่มาจากภาษาบาลี แปลตามรากศัพท์ว่า “พระธาตุส่วนหน้าอก” หมายถึงพระธาตุส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้า ด้วยเหตุนี้เองเมื่อกล่าวถึง “ตำนานอุรังคธาตุ” คนส่วนใหญ่มักจะเข้าใจว่าเป็นตำนานที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับการบรรจุพระธาตุส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้าหรืออุรังคธาตุที่นำมาประดิษฐานไว้ ณ ภูเขาร้างหรือวัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนมในปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตามตำนานอุรังคธาตุไม่ได้กล่าวถึงเฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับการบรรจุพระธาตุส่วนหน้าอกหรือประวัติพระธาตุพนมแต่เพียงเท่านั้น หากแต่ได้นำเอาวรรณกรรมอื่น ๆ ทั้งจากวรรณกรรมในคัมภีร์พุทธศาสนากระแสหลัก พงศาวดารพื้นถิ่นอันสะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ตลอดจนวรรณกรรมเฉพาะถิ่นต่าง ๆ เข้ามารวมอยู่ด้วยในลักษณะความสัมพันธ์ของตัวบททางวรรณกรรม อันสะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างตัวบทในตำนานอุรังคธาตุกับตัวบทอื่น ๆ อีกประการหนึ่งตำนานอุรังคธาตุในการรับรู้ของผู้คนส่วนใหญ่ นั่นคือตำนานพระธาตุพนมเชื่อว่าเป็นพระธาตุที่มีความเก่าแก่ที่สุดในแถบอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเป็นตำนานที่มีเรื่องราวเชื่อมสัมพันธ์กับตำนานพระธาตุ และพระบาทอื่น ๆ ที่ผู้คนให้ความเคารพนับถืออย่างที่สุด ประหนึ่งว่าองค์พระธาตุพนมคือแกนกลางหลักของการหลอมรวมพลังศรัทธาในชุมชนท้องถิ่นอีสานต่าง ๆ นับแต่ครั้งอดีตจนถึงปัจจุบัน ดังที่ ศรีศักร วัลลิโภดม (2518: 109-110) ได้กล่าวว่า พระธาตุพนมเป็นพระธาตุเจดีย์ที่เก่าแก่และมีความศักดิ์สิทธิ์ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เอกสารที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติของพระธาตุพนมและเรื่องราวของประชาชนตลอดจนแว่นแคว้นที่เกี่ยวข้อง ซึ่งถือได้ว่าดีที่สุดในขณะนี้คือตำนานอุรังคธาตุ ตำนานเล่มนี้การ

เรียงลำดับเหตุการณ์และสถานที่คู่ขนานข้างสับสน จึงมีผู้นำมาเรียงใหม่ให้เป็นประวัติเฉพาะของแต่ละเรื่องที่ว่าด้วยประวัติพระธาตุ พระบาท และเรื่องเล่าที่เป็นตำนานท้องถิ่น โดยได้มีการอ้างอิงถึงมีความเชื่อมโยงกับตำนานอูรังคราตุที่เป็นคัมภีร์เก่าแก่ที่เป็นหลักฐานสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่ผู้คนให้การยอมรับ นอกจากนี้ สมชาติ มณีโชติ (2554: 130-131) ได้แสดงทัศนะเอาไว้ว่าตำนานอูรังคราตุหรือตำนานพระธาตุพนมได้มีความสำคัญในฐานะของการเป็นตำนานที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมที่มีรัฐโบราณในบริเวณแม่น้ำโขง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาความสำคัญของพระธาตุพนมในสถานะศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์จากมิติด้านสังคมวัฒนธรรม และยังเป็นตำนานที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของผู้คนที่หลากหลายในบริเวณแหล่งชุมชน ที่มีถิ่นที่อยู่อาศัยในอาณาบริเวณลุ่มน้ำโขง ทั้งในส่วนที่เป็นดินแดนลาว ไทย เวียดนาม และกัมพูชา อีกทั้งยังเป็นตำนานที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของผู้คนที่มีต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย และพัฒนาไปสู่การเป็นบ้านเมือง สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนที่มีความศรัทธาต่อพระธาตุพนมว่าเป็นศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์

หากพิจารณาสาระสำคัญของตำนานอูรังคราตุ พบว่ามีการประกอบสร้างเรื่องราวที่เป็นตำนานปรัมปรา อันมีเหตุการณ์เกิดขึ้นในอดีตตั้งแต่สมัยพุทธกาล และเหตุการณ์หลังพุทธกาล ตลอดถึงเหตุการณ์ที่เป็นประวัติศาสตร์ ดังที่ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ (2519: 146-160) ได้แบ่งสาระสำคัญออกเป็น 2 ประเภท คือประเภทนิทานปรัมปรา (Myths) และประวัติบุคคลสำคัญของลาว ในส่วนที่เป็นนิทานปรัมปรา นั้น ในเอกสารเล่มนี้ได้กล่าวอ้างไว้ว่า ประกอบด้วยอูรังคราตุหรือตำนานเดิมของพระธาตุพนม บาทลักษณะนิทาน คือนิทานปรัมปราที่เกี่ยวกับสถานที่สำคัญทางศาสนาอื่น ๆ โดยเฉพาะรอยพระพุทธรูปในที่ตั้งต่าง ๆ แถบสองฝั่งแม่น้ำโขงในดินแดนประเทศไทย-ลาวปัจจุบัน และมีเรื่องศาสนานครนิทานปรัมปราเกี่ยวเมืองร้อยเอ็ด และกำเนิดเมืองเวียงจันทน์ นอกจากนี้ สมชาติ มณีโชติ (2554: 133) ยังได้กล่าวว่า ตำนานอูรังคราตุหรืออูรังคราตุหรือตำนานพระธาตุพนม และนิทานปรัมปราเรื่องเล็ก ๆ หลายเรื่องในบาทลักษณะนิทาน คงเป็นตำนานที่มีแล้ว เพราะมีแบบแผนในการเล่าเรื่องเหมือนกัน อันเป็นแบบแผนเดียวกันกับนิทานปรัมปราประเภทเดียวกันในล้านนาไทยด้วยการเริ่มบันทึกนิทานเหล่านี้ลงบนใบลาน ทั้งในลาวล้านช้างและล้านนาไทย ควรอยู่ในระยะเวลาเดียวกัน คือประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นระยะเวลาที่มีการศึกษาและเขียนตำราทางพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในสถานที่ทั้งสองแห่ง

อิทธิพลทางพระพุทธศาสนาที่เข้ามาผสมกับเรื่องเล่าตำนานท้องถิ่นที่เป็นนิทานปรัมปรา ทำให้การเขียนวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาได้นำเอาเรื่องเล่าท้องถิ่นเข้ามาบรรจุลงในเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาด้วย ตำนานอูรังคราตุซึ่งเป็นตำนานเรื่องหนึ่งที่มีเรื่องราวที่ว่าด้วยการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่ได้นำเอาเรื่องราวต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาผสมกับนิทานปรัมปรา ประวัติศาสตร์ และ

วรรณกรรมในท้องถิ่นเข้ามาอยู่ในเรื่องเดียวกัน แต่อย่างไรก็ตามวัตถุประสงค์หลักในการสร้างตำนาน อูรังคะตุน่าจะมุ่งไปที่เรื่องราวอันว่าด้วยพระธาตุเป็นสำคัญ หากแต่เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระธาตุ ท้องถิ่น ซึ่งชนบทการแต่งวรรณกรรมเช่นนี้ มีลักษณะคล้ายคลึงกับการแต่งวรรณกรรมพุทธศาสนาแบบ ลังกาหรือตำนานพระธาตุต่าง ๆ โดยเฉพาะคัมภีร์มหาวงศ์ และตำนานพระเจ้าเลียบโลก ซึ่งอาจจะมี การประยุกต์ให้เป็นวรรณกรรมประจำถิ่นเพื่อสร้างเรื่องราวให้เป็นวรรณกรรมพระพุทธศาสนาแบบ ท้องถิ่น สอดคล้องกับที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548: 2) ได้กล่าวไว้ในตำนานพระธาตุของชนชาติไทว่า ที่มาของเรื่องราวว่าด้วยพระธาตุหรือตำนานพระธาตุนั้นเชื่อกันว่าจะสืบเนื่องและได้รับอิทธิพลหรือ แบบอย่างมาจากลังกา แล้วถูกนำมาผสมกับแนวคิดความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ก่อนแล้ว ทั้งนี้เนื้อหาส่วนใหญ่จะอธิบายการเกิดขององค์พระธาตุ การได้รับพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเป็นลำดับเหตุการณ์ที่ สัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าบ้าง และสถานที่ตั้งขององค์พระธาตุบ้าง ดังปรากฏในข้อมูลทางวัฒนธรรม ของศรีลังกา ตัวอย่างเช่น คัมภีร์มหาวงศ์ คัมภีร์ทีปวงศ์หรือรสวาหินี ได้กล่าวถึงเนื้อหาตำนานพระ ธาตุว่า จาริตที่พบในตำนานพระธาตุซึ่งต้องกล่าวถึงพระพุทธองค์เสด็จมาโปรดผู้คนในท้องถิ่นต่าง ๆ และทรงมีพระพุทธรูปทำนายนถึงอนาคตของดินแดนที่นั่นจะมีพระธาตุเกิดขึ้น และต่อมาก็จะมีการสร้าง เป็นเมือง ตำนานพระธาตุเป็นตำนานพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน แต่คงเขียนหลังตำนานประวัติศาสตร์ สากของพุทธศาสนาอันเป็นต้นแบบให้แก่การเขียนตำนานพระธาตุและตำนานเมืองด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่าการเขียนตำนานในลักษณะที่เป็นตำนานพระธาตุและพระบาทในชุมชนลุ่ม น้ำโขงนั้น ก็น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากลังกาผ่านอาณาจักรล้านนาอีกทอดหนึ่งเช่นกัน ดังที่ เอียรชชาย อักษรดิษฐ์ (2552: 11) ได้กล่าวว่า การเขียนตำนานพระธาตุและพระบาท ได้มีการเขียนขึ้นเป็นพื้นที่ บริเวณกว้างนับตั้งแต่ทางตอนบน ได้แก่ ดินแดนสิบสองปันนาทางตะวันตกเฉียงใต้ของจีน ราชอาณาจักร พม่า ล้านช้างและแถบลุ่มแม่น้ำโขงทั้งสองฟากฝั่ง ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ทั้งนี้เนื่องจากการ แพร่ของพุทธศาสนานิกายเถรวาทสายลังกาวงศ์เป็นหลักสำคัญ แต่โดยรวมแล้วได้มีเค้าโครงเรื่อง คล้ายคลึงกัน หากได้เปลี่ยนรายละเอียดไปตามพื้นที่แตกต่างกันไปตามที่ตั้งนั้น ๆ สอดคล้องกับ สรัสวดี อ๋องสกุล (2557: 2-3) ได้นำเสนอให้เห็นว่า ดินแดนล้านนาได้รับอิทธิพลการเขียนตำนานเพื่อ บันทึกประวัติศาสตร์ตามแนวทางของสำนักสงฆ์ลังกา ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 และรุ่งเรือง มากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ตำนานที่สำคัญ เช่น ตำนานมูลศาสนา ตำนานจามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลี ปกรณ์ ตำนานเหล่านี้ถือว่าเป็นตำนานคลาสสิก ที่เป็นแบบอย่างต่อการเขียนงานทางประวัติศาสตร์ สืบต่อมาอีกหลายศตวรรษ โดยมีข้อที่น่าสังเกตเกี่ยวกับความเป็นตำนานคลาสสิก 2 ประการ คือ 1) ตำนานคลาสสิกจะเรียบเรียงจากนิทานพื้นบ้านที่เล่าสืบต่อกันมา ผู้ใช้ตำนานเพื่อเป็นเครื่องมือศึกษา ประวัติศาสตร์ควรทราบว่า ตำนานดังกล่าวมีการลอกเลียนกันมาตั้งแต่โบราณ 2) ตำนานคลาสสิกเกิด ในยุคทองที่สภาพบ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองในทุก ๆ ด้าน เมืองต่าง ๆ ต้องการคำอธิบายถึงความเป็น อันหนึ่งอันเดียวกัน ด้วยเงื่อนไขดังกล่าว เป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการเขียนตำนานตามท้องถิ่นต่าง ๆ

อย่างแพร่หลาย โดยใช้ตำนานคลาสสิกเป็นแนวทาง อย่างไรก็ตาม สำนักทางประวัติศาสตร์คงมีมาช้านานก่อนพุทธศตวรรษที่ 20 แล้ว แต่ยังไม่มีการจดบันทึก เป็นเพียงการเล่าสืบต่อกันมาเมื่อได้รับอิทธิพลการเขียนประวัติศาสตร์จากพระภิกษุสำนักลังกา จึงมีการเขียนประวัติศาสตร์แนวจารีต และเติบโตอย่างรวดเร็ว ดังจะพบว่าในล้านนามีตำนานจำนวนมาก เช่น ตำนานเมือง ตำนานพระธาตุ และตำนานพระบาท เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้ จึงทำให้เห็นตำนานอุรังคราตุเป็นตำนานที่มีลักษณะปฏิสัมพันธ์กับวรรณกรรมอื่น ๆ ซึ่งอาจจะนำเอาเค้าโครงมาจากตำนานคลาสสิกมาประยุกต์ใช้ โดยการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อหาให้เข้ากับบริบททางสังคมวัฒนธรรมจนกลายเป็นตำนานประจำถิ่นของผู้คนในท้องถิ่นอีสาน-ล้านช้าง มาอย่างน่าสนใจ

ตำนานอุรังคราตุก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีเนื้อหาว่าด้วยตำนานพระธาตุ ตำนานพระบาทหรือตำนานบ้านตำนานเมือง อันมีเรื่องราวเชื่อมโยงถึงกัน ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและชุดความคิดในตำนานอุรังคราตุนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาลักษณะความสัมพันธ์กันของตัวบทตำนานอุรังคราตุจากเอกสารตัวบทตำนานอุรังคราตุ ฉบับต่าง ๆ โดยจะศึกษาให้เห็นถึงพลวัตเปลี่ยนแปลงชุดข้อมูลด้านต่าง ๆ ว่ามีลักษณะความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันหรือมีการถ้อยของมูลกันอย่างไร ตลอดถึงเป็นการศึกษาเพื่อให้เห็นถึงบทสะท้อนชุดความคิดที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคราตุ กล่าวคือเรื่องราวที่ปรากฏในตำนานอุรังคราตุมีนัยของการสื่อสารอะไรที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดของผู้ประพันธ์ อันจะทำให้เข้าใจบริบททางสังคม วัฒนธรรม ของชุมชนได้อีกรูปแบบหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ในระยะเวลากว่า 3 ทศวรรษที่ผ่านมาพบว่า มีนักวิชาการหลายท่านได้ทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องตำนานอุรังคราตุ ไว้อย่างหลากหลาย กล่าวคืองานวิจัยเรื่องข้าโอกาสพระธาตุพนม อำเภอดงหลวง จังหวัดนครพนม ของทศพล อาจหาญ (2542) ได้มุ่งศึกษาเกี่ยวกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมของข้าโอกาสพระธาตุพนม และศึกษาบทบาทหน้าที่ของข้าโอกาสที่มีต่อองค์พระธาตุพนม โดยได้ศึกษาจากพื้นที่ชุมชนที่มีข้าโอกาสพระธาตุพนมอาศัยอยู่ในพื้นที่อำเภอดงหลวง อำเภอร่องนคร อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม และอำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีประเพณีเกี่ยวกับพิธีถวายข้าวพิชภาค พิธีเลี้ยงผีเจ้า 3 เรือน มีความเชื่อในเรื่องบาป บุญ สิ่งเหนือธรรมชาติ และองค์พระธาตุพนมที่มีหน้าที่ดูแลรักษาองค์พระธาตุพนมด้วยการถวายทาน จัดกิจกรรมบำเพ็ญกุศลตามวันสำคัญทางศาสนา มีการจัดการระบบการปกครอง การศึกษา การพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่องและเผยแพร่ศาสนา ศิลปวัฒนธรรมของข้าโอกาสให้คงอยู่ตลอดไป นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยเรื่องศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมทางพุทธศาสนาเรื่องอุรังคราตุ : ภาษาทางศาสนาและอิทธิพลต่อสังคม ของอุตร จันทวัน (2547) ได้มุ่งศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของอุรังคราตุ ทั้งฉบับที่เป็นอักษรไทย และอักษรลาว และศึกษาอิทธิพลของวรรณกรรมอุรังคราตุหรือตำนานพระธาตุพนมที่มีต่อสังคมโดยเฉพาะต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน โดยอุตร จันทวัน ได้ชี้ให้เห็นถึงตำนานอุรังคราตุเป็นวรรณกรรมที่มีการสื่อความภาษาอย่างหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อผู้คนที่นับถือพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณ

ภูมิ เป็นปัจจัยหลักต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำโขง ที่มีความเชื่อในการนับถือเทพหรือ
 แถน มานับถือพุทธศาสนาแทน ขณะเดียวกันจารีต ประเพณี ความเชื่อความศรัทธา ภาษา
 ศิลปวัฒนธรรม ก็ได้ถูกหล่อหลอมรังสรรค์โดยหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา

นอกจากนั้นยังมีงานวิจัยเรื่องการศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและ
 พิธีกรรมของชุมชนลุ่มน้ำโขง ของอุทัย ภัทรสุข (2554) ได้มุ่งศึกษาด้านประวัติความเป็นมาและ
 ความสำคัญของชุมชนลุ่มน้ำโขงและพระธาตุพนม ศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มน้ำโขงที่
 เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม และศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อ
 และพิธีกรรมของชุมชนลุ่มน้ำโขง ผลการศึกษาทำให้ทราบว่า ชุมชนลุ่มน้ำโขง หลากหลายไปด้วยกลุ่ม
 ชชาติพันธุ์และภาษา มีความมั่นคงในจารีตประเพณี คติความเชื่อและพิธีกรรม ที่เกี่ยวเนื่องกับ
 พระพุทธศาสนา มีความเชื่อความศรัทธาต่อองค์พระธาตุพนมว่าเป็นพระสฤงเกียรติที่บรรจุพระบรม
 สารีริกธาตุได้รับการก่อสร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 8 และได้รับการก่อสร้างขึ้นมาใหม่เมื่อ พ.ศ. 2522
 หลังจากได้หักทลายลงในปี พ.ศ. 2518 พระธาตุพนมมีความสำคัญหลายประการ คือเป็นพระบรม
 เจริญและพุทธศิลป์ เป็นสัญลักษณ์อำนาจการเมืองการปกครอง เป็นศูนย์กลางชุมชน ชุมทางการค้า
 การสัญจร และเป็นศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อและพิธีกรรม

อนึ่ง ยังมีงานวิจัยเรื่องพระธาตุพนม : ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้านสัญลักษณ์ทางสังคม
 วัฒนธรรม ของสมชาติ มณีโชติ (2554) ได้ให้ความรู้ด้านโบราณวัตถุสถาน โดยได้ให้ทัศนะว่า การ
 สร้างพระธาตุในระยะแรกมีอายุอยู่ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-14 โดยสร้างให้เป็นเทวาลัยใน
 ศาสนาฮินดู ในเวลาต่อมาได้มีการปรับเปลี่ยนให้เป็นพุทธศาสนาตามคติในพุทธศาสนา นิกาย
 มหายาน จนถึงช่วงปี พ.ศ. 2233-2235 จึงได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์ให้เป็นพระมหาเจดีย์เพื่อ
 ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุตามคติในพุทธศาสนาเถรวาท และมีการเรียงเรียงตำนานอูรังครธาตุ
 หรือตำนานพระธาตุพนม นอกจากนั้นได้ให้ความรู้ชุดความรู้จากตำนานอูรังครธาตุ ประกอบกับ
 หลักฐานทางโบราณคดี ที่มีการกล่าวถึงความหมายของการเป็นประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต เพราะเป็นชุด
 ความรู้ที่นำไปสู่การสร้างความรู้ร่วมแก่ผู้คนมาโดยตลอด ว่า พระธาตุพนมคือสฤงเกียรติที่บรรจุ
 พระอูรังครธาตุขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีอายุเก่าแก่และศักดิ์สิทธิ์ที่สุดในลุ่มน้ำโขง ตลอดถึงได้
 ให้ความรู้ด้านมุมมองสมัยใหม่ ได้มีการนำพระธาตุพนมไปใช้ในความหมายของการเป็นพื้นที่เชิง
 สัญลักษณ์ในมิติต่าง ๆ ซ้อนทับลงไปอีกมิติหนึ่ง ที่สำคัญคือใช้เป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายของการ
 เป็นท้องถิ่นอีสาน ใช้เป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายของความเป็นไทย และการนำพระธาตุพนมไปใช้ใ
 ความหมายของการเป็นพื้นที่เพื่อการท่องเที่ยวและพักผ่อนหย่อนใจ ขณะทำงานวิจัยเรื่องการสร้าง
 เครือข่ายทางสังคม “ข้าโอกาสพระธาตุพนม” ในชุมชนสองฝั่งโขง ของมาลินี กลางประพันธ์ (2555)
 ได้มุ่งศึกษาเกี่ยวกับพลวัตของข้าโอกาสพระธาตุพนม ในชุมชนสองฝั่งโขง ศึกษาบริบทของการ
 เปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจ การเมืองที่ส่งผลต่อข้าโอกาสพระธาตุพนม และศึกษาเครือข่ายทาง

สังคมของข้าโอกาสพระธาตุพนมในชุมชนสองฝั่งโขงระดับเครือข่าย ระดับชุมชน ระดับบ้านและระดับเมือง เป็นหลัก

ส่วนงานวิจัยเรื่องตำนานอูรังคราตุ : ภาพสะท้อนวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขง ของยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ (2560) ได้มุ่งศึกษาปริวรรตถ่ายถอดเอกสารต้นฉบับโบราณที่เป็นอักษรตัวธรรมมาเป็นอักษรไทย จำนวน 10 ฉบับ นำมาเป็นข้อมูลในการชำระตำนานอูรังคราตุให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นเพื่อนำไปใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ในประเด็นเนื้อหาเกี่ยวกับภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมในลุ่มน้ำโขง ผลการศึกษาพบว่าตำนานอูรังคราตุสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ พื้นที่ทางสังคม และพื้นที่ทางจิตวิญญาณ โดยให้ภาพสะท้อนวัฒนธรรม 9 ประเด็น ได้แก่ 1) ภูมินามบ้านเมือง 2) นาคกับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ 3) กษัตริย์ในตำนานอูรังคราตุ 4) ประวัติศาสตร์ศรีโคตรบูรณ 5) ประวัติศาสตร์ลุ่มน้ำโขง 6) ระบบสังคมและสภาพเศรษฐกิจ 7) พื้นที่ทางจิตวิญญาณในศาสนานครนิทาน 8) พื้นที่ทางจิตวิญญาณในปาถลักษณะนิทาน และ 9) พื้นที่ทางจิตวิญญาณในอูรังคราตุนิทาน

การศึกษาวิจัยที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นการศึกษาในเชิงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นภายใต้กรอบเนื้อหาที่เป็นเอกสารโบราณ และศึกษาเพื่อชี้ให้เห็นเฉพาะประเด็นใดประเด็นหนึ่ง ยังไม่มีการศึกษาในประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ของตัวบทโดยใช้กรอบคิดเกี่ยวกับสัมพันธ์บท การแพร่กระจายของนิทาน และแนวคิดเกี่ยวกับวิธีคิดมาก่อน ซึ่งหากนำเอาแนวคิดเรื่องสัมพันธ์บท การแพร่กระจายของนิทาน และวิธีคิดมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ตำนานอูรังคราตุ จะทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันของตัวบทในตำนานอูรังคราตุ ทั้งเป็นในแง่ของตำนานเกี่ยวกับพระธาตุ พระบาท วรรณกรรมนิทานพื้นบ้าน แหล่งชุมชน ประวัติศาสตร์ แหล่งโบราณสถาน ตลอดจนทำให้เข้าใจชุดความคิดที่ได้สะท้อนให้เห็นถึงมุมมองต่าง ๆ ให้สื่อให้เห็นถึงชุดความคิดเกี่ยวกับศาสนา การเมือง เพศ และชาติพันธุ์ ที่ปรากฏอยู่ในตำนานอูรังคราตุ

แนวคิดเรื่องสัมพันธ์บทนั้น คือกระบวนการสร้างตัวบทที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ของตัวบทที่ตัวบทหนึ่ง ๆ มีลักษณะของความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันของตัวบทด้วยตนเอง ดังที่ นพพร ประชากุล (2552: 335) ได้แสดงทัศนะให้เห็นว่า ตัวบทหนึ่ง ๆ จะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับตัวบทอื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในยุคสมัยเดียวกันหรือในยุคสมัยก่อนหน้าไม่มากนักน้อย โดยที่ความสัมพันธ์เชื่อมโยงดังกล่าวมีหลักฐานยืนยันได้ในตัวบทชิ้นที่พิจารณาเป็นหลักอยู่ การทำความเข้าใจเกี่ยวกับสัมพันธ์บทเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานต่อการทำความเข้าใจตัวบทเก่า กับตัวบทใหม่ ซึ่งมีลักษณะโยงใยสัมพันธ์กัน แนวคิดสัมพันธ์บทจึงเป็นการย้ำเตือนให้รู้ว่า วรรณกรรมนั้นมักสนทนากับวรรณกรรมด้วยตนเองมากกว่าที่จะสนทนากับโลกของความเป็นจริง ซึ่งลักษณะของสัมพันธ์บทนั้นได้มีสัมพันธ์กับตัวบทอื่น ๆ ที่มีลักษณะของการนำมากล่าวซ้ำโดยการอ้างถึง การอ้างอิง การลอกเลียนแบบ การปรับเปลี่ยน การตัดและขยายความ ดังที่ โรลิ่งด์ บาร์ธส์ กล่าวไว้ว่าตัวบททุกตัวบทมีลักษณะของการซึมซับ และ

การแปรสภาพจากตัวบทอื่น ตัวบททั้งหลายล้วนมีความสัมพันธ์โยงใย ทำให้ตัวบทอื่น ๆ ปรากฏอยู่ในตัวบทที่เรากำลังอ่านในระดับที่แตกต่างกันไป ตัวบทที่สัมพันธ์กันอย่างเห็นได้ชัดในลักษณะต่าง ๆ มีดังเช่น 1) imitations : การเขียนเลียนแบบ 2) citation : การยกตัวอย่าง การอ้างอิง 3) paraphrases : การอธิบายความ 4) references sources : อ้างอิง และการให้แหล่งที่มา 5) parodies : การเขียนล้อเลียน 6) allusions : การพาดพิงโดยไม่ระบุชัด การพูดเป็นนัย 7) transpositions : การปรับเปลี่ยน 8) pastiches : การเขียนเลียนต้นแบบ 9) plagiats : การลอกเลียน 10) forgeries : การสร้างคำ ภาพหรือข้อเขียนใหม่ขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง (ธีรา สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา, 2547 ข: 2-12) ซึ่งตัวบทมีลักษณะของความสัมพันธ์กันเองอย่างไม่มีตัวบทใดอยู่อย่างโดดเดี่ยวเดี่ยวตายปราศจากตัวอื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังที่ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (2549) ได้กล่าวไว้ว่าไม่มีตัวบทวรรณกรรมใดเกิดจากความว่างเปล่า สิ่งที่กล่าวถึงในวรรณกรรมแต่ละชิ้นเคยถูกกล่าวถึงในวรรณกรรมอื่น ๆ มาก่อน วรรณกรรมจึงมีปฏิสัมพันธ์ (Dialogue) กับวรรณกรรมด้วยกัน ทั้งคิดตามและคิดแย้ง นอกจากนั้น แนวคิดเรื่องการแพร่กระจายของนิทานก็จะช่วยให้เข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวของกันของตัวบทได้ เพราะวรรณกรรมเรื่องหนึ่ง ๆ เมื่อมีการแพร่กระจายไปเป็นอีกสำนวนหนึ่งก็ย่อมมีการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของตัวบทในวรรณกรรมเรื่องหนึ่ง ๆ ด้วยให้เป็นไปตามที่ผู้ประพันธ์ต้องการจะให้เป็นไป ดังที่ ศิราพร ณ กลาง (2552: 148) ได้กล่าวว่า ลักษณะความเปลี่ยนแปลงที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในนิทาน ได้แก่ 1) ผู้เล่าอาจย่อเรื่องให้สั้นลง 2) ผู้เล่าอาจขยายความโดยใช้จินตนาการ “ตกแต่งประดับประดา” ให้ฉากสวยงาม และให้เรื่องสนุกสนานน่าตื่นตึ่งยิ่งขึ้น 3) ผู้เล่าอาจสลับเหตุการณ์ตามที่เห็นสมควร 4) ผู้เล่าอาจนำอนุภาคจากเรื่องอื่นมาใส่ปนเข้าไปหรืออาจนำมาจากเรื่องเดียวกันแต่เป็นคนละสำนวน 5) ผู้เล่าอาจตัดรายละเอียดเรื่องราวบางตอนในเรื่องเดิมทิ้งไป 6) ผู้เล่าอาจสับสนนำตอนหนึ่งตอนใดในเรื่องไปผสมเชื่อมโยงกับตอนอื่น ๆ ดังนั้น หากนำเอาแนวคิดดังกล่าวมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาด้านานอุรังคธาตุ น่าจะช่วยให้เข้าใจถึงตำนานอุรังคธาตุที่มีตัวบทไปสัมพันธ์เชื่อมโยงกับตัวบทในวรรณกรรมอื่น ๆ

ทั้งนี้จากการสำรวจสถานภาพการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบท พบว่ามีการวิจัยอยู่อย่างหลากหลาย ดังในงานวิจัยของศิราพร ฐิตะฐาน (2522) ได้ศึกษาเรื่องรามเกียรติ์ : ศึกษาในแง่การแพร่กระจายของนิทาน โดยได้ศึกษาลักษณะความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในการแพร่กระจายของนิทานเรื่องพระราม จากอินเดียมายังไทย โดยศึกษาจากรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่น คือพระลัก-พระลาม จากจังหวัดสกลนคร, พระรามชาดก สำนวนที่พระทางอีสานใช้เทศน์, ทรนานและพรหมจักร จากจังหวัดลำพูน งานวิจัยดังกล่าว ศิราพร ได้นำเอาทฤษฎีเรื่องการแพร่กระจายของนิทานมาเป็นกรอบในการศึกษาค้นคว้า ขณะเดียวกันยังมีการวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทที่ใช้แนวคิดเรื่องสัมพันธ์บทอีกหลายเรื่อง ได้แก่ งานวิจัยของวรางคณา ปัญญาณี (2556) ที่ได้ศึกษาเรื่องมานี มานะ : วรรณกรรมกับสัมพันธ์บททางสังคม งานวิจัยได้มุ่งศึกษาความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันของตัวบทวรรณกรรมกับสังคม

อันได้แก่ นวนิยายทางช้างเผือก มานะ มานี ปิติ ชูใจ เรื่องสั้น แบบเรียนของมานีและเพื่อน การ์ตูนทำมือ มานี เดอะโมเอะและคำร้องบทเพลงมานี ผ่านมิติสัมพันธ์บท พร้อมทั้งวิเคราะห์ความเชื่อมโยงกับบริบททางสังคมไทยในแต่ละยุคสมัยที่สร้างแต่ละตัวบทขึ้นมา โดยจะศึกษาจากองค์ประกอบทางวรรณกรรม คือโครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละคร บทสนทนา และฉากกับบรรยากาศของแต่ละตัวบท นอกจากนี้แล้วยังมีงานวิจัยของธีรยุทธ บุชพงศ์ (2552) ที่ได้ทำการวิจัยเรื่องสัมพันธ์ในกวีนิพนธ์คู่เพลงลูกทุ่งของศักดิ์สิริ มีสมสืบ โดยงานวิจัยนี้ได้มุ่งศึกษาลักษณะสัมพันธ์ระหว่างตัวบทกับตัวบทต้นแบบ และตัวบทกับการสื่อความหมายทางสังคม โดยศึกษาจากตัวบท จำนวน 35 ตัวบท ในหนังสือกวีนิพนธ์คู่เพลงลูกทุ่ง ของศักดิ์สิริ มีสมสืบ ฉบับตีพิมพ์ครั้งที่ 1 ปี พ.ศ. 2543 ผลการศึกษาได้พบลักษณะ สัมพันธ์ระหว่างตัวบทกับตัวบทต้นแบบ 5 ลักษณะ คือการลอกเลียนแบบ การอธิบายความ การอ้างอิง การอ้างอิง และการปรับเปลี่ยน โดยตัวบทแต่ละตัวบทมีลักษณะสัมพันธ์บทหลายลักษณะในหลายประเด็น ซึ่งงานวิจัยดังกล่าวนี้เป็นการศึกษาในประเด็นความสัมพันธ์กันระหว่างตัวบทวรรณกรรมหลักกับตัวบทวรรณกรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งที่ตัวบทอื่น ๆ ได้รับอิทธิพลจากตัวบทหลัก ตลอดถึงตัวบทตัวบทหลักได้รับอิทธิพลจากตัวบทอื่น ๆ ซึ่งความสัมพันธ์กับของตัวบทเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงการนำเอาแนวคิดเรื่องสัมพันธ์บทเข้ามาเป็นเครื่องมือในการศึกษาวิเคราะห์ อันจะช่วยให้มองเห็นมุมมองใหม่ในการศึกษาด้านานอุรังคราตุ ในมิติของการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทในด้านานอุรังคราตุที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกันในมิติต่าง ๆ

นอกจากนี้ในด้านานอุรังคราตุได้สะท้อนให้เห็นถึงชุดความคิดต่าง ๆ ซึ่งการศึกษาชุดความคิดนั้น ผู้วิจัยได้นำเอาแนวคิดเกี่ยวกับวิธีคิดมาใช้ในการศึกษาตีความ เพื่อจะช่วยให้เข้าใจถึงวิถีปฏิบัติการของผู้คนอันเป็นชีวิตวัฒนธรรม ที่เป็นรูปแบบปฏิบัติซึ่งเกิดจากผลผลิตอันเป็นมวลประสบการณ์ต่าง ๆ ของผู้คนที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดของผู้คน ดังที่ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2548) ได้กล่าวว่า “วิธีคิด” (ways of thinking) หมายถึงองค์รวมของหลักการหรือระบบเหตุผลที่ใช้อธิบายคุณค่าและให้ความหมายต่ออุดมการณ์ ของการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมหนึ่ง ๆ ซึ่งผู้คนในสังคมนั้นได้สร้างสรรค์และสะสมขึ้นในความพยายามที่จะแสดงออกถึงจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์และการปรับตัวเข้ากับระบบความสัมพันธ์ทางสังคม และธรรมชาติภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน อันจะช่วยให้เห็นถึงการสื่อความต่าง ๆ ในสังคมผ่านวิถีปฏิบัติผู้คนที่สะท้อนออกมาให้เห็นถึงความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์บางอย่างในสังคมนั้น ๆ ได้ ดังที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2558) ได้นำเสนอไว้ในบทความเรื่องวิธีคิดท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นพระโพธิสัตว์ชาวบ้านในประเพณีบุญหลวง อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ได้สะท้อนให้เห็นถึงการประกอบสร้างความเป็นพระโพธิสัตว์ในวิถีคิดของท้องถิ่น ซึ่งแสดงให้เห็นมิติของระบบคิดความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ และโลกทัศน์ที่หลากหลาย ซับซ้อน เลื่อนไหล และไม่แน่นอนตายตัว ที่มีนัยของความหมายเชิงอำนาจทั้งในแง่ชนชั้น ศาสนา การเมือง เพศ และชาติพันธุ์ ลักษณะเช่นนี้การศึกษาวิธีคิดจึงเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ช่วยให้เข้าใจถึงผู้คนที่

ความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับผู้คน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติได้ ดังที่ กาญจนนา แก้วเทพ (2553: 45-47) ได้เสนอไว้ว่าระบบความคิดนั้นจะเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์สามชุด คือระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน และระบบเครือข่ายเดียวกันที่จะดำรงความสามัคคี ช่วยเหลือพึ่งพากัน และความคุ้นเคยและกระชับแน่นแฟ้นกันในหมู่ญาติเดียวกัน ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งเป็นระบบคิดที่แสดงศักยภาพในการคิดค้นของมนุษย์โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติที่แสดงออกเป็นรูปร่างชัดเจน เช่น เครื่องมือการเกษตร อาหาร ยา รักษาโรค คาถาอาคม ความรู้ในการผลิต และการจัดการกับธรรม และระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นระบบการสร้างสัญลักษณ์แทนที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีคุณและโทษกับมนุษย์ เพราะมนุษย์มีความปรารถนาที่จะได้รับความปลอดภัยและความมีความหวังว่าอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์ได้จากความคิดคำนึงของตน และถ่ายทอดไปยังชนรุ่นหลังด้วยการประกอบพิธีกรรม และกระทำอย่างต่อเนื่อง เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้า การให้ความหมายของการเจ็บป่วยซึ่งสามารถตีความจากสัญลักษณ์ พิธีกรรม ตำรา ความเชื่อ เป็นต้น ทั้งนี้จากการสำรวจสถานภาพการศึกษาวิธีคิด ได้มีการศึกษาวิจัยอยู่จำนวนหนึ่ง ดังปรากฏในงานวิจัยของสุริยา สมุทคุปดี และคณะ (2540) ได้ทำวิจัยเรื่องวิธีคิดของคนไทย : พิธีกรรม “ช่วงผีพ่อน ของ “ลาวข้าวจ้าว” โดยมุ่งศึกษาเกี่ยวกับวิธีคิดของคนไทยทั้งจากการศึกษาเอกสารและภาคสนาม ทั้งนี้ได้เลือกศึกษาพิธีกรรมช่วงผีพ่อนของชาวบ้านเชื้อสายไทย-ลาว จำนวน 78 แห่ง ในหมู่บ้านของอำเภอปักธงชัย สูงเนิน และสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา ผลการศึกษาทำให้ทราบว่า “วิธีคิด” เป็นผลผลิตทางประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์ และเป็นมโนทัศน์ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมือง ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ “วิธีคิดของคนไทย” ได้รับการนำเสนอโดยชั้นผู้นำ คือกษัตริย์ ขุนนาง และปัญญาชน มาโดยตลอดระยะเวลาของประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่เพื่อประสงค์การสร้างชาติ และพัฒนาประเทศให้ทันสมัยในระยะแรกและเพื่อนำเสนอทางเลือกในการพัฒนาประเทศในระยะหลัง ส่วนวิธีคิดในพิธีกรรมช่วงผีพ่อนของลาวข้าวจ้าว จังหวัดนครราชสีมา ตามแนวคิดเกี่ยวกับอำนาจ/ความรู้ ของมิเชล ฟูโก้ พบแนวคิด 4 แบบ คือวิธีคิดแบบพึ่งพาผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ วิธีคิดที่เน้นสำนักทางประวัติศาสตร์ วิธีคิดแบบพึ่งพาข้าราชการและนักการเมือง และวิธีคิดแบบพึ่งพานายทุน

นอกจากนั้น ในงานวิจัยของสุตา พิณจมนตรี (2544) ได้ทำการศึกษาเรื่องวิธีคิดและบทบาทการสืบสานวัฒนธรรมของปราชญ์ท้องถิ่น กรณีศึกษานายसार สาระทัศนันทน์ โดยได้ศึกษาจากประวัติและผลงานตลอดจนสัมภาษณ์นักการศึกษา นักวิชาการวัฒนธรรม และบุคคลในองค์กรที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาทำให้ทราบว่า วิธีคิดของนายसार สาระทัศนันทน์ เป็นวิธีคิดแบบองค์รวม ได้รับการหล่อหลอมมาจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม สถาบัน

ครอบครัวและการศึกษา โดยพื้นฐานความคิดจากบริบททางวัฒนธรรมซึ่งส่งผลให้นายสาร สาระ ทัศนานันท์ สร้างงานเกี่ยวกับวัฒนธรรมอย่างมาก การศึกษาเกี่ยวกับผลงานวัฒนธรรมสะท้อนวิถีคิด ของนายสาร สาระทัศนานันท์ ตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรมท้องถิ่น และเห็นว่า วัฒนธรรมเป็นพลังชุมชนที่จะทำให้มีความเข้มแข็ง เป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่สืบทอดมา จน กลายเป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสานที่มีคุณค่าและสำคัญ ขณะเดียวกันงานวิจัยของเนาวรัตน์ นามวงศ์ (2543) ได้ศึกษาเรื่องระบบคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในชุมชน โดยได้ศึกษาระบบคนของชุมชนบ้าน โไล้ะ ตำบลท่าข้าม อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ผลการศึกษาพบว่าระบบคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ใน ชุมชนบ้านโไล้ะนั้น มี 3 ด้าน คือความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ได้แก่ ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ คือความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ คุณค่าเรื่องการพึ่งพาอาศัย ความรักใคร่กลมเกลียวในหมู่เครือญาติ คุณค่าเรื่องความกตัญญู และความสัมพันธ์แบบไม่ใช่เครือญาติ คือความเชื่อเรื่องผีเสื้อบ้าน ความ สำคัญเรื่องชาติพันธุ์ คุณค่าเรื่องความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับดิน ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับน้ำ เป็น ต้น ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องตานตุงและตานไม้ คำสลิ ความ เชื่อเรื่องตานข้าวใหม่และการกินข้าวใหม่ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับผีบรรพบุรุษ ความสัมพันธ์ ระหว่างคนกับผีที่ดูแลปัจจัยการผลิต เป็นต้น ส่วนงานวิจัยของคณิงชัย วิริยะสุนทร (2557) เรื่องกลวิธี ทางภาษาและบทสะท้อนวิถีคิดท้องถิ่นในสำนวนอีสาน ก็เป็นงานวิจัยอีกเรื่องหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง วิถีคิดท้องถิ่นผ่านกลไกทางภาษาอันสื่อให้เห็นถึงวิถีคิดของคนที่มีต่อบุคคล ธรรมชาติ สิ่งเหนือ ธรรมชาติ ด้วยเช่นกันที่สะท้อนให้เห็นถึงชุดความคิดต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ ไม่ว่าจะเป็นชุดความคิดทาง ศาสนา การเมือง เพศ ตลอดถึงชุดความคิดเกี่ยวกับชาติพันธุ์

ด้วยเหตุผลข้างต้นที่กล่าวนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและความคิด ในตำนานอุรังคธาตุ โดยจะศึกษาลักษณะความสัมพันธ์กันระหว่างตัวบทของตำนานอุรังคธาตุจาก ฉบับหนึ่งไปสู่อีกฉบับหนึ่งนั้นมีลักษณะของการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือเมื่อตัวบทหนึ่งเดินทางหรือ แพร่กระจายไปสู่อีกตัวบทย่อมมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรายละเอียดของตัวบทให้แตกต่างออกไป ซึ่งจะ ทำให้เห็นถึงปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงในตัวบทที่มีลักษณะของเพิ่มความ ตัดความ ผนวกความ และการสลั้บความ ในตัวบทตำนานอุรังคธาตุ นอกจากนั้นแล้วเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุมีเรื่องราว ที่น่าสนใจซึ่งเกี่ยวข้องไปด้วยระบบความคิดความเชื่อที่ควรนำมาศึกษาค้นคว้าหลายประเด็น เช่นนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาบทสะท้อนวิถีคิดที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุด้วย ทั้งนี้การศึกษา วิเคราะห์ในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทในตำนานอุรังคธาตุนั้นก็จะเป็นการต่อยอดให้ผู้วิจัยมี องค์ความรู้ที่จะนำไปศึกษาบทสะท้อนวิถีคิดที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุได้ด้วย อีกทั้ง ตำนานอุรังค ธาตุมีเนื้อหาสื่อให้เห็นว่าผู้ประพันธ์ต้องการจะสื่อสารความในใจบางอย่างมาสู่ผู้รับสารอันสะท้อนให้ เห็นถึงความคิดบางอย่างที่แฝงเร้นอยู่ในเนื้อหานั้นได้หลายประการ ทั้งที่เป็นชุดความคิดในเชิงศาสนา

ความเชื่อ การเมือง กลุ่มชาติพันธุ์ ตลอดเพศภาวะ ที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุไว้อย่างมีนัยสำคัญ ดังนั้น หากนำเอาแนวคิดดังกล่าวที่กล่าวมาข้างต้นนั้นมาใช้ในการศึกษาด้านอุรังคธาตุ จะทำให้เข้าใจถึงตัวบทตำนานอุรังคธาตุมีลักษณะของความเป็นพลวัตที่มีการปรับเปลี่ยนถ่ายโยงกันของข้อมูลในตัวบทตำนานอุรังคธาตุ และทำให้ทราบถึงบทสะท้อนชุดความคิดที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ อันจะเป็นฐานข้อมูลของการศึกษาด้านอุรังคธาตุได้อีกรูปแบบหนึ่งได้อย่างน่าสนใจ

1.2 ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทในตำนานอุรังคธาตุ
2. เพื่อศึกษาบทสะท้อนชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุ

1.3 คำถามหลักในการวิจัย

1. ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทในตำนานอุรังคธาตุมีลักษณะอย่างไร
2. บทสะท้อนชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุมีลักษณะอย่างไร

1.4 ความสำคัญของการวิจัย

1. ทำให้เห็นถึงตัวบทตำนานอุรังคธาตุที่สัมพันธ์กับข้อมูลทางวรรณกรรมชุดต่าง ๆ
2. ทำให้เห็นถึงบทสะท้อนชุดความคิดที่สื่อความผ่านตำนานอุรังคธาตุ

1.5 ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลตำนานอุรังคธาตุที่มีการเรียบเรียงมาเป็นภาษาไทย และมีการจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มสมบูรณ์ โดยได้เลือกเอาตำนานอุรังคธาตุที่มีเนื้อหาที่ครบถ้วนสมบูรณ์ มีการระบุและกำหนดปีพุทธศักราชไว้ชัดเจน โดยผู้วิจัยได้จัดความสำคัญของตำนานอุรังคธาตุแต่ละฉบับให้เรียงตามลำดับปีพุทธศักราชอันเป็นตัวกำหนดความเก่าแก่ของปีในการบันทึกให้เอกสารฉบับต้นแบบมาเป็นเกณฑ์ในการเลือกข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้สามารถกำหนดตำนานอุรังคธาตุในฉบับต่าง ๆ จำนวน 6 ฉบับ ได้แก่

1. อุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2561 ณรงค์ศักดิ์ ราวรินทร์ ได้ปริวรรตถ่ายทอดจากฉบับสำเนาดีจิตล เอกสารโบราณเรื่องอุรังคธาตุ ฉบับวัดมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นฉบับที่มีการระบุศักราช ซึ่งเป็นฉบับที่เก่าแก่ที่สุดที่ค้นพบในปัจจุบัน
2. อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2483 ซึ่งเป็นฉบับที่อาชญา เจ้าพระอุปราช พร้อมด้วยบุตรภรรยา สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 ตรงกับ จุลศักราช 1223 (พ.ศ. 2404)

ปีจอ จัตวาศก เดือน 12 ขึ้น 15 ค่ำ วันพฤหัสบดี ได้มีการนำมาตีพิมพ์เผยแพร่ในงานพระราชทานเพลิงศพ อ.ต.หลวงประชุมบรรณสาร (พิณ เดชะคุปต์) ในปี พ.ศ. 2483

3. อรุ้งคราตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 ซึ่งเป็นฉบับที่มีการปรับปรุงแก้ไขจากอรุ้งคราตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 เนื่องในการสัมมนาประวัติศาสตร์อีสานในระหว่างวันที่ 16-18 พฤศจิกายน 2521

4. อรุ้งคราตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537 ซึ่งเป็นฉบับที่มีการปรับปรุงแก้ไขจากอรุ้งคราตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 มาตีพิมพ์เป็นครั้งที่ 3 เนื่องในงานจัดสัมมนาทางวิชาการเรื่องวรรณกรรมสองฝั่งโขง ณ ห้องมงกุฎเพชร โรงแรมโฆษะ จังหวัดขอนแก่น ระหว่างวันที่ 30 มิถุนายน - 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2537

5. อรุ้งคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิศดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) เป็นฉบับที่มีรวบรวมและบันทึกไว้ตั้งแต่สมัยดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ “พระพนมเจดียนุรักษ์” เมื่อ พ.ศ. 2491 ต่อมาได้มีการตีพิมพ์เผยแพร่อีกหลายครั้ง ในงานวิจัยนี้จะใช้ฉบับที่มีการพิมพ์ครั้งที่ 11 เมื่อ พ.ศ. 2551 เป็นหลัก

6. นิทานอรุ้งคราตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน ซึ่งเป็นฉบับที่วิทยาลัยสงฆ์เลย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ เมื่อปี พ.ศ. 2547 ต่อมาได้มีการตีพิมพ์เผยแพร่อีกหลายครั้ง ในงานวิจัยนี้จะใช้ฉบับที่มีการพิมพ์ครั้งที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2553 เป็นหลัก

1.6 วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางคติชนวิทยาและมานุษยวิทยา ทั้งนี้ได้ลำดับขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. ชั้นรวบรวมข้อมูล

- 1.1 รวบรวมข้อมูลที่ใช้การศึกษาวิเคราะห์ ที่เป็นตัวบทตำนานอรุ้งคราตุ จำนวน 6 ฉบับ
- 1.2 รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาสัมพันธ์บท
- 1.3 รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาวิธีคิด
- 1.4 รวบรวมแนวคิดเกี่ยวกับสัมพันธ์บท
- 1.5 รวบรวมแนวคิดเกี่ยวกับวิธีคิด

2. ชั้นวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ความเชื่อมโยงของตัวบทในตำนานอรุ้งคราตุ เพื่อตอบประเด็นคำถามที่ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทในตำนานอรุ้งคราตุมีลักษณะอย่างไรบ้าง

2.2 ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ความคิดในตำนานอุรังคธาตุ เพื่อค้นหาชุดความคิดที่สื่อความผ่านตำนานอุรังคธาตุมีลักษณะอย่างไรบ้าง

3. ชั้นสรุปและนำเสนอผลการวิจัย

ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการวิจัยโดยการเรียบเรียงผลการวิจัย ข้อสรุป ข้ออภิปรายผล และข้อเสนอแนะ โดยนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ

ตำนานอุรังคธาตุ หมายถึงวรรณกรรมเรื่องตำนานอุรังคธาตุที่มีผู้ปริวรรตจากเอกสารโบราณและเรียบเรียงมาเป็นภาษาไทย โดยมีการตีพิมพ์และนำออกเผยแพร่เป็นรูปเล่มสมบูรณ์

ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบท หมายถึงความสัมพันธ์ของตัวบทในตำนานอุรังคธาตุแต่ละฉบับที่มีเนื้อหาเชื่อมโยงกันในลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ ความสัมพันธ์ด้านการเพิ่มความในเนื้อหา ความสัมพันธ์ด้านการลดความในเนื้อหา และความสัมพันธ์ด้านการสลับความในเนื้อหา

ชุดความคิด หมายถึงการสื่อความในตำนานอุรังคธาตุที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดในทัศนะต่าง ๆ ได้แก่ ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องศาสนา ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องการเมือง ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องชาติพันธุ์ และชุดความคิดว่าด้วยเรื่องเพศภาวะ

ตำนานปรัมปรา หมายถึงเรื่องราวอันเป็นตำนานท้องถิ่นที่แทรกอยู่ในเนื้อหาหลักของตำนานอุรังคธาตุ

1.8 กรอบแนวคิดหลักในการวิจัย

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุ ผู้วิจัยได้นำเอาแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับสัมพันธ์บท (Intertextuality) และแนวคิดเกี่ยวกับวิถีคิด (ways of thinking) มาใช้เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาครั้งนี้

1.8.1 แนวคิดเกี่ยวกับสัมพันธ์บท

ในการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างบทในตำนานอุรังคธาตุนั้น ผู้วิจัยจึงได้นำแนวคิดเกี่ยวกับสัมพันธ์บทมาเป็นกรอบหรือมาเป็นเครื่องมือที่จะเป็นกุญแจสำคัญในการทำความเข้าใจเพื่อให้เห็นถึงลักษณะของความสัมพันธ์กันของตัวบทที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาตำนานอุรังคธาตุอันสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของเนื้อหาจากตัวบทหนึ่งไปสู่อีกตัวบทหนึ่ง ทั้งนี้ผู้วิจัยตระหนักดีว่ากรอบแนวคิดเกี่ยวกับสัมพันธ์บทนั้นได้มีนักวิชาการต่าง ๆ ให้ความสนใจอยู่อย่างหลากหลาย เช่น กายูจนา แก้วเทพ, นพพร ประชากุล, ธีรา สุขสวัสดิ์ ฌ อยุธยา, ตรีศิลป์ บุญจจร เป็นต้น ได้ศึกษารวบรวมประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องสัมพันธ์บท และให้นิยามความหมายสัมพันธ์บท

เอาไว้อย่างน่าสนใจ โดยได้ศึกษากรอบแนวคิดของนักวิชาการตะวันตกหลายท่าน เช่น เพอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ บัคทิน (M. Bakhtin) จูเลีย คริสเตวา โรลิ่งด์ บาร์ธส์ เป็นต้น แล้วนำมาปรับใช้ในสังคมไทยตั้งแต่ 3 ทศวรรษมาแล้ว และได้ใช้กันอย่างแพร่หลายในวงการศึกษาวิจัยในเวลาต่อมา ซึ่งคำว่า “สัมพันธ์บท” นี้ ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “Intertextuality” และแปลเป็นภาษาไทยหลายคำ ดังที่ กาญจนา แก้วเทพ (2553: 315) กล่าวไว้ว่าเมื่อมีการนำเอาคำนี้มาใช้ในวงวิชาการภาษาไทย ก็ได้มีการแปลคำว่า “Intertextuality” ไว้อย่างหลากหลาย เช่น การเชื่อมโยงเนื้อหา การถ่ายโยงเนื้อหา การถ่ายโยงข่าว สัมพันธ์บท สหบท ฯลฯ ซึ่งการแปลที่หลากหลายนั้นจึงยังไม่มีคำใดที่จะผูกขาดการแปลเอาไว้ได้เพราะผู้แปลมักจะแปลให้เข้ากับเนื้อหาของตน แต่อย่างไรก็ตาม คำว่า “Intertextuality” ได้มีความชัดเจนขึ้น เมื่อ นพพร ประชากุล ได้แปลให้เป็นศัพท์ทางวิชาการว่า “สัมพันธ์บท” และได้ใช้กันอย่างแพร่หลายในสังคมไทยปัจจุบัน ดังนั้น ในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แนวคิดเรื่องสัมพันธ์บทมาเป็นกรอบแนวคิดในการทำความเข้าใจด้วยบทตำนานอุรังคธาตุที่มีลักษณะความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของตัวบท อันสะท้อนให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนเนื้อหาในตัวบท อันเนื่องจากรวบรวมเรื่องหนึ่ง ๆ เมื่อมีการแพร่กระจายออกไปย่อมมีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาบางส่วนของตัวบท ซึ่งอาจจะมีการเพิ่มเติมแต่งเนื้อหาของเรื่องให้แตกต่างกันออกไป ดังที่ ศิราพร ณ ถลาง (2552: 143) ได้กล่าวว่า เมื่อนิทานในวัฒนธรรมหนึ่ง “เดินทาง” ไปยังดินแดนที่ใช้ภาษาและวัฒนธรรมที่ต่างกันหรือแม้แต่ในวัฒนธรรมเดียวกัน เมื่อกาลเวลาผ่านไปนักเล่านิทานในรุ่นหลังจะเล่านิทานได้เหมือนนักเล่านิทานที่เก่ง ๆ อาจเพิ่มเติมเสริมแต่งเรื่องให้มีสีสันขึ้น แต่บางครั้งก็หลงลืมเล่าข้ามเรื่องบางตอนไปหรืออาจสับสนเอานิทานบางเรื่องมาปนกับบางเรื่องทำให้สำนวนนิทานที่นักเล่านิทานแต่ละครั้งต่างกัน

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทในตำนานอุรังคธาตุ แนวคิดเรื่องสัมพันธ์บท เป็นศาสตร์ที่ว่าความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันของตัวบททั้งหลายที่สะท้อนให้เห็นถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอำนาจและมีอิทธิพลต่อกันและกัน อันจะหมายถึงการที่จะเกิดตัวบทใหม่นั้นจะต้องมีตัวบทเดิมหลาย ๆ ตัวบทที่มีความเชื่อมโยงใยกันแล้วจึงรวมประสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยมีตัวบทหนึ่ง ๆ อาจจะมีการผสมผสานทางด้านความรู้ ความคิด จินตนาการ ซึ่งเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์การเรียนรู้ในสังคมด้านต่าง ๆ ของผู้คนในยุคก่อนจนก่อให้เกิดเป็นตัวบทใหม่ที่มีเค้าของตัวบทเดิมหลาย ๆ ตัวบทหลอมรวมกันอยู่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวรรณกรรมทั้งหลายมีความเชื่อมโยงกันโดยที่ไม่มีวรรณกรรมใดเลยที่จะก่อกำเนิดมาจากความว่างเปล่าหรือเป็นวรรณกรรมที่บริสุทธิ์ หากแต่มีการดูดซับผสมผสานปนเปกันระหว่างตัววรรณกรรมต่าง ๆ ที่มีมาก่อนนั้นหลาย ๆ ตัวบทไว้ด้วยกัน ลักษณะเช่นนี้จึงทำให้ตัวบทมีลักษณะของความเลื่อนไหล และมีชีวิตชีวา น่าดู น่าชม มากยิ่งขึ้น และทำให้ผู้อ่านสามารถที่จะเห็นร่องรอยของตัวบทที่มีการปรับเปลี่ยนเชื่อมโยงกับตัวบทอื่น ๆ ผู้วิจัยได้นำเอาแนวคิดดังกล่าวนี้ไปประยุกต์ใช้ในการศึกษาความสัมพันธ์เชื่อมโยงของตัวบทใน

ตำนานอุรังคธาตุ ฉบับต่าง ๆ ทั้ง 6 ฉบับ ซึ่งแต่ละฉบับต่างก็มีเนื้อหาที่สัมพันธ์เกี่ยวข้งกัน หากแต่มีการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดของเนื้อหาอันขึ้นอยู่กับผู้เล่าหรือผู้แต่งต้องการจะเพิ่มเติมเสริมแต่งให้เป็นสำนวนของตนให้แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่ตัวบทในตำนานอุรังคธาตุมีการเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ด้านการเพิ่มความในเนื้อหา ความสัมพันธ์ด้านการลดความในเนื้อหา ตลอดจนความสัมพันธ์ด้านการสลับความในเนื้อหา ซึ่งจะได้อธิบายต่อไป

1.8.2 แนวคิดเกี่ยวกับวิธีคิด

แนวคิดที่ว่าด้วยวิธีคิดนั้น ผู้วิจัยจะนำมาเป็นกรอบเพื่อใช้วิเคราะห์ชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งกรอบแนวคิดที่ว่าด้วยวิธีคิดดังกล่าว ได้มีนักวิชาการชาวไทยได้ศึกษารวบรวมไว้ โดยเฉพาะอาพันธ์ กาญจนพันธ์ (2548) ได้รวบรวมกรอบแนวคิดที่ว่าด้วยวิธีคิดไว้ในหนังสือทฤษฎีและวิธีคิดของการวิจัยวัฒนธรรม ขณะที่ สุรียา สมุทคุปต์ และคณะ (2540) ได้ศึกษากรอบแนวคิดที่ว่าด้วยวิธีคิดไว้ในงานวิจัยเรื่องวิธีคิดของคนไทย พิธีกรรม “ช่วงผีพ่อน” ของลาวข้าวจ้าว จังหวัดนครราชสีมา ผู้วิจัยได้นำมาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์ตำนานอุรังคธาตุเพื่อให้เห็นถึงวิธีคิด ในประเด็นต่าง ๆ โดยผู้วิจัยได้ตระหนักดีว่า คำว่า “วิธีคิด” ในที่นี้นั้น ไม่ใช่เป็นการศึกษาหลักการหรือกระบวนการของการแสวงหาเหตุผลอันเป็นตรรกะเพื่อยืนยันความคิดหรือความจริงที่มีอยู่ หากแต่เป็นชุดของความคิดที่เกิดจากผลผลิตที่สำเร็จรูป โดยผ่านกระบวนการของวิธีคิดมาแล้ว ดังนั้น คำว่า “วิธีคิด” ในที่นี้จึงเป็นคำที่มีความหมายใกล้เคียงกับสิ่งที่นักมานุษยวิทยาเรียกว่า “โลกทัศน์” “ความรู้” หรือ “ภูมิปัญญา” อันเกิดจากการสังสมทางวัฒนธรรมของผู้คนในสังคม ผู้วิจัยมองว่าแนวคิดที่ว่าด้วยวิธีคิดนั้น เป็นรูปแบบหนึ่งในการศึกษาองค์รวมที่มีความสัมพันธ์ในเชิงโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นภายใต้ปฏิสัมพันธ์ที่มีต่อกันอย่างเป็นระบบ เพื่อใช้ในการสร้างอุดมการณ์บางอย่างทางสังคมภายใต้ภาวะความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม และเงื่อนไขต่าง ๆ ทั้งนี้ผู้วิจัยได้นำเอาแนวคิดที่ว่าด้วย “วิธีคิด” มาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์ตำนานอุรังคธาตุ อันจะทำให้เข้าใจถึงชุดความคิดได้ในหลายรูปแบบ ได้แก่ ชุดความคิดเกี่ยวกับศาสนา ชุดความคิดเกี่ยวกับการเมือง ชุดความคิดเกี่ยวกับแพศภาวะ และชุดความคิดเกี่ยวกับชาติพันธุ์ ดังจะได้อธิบายต่อไป

1.9 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุที่จะนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งหัวข้อออกไว้เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1.9.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาสัมพันธ์บท

1.9.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาวิถีชีวิต

1.9.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาตำนานอุรังคธาตุ

1.9.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาสัมพันธ์

การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาสัมพันธ์ ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่มีผู้จัดทำไว้ทั้งเป็นงานวิจัยและบทความ จากการศึกษาค้นคว้าพบว่ามีผู้ใช้แนวคิดการศึกษาเรื่องสัมพันธ์อยู่อย่างหลากหลายซึ่งสามารถรวบรวมได้ดังต่อไปนี้

ศุภยง พันธุมโกมล (2537) ได้ทำวิจัยเรื่องการเชื่อมโยงเนื้อหาของเพลงไทยลูกทุ่งยอดนิยมในช่วง พ.ศ. 2498-2535 เป็นงานวิจัยในยุคแรก ๆ ของการนำเอาแนวคิดเรื่องสัมพันธ์มาใช้ในการวิจัย โดย ศุภยง ได้ศึกษาเพลงลูกทุ่งที่เป็นเพลงที่มีผู้ผลิตเป็น “คนในเมือง” ที่มีการเชื่อมโยง “องค์ประกอบต่าง ๆ ของเมืองไปสู่ชนบท เช่น การเชื่อมโยงวัฒนธรรมหลวงไปสู่วัฒนธรรมราษฎร์ การเชื่อมโยงข่าวสารเหตุการณ์เรื่องราวจากเมืองไปสู่ชนบท การเชื่อมโยงในมิติแห่งความทันสมัยต่าง ๆ จากเมืองสู่ชนบท ส่วนกลวิธีในการสร้างสัมพันธ์นั้น มีการนำเอารูปแบบศิลปวัฒนธรรมจากชนบทมาปรุงแต่งด้วยศิลปวัฒนธรรมในเมือง ซึ่งผลการวิจัยพบรูปแบบของสัมพันธ์ 4 แบบแผน คือ

1) สัมพันธ์ระหว่าง “เพลงลูกทุ่ง” กับ “เพลงลูกทุ่ง” ด้วยกันเอง ซึ่งอาจจะแสดงออกใน 2 รูปแบบ รูปแบบแรกเป็นรูปแบบดั้งเดิมที่เคยมีมาตั้งแต่ยุคสมัยของเพลงพื้นบ้านที่เรียกว่า “เพลงปฏิพากย์” คือเพลงที่ตอบโต้กันระหว่างหญิงกับชาย ดังนั้น เมื่อมีเพลงของผู้ชายที่ร้องว่า “กินอะไรถึงสวย” ก็จะมีเพลงแก้ของผู้หญิงว่า “กินอะไรก็สวย” ส่วนรูปแบบที่สองคือการเชื่อมโยงระดับ ทำนอง” เพียงแต่เปลี่ยนเนื้อหาใหม่ที่รู้จักกันในชื่อว่า “ร้องเนื้อ ทำนองเดียว”

2) สัมพันธ์ระหว่าง “เพลงลูกทุ่ง” กับ “เพลงลูกกรุง” ยกตัวอย่างเช่น คนใต้ใจชื่อ สักขีแม่ปิง ฯลฯ เพลงเหล่านี้มีลักษณะการร้อง ท่วงทำนอง เครื่องดนตรี จังหวะคล้ายกับเพลงลูกกรุง แต่ทว่าเนื้อหากล่าวถึงเรื่องราว/สถานที่/ตัวละครในชนบท

3) สัมพันธ์ระหว่าง “เพลงลูกทุ่ง” กับ “เพลงไทยเดิม” สัมพันธ์แบบนี้จะเกิดในระดับทำนองมากที่สุด ศุภยง ได้แสดงให้เห็นว่า จากตัวบทเดิม คือทำนองเพลงไทยเดิม เช่น ตันวรเชษฐ ลาวแพน ลาวลำปาง ฯลฯ ได้ถูกดัดแปลงให้มาเป็นเพลงลูกทุ่งชื่อ กินอะไรถึงสวย หนูนม นารอนาง เด็กปี่ เป็นต้น

4) สัมพันธ์ระหว่าง “เพลงลูกทุ่ง” กับสิ่งอื่น ๆ ในสังคม ซึ่งมีอยู่ 5 กลุ่ม คือการเชื่อมโยงกันกับบุคคลสำคัญ เหตุการณ์ปัจจุบันของสังคม รถยนต์ (เครื่องหมายของความทันสมัย) วรรณคดี นิทานพื้นบ้าน และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ

ศศิวิมล สันติราษฎร์ภักดี (2539) ได้ทำวิจัยเรื่องการศึกษาวิเคราะห์การเปรียบเทียบการถ่ายทอดวัฒนธรรมไทยผ่านสื่อนวนิยายและสื่อละครโทรทัศน์เรื่องสี่แผ่นดิน ตัวบทที่ศศิวิมล นำมาศึกษาเป็นตัวบทต้นทางที่เป็นนวนิยาย และตัวบทปลายทางเป็นละครโทรทัศน์ และตัวแปรย่อยที่เข้ามาแทรกก็คือตัวแปรเรื่อง Genres ของนวนิยายและละครเนื่องจากเรื่องสี่แผ่นดินเป็นบทประพันธ์ประเภทย้อนยุค และเป็นการ์ย้อนยุคที่อยู่ในหมู่ชนชั้นสูง ลักษณะของ Genres ดังกล่าวจะเข้ามาเป็นปัจจัยเกี่ยวข้องกับเรื่องสัมพันธ์บทเป็นอย่างมาก ผลการศึกษาพบว่าประเพณีวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมนั้น ตัวบทปลายทางสามารถที่จะธำรงรักษาเอาไว้ได้เช่นเดิมเป็นส่วนใหญ่ โดยใช้เครื่องมือช่วยของการเล่าเรื่องแบบสื่อโทรทัศน์เข้ามาใช้หลายวิธีการ เช่น การรักษา “การบรรยาย” ในตัวบทต้นทาง (นวนิยาย) มาเป็น “เสียงนักพากย์” ในตัวบทปลายทางหรือการถ่ายโอนเนื้อหาจากคำบรรยาย/บทสนทนาของนวนิยายมาเป็นภาพของตัวละครและบทสนทนาในละครโทรทัศน์ เป็นต้น สำหรับประเพณีวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมนั้น มักจะถ่ายทอดไม่ได้ทั้งหมด เนื่องจาก Genres ของนวนิยายที่เป็นย้อนยุค ภาพบางภาพในอดีตจึงไม่อาจจะหาได้แล้ว รวมทั้งข้อจำกัดเรื่องงบประมาณที่ทำให้ไม่สามารถจะสร้าง/จำลองภาพหรือหาอุปกรณ์-วัตถุต่าง ๆ ที่ระบุอยู่ในนวนิยายมาใช้ได้ในตัวบทที่เป็นละครโทรทัศน์ เช่น ภาพพระราชพิธีโสกันต์ (โกนจุก) เป็นต้น กลวิธีการสร้างสัมพันธ์บทในวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมจึงต้องนำเอาเครื่องมือของสื่อโทรทัศน์มาใช้ในหลายรูปแบบ เช่น การบรรยายด้วยเสียง คำสนทนาของตัวละคร การสร้างจำลองฉากขึ้นมาใหม่ การถ่ายทำจากสถานที่จริง แต่ถ่ายแบบสัญลักษณ์แบบ metonymy คือเลือกถ่าย “ประตู่วัง” เพื่อแทนที่ “พระราชวังทั้งหลัง” เป็นต้น

สำหรับตัวแปรด้านแบบแผนสัมพันธ์บทเชิงปริมาณนั้น ผลการวิจัยพบว่าแบบแผนของการเพิ่มขึ้นนั้น เกือบทั้งหมดจะเป็นการ “การเพิ่มในรูปแบบ” เท่านั้น เช่น เพิ่มภาพการแต่งงานให้ชัดเจนขึ้น เพิ่มฉาก เพิ่มองค์ประกอบฉาก เพิ่มบทสนทนา หากทว่าจะไม่มีการเพิ่มในส่วนเนื้อหาของตัวละครเลย การเพิ่มแต่ด้านรูปแบบน่าจะมีส่วนทำให้การถ่ายโอนความหมายจากตัวบทต้นทางไปยังตัวบทปลายทางสามารถธำรงรักษาเอาไว้ได้ ส่วนตัวบทแปรด้านแบบแผนสัมพันธ์บทที่ตัวบทปลายทางได้ลดลงนั้น ก็ยังคงเป็น “การลดลงในด้านรูปแบบ” เช่นเดียวกัน เช่น การลดฉากบางฉากที่ไม่อาจจะถ่ายได้ (เช่น ฉากพระราชวังชั้นใน) การถ่ายทอดแต่ไม่ครบถ้วน การอ้างอิงโดยตัวละคร (เช่น ให้ตัวละครมองดูตัวพิธีกรรม แต่ไม่เห็นตัวพิธีกรรม) หรือใช้การอ้างอิงด้วยคำพูดแทนที่จะนำเสนอด้วยภาพ

ปิยะพิมพ์ สมิตติลก (2541) ทำวิจัยเรื่องการศึกษาเชื่อมโยงเนื้อหา “นวนิยาย” ในสื่อสิ่งพิมพ์และในสื่อละครโทรทัศน์ งานวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ลักษณะการเชื่อมโยงเนื้อหา ระหว่างนวนิยายและละครโทรทัศน์ไทยในเรื่องทรายสีเพลิงและยามเมื่อลมพัดหวน และเพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการเชื่อมโยง เปลี่ยนแปลง ดัดแปลงเนื้อหา ระหว่างสื่อนวนิยายและสื่อละครโทรทัศน์

ไทย อันเป็นมีลักษณะของความเป็นสัมพันธ์ของตัวบทต้นทางกับตัวบทปลายทางโดยปิยะพิมพ์ ได้ศึกษานวนิยายแบบร่วมสมัยแนวรักพาฝัน เรื่องทรายสีเพลิง และยามเมื่อลมพัดหวาน ที่มีวิธีการศึกษาสัมพันธ์คือการเปรียบเทียบระหว่างตัวบทต้นทางและตัวบทปลายทาง ผลการศึกษาพบว่าการเชื่อมโยงเนื้อหาระหว่างนวนิยายและละครโทรทัศน์ไทยเรื่องสีเพลิง และยามเมื่อลมพัดหวาน นั้นมีการเชื่อมโยงเนื้อหา ระหว่างนวนิยายและละครโทรทัศน์ดังมีรายละเอียดเช่น การสร้างแนวคิดและภาพ การเล่าเรื่อง ตัวละครและการสร้างตัวละคร และรูปแบบโครงสร้างของนวนิยายและละครโทรทัศน์ สำหรับการเชื่อมโยงเนื้อหาระหว่างนวนิยายและละครโทรทัศน์สามารถแบ่งรูปแบบเป็นการเชื่อมโยงเป็นลักษณะดั้งเดิมที่เป็นจุดร่วมของนวนิยายและละครโทรทัศน์ (Convention/Repetition) และลักษณะที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ ซึ่งเป็นลักษณะที่แตกต่างระหว่างสื่อนวนิยายและสื่อละครโทรทัศน์ (Invention/Variation) โดยมีปัจจัยที่มีผลต่อการเชื่อมโยงเนื้อหาระหว่างนวนิยายและสื่อละครโทรทัศน์ได้แก่ธรรมชาติของสื่อ ระบบการสร้างดาราดารา (Stardom และความแตกต่างของประเภทรายการ

ธีรา สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา (2547 ข: 77-78) ได้กล่าวไว้ในหนังสือเสียงจากความเงียบสัมพันธ์ “สุชาติ สวัสดิ์ศรี” และวรรณกรรมฝรั่งเศสไว้ว่าลักษณะร่วมของวรรณกรรมโดยทั่วไปไม่ว่าจะเป็นของชนชาติใดก็ตาม นอกจากจะเป็นกระจกเงาสท้อนภาพสังคมแล้ว ยังเป็นดัชนีชี้ทิศทางกระบวนการทางวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง อ่อนแอ เป็นขบถหรือคล้อยตามได้โดยง่ายของแต่ละสังคม มีบทบาทในการปลุกเร้าผู้อ่านให้ค้นหาความรู้สึกนึกคิดใหม่ ๆ อีกด้วย ดังนั้นท่าทีและแนวโน้มของวรรณกรรมชาติหนึ่งย่อมเป็นแม่แบบที่สร้างการเปรียบเทียบและสามารถให้แรงบันดาลใจแก่อีกชาติก่อนหน้านี้เหตุผลทางภูมิศาสตร์กายภาพแบ่งโลกออกเป็นสองฝ่าย คือตะวันตกและตะวันออก เช่นเดียวกับเหตุผลทางปรัชญาที่มองเห็นตะวันตกเป็นวัตถุนิยม ตะวันออกเป็นจิตนิยม แต่ปัจจุบันตะวันตกกับตะวันออกมีความผสมผสานกันมากขึ้น ต่างฝ่ายต่างมีความต้องการที่แตกต่างกัน ในความต้องการนั้นเปิดโอกาสให้ทั้งสองฝ่ายได้ค้นพบซึ่งกันและกัน ดังนั้นแนวคิดเรื่องสัมพันธ์ไม่ได้เป็นเครื่องมือในการทำความเข้าใจเฉพาะกลุ่มคนในสังคมใดสังคมหนึ่งเท่านั้น หากแต่ใช้เป็นเครื่องมือในการมองกลุ่มคนระดับที่กว้างขึ้นถึงระดับโลกได้ด้วย

วรางคณา จันลา (2545) ทำวิจัยเรื่องการถ่ายโยงเนื้อหาทางเพศจากวรรณกรรมสู่ภาพยนตร์ เรื่อง จัน ดารา ซึ่งงานวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงลักษณะของการถ่ายโยงเนื้อหาทางเพศจากสื่อนวนิยายโดยการเปรียบเทียบกับสื่อภาพยนตร์ และปัจจัยที่มีต่อการถ่ายโยงเนื้อหาทางเพศ โดยอาศัยแนวคิดเรื่องการเชื่อมโยงเนื้อหาหรือสัมพันธ์ (intertextuality) มาเป็นกรอบในการศึกษา ผลการศึกษาพบว่าการถ่ายโยงเนื้อหาทางเพศซึ่งประกอบไปด้วย ความบกพร่องทางเพศ กามวิปริต และการทำแท้ง ในสื่อนวนิยายเรื่อง จัน ดารา ใช้ลักษณะของการถ่ายโยงเนื้อหาใน 3 ประเด็น ประกอบด้วย 1) การใช้การบรรยาย 2) การใช้การเปรียบเทียบ 3) การใช้บทสนทนา

ในการสื่อเนื้อหาทางเพศ ส่วนการถ่ายโยงเนื้อหาทางเพศในสื่อภาพยนตร์ ใช้ลักษณะของการถ่ายโยงเนื้อหาใน 5 ประเด็น ซึ่งประกอบด้วย 1) การใช้การบรรยาย 2) การใช้การเปรียบเทียบ 3) การใช้บทสนทนา 4) การใช้ภาพในการสื่ออารมณ์ทางเพศของตัวละคร และ 5) การใช้เสียงในการสื่ออารมณ์ทางเพศของตัวละคร เมื่อนำเนื้อหาทางเพศที่ปรากฏในสื่อนวนิยายมาศึกษาเปรียบเทียบถึงการถ่ายโยงเนื้อหา (intertextuality) ทางเพศกับสื่อภาพยนตร์เรื่อง จัน ดารา แล้วทำให้เห็นว่า สื่อภาพยนตร์ส่วนใหญ่มีการคงเดิมเนื้อหาตามนวนิยาย มีการเพิ่มเติม การปรับเปลี่ยน และการตัดทอนเนื้อหาในระดับที่ใกล้เคียงกัน ทั้งนี้เกิดจากปัจจัยที่มีต่อการถ่ายโยงเนื้อหา ซึ่งประกอบด้วย 3 ปัจจัย คือ 1) การถ่ายโยงเนื้อหา อันได้แก่ การใช้องค์ประกอบทางเทคนิคภาพยนตร์และการใช้สัญลักษณ์ 2) ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการถ่ายโยงเนื้อหา ซึ่งประกอบด้วย บรรทัดฐานของสังคมไทยและพระราชบัญญัติของภาพยนตร์ไทย พ.ศ. 2543 และ 3) ปัจจัยที่เกี่ยวกับคุณสมบัติของสื่อทั้งสองประเภท

นอกจากนั้น สายวรุณ น้อยนิมิต (2548: 240-241) ได้เสนอบทความเรื่องถ้าคุณพลอยยังอยู่ : ความยกย่องของมโนทัศน์สัมพันธ์ โดยใช้นวนิยายเรื่องสัมพันธ์มาอธิบายบทละครเรื่องสั้น “ถ้าคุณพลอยยังอยู่” ของจักรกฤษณ์ ดวงพัตรา และได้กล่าวถึงความยกย่องของมโนทัศน์ไว้ว่า หากพิจารณาที่มีของมโนทัศน์เรื่องสัมพันธ์แล้ว จะพบว่าสืบเนื่องมาจากทฤษฎีการวิจารณ์ของโรลด์ บาร์ตส์ ที่มุ่งให้ความสำคัญต่อดัชนีและผู้รับมากกว่าจะยกย่องผู้ประพันธ์ในทำนองเทพปรณัม และมุ่งเน้นการอ่านละเอียด (Closed Reading) เพื่อค้นหาความหมายตามสัญลักษณ์ที่ปรากฏในตัวบท แต่ในเวลาเดียวกันบาร์ตส์เองก็เชื่อว่าการวิจารณ์ตัวบทนั้นก็ไม้อาจละทิ้งบริบททางสังคมไปได้ ที่สำคัญหากตัวบทนั้นจัดเป็นงานศิลปะของผู้อ่านย่อมโดดเด่นทั้งในฐานะของผู้รับและผู้สร้าง บทละครเรื่องถ้าคุณพลอยยังอยู่จึงเป็นพื้นที่หลากหลายมิติหรืออาจเรียกว่าเป็นตัวบทหลักหรือตัวบทปลายทางที่นำตัวบทอื่น ๆ ที่มีที่มาก่อนหน้าซึ่งรวมทั้งวาทกรรมที่เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นตัวบทต้นทางมาแปรรูปและกลายกลืนให้เป็นองค์ประกอบหนึ่งของตัวบทหลัก โดยมีตัวบทหลักทำหน้าที่ควบคุมความหมายทั้งหมดไว้ การแปรรูปและกลายกลืนจึงเป็นกระบวนการที่ทำให้ผู้อ่านเห็นร่องรอยของการถกเถียงซึ่งสามารถสืบสาวไปถึงตัวบทต้นทางได้ ตัวบทวรรณกรรมจึงมีความหมายว่าแต่ละตัวบทไม่ได้เป็นอิสระจากกัน แต่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน

ส่วนในบทความของรินฤทัย สัจจพันธุ์ (2549: 66) ได้เสนอเรื่องการสืบทอดวรรณคดีมรดกสู่วรรณกรรมเยาวชนร่วมสมัยของไทยไว้ว่าการสืบทอดวรรณคดีมรดกของไทยหลายเรื่องมาสู่วรรณกรรมเยาวชนร่วมสมัยของไทย ทั้งในลักษณะของการสร้างซ้ำ การสร้างใหม่ การยั่วล้อเรื่องเดิม และการแปรรูป การวิเคราะห์ดังกล่าวยืนยันแนวคิดเรื่องสัมพันธ์ (Intertextuality) ซึ่งเชื่อว่าตัวบททุกตัวบทจะดูกลืนและแปรรูปตัวอื่น ๆ ที่มีมาก่อนหน้านั้น อาจจะเป็นการอ้างตรง ๆ หรือการนำข้อความเดิมมาบิดผันให้เกิดความหมายใหม่หรือการยั่วล้อขนบนิยามหรืออนุภาคในงานเรื่องเดิมขณะเดียวกัน ฉลองรัฐ เหมอมาลัยชลมารค์ (2558: 7) ได้เสนอบทความเรื่องสัมพันธ์ระหว่าง

ภาพยนตร์กับจิตรกรรม : เปรียบเทียบภาพยนตร์ตะวันตกกับภาพยนตร์ไทย โดยที่ฉลองรัฐได้วิเคราะห์ภาพยนตร์ไทยจำนวน 11 เรื่อง และภาพยนตร์ตะวันตกจำนวน 11 เรื่อง จากการศึกษาทำให้ทราบว่า ภาพยนตร์ตะวันตกและภาพยนตร์ไทย มีสัมพันธ์กับจิตรกรรมในสองด้าน คือด้านรูปแบบการนำเสนอ ซึ่งได้แก่การนำภาพจิตรกรรม และลักษณะเด่นของลัทธิทางศิลปะมาใช้เป็นเครื่องมือในการเล่าเรื่องด้วยภาพ ส่วนเนื้อหา ได้แก่การเล่าเรื่องเกี่ยวกับภาพจิตรกรรม และการถ่ายทอดบางช่วงชีวิตของจิตรกร กล่าวโดยสรุปภาพยนตร์ไทยมีความสัมพันธ์กับจิตรกรรมในฐานะเป็นเครื่องประดับที่ช่วยเสริมสร้างความงามแก่ภาพยนตร์ ส่วนภาพยนตร์ตะวันตก มีสัมพันธ์กับจิตรกรรมในฐานะเป็นหัวใจของภาพยนตร์

ขณะที่ นันนัย ประสานนาม (2550: 162-163) เสนอบทความเรื่องความแปลกปลอมของความเป็นไทยในองค์บากและต้มยำกุ้ง โดยนันนัยได้นำเอาแนวคิดเรื่องสัมพันธ์มาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ แต่จะเรียกว่า ภาวะสหบท (Intertextuality) แปลตามความหมายโดยตรงหมายถึงตัวบทที่อ้างอิงถึงตัวบทอื่น ๆ หรือตัวบทที่เอ่ยถึงตัวบทในอดีต ภาวะสหบทเป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทสองตัวบทหรือมากกว่านั้น ที่มีผลต่อการอ่านสหบท (Intertext) คำหลังนี้สื่อถึงการดำรงอยู่ของตัวบทในปัจจุบันที่บางส่วนสร้างขึ้นมาจากการอ้างอิงตัวบทอื่น ๆ ภาพยนตร์ส่วนใหญ่ล้วนมีสหบทในระดับที่แตกต่างกัน ซึ่งองค์บากและต้มยำกุ้ง ประกอบด้วยสหบทจากเรื่องเล่าดั้งเดิมในสังคมไทย ภาพยนตร์และงานศิลปะจากโลกตะวันตก ความสำคัญของสหบทในภาพยนตร์ทั้งสองเรื่องคือการนำเสนอความเป็นไทยในกรอบของสากลเพื่อแสดงให้เห็นว่าความเป็นไทยมีฐานะเท่าเทียมกับประเทศอื่น และสอดคล้องกับกิตติศักดิ์ เกิดอรุณสุขศรี (2552: 260) ได้เสนอสัมพันธ์ แต่เรียกว่า สหบท เช่นกัน มาศึกษาละครเวทีในบทความเรื่องจากวรรณคดีสู่ละครเวทีร่วมสมัยกรณีศึกษาเรื่องพระมหาชนก Never Say Die และคนบ้ากับสุดสาคร โดยการนำแนวคิดสหบทมาอธิบายกระบวนการสร้างตัวบทละครเวทีทั้งสองเรื่อง ทำให้มองเห็นผู้สร้างงานศิลปะได้ซึมซับความคิดจากผลงานที่มีมาก่อน อาจโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม ได้สะท้อนให้เห็นถึงวรรณคดีโบราณเป็นแหล่งรวบรวมประสบการณ์ชีวิตและชุมชนที่สามารนำมาถ่ายทอดในรูปแบบต่าง ๆ ทำให้เห็นคุณค่าของวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ ซึ่งเป็นการสืบสานสมบัติทางศิลปวัฒนธรรมของมนุษยชาติให้ดำรงอยู่ได้อีกทางหนึ่ง นอกจากนี้ อุมารินทร์ ตุลารักษ์ (2550: 66) ได้ศึกษาวรรณศิลป์และสหบทในบททำขวัญเรือของชาวไทยภาคใต้ไว้ว่าความเป็นสหบทของบททำขวัญเรือแสดงให้เห็นลักษณะพลวัตของบททำขวัญ ที่เกิดเนื่องจากความเป็นมุขปาฐะทำให้กระบวนการสืบสานและการถ่ายทอดย่อมจะมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นได้ในทุกตอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสามารถทางวรรณศิลป์ของหมอขวัญ ที่หลายท่านได้รับการปรับปรุงแต่งเติม และนำตัวบทอื่นมาประสานในการทำขวัญเรือ รวมทั้งตัวบทที่มีสุนทรียภาพก็แสดงถึงความสามารถในการประพันธ์และจูงใจให้ผู้ร่วมพิธีกรรมเกิดความเบิกบานใจ

และสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สาเหตุที่กล่าวมาแล้วทำให้บททำขวัญเรือมีลักษณะเป็นพลวัต คือเป็นวรรณกรรมที่ไม่หยุดนิ่งและมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

นอกจากนั้น อุมพร มะโรณีย์ (2551) ได้ทำวิจัยเรื่องสัมพันธ์ของการเล่าเรื่องในสื่อการ์ตูน ละครโทรทัศน์ และนวนิยาย ซึ่ง อุมพร ได้ศึกษาวิเคราะห์ลักษณะสัมพันธ์ของการเล่าเรื่องในสื่อการ์ตูน ละครโทรทัศน์ และนวนิยาย ที่ออกอากาศและตีพิมพ์ในประเทศไทย เรื่องดังดวงหฤทัย และเรื่อง Full House สะดุดรักที่พักใจ และศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการเชื่อมโยงหรือตัดแปลงเนื้อหาาระหว่างสื่อการ์ตูน ละครโทรทัศน์ และนวนิยาย รวมทั้งเปรียบเทียบลักษณะสัมพันธ์ บท ผลการศึกษา พบว่าลักษณะสัมพันธ์ของการเล่าเรื่องในสื่อการ์ตูน ละครโทรทัศน์ และนวนิยาย เรื่องดังดวงหฤทัย และเรื่อง Full House สะดุดรักที่พักใจ มีความคงเดิม และการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในแต่ละองค์ประกอบการเล่าเรื่อง องค์ประกอบหลักที่ต้องคงไว้ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ คือ โครงเรื่องความรัก (Romance) แก่นเรื่องแบบ Love theme ความขัดแย้งระหว่างตัวละคร ลักษณะเด่นของตัวละครทั้งหมด ลำดับการเล่าเรื่อง และลักษณะฉากส่วนใหญ่ ส่วนการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาจากตัวบทต้นทางจะเป็นการเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดของแต่ละองค์ประกอบ คือการตัดทอนหรือเพิ่มเติมโครงเรื่องรอง การตัดแปลงรายละเอียดเหตุการณ์ในโครงเรื่อง การเพิ่มแก่นเรื่องรอง การตัดแปลงคู่แ้ว การตัดแปลงฉาก และการเปลี่ยนมุมมองการเล่าเรื่อง องค์ประกอบที่พบการเปลี่ยนแปลงมากที่สุดคือตัวละครซึ่งพบทั้งการเพิ่มเติมและตัดทอนตัวละครตัวใดตัวหนึ่ง และพบการเปลี่ยนแปลงลักษณะย่อยของตัวละคร เมื่อเปรียบเทียบสัมพันธ์บทการ์ตูนสู่ละครโทรทัศน์สู่นวนิยาย กับสัมพันธ์นวนิยายสู่การ์ตูนสู่ละครโทรทัศน์ พบว่าลักษณะสัมพันธ์ทั้งสองรูปแบบเน้นการคงเดิมองค์ประกอบการเล่าเรื่องหลักจากตัวบทต้นทางไว้ให้มากที่สุด และมีการเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดขององค์ประกอบการเล่าเรื่อง โดยมีลักษณะการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบการเล่าเรื่องแตกต่างกัน คือลักษณะสัมพันธ์บทการ์ตูนสู่ละครโทรทัศน์สู่นวนิยาย มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาโดยเน้นการตัดทอนและการตัดแปลงองค์ประกอบการเล่าเรื่อง ส่วนสัมพันธ์นวนิยายสู่การ์ตูนสู่ละครโทรทัศน์ มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาโดยเน้นการเพิ่มเติมองค์ประกอบการเล่าเรื่อง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่พบ เป็นการเปลี่ยนแปลงในลำดับสัมพันธ์บทการ์ตูนสู่ละครโทรทัศน์มากที่สุด

ส่วน ธีรยุทธ บุชบงค์ (2552) ได้ทำวิจัยเรื่องสัมพันธ์ในกวีนิพนธ์คู่เพลงลูกทุ่ง ของ ศักดิ์สิทธิ์ มีสมสืบ โดยธีรยุทธได้ศึกษาตัวบทต้นแบบที่เกิดจากเพลงลูกทุ่งที่เป็นส่วนหนึ่งในวัฒนธรรมประชานิยมร่วมสมัย ซึ่งตัวบทในที่นี้เป็นตัวบทจำนวน 35 ตัวบท ที่ปรากฏอยู่ในหนังสือกวีนิพนธ์คู่เพลงลูกทุ่ง ของศักดิ์สิทธิ์ มีสมสืบ แล้วนำตัวบทเหล่านั้นมาศึกษาวิเคราะห์ลักษณะสัมพันธ์ ในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทกับตัวบทต้นแบบ และตัวบทกับการสื่อความหมายทางสังคม ซึ่งจากการศึกษาพบว่าลักษณะสัมพันธ์ระหว่างตัวบทกับตัวบทต้นแบบ 5 ลักษณะ ได้แก่ การลอกเลียนแบบ การอธิบายความ การอ้างอิง การอ้างถึง และการปรับเปลี่ยน โดยตัวบทแต่ละตัวบทมี

ลักษณะสัมพันธ์บทหลายลักษณะในหลายประเด็น ประเด็นที่ชัดเจนมากที่สุดคือชื่อเรื่องพบการลอกเลียนแบบ และการปรับเปลี่ยน ประเด็นที่ชัดเจนรองลงมาคือการใช้ถ้อยคำโวหาร พบการลอกเลียนแบบ การปรับเปลี่ยน และการอธิบายความ ประเด็นที่ชัดเจนลำดับต่อมาคือตัวละคร พบการอ้างอิง การอ้างถึง การอธิบายความ นอกจากนี้ทุกตัวบทยังมีลักษณะสัมพันธ์กับตัวบทอื่นหลายลักษณะในหลายประเด็นด้วยเช่นเดียวกัน ลักษณะสัมพันธ์ดังกล่าวจัดเป็นสัมพันธ์บทในระดับกลวิธีการประพันธ์และประพันธ์กรรม ในรูปแบบการผลิตซ้ำวรรณกรรมสื่ออารมณ์ขัน ตัวบทในกวีนิพนธ์คู่เพลงลูกทุ่งมีลักษณะสัมพันธ์เป็นลักษณะสำคัญตามแนวคิดสัมพันธ์ที่ว่าด้วย เหตุผลที่ตัวบทต้นแบบถูกนำมาประกอบสร้างเป็นต้นบทคือเพื่อยืนยันย้ำความสำคัญของวัฒนธรรมดั้งเดิมอันดีงามที่สังคมควรฟื้นฟูสำหรับใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขวิกฤตการณ์และปัญหาสังคมร่วมสมัย สำหรับตัวบทกับการสื่อความหมายทางสังคม 4 ประเด็น ได้แก่ ความหมายเกี่ยวกับศาสนาและวัฒนธรรม ความหมายเกี่ยวกับการศึกษา ความหมายเกี่ยวกับการเมือง และความหมายเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่าตัวบทแต่ละตัวบทสื่อความหมายในประเด็นที่แตกต่างกันอย่างไม่สัมพันธ์กับความหมายเดิมของตัวบทต้นแบบ ความหมายแต่ละประเด็นต่างมีน้ำเสียงล้อเลียน เสียดสี ประชดประชันสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย ในฐานะเป็นตัวบทใหญ่ที่มีอยู่เบื้องหลังตัวบทต้นแบบและตัวบท ความหมายทางสังคมของตัวบทที่พบ จัดเป็นสัมพันธ์บทในระดับแก่นเรื่องของวรรณกรรมทั้งหลายโดยเฉพาะวรรณกรรมสื่ออารมณ์ขัน อันเป็นสัมพันธ์กับประสบการณ์การอ่านของผู้่อ่านอีกชั้นหนึ่ง ดังนั้นตัวบทกวีนิพนธ์คู่เพลงลูกทุ่ง จึงสื่อความหมายของกวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัยว่าเป็นตัวบทที่อ่านได้สำหรับผู้่อ่านในวงการวรรณกรรมศึกษา แต่จะเป็นตัวบทที่อ่านยากสำหรับบุคคลทั่วไป

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยของวรางคณา ปัญญาณี (2556) เรื่องมานี มานะ : วรรณกรรมกับสัมพันธ์บททางสังคม ที่ได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทวรรณกรรมกับสังคมซึ่งได้แก่ นวนิยายทางช้างเผือก มานะ มานี ปิติ ชูใจ เรื่องสั้น แบบเรื่องของมานีและเพื่อน การ์ตูนทำมือ มานี เดอะโมเอะและคำร้องบทเพลงมานีผ่านมิติสัมพันธ์ โดย วรางคณา ได้ศึกษาองค์ประกอบทางวรรณกรรม คือโครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละคร บทสนทนา และฉากกับบรรยากาศ ของแต่ละตัวบท ซึ่งผลการศึกษาทำให้ทราบว่าลักษณะสัมพันธ์บทจากแบบเรียนที่ปรากฏในตัวบททั้งหมดมีหลายรูปแบบ ทั้งการอ้างอิงโดยตรง อ้างถึงโดยอ้อม นำตัวบทดั้งเดิมมาแปรรูปใหม่ ยั่วล้อ เสียดสีตัวบทเดิม รวมทั้งใช้ตัวบทดั้งเดิมเสียดสีสังคม ผู้คน ในยุคสมัยใหม่ ซึ่งตัวบทนวนิยายปรากฏสัมพันธ์กับแบบเรียนที่ชัดเจนมากกว่าตัวบทอื่น ลักษณะสัมพันธ์บทส่วนใหญ่ที่ปรากฏนั้นล้วนเป็นเรื่องราวของกลุ่มตัวละครเด็กที่อาศัยอยู่ในชนบทห่างไกลแต่เป็นสังคมที่มีความสงบสุข ผู้คนมีชีวิตเรียบง่าย สวยงามตามรูปแบบจากตัวบทแบบเรียน ส่วนการศึกษาลักษณะสัมพันธ์บทกับสังคม พบว่าทุกตัวบทล้วนเกิดมาจากความทรงจำเกี่ยวกับตัวบทแบบเรียนดั้งเดิมทั้งสิ้น แต่สังคมของมานีในทุกตัวบทนั้นก็ยังคงเป็นสังคมที่ติงตามอย่างตัวบทแบบเรียน ไม่ใช่สังคมตามความเป็นจริง ซึ่งทุกตัวบทที่ถูกสร้างขึ้นในแต่

ละยุคสมัยมักจะมีบางส่วนที่ผู้แต่งสร้างขึ้นใหม่โดยใช้สังคมตามความเป็นจริงขณะสร้างตัวบทมา ประกอบสร้างกลมกลืนกันโดยผ่านโครงเรื่อง ฉาก บรรยากาศ การใช้ภาษาของตัวละครและ เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ผู้แต่งสร้างขึ้นใหม่ ซึ่งตัวบทที่เกิดขึ้นเปรียบเหมือนกระจกที่ส่องสะท้อนผู้คนสังคม ในปัจจุบัน นอกจากนั้นยังพบลักษณะสัมพันธ์กับตัวบทการ์ตูนญี่ปุ่นเรื่องอื่นหลายเรื่อง ได้แก่ โดเร ม่อน ลามู คุโรมาตี้ ลัคกี้สตาร์ และเกมออนไลน์ต่าง ๆ เกมปิงปอง และเกมดอทเอ ในลักษณะการนำมา อ้างถึง ส่วนตัวบทนวนิยายก็สัมพันธ์กับความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเรื่องการเจริญสมาธิ การ อธิษฐานจิต เรื่องเกี่ยวกับตำนานรู้งินน้ำ ตำนานเกี่ยวกับดวงดาวและทางช้างเผือก รวมทั้งความเชื่อ ในเชิงวิทยาศาสตร์คือมนุษย์ต่างดาว และเทคโนโลยีการสื่อสาร

ขณะที่ วิชยุตม์ ปูชิตากร (2556) ศึกษาเรื่องสัมพันธ์ข้ามสื่อและข้ามวัฒนธรรม เรื่อง “ริง” ในนวนิยาย ภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ และหนังสือการ์ตูน ซึ่งวิชยุตม์ได้ศึกษาวิเคราะห์ ลักษณะสัมพันธ์ข้ามสื่อเรื่อง “ริง” ในนวนิยาย ภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ และหนังสือการ์ตูน รวมถึงวิเคราะห์ลักษณะสัมพันธ์ข้ามวัฒนธรรม เรื่อง “ริง” ในภาพยนตร์ญี่ปุ่น ภาพยนตร์เกาหลี และภาพยนตร์ฮอลลีวูด ผลการศึกษาพบว่าลักษณะสัมพันธ์ข้ามสื่อ เรื่อง “ริง” ในนวนิยาย ภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ และหนังสือการ์ตูน มีการดัดแปลงตัวบทในหลายรูปแบบ ทั้งคงเดิม เพิ่มเติม ตัดทอน และปรับเปลี่ยน โดยการดัดแปลงนวนิยาย/เรื่องสั้นเป็นภาพยนตร์ มีการปรับเปลี่ยนแนวเรื่องและโครงเรื่องเป็นสำคัญ กล่าวคือเปลี่ยนจากเรื่องแนวลึกลับสยองขวัญแบบพลังเหนือธรรมชาติ เป็นแบบภูตผีปีศาจเต็มตัว ซึ่งทำให้มีการปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมโครงเรื่องให้ซับซ้อน ความสยองขวัญมากขึ้นด้วย การดัดแปลงเป็นละครโทรทัศน์ มีการปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมตัวบท โดยการ ผสมผสานเนื้อหาในนวนิยายเล่มแรกกับเล่มที่สองไว้ด้วยกัน ส่วนหนังสือการ์ตูนที่ดัดแปลงจากทั้งนวนิยาย/เรื่องสั้นและภาพยนตร์ มีการดัดแปลงในลักษณะที่ยังคงตัวบทไว้ตามต้นฉบับเป็นส่วนใหญ่ ขณะที่ลักษณะสัมพันธ์ข้ามวัฒนธรรม เรื่อง “ริง” ในภาพยนตร์ญี่ปุ่น ภาพยนตร์เกาหลี และ ภาพยนตร์ฮอลลีวูด ก็มีการดัดแปลงตัวบทในหลายรูปแบบเช่นกัน อีกทั้งดัดแปลงตัวบทที่เป็นบริบททางสังคมและวัฒนธรรมร่วมด้วย

นอกจากนั้น วิชยุตม์ยังได้แสดงทัศนะเพิ่มเติมว่า ลักษณะเด่นของสัมพันธ์ข้ามสื่อ เรื่อง “ริง” นั้น มีการดัดแปลงรูปแบบในการนำเสนอให้เข้ากับธรรมชาติของสื่อที่ใช้นำเสนอ อีกทั้งมีการดัดแปลงเนื้อหาให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายของสื่อนั้น ๆ เช่นเมื่อดัดแปลงเป็นละครโทรทัศน์ ก็มีการเพิ่มเติมนายละเอียดให้ผู้ชมที่มีความหลากหลายเข้าใจตรงกัน ส่วนสัมพันธ์ข้ามวัฒนธรรม เรื่อง “ริง” นั้น มีลักษณะเด่นคือมีการดัดแปลงบริบททางสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงดัดแปลงเนื้อหาให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายที่อยู่ในสังคมและวัฒนธรรมที่ต่างออกไป เช่นเมื่อดัดแปลงเป็น ภาพยนตร์ฮอลลีวูดก็ต้องมีการปรับเปลี่ยนบริบทแวดล้อมให้เป็นตะวันตก มีการผสมผสานความเชื่อ

เกี่ยวกับภูตผีปีศาจแบบชาตาน อย่างไรก็ตาม ต่างก็รักษาภาพจำร่วมกันอันกลายเป็นเอกลักษณ์ของเรื่องไว้

ขณะที่ จอห์นพดล วศินสุนทร (2555) ได้ทำการวิจัยเรื่องมายากลกับมายาคติในสังคมไทย โดยจอห์นพดล ได้เสนอว่า “มายากล” เป็นตัวบท (Text) อย่างหนึ่งที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับอำนาจ และผู้มีอำนาจ ทั้งนี้ในการวิเคราะห์ จอห์นพดล ได้วิเคราะห์ความหมายขั้นต้นก่อนจะลงลึกไปในระดับความหมายเชิงมายาคติที่ต้องอาศัยบริบททางสังคมวัฒนธรรมมาร่วมอภิปรายเพื่อต้องการอธิบายถึงการประกอบสร้างความหมายในสัมพันธ์ที่เกื้อหนุนกันจากหลักฐานทั้งสิ้น 110 รายการ จาก 6 กรอบความรู้ ได้แก่ หลักฐานที่สื่อความหมายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ การแสดง กลุ่มนักมายากล ความเป็นจริงในสังคม ความเชื่อหรือความไม่แน่ใจ และความบันเทิง ผลการศึกษาพบว่าสถาบันมายากลและสถาบันที่ใช้มายากลมีการสื่อความหมายโดยนัย คือ 1) ชนชั้นปกครอง 2) วัฒนธรรมชาวต่างชาติ 3) อำนาจเหนือธรรมชาติ 4) วิทยาศาสตร์และการเรียนรู้ 5) การหลอกลวงและการกล่าวโทษ 6) ศิลปะการแสดง 7) จินตนาการและความเป็นไปได้ 8) เทคโนโลยีและความทันสมัย 9) สินค้าและธุรกิจ 10) กลุ่มสมาชิกและการรวมตัว 11) กฎระเบียบจรรยาบรรณ 12) ความเร็ว 13) การเปลี่ยนแปลง 14) การปกป้องคุ้มครอง 15) การทำนาย 16) การต้านกฎธรรมชาติ และ 17) การทำลายล้าง

ในส่วนของความหมายเชิงมายาคตินั้น จอห์นพดล ได้เสนอว่ามายาคติจะมีความหมายที่สลับไหล ไม่หยุดนิ่งตายตัวและแตกต่างกันไปตามแนวคิดสัมพันธ์ (Intertextuality) ของแต่ละสถาบันที่มีอำนาจ (Power) ทั้งขัดแย้ง ต่อรองและคล้อยตาม โดยจะเสริมแต่งด้วยความหมายทางวัฒนธรรมที่ทำให้มายากลกลายเป็นมายาคติ (Myth) คือ 1) สัมพันธ์บทความความหมายที่สื่อถึงความขัดแย้ง พบว่าความหมายเชิงมายาคติของมายากลได้สื่อความหมายที่สื่อออกมาในลักษณะคู่ตรงข้ามและความหมายมีการหักล้างกันตามหลักเหตุผลในแบบสามัญสำนึกของมนุษย์ ได้แก่ มายากลเป็นความวิเศษและมายากลเป็นวิทยาการที่น่าเชื่อถือ และมายากลเป็นสิ่งชั่วร้ายและมายากลเป็นความบันเทิงและมายากลเป็นสิ่งร่วมสมัยและมายากลเป็นอุดมการณ์การทำลายล้าง 2) สัมพันธ์บทความความหมายที่สื่อถึงการต่อรองความหมาย พบว่าความหมายเชิงมายาคติของมายากลได้สื่อความหมายที่สื่อออกมาในการต่อรองซึ่งมิใช่เป็นการคล้อยตามและมิได้ขัดแย้งเสียทีเดียว แต่เป็นลักษณะความหมายที่ประนีประนอมและไม่อยู่ในลักษณะของคู่ตรงข้ามทางความหมาย ได้แก่ มายากลเป็นของคนชั้นสูง มายากลมีความเป็นสากล มายากลคือความหวังต่อความเป็นไปได้ มายากลมีตัวตนและมีสังคม มายากลเป็นวิชาชีพที่มีคุณค่า และมายากลเป็นอุดมการณ์การทำลายธรรมชาติ 3) สัมพันธ์บทความความหมายที่สื่อถึงความหมายที่คล้อยตามกัน พบว่าความหมายเชิงมายาคติของมายากลได้สื่อความหมายที่สื่อออกมาให้คล้อยตามไปในทิศทางเดียวกันโดยไม่ขัดแย้งหรือต่อรอง กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือมีความหมายแบบเดียวกันทั้งสองสถาบันได้แก่ มายากลมีมูลค่าเชิงเศรษฐกิจและมายา

กลเป็นอุดมการณ์ความเร่งรีบ มายากลเป็นอุดมการณ์การพัฒนา มายากลเป็นอุดมการณ์ความปลอดภัย และมายากลเป็นอุดมการณ์การทำงาน

ส่วน ลินิน แสงพัฒนา (2557) ได้ทำวิจัยเรื่องสัมพันธ์ของตัวละครนางเอกในสื่อละครโทรทัศน์ กรณีศึกษา ละครโทรทัศน์เรื่อง แรงเงา โดยลินินได้ศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบการเล่าเรื่องของละครโทรทัศน์เรื่องแรงเงา และลักษณะของสัมพันธ์ของตัวละครนางเอกในละครโทรทัศน์เรื่องแรงเงา ในปี พ.ศ. 2544 สู่ละครเรื่องแรงเงาในปี พ.ศ. 2555 ผลการศึกษาพบว่าการวิเคราะห์องค์ประกอบเล่าเรื่องของละครโทรทัศน์เรื่องแรงเงานั้น ได้วิเคราะห์ผ่านองค์ประกอบทางวรรณกรรมหรือองค์ประกอบของการเล่าเรื่อง 6 ประการ คือตัวละคร โครงเรื่อง แก่นเรื่อง ฉาก สัญลักษณ์พิเศษ และความขัดแย้ง ส่วนการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของสัมพันธ์ของตัวละครนั้น พบว่ามีลักษณะของการคงเดิม (convention) ความแปลกใหม่ (Invention) การขยายความ (Extension) และการดัดแปลง (Modification)

ขณะเดียวกัน พรรษา รอดอาตม์ (2558: 99-100) ได้นำเสนอเกี่ยวกับสัมพันธ์ไว้ในหนังสือชุมชนศึกษากับสื่อดั้งเดิม ในประเด็นสัมพันธ์จากนิทานพื้นบ้านสู่การ์ตูนและละครจักร ๆ วงศ์ ๆ ทางโทรทัศน์ : ศึกษากรณีนิทานเรื่องสังข์ทองว่าตัวบทต้นทางและตัวบทปลายทางต่างมีการปรับปรนเข้าหากันและกัน จึงทำให้พบว่าสัมพันธ์บท 2 มิติ มิติแรก คือตัวบทปลายทางถ่ายโยงตามตัวบทต้นทางเดิมในองค์ประกอบแก่นเรื่องหลัก แก่นเรื่องรอง โครงเรื่อง อารมณ์ ตัวละคร และฉาก เพราะตัวบทเหล่านี้ คือ “แก่น” สำคัญของตัวบทต้นทาง ประกอบกับตัวบทต้นทางมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับและรู้จักกันทั่วไป สำหรับมิติที่ 2 คือตัวบทปลายทางใหม่มีการปรับเปลี่ยน “กระพี้” และ “เปลือก” ที่แตกต่างไปจากตัวบทต้นทาง ได้มีการสร้างขึ้นใหม่ (Invention) การขยายความ (Extension) การดัดแปลง (Modification) การลดทอนหรือการตัดทอน (Reduction) การ์ตูนนิทานพื้นบ้านปรับองค์ประกอบอารมณ์ความรัก ความรุนแรง บุคลิกลักษณะตัวละครหลัก ตัวละครสมทบ ตัวละครประกอบ ฉาก และอุปกรณ์ประกอบฉาก ด้านละครจักร ๆ วงศ์ ๆ ปรับองค์ประกอบแก่นเรื่องรองและด้านอื่น ๆ เช่นเดียวกับรายการการ์ตูน เนื่องจากข้อจำกัดของตัวบทต้นทางทำให้ตัวบทปลายทางปรับไปบางส่วน เพื่อให้เหมาะสมกับสื่อ ประเภทรายการ คุณลักษณะการผลิตของผู้ผลิตและรสนิยมของผู้รับชม อย่างไรก็ตาม ตัวบทบางส่วนที่มีการปรับไปพบการถ่ายโยงตัวบทจากวัฒนธรรมโลก วัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีความร่วมสมัยและทันสมัยซึ่งสามารถลดข้อจำกัดของตัวบทต้นทาง และเสริมให้ตัวบทปลายทางมีความน่าสนใจ ด้านผู้รับชมแสดงความคิดเห็นต่อตัวบทปลายทางใหม่ 2 ลักษณะ คือการยอมรับและการต่อรองทั้งตัวบทคงเดิมและตัวบทที่ถูกปรับเปลี่ยนไป โดยเฉพาะตัวบทที่ถ่ายโอนมาจากวัฒนธรรมโลก วัฒนธรรมท้องถิ่นทันสมัยร่วมสมัย และผู้รับชมได้นำตัวบทปลายทางใหม่ที่ตนเองชื่นชอบนำมาเป็นตัวบทต้นทางของตนเอง

นอกจากนั้น บรรจง บุรินประโคน (2558: 6-15) ได้เสนอบทความเรื่องสัมพันธบทและการสื่อความหมายในนวนิยายของนักเขียนอีสานรุ่นใหม่ โดยบรรจง ได้นำข้อมูลจากนวนิยาย 2 เรื่อง คือเรื่องสายรุ้งกลางซากผุกร่อน ของมาโนช พรหมสิงห์ และเรื่องเนรเทศ ของภู กระดาษ มาเป็นตัวบทในการศึกษาสัมพันธบท ทำให้ทราบถึงการประกอบสร้างความหมายผ่านกลวิธีหรือรูปแบบการนำเสนอหลังสมัยใหม่ ถือเป็น การสร้างตัวบทขึ้นมาสู่การตีความเพื่อปรับใช้ และเพื่อวิพากษ์ตอบโต้ความเป็นชายขอบ ความเป็นพลเมืองชั้นสอง เป็นการมองมนุษย์ด้วยสายตาของมนุษย์ด้วยกัน ทำให้สามารถจำแนกที่มาของตัวบทได้ออกเป็น 2 ลักษณะ คือลักษณะความเป็นสัมพันธบทจากที่ปรากฏในเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ และลักษณะความเป็นสัมพันธบทจากตัวบทที่ปรากฏในนิทานปรัมปรา ขณะเดียวกัน สุรสม กฤษณะจู่ทะ (2549: 205-233) ได้เสนอบทความเรื่องสัมพันธบทและการเข้าถึงความจริงกรณีปัญหาเชื่อนปากมูล โดยได้นำแนวคิดเรื่องสัมพันธบท มาศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม และได้อธิบายถึงแนวคิดสัมพันธบทไว้ว่าสัมพันธบท เป็นมโนทัศน์ที่พยายามแหวกกรอบความคิดที่ถูกผลิตภายใต้สังคมนิยม และปรารถนาที่จะข้ามพ้นปรัชญาทันสมัยนิยม (Modernism) อิทธิพลของสิ่งที่เรียกว่าทุนนิยม/ทันสมัยเป็นอุดมการณ์ที่ได้แผ่ขยายไปยังมิติต่าง ๆ มากมาย ไม่เว้นแม้แต่แวดวงวิชาการ แต่ “สัมพันธบท” มิได้จำกัดอยู่เพียงการวิเคราะห์วรรณกรรมเท่านั้น ยังปรากฏอยู่ในแนวทางการศึกษาหลากหลายแนวทาง ทั้งแบบหลังโครงสร้างนิยม แนวทางหลังสมัยใหม่ แนวทางหลังอาณานิคม และแนวทางวัฒนธรรมศึกษา นอกจากนี้สุรสม ยังได้กล่าวอีกว่า “สัมพันธบท” มีนัยสำคัญต่อการเข้าถึงความจริงอย่างน้อย 2 ประการ คือประการแรกทำให้มองเห็นตัวบทมิได้เพียงสะท้อนความจริงของโลกข้างนอกหรือความจริงข้างนอกได้ถูกย่อกลงมาอยู่ในตัวบท หากความจริงอาจมาจากการหิบบีความหมายของตัวบทที่ถูกผลิตก่อนหน้า ไม่ว่าตัวบทก่อนหน้านั้นจะมีความหมายไปในทางเดียวกันหรือแม้แต่ตัวบทที่สื่อความหมายตรงกันข้ามซึ่งขัดแย้งกัน และนัยสำคัญประการที่ 2 นอกจาก “สัมพันธบท” จะทำให้เห็นว่าตัวบทและบริบทล้วนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ในอีกมิติหนึ่ง ทั้งตัวบทและบริบทต่างฝ่ายต่างมีส่วนสร้างกันและกัน กล่าวคือบริบทมิได้เพียงรอให้ตัวบทนำไปใช้อ้างอิงหรือเป็นสิ่งที่คอยให้นักวิจารณ์วรรณกรรมหิบบีวิเคราะห์เชื่อมโยงในภายหลัง และในด้านกลับกัน ตัวบทก็ได้มีส่วนอย่างแข็งขันในการเข้าไปแนบเนียนเป็นส่วนหนึ่งของบริบททางสังคมด้วย ซึ่งในการวิเคราะห์ความขัดแย้งกรณีเชื่อนปากมูลที่มีการโต้แย้งกันไปมา โดยต่างอ้างสิทธิ์ความถูกต้องด้วยการสร้างวาทกรรมความจริงตอบโต้กัน ภายใต้เส้นทางอันยาวนานของการโต้แย้งเรื่องเชื่อนปากมูล ดูเหมือนว่าสังคมไทยยังไม่สามารถสรุปคำตอบสุดท้ายได้ว่าอะไรคือความจริง ทำให้ความจริงไม่ได้หยุดนิ่งตายตัวแต่อย่างใด หากแต่เป็นคำพูดที่ทั้ง 2 ฝ่ายนำมาอ้างสิทธิ์ใช้ตอบโต้ความชอบธรรม จนให้เกิดเป็นคำที่มีลักษณะสัมพันธบท ทั้งในมิติประวัติศาสตร์ ซึ่งเกิดการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทั้งในมิติสังคมวัฒนธรรมซึ่งมีการปะทะประสานผสมผสานข้ามใจวัฒนธรรมต่าง ๆ ในแต่ละยุคสมัยล้วนมีกฎเกณฑ์ในการบอกว่าสิ่งใดจริง/ สิ่งใดไม่จริงต่างกันไป เพื่อทำ

ความเข้าใจกฎเกณฑ์ในการบอกว่าอะไรคือความจริงหรืออะไรไม่ใช่ความจริงในสังคมไทยในกรณีศึกษาปัญหาเชื่อนปากมุล

ส่วน อนุชา พิมศักดิ์ (2558: 89-107) ได้นำเสนอบทความเรื่องสัมพันธ์ในกวีนิพนธ์ “หัวใจห้องที่ห้า” พันธวิยุคหลังสมัยใหม่ ซึ่งมุ่งศึกษาบทกวีนิพนธ์ “หัวใจห้องที่ห้า” ของอังคาร จันทาทิพย์ ผลการศึกษาพบว่ากวีได้ใช้สัมพันธ์เพื่อประกอบสร้างตัวบท 4 ลักษณะ คือการสร้างสัมพันธ์กับตัวบทวรรณกรรม การสร้างสัมพันธ์กับสถานที่หรือเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์และปรากฏการณ์ทางสังคม การสร้างสัมพันธ์กับงานวิชาการโดยใช้รูปแบบงานวิชาการและสายตานิวกาการในการมองเรื่องต่าง ๆ และการสร้างสัมพันธ์กับชุดสัญญาทางวัฒนธรรม ทั้งวัฒนธรรมพุทธศาสนา วัฒนธรรมท้องถิ่น และวัฒนธรรมประชานิยม ซึ่งการประกอบสร้างตัวตนของกวีผ่านตัวบท “หัวใจห้องที่ห้า” ในสายตานิวกาการด้านสังคม สายตานิวกวัฒนธรรม สายตานิวก้าว สายตานิวกวรรณกรรมหรือสายตาคอนอีซาน ทำให้กวีนิพนธ์ดังกล่าวเต็มไปด้วยตัวบททางวัฒนธรรมที่ถูกนำมาสร้างสัมพันธ์ระหว่างกันจำนวนมาก ตัวบทเหล่านี้ต่างส่งเสียงสื่อสารซึ่งกันและกัน สร้างความหมายใหม่ให้กับตัวบทอื่น ๆ ทั้งส่งเสียงเสียดสีสังคม การนำตัวบททางวัฒนธรรมต่าง ๆ มาใช้เป็นการเลือกสรรมาอย่างจงใจ ทั้งเพื่อส่งสารบางประการแก่ผู้อ่าน ซึ่งเมื่อพิจารณาสารที่กวีได้นำเสนอพบว่ากวีได้ใช้ สัมพันธ์บทสื่อสารออกมาด้วยวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือใช้สัมพันธ์เพื่อแสดงตัวตน ใช้สัมพันธ์เพื่อประกอบสร้างความหมายและความจริง และใช้สัมพันธ์เพื่อสร้างความหมายใหม่ให้กับบทกวี

ขณะที่ รันติกาญ มนต์ลักษณ์ (2558) ทำวิจัยเรื่องสัมพันธ์การเล่าเรื่องและปัจจัยการผลิตของละครโทรทัศน์รีเมค เรื่องคู่กรรม โดยรันติกาญได้ชี้ให้เห็นว่า ละครโทรทัศน์เรื่องคู่กรรมนั้นได้มีการนำมาผลิตซ้ำในลักษณะของความเป็นสัมพันธ์ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าลักษณะสัมพันธ์การเล่าเรื่องของละครโทรทัศน์เรื่องคู่กรรม เวอร์ชัน พ.ศ. 2533 โดยบริษัทดาววิดีโอ ละครคู่กรรมเวอร์ชัน พ.ศ. 2547 โดยบริษัทเรดตรามา และคู่กรรมเวอร์ชัน พ.ศ. 2556 โดยบริษัทเอ็กแซกท์ มีการคงเดิม การขยายความ การตัดทอนและการดัดแปลงในบางองค์ประกอบการเล่าเรื่อง ซึ่งองค์ประกอบหลักของเรื่องที่มีการคงเดิมไว้ คือโครงเรื่องความรัก แก่นของเรื่อง Love Theme รักท่ามกลางความขัดแย้งของสงครามที่เป็นความรักระหว่างเชื้อชาติที่แตกต่างกัน สุดท้ายเรื่องจบลงด้วยความเศร้า พระเอกตายเป็นโศกนาฏกรรมของความรัก สาเหตุมาจากเพราะทริฐิของนางเอก องค์ประกอบด้านความขัดแย้งระหว่างคนกับคนและความขัดแย้งภายในตัวของนางเอก ลักษณะเด่น ๆ ของตัวละคร ลักษณะฉาก สัญลักษณ์พิเศษ และมุมมองการเล่าเรื่องแบบมุมมองบุคคลที่ 1 ส่วนการขยายความนั้น จะถูกพบมากในละครโทรทัศน์เรื่องคู่กรรมเวอร์ชัน พ.ศ. 2547 ที่มีการขยายความจากเวอร์ชัน พ.ศ. 2533 ในส่วนของการเล่าเรื่องบางส่วนที่เป็นเรื่องราวความสัมพันธ์ของนางเอกกับครอบครัวใหม่ของพ่อ ความขัดแย้งของนางเอกกับครอบครัวใหม่ของพ่อในเรื่องความอิจฉา ริษยา และเพิ่มเติมตัวละคร

รอง คือลูกสาว 2 คน ของพ่อกับแม่เลี้ยง ที่เพิ่มเติมความสำคัญมาในเวอร์ชันนี้ ส่วนการขยายความอื่น ๆ ในเวอร์ชัน พ.ศ. 2556 ขณะที่การตัดทอน จะพบมากในเวอร์ชัน พ.ศ. 2556 เช่นกัน คือมีการตัดทอนตัวละครย่อย คือลูกสาว 2 คน ของพ่อกับแม่เลี้ยง และการเล่าเรื่องความขัดแย้งระหว่างนางเอกกับครอบครัวใหม่ของพ่อออกไปรวมไปถึงลักษณะย่อยของตัวละครบางประการจากคฤหาสน์เวอร์ชัน พ.ศ. 2547 ส่วนการตัดแปลงนั้น พบว่าละครเรื่องคฤหาสน์ เวอร์ชัน พ.ศ. 2547 ที่มีการตัดแปลงเรื่องการบรรยายเหตุการณ์ชีวิตของนางเอกเป็นการบรรยายฉากที่พระเอกส่องเรือชมกรุงเทพมหานครสองฝั่งเจ้าพระยา ในขณะที่เดียวกันพอมมาเป็นคฤหาสน์เวอร์ชัน พ.ศ. 2556 ก็มีการตัดแปลงการเปิดเรื่องให้กลับไปเหมือนเวอร์ชัน พ.ศ. 2533 อีกครั้ง

รัตนิกากฎ มนต์ลักษณะยังได้แสดงทัศนคติอีกว่าจุดเด่นของละครโทรทัศน์เรื่องคฤหาสน์ ลักษณะสัมพันธ์บทคฤหาสน์เวอร์ชัน พ.ศ. 2533 ที่เปรียบเสมือนคฤหาสน์เวอร์ชันแรกในความเข้าใจของผู้ชม เน้นการถ่ายทอดเรื่องราวตามบทประพันธ์ด้วยความลงตัวของนักแสดงที่สมบทบาท และถ่ายทอดเรื่องราวประวัติศาสตร์ให้ดูสมจริง ในขณะที่คฤหาสน์เวอร์ชัน พ.ศ. 2547 สร้างจุดเด่นให้ตัวเองด้วยการเพิ่มเติมตัวละครตัวร้าย และปมความขัดแย้งที่มากขึ้นนางเอกแก้ไขปัญหาอุปสรรคเพื่อเพิ่มสีสัน ส่วนคฤหาสน์เวอร์ชัน พ.ศ. 2556 นั้นกลับตัดทอนลักษณะที่เวอร์ชัน พ.ศ. 2547 เพิ่มมาและกลับไปเล่าเรื่องตามบทประพันธ์เหมือนเวอร์ชัน พ.ศ. 2533 และใส่มุมมองเพิ่มเติมความน่ารักของการเล่าเรื่องจากลักษณะของผู้ที่มารับบทบาทเป็นโกโบริและอังคมาลินให้เข้าถึงกลุ่มวัยรุ่นมากยิ่งขึ้น

สรุปจากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาสัมพันธ์บทที่กล่าวมาข้างต้นนี้ จะทำให้เห็นว่า แนวคิดสัมพันธ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงตัวบททุกตัวบทล้วนแต่มีแนวคิดที่จะอธิบายการสร้างและเชื่อมโยงกันของตัววรรณกรรมซึ่งมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทั้งหมด โดยไม่มีตัวบทวรรณกรรมใดจะถือกำเนิดขึ้นมาโดยลำพังหรือเป็นตัวบทที่มีความเป็นอิสระไม่เกี่ยวข้องกับตัวบทอื่นใดเลย หากแต่เป็นการผสมผสานกันระหว่างตัวบทต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ลักษณะเช่นนี้ จึงทำให้ตัวบทต่าง ๆ เกิดขึ้นอย่างมากมายภายใต้ระบบปฏิสัมพันธ์กัน อันจะทำให้ตัวบททั้งหลายไม่ได้หยุดนิ่งตายตัว มีการสนทนากันอยู่ตลอดเวลา ซึ่งหากนำเอาแนวคิดเรื่องสัมพันธ์มาใช้เป็นแนวทางในศึกษาวิเคราะห์ตัวบทที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ จะทำให้มองเห็นความเลื่อนไหล ไม่แน่นอนตายตัวของตัวบท และมีการนำมาผลิตซ้ำใหม่จนทำให้ตัวบทมีการปรับเปลี่ยนอันสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันของตัวบทในลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ ความสัมพันธ์ด้านการเพิ่มเนื้อหา ความสัมพันธ์ด้านการลดเนื้อหา และความสัมพันธ์ด้านการสลับเนื้อหา เป็นต้น

1.9.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาวิถีคิด

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิถีคิด พบว่าได้มีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับตำนานหรือเรื่องเล่าตำนานประเภทต่าง ๆ ทั้งที่ตำนานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ตำนานวีรบุรุษ รวมถึงตำนานนิทานท้องถิ่นเรื่องต่าง ๆ อันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดในระดับสากลและท้องถิ่น เอกสารและงานวิจัยเหล่านี้ได้มีการศึกษาเอาไว้อย่างหลากหลาย ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

กาญจนา แก้วเทพ (2553: 45-47) ได้ชี้เห็นว่าระบบความคิดนั้นจะเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์สามชุด คือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์นั้น ได้แก่ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านและระบบเครือญาติเดียวกันที่จะดำรงความสามัคคี ช่วยเหลือพึ่งพากัน และความคุ้นเคยและกระชับแน่นแฟ้นกันในหมู่ญาติเดียวกัน ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นระบบคิดที่แสดงศักยภาพในการคิดค้นของมนุษย์โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติที่แสดงออกเป็นรูปร่างชัดเจน คือเทคโนโลยีที่มีลักษณะเรียบง่ายไม่ซับซ้อน เช่น เครื่องมือการเกษตร อาหาร ยารักษาโรค คาถาอาคม ความรู้ในการผลิต และการจัดการกับธรรมชาติ ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น เป็นการสร้างสัญลักษณ์แทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีคุณและโทษกับมนุษย์ เพราะมนุษย์มีความปรารถนาที่จะได้รับความปลอดภัยและมีความหวังว่าอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์ได้จากความคิดคำนึงของตน และถ่ายทอดไปยังรุ่นหลังด้วยการประกอบพิธีกรรมและกระทำอย่างต่อเนื่อง เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้า การให้ความหมายของการเจ็บปวดซึ่งสามารถตีความได้จากสัญลักษณ์ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ เป็นต้น

ขณะเดียวกัน สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ (2540: 36-71) ได้ทำวิจัยเรื่องวิถีคิดของคนไทย พิธีกรรม “ช่วงผีฟ้อน” ของ “ลาวข้าวจ้าง” จังหวัดนครราชสีมา โดยได้ให้คำนิยามเกี่ยวกับ “วิถีคิด” ออกเป็น 2 ประการคือ 1) “วิถีคิด” คือวิธีการให้เหตุผลหรือวิธีทางตรรกะซึ่งเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการคิดของมนุษย์ ในแง่นี้ “วิถีคิด” เป็นคุณสมบัติสากลของมนุษย์ เพราะการเรียนรู้เกี่ยวกับเหตุผลหรือการแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยการใช้เหตุผลเป็นพื้นฐานสำคัญของชีวิตมนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมที่จะต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรม มนุษย์เป็นสัตว์โลกเพียงชนิดเดียวที่รู้จักใช้ความคิดและเหตุผล ในทางมานุษยวิทยาเชื่อว่า มนุษย์ในสังคมดั้งเดิมกับสังคมสมัยใหม่ต่างก็รู้จัก “วิถีคิด” และใช้ความคิด แต่วิถีคิดของมนุษย์ในสังคมดั้งเดิมถูกกำหนดด้วยความเชื่อทางไสยศาสตร์ ศาสนา และประสบการณ์ชีวิต ในขณะที่วิถีคิดที่เน้นการใช้เหตุผลและค้นหาความจริงตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นเนื้อหาสำคัญของวิถีคิดของมนุษย์ในโลกสมัยใหม่ ไสยศาสตร์และศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของมนุษย์สมัยใหม่น้อยลง แต่ในโลกของความเป็นจริงมนุษย์ทุกวันนี้แก้ปัญหาโดยอาศัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากกว่าสัญชาตญาณ

และไสยศาสตร์ 2) “วิถีคิด” คือผลรวมของประสบการณ์ชีวิตของมนุษย์ ในแง่ “วิถีคิด” มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า “ความรู้” “ภูมิปัญญา” “ชีวิตทัศน์” หรือ “อุดมการณ์” วิถีคิดได้รับการหล่อหลอมสั่งสมและเรียนรู้โดยการใช้ชีวิตอยู่ในวัฒนธรรมและปรับเปลี่ยนไปตามสภาพทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองในช่วงเวลาหนึ่ง “วิถีคิด” ในความหมายนี้จึงเป็นผลผลิตทางประวัติศาสตร์ ผู้คนที่ใช้ชีวิตอยู่ในยุคสมัยหนึ่งและสภาพแวดล้อมแห่งหนึ่งย่อมมีวิถีคิดเป็นของตัวเอง เช่น คนไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นย่อมมี “วิถีคิด” แตกต่างจากคนไทยในสมัยโลกาภิวัตน์ เป็นต้น ซึ่งจากการศึกษาพบว่า “วิถีคิด” เป็นผลผลิตทางประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์ และเป็นมโนทัศน์ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมือง ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ “วิถีคิดของคนไทย” ได้รับการนำเสนอโดยชั้นผู้นำ คือกษัตริย์ ขุนนาง และปัญญาชน มาโดยตลอดระยะเวลาของประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ เพื่อวัตถุประสงค์การสร้างชาติ และพัฒนาประเทศให้ทันสมัยในระยะแรกและเพื่อนำเสนอ ทางเลือกในการพัฒนาประเทศในระยะหลัง นอกจากนี้คณะผู้วิจัยยังพบว่าวิถีคิดในพิธีช่วงผีพ่อนของลาวจำว้า จังหวัดนครราชสีมา มี 4 แบบ คือวิถีคิดแบบพึ่งพาผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ วิถีคิดที่เน้นสำนักทางประวัติศาสตร์และเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ วิถีคิดแบบพึ่งพาข้าราชการและนักการเมือง และวิถีคิดแบบพึ่งพานายทุน

ส่วนงานวิจัยของเนาวรัตน์ นามวงศ์ (2543) เรื่องระบบคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในชุมชน ที่มีการศึกษาระบบคิดของผู้คนในชุมชนบ้านโละ หมู่ที่ 5 ตำบลท่าข้าม อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ซึ่งการศึกษาพบว่าระบบคิดที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชุมชนมี 3 ด้านใหญ่ ๆ ด้วยกันคือความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ได้แก่ ความสัมพันธ์แบบเครือญาติและความสัมพันธ์แบบไม่เป็นเครือญาติ ระบบคิดที่ส่งผลถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนแบบเครือญาติ คือความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ คุณค่าเรื่องการพึ่งพาอาศัย ความรักใคร่กลมเกลียวในหมู่เครือญาติ คุณค่าเรื่องความกตัญญู ส่วนระบบคิดที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนแบบไม่เป็นเครือญาติ คือความเชื่อเรื่องผีเสื้อบ้าน ความสำนักเรื่องชาติพันธุ์ และคุณค่าเรื่องความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับดิน และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับน้ำ เป็นความเชื่อที่ว่าธรรมชาติมีเจ้าของ มีผู้ดูแลรักษา (ผี) และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเกี่ยวกับการผลิต การใช้ทรัพยากรของชุมชน ซึ่งแสดงออกในรูปแบบการขออนุญาตใช้ การบอกกล่าว และการกล่าวขอบคุณผ่านพิธีกรรมตามความเชื่อของชุมชน ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องตานตุงและตานไม้ คำสลิ ความเชื่อเรื่องตามข้าวและกินข้าวใหม่ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับผีบรรพบุรุษ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับผีที่ดูแลปัจจัยการผลิต สำหรับความเชื่อนี้มีความสัมพันธ์ที่อยู่เบื้องหลังคือความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา คือเรื่องบุญบาป ความเชื่อเรื่องโลกหน้า ความเชื่อเกี่ยวกับผี ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์

และคุณค่าเกี่ยวกับความกตัญญู การพึ่งพาด้านจิตใจ ความเชื่อและคุณค่าเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาตินี้ จะแสดงออกมาในรูปของพิธีกรรมและการปฏิบัติตามคำสอนต่าง ๆ ซึ่งเป็นการถ่ายทอดความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีผลต่อการพึ่งพา

ขณะที่งานวิจัยของสุนีย์ เสี่ยวเพ็ญวงศ์ และคณะ (2547) ได้ทำวิจัยเรื่องการศึกษา สถานภาพองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบความคิดผ่านวรรณกรรมลุ่มน้ำโขง โดยได้ศึกษาวิเคราะห์ระบบความคิดที่เสนอผ่านวรรณกรรมลุ่มน้ำโขง ซึ่งผลการศึกษาค้นคว้าว่า สังคมลุ่มน้ำโขงมีความเชื่อความศรัทธาในสิ่งเหนือธรรมชาติผสมผสานกับความเชื่อในพุทธศาสนาอย่างกลมกลืนอยู่ในวัฒนธรรมเดียวกัน และแนวคิดในการดำเนินชีวิตให้ความสำคัญไปในเรื่องความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ สิ่งเหนือธรรมชาติ เพื่อความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตร และความอยู่ดีมีสุขของสังคมส่วนรวมซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1) ระบบคิดค้นด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง ซึ่งระบบคิดทางด้านเศรษฐกิจเป็นระบบคิดที่พึ่งพาธรรมชาติ เพื่อนำไปสู่ความอุดมสมบูรณ์แสดงให้เห็นถึงความอ่อนน้อม ถ่อมตน ให้ความเคารพต่อธรรมชาติ ระบบคิดด้านสังคม เป็นระบบคิดด้านสังคม เป็นระบบคิดที่พยายามหาวิธีประนีประนอมเพื่อให้เกิดความปรองดองของคนในสังคม ขณะที่ระบบคิดด้านวัฒนธรรม เป็นการผสมผสานวัฒนธรรมของแต่ละเชื้อชาติกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ส่วนใหญ่มีแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ผีตาแฉง มเหสักข์ เป็นต้น ส่วนระบบคิดทางการเมือง เป็นระบบที่ว่าด้วยการจัดระเบียบทางสังคมด้วยภูมิปัญญาชาวบ้านโดยไม่ใช้กฎหมาย เช่น ฮีตสิบสอง ลำเรื่อง ต่อกลอน เป็นต้น

2) ระบบความคิดด้านลัทธิความเชื่อ และศาสนา เป็นระบบคิดที่ผสมผสานความแตกต่างทางความเชื่อ ศาสนา และเชื้อชาติของกลุ่มชนในลุ่มน้ำโขงเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และใช้พิธีกรรมสร้างขวัญและกำลังใจให้คนในสังคม ดังจะเห็นได้จากประเพณีการสู่ขวัญ การนับถือผี บรรพบุรุษ เป็นต้น

3) ระบบคิดด้านความงาม และสุนทรียะ เป็นการนำเสนอความงามในเชิงวรรณศิลป์ ที่แสดงวิถีคิดในการเลือกใช้คำ สำนวน และฉันทลักษณ์เพื่อสร้างคุณค่าความไพเราะของงานที่ส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับความเรียบง่ายเพื่อถ่ายทอดเรื่องราวซึ่งประยุกต์ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในสังคม

ขณะเดียวกันงานวิจัยของคณิงชัย วิริยะสุนทร (2557) เรื่องกลวิธีคิดทางภาษาและบทสะท้อนวิถีคิดท้องถิ่นในสำนวนอีสาน ก็ได้ศึกษาวิถีคิดในทัศนะที่มีต่อคน ธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ ด้วยเช่นกัน อันสะท้อนให้เห็นถึงระบบความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ ซึ่ง คณิงชัย ได้ชี้ให้เห็นว่าสำนวนอีสานสะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์ทางสังคม 5 ลักษณะด้วยกันคือการสร้างอุดมการณ์ทางชนชั้น ได้แก่ 1) ชนชั้นกับการเลือกคู่ครอง ชนชั้นกับสิทธิทางสังคม ชนชั้นกับการเข้าถึงทรัพยากร 2)

การสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง ซึ่งแบ่งการเมืองเรื่องผลประโยชน์ ได้แก่ การเมืองเรื่องของพวกเขาฟ้อง การเมืองเรื่องของการรู้เท่าทัน การเมืองเรื่องของอำนาจ การเมืองเรื่องของสิทธิ 3) การสร้างอุดมการณ์ทางศาสนา จะกล่าวถึงด้านศาสนากับการเป็นสิ่งที่มีความสมบูรณ์ ศาสนากับการกำหนดบทบาททางสังคมและพฤติกรรมของผู้คน 4) การสร้างอุดมการณ์ทางชาติพันธุ์ แบ่งเป็นชาติพันธุ์กับการเหยียด อัตลักษณ์ และ 5) การสร้างอุดมการณ์ทางเพศสภาพ ตลอดถึงความเหลื่อมล้ำทางเพศ ซึ่งสำนวนอีสานนี้เป็นสิ่งที่อยู่ในวิถีชีวิตของชาวอีสานมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีความงดงามทางภาษาที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดของผู้คนในสังคมอีสานตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนั้นเอกสารและงานวิจัยวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาวิถีคิดนั้น ยังพบว่าได้มีนักวิชาการที่ได้ศึกษาเรื่องเล่าพื้นบ้าน ตำนาน ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ อันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดไว้อย่างหลากหลาย ดังที่ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2555) ได้รวบรวมเรื่องราวต่าง ๆ ของท้องถิ่นภาคเหนือไว้ในหนังสือ “เจ้าที่และผีปู่ย่า : พลวัตของความรู้ชาวบ้าน อำนาจและตัวตนของคนท้องถิ่น” ที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดท้องถิ่นในวิถีชีวิตวัฒนธรรมที่โยงใยเกี่ยวกับผีในบทความเรื่องพิธีไหว้ผีเมืองและอำนาจรัฐในล้านนา โดยการหยิบยกเรื่องผีเมือง (ผีอารักษ์เมือง) ขึ้นมาวิเคราะห์และทำความเข้าใจกับแนวคิดเกี่ยวกับรัฐที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับชุมชนต่างภาษาอื่น ๆ ที่อยู่ภายใต้อำนาจรัฐ จากการศึกษาทำให้ทราบว่า ความเชื่อเรื่องผีเมืองเกี่ยวพันกับอุดมการณ์ดั้งเดิมของสังคมล้านนา 3 ประการ คือเจ้าที่ ขวัญ และผีปู่ย่า ซึ่งเมื่อนำมาผสมผสานกันในพิธีไหว้ผีเมืองแล้ว มีความหมายอย่างสำคัญในการสถาปนาความชอบธรรมของอำนาจเจ้าเมือง โดยไม่ต้องอาศัยความเชื่อจากอินเดีย แต่ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาขยายอิทธิพลมากขึ้น ได้มีการผสมผสานความเชื่อเรื่องชะตาเพิ่มเข้าไปในส่วนที่เกี่ยวกับขวัญ ทำให้พิธีทำบุญเมือง และสืบชะตาเมืองเพิ่มเติมเข้ามาในการไหว้ผีเสื้อเมือง เมื่อล้านนาถูกรวมเข้าอยู่ในรัฐไทย พิธีเลี้ยงผีปู่ย่าของเจ้าเมืองในฐานะผีเสื้อเมืองได้ค่อย ๆ ล้มเลิกไป เพราะอำนาจของเมืองเป็นเพียงชุมชนในจินตนาการ ที่ต้องอาศัยพิธีกรรมบูชาเจ้าที่สร้างความชอบธรรมให้อำนาจ แต่พิธีสืบชะตาเมืองยังคงอยู่

ขณะที่พิธีบูชาเจ้าที่หรืออินทิลูกปรับให้มาสร้างความชอบธรรมกับอำนาจรัฐใหม่ ส่วนผีปู่ย่าของอดีตเจ้าเมืองได้ถูกกลบฝังมาทำพิธีเฉพาะในหมู่เครือญาติเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ได้มีการนำเอาผีปู่ย่าเจ้าเมืองหรือบางครั้งเรียกว่าผีเจ้านายไปเข้าทรง เพื่อเปลี่ยนอำนาจไปใช้ในการแก้ปัญหาทางจิตใจของชาวบ้าน การประกอบพิธีกรรมไหว้ผีเมืองและอำนาจรัฐในล้านนา จึงจัดเป็นวิถีคิดท้องถิ่นอย่างหนึ่งของชาวล้านนาที่ได้นำปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบททางสังคมตามยุคสมัย

นอกจากนั้น อานันท์ ยังได้เสนอเรื่องพิธีเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ อันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดท้องถิ่นของชาวล้านนา ซึ่งพิธีเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะนั้นได้มีการผสมผสานทางความเชื่อระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องผี ซึ่งจากการลงเก็บข้อมูล สัมภาษณ์ชาวบ้าน ทำให้ทราบถึงวิถีคิดของชาวบ้านที่น่าสนใจ การประกอบพิธีกรรมนั้น ได้มีการจำลองภาพเหตุการณ์ต่าง ๆ ในการประกอบพิธีกรรม มีการเล่าถึง

ประวัติหมู่บ้านตำบลแม่เหียะ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ที่ยังคงรักษาประเพณีสำคัญในสังคมเกษตรกรรม คือพิธีเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ มีภาพเหตุการณ์ฆ่าควาย มีการทรงเจ้าเข้าผีปู่แสะย่าแสะ มีการจำลองภาพคนทรงที่แปลงกายเป็นผียักษ์ที่กำลังกินเนื้อควาย มีการสร้างรูปจำลองเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีอารักษ์ คือปู่แสะย่าแสะ, ฤๅษีวาสุเทพ ขุนหลวงวิลังคะ นอกจากนั้นมีการจำลองการแห่พระบฏ ภาพพระพุทธรูปเจ้าสูง 18 ศอก มีพระสาวก มีพระอินทร์ พรหม เทวดา (อำนาจฝ่ายพุทธ) แกว่งอยู่ แสดงว่าพระพุทธรูปเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่เตือนให้ปู่แสะย่าแสะซึ่งในตำนานได้เล่าถึงการต่อสู้กันระหว่างพระพุทธรูปเจ้ากับปู่แสะย่าแสะ พระพุทธรูปองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์แผ่รัศมีสีทองชมขวัญปู่แสะย่าแสะ และทรงสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม มีการสวดมนต์ของพระสงฆ์ให้ศีลให้พรแก่ปู่แสะย่าแสะและชาวบ้านลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข ซึ่งการจำลองการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดของชาวบ้านที่ได้มีการผสมผสานความเชื่อระหว่างความเชื่อดั้งเดิม (จำลองภาพปู่แสะย่าแสะ) กับความเชื่อทางพุทธศาสนา (รูปภาพพระพุทธรูปเจ้า) เข้ามาปรับใช้ในวิถีปฏิบัติของชาวบ้าน

อนึ่ง ปฐม หงษ์สุวรรณ (2552: 5-6) ได้เสนอวิถีคิดแบบท้องถิ่นในงานวิจัยเรื่องตำนานพระพุทธรูปล้านนา : พลังปัญญาทางความเชื่อและความสัมพันธ์กับท้องถิ่น โดยได้ชี้ให้เห็นว่าพระพุทธรูปตามคติความเชื่อชาวบ้านเป็นเสมือนพระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปเจ้าที่ยังคงมีชีวิตดำรงอยู่ ดังเช่นมี “ประเพณีการช่วยหน้าพระเจ้า” หรือล้างหน้าพระพุทธรูปรวมทั้งการทานข้าวพระเจ้าหรือพิธีถวายอาหารแด่พระพุทธรูปในตอนกลางวัน โดยเชื่อว่าพระเจ้าประทับอยู่ในวิหาร ซึ่งพอดกกลางคืนแล้วพระเจ้านี้ก็จะประทับบนอนบนอาสนาพระเจ้าหรือที่เรียกว่า “ของพระเจ้า” นั่นคือพระแท่นพุทธบรรทม แล้วรุ่งเช้าก็จะประทับนั่งหรือยืนตามลักษณะพุทธรูปนั้น ๆ เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความหมายในเชิงสัญลักษณ์ผ่านรูปลักษณ์ของพระพุทธรูปที่พบเห็นในวัฒนธรรมล้านนา อันบ่งชี้ให้เห็นถึงคุณค่าของการดำรงอยู่แห่งพระพุทธรูปเจ้าผ่านตัวตนพระพุทธรูป ที่มีอยู่ในจินตนาการความคิดของชุมชนท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้ การค้นหาความหมายของพระพุทธรูปจึงเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงพลังแห่งจิตวิญญาณผ่านเรื่องเล่า ความเชื่อ และประเพณีพิธีกรรมว่าด้วยพระเจ้าหรือพระพุทธรูป ซึ่งมีปรากฏอยู่อย่างมากมายและกว้างขวางในสังคมล้านนา อันช่วยแสดงให้เห็นบทบาทสำคัญขององค์พระพุทธรูปในวิถีคิดท้องถิ่นที่เรียกว่า “พระเจ้า” ซึ่งส่งผลต่อวิถีชีวิตประจำวันของผู้คนและสังคมท้องถิ่น อีกทั้งความเชื่อนี้ก็ได้ก่อให้เกิดขนบธรรมเนียมและจารีตประเพณีต่าง ๆ มากมายที่ยังคงถือปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน

ขณะที่ ประคอง นิมมานเหมินท์ (2554: 247-248) ได้เสนอบทความเรื่องพระพุทธรูปเจ้าในตำนานพื้นบ้านไทย-ไท ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดแบบท้องถิ่น กล่าวคือพระพุทธรูปเจ้าในสายตาหรือความคิดของชาวบ้านไทย-ไทมีหลายลักษณะ มีทั้งเป็นผู้มีฤทธิ์มีอำนาจและบางทีก็มีบทบาทไม่ต่างไปจากผีฟ้าหรือเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่เคยนับถือกันมาก่อน เรื่องราวของพระพุทธรูปเจ้าที่เสด็จมายังที่ต่าง ๆ ในท้องถิ่น ทรงประทับรอยพระพุทธรูปบาท และทรงทำนายอนาคตของการสร้างศาสนสถานและอนาคต

ของเมืองในด้านที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา มีบทบาทสร้างความรู้สึกลึกซึ้งติดสนิทสนมว่า พระพุทธเจ้ามิใช่เป็นบุคคลอื่น (แขกอินเดีย) ที่อยู่ห่างไกล ในขณะที่เดียวกันก็สร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่สถานที่แสดงให้เห็นภูมิปัญญาของพระสงฆ์สมัยก่อนที่ต้องการสร้างความรู้สึกลึกซึ้งภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนที่อยู่ใต้ร่มพระพุทธศาสนา มีความเลื่อมใสศรัทธาและเชื่อฟังคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ตลอดจนช่วยกันอนุรักษ์ศาสนสถานไว้ให้ดีที่สุด เรื่องของพระพุทธเจ้าในตำนานที่เกี่ยวกับพิธีกรรมมีบทบาทสำคัญในการช่วยย้ำให้เห็นความสำคัญของพิธีกรรม ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อดั้งเดิมที่สืบทอดมาแต่โบราณ และมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านไทย-ไท ให้สามารถประพฤติปฏิบัติต่อไปอย่างสบายใจ ไม่เกิดความรู้สึกขัดแย้งหรือคับข้องใจเมื่อนับถือพระพุทธศาสนาด้วยนับว่าเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในตำนานเกี่ยวกับพิธีกรรมดังกล่าวมีบทบาทในทางจิตวิทยา ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นวิถีคิดแบบท้องถิ่นที่มีการประกอบสร้างความหมายผ่านตัวละครพระพุทธเจ้าให้มีกลิ่นอายของความเป็นพระพุทธเจ้าแบบท้องถิ่นของคนไทย-ไท

ส่วน พิเชฐ แสงทอง (2551) ได้ทำวิจัยเรื่องตำนานไทยพุทธและมลายูมุสลิม : อำนาจและการต่อต้านในภาคใต้ของไทย โดยได้ชี้ให้เห็นว่าทั้งวัฒนธรรมไทยพุทธ และมลายูมุสลิม ได้ใช้ตำนานเป็นเครื่องมือในการแสดงออกถึงมโนทัศน์เกี่ยวกับอำนาจของกลุ่มชน ใช้การเล่าเรื่องตำนานเป็นการสื่อสารถึงอำนาจและการต่อต้าน ตำนานจึงเป็นพื้นที่ที่แสดงตัวตนหรืออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมการเมือง และสังคมท้องถิ่น ซึ่งตำนานท้องถิ่นภาคใต้แบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือตำนานไทยพุทธ ตำนานมลายูมุสลิม และตำนานผสมผสานคติพุทธ มุสลิม และความเชื่อต่อสิ่งลึกลับ ในตำนานไทยพุทธอำนาจเป็นผลมาจากคุณสมบัติเฉพาะตัวของบุคคล ในตำนานมลายูมุสลิม อำนาจเป็นพระบัญชาที่พระเจ้าประทานผ่านผู้นำ ส่วนในตำนานผสมผสาน อำนาจเป็นผลของบุญและการบำเพ็ญประโยชน์สาธารณะ ตำนานเป็นพื้นที่และเป็นเครื่องมือในการแสดงออกถึงอำนาจทางวัฒนธรรมและการเมืองของท้องถิ่น ตำนานสะท้อนให้เห็นวิธีการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐเล็กและรัฐใหญ่ ซึ่งเป็นวิถีคิดแบบท้องถิ่นที่ได้นำเอาตำนานที่ผูกติดอยู่กับวิถีชีวิตของชาวบ้านมาเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ต่อรองกับอำนาจรัฐที่เข้ามาปกครองพื้นที่ และได้สร้างความสัมพันธ์ไม่ให้เกิดความแตกแยกหรือความเป็นอื่นจากพวกตนโดยใช้ตำนานเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ในสังคมที่มีหลากหลายทางความคิดได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ส่วน พยุงพร นนทวิศรุต (2555) ได้ทำวิจัยเรื่องตำนานผีเจ้านาย : พลวัตของเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์กับการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนชายแดนไทย-ลาว ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการศึกษาวิถีคิดท้องถิ่นที่ชุมชนชายแดนไทย-ลาว ในเขตพื้นที่จังหวัดเลยที่ใช้เรื่องเล่าตำนานผีเจ้านายมาเป็นเครื่องมือในการประกอบสร้างเรื่องเล่า โดยเรื่องเล่าดังกล่าวเป็นเรื่องเล่าประจำถิ่นของชุมชนผนวกกับความคิดท้องถิ่นที่มีความยึดถือในระบบแบบดั้งเดิมมาช้านาน ผลการศึกษาพบว่าตำนานผีเจ้านายเป็นเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ที่มีความเกี่ยวพันกับตำนานบุคคลที่มีฐานะเป็นเจ้ามหาชีวิต ราชวงศ์ ตลอดถึงเป็นนักรบและ

บุคคลธรรมดาแต่เชื่อว่ามีศักดิ์สิทธิ์ อาจเป็นบุคคลที่มีตัวตนในประวัติศาสตร์หรือเป็นบุคคลในจินตนาการ เรื่องเล่าดังกล่าวมีความหลากหลาย มีลักษณะเป็นพลวัตและการปรับเปลี่ยน ซึ่งแบ่งได้เป็น 5 ลักษณะ คือ 1) พลวัตของรูปแบบการเล่าเรื่องตำนานผีเจ้านาย ได้แก่ รูปแบบการเล่าเรื่องแบบจารึก รูปแบบการเล่าเรื่องแบบใบลาน รูปแบบการเล่าเรื่องแบบหมอลำ และรูปแบบการเล่าเรื่องแบบพิธีกรรม 2) พลวัตของตัวละครในตำนานผีเจ้านาย ได้แก่ การปรับเปลี่ยนชื่อตัวละคร การปรับเปลี่ยนรูปร่างและสถานภาพของตัวละคร การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและบทบาท ของตัวละคร การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างตัวละคร และปรับเปลี่ยนสำนวนภาษาเกี่ยวกับตัวละคร 3) พลวัตของวัตถุสิ่งของในตำนานผีเจ้านาย ได้แก่ ความหลากหลายของเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย ความหลากหลายของอาวุธและของวิเศษ ความหลากหลายของเครื่องบวงสรวงเช่นไหว้ 4) พลวัตของเหตุการณ์ในตำนานผีเจ้านาย ได้แก่ การสร้างเหตุการณ์เกี่ยวกับการสร้างบ้านแปลงเมือง การสร้างเหตุการณ์เกี่ยวกับการสร้างศาสนสถาน การสร้างเหตุการณ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และการสร้างเหตุการณ์เกี่ยวกับการอพยพโยกย้าย และ 5) พลวัตของเวลาและสถานที่ ได้แก่ การปรับเปลี่ยนเกี่ยวกับกลางวันและกลางคืน การปรับเปลี่ยนเวลาเกี่ยวกับวัน เดือน และลำดับ การปรับเปลี่ยนสถานที่ หอ หิ้ง แม่น้ำ และขุนเขา และการปรับเปลี่ยนพื้นที่รัฐชาติฝั่งซ้าย-ฝั่งขวา ลักษณะพลวัตดังกล่าวได้สื่อความหมาย มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และการเมืองของรัฐชาติ นอกจากนี้ ตำนานผีเจ้านายยังได้มีการประกอบสร้างความหมาย และลักษณะพลวัตของเรื่องเล่าที่มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่กายภาพ ก่อเกิดพื้นที่จิตวิญญาณ และเสริมสร้างพื้นที่ทางสังคมของผู้คนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว อันสัมพันธ์กับบริบททางสังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และการเมือง ซึ่งทั้งหมดทั้งมวลนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดของท้องถิ่นที่มีการปรับเปลี่ยนไปตามความเหมาะสมกับบริบททางสังคมตามยุคสมัย

วิจัยของศรีศักร วัลลิโภดม (2548: 161-166) เรื่องผีกับพุทธ ศาสนาและความเชื่อในสังคมล้านช้าง ดุลยภาพทางจิตวิญญาณของชาวบ้านในกลุ่มน้ำหมั้น ซึ่งได้ชี้ให้เห็นถึงการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อทางพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องผีในอำเภอด่านซ้าย ประเพณีไหว้พระธาตุศรีสองรักจัดขึ้นเพื่อฉลองสมโภชและบูชาองค์พระธาตุศรีสองรักระหว่างขึ้น 12-15 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี ภายในงานมีการประกอบพิธีกรรมตลอด 3 วัน วันแรกจะนิมนต์พระสงฆ์ 9 รูป เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่ นางเทียม พ่อแสน และนางแตงทั้งหมด รวมทั้งกลุ่มชาวบ้านจำนวนมากเข้าร่วมพิธี เพื่อเตรียมเครื่องสักการะไหว้พระธาตุ พิธีกรรม วันที่สอง พิธีสำคัญ คือพิธีล้างองค์พระธาตุศรีสองรัก โดยมีเจ้าพ่อกวนเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมและผู้ร่วมพิธีจะเข้าสู่พิธีที่วัดพระธาตุศรีสองรัก พร้อมทั้งนำเครื่องบูชาประกอบด้วยดอกไม้ เทียน แผ่นซีผึ้งมาในพิธี ต่อมาเจ้าพ่อกวนนำพ่อแสนทุกคนและผู้ร่วมในพิธีที่เป็นผู้ชายเข้าไปนั่งล้อมรอบองค์พระธาตุบริเวณกำแพงแก้ว เจ้าแม่ นางเทียมและนางแตงจะนั่งอยู่บริเวณที่พำนักในการประกอบพิธีฝ่ายหญิง ทุกคนพร้อมกันเข้าร่วมพิธีกล่าวคำสักการบูชาองค์พระ

ธาตุ เจ้าพ่อกวนและพ่อแสนจะปั่นขึ้นไปบนองค์พระธาตุแล้วสาดน้ำรอบทั้งสี่ด้านครบทั้งสามรอบ จากนั้นผู้ร่วมงานฝ่ายชายจะช่วยกันนำถังน้ำไปตักน้ำที่ลำน้ำหมันมาล้างองค์พระธาตุ ส่วนฝ่ายหญิงจะตักน้ำมาล้างที่กำแพงแก้วรอบพระธาตุ จากนั้นจะรวมกันสักการะพระธาตุอีกครั้ง ส่วนพิธีกรรมในวันี่สามเป็นพิธีกรรมทำบุญตักบาตร-บายศรีสู่ขวัญนาค และพิธีสักการะพระธาตุ การประกอบพิธีกรรมเช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดท้องถิ่นแบบชาวบ้านที่มีการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม โดยเฉพาะเจ้าพ่อกวน ซึ่งเป็นผู้ที่มีทั้งพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมอยู่ในกายเดียวกัน มีบทบาททั้งเป็นตัวแทนในการสื่อสารกับผี และเป็นทั้งผู้นำชาวบ้านในการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาไปในตัวด้วย

นอกจากนั้นวิถีคิดท้องถิ่น ปฐม หงษ์สุวรรณ (2558: 1) ได้เสนอบทความเรื่องวิถีคิดท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นพระโพธิสัตว์ชาวบ้านในประเพณีบุญหลวง อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ซึ่งได้ชี้ให้เห็นถึงวิถีคิดแบบท้องถิ่นเกี่ยวกับการสร้างภาพตัวแทนความเป็นพระโพธิสัตว์ชาวบ้านในประเพณีบุญหลวงของชาวอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ผลการศึกษาพบว่าชาวอำเภอด่านซ้ายได้ร่วมกันผลิตสร้างตัวตนของพระโพธิสัตว์แบบชาวบ้านขึ้นมาในกรอบประเพณีของท้องถิ่นเป็นหลัก ซึ่งมีความซับซ้อนของระบบความเชื่อและศาสนา โดยวิธีการปรับเปลี่ยน หยิบยืม และเลื่อนสถานภาพของบุคคลศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ในความเชื่อดั้งเดิมให้กลายเป็นสัญลักษณ์แทนพระเวสสันดรและพญาคันคากในฐานะที่เป็นพระโพธิสัตว์ตามเค้าเรื่องประวัติที่มาของประเพณีบุญหลวง กล่าวคือจากภาพของเจ้าพ่อกวนและพญาคันคากโพธิสัตว์ไปพร้อม ๆ กัน อันแสดงให้เห็นการช่วงชิงการให้นิยามความหมายเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ตามวิถีคิดท้องถิ่นกับวิถีวัฒนธรรมกระแสหลัก การสร้างความเป็นพระโพธิสัตว์ชาวบ้านนั้นแสดงให้เห็นมิติของระบบคิดความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ และโลกทัศน์ที่หลากหลาย ซับซ้อน เลื่อนไหล และไม่แน่นอนตายตัว มีนัยของความหมายเชิงอำนาจทั้งในแง่ชนชั้นศาสนา การเมือง เพศ และชาติพันธุ์ นอกจากนี้ สุธธินันท์ ศรีอ่อน (2560) ได้ทำวิจัยเรื่องพระโพธิสัตว์ในชาดกพื้นบ้านอีสาน : ภาพตัวแทนและการประกอบสร้างทางวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดท้องถิ่นเช่นกัน โดยสุทธินันท์ ได้เสนอแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในชาดกพื้นบ้านอีสานว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเป็นชาดกนอกนิบาตที่ได้รับความนิยมและมีบทบาทต่อชุมชนอีสาน ตัวละครเอกเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีท่ามกลางสิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งสะท้อนสถานะของพระพุทธศาสนาที่อยู่เหนือความเชื่อพื้นบ้านอื่น ๆ บทบาทและพฤติกรรมของตัวพระโพธิสัตว์สะท้อนให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์เป็นภาพตัวแทนของผู้นำในสังคมอีสาน รวมถึงภาพตัวแทนของชนชั้นสูงแบบกษัตริย์ ชนชั้นกลางแบบพ่อค้า และชนชั้นล่างแบบคนยากจน กำพ้อและขอทานจำนวนมาก มิติดังกล่าวสอดคล้องกับสังคมอีสานที่มีคนยากจนจำนวนมาก ในการประกอบสร้างความหมายทางวัฒนธรรมผ่านตัวละครพระโพธิสัตว์ พบว่ามีการประกอบสร้างในหลายมิติอันได้แก่ มิติวัฒนธรรมครอบครัว ซึ่งเป็นภาพความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมเกษตรดั้งเดิมแบบอีสานซึ่งต้องอาศัยซึ่งกันและ

กัน มิติวัฒนธรรมข้าว ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีวัฒนธรรมข้าวในชุมชนอีสาน มิติภูมิโนเวศวัฒนธรรม ชื่อของพระโพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อมมีบทบาทต่อการประกอบสร้างภูมินาม ชื่อบ้านนามเมืองและภูมิโนเวศเชื่อมโยงกับเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในชาติกพื้นบ้านอีสาน และมิติวัฒนธรรมการเมือง พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีบุญญาธิการเหนือกว่าคนทั่วไป และเป็นตัวละครสื่อให้เห็นการประกอบสร้างความหมายชาติพันธุ์นิยมและอุดมการณ์แบบอีสาน

ขณะที่ ราชนัย นิลวรรณภา (2555) ได้ศึกษาเรื่องวรรณกรรมชาติกพื้นบ้านอีสาน : ภาพสะท้อนอัตลักษณ์ด้านความเชื่อ วิถีชีวิต ประเพณีและพิธีกรรม ผลการศึกษาพบว่าภาพสะท้อนอัตลักษณ์ทางความเชื่อในวรรณกรรมชาติก มีปรากฏความเชื่อที่มีการผสมผสานกันในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมกับพุทธศาสนาในหลายมิติ เป็นต้นว่า ความเชื่อเรื่องผีสิงเทวดาและสิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องผีมีการปฏิสัมพันธ์กับชีวิตของคนอีสานตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ที่มีการใช้อยู่ในภาคอีสานเป็นองค์ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพชนหลายรุ่นเพื่อจรรโลงสังคมและตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจให้เกิดการคลายความทุกข์ ความเชื่อเกี่ยวกับนิมิตฝันและลางสังหรณ์ เป็นความเชื่อที่ฝังแน่นในระบบโครงสร้างของชาวอีสาน ส่วนความเชื่อทางพุทธศาสนา ที่ปรากฏในชาติก ได้แก่ ความเชื่อเรื่องบาปบุญ นรก สวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด บุญเพ็ญนิवास ตลอดจนความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ที่มีความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถาและไสยศาสตร์ เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดแบบท้องถิ่นที่มีการผสมผสานระหว่างความเชื่อแบบดั้งเดิมกับความเชื่อทางพุทธศาสนาผ่านวรรณกรรมชาติกแบบพื้นบ้าน ส่วนงานวิจัยของจากรุวรรณ ธรรมวัตร (2552) เรื่องมโนทัศน์ในนิทานสำนวนอีสาน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดแบบท้องถิ่นผ่านวรรณกรรมอีสานเช่นกัน โดยจากรุวรรณได้เสนอว่า นิทานพื้นบ้านเป็นมรดกทางวัฒนธรรมประเภทเรื่องเล่าที่ดำรงอยู่ในแต่ละชุมชนท้องถิ่น มีบทบาทสำคัญในการวางพื้นฐานความคิดที่มนุษย์มีต่อจักรวาล ต่อโลก ต่อธรรมชาติ ต่อเพื่อนมนุษย์และสภาพสังคมจากการศึกษา พบว่ามโนทัศน์ในนิทานสำนวนอีสานนั้นมีสองลักษณะ คือมโนทัศน์แบบปรัมปราคติและมโนทัศน์แบบทางเลือก สำคัญของมโนทัศน์แสดงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสังคม มโนทัศน์ในนิทานพื้นบ้านอีสานเป็นความคิดความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ คือผู้สร้างโลก ผู้สร้างมนุษย์ ผู้สร้างสรรพสิ่ง ประกอบด้วย ผีฟ้าผีถน นาค ผีบรรพบุรุษ เมื่อนับถือพุทธศาสนาจึงมีคติความเชื่อถืออภารมีของพระโพธิสัตว์ ความเชื่อมั่นในหลักอริยธรรมและกฎแห่งกรรม ซึ่งเป็นแม่แบบในการกำหนดมโนทัศน์เรื่องผู้นำ เรื่องเพศวิถี และเรื่องการใช้ความรู้ความสามารถ ซึ่งสัมพันธ์กับสภาพสังคมแบบเกษตรกรรมพึ่งพาธรรมชาติ ซึ่งลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดแบบท้องถิ่นที่มีการผสมผสานความเชื่อแบบดั้งเดิมกับพุทธศาสนาผ่านเรื่องราวทางวรรณกรรมในบริบทสังคมท้องถิ่นอีสาน

สรุปจากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิถีคิด ทำให้เห็นว่าวิถีคิด เป็นมวลประสบการณ์ของผู้คนจนทำให้เกิดเป็นรูปแบบปฏิบัติทางจารีตนิยมเพื่อใช้ปฏิบัติร่วมกันของกลุ่มผู้เดียวกันภายใต้กรอบของความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์แบบเดียวกัน อันจะนำมาเป็นกลไกทางสังคม เพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งให้เกิดมีขึ้นแก่ชุมชนของตนอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งหากข้อมูลเอกสารงานวิจัยดังกล่าวมาใช้เป็นแบบอย่างในการศึกษาวิเคราะห์วิถีคิดในตำนานอุรังคธาตุ น่าจะทำให้เข้าใจถึงวิถีคิดของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มีทัศนระหว่งคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ อันสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ต่าง ๆ ได้ดียิ่งขึ้น

1.9.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาดำนานอุรังคธาตุ

ตำนานอุรังคธาตุเป็นตำนานอันว่าด้วยการสร้างหรือการบรรจุพระอุรังคธาตุไว้ในองค์พระธาตุพนม ที่ผู้คนสองฝั่งโขงไทย-ลาวให้ความเคารพนับถือมาอย่างช้านานแล้ว จากการค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาดำนานอุรังคธาตุ พบว่าได้มีการศึกษาไว้อย่างหลากหลายทั้งในแง่ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม อันเกี่ยวเนื่องกับองค์พระธาตุพนม ซึ่งสามารถรวบรวมได้ดังต่อไปนี้

การศึกษาวิเคราะห์ตีความจากตำนานอุรังคธาตุโดยตรง อันสะท้อนให้เห็นถึงข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมีผู้ศึกษาไว้อย่างหลากหลาย ดังเช่น ศรีศักร วัลลิโภดม (2538: 34-36) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับตำนานอุรังคธาตุ ไว้ในหนังสือแฉ่งอารยธรรมอีสาน : แฉ่งหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทยไว้ว่าตำนานอุรังคธาตุซึ่งเป็นประวัติพระธาตุพนมเป็นเอกสารเก่าแก่ที่มีคุณค่าในการศึกษาเรื่องราวในทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของบ้านเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นอย่างมาก แม้ว่าตำนานนี้เขียนขึ้นหลังจากเหตุการณ์เป็นจริงช้านานก็ตามแต่ทว่านิยายปรัมปรา (myth) ซึ่งผสมปนอยู่กับเนื้อเรื่องก็แฝงข้อมูลที่มีเค้าเรื่องว่าเป็นข้อเท็จจริงอยู่ไม่ใช่น้อย เมื่อนำมาวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับหลักฐานทางโบราณคดีในด้านโบราณสถานแล้ว ก็พอประมวลเข้าเป็นสมมุติฐานอย่างคร่าว ๆ และกว้าง ๆ ถึงประวัติการโยกย้ายถิ่นฐานของกลุ่มชน การแพร่หลายของพระพุทธศาสนา การสร้างพระธาตุพนม ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงในทางสังคม-วัฒนธรรมของบ้านเมืองโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะแถบลุ่มน้ำโขงเป็นอย่างดี

ขณะที่ สมชาติ มณีโชติ (2554) ได้ทำวิจัยเรื่องพระธาตุพนม : ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้านสัญลักษณ์ทางสังคม โดยสมชาติได้เสนอว่า การรับรู้เกี่ยวกับพระธาตุพนมส่วนใหญ่เป็นชุดความรู้จากตำนานอุรังคธาตุที่มีการกล่าวถึงการสร้างพระธาตุเจดีย์ตามพุทธทำนายตั้งแต่สมัยพุทธกาล ผู้คนสองฝั่งโขงไทย-ลาวได้ให้ความสำคัญยอมรับนับถือองค์พระธาตุพนมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พระธาตุพนมจึงเป็นศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ที่แตกต่างไปจากศาสนสถานอื่น ๆ ที่เป็นสามัญ ทั้งจากมุมมองด้านสังคมวัฒนธรรม ซึ่งเป็นชุมชนยึดถือองค์พระธาตุพนมเป็นศูนย์รวมของฝ่ายพุทธศาสนา

จักรและฝ่ายราชอาณาจักร โดยมีภูมิประเทศเหมาะสมต่อการเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมในรูปแบบเดียวกัน มุมมองด้านโบราณคดี ทำให้เห็นร่องรอยการสร้างและคติความเชื่อต่อพระธาตุพนม โดยแบ่งเป็น 4 ช่วง คือช่วงที่พุทธศตวรรษที่ 12-14 เป็นช่วงที่มีการสร้างตามคติความเชื่อในศาสนาฮินดู ช่วงที่ 2 เป็นช่วงที่เปลี่ยนแปลงจากคติความเชื่อแบบฮินดูมาเป็นพุทธศาสนาแบบมหายาน ช่วงที่ 3 เป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงจากพุทธศาสนาแบบมหายานมาเป็นพุทธศาสนาแบบเถรวาท และช่วงที่ 4 เป็นช่วงที่มีการบูรณปฏิสังขรณ์ รัฐบาลไทย โดยกรมศิลปากรได้มีก่อสร้างเจดีย์องค์ใหม่ และมีการปฏิสังขรณ์เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนั้น สมคิด สิงสง (2555) ยังได้เสนอบทความวิชาการเรื่องอุรังคธาตุนิทาน : ตำนานพระธาตุพนม ได้ให้ทัศนะคิดว่า ตำนานอุรังคธาตุเป็นวรรณกรรมที่เก่าแก่เล่มหนึ่งที่มีการนำเสนออย่างแยบยลในการกล่าวถึงภูมิศาสตร์เขตน้ำแดนดิน ประวัติศาสตร์ประชาชาติแห่งลุ่มน้ำโขง การหยั่งรากลึกของพระพุทธศาสนาในลุ่มน้ำแห่งนี้ และการสถาปนาบ้านเมืองของสองฝั่งแม่น้ำโขง ในตำนานอุรังคธาตุมีเนื้อหา 12 บท เริ่มตั้งแต่การกล่าวถึงพญานาคที่อาศัยอยู่หนองแสทะเลาะกัน จากนั้นได้กล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า มีการประทับรอยพระพุทธรูปแล้วมีพุทธพยากรณ์ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขง เช่น พระพุทธเจ้าเสด็จมายังหนองคันแเสื่อน้ำ (เวียงจันทน์) ประทับรอยพระบาทไว้ที่โพนฉั่น (พระบาทโพนฉั่น) ประทับรอยพระบาทไว้ที่พระบาทเวินปลา ทรงพยากรณ์ที่ตั้งเมืองมรุกขนคร (นครพนม) เป็นต้น จากนั้นได้มีการกล่าวถึงการสร้างพระเจดีย์เพื่อบรรจุพระธาตุส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้า (อุรังคธาตุ) โดยมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธานในการนำเอาพระอุรังคธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้าว

ส่วน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา (2559) ได้นำเสนอบทความเรื่องอุรังคธาตุ : ตำนานพระธาตุทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์เช่นกัน โดยได้กล่าวถึงการแต่งตำนานอุรังคธาตุเพื่อทำให้พระธาตุพนมมีความน่าเคารพนับถือ โดยเฉพาะเรื่องราวความเชื่อเกี่ยวกับการเสด็จมาของพระพุทธเจ้ายังพื้นที่สองฝั่งโขงไทย-ลาว ทำให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญทางพุทธศาสนาหลายแห่ง อุรังคธาตุจึงเป็นประโยชน์ในการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพุทธศาสนสถานที่อยู่ในพื้นที่ของผู้คนลุ่มน้ำโขง การสร้างวรรณกรรมในลักษณะนี้มีลักษณะคล้ายกับวรรณกรรมปุราณในศาสนาพราหมณ์ และน่าจะมีอายุในราวสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 11-13) ไม่น่าจะมีอายุเก่าถึงสมัยพระเจ้าพุทธโฆสอภัยกษัตริย์ชาวศรีลังกา(พ.ศ. 442-466) ขณะที่ สूरชัย ชินบุตร (2559) ได้เสนอบทความวิชาการที่เกี่ยวกับตำนานอุรังคธาตุ เรื่องอุรังคธาตุนิทานตำนานพระเจ้าเลียบโลก ฉบับอีสานล้านช้าง : การสืบทอดและการสร้างสรรค์ ได้ให้ทัศนะคิดว่า ตำนานอุรังคธาตุฉบับต่าง ๆ ที่ได้ใช้ศึกษากันอยู่แพร่หลายอยู่สังคมท้องถิ่นอีสาน-ล้านช้าง ได้มีการสืบทอดและสร้างสรรค์มาจนถึงปัจจุบัน อุรังคธาตุเป็นวรรณกรรมเก่าแก่และมีความสำคัญด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี และด้านวรรณกรรมของผู้คนสองฝั่งโขงไทย-ลาว ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

ส่วนยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ (2560) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่องตำนานอุรังคธาตุ : ภาพสะท้อนวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง โดยยุทธพงศ์ได้สันนิษฐานว่า ตำนานอุรังคธาตุถูกแต่งขึ้นครั้งแรกในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 โดยเรียบเรียงจากนิทาน 3 เรื่อง คือศาสนนิทาน ปาทลักษณะนิทาน และอุรังคธาตุนิทาน การแต่งเรื่องอุรังคธาตุได้ใช้แนวคิด 5 แนวคิด คือกฎแห่งกรรม อนาคตพุทธะ ผู้มีบุญในการขึ้นครองราชย์ พระบรมสารีริกธาตุ และรอยพระพุทธรูป จนทำให้เกิดภาพสะท้อนผ่านตำนานอุรังคธาตุขึ้นในวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง กล่าวคือสะท้อนให้เห็นถึงมนุษย์กับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ พื้นที่ทางสังคม และพื้นที่ทางจิตวิญญาณ โดยให้ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรม 9 ประเด็น ได้แก่ ภูมินามบ้านเมือง นาคกับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ กษัตริย์ในตำนานอุรังคธาตุ ประวัติศาสตร์ศรีโคตรบูรณ ประวัติศาสตร์ลุ่มน้ำโขง ระบบสังคมสภาพเศรษฐกิจ พื้นที่ทางจิตวิญญาณในศาสนานครนิทาน พื้นที่ทางจิตวิญญาณในปาทลักษณะนิทาน และพื้นที่ทางจิตวิญญาณในอุรังคธาตุนิทาน

ขณะที่ พรรณิกา ฉายากุล (2558: 2) กล่าวถึงพระธาตุพนมเป็นพระธาตุที่สำคัญต่อผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง ดังปรากฏในเอกสารสารประกอบการสอนอารยธรรมอีสานความตอนหนึ่งว่า ตำนานอุรังคธาตุ ไม่ได้มีอยู่เพียงเป็นตำนานที่มีเนื้อหาสาระของการเป็นประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม ที่เล่าเรื่องประวัติความเป็นมาของพระธาตุพนมที่ระบุว่ามียายุเก่าแก่มากที่สุดย้อนไปจนถึงสมัยพุทธกาล เป็นพุทธสถานที่ได้รับการเคารพจากผู้คน 2 ฝั่งโขงเท่านั้น แต่ตำนานอุรังคธาตุยังมีความสำคัญในฐานะเป็นตำนานที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมที่เป็นรัฐโบราณในบริเวณลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะพระธาตุพนมเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้านสังคมวัฒนธรรม และเป็นตำนานที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของผู้คนที่หลากหลายในบริเวณแหล่งชุมชนที่มีถิ่นที่อยู่ในบริเวณลุ่มน้ำโขงทั้งที่เป็นดินแดนไทย ลาว เวียดนาม กัมพูชา และครอบคลุมไปถึงดินแดนตอนใต้ของจีน

สอดคล้องกับสพสันต์ เพชรคำ (2554) ได้เสนอบทความวิชาการเรื่องตำนานอุรังคธาตุกับเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้คนในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง โดยสพสันต์ได้นำเสนอให้เห็นถึงตำนานอุรังคธาตุสื่อให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและทางสังคมในพื้นที่ลุ่มน้ำโขง โดยใช้ทฤษฎีเกี่ยวกับพื้นที่เข้ามาเป็นเครื่องมือในการศึกษา ได้แก่ พื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ภายใน และพื้นที่ทางสังคม โดยมีการตีความจากตำนานอุรังคธาตุที่เป็นหนังสือเอกสารเปรียบเทียบกับพื้นที่เชิงประจักษ์ ซึ่งจากตำนานอุรังคธาตุที่เป็นเอกสารได้กล่าวพื้นที่ที่เป็นรัฐโบราณนั้นมีอาณาบริเวณอย่างกว้างขวางครอบคลุมหลายประเทศ ได้แก่ ประเทศไทย ลาว เวียดนาม และกัมพูชา พื้นที่ต่าง ๆ เหล่านี้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทางเศรษฐกิจและสังคมผ่านความเชื่อทางศาสนาและการจัดการทรัพยากรมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ขณะเดียวกันสุรชัย ชินบุตร (2557: 164) ได้กล่าวถึงความสำคัญของพระธาตุพนมต่อชุมชนไทย-ลาว ไว้ในเสนอบทความเรื่องสัญลักษณ์ข้าโอกาสวัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ในพิธีถวายข้าวพืชภาคและเสียด่าหัวว่า พระธาตุพนม ศาสนสถานสำคัญของกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว มีประวัติความเป็นมายาวนานและเป็นศาสนสถานอันเป็นที่

เคารพของทั้งชาวไทยในภาคอีสานและกลุ่มคนลาวที่อยู่ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ดังจะเห็นได้จากเมื่อถึงงานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี กลุ่มชนชาวลาวยจะข้ามแม่น้ำโขงเพื่อมานมัสการและสักการบูชาพระธาตุพนมเป็นจำนวนมาก จึงเป็นสิ่งยืนยันถึงความศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อและศรัทธาของกลุ่มชนที่มีองค์พระธาตุพนมได้เป็นอย่างดี

นอกจากนั้นแนวคิดเกี่ยวพระธาตุ และพระบาทก็เป็นส่วนสำคัญในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับตำนานอูรังธาตุ เพราะเนื้อหาส่วนใหญ่ในตำนานได้มีการกล่าวถึงการบรรจุพระธาตุ พระบาทเป็นหลัก เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับพระธาตุนั้น ได้ปรากฏทั้งที่เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และข้อมูลทางคติชน ในทางประวัติศาสตร์ ดังปรากฏผลงานของศรีศักร วัลลิโภดม (2546) เรื่อง ความหมายของพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ โดยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 13 ประเด็น คือ พระบรมธาตุกับหลักฐานโบราณคดีในดินแดนไทย อารยธรรมอินเดียที่เข้ามาสู่ดินแดนไทยในระยะแรก หลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดี ทริภุญไชยนครยุคแรกของการสร้างพระธาตุเจดีย์กลางเมือง คติพุทธศาสนมหายานในพุทธศตวรรษที่ 18 คติพุทธศาสนาเถรวาทในสมัยพุทธศตวรรษที่ 19 คติการสร้างวัดมหาธาตุในสมัยสุโขทัย วัดมหาธาตุศูนย์กลางของเมืองโบราณในดินแดนไทย การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ในสมัยอยุธยา การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ และความเชื่อเกี่ยวกับพระบรมธาตุในสยามประเทศ ส่วนทางคติชน ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548: 2-3) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องตำนานพระธาตุของชนชาติไท : ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม โดยชี้ให้เห็นว่า ตำนานพระธาตุเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมที่สามารถพบได้ในสังคมพุทธทั่วไป ทั้งพุทธศาสนาในอินเดีย ศรีลังกา จีน กัมพูชา ลาวหรือไทย ทั้งพุทธศาสนานิกายมหายานหรือนิกายเถรวาทล้วนมีตำนานที่เป็นเรื่องเล่าว่าด้วยพระบรมสารีริกธาตุขององค์พระพุทธเจ้าทั้งสิ้น ตำนานพระธาตุจัดอยู่ในตำนานปรัมปราที่เกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนา อันเป็นเรื่องเล่าซึ่งเชื่อมโยงกับเหตุการณ์บางส่วนของพุทธประวัติ คือเหตุการณ์หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วได้เสด็จออกเผยแผ่หลักธรรมคำสอน และเหตุการณ์หลังจากปรินิพพาน แล้วมีการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ตำนานพระธาตุบาง ส่วนจะได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากสำนักลังกา แต่ตำนานพระธาตุของชนชาติไทที่นับถือพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นไทใหญ่ ไทเขิน ในรัฐฉาน ประเทศพม่า ไทลื้อ ไทใต้คง ในยูนนาน ประเทศจีน ลาวในประเทศลาว ตลอดจนไทยวนในภาคเหนือ และไทยอีสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ส่วนใหญ่มิได้อธิบายเหตุการณ์ในดินแดนลังกาทวีปดังเช่นคัมภีร์แม่แบบอย่างเช่น คัมภีร์มหาวงศ์หรือที่ปวงศ์ แต่เป็นการสร้างสรรค์เพื่ออธิบายเรื่องราวและเหตุการณ์เกี่ยวกับการสร้างพระธาตุในพื้นที่หรือดินแดนของชนชาติไท ขณะเดียวกัน การศึกษาด้านานพระธาตุหรือตำนานพระบาทนั้น ยังปรากฏในงานวิจัยของปรมินท์ จารูวร (2549: 171) ที่ได้นำเอามาเป็นส่วนหนึ่งในการอธิบายในตำนานปรัมปราเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนไทย-ไท โดยปรมินท์ได้ชี้ให้เห็นว่าตำนานปรัมปราประเภทนี้มีเนื้อหาหลักกล่าวถึงการเข้ามาเผยแผ่

พระพุทธศาสนาในดินแดนไทย-ไท มีทั้งตำนานปุษนิยสถานซึ่งเป็นเรื่องราวอธิบายความเป็นมาของการเกิดพระธาตุ พระพุทธรูป พระนอน และประวัติความเป็นมาของสถานที่ทางพุทธศาสนาซึ่งมีเนื้อหาสำคัญคือการเสด็จมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าและพุทธสาวก ประทานพระธาตุ การย้ายพระบาท การทำนายเหตุการณ์ทางพุทธศาสนา การประดิษฐานพุทธศาสนาในท้องที่ต่าง ๆ และการนำพระบรมธาตุส่วนต่าง ๆ ไปประดิษฐานตามบ้านเมืองต่าง ๆ หลังพระพุทธองค์ปรินิพพาน และตำนานปุษนิยวัตถุ ซึ่งเป็นเรื่องราวอธิบายความเป็นมาของพระพุทธรูปสำคัญ มีเนื้อหาสำคัญกล่าวถึงประวัติพระพุทธรูปตั้งแต่เรื่องกำเนิดและลำดับเรื่องราวต่าง ๆ เรื่อยมาจนถึงการกำหนดที่ประดิษฐานของพระพุทธรูป ณ บ้านเมืองต่าง ๆ

การศึกษาเกี่ยวกับพระธาตุนั้น ยังปรากฏในงานวิจัยอีกหลายเรื่อง ดังเช่นงานวิจัยของ เรียรชยา อักษรดิษฐ์ (2545) เรื่องชุธาตุ : บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา ซึ่งการศึกษาพบว่าประเพณีการไหว้พระธาตุเจดีย์ตามปีเกิด เป็นประเพณีใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ได้เป็นประเพณีที่มีมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 ตามที่เคยเชื่อกันมาแต่เดิม หากแต่ประเพณีการไหว้พระธาตุประจำปีเกิด เป็นประเพณีที่เกิดขึ้นท่ามกลางสถานการณ์ทางการเมืองในรัชสมัยรัชกาลที่ 4-5 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการสร้างชาติแบบใหม่ เป็นช่วงที่มีการทำแผนที่ที่แสดงเส้นกั้นเขตแดนของประเทศอย่างแน่นอน บรรดาบ้านเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ภายในเส้นกั้นอาณาเขตสยาม ต้องตกอยู่ภายใต้ชื่อประเทศเดียวกัน เป็นรัฐเดียวกัน ทั้งนี้เรียรชยา ยังได้อธิบายให้เห็นว่า การเข้ามามีอำนาจของสยาม จนทำให้เจ้านายล้านนาเกิดความอึดอัดและกดดัน ได้กลายเป็นแรงผลักดันให้เจ้านายล้านนา โดยการนำของเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ในขณะนั้น ได้แสดงปฏิกริยาต่อต้านสถานการณ์ทางการเมืองด้วยการสร้างคติการไหว้พระธาตุประจำปีเกิดขึ้น ในลักษณะของการผสมผสานกับประเพณีการไหว้พระธาตุที่มีมาแต่เดิมของชาวล้านนา โดยการกำหนดให้มีการกราบไหว้เฉพาะพระธาตุเจดีย์สำคัญในล้านนา และในบ้านเมืองใกล้เคียง คือพม่าและล้านช้าง ซึ่งเป็นบ้านเมืองที่มีประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและวัฒนธรรมมาโดยตลอด โดยไม่มีพระธาตุเจดีย์ของรัฐสยามอยู่ในชุดพระธาตุประจำปีเกิดเลย ซึ่งพระธาตุประจำปีเกิดที่เจ้านายล้านนา กำหนดขึ้นมี 12 แห่ง ประกอบด้วย

1. พระธาตุศรีจอมทอง กำหนดให้เป็นพระธาตุประจำปีชวด
2. พระธาตุลำปางหลวง กำหนดให้เป็นพระธาตุประจำปีฉลู
3. พระธาตุช่อแฮ กำหนดให้เป็นพระธาตุประจำปีขาล
4. พระธาตุแช่แห้ง กำหนดให้เป็นพระธาตุประจำปีเถาะ
5. พระธาตุที่วัดพระสิงห์ กำหนดให้เป็นพระธาตุประจำปีมะโรง

6. ต้นโพธิ์ที่วัดมหาโพธาราม (วัดเจดีย์เจ็ดยอด) กำหนดให้เป็นพระธาตุประจำปีมะเส็ง

7. เจดีย์ชเวดากอง กำหนดให้เป็นพระธาตุประจำปีมะเมีย
8. พระธาตุดอยสุเทพ กำหนดให้เป็นพระธาตุประจำปีมะแม
9. พระธาตุพนม กำหนดให้เป็นพระธาตุประจำปีวอก
10. พระธาตุหริภุญไชย กำหนดให้เป็นพระธาตุประจำปีระกา
11. เจดีย์จุฬามณีหรือพระธาตุอินทร์แขวน กำหนดให้เป็นพระธาตุประจำปีจอ
12. พระธาตุดอยตุง กำหนดให้เป็นพระธาตุประจำปีกุน

เจดีย์ที่ได้รับการเลือกมาเป็นพระธาตุปีเกิดทั้ง 12 แห่ง ตามการรับรู้ของชาวล้านนา คือ พระธาตุเจดีย์และเป็นที่ยึดถือศรัทธาที่สำคัญของล้านนา รวมถึงล้านช้างและพม่าซึ่งเป็นแคว้นข้างเคียง

อนึ่ง งานวิจัยของมนวิภา เจียรนทร์พงษ์ (2522) เรื่องการศึกษาเอกสารเรื่องตำนานพระพุทธรูปและพระธาตุ ยังได้ชี้ให้เห็นถึงเนื้อหาในตำนานมีลักษณะ 3 ส่วน คือส่วนที่ 1 ลักษณะที่เป็นตำนานปรัมปรา กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงเสด็จมายังสถานที่ต่าง ๆ แล้วได้ประทานให้พระบรมสารีริกธาตุ แล้วประทับรอยพระบาท ซึ่งตามตำนานมักจะกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมายังสถานที่ต่าง ๆ โดยกำหนดเอาพื้นที่ต่าง ๆ ของจังหวัดในภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งในตำนานการเสด็จมาของพระพุทธเจ้านั้นจะมีพระสาวกสำคัญ ๆ คือพระอานนท์หรือพระมหากัสสปเถระ กับพระเจ้าอโศกตามเสด็จด้วย เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาโดยปาฏิหาริย์ จะหยุดประทับที่นั่น พระองค์ทรงได้พบเหตุการณ์บางอย่างโดยบังเอิญ เช่น ชนพื้นเมืองนำเอาข้าวปลาอาหารถวายหรือได้พบกับภูษานาคหรือสัตว์ต่าง ๆ พระองค์ได้ทรงทำนายว่า ต่อไปภายหน้าสถานที่ดังกล่าวจะตั้งเป็นบ้านเป็นเมือง พระพุทธศาสนาจะเจริญในทีนั้น พระพุทธเจ้าจะประทานพระเกศาธาตุให้บุคคลในสถานที่นั้นรับไปประดิษฐานเป็นพระธาตุเจดีย์ ส่วนที่ 2 เล่าถึงเหตุการณ์หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน โดยอ้างอิงเวลากับสมัยเดียวกับพระเจ้าอโศก เล่าเรื่องที่น่าจะมีเค้าโครงเดิมอยู่บ้างแต่ก็ยากที่จะพิสูจน์ในข้อเท็จจริงได้ ส่วนที่ 3 จะเล่าถึงเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองกล่าวตามลำดับเรื่องผูกพันไปกับการเล่าเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับจารีตประเพณี และความเชื่อของพุทธศาสนิกชน การสร้างปูชนียวัตถุสถาน การสถาปนา และการปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์ในเวลาต่อมา

เรื่องราวเกี่ยวกับการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า แล้วประทานพระบรมสารีริกธาตุ และการประทับรอยพระบาทนี้ ยังปรากฏในงานวิจัยของเอียรชชาย อักษรดิษฐ์ (2552: 21-22) ได้ทำวิจัยเรื่องตำนานพระเจ้าเลียบโลก : การศึกษาพื้นที่สังคมและวัฒนธรรมล้านนา ภูมินาม ตำนาน ผู้คน ซึ่งเนื้อหาในตำนานจะมีการกล่าวอ้างถึงการเสด็จมาเผยแพร่พระศาสนาของพระพุทธเจ้าและพุทธสาวก

ซึ่งมีการพรรณนาถึงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ที่เชื่อมโยงเข้ากับตำนานของแต่ละภูมิภาคและท้องถิ่น อันประกอบด้วยเมือง ชุมชน ผู้คน ชาติพันธุ์ รวมถึงระบบการค้าที่รวมเรียกว่าสังคมและวัฒนธรรม โดยมีแก่นเรื่องที่มุ่งเน้นการสถาปนาศาสนสถานที่สำคัญเอาไว้กับท้องถิ่นต่าง ๆ ที่มีเรื่องราวได้ดำเนินมาถึงการประดิษฐานรอยพระบาทและเกศาธาตุ พร้อมพุทธพยากรณ์ว่าพื้นที่อันเป็นภูมิสถานศักดิ์สิทธิ์ ตำนานพระเจ้าเลียบโลกเป็นวรรณกรรมที่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องราวของท้องถิ่นในพื้นที่ภาคเหนือ อีกทั้งได้สะท้อนถึงความสัมพันธ์ของเรื่องราว และขนบในการประพันธ์ ตำนานพระบาทและพระธาตุที่แพร่หลายในท้องถิ่น อีกทั้งเป็นการยึดโยงความสัมพันธ์ภายใต้คติความเชื่อเดียวกันของพุทธศาสนิกชน

นอกจากนั้นยังปรากฏงานเอกสารและวิจัยที่เกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรม ที่จัดขึ้นบริเวณในพื้นที่ชุมชนพระธาตุพนม นั้น ได้มีนักวิชาการหรือผู้สนใจให้ศึกษาไว้อย่างหลากหลาย ดังปรากฏในงานวิจัยของอริราชย์ นันขันตี (2558) เรื่องการนับถือผีของชาวไทยย้อ : ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อและนิเวศวิทยาวัฒนธรรม โดยอริราชย์ได้ชี้ให้เห็นถึงกลุ่มชนชาวไทยย้อ อำเภอกำแพงแสน ได้มีความสัมพันธ์กับพระธาตุพนม ในลักษณะการเชื่อมเครือข่ายโดยใช้การนับถือผีร่วมกัน โดยการนำเอาผีเข้ามาสร้างสรรค์จนทำให้เกิดเป็นเอกภาพของชุมชนก่อให้เกิดความสามัคคี การจัดการกับทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งการนับถือผีของชาวไทยย้อท่าอุเทนนั้น เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเชิงสหวิทยาที่คอยชี้แนะอธิบาย ให้ความรู้ ช่วยเหลือ ค้ำครองป้องกันชาวไทยย้อจากภวการณ์ต่าง ๆ เมื่อประสบปัญหาและขาดที่พึ่ง ขณะเดียวกันการนับถือผีของชาวไทยย้อนั้น ยังได้สัมพันธ์กับเครือข่ายทางสังคมด้านความเชื่อของชุมชนลุ่มน้ำโขง ซึ่งมีรากฐานวัฒนธรรมในฐานะผีประจำพื้นที่จากตำนานอุรังคธาตุ แต่เมื่อเวลาผ่านไป เรื่องเล่า ประสพการณ์ อาจส่งผลให้เกิดความเชื่อแตกต่างกัน มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยของแต่ละพื้นที่ โดยปัจจุบันชาวไทยย้อได้สถาปนาผีประจำชาติพันธุ์ (ผีญาพ่อ) ขึ้นเป็นศาลเจ้าพ่อหลังเมืองท่าอุเทน ซึ่งเปรียบเสมือนเอกลักษณ์หรือตัวแทนของทุกคนที่สร้างความผูกพันบนสำนึกแห่งชุมชน อันจะส่งผลถึงความเป็นเอกภาพให้ชุมชนดำรงอยู่ต่อไป โดยมีพิธีกรรมทรงเมืองเป็นกลไกกระชับความสัมพันธ์ของความเป็นพวกเดียวกันอันจะก่อให้เกิดความรักสามัคคีกัน และธำรงวัฒนธรรมของกลุ่มชนสืบไป นอกจากนี้การนับถือผีของชาวไทยย้อท่าอุเทน ยังมีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับนิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นการใช้ภูมิปัญญาจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยมีข้อปฏิบัติในการใช้ทรัพยากรที่มีส่วนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนและเป็นระบบ จนนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต และประยุกต์ภูมิปัญญามาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคม และร่วมกันหาทางออกของปัญหาทรัพยากรที่จะเกิดขึ้นในอนาคตต่อไป

ขณะที่บทความของ พิเชฐ สายพันธ์ (2541) เรื่องผีเจ้าเฮือน 3 พระองค์ : พิธีกรรมสืบทอดกลุ่มข้าโอกาสธาตุพนม ก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายทางสังคมเช่นกัน โดยพิเชฐได้ชี้ให้เห็นว่า เรื่องเล่าตำนานผีเจ้าเฮือนของชุมชนธาตุพนมได้ผูกโยงกับกลุ่มคนที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะ

กลุ่มต่างจากกลุ่มชนที่อื่น โดยเรียกกันว่า “ข้าโอกาส” ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่สำคัญทำให้ชุมชนธาตุพนมมีการขยายตัวขึ้นมาในช่วงแรก ๆ และได้พัฒนาความสัมพันธ์เก่าแก่ใกล้ชิดกันจากพื้นฐานของระบบเครือญาติสถานภาพพิเศษทางการปกครอง และหน้าที่ในการรับใช้ศาสนาเพื่อสร้างความเป็นกลุ่มวัฒนธรรมเดียวกันโดยแสดงออกผ่านความเชื่อและพิธีกรรมผีเจ้าเฮือน 3 พระองค์ คือเจ้าฟ้าขาวหรือเจ้าคำแสน เจ้าโองกลางหรือเจ้าเสนเมือง และเจ้าโคงกว้างหรือเจ้าปากเซ คติความเชื่อและพิธีกรรมนี้ยังคงดำรงอยู่ในความคิดและชีวิตของชาวพระธาตุพนม ขณะที่ ทศพล อาจหาญ (2542) ได้เสนองานวิจัยเรื่องข้าโอกาสพระธาตุพนม อำเภอดงหลวง จังหวัดนครพนม ได้กล่าวถึงความเชื่อมโยงกันของผู้คนในชุมชนสองฝั่งโขงที่มีต่อองค์พระธาตุพนมเป็นศูนย์รวมจิตใจ และได้มีวิถีปฏิบัติต่อองค์พระธาตุพนมในฐานะข้าโอกาสพระธาตุพนมที่นำไปสู่วิถีปฏิบัติในเชิงประเพณีพิธีกรรมที่สืบเนื่องต่อกันมาจนปัจจุบัน ผลการศึกษาพบว่ากลุ่มชนข้าโอกาสพระธาตุพนม มีพื้นที่อาศัยอยู่อำเภอดงหลวง อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม และอำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว กลุ่มชนเหล่านี้มีหน้าที่ดูแลรักษาองค์พระธาตุพนม ยึดถือประเพณีตามฮีต 12 คอง 14 ของชาวอีสาน มีประเพณีเฉพาะกลุ่ม คือพิธีถวายข้าวพิชภาค พิธีเลี้ยงผีเจ้า 3 เรือน มีความเชื่อในเรื่องบาป บุญ สิ่งเหนือธรรมชาติ และองค์พระธาตุพนมอย่างต่อเนื่อง การศึกษาเกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายในชุมชนพระธาตุพนมนั้น ยังมีงานวิจัยของมาลินี กลางประพันธ์ (2555) เรื่องเครือข่ายทางสังคม “ข้าโอกาสพระธาตุพนม” ในชุมชนสองฝั่งโขง มาลินีได้ชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของผู้คนในชุมชนสองฝั่งโขงที่มีต่อพระธาตุพนม ผลการศึกษาพบว่าข้าโอกาสพระธาตุพนม คือกลุ่มคนที่กษัตริย์ล้านช้างอุทิศให้วัดเพื่ออุปัฏฐากพระสงฆ์และดูแลบูรณะ “พระธาตุ” ตามความเชื่อจากประเพณีกัลปนาในพุทธศาสนาเถรวาทลัทธิกาวงค์ ที่เผยแพร่เข้ามาในชุมชนสองฝั่งโขงถิ่นฐานของผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ที่มีความเชื่อเกี่ยวกับ “ผี” และ “นาค” ในฐานะเป็นสื่อกลางระหว่างคนกับธรรมชาติเป็นสิทธิ์อำนาจดั้งเดิมที่มีความสัมพันธ์กับภูมิทัศน์วัฒนธรรมในชุมชน มีการสืบทอดผ่านเรื่องเล่าหรือตำนานและการประกอบพิธีกรรม กษัตริย์ล้านช้างกำหนดพื้นที่และสิทธิ์คนกลุ่มนี้โดยอุทิศที่ดินเพื่อการเพาะปลูกเรียกว่า “นาจ้างหัน” และยกเว้นเกณฑ์ไพร่พล แต่ต้องเสียส่วยเพื่อบำรุงวัด ชุมชนพระธาตุพนมมีผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์หลากหลายความเชื่อ กลุ่มพระสงฆ์ได้รื้อฟื้นประเพณี พิธีกรรมที่เชื่อมโยงกับพระธาตุพนม เช่น บุญประเพณีนมัสการพระธาตุพนม และพิธีกรรมบวงสรวงพระธาตุพนมก่อนงานบุญประเพณีไหลเรือไฟ

ขณะที่ พิเชฐ สายพันธ์ (2539) ได้กล่าวถึง พิธีบูชาพญาสัตตนาคนเป็นพิธีหนึ่งอันสะท้อนให้เห็นถึงการมีปฏิสัมพันธ์กันของผู้คนในชุมชนพระธาตุพนม ไว้ในงานวิจัยเรื่อง “นาคาคติ” ชีวิตอีสานลุ่มน้ำโขง ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย โดยพิเชฐได้ชี้ให้เห็นว่า นาคเป็นสัญลักษณ์ที่แพร่หลายในเขตวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงซึ่งปรากฏให้เห็นในรูปแบบของวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ เช่น วรรณกรรมท้องถิ่น พิธีกรรม สถาปัตยกรรม หัตถกรรม จิตรกรรม ฯลฯ จนอาจกล่าวได้ว่านาคเป็น

สัญลักษณ์หลักในเขตวัฒนธรรมนี้ ความแพร่หลายและความหมายที่หลากหลายของนาค ได้แสดงให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องนาคได้ถูกรับรู้ความหมายที่ปรับเปลี่ยนไปตาม “เทศะ” และ “กาละ” ที่ต่างกัน พิเชฐ ยังชี้ให้เห็นว่า ปมทางสังคมเป็นเงื่อนไขหนึ่งของการเกิดพิธีกรรม อีกทั้งเงื่อนไขของกลุ่มบุคคลก็มีส่วนสำคัญที่เป็นกลไกให้พิธีดำเนินต่อไปได้ พิธีกรรมบูชาพญาสัตตนาคาได้ถือกำเนิดขึ้นมาในปี พ.ศ. 2500 เพื่อต้องการยืนยันถึงการดำรงสถานภาพอันชอบธรรมของกลุ่มสังคม พิธีกรรมสัตตนาคาได้รับการจัดขึ้นโดยกลุ่มพระสงฆ์กับกลุ่มผู้นำพิธีซึ่งเป็นชาวจีน โดยอาศัยนาคเป็นสัญลักษณ์หลักของพิธีเพื่อดำรงสถานภาพของกลุ่มในฐานะเป็นผู้ดูแลรักษาพระธาตุพนมและโต้ตอบกับชาวบ้านเดิมซึ่งเคยทำหน้าที่นี้มาก่อน ทำให้เห็นว่า พิธีกรรมเป็นเสมือนละครเวทีทางสังคมที่แต่ละกลุ่มต่างใช้เพื่อแสดงออกถึงความเป็นกลุ่มระหว่างกลุ่มตนกับกลุ่มสังคมอื่น

ส่วนงานวิจัยของอุทัย ภัทรสุข (2554) เรื่องการศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มน้ำโขง ได้ชี้ให้เห็นถึง ชุมชนลุ่มน้ำโขงเป็นชุมชนที่หลากหลายด้วยชาติพันธุ์และภาษา มีจารีตประเพณี โดยมีพระธาตุพนมเป็นศูนย์กลางสายสัมพันธ์กันของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ให้เป็นชุมชนที่มีคติความเชื่อแบบเดียวที่เชื่อว่า พระธาตุพนมเป็นพระสฤงคารที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุได้ก่อสร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 8 และได้รับการก่อสร้างขึ้นมาใหม่เมื่อ พ.ศ. 2522 หลังจากได้หักพังทลายลงในปี พ.ศ. 2518 พระธาตุพนมมีความสำคัญหลายต่อชุมชนลุ่มน้ำโขงหลายประการ ได้แก่ เป็นพระธาตุเจดีย์และพุทธศิลป์ เป็นสัญลักษณ์อำนาจการเมืองการปกครอง เป็นศูนย์กลางของชุมชน การค้า การสัญจรและการท่องเที่ยว ตลอดถึงเป็นศูนย์กลางความศักดิ์สิทธิ์ ความศรัทธา ความเชื่อ และพิธีกรรม สอดคล้องกับเรือนอินทร์ หน้าพระลาน (2555: 8) เสนอว่า พระธาตุพนมศูนย์กลางพุทธศาสนาสองฝั่งโขง พระธาตุพนมเป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์สำคัญของชุมชนสองฝั่งโขง นับเป็นสฤงคารเก่าแก่ที่สุดในลุ่มน้ำโขงทางอีสานมีตำนานเล่าอยู่ในอุรังคราตุเกี่ยวข้องกับชุมชนบ้านเมืองทั้งในไทย ลาว กัมพูชา ไปจนถึงเวียดนามที่มีพระธาตุพนมเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เชื่อมโยง พระธาตุพนมเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธศาสนาแพร่เข้ามาบริเวณลุ่มน้ำโขง และพระพุทธศาสนาได้หล่อหลอมให้ผู้คนทุกกลุ่มเผ่าพันธุ์ในแถบนี้ที่นับถือผีต่างกันเข้ามานับถือพระพุทเจ้าองค์เดียวกัน จนกลายเป็นพวกเดียวกัน

สรุปจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาด้านานอุรังคราตุ จะเห็นว่าตำนานอุรังคราตุ อันเป็นตำนานที่ว่าด้วยการบรรจุหรือการสร้างองค์พระธาตุพนมนั้น เป็นตำนานที่มีความหลากหลายของข้อมูลเนื้อหา ทั้งที่เป็นข้อมูลตำนานปรัมปรา ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ตลอดถึงข้อมูลทางวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับผู้คนในท้องถิ่นต่าง ๆ โดยเฉพาะชุมชนพระธาตุพนมที่มีจารีตวัฒนธรรมที่ถือเอาองค์พระธาตุพนมเป็นศูนย์กลางของการเครือข่ายความสัมพันธ์กันของชุมชนพระธาตุพนม สิ่งที่สะท้อนให้เห็นความเป็นชุมชนพระธาตุพนมนั้นไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะพื้นที่อันเป็นแหล่งที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่ทำหน้าที่เป็นตัวแบ่งกันเขตแดนของ

ผู้คนให้ออกจากกัน หากแต่ได้หลอมรวมผู้คนให้มีความเชื่อในสิ่งเดียวกันหรือการปฏิบัติที่ยึดถือสืบทอดต่อกันมาร่วมกันนับตั้งแต่รุ่นปู่รุ่นย่าอันทำหน้าที่เป็นเครื่องร้อยรัดและยึดโยงให้กลุ่มคนต่าง ๆ เหล่านั้นเกิดสำนึกรวมในความเป็นชุมชนทางวัฒนธรรมเดียวกันขึ้น ซึ่งเหล่านี้ได้ถูกแสดงผ่านตัวบทตำนานอุรังคธาตุ อันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดบางอย่างที่ซ่อนอยู่ในตำนานอุรังคธาตุในหลาย ๆ ด้าน เช่น วิถีคิดเกี่ยวกับศาสนา วิถีคิดเกี่ยวกับการเมือง วิถีคิดเกี่ยวกับชาติพันธุ์ วิถีคิดเกี่ยวเพศภาวะ เป็นต้น

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่จะนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุนั้น ผู้วิจัยได้แบ่งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องออกไว้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาสัมพันธ์พบพบว่าแนวคิดเกี่ยวกับสัมพันธ์ชนชั้น เป็นแนวคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงตัวบททุกตัวบทล้วนแต่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน วรรณกรรมทุกตัวบทได้มีการหยิบยืมซึ่งกันและกัน โดยไม่มีตัวบทวรรณกรรมใดจะถือกำเนิดขึ้นมาโดยลำพังหรือเป็นตัวบทที่มีความเป็นอิสระไม่เกี่ยวข้องกับตัวบทอื่นใดเลย หากแต่เป็นการผสมผสานกันระหว่างตัวบทต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ทำให้ตัวบทต่างจึงตัวบทต่าง ๆ เกิดขึ้นอย่างมากมาย จนทำให้ตัวบททั้งหลายมีความเป็นพลวัต ไม่ได้หยุดนิ่งตายตัว มีการสนทนากันอยู่ตลอดเวลา กลุ่มที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาวิถีคิด พบว่าวิถีคิดเป็นมรดกประสพการณ์ที่ปรากฏอยู่ในวิถีปฏิบัติแบบจารีต อันเป็นเครื่องมือหรือกลไกทางสังคมที่ชุมชนท้องถิ่นต้องการมีส่วนร่วมในสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ รวมกัน ส่วนกลุ่มที่ 3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาตำนานอุรังคธาตุ พบว่าตำนานอุรังคธาตุซึ่งเป็นตำนานอันว่าด้วยองค์พระธาตุพนมนั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของข้อมูล ทั้งเป็นข้อมูลประเภทตำนานปรัมปรา ประวัติศาสตร์ ตลอดจนถึงวัฒนธรรมประเพณีอันหลอมรวมผู้คนในท้องถิ่นสองฝั่งโขงไทย-ลาว ให้มีความเป็นชุมชนแห่งเครือญาติที่มีการยึดโยงเอาองค์พระธาตุพนมเป็นศูนย์รวมจิตใจ ตลอดจนถึงทำให้เกิดสำนึกรวมในความเป็นชุมชนทางวัฒนธรรมเดียวกันขึ้น

พหุ อนุ ชาติ โธ ชีเว

บทที่ 2

ทบทวนแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

ในการทบทวนแนวคิดที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง เพื่อแสดงที่มาของกรอบแนวคิดหรือทฤษฎีที่จะนำมาใช้ในการทำวิจัยครั้งนี้ โดยจะเสนอในลักษณะการสังเคราะห์องค์ความรู้แนวคิดหรือทฤษฎี จำนวน 2 แนวคิด ได้แก่ แนวคิดว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างตัวบท และแนวคิดว่าด้วยวิธีคิด

2.1 แนวคิดว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างตัวบท

การศึกษาแนวคิดว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทนั้น ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิดเกี่ยวกับสัมพันธ์บทที่มีนักวิชาการต่าง ๆ ได้ศึกษาเอาอย่างหลากหลาย ตลอดถึงแนวคิดเกี่ยวกับการแพร่กระจายของนิทาน อันเป็นแนวคิดที่ผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นกรอบในการศึกษาสัมพันธ์ระหว่างตัวบทซึ่งสามารถรวบรวมแนวคิดต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

แนวคิดว่าด้วยเรื่องสัมพันธ์บท (Intertextuality) เป็นมโนทัศน์ที่นักแนวคิดหลังสมัยใหม่ (Postmodern) นำมาใช้อธิบายเรื่องตัวบทวรรณกรรม หลังจากที่มีการขานรับทฤษฎีการวิจารณ์ที่มีชื่อเสียงของโรล็องด์ บาร์ตส์ นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศส ซึ่งเขียนบทความเรื่อง The Death of the Author เมื่อ ค.ศ. 1968 บทความนี้จุดประกายความคิดที่ว่านักประพันธ์มิได้อยู่ในฐานะผู้สร้างสรรค์ผลงานวรรณกรรมอีกต่อไป และตัวบทมิได้เป็นผลผลิตของอัจฉริยภาพของผู้แต่ง แต่เป็นพื้นที่หลากหลายมิติที่เปิดให้ข้อเขียนจากแหล่งต่าง ๆ ได้มาปะทะสังสรรค์กัน ทั้งนี้ไม่มีข้อเขียนใดที่เป็นของแท้ดั้งเดิมแม้สักชิ้นเดียว ตัวบทคือผ้าถักทอด้วยสารพัดข้อความซึ่งมาจากแหล่งข้อมูลวัฒนธรรมอันหลากหลาย คำอธิบายนี้ทำให้เห็น “ตัวบท” (Text) มีความหมายกว้างมาก (จอห์น นพดล วศินสุนทร, 2555: 55)

แนวคิดหลังสมัยใหม่เกิดขึ้นราว ค.ศ.1980 (พ.ศ.2523) อันเป็นยุคแห่งการเชื่อมโลกครั้งที่สามด้วยดาวเทียม อินเทอร์เน็ต การเงิน การแลกเปลี่ยนความคิด วัฒนธรรม ข่าวสารมากขึ้น การเกิดวัฒนธรรมประชานิยม และความหลากหลายมากขึ้น (ธีรยุทธ บุญมี, 2551: 16) ซึ่งในยุคนี้เกิดนักคิดนักปรัชญากลุ่มหนึ่งคือกลุ่มโครงสร้างนิยม (Structuralism) ซึ่งพัฒนาขึ้นมาจากวิชาภาษาศาสตร์ทั่วไป โดยนักภาษาศาสตร์ชาวสวิสที่ชื่อว่า เฟอ์ดินานด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussuer) ผู้เสนอว่าภาษาเป็นระบบสื่อความหมายซึ่งประกอบด้วยหน่วยสื่อความหมาย (สัญลักษณ์หรือคำ) ที่มาสัมพันธ์กันเป็นเครือข่าย ความหมายของสัญลักษณ์แต่ละตัวเกิดขึ้นจากการที่สัญลักษณ์นั้นสัมพันธ์กับสัญลักษณ์ตัวอื่น ๆ ในภาษาเดียวกัน ระบบภาษาจึงไม่ได้ถ่ายทอดความเป็นจริงในโลกภายนอก หากแต่อิงอยู่

กับเครือข่ายของบรรดาสัญญาที่สัมพันธ์กันเองเป็นระบบปิด ระบบปิดในลักษณะนี้เรียกว่า “โครงสร้าง” (นพพร ประชากุล และชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, 2539: 35-36) ทำให้เกิดการศึกษาวรรณกรรมเชิงโครงสร้างตามแนวคิดดังกล่าว เรียกว่า ทฤษฎีวรรณกรรมแนวโครงสร้าง (Structuralism Theory) และต่อมาเมื่อการศึกษาเชิงโครงสร้างให้ความรู้สึกไม่อิสระ มีกรอบที่คับแคบตายตัวสำหรับการศึกษา จึงเกิดกลุ่มนักคิดยุคหลังสมัย และการศึกษาวรรณกรรมแนวหลังโครงสร้างนิยม (Post Structuralism) และการศึกษาวรรณกรรมแนวสัญลักษณ์ในช่องแคบ ๆ ระหว่างการศึกษาวรรณกรรมแนวโครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยม และสัญศาสตร์นี้ ได้ปรากฏแนวการศึกษาที่เรียกว่า “สัมพันธ์บท” (Intertextuality) ขึ้นอีกแนวหนึ่ง (ธีรยุทธ บุชบงค์, 2552: 29-30)

กาญจนา แก้วเทพ (2553: 315) ได้อธิบายว่า สัมพันธ์บท (Intertextuality) เป็นศัพท์ทางวิชาการที่เกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1960 โดยผู้ประดิษฐ์คำนี้ขึ้นมาคือจูเลีย คริสเตวา (J.Kristeva) นักวิชาการชาวบัลแกเรีย และเมื่อมีการนำเอาคำนี้มาใช้ในวงวิชาการภาษาไทย ก็ได้มีการแปลคำว่า Intertextuality ไว้อย่างหลากหลาย เช่น การเชื่อมโยงเนื้อหา การถ่ายโยงเนื้อหา การถ่ายโยงข่าว สัมพันธ์บท สหบท ฯลฯ ซึ่งการแปลที่หลากหลายนั้นจึงยังไม่มีคำแปลใด ๆ ที่จะผูกขาดการแปลเอาไว้ได้เพราะผู้แปลมักจะแปลให้เข้ากับเนื้อหาของตน แต่มีคำแปลอยู่ชุดหนึ่งที่มักใช้กันมากกว่าคำแปลอื่น ๆ คือ “การถ่ายโยงเนื้อหา” หรือ “การเชื่อมโยงเนื้อหา” โดย “Text” จะเท่ากับ “เนื้อหา” ซึ่งหากพิจารณาด้วยกรอบของแบบจำลองการสื่อ S-M-C-R แล้วคำว่า “เนื้อหา” จะมีค่าเท่ากับ M-message แต่คำว่า Text (ในภาษาไทยมักแปลว่า “ตัวบท”) นั้นเป็นคำศัพท์เฉพาะที่สำนักคิดวัฒนธรรมศึกษาเชิงวิพากษ์ (Critical Cultural Studies) นำเอา “คำเก่า” แต่มาใช้ในความหมายใหม่ คำว่า ตัวบท (Text) จึงมีความหมายมากกว่าคำว่า “เนื้อหา”

นอกจากนั้น กาญจนา แก้วเทพ (2553: 322-330) ได้อธิบายถึงมรดกทางความคิดเกี่ยวกับสัมพันธ์บท (Intertextuality) ที่คริสเตวาได้บัญญัติใช้เป็นครั้งแรกในช่วงทศวรรษ ค.ศ. 1960 โดยได้รับมรดกตกทอดมาจากนักคิดรุ่นก่อนหน้านั้น 2 ท่านคือเฟอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ และมิคาอิล บัคทิน

เฟอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ เป็นบิดาของศาสตร์แนวใหม่ที่เรียกว่า “สัญวิทยา” (Semiology) ศาสตร์ใหม่นี้คือศาสตร์ที่สนใจเรื่องสัญญา (Science of sign) ซึ่ง “สัญญา” ในทัศนะของโซซูร์นั้นหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นตัวอักษร ภาพ วัตถุ สถานที่ อากัปกริยา ฯลฯ หากว่า “สิ่งนั้นมีความหมายมากไปกว่าตัวมันเอง” เช่น แหวนที่อยู่บนนิ้วนางซ้ายของผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว มิใช่เป็นเพียงแหวนวงหนึ่งหรือเครื่องประดับกายเท่านั้น หากแต่มีความหมายว่า “เรามีพันธะ/คู่ครอง/คู่หมาย” แล้ว จุดเน้นที่สำคัญในเรื่องสัญญา ตามทัศนะของโซซูร์ก็คือสัญญาตัวหนึ่ง ๆ นั้นจะมีความหมายไปไม่ได้เลย หากมิได้มี “ความแตกต่าง”(differentiate) จากสัญญาตัวอื่น ๆ ตัวอย่างง่าย ๆ ก็เช่นในภาษา เช่น คำว่า “เดิน” จะไม่มีความหมายอะไรเลย หากคำนี้ไม่มีความแตกต่างไปจากคำ

ว่า “เกิน เมิน เงิน” จากแนวคิดดังกล่าวก็หมายความว่า สัญญะตัวหนึ่งจะไม่มี ความหมายในตัวเอง หากทว่าจะต้องไปเป็นรรมหมู่กับสัญญะตัวอื่น ๆ ที่มีทั้ง “จุดร่วม” และที่สำคัญและเด่นชัดก็คือต้องมี “จุดต่าง” นี่จึงหมายความว่า สัญญะต่างล้วนต้อง “อ้างอิงซึ่งกันและกัน” ดังนั้น การกล่าวว่า “เขาเป็นชายสูง 1.8 เมตร” จึงจะยังไม่มีความหมายอะไรจนกว่าจะนำ “ความสูง” นี้ไปวางเทียบ อ้างอิงกับ “ความสูงอื่นๆ” จากพื้นฐานแนวคิดที่ว่า “สัญญะ” ต่าง ๆ ล้วนต้องอ้างอิงซึ่งกันและกัน จึง จะเกิดความหมายขึ้นมาได้ ได้ถูกนำไปขยายถึงหน่วยของ “ตัวบท” (text) ว่า ตัวบทก็เช่นเดียวกัน ตัวบทหนึ่งก็ต้องอ้างอิงอีกตัวบทหนึ่งอยู่เสมอ ซึ่งหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวบท/สัญญะที่ เรียกว่า “สัมพันธ์บท” นั่นเอง

สำหรับเส้นทางเชื่อมโยงหรือกลวิธีในการถ่ายโยง/อ้างอิง ระหว่างตัวบทนั้น มีมิติการวัดได้ หลายแบบ มิติแรกเป็นการวัดในเชิงปริมาณโดยเปรียบเทียบระหว่างตัวบทแรกกับตัวบทหลังว่า มีการ ตัด มีการเพิ่ม มีการลัดไปมากน้อยเพียงใด ในอีกมิติหนึ่งอาจจะเป็นการวัดในเชิงคุณภาพ เช่น เส้นทางเชื่อมโยงระหว่างตัวบทแรกกับตัวบทหลังอาจจะมีรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ดังนี้

- มีการซ่อนเร้นว่าเป็นการเชื่อมโยงแบบครึ่ง ๆ กลาง ๆ
- มีการซ่อนเร้นเอาไว้ทั้งหมดจนแทบไม่รู้ว่ามี “สายสัมพันธ์กัน”
- ผู้ผลิตกึ่ง ๆ จะรู้ตัวตั้งแต่ว่าจะหยิบองค์ประกอบจากตัวบทแรกมาผลิตซ้ำ
- การหยิบของเก่ามาใช้เป็นไปอย่างไม่ตั้งใจ
- ผู้ผลิตรู้ตัวว่า ไม่หยิบยืมของเก่ามาใช้ แต่ตั้งใจจะปิดบัง
- มีการนำเอาของเก่ามาดัดแปลงแก้ไข
- มีการนำมาตีความใหม่อย่างตั้งใจ

นพพร ประชากุล (2552) เรียกตัวบทแรกว่า “ตัวบทต้นทาง” และตัวบทที่ถูกสร้างต่อยอด มาจากตัวบทแรกว่า “ตัวบทปลายทาง” และได้เสนอการวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างตัวบททั้งสอง ซึ่งอาจจะมีแบบแผนของสัมพันธ์ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพว่า จากตัวบทต้นทางไปสู่ตัวบท ปลายทางนั้น มีอะไรที่หายไปบ้าง มีอะไรที่เพิ่มเติมขึ้นมา มีอะไรบ้างที่ถูกดัดแปลงไป เพราะอะไร ทำไม และอย่างไร ดังนี้

- การขยายความ (Extesion) หมายความว่า ในตัวบทปลายทางมีการเพิ่มเติมเนื้อหา อะไรซึ่งตัวบทต้นทางไม่มีบ้าง มีเหตุผลอะไรของการเพิ่มเติม และส่วนที่เพิ่มมาใหม่นี้เข้ามาเชื่อมโยง สัมพันธ์กับตัวบทที่มีแล้วอย่างไรหรือเพื่อทำหน้าที่อะไร การขยายความมีผลทำให้ความหมายทั้งหมด เปลี่ยนแปลงไปหรือไม่

- การตัดทอน (Reduction) หมายความว่า ในตัวบทปลายทางมีการตัดทอนเนื้อหาอะไร จากตัวบทต้นทางลงไปบ้าง มีเหตุผลอะไรของการตัดทอน และการตัดทอนนี้ส่งผลถึงเรื่องความหมาย ของตัวบทใหม่

- การดัดแปลง (Modification) หมายความว่า ในตัวบทปลายทางมีการดัดแปลงเนื้อหาอะไรจนทำให้ตัวบทปลายทางมีรูปลักษณ์ไม่เหมือนเดิมหรือแตกต่างไปจากเดิมคือตัวบทต้นทาง

นอกจากนั้น เส้นทางเชื่อมโยงระหว่างตัวบทแรกกับตัวบทหลังนี้ ซีรา สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา (2547 ก: 4-7) ได้เสนอว่าทฤษฎีแนวคิดสัมพันธ์บทในวงวิชาการฝรั่งเศสยังอภิปรายถกเถียงกันไม่รู้จบสิ้น และยังพบว่ายังมีความเข้าใจและตีความเรื่องหนึ่งที่ผิดแผกกันไปในประเทศต่าง ๆ โดยได้สรุปไว้ดังนี้

1. เราอาจจะนิยามคำ ๆ นี้อย่างง่าย ๆ ว่า เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่รวมอยู่ด้วยกับวรรณคดี นั่นคือไม่มีตัวบทใดที่จะอยู่ได้อย่างเป็นอิสระจากสิ่งที่ได้เขียนขึ้นมาแล้ว และมีร่องรอยแห่งความละม้ายเหมือน มีความทรงจำที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา และมีลักษณะที่เป็นขนบบางอย่างแฝงอยู่จนเป็นที่น่าสังเกตได้ ความนิยามดังนี้ทำให้เรื่องสัมพันธ์บทเป็นความรู้อีกชุดหนึ่งที่เกิดขึ้นก่อนหน้าบริบททางทฤษฎีของทศวรรษที่ 1960-1970

2. สำหรับ จูเลีย คริสเตวา สัมพันธ์บทเป็นกระบวนการที่ไม่รู้จัก เป็นตัวบทแห่งพลวัต หมายความว่า ตัวบทมีลักษณะของการหยาบยืม การสร้างเครือข่ายความคิด การเลียนแบบ และการลอกเลียนน้อยกว่าที่จะมีร่องรอยแห่งความละม้ายเหมือนที่มักจะเป็นไปได้หรือเกิดขึ้นโดยที่ผู้ประพันธ์ไม่ทันจะารู้สึกตัว เป็นการยากที่จะแยกแยะจริง ๆ เพราะตัวบทไม่ได้อิงเฉพาะกับงานเขียนโดยรวม แต่จะมีลักษณะที่อิงกับวาทกรรมทั้งหมดที่แวดล้อมตัวบท และอิงกับภาษาที่ใช้ด้วย

3. เฌราร์ด เฌอแน็ต มีมุมมองที่ต่างไป ดังที่ปรากฏในหนังสือที่เขาเขียนชื่อ Palimpsestes ว่าสัมพันธ์บทไม่ได้เป็นปัจจัยกลาง แต่เป็นความสัมพันธ์ที่อยู่ท่ามกลางความสัมพันธ์อื่น ๆ ความสัมพันธ์ที่พบในตัวบทนี้จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับแกนกลางของความเชื่อมโยง ซึ่งเป็นตัวนิยามวรรณคดีในความเฉพาะตัว ข้อนี้นำไปสู่คำศัพท์ที่นิยามขึ้นมาใหม่อีกตัวคือคำว่า “transtextualite”

4. มิคาเอล ริฟฟาแตร์ ได้กล่าวไว้ว่าสัมพันธ์บทคือการทำที่ผู้อ่านเห็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวงาน และงานเขียนเล่มอื่น ๆ ที่มีมาก่อนหน้าหรือตามมาภายหลัง ตัวบทที่สัมพันธ์กันสามารถที่จะพัฒนาไปตามประวัติศาสตร์ ความทรงจำ ความรู้ของผู้อ่านซึ่งปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลา รวมทั้งเนื้อหาสาระที่ใช้อ้างอิงในแต่ละยุคแต่ละสมัยก็จะเปลี่ยนไปด้วย ดังนั้นตัวบทต่าง ๆ จะมีลักษณะที่กลายเป็นเรื่องที่ไม่ได้อ่าน ไม่เข้าใจหรือสูญเสียความหมายไปทันทีที่สัมพันธ์บทไม่เผยตัวให้เห็น

5. โรล็องด์ บาร์ตส์ กล่าวไว้ว่าการที่ความทรงจำซึ่งได้รับการกระตุ้นจาก คำ ก่อให้เกิดความประทับใจ และมีความคิดที่แตกแขนงออกไปจากตัวบทที่ได้อ่านและเป็นข้อที่ทำให้เห็นชัดเจนว่าตัวบทเป็นเหมือนแห่งปริซึมที่ทำให้เห็นความเชื่อมโยงในด้านต่าง ๆ ระหว่างตัวบทที่อ่านกับตัวบทอีกตัวบทหนึ่งหรือหลาย ๆ ตัวบท ตัวบททุกตัวบทมีลักษณะของการซึมซับ และการแปรสภาพจากตัวบทอื่น ดังนั้น ตัวบททั้งหลายล้วนมีความสัมพันธ์โยงใย ทำให้ตัวบทอื่น ๆ ปรากฏอยู่ในตัวบทที่เรากำลัง

อ่านในระดับที่แตกต่างกันไป ตัวบทที่สัมพันธ์กันอย่างเห็นได้ชัดในลักษณะความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ อันได้แก่

- 1) Imitations : การเขียนเลียนแบบ
- 2) Citation : การยกตัวอย่าง การอ้างถึง
- 3) paraphrases : การอธิบายความ
- 4) References sources : อ้างอิง และการให้แหล่งที่มา
- 5) Parodies : การเขียนล้อเลียน
- 6) Allusions : การพาดพิงโดยไม่ระบุชัด การพูดเป็นนัย
- 7) transpositions : การปรับเปลี่ยน
- 8) Pastiche : การเขียนเลียนต้นแบบ
- 9) Plagiats : การลอกเลียน
- 10) Forgeries : การสร้างคำ ภาพหรือข้อเขียนใหม่ขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง

แนวคิดสัมพันธ์บท (Intertextuality) กำลังเป็นที่กล่าวขานถึงในแวดวงวิชาการโลกในช่วงเวลาหลายปีมานี้ โดยเฉพาะในแวดวงวรรณกรรมศึกษาที่แนวคิดนี้มีความเคลื่อนไหวมากเป็นพิเศษ มีคุณูปการทางด้านวรรณกรรมวิเคราะห์ในแง่ของการพิเคราะห์ความเชื่อมโยง ตลอดจนอิทธิพลที่ส่งทอดถึงกัน รวมไปถึงทำให้นักวิชาการด้านวรรณกรรมศึกษาเห็นความสำคัญของการศึกษาวรรณกรรมในฐานะการศึกษาแบบ "สหวิทยาการ" (พิเชษฐ แสงทอง, 2555: 261) การศึกษาเรื่องสัมพันธ์บทได้ขยายตัวเป็นวงกว้าง มีนักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติให้ความสนใจ และได้ให้การนิยามความหมายสัมพันธ์บทไว้อย่างหลากหลาย

กาญจนา แก้วเทพ (2553: 330-334) ได้รวบรวมนักวิชาการชาวต่างประเทศที่ให้การนิยามความหมายไว้ดังนี้

ทัศนะแรก AA. Berger (1992) ให้นิยามว่า สัมพันธ์บทเป็นการใช้หรือการสร้างตัวบทใหม่ตัวบทหนึ่ง (อาจจะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ได้) จากวัตถุดิบอื่น ๆ ซึ่งเป็นตัวบทเดิมที่มีอยู่แล้ว ตัวอย่างที่เด่นชัดที่สุดของสัมพันธ์บทก็คือ “ละครตลกประเภทล้อเลียน” (parody) ซึ่งจำเป็นต้องมี “ตัวละครต้นฉบับ/ต้นทาง” เสียก่อน ละครตลกล้อเลียนซึ่งเป็น “ตัวบทปลายทาง” จึงจะนำมาแสดงต่อได้ เช่น ละครเวทีเรื่องอลหม่านบ้านทรายทอง ซึ่งจำเป็นต้องมีนวนิยาย/ละครโทรทัศน์/ภาพยนตร์เรื่องบ้านทรายทอง เป็นวัตถุดิบ/ต้นฉบับ ละครตลกประเภทล้อเลียนนี้เรียกร่องผู้ชมซึ่งจะต้องรู้จัก “ตัวบทต้นฉบับ/ต้นทาง” ด้วย มิฉะนั้นก็จะไม่เข้าใจตัวบทในละครตลกนั้น

ทัศนะที่สอง T. Schirato & S. Yell (2000) ให้นิยามว่า สัมพันธ์บทเป็นกระบวนการสร้างความหมายในตัวบทหนึ่งที่เกิดมาจากการอ้างอิงจากตัวบทอื่น ๆ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการหมุนเวียนและแลกเปลี่ยนความหมาย ซึ่งแต่ละความหมายนั้นมีได้ยืนอยู่อย่างโดดเดี่ยว

แต่ทว่ามักเป็น “กลุ่มก้อน” (package of meaning) ดังนั้นไม่ว่าเราจะเป็น “ผู้สร้าง/ผู้ผลิตตัวบท” หรือเป็น “ผู้อ่าน/ผู้ดูผู้ชม/ผู้ฟัง” ตัวบทก็ตาม เราก็จะต้องใช้ “ความหมาย” ที่เราเก็บสะสมไว้จากตัวบทก่อน ๆ มาใช้ร่วมอยู่ด้วยเสมอ

ทศนะที่ 3 J. Fiske (1987) กล่าวถึงทฤษฎีสัมพันธบทว่าทั้งกระบวนการผลิตและโดยเฉพาะอย่างยิ่ง กระบวนการบริโภค/การอ่าน (reading) ตัวบทใดตัวบทหนึ่งนั้นจำเป็นต้อง “เกี่ยวข้อง/ใช้/มีความสัมพันธ์กับตัวบทอื่น ๆ อยู่เสมอ” และผู้อ่านจะต้องนำเอา “ฐานของความรู้ทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับตัวบทนั้นมาใช้” ความสัมพันธ์ที่กล่าวถึงนี้ไม่จำเป็นต้องแสดงออกมาในรูปของ “การอ้างอิงให้เห็นอย่างชัดเจน” (เช่นต้องบอกว่า ภาพยนตร์เรื่องนี้สร้างมาจากนวนิยายเรื่องใด) รวมทั้งคนอ่านก็ไม่จำเป็นต้องล่วงรู้/รู้ตัวด้วยว่าตัวบทใหม่นั้นมีความสัมพันธ์กับตัวบทเก่าอะไร Fiske กล่าวว่า เรื่องของ “สัมพันธบท” เป็นเรื่องของ “ที่ว่าง” ที่อยู่ “ระหว่าง” ตัวบทต่าง ๆ มากกว่าจะเป็นเรื่องในตัวบทเอง

ในขั้นต่อมา J. Fiske (1989) ได้ให้คำนิยามของ “สัมพันธบท” โดยมีจุดเน้นที่ชัดเจนขึ้นด้วยการทำความเข้าใจไปถึงสิ่งที่เรียกว่า “วัฒนธรรมประชานิยม” (Popular culture) ซึ่งเขากล่าวว่าคุณลักษณะที่สำคัญของวัฒนธรรมประชานิยมก็คือจากตัวบทเดียวกัน (cultural product/media text) สามารถที่จะถูก “อ่าน” ออกได้ “หลาย ๆ แบบ หลายวิธี” เพราะฉะนั้น Fiske จึงนิยาม “ตัวบทของสื่อหนึ่ง” (media text) ว่า มีใช้หมายถึงบทเพลง/นวนิยาย/ละครโทรทัศน์เรื่องหนึ่ง ๆ เท่านั้น หากทว่า หมายถึง “ผลลัพธ์ (outcome) ของการอ่านและความเหตุการณ์ที่เร้าแรงบันดาลใจของผู้รับสาร”

การที่ตัวบทหนึ่งสามารถอ่านได้หลาย ๆ แบบ ก็เนื่องจากในแต่ละตัวบทนั้นมี “ความหมายที่หลากหลาย” (polysemy) บรรจุอยู่ และจากระดับของความหมายนี้เองที่ Fiske ได้นำมาให้คำนิยามของคำว่า “สัมพันธบท”

“สัมพันธบท” จึงหมายถึงความเชื่อมโยง/เกี่ยวเนื่อง (interconnectedness) ของความหมายใน 2 ระดับ ระดับแรกคือความเชื่อมโยงของความหมายที่ข้ามไปมาระหว่างผลงานสื่อประเภทต่าง ๆ (ไม่ว่าจะเป็นสื่อของชนชั้นสูงหรือของประชานิยมก็ตาม) ระดับที่สอง คือการเชื่อมโยงของความหมายของผู้คน ดังนั้น ความหมายของ Madonna นักร้องเพลงป๊อปที่มีชื่อเสียงที่ถูกอ่านจากกลุ่มเด็กสาวกับชายสูงอายุที่อ่านนิตยสาร Playboy จึงแตกต่างกัน เพราะ “ประสบการณ์ทางวัฒนธรรม” ที่แตกต่างกันระหว่างผู้อ่านทั้ง 2 กลุ่ม Fisks ได้เปรียบเทียบว่า วัตถุติบของวัฒนธรรมประชานิยมนั้นเปรียบเสมือนของเหลวที่ไหลจากตัวบทหนึ่งของสื่อหนึ่งไปยังอีกตัวบทหนึ่งของสื่อเดียวกันหรือต่างประเภทกัน และอาจจะไหลจากตัวบทของสื่อเข้าไปสู่วิถีทางสังคมของผู้คน เส้นกั้นพรมแดนระหว่างตัวบทหรือสื่อกับชีวิตจริงนั้นจึงไม่หนาแน่นเข้มงวดเอาเสียเลย หากแต่เต็มไปด้วยรู

พจนที่สามารถถ่ายเทไหลไปมาได้อย่างง่ายดาย เขาจึงสรุปว่าการศึกษารื่องวัฒนธรรมประชานิยมจึงดูการไหลเวียนของสัมพันธ์ที่เท่ากัน

นอกจากนั้น Fisks (1987) ได้จำแนกประเภทของสัมพันธ์ออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. สัมพันธ์บทแนวนอน (Horizontal intertextuality) เป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทปฐมภูมิด้วยกัน (Primary text) คือระหว่างฝ่ายผู้ส่ง/ผู้ผลิตด้วยกันที่จะหยิบยืมส่วนประกอบต่าง ๆ ของตัวบท เช่น การถ่ายโยงระหว่าง genres ตัวละคร นักแสดง เนื้อหา ฯลฯ โดยอาจจะมองเห็นอย่างชัดเจนว่ามีการหยิบยืมหรือไม่ก็ได้ เช่น การนำเอาบทประพันธ์นวนิยายเรื่องสี่แผ่นดินมาสร้างเป็นภาพยนตร์ละครโทรทัศน์ เป็นต้น

2. สัมพันธ์บทแนวตั้ง (Vertical Intertextuality) เป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทปฐมภูมิ เช่น รายการโทรทัศน์ ภาพยนตร์ เพลง ฯลฯ กับตัวบทอื่น ๆ ที่แตกต่างออกไปโดยมีการอ้างอิงอย่างชัดเจนในระดับทุติยภูมิ เช่น คอลัมน์วิจารณ์ภาพยนตร์ ส่วนในระดับตติยภูมิก็เช่น ความคิดเห็นของผู้อ่าน/ผู้ชมละครภาพยนตร์ที่มีต่อบทวิจารณ์ดังกล่าว

สำหรับวงวิชาการไทย คำว่า “Intertextuality” นั้นมีการแปลออกมาใช้เป็นภาษาไทยอย่างหลากหลาย เช่น การเชื่อมโยงเนื้อหา การถ่ายโยงเนื้อหา การถ่ายโยงข่าว สัมพันธ์บท สหบท ฯลฯ ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น และได้มีนักวิชาการชาวไทยที่ศึกษาเรื่องนี้อย่างจริงจัง คนแรก ๆ ได้แก่ ตรีศิลป์ บุญขจร ในวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกมหาวิทยาลัทยิมชิกาน เรื่อง Intertextuality in Thai Literary and Social Contexts : A Study of contemporary Poets เมื่อปี พ.ศ. 2535 โดยใช้กวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัย เช่น ผลงานของกวีนิพนธ์ไทย เช่น อังคาร กัลยณพงศ์ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ไพโรจน์ ไขว่งาม เป็นข้อมูลในการศึกษา ต่อมาบทความจากวิทยานิพนธ์บางประเด็นก็ได้รับการตีพิมพ์ในวารสารวรรณคดีเปรียบเทียบของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตลอดจนนักวิชาการด้านภาษาไทยอีกจำนวนหนึ่ง ทั้งนี้ควรกล่าวด้วยว่า ตรีศิลป์เป็นคนแรกที่ใช้คำว่า “สหบท” ในภาษาไทย แทนคำว่า Intertextuality จึงถือเป็นผู้ที่ทำให้คำนี้กลายเป็นที่นิยมกันในหมู่นักวรรณกรรมศึกษาที่จบการศึกษาสาขาวิชาวรรณคดีเปรียบเทียบจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในระยะเดียวกันกับตรีศิลป์ บุญขจร นักวิชาการที่เป็นผู้ “แนะนำ” นักคิดนักเขียนโลกยุคหลังสมัยใหม่คนสำคัญอย่างไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร จากคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็ได้กล่าวถึงแนวคิดนี้ไว้ในผลงานวิชาการเล่มแรก ๆ เช่น รัฐศาสตร์ การบริหารรัฐกิจ หนึ่งทศวรรษรัฐศาสตร์แนววิพากษ์ ต่อมาได้กล่าวแนวคิดนี้เป็นระยะ ๆ ในผลงานเรื่องอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง นพพร ประชากุล นักวิชาการด้านหลังสมัยใหม่อีกท่านหนึ่งก็เขียนแนะนำแนวคิดนี้ไว้ในบทความเรื่องสั้น ๆ เรื่องสัมพันธ์บท ตีพิมพ์ที่วารสารวรรณคดี ต่อมาบทความนี้ได้รับการพิมพ์รวมไว้ในเล่ม “ยกอักษร ย้อนความคิด” เล่ม 1 จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์อ่านและวิภาษา ปี พ.ศ. 2552 ต่อจากนั้นก็เขียนบทความวิเคราะห์กวีนิพนธ์ของศิวกานท์ ปทุมสูติ โดยการใช้ทฤษฎีนี้ได้เป็นอย่างดี แม้จะถูกคัดค้านจากบุคคลในวงการ

วรรณกรรมบ้างว่าเป็นการลากโยงที่เกินไป อย่างไรก็ตาม ก็ถือเป็นบุคคลสำคัญคนหนึ่งที่ทำให้แนวคิดนี้ กระจ่างชัดขึ้นในหมู่ผู้สนใจชาวไทย ทั้งยังเป็นผู้บัญญัติคำศัพท์ “สัมพันธ์บท” อันเป็นที่แพร่หลายในหมู่นักวิชาการรุ่นใหม่ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ในเวลาต่อมา (จอห์น นพดล วดีนสุนทร, 2555: 53-54)

การให้นิยามความหมายของนักวิชาการชาวไทยเกี่ยวกับสัมพันธ์บท (Intertextuality) นั้นมีอย่างหลากหลาย ดังที่ ตรีศิลป์ บุญขจร (2547: 33) ได้ใช้คำแปลว่า Intertextuality ว่า สหบท แทนสัมพันธ์บท ซึ่งตรีศิลป์ได้ให้ความหมายตามรูปศัพท์ว่า สหบท หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทต่าง ๆ สหบทมีความหมายมากมายหลายมิติ สำหรับบทวิจารณ์เรื่องบ้านเก่าของโชคชัย บัณฑิต : สำนักกวีไทยในกระแสโลกาภิวัตน์นั้น ตรีศิลป์ใช้สัมพันธ์บทในความหมายความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทปัจจุบัน (present text) กับตัวบทในอดีต (prior texts) ซึ่งเป็นไปได้ทั้งในแง่ผู้ประพันธ์และผู้อ่าน

ส่วน นพพร ประชากุล (2552: 335-336) ได้กล่าวว่า แนวคิดเรื่องสัมพันธ์บทได้แพร่หลายต่อมาในวงวิชาการสาขาสงเคราะห์ปัจจุบันโดยต้นเค้าได้ปรากฏก่อนหน้านั้นเมื่อมีคาอิล บัคติน (Mikhail Bakhtin) ได้เสนอแนวคิดเรื่องพหุโฆษะ (polyphony) ว่า ตัวบทของนวนิยายเรื่องหนึ่ง ๆ เป็นพื้นที่ที่เปิดโอกาสให้ “ภาษา” ของคนกลุ่มต่าง ๆ จากหลายฐานะ อาชีพ และเพศวัย ได้มาปะทะสังสรรค์กันอย่างมีพลวัต เกิดเป็นเสียงอันแข็งแรงแสดงออกประสานกันในงานชิ้นเดียว ตัวบททุกบทล้วนประกอบสร้างขึ้นด้วยการยกข้อความจากแหล่งอื่น ๆ มาปะติดปะต่อกันเข้า ตัวบททุกบทเป็นการดูดกลืน (absorb) และแปรรูป (transform) ตัวบทอื่น ๆ ทั้งสิ้น ดังนั้นแนวคิดเรื่องสัมพันธ์ระหว่างตัวบท (intertextuality) จึงเข้ามาแทนที่แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเอกัตบุคคล (intersubjectivity) และภาษาของกวีนิพนธ์จึงสามารถอ่านได้อย่างน้อยในสองระดับเสมอ กล่าวคือตัวบทหนึ่ง ๆ จึงมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับตัวบทอื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในยุคสมัยเดียวกันหรือในยุคสมัยก่อนหน้าไม่มากนัก โดยที่ความสัมพันธ์เชื่อมโยงดังกล่าวมีหลักฐานยืนยันได้ในตัวบทชิ้นที่พิจารณาเป็นหลักอยู่ การทำความเข้าใจเกี่ยวกับสัมพันธ์บทเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานต่อการทำความเข้าใจตัวบทเก่ากับตัวบทใหม่ซึ่งมีลักษณะโยงใยสัมพันธ์กัน แนวคิดสัมพันธ์บทจึงเป็นการย้ำเตือนให้เราสำนึกกว่า วรรณกรรมนั้นมักสนทนากับวรรณกรรมด้วยตนเอง มากกว่าที่จะสนทนากับโลกของความเป็นจริง

ขณะที่ ธีรยุทธ บุญมี (2551: 162) กล่าวถึงแนวคิดสัมพันธ์บทว่า มีที่มาจากกระแสโครงสร้างและหลังโครงสร้างนิยมที่มีส่วนสำคัญในการมองความสัมพันธ์และการเสพวัฒนธรรมของคนในยุคปัจจุบัน เนื่องจากปัจจุบันการอ่าน การบริโภค มีลักษณะเปิดกว้างมากขึ้น ผู้อ่านผู้บริโภคตีความตัวบทเชื่อมโยงกับประสบการณ์ในอดีต ความทรงจำ ความชอบ ค่านิยม อุดมการณ์ของตนเอง ซึ่งก็คือการเชื่อมโยงกับตัวบทอื่น ๆ นั่นเอง โดยธีรยุทธ ได้นิยามแนวคิดสัมพันธ์บทว่า เป็นแนวคิดแบบความหลากหลาย เสียง ความหลากหลายของสัญญาณ รวมทั้งความหลากหลายของตัวบท

นอกจากนั้น อีรา สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา (2547 ก: 2) ก็ได้กล่าวอ้างถึงคำกล่าวของ จูเลีย คริสเตวา เช่นกัน โดยอธิบายเพิ่มเติมว่า ตัวบทหนึ่ง ๆ เหมือนกับตั้งอยู่กลางสี่แยกที่เนื้อหาของตัวบทอื่นสามารถพาตไขว้ไปมา ตัวบททุกตัวบทถูกสร้างขึ้นมาจากเหมือนกับการนำคำอ้างอิงมาประกอบกันขึ้นเป็นการซึมซับและปรับเปลี่ยนมาจากตัวบทอื่น ๆ และได้อธิบายให้ความหมายเกี่ยวกับสัมพันธ์บทต่อไปอีกว่า สัมพันธ์บทไม่ใช่แค่การศึกษาเรื่องแหล่งที่มาหรืออิทธิพลทางความคิด ไม่ได้มีความหมายแคบ ๆ เพียงบอกว่าตัวบททั้งหลายมีความสัมพันธ์กับตัวบทอื่น ๆ อีกหลายตัวบท แต่การศึกษาเรื่องสัมพันธ์บทเป็นการนำไปสู่ความรู้ชุดใหม่ที่สร้างพันธกิจของการทบทวนวิธีทำความเข้าใจตัววรรณกรรมในแนวทางที่ต่างไปจากเดิม รวมทั้งนำไปสู่ความเข้าใจปรากฏการณ์ทางวรรณกรรมด้วยมุมมองใหม่ เช่น การมองวรรณกรรมว่าเป็นพื้นที่ว่าง เป็นแผนผังเครือข่ายที่โยงใยไปมาหรือจะมองเป็นห้องสมุดก็ได้ ซึ่งตัวบทแต่ละตัวบทมีบทบาทไปในการปรับเปลี่ยนตัวบทอีกหลาย ๆ ตัวบท ซึ่งตัวบทหลาย ๆ ตัวบทสามารถจะกลับมาปรับเปลี่ยนตัวบทก่อนหน้านี้ที่เคยถูกปรับเปลี่ยนมาแล้วอีกก็ได้ เพราะวรรณกรรมหรือตัวบทที่ถูกสร้างขึ้นเป็นพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา เมื่อผู้อ่านเกิดจำขึ้นมาได้ว่ามีวิธีการเขียนเช่นเดียวกันนี้มาก่อนหรือเคยพบงานเขียนแนวนี้แบบนี้หรืออย่างนี้มาก่อน อันนับเป็นการอ้างอิงแบบไม่รู้ตัวก็สามารถนับเนื่องเป็นสัมพันธ์บทได้

ส่วน รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (2549) ได้กล่าวในบทความเรื่องการศึกษาการสืบทอดวรรณคดีมรดกสู่วรรณกรรมเยาวชนร่วมสมัยของไทย ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับแนวคิดสัมพันธ์บทไว้ว่าการศึกษาในแนวสัมพันธ์บทอาจล้มล้างความเชื่อในเรื่องความคิดริเริ่มของผู้แต่งและความมีเอกลักษณ์ของปัจเจกบุคคล แต่การศึกษาเช่นนี้อาจพิสูจน์ให้เห็นว่าไม่มีตัวบทวรรณกรรมใดเกิดจากความว่างเปล่า สิ่งที่กล่าวถึงในวรรณกรรมแต่ละชิ้นเคยถูกกล่าวถึงในวรรณกรรมชิ้นอื่น ๆ มาก่อน วรรณกรรมจึงมีทวิวจน์ (Dialogue) กับวรรณกรรมด้วยกัน ทั้งคิดตามและคิดแย้ง อันที่จริงความสามารถในการสร้างสรรค์งานเขียนมักจะมาจากการสังสรรค์ที่ได้จากการอ่านวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ ทั้งวรรณคดีเก่าและผลงานร่วมสมัย ดังนั้นเรื่องราวของวรรณกรรมที่ไหลเวียนอยู่ในความทรงจำแล้วนำมาสร้างใหม่จึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า วรรณกรรมมีความเลื่อนไหลเป็นพลวัตและมีชีวิตใหม่อยู่ตลอดเวลา

เช่นเดียวกับไชยรัตน์ เจริญสินโอสถ (2555) ก็กล่าวไว้ว่าการศึกษาวรรณคดีแนวโครงสร้างนิยมจะไม่ศึกษาวรรณคดีแต่ละชิ้นแยกเป็นเอกเทศ แต่จะมองวรรณกรรมชิ้นนั้น ๆ ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบวรรณคดีทั้งหมด ระบบของวรรณคดีแสดงออกมาในรูปของรหัส/กฎเกณฑ์ ชุดหนึ่งที่กำลังกำกับการเขียน การผลิต รวมถึงการอ่าน การทำความเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า “วรรณคดี” อีกทอดหนึ่งต่อความหมายของงานเขียนไม่ได้อยู่ที่ตัวงานเขียนนั้น แต่อยู่ที่ความสัมพันธ์ของงานดังกล่าวกับงานเขียนชิ้นอื่น ๆ ในระบบของวรรณคดีหรือที่จูเลียน คริสตีวา เรียกว่า “สัมพันธ์บท” (Intertextuality)

การนำเอาแนวคิดเรื่องสัมพันธ์บทมาเป็นกรอบในการศึกษาตัวบทวรรณกรรมนั้นได้ปรากฏอย่างแพร่หลายเรื่อยมาตลอดระยะเวลาสามทศวรรษมาแล้ว และในปัจจุบันก็ได้มีการนำมาใช้ในการศึกษา

วรรณกรรมอยู่อย่างหลากหลายยิ่งขึ้น ดังปรากฏในงานวิจัยหลายเรื่องที่ได้นำแนวคิดนี้มาใช้ เช่น งานวิจัยของอุมาพร มะโรณี (2551) เรื่องสัมพันธ์บทของการเล่าเรื่องในสื่อการ์ตูน และละครโทรทัศน์ และนวนิยาย งานวิจัยของธีรยุทธ บุชพงศ์ (2552) เรื่องสัมพันธ์บทในกวีนิพนธ์ตู้เพลงลูกทุ่งของศักดิ์สิริ มีสมสืบ งานวิจัยของวรางคณา ปัญญา (2556) เรื่องมานี มานะ : วรรณกรรมกับสัมพันธ์บททางสังคม งานวิจัยของลินิน แสงพัฒนา (2557) เรื่องสัมพันธ์บทของตัวละครนางเอกในสื่อละครโทรทัศน์ กรณีศึกษา ละครโทรทัศน์เรื่อง แรงเงา งานวิจัยของรันติกาญ มนต์ลักษณ์ (2558) เรื่องสัมพันธ์บทการเล่าเรื่องและปัจจัยการผลิตของละครโทรทัศน์รีเมค เรื่องคู่กรรม ฯลฯ เป็นต้น และน่าจะมีแนวโน้มที่จะมีนำเอาแนวคิดเรื่องสัมพันธ์บทมาใช้เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยเพิ่มมากขึ้นในอนาคตด้วย เพราะแนวคิดเรื่องสัมพันธ์บทนี้เป็นกรอบหนึ่งที่สำคัญอันจะช่วยให้มองเห็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตอย่างต่อเนื่องเชื่อมโยงมาจนถึงปัจจุบันได้ เพื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุได้

นอกจากนั้น วรรณกรรมเรื่องหนึ่งเมื่อมีการเผยแพร่ไปเป็นสำนวนต่าง ๆ ก็ได้มีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาตัวบทบางส่วนให้แตกต่างกันออกไป เช่นนี้แนวคิดเรื่องการแพร่กระจายของนิทานก็เป็นส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของตัวบทด้วยเช่นกัน ดังที่ ศิราพร ณ ถลาง (2552: 148-150) ได้ประมวลสรุปลักษณะความเปลี่ยนแปลงในการแพร่กระจายของนิทานแบ่งออกเป็น 15 ประการ คือ

1. รายละเอียดบางอย่างถูกลืม โดยเฉพาะรายละเอียดที่ไม่ค่อยสำคัญ
2. รายละเอียดบางอย่างถูกเพิ่มเติมเข้าไป ส่วนใหญ่มักเป็นอนุภาคจากนิทานเรื่องอื่น แต่บางครั้งก็เป็น “การสร้างสรรคใหม่” ของผู้เล่ามักมีการเพิ่มรายละเอียดเข้าไปในตอนต้นเรื่องและท้ายเรื่อง
3. ผูกนิทาน 2 เรื่องเข้าด้วยกัน
4. มีการซ้ำรายละเอียดบางประการ ส่วนใหญ่ทำให้เป็น 3 ครั้ง
5. มีการซ้ำเหตุการณ์ซึ่งอยู่ครั้งเดียวในเรื่องเดิม บางครั้งอาจไม่ใช่เป็นการซ้ำเหตุการณ์เสียงที่เดียว อาจจะเป็นการยกเหตุการณ์คล้าย ๆ กันในนิทานเรื่องอื่นมาเปรียบเทียบให้ฟังเพิ่มเติม
6. มีการยกตัวอย่างให้เฉพาะเจาะจงลงไปทั้ง ๆ ที่ในเรื่องเดิมเป็นการกล่าวถึงอย่างกว้าง ๆ เช่น ระบุลงไปว่าเป็นนกกระจอกแทนนกหรือกลับกัน เช่น เล่าว่า นก แทนที่จะเล่าว่า นกกระจอก
7. มีการนำเรื่องจากนิทานเรื่องอื่นมาใส่แทน โดยเฉพาะตอนจบ
8. มีการเปลี่ยนบทบาทตัวละคร และบ่อยครั้งที่เป็นการเปลี่ยนบทบาทหรือคุณสมบัติของตัวละครที่มีลักษณะตรงข้ามกัน เช่น หมาป่าผู้ฉลาดกับหมีโง่ อาจถูกเปลี่ยน เป็น หมาป่าโง่กับหมีฉลาด
9. นิทานเรื่องสัตว์ซึ่งมีตัวละครเป็นสัตว์ในเรื่องอาจถูกแทนที่ด้วยตัวละครที่เป็นมนุษย์

10. นิทานเกี่ยวกับมนุษย์ที่มีตัวละครสัตว์ในเรื่องอาจถูกแทนที่ด้วยตัวละครที่เป็นมนุษย์
11. ในทำนองเดียวกัน ตัวละครที่เป็นสัตว์, ยักษ์หรือปีศาจอาจเปลี่ยนไปมาแทนที่
สลับกันได้
12. อาจมีการเล่านิทานด้วยสรรพนามบุรุษที่ 1 เสมือนว่าผู้เล่าเป็นตัวละครตัวหนึ่งใน
เรื่องนั้น
13. การเปลี่ยนแปลงรายละเอียดเพียงอันเดียวอาจทำให้ต้องเปลี่ยนอีกหลายจุดตาม
เพื่อให้เรื่องสอดคล้องกัน
14. เมื่อนิทานท่องเที่ยวไปในดินแดนต่างวัฒนธรรม ประเพณี ที่ผู้ฟังจะไม่คุ้นเคยอาจถูก
แทนที่ด้วยประเพณีที่ผู้ฟังคุ้นเคย เช่น การใช้ตัวละคร เจ้าชายและเจ้าหญิง อาจต้องเปลี่ยนเป็นลูก
ชายและลูกสาวหัวหน้าเผ่าในสำนวนอินเดียนแดง
15. ในทำนองเดียวกัน รายละเอียดบางอย่างที่ฟังดูล้ำสมัยอาจถูกเปลี่ยนให้ทันสมัย เช่น
พระเอกอาจเดินทางไปผจญภัยด้วยรถไฟ

แต่อย่างไรก็ตามไม่ว่าสำนวนนิทานจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร แต่เอกลักษณ์ของนิทานเรื่อง
นั้นจะต้องคงอยู่ซึ่งสามารถสรุปได้ 6 ประการที่อาจเกิดขึ้นในการแพร่กระจายของนิทาน คือ

1. การละความ (omission)
2. การเปลี่ยนรายละเอียด (changing detail)
3. การขยายความ (expansion)
4. การผนวกเรื่อง (adding another story)
5. การสลับเหตุการณ์ (transposition)
6. การอนุรักษ์ตนเอง (self-correction)

แนวคิดเรื่องการแพร่กระจายของนิทาน ก็เป็นอีกแนวคิดหนึ่งทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลง
ของตัวบทในวรรณกรรม อันสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทของวรรณกรรมได้ ซึ่งผู้วิจัย
จะนำเป็นเครื่องมือในการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ
ด้วยเช่นกัน

สรุปแนวคิดด้วยสัมพันธ์บทเป็นแนวคิดหนึ่งที่เกิดขึ้นมาจากรากศัพท์ภาษาอังกฤษว่า
Intertextuality โดยผู้ประดิษฐ์คำนี้ คือจูลีเย คริสเตวา ตั้งแต่ทศวรรษที่ 1960 เป็นต้นมา และได้มี
นักวิชาการได้นำเอามาใช้อย่างแพร่หลาย สำหรับวงการวิชาการของไทย คำว่า “Intertextuality”
นั้นมีการเปลือกรมาใช้เป็นภาษาไทยอย่างหลากหลาย เช่น การเชื่อมโยงเนื้อหา การถ่ายโยงเนื้อหา
การถ่ายโยงข่าว สัมพันธ์บท สหบท ฯลฯ ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น และได้มีนักวิชาการชาวไทยที่ศึกษา
เรื่องนี้อย่างจริงจัง คนแรก ๆ ได้แก่ ตรีศิลป์ บุญขจร ในวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกมหาวิทยาลัทยมิชิแกน
เรื่อง Intertextuality in Thai Literary and Social Contexts : A Study of contemporary

Poets เมื่อปี พ.ศ. 2535 โดยใช้กวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัย เช่น ผลงานของกวีนิพนธ์ไทย เช่น อังคาร กัลยาณพงศ์ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ไพรินทร์ ขาวงาม เป็นข้อมูลในการศึกษา แต่ได้จะเรียกสัมพันธบทว่า “สหบท” ต่อมาได้นำมาใช้เป็นศัพท์วิชาการของไทยว่า “สัมพันธบท” เมื่อนพพร ประชากุล ได้ให้แปลมาจากคำว่า “Intertextuality” และเป็นที่รู้จักและใช้อย่างแพร่หลาย ส่วนแนวคิดที่ว่าด้วยการแพร่กระจายของนิทาน ก็เป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่ทำให้เห็นถึงการเล่าเรื่องของตัวบทที่วรรณกรรมเรื่องหนึ่งเมื่อมีการแพร่กระจายออกไปก็ย่อมมีการเปลี่ยนรายละเอียดต่าง ๆ ของวรรณกรรมให้มีสีสัน อาจจะมีการเพิ่มเติมเสริมแต่งให้รายละเอียดของเนื้อหาแตกต่างกันออกไป

ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทในตำนานอุรังคธาตุในครั้งนี้นำเอาแนวคิดที่ว่าด้วยสัมพันธบท และแนวคิดที่ว่าด้วยการแพร่กระจายของนิทานมาประยุกต์ใช้เพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงของตัวบทในตำนานอุรังคธาตุฉบับต่าง ๆ ทั้ง 6 ฉบับ ซึ่งแต่ละฉบับก็มีเนื้อหาที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน หากแต่มีการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดของเนื้อหาอันขึ้นอยู่กับผู้เล่าหรือผู้แต่งต้องการจะเพิ่มเติมเสริมแต่งให้เป็นสำนวนของตนให้แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่ตัวบทในตำนานอุรังคธาตุมีการเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านเนื้อหา โครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก ตลอดถึงการใช้ภาษา ซึ่งจะได้อธิบายต่อไป

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับวิธีคิด

คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาปรัชญา สุริยา สมุทคุปดี และคณะ (2540: 36) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับวิธีคิดไว้ว่า “วิธีคิด” หมายถึงหลักการหรือเหตุผลในทางวัฒนธรรมที่คุณค่าและความหมายต่ออุดมการณ์ของการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคม ประกอบด้วย 3 ระบบใหญ่ ๆ ที่สัมพันธ์กันคือ 1) ระบบคุณค่าทางศีลธรรมและจิตวิญญาณ 2) ระบบภูมิปัญญาสำหรับการจัดการกับความสัมพันธทางสังคมของคน และความสัมพันธระหว่างสังคมกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และ 3) ระบบอุดมการณ์อำนาจที่แสดงศักดิ์ศรีและสิทธิของความเป็นมนุษย์ (ตามธรรมชาติ)

การให้ความหมาย “วิธีคิด” ดังกล่าวนั้น สุริยา สมุทคุปดี และคณะ (2540: 37-39) ได้กล่าวว่า มีความหมายใกล้เคียงกับสิ่งที่ทางมานุษยวิทยาเรียกว่า “โลกทัศน์” (world view) “ความรู้” (knowledge) หรือ “ภูมิปัญญา” (wisdom) อันเป็นการอธิบายที่ไม่ได้กล่าวถึง “วิธีคิด” ในความหมายของหลักการหรือเหตุผลทางวัฒนธรรมที่คุณค่าและความหมายต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับ “วิธีการ” หรือ “กระบวนการ” ที่มนุษย์แต่ละคนคิด แต่เน้นที่ “ผลผลิต” หรือ “ตัวตนสำเร็จรูป” ของความคิดที่ผ่านกระบวนการหรือวิธีการคิดมาแล้ว ในแง่นี้คำว่า “วิธีคิด” จึงไม่มีความหมายตรงตามอักษรของคำว่า “วิธี” แต่อย่างไร “วิธีคิดของคนไทย” จึงไม่ใช่ “วิธีการ” “กรรมวิธี” หรือ “กระบวนการ” ที่คนไทยใช้ในการแสดงกิริยา “คิด” “ใคร่ครวญ” หรือทำงานโดยการใช้ความคิด นอกจากนั้น สุริยา สมุทคุปดี และคณะ ยังได้เสนอทัศนะของ คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ

(Clifford Geertz) ที่มีต่อวิธีคิดไว้ว่า เกียร์ซ เป็นนักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันคนสำคัญ ได้นำเสนอว่า “ความคิด” (thought) สามารถพิจารณาได้สองส่วน คือส่วนที่เป็นกระบวนการและส่วนที่เป็นผลผลิต หรือตัวความคิด ความคิดจึงมีความหมายครอบคลุมทั้งสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นและเป็นไปในหัวสมองของคน และสิ่งที่ถูกถ่ายทอดออกมาเป็นการกระทำหรือพฤติกรรมทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคม เนื่องจากหน่วยในการวิเคราะห์ของนักมานุษยวิทยาไม่ใช่ปัจเจกบุคคล การศึกษา “ความคิด” จึงเริ่มต้นในระดับสังคมและให้ความสนใจผลผลิตของความคิดที่ถูกถ่ายทอดหรือสั่งสมอยู่ในรูปของ สัญลักษณ์ ระบบระเบียบหรือแบบแผนต่าง ๆ ในแต่ละวัฒนธรรม เช่น ศาสนา เศรษฐกิจ การเมือง ค่านิยม จารีตประเพณี กฎหมาย ฯลฯ โดยจะศึกษาผลผลิตและแบบแผนความคิดที่ปรากฏอยู่ในระบบต่าง ๆ ของแต่ละวัฒนธรรมเพื่อที่จะเรียนรู้ทำความเข้าใจ รวมทั้งคาดการณ์พฤติกรรมทางสังคมต่าง ๆ ของมนุษย์ เกียร์ซ ยังได้เสนออีกว่า ในความหมายหนึ่ง “การคิด” หรือ “การใช้ความคิด” (thinking) เป็นเรื่องเคลื่อนย้ายในรูปของสัญลักษณ์ในชุมชนของมนุษย์แห่งหนึ่ง เช่น ภาษา ศิลปะ นิทานปรัมปรา พิธีกรรม เทคโนโลยี กฎหมาย ฯลฯ การวิเคราะห์สัญลักษณ์และชุมชน เหล่านี้ย่อมหมายถึงการตีความหมายเพื่อทำความเข้าใจความคิดและกระบวนการในการคิด ข้อเสนอดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นว่า ประการแรก ความคิดของมนุษย์นั้นแสดงออกผ่านการใช้สัญลักษณ์ โดยเฉพาะภาษาและวัสดุอื่น ๆ ประการที่สอง เนื้อหาของความคิดย่อมประกอบด้วยความหมายที่มุ่งสื่อสารติดต่อกับสมาชิกคนอื่นในสังคม ความคิดทั้งที่อยู่ในฐานะของ “ผลผลิต” และ “กระบวนการ” จะถูกส่งผ่านหรือแลกเปลี่ยนกับคนอื่นไม่ได้หากปราศจากการใช้ภาษาและเครื่องมือในการติดต่อสื่อสาร และประการสุดท้าย ความคิดของมนุษย์แม้จะเกิดขึ้นภายในหัวสมองของมนุษย์เพียงคนเดียว แต่เป็นสิ่งสาธารณะอย่างยิ่ง เพราะทันทีที่มนุษย์คิด ย่อมมีผู้คนจำนวนหนึ่งมีประสบการณ์ สถานที่และกาลเวลาที่มืออยู่จริงและจินตนาการเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการคิดอยู่ตลอดเวลา

ดังนั้น “วิธีคิด” ตามความหมายที่ได้ยกมาข้างต้นจึงไม่ใช่เป็นวิธีคิดที่ให้ความหมายถึงหลักการ และเหตุการณ์ หากแต่เป็นวิธีคิดที่มีการนิยามใกล้เคียงกับคำว่า “โลกทัศน์” “อุดมการณ์” “ความรู้” หรือ “ภูมิปัญญา” อันมุ่งค้นหาผลผลิตหรือความคิดสำเร็จรูปมากกว่าการให้ความสนใจกระบวนการคิด ซึ่งการให้คำนิยามศัพท์เกี่ยวกับ “วิธีคิด” ดังกล่าวจึงแบ่งออกเป็น 2 ประการ (สุริยาสมุทคุปต์ และคณะ, 2540: 39-40) คือ

ประการแรก วิธีคิด คือวิธีการให้เหตุผลหรือวิธีการทางตรรกะซึ่งเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการคิดของมนุษย์ ในแง่นี้ “วิธีคิด” เป็นคุณสมบัติสากลของมนุษย์ เพราะการเรียนรู้เกี่ยวกับเหตุผลหรือการแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยการใช้เหตุผลเป็นพื้นฐานสำคัญของชีวิตมนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมที่จะต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรม มนุษย์เป็นสัตว์โลกเพียงชนิดเดียวที่รู้จักใช้ความคิดและเหตุผล ในทางมานุษยวิทยาเชื่อกันว่า มนุษย์ในสังคมดั้งเดิมกับสังคมสมัยใหม่ต่างก็รู้จัก “วิธีคิด” และใช้ความคิด แต่วิธีคิดของมนุษย์ใน

สังคมดั้งเดิมถูกกำหนดด้วยความเชื่อทางไสยศาสตร์ ศาสนา และประสบการณ์ชีวิต ในขณะที่วิถีคิดที่เน้นการใช้เหตุผลและค้นหาความจริงตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นเนื้อหาสำคัญของวิถีคิดของมนุษย์ในโลกสมัยใหม่ ไสยศาสตร์และศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของมนุษย์สมัยใหม่น้อยลง แต่ในโลกของความเป็นจริงมนุษย์ทุกวันนี้แก้ปัญหาโดยอาศัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากกว่าสัญชาตญาณและไสยศาสตร์

ประการที่สอง วิถีคิด คือผลรวมของประสบการณ์ชีวิตของมนุษย์ ในแง่นี้ “วิถีคิด” มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า “ความรู้” “ภูมิปัญญา” “ชีวิตทัศน์” หรือ “อุดมการณ์” วิถีคิดได้รับการหล่อหลอมสั่งสมและเรียนรู้โดยการใช้ชีวิตอยู่ในวัฒนธรรมและปรับเปลี่ยนไปตามสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในช่วงเวลาหนึ่ง “วิถีคิด” ในความหมายนี้จึงเป็นผลผลิตทางประวัติศาสตร์ ผู้คนที่ใช้ชีวิตอยู่ในยุคสมัยหนึ่งและสภาพแวดล้อมแห่งหนึ่งย่อมมีวิถีคิดเป็นของตัวเอง เช่น คนไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นย่อมมี “วิถีคิด” ที่แตกต่างไปจากคนในสมัยโลกาภิวัตน์ เป็นต้น

นอกจากนั้น สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ (2540: 36-71) ได้กล่าวถึงว่า แนวคิดเกี่ยวกับวิถีคิดนี้ ไม่ใช่เป็นเรื่องใหม่ในทางมานุษยวิทยาพยายาม หากแต่เป็นศาสตร์ที่พัฒนามาตั้งแต่ตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 มาแล้ว และสุริยา ได้รวบรวมพัฒนาการเกี่ยวกับแนวคิด “วิถีคิด” ที่จะนำมาใช้เป็นกรอบในการศึกษาวิถีคิดซึ่งสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

1) “วิถีคิด” ของคนป่า อิทธิพลของชาร์ลดาร์วิน (Charles Darwin) แนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่เกี่ยวกับการเลือกสรรตามธรรมชาติที่ว่า “ความอยู่รอดของสิ่งมีชีวิตที่สมบูรณ์และแข็งแรงที่สุด” ของชาร์ล ดาร์วิน (Charles Darwin) ความคิดพื้นฐานของวิถีคิดแนวคิด คือสิ่งมีชีวิตต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อที่จะปรับตัวให้สอดคล้องกับธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งสามารถผลิตซ้ำสมาชิกใหม่เพื่อสืบทอดเผ่าพันธุ์ต่อไป สิ่งมีชีวิตและสังคมที่ปรับตัวได้ดีที่สุดย่อมมีระดับวิวัฒนาการสูงกว่าสังคมอื่น นักมานุษยวิทยารุ่นบุกเบิก เช่น เอ็ดเวิร์ด ไทเลอร์ (Edward B. Tylor) หรือเฮนรี มอร์แกน (Henry Morgan) จึงได้จัดแบ่งลำดับพัฒนาการของสังคมตามลำดับความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและความสลับซับซ้อนของการจัดองค์กรทางสังคมออกเป็นสังคมที่ดำรงชีวิตด้วยการเก็บของป่าและล่าสัตว์ สังคมชนเผ่าดั้งเดิมและสังคมอารยธรรม แนวคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการของสังคมและวัฒนธรรมมนุษย์เป็นรอยต่อทางความคิดของปัญญาชนและนักวิชาการในทวีปยุโรปหลังการปฏิวัติทางภูมิปัญญา ปฏิวัติอุตสาหกรรมและการค้นพบโลกใหม่เป็นพื้นฐานสำคัญของการล่าเมืองขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 15 ชาวยุโรปจำนวนมากได้มีโอกาสเผชิญหน้า พบปะหรือใช้ชีวิตร่วมกับคนพื้นเมืองที่ไม่ใช่คนผิวขาวเชื้อสายคอเคเซียนในทวีปอเมริกาแอฟริกาและเอเชีย ชาวยุโรปเองก็มีประสบการณ์การทำงานในดินแดนดังกล่าวในฐานะเจ้าหน้าที่อาณานิคม นักสำรวจ นักสอนศาสนา รวมทั้งนักแสวงโชค ชาวยุโรปมักจะมองตนเองว่าเป็นผู้มีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีความสูงส่ง มีความสามารถมันสมองและร่างกายเหนือกว่าชาวพื้นเมืองที่อยู่ภายใต้อาณานิคมของตนเอง นักสอน

ศาสนาก็ถือว่าเป็นภาระของชาวคริสต์ที่จะต้องชี้ทางสว่างทางจิตวิญญาณให้กับชาวพื้นเมือง ส่วนเจ้าหน้าที่รัฐบาลอาณานิคมก็มีภาระกิจสำคัญในการปกครองให้การศึกษาและปลูกฝัง “อารยธรรม” ให้กับชาวพื้นเมือง ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ นักมานุษยวิทยาให้ความสนใจ “วิถีคิด” “ความรู้” หรือ “ภูมิปัญญา” ของชาวพื้นเมืองภายใต้อิทธิพลของการจัดลำดับอารยธรรมแนวคิดวิวัฒนาการนิยม นักมานุษยวิทยาพิจารณา “วิถีคิด” ที่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมของชาวพื้นเมืองในฐานะที่เป็น “สิ่งแปลกประหลาด” “พิธีกรรมที่พิลึกและไม่ว่าจะเป็นไปได้” และ “วิถีคิด” ที่ตรงกันข้ามหรือล้ำหลังเมื่อเปรียบเทียบกับ “วิถีคิด” ของยุโรปเอง วิถีคิดของชาวพื้นเมืองที่นักมานุษยวิทยาให้ความสนใจในเวลานั้น แท้ที่จริงก็คือการสร้างมโนทัศน์เกี่ยวกับ “คนอื่น” “สิ่งอื่น” หรือ “วัฒนธรรมอื่น” ที่ผิดแผกแตกต่างไปจากวัฒนธรรมยุโรปที่ตนเองคุ้นเคย นักมานุษยวิทยาในสายสกุลวิวัฒนาการในระยะแรกเริ่มไม่ได้ศึกษา “วิถีคิด” และวัฒนธรรม” ของชาวพื้นเมืองด้วยระเบียบวิธีวิจัยทางวิทยาศาสตร์ ไม่ได้สนใจ “วิถีคิด” ในฐานะที่เป็นส่วนสำคัญของวิถีชีวิตของชาวพื้นเมืองอย่างเป็นระบบรวมทั้งไม่เชื่อว่า ชาวพื้นเมืองจะมี “วิถีคิด” หรือวัฒนธรรมที่ซับซ้อนมากไปกว่าการตอบสนองความต้องการทางกายภาพและจิตใจขั้นพื้นฐานของสิ่งมีชีวิตเท่านั้น

2) อุดมการณ์ จิตสำนึกและการปฏิบัติของชนชั้นผู้ใช้แรงงาน : “วิถีคิด” ตามแนวทางของคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) และนักทฤษฎีมาร์กซิสม์ วิถีคิดตามแนวทางของคาร์ล มาร์กซ์ เป็นการพิจารณาจากจิตสำนึก ศาสนา อุดมการณ์และสำนึกทางชนชั้น การเชื่อมโยงแนวคิดเกี่ยวกับ “จิตสำนึก” ของมาร์กซ์กับสิ่งที่เราเรียกว่า “วิถีคิด” ในทัศนะของมาร์กซ์ “มนุษย์แตกต่างจากสัตว์โลกชนิดอื่นเนื่องจากว่ามนุษย์มีจิตสำนึก ศาสนา และสิ่งอื่นที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน มนุษย์ต่างจากสัตว์ชนิดอื่นในทันทีที่เขารู้จักผลิตปัจจัยในการยังชีพซึ่งถูกกำหนดโดยเงื่อนไขทางกายภาพ การเริ่มต้นผลิตปัจจัยในการยังชีพก็เท่ากับว่าเป็นการสร้างเงื่อนไขทางวัตถุของมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์แต่ละคนคือใครหรือทำอะไร จึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางวัตถุในการผลิตของเขา” ลักษณะเช่นนี้ เงื่อนไขและความสามารถในการผลิตของมนุษย์ ย่อมเป็นส่วนสำคัญในการกำหนดจิตสำนึกและวิถีคิดของมนุษย์ ความคิดที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งที่มาร์กซ์ได้มอบให้กับบรรดาวิชาการก็คือคำอธิบายเกี่ยวกับศาสนาและสังคม โดยมองว่า “มนุษย์และสังคมเป็นผู้สร้างศาสนา อันที่จริง ศาสนาก็คือสำนึกการรับรู้เกี่ยวกับตัวเองของมนุษย์ เป็นโลกที่ซ่อนเร้นอยู่ในตัวมนุษย์ เป็นความคิดทั่วไปว่าด้วยโลกและธรรมชาติของชีวิต ความทุกข์ในทางศาสนาก็สื่อให้เห็นถึงความทุกข์ในโลกของความเป็นจริงและสะท้อนการต่อสู้กับความทุกข์ในชีวิตจริง ศาสนาเป็นลมหายใจที่รยรินของผู้ถูกกดขี่บังคับและเป็นความรู้สึกของโลกที่ไร้ชีวิตและวิญญาณ ศาสนาจึงเป็นยาเสพติดของมนุษย์” แง่คิดเหล่านี้ ช่วยทำให้ได้เรียนรู้แนวการศึกษา “วิถีคิด” ที่วางอยู่บนพื้นฐานปรัชญาวัตถุนิยม ด้วยพื้นฐานและความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม และการครอบงำของชนชั้นปกครอง “วิถีคิด” ที่อยู่ในรูปของศาสนา จิตสำนึกและอุดมการณ์ย่อมถูกผลิตซ้ำและใช้ไปเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อชนชั้นปกครอง จิตสำนึกทางชนชั้นที่แท้จริงของคนส่วนใหญ่ใน

สังคมและอุดมการณ์ในการเปลี่ยนแปลงสังคมจึงเป็นไปได้ยากในโลกของความเป็นจริง เป้าหมายในทางการเมืองที่ท่านเรียกว่า “การปฏิวัติของชนชั้นกรรมาชีพ” เพื่อนำไปสู่การสร้างสังคมคอมมิวนิสต์ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว

อาจกล่าวได้ว่า “วิธีคิด” ตามแนวของมาร์กซ์ จำเป็นต้องพิจารณาจากจิตสำนึก ศาสนา อุดมการณ์และสำนึกทางชนชั้น แต่บทบาทของ “วิธีคิด” และกระบวนการคิดเหล่านี้ของสังคม โดยเฉพาะสังคมทุนนิยมมักจะถูกกำหนดโดยชนชั้นปกครอง ผู้กุมชะตากรรมของระบบการผลิตและเครื่องมือในการผลิตของสังคม การทำความเข้าใจ “วิธีคิด” จำเป็นต้องพิจารณาด้วยว่าเรากำลังศึกษา “วิธีคิด” ของใคร มีเงื่อนไขและความสัมพันธ์ทางการผลิตเช่นไรในสังคม เราจำเป็นต้องพิจารณาด้วยว่า “วิธีคิด” สะท้อนให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมอย่างไร

3) แนวความคิดทางทฤษฎีของ แอนโทนีโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) นักทฤษฎีมาร์กซิสต์ชาวอิตาลีอาจเป็นหนทางอันหนึ่งซึ่งช่วยเสริมและพัฒนาความเข้าใจเกี่ยวกับ “จิตสำนึก” “อุดมการณ์” “กระบวนการปฏิวัติ” และ “การครอบงำทางอำนาจ” (hegemony) ในทัศนะของกรัมสกี ทำความเข้าใจ “วิธีคิด” ของคนในแต่ละสังคมเป็นไปได้หากไม่วิเคราะห์รูปแบบและกระบวนการทางจิตสำนึก และอำนาจทั้งทางด้านเศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรมที่มีบทบาทต่อวิถีชีวิตของสังคมนั้น ในสังคมโดยเฉพาะสังคมชานา รัฐและชนชั้นปกครองมักจะเป็นผู้ผลิต อุดมการณ์ และสร้างจิตสำนึกในการสยบยอมหรือยอมรับความชอบธรรมของอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมืองในรูปแบบต่าง ๆ พวกเขายึดกุมและใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีหรือเครื่องมือที่ใช้ผลิต ควบคุมและบังการอุดมการณ์ ความคิดและจิตสำนึกของคนในสังคม ดังนั้น “วิธีคิด” หรือเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่แต่ละสังคมมีอยู่ย่อมมีผลผลิตของการครอบงำอำนาจที่เกิดจากการกระทำของรัฐเป็นส่วนสำคัญ เราต้องตอบคำถามให้ได้ว่า “วิธีคิด” และ “เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม” ที่เรากำลังค้นหานั้นเป็นของใคร ถูกสร้างมาอย่างไรและด้วยเครื่องมือหรือกระบวนการทางอำนาจอะไรบ้าง ทั้งนี้เพราะกรัมสกีเองก็ได้เน้นถึงบทบาทของปัญญาชน นักคิดนักเขียนและนักปฏิบัติการทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทอย่างมหาศาลในกระบวนการครอบงำทางจิตสำนึกหรือสร้างอุดมการณ์ชาติหรือเอกลักษณ์ของชาติ โดยที่ปัจเจกบุคคลในสังคมแทบจะไม่มีโอกาสต่อรอง หากสังคมนั้นปราศจากลักษณะของสังคมประชา (civil society) ที่เข้มแข็ง

4) “วิธีคิด” ของคนพื้นเมือง : ฟรานซ์ โบแอส (Franz Boas) โบแอส ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 อิทธิพลของแนวคิดวิวัฒนาการในวงวิชาการมานุษยวิทยา ก็ได้รับการท้าทายจากฟรานซ์ โบแอสและสานุศิษย์ นักมานุษยวิทยากลุ่มนี้เป็นจุดเริ่มต้นของสำนักวิชาการที่เรียกกันว่า “มานุษยวิทยาวัฒนธรรม” ในสหรัฐอเมริกา โบแอสนับว่าเป็นนักมานุษยวิทยาคนแรกๆ ที่เริ่มต้นคำถามเกี่ยวกับอคติและแนวการวิเคราะห์ “วัฒนธรรมดั้งเดิม” (primitive culture)

ของนักมานุษยวิทยาที่เชื่อในลำดับพัฒนาการของสังคมและวัฒนธรรมมนุษย์ ท่านมองว่า การพิจารณาวัฒนธรรมในลักษณะเดียวกับสิ่งมีชีวิต และการวิเคราะห์ “วิถีคิด” ของชาวพื้นเมืองโดยเอา “วิถีคิด” ของชาวยุโรปเป็นศูนย์กลาง ล้วนแต่เต็มไปด้วยข้อจำกัด ในหลายกรณีก็แฝงไว้ด้วยอคติเกี่ยวกับสีผิวและเชื้อชาติ ท่านโต้แย้งอย่างรุนแรงในกรณีที่นักทฤษฎีในสายสกุลวิวัฒนาการนำเสนอว่าคตินพื้นเมืองในสังคมดั้งเดิมมีความสามารถของมโนสมองเทียบได้กับเด็กยุโรปผิวขาวเท่านั้น โบแอสชี้ให้เห็นว่าเป็นไปไม่ได้ที่จะศึกษาวัฒนธรรมและ “วิถีคิด” ของชาวพื้นเมืองจากฐานคติของนักคิดในสายสกุลวิวัฒนาการที่เชื่อว่าอารยธรรม เชื้อชาติ สีผิว ศาสนาหรือแม้กระทั่งความสามารถในการคิดของมโนสมองของชาวยุโรปเหนือกว่าชาวพื้นเมือง ประเด็นหลักของนักทฤษฎีในสายสกุลวิวัฒนาการก็คือการวัดความซับซ้อนของ “วิถีคิด” จากการใช้เหตุผลในการแก้ปัญหา ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีรวมทั้งความเจริญก้าวหน้าของสังคมก็เป็นผลมาจากการทำงานของความคิดและการใช้ตรรกะที่มีประสิทธิภาพ แต่พวกเขาละเลยข้อเท็จจริงที่ว่าตรรกะและการใช้เหตุผลเป็นส่วนหนึ่งของระบบวัฒนธรรมที่มีพัฒนาการ การปรับเปลี่ยนและการทำงานแตกต่างกันไป

โบแอสได้นำเสนอว่า การศึกษา “วิถีคิด” จำเป็นต้องพิจารณาถึงบริบททางประวัติศาสตร์ สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ รวมทั้งความสัมพันธ์กับสังคมเพื่อนบ้าน “วิถีคิด” ไม่ควรจะถูกสร้างเป็นข้อสรุปทั่วไปโดยปราศจากการศึกษาเงื่อนไขข้างต้น และ “วิถีคิด” ควรจะได้รับการศึกษาอย่างละเอียดเฉพาะกรณี ท่านยังเน้นด้วยว่า นักมานุษยวิทยาจะเข้าถึง “วิถีคิด” ได้โดยการศึกษาาระบบโลกทัศน์และความรู้ของคนพื้นเมืองผ่าน “ภาษา” “ความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา” รวมทั้งนิทานหรือตำนานความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์ องค์ความรู้เกี่ยวกับ “วิถีคิด” จะชี้ให้เห็นถึงเหตุผลและหลักการซึ่งเป็นหัวใจหลักของแต่ละวัฒนธรรม รวมทั้งสะท้อนบุคลิกลักษณะร่วมหรือแบบแผนทางวัฒนธรรมของแต่ละวัฒนธรรมอีกด้วย ในบรรดาสาขาศึกษาของโบแอสในสำนักวิชามานุษยวิทยาวัฒนธรรมอเมริกัน ผลงานของรูธ เบเนดิกต์ (Ruth Benedict) สามารถสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการทางความคิดและอิทธิพลของท่านในการศึกษา “วิถีคิด” ได้ชัดเจนที่สุด ในหนังสือ “แบบแผนของวัฒนธรรม” (Pattern of Culture) เบเนดิกต์เชื่อว่า “วิถีคิด” เป็นลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมที่สมาชิกทุกคนเรียนรู้ยึดถือรวมทั้งได้รับการอบรมสั่งสอนมาร่วมกัน “วิถีคิด” เป็นส่วนสำคัญในการทำงานของความคิดแล้วถ่ายทอดมาเป็นบุคลิกภาพหรือ “วิถีคิด” นั้นเป็นเนื้อหาสำคัญของแบบแผนทางวัฒนธรรมและลักษณะทางจิตวิทยาโดยรวมของสมาชิกในสังคมนั้นด้วย วัฒนธรรมของกลุ่มหนึ่งอาจมีลักษณะของความก้าวร้าว ชอบความรุนแรงหรือดูร้าย ในขณะที่กลุ่มอื่นอาจนิยมความสงบเรียบร้อยหรือให้คุณค่ากับการใช้สติปัญญามากกว่าพลังกำลัง

มรดกทางปัญญาที่โบแอสและสาขาศึกษามอบไว้ให้กับวงวิชาการมานุษยวิทยาในการศึกษา “วิถีคิด” ก็คือการวิจัยภาคสนามที่เน้นการเรียนรู้แบบเข้มข้นและการใช้ชีวิตร่วมกับคนพื้นเมืองเป็นเวลานานซึ่งสามารถตอบโต้วิธีการทำงานของนักวิจัยสายเก่าอันวมของนักมานุษยวิทยา

สายสกุลวิวัฒนาการได้สำเร็จ แต่โบแอสและสาธุศิษย์ก็มีข้อต่อที่เน้นการวิเคราะห์ “วิธีคิด” และ “แบบแผนทางวัฒนธรรม” ในทางจิตวิทยาหรือบุคลิกภาพ ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการย่อส่วนและตัดทอนรายละเอียดทางด้านประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ การเมือง ศาสนาหรือระบบอื่น ๆ ให้เหลือเฉพาะบุคลิกภาพ ขณะเดียวกัน “วิธีคิด” ก็จะกลายมาเป็นตรรกะหรือวิธีการให้เหตุผลล้วน ๆ แทนที่จะอธิบายถึงว่า “วิธีคิด” มีความหมายอย่างไรต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมและการเมืองที่เกิดขึ้น และ “วิธีคิด” ของคนพื้นเมืองมีนัยของการต่อสู้ทางการเมืองหรือพลังในการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมอย่างไรในท่ามกลางกระแสการล่าอาณานิคมและการครอบงำของ “วิธีคิด” และตรรกะวิทยาศาสตร์ของชาวยุโรปในเวลานั้น

5) “วิธีคิด” ของคนพื้นเมืองและคนยุโรปสมัยใหม่ ของ เอมีลี เดอร์ไคม์ และมาร์เซล มอสส์ (Emile Durkheim and Marcel Mauss) การศึกษา “วิธีคิด” ของนักคิดกลุ่มนี้มีลักษณะสำคัญคือพิจารณาสังคมและปัจเจกบุคคลโดยการเปรียบเทียบกับระบบการทำงานของสิ่งมีชีวิตที่ประกอบด้วยระบบย่อยต่าง ๆ ทำหน้าที่ประสานสอดคล้องกันเพื่อความอยู่รอดของระบบใหญ่ทั้งหมด สังคมมนุษย์มีโครงสร้างและหน้าที่คล้ายคลึงกับหน่วยของสิ่งมีชีวิต จะเห็นได้ว่าอิทธิพลของแนวคิดทฤษฎีวิวัฒนาการ โดยเฉพาะของเฮอริเบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer) ปรากฏอย่างชัดเจนในแนวการศึกษาดังกล่าวนี้ อย่างไรก็ตามการศึกษาวิธีคิดจากโครงสร้างหน้าที่และกระบวนการทำงานของระบบต่าง ๆ ในสังคมย่อมแตกต่างจากความพยายามในการลำดับความก้าวหน้าของอารยธรรมมนุษย์ นอกจากนี้นักทฤษฎีในกลุ่มนี้เชื่อมั่นในวิธีคิดและการใช้เหตุผลทางวิทยาศาสตร์ที่เน้นความเป็นจริงเชิงประจักษ์อย่างชัดเจน กระบวนการศึกษาวิธีคิดจึงเน้นการประยุกต์เอาวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้กับสังคมและวัฒนธรรม

เดอร์ไคม์ผู้บุกเบิกคนสำคัญในวงการวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในยุโรป ท่านให้ความสำคัญ “วิธีคิด” และบทบาทของความคิดในฐานะที่เป็นนามธรรมที่มีผลอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมท่านเน้นการวิเคราะห์สัญลักษณ์ พิธีกรรมทางศาสนาและบทบาททางสังคมของสถาบันต่าง ๆ ในสังคม เพื่อแสดงให้เห็นว่า “คนพื้นเมือง” และชาวยุโรปในเวลานั้นมีตรรกะหรือการทำงานของความคิดคล้ายคลึงกัน นั่นคือปัจเจกบุคคลยอมให้ความสำคัญกับกลุ่มหรือส่วนรวม อิทธิพลของกลุ่มมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของปัจเจกบุคคล ไม่ว่าคนนั้นจะเป็นสมาชิกของเผ่าอะบอริจินส์ในออสเตรเลียหรือเป็นพนักงานในโรงงานอุตสาหกรรมประเทศฝรั่งเศส การสูญเสียเอกลักษณ์และแรงยึดเหนี่ยวของกลุ่มนำมาซึ่งความแปลกแยก ปัญหาทางจิตวิทยาและความขัดแย้ง เดอร์ไคม์ศึกษาการฆ่าตัวตายในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมของทวีปยุโรปในช่วงเปลี่ยนผ่านจากสังคมเกษตรกรรมและศักดินามาเป็นสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่และเน้นบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาในการสร้างความสมานฉันท์และเอกภาพของสังคมทั้งสังคมดั้งเดิมและสังคมสมัยใหม่

มอสส์ลูกศิษย์ของเดอว์โคม ได้พัฒนาแนวคิดของผู้เป็นอาจารย์โดยการศึกษาความหมายทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมของ “ของฝาก” (gift) มอสส์เชื่อมโยงให้เห็นความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันระหว่างระบบการให้และรับของฝากในสังคมของชาวพื้นเมืองในหมู่เกาะในมหาสมุทรแปซิฟิกตอนใต้กับระบบการประกันสังคมและรัฐสวัสดิการของฝรั่งเศสและอังกฤษในโลกสมัยใหม่ ท่านชี้ให้เห็นว่า ไม่มี “ของฝากที่ได้มาเปล่า” อยู่ในโลกของความเป็นจริง ของฝากทุกชิ้นมี “จิตวิญญาณ” อยู่ในตัวของฝากทุกชิ้นล้วนแต่มีข้อผูกพันในการให้และการรับติดมาด้วยเสมอ การให้ของฝากย่อมหมายถึงข้อผูกพันหรือพันธะทางใจที่ผู้รับต้องให้ตอบแทนเมื่อมีโอกาสเพื่อรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมของทั้งสองฝ่ายไว้ และเพื่อช่วยให้ระบบการให้และการรับของฝากยังคงอยู่และดำเนินต่อไปในอนาคต ในลักษณะเดียวกันระบบรัฐสวัสดิการในสังคมสมัยใหม่จะทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพก็ต่อเมื่อสมาชิกในสังคมมี “สำนึก” และเข้าถึง “จิตวิญญาณ” ของการเสียภาษี สิทธิและหน้าที่ของตน อันเป็นประหนึ่งพันธะหรือข้อตกลงที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรในพิธีกรรมการให้ของฝากของชาวพื้นเมือง ดังนั้นจากข้อเสนอของมอสส์ เราอาจพิจารณาต่อไปได้ว่า “วิธีคิด” ที่เน้นหน้าที่การตอบแทนซึ่งกันและกัน รวมทั้งความสมานฉันท์และเอกภาพของสังคมยังคงเป็นเนื้อหาสำคัญของวิธีคิดของมนุษย์ทั้งในสังคมดั้งเดิมและสังคมสมัยใหม่ เมื่อพิจารณาจาก “วิธีคิด” ในการจัดหมวดหมู่หรือจำแนกประเภทพืช สัตว์ และความคิดในการจัดองค์กรทางศาสนา เศรษฐกิจและการเมืองแล้ว ก็ยิ่งจะเห็นถึงความเหมือนและคล้ายคลึงของ “ตรรกะ” ในความคิดของมนุษย์ทั้งในสังคมดั้งเดิมและสังคมสมัยใหม่อย่างชัดเจน

การพิจารณา “วิธีคิด” ในลักษณะที่เป็นสากลหรือคุณสมบัติร่วมของมนุษยชาติ ยังสามารถพบได้ในงานของ แร็ดคลิฟ-บราวน์และมาลินอฟสกี ท่านแรกมองเห็นว่า “วิธีคิด” หรือหลักการและเหตุผลทางวัฒนธรรมเป็นการทำงานของกลไกทางโครงสร้างของสังคมเพื่อตอบสนองต่อภาวะวิกฤติทั้งในระดับจิตใจของสมาชิกแต่ละคนและในระดับสังคม ในสภาพวิกฤติ มนุษย์ต่างก็มี “วิธีคิด” ในเชิงโครงสร้างและหน้าที่เพื่อรักษาหรือดำรงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคมได้ต่อไป เช่น ข้อห้ามเกี่ยวกับอาหารหรือการดูแลรักษาสุขภาพของผู้หญิงมีครรภ์ในสังคมของชาวพื้นเมืองในหมู่เกาะอันดามัน ก็เนื่องมาจากว่าผู้หญิงในกลุ่มดังกล่าวต้องเผชิญกับภาวะวิกฤติในการคลอดลูกและสังคมที่ยังต้องอาศัยระบบการรักษาพยาบาลพื้นบ้านย่อมเกิดความวิตกกังวลและความเครียดในอันตรายเป็นอันมากเกิดขึ้นกับแม่และทารก ส่วนท่านหลังพิจารณาการทำงานของ “วิธีคิด” คล้ายคลึงกับท่านแรก หากแต่เน้น “วิธีคิด” ในฐานะกลไกการตอบสนองความต้องการทางสรีระจิตใจและวัฒนธรรม เช่น การอธิบายว่าพิธีแต่งงานและสถาบันครอบครัวเป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่ตอบสนองความต้องการทางเพศ ความต้องการความมั่นคงทางจิตใจและการผลิตสมาชิกใหม่ให้กับสังคม

“วิธีคิด” ตามแนวคิดของนักทฤษฎีกลุ่มนี้จึงหมายถึงตรรกะหรือระบบการให้เหตุผลที่เน้นความอยู่รอดของกลุ่มและปัจเจกบุคคลในฐานะที่เป็นสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นมนุษย์ไม่ว่าจะ

อยู่ในสภาพสังคมดั้งเดิมหรือสมัยใหม่ ทุกคนต่างก็มี “วิถีคิด” ในลักษณะเดียวกันนี้เป็นคุณสมบัติติดตัว ข้อเสนอตั้งกล่าวนี้มีข้อโต้แย้งในแง่ที่ว่า “วิถีคิด” ถูกกลายเลยมิติทางประวัติศาสตร์พัฒนาการรวมทั้งการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่มนุษย์มีอยู่ไม่เหมือนกัน มนุษย์อาจจะไม่ได้คิดถึงเอกภาพและความเป็นอยู่รอดของกลุ่มเสมอไป มนุษย์ยังคิดถึงผลประโยชน์ส่วนตัว ความมั่งคั่ง อำนาจและการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจ ในขณะเดียวกันก็เป็นที่น่าสงสัยว่าความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกนั้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบความคิดหรือวิถีคิดของคนหรือไม่อย่างไร

6) “วิถีคิด” ที่ได้รับอิทธิพลจากจริยธรรมของศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ : แม็กซ์ เวเบอร์ (Max Weber) การศึกษาบทบาทและอิทธิพล “วิถีคิด” ที่มีต่อสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของยุโรปต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่น่าสนใจและทรงคุณค่ามากที่สุดชิ้นหนึ่งได้แก่ ผลงานเรื่องจริยธรรมโปรเตสแตนต์และจิตวิญญาณของระบบทุนนิยม (The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism) ของแม็กซ์ เวเบอร์ นักสังคมวิทยาชาวเยอรมัน

เวเบอร์ชี้ให้เห็นว่า “วิถีคิด” และ “ความคิด” โดยเฉพาะที่ปรากฏอยู่ในบริบทของความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาไม่ใช่สิ่งนามธรรมที่ไม่เคยมีผลใด ๆ ต่อพฤติกรรมทางเศรษฐกิจการเมืองของสังคม ในทางตรงกันข้าม “วิถีคิด” ที่เวเบอร์ให้ความสนใจคือ “จริยธรรมโปรเตสแตนต์” กลับมีบทบาทสำคัญต่อพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของชาวยุโรปและอเมริกันสมัยใหม่ โดยเชื่อว่า จริยธรรมทางศาสนาดังกล่าวเป็นพลังทางศีลธรรมที่ผลักดันให้เกิดพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในประเทศต่าง ๆ ที่ประชากรส่วนใหญ่นับถือคริสต์ศาสนานิกายโปรเตสแตนต์ โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นตัวอย่างของประเทศทุนนิยมสมัยใหม่ ส่วนที่เวเบอร์เรียกว่า “จริยธรรมโปรเตสแตนต์” หมายถึงความคิดที่ว่าปัจเจกบุคคลควรที่จะทำหน้าที่ทางโลกของตัวเองให้ดีที่สุด การทำหน้าที่ดังกล่าวถือว่าเป็นพันธะทางจริยธรรมที่มีค่ามากที่สุด ความคิดทางศาสนาดังกล่าวนี้มีอิทธิพลต่อการใช้ชีวิตในสังคมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นสิ่งที่อยู่ตรงข้ามกับจริยธรรมคาทอลิกที่เน้นการละโลกและใช้ชีวิตในอุดมคติอยู่ในศาสนจักรจริยธรรมโปรเตสแตนต์โดยเฉพาะนิกายย่อยที่เรียกว่า “คาลวินนิซึม” (Calvinism) เชื่อว่าบุคคลที่ได้รับพรจากพระเจ้าต้องเป็นคนที่ทำงานหนัก รู้จักประหยัดอดออมเพื่อนำไปลงทุนเพื่อให้ได้ผลออกเชิงทางเศรษฐกิจ รวมทั้งไม่ใช่จ่ายสุรุ่ยสุร่ายและไม่ใช้ชีวิตหรูหราฟุ่มเฟือย เชื่อกันว่าคนกลุ่มดังกล่าวจะได้รับเลือกให้ไปใช้ชีวิตนิรันดร์ร่วมกับพระเจ้าผู้เป็นเจ้าบนสวรรค์ จริยธรรมทางศาสนาดังกล่าวนับว่าสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับแนวคิดและคำสอนของเบนจามิน แฟรงคลิน (Benjamin Franklin) บิดาของประชาชาติอเมริกันสมัยใหม่ “วิถีคิด” ที่มีพื้นฐานมาจากจริยธรรมทางศาสนาตามข้อเสนอของเวเบอร์มีนัยทางทฤษฎีที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่

ประการที่หนึ่ง เวเบอร์ ชี้ผลงานชุดนี้ตอบโต้มาร์กซ์และสำนักศิษย์ที่มองว่าศาสนาเป็นยาเสพติดสำหรับมวลมนุษยชาติและมอมเมาผู้คนให้หลงผิด รวมทั้งศาสนาสร้างความชอบธรรม

ให้กับชนชั้นปกครอง สำหรับเวเบอร์แล้ว เมื่อพิจารณาอย่างละเอียด “วิธีคิด” ที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนามีพลังต่อการเปลี่ยนแปลงและสร้างสรรค์สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นอย่างดี

ประการที่สอง “วิธีคิด” ไม่ว่าจะเป็ผลผลิตขององค์ความรู้แบบดั้งเดิม (เช่น ศาสนาและพิธีกรรม) หรือองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาสมัยใหม่ต่างก็ทำหน้าที่คล้ายกันในแง่ที่ว่า ทั้งคู่ให้คำอธิบาย ในแนวทางและทางเลือกในการดำรงชีวิตในสังคม เพราะ “วิธีคิด” ไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่งตายตัว แต่สามารถปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสถานการณ์จริง

ประการสุดท้าย ผลงานของเวเบอร์ถูกวิจารณ์อย่างมากว่าท่านเข้าใจคริสตศาสนา นิกายโรมันคาทอลิกผิดไปจากความเป็นจริงและท่านพยายามสร้างภาพให้ศาสนาคริสต์นิกายดังกล่าว ขัดแย้งกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจนเกินจริง รวมทั้งข้อสงสัยที่ว่าทุนนิยมยังสามารถกำเนิดขึ้นได้ ในสังคมที่ไม่ใช่โปรเตสแตนท์ เช่น ญี่ปุ่นหรือฝรั่งเศส ประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแต่น่าสนใจและควร จะได้รับการอภิปรายอย่างละเอียดต่อไป อย่างไรก็ตาม จากผลงานของเวเบอร์ก็คือ “วิธีคิด” แม้จะเป็นผลผลิตของความรู้ตามประเพณีดั้งเดิม แต่ก็มี ความหมายต่อการเปลี่ยนแปลงในโลกสมัยใหม่เสมอ และการศึกษา “วิธีคิด” จำเป็นต้องเริ่มต้นจากรูปธรรมของความคิดหรือความคิดที่มีผลต่อวิถีชีวิตจริงในระบบเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม วิธีคิดไม่ใช่นามธรรมหรือหลักการล้วน ๆ ที่ไม่สัมพันธ์กับความเป็นจริงเลย

7) “วิธีคิดสากลของมนุษย์” : โคลด เลวี-สเตราส์ (Claude Levi Strauss) ความพยายามในการค้นหา “วิธีคิด” ที่เป็นสากลของมนุษยชาติในวงวิชาการมานุษยวิทยาอย่างจริงจังนั้น อาจพิจารณาได้จากผลงานของนักมานุษยวิทยาในสายสกุลโครงสร้างนิยม (structuralism) ชาวฝรั่งเศสที่ชื่อว่า โคลด เลวี-สเตราส์ แนวการวิเคราะห์ “วิธีคิด” และวัฒนธรรมของท่านได้รับความสนใจอย่างมากในช่วงทศวรรษที่ 1950-1960

เลวี-สเตราส์ ได้รับอิทธิพลทางความคิดค่อนข้างมากจากทฤษฎีภาษาศาสตร์โครงสร้าง (structural linguistics) ที่นำเสนอว่า ภาษาที่มนุษย์ใช้สื่อความคิมนั้นมีโครงสร้างที่แน่นอน ความคิดมนุษย์ทำงานในลักษณะเดียวกันคือการทำงานของคู่ตรงข้าม (binary opposition) มนุษย์ผลิตความคิดที่มีความหมายได้ก็ต่อเมื่อเขาเริ่มคิดถึงสิ่งที่มีความหมายตรงข้ามกัน คู่ตรงข้ามที่สำคัญในผลงานของเลวี-สเตราส์ เช่น ธรรมชาติ-วัฒนธรรม ดิบ-สุก ผู้หญิง-ผู้ชาย เป็นต้น เลวี - สเตราส์ ได้ประยุกต์เอาการศึกษาระบบความคิดและวัฒนธรรมมนุษย์ผ่านภาษามาใช้ในการศึกษาทางมานุษยวิทยา ความสนใจคำ ความหมายและสัญลักษณ์ในภาษาจากมิติของโครงสร้างนั้นเป็นการเปลี่ยนผ่านทางทฤษฎี จากที่เคยให้ความสนใจเฉพาะหน้าที่ของคำและความหมายในประโยค มาสนใจภาษาในฐานะที่เป็นระบบสัญลักษณ์ที่มีโครงสร้างของความหมายที่แน่นอน อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่ เลวี-สเตราส์ ให้ความสนใจมากที่สุดนั้นไม่ได้จำกัดอยู่เพียงความหมายและโครงสร้างของความคิดเท่านั้น แต่สนใจส่วนที่เป็นเสียงหรือสัญลักษณ์ที่มาจาก “จิตใต้สำนึก” ซึ่งส่วนที่เป็นจิตใต้

สำนึกนี้ไม่ใช่ส่วนที่ไร้ความหมายหรือไม่เป็นตรรกะทางความคิด ในทางตรงกันข้าม ส่วนนี้สะท้อนให้เห็นโครงสร้างความคิดที่เป็นสากลของมนุษย์ และสะท้อนให้เห็นการทำงานในลักษณะคู่ตรงข้ามของจิตมนุษย์ การทำงานดังกล่าวจึงเป็นเสมือนสูตรสำเร็จที่แน่นอน ที่มนุษย์ไม่ว่าจะเจริญก้าวหน้าหรือล้าหลังเพียงใดก็ตาม แต่ขึ้นชื่อว่าเป็นมนุษย์แล้ว การทำงานของความคิดย่อมประกอบด้วยโครงสร้างของคู่ตรงข้ามเช่นเดียวกัน เลวี-สเตราส์ได้เคยใช้แนวคิดดังกล่าวศึกษาเครือญาติ นิทานปรัมปรา พิธีกรรมทางศาสนา และศิลปะของชาวอินเดียนพื้นเมืองลุ่มแม่น้ำอะเมซอน

เลวี-สเตราส์ ได้เสนอ “วิธีคิด” 2 ประเภทที่ใช้เป็นตัวแทนแสดงให้เห็นถึงการทำงานของจิตมนุษย์ในสังคมดั้งเดิมและสังคมสมัยใหม่นั้นคือวิธีคิดแบบสารพัดช่าง (bricoleur) และวิธีคิดแบบวิศวกรและนักวิทยาศาสตร์ นักสารพัดช่างเรียนรู้จากประสบการณ์ชีวิต ไม่มีตำรา คิดค้นและประดิษฐ์ได้เฉพาะเทคโนโลยีที่เน้นประโยชน์ใช้สอยและไม่ซับซ้อนมากนัก คิดจากการลองผิดลองถูกจากชิ้นเล็กชิ้นน้อยแล้วค่อยติดต่อเชื่อมเข้าหากัน ในขณะที่นักวิทยาศาสตร์หรือวิศวกรเริ่มต้นที่ “โครงสร้าง” ไม่ใช่การลองผิดลองถูกจากสถานการณ์ วิธีคิดของนักวิทยาศาสตร์หรือวิศวกรจึงพยายามที่จะเข้าสู่ตรรกะสมการ ทฤษฎีหรือโครงสร้าง ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์สำคัญในการประดิษฐ์ ก่อสร้างหรือแก้ปัญหา กลุ่มคนประเภทหลังนี้เป็นแทนของภูมิปัญญาและผลผลิตของโลกสมัยใหม่ที่มีวิธีคิดและการใช้เหตุผลแบบวิทยาศาสตร์เป็นพื้นฐานสำคัญ ส่วนคนกลุ่มแรกนั้นเป็นตัวแทนของวิธีคิดและภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมซึ่งสามารถพบได้ทั้งในสังคมดั้งเดิมและสังคมสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม วิธีคิดทั้ง 2 รูปแบบนี้สนับสนุนข้อสรุปทั่วไปในการค้นหาโครงการคิดหาความหมายของสิ่งตรงข้ามเพียงแต่ว่า ความซับซ้อนของตรรกะและการใช้เหตุผลแตกต่างกัน วิธีคิดแบบสารพัดช่างเริ่มต้นจากรายละเอียดแล้วใช้รายละเอียดต่าง ๆ เป็นแนวทางในการให้เหตุผลหรือแก้ปัญหา ส่วนวิธีคิดแบบวิศวกรเริ่มต้นจากโครงสร้างก่อนที่จะลงไปหารายละเอียดหรือเหตุการณ์

“วิธีคิด” ตามแนวทางของเลวี-สเตราส์ ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากในแง่ของการสรุปรวมจนเกินจริงและละเลยการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่มนุษย์แต่ละสังคมมีไม่เหมือนกัน เลวี-สเตราส์ ลดทอนรายละเอียดของประสบการณ์ทางวัฒนธรรมจนเหลือเพียงกฎเกณฑ์หรือสูตรสำเร็จที่ท่านเชื่อว่าเป็นวิธีคิดสากลของจิตมนุษย์ ทั้ง ๆ ที่ “วิธีคิด” แยกไม่ออกจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจระบบเศรษฐกิจการเมือง

8) “วิธีคิดเชิงสัญลักษณ์และโครงสร้างหน้าที่” : วิคเตอร์ เทอร์เนอร์ และแมรี ดักลาส (Victor Turner and Mary Douglas) อาจกล่าวได้ว่านักมานุษยวิทยาทั้งสองท่านนี้เป็นตัวแทนของสำนักมานุษยวิทยาสังคมของอังกฤษที่มีผลงานออกมาอย่างต่อเนื่องในทศวรรษที่ 1960-1970 ทั้งสองท่านสืบทอดและพัฒนาแนวความคิดโครงสร้าง-หน้าที่นิยมจากนักทฤษฎีรุ่นก่อนหน้าโดยเฉพาะจากเอมิลี เดอร์ไคม์ แร็ดคลิฟฟ์-บราวน์ มาลินอฟสกีและมอสส์ ส่วนทั้งสองท่านเพิ่มเติมเข้าไปและพัฒนาเป็นแนวคิดทางทฤษฎีคือการวิเคราะห์และตีความหมายจากสัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ในบริบททาง

วัฒนธรรมต่าง ๆ ซึ่งความสนใจในการศึกษาสัญลักษณ์ของทั้งสองท่านนั้นมีความคล้ายคลึงกับเลวี-สเตราส์ แต่ต่างกันที่ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายในการค้นหาวิธีคิดสากลของมนุษย์ความหมายของสัญลักษณ์สามารถค้นพบได้จากกระบวนการของพิธีกรรมโครงสร้างและหน้าที่พิธีกรรมหรือสัญลักษณ์นั้นมีต่อสังคม ในหลายกรณีที่เทอร์เนอร์และดักลาสให้คำอธิบายว่าสัญลักษณ์สามารถใช้เป็นตัวแทนของ “วิธีคิด” ของคนที่ให้ความสำคัญกับเอกภาพ ความอยู่รอด และความมั่นคงทางจิตใจร่วมกันของสมาชิกในสังคมโดยเฉพาะในยามที่สังคมเผชิญกับภาวะวิกฤติต่าง ๆ

เทอร์เนอร์ได้เสนอความคิดเกี่ยวกับการวิเคราะห์ “สัญลักษณ์หลัก” (dominant symbol) ในฐานะที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการวิเคราะห์พิธีกรรมทางศาสนาหรือปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมในสังคมของชนพื้นเมืองเผ่าแควมบูในประเทศแซมเบีย สัญลักษณ์หลักเป็นหน่วยพื้นฐานที่มีความสำคัญต่อกระบวนการทั้งหมดของพิธีกรรมทำหน้าที่เชื่อมโยงถ่ายทอดความคิดเกี่ยวกับจริยธรรมและความยุติธรรมในสังคมไปสู่การประพฤติปฏิบัติของสมาชิกในบริบทของพิธีกรรมที่เต็มไปด้วยอารมณ์ความรู้สึกร่วมของสมาชิกในสังคมในบริบทของพิธีกรรม สัญลักษณ์ดังกล่าวจะทำงานอย่างมีประสิทธิภาพเมื่อมีเครื่องกระตุ้น เช่น เครื่องดนตรี การร้องรำทำเพลงหรือการทรมานร่างกายในลักษณะต่าง ๆ นอกจากนี้สัญลักษณ์หลักยังสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการทั้งหมดของพิธีกรรมที่เริ่มต้นด้วยวิกฤติทางสังคมหรือชีวิตของสมาชิกแต่ละคน ต่อด้วยการแยกสมาชิกกลุ่มที่เผชิญกับปัญหาออกจากครอบครัวด้วยกรรมวิธีทางพิธีกรรม แล้วจบลงด้วยการคืนกลับไปอยู่ร่วมกับครอบครัวและสังคม ซึ่งนำเอาความสงบสุขกลับมาสู่สังคมโดยรวม

ส่วนแมรี ดักลาส ให้ความสนใจเกี่ยวกับ “วิธีคิด” ของคนผ่านสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในรูปของสัตว์หรือพืชต้องห้าม (อาหาร) หรือข้อห้ามทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ท่านนำเสนอว่า วิธีคิดของคนที่ปรากฏอยู่ในข้อห้ามต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงโครงสร้าง หน้าที่และกลไกการทำงานของสถาบันต่าง ๆ ในสังคม มนุษย์สื่อความหมายของความคิดผ่านสัญลักษณ์ซึ่งมีความสำคัญต่อโครงสร้างและความสัมพันธ์ของคนในสังคมโดยรวม วัฒนธรรมหรือ “วิธีคิด” ของคนเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะกำหนดว่าสัตว์หรือพืชชนิดใดกินได้หรือกินไม่ได้ ดังนั้น จึงเป็นไปได้ที่จำนำเสนอว่า “วิธีคิด” ไม่ใช่เงื่อนไขทางธรรมชาติที่กำหนดพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์

อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์ “วิธีคิด” ที่ปรากฏอยู่ในสัญลักษณ์ตามแนวทางของเทอร์เนอร์และดักลาสได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่าไม่ให้ความสำคัญกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของสังคมแต่ละแห่ง ซึ่งระบบวัฒนธรรมต้องติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกภายนอกอยู่ตลอดเวลา อำนาจรัฐสมัยใหม่ ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งเครือข่ายของระบบเศรษฐกิจสมัยต่าง ๆ เข้าไปมีอิทธิพลต่อ “วิธีคิด” ของคน ดังนั้นสถานการณ์ทางสังคมต่าง ๆ ก็ต้องเต็มไปด้วยความสลับซับซ้อน “วิธีคิด” ของคนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวย่อมเกิดการปรับเปลี่ยนทั้งในด้านเนื้อหาและวิธีการให้เหตุผลเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

9) “ตัวแบบของวิธีคิด และตัวแบบสำหรับการคิด” : คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz) นับตั้งแต่กลางทศวรรษที่ 1960 เป็นต้น เกียร์ซได้กลายมาเป็นทนายททางความคิดและทฤษฎีของแม็ก เวเบอร์ และฟรานซ์ โบแอส ในวงวิชาการมานุษยวิทยาวัฒนธรรมของอเมริกันปรมาจารย์ทั้งสองเป็นชาวเยอรมันที่ได้รับบอติพลของปรัชญาแบบมนุษยนิยมของเยอรมันอย่างเต็มตัว เมื่อตกมาถึงเกียร์ซ ความสนใจในเรื่องการตีความหมายของสัญลักษณ์และการพิจารณาพฤติกรรมของมนุษย์ในฐานะผลผลิตของวิธีคิดหรือการใช้เหตุผลรวมในบริบททางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและการเมืองจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่ง

หนังสือเรื่องการตีความหมายทางวัฒนธรรม (The Interpretation of Cultures) และความรู้ของคนพื้นบ้าน (Local Knowledge) ถือว่าเป็นคัมภีร์สำคัญของวิชามานุษยวิทยาวัฒนธรรมสมัยใหม่โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสหรัฐอเมริกา การวิเคราะห์และการตีความหมายวัฒนธรรมในฐานะที่เป็น “กลไกการควบคุม” (control mechanisms) พฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งทำงานในระดับความคิดและวิธีคิดวัฒนธรรมในความหมายนี้ทำงานคล้ายกับโปรแกรมที่ควบคุมการทำงานของเครื่องคอมพิวเตอร์ สูตรหรือตำราอาหารของคนปรุงอาหารหรือคำสั่งคำแนะนำต่าง ๆ การพิจารณาวัฒนธรรมในความหมายนี้เริ่มต้นจากสมมติฐานที่ว่าความคิดของมนุษย์นั้นเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสังคมและสาธารณะ แม้ว่าความคิดเกิดขึ้นในหัวของคนก็ตาม วัฒนธรรมในแง่นี้ทำหน้าที่สำคัญ 2 อย่างคือในฐานะที่เป็น “ตัวแบบของความคิด” (model of) ซึ่งหมายถึงแบบแผนแนวทางหรือวิธีคิดที่แต่ละคนได้มาจากการเรียนรู้ในฐานะที่เป็นสมาชิกในสังคมและ “ตัวแบบสำหรับการคิด” (model for) หรือผลผลิตของความคิดที่เกิดขึ้นจากการคิด ตัวแบบทั้งสองต่างให้ความหมายสำหรับประสบการณ์ชีวิตของมนุษย์

“วิธีคิด” ตามแนวคิดของเกียร์ซจึงมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับกลไกการทำงานของวัฒนธรรมที่สมาชิกแต่ละคนเป็นสมาชิกอยู่ นักมานุษยวิทยาจะเข้าใจ “วิธีคิด” ได้ก็จะต้อง “วิเคราะห์และตีความหมาย” จากสัญลักษณ์ ภาษาและพฤติกรรมทางสังคม โดยพิจารณาสิ่งเหล่านี้ในฐานะที่เป็น “อรรถ” (text) ที่มีความหมายซ่อนอยู่และมีมิติของการสื่อสารอยู่ในตัว เนื่องจากมนุษย์โดยธรรมชาตินั้นตีความหมายจากการติดต่อสื่อสารอยู่ตลอดเวลา การทำความเข้าใจ “อรรถ” ก็ต้องกระทำในลักษณะเดียวกัน ซึ่งแนวคิดที่ว่าด้วย “วิธีคิด” ของมนุษย์ควรจะได้รับพิจารณาในฐานะของ “อรรถ” ที่มีนัยทางประวัติศาสตร์ มีตรรกะอยู่เบื้องหลังและมีเป้าหมายหรือเจตนาของการกระทำรวมอยู่ในตัว

10) อำนาจ ความรู้ และวิธีคิด : มิเชล ฟูโก้ท์ (Michel Foucault) ผลงานของมิเชล ฟูโก้ท์ที่วิพากษ์เกี่ยวกับระบบ “วิธีคิด” และสถาบันทางสังคมของยุโรปสมัยใหม่ได้ส่งผลกระทบต่อแนวโน้มและพัฒนาการทางทฤษฎีมานุษยวิทยาในตอนปลายของศตวรรษที่ 20 อย่างมหาศาลแนวคิดทางปรัชญาของท่านเป็นพื้นฐานของสำนักทฤษฎีที่เรียกว่า สำนักหลังโครงสร้างนิยม

(poststructuralism) หรือสำนักหลังทันสมัยนิยม (postmodernism) พูโก้ทได้วิพากษ์แบบรื้อถอนความคิดที่อยู่เบื้องหลังการจัดระเบียบสถาบันทางสังคมของยุโรปจากแง่มุมต่าง ๆ อาชญากรรมและการลงโทษ การแพทย์สมัยใหม่ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กามารมณ์ และความคิดวิกลจริต

พูโก้ทเชื่อว่า ระบบความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจกับความรู้เป็นเนื้อหาส่วนสำคัญที่สุดในการแสวงหาความจริงและระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ “อำนาจ-ความรู้-ความจริง” เป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ความรู้เป็นที่มาของอำนาจ อำนาจจะกำหนดความรู้เหล่านั้นจะใช้ไปอย่างไร เพื่อใครและเพื่ออะไร ขณะเดียวกันอำนาจก็สามารถบีบบังคับหรือกำหนดได้ด้วยว่า “ความจริง” ควรจะมีรูปร่างหน้าตาอย่างไรหรือมีเนื้อหาอย่างไรเมื่อได้รับการถ่ายทอดออกมา มนุษย์ไม่อาจถ่ายทอดหรือนำเสนอ “ความจริง” ได้ทั้งหมดทุกแง่มุม สิ่งที่มีมนุษย์รับรู้หรือนำเสนอก็คือความจริงที่ถูกสร้างขึ้นหรือความจริงในสายตาของคนพูดเท่านั้น

อาจกล่าวได้ว่า มโนทัศน์ “อำนาจ” เป็นหัวใจหลักของแนวคิดของพูโก้ท อำนาจไม่ได้อยู่ที่นั่นหรือที่นี่ แต่อำนาจมาจากทุกหนทุกแห่ง อำนาจไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่งหรือคงที่ แต่อำนาจเกิดจากการใช้หรือปฏิบัติการทางอำนาจ ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่า อำนาจสถิตอยู่ทุกหนทุกแห่งที่มีกตบังคับ เมื่อใช้แนวคิด “อำนาจ” ควบคู่กับ “ความรู้” “อำนาจ” ในทัศนะของพูโก้ทจึงแตกต่างกับทฤษฎีท่านอื่น ความรู้ไม่ว่าจะมาจากห้องเรียน สถาบันทางสังคม ประเพณีหรือบุคลิกภาพของคนล้วนแต่เป็นแหล่งที่มาของอำนาจทั้งสิ้น ในสังคมสมัยใหม่ ความรู้วิทยาศาสตร์ในเรื่องต่าง ๆ เช่น สรีระของมนุษย์ กามารมณ์หรือการลงโทษอาชญากรรม ล้วนแต่ถูกใช้ไปเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับผู้ถือครองอำนาจในการควบคุมและจัดระเบียบทางสังคม

การศึกษา “วิธีคิด” ของพูโก้ทนั้น พูโก้ทได้ให้แง่คิดหลายประการในการพิจารณา “ความรู้ อำนาจ ความจริง” ในบริบทของสังคมไทย คือ

ประการแรก “วิธีคิด” มีอำนาจ ความรู้และความจริงเป็นองค์ประกอบสำคัญ เป็นไปไม่ได้ที่จะศึกษาวิธีคิดโดยไม่กล่าวถึงมโนทัศน์ที่สำคัญชุดนี้ อย่างไรก็ตาม ต้องไม่ลืมว่า มโนทัศน์ทั้งสามนี้เป็นผลผลิตทางวิชาการของนักวิจัยเอง ไม่ใช่ของประชากรเป้าหมาย นักวิจัยสร้างความรู้เกี่ยวกับ “วิธีคิด” และนำเสนอองค์ความรู้ผ่านการเขียนรายงานทางวิชาการ

ประการที่สอง “วิธีคิด” ควรจะได้รับการศึกษาในฐานะที่เป็น “ตัวแทน” (representation) ของสังคมหรือกลุ่มคน แม้วิธีคิดจะมาจากความคิด คำพูดและการกระทำของปัจเจกบุคคล แต่ “วิธีคิด” สามารถเชื่อมโยงเข้าหากันและกันได้ เพราะความคิดของมนุษย์เป็นสิ่งสาธารณะและเป็นผลผลิตของสังคม ไม่ใช่จินตนาการเพื่อฝันที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งใดเลยในโลกของความจริง และความคิดหรือวิธีคิดของคนมีมิติของการสื่อความหมายแฝงเร้นอยู่ตลอดเวลา

ประการสุดท้าย กรณีที่พูโก้ทให้ความสนใจการทำงานของอำนาจในระดับสถาบัน และปัจเจกบุคคล ย่อมเป็นช่องทางที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการพิจารณาว่าอำนาจ ความรู้และ

ความเป็นจริงที่ประชากรกลุ่มหนึ่งเผชิญอยู่นั้นมีผลต่อการก่อรูปของความคิดและพฤติกรรมทางสังคมอย่างไร มากน้อยแค่ไหน ในแง่นี้ “วิธีคิด” จำเป็นต้องได้รับการพิจารณาทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสถาบันสังคม

จากแนวทางการศึกษา “วิธีคิด” ที่กล่าวมาข้างต้นอันสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการเกี่ยวกับการศึกษาวิธีคิดทางมานุษยวิทยานั้น สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ ได้ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาเพื่อให้เข้าใจผู้คน สังคม วัฒนธรรม ไม่สามารถปฏิเสธแนวการศึกษา “วิธีคิด” ทางมานุษยวิทยาได้ เพราะวิธีคิดเป็นมโนทัศน์สำคัญ แต่ในทางมานุษยวิทยา คำว่า “วิธีคิด” อาจไม่ใช่มโนทัศน์หลักหรือคำหลักที่ใช้กันอย่างแพร่หลาย เช่น วัฒนธรรม โลกทัศน์ ความรู้หรือภูมิปัญญา อย่างไรก็ตาม คำว่า “วิธีคิด” นั้นมีความหมายที่ใกล้เคียงกับมโนทัศน์อันเป็นหลักทางมานุษยวิทยา

นอกจากนั้นแนวคิดอันว่าด้วยวิธีคิดนี้ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2548: 102-105) ก็ได้ให้ความหมายและความสำคัญเกี่ยวกับวิธีคิดในการศึกษาชีวิตวัฒนธรรมไว้ว่าหากพิจารณาความหมายของวัฒนธรรมในเชิงชีวิตวัฒนธรรมแล้ว น่าจะถือได้ว่าวัฒนธรรมเป็นวิธีคิด (ways of thinking) ของผู้คนในสังคมนั้นเอง ตามนัยดังกล่าว “วิธีคิด” จึงหมายถึงองค์รวมของหลักการหรือระบบเหตุผลที่ใช้อธิบายคุณค่าและให้ความหมายต่ออุดมการณ์ ของการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมหนึ่ง ๆ ซึ่งผู้คนในสังคมนั้นได้สร้างสรรค์และสะสมขึ้นในความพยายามที่จะแสดงออกถึงจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์และการปรับตัวเข้ากับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน ตามนัยนี้วัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนพลังที่รองรับศิลปะและวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์ซึ่งมีความหลากหลายและซับซ้อนแตกต่างกันออกไปในแต่ละท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็มีพลังเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้โดยการผลิตใหม่ของชุมชนเจ้าของวัฒนธรรมเพื่อปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขและบริบทของสภาวะแวดล้อม

วิธีคิดในฐานะองค์รวมของการให้เหตุผลและการอธิบายนั้น ประกอบด้วยระบบใหญ่ ๆ อย่างน้อยสามระบบซ้อนรวมกันอยู่อย่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยง ได้แก่

ระบบแรก คือระบบคุณค่า ซึ่งหมายถึงศีลธรรมของส่วนรวมและจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ที่สร้างสรรค์ มักแสดงออกในรูปของจักรวาลความคิด ที่ให้ความสำคัญแก่ความเป็นธรรม ความอุดมสมบูรณ์และความยั่งยืนของสังคมและธรรมชาติ บนพื้นฐานของการเคารพส่วนรวมและเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง ในสังคมที่เป็นจริงจะเห็นระบบคุณค่านี้ในรูปของศาสนาและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เช่น การนับถือผี ซึ่งมีศีลหรือข้อห้าม ไม่ให้เกิดการละเมิดต่อเพื่อนมนุษย์และส่วนรวม ทำหน้าที่เป็นเหมือนกฎเกณฑ์หรือจารีตปฏิบัติ ในสังคมภาคเหนือตอนบนเรียกข้อห้ามนี้ว่า ขีด ซึ่งถือว่าเป็นความอัปมงคลที่จะเกิดแก่ผู้ละเมิดของส่วนรวม เช่น ถมน้ำเหมืองหรือคลองส่งน้ำหรือตัดต้นไม้ใหญ่ที่มีผีสิงสถิตอยู่ เพราะผีนั้นถือว่าเป็นตัวแทนความเชื่อของชุมชนส่วนรวม เป็นต้น

ระบบที่สอง คือระบบภูมิปัญญา ซึ่งครอบคลุมวิถีคิดของสังคมโดยเฉพาะการจัดการกับความสัมพันธ์ทางสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม มักปรากฏให้เห็นในรูปของกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการถ่ายทอดความรู้ผ่านองค์กรทางสังคมในท้องถิ่น เพื่อปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของภาวะแวดล้อม นอกจากนี้ยังสามารถเห็นได้จากแบบแผนของความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและเครือข่ายตลอดจนแบบแผนการให้ทรัพยากร เช่น ที่ดิน น้ำ และป่า ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่สะท้อนคุณค่าทางศีลธรรมของสังคมนั้นได้เป็นอย่างดี แต่อยู่ภายใต้เงื่อนไขว่า สังคมนั้นต้องมีอิสระและความเป็นตัวของตัวเองพอสมควร เพราะสามารถผลิตและสร้างสรรค์ภูมิปัญญาใหม่ให้สอดคล้องกับคุณค่าทางศีลธรรมได้ ขณะที่ภูมิปัญญามักขัดแย้งกับระบบคุณค่าและศีลธรรมในสังคมที่ถูกครอบงำจากภายนอก

ระบบที่สาม คือระบบอุดมการณ์อำนาจ หมายถึงศักดิ์ศรีและสิทธิของความเป็นมนุษย์ ซึ่งถือเป็นสิทธิตามธรรมชาติ ที่จะเสริมสร้างความมั่นใจและอำนาจให้แก่คนในชุมชนหรือสังคมนั้น เพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และถ่ายทอดภูมิปัญญาในการพัฒนาสังคมให้ เป็นไปตามหลักของศีลธรรม ที่เคารพความเป็นมนุษย์ความเป็นธรรม และความยั่งยืนของธรรมชาติ นอกจากนี้อุดมการณ์อำนาจนี้ยังแสดงถึงศักยภาพของชุมชนในการผลิตใหม่ของความเป็นชุมชน เพื่อรักษาความเป็นอิสระของตนเองเมื่อต้องเผชิญหน้ากับการครอบงำจากภายนอก เพราะอุดมการณ์อำนาจนั้นเป็นระบบสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นชุมชน ท้องถิ่น เพศหรือชาติพันธุ์ซึ่งสามารถเป็นพลังสำคัญในการพัฒนา

ตามนัยดังกล่าว วิถีคิดจึงถือเป็นการคิด ระบบคิด และกระบวนการคิด ในการให้ความหมาย การตีความ การจำแนกความแตกต่าง การผสมผสาน การโต้แย้ง ตลอดจนการครอบงำ ความคิดในทางวัฒนธรรม ที่มองความคิดในแง่มุมต่าง ๆ อย่างเชื่อมโยง อย่างมีบริบทและเงื่อนไข โดยไม่แยกส่วนต่าง ๆ จากกันอย่างเด็ดขาด ทั้งนี้เพื่อวิเคราะห์และค้นหาหลักการที่รองรับความสัมพันธ์ต่าง ๆ ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับคุณค่า กฎเกณฑ์ และอำนาจของชุมชน อันเป็นพลังสำคัญของชุมชนในการสร้างสรรค์และผลิตใหม่

โดยสรุปการหันมาศึกษาวัฒนธรรมในแง่ของวิถีคิด ต้องเริ่มต้นจากการเปลี่ยนวิถีคิด โดยเฉพาะวิถีคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม โดยการให้ความสำคัญแก่มิติต่าง ๆ นอกจากคุณค่าที่คิดว่ามีมาแต่ดั้งเดิมอย่างตายตัวเพียงอย่างเดียว และเน้นมิติของการเคลื่อนไหวในทางวัฒนธรรมและทางความคิด ตลอดจนมองวิถีคิดในแง่ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจด้วย เพราะวิถีคิดมีทั้งด้านที่แสดงการสร้างสรรค์อย่างมีอิสระของมนุษย์พร้อมทั้งด้านที่แสดงการครอบงำมนุษย์และสังคม

นอกจากนั้น อานันท์ยังได้กล่าวว่าการศึกษาวรรณกรรมในแง่ของวิถีคิดนั้นต้องเปลี่ยนวิธีคิดและสมมุติฐานเกี่ยวกับปรัชญาของความเป็นมนุษย์ ในแง่ที่ว่ามนุษย์ไม่ได้เชื่อและปฏิบัติตามแบบแผนของระบบคุณค่าในทางวัฒนธรรมต่าง ๆ กันไปอย่างเลื่อนลอยไร้สติเสมอไป ตรงกันข้าม มนุษย์มี

ความรู้สึกนึกคิด มนุษย์จึงสามารถปรับเปลี่ยน โต้แย้ง และตีความคุณค่าในวัฒนธรรมได้ใหม่ ตลอดเวลาเมื่อต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของมนุษย์ในแต่ละสังคม และยุคสมัยที่พยายามจะปรับตัวและจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่ในสังคม เพื่อกำหนดทิศทางในการเปลี่ยนแปลงด้วยตนเอง และไม่ใช่เพียงเพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้าเท่านั้น และอานันท์ ได้แบ่งกรอบความคิดออกเป็นสามแนวทาง คือแนวทางแรกเป็นการศึกษาและการให้ความหมาย แนวทางที่สองเป็นการศึกษาระบบคิด และแนวทางที่สามเป็นการศึกษากระบวนการคิด (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2548: 105-115)

แนวทางแรก คือการวิจัยเกี่ยวกับการคิดและการให้ความหมายนั้น อานันท์ได้เสนอว่าการศึกษาด้านสังคมศาสตร์ที่ดีหรือประวัติศาสตร์ที่ดี มักยอมรับคำนิยามหรือความหมายของสิ่งที่จะศึกษานั้น ๆ ว่ามีความชัดเจนอยู่แล้วโดยไม่ต้องพิสูจน์ ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ เหตุการณ์ บุคคลหรือวัตถุ ฯลฯ ซึ่งตัวผู้ศึกษาเองอาจเป็นผู้นิยามก็ได้หรือมีทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งนิยามไว้แล้ว แต่แนวทางการวิจัยนี้มีกรอบความคิดพื้นฐานกลับกันคือเริ่มต้นจากปัญหาว่า ความหมายนั้นมีการคิดขึ้นมาอย่างไร เพราะสิ่งต่าง ๆ ไม่ได้มีความหมายในตัวเอง แต่มนุษย์เป็นผู้กำหนดความหมายให้ รวมทั้งสร้างกฎเกณฑ์และค่านิยมสำหรับปฏิบัติต่อสิ่งนั้นขึ้น ซึ่งมีผลต่อความรู้สึกนึกคิด พฤติกรรม และชีวิตทางสังคม เช่น การกำหนดให้พื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นอุทยานแห่งชาติ ทำให้เห็นว่าจะต้องย้ายคนออก ทั้ง ๆ ที่เขาตั้งถิ่นฐานอยู่มาก่อนแล้วตามประเพณี ซึ่งสร้างปัญหาขัดแย้งในสังคมอย่างมาก แนวคิดทางทฤษฎีที่มีอิทธิพลต่อการศึกษานี้ ปรากฏในหนังสือเรื่อง *Imagined Communities* ของ เบนเนดิกต์ แอนเดอร์สัน (Anderson 1983) ซึ่งเสนอว่า ความหมายหรือความรู้ต่าง ๆ ที่มนุษย์ยอมรับว่าเป็นความจริงนั้น ไม่ได้ดำรงอยู่แล้วในธรรมชาติหรือสังคม แต่ล้วนเกิดจากจินตนาการหรือการสร้างมโนภาพขึ้นในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ โดยกระบวนการทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง ซึ่งอานันท์มองว่า การศึกษานี้ส่วนใหญ่ เน้นประเด็นเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อต่าง ๆ ในสังคม โดยวิเคราะห์ถึงการให้ความหมายในสังคมที่เกิดจากการต่อสู้ การโต้แย้งทางความคิดความแตกต่าง การผสมผสานความคิดต่าง ๆ ในการศึกษาเชิงการโต้แย้งทางความคิดนี้ อานันท์ได้มองว่าเป็นอิทธิพลจากทฤษฎีของนักคิดที่ชื่อว่า มิเชล ฟูโก (Micheal Foucault) ผู้ที่เสนอความคิดเกี่ยวกับการคิดผ่านวาทกรรม (discourse) ซึ่งหมายถึงการต่อสู้ทางความคิดในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ นอกจากนี้ยังมีการศึกษาการคิดผ่านความจำทางสังคมหรือการคิดที่ได้จากลักษณะทางวัฒนธรรมอื่น ๆ เช่นศึกษาผ่านศิลปะและความไม่ใฝ่ฝัน เป็นต้น

แนวคิดที่สอง คือการศึกษาระบบคิดนั้น อานันท์ได้เสนอว่าการศึกษานี้มีพื้นฐานความคิดว่า วิธีคิดนั้นผูกพันและเกี่ยวโยงกับกระบวนทัศน์ (paradigm) ใดกระบวนทัศน์หนึ่งของสังคมในช่วงหนึ่ง ซึ่งจะให้ความหมายหรือคำอธิบายที่สังคมยอมรับได้ เมื่ออธิบายไม่ได้ก็จะเกิดการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ ความคิดเช่นนี้ได้อิทธิพลจากแนวความคิดของโทมัส คูห์น (Kuhn 1966) ใน

หนังสือ The Structure of Scientific Revolution ดังนั้นกระบวนทัศน์จึงเป็นหลักเหตุผลชุดหนึ่งในการจัดระบบคิดด้วยวิธีต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการจำแนกความแตกต่าง การผสมผสาน และการจัดความสัมพันธ์ของคติความเชื่อต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น คนไทยมีวิถีคิดที่แยกแยะธาตุต่าง ๆ ออกเป็นดิน น้ำ ลม ไฟ มีส่วนช่วยในการอธิบายสาเหตุของการเกิดโรค เพราะเกิดความไม่สมดุลของธาตุต่าง ๆ เหล่านั้นในร่างกายของมนุษย์ นอกจากนี้ อานันท์ ยังได้กล่าวว่า ระบบคิดยังมีความเกี่ยวข้องกับมิติหรือมุมมองในลักษณะต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการมองแบบคู่ขัดแย้ง (dichotomy) การอุปมาอุปไมย การมองแบบแยกส่วน การมองแบบองค์รวม การมองเชิงเดี่ยว และการมองเชิงซ้อน เป็นต้น ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคม ดังที่พบว่าคนไทยมักใช้การอุปมาแสดงความคิดแบบนามธรรม ชาวบ้านมักมีระบบคิดเชิงซ้อนในการจัดการทรัพยากร ซึ่งทำให้ไม่มีการผูกขาดการใช้ที่ดินบางประเภท แม้แต่ที่นาก็ไม่ถือว่าต้องจำกัดอยู่เฉพาะเจ้าของนาเท่านั้น เพราะชาวบ้านอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เจ้าของก็สามารถใช้ที่นาได้ ในกรณีที่ใช้ไปจับปลาหรือเก็บพืชต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่ตามธรรมชาติในนา ส่วนเจ้าของนาก็มีสิทธิอย่างเต็มที่ก็เฉพาะต้นข้าวที่ตนปลูกในนา ประเพณีดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า ชาวบ้านมองสิทธิบนที่นาซ้อนทับกันหลายรูปแบบ ซึ่งก่อให้เกิดความต้องการในการใช้ทรัพยากรมากกว่าการผูกขาดสิทธิเพียงแบบเดียว สำหรับคนเมืองแล้ว พืชคลุมดินขนาดเล็กจำพวกหญ้าหลายชนิดถูกจัดให้เป็นเพียงวัชพืช ขณะที่ชาวบ้านมองเห็นเป็นผักบ้าง เป็นยาบ้าง ทั้งนี้เพราะคนในเมืองมองแบบแยกส่วน จึงจำแนกประเภทของพืชตามระบบการปลูกพืชเชิงเดี่ยว และตามประโยชน์ที่จะได้เฉพาะในระบบตลาด แต่ชาวบ้านมองความเชื่อมโยงของพืชต่าง ๆ ทั้งระบบและมองคุณค่าของพืชจากหลายแง่มุม

แนวทางที่สาม คือการศึกษากระบวนกรคิด อานันท์ได้เสนอว่าเป็นการศึกษาวิถีคิดที่แสดงมิติของการเคลื่อนไหวทางความคิดมากที่สุด ปรากฏให้เห็นในการเคลื่อนไหวเพื่อการเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และการปรับตัวของชุมชนต่าง ๆ ภายใต้บริบททางสังคมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีความหลากหลายและแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน ในขณะที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทำให้ชุมชนต้องคิดค้นและแสวงหาทิศทางที่เปลี่ยนแปลงที่หลากหลาย เพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันของวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน และการเคารพหลักการของวัฒนธรรมอื่น กระบวนกรคิดนี้สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการเปลี่ยนแปลง

กระบวนกรคิดมีนัยสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลง เพราะช่วยให้เข้าใจลักษณะที่เคลื่อนไหวของวัฒนธรรม ในความพยายามที่จะสืบทอดคุณค่าของความคิดเป็นมนุษย์และอำนาจหรือศักดิ์ศรีของชุมชน ซึ่งต้องมีการศึกษาเป็นกรณี ๆ ไป เพื่อให้เข้าใจถึงศักยภาพในการพัฒนาของชุมชนระดับต่าง ๆ เช่น ครอบครัว องค์กรชุมชน และท้องถิ่น ซึ่งกระบวนกรคิด คือการผลิตใหม่ มีความหมายหลายด้านด้วยกัน ด้านหนึ่งหมายถึงการปรับใช้หลักการหรือระบบคุณค่าในวัฒนธรรมเดิมเพื่อจัดการและแก้ปัญหาต่าง ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน เช่น การนำเอาหลักอภัยทานในพุทธ

ศาสนาใช้ในการอนุรักษ์ป่า เพื่อระดมให้ชุมชนรวมตัวกันปกป้องป่าจากการบุกรุกของคนทั้งในและนอกชุมชน ส่วนอีกด้านหนึ่งหมายถึงการปรับหลักการเดิมให้มีความหมายใหม่ เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน เช่น การนำหลักการเรื่องพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนมาสื่อความหมายเรื่องสิทธิของชุมชน ในการต่อรองและเรียกร้องสิทธิจากการครอบงำของภายนอกและการนำความคิดเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้สื่อความหมายของศักยภาพท้องถิ่น เป็นต้น

ในสังคมปัจจุบัน การผลิตใหม่ทางวัฒนธรรมถือว่าเป็นมิติที่สำคัญต่อการพัฒนา เพราะเป็นกระบวนการของวาทกรรมที่ชุมชนใช้ในการต่อต้านการครอบงำ ซึ่งกำลังขยายตัวมากขึ้นพร้อมกับการพัฒนาในปัจจุบันโดยมีลักษณะที่ทำให้ดูประหนึ่งว่ามีทิศทางการพัฒนาเพียงทิศทางเดียวซึ่งขัดแย้งอย่างชัดเจนกับวิถีคิดในทางวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญแก่ความหลากหลายของคุณค่าและวิถีชีวิตและศักดิ์ศรีของชุมชน ขณะเดียวกันทิศทางการพัฒนาดังกล่าวก็กำลังทำลายคุณค่าของความเป็นคนลงไป เพราะมองเห็นมนุษย์เป็นเพียงวัตถุที่ซื้อขายได้หรือเป็นเพียงทรัพยากรมนุษย์สำหรับป้อนตลาดแรงงาน โดยไม่ได้มองมนุษย์จากด้านของคุณค่าและศักยภาพในตัวคนว่ามีศักดิ์ศรีและพลังสร้างสรรค์ ทิศทางการพัฒนาเช่นนี้จึงถูกตอบโต้ว่าไร้มิติวัฒนธรรมและเป็นเพียงการพัฒนาด้านวัตถุเท่านั้น ทั้งที่จริง ๆ แล้วการพัฒนาในทิศทางดังกล่าวก็มีแง่มุมเชิงวัฒนธรรมหลายประการ เช่น วัฒนธรรมปัจเจกชนนิยม และวัฒนธรรมบริโภคนิยม เป็นต้น เพียงวิถีคิดของวัฒนธรรมที่ครอบงำ เพราะมีลักษณะขัดแย้งกับความหมายและคุณค่าของวัฒนธรรมอย่างชัดเจน

นอกจากนั้นแล้ว อานันท์ กาญจนพันธ์ (2548: 116-142) ยังแสดงทัศนะเกี่ยวกับ “การสร้างความคิดนามธรรม” อันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดของคนไทย ที่มีวิถีคิดแตกต่างจากคนตะวันตก โดย อานันท์ ได้กล่าวว่า การสร้างความคิดนามธรรมเป็นรากฐานแห่งโลกทัศน์ของคนไทยในแต่ละวัฒนธรรม คนในทุกวัฒนธรรมต้องสร้างความคิดนามธรรมขึ้นทั้งสิ้น เพราะเราไม่สามารถเข้าใจสรรพสิ่งรอบตัวโดยไม่เปลี่ยนระดับของปรากฏการณ์รูปธรรมให้กลายเป็นความคิดนามธรรม แม้แต่จะพูดสื่อสารกันโดยไม่ใช้คำที่เป็นความคิดนามธรรมเลยก็ไม่สามารถทำได้ ปัญหาอยู่ที่ว่าคนในแต่ละวัฒนธรรมมีวิธีการสร้างความคิดนามธรรมแตกต่างกันเพราะประสบการณ์ วิถีชีวิต ค่านิยม และพื้นฐานความคิดในแต่ละวัฒนธรรมต่างกัน เช่น ถ้าพูดถึงรัฐธรรมนูญ ฝรั่งเศสจะนึกถึงองค์ประกอบของรัฐและการแบ่งปันอำนาจระหว่างองค์ประกอบทั้งที่ตราไว้และไม่ได้ตราไว้เป็นกฎหมาย แต่คนไทยจะนึกถึงตัวบทบัญญัติที่ตราไว้เป็นกฎหมายมากกว่าตัวองค์ประกอบจริง ๆ ของรัฐ เป็นต้น ซึ่งประเด็นการสร้างความคิดนามธรรมนี้ อานันท์ ได้จำแนกออกเป็นประเด็นต่าง ๆ คือการสร้างความคิดนามธรรมแบบตะวันตก การสร้างความคิดนามธรรมในวัฒนธรรมไทย ความคิดนามธรรมเกี่ยวกับเวลา ความคิดนามธรรมเกี่ยวกับพื้นที่ และความคิดนามธรรมในพิธีกรรม

การสร้างความคิดนามธรรมแบบตะวันตกกับแบบไทยมีลักษณะที่แตกต่างกัน โดย อานันท์ ได้ให้ทัศนะว่า การสร้างความคิดนามธรรมแบบตะวันตกนั้นมาจากอิทธิพลของวิถีคิดสอง

อย่างคือวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์และวิธีคิดที่ถือว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลาง ซึ่งวิธีคิดดังกล่าวจะตรงข้ามกับแนวคิดแบบไทยที่เห็นมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ โดยการมองแบบตะวันตกจะมองธรรมชาติเหมือนเป็นสิ่งที่มนุษย์จะต้องเข้าไปยึดครองและควบคุมเพื่อใช้ประโยชน์ คนไทยมองธรรมชาติว่าเราจะแทรกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของมันได้อย่างไร ในการสร้างความคิดนามธรรมของวัฒนธรรมไทยนั้น คนไทยมักจะมองปรากฏการณ์รูปธรรมที่หลากหลายต่าง ๆ ว่ามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างกว้างขวางมาก ไม่ค่อยแบ่งปรากฏการณ์รูปธรรมเป็นส่วน ๆ โดยความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์รูปธรรมของคนไทยมักตั้งอยู่บนฐานของศีลธรรม การนิยามบุคคลโดยเอาไปสัมพันธ์กับคนอื่น ก็คือการย้ำถึงความสำคัญของความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งถูกกำกับด้วยศีลธรรมทางพุทธศาสนาหรือของระบบความเชื่อ โดยศีลธรรมที่มีอิทธิพลมากในการกำหนดความสัมพันธ์ของบุคคลในวัฒนธรรมไทยคือเรื่องของกฎแห่งกรรมในพุทธศาสนาหรือเรื่องของบาปบุญคุณโทษทั้งนี้คนไทยสร้างความคิดนามธรรมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งรอบตัวในรูปของผีและเทพารักษ์ ตัวอย่างเช่นหากใครไปตัดไม้โดยไม่ทำพิธีบอกกล่าวให้ถูกต้องก็อาจเจ็บไข้ได้ป่วย ผีและนางไม้ที่คุ้มครองต้นไม้อยู่จึงเป็นกฎเกณฑ์สำหรับควบคุมการใช้สอยทรัพยากรต้นไม้ให้ใช้สอยเพียงพอดำรงชีวิตอยู่ได้ ไม่ใช้สอยในเชิงตักดวงเอาประโยชน์ใส่ตน ศีลธรรมหรือระบบคุณค่าที่รองรับความเชื่อเรื่องผีนี้จึงมีความสำคัญในสังคมไทย

ขณะที่ความคิดนามธรรมเกี่ยวกับเวลาและความคิดนามธรรมเกี่ยวกับทางพื้นที่นั้น อานันท์ ได้ให้ทัศนะว่า ความคิดทางด้านเวลาและความคิดทางด้านพื้นที่มีความสำคัญยิ่งเพราะมีผลอย่างมากต่อพฤติกรรมของคนในแต่ละวัฒนธรรม

การมองเวลาในลักษณะก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ จากวันนี้เป็นพรุ่งนี้ มะรืนนี้ สัปดาห์หน้า ปีหน้า ศตวรรษหน้า เป็นการมองเวลาเหมือนเส้นตรง มีจุดเริ่มต้นแล้วก็ดำเนินไปเรื่อย ๆ โดยไม่ย้อนกลับมาซ้ำที่เก่า ซึ่งเป็นการมองเวลาที่ปรากฏอยู่ในความรับรู้ของทุกวัฒนธรรม สำหรับการมองเวลาในวัฒนธรรมไทยที่น่าสนใจ คือเวลาในวัฒนธรรมไทยมักเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันอย่างหนึ่ง และเหตุการณ์ในวิถีชีวิตของเกษตรกรอีกอย่างหนึ่ง ทั้งนี้เพราะคนในสังคมไทยประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ เช่น หนานา ปีข้าวแพง ปีน้ำท่วมใหญ่ เป็นต้น ซึ่งเหตุการณ์ในชีวิตด้านการเกษตรมักเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า หากดูตารางการใช้ชีวิตของชาวนา จะพบว่ามีการที่ต้องทำซ้ำกันอยู่ทุกปีนับตั้งแต่การเตรียมดินสำหรับปลูกข้าวในต้นฤดูฝน จนถึงเก็บเกี่ยวในต้นฤดูแล้งด้วยเหตุนี้ เวลาซึ่งมีลักษณะเป็นเหตุการณ์ในวัฒนธรรมไทย จึงมีลักษณะหมุนเวียนย้อนกลับไปเริ่มต้นใหม่ไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งการมองเวลาเป็นวัฏจักรเช่นนี้ตรงกับหลักความคิดในทางพุทธศาสนา กล่าวคือเวลาในจักรวาลล้วนหมุนเวียนเป็นวัฏจักร แต่ละวงจรของเวลาเรียกว่า “กัป” หรือ “กาลป์” ในกัปปัจจุบันเรียกว่า “ภัทรกัป” ซึ่งมีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ห้าพระองค์ พุทธศาสนาที่เรารู้จักนี้เป็นของพระสมณโคตม ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่สี่ หลังจากทีพุทธศาสนาประสบความสำเร็จรุ่งเรือง ผู้คนมีความ

ศรัทธาดำเนินชีวิตด้วยศีลธรรมแล้วพุทธศาสนาก็จะเสื่อมลงไปเรื่อย ๆ ผู้คนขาดศีลธรรมจนในที่สุด พุทธศาสนาก็จะเสื่อมสูญไป หลังจากนั้นก็มีพุทธเจ้าองค์ที่ห้าจะมาตรัสรู้คือพระศรีอาริยมตไตรย สถาปนาพุทธศาสนาขึ้นมาใหม่ จะเห็นว่าแนวคิดในเรื่องวัฏจักรก็คือเมื่อศีลธรรมเสื่อมทรามลง จะเกิดความเดือดร้อนกันทั่วไป แต่ก็จะมีการฟื้นฟูศีลธรรมขึ้น ทำให้ความสงบสุขกลับคืนมาใหม่ ดังนั้นความเชื่อเรื่องพระศรีอาริยมตไตรยจึงเกี่ยวกับการรักษาฟื้นฟูความสงบสุข และการดำรงรักษาศีลธรรม ทั้งสองนี้คู่กันในความคิดของไทยเมื่อเกิดความเดือดร้อน สำหรับสังคมตะวันตก ซึ่งเป็นสังคมอุตสาหกรรม เวลาเป็นเรื่องที่ถูกกำหนดจากภายนอกโดยไม่สัมพันธ์กับผู้คนและชุมชนของเขา เช่น เวลาในการทำงานโรงงานอุตสาหกรรม ย่อมกำหนดขึ้นโดยเจ้าของโรงงานโดยอาศัยเข็มนาฬิกาเป็นเกณฑ์ คนงานทุกคนต้องปรับชีวิตของตนให้เข้ากับเวลาของโรงงาน มิฉะนั้นโรงงานก็ไม่สามารถเดินเครื่องจักรได้ คนงานไม่อาจอ้างได้ว่าเขาต้องมาทำงานสายเพราะภรรยาคลอดลูกหรือแม่ยายเจ็บหรือในละแวกบ้านมีงานพิธีต่าง ๆ ได้

ขณะที่ความคิดเรื่องนามธรรมเกี่ยวกับพื้นที่นั้น ในปัจจุบันคนไทยเข้ามาอาศัยอยู่ในเมือง และได้รับการศึกษาแผ่ใหม่มากขึ้น จึงมักรับแนวคิดเกี่ยวกับพื้นที่จากโลกตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ พื้นที่ในความคิดของโลกตะวันตกนั้นมีลักษณะเป็นความว่างเปล่า แล้วมีสิ่งต่าง ๆ บรรจุอยู่ในนั้น เพราะพื้นที่แต่เดิมเป็นความว่างเปล่า มนุษย์จึงสามารถเข้าไปจัดการกับสิ่งต่าง ๆ ที่ถูกบรรจุอยู่ในนั้น ตามความปรารถนาของมนุษย์ได้โดยเสรี ส่วนความคิดเกี่ยวกับพื้นที่ในวัฒนธรรมไทยนั้นแตกต่างไป กับแนวคิดพื้นที่ของตะวันตก คนไทยไม่ได้มองพื้นที่เป็นความว่างเปล่า แต่คิดว่าในพื้นที่ต่าง ๆ นั้นมี ผี เจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และครอบครัวอยู่แล้ว สิ่งซึ่งอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ จึงมีเจ้าของ การที่จะทำอะไรกับสิ่งซึ่งอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ นี้จึงต้อง “บอกกล่าว” หรือขอจากเจ้าของ เช่น เจ้าป่า เจ้าเขา ผีขุนน้ำ ผีน้ำซับ ผีบ้าน และอารักษ์เมือง เป็นต้น

สำหรับความคิดนามธรรมในพิธีกรรมนั้น อานันท์ได้เสนอว่าพิธีกรรมคือกิจกรรมหรือการกระทำที่ทำซ้ำแล้วซ้ำเล่า จากคนชั่วอายุหนึ่งมาถึงคนอีกชั่วอายุหนึ่ง และทำโดยคนจำนวนมาก เหมือน ๆ กัน เช่น การขึ้นบ้านใหม่หรือการแต่งงานก็เป็นพิธีกรรม ในขณะเดียวกันการกระทำที่เราทำซ้ำแล้วซ้ำเล่า เช่น การยกมือไหว้ผู้ใหญ่ ในทางวิชาการก็ถือเป็นพิธีกรรมเช่นกัน เมื่อนิยามพิธีกรรมเช่นนี้ จึงพบว่าในทุกวัฒนธรรมย่อมมีพิธีกรรมอยู่ด้วย กล่าวคือสังคมอื่น ๆ ไม่ว่าจะมีความก้าวหน้าเพียงใดก็ยังมีพิธีกรรมอยู่ เนื่องจากพิธีกรรมเป็นกิจกรรมที่ทำซ้ำแล้วซ้ำเล่า ไม่ใช่กิจกรรมที่ทำกันลอย ๆ หรือลอกเลียนกันโดยไร้ความหมาย แต่พิธีกรรมเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ก็ต้องตั้งอยู่บนความเชื่อ คุณธรรม และอุดมคติที่คนในสังคมนั้น ๆ มีอยู่ ซึ่งเราเรียกความเชื่อ คุณธรรม และอุดมคติของคนในสังคมนั้น ๆ ว่าเป็นภูมิปัญญาของสังคมนั้นก็ได้ ซึ่ง ภูมิปัญญาคือการความรู้อันเกิดจากประสบการณ์ ความเชื่อ ค่านิยม และอุดมการณ์ ที่ถ่ายทอดสืบทอดกันมาในสังคม ความรู้เช่นนี้ไม่ใช่เป็นแต่เรื่องที่สมาชิกทุกคนต้องรู้เฉย ๆ ทว่าความรู้เช่นนี้เป็นตัวกำหนดให้สมาชิกในสังคมหนึ่งสามารถจัด

ความสัมพันธ์ของตนเองกับสิ่งอื่น ๆ รอบตัวให้เกิดความสุขความเจริญได้ สิ่งอื่น ๆ รอบตัวที่มนุษย์ต้องจัดความสัมพันธ์นั้นมีตั้งแต่มนุษย์คนอื่น ธรรมชาติ สิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ อำนาจหรือผู้มีอำนาจ จนถึงสังคมและวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

สำหรับคนไทยได้ถ่ายทอดภูมิปัญญาของตนโดยผ่านกิจกรรมทางสังคมหลายอย่าง และหนึ่งในกิจกรรมที่สำคัญซึ่งสะท้อนภูมิปัญญาไทยอย่างมากก็คือพิธีกรรม พิธีกรรมจึงไม่ใช่เรื่องงมงายไร้สาระ แต่แท้จริงแล้วเป็นกิจกรรมซึ่งอยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาอันเก่าแก่ ที่อำนวยความสะดวกและความงอกงามแก่สังคมไทยมาเป็นเวลานาน ดังจะเห็นได้จากสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรมาตั้งแต่โบราณ จนทำให้มีความเชื่อหลักอยู่ 3 ประการ คือ

1) การนับถือความอุดมสมบูรณ์หรือความงอกงาม (fertility) ว่าเป็นสาระสำคัญของชีวิต ความงอกงามเป็นพลังบางอย่างซึ่งทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้เป็นความสามารถในการให้กำเนิดชีวิตใหม่

2) การนับถือผีบรรพบุรุษ ผีในที่นี้หมายถึงอำนาจของบรรพบุรุษที่ก่อให้เกิดความงอกงาม สุข และความมั่นคงแก่ชีวิตของลูกหลานได้ ดังจะเห็นได้จากการนับผีบรรพบุรุษได้ในพิธีกรรมหลายอย่างของภาคเหนือและภาคอีสาน

3) ความเชื่อในเรื่องขวัญ ขวัญหมายถึงสาระสำคัญของชีวิตของแต่ละคน ซึ่งทำให้เขาดำรงเอกลักษณ์ของตัวเองไว้ได้ ขวัญจึงเป็นพลังชีวิตอีกอย่างหนึ่ง แต่ขวัญของบุคคลอาจถูกกระทบด้วยความเจ็บไข้ได้ป่วยด้วยผีป่า ด้วยการพลัดพรากหรือด้วยการเปลี่ยนสถานภาพ ฉะนั้นจึงต้องทำพิธีสู่ขวัญหรือทำขวัญในกรณีต่าง ๆ ที่อาจกระทบถึงขวัญอยู่เสมอ การบวชนาคคือการเปลี่ยนสถานภาพจากคนธรรมดาเป็นพระภิกษุ จึงต้องมีการทำขวัญนาคก่อน การแต่งงานก็เป็นการเปลี่ยนสถานภาพอีกอย่างหนึ่ง และมีการทำพิธีสู่ขวัญคู่บ่าวสาวในภาคเหนือและภาคอีสาน เป็นต้น

2.3 สรุปท้ายบท

กล่าวโดยสรุปแนวคิดที่ว่าด้วย “วิถีคิด” เป็นการศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่เป็นองค์ความรู้ของวิถีคิดที่เกิดจากผลผลิตที่สำเร็จรูป โดยผ่านกระบวนการของวิถีคิดมาแล้ว อันเกิดจากปฏิบัติการทางสังคม ซึ่งคำว่า “วิถีคิด” นี้ความหมายเกิดจากการสังสมมวลประสบการณ์ของมนุษย์ และนำมาเป็นกรอบทางจริยธรรมเพื่อใช้ปฏิบัติร่วมกันทางสังคมหรือเป็นองค์รวมของหลักการหรือระบบเหตุผลที่ใช้อธิบายคุณค่าของความหมายเกี่ยวกับชีวิตของผู้คนในสังคมหนึ่ง ๆ ซึ่งผู้คนในสังคมนั้นได้สร้างสรรค์และสะสมขึ้นมา แล้วนำมาปรับใช้ให้เข้ากับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมที่แตกต่างกัน ดังนั้น “วิถีคิด” จึงเป็นเสมือนพลังของความคิดของชุมชนที่มีความหลากหลาย แล้วจึงประสานหลอมรวมให้เป็นรูปแบบเชิงปฏิบัติการภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมและสภาวะแวดล้อมของชุมชน

จากการศึกษารวบรวมแนวคิดทฤษฎีที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น แสดงให้เห็นว่า การนำเอาแนวคิดดังกล่าวมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ นั้น ได้มีปรากฏมาแล้วในการศึกษาวิจัยต่าง ๆ แต่อย่างไรก็ตาม งานศึกษาวิจัยเรื่องตำนานอุรังคธาตุ ยังไม่ปรากฏว่ามีการนำเอาแนวคิดทฤษฎีสัมพันธบท และวิธีคิดมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์แต่อย่างใด ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่า หากนำแนวคิด “สัมพันธบท” “การแพร่กระจายของนิทาน” และ “วิธีคิด” มาใช้ในการทำวิจัยในหัวข้อเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุ ในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุ น่าจะช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์ของข้อมูลต่าง ๆ ที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุได้อย่างกว้างขวางและลุ่มลึกยิ่งขึ้น ตลอดจนทำให้เข้าใจถึงวิธีคิดที่เป็นสากลและท้องถิ่นได้ดียิ่งขึ้น ทั้งนี้ผลของการวิจัยเกี่ยวกับสัมพันธบทในตำนานอุรังคธาตุนั้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอไว้ในบทที่ 4 ส่วนผลของการวิจัยเกี่ยวกับวิธีคิดในตำนานอุรังคธาตุ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอไว้ในบทที่ 5 ต่อไป



บทที่ 3

ความหลากหลายของตำนานอุรังคธาตุในสังคมลุ่มน้ำโขง

ตำนานอุรังคธาตุนั้น เป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่ถูกเขียนขึ้นสมัยอาณาจักรล้านช้าง ปรากฏอยู่ในความรับรู้ของผู้คนในสังคมลุ่มน้ำโขงอย่างหลากหลาย ทั้งนี้หากศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของตำนานอุรังคธาตุ พบว่าตำนานอุรังคธาตุ เป็นตำนานพระธาตุ ตำนานพระบาทในชุมชนลุ่มน้ำโขง ใน การนี้ ผู้วิจัยจึงได้ให้ความรู้เกี่ยวกับของตำนานที่ว่าด้วยตำนานพระธาตุตำนานพระบาท ที่มีอิทธิพล ต่อตำนานอุรังคธาตุ ตลอดจนได้ให้ความรู้เกี่ยวกับความหลากหลายเกี่ยวกับตำนานอุรังคธาตุที่มี เผยแพร่หลายอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขง ในการนี้ จึงได้แบ่งประเด็นที่จะนำเสนอออกเป็น 3 ประเด็น ได้แก่

- 3.1 ความหลากหลายว่าด้วยวรรณกรรมในสังคมลุ่มน้ำโขง
- 3.2 ความหลากหลายว่าด้วยตำนานพระธาตุ
- 3.3 ความหลากหลายว่าด้วยตำนานอุรังคธาตุ

3.1 ความหลากหลายว่าด้วยวรรณกรรมในสังคมลุ่มน้ำโขง

หากมองย้อนดูประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่มีกล่าวถึงการเข้าเผยแผ่เข้ามาของ พระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ เชื่อกันว่า พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปยังดินแดนต่าง ๆ อย่าง กว้างขวางหลังจากที่มีการทำสังคายนาครั้งที่ 3 แล้ว ดังที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (2555) ได้กล่าวว่า หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ 3 เดือน คณะสงฆ์ได้ร่วมกันสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นครั้งแรกที่ ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างเขาเวภารบรรพต ใกล้เมืองราชคฤห์ ในเวลา 7 เดือนจึงสำเร็จ โดยได้รับความ อุปถัมภ์จากพระเจ้าอชาตศัตรู ต่อมา พ.ศ. 100 ได้มีการสังคายนาครั้งที่ 2 ที่วาฬิการาม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชีใช้เวลา 8 เดือนจึงเสร็จ โดยได้รับความอุปถัมภ์จากพระเจ้ากาลาโศกราช จนกระทั่งถึง พ.ศ. 235 ได้มีการกระทำสังคายนาครั้งที่ 3 ที่วัดโศการาม เมืองปาฏลีบุตร แคว้นมคธ ใช้เวลา 9 เดือน โดยได้รับความอุปถัมภ์จากพระเจ้าอโศกมหาราช หลังจากการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 นี้ พระเจ้าอโศกทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเจดีย์ 84,000 องค์ และวิหาร 84,000 หลัง ทว่าทั้งพระนคร โดยมีพระอินทคุตตะระผู้ฤทธานุภาพเป็นนวกัมมัญญาฐายี ทั้งยังได้มีการจัดคณะพระธรรมทูตออกไป เผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ ออกเป็น 9 คณะ คือ

- 1) พระมัชฌันติกะไปกัสมীর-คันทารัฐ
- 2) พระมหาเทวะไปมหิงสกมณฑล
- 3) พระรักชิตะไปนวนาสีรัฐ

- 4) พระโยนภธรรมรักชิตไปอปรัตนกะรัฐ
- 5) พระมหาธรรมรักชิตไปมหารัฐ
- 6) พระมหารักชิตไปโยนกรรัฐ
- 7) พระมัชฌิมะไปเทศภาคแห่งหิมวันต์
- 8) พระโสณะและอุตตระไปสุวรรณภูมิ
- 9) พระมหินทะไปตัมพปณิทวีป (ลังกา)

หลังจากการทำสังคายนาครั้งที่ 3 ทำให้พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปยังดินแดนต่าง ๆ โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาในสายของพระโสณะและอุตตระที่เผยแผ่มายังสุวรรณภูมิ ซึ่งสุวรรณภูมิในที่นี้เป็นพื้นที่ที่มีอาณาบริเวณที่กว้างขวางมาก ดังที่ สิริวัณน์ คำวันสา (2541: 16-17) ได้แบ่งกลุ่มคนที่อยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิออกเป็น 5 กลุ่มคือ

- 1) พวกมอญ ลงมาจากลุ่มน้ำสาละวินลงมาทางอัสสัมและมาตั้งมั่นอยู่ ณ บริเวณตอนใต้ของพม่าและตอนล่างของประเทศไทยปัจจุบัน
- 2) พวกพม่า เป็นพวกธิเบตอพยพลงมาจากอัสสัมและมาตั้งมั่นอยู่ ณ บริเวณตอนกลางของพม่าในปัจจุบัน
- 3) ละว้าหรือลัวะ พวกนี้ในครั้งโบราณได้กระจายอยู่ตามลุ่มน้ำเจ้าพระยาและที่ราบสูงอีสาน ต่อมาก็ค่อย ๆ สูญพันธุ์ไปที่ละน้อย เพราะถูกชาติอื่นเบียดเบียนและกลืนชาติ เวลานี้ยังมีอยู่บ้างตามบริเวณป่าเขา จังหวัดนครราชสีมา ชัยภูมิ เพชรบูรณ์ ตลอดถึง ภาคเหนือที่ลำพูน เป็นต้น
- 4) พวกมลายู กระจายอยู่ตามฝั่งทะเล จากญวนใต้ไปถึงแหลมมลายู และอยู่ตามหมู่เกาะใกล้เคียง เช่น เกาะชวา สุมาตรา เป็นต้น
- 5) ขอม เชื้อสายเดียวกับพวกมอญ และมักจะเรียกรวมกันว่า “ตระกูลมอญเขมร” กระจายอยู่ตอนใต้ลุ่มแม่น้ำโขง และบางส่วนของภาคอีสาน

พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิที่ในอดีตมีผู้คนหลายกลุ่มชาติพันธุ์สำหรับประเทศไทยเคยเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่สุวรรณภูมิที่ได้รับรับเอาพระพุทธศาสนาในสายพระธรรมทูตสายที่ 8 ของพระโสณะและอุตตระด้วยเช่นกัน ดังที่ เสถียรพงษ์ วรรณปก (2525: 34-44) ได้แบ่งยุคสมัยการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยออกเป็น 4 ยุคด้วยกันคือ

ยุคที่ 1 ยุคเถรวาทแบบอโศกมหาราช (พ.ศ. 218) พระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์การทำสังคายนาครั้งที่ 3 ณ กรุงปาฏลิบุตร ได้ส่งพระธรรมทูตไปประกาศศาสนาในดินแดนต่าง ๆ รวม 9 สาย ใน 9 สายนั้น พระโสณะ และพระอุตตระ เป็นสายหนึ่งได้นำพระพุทธศาสนาเผยแผ่ในสุวรรณภูมิ ซึ่งสันนิษฐานกันว่าส่วนมากมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐม เพราะค้นพบพยานหลักฐานทางโบราณคดีหลายอย่างเช่น พระปฐมเจดีย์ เป็นทรง “โอคว่ำ” ศิลปะแบบเดียวกับสาญจิสถูปสมัยพระเจ้าอโศก พบธรรมจักรบันทึก “เย ธมมา” (หัวใจศาสนา) และเสาศิลาแปดเหลี่ยม

ยุคที่ 2 ยุคมหายาน (พ.ศ. 620) พระเจ้ากนิษกะมหาราช ทรงอุปถัมภ์สังคายนาครั้งที่ 4 ของฝ่ายมหายาน ทรงส่งสมณทูตออกไปประกาศศาสนายังประเทศเอเชียกลางและประเทศอื่นใกล้เคียง พระเจ้ามิ่งดี กษัตริย์ประเทศจีนได้นำพระพุทธศาสนาจากเอเชียกลางไปเผยแพร่ในประเทศจีน และได้ส่งคณะทูตมาสันถวไมตรียังประเทศไทย สมัยชนชาติไทยยังเป็นอาณาจักรอัยลาว ขุนหลวงเม้า กษัตริย์อาณาจักรอัยลาวที่นครไทยงายลาว ได้หันมานับถือพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก และใน พ.ศ. 1300 กษัตริย์ศรีวิชัย ในเกาะสุมาตราเรืองอำนาจ แผ่ขยายอาณาจักเข้ามาถึงจังหวัดสุราษฎร์ธานี กษัตริย์ศรีวิชัยนับถือพุทธศานาหมายาน จึงนำเอาพุทธศานาหมายานเข้ามาเผยแพร่ภายใต้ของประเทศไทย ประจักษ์พยานทางโบราณสถานในสมัยนี้ เช่น พระธาตุไชยา พระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช เป็นต้น นอกจากนั้น ในปี พ.ศ. 1550 กษัตริย์กัมพูชาราชวงศ์สุริยวรมัน เรื่องอำนาจแผ่อาณาจักรลงมาทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางของประเทศไทย และตั้งเมืองละโว้ (ลพบุรี) ให้เป็นเมืองหลวงสำหรับเป็นศูนย์การปกครองดินแดนแถบนี้ กษัตริย์กัมพูชา ทรงนับถือศาสนาพุทธฝ่ายมหายานผสมศาสนาพราหมณ์ ประชาชนถิ่นนี้จึงรับเอาพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาทดั้งเดิมทั้งมหายานและศาสนาพราหมณ์

ยุคที่ 3 ยุคเถรวาทแบบพุททาม พ.ศ. 1600 พระเจ้าอนุรุธมหาราชหรืออินรธามังช่อ กษัตริย์พุททามเรืองอำนาจทรงปราบรามัญรวมพม่าเข้าได้ทั้งหมด แล้วแผ่อาณาเขตเข้ามาถึงอาณาจักรล้านนา ลานช้าง จนลพบุรีและทวารวดี พระเจ้าอนุรุธทรงเลื่อมใสพุทธศาสนาแบบเถรวาท พุทธศาสนาแบบพุททามจึงมีอิทธิพลต่อประชาชนไทยในดินแดนฝ่ายเหนือ

ยุคที่ 4 ยุคเถรวาทแบบลังกาวงศ์ พุทธศาสนาในยุคนี้ เป็นแบบฉบับที่นับถือกันมาในประเทศไทยตราบเท่าปัจจุบัน ซึ่งได้เผยแพร่มายังประเทศไทยในยุคสมัยต่าง ๆ คือยุคสุโขทัย ยุคล้านนา ยุคอยุธยา ยุครุ่งธนบุรี และยุครัตนโกสินทร์ตามลำดับ

พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์นี้เอง ได้มีอิทธิพลต่อสังคมไทยอย่างมาก ดังที่ สุภาพรธณ ฦ บางช้าง (2535: 1) ได้กล่าวว่า ถึงแม้ว่าพระพุทธจะเข้ามาเผยแพร่ในดินแดนไทยตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชปกครองประเทศอินเดีย พระพุทธศาสนาแบบเถรวาทอย่างที่เป็นแม่แบบของพุทธศาสนาในบ้านเมืองเราได้ตั้งมั่นคงเป็นครั้งแรกในสมัยสุโขทัย พระพุทธศาสนาที่รับมาในครั้งนั้นได้แบบอย่างมาจากประเทศลังกา พระพุทธศาสนาเถรวาทของลังกาที่ไทยรับมานั้นเป็นลักษณะของพุทธศาสนาที่เจริญสืบต่อมาจากพุทธศาสนาในอินเดีย ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ชาวลังกาเริ่มนับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาทในสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะนำพระพุทธศาสนาเข้ามาตั้งมั่นในลังกา

สำหรับดินแดนอีสานในอดีตก็ได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศก และได้แบบอย่างพระพุทธศาสนาจากลังกาผ่านอาณาจักรล้านช้างด้วยเช่นเดียวกัน ดังที่ สุขพัฒน์ อนนท์จารย์ (2558: 122-123) ได้กล่าวว่า การศึกษาประวัติความเป็นมาพระพุทธศาสนาในอีสาน

สาระสำคัญก็คือการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศลาว เพราะดินแดนอีสานแต่ครั้งก่อนเคยปกครองด้วยเจ้าผู้ปกครองของอาณาจักรล้านช้าง ในยุคเริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม และเคยเป็นดินแดนที่ปกครองด้วยอาณาจักรขอมอยู่ 2 สมัยด้วยกัน ยุคแรกก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 และยุคหลังนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18-19 เป็นพระพุทธศาสนาแบบมหายาน แล้วผสมผสานกันระหว่างนิกายมหายานกับนิกายเถรวาท ที่เป็นพระพุทธศาสนาแบบอีสานในยุคปัจจุบัน ที่มีส่วนผสมผสานคติความเชื่อแบบดั้งเดิม ที่นับถือผีสางเทวดา พญานาค พญาแถนมาก่อน ต่อมาเป็นศาสนาพราหมณ์ฮินดู ที่เข้ามาก่อนพระพุทธศาสนาจะเข้ามาเผยแผ่ ชาวอีสานก็รับมาผสมกับคติความเชื่อเก่ากันอย่างลงตัว แล้วก็ใช้เป็นการเชื่อของตนจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะความเป็นคนอีสาน ดังนั้น ศาสนาดั้งเดิมของชาวอีสานหรือชาวลาวนั้น คือศาสนาผี ศาสนาบูชาธรรมชาติ โดยเฉพาะแถน ต่อมามีการนับถือศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธตามลำดับ แต่ยังคงศาสนาดั้งเดิมยังไม่หมดไปจากวัฒนธรรมลาว บางพิธีปรับตัวเข้ากับศาสนาพุทธจนกลายเป็นลักษณะเฉพาะตัวของลาว คือพิธีแห่บั้งไฟ พิธีแรกนาขวัญ และพิธีในบางอย่างในฮีต 12 เป็นต้น ในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มปกครองอาณาจักร ศาสนาผียังมีบทบาทสูงในสังคม พระนางแก้วเกียงยา พระมเหสี เห็นชาวเมืองบูชาแถน ฆ่าสัตว์บูชาญ่มากมาย ทรงไม่สบายพระทัยอย่างมากจึงอ้อนวอนพระสวามีให้นิมนต์พระสงฆ์ และพระพุทธศาสนาจากกัมพูชา พระเจ้าฟ้างุ้มทำตาม พุทธศาสนาจากกัมพูชาจึงเริ่มเข้ามามีบทบาทแทนศาสนาผี ในยุคนี้พระพุทธศาสนาแบบจีนได้รับการแพร่หลาย ประชาชนส่วนมากได้นับถือพุทธศาสนา แต่ผสมผสานไปกับการนับถือผี การนับถือธรรมชาติหลังจากนั้น นักปราชญ์ลาวหลายท่านสันนิษฐานว่า การเข้ามาของพุทธศาสนาในลาวนั้นมีหลายหน แต่ที่ใหญ่ ๆ แบ่งออกเป็น 4 ช่วงด้วยกันคือ 1) พุทธศาสนาแบบเถรวาทดั้งเดิม 2) พุทธศาสนามหายานแบบจีน 3) พุทธศาสนาเถรวาทแบบกัมพูชา และพุทธศาสนาเถรวาทแบบนิกายธรรมยุตจากไทย

นอกจากนั้น ธิดา สาระยา (2539: 17-31) ได้ให้ความเห็นว่า พุทธศาสนาได้เข้ามาในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในอดีตตั้งแต่สมัยทวารวดี ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่เผยแผ่เข้ามาทำให้ชุมชนในท้องถิ่นพัฒนาขึ้นเป็นสังคมเมือง เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางกายภาพและแนวความคิดเชื่อมีการรับแนวความคิดเชื่อในพุทธศาสนาที่มีต้นแบบมาจากวัฒนธรรมอินเดียทั้งพุทธศาสนานิกายเถรวาท และพุทธศาสนานิกายมหายานเข้ามาปรับใช้จนเกิดการพัฒนาโครงสร้างทางสังคมและการเมืองการปกครองที่ซับซ้อนขึ้น อย่างไรก็ตาม เมืองในสมัยทวารวดีในอีสานมีลักษณะรูปแบบที่เป็นท้องถิ่นโดยการปรับและปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพของพื้นที่ในระยะเวลาไล่เลี่ยกันระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16 เมืองในอีสานได้รับกระแสวัฒนธรรมจากอาณาจักรเจนละหรืออาณาจักรเขมรโบราณสมัยก่อนพระนคร ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่มีต้นแบบจากอินเดียเช่นกัน โดยมีศูนย์กลางอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง วัฒนธรรมเจนละมีแนวความคิดเชื่อตามแบบในศาสนาฮินดู และพุทธศาสนานิกายมหายาน สอดคล้องกับศรีศักร วัลลิโภดม (2546: 346-337) ได้กล่าวว่า

ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยเคยมีวัฒนธรรมเก่าแก่เป็นของตนเองมาก่อน ซึ่งเดิมเป็นวัฒนธรรมหินตั้ง ต่อมาในสมัยทวารวดีจึงได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งการใช้หินตั้งเป็นเครื่องหมายแสดงเขตศักดิ์สิทธิ์ในวัฒนธรรมเดิมได้ปรับมาเป็นเสมาหินอันเป็นเครื่องหมายเขตศักดิ์สิทธิ์ในคติความเชื่อทางพุทธศาสนา ซึ่งสมัยแรกผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงที่นับถือพระพุทธศาสนาจะไม่นิยมสร้างพระสถูปเจดีย์ แต่จะใช้การปักเสมาหินรอบพื้นที่เนินดินหรือบนเนินดินที่กำหนดให้เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ โดยพบว่ามีการใช้เสมาหินเพื่อกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของพระพุทธศาสนาเถรวาทในสมัยทวารวดีกระจายอยู่ทั้งในลุ่มแม่น้ำโขง ลุ่มแม่น้ำชี และลุ่มแม่น้ำมูล

ส่วน สุรัสวดี ศรีสำอาง (2546: 1-34) ได้เสนออิทธิพลพุทธศาสนาเถรวาทที่แพร่หลายเข้ามาสู่พื้นที่อาณาจักรล้านช้างไว้ว่านับจากที่มีการกำเนิดอาณาจักรล้านช้างภายใต้ราชวงศ์ฟ้าจ๋ม พระองค์มีความสัมพันธ์กับดินแดนใกล้เคียงอย่างน้อย 3 ฝ่าย กล่าวคือพระองค์เป็นราชบุตรเขยของกษัตริย์เขมร และได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาประดิษฐานในเมืองเชียงทองศูนย์กลางของอาณาจักร ด้วยการได้รับพระบางจากเขมร ซึ่งเป็นพระพุทธรูปองค์สำคัญของอาณาจักรล้านช้างในเวลาต่อมา นอกจากนี้ยังได้มีความสัมพันธ์กับเมืองอยุธยาในรัชสมัยพระเจ้าอู่ทอง ต่อมาได้มีความสัมพันธ์กับทางฝ่ายพญาผากองแห่งเมืองน่าน ในช่วงปลายรัชกาลของพระองค์

ขณะที่ รัชช ปุณโณทก (2542 ค: 3136-3177) ก็ได้แบ่งยุคสมัยการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนาในภาคอีสานออกไว้เป็น 6 สมัย ได้แก่

1) สมัยพุทธศตวรรษที่ 12-15 (ร่วมสมัยทวารวดี) พบว่ามีหลักฐานทางโบราณคดีจำนวนมากที่เป็นหลักฐานของพุทธศาสนา เช่น เสมาหินขนาดใหญ่ เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ และกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปทั้งแอ่งสกลนครและแอ่งโคราช นอกจากนี้ยังมีศิลาจารึกอักษรปัลลวะ ที่ใช้ภาษาสันสกฤต กล่าวถึงเรื่องราวทางพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

2) สมัยพุทธศตวรรษที่ 15-18 (สมัยขอมพระนคร) พบปราสาทหินขนาดใหญ่ เช่น ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง (จังหวัดบุรีรัมย์) ปราสาทหินพิมาย (จังหวัดนครราชสีมา) และปราสาทหินขนาดกลางและขนาดย่อมกระจัดกระจายทั่วไปในภาคอีสาน นอกจากนี้ยังพบศิลาจารึกอักษรขอมโบราณบันทึกด้วยภาษาสันสกฤตปะปนภาษาเขมร จนถึงบันทึกด้วยภาษาเขมรล้วน ๆ เรื่องราวที่บันทึกในศิลาจารึกนั้นกล่าวถึงเทพเจ้าฮินดูและพิธีกรรมอันเนื่องด้วยเทวสถานและเทพเจ้าประจำเทวสถานนั้น ๆ แสดงให้เห็นว่าในยุคสมัยดังกล่าวศาสนาพราหมณ์ลัทธิเทวราชาได้แพร่กระจายไปทั่วภาคอีสานอยู่ประมาณ 300-400 ปี

3) สมัยพุทธศตวรรษที่ 19-20 เป็นสมัยที่ไม่พบหลักฐานทางด้านโบราณคดี นั่นคือไม่มีโบราณวัตถุ โบราณสถาน และศิลาจารึกที่ได้สร้างขึ้นในสมัยดังกล่าว

4) สมัยพุทธศตวรรษที่ 20-23 (สมัยอิทธิพลอาณาจักรล้านช้าง) เป็นสมัยที่อาณาจักรล้านช้างครอบครองดินแดนอีสานทั้งหมด โดยเฉพาะในแอ่งสกลนครและลุ่มแม่น้ำโขง พบศิลาจารึก

จำนวนมากที่กษัตริย์ล้านช้างสร้างไว้ในภาคอีสานด้วยตัวอักษรธรรมและอักษรไทยน้อย ซึ่งเป็นอักษรที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในอาณาจักรล้านช้าง เนื้อความที่บันทึกเป็นเรื่องราวพุทธศาสนา ส่วนใหญ่กล่าวถึงการอุทิศที่ดิน ข้างทาส และนาจ้งหันถวายแก่วัดนั้น ๆ

5) สมัยพุทธศตวรรษที่ 24-25 (สมัยอิทธิพลราชธานีไทย) คือนับตั้งแต่สมัยที่พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ยกกองทัพเข้ายึดอาณาจักรล้านช้างทั้ง 3 รัฐ คือหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และนครจำปาศักดิ์ เมื่อ พ.ศ. 2322 และได้หัวเมืองอีสานทั้งหมด

6) สมัยรัชกาลที่ 5 - สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 คือนับตั้งแต่สมัยปฏิรูปการปกครองหัวเมือง (พ.ศ. 2436-2450) ที่รัฐบาลกลางได้จัดการปกครองภาคอีสานเป็นจังหวัดอำเภอ ลดอำนาจเจ้าเมืองท้องถิ่น โดยส่งข้าหลวงกำกับราชการประจำเมืองต่าง ๆ ไปควบคุมนโยบายแทนเจ้าเมืองเดิม จนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นระบบประชาธิปไตย พ.ศ. 2475

จากเหตุผลทั้ง 6 ข้อดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนาได้เข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชนภาคอีสานมาช้านานแล้ว โดยสมัยอิทธิพลอาณาจักรล้านช้างนั้น พระพุทธศาสนาในภาคอีสานบริเวณแอ่งสกลนครนั้นเจริญรุ่งเรืองมาก พระมหากษัตริย์ทรงใส่ใจในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังจึงสังเกตเห็นได้จากการอุทิศที่ดินสร้างวัด อุทิศนาจ้งหัน และผู้คนในเขตนาจ้งหันให้เสียส่วยอากรบำรุงวัด รวมทั้งการอุทิศคนจำนวนมากให้เป็นข้าพระโยมสงฆ์ (ข้าโอกาส) อันสะท้อนให้เห็นว่าอาณาจักรล้านช้างในอดีตนั้น พระมหากษัตริย์ได้ใช้กุศโลบายในการปกครองประชาชนโดยวิธีการใช้สถาบันศาสนาเป็นแกนนำในการควบคุมความประพฤติของประชาชน นั่นคือพระมหากษัตริย์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

ขณะเดียวกัน สุขพัฒน์ อนนท์จารย์ (2558: 22-27) ได้นำเสนอพระพุทธศาสนาเข้าสู่ภาคอีสานไว้อย่างน่าสนใจว่า ดินแดนที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของไทย มีหลากหลายเชื้อชาติคือลาว เขมร จีน เวียดนาม อินเดีย ปากีสถาน และอื่น ๆ ที่เข้ามาอยู่อาศัยทำมาหากินในปัจจุบัน และเข้ามาแต่ครั้งโบราณกาล จากความเชื่อทางสังคมของชนพื้นเมืองโบราณที่ผสมผสาน ตลอดจนได้เล็กรับวัฒนธรรมใหม่ ๆ จากชมพูทวีปพัฒนาไปมาเป็นประเพณีเป็นภูมิปัญญาคนอีสานปัจจุบัน การเข้ามาของพระพุทธศาสนาสู่ภาคอีสานนั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 พระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม นับตั้งแต่พระมหากัสสปเถระพร้อมด้วยพระสงฆ์นำอรุรังคะธาตุมาบรรจุไว้ที่ภูเก้าพริก ที่ตั้งพระธาตุนมปัจจุบัน น่าจะเป็นยุคการเดินทางมาครั้งปฐมฤกษ์ ต่อมาหลังจากพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทำสังคายนาครั้งที่ 3 ณ เมืองปาฏลิบุตร ได้จัดส่งพระสงฆ์ออกไปเผยแผ่พุทธศาสนา 9 คณะ ในคณะที่ 8 ได้เดินทางมายังดินแดนสุวรรณภูมิหรืออินโดจีนปัจจุบัน พระพุทธศาสนาที่เข้ามาสุวรรณภูมิจนครั้งนั้นมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองศรีโคตรบูรณ มีพระเจ้าสุวรรณนาคเป็นเจ้าผู้ปกครองเมือง ตรงเมืองท่าแขกในปัจจุบัน สันนิษฐานว่า พระโสณและพระอุตตระผู้นำพาคณะเข้ามา และเป็นเส้นทางเรือที่ชาวอินเดียได้ทำมาค้าขายกับชาวเมืองศรีโคตรบูรณ เป็น

ช่องทางได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กันทั้งด้านการเมือง สังคม วัฒนธรรม คติความเชื่อทางศาสนา ฯลฯ แต่ในยุคนั้นยังไม่เป็นที่แพร่หลายและเป็นที่ยอมรับของชาวพื้นเมืองเท่าใดนัก เพราะยังยึดมั่นตามคติเดิมในเรื่องพญาแถน พญานาค เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังพบว่าประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 พระพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่ถูกพัฒนามาจากพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม มีพระมหาปาสมันต์เดินทางมาจากกัมพูชา ที่มีศูนย์กลางการเผยแผ่อยู่ที่นครอินทปัตถ์ ในสมัยของพระเจ้าฟ้างุ้ม ที่มีพระนามแก้วเก็งยา (พระนางคำหยาด) ให้คำแนะนำพระองค์ให้อาราธนานิมนต์มา แล้วได้รับความนิยมนอกจากชาวบ้านชาวเมืองค่อนข้างมาก ผู้ปกครองเมืองในยุคนั้นก็ให้ความสำคัญพระพุทธศาสนา จึงได้แพร่หลายเข้าสู่แผ่นดินอีสานตามลำดับ

ช่วงที่ 2 พระพุทธศาสนานิกายมหายาน พระพุทธศาสนานิกายมหายานตอนเหนืออินเดียได้เจริญขึ้น สมัยพระเจ้ากนิษกะได้ส่งคายนากับพระปาริศวะ ที่วัดกฤษณวันวิหาร แคว้นกัศมีร์แพร่หลายออกจากประเทศอินเดียไปสู่ประเทศต่าง ๆ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 6 ได้ขยายไปสู่จีนไปตามเส้นทางค้าขายหลักซึ่งใช้ติดต่อกัน คือเส้นทางสายไหม (ธิดา สารธยา, 2554: 473) การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและการค้าบนเส้นทางนี้ขยายตัว ก่อเกิดการผสมผสานวัฒนธรรมอินเดียกับวัฒนธรรมอื่น (ยุค ศรีอาริยะ, 2555: 78) เข้าสู่อาณาจักรโฆตาน (Khotan) ราว พ.ศ. 608 ปัจจุบันคือเขตปกครองตนเองซินเจียงอุยกูร์ (Xinjiang Uygur) สาธารณรัฐประชาชนจีน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2552: 31) แล้วแผ่ลงมาตามลุ่มน้ำโขงจนเข้าสู่ดินแดนอีสาน และอีกทางหนึ่งได้เดินทางบกผ่านแคว้นเบงกอลผ่านเข้ามาทางพม่าตอนเหนือก็มี เดินทางมาโดยเรือข้ามทะเลมาขึ้นที่แหลมมลายู เกาะสุมาตรา แล่นเรืออ้อมอ่าวเข้ามาทางประเทศกัมพูชา จากกัมพูชาเข้ามาดินแดนอีสานประมาณพุทธศตวรรษที่ 12

จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ได้ชี้ให้เห็นว่า ยุคก่อนหน้านี้นดินแดนอาณาจักรล้านช้างเป็นถิ่นดั้งเดิมของวัฒนธรรมที่นับถือผีแถน ผีฟ้า ผีด้ามาอยู่ก่อน นับจากยุคสมัยของขุนบรมแห่งสิบสองจุไท ซึ่งนับว่าเป็นต้นบรรพบุรุษของชาวล้านช้าง และได้มีการปรับเปลี่ยนมาสู่การนับถือพุทธศาสนามหายานตามอิทธิพลของบ้านเมืองในยุคที่รับวัฒนธรรมจากอินเดียในระยะแรก ทั้งลัทธิพราหมณ์ฮินดู และศาสนาพุทธมหายาน กระทั่งรับเอาพุทธศาสนาเถรวาทขึ้นมาจากเขมร และประการสำคัญในสมัยรัชสมัยของพระเจ้าโพธิสารราช ที่มีพระอัครมเหสีเป็นธิดากษัตริย์แห่งเมืองเชียงใหม่ ยังผลให้ความสัมพันธ์ทางการเมืองและเครือญาติที่แน่นแฟ้น อันนำไปสู่การสนับสนุนจากกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ขณะนั้น มีการอัญเชิญพระไตรปิฎกและคัมภีร์สำคัญต่าง ๆ จำนวน 60 ฉบับ มาเผยแผ่ยังล้านช้างหลวงพระบาง (เสียรชาย อักษรดิษฐ์, 2552: 26-27) ขณะที่ภาคอีสานในอดีตนั้นยังอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้าง การรับรู้เรื่องวรรณกรรมต่าง ๆ จึงเป็นการรับรู้ร่วมกัน ดังนั้นพุทธศาสนาที่เข้าสู่ภาคอีสานนั้นจึงเป็นพุทธศาสนาที่สืบทอดมาจากอาณาจักรล้านช้าง ถึงแม้ระยะ

หลังภาคอีสานได้ตกอยู่ในการปกครองของรัฐไทยก็ตาม ดังที่ บุญชู ภูศรี (2554: 2-3) ได้กล่าวว่า พุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ภาคอีสานโดยผ่านอาณาจักรล้านช้างอีกทอดหนึ่ง เพราะอีสานในอดีตนั้นได้อยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้างทั้งสิ้น อีกทั้งภาคอีสานในอดีตนั้นไม่เคยมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรล้านนาโดยตรง ชุมชนภาคอีสานจึงรับอิทธิพลด้านศาสนาจากอาณาจักรล้านช้าง ในสมัยพระเจ้าโพธิสารราช (พ.ศ. 2063-2090) นั้นพุทธศาสนามีความเจริญอย่างมาก เนื่องจากพระเจ้าโพธิสารราชได้ส่งราชทูตไปขอพระไตรปิฎก 60 คัมภีร์ และพระเทพมงคลเถระจากอาณาจักรล้านนาเมื่อ พ.ศ. 2066 ซึ่งทำให้อาณาจักรล้านช้างมีคัมภีร์พุทธศาสนาที่สมบูรณ์แบบ เพราะเป็นพระไตรปิฎกที่ผ่านการทำสังคายนามาแล้วโดยพระสงฆ์ล้านนา ในสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (2091-2114) ซึ่งได้ย้ายศูนย์กลางการปกครองมาตั้งที่เวียงจันทน์ และได้ใส่ใจหัวเมืองทางภาคใต้ของกลุ่มแม่น้ำโขงอยู่มาก เช่น สร้างวัดและศิลาจารึกวัดผดุงสุข (พ.ศ. 2094) อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย และพยายามแผ่อิทธิพลมาทางภาคอีสานของไทย โดยทั้งสร้างศิลาจารึกเพื่อเป็นการแบ่งปันเขตแดนระหว่างอยุธยากับล้านช้างไว้ที่พระธาตุศรีสองรัก (พ.ศ. 2103) อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ภายหลังจากที่ชุมชนลาวได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งในภาคอีสานมากขึ้น ในช่วงแรกที่มีการสร้างบ้านแปลงเมืองนั้น มีการคัดลอกคัมภีร์ที่ได้รับมาจากอาณาจักรล้านช้าง รวมถึงมีแนวปฏิบัติเหมือนกับล้านช้าง กระทั่งมีการปฏิรูปการปกครอง ปฏิรูปการศึกษา และการขยายพุทธศาสนาจากส่วนกลางทั้งธรรมยุติกนิกายและมหานิกาย ประชาชนในภาคอีสานจึงค่อย ๆ รัับอิทธิพลด้านการเขียนและงานเขียน รวมถึงแนวทางการปฏิบัติทางพุทธศาสนาจากกรุงเทพฯ มากขึ้นเรื่อย ๆ

นอกจากนี้วรรณกรรมที่แพร่หลายอยู่ในสังคมลุ่มน้ำโขงแล้ว จะมีทั้งวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่เป็นคัมภีร์กระแสดั้งเดิม ตลอดถึงวรรณกรรมแบบท้องถิ่น ซึ่งคัมภีร์พุทธศาสนากระแสดั้งเดิมนี้ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นวรรณกรรมที่เป็นตัวบันทึกพระธรรมคัมภีร์ต่าง ๆ หรือเรื่องราวทางพุทธศาสนา ประกอบด้วย พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก นอกจากคัมภีร์พระไตรปิฎกแล้ว ยังมีวรรณกรรมพุทธศาสนาอีกแบบหนึ่งที่อยู่นอกพระไตรปิฎก ซึ่ง ศักดิ์ศรี แยมันดดา (2543) เรียกวรรณกรรมประเภทนี้ว่า วรรณคดีที่ไม่ใช่คัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายพระไตรปิฎกหรือเป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อกล่าวถึงเรื่องราวประกอบพุทธศาสนาในแง่ใดแง่หนึ่ง แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ 1) หนังสือที่แต่งอธิบายพระไตรปิฎกโดยตรง เรียกว่า อรรถกถา ถ้าอธิบายปลีกย่อยลงไปก็จะเป็น ทีปนี ทีปิกา โขติกา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ฯลฯ 2) หนังสือที่แต่งเป็นภาษาบาลีและแปลเป็นภาษาไทยทีหลัง เป็นหนังสือที่แต่งขึ้นเพื่อเล่าเรื่องราวประกอบพุทธศาสนาในแง่ใดแง่หนึ่ง หนังสือประเภทนี้เป็นหนังสือที่แต่งเป็นภาษาสันสกฤตและมีการแปลออกเป็นภาษาไทย และหนังสือที่แต่งขึ้นเป็นภาษาไทยล้วน ๆ เช่น ไตรภูมิภคหรือ ไตรภูมิพระร่วง จามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลี ปัญญาสชาดก นันทโพนันทสูตรคำหลวง มหาชาติคำหลวง มหาวงศ์ เป็นต้น

สังคmlุ่มน้ำโขงนอกจากจะรับรู้วรรณกรรมพระพุทธศาสนาที่เป็นวรรณกรรมพระไตรปิฎก และวรรณกรรมที่ไม่ใช่พระไตรปิฎกที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ภาคอีสานยังมีวรรณกรรมพระพุทธศาสนาที่เป็นวรรณกรรมเฉพาะถิ่นของตนอีกหลายเรื่องที่ได้รับอิทธิพลหรือใช้วรรณกรรมเรื่องเดียวกันกับของอาณาจักรล้านช้างอันสืบเนื่องภาคอีสานในอดีตที่เคยอยู่ในการปกครองของอาณาจักรล้านช้าง ดังที่ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2541: 1) ได้กล่าวว่า การสร้างบ้านแปลงเมืองในภาคอีสานขึ้นมา นั้นประชาชนส่วนหนึ่งที่ย้ายข้ามพากมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงหรืออาณาจักรล้านช้างในอดีตมาตั้งบ้านในเขตจังหวัดภาคอีสาน สิ่งที่ตามมาคือชุมชนอีสานที่ย้ายมาใหม่นั้นได้นำวรรณกรรมล้านช้างเข้ามา รับใช้สังคมของตนเอง โดยยังไม่ได้รับวัฒนธรรมใหม่มาจากกรุงเทพฯ เลย จะสังเกตได้ง่าย ๆ คือ วรรณกรรมที่พบในพื้นที่ภาคอีสาน มีความเหมือนกันกับวรรณกรรมที่พบในอาณาจักรล้านช้างหรือบริเวณสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน เช่น ตำนานบ้าน ตำนานเมือง ตำนานวัด พงศาวดาร นิทาน คำสอนทางศาสนา ตำรายา กฎหมาย บทสวดในพิธีกรรมต่าง ๆ

นอกจากนั้น จารุวรรณ ธรรมวัตร (2537: 108-115) ได้แบ่งหมวดหมู่ของวรรณกรรมพุทธศาสนาเป็น 2 ประเภท คือ 1) วรรณกรรมมุขปาฐะ ได้แก่ บทสวดสรภัญญ์ 2) วรรณกรรมลายลักษณ์ ได้แก่ วรรณกรรมประเภทนิทานชาดก ตำนานพุทธศาสนาในท้องถิ่น และพระธรรมคำสอน เช่น มาลัยหมื่นมาลัยแสน ปรมัตถ์ มัคคะสงสารเทศนา ขณะเดียวกัน ธวัช ปุณโณทก (2525: 83) ได้แบ่งวรรณกรรมภาคอีสานออกเป็น 2 ประเภทเช่นกัน คือ 1) วรรณกรรมชาดกหรือชาดกนอกนิบาต คือ วรรณกรรมที่ใช้กลวิธีการประพันธ์แบบชาดกซึ่งมักจะประกอบด้วย (1) บรรยายชาดก คือการกล่าว เ้าความว่าเป็นเรื่องที้ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า (2) เนื้อเรื่อง คืออดีตชาติที่พระพุทธองค์ต้องเกิดเพื่อใช้หนี้กรรม (3) ประชุมชาดก คือตอนท้ายจะกล่าวถึงตัวละครต่าง ๆ ในเรื่องว่ากลับชาติมาเกิดเป็นบุคคลในสมัยพุทธกาล (4) ประพันธ์ด้วยภาษาบาลีแทรกอยู่ทั่วไป เพื่อให้เห็นว่าเป็น โครงเรื่องที่มีอยู่ในคัมภีร์บาลี 2) วรรณกรรมตำนานพุทธศาสนา ได้แก่ ประวัติการสืบพุทธศาสนาในดินแดนแหลมทองล้านช้าง ซึ่งเนื้อหาสาระของเรื่องกล่าวถึงตำนานพุทธเจดีย์สำคัญในภาคอีสาน ล้านช้าง และล้านนาด้วย ขณะที่ บุญชู ภูศรี (2554: 28) ได้จำแนกหมวดหมู่วรรณกรรมพุทธศาสนาไว้เป็น 7 ประเภท คือ 1) วรรณกรรมพระไตรปิฎก 2) วรรณกรรมตำนาน 3) วรรณกรรมชาดก 4) วรรณกรรมอันสงส์ 5) วรรณกรรมทำนายน 6) วรรณกรรมพิธีกรรมและบทสวด 7) วรรณกรรมเบ็ดเตล็ด

3.2 ความหลากหลายว่าด้วยตำนานพระธาตุ

ในการศึกษาความหลากหลายในกลุ่มข้อมูลว่าด้วยตำนานพระธาตุนี้ ผู้วิจัยได้ให้ความรู้เกี่ยวกับตำนานพระธาตุ ได้มีรูปแบบคล้ายคลึงกับตำนานอูร์งคราตุ ซึ่งจะเสนอให้เห็นถึงตำนานว่าด้วยพระธาตุที่มีอิทธิพลต่อตำนานอูร์งคราตุ เพื่อให้เห็นถึงโครงสร้างรูปแบบของตำนานประเภทพระ

ธาตุ ซึ่งจากการศึกษาเบื้องต้นพบว่าตำนานอุรังคธาตุ มีการนำเสนอเนื้อหาที่มีลักษณะโครงเรื่องคล้ายคลึงกับตำนานว่าด้วยพระธาตุ กล่าวคือคงปฏิเสธไม่ได้ว่าตำนานว่าด้วยพระธาตุรวมทั้งตำนานอุรังคธาตุด้วยเป็นตำนานที่ได้รับโครงสร้างรูปแบบมาจากวรรณกรรมแบบลังกาคติ ดังที่ สุเทพ พรหมเลิศ (2553: 1) ได้แสดงความคิดเห็นว่า เมื่อ พ.ศ. 236 หลังจากสังคายนาครั้งที่ 3 พระมหินทเถระ โอรสของพระเจ้าอโศกได้เป็นพระธรรมทูตนำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ที่ลังกา การประดิษฐานพระพุทธศาสนาที่ลังกาทวีปครั้งนี้ ไทยนับเป็นสังคายนาครั้งที่ 4 ถัดจากนั้น ในรัชกาลแห่งพระเจ้าวชิรมุขมณีอภัย พ.ศ. 450 ได้มีการทำสังคายนาจารึกพระไตรปิฎกที่ได้ท่องจำสืบมาช้านานนั้นเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรกในโลก และการที่พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปยังลังกาทำให้พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปพื้นที่อื่น ๆ อันเป็นพื้นที่พุทธภูมิในภายหลังด้วย เขียรชาย อักษรดิษฐ์ (2545: 33-36) ได้ให้ทัศนะไว้ว่าเมื่อพระพุทธศาสนาได้เริ่มแผ่ขยายไปถึงภูมิภาคต่าง ๆ ภายนอกอินเดีย โดยเฉพาะช่วงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ราว พ.ศ. 300 นอกจากการเผยแผ่ลัทธิความเชื่อตลอดจนพระธรรมคำสั่งสอนรวมถึงคติการสร้างสิ่งเคารพหรือพุทธเจดีย์แล้ว ยังปรากฏว่ามีคติความเชื่อที่กล่าวอ้างถึงภูมิภาคต่าง ๆ เข้าไปเกี่ยวข้องกับสมัยพุทธกาล โดยเชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปสั่งสอนพระศาสนาถึงดินแดนในภูมิภาคต่าง ๆ เหล่านั้น หรืออาจอ้างได้ว่าวัตถุนั้นเป็นบริโกศเจดีย์ได้มีมาแต่ในสมัยพุทธกาล ดังเช่นอ้างว่า得有พระเกศาของพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานหรือว่าด้วยพระพุทธองค์ได้ทรงเหยียบประทับรอยพระพุทธบาทไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นการอ้างอิงขึ้นภายหลังการอ้างในลักษณะดังกล่าวได้ถูกถ่ายทอดเป็นวรรณกรรมทางศาสนาเป็นต้นว่า ตำนานโบราณต่าง ๆ โดยที่ในแต่ละท้องถิ่นจะมีการเขียนขึ้นมาภายใต้สังคัมวัฒนธรรมพุทธศาสนา นับตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมาในเหตุการณ์การเสด็จมาเผยแผ่ศาสนาในท้องถิ่น และได้มอบสิ่งสำคัญไว้ ณ ที่แห่งนั้นเพื่อเป็นบริโกศเจดีย์ พร้อมกับแสดงพุทธทำนายภายหลังที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธ จึงได้มีคติความเชื่อเรื่องการก่อสร้างพุทธานุสรณ์ และสถูปในลักษณะของพระธาตุเจดีย์และอุเทสิกะเจดีย์ตามแห่งต่าง ๆ ในพุทธภูมิ โดยเฉพาะพุทธศาสนาในแบบหินยานหรือเถรวาท นอกจากจะยึดมั่นในพระธรรมคำสั่งสอนตามอย่างคดิลัทธิเถรวาทแล้วยังให้ความสำคัญสูงสุดต่อพระธาตุเจดีย์ อันเนื่องจากลัทธิหินยานได้ถูกทำการเผยแผ่จากอินเดียพร้อม ๆ กับการที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงแจกพระบรมสารีริกธาตุไปให้สร้างพระสถูปประดิษฐานไว้ ณ ที่ต่าง ๆ รวมถึงการมอบกิ่งตอนของต้นพระศรีมหาโพธิ์แก่ลังกาทวีปถือได้ว่าเป็นจุดกำเนิดของการมอบและการสร้างทั้งพระธาตุเจดีย์กับบริโกศเจดีย์จนกลายเป็นประเพณีนิยมในบรรดาษัตริย์และผู้นำสังคมของแว่นแคว้นต่าง ๆ ในยุคหลังสืบมาภายใต้พุทธศาสนาแบบหินยานหรือเถรวาทแบบลังกาวงศ์

พระพุทธศาสนาแบบลังกาคตินี้ได้มีความหมายและความสำคัญต่อแนวคิดของระบบการเมืองการปกครอง โดยได้ลดบทบาทของวรรณะพราหมณ์ลง ดังจะเห็นได้จากการกำหนดให้ขัตติยนารีในวรรณกษัตริย์เป็นผู้ทรงน้ำมูรธาภิเษกแต่พระมหากษัตริย์เป็นลำดับแรกแล้วจึงถึงตัวแทนของ

วรรณะพราหมณ์ และวรรณแพศย์ตามลำดับ ลักษณะเช่นนี้ได้ส่งอิทธิพลต่อมอญ พม่า และล้านนา ถึงแม้ว่าสังคมดังกล่าวไม่ได้มีระบบวรรณะเช่นเดียวกับศรีลังกา แต่แนวทางปฏิบัติได้มีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดแบบลังกาคติเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังเป็นจุดกำเนิดของคำว่า “คว่าบาตร” ซึ่งชี้ให้เห็นบทบาทของพระสงฆ์ในพุทธศาสนาลังกาวงศ์กับการปกครอง ซึ่งก็มีปรากฏหลักฐานมาแต่ครั้งพุทธศตวรรษที่ 14 หรือแม้แต่ในภาวะสงครามพระบรมสารีริกธาตุยังได้ถูกประดิษฐานในด้านพระแสงหอก และพระสงฆ์ได้รับนิมนต์ไปส่วยพุทธภูมิดังเช่นในรัชสมัยพระเจ้าทูลุฐคามนีอีกด้วย ดังนั้นจากการที่พระธาตุเป็นสิ่งที่มีความหมายและความสำคัญต่ออารยธรรมลังกาทวีป จึงปรากฏว่าลักษณะของลังกาคติได้จำแนกพระธาตุเจดีย์ออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่

1. รัตนเจดีย์ หมายถึงพระสถูปเจดีย์ที่มีพระบรมสารีริกธาตุประดิษฐานอยู่ภายใน โดยที่ไม่สามารถจะนำออกมาหรือเข้าไปสักการะภายในได้
2. สุกันธเจดีย์ หมายถึงพระสถูปเจดีย์ที่มีพระบรมสารีริกธาตุประดิษฐานอยู่ภายในโดยที่สามารถจะนำออกมาประกอบพิธีกรรมหรือเข้าไปสักการะบูชา ณ ภายในได้

โดยเฉพาะลักษณะหลังนี้ จะสัมพันธ์กับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในลังกา หากยังได้ส่งอิทธิพลไปยังดินแดนที่ยึดถือคติพุทธศาสนาลังกาวงศ์อย่างแนบแน่นดังเช่นรัฐสุโขทัย และโดยเฉพาะล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ดังจะพบว่าการให้ความสำคัญต่อพระธาตุจอมทองได้ถูกปฏิบัติในลักษณะของการเป็นสุกันธเจดีย์ตามแบบลังกาคติที่ได้มีพิธีการสร้งน้ำ การแห่อัญเชิญเฉกเช่นเดียวกับพระทันตธาตุหรือพระเขี้ยวแก้วแห่งลังกาทวีป ดังนั้นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา ดังเช่น ต้นพระศรีมหาโพธิ์ พระเขี้ยวแก้ว และพระมหาสถูป จึงได้รับการกล่าวถึงและบันทึกไว้ในงานวรรณกรรมต่าง ๆ โดยเนื้อหา ไม่ว่าจะเป็นทั้งประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี และการประกอบพิธีกรรมสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งวรรณกรรมในสมัยแรก ๆ ก็ได้แก่ มหาโพธิวงศ์ อรรถกถาฉบับภาษาสิงหล ธาตุวงศ์ และมหาเจตวันวงศ์อรรถกถา ส่วนวรรณกรรมสมัยต่อมาได้แก่ คัมภีร์ทีปวงศ์ และคัมภีร์มหาวงศ์

วรรณกรรมพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่ได้เข้ามาเผยแผ่ในดินแดนเอเชียอาคเนย์มักจะปรากฏเป็นภาษาสิงหล และภาษาบาลีเป็นหลัก สำหรับใช้สื่อสารเนื้อหาและเรื่องราวคำสอนทางศาสนาทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตลอดจนจารึกต่าง ๆ ในวัฒนธรรมพุทธศาสนาลังกาวงศ์ โดยเฉพาะในมอญ พม่า สยาม ล้านช้าง และเขมร โดยเฉพาะพระภิกษุเป็นผู้มีบทบาทในการประพันธ์ และได้ผลิตผลงานด้านศาสนามากมายทั้งจากศูนย์กลางที่ลังกาโดยตรงหรือจากมอญแม้กระทั่งจากภูมิภาคแถบนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคัมภีร์มหาวงศ์ ถือได้ว่าเป็นพงศาวดารทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของศรีลังการวมถึงประวัติพุทธศาสนาตามแบบลังกาคติที่ได้ส่งอิทธิพลแก่ดินแดนที่นับถือพุทธศาสนาดังกล่าว ซึ่งมีความหมายและความสำคัญในลักษณะของการทำหน้าที่เป็นกรอบของแนวความคิดภายใต้

กระบวนการแพร่กระจายวัฒนธรรม อันเป็นเหตุให้เกิดปรากฏพระเถระท้องถิ่นได้มีความแตกฉานทางด้านภาษาบาลีที่ได้ประพันธ์ผลงานทางศาสนาเผยแผ่อยู่ทั่วไปในแต่ละท้องถิ่น

เนื้อหาในคัมภีร์มหาวงศ์พรรณนาไว้ว่าหลังพระพุทธปรินิพพานพระสรณศิษย์ของพระสารีบุตร อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุไปบรรจุไว้ที่มหายังคณเจดีย์ ความเชื่อเรื่องการบูชาพระบรมสารีริกธาตุเกิดจากทฤษฎีที่ว่า การได้เห็นพระธาตุเป็นตุ๊กตาได้เฝ้าพระพุทธเจ้า ดังที่พระมหินทเถระถวายพระพรพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะว่า “ธาตุสุ ทิฏฐุสสุ ทิฏฐุสสุ โหติ ชิน” แปลว่า เมื่อได้เห็นพระธาตุทั้งหลายก็เป็นอันเฝ้าพระพุทธเจ้า” หลังจากที่พระมหินทเถระได้นำพระพุทธรูปจากอินเดียเข้าสู่ลังกาแล้ว ท่านได้ถวายคำแนะนำให้พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงสร้างพระสถูปเพื่อเป็นประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงสร้างสถูปปารามเป็นแห่งแรก ดังปรากฏเนื้อความในคัมภีร์มหาวงศ์บทที่ 28 บทที่ 29 บทที่ 30 และบทที่ 31 ในบทที่ 31 นั้น พรรณนาว่าเมื่อคราวบรรจุพระสารีริกธาตุ พระสงฆ์ได้สั่งให้โสณุตตรสามเณรไปอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาจากนาคภพ เมื่อได้พระธาตุมาแล้ว พระเจ้าทูลฐคามณีกายโปรดให้มีพิธีสมโภชเป็นการใหญ่ ในพิธีนั้นทรงทูลอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุไว้เหนือพระเศียร พระบรมสารีริกธาตุได้แสดงปาฏิหาริย์ พระเจ้าทูลฐคามณีกายทรงเลื่อมใสมากได้ทรงถวายราชสมบัติลังกาแก่พระบรมสารีริกธาตุถึง 3 ครั้ง ในรัชสมัยของพระเจ้าทูลฐคามณีกายนี้ พระองค์ทรงอัญเชิญพระธาตุบางส่วนบรรจุไว้ในพระแสงหอกก่อนทำสงครามเพื่อเป็นการป้องกันภัย ทำให้พระธาตุได้รับความเชื่อถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สำหรับป้องกันภัยอันตราย หลังจากรัชสมัยของพระเจ้าทูลฐคามณีกายได้มีการสร้างสถูปอีกจำนวนมากทั่วลังกาแล้วบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ทุกแห่ง โดยได้แบ่งส่วนพระสารีริกธาตุมาจากเจดีย์บรรพต ความเชื่อเรื่องการบูชาพระสารีริกธาตุจึงแพร่ไปในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวลังกา (สุเทพ พรหมเลิศ, 2553: 146-147)

นอกจากนั้น สุเทพ พรหมเลิศ (2553: 49) ยังได้ชี้ให้เห็นว่าความนิยมในการสร้างพระธาตุได้แพร่หลายเข้ามาสู่สุวรรณภูมิจากอิทธิพลของคัมภีร์มหาวงศ์ และที่สำคัญคือเป็นต้นแบบให้กับตำนานอุรังคธาตุก็เป็นได้ คัมภีร์มหาวงศ์นี้เป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฝ่ายลังกาวงศ์ แต่งขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 1002-1020 เป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาสาระขนาดยาว เพื่อเรียบเรียงตำนานพระพุทธศาสนาในลังกามีเรื่องราวประวัติพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าเสด็จไปลังกาทวีปทรงพบยักษ์ (ชาวพื้นเมือง) มีพุทธปาฏิหาริย์แสดงอิทธิฤทธิ์ เกิดฟ้าร้องฟ้าผ่าห้วยักษ์ ในที่สุดยักษ์ยอมรับพระพุทธศาสนา และทรงมีพุทธพยากรณ์หลังจากนั้นพุทธศาสนาเจริญเติบโตในลังกา โครงสร้างงานแบ่งเนื้อหาเป็นสองตอน คือตอนแรก แต่งประวัติพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป การเผยแผ่ศาสนาโดยพระพุทธเจ้าเสด็จลังกาถึง 3 ครั้ง 1) มาที่มหายังคณเจดีย์หลังจากตรัสรู้แล้ว 9 เดือน ทรงชำระเกาะลังกาให้ปราศจากเหล่ายักษ์ที่อยู่ประจำในเกาะลังกาให้เป็นที่อยู่ของมนุษย์ต่อไป ครั้งที่ 2) หลังจากตรัสรู้แล้ว 5 ปี และครั้งที่ 3 หลังจากตรัสรู้ 8 ปี ครั้งที่ 3 นี้ ทรงประทับรอยพระพุทธรูปบาทไว้ที่ยอดภูเขาสุมนภูฏ เป็นต้น

ขณะเดียวกัน สรัสวดี อ๋องสกุล (2558: 11-12) ได้แสดงทัศนะไว้ว่าคัมภีร์มหาวงศ์นี้จัดได้ว่าเป็นต้นแบบให้การแต่งตำนานพระพุทธรักษา โดยพระสงฆ์จากเมืองต่าง ๆ นำมาเป็นแบบอย่าง การเขียนประวัติพระพุทธรักษาที่เผยแพร่จากลังกาเข้ามาถึงดินแดนบ้านเมืองของตน โดยเนื้อหา เริ่มต้นจากการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าทรงพบกับชาวพื้นเมือง ทรงมีเทศนาธรรมมอบเกศาธาตุหรือ ประทับรอยพระบาท และมีพุทธทำนายอนาคตของสถานที่แห่งนั้น และจะมีวงศ์ของกษัตริย์ที่เป็น องค์อัครศาสนูปถัมภ์พระพุทธรักษาสืบต่อไป โครงเรื่องเช่นนี้มีอิทธิพลต่อการแต่งตำนานพระธาตุ พระบาทและตำนานมูลศาสนา จามเทวีวงศ์ และชินกาลมาลีปกรณ์

สอดคล้องกับเจียรชาย อักษรดิษฐ์ (2545: 36-37) ได้แสดงทัศนะเอาไว้ว่าเมื่อเวลาผ่านไป ความหลากหลายในเรื่องของการสร้างพระธาตุเจดีย์ก็มีมากขึ้นทั้งทางด้านการเขียนตำนาน และ รูปแบบการสร้างพระสถูป โดยเฉพาะตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมานั้น ถือได้ว่าเป็นสมัยที่สังคม และวัฒนธรรมในดินแดนสุวรรณภูมิ รัฐต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใหม่และร่วมสมัยในยุคนี้ไม่ว่าจะเป็น ภาคเหนือ กลาง อีสานหรือใต้ ล้วนเป็นสังคมของพุทธศาสนาหินยานหรือเถรวาทแบบลังกาวงศ์ มี ภาษาไทยและอักษรไทยเป็นเครื่องมือสื่อสารกันทั้งเรื่องของทางโลกและทางศาสนา ภายใต้อิทธิพล ภาษาบาลี-สันสกฤตมีทั้งปรากฏในศิลาจารึก หนังสือใบลาน และสมุดข่อย ทำให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ศาสนาและสังคมเด่นชัดขึ้น โดยเฉพาะทางล้านนาที่มีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้แต่งและเรียบเรียงตำนาน ประวัติความเป็นมาของพระธาตุเจดีย์ไว้ชัดเจน ซึ่งประวัติพระธาตุหรือตำนานพระธาตุนั้นหมายถึง ตำนานหรือประวัติความเป็นมาของบ้านเมืองแต่ละท้องถิ่นด้วย เอกสารสำคัญของล้านนาที่นับได้ว่าเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพุทธศาสนาและบ้านเมืองก็คือบรรดาด้านานต่าง ๆ ซึ่งพระเถระที่เป็นปราชญ์ชาวล้านนาในสมัยต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ได้แต่งขึ้น เช่น ตำนานมูลศาสนา แต่งโดย พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณเจ้า ตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ แต่งโดยพระรัตนปัญญาเถระ คัมภีร์ มังคลัตถทีปนี แต่งโดยพระสิริมงคลอาจารย์ ตำนานจามเทวีวงศ์ แต่งโดย พระโพธิสังสี เมื่อพิจารณาถึง โครงสร้างของการเขียนวรรณกรรมขึ้นสำคัญของลังกาที่ให้ความสำคัญต่อพระธาตุเจดีย์แล้ว คัมภีร์ มหาวงศ์และคัมภีร์ภูวงศ์น่าจะเป็นต้นแบบให้กับรูปแบบการแต่งตำนานพระธาตุเจดีย์ในสยาม โดยเฉพาะล้านนาไทย สรุปได้ว่าความนิยมในการแต่งหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนา รวมถึงตำนาน พระพุทธบาทและตำนานพระธาตุเจดีย์เกิดขึ้นภายหลังจากความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ใน อาณาจักรล้านนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา โดยถือคติการแต่งหนังสือและตำนานเพื่อสืบ พุทธศาสนาตามแบบพระภิกษุชาวลังกาและมอญที่แต่งหนังสือมหาวงศ์ และมีรูปแบบการเล่าเรื่องใน ลักษณะเดียวกัน สอดคล้องกับมนวิภา เจียรจันทร์พงษ์ (2522) ได้ชี้ให้เห็นว่า ความรู้เกี่ยวกับความ เป็นไปของพุทธศาสนาครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชและความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในลังกาทวีป ตลอดจนความเชื่อต่าง ๆ ตามคติทางพุทธศาสนา รวมทั้งเรื่องความสำคัญของพระบรมสารีริกธาตุ การสถาปนารอยพระพุทธรบาทและพระธาตุเจดีย์ตกทอดมาเป็นความรู้ของพุทธศาสนิกชนรุ่นต่อ ๆ

มาจนปัจจุบัน ในส่วนของต้นฉบับหนังสือตำนานพระพุทธรูปและตำนานพระธาตุเจดีย์ที่ได้สถาปนาขึ้นในประเทศไทยที่เก่าที่สุดได้บันทึกขึ้นไม่เก่าไปกว่าต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ขณะที่ความนิยมในการแต่งหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนา รวมทั้งหนังสือตำนานพระพุทธรูปและตำนานพระธาตุเจดีย์เกิดขึ้นภายหลังจากความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาคติลังกาวงศ์ในอาณาจักรล้านนาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา โดยถือคติการแต่งหนังสือเพื่อสืบพุทธศาสนาตามแบบพระภิกษุชาวลังกาที่แต่งหนังสือมหายานและมีการแบบแผนหรือรูปแบบการเล่าเรื่องในลักษณะเดียวกัน

ตำนานอุรังคธาตุ ก็เป็นอีกตำนานเรื่องหนึ่งที่มีแบบแผนหรือรูปแบบการนำเสนอเรื่องราวจากคัมภีร์มหายานซึ่งผ่านการลอกเลียนแบบตำนานที่มีรูปแบบว่าด้วยตำนานพระธาตุ อันเป็นการเล่าเรื่องเกี่ยวกับการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ โดยเฉพาะเรื่องราวว่าด้วยอุรังคธาตุเป็นสำคัญ ซึ่งมีเนื้อหาเริ่มต้นเรื่องราวว่าด้วยการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า แล้วทรงพบปะชนพื้นเมือง ประทับรอยพระพุทธรูป และมีพุทธทำนายถึงอนาคตว่าสถานที่แห่งนั้นพระพุทธรูปจะเจริญรุ่งเรือง และต่อมาหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ได้มีการนำเอาพระบรมสารีริกธาตุโดยเฉพาะพระอุรังคธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูเก้าหรือภูผากำแพง อันเป็นต้นเหตุการณของเรื่องราวว่าด้วยตำนานอุรังคธาตุเป็นลำดับต่อมา ซึ่งการสร้างเรื่องราวในลักษณะนี้น่าจะมีการหยิบยืมแนวคิดด้านรูปแบบมาจากโครงสร้างรูปแบบว่าด้วยตำนานพระธาตุในลังกาทวีปที่ได้เผยแพร่เข้ามายังดินแดนต่าง ๆ ในสุวรรณภูมิดังที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น ซึ่งหนึ่งในตำนานว่าด้วยตำนานพระธาตุนั้น ตำนานอุรังคธาตุก็จัดเป็นตำนานหนึ่งที่สำคัญและเป็นตำนานที่มีอิทธิพลต่อผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง อันสะท้อนเห็นถึงความเป็นดินแดนทางพระพุทธศาสนาผ่านเรื่องราวในตำนานอุรังคธาตุอันสืบเรื่องมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนปัจจุบัน

ดังกล่าวไว้แล้วข้างต้นเกี่ยวกับวรรณกรรมพุทธศาสนาแบบลังกาคติ โดยเฉพาะคัมภีร์มหายาน ได้มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมพุทธศาสนาประเภทตำนานว่าด้วยพระธาตุในดินแดนเอเชียอาคเนย์ จนทำให้เกิดการแต่งวรรณกรรมพุทธศาสนาประเภทตำนานขึ้นอีกหลายเรื่อง กล่าวคือหลังจากที่พุทธศาสนิกายลังกาวงศ์ได้เผยแผ่เข้ามาในพื้นที่สุวรรณภูมิในระยะเวลาหนึ่ง ตลอดถึงเผยแผ่เข้ามายังอาณาจักรล้านช้างและอีสานตามลำดับแล้ว พระพุทธรูปศาสนิกายลังกาวงศ์ได้มีอิทธิพลต่องานเขียนในลักษณะที่เป็นตำนาน ดังที่ เจริญชาย อักษรดิษฐ์ (2545: 36-37) ได้ชี้ให้เห็นว่า การแต่งวรรณกรรมว่าด้วยตำนานพระธาตุเจดีย์แบบลังกาคตินั้นยังปรากฏในท้องถิ่นต่าง ๆ อีกมากมาย เช่น ตำนานพระธาตุคอกตอง ตำนานพระธาตุแช่แห้ง ตำนานพระธาตุลำปางหลวง ตำนานพระธาตุช่อแฮ ตำนานพระธาตุจอมทอง เป็นต้น ทั้งที่มีอายุร่วมสมัยกันแต่ขึ้นในภายหลัง โดยที่ตำนานเหล่านี้ก็กล่าวถึงการแพร่เข้ามาของพุทธศาสนาซึ่งจะแสดงความสัมพันธ์กันระหว่างดินแดนต่าง ๆ ในแถบนี้ของช่วงยุคสมัยเดียวกัน และใกล้เคียงกันนับตั้งแต่เมืองพุกาม หรือญชัย นครศรีธรรมราช ละโว้ สุโขทัย รวมถึงล้านนาและล้านช้าง

ขณะที่ อุชณีย์ ธงไชย (2540: 76-77) ก็ได้ให้ทัศนะไว้ว่าจากการที่ตำนานส่วนใหญ่เริ่มเขียนขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นระยะที่พุทธศาสนาลังกาวงศ์มีความเจริญมากในเขตภูมิภาคแถบนี้ และส่วนใหญ่เขียนโดยพระสงฆ์ ทำให้ตำนานได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาลังกาวงศ์สูงมาก จนกลายเป็นลักษณะเด่นที่สำคัญของหลักฐานประเภทนี้ จะเห็นได้ว่าแนวคิดและคำสอนต่าง ๆ ในศาสนา เช่น คำสอนในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรม กรรมดีและกรรมชั่ว จะถูกแทรกอยู่ในนิทาน นิยาย และคำบอกเล่าต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในจารีตการเขียนตำนาน โดยแบ่งงานเขียนตำนานออกเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) ตำนานที่เกิดจากการรวบรวมเรื่องราวต่าง ๆ ที่ครั้งหนึ่งเคยเล่าต่อ ๆ กันมา แล้วนำมาบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในระยะหลัง ดังนั้นเนื้อหาของตำนานจึงเป็นเรื่องราวต่าง ๆ ในอดีตที่ย้อนหลังไปไกลมาก นิทาน นิยาย และคติชาวบ้าน หลายยุคหลายสมัยจะถูกดัดดัดเข้ามาอยู่ในงานเขียนประเภทตำนาน คำบอกเล่าดังกล่าวนี้จะถูกคัดลอกโดยมิได้มีการสอบสวนหรือไต่สวนข้อเท็จจริง แต่จะถูกนำมาเรียงต่อ ๆ กัน จนเรื่องหนึ่งแล้วต่ออีกเรื่องหนึ่ง โดยที่เรื่องต่าง ๆ เหล่านี้มิได้มีความต่อเนื่องกัน ตำนานลักษณะนี้ที่สำคัญคือตำนานเมืองและตำนานปุชนิยสถานและปุชนิยวัตถุ เช่น ตำนานสิงหนวัติกุมาร ตำนานพระธาตุจอมทอง และตำนานสุวรรณคำแดง เป็นต้น 2) ตำนานที่เขียนขึ้นโดยได้รับแบบอย่างจากงานเขียนพงศาวดารแบบลังกา งานเขียนลักษณะนี้เกิดขึ้นจากการเดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาที่ลังกาของกลุ่มพระสงฆ์จากล้านนา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 การเขียนตำนานลักษณะนี้มีศูนย์กลางการเขียนอยู่ที่พุทธศาสนา โดยพระสงฆ์ที่กลับมาจากไปศึกษาที่ลังกานั้นเอง ลักษณะเด่นของงานเขียนตำนานลักษณะนี้คือการใช้ประวัติพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นพุทธประวัติหรือการวางรากฐานของพุทธศาสนาเป็นแกนกลางของการเขียน และสอดแทรกประวัติความเป็นมา ตลอดจนเหตุการณ์ต่าง ๆ ในดินแดนนั้นเข้าไว้ด้วยกัน ตำนานในลักษณะที่สองจึงเป็นเหมือนงานบันทึกประวัติศาสตร์ศาสนาและประวัติศาสตร์การเมือง ซึ่งเกิดจากความเชื่อความศรัทธา ความกลัว และความหวังที่รักษาระบบความเชื่อ อุดมคติ และพุทธศาสนาเอาไว้

นอกจากนั้น เขียรชาย อักษรดิษฐ์ (2545: 39) ได้อธิบายว่าเมื่อเกิดบ้านเมืองขึ้นแล้วก็จะมีการสร้างพระธาตุเจดีย์ สร้างวัด และสร้างตำนานขึ้นเพื่ออธิบายความเป็นมาของตำนานพระธาตุกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของบ้านเมืองเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก ดังจะปรากฏตำนานบ้านเมืองและตำนานพระธาตุต่าง ๆ ขึ้นมาจำนวนมาก โดยเฉพาะพระบรมธาตุนั้นไม่ว่าจะบรรจุในพระสถูปเจดีย์องค์ใดก็จะต้องเป็นที่รู้กันว่ามาจากส่วนใดของพระวรกายของพระพุทธเจ้า เรื่องนี้นับว่าสำคัญเพราะจะไปสัมพันธ์กับการเขียนตำนานให้ผู้ที่เดินทางมาสักการะรับทราบและเกิดความศรัทธา อาจกล่าวได้ว่า เรื่องราวเกี่ยวกับพระธาตุ จากเอกสารตำนานโบราณจะมีลักษณะเป็นความเชื่อ หากแต่ยังเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่า พระธาตุเจดีย์เป็นเครื่องหมายของการแพร่หลายไปสู่ดินแดนต่าง ๆ ที่พุทธศาสนาได้ไปประดิษฐานและเจริญรุ่งเรืองอยู่

ขณะที่ ธิดา สาระยา (2525: 37-39) ได้กล่าวว่าในการบันทึกตำนานไทยเป็นลายลักษณ์อักษรนั้น เรื่องที่สืบต่อมาจากจารีตบอกเล่าได้รับความใส่ใจมาก จะเห็นได้ว่าตำนานศาสนาที่เป็นเชิงประวัติไม่ใช่เรื่องคำสอนโดยตรง มักบันทึกเรื่องปรัมปราต่าง ๆ ประกอบไว้เสมอ เช่น จามเทวีวงศ์ กล่าวถึงการสถาปนาพุทธศาสนาที่เมืองหริภุญชัย แล้วสัมพันธ์เรื่องกับตำนานนางจามเทวี และเรื่องการก่อตั้งชุมชนต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มน้ำปิงตอนล่าง อย่างไรก็ตาม เนื้อหาของตำนานเล่มนี้เน้นหนักไปทางเรื่องพุทธศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ มีลักษณะคล้าย ๆ กัน คือนอกจากส่วนใหญ่เป็นตำนานประวัติศาสตร์แล้วยังมีเรื่องปรัมปราของนางจามเทวีการตั้งเมืองหริภุญชัย การเสนอเรื่องราวจัดเข้ากรอบของการลำดับราชวงศ์เชียงใหม่ กระนั้นก็ดี เนื้อหา 3 ใน 4 มีแนวโน้มหนักไปทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและการสถาปนาพุทธศาสนาในดินแดนภาคเหนือ ตำนานทางศาสนาที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งคือ ตำนานมูลศาสนา กล่าวถึงการสถาปนาพุทธศาสนาภายในเชียงใหม่พร้อมทั้งพยายามเสนอเรื่องปรัมปราไปด้วย เชื่อกันว่า งานชิ้นนี้เขียนขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 (คริสต์ศตวรรษที่ 15) การเขียนตำนานศาสนาที่ผนวกเรื่องปรัมปราเข้าไปด้วยจึงควรมีมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 และในช่วงเวลาเดียวกันก็มีการเขียนตำนานประวัติศาสตร์เกิดขึ้นด้วย เพราะสำนวนและวิธีการเขียนคล้ายคลึงกับงานตำนานจามเทวีวงศ์และมูลศาสนา ส่วนตำนานประวัติศาสตร์นั้นเป็นการบันทึกเรื่องบอกเล่าลงในกรอบของเวลาที่มีการเรียงลำดับชาติสกุลของผู้ครองเมืองใดเมืองหนึ่งโดยเฉพาะ เนื้อหาส่วนใหญ่ไม่ใช่เรื่องศาสนาหรือประวัติบุคคล แต่เป็นความเป็นมาของผู้คน บ้านเมืองโยงเข้าหากรอบแห่งความเป็นจริง เช่น ลำดับเวลา ลำดับราชวงศ์ ตัวอย่างเช่น ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และตำนานพื้นเมืองเงินยางเชียงแสน ประกอบไปด้วยเรื่องราวการเรียงลำดับเหตุการณ์ของผู้นำในชาติวงศ์เดียวกัน ตั้งแต่สมัยเมื่อมีการสืบต่อเรื่องราวเหล่านี้ในจารีตบอกเล่าแล้วนำเรื่องราวเหล่านั้นมาต่อเนื่องกับการสืบสันตติวงศ์ของเชียงใหม่โดยเฉพาะ ซึ่งเท่าที่ปรากฏสำหรับตำนานประวัติศาสตร์ทางภาคเหนือ

นอกจากนั้น อุษณีย์ ธงไชย (2540: 89-107) ยังได้จำแนกประเภทของตำนานที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนานิกายลังกา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นตำนานของล้านนา โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภทด้วยกันคือ 1) ตำนานที่เป็นเรื่องราวของบุคคลที่สำคัญ และการกำเนิดเมืองต่าง ๆ 2) ตำนานที่มีเนื้อหาแบบประวัติศาสตร์สากล 3) ตำนานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับปูชนียสถาน และปูชนียวัตถุต่าง ๆ

1) ตำนานที่เป็นเรื่องราวของบุคคลที่สำคัญ และการกำเนิดเมืองต่าง ๆ นั้น เป็นตำนานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลที่มีความสำคัญ เช่น เป็นวีรบุรุษของชุมชน การกำเนิดและการสลายตัวของเมืองต่าง ๆ ในเขตภูมิภาคแถบนี้ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 เนื้อหาจะไม่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ในยุคหลัก อธิบายการเกิดและการสลายของเมืองหรือวีรกรรมของวีรบุรุษแต่ละคน แต่ละเมือง เป็นการอธิบายแบบจบในตัวของมันเอง ไม่สามารถยืนยันแหล่งที่มาเวลาที่ตำนานแต่ง และแม้แต่ตัวผู้เขียนตำนานกลุ่มนี้ได้

ถึงแม้ว่าตำนานกลุ่มนี้มีเนื้อหาอยู่ในช่วงที่พุทธศาสนาลังกาวงศ์ยังไม่แพร่หลาย แต่ตำนานกลุ่มนี้เป็นตำนานที่รวบรวมจาก นิทาน นิยาย และเรื่องต่าง ๆ มาเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร ในสมัยที่พุทธศาสนามีความเจริญอย่างมาก ดังนั้นตำนานกลุ่มนี้จึงปรากฏแนวความคิดพุทธศาสนา สอดแทรกอยู่ในเนื้อหา การให้คำตอบและการหาเหตุผลของตำนานกลุ่มนี้จึงเป็นเหตุผลที่ตอบด้วยความเชื่อและความศรัทธาในพุทธศาสนาแทบทั้งสิ้น เช่น แนวคิดเรื่องพุทธทำนาย ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าไปยังเมืองต่าง ๆ แล้วทรงทำนายเกี่ยวกับอนาคตของเมือง และสถานที่ที่พระองค์เสด็จไปถึง เช่น ในกาลนั้น พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปสู่อากาศกับด้วยพระอรหันต์ 500 องค์ ลงเหนือดอยอังกัการะที่นั่น พระพุทธเจ้าผินพักตร์ทอดพระเนตรเล็งดูเมืองมหาอังค รัฐฐะทั้งมวลก็ตรัสกับอรหันต์ 500 องค์ ในอนาคตกาลภายหน้านี้จักสุขเกษมมหายอันตรายบมิได้แก่คนทั้งหลาย แนวความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องกรรม และการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ถูกนำมาอธิบายเพื่อใช้เป็นเหตุผลในการหาคำตอบของปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ตัวอย่างของตำนานกลุ่มนี้ เช่น ตำนานสิงหนวัติกุมาร ตำนานพระยาเจือง ตำนานสุวรรณโคมคำ เป็นต้น

2) ตำนานที่มีเนื้อหาแบบประวัติศาสตร์สากล ตำนานกลุ่มนี้มีลักษณะที่ค่อนข้างหลากหลาย สามารถแบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือส่วนที่ 1) เป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ และการเผยแผ่พุทธศาสนาไปยังดินแดนต่าง ๆ บางครั้งเนื้อหาซ้อนไปถึงพระพุทธเจ้าองค์แรกที่มาตรัสรู้ในโลกแห่งนี้ อธิบายถึงการสั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์ ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า “...ครั้นเมื่อพระโคตมเจ้าของเรา สร้างสมภารปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า เป็นเวลานานถึง 20 อสงไขย...ต่อแต่นั้นมาก็มีพระพุทธเจ้าตลอดมามีได้ขาด...” บางครั้งเป็นเรื่องการสังคายนาศาสนาในสมัยต่าง ๆ เช่น ในชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวถึงการทำสังคายนมาถึง 4 ครั้ง เป็นต้นว่า การทำสังคายนครั้งที่ 2 ในสมัยพระเจ้ากาฬาสกะ “...สังคายนาทำโดยพระเถระ 700 องค์ เพราะฉะนั้นสังคายนาคั้งนั้นจึงเรียกว่า สัตตสด ...” เช่นเดียวกับตำนานมูลศาสนา ก็กล่าวถึงการทำสังคายนมาถึง 3 ครั้ง เช่นกัน ส่วนที่ 2) เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับราชวงศ์มังราย โดยเริ่มตั้งแต่กำเนิดของราชวงศ์ พระราชากรณียกิจ ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระราชากรณียกิจทางศาสนา ลักษณะการเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ราชวงศ์มังรายนั้น เป็นการเขียนที่แฝงอยู่ภายใต้เรื่องราวของการขยายตัวและความเจริญของพุทธศาสนาลังกาวงศ์นั่นเอง เช่น เราสามารถอธิบายความสัมพันธ์และการคมนาคมระหว่างเมืองต่าง ๆ ในยุคนั้นได้โดยผ่านการเดินทางของพระพุทธรูปสำคัญ ๆ องค์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะพระแก้วมรกต พระพุทธสิหิงค์หรือพระแก้วจันทน์ ที่เดินทางไปประดิษฐานที่เมืองต่าง ๆ ก่อนที่จะมาประดิษฐานที่เชียงใหม่ เป็นต้น

3) ตำนานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับปูชนียสถาน และปูชนียวัตถุต่าง ๆ ตำนานกลุ่มนี้อธิบายเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปและเจดีย์สำคัญ ๆ เช่น ตำนานวัดพระธาตุดอยสุเทพ ตำนานพระพุทธสิหิงค์ ตำนานพระแก้วมรกต เป็นต้น ตำนานกลุ่มนี้เริ่มอธิบายตั้งแต่ที่มาหรือต้น

กำเนิดของพระพุทธรูปและเจดีย์นั้น ซึ่งส่วนใหญ่มักจะมีที่มาและต้นกำเนิดที่เกี่ยวข้องกับพุทธจักร ซึ่งนับว่าเป็นดินแดนที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา จากเนื้อหาของตำนานกลุ่มนี้ เห็นได้ว่าเป็นตำนานที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างตำนานกลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2 สามารถแบ่งตำนานกลุ่มนี้ได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ

ก. ตำนานที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับตำนานกลุ่มที่มีเนื้อหาแบบประวัติศาสตร์สากล จนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ กล่าวคือตำนานกลุ่มนี้ส่วนใหญ่สามารถระบุชื่อผู้แต่งและเวลาได้ และที่สำคัญตำนานกลุ่มนี้จะเสนอภาพเหตุการณ์ในล้านนาสมัยราชวงศ์มังราย ตัวอย่างของตำนานกลุ่มนี้ ได้แก่ รัตนพิมพวงศ์ นิทานพุทธสิหิงค์ และตำนานชินชาตุแห่งเมืองหริภุญชัย

ข. ตำนานที่มีเนื้อหาเฉพาะประวัติพุทธเจดีย์หรือพระพุทธรูป ตำนานกลุ่มนี้เสนอเนื้อหาเฉพาะประวัติศาสตร์ล้านนาเหมือนตำนานในกลุ่ม ก กล่าวแต่เพียงการกำเนิดพระพุทธรูปและสถูปเจดีย์ที่มีความเกี่ยวเนื่องและเชื่อมโยงกับพุทธประวัติ ลักษณะเด่นของตำนานกลุ่มนี้คือการผสมผสานแนวความเชื่อพื้นเมืองกับแนวความเชื่อพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน ตัวอย่างของตำนานกลุ่มนี้ที่สำคัญคือ ตำนานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปและเจดีย์ต่าง ๆ เช่น ตำนานวัดพระธาตุจอมทอง ตำนานพระบาทดอนกลาง ตำนานพระธาตุซ่อแฮ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นต้น

จากการอธิบายเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของตำนานที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ได้สะท้อนให้เห็นเรื่องราวอันเป็นตำนานมักจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันทั้งในแง่ตำนานปรัมปรา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และประวัติพุทธศาสนา ที่ประพันธ์มาร้อยเรียงให้เป็นตำนานที่สำคัญของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งแพร่หลายอยู่สุวรรณภูมินั้น นักวิชาต่างก็ลงความเห็นว่าได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อทางพุทธศาสนา ฝ่ายลัทธิเถรวาททั้งสิ้น ดังนั้นตำนานต่าง ๆ โดยเฉพาะตำนานที่ว่าด้วยเรื่องธาตุเจดีย์ที่ได้สืบทอดมาจากพุทธศาสนาฝั่งลัทธิเถรวาทนั้น นอกจากจะเป็นสร้างตำนานเพื่ออธิบายความเป็นมาของพระธาตุและประวัติศาสตร์ความเป็นมาของบ้านเมืองแล้ว ยังมีความหมายสะท้อนให้เห็นถึงความเจริญที่พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปยังดินแดนต่าง ๆ ด้วย การแต่งตำนานขึ้นมาจึงได้สะท้อนให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองต่ออายุพระพุทธศาสนาได้อีกประการหนึ่ง ซึ่งเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลายในการสร้างตำนานประเภทนี้ขึ้นในดินแดนที่พุทธภูมิ เนื้อหาของตำนานกล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้ายังพื้นที่ต่าง ๆ ในท้องถิ่นนั้น แล้วทรงเทศนามอบพระเกศาธาตุหรือพระบรมพระพุทธรูป และมีการทำพุทธพยากรณ์ถึงอนาคตกาล และต่อมาเหล่าวงศ์ของกษัตริย์จะเป็นผู้มาสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา มีการสร้างพระธาตุเจดีย์ และสร้างศาสนสถานตามลำดับ ตำนานประเภทนี้น่าจะมีการสืบทอดถ่ายทอดทางด้านแบบแผนหรือรูปแบบให้แก่กันและกันในยุคร่วมสมัยเดียวกัน ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าตำนานที่ว่าด้วยพระธาตุนั้นได้แพร่หลายอยู่ในแดนดินสุวรรณภูมิเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะสังคมล้านนา และสังคมล้านช้าง อย่างแพร่หลาย เช่น ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตำนานพระธาตุดอยตุง ตำนานพระธาตุ วัดมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุลำปางหลวง ตำนานพระธาตุซ่อ

แยะ เป็นต้น ซึ่งในตำนานเหล่านี้ ตำนานอูรังคราตุก็เป็นอีกตำนานหนึ่งที่เป็นตำนานว่าด้วยการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่เค้าโครงเรื่องที่คล้ายคลึงกัน โดยมีเนื้อหาหลักที่กล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า แล้วทรงประทับรอยพระพุทธรูปหรือมีการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในพื้นที่ต่าง ๆ ให้เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน

เค้าโครงเรื่องของตำนานว่าด้วยพระธาตุนั้น เป็นเรื่องราวที่ว่าด้วยการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า แล้วทรงพุทธรูปยวกรณ์ ประทานพระเกศาธาตุหรือมีประทับรอยพระพุทธรูปไว้ยังพื้นที่ต่าง ๆ ในชุมชนท้องถิ่นต่าง หลังจากทีพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้วก็จะมีการสร้างพระธาตุเจดีย์ไว้สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และมีการสร้างศาสนสถานในเวลาต่อมา ซึ่งการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและการสร้างศาสนสถานนั้นแสดงให้เห็นถึงการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนายังดินแดนต่าง ๆ ในตำนานอูรังคราตุก็มีเป็นตำนานหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนาในชุมชนลุ่มน้ำโขง เช่นเดียวกับเรื่องราวที่ปรากฏในตำนานด้วยว่าพระธาตุนั้น ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นนั้นซึ่งตำนานอูรังคราตุนั้นเป็นตำนานที่มีเรื่องราวว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จมายังภูกำพำซึ่งเข้าใจว่าเป็นสถานที่ประดิษฐานพระธาตุนมปัจจุบัน ทรงพุทธรูปยวกรณ์เหตุการณ์บ้านเมืองที่จะเกิดขึ้นในอนาคต แล้วทรงประทับรอยพระพุทธรูป จากนั้นจึงเสด็จกลับพระเชตวันมหาวิหาร แล้วทรงเสด็จดับขันธปรินิพพาน หลังจากทีพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว เหล่าพระสาวก มีพระมหากัสสปเถระ และพระอรหันต์ 500 รูป นำเอาพระอูรังคราตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพำ ต่อมาได้มีการสร้างสถูปเจดีย์ไว้สำหรับบรรจุพระอูรังคราตุ และมีการสร้างศาสนสถาน สร้างวัดวาอาราม บูรณปฏิสังขรณ์ถวายเข้าโอกาสไว้ให้กับวัด เป็นต้น ดังนั้นตำนานอูรังคราตุจัดเป็นชุดเรื่องราวที่ว่าด้วยตำนานพระธาตุนอกตำนานหนึ่งเช่นเดียวกับตำนานพระธาตุนั้น ๆ ที่ได้รูปแบบการแต่งเรื่องราวเดียวกันกับพุทธศาสนาแบบลังกาวศ์ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น

3.3 ความหลากหลายว่าด้วยตำนานอูรังคราตุ

ตำนานอูรังคราตุ เป็นตำนานทางพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพระธาตุนั้นสำคัญ ถึงอย่างไรก็ตามตำนานอูรังคราตุ ไม่ได้มีเนื้อหาที่ว่าด้วยตำนานเกี่ยวกับพระธาตุนั้นแต่อย่างใด หากแต่เป็นตำนานที่ได้รวมเอาตำนานประเภทอื่น ไม่ว่าจะเป็นตำนานปรัมปรา ตำนานประวัติศาสตร์หรือตำนานบ้านตำนานเมืองของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงเข้าไว้ด้วย ดังที่ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ (2521: 4-24) ได้กล่าวถึงส่วนประกอบต่าง ๆ ของตำนานอูรังคราตุ ประกอบด้วย ตำนานพระพุทธรูป ตำนานอูรังคราตุ และตำนานเมือง กล่าวคือเรื่องตำนานพระบาทในที่ต่าง ๆ เดิมหน้าจะเป็นตำนานเรื่องเล็ก ๆ เพื่ออธิบายที่มาของสถานที่เคารพทางศาสนา ซึ่งในเอกสารตำนานอูรังคราตุหรือตำนานพระธาตุนมได้จัดมารวมอยู่ในช่วงระยะเวลาก่อนที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน ตำนานอูรังคราตุเป็นตำนานเรื่องใหญ่อยู่ในช่วงระยะเวลาหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน 8 และตอนพระยาสุมิตรธรรมเมืองมรุกขนครมาฐาปนา

องค์พระอูรังครธาตุ ดำเนินเมืองได้แต่งตอนที่กล่าวถึงกำเนิดเมืองเวียงจันทน์ในระยะเวลาร่วมสมัยกับพระเจ้าอโศก ดำเนินทั้งหลาย น่าจะเป็นดำเนินที่มีอยู่เดิม แต่แยกเป็นเรื่อง ๆ ไป ดำเนินเดิมเหล่านี้ น่าจะเป็นของที่ได้รับการเรียบเรียงขึ้นประมาณไม่เกินยุคพระเจ้าวิสุทราซ ซึ่งลาวถือว่าเป็นยุครุ่งเรือง ทางด้านการประพันธ์เรื่องดำเนินขุนบรมก็ได้รับการเรียบเรียงขึ้นในสมัยนี้ ระยะเวลาดังกล่าวจะตรงกับสมัยพระเจ้าเมืองแก้วของล้านนาไทย ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งในสมัยนี้ได้มีการประนีประนอมกันได้ระหว่างพุทธศาสนาสำนักต่าง ๆ ในล้านนาเอกสารซึ่งเป็นดำเนินและเอกสารทางพุทธศาสนาได้รับการเขียนขึ้นที่ล้านนาไทยในสมัยนี้เช่นกัน และที่ล้านนาก็เองที่เป็นบ่อเกิดของคติทางพุทธศาสนานิกายเถรวาท แบบที่เป็นอยู่ในประเทศไทยและประเทศใกล้เคียงมาจนถึงปัจจุบัน ดำเนินต่าง ๆ ของลาวเหล่านี้ ไม่มีความแตกต่างในแบบแผนของการเรียบเรียงไปจากของล้านนา แต่เพื่อให้เกิดความขลัง จึงอ้างอิงว่าได้ดำเนินเหล่านี้มาจากเมืองอินทปัตต์ซึ่งแสดงให้เห็นความแตกต่างในคติความเชื่อของล้านนาและลาวล้านช้างอย่างชัดเจนว่า ในขณะที่ล้านนามักจะมองพุกามในฐานะเป็นแม่บททางอารยธรรมของตน ทางฝ่ายลาวล้านช้างกลับมองไปที่เมืองอินทปัตต์ ซึ่งมีอดีตรุ่งโรจน์ของอาณาจักรขอม รวมทั้งในสมัยที่มีการเรียบเรียงดำเนินอูรังครธาตุนั้น ลาวล้านช้างมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกัมพูชามากกว่ากับทางล้านนาไทย

หากกล่าวถึงการเรียบเรียงดำเนินอูรังครธาตุนั้น ยังไม่ได้ข้อสรุปชัดเจนว่าใครเป็นผู้แต่ง และแต่งในพุทธศักราชที่เท่าใด แต่นักวิชาได้ให้ข้อสันนิษฐานไว้อย่างหลาย ดังเช่น ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ (2560: 197-199) ได้ศึกษาค้นคว้าพบว่าถึงแม้ว่าในดำเนินได้อธิบายว่า อูรังครธาตุแต่งขึ้นโดยพระอรหันต์ทั้ง 5 แล้วถูกคัดลอกโดยวิสุทธรรมเทวบุตรมาไว้ที่เมืองลังกา ต่อมาพระพุทโธษาจารย์ได้คัดลอกมาไว้ที่เมืองอินทปัตฐนคร ซึ่งเนื้อความในส่วนนี้เป็นขนบนิยมของโบราณจารย์ในการแต่งคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่มักยกผลงานให้เป็นของพระอรหันตเถรในอดีต เช่นเดียวกับกรณีของผู้แต่งคัมภีร์อรหันตเถรชาดกและอรหันตเถรธรรมบททั้งหลายมักจะยกวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่ตนแต่งขึ้นให้เป็นผลงานของพระพุทโธษาจารย์ แต่อย่างไรก็ตามในตอนท้ายของดำเนินอูรังครธาตุ ได้ปรากฏชื่อบุคคลและข้อความที่ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเป็นผู้ที่นำอูรังครธาตุนิทาน ลักษณะนิทาน และศาสนานครนิทาน มาเรียบเรียงเป็นดำเนินอูรังครธาตุขึ้น ดังปรากฏข้อความว่า “ข้าพระบาท พระยาศรีไชยชมพุลาวาย อูรังครธาตุ ปาพลักษณะนิทาน ศาสนานครนิทาน อันนี้เพื่อให้เป็นมิ่งมงคลวิเศษศรีสวัสดิแล” ซึ่งสอดคล้องกับพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ (2521: 12-15) ได้แสดงทัศนะไว้อย่างน่าสนใจว่า การศึกษาเอกสารประเภทดำเนิน ถ้าสามารถศึกษารู้อยู่ระยะเวลาในการเขียนดำเนินเรื่องนั้นได้ ย่อมมีประโยชน์เป็นอย่างมากในการที่จะนำเอาเอกสารชิ้นนั้นมาใช้เป็นข้อมูลอย่างมีประสิทธิภาพ ดำเนินอูรังครธาตุเนื้อเรื่องมาจบในสมัยพระไชยเชษฐาธิราช ทำให้เข้าใจว่าเขียนขึ้นในสมัยนี้ แต่เอกสารทางประวัติศาสตร์ของลาว ซึ่งเป็นพงศาวดารดำเนินฉบับต่าง ๆ ก็สับสน โดยเฉพาะตอนเริ่มสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ดูเหมือนว่าผู้บันทึกเอกสารทางประวัติศาสตร์ของลาวฉบับอื่น ๆ จะไม่ทราบ

ประวัติที่มาของพระองค์ที่แน่นอนโดยมากมักจะกล่าวถึงพระองค์ขึ้นมาลอย ๆ หรือมีฉะนั้นก็ขัดกันเองในเนื้อหาเล่มเดียวกัน เวลาขึ้นครองราชย์ก็แตกต่างกันออกไปในแต่ละฉบับ มีฉบับพิมพ์ของกระทรวงศึกษาธิการลาว ที่ได้ชำระจากตำนานเก่า ๆ และให้ศักราชไว้ 2 ช่วงพุทธศักราช คือพ.ศ. 2176 กับ พ.ศ. 2181 (จ.ศ. 995 กับ จ.ศ. 1000) ปี พ.ศ. 2181 หรือ จ.ศ. 1000 นี้ ตรงกันกับปีครองราชย์ของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชในตำนานอุรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนม ซึ่งได้กล่าวไว้อย่างชัดเจน แต่ถ้ามองข้ามไปคือปี “บุญ สหัส วุฒิมงคลสังกราช” ผุ่งเทวดาอารักษ์จึงอัญเชิญเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชขึ้นเสวยราชสมบัติ ศักราชที่ผูกประโยคเป็นภาษาบาลีนี้ คือจ.ศ. 1000 นั่นเอง (สหัส=1000)

ตำนานอุรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนม จึงน่าได้รับการเรียบเรียงขึ้นในช่วงระยะเวลาการครองราชย์ของพระองค์ คือระหว่าง พ.ศ. 2181-2233 เพราะในตำนานได้กล่าวต่อไปว่า พระองค์จะได้บูรณะพระธาตุพนม ซึ่งผลบุญดังกล่าวจะส่งผลให้เกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ แต่จากการขุดค้นทางโบราณคดีของกรมศิลปากร เพื่อตรวจอายุของชั้นดินที่พระธาตุพนม ได้พบหลักฐานที่ทำให้ทราบได้ว่า พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชไม่มีโอกาสได้บูรณะพระธาตุพนม เพราะพระองค์ได้เสด็จสวรรคตก่อนเวลาการบูรณะพระธาตุพนมเพียง 2-3 ปี หรือมีฉะนั้นก็คงได้รับการเรียบเรียงระหว่าง พ.ศ. 2176-2181 ถ้าหากว่า พ.ศ. 2176 เป็นปีที่เสด็จสวรรคตของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช และทรงทำพิธีบรมราชาภิเษกในปี พ.ศ. 2181 ชื่อพระยาศรีไชยชมพู น่าจะเป็นราชสำนักผู้เรียบเรียงตำนานอุรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนมขึ้นมา ดังปรากฏนามไว้ในตอนท้ายของเรื่อง เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองเวลาที่เป็นมงคลนี้

เป็นที่น่าสังเกตว่าตำนานอุรังคธาตุเป็นวรรณกรรมที่แพร่หลายอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขง ทั้งที่เป็นฉบับเอกสารฉบับโบราณที่บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านช้างซึ่งเป็นอักษรที่ใช้เขียนวรรณกรรมของอาณาจักรล้านช้างในสมัยอดีต และต่อมาได้มีการปริวรรตถ่ายทอดจากอักษรธรรมล้านช้างมาเป็นภาษาไทยและภาษาลาว ในการให้ความรู้เกี่ยวกับความหลากหลายว่าด้วยตำนานอุรังคธาตุนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาดูกลุ่มข้อมูลเอกสารของตำนานอุรังคธาตุ ที่มีแพร่หลายอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขง ทั้งเป็นกลุ่มข้อมูลที่ฉบับที่เป็นโบราณ และหนังสือตำนานอุรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนม ที่มีการตีพิมพ์มาเป็นไทยและภาษาลาว นอกจากนั้นเนื่องจากตำนานอุรังคธาตุ เป็นตำนานที่มีเนื้อหาสัมพันธ์ตำนานปรัมปรา ตำนานที่เป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และที่สำคัญเป็นตำนานที่มีเนื้อหาเชื่อมสัมพันธ์กับพระธาตุต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขง กล่าวคือในที่มีการแพร่หลายในรูปแบบที่เป็นเอกสารโบราณนั้น เป็นวรรณกรรมที่ถูกบันทึกไว้ในเอกสารที่เป็นข้อมูลปฐมภูมิที่แพร่หลายมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้างเป็นต้น ถูกบันทึกไว้ในโบราณ ด้วยตัวอักษรตัวธรรมอีสานหรือตัวธรรมล้านช้าง ซึ่งแพร่กระจายอยู่ตามวัดต่าง ๆ ทั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย และทั้งในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งมีเป็นอักษรที่ใช้อยู่ในอาณาจักรล้านช้างในอดีต และปัจจุบันเอกสารที่เป็นคัมภีร์ใบ

ลานที่บันทึกเรื่องราวตำนานอุรังคธาตุนั้น ยังปรากฏอยู่อย่างแพร่หลาย ทั้งนี้ผู้วิจัยได้จำแนกเอกสารที่ ไบลานของตำนานอุรังคธาตุที่แพร่กระจายอยู่ตามแหล่งต่าง ๆ ออกเป็น 2 ประเภท คือเอกสาร ไบลานตำนานอุรังคธาตุ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเอกสารไบลานตำนานอุรังคธาตุ ประเทศ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ดังที่ ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ (2560: 172-191) ได้รวบรวมโดย คณะกรรมการโครงการสำรวจเอกสารโบราณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย มหาวิทยาลัยขอนแก่นร่วมกับวิทยาลัยครูในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในระหว่างปี พ.ศ. 2526-2532 พบว่ามีเอกสารโบราณเกี่ยวกับตำนานอุรังคธาตุ จำนวน 359 ฉบับ และที่พบในสาธารณรัฐ ประชาธิปไตยประชาชนลาว จำนวน 74 ฉบับ

นอกจากนั้น ตำนานอุรังคธาตุได้มีการนำเอามาปริวรรตถ่ายทอดจากเอกสารไบลานที่เป็น อักษรธรรมอีสานมาเป็นรูปแบบของหนังสือที่เป็นภาษาไทยและภาษาลาวในเวลาต่อมา ตลอดถึงการนำมาเขียนเป็นหนังสือประเภทตำนานอุรังคธาตุหรือประวัติพระธาตุพนม ที่มีทั้งฉบับย่อและฉบับ พิสดาร ทั้งนี้เอกสารที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นรูปแบบหนังสืออยู่จำนวนมาก จากการรวบรวมพบ ตำนานอุรังคธาตุที่มีการตีพิมพ์เป็นหนังสือเป็นฉบับต่าง ๆ ซึ่งสามารถรวบรวมได้ดังต่อไปนี้

1) **อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร (2483)** เป็นตำนานที่มีการ ตีพิมพ์เผยแพร่ เนื่องงานที่ระลึกของงานพระราชทานเพลิงศพ อ.ต. หลวงประชุมบรรณสาร (พิน เดช คุปต์) เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2483 ณ สุสานวัดมกุฏกษัตริยาราม ในคำนำเป็นหนังสือได้กล่าวว่า อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) นี้ได้ความตามทำยเรื่องราว อาชญาเจ้าพระอุปราชพร้อมด้วยบุตร ภรรยาให้จำลองจากฉบับโบราณ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2404 เป็นหนังสือไบลานอักษรไทยที่เคยใช้ใน แถบเหนือ พระยาบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ได้ฉบับนั้นมาประทานไว้สำหรับหอสมุด แห่งชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. 2469 กรมศิลปากรให้นายสุด ศรีสมวงศ์ และนายทองดี ไชยชาติ เปรียญ ถ่าย ออกจากสำนวนเดิม เรียบเรียงพอให้อ่านเข้าใจได้ทั่วไป มีความแปลกและพิสดารกว่าฉบับที่เคยพิมพ์ มาแล้วบ้าง จึงให้ชื่อฉบับพิมพ์ครั้งนี้ว่า “อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม)” จากการศึกษาสภาพทั่วไป พบว่ามีการเรียบเรียงเขียนถูกต้องตามอักขรวิธีภาษาไทยปัจจุบัน มีจำนวนหน้า 182 หน้า แบ่งเนื้อหา ออกเป็น 6 หัวข้อ ได้แก่ พุทธพยากรณ์, กำเนิดแม่น้ำสายสำคัญต่าง ๆ, ตำนานหนองหาน, กำเนิด มหารัตนกุมารและจูลรัตนกุมาร, พ่อท้าวคำบางสร้างเมือง, และกำเนิดของท้าวพระยาทั้งหลาย

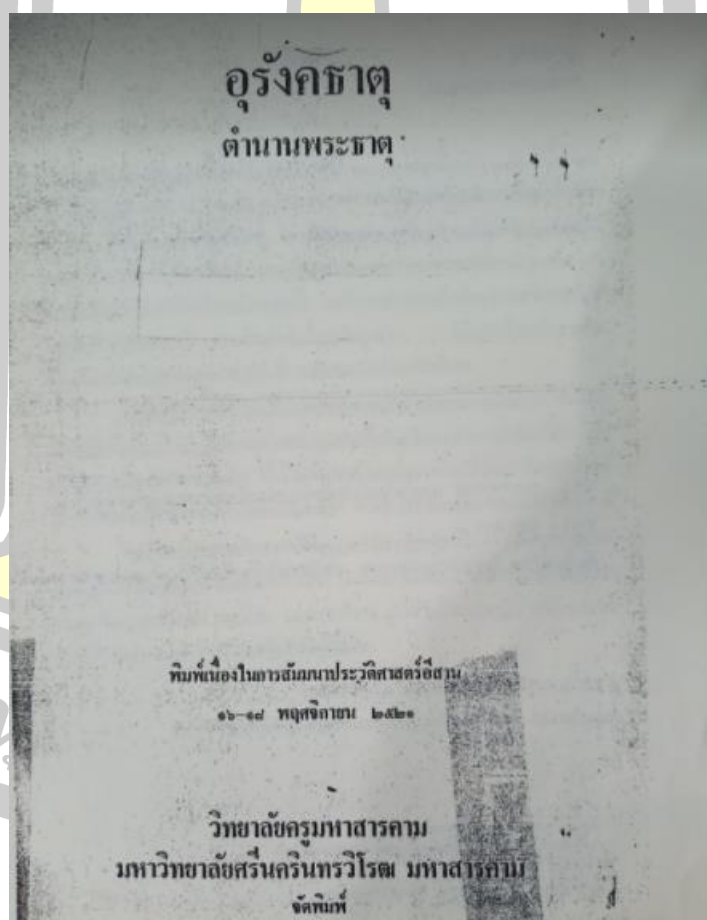


ภาพประกอบ 1 อูรั้งคธาตุ (ตำนานพระธาตุนม) ฉบับกรมศิลปากร (2483)

2) อูรั้งคธาตุ ตำนานพระธาตุนม ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม (2521) เป็นการชำระเนื้อหาของอูรั้งคธาตุ (ตำนานพระธาตุนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 อันเกิดจากความเรียงลำดับไม่ถูกต้อง และยังไม่มีการสอบสวนชำระกันอย่างจริงจัง ประกอบกับในวันที่ 16-18 พฤศจิกายน 2521 ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยครูมหาสารคาม และ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้หยิบยกเอาตำนานอูรั้งคธาตุ อูรั้งคธาตุ (ตำนานพระธาตุนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 ขึ้นมาตรวจสอบชำระเนื้อหาที่มีการเรียงลำดับไม่ถูกต้องนั้น โดยให้อาจารย์พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ผู้เชี่ยวชาญทางประวัติศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มาเป็นผู้นำในการชำระ ตรวจสอบ ซึ่งในการชำระครั้งนั้นได้ใช้ อูรั้งคธาตุ (ตำนานพระธาตุนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 เป็นเอกสารหลัก และได้นำเอาเอกสารโบราณเดิมมาเทียบเคียงเมื่อมีข้อสงสัยในเนื้อหา แต่ก็ยังคงรักษาข้อความและเชิงอรรถคำแปลตาม อูรั้งคธาตุ (ตำนานพระธาตุนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 ทุกประการ

จากการศึกษาภาพทั่วไปเนื้อหาของอูรั้งคธาตุ ตำนานพระธาตุนม ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 นี้ได้มีการคัดลอกมาจากอูรั้งคธาตุ (ตำนานพระธาตุนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 ดังจะเห็นได้จากการแบ่งหัวข้อของเรื่อง การจัดวรรคตอน การย่อหน้า ให้เหมือนกับอูรั้งคธาตุ (ตำนานพระธาตุนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 ทุกประการ หากแต่มีการชำระปรับปรุงด้านการลำดับเนื้อหา ที่มีการสลับเนื้อหากันนั้นให้ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น อ่านแล้วไม่เกิดความสับสน ดังที่ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ (2521: 6) กล่าวไว้ว่าอูรั้งคธาตุ (ตำนาน

พระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 ที่พิมพ์จาก ฉบับโบราณเดิมนั้น ปรากฏความที่สับสนกันอยู่ตอนหนึ่งอย่างชัดเจน อันทำให้เรื่องราวทั้งหมดดูยากและสับสน ซึ่งเมื่อครั้งที่ได้ชำระและนำไปจัดพิมพ์ทั้งฉบับของกรมศิลปากรและฉบับของ ส.ธรรมภักดี ก็มีได้แก้ไขความที่สับสนอยู่นั้นให้เข้าที่เดิม ความที่สับสนนี้ ได้สับสนอยู่แล้วตั้งแต่ต้นฉบับโบราณเดิม กล่าวคือเมื่อมีการรวบรวมตัว ฉบับ “โบราณโบราณ” ที่พระยาศรีไชยชมพูเรียบเรียงขึ้นนั้น คงนำโบราณมาเรียงหน้าสับสน หลังจากนั้น อาชญาเจ้าพระอุปราชจึงคัดลอกต้นฉบับโบราณที่เรียงหน้าสับสนนั้นเมื่อ พ.ศ. 2404 การคัดลอกจึงลอกความที่สับสนไปด้วยความที่สับสนนั้นปรากฏอยู่ระหว่างบรรทัดของหน้าโบราณ ซึ่งแสดงถึงการเรียงหน้าโบราณสับสนนั้น เป็นมาตั้งแต่ฉบับโบราณ ก่อนหน้าฉบับที่ตกทอดมาถึงหอสมุดแห่งชาติ ในการพิมพ์ครั้งนี้ จึงได้พิจารณาการสับสนความให้เข้าที่เดิม ดังนั้นตอนท้ายของเรื่อง จะพบชื่อผู้สร้างอยู่ติดกันสองชื่อ คือชื่อแรกจะเป็นพระยาศรีไชยชมพู ผู้เรียบเรียงต้นฉบับโบราณ ถัดมาจะเป็นชื่อของ อาชญาเจ้าพระอุปราช ผู้คัดลอกเมื่อ พ.ศ. 2404



ภาพประกอบ 2 อรรถาตุ (ตำนานพระธาตุ) ฉบับวิทยาลัยครุมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม (2521)

3) **อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ (2537)** เป็นตำนานอุรังคธาตุที่มีการปรับปรุงแก้ไขจากอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 มาตีพิมพ์เป็นครั้งที่ 3 พิมพ์เนื่องในการสัมมนาทางวิชาการเรื่องวรรณกรรมสองฝั่งโขง ณ ห้องมงกุฎเพชร โรงแรมโฆษะ จังหวัดขอนแก่น เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน - 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2537 สภาพโดยรวมของอุรังคธาตุ ฉบับนี้ เนื้อหาโดยทั่วไปเหมือนกับอุรังคธาตุตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 และอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2483 หากจากแตกต่างกันด้านเนื้อหาเกี่ยวกับอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2483 ที่มีการปรับปรุงในตอนที่มีการสลับที่กันของเนื้อหา และการปรุงครั้งที่ 3 นี้ พิเศษ เจียทรัพย์งษ์ มีความแตกต่างกันกับฉบับอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2483 และฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม 2521 แต่เพียงการจัดกำหนดวรรคตอนใหม่เท่านั้น เพราะเห็นว่าเรื่องอุรังคธาตุเป็นเรื่องอ่านเข้าใจยากและมีการจัดวรรคตอนยังไม่ถูกต้อง จึงมีการจัดวรรคตอนเสียใหม่ เนื้อหาเหมือนกับอุรังคธาตุฉบับที่ผ่านมาทุกประการ



ภาพประกอบ 3 **อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ (2537)**

4) **อุรังคราตุเทศนา ฉบับ ส.ธรรมภักดี พ.ศ. 2504** เป็นเอกสารที่มีการจัดพิมพ์เป็น กัณฑ์เทศน์พิมพ์ลงในใบลานด้วยตัวอักษรไทย ใช้ชื่อในแต่กัณฑ์ว่า อุรังคราตุเทศนา สำนวนภาคอีสาน ชำระโดย มหาสิลา วีระวงส์ เนื้อหาของอุรังคราตุเทศนา ฉบับส.ธรรมภักดี พ.ศ. 2504 นี้ มีเนื้อหา เหมือนกับอุรังคราตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร (2483) โดยจะแบบเป็น 10 ผูก ผูกละ หนึ่งกัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์ที่ 1) อุรังคราตุเทศนา กล่าวแต่พระพุทธเจ้าสเด็จมาทำนายที่ตั้งเมืองต่าง ๆ ใน อานาจักรล้านช้างและประติสถานอุรังคราตุ กัณฑ์ที่ 2) อุรังคราตุเทศนา กล่าวแต่พระพุทธเจ้าสเด็จ มาเมืองหนองหานหลวง และพระยาสุวรรณภิงคารเข้าไปเฝ้าทูลขอปาตลิกสน์ไว้สักการบูชา กัณฑ์ที่ 3) อุรังคราตุเทศนา กล่าวแต่พระมหากัสสปะนำเอาอุรังคราตุมาประดิษฐานไว้ที่พูกำฟ้าจนถึงพระยาสุ รียงสาเสวยราชในเมืองสาเกตนคร กัณฑ์ที่ 4) อุรังคราตุเทศนา กล่าวเรื่องนาค 2 ตัวอยู่หนองแสท เลาะกันแล้วหนีลงมาตามแม่น้ำโขง จนถึงบุรีจันท์ได้ขึ้นครองเมืองศรีสัตนาคน กัณฑ์ที่ 5) อุรังคราตุ เทสนา กล่าวแต่พระยาสุมิตวงสาเมืองมรุขนครให้พราหมณ์ 5 คนมาทำการราชาภิเสกบุรีจันท์เปนพระ ยาจันท์บุรีไนนครศรีสัตนาคน กัณฑ์ที่ 6) อุรังคราตุเทศนา กล่าวแต่พราหมณ์ทั้ง 5 มาทำอภิเษกบุรี จันท์เส็ดแล้ว บุรีจันท์แต่งเครื่องบรรณาการกลับไปถวายแก่พระยาสุมิตธัมที่เมืองมรุขนคร กัณฑ์ที่ 7) อุรังคราตุเทศนา กล่าวแต่อรหันต์เจ้า 5 องค์นำพระธาตุ 29 ลูกมาถาปนาไว้ที่พูกำฟ้าแล้วเข้าไป ชักชวนพระยาสุมิตธัมก่อธาตุนพนม กัณฑ์ที่ 8) อุรังคราตุเทศนา กล่าวด้วยพระอรหันต์ทั้ง 5 พร้อมด้วย พระยาสุมิตธัมก่ออุรังคราตุไว้ที่พูกำฟ้าแล้วได้สละข้าโอกาสไว้อุปถากพระมหาธาตุเจ้า กัณฑ์ที่ 9) อุ รังคราตุเทศนา กล่าวแต่พระอรหันต์ทั้ง 5 แสดงเรื่องพระมหากัสสปะเอาอุรังคราตุมาถาปนาไว้ที่พูกำ ฟ้า ครั้งแรก กัณฑ์ที่ 10) อุรังคราตุเทศนา ว่าด้วยตอนที่พระอินท์และเหล่าเทพเจ้ามาทำสักการบูชา อุรังคราตุที่พูกำฟ้า



ภาพประกอบ 4 อุรังคราตุเทศนา ฉบับ ส.ธรรมภักดี (2504)

5) **อรัญคธาตุนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) (2491)** เป็นตำนานอรัญคธาตุนิทานที่ได้จากการเรียบเรียงถอดความจากอรัญคธาตุนิทานฉบับกรมศิลปากร 2483 มาเขียนใหม่ให้เป็นภาษาที่อ่านเข้าใจง่าย ด้วยการใช้ภาษาให้ถูกต้องตามอักขรวิธีภาษาไทยปัจจุบัน และต่อมาได้มีการนำพิมพ์อีกหลายครั้ง จากการศึกษาสภาพทั่วไป พบว่าหนังสือตำนานอรัญคธาตุนิทานฉบับนี้ พระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติพระธาตุพนมมาเขียนด้วยภาษาไทยที่อ่านเข้าใจง่าย มีจำนวนหน้า 92 หน้า ได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 8 กัณฑ์ ได้แก่

กัณฑ์ที่ 1 บทนำ ได้ให้ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับชนชาติของดั้งเดิมที่อยู่อาศัยอยู่ในดินแดนลุ่มน้ำโขง ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามา นอกจากนั้นได้กล่าวถึงแคว้น 7 แคว้น ได้แก่ แคว้นจูลณีพรหมทัต แคว้นอินทปัฐนคร แคว้นกुरुทนครหรืออโยธยา แคว้นสาเกตนครหรือร้อยเอ็ดประตู แคว้นหนองหานหลวง และแคว้นหนองหานน้อย และแคว้นศรีโคตรบูรณ

กัณฑ์ที่ 2 พุทธประวัติ กล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าในพื้นที่ต่าง ๆ ในดินแดนแถบลุ่มน้ำโขง ได้พบปะผู้คน ทรงประทับรอยพระบาท และทรงพุทธพยากรณ์ถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในภายภาคหน้า

กัณฑ์ที่ 3 อรัญคธาตุนิทาน กล่าวถึงพระมหากัสสปเถระและพระอรหันต์ 500 รูป พร้อมทั้งชาวเมืองบรรจุนพระอรัญคธาตุนิทาน ที่ภูเก้าพร้าวหรือพระธาตุพนมปัจจุบัน

กัณฑ์ที่ 4 เทพเจ้าสโมสร กล่าวถึงพระอินทร์และเทวดาทั้งหลายเฝ้ารักษาดูแลพระธาตุพนม และพระธาตุได้ทำปาฏิหาริย์

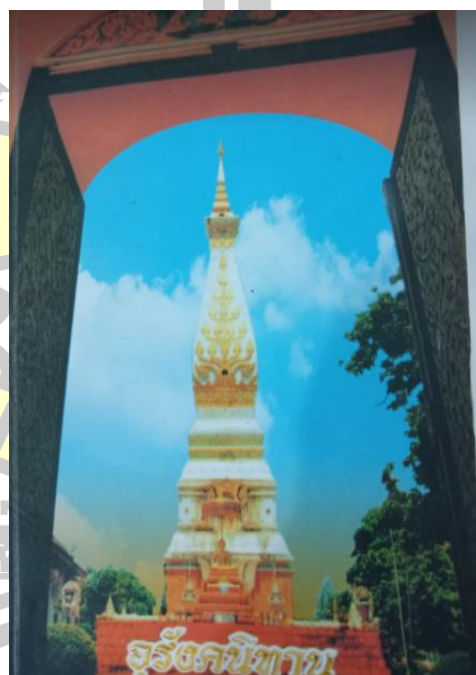
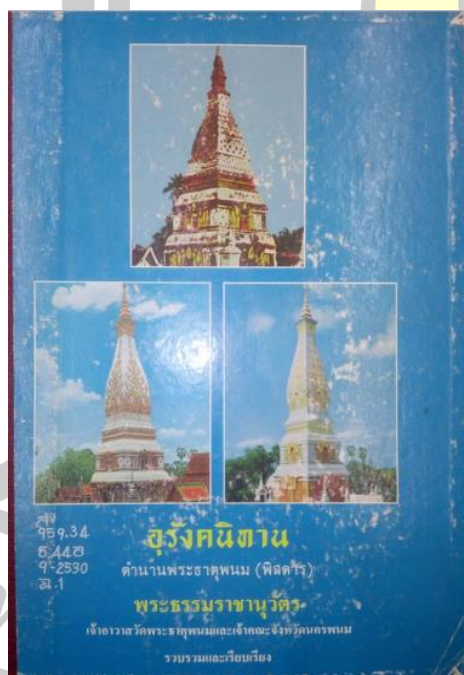
กัณฑ์ที่ 5 เหตุการณ์บ้านเมือง กล่าวถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับเมือง ได้แก่ ความเป็นมาของท้าวพญาและบ้านเมือง เหตุการณ์น้ำท่วมเมืองหนองหาน การอพยพโยกย้ายของท้าวคำบาง เหตุการณ์ในเมืองจูลณีและเมืองอินทปัฐนคร เหตุการณ์เมืองสาเกตนคร เหตุการณ์เมืองศรีโคตรบูรณ เหตุการณ์การอพยพโยกย้ายเมืองสาเกตนคร เหตุการณ์การอภิเษกบุรีรัตน์ให้ครองเมืองเวียงจันทน์ ตลอดถึงเหตุการณ์ที่พระอรหันต์ 3 รูปบวชพระกุมารทั้ง 5

กัณฑ์ที่ 6 การปฏิสังขรณ์ครั้งที่ 1 กล่าวถึงการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม เนื้อหาประกอบด้วย พระอรหันต์ทั้ง 5 ได้มายังเมืองมรุกขนคร เพื่อบิณฑบาตโปรดเจ้าเมืองมรุกขนคร สังฆวิฆเนศวรเสาะหาชาติปางก่อน ได้ชักชวนกันบูรณะพระบรมธาตุ พญาสุมิตธรรมนำพลโยธาไปภูเก้าพร้าว พระบรมธาตุแสดงปาฏิหาริย์ การสละคนเป็นข้าโอกาส ทายาทจูลณีและอินทปัฐมาร่วมบรรจุนพระบรมธาตุใหม่ ตั้งความปรารถนา สร้างพระธาตุอิงฮัง เสด็จครองเมืองร้อยเอ็ด ความวิบัติของมรุกขนครเดิม

กัณฑ์ที่ 7 ไทยล้านช้างอุปลัมภ์ เนื้อหาประกอบด้วยราชวงศ์ล้านช้างคุ้มครอง ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ 2 เจ้าเมืองพระยานครอุปลัมภ์ ศิลาจารึกของเจ้าพระยานคร ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ 3

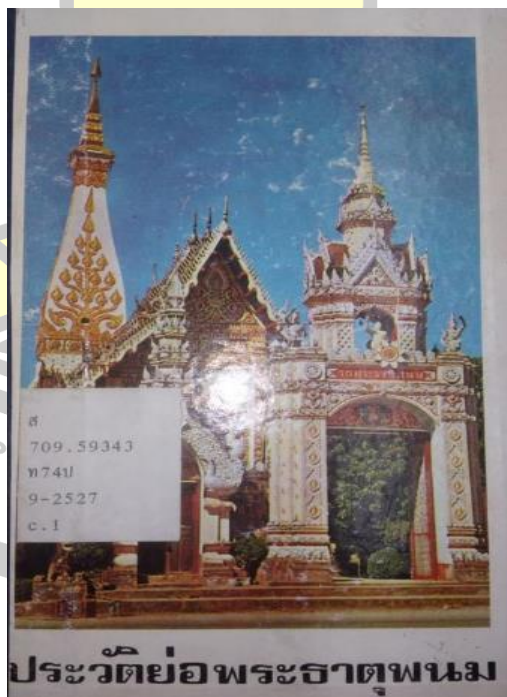
เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก (พระครูชี้หอม) หลบราชภัย สร้างเสริมยอดพระยานคร ล่องโขงหาที่พึ่ง และตั้งวงศักรจำปาศักดิ์ เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กมรณภาพ บ้านธาตุพนมแตกศึก ราชวงศ์เวียงจันทน์ประสบภัยไทยพนมแตกตื่น สร้างข้าวและปฏิสังขรณ์โรงอุโบสถ คำจารึกอิฐเผา ความไม่เที่ยงของบ้านเมือง พระธาตุหนองคายพังลงโขง

กัณฑ์ที่ 8 ไทยสยามบำรุง เนื้อหาประกอบด้วยการปฏิสังขรณ์ครั้งที่ 4 ความศักดิ์สิทธิ์ของพระบรมธาตุ พุทธบุตรไม่อาจดูตาย ผู้กลัวตายไม่กล้าให้ซ่อม เทพเจ้าพร้อมทั้งผู้มีธรรมเริ่มพิธีบูรณะ เกิดอุปัทวະผีบ้าผีบุญ ผู้ทำคุณถูกค้ำน เจ้าบ้านไม่เต็มใจ อภินิหารพระบรมธาตุ ไฟฟ้าประหลาดไหม้บ้านเรือน ประวัตินานพระครูวิโรจน์รัตโนบล จารึกของพระครูวิโรจน์ เริ่มบูรณะวัดบูรณะกำแพงและบริเวณ อุปสรรคคู่กับงาน ยุคพระครูศีลาภิตครองวัด บูรณะอุโบสถ บูรณะโรงธรรมศาลา (หอแจก) สร้างซุ้มประตูนอก ขยายถนนอิฐลงท่า (ข้าวสะพาน) ชุมนุมลูกเสื่อในงานนมัสการ พิธีพุทธมามกะและแข่งสวดคณาภิวัต งานบูรณะก้าวหน้าตามยุค ชาวธาตุพนมวิปโยค ประวัตินานพระครูศีลาภิตสังเขป และยุคใหม่สมัยปฏิบัติ



ภาพประกอบ 5 ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมามาลา) (ซ้าย) อรัญคณิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร พิมพ์ครั้งที่ 9 (2530) และ (ขวา) อรัญคณิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร พิมพ์ครั้งที่ 11 (2551)

6) **ประวัติย่อพระธาตุพนม ของพระเทพรัตนโมลี (2527)** เรียบเรียงโดย พระเทพรัตนโมลี ซึ่งได้เรียบเรียงเป็นเรื่องย่อโดยการถอดใจความจากตำนานอูรังคธาตุที่เป็นข้อมูลชั้นต้น มีการใช้ภาษาที่อ่านเข้าใจง่าย มุ่งเน้นการให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติพระธาตุพนมเป็นหลัก เนื้อหาจะมีทั้งตำนานพระธาตุพอสังเขป และเรื่องเกี่ยวกับอูรังคธาตุ ที่ได้จากการประมวลจากเรื่องตำนานอูรังคธาตุ และค้นคว้าจากหลักฐานทางพงศาวดารบ้านเมืองในภาคอีสานและพงศาวดารล้านช้างเป็นหลัก ตลอดจนถึงข้อมูลเกี่ยวกับบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ในหนังสือเล่มนี้ มีจำนวน 90 หน้า ได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 30 หัวข้อ ได้แก่ 1) ลักษณะองค์พระธาตุ 2) ที่ตั้งพระธาตุพนม 3) ชื่อนครต่าง ๆ สมัยสร้างพระธาตุ 4) พุทธประวัติ 5) ความสำคัญของภูกะพำร้าง 6) พระมหากัสสปเถระได้พระอูรังคธาตุ 7) ชาวเมืองหนองหานหลวงทราบข่าวนิพพาน 8) นำพระอูรังคธาตุไปภูกะพำร้าง 9) ก่ออุโมงค์ 10) แบ่งหน้าที่ก่อก่ออุโมงค์ 11) บริจาคมหัศจรรย์บุชา 12) บรรจุพระบรมธาตุและแสดงปาฏิหาริย์ 13) สร้างประตูปิดและฝังเสาอินทขิล 14) พญาทั้งห้าและพระอรหันต์กลับ 15) สลักกลดลายและฉลอง 16) เหตุการณ์บ้านเมือง 17) เหตุการณ์ทางพุทธจักร 18) พระบรมธาตุแสดงปาฏิหาริย์ 19) สละคนเป็นข้าโอกาส 20) บูรณะครั้งแรก 21) ถวายมหัศจรรย์เป็นพุทธบูชา 22) มรุกขนครร้าง 23) ไทยล้านช้างอุปถัมภ์บูรณะครั้งที่ 2 24) เจ้าพระยานครบูรณะครั้งที่ 3 25) เจ้าราชครูหลวงบูรณะครั้งที่ 4 26) บูรณะครั้งที่ 5 27) บูรณะครั้งที่ 6 28) บูรณะพระวิหาร และกำแพงชั้นนอก 29) ยุคปัจจุบัน 30) ยุคปัจจุบันบูรณะทั่วไป



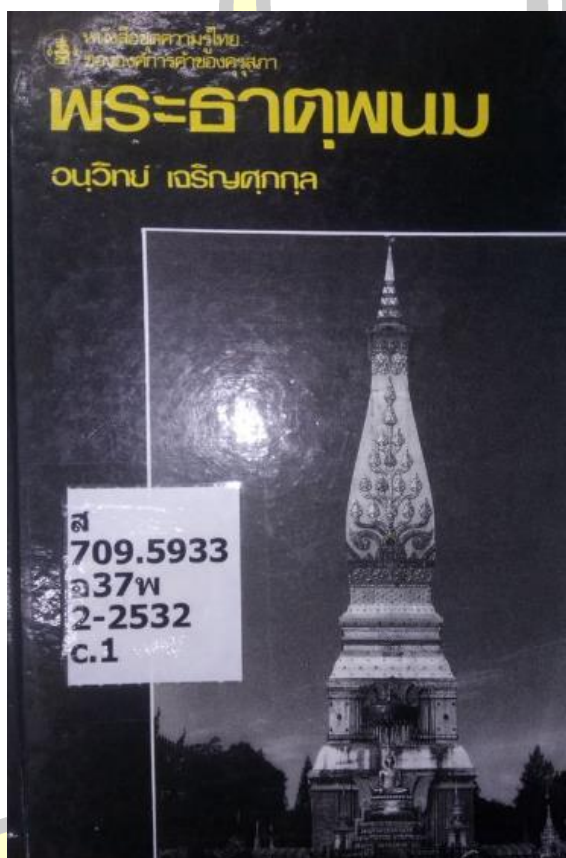
ภาพประกอบ 6 ประวัติย่อพระธาตุพนม ของพระเทพรัตนโมลี

7) **ตำนานพระธาตุพนม ฉบับสาร สาระทัศนันท์ (2530)** เป็นตำนานที่มีเนื้อหาขนาดสั้น ย่อความเป็นฉบับที่ปริวรรตถ่ายถอดมาจากอักษรธรรมอีสาน ในใบลานขนาดเล็กที่มีความยาวเพียง 14 หน้าลาน เนื้อหาได้กล่าวถึง เมื่อพระพุทธเจ้าเข้าสู่ปรินิพพานได้ 8 ปี 7 เดือน พระมหากัสสปะและพระอรหันต์ 500 รูป ได้นำอัฐิธาตุของพระพุทธเจ้ามาสู่ภูเก้าพร้าว และได้บรรจุไว้ในเต้าไม้โพธิ์ไทรก่อน แล้วจึงพร้อมด้วยพญาสุวรรณภิงคละ พญาคำแดง พญาอินทปัฐนคร พญาจุลนี พรหมทัต และพญานันทเสน โดยพระมหากัสสปะเป็นประธาน และพระอรหันต์ 500 รูปได้ร่วมกันสร้างอุโมงค์ (อุโมงค์) และบรรจุอัฐิธาตุของพระพุทธเจ้าไว้ในอุโมงค์ ณ ภูเก้าพร้านั้น เมื่อพุทธศาสนาล่วงได้ 200 ปี พญาสุมินทรราชได้ร่วมกับพระอรหันต์ 5 รูป ได้สร้างอัฐิธาตุเจดีย์ตรงอุโมงค์คือพระธาตุพนมขึ้นและได้สละบ่าวไพร่ 3333 คน ใน 7 หมู่บ้าน คือบ้านกวาน บ้านสำน บ้านชัตถยา บ้านกระโดน บ้านชะองดำ บ้านสร้างแร่ และบ้านโพธิ์ไทร ให้เป็นข้าอุปฐากปรนนิบัติพระธาตุพนม ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาล่วงได้ 500 ปี พญานิรุฎฐราช เจ้าผู้ครองมรุกขนครไม่ทรงเลื่อมใสในคุณแก้ว 3 ประการ ได้เข้ายึดเอาหมู่บ้านที่เคยอุปฐากพระธาตุพนมมาเป็นข้าของตน พอดีชายาคคนหนึ่งของพญานิรุฎฐราชได้ปลากะเบนศิระชะเผือกมาตัวหนึ่ง พญานิรุฎฐราชได้เสวยเนื้อปลาดังกล่าวพร้อมเสนาอำมาตย์ อยู่มาไม่นานเมืองมรุกขนครจึงได้ล่มเป็นหนอง ทำให้พญานิรุฎฐราชและประชาชนมากมายถึงแก่ความตาย เมืองมรุกขนครกลายเป็นเมืองร้างตั้งแต่นั้นมา



ภาพประกอบ 7 ตำนานพระธาตุพนม ฉบับสาร สาระทัศนันท์

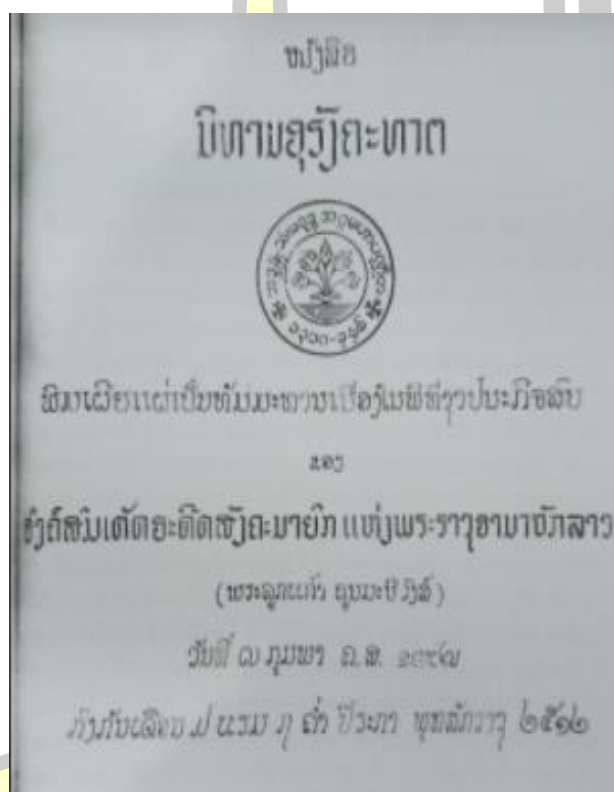
8) พระธาตุพนม ฉบับของอนุวิทย์ เจริญศุกกุล (2532) เป็นหนังสือขนาดสั้นอ่านสะดวก เข้าใจง่าย ต้องการให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติพระธาตุพนมเป็นหลัก โดยชี้ให้เห็นถึงเนื้อหาและความหมายขององค์พระธาตุพนม มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ศิลปะ สถาปัตยกรรม ในหนังสือเล่มนี้ มีจำนวนหน้า 55 หน้า แบ่งการอธิบายออกเป็น 3 ประเด็น ได้แก่ 1) การพัฒนาทางประวัติศาสตร์/วัฒนธรรม 2) การพัฒนาการทางประวัติศิลปะ/สถาปัตยกรรม และ 3) การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในระหว่างปี พ.ศ. 2518-2522



ภาพประกอบ 8 พระธาตุพนม ฉบับของอนุวิทย์ เจริญศุกกุล

9) นิทานอุรังคธาตุ ฉบับภาษาลาว (2512) ปรีวรรตจากอักษรธรรมอีสาน-ล้านช้าง มาเป็นอักษรลาวปัจจุบัน จัดพิมพ์ขึ้นเนื่องในพิธีมาบนิกิจศพลสมเด็จสังฆนายกแห่งพระราชอาณาจักรลาว (พระลูกแก้ว คุณมณีวงศ์) จากการศึกษาสภาพทั่วไป พบว่าผู้ปรีวรรตได้ปรีวรรตจากเอกสารต้นฉบับโบราณ ให้ถูกต้องตามอักขรวิธีภาษาลาว ปรากฏจำนวนหน้า 98 หน้า แบ่งเนื้อหาออกเป็น 13 ตอน หรือ 13 บั๊น ได้แก่ บั๊นที่ 1 พระปรเมศวรตั้งพระพานเป็นใหญ่ บั๊นที่ 2 อุรังคธาตุนิทาน พระพุทธเจ้าทำนายแควมหนองคันแทผีเสื่อน้ำแก่พระอานนท บั๊นที่ 3 รอยพระบาท บั๊นที่ 4 พญาทั้งห้ามาก่อ

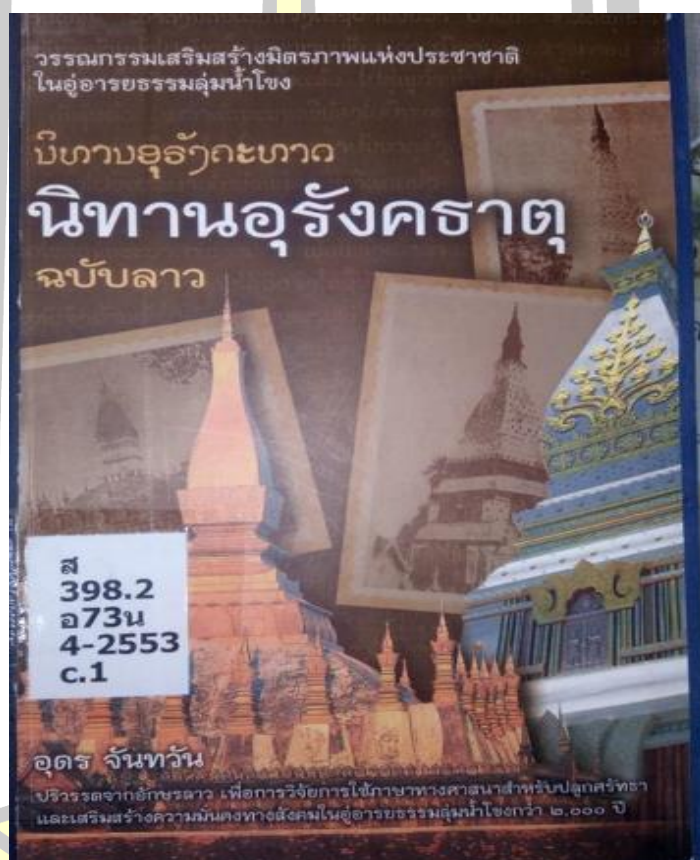
อุโมงค์ไว้ธาตุพระเจ้า บัณฑิต 5 พระอรหันตาทั้งห้า และพญาจันทบุรีประสิทธิ์สักกเทวะสถาปนาธาตุไว้
ที่ภูเขาหลวง บัณฑิต 6 เทวดา นาค ครุฑ คนธรรพ์ ยักษ์ มีพระอินทร์เป็นหัวหน้า มาบูชาธาตุหัวอกของ
พระพุทธเจ้าที่ภูเก้าพรว้า บัณฑิต 7 พญาสุริยวงศาสิทธิเดชธรรมิกราชเจ้ากินเมืองร้อยเอ็ดประตู บัณฑิต 8
พญาทั้งห้าจตุไปเกิด บัณฑิต 9 กล่าวห้องเมืองสุวรรณภูมิ นาคได้ตั้งบุรีจันท์ขึ้นเป็นเจ้า บัณฑิต 10
พราหมณ์ทั้งห้าเมืองราชาภิเชกพญาบุรีจันท์ประสิทธิ์สักกเทวะ บัณฑิต 11 พราหมณ์ทั้งห้าคินเมื่อไหว้
พญาสุมิตรธรรมเจ้า บัณฑิต 12 พญาสุมิตรวงศาธรรมเจ้าสร้างพระธาตุ บัณฑิต 13 การแต่งอุโมงค์ธาตุ
นิทาน ศาสนานครนิทาน ปาतालลักษณะนิทาน



ภาพประกอบ 9 นิทานอุรังคธาตุ ฉบับภาษาลาว (2512)

10) นิทานอุรังคธาตุ ฉบับลาว ฉบับของอุดร จันทวัน (2553) ตำนานอุรังคธาตุฉบับนี้
ได้ปริวรรตถ่ายถอดจากอักษรลาวมาเป็นอักษรไทย จากการศึกษาสภาพทั่วไป พบว่าได้ปริวรรตถ่าย
ถอดจากฉบับภาษาลาว (2512) ที่จัดพิมพ์ขึ้นเนื่องในพิธีสถาปนากิจศพสมเด็จพระราชา
นาจักรลาว (พระลูกแก้ว คุณมณีวงศ์) ในปี พ.ศ. 2512 มาเป็นอักษรไทย ปรากฏจำนวนหน้า 150
หน้า แบ่งเนื้อหาออกเป็น 12 ตอน หรือ 12 บัณฑิต ได้แก่ 1 บัณฑิตพระปรเมศวรตั้งพระพานเป็นใหญ่ 2 บั
นิตอุรังคธาตุนิทาน 3 บัณฑิตฮอยพระบาท 4 บัณฑิตนำพระอุรังคธาตุมาภูเก้าพรว้า 5 บัณฑิตพระอรหันตาทั้งห้าและ

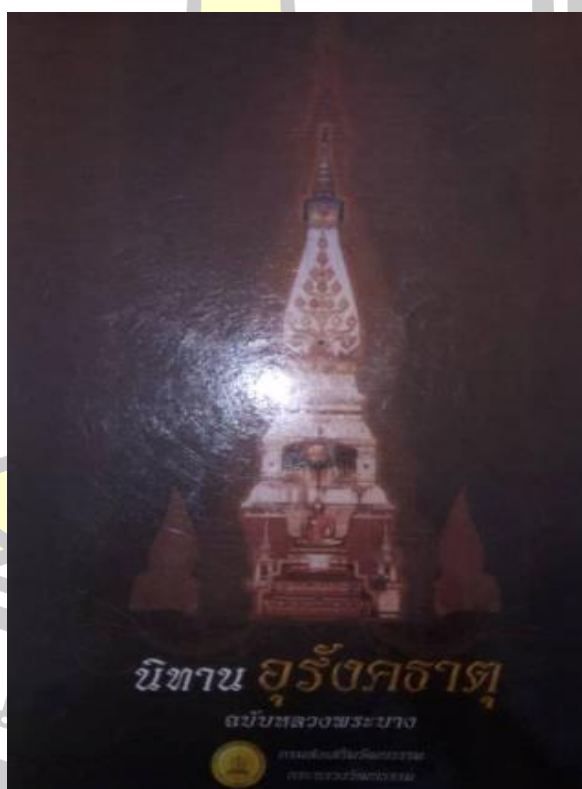
พญาจันทบุรีประสิทธิศักดิ์กษัตริย์สถาปนาชาติไว้ที่ภูเขาหลวง 6 บั้นเทวดา นาค ครุฑ คนธรรพ์ ยักษ์ มา
 บูชาองค์พระธาตุหัว 7 บั้นพระยาทั้งห้าจุติมาเกิด 8 บั้นกล่าวท่องเมืองสุวรรณภูมิ 9 บั้นพราหมณ์ทั้ง
 ห้าเมื่อราชาภิเษกพญาบุรีจันท์อวยล้วย 10 บั้นพราหมณ์ทั้งห้าคืนเมื่อไหว้พญาสุमितธรรมเจ้า 11 บั้น
 อุโมงค์ธาตุ นิทาน ศาสนานครนิทาน ปาतालลักษณะนิทาน 12 บั้นสรุปรุ่งครธาตุนิทาน ดังนั้นรุ่งคร
 ธาตุนับนี้ จึงมีเนื้อหาสาระเหมือนกับฉบับภาษาลาว (2512) ทุกประการ แตกต่างกันเพียงตัวอักษรที่
 ใช้บันทึก จากอักษรลาวมาเป็นอักษรไทยและมีการจัดวรรคตอนใหม่



ภาพประกอบ 10 นิทานอุรังครธาตุ (ฉบับภาษาลาว) อุตร จันทวัน (2553)

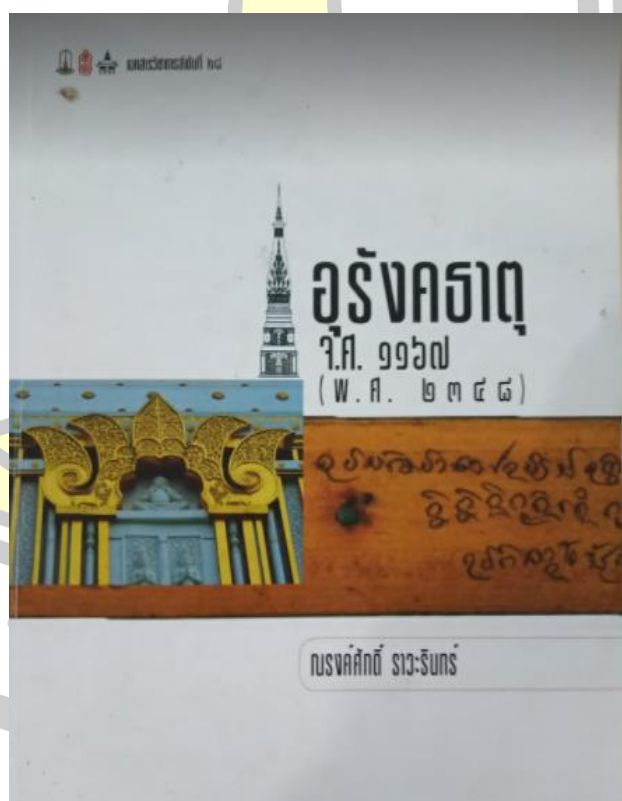
11) นิทานอุรังครธาตุ ฉบับหลวงพระบาง (พ.ศ. 2553) ตำนานอุรังครธาตุนับนี้ ใช้ชื่อ
 เรียกว่า “นิทานอุรังครธาตุ ฉบับหลวงพระบาง” ปรีวรรตและเรียบเรียงโดย พจนีย์ เพ็งเปลี่ยน ซึ่ง
 ปรีวรรตถ่ายทอดจากอักษรลาวมาเป็นอักษรไทย จากการศึกษาสภาพทั่วไป พบว่าตำนานอุรังครธาตุ
 ฉบับนี้ ระบุว่าได้นำต้นฉบับมาจากอักษรลาวในหนังสือนิทานอุรังครธาตุ ที่พิมพ์เนื่องในพิธีมอบกิจศพ
 สมเด็จพระสังฆนายกแห่งพระราชอาณาจักรลาว เข้าใจว่า น่าจะได้ต้นฉบับมาจากอักษรลาวมาจากฉบับ
 เดียวกันกับฉบับภาษาลาว (2512) หรือฉบับนิทานอุรังครธาตุ ฉบับลาว ฉบับของอุตร จันทวัน แต่ได้มี

การเรียบเรียงให้ถูกต้องตามอักขรวิธีภาษาไทย นอกจากนั้น ผู้ปริวรรตได้ทำข้อสันนิษฐานต่าง ๆ เป็นเชิงอรรถไว้ในคำที่ต้องการจะอธิบายด้วยเพื่อเป็นการศึกษาเปรียบเทียบให้ความรู้แก่ผู้อ่านได้คิดเชื่อมโยงไปหาตัวบทอื่น ๆ มีจำนวนหน้า 92 หน้า แบ่งเนื้อหาออกเป็น 13 บัณฑิต ได้แก่ บัณฑิตที่ 1 พระบรมศวรตังพระพานเป็นใหญ่ บัณฑิตที่ 2 อรัญคธาตุนิทาน พระพุทธเจ้าทำนายแคมหนองคันแทผีเสื่อน้ำแก่พระอานนท์ บัณฑิตที่ 3 รอยพระบาท บัณฑิตที่ 4 พญาทั้งห้ามาก่ออุโมงค์ไว้ธาตุพระเจ้า บัณฑิตที่ 5 พระอรหันตาทั้งห้า และพญาจันทบุรีประสิทธิศักดิ์กเทวะสถาปนาธาตุไว้ที่ภูเขาหลวง บัณฑิตที่ 6 เทวดา นาค ครุฑ คนธรรพ์ ยักษ์ ซึ่งมีพระอินทร์เป็นหัวหน้า มาบูชาธาตุหัวอกของพระพุทธเจ้าที่ภูกำพร้าว บัณฑิตที่ 7 พญาสุริยวงศาสิทธิเดชธรรมิกราชเจ้ากินเมืองร้อยเอ็ดประตู บัณฑิตที่ 8 พญาทั้งห้าจุติไปเกิด บัณฑิตที่ 9 กล่าวห้องเมืองสุวรรณภูมิ นาคได้ตั้งบุรีจันทน์ขึ้นเป็นเจ้า บัณฑิตที่ 10 พรหมณ์ทั้งห้าเมื่อราชาภิเษกพญาบุรีจันทประสิทธิศักดิ์กเทวะ บัณฑิตที่ 11 พรหมณ์ทั้งห้าคืนเมื่อไหวพญาสุมิตรธรรมเจ้า บัณฑิตที่ 12 พญาสุมิตรวงศาธรรมเจ้าสร้างพระธาตุ บัณฑิตที่ 13 ว่าด้วยการแต่งอุโมงค์ธาตุนิทาน ศาสนานครนิทาน ปาทาลลักษณะนิทาน



ภาพประกอบ 11 นิทานอรัญคธาตุนิทาน ฉบับหลวงพระบาง (พ.ศ. 2553)

12) อรุ้งคราตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ.2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม (2561) ปรีวรรตและเรียบเรียงโดย ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์ ปรีวรรตจาก อักษรธรรมอีสาน-ล้านช้าง มาเป็นอักษรไทยปัจจุบัน เนื้อหาได้แบ่งออกเป็น 17 ตอน หรือ 17 บั๊น ได้แก่ บั๊นที่ 1 นิทานแม่ บั๊นที่ 2 นิทานหนองทานหลวง หนองทานน้อย บั๊นที่ 3 นิทานพระปรเมศวร ตั้งพระพาน (ปรเมศวรยุทธสุวิณนาค) บั๊นที่ 4 ศาสนานครนิทาน บั๊นที่ 5 ปาทลักษณะนิทาน บั๊นที่ 6 พระตถาคตนิพนพาน บั๊นที่ 7 พระมหากัสสปเถระ อรหันตา 5 ฮ้อย อัญเชิญอรุ้งคราตุ บั๊นที่ 8 อินทาทิ ราชสักการะบูชาอรุ้งคราตุ ณ ภูกำพร้า บั๊นที่ 9 พระยาสุริยวงสาสิทธิเดชธัมมิกษัตริย์เจ้าเสวยราชในเมืองฮ้อยเอ็ดปักตู บั๊นที่ 10 การจตุตแห่งพระยาทั้งห้า บั๊นที่ 11 เทวดาและพญานาคบุก (ปลุก) บุรีจันท์ให้เป็นใหญ่ บั๊นที่ 12 พราหมณ์ทั้งห้าเมื่อราชาพิเสกพระเจ้าจันท์บุรีปรีสิทธิสักกะเทวะ บั๊นที่ 13 ห้าพราหมณ์คืนเมื่อไหว้พระยาสุमितตธัมม บั๊นที่ 14 พระอรหันตาเจ้าทั้งห้าและพระเจ้าจันท์บุรีปรีสิทธิสักกะเทวะละป็นนาธาตุไว้ที่ภูเขาหลวง บั๊นที่ 15 พระยาสุमितตธัมมเจ้าหุดสงอรุ้งคราตุและละป็นนาธาตุคูกหลัง บั๊นที่ 16 พระโพธิสाराชเจ้าตนหลวงและพระยาเซยยะเสฏฐฐาธิราชเจ้าไป-ออยดอยา (ปฏิสังขรณ์) พระมหาธาตุเจ้า และบั๊นที่ 17 ธาตุหัวอก



ภาพประกอบ 12 อรุ้งคราตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ.2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม (2561)

13) อรัญครธาตุ ฉบับเมืองนครพนม โครงการจัดตั้งสถาบันศรีโคตรบูรณศึกษา มหาวิทยาลัยนครพนม (2561) ปรีวรรตและเรียบเรียงโดย อนุชา ประชานอก และอธิราชย์ นันขันตี เนื้อหาได้แบ่งออกเป็น 13 บั้น หรือ 13 ตอน ได้แก่ บั้นนทีนิทาน บั้นพระบอละเมสวณปลุกพระพาน เป็นใหญ่ บั้นพระเจ้าทำนาย อรุญคะธาตุนิทาน ปาทะลักษณะนิทาน สาสะนะคะละนิทาน บั้นปาทะลักษณนิทาน บั้นก่ออุโมงค์ไว้ภูกำพร้าว บั้นพญาอินทร์ลงมาสักการะบูชาอรุญครธาตุ บั้นพระยาสุริยะวงศาสิทธิเดชะมิกราชาธิราชเจ้า บั้นพระยาทั้ง 5 จุดิ บั้นเทวดาและพญานาคปลุกบุรีจันลูปล่างให้เป็นใหญ่ บั้นพราหมณ์ทั้ง 5 เมื่อราชาภิเศกพระยาจันทะบุรีประสิทธิสิกกะเทวะ บั้นพราหมณ์ทั้ง 5 เมื่อไหว้พระยาสุมิตตะธรรมเจ้า บั้นอุโมงค์ธาตุนิทาน ศาสะนะนครนิทาน ปาทะลักษณะนิทาน และบั้นพระโพธิสารราชเจ้าตนหลวงแลพระยาเซยยะเสตถาไปหยุดยาพระมหารธาตุเจ้า



ภาพประกอบ 13 อรัญครธาตุ ฉบับเมืองนครพนม โครงการจัดตั้งสถาบันศรีโคตรบูรณศึกษา มหาวิทยาลัยนครพนม (2561)

14) ตำนานอุรังคราตุ ฉบับ ดร.ยุทธพงศ์ มาตรฐานพิเศษ พ.ศ. 2562 เป็นตำนานอุรังคราตุ ยุทธพงศ์ มาตรฐานพิเศษ ได้มีการชำระเนื้อหาของตำนานอุรังคราตุ โดยการรวบรวมเอกสารทั้งที่เป็นเอกสารต้นฉบับโบราณ จำนวน 10 ฉบับ และทั้งที่เป็นฉบับที่มีการปริวรรตเป็นภาษาไทยแล้ว จำนวน 5 ฉบับ ทั้งนี้ยุทธพงศ์ มาตรฐานพิเศษ ได้มีการสอบทานเปรียบเทียบตำนานอุรังคราตุ ฉบับต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นนั้นแก้ไขปรับปรุงให้มีความเนื้อที่สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่มีมา โดยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 25 บัณฑิตอน ได้แก่ บัณฑิต 1) พระพุทธเจ้าเลียบโลกลุ่มแม่น้ำโขง บัณฑิต 2) พุทธพยากรณ์นครล้านช้าง บัณฑิต 3) ปาตลลักษณะในลุ่มแม่น้ำโขง บัณฑิต 4) พระพุทธเจ้าเสด็จเมืองศรีโคตรบูรณ บัณฑิต 5) ปาตลลักษณะเมืองหนองหานหลวง บัณฑิต 6) อติตนิทาน พระบรมศวรตั้งพระพานเป็นใหญ่ บัณฑิต 7) ปาตลลักษณะที่ภูฏเวียน บัณฑิต 8) ปาตลลักษณะที่ตอยันนทังฮี บัณฑิต 9) พระตถาคตนิพนพาน บัณฑิต 10) อัญเชิญพระอุรังคราตุสู่กัฬา บัณฑิต 11) พระยาทั้ง 5 ก่ออุโมงค์อุรังคราตุ บัณฑิต 12) พระยาอินทราธิราชมาบูชาพระอุรังคราตุ บัณฑิต 13) พระยาสุริยวงศาเข้ากินเมืองร้อยเอ็ดประตุ บัณฑิต 14) นิทานแม่น้ำ บัณฑิต 15) เมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย บัณฑิต 16) พระยาทั้ง 5 จุดไปเกิด บัณฑิต 17) นาคและเทวดาตั้งเจ้าบุรีจันท์เป็นใหญ่ บัณฑิต 18) พราหมณ์ทั้ง 5 เมื่อราชาภิเศกพระยาจันทบุรีประสิทธิ์สักกเทวะ บัณฑิต 19) พราหมณ์ทั้ง 5 คั้นเมื่อสู่เมืองมรุกขนคร บัณฑิต 20) อรหันตาทั้ง 5 และพระยาจันทบุรี ละป็นนาธาตุ บัณฑิต 21) ละป็นนาพระอุรังคราตุ บัณฑิต 22) ตำนานอุรังคราตุเผยแพร่ในอาณาจักรล้านช้าง บัณฑิต 23) ประสิทธิ์ดวงจุ่ม ศิลาเล็ก หลักดิน และสละช้อยโอกาส บัณฑิต 24) ปุมโหรหลังรัชกาลพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช (เจ้าองค์หล่อ) บัณฑิต 25) อานิสงส์การสร้างหนังสือตำนานอุรังคราตุ



ภาพประกอบ 14 ตำนานอุรังคราตุ ฉบับ ดร.ยุทธพงศ์ มาตรฐานพิเศษ พ.ศ. 2562

นอกจากนั้นแล้วตำนานอุรังคธาตุยังเนื้อหาที่เชื่อมโยงกับตำนานท้องถิ่นด้วย กล่าวคือ เนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุนั้น ไม่ได้กล่าวถึงชื่อเรื่องราวที่เน้นเฉพาะตำนานว่าด้วยพระธาตุอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่มีส่วนประกอบของเนื้อหาตำนานอื่น ๆ เข้ามาสัมพันธ์เกี่ยวข้องด้วย ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น กล่าวคือตำนานอุรังคธาตุนั้นมีส่วนประกอบของเนื้อหาซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ เนื้อหาที่เป็นส่วนของตำนานปรัมปรา เนื้อหาที่เป็นส่วนของตำนานประวัติบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ และเนื้อหาที่เป็นส่วนของตำนานพระธาตุ พระพุทธรูป ในการศึกษาด้านตำนานอุรังคธาตุเกี่ยวกับความแพร่หลายในรูปแบบตำนานท้องถิ่น ทั้งที่มีรูปแบบที่มีความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่เป็นตำนานประวัติศาสตร์ และที่เป็นตำนานพุทธสถาน กล่าวคือในส่วนที่เป็นตำนานเชิงประวัติศาสตร์นั้น ตำนานสามารถสื่อให้มองเห็นในรูปของประวัติศาสตร์ได้ และเป็นรากฐานสำคัญต่อการทำความเข้าใจรูปแบบของชุมชน วิถีชีวิตของผู้คนต่าง ๆ ได้ด้วย ดังที่ ธิดา สาระยา (2525: 3) กล่าวว่า งานเขียนประวัติศาสตร์หรือการบันทึกประวัติศาสตร์นั้น มีมาก่อนการเขียนพงศาวดารของกรุงศรีอยุธยา เป็นการดำเนินงานโดยนักปราชญ์หรือผู้รู้ในท้องถิ่นที่เขียนขึ้นมาในรูปของตำนานต่าง ๆ ขอบเขตของตำนานประวัติศาสตร์ที่เขียนนั้นคำนึงถึงมนุษย์ ค่านิยม และโลกทัศน์ต่าง ๆ ที่มีผลให้เกิดการสร้างเอกลักษณ์ขึ้นในหมู่มชนนั้น ๆ งานที่กล่าวถึง ณ ที่นี้คือ “ตำนานประวัติศาสตร์” นอกจากนี้ ธิดา สาระยา (2525: 32-56) ยังได้กล่าวถึงความเข้าใจทั่วไปเกี่ยวกับตำนานประวัติศาสตร์ไว้ว่าตำนานประวัติศาสตร์แต่แรกเริ่มเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นผลผลิตการเขียนประวัติศาสตร์ของล้านนาประเทศ ซึ่งปัจจุบันเป็นเมืองต่าง ๆ ของประเทศไทยทางเหนือ หลังจากที่เขียนขึ้นตำนานประวัติศาสตร์ก็แพร่ไปสู่ดินแดนต่าง ๆ เช่น นครศรีธรรมราช อยุธยา เมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือแม้แต่กรุงเทพฯ เองในสมัยหลังลงมา งานเหล่านั้น เช่น ตำนานเมือง นครศรีธรรมราช ตำนานอุรังคธาตุ สังคดียวงค์ เป็นต้น ส่วนใหญ่เรารู้จักตำนานประวัติศาสตร์ในฐานะหลักฐานที่ไม่เป็นที่ยอมรับกันเมื่อเทียบกับจารึก การมองตำนานประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็นผลผลิตทางประวัติศาสตร์อย่างหนึ่ง เป็นส่วนหนึ่งแห่งวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของคนกลุ่มหนึ่งในภูมิภาคหนึ่งไปอย่างน่าเสียดาย โดยเนื้อแท้แล้วตำนานประวัติศาสตร์สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมการเมืองและโลกทัศน์ของคนกลุ่มนั้น ๆ เช่นเดียวกับที่พงศาวดาร นอกจากเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์สำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ในปัจจุบันแล้ว ยังเป็นผลผลิตทางประวัติศาสตร์ของราชสำนักอยุธยา

นักวิชาการบางท่านได้กล่าวถึงเนื้อหาตำนานประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็นความคิดรวบยอด (concept) เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยโบราณ และเป็นงานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่เป็นตัวแทนของความคิดรวบยอดนั้น กล่าวคือเชื่อกันว่าประวัติศาสตร์ไทยแต่เดิมถูกกำหนดด้วยบทบาทของปัจจัย 2 ชนิด คือศาสนาและสถานภาพของกษัตริย์ (Kingship) ศาสนามีบทบาทนำมาก่อนแล้วถูกแทนที่โดยสถานภาพของกษัตริย์ ที่มีอำนาจเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้เกิดประวัติศาสตร์ 2 ชนิด

ชนิดแรกถูกกำหนดโดยบทบาทของศาสนา เรียกว่าประวัติศาสตร์ตำนาน ชนิดที่สองถูกกำหนดโดยประวัติศาสตร์ของรัฐเรียกว่า ประวัติศาสตร์พงศาวดาร ประวัติศาสตร์ตำนานคือประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนา ซึ่งกำหนดก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 และความนิยมที่จะเขียนงานแบบนี้เสื่อมลงเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 23 แต่ความสำคัญของประวัติศาสตร์แบบนี้ยังคงมีต่อมาจนปลายพุทธศตวรรษที่ 24 พร้อมกับการตกต่ำของประวัติศาสตร์ตำนาน ความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยก็เริ่มเปลี่ยนจากความคิดรวมยอดเกี่ยวกับศาสนามาเป็นความคิดทางโลกเกี่ยวกับการเมือง

ข้อคิดเห็นดังกล่าวสร้างปัญหาให้แก่ความเข้าใจประวัติศาสตร์ไทยโดยทั่วไป การมองประวัติศาสตร์จากความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์ตำนานและพงศาวดาร กลับสะท้อนให้เห็นอุดมการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เน้นศูนย์กลางประวัติศาสตร์ตำนานถูกมองเป็นเสมือนส่วนที่จะนำไปสู่พงศาวดาร เพราะปัจจัยกำหนดแต่ละช่วงเวลาต่างกัน คือศาสนาและสภาพของกษัตริย์ แม้จะยอมรับว่าบางครั้งศาสนาก็มีบทบาทสำคัญต่อประวัติศาสตร์พงศาวดารเหมือนกัน ที่จริงเราไม่สามารถกำหนดแบ่งเนื้อหาของประวัติศาสตร์ออกจากศาสนาและรัฐ ประวัติศาสตร์มิได้ถูกกำหนดโดยปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งใน 2 อย่างนั้นที่ละช่วงเวลา ไม่จำเป็นเสมอไปที่การเจริญขึ้นและเสื่อมลงของปัจจัยอย่างหนึ่งจะถูกแทนที่โดยอีกอย่างหนึ่ง

สมัยพุทธศตวรรษที่ 21 เมื่อเริ่มมีการเขียนตำนานประวัติศาสตร์ขึ้นที่เชียงใหม่ อิทธิพลของปัจจัยทางศาสนาและการเมืองได้สร้างความกลมกลืนและสมดุลให้แก่เชียงใหม่สมัยพระเจ้าติโลกราชอยู่มาก ตำนานประวัติศาสตร์ซึ่งเริ่มสมัยนี้จึงมีขึ้นเนื่องจากศาสนาอย่างเดียวหรือเป็นความคิดทางศาสนาอย่างเดียว แม้ว่าจะได้มีการผลิตงานทางศาสนาขึ้นมากมายท่ามกลางบรรยากาศอันน่าพึงพอใจทางการเมืองนั้น ยิ่งกว่านั้นตำนานประวัติศาสตร์และพงศาวดารยังเป็นผลิตผลจากต่างที่ต่างเวลาและต่างสภาพสังคมแวดล้อมอีกด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างตำนานประวัติศาสตร์และพงศาวดารจึงมิใช่ความสัมพันธ์ที่เกิดจากปัจจัยชนิดใดชนิดหนึ่งต่อเนื่องกัน เช่น จากศาสนาสู่รัฐ แต่เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดจากปัจจัยดังกล่าวรวมเวลากันได้ ทั้งนี้ตำนานประวัติศาสตร์ มิใช่หมายถึงเฉพาะตำนานปรัมปรา (myth, legend) แต่เป็นทั้งงานเขียนทางประวัติศาสตร์ในอดีตและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ถูกนำมาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองปัจจุบัน ตำนานประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะดึงเอาตำนานเรื่องเก่าแก่ปรัมปราให้เข้าไปอยู่ในกรอบของประวัติศาสตร์

ตำนานอุรังคธาตุได้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นตำนานในแง่ของประวัติศาสตร์ด้วย เพราะมีข้อมูลอันเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอยู่อย่างหลากหลาย ซึ่งเป็นตำนานที่สะท้อนให้เห็นถึงปรากฏการณ์อย่างหนึ่งที่ถูกนำมาผลิตซ้ำในรูปแบบทางด้านประวัติศาสตร์ เพื่ออธิบายให้เห็นถึงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง อันเป็นข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับการสร้างบ้านแปลงเมืองของผู้คนในอดีต ถึงแม้ตำนานอุรังคธาตุจะมีลักษณะเป็นตำนานปรัมปราหรือเป็นเรื่องราวที่เล่าสืบต่อกันมา อันหาข้อมูลตามความเป็นจริงทางด้านประวัติศาสตร์ไม่ได้ แต่อย่างไรก็ตามตำนาน

อูร์กคราตุก็เป็นตำนานหนึ่งที่ต้องให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ เหตุการณ์ของบ้านเมืองในอดีตที่ยาวนาน อันเป็นเหตุการณ์เชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มน้ำโขงได้เช่นกัน โดยเฉพาะเหตุการณ์ที่ว่าด้วยการสร้างบ้านแปลงเมือง บุคคลสำคัญ กษัตริย์หรือผู้นำทางวัฒนธรรม อันอยู่ในข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มน้ำโขงในอดีต ดังที่ ศรีศักร วัลลิโภดม (2538: 20-36) ได้อธิบายว่า ดินแดนที่มีความสัมพันธ์กับพระธาตุพนม โดยพิจารณาจากหลักฐานจากตำนานอูร์กคราตุ ได้แก่ บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงและลุ่มน้ำชี ซึ่งเป็นบริเวณที่แคว้นสำคัญ ได้แก่ ศรีโคตรบูรณ หนองหาน หลวง หนองหานน้อย และสาเกตหรือเมืองร้อยเอ็ดประตู ในส่วนเขตลุ่มน้ำมูลนั้นคงเป็นเขตแคว้นของเจนละหรืออินทปัฐนครซึ่งห่างไกลออกไป

ตำนานอูร์กคราตุ ได้แสดงให้เห็นว่าเขตแดนของแคว้นศรีโคตรบูรณนั้นครอบคลุมบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงตั้งแต่จังหวัดอุดรธานี หนองคาย เวียงจันทน์ นครพนม ลงไปจนจรดเขตจังหวัดอุบลราชธานี โบราณวัตถุสถานที่ยืนยันให้เห็นถึงวัฒนธรรมความเก่าแก่ของดินแดนในแคว้นนี้ ได้แก่

1. บ้านเชียง แหล่งโบราณคดีแห่งนี้อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงในเขตจังหวัดอุดรธานี ในสมัยโบราณนั้นตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำโขงมากกว่าปัจจุบัน มีร่องรอยที่ปรากฏในภาพถ่ายทางอากาศแสดงให้เห็นว่า แม่น้ำโขงเปลี่ยนทางเดินห่างจากบ้านเชียงไปราว 20 กิโลเมตร โบราณวัตถุที่ค้นพบเป็นของที่มีมาแต่ยุคโลหะในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยทวารวดีและลพบุรี ในชั้นดินที่ต่ำที่สุดอยู่ลึกประมาณ 3 เมตร พบโครงกระดูกมนุษย์ ปนอยู่กับโลหะสำริด คาดว่าทำขึ้นราว 6,000 กว่าปีมาแล้ว พบภาชนะดินเผาแบบลายเชือกทาบซึ่งเป็นแบบที่มีอยู่แทบทุกยุคสมัยในดินแดนประเทศไทยและประเทศใกล้เคียง และภาชนะดินเผาสีดำ ภาชนะแบบนี้พบในแหล่งก่อนประวัติศาสตร์ ที่บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรีเหมือนกัน นักโบราณคดีบางท่านสันนิษฐานว่าเป็นวัฒนธรรมลุ่มชาน ที่พบในกลุ่มชนที่เคยอยู่ในดินแดนจีน ในชั้นดินที่อยู่สูงขึ้นมาซึ่งลึกราว 1 เมตร ถึง 1.50 เมตร พบโครงกระดูกมนุษย์ฝังปนกับเครื่องปั้นดินเผาที่มีลายเขียนสีเป็นลวดลายเรขาคณิตและลวดลายก้านขด มีโลหะสัมฤทธิ์เหล็ก ลูกปัดและหินปะปนอยู่ด้วย โบราณวัตถุเหล่านี้อายุราว 2,000 ปีขึ้นไป

บ้านเชียงดูเหมือนว่าจะเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีการสืบเนื่องมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ เพราะถัดจากชั้นดินที่พบภาชนะเขียนสีขึ้นมาชั้นพบโบราณวัตถุที่เป็นของในสมัยทวารวดีและลพบุรี ได้แก่ ลูกปัดหินและที่ทำด้วยแก้วสี แต่ว่ามีขนาดเล็กและเจาะรูแบบไม่ตรงของที่ได้ชื่อว่า เป็นของทวารวดีคือเสมาทิน ซึ่งมีรูปสลักกลีบบัวที่อยู่ฐาน ซึ่งทำขึ้นเนื่องในพระพุทธศาสนา ส่วนของลพบุรีนั้นพบอยู่ตามผิวดินเป็นเศษเครื่องปั้นดินเผาเคลือบสีเขียวอ่อนและสีน้ำตาล บางชิ้นเป็นของที่เผาจากเตาบ้านกรวดในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ การขุดค้นชั้นดินในทางโบราณคดีแบบที่ทำที่บ้านเชียงนี้ ควรกระจายไปตามเนินดินที่เคยเป็นแหล่งชุมชนในบ้านต่าง ๆ ตลอดริมฝั่ง

แม่น้ำโขง บริเวณหนองหาน สกลนคร และหนองหานน้อย กุมภวาปี ภาชนะดินเผาที่มีลวดลายเขียนสีนั้นกระจายอยู่ในเขตจังหวัดสกลนคร และพบอีกหลายแห่งในเขตลุ่มแม่น้ำชีเช่นกัน

จากข้อมูลทางโบราณคดีที่พบที่บ้านเชียงแล้วนำไปเปรียบเทียบกับเรื่องราวในทางตำนานอุรังคธาตุ ทำให้ได้ข้อสมมุติฐานอย่างคร่าว ๆ และกว้าง ๆ ว่า กลุ่มชนที่เป็นเจ้าของภาชนะดินเผามีลายเขียนสีนั้นเป็นเชื้อสายของผู้ที่อพยพมาจากบริเวณหนองแสในเขตยูนนานมาตามลำแม่น้ำโขง แล้วมาตั้งหลักแหล่งอยู่ในบริเวณที่ต่อมาคือแคว้นศรีโคตรบูรณ์ แคว้นหนองหานหลวง และหนองหานน้อย ในราว 2,000 กว่าปีมาแล้ว ประชาชนในเขตนี้มีการติดต่อกับกลุ่มชนแถวปากแม่น้ำโขงรับวัฒนธรรมบางอย่างจากต่างประเทศขึ้นมา เช่น การทำเป็นเครื่องประดับด้วยลูกปัดแก้ว และโลหะสัมฤทธิ์และเหล็ก กลุ่มคนที่อยู่ใกล้ทะเลแถวปากแม่น้ำโขงในตอนนั้นคงได้แก่แคว้นอินทปัฐนคร นอกจากนั้นยังมีอีกแคว้นหนึ่งที่อยู่ใกล้ทะเลอาจติดต่อกันได้คือแคว้นจูลณี ซึ่งคงหมายถึงพวกที่มีรกรากอยู่แถวตั้งเกี้ยวของเวียดนาม

2. ภูเวียง (ภูพาน) และเมืองพาน แหล่งชุมชนโบราณภูเวียง (ภูพาน) และเมืองพานนั้นอยู่ในเขตอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี บริเวณนี้พบโบราณสถานและโบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยทวารวดีและลพบุรี โบราณวัตถุที่เป็นของเก่าแก่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์ได้แก่ภาพเขียนสีบนผนังของเพิงหิน เป็นรูปเรขาคณิต รูปสัตว์ และสัญลักษณ์บางอย่าง นอกนั้นยังมีหินตั้งและขวานหินขัด ส่วนโบราณวัตถุในสมัยทวารวดีได้แก่เพิงหินบางแห่งที่มีการตกแต่งให้เป็นศาสนสถานที่มีเสมาหินปึกล้อม โขดหินบางแห่งมีการสลักเป็นรูปพระพุทธรูปยืน นั่ง อยู่ซุ้มและรูปเทวรูป โขดหินเพิงหินเหล่านี้ได้ใช้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่อมาจนถึงสมัยลพบุรี เพราะมีการนำพระพุทธรูปหินอันเป็นศิลปะในสมัยนี้มาประดิษฐานไว้ตามเพิงหิน นอกจากนั้นยังพบในเสมาหินสลักเป็นภาพนูนต่ำของพระโพธิสัตว์ในท้องที่บางแห่งอีกด้วย

โบราณวัตถุสถานสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่พบในบริเวณนี้คือรอยพระพุทธรูปซึ่งเป็นของทำขึ้นในสมัยทวารวดี เป็นรอยเท้าคนขนาดใหญ่สกัดลงบนพื้นหินอย่างหยาบ ๆ ไม่มีลวดลายแต่อย่างใด มีพบหลายแห่ง เช่น พระบาทบัวบก พระบาทบัวบาน และพระบาทหลังเต่า เป็นต้น

จากเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุกล่าวถึงแหล่งโบราณคดีบนเทือกเขาภูพานนี้ว่าเป็นที่อยู่ของพญานาค ซึ่งสุวรรณนาคและพุทธปาปนาค ซึ่งแต่เดิมหนีจากหนองแสมาตามลำน้ำโขงแล้วมาอาศัยอยู่ในบริเวณนี้ ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าได้มาโปรดสัตว์ที่แคว้นศรีโคตรบูรณ์ได้แวะมาที่นี้ และทรงทรมานจนพญานาคยอมแพ้ แล้วทรงเหยียบรอยพระพุทธรูปไว้ให้นาคได้สักการบูชา

นอกจากเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าแล้ว ตำนานยังกล่าวหาว่าพญานาคเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับเมืองพานซึ่งเป็นเมืองที่พระอิศวรสร้างไว้ในเขตเทือกเขาภูพาน ในชั้นแรกพระอิศวรแต่ในที่สุดยอมแพ้และกลายเป็นผู้คอยดูแลเมืองพานช่วยเหลือกษัตริย์ผู้ครองเมืองนี้ ต่อมาเมื่อ

พระบารสมายู่เกี่ยวกับนางอุษาซึ่งเป็นราชธิดาของเจ้าเมืองพาน พญานาคก็ช่วยเจ้าเมืองพานจับพระบารสมัดไว้ ร้อนถึงพระกิตนารายณ์ (พระกฤษณะ) ต้องมารบกับเจ้าเมืองพาน และพญานาคแล้ว จึงช่วยพระบารสไปได้ ปัจจุบันชาวบ้านเรียกบริเวณตอนหนึ่งของเทือกเขานี้ว่าเมืองพาน มีโขดหินที่เรียกว่าหอพระอุษา คอกม้าพระบารส วัดพ่อตา ลูกเขย ปล่องพญานาค และเรื่องเขาภูพานลูกหนึ่งว่า ภูภูเวียง

เรื่องราวจากตำนานอุรังคธาตุตอนนี้หากพิจารณาให้ดีจะเห็นว่าวิเคราะห์ออกได้เป็น 2 เรื่อง คือเรื่องเกี่ยวกับนาคและพระพุทธรูปเจ้าเรื่องหนึ่ง สะท้อนให้เห็นถึงการรับพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นศาสนาของกลุ่มชนเดิมในเขตนี้ และเรื่องเกี่ยวกับพระอิศวรเมืองพาน และพระกิตนารายณ์ เป็นการนำเอาเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระกฤษณะ พระอุณรุท และนางอุษาในศาสนาฮินดูเข้ามาเจือปน เรื่องราวดังกล่าวคงได้ผ่านมาทางบ้านเมืองที่นับถือศาสนาฮินดูทางปากแม่น้ำโขงก็เป็นได้

3. เวียงจันทน์และศรีเชียงใหม่ ร่องรอยทางประวัติในชุมชนโบราณแห่งนี้ บริเวณนี้เป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่อยู่สองฝั่งแม่น้ำโขงลักษณะเป็นเมืองอกแตก และมีรูปร่างไม่เสมอเสมอเป็นแบบเมืองทวารวดีทั่วไป ทางฝ่ายเวียงจันทน์ร่องรอยของกำแพงดินและคูน้ำยังอยู่ในสภาพที่เห็นได้ชัดเจน แสดงถึงการขุดลอกและบูรณะในระยะหลัง ๆ ลงมา นอกจากนั้นยังมีการขยายคันดินซึ่งอาจจะเป็นถนนหรือดินกั้นน้ำเป็นรูปสี่เหลี่ยมไปทางด้านเหนืออีกด้วย ส่วนทางศรีเชียงใหม่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง คูเมืองและคันดินอยู่ในลักษณะที่ลบเลือนแสดงให้เห็นถึงการทอดทิ้งให้ร้างมานาน

โบราณวัตถุสถานที่พบในเขตเมืองโบราณทั้งสองฟากนี้มีตั้งแต่สมัยทวารวดีลงมาจนถึงล้านช้างและอยุธยา ที่สำคัญได้แก่ตอนชิงชู้ขันเป็นเกาะอยู่กลางแม่น้ำโขงระหว่างเมืองทั้งสองฟากนี้ปัจจุบันอยู่ในเขตลาว มานิต วัลลิโกดม เคยสำรวจพบโคนเนินที่เป็นซากวัดมีพระพุทธรูปหินทราย ปัจจุบันโคนเนินได้ถูกลำลายเพื่อก่อสร้างใหม่ และพระพุทธรูปเหล่านั้นกระจัดกระจาย ถูกลักขโมยไปเกือบหมดสิ้น

บริเวณในเขตเวียงจันทน์ ก็ยากที่จะหาร่องรอยของโบราณสถานรุ่นเก่าเพราะได้ถูกซ่อมแปลงมาหลายสมัย ที่เหลืออยู่เป็นแต่เพียงรูปแบบของล้านช้าง โดยเฉพาะตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชลงมา เช่น เจดีย์พระธาตุหลวง เป็นต้น

โบราณวัตถุสมัยทวารวดี ที่พบส่วนมากได้มาจากบริเวณใกล้เคียงกับตัวเมือง เช่น ใกล้กับลำน้ำจันทน์ มีผู้พบพระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ เป็นแบบทวารวดีตอนปลาย และที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเวียงจันทน์ซึ่งมีพระพุทธรูปแบบทวารวดีอยู่หลายองค์ ล้วนแต่ได้มาจากท้องที่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงใกล้กับเวียงจันทน์ทั้งสิ้น

บริเวณฝั่งขวาของแม่น้ำโขงในเขตศรีเชียงใหม่เรื่อยลงมาตามชายฝั่งน้ำจนถึงอำเภอท่าบ่อ มีซากวัดวาอารามเรียงรายอยู่มากมาย โดยเฉพาะที่เวียงคุกมีมากกว่าที่อื่น ส่วนมากเป็นของใน

ศิลปะแบบล้านช้าง แต่บางแห่งคงสร้างทับรากฐานเดิมที่มีมาแต่สมัยทวารวดี ณ วัดยอดแก้วที่เวียงคุก เคยมีชิ้นส่วนของเทวรูปศิลาทรายแบบก่อนขอมซึ่งได้ถูกดัดแปลงตกแต่งให้เป็นพระพุทธรูป เทวรูปองค์นี้คงเป็นของคนในแถบนี้สร้างขึ้นเลียนแบบก่อนขอมในศิลปะแบบพนมดงรัก ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวนี้คงอยู่ในสมัยทวารวดี ปัจจุบันเทวรูปองค์นี้ทางวัดได้นำบรรจุไว้ในพระเจดีย์แล้ว

เวียงจันทน์และศรีเชียงใหม่เดิมคือเมืองเดียวกัน เป็นเมืองมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ตอนปลาย ซึ่งตรงกับเหตุการณ์ในตำนานอุรังคธาตุที่กล่าวว่าสร้างขึ้นในสมัยของพระยาจันทบุรี อ้วยล้วยเป็นเมืองที่มีความสำคัญต่อจากเมืองมรุกขนครของแคว้นศรีโคตรบูรณ

จากหลักฐานพื้นสืบทำวบุรีจันอ้วยล้วย (มาลินี กลางประพันธ์, 2555: 42) ก็ได้กล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญ ๆ อันสะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ในพื้นที่เวียงจันทน์ ที่สอดคล้องกับเหตุการณ์ที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุไว้เช่นกัน ดังความในตอนหนึ่งว่า น้ำได้ท่วมเมืองหนองหาน หลวงและหนองหานน้อย ท้าวคำบางนำชายพระสุวรรณคิงคน เมืองหนองหานหลวง นำบ่าวไพร่และบริวารมาตั้งเมืองใหม่อยู่ริมห้วยแก้วแล้ว ตั้งชื่อเมืองว่าสุวรรณภูมิ ระยะเวลาเดียวกันนั้นชายคนหนึ่งชื่อท้าวบุรีจัน พร้อมญาติพี่น้องตั้งบ้านอยู่ริมร่องแก เรียกว่า “บ้านหนองคันแทเสื่อน้ำ” พระอรหันต์ 2 คือพระมหาพุทธวงศ์มาพักอยู่ที่ริมแม่น้ำโขง และพระมหาสัสดีพักอยู่ป่าโพนเหนือบึง ท้าวบุรีจันเป็นผู้อุปถัมภ์พระอรหันต์สององค์นี้ ความดีของท้าวบุรีจันเป็นที่เลื่องลือ ท้าวคำบางจึงยกนางอินทาสว่างลงฮอด ลูกสาวให้แต่งงานกับท้าวบุรีจัน เมื่อบ้านเมืองรุ่งเรืองท้าวบุรีจันจึงเปลี่ยนชื่อหนองคันแทเสื่อน้ำเป็น “เมืองจันทบุรี” ตามชื่อคน จากนั้นจึงแต่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าสุมิตตะธรรมวงศาแห่งเมืองมรุกขนครหรือศรีโคตรบูรณ พระเจ้าสุมิตตะธรรมวงศา จึงแต่งตั้งให้พราหมณ์ 5 คน อภิเษกบุรีจันให้เป็นเจ้านครจันทบุรี นับจากแม่น้ำกะดิงและปากแม่น้ำโขงนับแต่ห้วยบางบาดขึ้นมา เมื่อพระเจ้าจันทบุรีประสิทธิศักดิ์ครองนครเวียงจันทน์แล้ว จึงสร้างสะพานข้ามบึงไปหาบ้านเก่า และสร้างวัดขึ้นในบ้านเก่านั้น เรียกว่า “วัดสวนอ้วยล้วย” ในกาลต่อมามีพระอรหันต์ 5 องค์ นำเอาพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า มาจากเมืองราชคฤห์ ประเทศอินเดีย คือพระธาตุหัวเหน่า พระธาตุแฉ้วฝาง (เขี้ยวฝาง) และพระธาตุฝาดินขวา พระธาตุหัวเหน่านั้นบรรจุไว้ที่ภูเขาหลวงหรือพระธาตุหลวง ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกพระธาตุหลวงเรียกว่า “คุษะภูปาโย” แปลว่า ที่ลับหรือกระดูกหัวเหน่า อย่างไรก็ตามในหนังสือพระธาตุบึงพวน จังหวัดหนองคาย เรียกว่าภูหลวง คำว่า หลวง แปลว่า นาค ส่วนพระธาตุฝาดินขวา บรรจุไว้ที่เมืองหล้า หนองคาย (พระธาตุกลางน้ำ) พระธาตุแฉ้วฝาง บรรจุไว้ที่เวียงจัว และท่าหอแพ (บ้านปะโค เวียงคุก) การบรรจุพระธาตุหัวเหน่าไว้ที่ภูเขาหลวงนั้น พระเจ้าจันทบุรีประสิทธิศักดิ์ เจ้านครเวียงจันทน์ให้ก่ออุโมงค์หินครอบไว้ฝาดูมองค์ทั้งสี่ด้านกว้างด้านละ 5 วา หนา 2 วา สูง 4 วา 3 คอก เมื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุแล้ว พระเจ้าจันทบุรีประสิทธิศักดิ์ให้เสนาอำมาตย์สร้างวิหาร 5 หลัง เป็นที่อยู่จำพรรษาพระอรหันต์ 5 องค์นั้น ต่อมาพระอรหันต์ 2 องค์ที่อยู่ก่อนนั้น คือพระมหาพุทธวงศ์ ที่อยู่วัดป่ามหาพุทธวงศ์ และพระมหาสัสดี ก็ถึงแก่ปรินิพพาน

พระเจ้าจันทบุรีประสิทธิศักดิ์ กระทำการมาปนกิจศพแล้วนำเอาพระอัฐิธาตุของพระอรหันต์ 2 องค์ บรรจุไว้ในวัดสวนอ่วยล้วย นอกจากนั้นยังมีการเล่าสืบต่อกันว่าบริเวณที่ตั้งพระธาตุหลวงเวียงจันทน์ แต่ก่อนเป็นหลักเสาหิน ตั้งอยู่เขตบ้านหนองคันแทเสื่อน้ำหรือภูเขาหลวง บุรีจันทน์ผู้สร้างเมืองเวียงจันทน์ได้รับคำบอกเล่าจากพระเถระชาวอินเดียว่าที่นี่เป็นสถานที่บรรจุกระดูกพระพุทธรูปเจ้าก่อนพระสมณโคตม คือพระกกุสันโธ พระโกนาคิน และพระกัสสปะ

4. พระพุทธรูปบาทเวินปลา การสร้างรอยพระพุทธรูปบาทขึ้นเคารพบูชาเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายของกลุ่มชนที่นับถือพระพุทธศาสนาในบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงตั้งแต่เขตจังหวัดอุดรธานีจนถึงนครพนม

ตำนานอุรังคธาตุระบุถึงการประทับรอยพระพุทธรูปบาทไว้ในที่ต่าง ๆ คือบริเวณภูเวียง บนเทือกเขาภูพานในเขตอำเภอบ้านผือดังกล่าวมาแล้ว บริเวณอำเภอโพนพิสัยซึ่งพระพุทธรูปบาทโพนฉันทน์แพ่ง บริเวณหนองหานหลวง บริเวณดอยนันทกั้งซี้ และบริเวณอำเภอเมืองนครพนม ที่เรียกว่า พระบาทเวินปลา โดยเฉพาะพระบาทเวินปลานั้น อยู่บนโขดหินบนเกาะกลางแม่น้ำโขง มีคนไปสักการะเป็นเนืองนิจ รอยพระพุทธรูปบาทนี้ลักษณะเป็นรอยเท้าคนขนาดใหญ่สกดลงบนแผ่นดิน เช่นเดียวกันกับที่พบที่เทือกเขาภูพาน จัดเป็นรอยพระบาทในสมัยทวารวดีเช่นกัน

5. บ้านหลักศิลา ชุมชนโบราณบ้านหลักศิลาอยู่ริมแม่น้ำโขงจากพระธาตุพนมขึ้นทางเหนือราว 8 กิโลเมตร นับเป็นแหล่งโบราณคดีที่ใกล้ชิดกับพระธาตุพนมมากกว่าแหล่งอื่น ๆ หลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าที่สุดมีอยู่สิ่งเดียว คือเสมาหินทรายตรงกลางสลักเป็นรูปสถูปแบบหม้อน้ำในสมัยทวารวดี และมีจารึกที่ลบเลือนกำกับอยู่ข้างบน เสมาหินนี้ปักอยู่กลางลานวัดหลักศิลาหลักฐานอื่นรองลงมาเป็นซากพระเจดีย์และซากโบสถ์วิหารซึ่งเหลือเพียงกองอิฐ คงเป็นวัดที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนในสมัยล้านช้างลงมา

การพบหลักเสมาหิน ซึ่งเป็นโบราณวัตถุเก่าแก่ในสมัยทวารวดี และเป็นวัตถุที่เนื่องในพระพุทธศาสนานี้มีความสำคัญมาก เพราะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าในท้องถิ่นที่ใกล้ชิดกับพระธาตุพนมนั้น เป็นย่านของกลุ่มชนที่นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยทวารวดีแล้ว และคงเป็นกลุ่มชนที่เกี่ยวข้องกับกับพระธาตุพนมด้วย บริเวณบ้านหลักศิลานี้ พระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม เชื่อว่า คือเมืองมรุกขนคร ซึ่งกลายเป็นหนองเป็นบึงไปแล้ว

6. วัดพระธาตุพนม แหล่งโบราณสถานที่สำคัญในบริเวณนี้ คือพระธาตุพนม ซึ่งในตำนานอุรังคธาตุอธิบายว่า ตั้งอยู่บนดอยภูคำพำร่า เป็นที่สูงอยู่ริมแม่น้ำโขง ซึ่งเมื่อก่อนแม่น้ำโขงอยู่

ใกล้กับองค์พระธาตุพนมมากกว่าบริเวณนี้ ร่องรอยของทางเดินแม่น้ำเก่ายังเห็นอยู่ที่เรียกว่า บึงธาตุ ในปัจจุบัน

โบราณวัตถุสถานในเขตรอบ ๆ องค์พระธาตุพนมเป็นของที่มีมาแต่สมัยทวารวดี จนถึงสมัยล้านช้างและอยุธยา โดยเฉพาะสมัยทวารวดีนั้นได้แก่หลักหินและเสมาหินซึ่งปักอยู่ตามทิศต่าง ๆ รอบองค์พระธาตุ บางหลักเป็นแท่นหินทรายขนาดใหญ่ไม่มีลายจำหลัก บางหลักมีรอยรูปสลูปล และกลีบบัวที่ฐาน เสมาหินเหล่านี้เป็นของในพุทธศาสนา ซึ่งปักแสดงเขตศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระธาตุมาตั้งสมัยทวารวดี

ประเพณีการปักเสมาหินรอบสถานที่ศักดิ์สิทธิ์นี้เป็นคติโบราณของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะ นอกจากนั้นเสมาหินแล้วยังมีผู้นำเอาสลักหินทรายเป็นรูปสิ่งหม่าตั้งรวมไว้กับเสมาเหล่านี้เป็นของโบราณเหมือนกัน ยังไม่ทราบสมัยใด แต่ท่านผู้รู้ในตำนานเรียกว่า อัจฉมูชิ ซึ่งมีกล่าวลงในตำนานอุรังคธาตุ

รอบ ๆ วัดมีชิ้นส่วนของศิลาแลงเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่าในสมัยหนึ่งก่อนสมัยล้านช้าง คงมีการก่อสร้างอาคารทางศาสนาขึ้นใกล้ ๆ กับพระธาตุเหมือนกัน บางทีอาจจัดอยู่ในสมัยลพบุรี เพราะเคยมีผู้พบไหเคลือบสีน้ำตาลแบบลพบุรีบรรจุกระดูกคนตายที่เผาแล้วฝังไว้ตามเนินดินต่าง ๆ ในย่านใกล้เคียงกับวัด ลักษณะของไหเคลือบนี้ แม้ว่าจะจัดอยู่ในแบบลพบุรีก็ตาม แต่ก็ไม่ใช่ลักษณะไหขอมแบบที่ทำจากเตาบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ อาจเป็นของคนในย่านนี้ทำขึ้น โดยเฉพาะ ไหบรรจุอัฐิบางใบมีชามเคลือบสีเขียวไขกาของสุโขทัยเป็นฝาปิดไว้ แสดงให้เห็นว่าประเพณีการบรรจุอัฐิลงในไหเคลือบนี้มีมาจนถึงสมัยล้านช้างหรือสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

นอกจากนั้น ตามโคกเนินต่าง ๆ ยังพบกลองมโหระทึกสัมฤทธิ์อีกเป็นจำนวนมาก ไหบรรจุกระดูกและกลองมโหระทึกเหล่านี้พระเทพรัตนโมลีเจ้าอาวาสได้เก็บรักษาไว้

โบราณสถานที่สำคัญที่สุดของวัด คือองค์พระธาตุพนม สร้างเป็นรูปคูหาสี่เหลี่ยมสองชั้นด้วยอิฐ ฐานกว้างด้านละ 16 เมตร ส่วนยอดเป็นทรงโกศต่อเติมขึ้นใหม่ภายหลังลักษณะคูหาสองชั้นที่ก่อด้วยอิฐนี้ดูผิดแผกไปจากลักษณะเจดีย์แบบสมัยทวารวดีที่พบทั้งในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั่วไป จากการพิจารณาลักษณะทางศิลปกรรมและเรื่องราวในตำนานอุรังคธาตุตลอดถึงหลักฐานทางโบราณคดีแล้ว จะเห็นว่า พระธาตุพนม คือสถาปัตยกรรมในทางศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ลักษณะดั้งเดิมในทางสถาปัตยกรรม เป็นวัฒนธรรมที่ผ่านจากทะเลขึ้นมาบริเวณปากแม่น้ำโขง ซึ่งจะต้องผ่านแคว้นอินทปัฐนคร ที่อาจหมายถึงเจนละหรือพูนัน หรือไม่ก็ผ่านแคว้นจุลณีพรหมทัตหรืออันนัมมาทางตะวันออกเฉียงเหนือ ลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบนี้ กล่าวได้ว่ามีแหล่งที่มาเดียวกับปราสาทของจามและขอม ลวดลายอิฐในระยะแรกเป็นของกลุ่มชนที่อยู่ในที่ราบลุ่ม

แม่น้ำโขง ซึ่งได้รับแบบอย่างมาจากศิลปกรรมที่ผ่านทะเลขึ้นมาทางปากแม่น้ำโขง และแคว้นอันนัม สมัยหลัง ราวพุทธศตวรรษที่ 13 มีการซ่อมแซมลวดลายสลักอิฐขึ้น

ในด้านคติทางศาสนา ลักษณะในทางสถาปัตยกรรมและลวดลายที่ซุ้มประตูของพระธาตุพนม มีเค้าโครงไปในแบบพระพุทธรูปนามหายานและศาสนาฮินดู คล้ายกับศาสนสถานของจาม และขอม แต่กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนใต้โบราณ ซึ่งเป็นผู้สร้างพระธาตุพนมมิใช่ผู้นับถือศาสนาฮินดู แต่เป็นผู้นับถือพุทธศาสนา เห็นได้จากคติการปกเสมาหินที่มีลวดลายพระสฤปหรือรูปกลีบบัวที่ฐาน ไล่ตามบริเวณที่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะรอบพระธาตุพนม มีเสมาหินดังกล่าว ปักแสดงเขตอยู่ ดังนั้นจึงเชื่อว่า พระธาตุพนมเป็นศาสนสถานสร้างขึ้นเพื่อเป็นพระเจดีย์ในทางพุทธศาสนา

อนึ่งพระพุทธรูปศาสนาที่แพร่หลายเข้ามาเป็นที่นับถือของคนในท้องถิ่นนี้ ถ้าศึกษาจากการแพร่หลายของเสมาหินที่กระจายกันอยู่ในลุ่มน้ำต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่ผ่านบริเวณลุ่มน้ำชีขึ้นไปยังลุ่มแม่น้ำโขง ต้นเค้าคงผ่านลุ่มน้ำเจ้าพระยาข้ามเทือกเขา ดงพญาเย็นและเพชรบูรณ์ เข้ามายังต้นลำน้ำมูลและลำน้ำชี ต่อจากนั้นได้แพร่หลายออกไป

การแพร่หลายของพระพุทธรูปศาสนาดังกล่าวมีลักษณะสวนทางกับลักษณะในทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของพระธาตุพนม ซึ่งผ่านทะเลขึ้นมาทางตะวันออกเฉียงเหนือหรือไม่ก็มาจากทางปากแม่น้ำโขง ประเด็นนี้ได้รับการสนับสนุนเป็นดีจากตำนานอูรังคราตุ ซึ่งกล่าวว่าพระมหากัสสปเถระนำพระอูรังคราตุผ่านมาทางแคว้นหนองหานหลวง และเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดสัตว์ ได้หยุดอยู่เพียงแค่ว่าแดนของแคว้นศรีโคตรบูรณ์ ไม่ได้เสด็จไปยังแคว้นจุลณีและแคว้นอินทปัฐนคร แต่เมื่อมีการบรรจุพระอูรังคราตุ พญาจุลณีพรหมทัตและพญาอินทปัฐนครได้เสด็จมาร่วมสร้างพระธาตุพนมด้วย ข้อความเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมกับบ้านเมืองในแคว้นอันนัมหรือเวียดนามที่อยู่บริเวณปากน้ำแม่น้ำโขงได้เป็นอย่างดี

นอกจากนั้น ศรีศักร วัลลิโภดม (2538: 9-17) ยังได้ชี้ให้เห็นถึงเนื้อหาสาระที่ปรากฏในตำนานอูรังคราตุอันสะท้อนให้เห็นถึงหลักฐานเชิงประวัติศาสตร์ไว้ว่าเอกสารที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของพระธาตุพนมและเรื่องราวของประชาชนตลอดจนแคว้นที่เกี่ยวข้องซึ่งถือได้ว่าดีที่สุดก็คือตำนานอูรังคราตุ สาระสำคัญในตำนานอูรังคราตุ มีเรื่องที่สำคัญดังนี้

เรื่องแรกคือพุทธทำนาย กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดสัตว์ในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะในบริเวณตั้งแต่เขตจังหวัดอุดรธานี หนองคาย สกลนคร และนครพนมเป็นสำคัญ ทรงประทับรอยพระพุทธรูปไว้ในท้องถิ่นต่าง ๆ เช่น ที่หนองคาย สกลนคร และนครพนม ทรงกำหนดกฎกำพรว้าในเขตอำเภอธาตุพนมเป็นสถานที่บรรจุพระอูรังคราตุ และทำนายการเกิดของนครเวียงจันทน์ในบริเวณหนองคันแทเสื่อน้ำ

ประการต่อมาเป็นเรื่องนิยายปรัมปรา (Myth) เกี่ยวกับประวัติการเกิดของภูมิภาค ประเทศ อันได้แก่ แม่น้ำ ที่ราบและภูเขา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ โดยตำนานอูร์จคธาตุได้กล่าวถึงการเกิดขึ้นของแม่น้ำสำคัญ ๆ ตามลำแม่น้ำโขงว่าเป็นการกระทำของเหล่าพญานาค ซึ่งแต่เดิมมีที่อยู่อาศัยอยู่ในหนองแสเขตยูนนานทางใต้ของประเทศจีน นาคเหล่านั้นได้เกิดทะเลาะวิวาทกันจนเป็นเหตุให้ต้องทิ้งถิ่นฐานเดิมลงมาตามลำแม่น้ำโขงทางใต้สุดควักพื้นดินทำให้เกิดแม่น้ำสายต่าง ๆ ขึ้น เช่น แม่น้ำอู แม่น้ำพิง แม่น้ำจิม แม่น้ำซี แม่น้ำมูล เป็นต้น

ข้อความที่เกี่ยวกับหนองแสและการวิวาทกันของพวกนาคจนเป็นเหตุให้ต้องหนีลงมาทางใต้ตามลำแม่น้ำโขงนั้น ตรงกันกับข้อความในตำนานอื่น คือตำนานสุวรรณโคมคำ และตำนานสิงหนวัติ ซึ่งเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคนี้ดูเหมือนจะเป็นเรื่องที่นิยมกันมากในบรรดาบ้านเมืองสองฝั่งแม่น้ำโขงตั้งแต่หนองแสซึ่งเป็นตอนต้นน้ำในเขตยูนนานลงมาจนถึงเมืองเขมรตอนปากแม่น้ำโขง มีลัทธิเคารพบูชานาค เชื่อกันว่านาคเป็นผู้บันดาลให้เกิดแม่น้ำลำคลอง เกิดความอุดมสมบูรณ์พูนสุขแก่บ้านเมืองและอาจบันดาลภัยพิบัติให้น้ำท่วมเกิดความล่มจมแก่บ้านเมืองได้ นาคมีความสัมพันธ์กับคนในฐานะเป็นบรรพบุรุษ เช่น ในประวัติของอาณาจักรพูนันในจดหมายเหตุจีนกล่าวว่า พราหมณ์มาแต่งงานกับลูกสาวนาคแล้วตั้งตัวเป็นกษัตริย์ปกครองพูนัน ตำนานอูร์จคธาตุกล่าวถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงทรมานพวกนาคจนเสื่อมใสในพระพุทธศาสนากลายเป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาไป ยิ่งไปกว่านั้นนาคยังเป็นสถาบันที่ศักดิ์สิทธิ์ในการปกครองและความยุติธรรม กษัตริย์องค์ไหนเจ้าเมืองคนไหนประพฤติผิดในการปกครองหรือประชาชนมีจิตใจไร้ศีลธรรมจะได้รับการลงโทษจากนาคทำให้บ้านเมืองพิบัติล่มจมไป แต่ผู้ใดเจ้าเมืองใดยึดมั่นในพุทธศาสนา นาคก็จะทำตัวเป็นผู้คุ้มกันและช่วยเหลือ

นิยายปรัมปราคดีอันเกี่ยวกับนาคซึ่งเชื่อกันว่าเป็นความจริงนั้น ถ้าหาวิเคราะห์และแปลความหมายตามหลักวิชาการมนุษยวิทยาแล้วอาจมองได้ 2 ลักษณะคือ 1. นาคในลักษณะที่เป็นกลุ่มชนดั้งเดิม และ 2. นาคในลักษณะที่เป็นลัทธิหนึ่งในศาสนา

ลักษณะแรกที่ว่านาคคือกลุ่มชนดั้งเดิมนั้น ได้สะท้อนให้เห็นว่าเป็นกลุ่มชนที่มีถิ่นฐานอยู่ในเขตหนองแสตอนต้นของแม่น้ำโขงก่อน ต่อมาได้มีการเคลื่อนย้ายลงมาตามแม่น้ำโขงเป็นกลุ่มเป็นเหล่าไป ซึ่งสาเหตุของการเคลื่อนย้ายนี้อาจจะมาจากการถูกรุกรานที่ทำมาหากินจากชนเผ่าอื่นหรือไม่ก็เป็นการขยายตัวลงมาหาแหล่งทำกินใหม่ การเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนที่มาจากหนองแสนี้คงเข้าไปตั้งหลักแหล่งยังลุ่มน้ำต่าง ๆ ที่อยู่สองฝั่งแม่น้ำโขงจนจดแก่งลีผี เพราะการขุดลำน้ำของพวกนาคมาถึงแก่งลีผีเป็นที่สุด ต่ำจากแก่งลีผีลงไปในบริเวณเขมรต่ำจนออกอ่าวไทยนั้นคงจะเป็นแหล่งที่อยู่ของชนกลุ่มอื่น ขณะที่ ปิยะพร กัญชนะ (2521: 90-96) กล่าวถึงตำนานว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับนาคเมืองหนองแสและนาคเมืองหนองหาน ซึ่งมีเนื้อหาสอดคล้องกับเนื้อหาตำนานปรัมปราที่ปรากฏอยู่ในตำนานอูร์จคธาตุ ใวน่าสนใจซึ่งสรุปได้ว่า เนื้อหาที่ว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับนาค 2 คือพินท

โยนกวดินาค และธนะมุลนาค ที่หนองแสทะเลาะกันเพราะเหตุเกี่ยวกับการแบ่งปันอาหารนั้น และทำให้ถูกขับไล่ออกจากหนองแส ได้คู่ควักแผ่นดินจนเกิดเป็นแม่น้ำต่าง ๆ เช่น เมืองน้ำพิง แม่น้ำอู แม่น้ำโขง แม่น้ำมูล เป็นต้น นั้น เรื่องราวการอพยพของนาคนี้ บางทีอาจเป็นตำนานเป็นตำนานชนชาติไทยหลายเผ่าหลายพันธุ์ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ หนองแส แล้วแยกย้ายกระจายที่อยู่ลงสู่สยามประเทศตามลุ่มน้ำต่าง ๆ ก็เป็นไปได้

ถ้าหากแบ่งขั้นตอนของการอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนที่มาจากหนองแสตามตำนานแล้วก็กล่าวได้ว่า ตำนานสุวรรณโคมคำและตำนานสิงหนวัติ เป็นเรื่องของกลุ่มชนที่เคลื่อนย้ายมาตั้งรกรากอยู่ในเขตลุ่มน้ำโขงตอนบน คือตั้งแต่เขตจังหวัดเชียงราย หลวงพระบางลงมาจนถึงจังหวัดเลย ส่วนตำนานอุรังคธาตุ นั้น เป็นเรื่องของผู้ที่เคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่ในลุ่มแม่น้ำโขงตอนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยตั้งแต่จังหวัดหนองคายลงไปจนถึงอุบลราชธานี

ส่วนลักษณะที่สองที่ว่านาคคือลัทธิหนึ่งในทางศาสนานั้น หมายความว่า ระบบความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชนที่อยู่ในลุ่มแม่น้ำโขงตั้งแต่หนองแสลงมาเป็นลัทธิที่เกี่ยวกับการบูชานาค

นาคเป็นสิ่งสิ่งนอกเหนือธรรมชาติที่สำคัญ บันดาลให้เกิดแม่น้ำ หนองบึง ภูเขา และแหล่งที่อยู่อาศัย ครั้นเมื่อวัฒนธรรมอินเดียโดยเฉพาะพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์แพร่หลายเข้ามา ลัทธิบูชานาคก็ได้ผสมเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของลัทธิศาสนาที่เข้ามาใหม่ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าเรื่องการที่พระพุทธเจ้าทรงทรมานนาคก็ดี เรื่องพระอิศวรและพระนารายณ์รบกับพญานาคก็ดี ในตำนานอุรังคธาตุนั้นเป็นการแสดงถึงชัยชนะของศาสนาใหม่ที่มีต่อระบบความเชื่อเก่า แต่อย่างไรก็ตามไม่ได้หมายความว่าระบบความเชื่อดั้งเดิมจะสลายไป กลับถูกผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาใหม่ด้วย ดังจะเห็นได้ว่าบรรดานาคได้กลายมาเป็นผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชน กษัตริย์หรือเจ้าเมืององค์ใดเป็นผู้ยึดมั่นในพระพุทธศาสนาก็มักจะได้รับความช่วยเหลือจากนาคในการสร้างบ้านแปลงเมืองและบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้แก่บ้านเมือง ขณะเดียวกันหากกษัตริย์หรือประชาชนไม่ยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ขาดศีลธรรมนาคก็จะกลายเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติที่บันดาลความวิบัติให้บ้านเมืองนั้นล่มจมเป็นหนองเป็นบึงได้ อย่างเช่นเมืองหนองหานและเมืองมรุกขนคร เป็นต้น

สาระสำคัญในตำนานอุรังคธาตุอีกประการหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงนัยเชิงประวัติศาสตร์ก็คือเรื่องราวที่เกี่ยวกับบ้านเมืองโบราณ ได้แก่ เมืองศรีโคตรบูรณ เมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย เมืองสาเกตหรือร้อยประตู เมืองกุรุนทนครหรือโยชยา เมืองอินทปัฐนคร และเมืองจุลณี พรหมทัต บรรดาเมืองเหล่านี้เป็นเมืองหลวงของแคว้นที่สำคัญ ๆ ในยุคโบราณทั้งสิ้น โดยมีสี่เมืองแรกเป็นแคว้นแคว้นที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ใกล้เคียงกันคือ

แคว้นศรีโคตรบูรณ ตั้งอยู่สองฝั่งแม่น้ำโขงตั้งแต่เขตจังหวัดหนองคายลงไปจนถึงเขตจังหวัดอุบลราชธานี ภูมิภาคนี้ซึ่งเป็นบริเวณที่ตั้งพระธาตุพนมที่ประดิษฐานพระอุรังคธาตุ ตั้งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ในแคว้นนี้มีศูนย์กลางของเมืองในระยะแรกตั้งอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงใกล้

กับลำน้ำเซบั้งไฟซึ่งไหลมาออกแม่น้ำโขงฝั่งตรงข้ามกับพระธาตุพนม ในเวลาต่อมาจึงย้ายมาอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ในบริเวณปัจจุบันคือแถบอำเภอธาตุพนม

แคว้นหนองหานหลวง ตั้งอยู่บริเวณหนองหานสกนศร เป็นที่ราบลุ่มทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ในแคว้นนี้มีศาสนสถานที่สำคัญได้แก่พระธาตุเชิงชุม ที่สร้างครอบรอยพระพุทธรูปเอาไว้ และพระธาตุนารายณ์เจงเวงซึ่งบรรจุพระอังคารธาตุ (เถ้ากระดูก) ของพระพุทธเจ้า

แคว้นหนองหานน้อย อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของหนองหานหลวง คือบริเวณหนองหานกุมภวาปีหรือบริเวณอำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี แคว้นนี้ไม่ได้อยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำโขงแต่อยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มตอนเหนือของลำน้ำชี หนองหานน้อยเป็นแหล่งต้นน้ำของลำน้ำป่าวซึ่งไหลลงไปทางใต้ไปรวมกับลำน้ำชีในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์

แคว้นสาเกตหรือร้อยเอ็ดประตู มีลักษณะเช่นเดียวกับแคว้นหนองหานน้อย คือไม่ได้อยู่ในที่ราบลุ่มของแม่น้ำโขง แต่อยู่ไกลลงไปทางตะวันตกเฉียงใต้ในบริเวณที่มีลำน้ำชีไหลผ่าน เป็นบริเวณที่เป็นเขตจังหวัดร้อยเอ็ดปัจจุบัน

ส่วนอีก 3 แคว้น คือกรุงนทนครหรือโยธยา แคว้นจุลณีพรหมทัต และแคว้นอินทปัฐนคร เป็นแคว้นที่อยู่ห่างไกลออกไปนอกบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย แคว้นกรุงนทนครหรือโยธยา อยู่ห่างไปทางตะวันตก แคว้นจุลณีอยู่ห่างไปทางทิศตะวันออกของแม่น้ำโขงในเขตตั้งเกี้ยวของเวียดนามซึ่งในแม่น้ำโขงระยะนั้นคงเป็นเขตแคว้นของพวกเวียดนาม ส่วนแคว้นอินทปัฐนครนั้นคือแคว้นกัมพูชาสมัยโบราณซึ่งอยู่ในบริเวณลำน้ำโขงตอนใต้จากจังหวัดอุบลราชธานีลงไป ชื่อแคว้นอินทปัฐนี้มีกล่าวถึงในตำนาน ๆ เรื่อง เช่น ตำนานสุวรรณโคมคำ เป็นต้น

บรรดาแคว้นทั้งห้านี้จัดว่ามีอายุอยู่ในสมัยเริ่มแรกในตำนานโดยเฉพาะในระยะเวลาที่มีการก่อสร้างพระธาตุพนม ระยะต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องตำแหน่งที่ตั้งของบ้านเมืองขึ้น แต่ว่ามีกล่าวอยู่เฉพาะในบริเวณที่อยู่ใกล้กับพระธาตุพนมเท่านั้น คือแคว้นหนองหานหลวง และแคว้นหนองหานน้อย เกิดน้ำท่วมลุ่มจมเป็นเหตุให้ผู้คนอพยพโยกย้ายมาตั้งถิ่นฐานใหม่ในบริเวณหนองคันแพเสื่อน้ำริมฝั่งแม่น้ำโขงในเขตจังหวัดหนองคายและเวียงจันทน์ ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของเมืองศรีโคตรบูรณ

ต่อมาท้องถิ่นบริเวณนี้เจริญขึ้นมาเป็นนครเวียงจันทน์ ในขั้นแรกยังเป็นส่วนหนึ่งของเมืองศรีโคตรบูรณ แต่ต่อมาเมืองมรุกขนครซึ่งเป็นเมืองหลวงสลายตัวลุ่มจมไป เวียงจันทน์จึงกลายเป็นเมืองสำคัญของแคว้นไป

การบรรจุพระอังคารธาตุและการสร้างตลอดถึงการบูรณะพระธาตุพนมนั้น เป็นเรื่องของการแสดงออกให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างแคว้นต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งแบ่งระยะเวลาออกได้เป็น 2 ระยะ คือระยะแรกเป็นเรื่องราวที่เป็นนิยายปรัมปรา (Myth) คือเริ่มตั้งแต่สมัยพุทธกาล ในรัชกาลของพระยาตีโคตรบูรณผู้ครองแคว้นศรีโคตรบูรณ พระพุทธเจ้าได้เสด็จโปรดสัตว์ ทรง

กำหนดให้พระมหากัสสปะนำพระอัฐมมาบรรจุ ณ ภูกำพร้าว หลังจากพระองค์ปรินิพพานแล้ว ครั้นพระมหากัสสปะนำพระอัฐมมาบรรจุนั้น พระยาติโคตรบุรุษสิ้นพระชนม์ไปแล้ว พระยานันทเสนราชอนุชาขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์แห่งศรีโคตรบูรณะแทน ได้ทรงร่วมกับพระยาสุวรรณภิงคารแห่งแคว้นหนองหานน้อย พระยาอินทปัฐแห่งแคว้นอินทปัฐนคร และพระยาจุลณีพรหมทัตแห่งแคว้นจุลณี หลังจากก่อองค์พระธาตุเสร็จแล้วพระอินทร์และเทพยดาทั้งหลายก็พากันมาสักการะพระอัฐมธาตุ สร้างเสริมตกแต่งพระธาตุให้งดงาม ทำรูปกษัตริย์ทั้งหลายจากแคว้นต่าง ๆ ที่มีส่วนร่วมในการก่อสร้างพระธาตุ ทรงช้าง ทรงม้า พร้อมทั้งลวดลายประดับไว้บนผนังรอบ ๆ องค์พระธาตุทั้งสิ้น

ระยะหลังเหตุการณ์เกี่ยวกับพระธาตุพนมเป็นเรื่องในสมัยล้านช้าง ซึ่งถือว่าเป็นสมัยประวัติศาสตร์ ดังปรากฏในตำนานอัฐมธาตุที่กล่าวถึงพระยาโพธิสารราชได้เสด็จมาบูรณปฏิสังขรณ์สร้างวิหารและถวายข้าพระเป็นจำนวนมากเพื่อคอยดูแลรักษาพระบรมธาตุ พระยาโพธิสารราชนี้มีหลักฐานว่าขึ้นครองราชย์ในล้านช้าง เมื่อ พ.ศ. 2063 สมัยหลัง ๆ ลงมาก็ถึงรัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงสร้างเรื่องราวของพระธาตุพนมจากตำนานได้เสด็จมานมัสการพระบรมธาตุและทรงบูรณปฏิสังขรณ์

เรื่องของตำนานอัฐมธาตุที่มีมาตั้งแต่โบราณ มาหมดสิ้นสุดลงในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งล้านช้าง ต่อมาพระพนมเจดียนุรักษ์หรือพระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม ซึ่งเป็นปราชญ์มีความรู้ในเรื่องอักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี ได้รวบรวมเรียบเรียงตำนานอัฐมธาตุขึ้นมาใหม่ ให้ชื่อว่า อัฐมคินิทาน ตำนานอัฐมธาตุ (พิสดาร) ได้นำเรื่องราวและเหตุการณ์เกี่ยวกับพระธาตุพนม ในสมัยรัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชลงมาจนปัจจุบัน ซึ่งมีบันทึกอยู่ในศิลาจารึกตำนานพงศาวดาร และความทรงจำของผู้รู้ในท้องถิ่นมาเพิ่มเติมไว้

จากเรื่องราวที่เพิ่มเติมนี้ทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของพระธาตุพนมซึ่งเป็นศาสนสถานที่สำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือทุกยุคทุกสมัย การบูรณปฏิสังขรณ์แต่ละครั้งเป็นเหตุการณ์ในทางประวัติศาสตร์ซึ่งเจ้าบ้านผ่านเมืองขุนนางข้าราชการประชาชนและพระภิกษุสงฆ์ต้องมาร่วมกันดำเนินการ

การบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งสำคัญในภายหลังนี้ได้แก่ครั้งพระครูหลวงโพนสะเม็กใน พ.ศ. 2235 ครั้งพระครูวิโรจน์รัตโนบลจากวัดทุ่งศรีเมือง อุบลราชธานี เมื่อ พ.ศ. 2444 และครั้งสุดท้ายกรมศิลปากรมาบูรณปฏิสังขรณ์เมือง พ.ศ. 2483

นอกจากนั้น พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ (2521: 6-12) ยังได้ได้อธิบายเกี่ยวกับเนื้อหาสาระสำคัญของตำนานอัฐมธาตุ ที่สะท้อนให้เห็นถึงเรื่องราวเชิงประวัติศาสตร์ไว้อย่างน่าสนใจ โดยได้แบ่งตามช่วงเวลา ออกเป็น 4 ช่วง ได้แก่

- 1) ช่วงระยะเวลาก่อนพระพุทธเจ้านิพพาน

กล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าพร้อมพระอานนท์ และหยุดอยู่ที่ “แควหนองคันแทเสื่อน้ำ” อันเป็นตำแหน่งที่ตั้งของเมืองเวียงจันทน์ปัจจุบัน พระองค์ได้พยากรณ์เรื่องราวของบ้านเมืองที่จะเกิดขึ้น ณ ที่นั้นเป็นสองระยะ คือระยะเวลาร่วมสมัยพระเจ้าอโศกของอินเดีย จะเป็นเวลาของการสร้างเมืองเวียงจันทน์ขึ้น ณ ที่นั้น และเรื่องพระอรหันต์นำพระธาตุส่วนต่าง ๆ ของพระพุทธองค์มาไว้ที่บริเวณแถวนั้น มีการกล่าวชื่อของบุคคลสำคัญหลายชื่ออย่างรวบรัดในระยะเวลาตามพุทธทำนายตอนนี้ รวมทั้งการสร้างเมืองที่ตอยันนทังรี (คือเมืองหลวงพระบาง) โดยอิทธิฤทธิ์ของฤๅษีตนหนึ่ง ถัดจากนั้นเป็นพุทธทำนายในช่วงระยะเวลาล่วงหน้าต่อไปอีก (พุทธศวรรษที่ 20 - สิ้นพุทธกาล อันมีช่วงระยะเวลาตอนหนึ่งคาบเกี่ยวอยู่กับประวัติศาสตร์ลาวล้านช้าง) ช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ ปรากฏชื่อของบุคคลสำคัญหลายชื่อ ซึ่งกลับชาติมาเกิดใหม่ตามผลกรรมที่เคยทำไว้ สำหรับพุทธทำนายตอนนี้ ท่านเจ้าคุณพระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม ได้เคยให้ข้อสังเกตไว้สั้น ๆ ในหนังสือ “อูร์งคินทาน” ของท่านเองว่า เป็นประวัติศาสตร์ของกษัตริย์ประเทศลาว

ถัดจากนั้น พระพุทธองค์ได้เสด็จล่องใต้ผ่านตามสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งอยู่ริมสองฟากแม่น้ำโขง และเกิดเป็นนิทานปรัมปราของสถานที่นั้น ๆ เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธองค์ ในที่สุดพระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้าเขตแคว้นศรีโคตรบูรณ (ประมาณแนวเขตอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนมลงไปทางใต้) และพำนักที่ตอยกัปปนครีหรือภูกำพร้าว (ที่ตั้งพระธาตุพนม) พระยาศรีโคตรบูรณนิมนต์พระพุทธเจ้าไปรับบาตรที่ในเมือง และได้ถือบาตรของพระองค์มาส่งยังภูกำพร้าว และตั้งความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ในครั้งนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสพยากรณ์แก่พระอานนท์ถึงอนาคตของพระยาศรีโคตรบูรณว่า จะได้ไปเกิดที่เมืองร้อยเอ็ดประตูชาติหนึ่ง และจะเกิดเป็นพระยาสุมิตรธรรมวงศาเมืองมรุกขนครอีกชาติหนึ่ง ในชาตินี้จะได้ “ฐาปนา” พระอูร์งครธาตุไว้ที่ภูกำพร้าว

จากนั้น พระองค์ได้เสด็จกลับ แวะเมืองหนองหานหลวง เทศนาธรรมให้พญาสุวรรณภิงคารฟัง พร้อมประทับรอยพระบาทไว้ แล้วเสด็จไปยังตอยลูกหนึ่ง เรียกพระมหากัสสปเถระมาจากราชคฤห์ สั่งเสียว่าเมื่อพระองค์นิพพาน ให้เอาอูร์งครธาตุมาไว้ที่ภูกำพร้าว แล้วเสด็จไปที่ภูเวียง (ภูพาน เขตจังหวัดอุดรธานี) ในตอนนี้มีเรื่องแทรกเป็นนิทานปรัมปราถึงเหตุชื่อภูเวียง มีเรื่องเกี่ยวเนื่องไปถึงเรื่องทำวารสกับนางอุสา

พระพุทธเจ้าเสด็จกลับไป ไร่ร้อยพระบาทที่ตอยันนทังรี แล้วพยากรณ์ว่าเวียงที่หนองคันแทเสื่อน้ำ (เวียงจันทน์สมัยพระเจ้าอโศก) นั้น ภายหลังจะเสื่อมสูญไป พญาตนหนึ่ง (ฟ้าจุ่ม-กษัตริย์ลาวล้านช้าง) จะมาทำนุบำรุงพุทธศาสนาในที่นี้ (เมืองหลวงพระบาง) และภายหลังเมืองนี้จะเสื่อมลง พระพุทธศาสนาจะกลับไปรุ่งเรืองที่เมืองเวียงจันทน์สืบต่อไป

2) ช่วงระยะเวลาหลังจากพระพุทธเจ้านิพพาน 8 ปี

กล่าวถึงพระมหากัสสปเถระพร้อมด้วยพระอรหันต์ 500 องค์ ได้นำพระอรังคะตมาสู่แหลมทอง ผ่านมาทางเมืองหนองหานหลวง พญาสุวรรณภิงคารและพญาคำแฉะ เจ้าเมืองหนองหานหลวง และหนองหานน้อยออกมารับ มีการสร้างเจดีย์แข่งกันเพื่อบรรจุพระธาตุระหว่างผู้หญิงผู้ชาย ผู้ชายสร้างพระธาตุกุเพ็ท (สกลนคร) ผู้หญิงสร้างพระธาตุนารายณ์เจงเวง (สกลนคร) ผลปรากฏว่าผู้หญิงใช้กลมารยาเอาชนะสร้างเสร็จก่อน แต่พระมหากัสสปเถระไม่บรรจุพระอรังคะต ด้วยพระพุทธเจ้าไม่เคยสั่งไว้ คงให้แต่พระอัครราชทูต แล้วพระมหากัสสปเถระได้มาที่ภูเก้าพร้าว พระยาทั้ง 2 ตามมาด้วย พระยานันทเสนเมืองศรีโคตรบูรณได้ทำการต้อนรับ (พระยาศรีโคตรบูรณผู้ได้พบพระพุทธเจ้าสิ้นพระชนม์ไปแล้ว พระยานันทเสนเป็นน้องครองราชย์ต่อมา) ขณะนั้นพระยาจุฬณี และพระยาอินทปัตถ์ได้ทราบข่าว จึงได้มาร่วมกันช่วยก่ออุโมงค์เพื่อธำรงพระอรังคะต ครั้งนั้น พระอรังคะตได้กระทำปาฏิหาริย์ให้มหากัสสปะทราบว่าจะไม่ต้องการให้มีการธำรงพระอรังคะต พระพุทธองค์ได้ทำนายไว้ว่าจะมีการธำรงพระอรังคะตในครั้งนี้ พระยาทั้ง 5 จึงเพียงประดิษฐานพระอรังคะตไว้ภายในอุโมงค์ ทำประตูไม่ปิดไว้ และอธิษฐานขอให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในชาติหน้า เมื่อพระยาทั้ง 5 เสด็จกลับบ้านเมืองแล้ว พระวิษณุกรรมได้ลงมาทำการแกะสลักสายอุโมงค์ เทวดาทั้งหลายได้มาชุมนุมบูชาพระอรังคะตและกำหนดหน้าที่กันเพื่อมาเฝ้าดูแลองค์พระอรังคะต

เรื่องได้กล่าวอ้างถึงพระยาศรีโคตรบูรณผู้มีโอกาสถือบาตรของพระพุทธเจ้าว่า ในระยะเวลาใกล้เคียงกับพระพุทธเจ้านิพพาน พระองค์ได้สิ้นพระชนม์และไปเกิดเป็นโอรสของเจ้าเมืองสาเกต ชื่อสุริยกุมาร ส่วนที่เมืองโคตรบูรณนั้น พระยานันทเสนผู้น้องได้ครองเมืองแทน (คือผู้ที่ได้ร่วมสร้างอุโมงค์พระอรังคะตพนม) เจ้าเมืองสาเกตชื่อศรีอมรินไปเป็นเพื่อนและไปอยู่เที่ยวเล่นกับพระยาโยธิกาแห่งเมืองกรุงทนะ สหายจึงให้ครองเมืองร่วมกันเปลี่ยนชื่อเมืองเป็น “ศรีโยธยา” ตามชื่อของพระยาทั้งสอง ภายหลังบวชเป็นชีปะขาวมีฤทธิ์มากทั้งเมืองสาเกตไว้จนสุริยกุมาร 16 ปี จึงให้ครองเมืองสาเกตแทน เมืองสาเกตจึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เมืองร้อยเอ็ดประตู สุริยกุมารบำรุงศาสนาที่เมืองร้อยเอ็ดประตูจนได้นามว่า “สุริยวงศาธรรมิกราชเอกราช” พระองค์อายุ 18 ปี ในขณะที่มีการก่อสร้างอุโมงค์ประดิษฐานพระอรังคะต (พระยานันทเสนครองราชย์ได้ 18 ปี พระมหากัสสปเถระนำอรังคะตมา ดังนั้นพระพุทธเจ้ามาที่ภูเก้าพร้าวก่อนจะนิพพานอย่างน้อย 10 ปี) นอกจากนั้นยังมีเรื่องแทรกเกี่ยวกับกำเนิดแม่น้ำอู แม่น้ำจิมแม่น้ำปิง แม่น้ำมูล แม่น้ำชีและหนองหาน ในครั้งปฐมกัลป์ ตามความเชื่อดั้งเดิมเรื่องพญานาคในนิทานปรัมปราของไทย-ลาว

3) ช่วงระยะเวลาเดียวกันกับพระเจ้าอโศกได้มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับบ้านเมือง และการเกิดขึ้นใหม่ของบุคคลตามผลกระทบที่ได้ทำไว้ซึ่งสามารถสรุปเรื่องราว ได้ดังนี้

เมืองหนองหานหลวงและหนองหานน้อย พระยาผู้ครองเมืองที่เป็นพี่น้องกันทั้ง 2 คน เมื่อถึงแก่กรรมได้กลับชาติมาเกิดเป็นลูกแฝดของพระยาอินทปัตต์ เมืองอินทปัตต์ชื่อว่า มหารัตนกุมาร และจูลรัตนกุมาร เมื่อพระยาทั้งสองถึงแก่กรรมแล้ว เมืองทั้งสองก็ล่มลง ท้าวคำบางซึ่งเป็นนำของพระยาทั้งสองไปสร้างเมืองสุวรรณภูมิที่ “เก้าเลี้ยวเก้าคต” สืบขนบธรรมเนียมประเพณีของเมืองทั้งสองที่ล่มไป

เมืองอินทปัตต์และเมืองจุฬินี หลังจากมหารัตนกุมารและจูลรัตนกุมารอายุได้ 1 ขวบ พระยาอินทปัตต์ได้ถึงแก่กรรม น้องคือพระยาจูลอินทปัตต์ครองเมืองแทน พร้อมกันนั้นพระยาจุฬินีเมืองจุฬินีถึงแก่กรรม ลูกคือพระยาปุตตจุฬินีได้ครองเมืองแทน มเหสีของพระยาปุตตจุฬินีได้มีครรภ์ พระยาทั้งสองที่ถึงแก่กรรมจึงได้กลับชาติมาเกิดเป็นลูกแฝดของพระยาปุตตจุฬินีมีชื่อว่า มหาสุวรรณปาท และจูลสุวรรณปาท

เมืองศรีโคตรบูรณ์ พระยานันทเสนได้ถึงแก่กรรม และกลับชาติไปเกิดเป็นลูกของพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช ที่เมืองร้อยเอ็ดประตุ ชื่อสังขชัยกุมาร ส่วนเมืองศรีโคตรบูรณ์นั้นเกิดมีโรคภัยไข้เจ็บระบาด น้องของพระยาจันทเสนผู้เป็นเจ้าของเมืองแทนจึงย้ายเมืองมาอยู่ที่ป่าไม้รวกตั้งเมืองมรุกขนครขึ้น น้องของพระยานันทเสนมีนามว่า พระยามรุกขนคร

เมืองสาเกตหรือเมืองร้อยเอ็ดประตุ ที่พระยานันทเสนกลับชาติไปเกิดเป็นสังขชัยกุมารนั้น เมื่อกุมารอายุได้ 1 ขวบ บิดาคือพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชถึงแก่กรรม กลับชาติไปเกิดเป็นบุตรของพระยามรุกขนคร ชื่อ สุมิตธรรมกุมาร

ต่อมาที่เมืองกุนทหรือศรีโยธยานั้น พระยาศรีอมรนิและพระยาโยธิกาได้ทิ้งเมืองไปบวชเป็นฤๅษีอยู่ที่ป่าหิมพานต์ อำมาตย์จึงเลือกกันในหมู่ของตนให้เป็นหัวหน้า และเห็นว่า เมืองร้อยเอ็ดประตุที่มีทรัพย์สมบัติมากนั้น เป็นผลได้จากการทำศึกสงครามของเจ้านายตน ดังนั้นเมื่อเจ้านายของตนละทิ้งเมืองไปแล้ว ประกอบกับพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชได้ถึงแก่กรรมแล้ว จึงได้ยกทัพไปตีเมืองร้อยเอ็ดประตุ ผู้คนก็แตกกระจัดกระจาย บางส่วนไปตั้งบ้านเล็กเมืองน้อยทั่วไปทั้งสองฝั่งโขงในเขตการปกครองของพระยาสุมิธรรมเมืองมรุกขนครบ้าง บ้างก็กลับไปอยู่บ้านเมืองเดิมของตนทั้งร้อยเอ็ดหัวเมือง ส่วนสังขชัยกุมารนั้น อำมาตย์พาอพยพมาอยู่ที่ “เมืองลาหนองคาย” ซึ่งอยู่ในเขตแดนเมืองสุวรรณภูมิของท้าวคำบาง

ในเขตแคว้นสุวรรณภูมิของท้าวคำบางปรากฏมีบุรุษผู้หนึ่งชื่อบุรีจันอ้วยล้วย มีรูปลักษณ์ที่น่าเกลียด คือมีพุงใหญ่ เกิดในตระกูลชาวบ้าน เป็นศิษย์ของพระอรหันต์ 2 องค์ คือมหาพุทธวงศา และมหาสังฆะดี ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่หนองคันแทเสื่อน้ำ เป็นผู้ทำบุญเป็นนิจพญานาคจึงเนรมิตให้กลับมีรูปร่างงามลามากมาย และเนรมิตเป็นบ้านเมืองให้ตรงที่อยู่อาศัยนั้น (คือเมืองเวียงจันทน์โบราณ) และได้อุ้มสมให้ได้กับ “นางอินทสว่างลงฮอด” ลูกสาวท้าวคำบาง ท้าวคำบางจึงยกเขตแคว้นเมืองสุวรรณภูมิให้ครอบครองด้วย

ในกาลสมัยนี้ มีพระอรหันต์อีก 3 องค์ ซึ่งเป็นศิษย์ของพระมหากัสสปเถระ ได้มาเผยแผ่ศาสนาอยู่ในเขตแคว้นของบุรีจันท์ อรหันต์ทั้งสามได้มีโอกาสสอน कुमार ทั้งห้าองค์ที่ชาติก่อนเคยได้ร่วมกันสร้างอุโมงค์ประดิษฐานพระอัฐิธาตุ จน कुमार ทั้งห้าสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ทั้งหมดก็ได้เดินทางกลับไปเมืองราชคฤห์

ฝ่ายบุรีจันท์เมื่อได้ครองแคว้นสุวรรณภูมิแล้ว ได้ส่งบรรณาการไปสู่เมืองมรุกขนครซึ่งพระยาสุมิตรธรรมวงศาครองอยู่ อันเป็นการอ่อนน้อมต่อเมืองมรุกขนคร พระยาสุมิตรธรรมวงศาจึงให้พราหมณ์ 5 คนผู้รอบรู้ นำเครื่องบรรณาการมาตอบแทน เรื่องในตอนนี้ เป็นการแสดงโวหารธรรมของพราหมณ์ทั้งห้า รวมทั้งการทำนายเมืองของบุรีจันท์ ตามลักษณะและองค์ประกอบของเมืองอันเป็นมงคลว่า ในอนาคตกาล จะเป็นเมืองที่พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง เมืองต่าง ๆ แม้แต่เมืองมรุกขนคร ก็จะมาขึ้นอยู่กับเมืองของบุรีจันท์ทั้งสิ้น

ฝ่ายพระอรหันต์ทั้ง 5 เมื่อกลับจากเมืองราชคฤห์ ได้นำพระบรมสารีริกธาตุส่วนอื่น ๆ มาด้วย แล้วนำมาประดิษฐานไว้ในที่ต่าง ๆ ภายในแคว้นของบุรีจันท์ หลังจากนั้นก็กลับไปเยี่ยมญาติในชาติที่แล้วของแต่ละองค์ มหาสังฆวิชชเถระได้ไปที่เมืองมรุกขนคร และเปิดเผยชาติที่แล้วของพระยาสุมิตรธรรมวงศา พระยาสุมิตรธรรมวงศามีความปิติจึงได้ไปบูรณะอุโมงค์พระอัฐิธาตุที่ภูกำพร้าว ในครั้งนี้ พระองค์ได้ทำการ “ฐาปนา” พระอัฐิธาตุ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นไปตามพุทธพยากรณ์ทุกประการ พระยาสุมิตรธรรมวงศาเมื่อทำการฐาปนาพระอัฐิธาตุแล้ว ได้ไปทำนบารุงพุทธศาสนาที่เมืองร้อยเอ็ดประตุ เมื่อถึงแก่กรรมได้ไปเกิดเป็น “สุมิตตธรรมฤๅษี” อยู่ที่ป่าหิมพานต์

4) ช่วงระยะเวลาแห่งอาณาจักรล้านช้าง

ได้กล่าวถึงที่มาของเรื่องราว เขียนขึ้นโดยพระอรหันต์ทั้ง 5 และถูกนำไปเก็บในที่ต่าง ๆ สุดท้ายตกมาอยู่ที่เมืองอินทปัตถ์นานมาแล้ว ถึงสมัยพระโพธิสาร (ปลายพุทธศตวรรษที่ 21) ก็ได้มาบูรณะเจดีย์บรรจุพระอัฐิธาตุ กำหนดเขตกัลปนา และสละคนไว้บำรุงรักษาพระธาตุพระไชยเชษฐา โอรสของพระองค์ได้มีโอกาสเห็นตำนานเรื่องนี้ จึงได้บูรณะเจดีย์พระธาตุอื่น ๆ ซึ่งอรหันต์ทั้ง 5 นำพระธาตุมาบรรจุไว้ในสมัยของบุรีจันท์ด้วย

อนึ่ง ประจันตประเทศธานี (2523) กล่าวไว้ในตำนานพงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับพระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร) ก็ได้ให้ข้อมูลทางหลักฐานทางประวัติศาสตร์อันมีเนื้อหาสาระคล้ายคลึงกับตำนานอัฐิธาตุไว้อย่างน่าสนใจเช่นกัน ดังปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมด้วยพระสาวกอรหันต์ เสด็จจากเมืองศรีโคตรบูรณ์ แล้วมาฉันทข้าวที่ภูกำพร้าวหรือหนึ่งเรียกว่า “ดอยเข็ญใจ” พระองค์ระลึกถึงประวัติพระพุทเจ้าสามองค์ ที่เข้าสู่ปรินิพพานแล้วได้มาประชุมรอยพระบาทไว้ที่คุน้ำลอดเชิงชุมทุกพระองค์ พระองค์เห็นว่าจวนจะเข้าปรินิพพานแล้ว จึงพาสาวกพระอรหันต์ 500 องค์ ไปสู่คุน้ำลอดเชิงชุม

ประทานรอยพระบาทที่ปลงที่แผ่นดินลา ซึ่งฝังอยู่ศิระษณน้ำลอด ขณะนั้นพระยาสุวรรณภิงคาร ได้พร้อมบริวารรับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าได้กระทำปาฏิหาริย์ให้พระยาสุวรรณภิงคารเห็นเป็นอัศจรรย์ คือแสดงให้มหารัตนฉัตรสามดวง ออกมาจากพระโอษฐ์ตาม ๆ กันออกมาและหายไป แล้วมีมหารัตนฉัตร 1 ดวงเสด็จออกมาจากพระโอษฐ์อีก มีรัศมีรุ่งโรจน์โชติช่วงชัชวาลทั่วทั้งอากาศ นพตล คนทั้งหลายเห็นพอสั่นขนพองสยองเกล้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสพระสัทธรรมเทศนาว่า ที่นี้เป็นที่อันประเสริฐอันหนึ่งแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายซึ่งได้ตรัสรู้สัพพัญญูเป็นพระพุทธเจ้าในภัทรกัปนี้ทุกพระองค์เมื่อจวนจะเข้าสู่ปรินิพพาน ก็ได้มาประชุมรอยพระบาทไว้ในที่นี้รัตนฉัตร 3 ก็คือดวงที่ 1 พระเจ้ากุกกุสนธิ์ ดวงที่ 2 คือพระเจ้าโกนาคมน์ ดวงที่ 3 คือพระเจ้ายกสสปะ ที่ล่วงลับเข้าสู่ปรินิพพาน ดวงที่ 4 ซึ่งเสด็จออกมาที่หลังก็คือองค์พระสัมมาสัมพุทธโคดมนี้แล เมื่อหมดศาสนาพระตถาคตครบ 5000 พรรษาแล้วยังจะมีพระศรีอริยเมตไตรยเจ้าองค์หนึ่ง ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในภัทรกัปนี้ พระองค์ก็จะได้มาประชุมรอยพระบาทไว้ที่นี่อีกจึงจะหมดภัทรกัป พระยาสุวรรณภิงคารเมื่อได้สดับฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็มีความโสมนัสยินดีปรีดาปราโมทย์ในพระสัทธรรมเทศนานั้นยิ่งนัก เพราะที่บ้านเมืองของตนตั้งอยู่ในสถานที่อันประเสริฐ พระยาสุวรรณภิงคารชักพระขรรค์ออกจะตัดศิระษะของพระองค์ถวายบูชาพระสัทธรรมเทศนา พระนางนารายณ์เจงเวงราชเทวีเห็นดังนั้นจึงเข้ากุมพระหัตถ์แย่งพระขรรค์ไว้ แล้วทูลว่า เมื่อพระองค์ยังทรงพระชนม์มาอยู่ยืนานาน ก็ได้อุปถัมภ์บำรุงรอยพระพุทธบาท สืบพระพุทธศาสนาสร้างบุญกุศลสืบไป พระยาสุวรรณภิงคารได้ยินนางเทวีห้ามจึงสะดุ้งพระทัยรู้สึกถึงคุณพระรัตนตรัย มีสติเลื่อมใสในรอยพระพุทธบาท ก็เลยถอดมงกุฎกษัตริย์ซึ่งราคาแสนตำลึงทองคำมณี สวมลงไปนรอยพระพุทธบาทเป็นเครื่องบูชาแล้วพระยาสุวรรณภิงคารก็อาราธนาพระพุทธเจ้ากับพระอรหันต์ 500 รูป ไปรับบิณฑบาตที่พระราชวังของพระองค์ พระพุทธเจ้ากระทำภักตกิจรับฉันอาหารบิณฑบาต ทรงอนุโมทนาซึ่งทานแห่งพระยาสุวรรณภิงคารแล้ว ก็เสด็จไปยังเมืองกุสินารา พระองค์เสด็จเข้าสู่ปรินิพพานในกาลนั้น ฝ่ายพระยาสุวรรณภิงคารกับพระนางนารายณ์เจงเวงราชเทวี พร้อมด้วยบริวารสร้างอุโมงค์ก่อเป็นรูปเจดีย์สวมรอยพระพุทธบาทไว้ที่คูน้ำลอดเชิงชุม ใ้หน้ามว่าพระเจดีย์พุทธบาทโรมชุมหรือเชิงชุม ซึ่งมีรอยพระพุทธบาททั้ง 4 พระองค์รวมกันทับซ้อนอยู่เป็นหลักฐาน ณ แผ่นศิลาข้างล่างอุโมงค์ที่พระเจดีย์นั้น

พงศาวดารเมืองสกลนครนี้ยังได้กล่าวถึง พระมหากัสสปเถระ ได้นำเอาอูรังศาตุมาบรรจุไว้ที่ภูกำพร้าว (พระธาตุนม) หลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระยาสุวรรณภิงคาร พระนางนารายณ์เจงเวงราชเทวี พร้อมด้วยข้าราชการราษฎรทั้งชายหญิงมีความยินดีปรีดา ได้อออุโมงค์ไว้สำหรับรองรับพระธาตุของพระพุทธเจ้าเอาไว้ จึงเกิดเป็นพระธาตุนารายณ์เจงเวงและพระธาตุนพเพ็ทมาจนถึงปัจจุบัน ดังความในตอนหนึ่งว่า ครั้นเมื่อถึงเดือน 6 เพ็ญ วันพุธ ปีมะเมีย พระยาสุวรรณภิงคาร ได้ข่าวว่าพระสมณโคดมบรมศาสดา เสด็จดับขันธเข้าสู่ปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปเถระเจ้ากับพระอรหันต์ 500 รูป จะนำเอาอูรังศาตุพระพุทธเจ้า มาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้าวพระยา

สุวรรณภิงคารประชุมข้าราชการราษฎรทั้งหลายว่าจะสร้างอุโมงค์ไว้ค้อยุรงค์ธาตุ เพื่อรแบ่งอุรงค์ธาตุไว้สถาปนาเป็นที่สักการบูชาสืบพระศาสนาต่อไป ข้าราชการราษฎรทั้งชายและหญิง มีความยินดีเห็นชอบด้วย แต่มีศรัทธาแยกเป็น 2 พวก คือพวกผู้ชายพอใจจะไปก่ออุโมงค์ไว้ที่ค้อยุคูลา ซึ่งเป็นพระแท่นบัลลังก์พระพุทเจ้าเคยเสด็จมาประทับบรรทมที่นั่น พระยาสุวรรณภิงคารก็เห็นชอบฝ่ายผู้หญิงมีพระนางนารายณ์เจงเวงเป็นประธาน พอใจจะก่ออุโมงค์ที่สวนอุทยานเจงเวง และจะก่อสะพานด้วยหินแลงตามถนนออกจากเมืองไปให้ถึงสวนอุทยานเจงเวง เพื่อให้สะดวกให้การไปมานมัสการบูชาพระธาตุนั้น ฝ่ายพระยาสุวรรณภิงคารก็อนุญาตตามประสงค์ของพระนางเจ้า ฝ่ายผู้หญิงผู้ชายต่างมีความโสมนัสยินดี พุดจาแข่งขันกันว่า เมื่อรวบรวมหินแลง หินลาย หินอ่อน อิฐ ปูน พอแล้ว ก่อเวลาใดให้สัญญากันไว้ คือให้เสร็จภายในวันกับคืนหนึ่งเป็นอย่างช้า ถ้าฝ่ายใดก่อแล้วเสร็จก่อนภายในดาวเพ็กออกพ้นเขายุคันธร ให้ถือว่าฝ่ายนั้นชนะ เมื่อให้อาณัติสัญญาณกันแล้วก็ลงมือก่อครั้นเวลากลางคืน ผู้ชายพวกหนุ่ม ๆ ก็ลักลอบมาช่วยผู้หญิงเสียโดยมาก เพราะยินดีในรูป รส กลิ่น เสียง อุโมงค์ของผู้หญิงก่อจึงสำเร็จก่อน และทั้งนางนารายณ์เจงเวงก็เป็นผู้มีไหวพริบดี สั่งให้บ่าวเอาโคมไฟขึ้นผูกโยงเสาให้สูงบนต้นไม้ เพื่อให้แสงสว่างทั่วไป ฝ่ายผู้ชายที่ก่ออุโมงค์อยู่บนค้อยุคูลา เห็นแสงโคมก็สำคัญว่าดวงเพ็กหรือดาวประกายพรึกออกแล้ว ก็พากันหยุดเสียก่อนขึ้นไปได้แต่เพียงชื่อเท่านั้น ฝ่ายผู้หญิงก่อวันยังค่ำคืนยังรุ่งก็สำเร็จในคืนนั้น พอรุ่งขึ้นพระมหากัสสปเถระกับพระอรหันต์ 500 รูป ได้นำอุรงค์ธาตุมาถึงค้อยุคูลา พระยาสุวรรณภิงคารกับพระนางนารายณ์เจงเวงขอแบ่งพระอุรงค์ธาตุจะสถาปนาไว้ ณ อุโมงค์ของตนเพื่อเป็นที่ไหว้สักการบูชา พระมหากัสสปเถระ ได้ห้ามไว้ เพราะผิดจากคำพระพุทเจ้าวณะ ซึ่งไม่เป็นมงคล พระมหากัสสปเถระจึงให้พระอรหันต์กลับไปเอาถ่านไฟหรือพระอังคารพระพุทเจ้ามาบรรจุไว้ที่อุโมงค์ค้อยุคูลา อุโมงค์นารายณ์เจงเวงพอเป็นที่สักการบูชา พระมหากัสสปเถระให้นามอุโมงค์ค้อยุคูลาว่า “ธาตูกุเพ็ก” โดยเหตุผู้ชายหลงว่าโคมไฟผู้หญิงเป็นดาวเพ็กจึงก่ออุโมงค์ไม่สำเร็จ และให้นามอุโมงค์นารายณ์เจงเวงว่า “ธาตุนารายณ์เจงเวง” ตามนามพระนางนารายณ์เจงเวง ซึ่งเป็นเจ้าของสร้างบวงสรวงนั้น

เหตุการณ์อันว่าด้วยพระมหากัสสปเถระนำเอาพระอุรงค์ธาตุมาจากประเทศอินเดียประดิษฐานไว้ที่ภูกำพราหรือพระธาตุนมนี้ ก็เป็นเหตุการณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนาในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ อันเป็นเหตุการณ์เชิงประวัติศาสตร์พุทธศาสนาสำคัญในชุมชนลุ่มน้ำโขงด้วยเช่นกัน ดังที่ มานิต วัลลิโกดม (2518: 91-107) ได้อธิบายว่าตำนานอุรงค์ธาตุ ได้กล่าวถึง พระอรหันต์ภิกษุองค์หนึ่งชื่อพระมหากัสสปเถระพร้อมด้วยคณะสงฆ์จำนวนหนึ่ง ได้นำพระอุรงค์ธาตุมาจากเมืองราชคฤห์ประเทศอินเดีย มายังภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เดินทางมาถึงเขาภูเพ็ก (อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร) พระยาสุวรรณภิงคารผู้ครองเมืองหนองหานหลวง จึงได้เสด็จไปต้อนรับ ขณะเดียวกันพระยาคำแดงผู้ครองนครหนองหานน้อย ได้ทราบข่าวการนำมามาซึ่งพระบรมสารีริกธาตุ ก็รีบยกกำลังพลโยธามาสมทบกับนคร

หนองหานหลวง เพื่อดำเนินการสร้างประดิษฐานพระบรมธาตุไว้ในบ้านเมือง แต่พระมหากัสสปเถระ ไม่ยอมด้วยมีความตั้งใจจะนำไปประดิษฐานไว้ที่กัปปนคีรีคือภูเก้าพร้าวในเขตนครโคตรบูร แล้วพระมหากัสสปเถระกับกษัตริย์ทั้งสองพร้อมด้วยเหล่าโยธาประชาชนก็พากันอัญเชิญพระอรังครธาตุเดินทางมายังภูเก้าพร้าว กิตติศัพท์เรื่องประดิษฐานพระบรมธาตุ ณ ภูเก้าพร้าวทราบไปถึงพระยานันทเสนผู้ครองนครโคตรบูร พระยาอินทปัฐผู้ครองนครอินทปัฐ กับพระยาจุลณีพรหมทัตผู้ครองนครจุลณี ต่างก็เสด็จยกทัพมาประทับรอคอยอยู่ ณ ที่ข้างใต้ปากเข้บั้งไฟ คำว่า “เซ-เส” เป็นภาษาไทยแปลว่าแม่น้ำ เซบั้งไฟ คือแม่น้ำบั้งไฟ ครั้นพร้อมเพรียงกันหมดแล้ว พระมหากัสสปเถระ เป็นประธานดำเนินงานก่อสร้าง เริ่มต้นด้วยการขุดดินเอามาทำแผ่นอิฐดินดิบก่อน มีขนาดแม่พิมพ์เท่าฝ่ามือพระมหากัสสปเถระ โดยพระยาสุวรรณภิงคารทรงเริ่มขุดก่อน แล้วท้าวพระยาอีก 4 พระองค์ทรงขุด จากนั้นข้าราชการประชาชนช่วยกันขุดต่อไป เสร็จขุดบ่อกรุแล้วเหล่ากษัตริย์ก็ทรงแบ่งหน้าที่กันก่ออุโมงค์ (เรือนธาตุ) ฝาละด้านคือพระยาจุลณีพรหมทัตทรงก่อด้านตะวันออก พระยาอินทปัฐนครทรงก่อด้านใต้ พระยาคำแดงทรงก่อด้านตะวันออก พระยานันทเสนทรงก่อด้านเหนือ ต่างพระองค์ทรงบริจากระราชทรัพย์ถวายบูชา ฝังลงตรงด้านที่ต่างฝ่ายต่างก่อ ส่วนพระยาสุวรรณภิงคารนั้นทรงบริจากระราชทรัพย์ฝังลงในบ่อกรุท่ามกลางสิ่งพุทธบูชาของท้าวพระยาทั้งสิ้น

เรื่องราวอันว่าด้วยพระมหากัสสปเถระนำอรังครธาตุมาประเทศอินเดียมาประดิษฐานไว้ที่ภูเก้าพร้าวนี้ ในตำนานอรังครธาตุก็ได้ระบุไว้ว่า “ครั้งพระกษัตริย์มัลลราชทั้งหลายได้ทราบซึ่งเหตุว่าพระศาสดาเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน ก็พร้อมกันมากกระทำสักการะบูชาโสรจสรงพระบรมศพ ทันใดนั้นพระมหากัสสปเถระก็มาถึงแล้วเข้าไปกระทำสักการะ ขณะนั้นพระศาสดาทรงกระทำพระปาฏิหาริย์ให้พระบาทเบื้องขวายื่นออกมาจากพระหีบทองเพื่อให้พระมหากัสสปเถระกระทำสักการะ ทันใดนั้นพระอรังครธาตุที่หุ้มห่อด้วยผ้ากัมพลก็กระทำปาฏิหาริย์เสด็จออกจากพระหีบทองมาประดิษฐานอยู่เหนือฝ่ามือเบื้องขวาของพระมหากัสสปเถระ ทันใดนั้นไฟธาตุก็บังเกิดลุกเป็นเปลวขึ้นทำลายพระสรีระพระศาสดา พระบรมธาตุอยู่นั้นย่อยยับไปเป็น 3 ขนาด ขนาดใหญ่เท่าเมล็ดถั่ว (ถั่วแตก) ขนาดที่สองเท่าเมล็ดข้าวสารหัก ขนาดที่สามเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด”

ข้อความนี้เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับเรื่องถวายพระเพลิงพระพุทธรูปพระพุทธรูปในหนังสือปฐมสมโพธิซึ่งมีใจความว่า เมื่อเพลิงเผาผลาญพระพุทธรูประดับแล้ว มีพระอัฐิธาตุเหลืออยู่คือพระเขี้ยวแก้วทั้ง 4 พระรากขวัญทั้ง 2 กับพระอุณหิศ (พระอัฐิเบื้องบนพระอุตตมังคศิโรจน์) ทั้ง 7 สิ่งนี้ยังคงรูปมิได้แตกแยก ส่วนพระสรีระธาตุนั้นแตกแยกเป็น 3 ขนาด คือขนาดถั่วแตก ขนาดเมล็ดข้าวสารหัก และขนาดเมล็ดพันธุ์ฝักกาด การถวายพระเพลิงได้ทำเสร็จเรียบร้อยเมื่อพระพุทธรูปเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ 21 วัน แล้วต่อมาโทรพราหมณ์ได้เป็นกรรมการจัดแบ่งพระบรมสารีริกธาตุเป็น 8 ส่วนให้กษัตริย์เมืองต่าง ๆ ไปสร้างสถูปประดิษฐาน คือ

มครส่วนหนึ่ง

1. พระเจ้าอชาตศัตรู ได้ไปยังเมืองราชคฤห์อันเป็นนครหลวงของแคว้น
2. กษัตริย์ศากยราช ได้ไปยังเมืองกบิลพัสดุ์ส่วนหนึ่ง
3. กษัตริย์ลิจฉวี ได้ไปยังเมืองเวลสาฬหส่วนหนึ่ง
4. กษัตริย์กุลิยะ ได้ไปยังเมืองอัลกัปะปะส่วนหนึ่ง
5. มหาพราหมณ์ผู้ครองเมืองได้ไปยังเมืองเวฏฐทีปะกะส่วนหนึ่ง
6. กษัตริย์โกลิยะได้ไปยังรามคามส่วนหนึ่ง
7. มัลลกษัตริย์เมืองปาวาได้ไปยังเมืองปาวาส่วนหนึ่ง
8. มัลลกษัตริย์เมืองกุสินาราได้ไว้ ณ เมืองกุสินาราส่วนหนึ่ง

พระมหากัสสปเถระนำพระอรังครธาตุจากประเทศอินเดียมายังภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเส้นทางลุ่มแม่น้ำโขงหรือลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเหตุที่ตำนานกล่าวถึงครั้งแรกว่า พระมหากัสสปเถระกับคณะสงฆ์ได้พักแรมอยู่ที่เขาภูเพ็กในอำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร แล้วจึงเดินทางต่อไปยังภูกำพร้าวที่อำเภอธาตุพนมริมแม่น้ำโขง จึงเชื่อว่าสงฆ์คณะนี้ควรเดินทางผ่านลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามากกว่าที่จะมาทางปากแม่น้ำโขง แต่ท่านจะผ่านทางเส้นทางแก่งค้อ-ปากช่องหรือชัยบาดาล ชัยภูมิหรือเขาถมอรัตน์-เขาพระยาผ่อง ไม่อาจชี้ได้เพราะไม่มีเค้าเงื่อนบอกไว้ในตำนาน ย่อมรับทราบกันว่า ในแคว้นสุวรรณภูมิลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหรือดินแดนภาคกลางประเทศไทยได้มีลัทธิพุทธศาสนาแพร่หลายอยู่แล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 4 โดยการนำมาของพระโสณะพระอุตตรมหาเถระ ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 4-6 ลัทธิพุทธศาสนาจากสุวรรณภูมีย่อมแพร่หลายไปยังดินแดนภาคอื่น เช่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงมีร่องรอยในตำนานอุรังคราตุ กล่าวถึงการสร้างรอยพระพุทธรูปหลายแห่ง ก่อนที่จะมีพระอรังครธาตุเจดีย์ ความรู้ทางโบราณวิทยาว่าในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแคว้นมคธ ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูป มีแต่ทำเครื่องหมาย เช่น รอยพระบาทและรูปธรรมจักร เป็นต้น ต่อมาถึงสมัยพระเจ้ากนิษกะ (พ.ศ. 613-645) จึงเริ่มมีการทำพระพุทธรูปประติมาที่เป็นศิลปะสมัยคันธาระเกิดขึ้น

สถานที่ประดิษฐานพระอรังคราตุในตำนานอุรังคราตุ เรียกว่า “ดอยกัปปนคีรี คือภูกำพร้าว” คำว่า “ดอยหรือคีรี” แปลว่า ภูเขา ส่วนคำว่า “กำพร้าว” แปลว่า โดดเดี่ยว ภูกำพร้าวมีความหมายว่าแผ่นดินอยู่โดดเดี่ยว คือเมื่อแรกสร้างพระมหาธาตุเจดีย์นั้น คงเป็นเกาะอยู่ในลำน้ำโขงข้างเหนือปากน้ำก่ำ กาลเวลาล่วงมามูลดินมูลทรายทับถมงอกเป็นแผ่นดินติดชิดทางฝั่งตะวันตก

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ได้ยกมากล่าวไว้ข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นถึงตำนานอุรังคราตุเป็นรากฐานสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง อันเป็นชุมชนมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ ซึ่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์นี้ ได้ถูกบันทึกไว้ในตำนานอุรังคราตุ ซึ่งเป็นเอกสารต้นแบบให้กับตำนานเชิงประวัติศาสตร์อื่น ๆ อีกมากมาย จัดเป็น

เอกสารที่เก่าแก่ที่จะนำมาศึกษาและเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้ อันจะทำให้ทราบถึงกลุ่มของผู้คน การสร้างบ้านแปลงเมือง การล่มสลายของเมือง ตลอดจนแหล่งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของผู้คนในอดีต อันเป็นรากฐานสำคัญต่อการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ ดังนั้น ตำนานอรัังคราตุเป็นเอกสารสำคัญอันหนึ่งที่ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับชุดข้อมูลด้านประวัติศาสตร์อันทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของกลุ่มชนต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำโขง ซึ่งเป็นชุมชนที่มีประวัติที่เป็นมายาวนานไว้อย่างน่าสนใจ

นอกจากนั้นเนื้อหาของตำนานอรัังคราตุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับศาสนสถานทางพุทธศาสนา ซึ่งได้แก่ พระธาตุเจดีย์ และพระพุทธรูป ซึ่งเป็นศาสนสถานปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนานอรัังคราตุอยู่อย่างหลากหลาย ดังนั้นในการศึกษาเนื้อหาที่เป็นตำนานทางพุทธศาสนานั้น ได้แก่ พุทธสถานเกี่ยวกับพระธาตุเจดีย์ และพุทธสถานเกี่ยวกับพระพุทธรูป

1) พุทธสถานเกี่ยวกับพระธาตุเจดีย์ จากเอกสารบทความภาษาลาว โดยท่านคำ จำปาแก้วมณี และคณะ (2537) นักวิชาการลาวผู้เสนอประวัติพระธาตุพนม ฉบับภาษาลาว เมื่อ พ.ศ. 2517 ได้ให้ความสำคัญกับเอกสารชิ้นสำคัญ คืออรัังคราตุนิทานหรือนิทานอรัังคราตุ อาจกล่าวได้ว่า สาระความรู้ในเรื่องนี้เปรียบได้กับแม่บทของวรรณกรรมตำนานที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการสถาปนาพระธาตุองค์สำคัญในแถบลุ่มแม่น้ำโขง (เจียรชาย อักษรดิษฐ์, 2545: 64)

การสร้างพระธาตุเจดีย์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและล้านช้างนั้น ศรีศักร วัลลิโภดม (2546) ได้อธิบายว่า เมื่อมีการสร้างบ้านแปลงเมืองเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะทางฝั่งตะวันตกหรือฝั่งขวาของแม่น้ำโขงในเขตพื้นที่แอ่งสกลนคร พระราชครูหลวงโพนสะเม็กได้สร้างพระมหาธาตุเจดีย์ขึ้นที่ภูคำพร้าว ริมฝั่งแม่น้ำโขง ในบริเวณที่เคยเป็นศาสนสถานเดิมมาแต่สมัยทวารวดีตอนปลาย โดยได้บูรณะปราสาทแห่งหนึ่งให้เป็นพระมหาเจดีย์ ซึ่งพระมหาธาตุเจดีย์องค์นี้ ปัจจุบันรู้จักกันดีในนามพระธาตุพนม เป็นสิ่งสักการะสำคัญของผู้คนในลุ่มน้ำโขงทั้งฝั่งไทยและลาว ซึ่งการสร้างพระธาตุพนมเหมือนกับการสร้างพระบรมธาตุสำคัญในเมืองอื่น ๆ คือมีการสร้างตำนานขึ้นมาอธิบายความเป็นมาและแสดงความสำคัญของสถานที่ ตำนานที่สร้างขึ้นนี้ คือตำนานอรัังคราตุ ซึ่งเป็นการให้ความหมายว่า พระธาตุพนมเป็นพระมหาธาตุเจดีย์ที่บรรจุพระอรัังคราตุ ของพระพุทธรูปเจ้า นับเป็นตำนานที่มีความหมายทางประวัติศาสตร์เพราะได้กล่าวถึงบรรดาบ้านเมืองต่าง ๆ สถานที่สำคัญต่าง ๆ ในแอ่งสกลนคร และทางตะวันออกของแม่น้ำโขง ตั้งแต่เวียงจันทน์ หนองคาย อุดรธานี สกลนคร มาจนถึงนครพนม ทำให้เห็นความสัมพันธ์ของผู้คนในบ้านเมืองแถบนี้ และที่สำคัญก็คือการเปลี่ยนแปลงศาสนสถานตามเมืองต่าง ๆ ที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี สมัยลพบุรีหรือในวัฒนธรรมแบบเขมร ให้เป็นพระมหาธาตุเจดีย์หรือที่เรียกกันว่า “ธาตุ” ตามคติในพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกา เช่น ปราสาทนารายณ์เจงเวง ปราสาทเชิงชุม และปราสาทดุม จังหวัดสกลนคร

ปราสาททั้งหมดได้ถูกเปลี่ยนเป็นพระมหาราชเจดีย์ทั้งหมด ซึ่งมีชื่อใหม่ที่เรียกกันทั่วไปว่า พระธาตุนารายณ์เจงเวง พระธาตุงูม พระธาตุดุม เป็นต้น

จากการศึกษาการเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุในเบื้องต้น พบว่าตำนานอุรังคธาตุนั้นนอกจากจะมีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น สิ่งสำคัญที่สุดของวรรณกรรมเรื่องนี้ คือเรื่องราวอันว่าด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับพระธาตุเจดีย์ ประหนึ่งว่าตำนานอุรังคธาตุ คือศูนย์รวมเกี่ยวกับตำนานว่าด้วยพระธาตุในชุมชนลุ่มน้ำโขง อันมีเรื่องราวความสัมพันธ์ว่าด้วยตำนานพระธาตุต่าง ๆ ที่ถูกนำมาบันทึกรวมไว้ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ดังปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับพระธาตุต่าง ๆ ซึ่งสามารถรวบรวมได้ดังต่อไปนี้

พระธาตุพนม

ประวัติความเป็นมาของตำนานพระธาตุพนม ปรากฏเนื้อหาอยู่ตำนานอุรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนม ดังปรากฏในหนังสืออุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) (พระธรรมราชา นวตฺร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551) โดยมีสาระสำคัญซึ่งสรุปได้พอสังเขปว่า ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงใคร่ครวญแล้วทรงเหตุโบราณประเพณีแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แล้วจึงได้เสด็จมายังแคว้นหนองคันแทเสื่อน้ำพร้อมกับพระอานนท์ ทอดพระเนตรเห็นแล่นคำตัวหนึ่งแลบลิ้น พระองค์ทรงทำการแย้มหัว พระอานนท์ทูลถามเหตุแห่งการแย้ม พระพุทธองค์ทรงเหตุแห่งการแย้มหัว และพยากรณ์ในอนาคตกาลข้างหน้าพระพุทธศาสนาจะเจริญรุ่งเรือง และพระธาตุของพระองค์จะมาประดิษฐานไว้ดินแดนแห่งนี้ จากนั้นพระพุทธเจ้าก็ได้ไปยังสถานที่ต่าง ๆ และทรงประทับรอยพระพุทธบาทในเขตลุ่มน้ำโขงก่อนจะกลับไปปรินิพพานยังเมืองกุสินารา หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปเถระพร้อมด้วยพระอรหันต์ 500 รูปได้นำเอาอุรังคธาตุมาบรรจุไว้ที่ภูเก้าพริก (พระธาตุพนมปัจจุบัน) ร่วมกับท้าวพระยาทั้ง 5 พระอินทร์และเหล่าเทวดาทั้งหลายได้รักษาดูแลองค์พระธาตุพนมสืบมา นอกจากนั้น ในหนังสือ ประวัติย่อพระธาตุพนม ของพระเทพรัตนโมลี (2527) ได้กล่าวถึงการเสด็จเลียบโลกมาของพระพุทธเจ้าแล้วประทับรอยพระพุทธบาทเมื่อเสด็จถึงภูเก้าพริก พระอินทร์ได้เข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามถึงเหตุการณ์ประทับอยู่ที่ภูเก้าพริกของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ว่า เป็นประเพณีที่พระพุทธเจ้าทั้ง 3 ในภัทรกัปจะเสด็จมาและกาลต่อมาพระบรมธาตุของพระองค์จะมาประดิษฐานยังภูเก้าพริกแห่งนี้ หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว พระมหากัสสปเถระพร้อมด้วยพระอรหันต์ได้นำเอาพระอุรังคธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูเก้าพริก อันได้แก่พระธาตุพนมปัจจุบัน

พระธาตุงูม

พระธาตุงูมนี้มีตำนานที่ว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับการประทับรอยพระพุทธบาท และการสร้างพระธาตุเจดีย์ครอบพระพุทธบาท ซึ่งมีเนื้อหาส่วนหนึ่งปรากฏอยู่ตำนานอุรังคธาตุ ในหนังสือรายงานเรื่องพระธาตุงูม (เบญจมาศ จิตรสม, 2528: 4) ความในตอนหนึ่งว่า

พระพุทธเจ้าเสด็จมายังภูิกำพำ เมืองศรีโคตรบูรณ เมืองสุวรรณเขตและตรัสกับพระอานนทถึงการที่ พระองค์จะเสด็จมาที่เมืองหนองหานหลวง และในเมืองหนองหานหลวงนี้มีพระยาองค์หนึ่งมีพระนาม ว่า พระยาสุวรรณภิงคาร เมื่อพระยาสุวรรณภิงคารทอดพระเนตรเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาดั่งนั้น จึง ทูลอาราธนาไปฉันในปราสาท เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทำภัตตกิจเสร็จแล้ว ทรงเทศนาสั่งสอนพระ ยาสุวรรณภิงคาร แล้วจึงเสด็จลงจากปราสาทไปไว้รอยพระบาทที่นั่น ต่อพระพักตร์พระยาสุวรรณ ภิงคาร แล้วจึงเสด็จกระทำปาฏิหาริย์ให้เป็นลูกแก้วออกมาจากพระบาททั้ง 3 ลูก พระบาทลูกและ ทรงทำปาฏิหาริย์ให้ออกอีกลูกหนึ่ง เมื่อพระยาสุวรรณภิงคารเห็นดั่งนั้น ก็บังเกิดความอัศจรรย์และ ตรัสถามท่านว่า “เหตุใดหนอ แก้วจึงออกมาจากรอยพระบาทของพระศาสดาได้” ท่านจึงตรัสว่า “สถานที่นี้เป็นที่ประดิษฐานรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าทั้ง 3 พระองค์ แก้วจึงออกมาจากที่นี่ 3 ลูก มีรอยพระบาทของพระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ และพระกัสสปเถระ พระพุทธเจ้าทั้ง 3 พระองค์นี้ ได้เสด็จไปโปรดบิดบาตในเมืองศรีโคตรบูรณมาฉันที่ภูิกำพำ และประดิษฐานรอยพระบาทไว้ ณ ที่นี้ ส่วนแก้วลูกที่ 4 คือตถาคต นี้เอง พระยาสุวรรณภิงคารจึงกราบทูลว่า “พระองค์จักประดิษฐาน รอยพระบาทไว้ด้วยเหตุใด” ท่านจึงตรัสว่า “ที่เป็นบ้านเมือง ตั้งพระพุทธศาสนาอยู่กุดอยู่นั้น แม้มี เหตุควรไว้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ไปไว้ ด้วยเหตุว่า เป็นที่หวงแหนของหมู่เทวดาและพญานาค ทั้งหลายและบ้านเมืองก็จักเสื่อมสูญ พระพุทธเจ้าทั้งหลายยอมไว้รอยพระบาทใกล้บ้านเมือง”

พระชาตุนารายณ์เจงเวง

พระชาตุนารายณ์เจงเวงนี้ มีเรื่องราวการบรรจุพระธาตุปรากฏอยู่ใน เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ดังปรากฏข้อความตอนหนึ่งหนังสือพระชาตุนารายณ์เจงเวง (พาณี ไชย แสงราช, 2528) ว่า อันว่าด้วยประวัติพระชาตุนารายณ์เจงเวง ที่มีเนื้อหาโดยรวมกล่าวถึงการสร้าง พระธาตุแข่งกันระหว่างชายกับหญิง โดยพระชาตุนารายณ์เจงเวงเป็นพระธาตุของฝ่ายหญิง ส่วนอีก พระธาตุฝ่ายคือพระธาตุกุเพ็ก เมื่อครั้งที่พระมหากัสสปเถระได้เดินทางมาพักแรมที่บริเวณหนองหาน หลวง ก่อนจะเดินทางไปบรรจุพระอุรังคธาตุที่ภูิกำพำ (พระธาตุพนม)

พระธาตุกุเพ็ก

พระธาตุกุเพ็ก เป็นอีกตำนานหนึ่งที่ได้ปรากฏเนื้อหาอยู่ในตำนานอุ รังคธาตุควบคู่กับพระชาตุนารายณ์เจงเวง โดยเรื่องราวการกล่าวถึงการสร้างพระธาตุแข่งกันระหว่าง ผู้ชายกับผู้หญิงซึ่ง ดังปรากฏในหนังสือ “พระธาตุกุเพ็ก” ของ ภิรมย์ ใจอ่อน (2528) มีเนื้อหาที่ได้ ให้ความถึงตั้งแต่สมัยพุทธกาลที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมายังบริเวณภูิกำพำ และสมัยที่หลังจาก พระพุทธเจ้านิพพานแล้ว พระมหากัสสปเถระได้นำเอาอุรังคธาตุเดินทางผ่านมา ผู้คนทั้งชาย-หญิงได้ สร้างพระธาตุแข่งกัน พระธาตุกุเพ็กเป็นพระธาตุของฝ่ายชายที่สร้างแข่งกับฝ่ายหญิง

พระธาตุบังพวน

ในหนังสือ “ประวัติพระธาตุบังพวน” ของ (พระเทพรัตนโมลี, 2527) ซึ่งได้กล่าวถึงเรื่องราวการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุให้มีความเชื่อมโยงกับตำนานอุรังคธาตุเช่นกัน ดังความในตอนหนึ่งกล่าวว่า พระอรหันต์ทั้ง 5 ได้นำเอาพระธาตุพระพุทธรูปเจ้ามาฐานาปนาไว้ที่ภูเขาหลวงริมน้ำห้วยบังพวน อันเป็นที่อยู่ของปีพาละนาค เจ้าพระเจ้าจันทบุรีประสิทธิ์ เมืองเวียงจันทน์ทราบเรื่อง จึงได้มาสักการะ และได้สร้างเจดีย์ขึ้นบรรจุพระธาตุ เรียกว่า “พระธาตุบังพวน” ไว้เป็นปฐม นอกจากนั้นในหนังสือ “ประวัติพระธาตุบังพวน” ของวัดพระธาตุบังพวน (2560: 13) กล่าวไว้เช่นเดียวกันว่า เมื่อประมาณ พ.ศ. 19 ได้มีพระอรหันต์ 5 รูป มีพระมหารัตนเถระ พระจุลรัตนเถระ พระมหาสุวรรณปราสาทเถระ พระจุลสุวรรณปราสาทเถระ และพระสังฆวิชัยเถระ ได้ไปนำเอาพระบรมสารีริกธาตุส่วนหัวหน้าของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 29 องค์ มาจากชมพูทวีปหรือประเทศอินเดีย มาบรรจุไว้ ณ พระธาตุบังพวน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ปัจจุบัน สอดคล้องกับความในหนังสือสารคดีหนองคาย ของ ยอด เนตรสุวรรณ (2549: 78-80) ก็กล่าวไว้เช่นเดียวกันความว่า ในสมัยพระเจ้าจันทบุรี แห่งเมืองเวียงจันทน์ ได้มีลูกศิษย์ของพระมหากัสสปเถระได้นำเอาพระธาตุมาบรรจุไว้ที่เมืองหนองคาย ได้แก่ บรรจุพระธาตุหัวหน้า (กระเพาะปัสสาวะ) ไว้ที่ภูเขาหลวง คือพระธาตุบังพวน บรรจุพระธาตุฝ่าพระบาทเบื้องขวา ไว้ที่เมืองเหล่าหนองคาย คือพระธาตุเหล่าหนอง (พระธาตุที่จมอยู่ในน้ำโขงหน้าวัดพระธาตุหนองคาย) บรรจุพระธาตุเขี้ยวผางไว้ที่เวียงจัว คือพระธาตุโพนจิกเวียงจัว

พระธาตุโพนจิกเวียงจัว

พระธาตุโพนจิกเวียงจัว จังหวัดหนองคาย เป็นพระธาตุที่มีประวัติความเป็นมาร่วมกับพระธาตุบังพวน และพระธาตุเหล่าหนอง ดังมีประวัติความตอนหนึ่งว่า หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว 8 ปี (พ.ศ. 8) พระมหากัสสปเถระและพระอรหันต์ 500 องค์ได้อัญเชิญพระอุรังคธาตุมาประดิษฐานไว้ ณ ดอยกปณคีรี (พระธาตุพนม) กาลต่อมาพระมหากัสสปเถระ มอบหมายให้พระพุทธรักขิตะ พระธรรมรักขิตะ และพระสังฆรักขิตะ มาเผยแผ่พระพุทธศาสนายังดินแดนสุวรรณภูมิลุ่มน้ำโขงแถบนี้ โดยพระพุทธรักขิตะได้บวชให้สองพี่น้องมหารัตน์กุมารจากเมืองอินทปัฐนคร (เขมร) สำเร็จเป็นพระอรหันต์นามว่าพระมหารัตนเถระและพระจุลรัตนเถระ พระธรรมรักขิตะบวชให้สองพี่น้องมหาสุวรรณปราสาทกุมารจากเมืองจุลณีพรหมทัต (แคว้นสิบสองจุไท) สำเร็จเป็นพระอรหันต์นามว่าพระมหาสุวรรณปราสาทเถระและพระจุลสุวรรณปราสาทเถระ พระสังฆรักขิตะได้บวชให้เจ้าสังฆวิชัยกุมารจากเมืองร้อยเอ็ดประตุ สำเร็จเป็นพระอรหันต์นามว่าพระสังฆวิชัยเถระ เมื่อพระอรหันต์ทั้ง 3 รูป พิจารณาเห็นเป็นการอันสมควรแล้วจึงนำศิษย์อรหันต์ทั้ง 5 องค์ เดินทางกลับกรุงราชคฤห์เพื่อน้อมรับพระบรมสารีริกธาตุจากพระมหากัสสปเถระ แล้วพระอรหันต์เหล่านั้นได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ 45 องค์ กลับมาประดิษฐานยังดินแดน

สุวรรณภูมิดังนี้ พระบรมสารีริกธาตุหัวหน้า 27 องค์ ถวายแด่พระยาจันทบุรีเมืองเวียงจันทน์ ทำพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ที่ภูหลวง(พระธาตุบังพวน) พระมหารัตนเถระและพระจุลรัตนเถระอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุเขี้ยวฝาง 4 องค์ ประดิษฐานไว้ที่หอผ้าห่อแพ พระสังขวิเชียรเถระอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุพระบาทกำขา 9 องค์ ประดิษฐานไว้ที่เมืองหล้าหนอง ส่วนพระมหาสุวรรณปราสาทเถระและพระจุลสุวรรณปราสาทเถระได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุเขี้ยวฝาง 3 องค์มาประดิษฐานไว้ในอุโมงค์ที่โพนจิกเวียงจัวแห่งนี้ ตั้งแต่ พ.ศ. 19 สันนิษฐานว่าพระโพธิสารราชกษัตริย์ล้านช้างพระราชบิดาของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ทรงสร้างสถูปเจดีย์ครอบอุโมงค์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเขี้ยวฝางแห่งนี้ ในระหว่างปี พ.ศ. 2063-2093

นอกจากนั้นประวัติเกี่ยวกับพระธาตุโพนจิกเวียงจัวนี้ ยังปรากฏร่วมอยู่ กับประวัติพระธาตุบังพวนและพระธาตุหล้าหนอง ดังในหนังสือ “ประวัติพระธาตุบังพวน” ของวัดพระธาตุบังพวน (2560: 13) ความตอนหนึ่งว่า เมื่อประมาณ พ.ศ. 19 ได้มีพระอรหันต์ 5 รูป มีพระมหารัตนเถระ พระจุลรัตนเถระ พระมหาสุวรรณปราสาทเถระ พระจุลสุวรรณปราสาทเถระ และพระสังขวิเชียรเถระ ได้ไปนำเอาพระธาตุเขี้ยวฝาง 7 องค์มาจากชมพูทวีปหรือประเทศอินเดีย บรรจุไว้ ณ พระธาตุโพนจิกเวียงจัว บ้านโคกป่าฝาง ตำบลปะโค อำเภอมือเมือง จังหวัดหนองคาย ปัจจุบันนอกจากนั้นคำว่า “โพนจิกเวียงจัว” นี้ ยังมีปรากฏเรื่องเล่าตำนานพื้นถิ่นอีกสำนวนหนึ่งที่กล่าวแตกต่างออกไป ในหนังสือโขงนทีสีทันดร ของธีรภาพ โลหิตกุล (2559) ความว่า เมื่อครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าเสด็จมาฉันทเพล แล้วประทับรอยพระบาทให้แก่พญานาค 2 ตน ไว้ที่บริเวณโพนจิกเวียงจัว (วัว) สาเหตุที่เรียกว่าโพนจิกเวียงจัว (วัว) เพราะว้าที่บริเวณนั้นมีวัวป่าเยอะ ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณวัดพระธาตุโพนสัน แขวงบอลิคำไซ สปป.ลาว

พระธาตุหล้าหนอง

พระธาตุหล้าหนอง (พระธาตุกลางน้ำ) ก็เป็นธาตุอีกองค์หนึ่งที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดหนองคาย ปรากฏหลักฐานประวัติความเป็นมาในหนังสือสวดมนต์พระธาตุหล้าหนองของละมุล ชมวงษ์ (ม.ป.ป.: 3-4) ความตอนหนึ่งว่า เมื่อ พ.ศ. 8 พระมหากัสสปเถระได้มอบให้พระอรหันต์ 3 องค์ คือพระพุทธรักขิตะ พระธรรมรักขิตะ และพระสังขรักขิตะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ยังดินแดนสุวรรณภูมิลุ่มน้ำโขง พระอรหันต์ทั้ง 3 ได้เลือกหนองกก (ปัจจุบันคือวัดหนองกก จังหวัดหนองคาย) ซึ่งอยู่ใกล้กับภูหลวงไปทางตะวันตกเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จากนั้นพระพุทธรักขิตะได้บวชให้เจ้ารัตนกุมาร 2 พี่น้อง จากเมืองอินทปัฐนคร (เขมร) แล้วสอนวิปัสสนาให้ ณ ที่ริมน้ำฝิ่งแม่น้ำโขงด้านตะวันออก โดยมีหมื่นกลางโองสร้างหอแพให้อยู่ เรียกว่า หอผ้าห่อแพ จนกระทั่งได้สำเร็จมรรคผลเป็นพระอรหันต์ จึงได้นำมาว่า พระมหารัตนเถระ และพระจุลรัตนเถระ ส่วนพระธรรมรักขิตะได้บวชให้เจ้าสุวรรณปราสาท 2 พี่น้อง ที่มาจากเมืองจุลณีพรหมทัต (แคว้นสิบสองจุไทย) แล้วสอนวิปัสสนาให้ ณ โพนจิกเวียงจัว โดยมีหมื่นกลางโสมเป็นผู้อุปถัมภ์ จนกระทั่งสำเร็จ

เป็นพระอรหันต์นามว่าพระมหาสุวรรณปราสาทเถระและพระจุลสุวรรณปราสาทเถระ ส่วนพระสังฆรักขิตะได้บวชให้เจ้าสังขวิชัย จากเมืองสาเกตร้อยเอ็ดประตู แล้วสอนวิปัสสนาให้ ณ ที่เมืองหล้าหนอง โดยการอุปถัมภ์ของน้ำเลี้ยงพอนม ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ นามว่า พระมหาสังขวิชัยเถระ เมื่อพระอาจารย์ทั้ง 3 รูป ได้พิจารณาเห็นเป็นการอันสมควรแล้ว ได้นำศิษย์อรหันต์ทั้ง 5 รูปเดินทางกลับกรุงราชคฤห์ เพื่ออัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานไว้ในดินแดนสุวรรณภูมิลุ่มน้ำโขง โดยพระมหากัสสปเถระได้มอบพระบรมสารีริกธาตุให้แก่พระอรหันต์ทั้ง 8 โดยได้สั่งกำชับให้นำไปประดิษฐานตามสถานที่ต่าง ๆ ได้แก่ พระบรมสารีริกธาตุหัวเหน่า 29 องค์ ให้ประดิษฐานที่ภูหลวง (พระธาตุบังพวน) พระบรมสารีริกธาตุเขี้ยวฝาง 7 องค์ ให้ประดิษฐานที่โพนจิกเวียงงัว 3 อีก 4 องค์ ให้ประดิษฐานไว้ที่หอผ้าห่อแพ (บ้านหาดทรายฟอง สป.ลาว) พระบรมสารีริกธาตุพระบาทเบื้องขวา 9 องค์ให้ประดิษฐานไว้ที่เมืองหล้าหนอง

นอกจากนั้นประวัติพระธาตุหล้าหนองยังปรากฏในหนังสือประวัติพระธาตุบังพวน ของวัดพระธาตุบังพวน (2560: 13) ความตอนหนึ่งว่า เมื่อประมาณ พ.ศ. 19 ได้มีพระอรหันต์ 5 รูป มีพระมหารัตนเถระ พระจุลรัตนเถระ พระมหาสุวรรณปราสาทเถระ พระจุลสุวรรณปราสาทเถระ และพระสังขวิชัยเถระ ได้ไปนำเอาพระธาตุฝ่าพระบาทเบื้องขวา 9 องค์มาจากชมพูทวีปหรือประเทศอินเดีย บรรจุไว้ ณ พระธาตุกลางน้ำโขง หน้าเมืองหนองคาย ปัจจุบันได้พังทลายลงจมแม่น้ำโขง ซึ่งจากการลงเก็บข้อมูลภาคสนามเพิ่มเติม ในเขตพื้นที่ตำบลหาดคำ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พบว่าเมื่อก่อนพระธาตุองค์นี้ตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงเขตพระธาตุหนองคาย ต่อมาถูกกระแสน้ำกัดเซาะพระธาตุจึงได้พังลงในแม่น้ำโขง ในช่วงน้ำหลากน้ำจะท่วมตัวพระธาตุ แต่ในช่วงน้ำถดถอยน้ำลดจึงจะมองเห็นพระธาตุโผล่ขึ้นมาอย่างชัดเจน

พระธาตุหลวงเวียงจันทน์

พระธาตุหลวงเวียงจันทน์ เป็นพระธาตุที่ตั้งอยู่ในเมืองเวียงจันทน์ ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าจันทะบุรีประสิทธิศักดิ์หรือบุรีจันอ้วยล้วย ดังปรากฏในหนังสือประวัติศาสตร์โลกะจุฬามณีหรือพระธาตุหลวง ของมหาสิลา วีระวงค์ (1966) ความตอนหนึ่งว่า พระอรหันต์ 5 รูปได้นำพระธาตุหัวเหน่ามาประดิษฐานไว้ที่ภูเขาหลวง เข้าใจว่าเป็นพระธาตุหลวงเวียงจันทน์ เพราะในศิลาจารึกธาตุหลวงเรียกว่า “คฺยหะฎฺฐปาโย” (แปลว่าธาตุของลับหรือกระดูกหัวเหน่า)

พระธาตุศรีโคตรบอง

พระธาตุศรีโคตรบอง เป็นพระธาตุที่ตั้งอยู่ในเมืองท่าแขก ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว อยู่ตรงข้ามกับจังหวัดนครพนม ซึ่งมีประวัติความเป็นมาเชื่อมโยงกับพระธาตุพนม ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระธาตุคู่กับพระธาตุพนมและเป็นที่บรรจุพระสารีริกธาตุของพระเจ้าทั้ง 4 คือพระกกุสันโธพุทธเจ้า พระโกนาคมพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า และพระโคตมพุทธ

เจ้า ได้ถูกสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุมินทราชนกแห่งราชอาณาจักรศรีโคตรบูรณ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 6 (ปีกสู, 2557: 15) นอกจากนั้น ยังปรากฏประวัติความเป็นมาในหนังสือ “พระธาตุเจดีย์ วัตสำคัญ และพระครูยอดแก้วโพนสะเม็ก ของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ดังปรากฏความตอนหนึ่งว่า พระเจ้าสุมินทราชนกในพุทธศาสนาจึงได้ก่อสร้างพระบรมธาตุศรีโคตรบองขึ้นเพื่อเป็นเกียรติแก่พระยาศรีโคตรบูรณ และได้เอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้โดยเชื่อเป็นที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า 4 พระองค์ (คำ จำปาแก้วมณี และคณะ, 2537: 14-19)

พระธาตุอิงฮัง

พระธาตุอิงฮัง ตั้งอยู่ในพื้นที่ของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ปรากฏในหนังสือโครงการสารคดีลาวตอนล่าง : สาละวัน เขกอง จำปาสักและอัตตะปือ ห้าเขตแขวงแห่งลาวตอนล่าง ของศุภชัย สิงห์บุศย์ และคณะ, (2545: 356-358) ความในตอนหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาที่ภูกำพร้าว พระเจ้าศรีโคตรบูรณได้นำอาหารมาถวายพระพุทธเจ้าเสวยภัตตาหาร ณ บริเวณใต้ต้นฮัง (รัง) นอกจากนั้นในหนังสือเรื่องพระธาตุอิงฮัง (อินดูตันตระ) ของสิทธิพร ณ นครพนม (2542: 120-122) ความว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาล้นข้างทางอากาศทรงประทับยืนใต้ต้นฮัง (รัง) ทอดพระเนตรภูกำพร้าวกลางแม่น้ำโขง และทรงพยากรณ์ว่า ในอนาคตข้างหน้า พระพุทธศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองในบริเวณแห่งนี้ นอกจากนั้นในหนังสือ “พระธาตุเจดีย์-วัตสำคัญและพระครูยอดแก้วโพนสะเม็ก” ของคำ จำปาแก้วมณี และคณะ (2537: 20-24) ก็ได้กล่าวความในตอนหนึ่งว่า พระธาตุองค์นี้สร้างขึ้นในสมัยอาณาจักรศรีโคตรบูรณ เรื่องอำนาจ พระเจ้าสุมินทราชนกแห่งอาณาจักรศรีโคตรบูรณ ได้วางรากฐานสร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องหมายสถานที่ประทับนั่งของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดพระยาศรีโคตรบูรณ และต่อมามีพระเถระชาวอินเดียได้แนะนำให้นำเอาพระบรมธาตุมาบรรจุไว้ ต่อมากษัตริย์ลาวหลายพระองค์ได้สร้างमारามณ์และบำรุงดูแลรักษาพระธาตุสืบต่อกันมาหลายพระองค์

2) พุทธสถานเกี่ยวกับพระพุทธรูป ศาสนสถานเกี่ยวกับพระพุทธรูป นั้น ส่วนใหญ่มักจะมีเรื่องราวที่ว่าด้วยการเสด็จมาโปรดสรรพสัตว์ของพระพุทธเจ้าแล้วประทับรอยพระบาทไว้ยังบริเวณพื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่ง เพื่อให้เป็นสถานที่เคารพบูชาของพุทธศาสนิกชนและสรรพสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเรื่องราวอันว่าด้วยการประทับรอยพระบาทของพระพุทธเจ้านี้ เป็นเหตุการณ์หนึ่งที่มีความสำคัญในตำนานอูรังคธาตุควบคู่ไปกับตำนานพระธาตุ โดยพื้นที่ที่พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธรูปไว้ในตำนาน ต่อมาได้สร้างเป็นพระธาตุเจดีย์ครอบไว้ เช่น พระธาตุเชิงชุม ที่ในตำนานได้กล่าวถึงการประทับรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ ต่อมาได้สร้างเป็นพระธาตุเจดีย์ เป็นพระธาตุเชิงชุมในปัจจุบันหรือพระบาทบัวบก ซึ่งในตำนานได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าได้ประทับรอยพระ

พุทธบาทเอาไว้ แต่ต่อมาได้สร้างเจดีย์ครอบไว้ เป็นต้น ตำนานพระบาท กับตำนานธาตุ จึงมีเนื้อเรื่องที่อยู่รวมกัน

คติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรูปนี้ ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา นิกายลัทธิลัทธิ ซึ่งชาวลังกาเชื่อว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาลังกา 3 ครั้ง ในครั้งที่ 3 เสด็จมาโปรด พญานาคและได้ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปไว้ที่ภูเขาสุมนภูฏา ดังเนื้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ มหาวงศ์ที่ 1 ข้อ 72-77 ความว่า ในปีที่ 8 นับแต่ตรัสรู้ พระโลกนาถชินเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน มีภิกษุ 500 รูปแวดล้อม ในวันที่ 2 ตรงกับวันเพ็ญเดือน 6 วิสาขะ อังคตยาม เมื่อพญานาคกราบทูล เวลากระทำกตกิจแล้ว พระชินเจ้าจอมมุนีทรงห่มผ้าสังฆาฏิทรงบาตร ณ พระเชตวันนั้นเสด็จไปยัง กัลยาณิประเทศอันเป็นสถานที่อยู่ของพญานาคณิกษิกะนั้น พระองค์เสด็จเข้าไปพร้อมพระสงฆ์ ประทับนั่งบนบัลลังก์อันมีค่ามากในมณฑลแก้วที่พญานาคสร้างไว้ ณ กัลยาณิเจดีย์สถาน พญานาค พร้อมหมู่หน้าคตเจ้าอังกาสพระชินเจ้าผู้ธรรมราชาพร้อมคณะสงฆ์ด้วยของขบฉันอันเป็นทิพย์จนทรงอิม หนา พระโลกนาถเจ้าผู้ทรงเป็นพระศาสดาผู้อนุเคราะห์สัตว์โลก ครั้นทรงแสดงพระธรรมเทศนาในที่ นั้นแล้ว ทรงเหาะขึ้นไปแสดงรอยพระพุทธรูปที่ยอดภูเขาสุมนภูฏา (สุเทพ พรมเลิศ, 2553: 145-146) นอกจากนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (2511: 22) ได้อธิบายไว้ว่าคติความเชื่อเกี่ยวกับ ความสำคัญของรอยพระบาทมี 2 คติ คือคติของชาวอินเดียโบราณ และคติของชาวลังกาทวีป คติของ อินเดียโบราณครั้งพุทธกาลไม่สร้างรูปพระพุทธรูปเป็นรูปเคารพ แต่จะสร้างสิ่งต่าง ๆ เป็น เครื่องหมายสำหรับบูชาแทนองค์พระพุทธรูป เช่น รอยพระพุทธรูปหรือม้าผูกเครื่องไม่มีคนขี่ เป็น สัญลักษณ์ของการเสด็จออกมหาภิเนษกรรม รูปพุทธบัลลังก์ตั้งอยู่ใต้ต้นโพธิ์ เป็นสัญลักษณ์แทนการ ตรัสรู้ รูปกงจักรมีรูปวงประกอบ เป็นสัญลักษณ์แทนปฐมเทศนา รูปพระสลับเป็นสัญลักษณ์แทน การเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน นอกจากนี้อาจสร้างเป็นสัญลักษณ์อื่น ๆ เช่น พุทธอาสน์ และกงจักร เป็นต้น สำหรับรอยพระพุทธรูปนั้น อาจทำเป็นรอยพระพุทธรูปทั้งซ้ายขวาหรือทำเป็นรอยพระพุทธรูปบาทแต่เบื้องขวา การสร้างรูปสัญลักษณ์เช่นนี้เปลี่ยนไปเมื่อมีการสร้างพระพุทธรูปตั้งแต่สมัยพระเจ้า กนิษกะแห่งแคว้นคันธารราชรัฐราวพุทธศตวรรษที่ 7 เป็นต้น ชาวอินเดียจึงหันมาสร้างพระพุทธรูปแทน การสร้างสัญลักษณ์อื่น ๆ ความนิยมเช่นนี้ก็ได้เผยแผ่ออกไปยังนานาประเทศที่พุทธศาสนาแพร่หลาย ไปถึง ส่วนคติของชาวลังกาทวีป มีความเชื่อเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปว่าด้วยเหตุที่สมเด็จพระ สัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตั้งพระทัยว่าจะกระทำลังกาทวีปให้เป็นที่ตั้งพุทธศาสนา เมื่อตรัสรู้ได้ 8 พรรษา จึงได้เสด็จไปสวดพระบาทที่รอยเจดีย์บนยอดภูเขาสุมนภูฏา นอกจากนั้นพุทธประวัติยังกล่าวไว้ว่าพระ พุทธองค์ได้เหยียบรอยพระพุทธรูปไว้ให้พุทธศาสนิกชนบูชาในที่อื่น ๆ อีกคือที่เขาสุวรรณมาลิก ที่เขา สุวรรณบรรพต ที่เขาสังฆพันธคีรี ที่โยนกบุรี และที่หาดในลำน้ำนันทานที่ รวม 5 แห่ง รอยพระพุทธรูปบาททั้ง 5 แห่งนี้เป็นที่ศรัทธาของพุทธศาสนิกชนอย่างมาก โดยเฉพาะพวกที่นับถือพุทธศาสนาตาม

คติลังกาวงศ์ เช่น ไทย พม่า และมอญ ย่อมถือตามคติของชาวลังกาที่เชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้าได้เคยเสด็จมาแสดงปาฏิหาริย์ไว้ในดินแดนดังกล่าวจริง

สำหรับประเทศไทยที่นับถือพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ ก็ได้สักการะบูชารอยพระพุทธรูปตามคติของชาวลังกาเช่นกัน โดยเฉพาะเมื่อได้พบรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพตในจังหวัดสระบุรีในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมซึ่งเป็นสถานที่ที่กล่าวอ้างในพุทธประวัติ พุทธศาสนิกชนชาวไทยจึงมีความเชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้าได้เคยเสด็จมาถึงและแสดงพระพุทธรูปไว้ เช่นเดียวกับการเสด็จไปถึงลังกาทวีป นอกจากรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพตแล้ว ในประเทศไทยยังมีรอยพระพุทธรูปอื่น ๆ อีกหลายแห่ง ซึ่งสร้างขึ้นเป็นวัตถุที่บูชาเช่นเดียวกับการสร้างพระพุทธรูปมีได้อ้างว่าพระพุทธรูปองค์ได้ทรงเหยียบรอยพระพุทธรูปไว้ ที่มีหลักฐานว่าเก่าแก่และสำคัญได้แก่รอยพระพุทธรูปที่เขาพระบาทใหญ่ จังหวัดสุโขทัย ซึ่งพระเจ้าลิไทกรุงสุโขทัยโปรดให้พิมพ์มาจากรอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนภูฏาในลังกาทวีปและโปรดให้ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปนั้นในพุทธศักราช 1902 รอยพระพุทธรูปที่เขาภักขจังหวัดนครสวรรค์ รอยพระพุทธรูปคู่ ปัจจุบันอยู่ที่วัดบวรนิเวศ รอยพระพุทธรูปสัมฤทธิ์เดิมอยู่ที่วัดเสด็จ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร เป็นต้น การนับถือรอยพระพุทธรูปเป็นเจดีย์สถานของไทยคงมีที่มาจากคติทางลังกาและคติทางอินเดียโดยถือในสาระสำคัญว่าหากได้บูชารอยพระพุทธรูปแล้วย่อมได้บุญกุศลทั้งสิ้น (มนวิภา เจียจันทร์พงษ์, 2522: 15-16)

การเขียนตำนานอูรังคราตุอันว่าด้วยเรื่องการประทับรอยพระพุทธรูปนั้นเป็นเรื่องส่วนหนึ่งที่สำคัญการแต่งเรื่องราวเกี่ยวกับตำนานว่าด้วยพระธาตุ ซึ่งมักจะมีเรื่องราวก่อถึงการเสด็จมาของพระพุทธรูปแล้วประทับรอยพระพุทธรูปไว้ในพื้นที่ชุ่มน้ำซึ่งสามารถรวบรวมได้ดังต่อไปนี้

พระพุทธรูปบัวบาน

พระพุทธรูปบัวบานนี้ ได้กล่าวถึงเมื่อพระพุทธรูปเจ้าประทับอยู่คือนันทะดงอี ทรงทราบนาค 2 ตน คือพุทโธปนาคนาคและมิลินทนาค มีความดุร้ายชอบรังแกสัตว์ทั้งหลาย พระองค์จึงเสด็จมาโปรดนาคทั้ง 2 ดังปรากฏในหนังสือ “ประวัติพระพุทธรูปบัวบานและประวัติความเป็นมาของวัดพ่อตาลูกเขย” (เจ้าอธิการประสิทธิ์ พากุล, 2511: 9-11) ความในตอนหนึ่งว่า พระพุทธรูปองค์เสด็จมายังถ้ำหนองบัวบานอันเป็นที่อยู่ของพุทโธปนาคนาค และพุทโธปนาคนาคได้แผลงฤทธิ์และพยายามทำร้ายพระพุทธรูป แต่ก็ไม่สามารถทำอันตรายพระพุทธรูปได้ นาคจึงคลายความดุร้ายและยอมจำนน พระพุทธรูปได้ทรงสั่งสอนให้ละจากบาปกรรมทั้งปวง พุทโธปนาคนาคมีจิตเลื่อมใสและยอมเป็นศิษย์นับถือพระไตรสรณคมน์ และได้ทวนระลึกถึงน้องชายคือมิลินทนาคที่มีนิสัยพาลเกรงชอบรังแกมนุษย์และสัตว์ต่าง ๆ เช่นกัน ข้อความเกี่ยวกับการประทับรอยพระบาทในพื้นที่พระบาทบัวบาน ในหนังสือเล่มนี้ไม่ปรากฏ แต่จะปรากฏรวมเป็นอันเดียวกันตำนานพระบาทบัวบาน

แต่ในหนังสือ สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 7 “บัวบาน, พระพุทธบาท : ตำนาน” ของ ธวัช ปุณโณทก (2542 ก) ได้กล่าวแตกต่างออกไป ดังปรากฏเรื่องราวว่า บริเวณหนองบัวบานเป็นที่อยู่อาศัยของพญานาค 2 ตน พุทโธธาปนาค และสุวรรณนาค พญานาคสองตัวนี้เคยพานาคทั้งหลาย เทียวทำลายพังบ้านเมือง พระพุทธเจ้าเสด็จมากำราบพญานาคให้ตั้งอยู่ในไตรสรณคมณ์เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงขออุปสมบทในพุทธศาสนา แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตเพราะนาคเป็นสัตว์เดรัจฉาน นาคจึงขอเอารอยพระพุทธบาทไว้เป็นที่สักการบูชา พระพุทธเจ้าจึงประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่แผ่นหินของภูเขเวียงใกล้ปากถ้ำสุวรรณนาค และทรงย้ายรอยพระบาทไว้ให้พุทโธธาปนาค (รอยพระพุทธบาทที่ปากถ้ำสุวรรณนาค คือพระพุทธบาทบัวบก ส่วนที่หนองบัวบาน คือพระพุทธบาทบัวบาน)

พระพุทธบาทบัวบก

พระพุทธบาทบัวบก ก็ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในลักษณะเดียวกันกับเรื่องราวในพระบาทบัวบาน กล่าวถึง หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงโปรดพุทโธธาปนาคเสร็จแล้ว พระองค์ได้เสด็จไปยังที่อยู่ของมิลินทนาค ดังปรากฏในหนังสือ “ประวัติพระพุทธบาทบัวบกและประวัติความเป็นมาของวัดพ่อตาลูกเขย” (เจ้าอธิการประสิทธิ์ พากุล, 2511: 9-10) ด้วยเช่นกัน ดังความตอนหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมายังถ้ำหนองบัวบกอันเป็นที่อยู่อาศัยของมิลินทนาค นาคตัวนี้ได้แสดงเดชพยายามทำร้ายพระองค์ด้วยวิธีต่าง ๆ แต่ไม่สัมฤทธิ์ผล นาคจึงได้แปลงกายเป็นคนเข้าไปกราบเพื่อให้พระพุทธองค์อภัยโทษ พระพุทธองค์ทรงเทศนาสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม มิลินทนาคจึงได้ทูลขออุปสมบท แต่พระองค์ไม่ทรงอนุญาตเพราะเป็นสัตว์เดรัจฉาน มิลินทนาคจึงทูลขอรอยพระพุทธบาทไว้เพื่อจะได้กราบไหว้บูชา ณ บริเวณใกล้ปากถ้ำของพญามิลินทนาคและตรัสว่า “เจ้าอย่าขึ้นมารบกวนมนุษย์และสัตว์ให้ได้รับอันตรายเลย จงอยู่ในพื้นบาดาลนั้นเถิด トラบใดในระยะขบปีหรือเจ็ดวันถ้าได้ยินเสียงฆ้องกลองขอให้เข้าใจว่าศาสนาของเราตลาคตยังอยู่ แต่ตราบใดชั่วระยะเจ็ดวันไม่ได้ยินเสียงฆ้องกลองขอให้เข้าใจว่าศาสนาของตลาคตสิ้นไปแล้ว”

พระพุทธบาทเวินปลา

พระธาตุเวินปลา เป็นศาสนสถานในเรื่องราวที่ว่าด้วยเหตุการณ์การเสด็จมาของพระพุทธเจ้าแล้วได้พบกับพญาปลาแล้วจึงทรงประทับรอยพระบาท ที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ดังปรากฏในหนังสือสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 9 “พุทธบาทเวินปลา, พระ : ตำนาน” (ธวัช ปุณโณทก, 2542 ข) ความตอนหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่เมืองศรีโคตรบูรณ ผ่านที่อยู่แห่งพญานาคตัวหนึ่ง พญาปลานั้นได้เห็นพระรัศมีของพระพุทธองค์ จึงได้พาบริวารล่องตามพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงทรงแยมพระโอษฐ์ เจ้าอาณนทจึงทูลถามเหตุแห่งการแยม พระองค์จึงตรัสถึงพญาปลานั้นที่พาบริวารตามพระองค์มา ว่า ในชาติปางก่อนปลาตัวนี้เคยเป็นมนุษย์ได้บวชในสำนักพระกัสสปะพุทธเจ้า เมื่อเดินทางมาถึงแม่น้ำที่อยู่นั้น พระภิกษุรูปนั้นได้

เต็ดไปไม้กรองน้ำฉัน เมื่อใกล้จืด มีความสงสัยในการกระทำจึงได้เกิดเป็นพญาปลาอยู่ในแม่น้ำแห่งนี้ ปลาตัวนี้มีอายุยืนตลอดจนถึงพระศรีอริยเมตไตรยและจะออกบวชในสำนักของพระศรีอริยเมตไตรย นั้น พญาปลาเมื่อได้ยินพุทธพยากรณ์ดังนั้นก็ขึ้นชมยินดียิ่งนัก จึงมาคำนึงนึกในใจว่าอยากได้รอยพระ พุทธบาทของพระศาสดาไว้เป็นที่สักการะ พระพุทธองค์จึงทราบวาระจิตจึงทรงประทับรอยพระบาท ไว้ที่เจ็อมหิน คนทั้งหลายจึงเรียกว่า “พระบาทเวินปลา” มาเท่ากาลบัดนี้

พระพุทธรูปพนสนัน

พระพุทธรูปพนสนัน มีเรื่องราวอันว่าด้วยการเสด็จมาประทับรอยพระ บาทของพระพุทธเจ้าที่มีความเชื่อมโยงถึงตำนานอูรังคราตุเช่นกัน ดังปรากฏในหนังสือประวัติพระ บาทพนสนัน (พระครูถวิน สีละป็นโย, 1996: 38-39) ดังความในตอนหนึ่งว่า ยังมีพญานาคสองตัว ชื่อ ว่า สุขะหัตถินาคและสังขาละนาคอยู่ถ้ำคูหาใหญ่ในเวินน้ำโขง พญานาคทั้งสองเห็นพระพุทธเจ้า มาถึงที่นี้ก็ออกมาต้อนรับและไหว้พระพุทธเจ้าให้สันข้าวอยู่แห่งนี้ สุขะหัตถินาคก็เอาตัวกวาดหิน และดินกองขึ้นให้สูงและราบเพียงดี แล้วก็นิมนต์ให้พระพุทธเจ้านั่งสันข้าวอยู่ที่นี่ (ปัจจุบันเรียกว่าพน สนัน) สุขะหัตถินาคจึงขอรอยพระบาทไว้อุปัฏฐากรักษา พระองค์ก็เสด็จมาไว้รอยพระบาท เหนือแผ่น หินที่โคกจิกเวียงจัว เพื่อให้หน้าทั้งสองเป็นผู้บูรณะปฏิบัติรักษา ดังนั้นสถานที่นี้จึงเรียกว่า “พระบาท พนสนัน” トラบเท่าทุกวันนี้ นอกจากนั้นยังปรากฏในหนังสือ โขนนทีสีทันดร (ธีรภาพ โลหิตกุล, 2559: 78) กล่าวไว้ในลักษณะเดียวกันว่า พระพุทธเจ้าเสด็จเสียบริมฝั่งโขง ไปโปรดสัตว์ถึงบริเวณที่ เป็นแขวงบอริคำไซของลาววันนี้ มีพญานาคสองตนอาราธนาให้ทรงพักฉันภัตตาหารเพลที่นี้ โดยสุข หัตถินาค ได้อธิษฐานตนให้มีลำตัวยาว 500 วา มีกำลังแรงตั้งข้างสารันบร้อย แล้วกวาดเอาดินทราย พูนขึ้นให้เป็นพนหรือเนินสูงใหญ่ถวาย พระพุทธองค์ประทับนั่งฉันเพล และยังขุดตัวล้อมเนินดินไว้ พร้อมแผ่พังพานออกเป็นนาค 7 เศียรบังแดดบังลมให้พระพุทธองค์ ขณะนั้นเองมีกาขาวส่งเสียงร้อง ขึ้น จึงทรงมีพุทธทำนายว่าภายภาคหน้า ดินแดนนี้จะเจริญรุ่งเรืองด้วยพระพุทธศาสนา ผู้คนอยู่เย็น เป็นสุข บริบูรณ์ทั้งข้าวปลา ธัญญาหารทรัพย์สินเงินทอง แล้วทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรด จน พญานาคทั้งสองเลื่อมใสศรัทธาน้อมนำเอาพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง จากนั้น พญานาคทั้งสองอธิษฐาน เนรมิตตนให้มีเศียรเป็นข้างเผือกแล้วทูลขอรอยพระบาทไว้เป็นที่สักการะบูชา จึงทรงประทับรอยพระ บาทไว้บนพลาญหินห่างจากเนินดินที่ฉันเพลไปชั่วเสียงข้างร้อยได้ยิน บริเวณนั้นเป็นป่าจิกและมีวัวป่า อาศัยอยู่ จึงเรียกว่า “พนจิกเวียงจัว” ซึ่งก็คือที่ตั้ง “วัดพระบาทพนสนัน” ในปัจจุบัน

3.4 สรุปท้ายบท

จากการให้ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับความหลากหลายของตำนานอูรังคราตุในสังคมลุ่มน้ำโขง ที่กล่าวมาข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนลุ่มน้ำโขงได้มีการประดิษฐ์หรือแต่งวรรณกรรมขึ้นอย่าง หลากหลาย ทั้งที่เป็นวรรณกรรมแบบพุทธศาสนากระแสหลัก อันได้แก่ พระไตรปิฎก ซึ่งประกอบไป

ด้วยพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก ตลอดถึงพระอรรถกถาต่าง ๆ และวรรณกรรมแบบท้องถิ่น ซึ่งเป็นวรรณกรรมของท้องถิ่นลุ่มน้ำโขง อันได้แก่ วรรณกรรมประเภทชาดกนอกนิบาต วรรณกรรมประเภทตำนาน ซึ่งประกอบไปด้วย ตำนานประวัติศาสตร์ และตำนานพุทธศาสนาแบบท้องถิ่น

ตำนานอุรังคธาตุนี้ได้มีการหยิบยืมข้อมูลทางวรรณกรรมจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลที่ได้จากวรรณกรรมพุทธศาสนากระแสหลัก ตลอดถึงวรรณกรรมท้องถิ่นที่มีการนำเอาเรื่องราวต่าง ๆ ในท้องถิ่นทั้งที่เป็นเรื่องราวตำนานปรัมปราในท้องถิ่น เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ เรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาท้องถิ่น เข้ามาประสมประสานกัน ตำนานอุรังคธาตุจึงมีลักษณะเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาแบบท้องถิ่นอันมีเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระพุทธรูปที่เผยแพร่เข้ายังท้องถิ่น เป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมายังชุมชนลุ่มน้ำโขง แล้วทรงพระพุทธรูป และประทับรอยพระพุทธรูปไว้ยังสถานที่ต่าง ๆ หลังจากทีพระพุทธรูปเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ได้มีการสร้างสถานต่าง ๆ ขึ้นในบวรพระพุทธรูป โดยเฉพาะพระธาตุเจดีย์ ดังนั้น ตำนานอุรังคธาตุ จึงเป็นตำนานทางพระพุทธรูปที่เน้นการสร้างเรื่องราวว่าด้วยพระธาตุเจดีย์ อันสะท้อนเห็นถึงความเป็นดินแดนทางพระพุทธรูปในชุมชนลุ่มน้ำโขงเป็นสำคัญ



บทที่ 4

สัมพันธระหว่างตัวบทของตำนานอุรังคธาตุ

ในการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทในตำนานอุรังคธาตุนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาเนื้อหาจากตำนานอุรังคธาตุ จำนวน 6 ฉบับ อันได้แก่ อุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2561 อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2483 อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537 อุรังคินทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) และนิทานอุรังคธาตุ ฉบับลาว ของอุดร จันทวัน มาเป็นข้อมูลในการศึกษา โดยได้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับการแพร่กระจายและแนวคิดเรื่องสัมพันธ์มาเป็นเครื่องมือในการศึกษาวิเคราะห์อันจะทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันระหว่างตัวบทในตำนานอุรังคธาตุแต่ละฉบับในลักษณะต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเพิ่มความในเนื้อหา การตัดความในเนื้อหา การสลับความในเนื้อหา ที่ปรากฏในตัวบทตำนานอุรังคธาตุ เมื่อตำนานอุรังคธาตุมีการแพร่กระจายออกไป จากตัวบทฉบับหนึ่ง ไปสู่อีกฉบับหนึ่งย่อมมีการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดของเนื้อหาให้มีความแตกต่างกันออกไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะทำให้เห็นความสัมพันธ์กันของตัวบทที่ได้มีการหยิบยืมถ่ายโอนข้อมูลเนื้อหาซึ่งกันและกันเอง

หากพิจารณาเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับ พบว่าเนื้อหาที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุทุกฉบับนั้นมีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน หากจะแตกต่างกันเฉพาะรายละเอียดของเนื้อหาเพียงเล็กน้อยที่มีการเพิ่มความ ลดความ และการสลับความให้มีความแตกต่างกันออกไปในแต่ละฉบับ แต่เนื้อหาโดยรวมเป็นเรื่องราวที่ว่าด้วยตำนานพระบรมสารีริกธาตุของชุมชนลุ่มน้ำโขงเป็นสำคัญ ซึ่งมีเนื้อหา กล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า แล้วทรงพุทธพยากรณ์และประทับรอยพระพุทธบาทในสถานที่ต่าง ๆ ในพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขง ต่อมาหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ได้มีพระสาวกหลายรูป นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานไว้ในชุมชนลุ่มน้ำโขงซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 2 สมัยด้วยกัน คือในสมัยแรก กล่าวถึงพระมหากัสสปเถระและพระอรหันต์ 500 รูป นำเอาพระอุรังคธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูเก้าพร้าว พระยาทั้ง 5 คือพระยาสุวรรณภิงคาร พระยาคำแดง พระยาจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร และพระยานันทเสน ได้สร้างอุโมงค์พระอุรังคธาตุ

ส่วนสมัยที่ 2 กล่าวถึงศิษย์ของพระมหากัสสปเถระคือพระพุทธรักขิต พระธรรมรักขิต และพระสังฆรักขิต ได้นำเอาลูกบุตรที่พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด คือพระยาสุวรรณภิงคาร กลับชาติมาเกิดเป็นมหารัตนกุมาร พระยาคำแดง กลับชาติมาเกิดเป็นจุลรัตนกุมาร พระยาจุลณีพรหมทัตกลับ

ชาติมาเกิดเป็นมหาสุวรรณปาสาทกุมาร พระยาอินทปฐุนครกลับชาติมาเกิดเป็นจุลสุวรรณปาสาทกุมาร และพระยานันทเสนกลับชาติมาเกิดเป็นสังขวิชชกุมาร และทุกคนได้บวชในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่เป็นสามเณร แล้วได้อุปสมบทเป็นพระสงฆ์ พระอรหันต์ทั้ง 3 รูปได้นำไปศึกษาพระธรรมวินัยที่เมืองราชคฤห์จนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทุกรูป แล้วได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขง อันได้แก่ ธาตุหัวเหน่า 29 องค์ บรรจุไว้ที่ภูเขาลวง พระธาตุฝาดินขาว 7 องค์ บรรจุไว้ที่เมืองลาหนองคาย พระธาตุแก้วฝาง 3 องค์ ไว้ที่เวียงจันทน์ และพระธาตุแก้วฝาง 4 องค์ บรรจุไว้ที่หอแพ พระอรหันต์ทั้ง 5 รูป เผยแผ่พระพุทธศาสนาในชุมชนลุ่มน้ำโขง ต่อมาเดินทางไปเทศนาเพื่อโปรดพระยาสุมิตรธรรมวงศา จนทำให้พระยาสุมิตรธรรมวงศามีความเลื่อมใสในบวรพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ได้การสร้างพระธาตุอิงฮังและมีการสถาปนาพระอุรังคธาตุ ได้บริจาคข้าทาสหรือข้าโอกาสไว้สำหรับบำรุงรักษาพระธาตุเจดีย์ นอกจากนั้นแล้วยังได้กล่าวกษัตริย์ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา นั้น คือพระยาจันทบุรี ได้สร้างพระธาตุหัวเหน่าไว้ที่ภูเขาลวง พระยาสุมิตรธรรมวงศาได้สถาปนาพระอุรังคธาตุ ตลอดถึงได้กล่าวถึงพระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ได้บำรุงพระพุทธศาสนา สร้างวัดวาอาราม กุฏิวิหาร ถวายข้าโอกาสไว้ในพระพุทธศาสนา เป็นลำดับ

ตำนานอุรังคธาตุทุกฉบับ มีเนื้อหากว่าการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าแล้วทรงพุทธพยากรณ์การประทับรอยพระพุทธรูปในพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขง และเรื่องราวเกี่ยวกับการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นสำคัญ แต่การนำเสนอเนื้อหาจะมีรายละเอียดแตกต่างกันออกไปซึ่งสามารถสรุปเป็นโครงเรื่องเนื้อหาออกเป็น 3 ลักษณะด้วยกันคือ

1. โครงเรื่องแบบการผนวกเนื้อหาตำนานปรัมปราเข้ากับเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ
2. โครงเรื่องแบบการแยกเนื้อหาตำนานปรัมปราออกจากเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ
3. โครงเรื่องแบบการตัดเนื้อหาตำนานปรัมปราออกจากเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ

1. โครงเรื่องที่มีการผนวกเนื้อหาตำนานปรัมปราเข้ากับเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ

โครงเรื่องที่มีการผนวกเนื้อหาตำนานปรัมปราเข้ากับเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุนั้น เป็นการนำเสนอเนื้อหาโดยการนำเอาเนื้อหาจากตำนานปรัมปรมานำมาผนวกเข้ากับเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ กล่าวคือการนำเสนอเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้น จะเน้นเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จยังชุมชนลุ่มน้ำโขง ทรงพุทธพยากรณ์ และทรงประทับรอยพระพุทธรูปตลอดถึงการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นสำคัญ และนำเอาเรื่องราวอันเป็นตำนานปรัมปราซึ่งเป็นตำนานนิทานพื้นบ้านเข้ามาแทรกไว้ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ดังปรากฏในเหตุการณ์ตอนพระปรเมศวรตั้งพระพานให้เป็นใหญ่ ซึ่งเนื้อหาในตอนนี้ได้มีการผนวกเนื้อหาของตำนานปรัมปรรวมเข้าในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งมีเนื้อหากว่าถึง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จถึงภูเวียงแล้ว พระ

พุทธองค์ก็ได้นำเอาเรื่องราวของสุวรรณนาครที่ในอดีตชาติเคยได้ต่อสู้กับพระปรเมศวร และนำเอาบางส่วนของวรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องพระพานที่มีเนื้อหากล่าวถึงท้าวบารสแอบคบชู้กับนางอุสา จนเป็นเหตุให้พระพานโกรธจึงได้ต่อสู้กัน และพื้นที่ของเหตุการณ์การต่อสู้กันดังกล่าวได้กลายมาเป็นเรื่องเล่าที่มีความสอดคล้องกับแหล่งธรรมชาติที่มีชื่อเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมดังกล่าวด้วย ตลอดถึงยังเป็นพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่มีความเป็นมาอย่างยาวนาน นอกจากนั้นยังได้แทรกตำนานปรัมปราเกี่ยวกับเรื่องราวของนาครสองตัวที่หนองแสทะเลาะกันอันทำให้เกิดมีตำนานนิทานการกำเนิดแม่น้ำ ตลอดถึงตำนานปรัมปราเกี่ยวกับเรื่องราวการกำเนิดเมืองหนองหานหลวงและเมืองหนองหานน้อย ซึ่งเรื่องราวตำนานปรัมปราเหล่านี้ เป็นเรื่องราวที่ถูกนำมาแทรกเข้ากับเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งการแทรกเนื้อหาตำนานปรัมปราในตำนานอุรังคธาตุนั้น สามารถสรุปเป็นโครงเรื่องของเนื้อหาเป็นลำดับได้ดังต่อไปนี้

1. พระพุทธเจ้าเสด็จเสียบโลกุลุ่มแม่น้ำโขง
2. พุทธพยากรณ์เหตุการณ์บ้านเมือง
3. พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธรูปในลุ่มแม่น้ำโขง
 - เสด็จเมืองศรีโคตรบูรณ
 - เสด็จเมืองหนองหานหลวง
 - เสด็จภูกุเวียน
 - แทรกตำนานปรัมปรา: พระปรเมศวรตั้งพระพานเป็นใหญ่
 - เสด็จดอยนันทกังรี
4. พระพุทธเจ้าเสด็จกลับพระเชตวันมหาวิหาร
5. พระพุทธเจ้าปรินิพพาน
6. อัญเชิญพระอุรังคธาตุมาสู่ภูเก้าพร้าว
7. พระยาทั้ง 5 ก่ออุโมงค์อุรังคธาตุ
8. พระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาบูชาพระอุรังคธาตุ
9. พระยาศรีโคตรบูรณกลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช
 - แทรกตำนานนิทานแม่น้ำ
 - แทรกตำนานเมืองหนองหาน
10. พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด
11. พระยาสุริยวงศากลับชาติมาเกิด
12. พญานาคช่วยเหลือบุรีจันอ้วยล้วย
13. พระยาสุมิตธรรมวงศาราชาภิเษกพระยาจันทบุรี
14. พระยาจันทบุรีสร้างพระธาตุเจดีย์

15. พระยาสุมิตรธรรมวงศาสถาปนาพระอุรังคธาตุและถวายข้าโอกาส
16. การแต่งหรือสร้างตำนานอุรังคธาตุ
17. พระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุ

เจดีย์วัดวาอาราม และถวายข้าโอกาส

2. โครงเรื่องแบบการแยกเนื้อหาตำนานปรัมปราออกจากเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ

โครงเรื่องแบบการแยกเนื้อหาตำนานปรัมปราออกจากเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุนั้น เป็นการนำเสนอเนื้อหาโดยการนำเอาเนื้อหาของตำนานปรัมปราแยกออกจากเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ กล่าวคือเนื้อหาตำนานปรัมปราไม่ได้ถูกนำมาผนวกรวมเข้ากับเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ หากแต่เป็นการรวบรวมเอาเนื้อหาตำนานปรัมปราไปรวมไว้ที่ต่างหาก ซึ่งไม่เกี่ยวข้องหรือไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งในการประสมเนื้อหาเข้ากับตำนานอุรังคธาตุ กล่าวคือเนื้อหาของตำนานปรัมปรา ไม่ว่าจะ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับบาค 2 ตัวที่หนองแสทะเลาะกัน เรื่องราวเกี่ยวกับการกำเนิดแม่น้ำ เรื่องราว เกี่ยวกับการกำเนิดเมืองหนองหานหลวงหนองหานน้อย ตลอดถึงเรื่องราวเกี่ยวพระปรเมศวรตั้งพระ พานให้เป็นใหญ่ จะไม่นำมารวมเข้ากับเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ หากแต่จะแยกเนื้อหาตำนาน ปรัมปราไว้เป็นส่วนหนึ่งต่างหาก ปรากฏในเนื้อหาของอุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับ สถาบน์วิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน ที่มีนำเอาเนื้อหาของตำนานปรัมปรามารวมไว้ในตำแหน่งต้นเรื่องก่อนจะมีการเสนอ เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุซึ่งสามารถสรุปโครงเรื่องของเนื้อหาเป็นลำดับได้ดังต่อไปนี้

1. ตำนานปรัมปรา
 - ตำนานนิทานแม่น้ำ
 - ตำนานเมืองหนองหาน
 - ตำนานพระปรเมศวรตั้งพระพานเป็นใหญ่
2. พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบโลกลุ่มแม่น้ำโขง
3. พุทธพยากรณ์เหตุการณ์บ้านเมือง
4. พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธรูปในลุ่มแม่น้ำโขง
 - เสด็จเมืองศรีโคตรบูรณ
 - เสด็จเมืองหนองหานหลวง
 - เสด็จภูกุเวียน
 - เสด็จดอยนันทกักริ
5. พระพุทธเจ้าเสด็จกลับพระเชตะวันมหาวิหาร
6. พระพุทธเจ้าปรินิพพาน

7. อัญเชิญพระอัฐมาสู่ภูผาพร้าว
8. พระยาทั้ง 5 ก่ออุโมงค์อัฐมา
9. พระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาบูชาพระอัฐมา
10. พระยาศรีโคตรบูรณ์กลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช
11. พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด
12. พระยาสุริยวงศากลับชาติมาเกิด
13. พญานาคช่วยเหลือบุรีจันอ้วยล้วย
14. พระยาสุมิตรธรรมวงศาราชาภิเษกพระยาจันทบุรี
15. พระยาจันทบุรีสร้างพระธาตุเจดีย์
16. พระยาสุมิตรธรรมวงศาสถาปนาพระอัฐมาและถวายเข้าโอกาส
17. การแต่งหรือสร้างตำนานอัฐมา
18. พระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุ

เจดีย์วัดวาอาราม และถวายเข้าโอกาส

19. ธาตุหัวอก (ตำนานอัฐมาขนาดสั้น)

จากโครงเรื่องแบบที่ 2 นี้ ตำนานอัฐมา จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้เพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวพระธาตุหัวอกหรืออัฐมาที่มีเนื้อหาขนาดสั้นเข้ามา ซึ่งเป็นเนื้อหาที่มีการปริวรรตเพิ่มเติมจากเอกสารโบราณของวัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม รหัส L13004Sub01_03 เข้ามาเพิ่มไว้ในส่วนท้ายของเรื่อง ซึ่งตำนานอัฐมาขนาดสั้นที่มีเนื้อหากว่าตั้งแต่หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ 9 ปี พระมหากัสสปะได้นำพระอัฐมาบรรจุไว้ที่ภูผาพร้าวเป็นสำคัญ และในท้ายได้กล่าวถึงอันติสงส์ของการสร้างหนังสือตำนานอัฐมา

3. โครงเรื่องแบบการตัดเนื้อหาตำนานปรัมปราออกจากเนื้อหาในตำนานอัฐมา

โครงเรื่องแบบการตัดเนื้อหาตำนานปรัมปราออกจากเนื้อหาในตำนานอัฐมานั้น เป็นการนำเสนอเนื้อหาเฉพาะเนื้อหาที่เป็นตำนานอัฐมาล้วน ๆ ซึ่งส่วนแรกของเนื้อหาได้เกริ่นนำเรื่องถึงสภาพภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์เมืองโบราณ อันได้แก่ แคว้นจุลณีพรหมทัต อินทปฐนคร แคว้นกुरुณฑนคร แคว้นสาเกตนคร แคว้นหนองหานหลวง แคว้นหนองหานน้อย แคว้นศรีโคตรบูรณ์ จากนั้นจึงได้นำเสนอเนื้อหาที่ตำนานอัฐมาตามแบบเนื้อหาในโครงเรื่องในรูปแบบที่ 1 หรือที่ 2 ตามลำดับ แต่รายละเอียดปลีกย่อยของเนื้อหาจะแตกต่างกันออกไป โดยการตัดเนื้อหาที่เป็นตำนานปรัมปราออกทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับภาค 2 ตัวที่หนองแสทะเลาะกัน เรื่องราวเกี่ยวกับการกำเนิดแม่น้ำ เรื่องราวเกี่ยวกับการกำเนิดเมืองหนองหานหลวงเมืองหนองหานน้อย ตลอดถึง

เรื่องราวเกี่ยวพระบรมศวรรตั้งพระพานให้เป็นใหญ่ได้ถูกตัดออกทั้งหมด และในตอนท้ายได้นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์ ดังปรากฏในเนื้อหาของอูรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ซึ่งสามารถสรุปโครงเรื่องของเนื้อหาเป็นลำดับได้ดังต่อไปนี้

1. เกริ่นนำประวัติศาสตร์เมืองโบราณ
2. พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบโลกลุ่มแม่น้ำโขง
3. พุทธพยากรณ์เหตุการณ์บ้านเมือง
4. พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธรูปในลุ่มแม่น้ำโขง
 - เสด็จเมืองศรีโคตรบูรณ
 - เสด็จเมืองหนองหานหลวง
 - เสด็จภูกุเวียน
 - เสด็จดอยนันทกักริ
5. พระพุทธเจ้าเสด็จกลับพระเชตะวันมหาวิหาร
6. พระพุทธเจ้าปรินิพพาน
7. อัญเชิญพระอูรังคธาตุมาสู่ภูกำพร้าว
8. พระยาทั้ง 5 ก่ออุโมงค์อูรังคธาตุ
9. พระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาบูชาพระอูรังคธาตุ
10. พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด
11. พระยาสุริยวงศากลับชาติมาเกิด
12. พญานาคช่วยเหลือบุรีจันอ้วยล้วย
13. พระยาสุมิตรธรรมวงศาราชาภิเษกพระยาจันทบุรี
14. พระยาจันทบุรีสร้างพระธาตุเจดีย์
15. พระยาสุมิตรธรรมวงศาสถาปนาพระอูรังคธาตุและถวายเข้าโอกาส
16. การแต่งหรือสร้างตำนานอูรังคธาตุ
17. แทรกเรื่องราวการล่มสลายของเมืองมรุกขนคร
18. พระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์วัดวาอาราม และถวายเข้าโอกาส
19. การปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมครั้งที่ 2
20. การปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมครั้งที่ 3 (ราชครูหลวงโพนสะเม็ก)
21. การปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมครั้งที่ 4 ไทยสยามบำรุง (พระครูวิโรจน์รัตโนบล)

จากการสรุปโครงเรื่องเนื้อหาทั้ง 3 แบบ ที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ชี้ให้เห็นว่าตำนานอุรังคธาตุ ทั้ง 6 ฉบับ มีการนำเสนอเนื้อหาหลักที่คล้ายด้วยเรื่องราวการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า การพุทธพยากรณ์ การประทับรอยพระพุทธบาท การบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และการกลับชาติมาเกิดของบรรดากษัตริย์ชาวล้านช้างเป็นสำคัญ หากนำตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับมาจัดเข้าในโครงเรื่องทั้ง 3 แบบที่กล่าวมาข้างต้นนั้น สามารถแสดงเป็นตารางโครงเรื่องตำนานอุรังคธาตุได้ดังต่อไปนี้

ตาราง 1 แสดงโครงเรื่องเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ

อุรังคธาตุ	โครงเรื่องแบบที่ 1	โครงเรื่องแบบที่ 2	โครงเรื่องแบบที่ 3
ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัย		/	
ฉบับกรมศิลปากร 2483	/		
ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม 2521	/		
ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร 2537	/		
ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้วอุทุมมาลา)			/
ฉบับอุตร จันทวัน		/	

จากการแสดงโครงเรื่องเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ทำให้เห็นว่าเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุจะมีลักษณะทั้งที่เหมือนกัน และแตกต่างกัน ทั้งในส่วนที่มีการเพิ่มความในเนื้อหา การลดความในเนื้อหา และการสลับความในเนื้อหาอยู่ อันทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของตัวบทที่มีการหยาบคายโยงตัวบทซึ่งกันและกันอันมีลักษณะความสัมพันธ์เกี่ยวของกันของตัวบทในตำนานอุรังคธาตุด้วยกันเอง หากพิจารณาความสัมพันธ์ด้านเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับ พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงตัวบทของตำนานอุรังคธาตุในลักษณะต่าง ๆ ทั้งนี้ผู้วิจัยจึงได้กำหนดประเด็นการศึกษาลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทของตำนานอุรังคธาตุออกเป็น 3 ประเด็น ได้แก่

- 4.1 ความสัมพันธ์ด้านการเพิ่มความในเนื้อหา
- 4.2 ความสัมพันธ์ด้านการลดความในเนื้อหา
- 4.3 ความสัมพันธ์ด้านการสลับความในเนื้อหา

4.1 ความสัมพันธ์ด้านการเพิ่มความในเนื้อหา

ความสัมพันธ์ด้านการเพิ่มความในเนื้อหา หมายถึงความสัมพันธ์กันของข้อมูลที่มีการเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาเข้าไปในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุฉบับใดฉบับหนึ่ง ทั้งนี้หากพิจารณาเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ ทั้ง 6 ฉบับ พบว่าถึงแม้เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับ ได้มีการนำเสนอเรื่องราวในเนื้อหาหลักที่กล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า การพุทธพยากรณ์ และประทับรอยพระพุทธบาท ตลอดถึงเรื่องราวเกี่ยวกับการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับกษัตริย์ของล้านช้าง เนื้อหาเกี่ยวกับการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้นเป็นแก่นเรื่องหลักของตำนานอุรังคธาตุทุกฉบับ ซึ่งเรื่องราวว่าด้วยการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้นเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ในช่วงแรกกล่าวถึงพระมหากัสสปเถระและพระอรหันต์ 500 รูป ได้นำเอาพระอุรังคธาตุหรือพระธาตุหน้าอกของพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพรา ส่วนช่วงที่ 2 เป็นเรื่องราวที่ศิษย์ของพระมหากัสสปเถระได้นำพระบรมสารีริกธาตุส่วนต่าง ๆ เข้ามาประดิษฐานไว้ในชุมชนลุ่มน้ำโขง จนถึงสมัยกษัตริย์ชาวล้านช้าง คือพระเจ้าโพธิสารราชและพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ทรงบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุและทรงสร้างศาสนสถานวัดวาอารามต่าง ๆ เพิ่มเติม ตลอดถึงได้ถวายเข้าพระธาตุหรือเข้าโอกาสไว้ในพระพุทธศาสนา แต่อย่างไรก็ตาม ตำนานอุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และอุรังคนิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้มีการเพิ่มความในเนื้อหาบางส่วนเข้ามา เป็นการเพิ่มเติมเนื้อหาที่มีรายละเอียดของเหตุการณ์ และเมื่อมีการเพิ่มรายละเอียดเข้ามาจึงทำให้มีการเพิ่มตัวละครเข้ามาในเนื้อหาด้วย ซึ่งการเพิ่มเนื้อหาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันของตัวบทภายในตำนานอุรังคธาตุด้วยตัวเอง กล่าวคือเมื่อตัวบทของตำนานอุรังคธาตุฉบับหนึ่งเดินทางไปยังอีกตัวบทหนึ่งทำให้มีการหยิบยืมเนื้อหาของตัวบทในตำนานอุรังคธาตุด้วยตัวเองในลักษณะของการเพิ่มความในเนื้อหาให้มีเนื้อหาที่มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น อันเป็นการพัฒนาตัวบทของตำนานอุรังคธาตุให้มีความต่อเนื่องตั้งแต่อดีตมาจนปัจจุบัน ทั้งนี้ผู้วิจัยจึงได้กำหนดการเพิ่มความในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ออกเป็น 2 ประเด็นหลักด้วยกันคือ

- 4.1.1 การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหา
- 4.1.2 การเพิ่มรายละเอียดของตัวละคร

4.1.1 การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหา

การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหา หมายถึงการเพิ่มรายละเอียดของเหตุการณ์ต่าง ๆ เข้ามาในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ทำให้มีเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุมีเหตุการณ์ต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น ซึ่งจากการศึกษาพบว่าตำนานอุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิศดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้มีการเพิ่มรายละเอียดของเหตุการณ์เข้ามาจนทำให้มีเนื้อหาเพิ่มมากขึ้น กล่าวคือตำนานอุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้เพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาเกี่ยวกับตำนานอุรังคธาตุขนาดสั้น โดยผู้ปริวรรต (ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์) ได้นำเอาเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุขนาดสั้นมาเพิ่มไว้ในตอนท้ายของเรื่อง ซึ่งเนื้อหาขนาดสั้นที่ปรากฏในท้ายเล่มของตำนานอุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้ระบุไว้วันที่ 17 ธาตุห้วง เป็นเนื้อหาที่ได้ปริวรรตถ่ายทอดจากต้นฉบับโบราณที่มาจากฉบับวัดมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม รหัส L13004Sub01_03 ซึ่งบันทึกด้วยตัวอักษรธรรมอีสานปริวรรตให้เป็นอักษรไทยปัจจุบัน ซึ่งมีเนื้อหาสรุปได้โดยสังเขปดังนี้

พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปได้ 9 ปี พระมหากัสสปเถระได้ระลึกถึงพุทธวณะที่พระพุทธองค์เคยตรัสไว้เมื่อคราวยังพระชนม์มอยู่ได้เคยเสด็จมาโปรดสัตว์โลกที่ภูก่าพำ และได้พุทธทำนายถึงในอนาคตเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานไป 8 ปีปลาย พระมหากัสสปเถระจึงนำเอาพระอุรังคธาตุหรือพระธาตุหน้าอก จำนวน 24 องค์ มาประดิษฐานไว้ที่ภูก่าพำ จากนั้นเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปเถระพร้อมพระอรหันต์ทั้งหลายได้นำเอาพระธาตุหน้าอก (อุรังคธาตุ) จำนวน 24 ลูก มาประดิษฐานไว้ที่ภูก่าพำ พระพรหม เทวบุตรเทวดาทั้งหลายได้พร้อมกันสร้างมณฑลไว้สำหรับบรรจุพระอุรังคธาตุ ทั้งเทวดาและผู้คนมีพระนันทิเสนรักษาไว้ตลอดสิ้นอายุ

จากนั้นได้กล่าวถึงพระอรหันต์ 4 รูป และพระยาสุมินทรราชสร้างแปงพระธาตุในภูก่าพำ เพื่อบรรจุพระอุรังคธาตุ พระยาสุมินทรราช จึงได้ทรงสร้างแปงพระธาตุพนมเจดีย์ และได้ถวายที่ดินไว้ในพุทธศาสนา และได้ถวายเข้าโอกาสพระมหาธาตุไว้บำรุงรักษาพระธาตุเจดีย์นั้น ต่อมาได้กล่าวถึงพระยานิรุทธราช ขึ้นครองราชย์ได้ไม่ประพลติปฏิบัติตามทำนองครองธรรม ได้เปียดเบียนรังแกประชาชน และนำเข้าโอกาสที่พระยาสุมินทรราชถวายไว้แก่พระพุทธศาสนานั้นมาเป็นข้าทาสบริวารของตน ทำให้พระยานิรุทธราชถึงแก่ความพินาศฉิบหาย

นอกจากนั้น ยังได้กล่าวถึง พระพุทธศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองในภูก่าพำ พระอินทร์ เทวบุตรเทวดาทั้งหลายได้ลงมาปฏิญาณกบฏาพระอุรังคธาตุเสมอมา ในตอนท้ายได้กล่าวถึงอันสงส์ของการเขียนหรือจารเรื่องราวในตำนานอุรังคธาตุ

สำหรับการเพิ่มรายละเอียดของเหตุการณ์เข้ามาในเนื้อหาของอรรถนิทาน ตำนานพระชาตูปนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) นั้น มีการเพิ่มรายละเอียดของเหตุการณ์ในตอนต้นของเรื่องได้เกริ่นนำหรือบทนำซึ่งเป็นการอารัมภบทเป็นการให้ความรู้เบื้องต้นก่อนจะเข้าเนื้อหาหลักของตำนานอรรถนิทาน ซึ่งได้กล่าวถึงการให้ความสำคัญของประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนลุ่มน้ำโขงที่เคยเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณในอดีต 7 แคว้น คือแคว้นจุลณีพรหมทัต แคว้นอินทปัฐนคร แคว้นกुरुทนครหรือโยธยา แคว้นสาเกตนครหรือร้อยเอ็ดประตู แคว้นหนองหานหลวง แคว้นหนองหานน้อย และแคว้นศรีโคตรบูรณ เมื่อเกริ่นนำเนื้อหาเบื้องต้นเสร็จแล้วจึงได้เริ่มเข้าสู่เนื้อหาของตำนานอรรถนิทานที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมาชุมชนลุ่มน้ำโขง ได้ประทับอยู่ที่หนองคันแทเสื่อน้ำเป็นที่แรกแล้วเสด็จไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขง และเมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วพระมหากัสสปเถระพร้อมกับพระอรหันต์ 500 รูปจึงได้นำเอาพระอรรถนิทานมาประดิษฐานไว้ที่ภูเก้าพร้าว ต่อมาได้กล่าวถึงอรหันต์ 5 รูปที่พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิดได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุในสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขง เนื้อหาได้ดำเนินเรื่องไปจนถึงในเหตุการณ์ตอนกษัตริย์ชาวล้านช้าง คือพระเจ้าโพธิสารราชและพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุและทรงสร้างศาสนสถานวัดวาอารามต่าง ๆ จากนั้นจึงได้มีการเพิ่มเนื้อหาส่วนหนึ่งที่กล่าวเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุหรือพระชาตูปนมเข้ามา ดังที่กล่าวไว้แล้วในโครงเรื่องที 3 ข้างต้นแล้วนั้น ทั้งนี้เพื่อเห็นถึงการเพิ่มรายละเอียดของเหตุการณ์เข้ามาในเนื้อหาของตำนานอรรถนิทานดังกล่าว จึงแสดงเป็นตารางการคงอยู่และการเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาได้ดังต่อไปนี้



ตาราง 2 การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาในอรรถนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระ
ธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา)

เนื้อหาของตำนานอรรถนิทาน ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา)	
การคงอยู่ของเนื้อหา	การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหา
<ul style="list-style-type: none"> - พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบโลกกลุ่มแม่น้ำโขง - พุทธพยากรณ์เหตุการณ์บ้านเมือง - พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธรูปในลุ่มแม่น้ำโขง - เสด็จเมืองศรีโคตรบูรณ - เสด็จเมืองหนองหานหลวง - เสด็จภูกุเวียน - เสด็จคายนันทกัังรี - พระพุทธเจ้าเสด็จกลับพระเชตวันมหาวิหาร - พระพุทธเจ้าปรินิพพาน - อัญเชิญพระอัฐธาตุมาสู่ภูเก้าพร้าว - พระยาทั้ง 5 ก่ออุโมงค์อัฐธาตุ - พระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาบูชาพระอัฐธาตุ - พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด - พระยาสุริยวงศากลับชาติมาเกิด - พญานาคช่วยเหลือบุรีจีนอ้วยล้วย - พระยาสุมิตรธรรมวงศาราชาภิเชกพระยาจันทบุรี - พระยาจันทบุรีสร้างพระธาตุเจดีย์ - พระยาสุมิตรธรรมวงศาสถาปนาพระอัฐธาตุและถวายเข้าโอกาส - การแต่งหรือสร้างตำนานอัฐธาตุ - พระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์วัดวาอารามและถวายเข้าโอกาส 	<p style="text-align: center;">ตอนต้นของเรื่อง</p> <ul style="list-style-type: none"> - เกริ่นนำประวัติศาสตร์เมืองโบราณ (ปรากฏในตอนต้นของเนื้อหา) <p style="text-align: center;">ตอนท้ายของเรื่อง</p> <ul style="list-style-type: none"> - เรื่องราวการล่มสลายของเมืองมรุกขนคร - การปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมครั้งที่ 2 - การปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมครั้งที่ 3 (ราชครูหลวงโพนสะเม็ก) - การปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมครั้งที่ 4 ไทยสยามบำรุง (พระครูวิโรจน์รัตโนบล)

จากการอธิบายเนื้อหาของตำนานอัฐธาตุที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ทำให้เห็นว่ามีกรเพิ่มรายละเอียดเข้ามาในเนื้อหาของตำนานอัฐธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่มีการเพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับการนำเสนอเนื้อหาของ

ตำนานพระธาตุหน้าอกหรืออรัญครธาตุที่มีเนื้อหาขนาดสั้น และในเนื้อหาของอรัญครนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ที่มีการเพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เมืองโบราณ และเนื้อหาเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม ซึ่งการเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันของตัวบทของตำนานอรัญครธาตุที่มีการคงเนื้อหาหลักอันว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุเช่นเดียวกันทุกฉบับ โดยได้มีการหยิบยืมเนื้อหาหลักของตำนานอรัญครธาตุฉบับอื่นมาเป็นข้อมูลในการสร้างสรรค์เรื่องราวในตำนานอรัญครธาตุอีกฉบับหนึ่ง อันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทของตำนานอรัญครธาตุด้วยกันเอง หากแต่มีการเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาที่ได้จากการค้นคว้าข้อมูลเพิ่มเติมมาจากแหล่งข้อมูลอื่น ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลจากตำนานท้องถิ่น พงศาวดาร จดหมายเหตุ ตลอดจนศิลาจารึกต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระธาตุพนม เพื่อเพิ่มเติมเนื้อหาให้มีความละเอียดมากยิ่งขึ้นและมีเนื้อหาที่มีความต่อเนื่องจากเนื้อหาในอดีตมาจนปัจจุบันโดยการเพิ่มเนื้อหาในส่วนที่ประวัติศาสตร์และการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเข้ามาในเนื้อหาของตำนานอรัญครธาตุ ทั้งนี้สามารถแบ่งประเด็นการศึกษาวิเคราะห์ในรายละเอียดของเนื้อหาที่เพิ่มเข้าได้ 2 ประเด็นหลักคือ

4.1.1.1 การเพิ่มรายละเอียดเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์

4.1.1.2 การเพิ่มรายละเอียดเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุ

4.1.1.1 การเพิ่มรายละเอียดเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์

เนื้อหาในตำนานอรัญครธาตุ ได้ชี้ชวนให้เห็นถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ที่ผู้แต่งต้องการจะนำเสนอเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ผ่านเรื่องราวในตำนานอรัญครธาตุ กล่าวคือถึงแม้เนื้อหาของตำนานอรัญครธาตุจะมีเนื้อหาหลักเกี่ยวกับการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในส่วนของพระอรัญครธาตุเป็นสำคัญ แต่อย่างไรก็ตามเนื้อหาหลายส่วนก็แฝงเร้นไปด้วยเรื่องราวที่เป็นประวัติศาสตร์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาแบบท้องถิ่นของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง โดยการนำเอาเรื่องราวอันเป็นประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นเข้ามาปะปนกับเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาไว้ในเนื้อหาตำนานอรัญครธาตุ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการมีอยู่ของผู้คนที่อาศัยอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขงมาช้านาน อีกทั้งเนื้อหาของตำนานอรัญครธาตุก็ได้ชี้ชวนให้คิดว่า ผู้คนในชุมชนแห่งนี้มีมาก่อนสมัยพุทธกาล ดังที่กล่าวไว้ในเนื้อหาของอรัญครนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) (2551: 1-11) ได้กล่าวถึงสภาพภูมิศาสตร์เมืองโบราณที่ตั้งถิ่นฐานเดิมอยู่จำนวน 7 แคว้น คือแคว้นจุลณีพรหมทัต แคว้นอินทปัฐนคร แคว้นกुरुณฑนครหรือโยธยา แคว้นสาเกตนครหรือร้อยเอ็ดประตู แคว้นหนองหานหลวง แคว้นหนองหานน้อย และแคว้นศรีโคตรบูรณ์ ซึ่งแคว้นเหล่านี้มีประวัติความเป็นมาก่อนยุคพุทธกาล

นอกจากนั้นเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุยังได้แสดงให้เห็นว่า กษัตริย์หรือเจ้าเมืองในเมืองต่าง ๆ เป็นผู้มึบบทบาทสำคัญในทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เป็นผู้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุตลอดถึงการสร้างวัดวาอารามไว้ในบวรพระพุทธศาสนา ซึ่งเรื่องราวที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุนั้นได้สะท้อนให้เห็นการมีอยู่ของกลุ่มชนที่ประวัติศาสตร์ความเป็นมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล สมัยพุทธกาล และสมัยหลังพุทธกาลตามลำดับ บุคคลสำคัญ ๆ ในประวัติศาสตร์ได้มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ผู้แต่งได้พยายามนำเสนอเนื้อหาให้เห็นถึงบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์กลับชาติมาเกิดตามยุคสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง โดยได้ผูกโยงให้เข้ากับเรื่องการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นสำคัญ เนื้อหาในตำนานได้สะท้อนให้เห็นว่ามีกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้มาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาลแล้ว เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุทุกฉบับ ได้กล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า การพุทธพยากรณ์ และการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในชุมชนลุ่มน้ำโขง ซึ่งเนื้อหาดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาตามลำดับ ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น 3 ช่วงด้วยกันคือ

ช่วงที่ 1 ได้กล่าวถึงเหตุการณ์เกี่ยวกับพุทธประวัติ ที่มีเรื่องราวกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จลุ่มน้ำโขง โดยพระพุทธองค์ได้เสด็จมาประทับอยู่หนองคันแทะเสื่อน้ำเป็นที่แรก จากนั้นพระองค์ทรงได้พุทธพยากรณ์ความเจริญความเสื่อมของบ้านเมือง ซึ่งในเนื้อหาของพุทธพยากรณ์ได้กล่าวถึงชื่อเมืองโบราณอยู่ 9 เมือง คือเมืองศรีโคตรบูรณ เมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย เมืองอินทปัฐนคร เมืองจุลณีพรหมทัต เมืองสาเกตนครหรือเมืองร้อยเอ็ดปักตู เมืองศรีอโยธิกาหรือเมืองกรุงธนนคร เมืองจันทบุรีหรือเมืองเวียงจันทน์ และเมืองศรีสัตตนาคน ซึ่งเมืองต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเมืองโบราณ อันมีมาไม่ต่ำกว่าสมัยพุทธกาล ดังจะเห็นได้จากเมื่อพระพุทธองค์ได้เสด็จประทับอยู่ที่บริเวณหนองคันแทะเสื่อน้ำนั้น พระองค์ได้ทรงทำพุทธพยากรณ์ถึงเหตุการณ์บ้านเมืองการกลับชาติมาเกิดของกษัตริย์ที่จะได้ปกครองบ้านเมือง จากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้เสด็จไปยังพื้นที่ต่าง ๆ และได้พบปะบุคคลสำคัญที่เคยเกิดร่วมสมัยในคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาลุ่มน้ำโขงนั้น คือพระยาศรีโคตรบูรณ เจ้าเมืองศรีโคตรบูรณ และในตำนานก็ได้กล่าวถึงชื่อเมืองที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวกับพระนามของพระพุทธเจ้าโคตมะ อันเป็นที่มาของการตั้งชื่อเมืองศรีโคตรบูรณ และเป็นทำเนียบประเพณีที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะต้องเสด็จมายังดินแดนแห่งนี้ และพื้นที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมานั้น พระองค์ได้ประทับรอยพระพุทธบาทไว้เป็นสัญลักษณ์ ซึ่งต่อมาเป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีความพันกับพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากเมื่อพระพุทธเจ้าทรงโปรดพระยาศรีโคตรบูรณเสร็จแล้ว พระองค์ก็ได้เสด็จไปโปรดพระยาสุวรรณภิงคารทรงประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่พระธาตุเชิงชุม ต่อมาได้เสด็จไปภูเวียงประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่แผ่นดินบริเวณภูพระบาทและเป็นที่รู้จักในปัจจุบันว่า “พระพุทธบาทบัวบก” จากนั้นพระพุทธองค์จึงได้เสด็จไปยังดอยนันทกังรี เมืองศรีสัตตนาคนหุต ที่มีพยานาค 7 เศียรคอยต้อนรับพระองค์ จากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้เสด็จกลับพระเชตวันมหา

วิหาร และได้ปรินิพพานที่เมืองกุสินาราตามลำดับ ซึ่งการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าจึงเป็นร่องรอยทางประวัติศาสตร์ให้กับพื้นที่ในท้องถิ่น อันทำให้เป็นพื้นที่ที่มีกลิ่นอายของความเป็นพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาที่มีประวัติความเป็นมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นอย่างดี

ช่วงที่ 2 เป็นเหตุการณ์ในสมัยหลังพุทธกาล หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วพระมหากัสสปเถระพร้อมด้วยพระอรหันต์ 500 รูป ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุในส่วนพระอัฐธาตุหรือพระธาตุส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานที่ภูเก้าพริก้า พระมหากัสสปเถระได้เดินทางผ่านเมืองหนองหานหลวงเจ้าเมืองหนองหาน พระยาสุวรรณภิงคารได้ให้การต้อนรับ และในเนื้อหาได้กล่าวถึงเหตุการณ์การสร้างพระธาตุภูเพ็กและพระนารายณ์เจงเวงแข่งกันระหว่างชายและหญิง จากนั้นได้กล่าวถึงเหตุการณ์การแห่พระอัฐธาตุไปยังภูเก้าพริก้า และพระยาทั้ง 5 คือพระยาสุวรรณภิงคาร พระยาคำแดง พระยาจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร และพระยานันทเสน ได้สร้างอุโมงค์นำสิ่งของมีค่าต่าง ๆ ใส่ลงในอุโมงค์พระอัฐธาตุนั้น

ช่วงที่ 3 กล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากพระมหากัสสปเถระพร้อมด้วยพระอรหันต์ 500 รูป และพระยาทั้ง 5 ได้บรรจุพระอัฐธาตุเสร็จแล้ว พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิดเป็นกุลบุตรบวชในพระพุทธศาสนา และได้ไปศึกษาธรรมวินัยที่เมืองราชคฤห์ ประเทศอินเดีย ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ทุกรูป แล้วได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขง อันได้แก่ ธาตุหัวเหน่า 29 องค์ บรรจุไว้ที่ภูเขาหลวง พระธาตุฝาดินขวา 7 องค์ บรรจุไว้ที่เมืองลาหนองคาย พระธาตุเขี้ยวฝาง 3 องค์ ไว้ที่เวียงจันทน์ และพระธาตุเขี้ยวฝาง 4 องค์ บรรจุไว้ที่หอแพ ต่อมาพระอรหันต์ทั้ง 5 รูปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในชุมชนลุ่มน้ำโขง ต่อมากล่าวถึงพระยาสุมิตรธรรมวงศา บำรุงพระพุทธศาสนา ได้สร้างศาสนสถานต่าง ๆ และได้สถานปนาพระอัฐธาตุ บริจาคข้าทาสหรือข้าโอกาสไว้สำหรับบำรุงรักษาพระธาตุเจดีย์ ในสมัยที่ 3 นี้ กษัตริย์เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระยาจันทบุรีได้สร้างพระธาตุหัวเหน่าที่ภูเขาหลวง พระยาสุมิตรธรรมวงศาได้สถาปนาพระอัฐธาตุ ตลอดถึงพระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้บำรุงพระพุทธศาสนา สร้างวัดวาอาราม ภูภิวิหาร ถวายข้าโอกาสไว้ในพระพุทธศาสนา เป็นลำดับ

สืบเนื่องจากตำนานอัฐธาตุเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ที่มีแก่นเรื่องหลักว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นสำคัญ เนื้อหาส่วนใหญ่มักจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มีความผูกพันกับชนชั้นปกครองหรือกษัตริย์ ได้กล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของกษัตริย์และเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา และได้ผูกโยงเข้ากับเรื่องราวอันเป็นตำนานและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีความเกี่ยวเนื่องกับกษัตริย์ เรื่องราวเกี่ยวกับการสร้างพระธาตุหรือการบรรจุพระธาตุจึงเป็นกลอุบายอย่างที่ไม่ผู้แต่งต้องการที่จะสร้างขอบธรรมให้กับระบบกษัตริย์ผ่านเรื่องราวอันเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาแบบท้องถิ่น เรื่องราวในตำนานอัฐธาตุที่มีเนื้อหาเหมือนทุกฉบับ คือทุกฉบับมีการ

ดำเนินเรื่องมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ต่อเนื่องมาจนถึงการบรรจุพระอัฐิธาตุและพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนอื่น ๆ ของบรรดากษัตริย์ และได้จบลงในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น

แต่อย่างไรก็ตาม อรรถนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชา นุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้มีการเพิ่มรายละเอียดเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เข้ามา ในตอนต้นของเรื่อง และตอนท้ายของเรื่อง กล่าวคือตอนต้นของเรื่องก่อนจะเข้าสู่เนื้อหาหลักในตำนานอัฐิธาตุนั้นได้กล่าวถึงสภาพภูมิศาสตร์เมืองโบราณที่ตั้งถิ่นฐานเดิมอยู่จำนวน 7 แคว้น คือแคว้นจุลณี พรหมทัต แคว้นอินทปัฐนคร แคว้นกुरुทนครหรืออโยธยา แคว้นสาเกตนครหรือร้อยเอ็ดประตู แคว้นหนองหานหลวง แคว้นหนองหานน้อย และแคว้นศรีโคตรบูรณ เพื่อเป็นการให้ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสภาพภูมิศาสตร์ในพื้นที่อันเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ปรากฏในตำนานอัฐิธาตุ ดังปรากฏข้อความในกณฑ์ที่ 1 ความในตอนหนึ่งว่า

“ก่อนที่ท่านจะได้อ่านอรรถนิทาน ขอนำท่านให้ระลึกถึงสภาพภูมิศาสตร์สมัยโบราณโดยสังเขปเสียก่อน ภูมิประวัติที่นำมาเสนอท่านนี้ เก่าแก่จนไม่ถูกเกลียวแลของนักค้นคว้าสมัยนี้”

(พระธรรมราชา นุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 1)

หลังจากมีการเกริ่นนำเนื้อหาในตอนที่ 1 เสร็จแล้วจึงได้ดำเนินเนื้อหาหลักของตำนานอัฐิธาตุ อันว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพระอัฐิธาตุเป็นสำคัญ โดยเริ่มดำเนินเนื้อหาตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากพระเชตวันมหาวิหาร จนจบเนื้อหาว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับการที่มาของผู้แต่งตำนานอัฐิธาตุ ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น ซึ่งเนื้อหาดังกล่าวได้ปรากฏในตำนานอัฐิธาตุทุกฉบับ หากแต่ อรรถนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชา นุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้มีการเพิ่มเนื้อหาว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับการล่มสลายของเมืองมรุกขนครในสมัยพระเจ้าพระเจ้านิรุฎฐราชต่อจากเหตุการณ์สมัยพระยาสุมิตรธรรมวงศาที่เคยได้ครองเมืองมรุกขนครแล้วพระองค์ได้ไปครองเมืองร้อยเอ็ดประตูหรือเมืองสาเกตนคร ดังปรากฏข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ต่อจากนี้ไป ข้าพเจ้าพนมเจติยานุรักษ์ เดิมชื่อแก้ว อุทุมมาลา ผู้รวบรวมหนังสือนี้จะได้รวบรวมเนื้อความจากพงศาวดารและตำนานอื่น ๆ ที่ท่านผู้รู้ได้จัดบันทึกไว้นำมาลงไว้ในอัฐิธาตุนิทานนี้ ซึ่งฉบับเดิมท่านมิได้บันทึกไว้ เพื่อให้กุลบุตรผู้สนใจในโบราณประเพณีและเหตุการณ์ได้ทราบแล้วบำเพ็ญประโยชน์ตนและท่าน เพื่อความมั่นคงและแผ่ไพศาลแห่งพระบวรพระพุทธศาสนา อันเป็นที่เคารพรักของชาวเราทั้งหลาย ดังได้ทราบนามว่า พอพระเจ้าสุมิตรธรรมวงศา มรุกขนครได้เสด็จไปครองเมืองสาเกตคือร้อยเอ็ดประตู

เดี๋ยวนี้ตั้งได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้นนั้น เมืองมรุกขนครก็มีผู้ครองสืบต่อมาอีก 3 องค์ กษัตริย์เหล่านั้นเว้นองค์หลังพระองค์เดียวได้พากันรักษามรดกแห่งบรรพบุรุษของตนไว้ได้ อย่างดี คือมีศรัทธาปสาทในพระพุทธศาสนาบำรุงพระบรมอัฐิที่ภูกำพร้าว มีให้ เลื่อมโทรมเส้าหมอง ประชาชนราษฎรทั้งมวลก็พากันชื่นชมยินดีมีศรัทธาตามอย่างเจ้านาย ของตนสืบมา ครั้นอยู่มาประมาณพุทธศตวรรษล่วงได้ 500 วรรษา มีพญาองค์หนึ่งเป็นผู้ ครองมรุกขนครองค์สุดท้าย ถ้านับลำดับวงศ์มาเป็นที่ 5 พระนามว่า “พระเจ้านิรุฎฐ ราช” เกิดในวงศ์ตระกูลศรีโคตรบูรณ์หรือมรุกขนครนั้นแล แต่ว่าพญาเจ้าองค์นี้จิตใจ กระจ่างจากเผ่าพงศาแห่งตน เป็นมีจิตวิริทธิ์ไม่เลื่อมใสในคุณแก้วทั้ง 3 ไม่ประพฤติตาม จาริตประเพณีอันเป็นธรรมเนียมที่วงศ์กษัตริย์บรรพบุรุษไว้เคยทำมา ได้รื้อถอนเลิกละบ้านส่วย พระมหาธาตุเจ้า และเข้าโอกาสหยาดทานอันพญาสุมิตรธรรมวงศาหากได้สละให้เป็นทาน แก่พระมหาธาตุเจ้านั้น...”

(พระธรรมราชา นวัตกรรม (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 101-102)

ข้อความข้างต้นเป็นการเพิ่มเรื่องราวเกี่ยวกับการล่มสลายของเมืองมรุกขนครใน สมัยพระเจ้านิรุฎฐราช ที่ได้กระทำผิดศีลธรรม ไม่นับถือพระพุทธศาสนา ไม่สืบทอดจาริตประเพณี ตามวงศาของตนจนทำให้เมืองมรุกขนครต้องล่มสลายไปในสมัยนี้เอง ซึ่งข้อความดังกล่าวนี้ ผู้แต่ง (พระธรรมราชา นวัตกรรม) ได้แทรกเนื้อหาเข้ามาก่อนที่จะนำเสนอเรื่องราวในตอนต่อไป ที่กล่าวถึง กษัตริย์ชาวล้านช้าง คือพระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ได้ทรงบูรณปฏิสังขรณ์สร้างศาสนสถานวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดถึงทรงถวายเข้าโอกาสไว้ใน พระพุทธศาสนา และข้อความว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับการล่มสลายของเมืองมรุกขนครในสมัยพระเจ้า นิรุฎฐราชนี้ ยังปรากฏอยู่ในตำนานอรั้งคราตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและ วัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ซึ่งกล่าวถึงพระเจ้านิรุฎฐราช ผู้ไม่ปฏิบัติตามจาริต ประเพณี ทำผิดศีลธรรมด้วยเช่นกัน ดังข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ตั้งแต่นั้นยังมีพระยาตน 1 ชื่อว่านิรุทราช รุนราชโม พระยาเอาบ้านฝู่งนั้น อัน พระยาสุมินทรราช หากได้หลังน้ำตกไว้ให้เขาเป็นช้อยอุปฐากจากพระเจ้า พระยานิรุท ราชก็ข่มเหงเอาเข้าโอกาสฝู่งนั้นมาเป็นช้อยส่วยไรแก่พระยาเสียหมดบ่านแทน่าไดอุบาทว์ ก็เกิดแก่พระยาตนนั้นหันแล ยังมีปู่ละผู้ 1 ก็ไปคั่วป่าหากิน มันก็ได้พานตัว 1 มันก็เอามา ถวายแก่พระยานิรุทราชมันก็เอาบ้านเมืองฝู่งอันพระยาสุมินทรราชได้หลังน้ำให้เป็นช้อย โอกาสกับพระมหาธาตุห้วยกแห่งสัพพัญญูเจ้าแลด้วยแท้ในอำนาจอาชญาแห่งพระยานิรุท ราชตนนั้นมีใจบาปจึงมาถึงอันจิบหายตายไปจากเมืองทั้งมวลก็มีด้วยแท้”

(ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์, 2561: 226)

จากข้อความตัวอย่างที่ได้ยกมาข้างต้นนั้น ชี้ให้เห็นถึงการเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาทางประวัติศาสตร์บางส่วนเข้ามาในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ไม่ว่าจะเป็นการเกริ่นนำเนื้อหาเกี่ยวกับเมืองโบราณในชุมชนลุ่มน้ำโขง ซึ่งเนื้อหาเกี่ยวกับเมืองโบราณที่มีการเกริ่นนำไว้ในเบื้องต้นก่อนจะเข้าสู่เนื้อหาหลักของตำนานอุรังคธาตุนี้ ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุได้มีการกล่าวถึงการมีอยู่ของเมืองโบราณเหล่านี้ด้วยเช่นกันซึ่งปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุทุกฉบับ เช่นนี้ การนำเสนอเนื้อหาดังกล่าวจึงมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับตัวบทในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุด้วยกันเอง นอกจากนี้การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาเกี่ยวกับการล่มสลายของเมืองมรุกขนคร ก็เป็นการชี้ให้เห็นถึงการเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาทางด้านประวัติศาสตร์ในเนื้อหาอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ด้วยเช่นกัน อันเป็นการเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาข้อมูลที่เกี่ยวข้องมาจกเนื้อหาหลักของตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งเนื้อหาดังกล่าวได้สืบเนื่องต่อจากเนื้อหาอันเป็นเรื่องราวของพระยาสุมิตรธรรมวงศาที่ได้ปกครองเมืองมรุกขนครอยู่คราวหนึ่งแล้วพระองค์ก็ไปปกครองเมืองร้อยเอ็ดประตุ โดยในตำนานอุรังคธาตุฉบับอื่น ๆ ไม่ได้นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับพระยานิรุทธราชในเหตุการณ์ดังกล่าว หากแต่กล่าวเพียงเนื้อหาเกี่ยวกับพระยาสุมิตรธรรมและเรื่องราวของพระเจ้าโพธิสารราชและพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ตามลำดับ แต่อย่างไรก็ตามการเพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับการล่มสลายของเมืองมรุกขนครในสมัยของพระยานิรุทธราชนั้นได้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์กันของข้อมูลในตำนานอุรังคธาตุที่ได้มีการหยิบยืมข้อมูลในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุด้วยกันเองและข้อมูลเนื้อหาจากแหล่งอื่นเข้ามา จากตำนานอุรังคธาตุฉบับหนึ่งสู่ตำนานอุรังคธาตุอีกฉบับก็ย่อมมีการเพิ่มเสริมเติมแต่งเนื้อหาให้มีข้อมูลด้านประวัติศาสตร์เพิ่มมากขึ้น

นอกจากนั้นแล้วอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ยังมีการเพิ่มรายละเอียดเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงเหตุการณ์หลังยุคคาบเกี่ยวระหว่างรัฐไทยกับลาว ซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์ทางประวัติท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับการเมืองในประเทศลาวและการเมืองในรัฐไทย ไม่ว่าจะเป็เหตุการณ์เกี่ยวกับการอพยพลี้ภัยของเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรที่ได้อพยพลี้ภัยทางการเมืองจากเวียงจันทน์และได้ครองเมืองจำปาศักดิ์ เหตุการณ์การอพยพผู้คนในสมัยพระราชครูหลวงโพนสะเม็ก (ซู้หอม) เหตุการณ์การต่อสู้ระหว่างพระวอพระตา กับเจ้าเวียงจันทน์และเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ เหตุการณ์การอพยพลี้ภัยของผู้คนในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เหตุการณ์ที่พระธาตุพนมอยู่ในความอุปถัมภ์ค้ำชูของรัฐไทย เป็นต้น ก็ล้วนได้สะท้อนให้เห็นถึงเหตุการณ์ทางประวัติผ่านเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุทั้งสิ้น เนื้อหาทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ได้เพิ่มเข้ามาในเนื้อหาของอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร)

ฉบับพระธรรมราชาวัตร์ (แก้ว อุทุมมาลา) ทั้งนี้ผู้วิจัยจะอธิบายเพิ่มเติมไว้ในประเด็นการเพิ่มรายละเอียดเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุ ต่อไป

4.1.1.2 การเพิ่มรายละเอียดเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุ

การเพิ่มรายละเอียดเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุ ในที่นี้หมายถึงการเพิ่มเนื้อหาในบางส่วนเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ซึ่งการเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาดังกล่าวในตำนานอุรังคธาตุ นั้น มีการเพิ่มรายละเอียดหลังจากเหตุการณ์ในสมัยพระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเป็นต้นมา อันที่จริงเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวว่าด้วยการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ นั้นจัดว่าเป็นเนื้อหาที่มีความสำคัญของการสร้างเรื่องราวในตำนานอุรังคธาตุ และเนื้อหาอันว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ นั้น มีปรากฏเนื้อหาตั้งแต่หลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว พระมหากัสสปเถระพร้อมด้วยพระอรหันต์ 500 รูปได้นำเอาพระอุรังคธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูเก้าพร้าว และพระยาทั้ง 5 ได้ช่วยกันสร้างอุโมงค์ไว้สำหรับบรรจุพระอุรังคธาตุ อีกสมัยหนึ่งเกิดขึ้นจากศิษย์ของพระมหากัสสปเถระ 3 รูป คือพระพุทธรักขิต พระธรรมรักขิต และพระสังฆรักขิต ได้นำเอาน้ำกุสบุตรท้องถื่น 5 องค์ คือมหารัตนกุมาร จุลรัตนกุมาร มหาสุวรรณปาสาทกุมาร จุลสุวรรณปาสาทกุมาร และสังขวิชชกุมาร เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาตั้งแต่เป็นสามเณร เมื่ออุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้ว พระอรหันต์ทั้ง 3 ได้นำไปศึกษาธรรมวินัยที่เมืองราชคฤห์ ประเทศอินเดีย จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ทุกรูปแล้วจึงได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขง ซึ่งเนื้อหาได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นแล้วนั้น ตั้งแต่ตอนพระมหากัสสปเถระอัญเชิญพระอุรังคธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูเก้าพร้าว จนกระทั่งถึงพระสุเมตธรรมวงศาได้สถาปนาพระอุรังคธาตุ นั้น มีปรากฏในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุทุกฉบับ แต่อย่างไรก็ตาม อุรังคนิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวัตร์ (แก้ว อุทุมมาลา) ได้เพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุ อันที่จริงเนื้อหาอันเป็นเหตุการณ์ว่าด้วยการบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมสารีริกธาตุ นั้นเริ่มมีการบูรณปฏิสังขรณ์ตั้งแต่สมัยพระยาสุเมตธรรมวงศาเป็นครั้งแรกแล้ว ทั้งนี้สามารถสรุปเนื้อหาที่มีการปฏิสังขรณ์ในแต่ละยุคสมัยได้ดังต่อไปนี้

การบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งที่ 1 เกิดขึ้นในยุคสมัยของพระยาสุเมตธรรมวงศาที่มีเนื้อหากล่าวถึงพระยาสุเมตธรรมวงศาได้สถาปนาพระอุรังคธาตุ และได้สร้างศาสนสถาน วัดวาอารามไว้หลายแห่ง ตลอดจนได้ถวายเข้าโอกาสในพระพุทธศาสนา จนถึงสมัยของพระเจ้าอินทวิชิตราชที่กล่าวถึงการล่มสลายของเมืองมรุกขนคร จากนั้นก็จึงเริ่มเข้าสู่อาณาจักรล้านช้างในยุคสมัยของพระเจ้าโพธิสารราชและพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเป็นลำดับมา ซึ่งเนื้อหาเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์ในสมัยพระเจ้าโพธิสารราชและพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุทุกฉบับ หากแต่อุรังคนิทาน

ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) มีการเพิ่มเติมรายละเอียดเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์เข้ามาในเนื้อหาต่อเนื่องมาจากสมัยเจ้าไชยเชษฐาธิราช

การบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งที่ 2 เกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าโพธิสารราชและสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ได้มีบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์มีการสร้างวัดวาอาราม บริจาคข้าโอกาสไว้กับพระพุทธศาสนา เช่น สมัยพระเจ้าโพธิสารราช พระองค์ได้บูรณปฏิสังขรณ์ สร้างวิหาร สร้างวัดสมสนุก ถวายข้าโอกาส จำนวน 3,000 คน ไว้ในพระพุทธศาสนา สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช พระองค์มีจิตศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้าได้สร้างพระเจดีย์ใหญ่ล้อมพระธาตุพระยาศรีธรรมมาโคก (พระธาตุหลวงเวียงจันทน์) สร้างวัดป่าฤๅษีสังขรณ์ สร้างอุโมงค์ครอบพระธาตุพระอรหันต์ที่วัดป่ามหาพุทธวงศ์ สร้างพระเจดีย์ครอบพระธาตุหัวเหน่าที่ภูเขาหลวง สร้างพระเจดีย์ครอบพระธาตุฝาคินที่เมืองหนองคาย ถวายข้าโอกาสไว้ในพระพุทธศาสนา ได้เสด็จมากราบไว้พระบรมสารีริกธาตุที่ภูเก้าพร้าวอยู่เป็นนิത്യและได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์ สร้างวัดมโนรมมาจันทบุรี เป็นต้น สืบเนื่องมาจนถึงสมัยพระเจ้าหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตรบูรณ กล่าวคือในปี พ.ศ. 2157 พระเจ้าหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตรบูรณ พร้อมด้วยเสนาอำมาตย์ทั้งหลายได้ปฏิสังขรณ์ ก่อกำแพงล้อมพระมหาธาตุ ก่อขุดประตูกำแพงชั้นกลาง 2 ประตู สร้างหอบูชาข้าวพระและแท่นบูชา สืบสานจารีตประเพณีข้าโอกาสจากกษัตริย์องค์ก่อน

การบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งที่ 3 เกิดขึ้นในสมัยพระราชครูหลวงโพนสะเม็ก (ซี้หอม) เริ่มบูรณปฏิสังขรณ์เมื่อ พ.ศ. 2233-2235 ได้กล่าวถึงพระครูหลวงโพนสะเม็กเป็นผู้นำในเกณฑ์คนอพยพจากเวียงจันทน์มาบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม ในตำนานได้กล่าวว่า ได้มีการต่อยอดพระเจดีย์ งานที่ท่านพระครูโพนสะเม็กปฏิสังขรณ์นั้น แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือแต่ดินหีบขึ้นไปถึงกลีบบัวหงายเป็นอิฐปูนตอนหนึ่ง ต่อจากนั้นขึ้นไปเป็นรูปโกศหล่อด้วยโลหะเนื้ออ่อนที่เข้าใจกันว่าเป็นเหล็กเปี้ยก หล่อรวมเป็นโกศสวมลงในอิฐปูนตอนหนึ่งจากเหล็กเปี้ยกขึ้นไปถึงฉัตรหล่อด้วยทองแดงสวมต่อขึ้นไป ตอนปลายสุดเป็นปมมีรูสำหรับปักฉัตรตอนหนึ่ง ส่วนฉัตรนั้นทำด้วยทองคำฝงพลอยและนิลหัวแหวนโดยรอบทุกชั้นประมาณ 300 เม็ดเศษ แกนคันทันฉัตรเป็นเหล็ก ก้านฉัตรเป็นเงินฝงพลอยทุกก้าน ซึ่งยอดพระธาตุที่ท่านพระครูปฏิสังขรณ์นี้เดี๋ยวนี้อยู่ข้างใน เพราะสมัยหลังกรมศิลปากรหล่อคอนกรีตปิดไว้ข้างใน นอกจากนั้น เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก นี้เป็นพระที่มีผู้คนให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมากทั้งชาวไทยและลาว เมื่อท่านมรณภาพแล้วได้นำเอาอัฐิของท่านมาบรรจุไว้ที่บริเวณวัดพระธาตุพนมด้วย ซึ่งคนทั้งหลายพากันเรียกว่า “ธาตุท่านโพนสะเม็ก” หรือ “ธาตุท่านพระครูซี้หอม” หรือเรียกว่า “ธาตุพระอรหันต์ภายสร้อย” (พระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 110-120)

การบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งที่ 4 เมื่อพระธาตุพนมได้รับการดูแลจากรัฐไทยสยาม ตรงกับสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรีกรุงรัตนโกสินทร์ ในราวปี พ.ศ. 2444 ได้

กล่าวถึง พระธาตุพนมมีความคร่ำคร่าเศร้าหมองมาก เพราะตั้งแต่พระราชครูหลวงโพนสะเม็กบูรณะมาทางถึง 209 ปี แต่ไม่มีผู้กล้าที่จะบูรณะเพราะเกรงกลัวต่อกภัยพิบัติจะเกิดขึ้นกับตน อีกที่มีความเชื่อว่ามีผู้มิบัญญัติบารมีพอที่จะสามารถบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมได้ ต่อมาใน พ.ศ. 2444 พระครูวิโรจน์ฯ ท่านเป็นพระเถระชาวเมืองอุบลเดินทางมาจำพรรษาอยู่วัดพระธาตุพนม ท่านดำริว่าจะซ่อมแซมพระธาตุและได้ปรึกษากับชาวบ้าน ในช่วงแรกชาวบ้านได้คัดค้าน แต่ก็มีเหตุการณ์ประหลาดก็เกิดขึ้นเมื่อผีเจ้าเฮือน 3 ที่ชาวบ้านให้ความเคารพมาตั้งเดิมได้เข้าสิงร่างนางเทียมในท่ามกลางชาวบ้านที่มาชุมนุมกันในครั้งนั้น โดยได้ดุด่าขมวดโทษหัวหน้าชาวบ้านผู้ขัดขวางคัดค้านมิให้พระครูซ่อมพระธาตุ เป็นต้นว่า “อ้ายโตมันบังอาจขัดขวางเจ้ากুমิให้ซ่อมแซมพระธาตุ กูจะหักคอมัน ท่านอยากทำก็ปล่อยให้ทำเป็นไร สู้จะไปขัดขืนท่านทำไม แม้แต่กูเองก็ยังมีกลัวท่าน” จากนั้นชาวบ้านจึงยอมให้พระครูวิโรจน์ซ่อมแซมพระธาตุได้สะดวก งานที่พระครูวิโรจน์ฯ ทำในครั้งนั้น ได้เสาะชะทายพระธาตุกำจัดต้นไม้ต้นหญ้าที่เกาะจับอยู่ออกไป แล้วถือปูนใหม่แต่กุ่มีถ้วน 3 ลงมาจนถึงพื้น ประดับกระจกปิดทองประดับดอกที่ทำด้วยดินเผา ติดแผ่นจังกะทองคำที่ยอดพระธาตุ ซ่อมกำแพงชั้นกลาง ก่อเพิ่มให้สูงขึ้นอีก 1 แขน (พระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 124-126)

หลังจากที่มีการบูรณปฏิสังขรณ์ในครั้งที่ 4 เป็นต้นมา พระธาตุพนมก็ได้รับความดูแลเอาใจใส่มาโดยตลอด เช่น ในปี พ.ศ. 2454 มีการรื้อกองอิฐปูนซากหอพระแก้วออกแล้วสร้างใหม่ ตั้ระเปียงรอบออกยื่นเข้าเอาเฉพาะตัววิหารเดิม ในปี พ.ศ. 2456 ได้บูรณะกำแพงและบริเวณวัดพระธาตุพนม ในปี พ.ศ. 2458-2479 ในเวลานั้น พระครูศีลาภีรัตเป็นเจ้าอาวาส เช่น ในปี พ.ศ. 2458 เมื่อสร้างกำแพงเสร็จแล้วได้สร้างวิหารบนกำแพงมุขทิศอีสานเป็นคู่วิหารหลังใต้ เพื่อให้พระเณรได้อาศัย ในปี 2465 ได้บูรณะพระอุโบสถและโรงธรรมศาลา (หอแจก) พ.ศ. 2467 ได้ก่อสร้างซุ้มประตูนอก เป็นต้น

จากข้อความเนื้อหาที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ได้สะท้อนให้เห็นการสืบเนื่องกันของชุดข้อมูลเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุมาอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่การบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งที่ 1 สมัยพระยาสุเมธีธรรมวงศา การบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยพระเจ้าโพธิสารราชและพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง เนื้อหาว่าด้วยการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุได้มีการดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง ในเนื้อหาอรรถนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้เพิ่มเนื้อหาเข้ามาในสมัยพระราชครูหลวงโพนสะเม็ก (ซู้หอม) อันเป็นสมัยคาบเกี่ยวระหว่างรัฐไทยกับสปป.ลาว ก่อนที่จะได้อยู่ในความดูแลของรัฐไทยตั้งแต่สมัยพระครูวิโรจน์รัตโนบลที่ได้บูรณะเป็นครั้งที่ 4 จากนั้นก็อยู่ในความดูแลของรัฐไทยมาโดยตลอด ซึ่งข้อมูลอันเป็นชุดข้อมูลเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุดังกล่าวนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงการสืบเนื่องของเนื้อหาที่มีการสืบทอดด้วยบทเนื้อหากันเองของตำนานอรรถนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) สู่ตัวบทอรรถนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา)

มาลา) โดยได้รวบรวมข้อมูลที่ได้จากการสืบค้นข้อมูลต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นศิลาจารึก ประวัติศาสตร์ลาว พงศาวดาร ตลอดจนจดหมายเหตุต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องกับเนื้อหาตำนานอุรังคธาตุให้มีเนื้อหาที่มีความสืบเนื่องจากอดีตมาจนปัจจุบัน เช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันของตัวบทในตำนานอุรังคธาตุ กล่าวคือเรื่องราวทางวรรณกรรมนั้นเมื่อมีแพร่กระจายไปจากตัวบทหนึ่งไปสู่อีกตัวบทหนึ่งย่อมเพิ่มเสริมเติมแต่งให้แตกต่างไปจากเดิมไม่มากนักน้อย เช่นเดียวกับตำนานอุรังคธาตุ เมื่อตำนานอุรังคธาตุฉบับหนึ่งได้เดินทางไปยังอีกฉบับหนึ่งย่อมมีการเพิ่มเนื้อหาบางส่วน ซึ่งในที่นี้ได้เพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นและเรื่องราวการสร้างหรือการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์เข้ามา อันทำให้เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุเป็นเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตสามารถจับต้องสัมผัสได้เมื่อตำนานอุรังคธาตุได้ถูกโยกให้เป็นเรื่องราวในประวัติพระธาตุพนมที่มีความสืบเนื่องตั้งแต่อดีตมาจนปัจจุบันอันทำให้เห็นถึงความเก่าแก่ความมีคุณค่าของพระธาตุพนมต่อชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำโขง

4.1.2 การเพิ่มรายละเอียดของตัวละคร

ในการวิเคราะห์เพื่อให้ถึงการเพิ่มรายละเอียดของตัวละครในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้น ผู้วิจัยจะนำเสนอตัวละครที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุเป็นองค์รวมก่อน เพื่อให้รู้ว่าตัวละครที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุนั้นมีตัวละครอะไรบ้าง และตัวละครแต่ละประเภทมีลักษณะและบทบาทอย่างไร อันจะทำให้ทราบถึงข้อมูลด้านตัวละครที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุในลักษณะเป็นองค์รวมก่อน จากนั้นจึงได้วิเคราะห์การเพิ่มรายละเอียดของตัวละครที่ปรากฏในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุที่มีการเพิ่มตัวละครเข้ามาเป็นลำดับไป ซึ่งตัวละครที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุนั้น มีอยู่อย่างหลากหลาย จะมีทั้งตัวละครที่จัดอยู่ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม และตัวละครในระบบความเชื่อแบบพุทธศาสนา กล่าวคือ

- **ตัวละครแบบความเชื่อดั้งเดิม** ตัวละครที่อยู่ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมที่พบบ่อยนั้น ได้แก่ ตัวละครฤๅษี และตัวละครพญานาค

ตัวละครฤๅษี ในตำนานอุรังคธาตุปรากฏเนื้อหาที่กล่าวถึงตัวละครที่เป็นฤๅษีไว้อย่างหลากหลาย ดังปรากฏชื่อตัวละครหรือฤๅษีอยู่ จำนวน 10 องค์ คือจิตต์กับปิฤๅษี อมรฤๅษี โยธิกฤๅษี สุมิตธรรมฤๅษี ทศคตฤๅษี ไชยจักรฤๅษี สารไพธฤๅษี ไชยฤๅษี วงศาฤๅษี และสุริยวงศาจักรฤๅษี ลักษณะของฤๅษีจะเป็นบุคคลที่อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ช่วยเหลือตัวละครเอกให้ปลอดภัย สร้างบ้านแปลงเมือง บำเพ็ญตบะตั้งอยู่ในศีลธรรมยึดมั่นในอุดมการทางพระพุทธศาสนา เป็นผู้มียายุยืนยาว

ตัวละครนาคหรือพญานาค เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ได้กล่าวถึงตัวละครนาคหรือพญานาคอยู่อย่างหลากหลาย ซึ่งจะมีทั้งตัวละครนาคที่ระบุชื่อและไม่ระบุชื่อ ซึ่งนาคที่ระบุ

ชื่อนั้น ได้แก่ พินทโยนกวดินาค ธนมูลนาค ชีวายนาค ศรีสัตตนาค สุวรรณนาค พุทโธธปาปนาค ปัพพารนาค สุกขนาค หัตถิศรีสัตตนาค กังคียนาค กายโลหนาค เอกจักขุนาค สุกันธนาค เสฎฐไชยนาค สหัสสพลนาค คันธัพพนาค สิทธิโภคนาค สิริวัฒนนาค อินทจักรนาค ซึ่งตัวละครนาคหรือพญานาค เป็นสัตว์ประเภทหนึ่งที่มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ อาศัยอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม เช่น แหล่งน้ำ ภูเขา เิงผาหน้าถ้ำ เป็นต้น ลักษณะของตัวละครพญานาคนั้นจะมีทั้งเป็นผู้ทำลายล้าง ช่วยเหลือ ต่อสู้ ชัดชื่น ยอมรับ และไม่ยอมรับพระพุทธศาสนา สามารถแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ แปลงกายเป็นมนุษย์ เป็นชีปะขาวหรือเป็นสัตว์เดี๋ยรรณ เช่น งู แลนคำ กระรอกต่อน (กระรอกเผือก) ปลา เป็นต้นได้

ตัวละครผี ตัวละครผีจัดเป็นตัวละครมนุษย์ประเภทหนึ่งที่อยู่ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม ซึ่งเป็นระบบความเชื่อที่ผูกติดอยู่กับสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านานแล้ว ดังที่ กฤษณา พิณศรี (2556: 72) ได้กล่าวว่า สังคมไทยแบบดั้งเดิม การนับถือผีเป็นระบบความเชื่อสำคัญที่เกี่ยวข้องกับชุมชนและวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมค่อนข้างสูง เพราะสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคมของผู้คนในชุมชนให้ดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างราบรื่น จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ 6-7 เมื่ออารยธรรมอินเดียแพร่เข้ามาในบริเวณที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน โดยเฉพาะความเชื่อทางศาสนาทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ เริ่มเป็นที่ยอมรับนับถือของคนไทยควบคู่กันมา ความเชื่อดั้งเดิมที่สำคัญที่สุดคือความเชื่อเรื่องผี นอกจากนั้น ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548: 162) ได้แสดงทรรศนะไว้ว่าผีมีบทบาทในตำนานปรัมปราของกลุ่มชนชาติไทในหลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นผีฟ้า ผีป่า ผีน้ำ ผีดิน ผีตอย ผีไม้ ผีนาหรือผีไร่ ซึ่งมีพลังอำนาจกลับเป็นทั้งผีดีและผีร้าย มนุษย์จึงต้องเกรงกลัวผีทั้งหลายที่อาจทำให้เกิดภัยอันตรายแก่ชีวิตและความอยู่ดีของสังคม ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงมีพิธีกรรมที่จะทำให้บรรดาผีทั้งหลายไม่ทำอันตรายต่อมนุษย์และชุมชน รวมทั้งทำให้ผีเหล่านั้นปกปักรักษาคุ้มครองและนำความอุดมสมบูรณ์มาสู่ตนเองและบ้านเมืองด้วย ในตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงผีอยู่อย่างหลากหลายทั้งที่เป็นที่ระบือชื่อและผีที่ไม่ระบือชื่อ ซึ่งผีที่ระบือชื่อนั้นมี 3 ชนิด คือ 1. ผีเสื้อน้ำ 2. ผีเสื้อบก 3. ผีเสื้อเมือง ผีทั้ง 3 ประเภทนี้ เป็นผู้ที่อาศัยอยู่ตามแหล่งพื้นที่เป็นความเชื่อแบบดั้งเดิมหรือเป็นเจ้าของพื้นที่เป็นผู้อารักขบ้านอารักขเมืองคอยปกปักรักษาพื้นที่นั้น ๆ มาเป็นเวลาช้านานก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแพร่เข้ามา ในตำนานอุรังคธาตุ ได้บรรยายถึงว่าก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จเข้ามายังแดนดินลุ่มน้ำโขงนั้น พื้นที่แห่งนี้ก่อนจะเป็นบ้านเป็นเมืองนั้น ได้มีผีเสื้อน้ำหรือผีเสื้อเมืองอาศัยอยู่ตามแหล่งน้ำอันเป็นสถานที่ที่น่าสะพรึงกลัวมาก่อน ซึ่งผีนั้นเป็นผู้มีฤทธิ์มีเดชสามารถบันดาลสิ่งดีงามหรือสิ่งเลวร้ายมาให้กับชีวิตเราได้ ดังนั้น ลักษณะของผี จึงมี 3 ลักษณะ คือเป็นผู้ปกปักรักษาพื้นที่ย่านน้ำ ปกปักรักษาพื้นที่ที่เป็นบ้านเมือง และบันดาลสิ่งชั่วร้ายและดีงามต่อชีวิตมนุษย์

- **ตัวละครฝ่ายพระพุทธศาสนา** ตัวละครฝ่ายพระพุทธศาสนาจะมีทั้งตัวละครที่เป็นมนุษย์และอมมนุษย์ ตัวละครที่เป็นมนุษย์ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระสาวก กษัตริย์ พราหมณ์ ส่วนตัวละครที่เป็นอมมนุษย์ ได้แก่ พระอินทร์ และเทวบุตรเทวดา

ตัวละครพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าในที่นี้หมายถึงพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน คือ พระสมณโคดม ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าได้เสด็จเสียบโลกมาทางอากาศ มาประทับอยู่หนองคันแทะเสื่อน้ำ แล้วทรงพุทธพยากรณ์เหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตล่วงหน้า จากนั้นได้เสด็จไปยังสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขงแล้วประทับรอยพระพุทธบาท โปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้เข้ามานับถือพระพุทธศาสนา แล้วจึงเสด็จกลับไปพระเชตวัน และปรินิพพานตามลำดับ ลักษณะของตัวละครพระพุทธเจ้า คือการพุทธพยากรณ์ การประทับรอยพระพุทธบาท การแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ตัวละครพระสาวก ตัวละครพระสาวกในตำนานอุรังคธาตุ ได้กล่าวถึงพระสาวกไว้หลายรูปด้วยกัน ได้แก่ พระอานนท์ พระมหากัสสปเถระ พระอรหันต์ 500 รูป พระสงฆ์ที่เป็นศิษย์ของพระมหากัสสปเถระ 3 รูป คือพระพุทธรักขิต พระธรรมรักขิต และพระสังฆรักขิต และพระภิกษุท้องถิ่น 5 รูป ที่พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด ได้แก่ พระมหารัตนเถระ พระจูลรัตนกุมารเถระ พระมหาสุวรรณปาสาทกุมารเถระ พระจูลสุวรรณปาสาทกุมารเถระ และพระสังฆวิฆขุมารเถระ ตำนานอุรังคธาตุได้ชี้ให้เห็นว่า พระสาวก คือตัวแทนในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา นำเอาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และได้้นำเอาหรืออัญเชิญเอาพระบรมสารีริกธาตุมายังชุมชนลุ่มน้ำโขง ตลอดถึงการปฏิบัติตามหลักธรรมวินัยทางพุทธศาสนา ดังนั้นพระสาวกจึงเป็นตัวละครสำคัญตัวละครหนึ่งของผู้แต่ง ต้องการจะสื่อให้เห็นถึงความสำคัญของตัวละคร “พระสาวก” ในการแต่งวรรณกรรมทางพุทธศาสนา ดังนั้นบทบาทของพระสาวก คือการเผยแผ่คำสอนทางพุทธศาสนา การอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ และการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย เป็นสำคัญ

ตัวละครกษัตริย์ ตัวละครกษัตริย์เป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญของการดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นเรื่องจนจบเรื่อง โดยเฉพาะการนำแนวคิดเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดเข้ามาเกี่ยวข้องกับ การบรรยายถึงตัวละครกษัตริย์อยู่ตลอดทั้งเรื่อง และในชาติสุดท้ายของตัวละครกษัตริย์นั้น มักจะสำเร็จเป้าสูงสุดในพุทธศาสนา กล่าวคือได้บวชในพุทธศาสนาแล้วได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์หรือบางกั จะได้เกิดเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตข้างหน้า ตัวละครกษัตริย์ มีลักษณะเป็นผู้ปกป้องรักษาบ้านเมือง และประชาชน ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรม การอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา การสร้างศาสนสถาน และการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ตัวละครกษัตริย์ที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ มีอยู่อย่างหลากหลายซึ่งสามารถสรุปรายชื่อของกษัตริย์ได้ดังต่อไปนี้

1. พระยาศรีโคตรบูรณ
2. พระยาทุกคะไหลน้ำ
3. พระยาทุกคะวงศา
4. พระยาไชยจักร

- | | |
|--|---------------------------|
| 5. พระยาเอกจักษ์ | 6. พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช |
| 7. พระยาภูษรประเทศ | 8. พระยาวงศา |
| 9. พระยาสุริยวงศาไชยจักรธรรมิกราชาเชษฐาธิราช | 10. ท้าวคำบาง |
| 11. พระยาจันทบุรีประสิทธิศักดิ์กะเทวะ | 12. พระยาจันทพานิช |
| 13. พระยาสุริยวงศาธรรมิกราชาเอกราช | 14. พระยาศรีธรรมณี |
| 15. พระยาโยธิกา | 16. พระยาสุริยวงศากุรุนทะ |
| 17. พระยาสาหลวงศากุรุนทะ | 18. พระยาอัทธมฝ่ายหน้า |
| 19. พระยาบุพพกุรุนทนารายณ์ | 20. พระยาสุรอุทก |
| 21. พระยาสุวรรณภิงคาร | 22. พระยาหลวงคำแดง |
| 23. พระยาอินทปัฐนคร | 24. พระยาจุลอินทปัฐนคร |
| 25. พระยาจุลณีพรหมทัต | 26. พระยาปุตตจุลณีพรหมทัต |
| 27. พระยามรูกนคร | 28. พระยาสุमितวงศา |
| 29. พระยาโพธิสารราช | 30. พระยาไชยเชษฐาธิราช |

นอกจากนี้ยังมีตัวละครที่เป็นคู่บุญบารมีของกษัตริย์ซึ่งจัดอยู่ในเชื้อพระวงศ์ของกษัตริย์เช่นกัน มีบทบาทเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือตัวละครกษัตริย์ให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น คอยให้คำปรึกษาในการดำเนินชีวิตของกษัตริย์ ตลอดถึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อการก่อกำเนิดในการสืบเชื้อสายในระบอบราชวงศ์ ตำนานอูรังคราตุ ปรากฏชื่อของพระเทวีอยู่อย่างหลากหลายซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

- | | |
|--------------------------------|----------------------|
| 1. พระนางนารายณ์เจงเวง | 2. นางเทวบุปผา |
| 3. นางราชเทวีพระยาอินทปัฐนคร | 4. นางปัจฉิมกุมารี |
| 5. นางอินทสว่างรัตนเกสิราชเทวี | 6. นางศรีรัตนราชเทวี |
| 7. นางมิ่งคลกตัณยู | 8. นางมุงคูลทะपालัง |

ตัวละครพราหมณ์ ตัวละครพราหมณ์เป็นตัวละครที่มีบทบาทในการทำพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา ทำนายเหตุการณ์บ้านเมืองทำนายความฝันรับใช้งานในราชสำนัก ในตำนานอูรังคราตุ ปรากฏตัวละครพราหมณ์อยู่จำนวน 5 คน ได้แก่

- | | |
|--------------------|---------------------|
| 1. มิ่งคลพราหมณ์ | 2. สิทธิพราหมณ์ |
| 3. จิตตวัฒนพราหมณ์ | 4. จุลมิ่งคลพราหมณ์ |
| 5. ไชยพราหมณ์ | |

ตัวละครพระอินทร์และเทวดา ตัวละครพระอินทร์และเทวดาเป็นตัวละครที่เป็นอมมุขย์ที่อยู่ในระบบความเชื่อแบบพระพุทธศาสนา มีบทบาทให้ความอารักษ์ต่อพระพุทธเจ้าหรืออารักษ์ต่อพระธาตุเจดีย์ ในตำนานอุรังคธาตุ ได้กล่าวถึงชื่อของพระอินทร์และเทวดาไว้อย่างหลากหลาย ได้ระบุชื่อของเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาบูชาพระอุรังคธาตุ และได้ทำหน้าที่ในการปกป้องรักษาประจำอยู่ในพื้นที่พระธาตุพนมแตกต่างกันออกไป บ้างก็ได้แกะสลักกลดลาย บ้างได้แสดงอาการถือเครื่องสักการะบูชาเข้ามาบูชาพระอุรังคธาตุ เป็นต้น ซึ่งเทวบุตรเทวดานั้นมีปรากฏชื่ออยู่เป็นจำนวนมากซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

- | | |
|--------------------------|------------------------|
| 1. วิสสุกรรมเทวบุตร | 2. จตุรงค์เทวบุตร |
| 3. วัสสวลาหกเทวบุตร | 4. นครันธรรพเทวบุตร |
| 5. ปัญจสิขเทวบุตร | 6. อังกูรเทวบุตร |
| 7. สุมิตตเทวบุตร | 8. สุวรเทวบุตร |
| 9. อากาศสังจารินิเทวบุตร | 10. อุทกเทวบุตร |
| 11. สุขันธเทวบุตร | 12. สุปตัญญูจิตเทวบุตร |
| 13. โธทนาคเทวบุตร | 14. อุชชกเทวบุตร |
| 15. สุขเทพเทวบุตร | 16. มัณชุกเทวบุตร |
| 17. อุลูกเทวบุตร | 18. มัญญกณขลิตเทวบุตร |
| 19. จตุรงค์อาวุธเทวบุตร | 20. อินทจิตตเทวบุตร |
| 21. มาตลีเทวบุตร | 22. อนุมาเทวบุตร |
| 23. นังคสารถิเทวบุตร | 24. สุปิยเทวบุตร |
| 25. มาคาริเทวบุตร | 26. นางโรหิณี |
| 27. นางสาววัตติเกสิ | 28. นางปติบุผา |
| 29. นางคันธาลวดี | 30. เทวทูตเทวบุตร |
| 31. สุริยเทวบุตร | 32. จันทรเทวบุตร |
| 33. สีสุนันทเทวบุตร | 34. สีมหามายาเทวบุตร |
| 35. วิสาขาเทวบุตร | 36. ธรรมกถิกเทวบุตร |
| 37. บุผาเทวบุตร | 38. อัคคิหุตตเทวบุตร |
| 39. ท้าวจตุโลกบาล | 40. วัฒนปทุมพะ |
| 41. ภูมปติรุทษา | 42. สรุทธกา |
| 43. โพธิรุทษปัตตะ | 44. สุนทรรณี |
| 45. วิจิตตเลขา | |

ตัวละครที่กล่าวมาขึ้นต้นนั้น เป็นตัวละครที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับ แต่อย่างไรก็ตาม อุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชา นวัตกรรม (แก้ว อุทุมมาลา) ได้มีการเพิ่มรายละเอียดของตัวละครซึ่งสามารถแบ่งตัวละครที่เพิ่มเข้ามาได้เป็น 3 จำพวกคือ

- 4.1.2.1 การเพิ่มตัวละครกษัตริย์
- 4.1.2.2 การเพิ่มตัวละครพระสงฆ์
- 4.1.2.3 การเพิ่มตัวละครผีมหีเสือกซ์

4.1.2.1 การเพิ่มตัวละครกษัตริย์

อุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชา นวัตกรรม (แก้ว อุทุมมาลา) ได้เพิ่มตัวละครกษัตริย์เข้ามาในเนื้อหา กล่าวคือนอกจากจะมีตัวละครกษัตริย์ที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น ยังมีตัวละครที่ปรากฏอยู่ในเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์หลังจากสมัยอาณาจักรล้านช้างเป็นต้นมา ตัวละครกษัตริย์ที่ได้เพิ่มเข้ามาในสมัยนี้จึงเป็นกษัตริย์ที่อยู่ในเมืองเวียงจันทน์เป็นสำคัญ เนื่องจากในสมัยนี้มีเหตุการณ์เกี่ยวข้องกับสงครามอยู่หลายครั้ง อีกทั้งเจ้าเมืองเวียงจันทน์มีความแตกแยกกันเอง การนำเสนอตัวละครกษัตริย์ในสมัยนี้จึงมีการนำเสนอตัวละครกษัตริย์ในแง่ของประวัติศาสตร์ที่มีการอพยพพลภัยหรือการต่อสู้กับภัยสงครามเป็นสำคัญ ส่วนการสร้างพระธาตุเจดีย์หรือการสร้างศาสนสถานนั้น เป็นบทบาทของพระสงฆ์ที่ได้บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์อยู่หลายครั้ง ซึ่งตัวละครกษัตริย์ที่เพิ่มเข้ามานั้น สามารถสรุปได้ดังนี้

1. พระเจ้านิกรกฎราช พระเจ้านิกรกฎราชเป็นกษัตริย์ผู้ปกครองเมืองมรุกขนครต่อจากพระยาสุมิตรธรรมวงศา เนื่องจากเป็นผู้ไม่อยู่ในศีลธรรม ทำผิดจารีตประเพณี ได้รื้อถอนเล็กละบ้านส่วยพระมหาธาตุเจ้าและเข้าโอกาส เก็บส่วยอากรเอามาเป็นส่วนแค้นและพระองค์ไม่ตั้งอยู่ในทศราชธรรม จนเป็นเหตุให้เมืองมรุกขนครต้องล่มสลาย ดังข้อความตัวอย่างในตอนหนึ่งว่า

“ครั้นอยู่มาประมาณพุทธศตวรรษได้ 500 วรรษ มีพญาองค์หนึ่งเป็นผู้ครองมรุกขนครองค์สุดท้าย ถ้านับลำดับวงศ์มาเป็นที 5 พระนามว่า “พระเจ้านิกรกฎราช” เกิดในวงศ์ตระกูลศรีโคตรบูรณหรือมรุกขนครนั้นแล แต่ว่าพญาเจ้าองค์นี้จิตใจกระด้างจากเผ่าพงศาแห่งตน เป็นมิจฉาทิฐิไม่เลื่อมใสในคุณแก้วทั้ง 3 ไม่ประพฤติตามจารีตประเพณีอันเป็นธรรมที่วงศ์กษัตริย์บรรพบุรุษไว้เคยทำมา ได้รื้อถอนเล็กละบ้านส่วยพระมหาธาตุเจ้าและเข้าโอกาสหยาดทานอันพญาสุมิตรธรรมวงศาหากได้สละให้เป็นทานแก่พระมหาธาตุเจ้านั้น เก็บส่วยอากรเอามาเป็นส่วนไฮแค้นและพระองค์ประพฤติผิดจากทศราชธรรม

ทั้งหลายประการต่าง ๆ ครั้นอยู่มาไม่นานเท่าไร มีชายผู้หนึ่งได้ปลาผาด่อน (ตะพานน้ำเผือก) มาฆ่าให้พญาเจ้าเสวย และชาวเมืองผู้มีเคราะห์กรรมอันทำไว้แต่ปางก่อนก็ยอมได้รับแจกเนื้อปลานั้นสู่คน เว้นไว้แต่ผู้ไม่มีบาปกรรมอันถ้อยช้า ครั้นตกละลาตรีคืนหนึ่ง เมืองพญาเจ้าอันชื่อว่ามรุกชนครนั้นก็หล่มเป็นบึงสืบมาจนบัดนี้”

(พระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 102)

2. พระนครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตรบูรณ พระนครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตรบูรณเป็นอีกตัวละครหนึ่งที่ได้เสนอไว้ในเนื้อหาของอรรถกนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ซึ่งเป็นตัวละครที่ถูกนำเสนอสืบเนื่องมาจากพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช แห่งอาณาจักรล้านช้าง ในเนื้อหาได้กล่าวถึงพระนครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตรบูรณ ได้บูรณปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุเป็นครั้งที่ 2 พร้อมทั้งก่อสร้างประตูกำแพงทั้ง 4 ด้าน ดังเนื้อหาความในตอนหนึ่งว่า

“ลุลศักราช 976 ปีกาบยี่ ตรงกับพุทธศักราช 2157 ปีขาล เจ้าพระยานครหลวงพิชิต ได้พร้อมด้วยเสนาอำมาตย์ ลงมาปฏิสังขรณ์ คือได้ถื่อชะทายพระธาตุทั้ง 4 ด้าน และสร้างกำแพงล้อมพระมหาธาตุ พร้อมทั้งได้ก่อสร้างประตูกำแพงชั้นกลาง 2 ประตู และเข้าใจเป็นกำแพงแก้วชั้นในและประตูทั้ง 4 นั้นด้วย ได้สร้างหอบูชาข้าวพระและแท่นบูชาทั้ง 4 ด้าน สร้างบริเวณวัดและกะต๊ิบ คือโบสถ์วิหารที่ก่ออิฐถือปูน”

(พระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 107)

พระนครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตรบูรณ จึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญผู้หนึ่งในการอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา ได้บูรณปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุเป็นครั้งที่ 2 ต่อจากสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ผู้แต่งตำนานอรรถกนิทาน (พระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) จึงได้นำเอาเรื่องราวของพระองค์มาเสนอไว้ในที่นี้ด้วย และได้ค้นพบศิลาจารึกของพระนครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตรบูรณ ที่มีข้อความกล่าวถึงการบูรณปฏิสังขรณ์ในครั้งที่ 2 นั้น พร้อมทั้งข้อความที่กล่าวถึงการสาปแช่งผู้ที่มีความโลภมารุกกล้าเอาที่ดินในพื้นที่พระมหาธาตุด้วย

3. พระเจ้าโพธิสารราช พระเจ้าโพธิสารราชเป็นพระโอรสของพระนครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตรบูรณ ในตำนานอรรถกนิทาน ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) นั้น ได้กล่าวถึงพระเจ้าโพธิสารราช ได้สืบราชสมบัติต่อพรจากพระนครหลวงพิชิตฯ ได้ยกฐานะวัดพระธาตุพนมขึ้นเป็นพระอารามหลวง ถึงฤดูทอดกฐินเจ้าเมืองจะลงมาทอดกฐินทุกปี

4. พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช อูรังคินิทาน ดำนานพระธาตุนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้นำเสนอเนื้อหาบางส่วนเกี่ยวกับพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช เป็นกษัตริย์เมืองเวียงจันทน์-ล้านช้าง (2197-2254) ดังปรากฏข้อความในตอนหนึ่งว่า

“จุลศักราช 1016 ปีกาบสง่า พุทธศักราช 2197 ปีมะเมีย จนถึง จุลศักราช 1073 ปีฮ้วงเม้า พุทธศักราช 2254 ปีเถาะ 58 ปี เป็นสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ครองเมืองเวียงจันทน์-ล้านช้าง นับลำดับมาแต่ชนบรมมหาราชเป็นกษัตริย์ล้านช้างองค์ที่ 53 เป็นพระมหากษัตริย์เวียงจันทน์องค์ที่ 12 พระองค์เป็นโอรสองค์น้อยของพระเจ้าต่อนคำ เมื่อขึ้นเสวยราชสมบัติแล้ว บรรดาพระเชษฐภคินีคือเจ้าขมภูและบุญชูได้หลบภัยไปอยู่ที่อื่น”

(พระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 110)

ในตำนานได้กล่าวถึงพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชไว้แต่เพียงเท่านี้ แล้วก็นำเนื้อหาในส่วนอื่นมาเสนอ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับพระราชครูหลวงโพนสะเม็ก (ขี้หอม) ซึ่งพระสงฆ์ที่มีบุญบารมีมาก ได้อพยพผู้คนและให้ความอุปถัมภ์คำชู่ในการลี้ภัยกับราชวงศ์ผู้ที่เป็นเชื้อสายของพระขมภู จนเป็นเหตุให้พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชผู้เป็นกษัตริย์ในเวลานั้นเกิดความระแวงแคลงใจต่อพระราชครูหลวงโพนสะเม็กเป็นอย่างมาก พระราชครูหลวงโพนสะเม็กจึงได้อพยพผู้คนลงมาอาศัยอยู่ในพื้นที่บริเวณพระธาตุนมและเป็นบุคคลสำคัญในการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุนม ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวต่อไป

5. พระมเหสีเจ้าขมภู ตัวละครพระมเหสีเจ้าขมภูเป็นตัวละครหนึ่งที่อยู่ในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช เจ้าเมืองเวียงจันทน์-ล้านช้าง ซึ่งในตำนานได้กล่าวถึงพระนางได้หลบภัยในขณะที่กำลังมีพระครรภ์อยู่ และได้พำนักอายุได้ 13 ปี ทรงพระนามว่า “เจ้าองค์หล่อ” มาพึ่งพระบารมีของพระราชครูหลวงโพนสะเม็ก (ขี้หอม) และพระเจ้าองค์หล่อนี้ ได้มีพระนามใหม่ว่า พระยาไชยองค์แฉหรือพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 กลับมาครองเมืองเวียงจันทน์ในภายหลัง ส่วนพระโอรสองค์เล็กทรงพระนามว่า “เจ้าหน่อกษัตริย์” และต่อมาทรงพระนามว่า “เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร” ได้ปกครองเมืองจำปาศักดิ์ในเวลาต่อมา

6. เจ้าองค์หล่อหรือพระยาไชยองค์แฉหรือพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น เจ้าองค์หล่อหรือพระยาไชยองค์แฉหรือพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 เป็นพระโอรสของ

พระเจ้าชมภู ที่พระมารดาได้นำไปฝากไว้กับพระราชครูหลวงโพนสะเม็ก (ชี้หอม) และท่านพระราชครูหลวงโพนสะเม็ก (ชี้หอม) เห็นว่าไม่ปลอดภัยจึงได้นำเอาไปพึ่งบารมีพระเจ้ากรุงเวียดนามเมืองเว้ที่ทอดหนึ่ง ดังข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ครั้งถึงแผ่นดินพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช เกิดจลาจลด้วยราชสมบัติ พระมเหสีเจ้าชมภูกำลังทรงพระครรภ์แก่อยู่ ได้พากุมารโอรสอายุ 13 ปี มีนามว่า “เจ้าองค์หล่อ” หนีไปพึ่งท่านพระครูโพนสะเม็กอยู่ ท่านเห็นว่าจะไม่ปลอดภัยจึงให้มหาดเล็กคนสนิทและศิษย์โยมมีแสนทิพย์นาบัว เป็นต้น พาเอาเจ้าองค์หล่อหนีไปพึ่งพระเจ้ากรุงเวียดนามเมืองเว้ ต่อมาภายหลังได้กลับมายึดและครองเมืองเวียงจันทน์อีก ได้พระนามใหม่ว่า “พระไชยองค์แฉว” บ้าง “พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2” บ้าง”

(พระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 111)

7. เจ้าหน่อกษัตริย์หรือเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร เจ้าหน่อกษัตริย์หรือเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรนี้เป็นพระโอรสของพระเจ้าชมภู ผู้เป็นพระอนุชาของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 พระมารดาได้นำไปพึ่งบารมีของพระราชครูหลวงโพนสะเม็กเช่นกัน และท่านพระราชครูหลวงโพนสะเม็กได้ให้ศิษย์โยมนำไปซ่อนตัวอยู่ที่ภูสง้อหอคำ ที่อยู่ลึกหลังเมืองเวียงจันทน์ และต่อมาเมื่อทรงเติบโตใหญ่แล้วได้เป็นกษัตริย์ปกครองเมืองจำปาศักดิ์ ดังข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ส่วนพระมเหสีของเจ้าชมภูมารดาเจ้าองค์หล่อนั้น ท่านพระครูโพนสะเม็กให้ศิษย์โยมนำไปซ่อนไว้ที่ภูสง้อหอคำ ที่อยู่ลึกจากฝั่งโขงเข้าไปทางหลังเวียงจันทน์ ต่อมาประสูติกุมารมีนามว่า “เจ้าหน่อกษัตริย์” ภายหลังมาได้รับอภิเษกเป็นเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรครองนครจำปาศักดิ์”

(พระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 112)

8. พระเจ้าชัยกุมาร พระเจ้าชัยกุมารเป็นพระโอรสของเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร กษัตริย์แห่งเมืองจำปาศักดิ์ ในตำนานได้กล่าวว่า เจ้าชัยกุมารได้ทะเลาะวิวาทกับเจ้าอุปราชธรรมเทโวพระอนุชา เกิดความปั่นป่วนในเมืองจำปาศักดิ์ ทำให้ผู้คนบางกลุ่มอพยพกลับคืนมาเมืองนครพนม ดังข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ลจุลศักราช 1120 ปีเปิกยี พุทธศักราช 2301 ปีขาล เจ้าชัยกุมารเจ้านครจำปาศักดิ์โอรสเจ้าสร้อยศรีสมุทร เกิดวิวาทกับเจ้าอุปราชธรรมเทโวพระอนุชา เกิดปั่นป่วนใน

นครจำปาศักดิ์ ชาวข้าโอกาสพระธาตุนมที่หนีลงไปอยู่นครจำปาศักดิ์แต่ก่อนนั้นได้พากันอพยพกลับคืนมาอยู่ธาตุนมบ้าง พากันค้างอยู่บ้านท่าสะโนและบ้านชะโนดบ้าง” (พระธรรมราชาอนุวัตร

(พระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 116)

9. พระวอพระตา อูรังคนิทาน ตำนานพระธาตุนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้กล่าวถึงพระวอพระตาเจ้าเมืองหนองบัวลำภู ได้รับกับพระเจ้าเมืองจันทน์และเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์ ดังข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ลจุลศักราช 1140 ปีเบิกเส็ด พุทธศักราช 2321 ปีจอ เกิดสงครามระหว่างเวียงจันทน์กับกรุงธนบุรี เกิดมาแต่เหตุพระวอกับพระตาเมืองหนองบัวลำภู วิวาทกับพระเจ้าเวียงจันทน์เจ้านายของตนแล้วได้อพยพครอบครัวสมัครพรรคพวกไปอาศัยอยู่แขวงนครจำปาศักดิ์ ภายหลังหมางใจกันกับพระเจ้านครจำปาศักดิ์ พระวอและพวกจึงได้ขอขึ้นไปอยู่กับพระเจ้ากรุงธนบุรี ต่อมาพระเจ้าเวียงจันทน์ให้กองทัพตามลงไปตีพวกพระวอที่บ้านดู่บ้านแกแขวงนครจำปาศักดิ์ พวกพระวอสู้ไม่ได้จึงไปขอทัพกรุงธนบุรีขึ้นไปช่วยกองทัพกรุงธนบุรีขึ้นมาทั้งทางน้ำและทางบกยึดได้นครจำปาศักดิ์และเวียงจันทน์”

(พระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 116-117)

10. เจ้าอนุเวียงจันทน์ เจ้าอนุเวียงจันทน์ ในที่นี้จะหมายถึง “เจ้าอนุวงศ์” ในตำนานอูรังคราตุได้กล่าวถึงพระอนุเวียงจันทน์ได้ทรงทำสะพานและถนนอิฐหน้าวัดพระธาตุนม ดังข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ลจุลศักราช 1169 ปีเมืองเม่า พุทธศักราช 2350 ปีเถาะ พระเจ้าเวียงจันทน์พร้อมกับเจ้าเมืองนครพนมและเจ้าเมืองมุกดาหาร ได้เสด็จมาและฉลองขัวคือถนนอิฐหน้าวัดลงไปทำน้ำ ถนนนี้ก่ออิฐตั้งแต่วัดถึงฝั่งโขง ที่ทำมีรูปเทพารักษ์ 2 ตน นั่งคุกเข่าทับเท้าทั้ง 2 อุ้มหม้อหรือถาดรูป ตั้งอยู่สองข้างทางเดิมผืนหน้าสู่น้ำโขง ชาวบ้านเรียกว่า “นางเทวา” เป็นรูปยักษ์ชายหญิง...”

(พระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 118)

เรื่องราวของอนุเวียงจันทน์นั้น ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ถูกจับตัวส่งไปที่กรุงเทพฯ จนทำให้บ้านเมืองที่อยู่ในช่วงนี้เกิดความโกลาหล แยกดินหนีเข้าป่า บางพวกก็ถูกจับตัวและส่งไปกรุงเทพฯ ดังข้อความในตอนหนึ่งว่า

“จุลศักราช 1188 ฮวยเส็ด ปีพุทธศักราช 2369 ปีจอ ในแผ่นดินรัชกาลที่ 3 กรุงเทพฯ เกิดจลาจลสงครามระหว่างเวียงจันทน์กับกรุงเทพฯ จนถึงศักราช 1190 ปีเบิก ใจ้ พุทธศักราช 2371 ปีจอ รวม 3 ปีจึงแล้กกัน เจ้าอนุเวียงจันทน์ที่ถูกชาวใต้จับได้ส่งลงไปกรุงเทพฯ บ้านเมืองไพรไทยทั้งหลายก็พากันตื่นแตกอพยพหลบภัย เข้าตงเข้าป่าหาลี้ซ่อน ส่วนที่ถูกกองทัพจับได้ส่งไปเมืองใดก็มีเป็นอันมากหลาย”

(พระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 119)

4.1.2.2 การเพิ่มตัวละครพระสงฆ์

การเพิ่มตัวละครพระสงฆ์ปรากฏอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) กล่าวคือพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้นำในการก่อสร้าง ต่อเติมศาสนสถาน วัดวาอาราม ตลอดถึงบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์ ซึ่งการเพิ่มตัวละครพระสงฆ์นั้น เริ่มตั้งแต่สมัยพระราชครูหลวงโพนสะเม็ก (ขี้หอม) ซึ่งร่วมสมัยเดียวกันกับพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชแห่งเวียงจันทน์ และมีพระสงฆ์ได้บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมเรื่อยมาไม่ได้ขาด ซึ่งการเพิ่มตัวละครพระสงฆ์เข้ามาในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้น สามารถสรุปตามยุคตามสมัยได้ดังต่อไปนี้

1. พระราชครูหลวงโพนสะเม็ก (ขี้หอม) ในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้นำเอาเรื่องราวของพระราชครูหลวงโพนสะเม็ก (ขี้หอม) มากเล่าไว้ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้ พระราชครูหลวงโพนสะเม็กนั้นเป็นพระสงฆ์ที่มีบุญบารมีมาก ท่านได้บวชในพระพุทธศาสนาตั้งแต่เป็นสามเณร เป็นผู้มีความรอบรู้ปัญญาดุริยคุณได้เรียนจบพระไตรปิฎกได้อย่างรวดเร็ว อีกทั้งเป็นผู้มีลักษณะพิเศษ เช่น ครั้นอายุครบอุปสมบทแล้ว จึงได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ พระอุปสมบทเสร็จแพ้กัลมลง พระรูปอื่นเปียกน้ำหมดแต่ท่านซึ่งเป็นพระใหม่ไม่เปียก ยิ่งเพิ่มความอัศจรรย์แต่คนทั้งหลายเป็นอันมาก ต่อมาได้มีผู้คนให้ความเคารพศรัทธาเป็นอันมาก ต่อมาท่านได้ให้ความอุปการะช่วยเหลือพระมเหสีเจ้าชมภูที่มาหลบซ่อนตัวอยู่ จนเป็นให้เจ้าเมืองจันทน์ในสมัยนั้นเกิดความระแวงใจ จึงได้อพยพผู้คนมาอาศัยอยู่ที่พระธาตุพนม และเป็นบุคคลที่สำคัญในการเป็นผู้นำบูรณปฏิสังขรณ์ต่อเติมยอดพระธาตุพนม เมื่อซ่อมพระธาตุเสร็จท่านจึงได้แบ่งผู้คนจำนวนหนึ่งให้อยู่ดูแลพระธาตุ อีกส่วนหนึ่งท่านพาอพยพลงไปถึงเมืองปันทายเพชร ประเทศ

กัมพูชา ภายหลังศิษย์โยมได้รับความเดือดร้อนเพราะเขมรเก็บส่วยค่าเข้าเมืองรุนแรง ท่านจึงได้พาอพยพกลับคืนมาอยู่ในเขตล้านช้างพักอาศัยที่เมืองเชียงแตง และเมืองโขง ต่อมาจึงได้มาพักอยู่ที่นครจำปาศักดิ์ เหตุที่ท่านเป็นผู้ที่ผู้คนให้ความเคารพศรัทธาเป็นจำนวนมากทำให้ผู้ปกครองเมืองเลื่อมใสในคุณธรรมของท่าน จึงพร้อมกันมอบอำนาจให้ท่านปกครองสืบมา ท่านได้ปกครองสมณชีพราหมณ์และประชาราษฎร์ในแขวงจำปาศักดิ์อยู่เย็นเป็นสุข ต่อมาในปีพุทธศักราช 2256 จึงได้อภิเษกให้เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรปกครองบ้านเมืองแทน ท่านเป็นผู้มีศีลจารวัตรและพรหมวิหารธรรมปฏิบัติสม่ำเสมอต่อประชาชน และสมณชีพราหมณ์ จึงได้เป็นที่เคารพสักการะของประชาชนทั่วไปทุกเพศทุกวัย ท่านจึงได้รับนามอีกนามหนึ่งว่า “ทานพระครูชี้ออม” สืบมาจนทุกวันนี้

2. พระครูลีทา ตั้งแต่สมัยพระราชครูหลวงโพนสะเม็ก (ชี้ออม) ได้บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมเป็นต้นมา จนถึงสมัยที่พระธาตุพนมตกอยู่ในความดูแลของรัฐไทยแล้วนั้น พระธาตุพนมไม่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์อีกเลย (ตั้งแต่ พ.ศ. 2235-2444) ต่อมา ในปี พ.ศ. 2444 พระครูลีทาเดินธุดงค์ผ่านมาได้จำพรรษาอยู่ที่ป่ารอบสระพังโบราณในบริเวณวัดพระธาตุพนม เห็นความเสื่อมโทรมขององค์พระธาตุ จึงเกิดความสลดใจใคร่ที่จะซ่อมแซม แต่มาคิดว่าอำนาจวาสนาของตนไม่เพียงพอ จึงแนะนำให้ทายกชาวพระธาตุให้ไปอาราธนานิมนต์ท่านพระครูวิโรจน์รัตโนบล มาเป็นประธานในการซ่อมแซมในครั้งนั้น

3. พระครูวิโรจน์รัตโนบล พระครูวิโรจน์รัตโนบลเป็นพระสงฆ์ที่มีบทบาทสำคัญในยุคแรก ๆ ที่พระธาตุพนมได้อยู่ในความดูแลของราชอาณาจักรไทย ต่อจากสมัยพระราชครูหลวงโพนสะเม็ก (ชี้ออม) ซึ่งว่างเว้นจากการบูรณปฏิสังขรณ์มาเป็นเวลา 209 ปี ในอรัญคณิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้กล่าวถึงประวัติของพระครูวิโรจน์ฯ เดิมท่านมีนามว่า บุญรอด สมจิตต์ เกิดที่จังหวัดอุบลราชธานี ก่อนอุปสมบทท่านเคยได้เรียนช่างมาก่อน ท่านอุปสมบทที่วัดมณี แล้วได้มาอาศัยอยู่วัดทุ่งศรีเมือง และต่อมาได้เป็นเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมืองนั้น ได้ศึกษาพระธรรมวินัยจากสำนักวัดมณีวัน ต่อมาได้เป็นพระครูพิทักษ์คณะเดช ครั้น พ.ศ. 2444 ได้ขึ้นมาซ่อมแซมพระธาตุพนมจากทายกที่ไปนิมนต์ และได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระครูวิโรจน์รัตโนบล เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานีท่านได้มรณภาพ ในวันที่ 1 ธันวาคม 2484 รวมอายุได้ 88 ปี ในด้านการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมนั้น ในช่วงแรก ๆ ที่มีการบูรณะนั้นมียุบสรรคมาก โดยเฉพาะชาวบ้านไม่ยอมให้ท่านซ่อมแซมเพราะมีความเชื่อว่าทำลายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในบริเวณพระธาตุ การซ่อมแซม รื้อถอนสิ่งต่าง ๆ หรือตัดต้นไม้ต้นโพธิ์ที่เกิดขึ้นตามบริเวณพระธาตุนั้นเป็นการลอกหนังพระเจ้าเป็นบาป เทพารักษ์พระบรมธาตุจะมารบกวนชาวบ้านให้ได้รับความเดือดร้อนด้วย ท่านพยายามอธิบายให้ชาวบ้านฟัง ก็ไม่ยอมให้ซ่อมแซม ต่อมามีการประชุมชาวบ้านอีกครั้ง ฝ่ายนางเทียมลูกผีเจ้า

เฮือน 3 คนเข้าสิง บ่นว่าคุดาฆาตมาดโทษหัวหน้าชาวบ้านผู้ขัดขวางคัดค้านมิให้ท่านพระครูซ่อมพระธาตุ เป็นต้นว่า “อ้ายไต้มนับจางขัดขวางเจ้ากุ่มให้ซ่อมแซมพระธาตุ กูจะหักคอมัน ท่านอยากทำก็ปล่อยให้ทำเป็นไร สู่จะไปขัดขึ้นท่านทำไม แม้แต่กูเองก็ยกกลัวท่าน” จากนั้นชาวบ้านจึงยอมให้ท่านได้ซ่อมแซมพระธาตุได้ งานที่พระครูวิโรจน์ฯ ทำในครั้งนี่ คือได้เซาะชะทายพระธาตุ กำจัดต้นไม้ต้นหญ้าที่เกาะจับอยู่ออกไป แล้วถือปูนใหม่แต่กุ่มถ้วน 3 ลงไปจนถึงพื้นระดับกระจกปิดทองประดับดอกที่ทำด้วยดินเผา ติดแผ่นจังกะทองคำที่ยอดพระธาตุ ซ่อมกำแพงชั้นกลางก่อเพิ่มให้สูงขึ้นอีก 1 แขนและถือปูนใหม่ (พระธรรมราชา นวัตกรรม (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 124-126)

4. พระอุปฌาย์ทา ในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชา นวัตกรรม (แก้ว อุทุมมาลา) ได้กล่าวไว้ว่าปีพุทธศักราช 2454 พระอุปฌาย์ทา เจ้าอาวาสในเวลานั้น ได้นำประชาชนให้รื้อกองอิฐปูนซากหอพระแก้วออก แล้วก่อสร้างขึ้นใหม่ ตัดระเบียงรอบออกยื่นเข้าเอาเฉพาะตัววิหารเดิม สร้างด้วยเงินทุนที่เหลือจากท่านพระครูวิโรจน์ฯ มาซ่อมพระธาตุพนมครั้งแรก ใน พ.ศ. 2444 นั้น และได้เรียกรายจากผู้มีจิตศรัทธาบางส่วน ดังนั้น พระอุปฌาย์ทา จึงเป็นพระสงฆ์ที่มีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้นำสร้างบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุต่อจากพระครูวิโรจน์ฯ

5. พระครูปลัดจันทิ พระครูปลัดจันทิก็เป็นพระสงฆ์อีกรูปหนึ่งที่มีบทบาทในการซ่อมแซมพระธาตุพนม ในตำนานได้กล่าวว่า ในปี พ.ศ. 2456 พระปลัดจันทิ ชาวเมืองกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ได้เดินธุดงค์มากับคณะภิกษุหลายรูปมาพักอาศัยอยู่ที่วัดพระธาตุพนม ท่านได้เห็นกำแพงชำรุดทรุดโทรมมากก็เกิดความสังเวชใจ จึงได้ชักชวนทายกทายิกาชาวธาตุพนมก่อสร้างขึ้นใหม่จนสำเร็จ

6. พระครูศีลาภีรัตหรือพระครูหมี พระครูศีลาภีรัตเป็นพระสงฆ์สำคัญอีกรูปหนึ่งได้ถูกนำมาเสนอไว้ในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชา นวัตกรรม (แก้ว อุทุมมาลา) เช่นกัน ในตำนานได้กล่าวถึงประวัติของพระครูศีลาภีรัตไว้ว่า พระครูศีลาภีรัต นามเดิม หมี นามสกุล บุปผาชาติ เกิด ณ บ้านหนองหอยท่า ตำบลธาตุพนม เป็นบุตรของนายจันทร์เทศ และนางสุชาดา ได้อุปสมบท ณ วัดพระธาตุพนม ต่อมาได้จาริกไปศึกษาธรรมวินัย ภายหลังไปอยู่จังหวัดเลย แล้วได้กลับมาเป็นเจ้าอาวาสที่วัดพระธาตุพนม เมื่อ พ.ศ. 2458 และได้บำเพ็ญประโยชน์ในการก่อสร้างบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระธาตุพนม เช่น ในปี 2465 ได้รื้อโรงอุโบสถหลังเดิม แล้วก่อสร้างใหม่ ก่ออิฐถือปูนมุงกระดาน ซ่อฟ้าและนาคบ้านลมเป็นปูนปั้นหลบหลังใช้ปูนเช่นเดียวกัน พื้นปูกระเบื้องลายซ้อจากช่างอ่อน ช่างบนตีเพดาน ฝาผนังเขียนภาพพุทธประวัติและเรื่องลักษณะวงศ์, ในปี พ.ศ.

2466 ได้สร้างโรงธรรมใหม่, พ.ศ. 2467 ก่อสร้างซุ้มประตู, พ.ศ. 2470 ขยายถนนอิฐลงท่า (ข้าวสะพาน) เป็นต้น

7. พระพนมเจดียนุรักษ์ (แก้ว อุทุมมาลา) พระพนมเจดียนุรักษ์ (แก้ว อุทุมมาลา) นั่นก็คือพระธรรมราชานุวัตร ผู้เรียบเรียงอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) นั่นเอง กล่าวคือเมื่อหมดยุคของพระครูศิลาภิรัตแล้ว พระพนมเจดียนุรักษ์ (แก้ว อุทุมมาลา) ได้เป็นเจ้าของอาวาสและเจ้าคณะอำเภอต่อมา ได้มีเหตุการณ์หลายอย่างเกิดขึ้นในยุคนี้ เช่น สร้างวิหารครอบรอบวัด กรมศิลปากรซ่อมพระธาตุพนมใหม่ ปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ และรื้อก่อกำแพงแก้วชั้นที่ 2 เป็นต้น

4.1.2.3 การเพิ่มตัวละครผีมหีเสกข์

ในตำนานอุรังคธาตุ กล่าวถึงพระอินทร์เทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาปกป้องรักษาบูชาองค์พระธาตุพนมดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น อุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้เพิ่มตัวละครผีมหีเสกข์ ซึ่งก็เป็นเทวารักษ์องค์หนึ่งที่อยู่รักษาดูแลองค์พระธาตุพนมเช่นกัน ซึ่งผีมหีเสกข์นั้นเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ผีเจ้าเฮือน 3 องค์ ในตำนานอุรังคธาตุ ผีเจ้าเฮือน 3 องค์นั้น ประกอบด้วย

1. ทักขิณรัฐธา (เจ้าเมืองขวา)
2. สหัสสรรัฐธา (เจ้าแสนเมือง)
3. นาคกุณฐวิถถาร (เจ้าโถ่งกว้าง)

ตัวละครผีมหีเสกข์หรือผีเจ้าเฮือน 3 องค์นั้น ได้ปรากฏในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) เป็นตัวละครที่ในระบบความแบบดั้งเดิมที่มีความผูกพันอยู่ความเชื่อของท้องถิ่น หากพิจารณาจากเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุฉบับอื่น ๆ พบว่าไม่ได้มีกล่าวถึงตัวละครผีมหีเสกข์หรือผีเจ้าเฮือนทั้ง 3 องค์นั้นไว้เลย หากแต่เป็นการนำเสนอตัวละครฝ่ายพระพุทธศาสนา ทั้งตัวละครที่เป็นเทวดา พระอินทร์ พระพรหมณ์หรือตัวละครสำคัญ ๆ ทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น และมีการผสมกับตัวละครฝ่ายความเชื่อดั้งเดิม ได้แก่ ตัวละครพญานาคเป็นสำคัญ โดยไม่ได้มีการกล่าวถึงตัวละครผีเจ้าเฮือน 3 ไว้เลย ดังนั้นการเพิ่มตัวละครผีเจ้าเฮือน 3 จึงลักษณะการผสมผสานกันระหว่างตัวละครแบบความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่นกับตัวละครทางพระพุทธศาสนาขึ้นมาภายหลัง และในเนื้อหาของอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ก็ได้ผูกโยงเรื่องราวของผีเจ้าเฮือน 3 เพิ่มในเหตุการณ์ที่ผีเจ้าเฮือน 3 มาเข้าสิงร่างนางเทียมดูว่ากล่าวผู้ที่ห้ามไม่ให้พระครูวิโรจน์ฯ ได้บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุ

พนมด้วย แต่อย่างไรก็ตาม การเพิ่มตัวละครดังกล่าวก็ไม่ได้สร้างตัวละครขึ้นมาใหม่ทุกตัวละคร หากแต่มีการหยิบยืมตัวละครที่มีอยู่แล้วให้เหมือนกับตัวละครในตำนานอุรังคธาตุฉบับอื่น ๆ ในเหตุการณ์ว่าด้วยเรื่องราวที่เวทจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาปกป้องรักษาบูชาองค์พระธาตุพนม อันสื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันระหว่างตัวบทของตำนานอุรังคธาตุด้วยกันเองที่ได้มีการหยิบยืมเนื้อหาจากตัวบทของตำนานอุรังคธาตุฉบับอื่นเข้ามาผสมผสานกับตัวบทในเนื้อหาของอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) โดยการเพิ่มตัวละครที่ผูกติดอยู่กับระบบความเชื่อของผู้คนในท้องถิ่นที่มีความเชื่อเกี่ยวกับผีเทวาอารักษ์อยู่แล้ว ทั้งนี้การสร้างสรรควรรณกรรมทางพระพุทธศาสนานั้นถึงแม้จะให้ความสำคัญกับตัวละครทางพระพุทธศาสนาก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถที่จะปฏิเสธได้ว่าตัวละครฝ่ายความดั้งเดิมก็มีบทบาทสำคัญเช่นกันแต่จะตกอยู่ในภายใต้อิทธิพลทางพระพุทธศาสนาเสมอ โดยการผสมกลมกลืนเข้ากับตัวละครฝ่ายพระพุทธศาสนาได้อย่างลงตัว ดังนั้นตัวละครในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมจึงเป็นเพียงผู้ปกป้องรักษาดูแลรักษาบรรพบุรุษพระพุทธศาสนาร่วมกับตัวละครฝ่ายพระพุทธศาสนา

การเพิ่มตัวละครฝ่ายความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีเทวาอารักษ์ที่มีเนื้อหากว่าถึงผีมหาลักษ์หลักเมือง 3 ตน หรือผีเจ้าเฮือน 3 ตน ที่ปรากฏในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) จึงเป็นการเพิ่มเติมรายละเอียดเนื้อหาเพื่อให้สอดคล้องกับระบบความเชื่อในท้องถิ่นผ่านตัวละครที่มีการผสมผสานกันระหว่างตัวละครฝ่ายความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา แต่อย่างไรก็ตามการเพิ่มรายละเอียดของตัวละครดังกล่าวไม่ได้ปราศจากการนำเสนอตัวบทอื่นที่อยู่ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุด้วยกันเอง หากแต่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับตัวบทอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ในกรณีนี้ เพื่อให้เห็นการเพิ่มรายละเอียดของตัวละครเข้ามาในเนื้อหาของอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ผู้วิจัยจึงได้ยกตัวอย่างเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุฉบับอื่นที่ไม่ได้ระบุตัวละครผีมหาลักษ์ กับอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ที่มีการเพิ่มตัวละครผีมหาลักษ์ เพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของตัวบทตำนานอุรังคธาตุด้วยกันเองซึ่งสามารถแสดงเป็นตารางเปรียบเทียบเนื้อหาทั้ง 2 ตัวบทได้ดังต่อไปนี้

พนม ปณ ทัต ชเว

ตาราง 3 เปรียบความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทว่าด้วยตัวละครมีมหลักซ์



จากตารางข้างต้นนี้ ตัวบทที่ไม่ปรากฏเนื้อหาตัวละครพิมพ์เหล็กข์ ได้แก่ เนื้อหาในอุรังคราตุ(ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 อุรังคราตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 อุรังคราตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537 ตำนานอุรังคราตุ ฉบับอุรังคราตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และนิทานอุรังคราตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน และตัวบทที่ได้เพิ่มเนื้อหาตัวละครพิมพ์เหล็กข์ ได้แก่ เนื้อหาในอุรังคราตุ ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา)

การเพิ่มตัวละครที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้น ได้แสดงความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันของตัวบทในตำนานอุรังคราตุด้วยกันเองอันสะท้อนให้เห็นถึงความต่อเนื่องกันในเนื้อหาของตำนานอุรังคราตุที่มีเนื้อหาเป็นเพียงเรื่องเล่าทางตำนาน เมื่อเนื้อหาในตำนานอุรังคราตุจากตัวบทของตำนานอุรังคราตุฉบับหนึ่งได้เดินทางไปสู่ตัวบทของตำนานอุรังคราตุอีกฉบับย่อมมีการเพิ่มเสริมเติมแต่งเนื้อหาให้มีชีวิตชีวามากยิ่งขึ้น จากเนื้อหาที่เป็นเพียงตำนานว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพระธาตุไปสู่เรื่องราวอันเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติพระธาตุพนม ซึ่งการสร้างสรรคัวรรณกรรมที่เป็นตำนานจากเรื่องราวในอดีตมาสู่ความเป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้น ได้มีการเพิ่มตัวละครที่เป็นตัวละครที่ให้ความชัดเจนด้านประวัติความเป็นมา ทั้งนี้ได้เพิ่มตัวละครที่เป็นกษัตริย์ พระสงฆ์ และตัวละครที่เป็นพิมพ์เหล็กข์ ซึ่งจากตำนานอุรังคราตุฉบับดั้งเดิมไม่ว่าจะเป็นตำนานอุรังคราตุ ฉบับกรมศิลปากรหรือตำนานอุรังคราตุฉบับลาว ของอุดร จันทวัน นั้นเป็นเพียงตัวละครที่อยู่ในตำนานที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทางประวัติศาสตร์ แต่การเพิ่มตัวละครเข้ามาในเนื้อหาของอุรังคราตุ ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นตำนานทางประวัติศาสตร์อันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระธาตุของชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มีชีวิตชีวาที่สามารถจับต้องได้ทางประวัติศาสตร์ แต่อย่างไรก็ตามการเพิ่มตัวละครเข้ามาในเนื้อหาของอุรังคราตุ ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้มีเพิ่มตัวละครใหม่รักษาตัวละครเก่าอย่างประสมกลมกลืนกัน อันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันของตัวบทในตำนานอุรังคราตุด้วยกันเอง ไม่ว่าจะเป็นตัวละครกษัตริย์ ตัวละครพระสงฆ์ตลอดถึงตัวละครผีอารักษ์ที่มีเนื้อหาสืบเนื่องมาจากตัวละครในตำนานอุรังคราตุเดิมที่มีอิทธิพลมาสู่ตัวบทในตำนานอุรังคราตุอีกฉบับที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ เช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงการหยิบยืมถ่ายโอนตัวบทด้านตัวละครให้กันและกันอยู่

ดังนั้นการเพิ่มความในเนื้อหาของตำนานอุรังคราตุ ไม่ว่าจะเป็นการเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาที่มีการเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์หรือจะเป็นรายละเอียดเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุ ตลอดถึงการเพิ่มรายละเอียดของตัวละครเข้ามาในเนื้อหาของตำนานอุรังคราตุนั้นได้มีการถ่ายโอนข้อมูลเนื้อหาของตัวบทด้วยกันเอง

กล่าวคือวรรณกรรมเรื่องหนึ่ง ๆ เมื่อมีการเดินจากตัวบทหนึ่งไปสู่อีกตัวบทหนึ่งย่อมมีการถ่ายโอนข้อมูลซึ่งกันและกันโดยการเพิ่มเสริมแต่งเนื้อหาให้มีเนื้อหาแตกต่างกันออกไปอันสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของตัวบทที่ได้มีการหยิบยืมเนื้อหาของกันและกัน เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุก็เช่นกันได้มีการหยิบยืมถ่ายโอนเนื้อหาซึ่งกันและกันอยู่โดยเฉพาะอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ที่ได้มีการหยิบยืมเนื้อหาบางส่วนมาจากตำนานอุรังคธาตุ ฉบับกรมศิลปากร และมีการเพิ่มเนื้อหาบางส่วนเข้ามาให้มีสำนวนเนื้อหาที่มีลักษณะเฉพาะของตน โดยเฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เรื่องราวเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม ตลอดจนการเพิ่มตัวละครท้องถิ่นที่เป็นตัวละครพระสงฆ์ ตัวละครกษัตริย์ และตัวละครผีมหีเสกข์ที่เป็นเทวอารักษ์เข้ามาในเนื้อหาของอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา)

4.2 ความสัมพันธ์ด้านการลดความในเนื้อหา

ความสัมพันธ์ด้านการลดความในเนื้อหาในที่นี้หมายถึงความสัมพันธ์กันของเนื้อหาที่มีการลดความของเนื้อหาบางส่วนออก ทำให้ข้อความในเนื้อหาน้อยลง แต่ยังคงเนื้อหาหลักเอาไว้อยู่ ถึงแม้เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับ จะมีเนื้อหาโดยรวมคล้ายคลึงกัน ทั้งที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ส่วน คือศาสนานครนิทาน กล่าวถึงเรื่องราวการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าในชุมชนลุ่มน้ำโขง ปาตลักษ์ชนนิทาน กล่าวถึงเรื่องราวการประทับรอยพระพุทธบาท และอุรังคธาตุนิทาน กล่าวถึงเรื่องราวการประดิษฐานอุรังคธาตุหรือพระธาตุหน้าอกของพระพุทธเจ้าหรือพระบรมสารีริกธาตุส่วนอื่น ๆ เป็นสำคัญ ดังที่กล่าวได้แล้วข้างต้นนั้น แต่อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในเนื้อหาอย่างละเอียดแล้ว พบว่าเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุนั้นมีการลดเนื้อหาบางส่วนให้น้อยลง ดังนั้น การศึกษาเกี่ยวกับการลดความในเนื้อหานั้น ผู้วิจัยจะศึกษาคุณภาพของเนื้อหาที่มีการลดความในลักษณะใดบ้าง ซึ่งจากการศึกษาพบว่าการลดความในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้น จะมีทั้งการลดความแบบการตัดเนื้อหาบางตอนของตำนานอุรังคธาตุออก เป็นการได้ตัดเรื่องราวของเนื้อหาบางตอนออกทั้งหมด อีกทั้งยังมีการลดความแบบการสรุปเนื้อหา โดยการลดความแบบย่อความแต่ยังคงเนื้อหาหลักเอาไว้อยู่ ทั้งนี้ผู้วิจัยจึงได้แบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น 2 ประเด็นคือ

4.2.1 การลดความแบบตัดเนื้อหา

4.2.2 การลดความแบบสรุปเนื้อหา

4.2.1 การลดความแบบตัดเนื้อหา

การลดความแบบตัดเนื้อหาในที่นี้หมายถึงการลดความในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ โดยการตัดเนื้อหาบางตอนออกทั้งหมด กล่าวคือตำนานอุรังคธาตุบางฉบับจะไม่มี การนำเสนอเรื่องราวที่ถูกตัดเนื้อหาออก หากเนื้อหาที่ถูกตัดออกดังกล่าวจะปรากฏในตำนานอุรังคธาตุอีกฉบับหนึ่ง ทำให้เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุบางฉบับได้ถูกตัดทอนเนื้อหาบางตอนออก โดยมีการลดเรื่องให้น้อยลง ดังนั้นการลดความแบบตัดเนื้อหานี้ จะตัดเนื้อหาบางตอนออกทั้งหมด ซึ่งตำนานอุรังคธาตุที่มีลดความแบบการตัดเนื้อหาบางตอนออกทั้งหมดนั้น จากการศึกษาเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับ พบว่ามีการลดความแบบตัดเนื้อหาในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ที่มีการตัดเนื้อหาเกี่ยวกับตำนานปรัมปราออกทั้งหมด ได้แก่ ตัดเนื้อหาในตอนพระยาศรีโคตรบูรณกลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช ตัดเนื้อหาในตอนตำนานพระปรเมศวรตั้งพระพานให้เป็นใหญ่ ตัดเนื้อหาในตอนตำนานเนื้อหาตำนานนิทานแม่น้ำ ตัดเนื้อหาในตำนานเมืองหนองหานหลวงเมืองหนองหานน้อย เหลือไว้แต่เนื้อหาที่เป็นตำนานเกี่ยวกับการเรื่องราวพระบรมสารีริกธาตุล้วน ๆ ซึ่งมีเรื่องราวที่ประกอบด้วย การเสด็จมาของพระเจ้า แล้วทรงพุทพยากรณ์ และทรงประทับรอยพระพุทบาท เรื่องราวการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และเรื่องราวเกี่ยวกับการสร้างหรือการปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุเป็นสำคัญ กล่าวคือ

เนื้อหาในตอนพระยาศรีโคตรบูรณกลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชแล้ว ทรงเสวยราชสมบัติในเมืองร้อยเอ็ดประตุนั้น ตำนานอุรังคธาตุทุกฉบับ ยกเว้นอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) จะกล่าวเนื้อหาไว้ต่อจากเหตุการณ์ในตอนพระอินทร์และเทวดาลงมาสักการบูชาพระอุรังคธาตุ แล้วได้กล่าวถึงเนื้อหาในตอนพระสุริยวงศาธรรมิกราชทรงเสวยราชสมบัติในเมืองร้อยเอ็ด ส่วนเนื้อหาเกี่ยวกับตำนานปรัมปรา นั้น ในตำนานอุรังคธาตุ ฉบับอุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน นั้น ได้นำเอาเนื้อหาที่เป็นตำนานปรัมปราทั้ง 3 เรื่องมากล่าวรวมไว้ในตอนต้นของเรื่องก่อนที่จะเข้าสู่เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุซึ่งเป็นเนื้อหาหลัก

ส่วนอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2483 อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537 นั้นได้นำเนื้อหาของตำนานปรัมปราแบ่งแยกเนื้อหาออกจากกัน โดยนำเนื้อหาของตำนานปรัมปรา แต่ละเรื่องได้นำไปแทรกไว้ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุในเหตุการณ์ตอนต่าง ๆ กล่าวคือเมื่อกล่าวเนื้อหาหลักของตำนานอุรังคธาตุถึงเหตุการณ์ตอนใดที่มีความเชื่อมโยงกับเนื้อหาของตำนานปรัมปรา ก็ได้นำเอาตำนานปรัมปราเรื่องนั้นเข้าไปแทรกไว้ปะปนกับเนื้อหาตำนานอุรังคธาตุ ได้แก่ ตำนานพระปรเมศวร

ตั้งพระพานให้เป็นใหญ่ ได้แทรกอยู่ในเนื้อหาของเหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าเสด็จมายังภูกุเวียนเพื่อโปรดสุวรรณนาคและพุทธรูปापानาค แล้วได้นำเอาตำนานเรื่องราวเกี่ยวกับสุวรรณนาคต่อสู้กับพระปรเมศวร เมื่อพระปรเมศวรชนะสุวรรณนาคแล้วได้ตั้งพระพานให้เป็นใหญ่ ขณะที่ตำนานนิทานแม่น้ำตำนานเมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย ได้แทรกอยู่ในเนื้อหาหลักในตอนพระยาศรีโคตรบูรณ์กลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช กล่าวคือหลังจากมีการนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชครองเมืองสาเกตนครหรือเมืองร้อยเอ็ดประตุแล้วในช่วงท้ายของเรื่องก็ได้กล่าวถึงการกำเนิดของเมืองโบราณต่าง ๆ ที่มีลักษณะเป็นตำนานปรัมปรา จากนั้นจึงได้มีการกล่าวถึงตำนานนิทานแม่น้ำ ตำนานเมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย เมื่อกล่าวตำนานปรัมปราจบแล้ว จึงได้เข้าสู่เนื้อหาหลักของตำนานอุรังคธาตุที่มีเรื่องราวกล่าวถึงพระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด ดังที่ได้กล่าวไว้ในโครงเรื่องเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุข้างต้นแล้วนั้น ทั้งนี้หากนำโครงเรื่องทั้ง 3 แบบมาเปรียบเทียบกันจะทำให้เห็นถึงการลดความแบบตดเนื้อหาออกจากอุรังคินิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ซึ่งสามารถแสดงเป็นตารางเปรียบเทียบโครงเรื่องของเนื้อหาตำนานอุรังคธาตุ โดยแบ่งเป็น 3 โครงเรื่องได้ดังต่อไปนี้

ตาราง 4 เปรียบเทียบโครงเรื่องเนื้อหา

โครงเรื่องแบบที่ 1	โครงเรื่องแบบที่ 2	โครงเรื่องแบบที่ 3
1. พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบโลกลุ่มแม่น้ำโขง 2. พุทธพยากรณ์เหตุการณ์บ้านเมือง 3. พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธบาทในลุ่มแม่น้ำโขง - เสด็จเมืองศรีโคตรบูรณ์ - เสด็จเมืองหนองหานหลวง - เสด็จภูกุเวียน - แทรกตำนานปรัมปรา : พระปรเมศวรตั้งพระพานเป็นใหญ่ - เสด็จดอยนันทกักริ 4. พระพุทธเจ้าเสด็จกลับพระเชตะวันมหาวิหาร 5. พระพุทธเจ้าปรินิพพาน 6. อัญเชิญพระอุรังคธาตุมาสู่ภูกำพร้าว้า 7. พระยาทั้ง 5 ก่ออุโมงค์อุรังคธาตุ	1. ตำนานปรัมปรา - ตำนานนิทานแม่น้ำ - ตำนานเมืองหนองหาน - ตำนานพระปรเมศวรตั้งพระพานเป็นใหญ่ 2. พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบโลกลุ่มแม่น้ำโขง 3. พุทธพยากรณ์เหตุการณ์บ้านเมือง 4. พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธบาทในลุ่มแม่น้ำโขง - เสด็จเมืองศรีโคตรบูรณ์ - เสด็จเมืองหนองหานหลวง - เสด็จภูกุเวียน - เสด็จดอยนันทกักริ 5. พระพุทธเจ้าเสด็จกลับพระเช	1. เกริ่นนำประวัติศาสตร์เมืองโบราณ 2. พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบโลกลุ่มแม่น้ำโขง 3. พุทธพยากรณ์เหตุการณ์บ้านเมือง 4. พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธบาทในลุ่มแม่น้ำโขง - เสด็จเมืองศรีโคตรบูรณ์ - เสด็จเมืองหนองหานหลวง - เสด็จภูกุเวียน - เสด็จดอยนันทกักริ 5. พระพุทธเจ้าเสด็จกลับพระเชตะวันมหาวิหาร 6. พระพุทธเจ้าปรินิพพาน 7. อัญเชิญพระอุรังคธาตุมาสู่ภู

<p>8. พระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาบูชาพระอู่รังคธาตุ</p> <p>9. พระยาศรีโคตรบูรณกลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช</p> <ul style="list-style-type: none"> - แทรกตำนานนิทานแม่น้ำ - แทรกตำนานเมืองหนองหาน <p>10. พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด</p> <p>11. พระยาสุริยวงศากลับชาติมาเกิด</p> <p>12. พญานาคช่วยเหลือบุรีจันอ้วยล้วย</p> <p>13. พระยาสุมิตธรรมวงศา ราชากิเชกพระยาจันทบุรี</p> <p>14. พระยาจันทบุรีสร้างพระธาตุเจดีย์</p> <p>15. พระยาสุมิตธรรมวงศาสถาปนาพระอู่รังคธาตุและถวายข้าโอกาส</p> <p>16. การแต่งหรือสร้างตำนานอู่รังคธาตุ</p> <p>17. พระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์วัดวาอาราม และถวายข้าโอกาส</p>	<p>ตวันมหาวิหาร</p> <p>6. พระพุทธเจ้าปรินิพพาน</p> <p>7. อัญเชิญพระอู่รังคธาตุมาสู่ภูเก้าพร้าว</p> <p>8. พระยาทั้ง 5 ก่ออุโมงค์อู่รังคธาตุ</p> <p>9. พระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาบูชาพระอู่รังคธาตุ</p> <p>10. พระยาศรีโคตรบูรณกลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช</p> <p>11. พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด</p> <p>12. พระยาสุริยวงศากลับชาติมาเกิด</p> <p>13. พญานาคช่วยเหลือบุรีจันอ้วยล้วย</p> <p>14. พระยาสุมิตธรรมวงศา ราชากิเชกพระยาจันทบุรี</p> <p>15. พระยาจันทบุรีสร้างพระธาตุเจดีย์</p> <p>16. พระยาสุมิตธรรมวงศาสถาปนาพระอู่รังคธาตุและถวายข้าโอกาส</p> <p>17. การแต่งหรือสร้างตำนานอู่รังคธาตุ</p> <p>18. พระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์วัดวาอาราม และถวายข้าโอกาส</p> <p>19. ธาตุหั่วอก (ตำนานอู่รังคธาตุขนาดสั้น)</p>	<p>เก้าพร้าว</p> <p>8. พระยาทั้ง 5 ก่ออุโมงค์อู่รังคธาตุ</p> <p>9. พระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาบูชาพระอู่รังคธาตุ</p> <p>10. พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด</p> <p>11. พระยาสุริยวงศากลับชาติมาเกิด</p> <p>12. พญานาคช่วยเหลือบุรีจันอ้วยล้วย</p> <p>13. พระยาสุมิตธรรมวงศา ราชากิเชกพระยาจันทบุรี</p> <p>14. พระยาจันทบุรีสร้างพระธาตุเจดีย์</p> <p>15. พระยาสุมิตธรรมวงศาสถาปนาพระอู่รังคธาตุและถวายข้าโอกาส</p> <p>16. การแต่งหรือสร้างตำนานอู่รังคธาตุ</p> <p>17. แทรกเรื่องราวการล่มสลายของเมืองมรุกขนคร</p> <p>18. พระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์วัดวาอาราม และถวายข้าโอกาส</p> <p>19. การปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมครั้งที่ 2</p> <p>20. การปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมครั้งที่ 3 (ราชครูหลวงโพนสะเม็ก)</p> <p>21. การปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมครั้งที่ 4 ไทยสยามบำรุง (พระครูวิโรจน์รัตโนบล)</p>
---	--	--

จากตารางข้างต้นนี้ โครงเรื่องแบบที่ 1 หมายถึงโครงเรื่องของอู่รังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2483, อู่รังคธาตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม 2521, อู่รังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537 และโครงเรื่องแบบที่ 2 หมายถึงโครงเรื่องของอู่รังค

ธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน ส่วนโครงเรื่องแบบที่ 3 หมายถึงอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา)

จากการเปรียบเทียบโครงเรื่องเนื้อหาที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นว่าอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) นั้น ได้มีการลดหรือตัดเรื่องย่อย ๆ เกี่ยวกับตำนานปรัมปราออกจากเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุฉบับอื่น ๆ เนื้อหาของอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) จึงมีการลดความแบบตัดเนื้อหาที่เป็นส่วนของเรื่องราวเกี่ยวกับตำนานปรัมปราออกทั้งหมด หากแต่มีการเพิ่มเนื้อหาที่เป็นส่วนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือเนื้อหาเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุหรือวัดวาอารามต่าง ๆ เข้ามาดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น ในส่วนของการลดความแบบการตัดเนื้อหานั้น ได้มีการตัดเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวที่เป็นตำนานปรัมปรา อันได้แก่ การตัดเนื้อหาในตอนพระปรเมศวรตั้งพระพานให้เป็นใหญ่ ตัดเนื้อหาในตอนพระยาศรีโคตรบูรณกลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชครองเมืองร้อยเอ็ดประตู ตัดเนื้อหาในตอนตำนานนิทานแม่น้ำ และตัดเนื้อหาในตอนตำนานเมืองหนองหานหลวงเมืองหนองหานน้อย ออกออกทั้งหมด ทั้งนี้สามารถสรุปเนื้อหาด้านปรัมปราที่ตัดออก ซึ่งมีเนื้อหาพอสังเขปได้

4.2.1.1 เนื้อหาด้านพระปรเมศวรตั้งพระพานให้เป็นใหญ่

เนื้อหาด้านปรัมปราว่าด้วยพระปรเมศวรตั้งพระพานให้เป็นใหญ่ กล่าวถึง สุวรรณนาคน ผู้มีเกล็ดเป็นทองคำ เป็นใหญ่ในเมืองสุวรรณภูมิ ยามนั้นพระปรเมศวรจากเมืองอินทปัฐนครมา เป็นใหญ่ในที่นั้น และไม่ทำการบูชาต่อสุวรรณนาคน จึงทำให้สุวรรณนาคนโกรธ จนเป็นเหตุให้มีการต่อสู้กัน ซึ่งต่อสู้กันอยู่หลายวันก็ไม่มีใครแพ้ชนะ จึงมีหลานของสุวรรณนาคนชื่อพุทโธธาปนาคน ที่เคยมีความโกรธเคืองต่อสุวรรณนาคนได้ไปบอกความลับการที่จะเอาชนะสุวรรณนาคน พระปรเมศวรจึงรู้กลอุบายที่จะเอาชนะสุวรรณนาคน ผลสุดท้ายพระปรเมศวรได้รับชัยชนะ และได้ตั้งพระพานให้เป็นใหญ่ เรื่องราวในตอนนี้ได้ผูกโยงไปถึงนิทานท้องถิ่นเรื่องอุสาบารส ที่กล่าวถึงบารสได้แอบชู้กับนางอุสาจนเป็นเหตุให้พระพานผู้เป็นบิดาต้องต่อสู้กับบารส

4.2.1.2 เนื้อหาพระยาศรีโคตรบูรณกลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช

เมื่อพระพุทธเจ้าเข้าสู่นิพพานแล้ว พระยาศรีโคตรบูรณกลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช ซึ่งมีเนื้อหาในตอนนี้มีเหตุการณ์เกิดขึ้นหลายประการซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

พระยาศรีโคตรบูรณ์กลับมาเกิดเป็นบุตรของพระยาเมืองสาเกตนคร มีชื่อว่า สุริยวงศา कुमार ต่อมาพระยาเมืองสาเกตนครได้ละทิ้งสุริยวงศา कुमार ไปอยู่กับพระยากรุงนครตั้งแต่สุริยวงศา कुमार อายุได้ 13 ปี จากนั้นกล่าวถึง ฐิตะกัปปิณี เหาะมาทางอากาศมานั่งลงเฉพะหน้าระหว่างพระยาสาเกตนครกับพระยากรุงนคร พระยาทั้ง 2 จึงมีความปรารถนาอยากจะได้บ้าง ฐิตะกัปปิณีจึงให้พระยาทั้ง 2 นุ่งขาวห่มขาวถือศีล 8 แล้วให้พระยาทั้ง 2 ไปเอาเครือไม้ในป่าหิมพานต์มาปรุงยาพิเศษ แล้วราชาภิเษกให้พระยาสาเกตนครเป็นพระยาศรีอมรณี พระยากรุงนครเป็นพระยาโยธิกา ให้ครองเมืองศรีโยธิยาร่วมกัน และสั่งให้ปรุงยาแก่สุริยกุมารเสวยด้วย เมื่อสุริยกุมารอายุได้ 16 ปีจึงได้ตามหาพระยาสาเกตนครผู้เป็นบิดาที่ได้ไปอยู่กับพระยากรุงนครนั้น เมื่อสุริยกุมารมาถึง พระยาศรีอมรณี และพระยาโยธิกาก็ได้ปรุงยาสีทิเดชให้สุริยกุมารกินแล้วราชาภิเษกให้เป็นพระยาสุริยวงศาสิทธิเดช ครองเมืองสาเกตนครแทนบิดา พระยาสุริยวงศาสิทธิเดชปกครองบ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข บำรุงพระพุทธศาสนา จากนั้นกล่าวถึงพระยาศรีอมรณีและพระยาโยธิกานำทัพไปแสดงฤทธิ์เดชให้พระยาร้อยเอ็ดเมือง แล้วนำมาเป็นเครื่องบรรณาการถวายแด่พระยาสุริยวงศาสิทธิเดช พระยาทั้งร้อยเอ็ดเมืองต่างก็เห็นพร้อมต้องใจได้ราชาภิเษกให้พระยาสุริยวงศาสิทธิเดชเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชอิทธิราชเอกราช ให้เป็นใหญ่กว่าพระยาทั้งปวง พระยาสุริยวงศาธรรมิกราชอิทธิราชเอกราชได้ปกครองบ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข บำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง นอกจากนั้นได้อธิบายถึงที่มาของชื่อบ้านนามเมือง : เมืองกรุงนคร เมืองทวารวดี เมืองศรีโยธยา เมืองพาลนคร ในตอนท้ายก่อนที่จะกล่าวถึงเนื้อหาเกี่ยวกับพระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิดนั้น ได้แทรกตำนานนิทานแม่น้ำ และตำนานเมืองหนองหานหลวง หนองหานน้อย เข้ามากล่าวไว้ในเนื้อหาตอนพระยาศรีโคตรบูรณ์กลับมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชด้วย

4.2.1.3 เนื้อหาด้านนิทานแม่น้ำ

เนื้อหาในตำนานนิทานแม่น้ำนั้น กล่าวถึงการกำเนิดแม่น้ำสายต่าง ๆ ซึ่งมีเนื้อหาโดยสังเขปว่า มีพญานาค 2 ตัวผู้สหายกันอาศัยอยู่ในหนองแส ตัวหนึ่งชื่อ พินทโยนกวดินาค อาศัยอยู่ที่หัวหนอง อีกตัวหนึ่งชื่อธนมูลนาค อาศัยอยู่ที่ท้ายหนอง นาคทั้ง 2 ตัวต่างก็ตกลงกันว่า ถ้าหากมีสัตว์ตัวใดตัวหนึ่งตกลงมาในหนองหัวหนองก็ดี ท้ายหนองก็ดี ให้แบ่งเนื้อสัตว์เป็นอาหารแก่กันและกันโดยให้ชิวายนาคเป็นสักขีพยาน อยู่มาวันหนึ่ง มีช้างตัวหนึ่งตกลงมาท้ายหนอง ธนมูลนาคจึงเอาเนื้อสัตว์นั้นมาแบ่งปันเป็น 2 ส่วน แบ่งให้พินทโยนกวดินาคได้กินด้วย และอยู่มาอีกวันหนึ่ง มีเม่นตัวหนึ่งตกลงมาหัวหนอง พินทโยนกวดินาคก็ได้แบ่งออกเป็น 2 ส่วนแบ่งให้ธนมูลนาคเช่นกัน แต่เนื้อนั้นมันน้อย ธนมูลนาคกินไม่อิ่ม เผอิญมองไปเห็นขนเม่นยาวเท่าศอกคิดว่าเม่นน่าจะตัวใหญ่กว่าช้าง จึงผูกใจโกรธต่อพินทโยนกวดินาค ได้นำขนเม่นไปให้ชิวายนาคดู แล้วกล่าวขึ้นว่า คำสัตย์ปฏิญาณของเรากับพินทโยนกวดินาคนั้นคงจะสิ้นสุดลง เมื่อครั้งก่อนตนเองได้ช้างก็ได้แบ่งอาหารให้กินต่างก็อิ่มกัน แต่นี้ขน

เม่นก็ยาวถึงเพียงนี้ ตัวเม่นจะใหญ่โตขนาดไหน เหตุใดพิณฑโยนกวดินาคจึงให้เนื้อแก่ตนแค่นี้เดียว ตั้งแต่นั้นมาขนาดทั้งสองก็ได้ทะเลาะต่อสู้กัน จนทำให้สัตว์ทั้งหลายต้องเดือดร้อน เทวดาก็ได้ห้ามปราม ก็ไม่ยอมฟัง จึงได้นำความไปแจ้งต่อพระอินทร์ ๆ จึงได้บอกให้วิสุกรรมเทวบุตรขับไล่ขนาดทั้งสองให้ออกจากหนองแส เมื่อนาคทั้งสองถูกขับไล่ก็ได้วัดเหวี่ยงกัดกันออกหนีจากหนองนั้น ชีวายนาคเห็นดังนั้นจึงได้คู้ควักแผ่นดินให้เป็นแม่น้ำออกไป แม่น้ำนี้จึงมีชื่อว่า “อูร์จคนที” หรือแม่น้ำอู พินทโยนกวดินาค ได้คู้ควักให้เป็นแม่น้ำออกไปทางเมืองเชียงใหม่ น้ำนั้นมีชื่อว่า “แม่น้ำพิง” ส่วนธนมุลนาค คู้ควัดเป็นแม่น้ำตัดตอยันทงรีถึงเมืองศรีโคตรบูรณ แต่แม่น้ำอูร์จคนที (แม่น้ำอู) ถึงธนมุลนาคอาศัยอยู่นั้น แม่น้ำนั้นมีชื่อว่า ธนนที แปลว่า แม่น้ำโขง นอกจากนั้นในตำนานยังได้กล่าวถึงนาคทั้งหลายที่อยู่ในที่ต่าง ๆ เช่น ศรีสัตตนาคนาคอาศัยอยู่ที่ตอยันทงรี สุวรรณนาคอาศัยอยู่ที่ภูกุเวียน พุทโรธปาปนาคอาศัยอยู่ที่หนองบัวบาน เป็นต้น

4.2.1.4 เนื้อหาดำเนินเมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย

ในตำนานได้กล่าวถึงหนองหานทั้ง 2 นั้นเมื่อก่อนยังไม่เป็นหนองน้ำ กล่าวคือหนองหานหลวงนั้น มาบังเกิดเป็นหนองน้ำเมื่อครั้งสมัยพระยามหาสุรอุทก พระองค์เป็นผู้มีฤทธิ์และมีอำนาจมาก วันหนึ่งพระองค์ทรงถือดาบเดินไปบนแม่น้ำมูลนที ธนมุลนาคเห็นดังนั้นก็มีความโกรธหาว่าเดินบนหัวของตน จึงได้ให้บริวารมาพังทำลายบ้านเมืองเสียสิ้น ราษฎรชาวเมืองหนองหานหลวงจึงพร้อมกันอพยพไปตั้งบ้านสร้างเมืองอยู่ตามริมหนองนั้น ส่วนเมืองหนองหานน้อยนั้น เดิมมีชื่อว่า เมืองขุนขอม แต่ก่อนก็ไม่ได้เป็นหนองเช่นกัน มาบังเกิดเป็นหนองขึ้นเมื่อครั้งอนุชาของพระยามหาสุรอุทกเป็นเจ้าของ ครั้งนั้น พุทโรธปาปนาคที่อยู่หนองบัวบาน มีลูกตัวหนึ่งชื่อภังคียนาค ๆ ตัวนี้ สุวรรณนาคเอามาเลี้ยงไว้ วันหนึ่งภังคียนาคไปเที่ยวเล่นถึงเมืองขุนขอม ภังคียนาคจึงได้เนรมิตเป็นกระรอกด่อน (กระรอกเผือก) แล้วขึ้นไปอยู่บนต้นจิวต้นหนึ่งใกล้พระราชฐาน ครั้งนั้นมีนายพรานของขุนขอมคนหนึ่งเห็นกระรอกด่อนตัวนั้น มีความยินดีอยากได้กระรอกนั้น จึงได้ยิงกระรอกตัวนั้นด้วยหน้าไม้ กระรอกจึงถึงแก่ความตาย แล้วมาทูลขุนขอมให้ทราบ ขุนขอมจึงได้สั่งให้ชาวเมืองแลเอาเนื้อมาบริโภค ต่อมาพุทโรธปาปนาคทราบข่าวว่าชาวเมืองได้ฆ่าลูกของตนกิน จึงมีความกริ้วโกรธยิ่งนัก จึงพร้อมด้วยหมู่ขนาดและเงือกทั้งหลายมาพังทำลายบ้านเมืองเสียสิ้น ชาวเมืองที่ได้กินเนื้อกระรอกด่อนเงือกจึงได้กินเสียทั้งหมด ส่วนคนที่ไม่กินเนื้อกระรอกด่อน จึงพ้นจากความตาย และได้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ตามริมหนองน้ำแห่งนี้ ที่นั่นจึงได้ชื่อว่า “หนองหานน้อย” ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

สรุปความว่าการลดความแบบตัดเนื้อหานั้น ปรากฏในเนื้อหาของอูร์จคนีทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ซึ่งมีการตัดเนื้อหาบางตอนของตำนานอูร์จคนีออกทั้งหมด อันได้แก่ การตัดเนื้อหาในตอนพระยาศรีโคตรบูรณกลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชแล้วได้เสวยราชสมบัติในเมืองร้อยเอ็ดประตู ตัดเนื้อหาเกี่ยวกับ

ตำนานนิทานแม่น้ำ ตัดเนื้อหาเกี่ยวกับตำนานเมืองหนองหานหลวงเมืองหนองหานน้อย ตลอดถึงตัดเนื้อหาเกี่ยวกับพระบรมศวรรตั้งพระพานให้เป็นใหญ่ หากแต่จะคงเนื้อหาที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระธาตุล้วน ๆ ส่วนตำนานอุรังคธาตุอื่น ๆ เอาไว้

4.2.2 การลดความแบบสรูปเนื้อหา

การลดความแบบสรูปเนื้อหา ในที่นี้หมายถึงการรวมความหรือสรูปความแบบย่อความให้มีข้อความในตอนหนึ่ง ๆ ให้สั้นลงหรือเป็นการผนวกข้อความในตอนหนึ่ง ๆ ให้สั้นลง ซึ่งการลดความแบบสรูปเนื้อหานี้ อาจจะมีการละเนื้อหาบางเหตุการณ์ แต่ก็ยังคงเนื้อหาหลักเอาไว้อยู่ โดยการกล่าวแบบสรูปใจความสั้น ๆ พอให้รู้ว่ามีเนื้อหาที่มีการกล่าวอ้างถึงอยู่ แต่ยังคงนำเสนอเรื่องราวที่มีเค้าโครงเนื้อหาหลักเอาไว้อยู่ อันทำให้สามารถเข้าใจเนื้อหาโดยรวมได้ หากแต่เป็นการลดเรื่องย่อย ๆ ของเนื้อหาบางส่วนออกทำให้มีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันออกไปจากเนื้อหาของตัวบทที่หยิบยืมมา ในการศึกษาในประเด็นการลดความแบบสรูปเนื้อหานี้ ผู้วิจัยจะกำหนดเอาตำนานอุรังคธาตุฉบับที่มีเนื้อหาสมบูรณ์ที่สุดมาเป็นตัวบทต้นแบบของการเทียบเคียงเนื้อหา เพื่อให้เห็นถึงการลดความแบบสรูปเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งจากการศึกษาตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับ พบว่าการลดความแบบสรูปเนื้อหานั้นปรากฏอยู่อย่างหลากหลายในตำนานอุรังคธาตุ ทั้งนี้สามารถแบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น 3 ประเด็น ได้แก่

4.2.2.1 เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ

4.2.2.2 เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ

4.2.2.3 เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชาภิเชกพระยาจันฑบุรี

4.2.2.1 เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ

เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ นั้น เป็นเรื่องราวที่ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จมาทางอากาศ แล้วจึงได้เสด็จลงประทับอยู่บริเวณหนองคันแทเสื่อน้ำ แล้วทรงพุทธพยากรณ์ทำนายเหตุการณ์บ้านเมืองสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต หลังจากนั้นพระองค์ได้เสด็จไปประทับรอยพระพุทธบาทไว้ในพื้นที่ต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขง เป็นสำคัญ ซึ่งเรื่องราวอันว่าด้วยพุทธประวัตินี้ จากการศึกษพบว่ามีการลดเนื้อหาในลักษณะการสรูปเนื้อหาในเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติอยู่หลายเหตุการณ์ด้วยกัน ได้แก่ เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์การพุทธพยากรณ์ เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์การประทับรอยพระพุทธบาท เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์พุทธปรินิพพาน และเรื่องราวว่าด้วยพระพุทธเจ้าเทศนาโปรดนาคที่อยู่ภูฏเวียน

- เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์การพุทธพยากรณ์

จากการศึกษาเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับ ที่มีการลดความแบบสรูปเนื้อหาในเหตุการณ์ว่าด้วยการพุทธพยากรณ์นั้น พบว่าเนื้อหาที่มีการลดความแบบสรูปในเรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์การพุทธพยากรณ์นั้น ปรากฏในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) เพียงฉบับเดียว ส่วนตำนานอุรังคธาตุอีก 6 ฉบับ มีเนื้อหาครบถ้วนสมบูรณ์ทุกฉบับ กล่าวคือการลดความเนื้อหาในเหตุการณ์ว่าด้วยการพุทธพยากรณ์นั้นเป็นการย่อสรุปความให้มีเนื้อหาที่สั้นกระชับ ซึ่งเนื้อหาได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมาสถิตอยู่หนองคันแทะเสื่อน้ำ แล้วพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นแล่นคำตัวหนึ่งแลบลิ่นที่โพนจิกเวียงจัว แล้วทรงแยมพระโอษฐ์ พระอานนท์ทูลถามเหตุแห่งการแยม พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงพุทธพยากรณ์ ทำนายเหตุการณ์บ้านเมืองต่าง ๆ ซึ่งการลดความเรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์การพุทธพยากรณ์ในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) นั้น จะบอกแต่เพียงว่ามีเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสเหตุการณ์ของการพุทธพยากรณ์ไว้เท่านั้น แต่รายละเอียดของเนื้อหาพุทธพยากรณ์นั้นได้ถูกลดหรือตัดออก โดยผู้แต่งได้แนะนำบอกแหล่งรายละเอียดของข้อมูลเอาไว้อยู่ ดังปรากฏข้อความในตอนหนึ่งว่า

“พระพุทธเจ้าเสด็จลงที่ตอนก่อนหน้านั้นก่อน แล้วจึงได้มาสถิตอยู่แคมหนองคันแทะเสื่อน้ำ พระองค์ทอดพระเนตรแลเห็นแล่นคำตัวหนึ่งแลบลิ่นที่โพนจิกเวียงจัวได้ปากห้วยกุ่มคำ พระองค์จึงทำหสิตูการแยมหัว ยามนั้นเจ้าอานนท์จึงไหวว่า พระองค์แยมหัวด้วยเหตุสิ่งใดจา พระพุทธเจ้าจึงทรงพยากรณ์ทำนายบ้านเมืองให้เจ้าอานนท์ฟังอยู่แ้วอนาคตตั้งสัญญาว่าบ้านเมืองอันจักเกิดมีภยันหน้าจักเสื่อมและเจริญ กับทั้งทำวพญาประชาราษฎร์มีประการต่าง ๆ ตามนิมิตแห่งแล่นคำแลบลิ่นนั้นแล (พระพุทธทำนนานตอนนี้ตำราภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์ของวงศ์กษัตริย์ล้านช้างยี่ดียว จงดูความพิสดารในอุรังคธาตุ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2483 และฉบับโบราณ”

(พระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 12-13)

จากการศึกษาในเนื้อหาว่าด้วยการพุทธพยากรณ์อุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) กับตำนานอุรังคธาตุฉบับอื่น พบการตัดเนื้อหาในส่วนที่เป็นรายละเอียดของเนื้อหาว่าด้วยการพุทธพยากรณ์ออก ซึ่งมีเนื้อหาค่อนข้างยาว จึงสามารถสรุปรายละเอียดของเนื้อหาว่าด้วยพุทธพยากรณ์โดยสังเขปตามลำดับของเหตุการณ์ได้ดังต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากพระเชตะวันมหาวิหารเสด็จเสียบโลกมาทางอากาศมาลงที่หนองคันแถมเสื่อน้ำทรงทอดพระเนตรเห็นแล่นคำแล้วทรงกระทำการแยมพระโอษฐ์ พระอนันท์ทูลถามเหตุของการแยม แล้วพระพุทธองค์ทรงพุทธพยากรณ์ถึงเหตุการณ์บ้านต่าง ๆ ซึ่งสามารถสรุปเนื้อหา ดังนี้

1. เมืองสุวรรณภูมินี้เป็นที่อยู่อาศัยของพญานาคชื่อสุวรรณนาค ในอนาคตบ้านเมืองจะร้าง ผู้คนจะพลัดพรากจากกัน จึงทำให้เกิดมีพระยาผู้เป็นหน่อพุทธภูมิคนหนึ่งมาปกครองและจะทำให้บ้านเมืองมีความเจริญขึ้น
2. พระยาสุมิตรธรรมวงศาจะให้พราหมณ์ทำพิธีราชาภิเษกบุรีจันอ้วยล้วยเป็นพระยาจันทบุรีประสิทธิศักดิ์กเทวะ
3. พระยาจันทบุรีจะสร้างพระธาตุเจดีย์ที่ภูเขาลวง และได้มาเกิดเป็นพระยาจันทพานิช
4. จักมีพระอรหันต์ 2 รูปกำจัดผีเสื่อน้ำ แล้วพระยาศรีธรรมมาโคก ได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในที่แห่งหนึ่ง
5. ฐิตกัปปิถุณี ได้นำเอาพระยาทั้ง 2 ที่ครองเมืองกรุงนทนครไปบวชเป็นฤๅษี ชื่อว่าอมรฤๅษี และโยธิกฤๅษี
6. อมรฤๅษี และโยธิกฤๅษี สร้างเมืองศรีสัตตนาคนคร ที่ดอยนันทกักริ
7. โยธิกฤๅษี ครั้นตายไปได้ไปเกิดในเมืองอินทปัฐนนคร และบวชในพุทธศาสนาได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ส่วนอมรฤๅษี ครั้นตายไปได้ไปเกิดในเมืองศรีสัตตนาคนคร ได้นำเอาพระยาทุกคตะไหล่น้ำมาเลี้ยงไว้
8. ต่อมาพระยาทุกคตะไหล่น้ำได้สร้างเมือง ประดิษฐานพุทธศาสนาไว้ที่ดอยนันทกักริ เมืองศรีสัตตนาคนคร ครั้นตายไปได้ไปเกิดในเมืองพาราณสี แล้วได้บวชเป็นฤๅษี ชื่อว่า ทุกคตฤๅษี
9. พระยาสุมิตรธรรมฤๅษี ครั้นจุติได้ไปเกิดในเมืองศรีสัตตนาคนคร
10. พระยาทุกคตังสา ผู้เป็นอำมาตย์ของพระยาสุมิตรธรรมในชาติก่อนนั้น จักได้เสวยราชสมบัติสืบอายุพุทธศาสนา เมื่อครั้งตายไปจักไปบังเกิดเป็นพระยารุกขเทวดาอยู่รักษาพระพุทธรูปศาสนา
11. นางปาปเทวีผู้เป็นภรรยาของทุกคตังสานั้นได้ครองราชย์ต่อ เทวดาไม่พอใจจึงตั้งใจให้เสนาอำมาตย์ฆ่านางเสีย
12. พระยาไชยจักร ได้ขึ้นครองราชย์สมบัติแทน สืบอายุพระพุทธรูปศาสนา อยู่เมืองจันทบุรี ครั้นตายไปได้ไปบวชเป็นฤๅษี ชื่อว่าไชยจักรฤๅษี
13. พระยาปุตตจูล มาเกิดเป็นเอกจักรกุมาร ครองเมืองศรีสัตตนาคนคร

14. ทศกศกฤ๒ษีได้จุติมาเกิดในท้องของมเหสีเอกจักขุกุมาร ได้ชื่อว่า สารโพธิราช ได้นางแก้วปจฉิมกุมารีเป็นมเหสี

15. ไชยจักรฤ๒ษี จุติมาเกิดเป็นพระยาไชยประเสริฐ

16. พระยาสารโพธิ ครั้นตายไปได้ไปเกิดเป็นสารโพธิฤ๒ษี

17. พระยาไชยประเสริฐ ได้เสวยราชครองเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาคนคร และได้ออกพระเจดีย์ครอบพระสารีริกธาตุที่พระยาศรีธรรมโศกเอามาไว้ และได้ก้อพระเจดีย์ครอบพระธาตุหัวเหหน้า ตลอดถึงได้ออกอุโมงค์ครอบพระธาตุพระอรหันต์ที่พระยาจันทบุรีได้นำมาประดิษฐานไว้

18. เทวดาได้พิทักษ์รักษาพระยาไชยประเสริฐ เมื่อเห็นภัยที่จะเกิดขึ้นในอนาคต จึงได้นำเอาพระยาไชยประเสริฐไปบวชเป็นไชยฤ๒ษี

19. พระยาบุญชรประเทศ สืบอายุพระพุทธานาได้ออกเจดีย์ครอบพระธาตุส่วนฝ่าพระบาทเบื้องขวาที่พระอรหันต์ได้นำมาบรรจุไว้ที่เมืองลาหนองคาย ครั้นจุติไปได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต เป็นเทพบุตรชื่อว่า บุญชรวบุตร และได้ลงมาเกิดในโลกมนุษย์พร้อมกับพระศรีอริยมตไตรย

20. สารโพธิฤ๒ษี ได้จุติมาเกิดเป็นพระยาวงศา เสวยราชสมบัติ สืบอายุพระพุทธานาให้มีความเจริญรุ่งเรือง คนทั้งหลายเกิดความเคืองใจ เมื่อพระยาวงศา สวรรคตแล้วบ้านเมืองเกิดความโกลาหล พระอินทร์เห็นภัยที่จะเกิดขึ้นในอนาคตจึงให้วิสุกรรมเทวบุตรนำเอาไชยฤ๒ษีให้มาเกิดเป็นบุตรของพระยาวงศา มีชื่อว่าสุริยกุมาร

21. เทวดาทั้งหลายได้รักษาคุ้มครองสุริยวงศาจนได้เสวยราชสมบัติเป็นพระยาสุริยวงศาไชยจักรธรรมิกราชาเชษฐาธิราช

22. พระยาสุริยวงศาได้บำรุงรักษาสืบอายุพระพุทธานา ออกเจดีย์ครอบพระอรุณธาตุ เป็นครั้งที่ 2 ครั้นจุติได้ไปเกิดในเมืองพาราณสี แล้วได้ออกบวชเป็นฤ๒ษี ชื่อว่า สุริยวงศาจักรฤ๒ษี เมื่อจุติจากชาติฤ๒ษีแล้วได้ไปเกิดในเมืองอินทปัฐนคร สืบอายุพระพุทธานา ครั้นจุติจากที่นั่นแล้วจึงได้ไปบังเกิดในเมืองกุรุท ชื่อว่า สุริยวงศากุรุท ได้เสวยราชสมบัติในเมืองนั้น ต่อมาได้มาตั้งเมืองร้อยเอ็ดประตู

23. ฝ่ายวงศาฤ๒ษี ครั้นจุติแล้วได้ไปเกิดเมืองกุรุทนครชื่อว่า สารวงศา พ่อเดียวกันต่างแม่กับสุริยวงศา และได้ครองราชย์สมบัติเป็นพระยาสารวงศากุรุทนคร ครั้นตายไปได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต และจะลงมาเกิดพร้อมกับพระศรีอริยมตไตรย

24. ขณะที่สุริยวงศาที่ได้มาสร้างเมืองร้อยเอ็ดนั้น ได้นางเทวีแก้วเป็นพระมเหสี สืบอายุพระพุทธานา ครั้นจุติได้ไปเกิดในเมืองสาวัตถี สืบอายุพระพุทธานาเป็นครั้งที่ 3 ครั้นจุติแล้วได้ไปเกิดในเมืองกุสินารา และเมืองราชคฤ๒ห์ ทำให้พระพุทธานาเจริญรุ่งเรืองในเมืองลังกาทวีปครั้งหนึ่งแล้วกลับคืนมาเกิดในเมืองอินทปัฐนครถึง 3 ครั้ง ตลอด 5000 วรรษา ครั้นจุติจาก

ชาตินั้นทั้ง 3 ครั้งแล้วจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ปรากฏชื่อว่า สุริยวงศาไชยจักรเทพบุตรอริยมตไตรยโพธิสัตว์

จะเห็นได้ว่าเนื้อหาว่าด้วยการพุทธพยากรณ์นั้นเป็นเนื้อหาที่ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงทำนายเหตุการณ์บ้านเมืองต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งเนื้อหาดังกล่าว มีเนื้อหาขนาดยาวที่ปรากฏอยู่ในตำนานอรรถาตุฉบับต่าง ๆ สำหรับอรรถนิทาน ตำนานพระธาตุนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้มีการตัดหรือลดทอนข้อความในบางส่วนของรายละเอียดของเนื้อหาดังกล่าวออก และได้กล่าวอ้างถึงแต่เพียงว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงทำพุทธพยากรณ์แบบคร่าว ๆ เอาไว้เท่านั้น ซึ่งการนำเสนอเนื้อหาเช่นนี้ เป็นการลดความแบบสรุปเนื้อหาโดยการย่อความหรือผนวกความให้สั้นลง

- เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์การประทับรอยพระพุทธบาท

เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์การประทับรอยพระพุทธบาทนั้น มีการลดความแบบสรุปเนื้อหาในตำนานอรรถาตุ 2 ฉบับ คืออรรถนิทาน ตำนานพระธาตุนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) และนิทานอรรถาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน ส่วนตำนานอรรถาตุอีก 5 ฉบับ ยังเนื้อหาดังกล่าวเอาไว้อยู่ กล่าวคืออรรถนิทาน ตำนานพระธาตุนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้มีการลดความของเนื้อหาในเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องราวเกี่ยวกับการประทับรอยพระพุทธบาทของพระองค์ไว้ยังสถานที่ต่าง ๆ เทศนาโปรดพระยาสุวรรณภิงคาร ทำให้พระยาสุวรรณภิงคารเกิดความซาบซึ้งในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจึงได้พยายามที่จะตัดพระเศียรของพระองค์บูชาพระพุทธเจ้า พระนางนารายณ์แจ้งแจ้งผู้เป็นพระมเหสีทรงห้ามปรามเอาไว้ พระยาสุวรรณภิงคารจึงได้ถอดมงกุฎออกบูชาพระพุทธองค์ เมื่อเรื่องราวได้ดำเนินมาถึงในเหตุการณ์ตรงนี้ จึงได้มีตัดข้อความบางส่วนที่เป็นรายละเอียดของเนื้อหาเกี่ยวกับการประทับรอยพระพุทธบาทที่พระพุทธองค์ได้ประทับไว้ในที่ต่าง ๆ ก่อนจะได้กล่าวถึงตอนพระยาสุวรรณภิงคารสร้างอุโมงค์ครอบพระธาตุนมต่อไป แต่การลดความในเนื้อหาดังกล่าว ผู้แต่ง (พระธรรมราชานุวัตร) ได้บอกให้ศึกษารายละเอียดจากตำนานอรรถาตุฉบับอื่น ดังข้อความว่า

“เมื่อพญาสุวรรณภิงคาร ได้ทรงสดับรัตนปัญหาดังนั้น ก็ทรงโสมนัสซาบซึ้งในพระขันธสันดานยิ่งนัก และมีพระทัยปรารถนาจะตัดพระเศียรบูชารอยพระพุทธบาท พ้นใดนั้น พระนางเทวีได้ทูลห้ามไว้ว่าเมื่อพระมหาราชยังมีพระชนม์อยู่ จักได้สร้างพระราชากุศลเพิ่มเติมต่อไป ไปควรที่พระองค์จะมาทำเช่นนี้ เมื่อพญาได้ทรงสดับถ้อยคำพระนางเทวี

ห้ามตั้งนั้นจึงถอดมงกุฎออกบูชา พระศาสดาข้าตริสเทศนาโปรดเป็นครั้งที่ 2 เพื่อให้พญามิ
ศรัทธาอาจหาญในธรรม (ดูความพิสดารในคัมภีร์อุรังคราตุ)”

(พระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมามาลา), 2551: 22)

ขณะที่ นิทานอุรังคราตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน ก็ได้มีการตัดเนื้อหาใน
เหตุการณ์ดังกล่าวเช่นกัน แต่ละเนื้อหาแตกต่างกัน กล่าวคือพุทธเจ้าตรัสเรื่องราวเกี่ยวกับการประทับ
รอยพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงประทับไว้ในสถานที่ต่าง ๆ ครั้นเล่าถึงเหตุการณ์ในตอนที่พระองค์
เสด็จเมืองแพร์ ชาวเมืองแพร์เอาปลาเวียนไฟมาถวาย พระองค์ทรงรับไว้แต่ไม่ทรงเสวยและทรง
อธิษฐานให้ปลาพื้นคืนชีพทุกตัวแล้วปล่อยลงในน้ำ เมื่อชาวเมืองแพร์เห็นดังนั้นจึงเกิดความอัศจรรย์ไม่
กล้าที่จะบริโภคปลาชนิดนี้อีก เพราะไม่เป็นมงคล พอข้อความกล่าวถึงตอนนี้ได้มีการตัดเนื้อหา
ออก โดยการตัดข้อความในเหตุการณ์ดังกล่าวนี้มาบรรจุลงในเหตุการณ์ตอนพระยาสุวรรณภิงคาร
ได้บริจาคสังฆาลทองคำที่หนัก 300,000 ให้เป็นทานแก่คนทั้งหลาย จากนั้นก็ได้ดำเนินเรื่องราวไป
ตามปกติ ดังปรากฏข้อความในนิทานอุรังคราตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวันว่า

“...พระตถาคตไปบิณฑบาตในเมืองแพร์(แพร์) อันเป็นเมืองโบราณบิณฑบาตของ
พระพุทธรูปเจ้าทุกพระองค์ คนชาวเมืองแพร์เห็น เขาจึงเอาปลาเวียนไฟมาใส่บาตร
พระพุทธรูปเจ้าแล้ว พระพุทธรูปเจ้าเห็นดังนั้น จึงถอยหนีแล้วจึงเสด็จขึ้นไปเทิงดอยไชยชุมพ
ทวีป แล้วจึงลงเมื่อขึ้นผาสูง พระพุทธรูปเจ้าเห็นสุปลาเวียนไฟ มีในฮอยพระบาทของ
พระพุทธรูปเจ้าทั้ง 3 พระองค์เป็นอริยธรรม พระตถาคตก็ขับปลาที่ชาวเมืองแพร์ให้ทานนั้น
พระตถาคตก็อธิษฐานให้ปลาทั้งหลายเหล่านั้น มีชีวิตสูตัวไว้ในน้ำนั้น ปลาทั้งหลาย
เหล่านั้นก็ยังเป็นฮอยหีบคิบทุกโตเป็นเครื่องหมายไว้ คนทั้งหลายผู้อยู่เหตุอันนั้นที่เป็นมา
แล้ว ก็มีความยำงกลัวอัปมงคล จึงให้สังฆาลอันมีค่า 3 แสน แจกคนทั้งหลายผู้เป็นกำลัง
อาสาตอบแทนด้วยหินมุกให้แล้วในเวลาเร็วไว”

(อุดร จันทวัน, 2553: 33-34)

ส่วนตำนานอุรังคราตุ ฉบับอื่น ๆ อีก 5 ฉบับ ได้กล่าวถึงเรื่องราวการประทับ
รอยพระพุทธรูปศาสนาไว้อย่างละเอียดสมบูรณ์ ซึ่งเป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงเทศนารายละเอียด
อันเป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระพุทธรูปที่ไปยังสถานที่ต่าง ๆ มีเนื้อหาค่อนข้างยาว
พอสรุปเนื้อหาการประทับรอยพระพุทธรูปโดยสังเขปตามลำดับของเหตุการณ์ได้ดังต่อไปนี้

1. พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาเกี่ยวกับการประทับรอยพระพุทธรูปไว้ยัง
สถานที่ต่าง ๆ กล่าวคือรอยพระพุทธรูปที่พระองค์ประทับไว้ให้แก่พญานาคที่กระดาศหินแม่น้ำใหญ่

ทางตะวันออก เพื่อหมายจิตแก้วหัวเมืองและท้ายเมือง พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในที่นั้น รอยพระพุทธบาทที่พระพุทธองค์ประทับไว้ทางฝ่ายตะวันตกแห่งแม่น้ำ หมายจิตแก้วแห่งพระพุทธศาสนาในมัชฌิมอนุราชธานีนี้

2. พระพุทธเจ้าทรงอธิฐานรูปจิตแก้วที่เป็นรอยพระพุทธบาทไว้ที่ฝั่งตะวันออกเพื่อหมายราชธานีที่ตั้งพระพุทธศาสนาไว้ แล้วจึงเสด็จข้ามไปข้างขวาทางตะวันตกแล้วทรงประทับรอยพระพุทธบาทเอาไว้ เพื่อให้บ้านเมืองฝ่ายใต้และพุทธศาสนาน้อมกลับขึ้นไปเหนือ ไม่ให้เป็นอันตรายในภายภาคหน้า

3. รอยพระพุทธบาทที่พระพุทธเจ้าประทับไว้แผ่นดินใต้น้ำที่ไหลไปทางใต้ เพื่อให้บ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรืองทั้งหลาย

4. รอยพระพุทธบาทที่พระพุทธองค์ประทับไว้ในแผ่นดินที่ภูเขาใกล้แม่น้ำ ให้เป็นบาทพาหิรประเทศนั้น เพื่อโปรดคนและเทวดาทั้งหลาย

5. รอยพระพุทธบาทในชมพูทวีป ที่มีในเมืองโยนกวัต นครเชียงใหม่ นั้นมีชื่อว่าดอยผารังรุ้ง เป็นรูปสะเกษางามยิ่งนัก พระพุทธเจ้าทั้ง 3 พระองค์ที่ผ่านมาได้เสด็จมาฉันทพล และเหยียบซ้อนรอยพระพุทธบาทเอาไว้ที่แผ่นดินมีรูปสะเกษางามทั้ง 3 รอย

6. พระพุทธเจ้าเสด็จบิณฑบาตที่เมืองแพร์ ชาวบ้านเอาปลาเวียนไฟมาใส่บาตร จากนั้นพระพุทธองค์ได้เสด็จขึ้นสู่ดอยสุเทพ ดอยไชย และดอยผารังรุ้ง ทรงทอดพระเนตรเห็นปลาบ่า และปลาเวียนไฟ ที่ปรากฏอยู่รอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้าทั้ง 3 พระองค์ พระพุทธองค์จึงไม่เสวยปลานั้น แล้วส่งปล่อยปลานั้น ปลานั้นได้ฟื้นคืนชีพทุกตัว และมีลำตัวเป็นไม้หีบปังทุกตัว คนทั้งหลายเห็นเหตุการณ์ดังนั้นจึงเกิดความอัศจรรย์ยิ่งนัก พระพุทธเจ้า เมื่อเสวยภัตตาหารเสร็จแล้ว พญานาคตัวหนึ่งที่อาศัยอยู่ในที่นั้นได้มาขอเอารอยพระพุทธบาท พระพุทธองค์จึงได้ทรงประทับรอยพระพุทธบาทเอาไว้ในที่นั้น

7. รอยพระพุทธบาทของพระกกุสันธพุทธเจ้า ยาว 3 วา กว้าง 1 วา รอยพระพุทธบาทพระโกนาคมพุทธเจ้า และพระกัสสปพุทธเจ้า ยาวและกว้างโดยลำดับ รอยพระพุทธบาทของตถาคตยาวได้หนึ่งวาสองศอก ซึ่งสั้นกว่าพระพุทธเจ้าทุกรูป พระศรีอริยเมตไตรยจักได้เสด็จมาเหยียบทับลงไว้ ณ ที่นั้น และรอยพระพุทธบาททั้ง 5 นี้ ก็จักปรากฏอยู่ทั้ง 5 รอย ในอนาคต

8. หลังพระพุทธองค์เทศนาจบ พระยาสุวรรณภิงคารมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า จึงพยายามที่จะตัดพระเศียรบูชาพระพุทธเจ้า แต่ถูกพระเทวีห้ามปรามเอาไว้ จึงได้ถอดมงกุฎถวาย และได้สร้างอุโมงค์ครอบรอยพระพุทธบาท ชื่อว่า “พระธาตุเชิงชุม”

9. พระยาสุวรรณภิงคารบริจาคสังฆวาฬทองคำหนักถึง 300,000 เป็นทานแก่คนทั้งที่ก่ออุโมงค์พระอุรังคธาตุ

จะเห็นได้ว่าเรื่องราวว่าด้วยการประทัพรอยพระพุทธบาทที่มีเนื้อหาอย่างละเอียดนี้ ได้ถูกตัดออกจากเนื้อหาของอรรถนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชา นววัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ทั้งหมด ส่วนนิทานอรรถธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน ตัดเนื้อหาดังกล่าวออกบางส่วน

- เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์พุทธปรินิพพาน

เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์พุทธปรินิพพานนี้ มีการลดความแบบสรูปเนื้อหาในนิทานอรรถธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน ซึ่งการลดความแบบสรูปเนื้อหานั้น ได้มีการลดเนื้อหาในส่วนที่มีการกล่าวถึงรายละเอียดของเนื้อหา ซึ่งในเนื้อหาได้กล่าวถึง พระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาแก่พระอานนท์ว่า เมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานไปแล้ว พระธรรม 84,000 พระธรรมชั้นันท์ จะเป็นธรรมวินัยแทนพระองค์ ผู้ใดปฏิบัติตามคำสอนของตถาคต เป็นต้นว่า มีการสร้างพระพุทธรูป ก่อพระสถูปเจดีย์ ไว้เคารพบูชา เจริญภาวนารักษาศีล ผู้นั้นปรารถนาจะได้โลกิยะสมบัติ และโลกุตระสมบัติ ก็จะมีหวังดังปรารถนา หลังจากที่พระพุทธองค์ปรินิพพานไปแล้วธรรมวินัยจะเป็นสรณะของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดถึงเหตุการณ์ในตอนพระมหากัสสปเถระได้ถวายเพลิงพระสรีระของพระพุทธเจ้า จากนั้นได้มีการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเนื้อหาในเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ได้มีการกล่าวไว้อย่างย่อความในเนื้อหาของนิทานอรรถธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน โดยได้กล่าวอ้างที่มาว่ามาจากมหาปรินิพพานสูตร ดังปรากฏข้อความในเหตุการณ์ดังกล่าวว่า

“พระพุทธเจ้าจึงสั่งพระอานนท์ว่า ธรรมแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้นันท์ เหาตถาคตหากได้เทศนาแก่สุทธานทั้งหลายนั้นแล้ว เมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว ธรรมเหล่านั้นจักเป็นครูสั่งสอนท่านทั้งหลาย บุคคลผู้ใดปฏิบัติตามคำสอนของเหาตถาคต ได้สร้างแปงพระพุทธรูป ก่อสถูปเจดีย์ไว้ไว้วันบเคารพสักการบูชา ก็เหมือนได้ไว้บูชาเหาตถาคตเมื่อยังมีพระชนมายุอยู่ และได้ทำเพ็งทานศีลภาวนาเอาโลกิยะโลกุตระอันใด ก็จะได้ตามคำมักคำปรารถนาแห่งตนแล เปรียบเหมือนไฟอันมอดแล้ว มีผู้ไปเอาไม้ตายชีแห้งมาสีเอาไฟก็หากได้ไฟตามประสงค์แล เรื่องกรรมนี้ได้แจ้งไว้ในนิพพานสูตรนั้นแล้ว ต่อจากนี้ไปจักพรรณนาเรื่องพระมหากัสสปะนำเอาอรรถธาตุไปไว้ภูกำพรา”

(อุดร จันทวัน, 2553: 33-34)

เมื่อนำเนื้อหาในเหตุการณ์ข้างต้นไปเปรียบเทียบกับตำนานอรรถธาตุอีก 6 ฉบับที่เหลือ ทำให้เห็นว่า นิทานอรรถธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวันได้มีการลดความของเนื้อหาดังกล่าวแบบสรูปความ โดยการอ้างอิงถึงข้อมูลของเนื้อหาได้มีที่มาจากมหาปรินิพพานสูตร ทั้งนี้หาก

สรุปความจากตำนานอุรังคธาตุฉบับอื่น ๆ ที่ได้กล่าวไว้อย่างละเอียดในเหตุการณ์ดังกล่าวเอาไว้ว่า สามารถสรุปเนื้อหาได้ดังต่อไปนี้

1. พระพุทธเจ้าทรงเสวยหมู่งวัน จากนั้นก็ทรงพระอาเจียนเป็นเลือด
2. พระอานนท์แสวงหาน้ำมาถวายพระพุทธองค์
3. พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุญกรรมของพระองค์
4. พระพุทธเจ้าเทศนาธรรมแก่พระอานนท์
5. พระพุทธเจ้าทรงปรินิพพาน
6. กษัตริย์มัลลราชเสด็จมาถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า แต่ไม่เพลิงไม่สามารถทำลายพระบรมศพของพระพุทธเจ้าได้
7. พระมหากัสสปเถระถวายพระเพลิงพุทธสรีระ
8. พระอุรังคธาตุแสดงอิทธิปาฏิหาริย์
9. แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ
10. พระมหากัสสปะนำเอาพระอุรังคธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูก่าพรา

จากการแบ่งเนื้อหาดังกล่าว หากนำเอาเนื้อหาของเหตุการณ์ว่าด้วยพุทธปรินิพพานที่ถูกลดความออกในเนื้อหาของนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน มาเปรียบเทียบกับตำนานอุรังคธาตุฉบับอื่น จะทำให้เห็นว่า เนื้อหาที่ปรากฏในนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน นั้น ได้แก่ ข้อที่ 1 (พระพุทธเจ้าทรงเสวยหมู่งวัน จากนั้นก็ทรงพระอาเจียนเป็นเลือด) ข้อที่ 2 (พระอานนท์แสวงหาน้ำมาถวายพระพุทธองค์) ข้อที่ 3 (พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุญกรรมของพระองค์) ข้อที่ 4 (พระพุทธเจ้าเทศนาธรรมแก่พระอานนท์) และข้อที่ 10 (พระมหากัสสปะนำเอาพระอุรังคธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูก่าพรา) ส่วนข้อที่ 6 (กษัตริย์มัลลราชเสด็จมาถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า แต่ไม่เพลิงไม่สามารถทำลายพระบรมศพของพระพุทธเจ้าได้) ข้อที่ 7 (พระมหากัสสปเถระถวายพระเพลิงพุทธสรีระ) ข้อที่ 8 (พระอุรังคธาตุแสดงอิทธิปาฏิหาริย์) และข้อที่ 9 (แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ) นั้น ได้ถูกตัดออกจากเนื้อหาของนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน ทั้งหมด ซึ่งจะทำให้เห็นว่าตัวบทของวรรณกรรมเรื่องหนึ่ง ๆ นั้น เมื่อมีการเดินทางจากตัวบทหนึ่งไปสู่อีกตัวบทหนึ่งย่อมมีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาที่มีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันออกไป ซึ่งในที่นี้ได้มีการลดความในเนื้อหาของนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน

- เรื่องราวว่าด้วยพระพุทธเจ้าเทศนาโปรดนาคที่อยู่ภูเวียน

เรื่องราวว่าด้วยพระพุทธเจ้าเทศนาโปรดนาคที่อยู่ภูเวียนนั้น เป็นเนื้อหาที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมายังภูเวียนเพื่อโปรดสุวรรณนาคและพุทโธธปาปนาคพร้อมทั้งนาคที่เป็น

บริวารทั้งหลาย ในเนื้อหาดังกล่าวมีการลดความแบบการสรุปเนื้อหา โดยได้ผนวกเนื้อหาให้มีความสั้นลงซึ่งปรากฏในอรรถนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) การลดเนื้อหาดังกล่าวนี้อีกปรากฏเนื้อหาหลักอันมีเนื้อหาว่าด้วยพระพุทธเจ้าเทศนาโปรดพญานาคที่อาศัยอยู่ในภูเขเวียนอยู่ แต่ผู้แต่งได้ลดความของเนื้อหาที่เป็นรายละเอียดออก ดังปรากฏข้อความในเหตุการณ์ตอนดังกล่าวว่า

“พระศาสดาทรงรู้แจ้งดังนั้นก็เสด็จกลับมาประทับ ณ ที่เก่า นาคทั้งหลายจึงพร้อมกันเข้าหาพระศาสดา พระองค์จึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงบรรเทาเสียยังพยาธิต่อมผีอันเจ็บปวด กล่าวคือหัวใจแห่งท่านทั้งหลาย ตถาคตจะรักษาให้หายยังพยาธินั้น นาคทั้งหลายได้ฟังพระพุทธพจน์ดังนั้นก็มิใจขึ้นบานพร้อมกับเข้ามากราบแทบพระบาท พระศาสดาก็ทรงตรัสเทศนาสั่งสอนหมู่นาคทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ มีเมตตากรุณาแก่มนุษย์ทั้งหลาย มีปริยายต่าง ๆ ครั้นแล้ว พระศาสดาก็เสด็จไปสู่ตอยันนทังฮี”

(พระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 25-26)

ข้อความข้างต้นเป็นเหตุการณ์ตอนหนึ่งในเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดเหล่าพญานาคทั้งหลายมีสุวรรณนาค เป็นต้น ที่อาศัยอยู่ในภูเขเวียนซึ่งหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ปราบเหล่าพญานาคเสร็จแล้ว พระองค์ทรงเทศนาโปรด ซึ่งเนื้อหาว่าด้วยการแสดงธรรมนั้น ในอรรถนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้มีการลดความโดยการผนวกเนื้อหาให้มีความสั้นลงและมีการตัดรายละเอียดของเนื้อหาบางส่วนออก สำหรับตำนานอรรถธาตุ ฉบับอื่น ๆ ยังคงรายละเอียดของเนื้อหาดังกล่าวไว้อย่างครบถ้วน ดังปรากฏข้อความในอรรถธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2483 ความในตอนหนึ่งว่า

“พระศาสดาทรงรู้แจ้งดังนั้น ก็เสด็จกลับมาประทับ ณ ที่เก่า นาคทั้งหลายจึงพร้อมกันเข้าหาพระศาสดา ๆ จึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงบรรเทาเสียยังพยาธิต่อมผีอันเจ็บปวด กล่าวคือหัวใจแห่งท่านทั้งหลาย ตถาคตจักรักษาให้หายยังพยาธินั้น นาคทั้งหลายได้ฟังพระพุทธพจน์ดังนั้นก็มิใจขึ้นบาน พร้อมกันเข้ามากราบแทบพระบาท พระศาสดาจึงตรัสเทศนาว่า ดูรานาคทั้งหลาย บุคคลผู้มีต่อมผีบังเกิดขึ้นในหัวใจ กล่าวคือความโกรธ เทียรย่อมเสื่อมเสียจากประโยชน์ทั้งหลาย ส่วนบุคคลผู้ที่ไม่มีความโกรธ เทียรย่อมประจันแพ้แก่บุคคลผู้มีความโกรธ ฉนโต พุทธวิสัยของตถาคตนี้บุคคลทั้งหลายบ่มีอากที่จะหยั่งถึง เป็นนิมิตอันหนึ่ง ฯลฯ สิ่งที่ประเสริฐในโลกนี้ มีแต่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นั้นแล ดูรา

พุทฺธโรปาปนาค ต่อแต่นี้ไป ท่านอย่าได้พานาคทั้งหลายเที่ยวทำลายพังบ้านเมืองตั้งแต่ก่อน นาคทั้งหลายเหล่านั้น ก็ได้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ จึงทูลขอเอาขี้รอยพระบาทไว้เป็นที่สักการบูชา พระศาสดาทรงยำไว้ที่แผ่นดินในกุฎเวียน ใกล้ปากถ้ำที่สุวรรณอยู่ แล้วพระศาสดาข้าทรงอธิษฐานรอยพระบาทไว้ให้พุทฺธโรปาปนาคที่หนองบัวบาน ซึ่งเป็นที่เกิดของนางอุษาแต่ก่อนรอยหนึ่ง และอธิษฐานไว้ในแผ่นดินให้แก่ นาคทั้งหลายที่มีได้ปรากฏชื่อนั้น 2 รอย ในแผ่นดินบนโพชนกนั้นรอยหนึ่ง แล้วพระศาสดาก็เสด็จไปสู่ตอยันนทกักริ”

(กรมศิลปากร, 2537: 52-54)

จาก 2 ข้อความที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น จะเห็นว่า อูรังคินิทาน ตำนานพระชาตุนนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้มีการลดความแบบสรุปเนื้อหาในเหตุการณ์บางส่วนที่ว่าด้วยเรื่องราวพระพุทฺธเจ้าเสด็จมายังกุฎเวียนโปรดพญานาค อันสะท้อนให้เห็นถึงสัมพันธ์ของตัวบทที่นำเอาเนื้อหาบางส่วนจากตำนานอูรังคธาตุนนมฉบับอื่นโดยการผนวกให้มีความสั้นลง ทั้งนี้ตัวบทของตำนานอูรังคธาตุนนมเมื่อมีการเดินทางจากตัวบทหนึ่งสู่ตัวบทหนึ่งย่อมมีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมลดทอนรายละเอียดของเนื้อหาให้แตกต่างกันออกไป

4.2.2.2 เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ

ตำนานอูรังคธาตุนนม เป็นตำนานที่ว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุในชุมชนลุ่มน้ำโขงเป็นสำคัญ เรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ จึงมีการกล่าวถึงไว้อย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากัสสปเถระอัญเชิญพระอูรังคธาตุนนม เรื่องราวเกี่ยวกับชาวเมืองหนองหานหลวงสร้างพระธาตุนกเฒ่าและพระนารายณ์เจงเวงแข่งกัน ตลอดถึงเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกอื่น ๆ ที่พระอรหันต์ 5 รูป นำมาประดิษฐานไว้ในสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขง ได้แก่ ธาตุหัวเหเนา 29 องค์ บรรจุไว้ที่ภูเขาหลวง พระธาตุนกเฒ่า 7 องค์ บรรจุไว้ที่เมืองลาหนองคาย พระธาตุนกเฒ่า 3 องค์ ไว้ที่เวียงจันทน์ และพระธาตุนกเฒ่า 4 องค์ บรรจุไว้ที่หอแพ เป็นต้น ซึ่งเรื่องราวว่าด้วยพระบรมสารีริกธาตุ จึงเป็นเรื่องราวที่สำคัญของตำนานอูรังคธาตุนนม แต่อย่างไรก็ตาม เนื้อหาเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุนนมได้มีการลดทอนหรือมีการตัดข้อความบางส่วนออกในตำนานบางฉบับอันได้แก่ อูรังคินิทาน ตำนานพระชาตุนนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้มีการตัดทอนในส่วนที่เป็นเรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์พระยาลังกาไม่ปฏิบัติตามพุทธทวจนะ และเรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์พระอรหันต์ 5 รูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

- เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์พระยาลังกาไม่ปฏิบัติตามพุทธวจนะ

เนื้อหาว่าด้วยพระยาลังกาไม่ปฏิบัติตามพุทธวจนะได้มีการลดความแบบสรุปซึ่งปรากฏเนื้อหาในเหตุการณ์ตอนพระมหากัสสปเถระอัญเชิญพระอรังคะตุมมาประดิษฐานที่ภูเก้าพรา กล่าวคือเมื่อพระมหากัสสปเถระนำเอาพระอรังคะตุมมาเดินทางผ่านมายังเมืองหนองหานหลวงนั้น ชาวเมืองหนองหานหลวง ผู้ชายและผู้หญิงได้สร้างอุโมงค์ไว้สำหรับบรรจุพระธาตุแข่งกัน ผลปรากฏว่า ฝ่ายหญิงเป็นฝ่ายชนะ ทำให้พระยาสุวรรณภิงคารเจ้าเมืองหนองหานหลวงทรงกริ้วโกรธมาก พระมหากัสสปเถระจึงได้เทศนาห้ามพระยาสุวรรณภิงคาร หลังจากเทศนาจบแล้ว พระยาสุวรรณภิงคาร จึงขอแบ่งพระอรังคะตุมมา พระมหากัสสปเถระจึงได้ห้ามปรามเอาไว้ และได้อธิบายถึงไม่ปฏิบัติตามพุทธวจนะนั้นไม่เป็นมงคล แล้วจึงได้ยกเอาเรื่องราวของพระยาลังกาไม่ปฏิบัติตามพุทธเจ้า ได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุของพุทธเจ้ามาบรรจุไว้ที่เมืองของตน ทำให้เทพดาเกิดความไม่พอใจ ได้บันดาลให้เกิดความเดือดร้อน ทำให้เกิดภัยสงครามขึ้นในเมืองของพระยาลังกานั้น ซึ่งเนื้อว่าด้วยเรื่องราวพระยาลังกาไม่ปฏิบัติตามพุทธวจนะนี้ ได้มีการลดความแบบการสรุปเนื้อหาให้ความสั้นลง ในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) โดยการลดความแบบสรุปเนื้อหาในเหตุการณ์ว่าด้วยการเรื่องราวที่กษัตริย์ชาวลังกาฝ่าฝืนพุทธวจนะทำให้มีข้อความที่สั้นลง โดยได้อ้างถึงเหตุการณ์ดังกล่าวไว้แบบย่อ ๆ ส่วนรายละเอียดของเนื้อหาในเหตุการณ์ได้ถูกตัดออกทั้งหมด ดังปรากฏข้อความในเนื้อหาของเหตุการณ์ดังกล่าวว่า

“ทันใดนั้น พญาสุวรรณภิงคารจึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นโยมจะขอแบ่งพระอรังคะตุมมาไว้ครึ่งหนึ่ง แล้วโยมจะก่ออุโมงค์นี้ให้แล้ว จะสถาปนาพระอรังคะตุมมาไว้ในที่นี้พระมหากัสสปเถระเจ้าจึงทูลห้ามว่า ขอมหาบพิตรอย่าได้ม้างพระพุทธวจนะเลย ไม่เป็นสิริมงคลแก่บ้านเมืองดอก โบราณธรรมพระพุทเจ้าทุก ๆ พระองค์ตรัสไว้ว่าทำวพยามหากษัตริย์องค์ใดม้างพุทธวจนะ ด้วยทรงเข้าใจว่าเป็นการกุศลดังนี้ เทวดาททั้งหลายพร้อมมหเสกข์อารักษ์ ทั้งรักษาภูมิสถานบ้านเมือง และรักษาพระบรมธาตุของพระพุทเจ้า เทียรย่อมติเตียนและโกรธมากนัก ไม่ให้ความเจริญบ้านเมืองแท้จริงแล (พระเถระชักตัวอย่างมายืดยาวมาก)

อัญเชิญพระอรังคะตุมมาขึ้นสู่ปราสาทและห้ามผู้หญิงไปภูเก้าพรา

พญาสุวรรณภิงคารทรงทราบว่ากรม้างพระพุทธวจนะไม่ชอบด้วยพระพุทโธวาท จึงรับสั่งให้อำมาตย์แต่งเครื่องสักการควรวะ...”

(พระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 36-37)

จากข้อความข้างต้นนั้น หากนำข้อความในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) จากเหตุการณ์ดังกล่าวไปเปรียบเทียบกับ

ตำนานอุรังคธาตุฉบับอื่น ๆ อีก 6 ฉบับ จะทำให้เห็นการลดความของเนื้อหาดังกล่าวออก กล่าวคือ ตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับ ยังคงเนื้อหาที่มีรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องราวที่พระมหากัสสปะ ยกตัวอย่างเกี่ยวกับเรื่องราวของพระกษัตริย์ชาวลังกาไม่ปฏิบัติตามพุทธวณะจนทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่บ้านเมืองไว้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ เมื่อพระยาสุวรรณภิงคารเทศนาจบแล้ว ได้ให้ผู้คนจัดขบวนแห่พระอุรังคธาตุเพื่อจะนำไปบรรจุที่ภูเก้าพร้าวต่อไป ดังปรากฏข้อความตัวอย่างในตอนหนึ่งว่า

“ทันใดนั้น พญาสุวรรณภิงคารจึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นโยมจะขอแบ่งพระอุรังคธาตุไว้ครึ่งหนึ่ง แล้วโยมจะก่ออุโมงค์นี้ให้แล้ว จะสถาปนาพระอุรังคธาตุไว้ในที่นี้พระมหากัสสปเถระเจ้าจึงทูลห้ามว่า ขอมหาบพิตรอย่าได้ม้างพระพุทธรวณะเลย ไม่เป็นสิริมงคลแก่บ้านเมืองดอก โบราณธรรมพระพุทธรเจ้าทุก ๆ พระองค์ตรัสไว้ว่าทำพระยามหากษัตริย์องค์ใดม้างพระพุทธรวณะ ด้วยทรงเข้าใจว่าเป็นการกุศลดังนี้ เทวดาทั้งหลายพร้อมมเหล็กข์อารักษ์ทั้งรักษาภูมิสถานบ้านเมือง และรักษาพระบรมธาตุของพระพุทธรเจ้า เทียบยอมตีเตียนและโกรธมากนัก ไม่ให้ความเจริญบ้านเมืองแท้จริง ตูกรมหาราช ครั้นเมื่อพระพุทธรเจ้าที่ทรงพระนามกัสสปก็เสด็จเข้าสู่นิพพานตรัสสั่งไว้กับพระอรหันต์องค์หนึ่งว่า ให้นำเอาพระบรมธาตุของพระองค์ไปประดิษฐานไว้ในภูเขาแห่งหนึ่ง ไว้คอยท่าพระยาองค์หนึ่งที่จะเกิดมาในภายภาคหน้านั้น ฯลฯ ครั้นนั้น เทวดามหาสักข์ บันแก่พระยาเชษฐนครและพญานาคว่า ม้างพระพุทธรวณะทำให้เกิดอันตรายแก่บ้านเมือง พระพุทธรวณะรู้แจ้ง จึงโปรดให้เทวดาไปนำเอาพระเศียรธาตุมาจากพระยาเชษฐนครและพญานาค นำเอาไปไว้ในผอบให้ครบจำนวน 8 เส้นตามเดิม ด้วยความอธิษฐานของพระยาอุปถนนคร ๆ จึงเปิดผอบออกดู เห็นพระเศียรธาตุยังครบบริบูรณ์ แต่พระองค์ไม่ทรงทราบว่ายอดยสิ่งอุดรอยู่ที่ไหน พรหมและวิสสุกรรมเทวบุตรเทวดามีความยินดียิ่งนัก จึงมาบอกที่อดยสิ่งอุดรและช่วยก่อพระเจดีย์ ฐูปนาพระเศียรธาตุพระพุทธรเจ้าไว้ในที่นั้น แต่นั้นมาพระองค์ก็มีได้ละพระพุทธรวณะอันใดแท้จริง

พระยาสุวรรณภิงคาร ทรงทราบในพระธรรมเทศนาว่า ม้างพระพุทธรวณะไม่ชอบด้วยพระพุทธรวาทของพระศาสดา จึงตรัสสั่งให้อำมาตย์แต่งเครื่องสักการะคารวะ...”

(วิทยาลัยครุศาสตรคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2521: 27-29)

จาก 2 ข้อความที่ได้ยกมากล่าวไว้ข้างต้นนั้น ทำให้เห็นถึงการลดความแบบการตัดข้อความในเหตุการณ์บางส่วนอันมีรายละเอียดของเหตุการณ์ทั้งหมดออกจากเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ เช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของตัวบทที่มีการหิบบิบบซึ่งกันและกันอยู่ เมื่อตัวบทหนึ่งเดินทางไปยังอีกตัวบทหนึ่งย่อมมีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาของตัวบทให้แตกต่างกันออกไป อาจจะ

ทั้งการเพิ่มความ ตัดความหรือลดความ ซึ่งในที่นี้ตัวบทของอรรถกถา ตำนานพระชาตูปนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้มีการลดความแบบสรุปโดยการตัดรายละเอียดของเนื้อหาในเรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์พระยาลังกาไม่ปฏิบัติตามพุทธวจนะให้แตกต่างไปจากเนื้อหาของตำนานอรรถกถาฉบับอื่น ๆ อีก 6 ฉบับ ทั้งนี้สามารถสรุปเนื้อหาที่ถูกลดความออกนั้นได้ดังต่อไปนี้

1. พระมหากัสสปและอัญญาญชฌิณพระอัครราชทูตเดินทางผ่านมายังหนองหานหลวงเพื่อนำไปบรรจุไว้ที่ภูเก้าพร้าว
2. ผู้ชายและผู้หญิงชาวเมืองหนองหานหลวงสร้างพระธาตุแข่งกัน และฝ่ายหญิงเป็นฝ่ายชนะ
3. พระยาสุวรรณภิงคารทราบข่าวว่าพระธาตุฝ่ายชายสร้างไม่เสร็จจึงทรงกริ้วโกรธ
4. พระมหากัสสปเถระเทศนาโปรดพระยาสุวรรณภิงคาร
5. พระยาสุวรรณภิงคารขอแบ่งพระอัครราชทูตกับพระมหากัสสปเถระ
6. พระมหากัสสปเถระกล่าวห้ามพระยาสุวรรณภิงคาร เพราะการแบ่งพระอัครราชทูตนั้น ไม่เป็นมงคล เทวดารักษาไม่เห็นชอบจะทำให้เกิดอันตรายได้ แล้วจึงนำเอาอดีตนิทานมายกเป็นตัวอย่าง
7. รายละเอียดของอดีตนิทานพระยาลังกาไม่ปฏิบัติตามพุทธวจนะคือ
 - ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ พระองค์ได้ส่งให้พระอรหันต์รูปหนึ่งเอาพระบรมสารีริกธาตุไปบรรจุไว้ที่ภูเขาแห่งหนึ่งเพื่อกาลข้างหน้าจะมีกษัตริย์องค์มาประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุนั้น
 - พระยาลังกาไม่ตั้งอยู่ในพุทธวจนะ ได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในสถานที่ของตน
 - เทวดารักษาทั้งหลายที่รักษาพื้นที่บ้านเกิดความไม่พอใจ จึงได้ลดบรรดาลจิตใจของพระยามหากษัตริย์ทั้งหลายร้อยเอ็ดเมืองให้กระทำยุทธกรรม
 - กษัตริย์ชาวลังกาได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุไปฝังไว้ที่หลุมยนต์ง้าว
 - กษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดเมืองได้ล้อมจับกษัตริย์ชาวเมืองลังกา จนทำให้เมืองลังกาเกิดความพินาศฉิบหาย
 - พระอินทร์ได้สั่งให้เทวบุตรเทวดาทำรายยนต์ง้าวเสียทั้งสิ้น
 - กษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดเมืองจึงได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุไปบรรจุไว้ที่ภูเขาตามเดิม

8. พระมหากัสสปเถระ ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ในตอนที่พระองค์ทรงตรัสรู้ใหม่ ๆ พระองค์ได้มอบพระเกศาธาตุ 8 เส้น ให้แก่ตปุสสและภักกลิกะ เพื่อให้ไปประดิษฐานไว้ที่ดอยสิงคุตร พระยาเชษฐนคร แยกไป 2 เส้น พญานาคลักเอาหนีไป 2 เส้น ทำให้เทวดาทิ้งหลายเกิดความไม่พอใจ จึงทำให้เกิดอันตรายต่อบ้านเมือง แล้วให้พระยาเชษฐนครและพญานาคนำเอาพระบรมธาตุมาไว้ที่เดิม บ้านเมืองจึงสงบสุข

9. พระยาสุวรรณภิงคารเข้าใจในหัวข้อธรรมที่พระมหากัสสปเถระกล่าว แล้วจึงได้สั่งให้อำมาตย์แต่งเครื่องสักการบูชา นำเอาขนกวางแห่พระอุรังคธาตุไปบรรจุไว้ที่ภูกำพร้าว

จากข้อความในตำนานอุรังคธาตุที่ได้สรุปมาข้างต้นนี้ ข้อความที่มีการลดหรือตัดทอนออกจากอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) นั่นคือข้อที่ 7-9 คือมีการตัดเนื้อหาในส่วนที่เป็นรายละเอียดของเนื้อหาเกี่ยวพระยาลังกาฝ่าฝืนพุทธวจนะ และเรื่องราวเกี่ยวพระยาเชษฐนครและพญานาคแย่งชิงนำเอาพระเกศาธาตุจนทำให้บ้านเมืองเกิดความวุ่นวาย ซึ่งการตัดเนื้อหาดังกล่าวออกเช่นนี้เป็นการลดความแบบการสรุปเนื้อหาให้มีความสั้นลง อันสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันของตัวบทที่เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุเมื่อมีเดินทางจากตำนานอุรังคธาตุฉบับหนึ่งสู่ตำนานอุรังคธาตุอีกฉบับหนึ่งย่อมมีการปรับเปลี่ยนโดยการลดหรือลดเนื้อหาบางส่วนหรือบางเหตุการณ์ออก แต่ก็ยังคงเนื้อหาหลักที่กล่าวถึงพระบรมสารีริกธาตุไว้อยู่ ซึ่งการลดหรือลดความเช่นนี้ เป็นการลดความของเนื้อหาโดยการลดความแบบการสรุปความอย่างหนึ่ง

- เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์พระอรหันต์ทั้ง 5 บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

เนื้อหาว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่พระอรหันต์ทั้ง 5 คือพระมหาโรตติเถระ พระจุลรัตนเถระ พระมหาสุวรรณปราสาทเถระ พระจุลสุวรรณปราสาทเถระ และพระสังขวิชชเถระ พระอรหันต์ทั้ง 5 รูปนี้เป็นศิษย์ของพระอรหันต์ 3 รูปคือพระพุทธรักขิต พระธรรมรักขิต พระสังขรักขิต เมื่อได้ไปศึกษาธรรมวินัยที่เมืองราชคฤห์แล้วได้นำเอาพระบรมสารีริกธมาบรรจุไว้ในสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขง ได้แก่ พระธาตุหัวเหน่าประดิษฐานไว้ที่ภูเขาลวง พระธาตุฝาดินขาวประดิษฐานไว้เมืองลาหนองคาย และธาตุเขี้ยวฝางประดิษฐานไว้ที่เวียงจันทน์ 3 องค์ และที่หอแพ 4 องค์ ซึ่งเนื้อหาในเหตุการณ์ว่าด้วยการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้นมีเนื้อหาค่อนข้างยาว และเป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงพระอรหันต์ทั้ง 5 เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการนำเอาพระบรมสารีริกธมาบรรจุไว้ และมีเนื้อหาที่กล่าวถึงพระยาจันทบุรีเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างพระธาตุเจดีย์สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเนื้อหาในตอนนี้ได้มีการตัดหรือลดทอนข้อความบางส่วนออกในเนื้อหา

ของอรัญคณิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ตั้งข้อความตัวอย่างในตอนหนึ่งว่า

“ส่วนพระอรหันต์ทั้ง 3 ที่เป็นอาจารย์จึงสังคิษย์ทั้ง 5 ไว้ว่าให้นำพระบรมธาตุที่ได้มานั้นคือพระธาตุหัวเหเนา ให้เอาไปประดิษฐานไว้ที่ภูเขาหลวง ส่วนพระธาตุฝ่าตีนขวานั้นให้นำไปประดิษฐานไว้เมืองลาหนองคาย พระธาตุเขี้ยวฝางนั้นให้นำไปประดิษฐานไว้ที่เวียงจัว 3 องค์และที่หนองแพ 4 องค์ ครั้นสังเส็จเสร็จแล้วพระอรหันต์ทั้ง 3 ก็กลับคืนไปสู่เมืองราชคฤห์ ขณะนั้น พระอรหันต์ทั้ง 5 จึงนำเอาพระบรมธาตุหัวเหเนาของพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานไว้ที่ภูเขาหลวง พร้อมด้วยพญาจันทบุรีและพระอัครมเหสีทั้ง 3 พระองค์ได้สละเครื่องราชูปโภคอันแล้วด้วยทองคำและเพชรพลอยของมีค่าเป็นอันมากถวายเป็นพุทธบูชา สร้างเป็นอุโมงค์หินใสไว้ ณ ภูเขาหลวง เต้าฝาทั้ง 4 ด้าน ๆ ละ 5 วา หนา 2 วา สูง 4 วา 3 ศอก มีความพิสดารแจ้งอยู่รกรุงคราดุั้นแล้ว”

“...ครั้งนั้น พระรัตนเถระและจตุรตนเถระ จึงพร้อมกันเอาพระบรมธาตุเขี้ยวฝาง 4 องค์ มาประดิษฐานไว้ที่ท่าแพ ส่วนมหาสุวรรณปราสาทพี่น้องนั้น นำเอาพระบรมธาตุเขี้ยวฝาง 3 องค์ มาประดิษฐานไว้ที่โพนจิกเวียงจัว ส่วนพระมหาสังขวิชชาเถระนั้น นำเอาพระธาตุฝ่าเท้า 9 องค์ ไปประดิษฐานที่เมืองลาหนองคาย นำเลี้ยงพ่อนมพร้อมด้วยชาวเมืองสร้างอุโมงค์สำหรับประดิษฐานพระบรมธาตุนั้นใต้พื้นแผ่นดิน ขนาดกว้างด้านละ 2 วา 2 ศอก สูง 3 วา แล้วไปด้วยชะทายลายจัน จึงเอาแผ่นเงินบริสุทธิ์รองพื้น แล้วนำเอาพระบรมธาตุเข้าบรรจุในผอบทองคำ นำไปประดิษฐานไว้ในอุโมงค์นั้น ครั้งนั้นพระอรหันต์ป่าไต่ป่าเหนือ ก็เข้าสู่นิพพานวันคืนวัน มหาสังขวิชชาเถระก็กลับคืนมาหามหาสุวรรณปราสาทพี่น้องที่โพนจิกเวียงจัวแล้วพร้อมกันมาหามหารัตนเถระเจ้าพี่น้องที่หอแพ เพื่อจะได้พากันมาคารวะปฏิญาณพระอรหันต์ทั้ง 2 องค์ที่เข้าสู่นิพพานนั้น พระอรหันต์ทั้ง 5 อยู่จำพรรษาในเมืองจันทบุรี พญาจันทบุรีได้อุปฐากรักษารับสั่งให้อำมาตย์สร้างวิหารให้พระอรหันต์ทั้ง 5 อยู่องค์ละหลัง ครึ่งถึงวัน 7,8,14, 15 ทั้งข้างขึ้นและแรมพระอรหันต์ทั้ง 5 พร้อมกันไปสู่วัดสวนอ้วยล้วยสังสอนพระภิกษุสงฆ์ในวัดนั้นทุกวันมิให้ขาด พญาจันทบุรีนำเอาพระธาตุอรหันต์ป่าไต่ป่าเหนือทั้งที่นิพพานไปแล้วนั้นฐาปนาไว้กับที่นั้น”

“...ครั้งออกพรรษาแล้วพระอรหันต์ทั้ง 5 มีมหารัตนเถระเป็นประธานหนีออกไปอยู่โพนภายนอกที่ปากห้วยบางพวน ส่วนมหาสังขวิชชาเป็นประธานหนีออกไปอยู่โพนภายนอกที่ปากห้วยบางพวน ส่วนมหาสังขวิชชาเถระนั้น อยู่ที่ปากห้วยบางพวนก็ได้ภายหลังพระเถระเจ้าทั้งหลายก็มีรวมกันอยู่ที่ป่าโพนภายนอก มีความสุขสำราญตามสมควร

แก้อัธยาศัยของตน ๆ ครั้นต่อมาพระอรหันต์ทั้ง 5 ระลึกถึงคาถา 4 บาท ที่พระมหากัสสปเถระเจ้าแสดงไว้แต่ชาติปางก่อนนั้นว่า

คจฉนติ นรคจฉนติ โโก เว นรโก เว

ญะยยา นรญะยยา สากนติ นรสากนติ ดังนี้

อธิบายคาถาทั้ง 4 บาทนี้ มีแจ้อยู่แล้วในหนังสือ พระอรหันต์เจ้าทั้ง 5 มีความซาบซึ้งในอธิบายปัญหาธรรมทั้ง 4 บาท เป็นอันดี จึงใคร่ธำปนาพระอรังคะธาตุที่ภูกำพร้าว้อีก จึงได้ปรึกษาหารือตกลงกันจะไปสู่เมืองมรุกขนคร เพื่อถวายพระพรแก่พญาสุมิตรธรรมวงศาให้ช่วยอุปถัมภ์ เพราะแต่ก่อนพระองค์เป็นพญาศรีโคตบัวร์แล้วจตุมาเกิดเป็นพญาสุริยวงศาเสวยเมืองสาเกต (รอยเอ็ดประตู) จตุจากเมืองสาเกตมาเกิดเป็นพญาสุมิตรธรรมวงศา มรุกขนคร พระพุทธองค์ได้ทำนายไว้ว่าพญาองค์นี้จะได้ธำปนาพระอรังคะธาตุที่ภูกำพร้าว้อีก รอยมือพญาทั้ง 5 และพระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย พระอรหันต์ทั้ง 5 จึงได้พากันไปสู่มือกมรุกขนครเข้าไปบิณฑบาต ริมแม่น้ำที่พระพุทธเจ้าทรงอธิษฐานรอยพระบาทไว้ให้แก่พญาปลา”

(พระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 84-87)

จากข้อความข้างต้นนั้น หากนำข้อความในอรัังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ไปเปรียบเทียบกับตำนานอรัังคะธาตุฉบับอื่น ๆ อีก 6 ฉบับ จะทำให้เห็นการปรับเปลี่ยนข้อความให้มีความแตกต่างกันโดยการลดความแบบการสรุปเนื้อหา กล่าวคือได้มีการลดความรายละเอียดของเนื้อหาที่เป็นส่วนขยายความออก แต่ยังคงเนื้อหาหลักเอาไว้อยู่ ขณะที่ตำนานอรัังคะธาตุอีก 6 ฉบับ ยังได้คงเนื้อหาที่มีเนื้อหาอันเป็นรายละเอียดของเนื้อหาทั้งหมดเอาไว้ครบถ้วนสมบูรณ์ โดยเนื้อหาจะกล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุเรื่องราวเกี่ยวกับพระยาจันทบุรี ตลอดถึงเรื่องราวเกี่ยวกับพระอรหันต์ทั้ง 5 ได้เดินทางไปเมืองมรุกขนครเพื่อโปรดพระยาสุมิตรธรรมราช ดังปรากฏข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ส่วนพระอรหันต์ทั้ง 3 ที่เป็นอาจารย์ จึงสังคิษย์ทั้ง 5 ไว้ว่าให้นำพระบรมธาตุที่ได้มานั้น คือพระธาตุหัวเหินา ให้เอาไปประดิษฐานไว้ที่ภูเขาลวงนั้น ส่วนพระธาตุฝ่าตีนขวานั้น ให้นำไปประดิษฐานไว้เมืองลาหนองคาย พระธาตุเขี้ยวฝางนั้น ให้นำไปประดิษฐานไว้ที่เวียงจัว 3 องค์ และที่หอแพ 4 องค์ ครั้นสั่งเสียเสร็จแล้ว พระอรหันต์ผู้อาจารย์ทั้ง 3 ก็กลับคืนไปสู่เมืองราชคฤห์ ขณะนั้น พระอรหันต์ทั้ง 5 จึงนำเอาพระบรมธาตุพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานไว้ที่ร่มไม้ป่าแบ่งที่ภูเขาลวง ครั้นพระยาจันทบุรี พระองค์ได้ทรงทราบความจากหมื่นกลางโรงว่า พระอรหันต์ 5 องค์กลับจากเมืองราชเมืองราชคฤห์

ได้นำเอาพระบรมธาตุพระพุทธเจ้ามา พระองค์ทรงชื่นชมยินดียิ่งนัก จึงตรัสสั่งอำมาตย์ให้ไปรับนางอินทสว่างราชเทวีรัตนเกสี พระนางทรงทรบในการบุญ ฯลฯ เมื่อเสร็จการบรรจุพระบรมธาตุแล้ว พระองค์ก็เสด็จกลับคืนมาสู่พระนคร”

“...ครั้งนั้น พระรัตนเถระและจตุรรัตนเถระ จึงพร้อมกันเอาพระบรมธาตุเขี้ยวฝาง 4 องค์ มาประดิษฐานไว้ที่ท่าแพ ส่วนมหาสุวรรณปราสาทที่นั่นนั้น นำเอาพระบรมธาตุเขี้ยวฝาง 3 องค์ มาประดิษฐานไว้ที่โพนจิกเวียงจัว ส่วนพระมหาสังขวิชชาเถระนั้น นำเอาพระธาตุฝูเท้า 9 องค์ ไปประดิษฐานที่เมืองลาหนองคาย นำเลี้ยงพ่อนมพร้อมด้วยชาวเมืองสร้างอุโมงค์สำหรับประดิษฐานพระบรมธาตุนี้ใต้พื้นแผ่นดิน ขนาดกว้างด้านละ 2 วา 2 คอก สูง 3 วา แล้วไปด้วยชะทายลายเงิน จึงเอาแผ่นเงินบริสุทธิ์รองพื้น แล้วนำเอาพระบรมธาตุเข้าบรรจุในผอบทองคำ นำไปประดิษฐานไว้ในอุโมงค์นั้น ครั้งนั้นพระอรหันต์ป่าได้ป่าเหนือ ก็เข้าสู่นิพพานวันคืนวัน มหาสังขวิชชาเถระก็กลับคืนมาหามหาสุวรรณปราสาทที่โพนจิกเวียงจัวแล้วพร้อมกันมาหามหารัตนเถระเจ้าที่นั่นเพื่อจะได้อาหารมาคารวะปฏิญญาพระอรหันต์ทั้ง 2 องค์ที่เข้าสู่นิพพานนั้น พระอรหันต์ทั้ง 5 มาถึงเสมอหนองแปวเซษฐไชยนาค คำพอดิ เซษฐไชยนาคจึงนมิตหอไชยไว้ 5 หลัง ให้เป็นที่พักพระอรหันต์ทั้ง 5 ครั้นรุ่งเช้าจึงได้ออกมาบิณฑบาต ฯลฯ พระยาจันทบุรี พระองค์นำเอาธาตุพระอรหันต์ป่าได้ป่าเหนือทั้ง 2 ที่ นิพพานไปแล้ว ฐาปนาไว้กับที่นั่น”

“...ครั้นออกพรรษาแล้ว พระอรหันต์ทั้ง 5 จึงหนีออกไปอยู่ป่าโพนภายนอกที่ปากห้วยบางพวน 4 องค์ มีมหารัตเถระเป็นประธาน ฯลฯ ครั้งนั้น พระอรหันต์เจ้าทั้ง 2 ป่าเหนือป่าได้ รู้แจ้งในปุพเพสันนิวาสนาของพระยาจันทบุรี และพระราชเทวีว่าเคยร่วมกันมาแต่ชาติ พาดพิงไปถึงพระยาสุมิตรธรรมเมืองมรุกขนคร เพื่อได้ฐาปนาพรอรั้งธาตุพระพุทธเจ้าที่ภูกำพร้าว พระอรหันต์ทั้ง 5 จึงได้พากันไปสู่เมืองมรุกขนคร เข้าไปบิณฑบาตตามริมแม่น้ำที่พระพุทธเจ้าทรงอธิษฐานรอยบาทไว้ให้แก่พญาปลา”

(กรมศิลปากร, 2483: 120-128)

จากข้อความที่ยกมาข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นถึงการลดความแบบสรูปเนื้อหาในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ที่มีการผนวกเนื้อหา โดยการตัดละรายละเอียดบางเหตุการณ์ออก ซึ่งการตัดรายละเอียดดังกล่าวนี้ยังคงเนื้อหาหลักเอาไว้อยู่ ดังจะเห็นได้แต่ย่อหน้ามีการลดความแบบสรูปเนื้อหาหลักเอาไว้ ทำให้ข้อความบางข้อความถูกตัดออก ทั้งนี้สามารถสรูปเนื้อหาของข้อความในเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. พระอรหันต์ 3 รูป คือพระพุทธรักชิต พระธรรมรักชิต พระสังขรักชิต พร้อมด้วยพระอรหันต์ 5 รูป มีพระมหารัตนเถระ เป็นต้น ไปเมืองราชคฤห์ แล้วนำเอาพระบรม

สารีริกธาตุ ได้แก่ พระธาตุหัวเหน่า 29 องค์ พระธาตุเขี้ยวฝาง 7 องค์ พระธาตุฝ่าตีนขวา 9 องค์ เดิน
ทางผ่านเมืองคอนราช(นครราชสีมา) เมืองละโว้ (เมืองลพบุรี)

2. พระอรหันต์ทั้งหลายเหล่านี้ ได้นำเอาพระบรมธาตุมาประดิษฐานไว้ใน
สถานที่ต่าง ๆ คือพระธาตุหัวเหน่าประดิษฐานไว้ภูเขาหลวง พระธาตุฝ่าตีนขวา ประดิษฐานไว้เมืองลา
หนองคาย พระธาตุเขี้ยวฝาง ประดิษฐานไว้เวียงจัว 3 องค์ และหอแพ 3 องค์ จากนั้นพระอรหันต์ทั้ง
3 ผู้เป็นอาจารย์ของพระอรหันต์ทั้ง 5 ก็กลับเมืองราดฤห์

3. เมื่อพระอรหันต์ทั้ง 5 นำเอาพระธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูเขาหลวงนั้น
พระยาจันทบุรีพร้อมทั้งพระเทวีทั้ง 3 มีความเลื่อมใสศรัทธา ได้บำเพ็ญบุญกุศลสร้างพระธาตุเจดีย์ ซึ่ง
มีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นดังนี้

3.1 พระนางอินทสว่าง ได้นำทองหล่อเป็นรูปสิงห์ 4 ตัว ตัวหนึ่ง มี
น้ำหนักถึง 10,000 ตำลึง แล้วนำสิงห์ทั้ง 4 ตัวให้หันหน้าออกไป 4 ทิศ แล้วนำเอาทองคำ 20,000
ตำลึงมาหล่อเป็นรูปอุโมงค์ประดับด้วยแก้ว

3.2 ส่วนพระเทวีทั้ง 2 ก็ได้มากกราบไหว้พระธาตุเจดีย์ พระนางอินทส
ว่างเห็นพระนางทั้ง 2 จึงได้พระราชทานเครื่องยศ เช่น ชั้นทองคำ กาน้ำทองคำ ม้าทองคำประดับ
เพชร ปืนเกล้าทอง เป็นต้น มอบให้แก่พระเทวีทั้ง 2 นั้น

3.3 พระยาจันทบุรีพร้อมด้วยพระเทวีทั้ง 3 ได้มาสักการะบูชาพระธาตุ
ที่ภูเขาหลวงอยู่เสมอ

3.4 พระอรหันต์ทั้ง 5 ได้อธิษฐานจิตให้แผ่นดินแยกออกเป็นหลุมลึก 8
วา กว้างด้านละ 10 วา ทั้ง 4 ด้าน

3.5 พระยาจันทบุรีเห็นดังนั้น จึงสั่งให้เสนาอำมาตย์ก่ออุโมงค์หินเรียง
กันขึ้น ทำให้หินที่นำมาก่อนนั้นหมด

3.6 ปีพพารนาค เนรมิตเป็นชีปะขาวมาบอกแหล่งหิน

3.7 คนทั้งหลายได้นำเอาหินมาสร้างจนแล้วเสร็จ

3.8 พระยาจันทบุรีให้ช่างแผ่แผ่นทองคำ 3 แผ่น และพระเทวี 2 นาง
ให้ช่างแผ่แผ่นเงิน ให้เอารองพื้น เอาแผ่นทองคำทับลงไป แล้วจึงเอารูปสิงห์ทองคำเข้าบรรจุตั้งไว้บน
แผ่นทอง แล้วเอาอุโมงค์ทองคำตั้งบนหลังสิงห์ พระนางอินทสว่างเอาผ้าสะไบขาวขลิบทองคำ ปืน
ทองคำ เอาถวายเป็นบูชาป้องกันสิ่งชั่ว พระยาจันทบุรีทอดพระเนตรเหตุดังนั้น จึงได้บูชาในที่นั้น
เหมือนกัน

3.9 พระอรหันต์จึงนำเอาพระบรมธาตุหัวเหน่า 29 องค์ ถวายพระยา
จันทบุรี พระองค์ทรงรับเอาแล้วบรรจุไว้ขวดไม้จันทน์ที่สุคันธนาคนั้น พระเทวีทั้ง 3 รับเอาพระบรม

ธาตุที่เหลือเข้าไปบรรจุไว้ในผอบทองคำ แล้วประดิษฐานไว้อุโมงค์ทองคำนั้น เมื่อเสร็จแล้ว พระยาจันทบุรีและพระมหาลีก็เสด็จกลับ

4. ครั้งนั้น พระรัตนเถระและจูลรัตนเถระ นำเอาพระธาตุเขี้ยวฝาง 4 องค์ ประดิษฐานไว้ที่หอแพ พระมหาสุวรรณปาสาทนำเอาพระธาตุเขี้ยวฝาง 3 องค์ ประดิษฐานไว้ที่โพนจิกเวียงจัว พระมหาสังขวิชเถระนำเอาพระธาตุฝ่าเท้า 9 องค์ ประดิษฐานไว้ที่เมืองลาหนองคาย

5. ครั้งนั้น พระอรหันต์ป่าไต่ป่าเหนือก็เข้าสู่นิพพาน พระมหาสังขวิชเถระจึงไปหาพระมหาสุวรรณปาสาท ที่โพนจิกเวียงจัว แล้วพร้อมกันไปหาพระมหารัตนเถระ เพื่อจะพากันไปคารวะพระอรหันต์ทั้ง 2 ที่เข้าสู่นิพพาน

6. พระอรหันต์ทั้ง 5 มาพบกันที่หนองแปว ในเวลาค่ำ

7. เชษฐไชยนาค อุปลุกสร้างที่พักอาศัยแก่พระอรหันต์ทั้ง 5

8. เชษฐไชยนาค เอาเผือกวัดแต่ปากกออกไปถึงหนองคันแทเสื่อน้ำ แล้วนิมนต์ให้มหาสุวรรณปาสาทและจูลปาสาทเถระอยู่ที่นั่น สถานที่นั้นจึงเรียกว่า “ร่องนาคา”

9. เชษฐไชยนาค ได้นำเอาเผือกมาทบเข้าเป็น 4 ทบ แล้วตัดออกเป็น 4 ท่อน นำไปถวายมหารัตนพี่น้องคนละท่อน เสร็จแล้วเชษฐไชยนาคกลับที่อยู่ของตน

10. ส่วนพระมหาสังขวิชเถระ ไปอาศัยอยู่ตามริมน้ำห้วยมงคล อันเป็นที่อยู่ของอินทจักกนาค

11. เมื่อพระอรหันต์ทั้งหลายอยู่ที่นั่น ๆ เมื่อรุ่งเช้าได้เข้าไปบิณฑบาตโปรดพระยาจันทบุรี

12. พระยาจันทบุรีสั่งให้เสนาอำมาตย์สร้างกุฏิวิหารให้พระอรหันต์ทั้ง 5 อยู่ที่นั่น

13. พระอรหันต์ทั้ง 5 จึงพร้อมกันไปสู่วัดสวนอ้วยล้วย สั่งสอนพระภิกษุสงฆ์ในวัดนั้นทุกวัน

14. พระยาจันทบุรีนำเอาพระธาตุของพระอรหันต์วัดป่าไต่ป่าเหนือมาประดิษฐานไว้ที่นั่น

15. ครั้นออกพรรษาพระอรหันต์ทั้ง 5 จึงหนีไปอยู่ป่าโพนภายนอกปากห้วยบางพวน 4 องค์ ส่วนพระมหาสังขวิชเถระ ไปอยู่ที่ปากห้วยบางพวนกำได้

16. ปีพารนาคนำเอาผ้าสาฎกผืนหนึ่งไปถวายพระสังขวิชเถระ นำเลี้ยงพอนมจึงนำเอาผ้ามาตัดเป็นผ้าสังฆาฏิ ทำให้ผ้าบังเกิดจำนวนเพิ่มขึ้น นำเลี้ยงพอนมจึงตัดผ้าสังฆาฏิครบ ทั้ง 5 ผืนถวายแก่พระอรหันต์ทั้ง 5 รูปนั้น

17. พระอรหันต์ทั้ง 5 ระลึกถึงคาถา 4 บทที่พระมหากัสสปะเคยกล่าวไว้ที่ชาติปางก่อนที่ตนเคยเกิดเป็นพระยา 5 มีคาถาวา คจณนติ นรคจณนติ เป็นต้น

18. พระอรหันต์ทั้ง 5 ได้ปรึกษาหารือกันว่า จะเดินทางไปเมืองมรุกขนคร เพื่อโปรดพระยาสุมิตรธรรมวงศา

จากเนื้อหาที่ได้สรุปไว้ข้างต้นนี้ หากนำมาพิจารณาในข้อความที่ถูกต้องออกจากเนื้อหาของอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) พบว่าข้อความที่ถูกต้องได้แก่ ข้อที่ 3 ในส่วนที่เป็นรายละเอียดทั้งหมดที่อยู่ในข้อ 3.1-3.9, ข้อที่ 6-10 และข้อที่ 16 ซึ่งเป็นการลดความในเนื้อหาด้วยการตัดรายละเอียดปลีกย่อยออก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับปีพารนาคช่วยบอกแหล่งหินในการสร้างพระธาตุหรือเรื่องเกี่ยวกับเชษฐไชยนาคปรนนิบัติพระอรหันต์ทั้ง 5 รวมทั้งเรื่องราวเกี่ยวกับปีพารนาคนำเอาผ้ามาถวายพระอรหันต์ทั้ง 5 เป็นต้น หากแต่ได้นำเสนอความที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุล้วน ๆ ก่อนจะกล่าวถึงเนื้อหาในตอนอื่นต่อไป

4.2.2.3 เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชากิเชกพระยาจันทบุรี

เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชากิเชกพระยาจันทบุรีนั้น ได้ถูกตัดออกในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ซึ่งเป็นเนื้อหาที่ต่อเนื่องมาจากพระยาสุมิตรธรรมวงศาได้ให้พราหมณ์ทั้ง 5 ที่เรียนจบไตรเพทนำเอาเครื่องปญจราชากุฎภัณฑ์ไปมอบให้แก่พระยาจันทบุรีแล้วให้พราหมณ์ทั้ง 5 ทำพิธีราชาภิเษกแก่พระยาจันทบุรีให้ครองเมืองจันทบุรี ส่วนรายละเอียดเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ทำพิธีราชาภิเษกพระยาจันทบุรี และพระยาจันทบุรีกล่าวหัวข้อธรรมต่าง ๆ นั้น ได้ถูกตัดออกทั้งหมด ซึ่งเนื้อหาที่ปรากฏในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) นั้น ได้กล่าวแต่เพียงพระยาสุมิตรธรรมวงศาได้ให้พราหมณ์ทั้ง 5 นำเอาปญจราชากุฎภัณฑ์และได้ราชาภิเษกให้แก่พระจันทบุรีไว้อย่างสรุปแบบย่อความเท่านั้น แล้วก็ข้ามไปกล่าวถึงเนื้อหาเกี่ยวพระอรหันต์ 3 รูป คือพระพุทธรักขิต พระธรรมรักขิต และพระสังฆรักขิต ที่เป็นศิษย์ของพระมหากัสสปเถระ ได้นำเอากุลบุตร 5 องค์ บวชเป็นสามเณร และได้อุปสมบทให้เป็นพระภิกษุก่อนที่จะนำไปศึกษาธรรมวินัยที่เมืองราชคฤห์ แล้วให้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขง ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นในหัวข้อเรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์พระอรหันต์ทั้ง 5 บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ แล้วนั้น เรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชากิเชกพระยาจันทบุรี จึงได้ถูกตัดออกทั้งหมดในเนื้อหาของอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ดังปรากฏข้อความในเหตุการณ์ดังกล่าวว่า

“ครั้งนั้น พญาสุมิตรธรรมวงศาพระองค์พระราชทานคนใช้แก่อำมาตย์บุรีจันฯ มีหมื่นจรศ เป็นต้น กับทั้งทองคำอีกหนัก 1,000 ตำลึง และเสื้อผ้าให้ครบถ้วนทุกคน แล้วพระองค์ทรงจัดนาง 2 นางไปประทานบุรีจันฯ นางคนหนึ่งชื่อมิ่งคลกตัณญู เป็นเชื้อวงศ์ชาวจุลณี อีกนางหนึ่งชื่อมิ่งคลทपालังเป็นเชื้อวงศ์ชาวราชคฤห์ พร้อมด้วยข้าทาสบริวารนางละ 500 คน ช้างพัง 20 เชือก ช้างพลาย 20 เชือก ม้า 10 ม้า พร้อมทั้งควาญและนายม้า เงิน 10,000 ตำลึง ทอง 10,000 ตำลึง เสื้อผ้าสิ่งละ 10,000 พร้อมทั้งเครื่องปัญญาราชกุศภัณฑ์ มอบให้พราหมณ์ทั้ง 5 ที่รู้จักไตรเพทเป็นหัวหน้า มีมิ่งคลพราหมณ์หนึ่ง จุลมิ่งคลพราหมณ์หนึ่ง ไชยพราหมณ์หนึ่ง สิทธิพราหมณ์หนึ่ง จิตตวิฒนพราหมณ์หนึ่ง ทั้ง 5 นี้่น้อมนำไปราชาภิเชกบุรีจันฯ ครั้นถึงวันมหาพิชัยฤกษ์อันดี จึงตรัสสั่งให้ออกเรือมาสู่เมืองบุรีจัน และให้หมื่นนันทรผู้เป็นปราชญ์มาบอกเขตเมืองให้บุรีจันฯ (ฝั่งตะวันออก) แต่ปากน้ำกะดิง มาโดยลำดับ (ฝั่งตะวันตก) แต่ปากห้วยบางบาตร มาโดยลำดับเป็นเขตแขวงของบุรีจัน”

(พระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 82)

ส่วนเนื้อหาดังกล่าวที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุอีก 6 ฉบับ ได้กล่าวถึงเนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชาภิเชกพระยาจันทบุรีอย่างละเอียดครบถ้วน กล่าวคือเมื่อกล่าวถึงเหตุการณ์พระยาสุมิตรธรรมวงศาให้พราหมณ์ทั้ง 5 นำเอาปัญญาราชกุศภัณฑ์ให้แก่พระจันทบุรี และได้สั่งให้ราชาภิเชกพระยาจันทบุรีให้ครองเมืองจันทบุรี แล้วจึงกล่าวรายละเอียดของเนื้อหาเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชาภิเชกพระยาจันทบุรี และพระยาจันทบุรีกล่าวเป็นหัวข้อธรรมต่าง ๆ ซึ่งรายละเอียดนั้นมีค่อนข้างยาวซึ่งสามารถสรุปเนื้อหาต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. พระยาสุมิตรธรรมวงศามอบนางทั้ง 2 คือนางมิ่งคลกตัณญู และนางมิ่งคลทपालัง แก่พระยาจันทบุรี
2. พระยาสุมิตรธรรมวงศาให้พราหมณ์ทั้ง 5 คือมิ่งคลพราหมณ์ จุลมิ่งคลพราหมณ์ ไชยพราหมณ์ สิทธิพราหมณ์ และจิตตวิฒนพราหมณ์ นำเครื่องปัญญาราชกุศภัณฑ์ไปมอบให้พระยาจันทบุรี
3. พระยาสุมิตรธรรมวงศาให้พราหมณ์ทั้ง 5 ราชาภิเชกพระยาจันทบุรี ให้ครองเมืองจันทบุรี
4. พราหมณ์ทั้ง 5 ส่งให้หมื่นกลางโรงสร้างราชสำนักเพื่อทำราชาภิเชกพระยาจันทบุรี
5. พระยาจันทบุรีแต่งอำมาตย์มาต้อนรับพราหมณ์ทั้ง 5
6. เมื่อเสร็จจากการราชาภิเชกแล้ว พราหมณ์ทั้ง 5 รายงานถึงวัตถุประสงค์ของพระยาสุมิตรธรรมวงศาต่อพระยาจันทบุรี

7. พราหมณ์ทั้ง 5 กล่าวโศลกโครงคนละบทเกี่ยวกับพระยาจันทบุรี และพระนางอินทสว่าง

8. พระยาจันทบุรีกล่าวหัวข้อธรรมต่าง ๆ ตอบ

9. พราหมณ์ทั้ง 5 สาธยายมนต์ไปตามริมน้ำของ

10. ปี่พาทนาคนเรมิตเป็นซีปะขามาบอกน้ำอันเป็นมงคล

11. พราหมณ์ทั้ง 5 รดน้ำให้พระยาจันทบุรีและพระมเหสีทั้ง 3 พร้อมทั้งนำเอาพานทองมาคารวะต่อพระยาจันทบุรี

12. พราหมณ์ทั้ง 5 ปฏิสันถารต่อกันถึงความเป็นหน่อพุทธภูมิของพระยาจันทบุรี

13. คนทั้งหลายสนทนากันถึงราชสมบัติที่พระยาจันทบุรีได้รับ

14. พระยาจันทบุรีตรัสเฉลยปัญหาธรรมแก่คนทั้งหลาย

15. เทวดาและพญานาคทั้งหลาย คอยปกปักรักษาเมืองจันทบุรี

16. พราหมณ์กลับมารายงานถึงพระยาจันทบุรีเป็นผู้มีบุญญาธิการ ต่อพระยาสุมิตรธรรมวงศา

17. พระยาสุมิตรธรรมวงศาทรงชื่นชมยินดี

18. กล่าวถึงพระอรหันต์ 3 รูป คือพระพุทธรักขิต พระธรรมรักขิต และพระสังฆรักขิต ได้นำเอาพระอรหันต์ 5 รูป มีพระมหารัตนเถระ เป็นต้น ไปศึกษาธรรมวินัยที่เมืองราชคฤห์แล้วให้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ที่ชุมชนลุ่มน้ำโขง เดินทางผ่านเมืองคอนราช (นครราชสีมา) เมืองละโว้ (ลพบุรี)

จากเนื้อหาที่ได้สรุปไว้ข้างต้นนี้ หากนำมาพิจารณาในข้อความที่ถูกตัดออกหรือที่มีการลดความแบบการสรุปเนื้อหาในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวุฒร (แก้ว อุทุมมาลา) พบว่าข้อความที่ถูกตัดออกได้แก่ ข้อที่ 4-17 อันเป็นรายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่พราหมณ์ทั้ง 5 ราชากิเชกพระยาจันทบุรี ซึ่งในเหตุการณ์ดังกล่าวถึงรายละเอียดต่าง ๆ ของการทำพิธีธรรมราชาภิเษกพระยาจันทบุรี ในเหตุการณ์ดังกล่าวมีมีการกล่าวถึงรายละเอียดไว้อย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นเหตุการณ์ที่กล่าวถึงพราหมณ์ทั้ง 5 กล่าวโศลกเป็นโครงต่อพระยาจันทบุรีและพระนางอินทสว่าง เหตุการณ์ที่กล่าวถึงพราหมณ์ทั้ง 5 แสวงหาน้ำเพื่อนำมาทำพิธีสงน้ำราชาภิเษก เหตุการณ์ที่กล่าวถึงพราหมณ์ 5 และพระยาจันทบุรีสนทนากัน เหตุการณ์ที่กล่าวถึงพระยาจันทบุรีกล่าวหัวข้อธรรม เหตุการณ์ที่กล่าวถึงเทวดาและพญานาคผู้รักษาเมืองจันทบุรี เหตุการณ์ที่กล่าวถึงพราหมณ์ทั้ง 5 กล่าวรายงานเกี่ยวกับพระยาจันทบุรีให้พระยาสุมิตรธรรมวงศาฟัง และเหตุการณ์ที่พระยาสุมิตรธรรมวงศากล่าวสรรเสริญพระยาจันทบุรี เป็นต้น ซึ่งเนื้อหาในเหตุการณ์

ดังกล่าวนี้ได้ถูกตัดออกจากเนื้อหาของอรรถนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชา นวนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) โดยการย่อความแบบสรุปเนื้อหาในข้อที่ 1-3 ส่วนเนื้อหาในข้อที่ 4-17 ถูกตัดออก จากนั้นจึงข้ามไปกล่าวในเนื้อหาในข้อที่ 18

ดังนั้น การลดความในเนื้อหาในที่นี้จึงเป็นลดความของเนื้อหาหรือเป็นตัดความของเนื้อหาบางส่วนออกจากเนื้อหาของตำนานอรรถนิทานฉบับใดฉบับหนึ่ง กล่าวคือเมื่อเนื้อหาของตำนานอรรถนิทานฉบับหนึ่งถูกนำมาถ่ายทอดให้กับตำนานอรรถนิทานอีกฉบับหนึ่ง ย่อมมีการลดหรือตัดความในเนื้อหาของตำนานอรรถนิทานอีกฉบับหนึ่งออกไปโดยตั้งใจและไม่ได้ตั้งใจ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันของตัวบทที่ตำนานอรรถนิทานฉบับหนึ่งได้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับตัวบทของตำนานอรรถนิทานอีกฉบับที่มีการลดหรือตัดรายละเอียดของเนื้อหาออก ซึ่งการลดความในเนื้อหานี้ จะมีทั้งการลดความแบบตัดเนื้อหาโดยการตัดเนื้อหาบางตอนของตำนานอรรถนิทานออกทั้งหมด ดังปรากฏในการตัดเนื้อหาเกี่ยวกับตำนานปรีมปรา ตำนานการกำเนิดแม่น้ำ ตำนานเมืองหนองหลวง ตำนานเมืองหนองหานน้อย จะถูกตัดออกทั้งหมด นอกจากนั้นยังมีการลดความแบบสรุปเนื้อหา ซึ่งการลดความแบบโดยการย่อความหรือสรุปความ เพื่อให้เห็นองค์รวมของเนื้อหา แต่ก็มี การตัดข้อความบางข้อความออกจากเนื้อหาหลัก ดังปรากฏการลดความในเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวทางพุทธประวัติ อันได้แก่ เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์การพุทธพยากรณ์ เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์การประทับรอยพระพุทธบาท เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์พุทธปรินิพพาน การลดเนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ อันได้แก่ เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์พระยาลังกาไม่ปฏิบัติตามพุทธวจนะ เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์พระอรหันต์ทั้ง 5 บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และการลดเนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชาภิเชกพระยาจันทบุรี เป็นต้น ออกจากเนื้อหาของอรรถนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชา นวนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา)

4.3 ความสัมพันธ์ด้านการสลับความในเนื้อหา

ความสัมพันธ์ด้านการสลับความในเนื้อหา ในที่นี้หมายถึงความสัมพันธ์กันของเนื้อหาที่มีการสลับความกันในเนื้อหาของตำนานอรรถนิทาน ซึ่งมีทั้งการสลับความกันทั้งตอน และทั้งการสลับความกันในบางข้อความ กล่าวคือในเนื้อหาของตำนานอรรถนิทานทั้ง 6 ฉบับนั้น มีการนำเสนอเนื้อหาแบบการสลับความกันของเนื้อหาอยู่ ที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นในโครงเรื่องของเนื้อหานี้ และเป็นที่น่าสังเกตว่าในรายละเอียดปลีกย่อยของตำนานอรรถนิทานแต่ละฉบับนั้น ข้อความที่ปรากฏในเนื้อหาหลักในตอนหนึ่ง ๆ มีการสลับความกันจนทำให้เกิดความสับสนในเนื้อหาของตำนานอรรถนิทาน ทั้งนี้ผู้วิจัยจึงได้แบ่งประเด็นการศึกษาการสลับความในเนื้อหาออกเป็น 2 ประเด็น ด้วยกันคือ

4.3.1 การสลับความกันในเนื้อหาแบบโครงเรื่อง

4.3.2 การสลับความกันในเนื้อหาแบบการสับสนความ

4.3.1 การสลับความในเนื้อหาแบบโครงเรื่อง

การสลับความกันในเนื้อหาแบบโครงเรื่องนี้ การสลับความให้เป็นไปตามรูปแบบของโครงเรื่อง ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นว่า โครงเรื่องในตำนานอุรังคธาตุนั้นมีอยู่ 3 โครงเรื่อง คือ 1) โครงเรื่องแบบการผนวกเนื้อหาตำนานปรัมปราเข้ากับเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ 2) โครงเรื่องแบบการแยกเนื้อหาตำนานปรัมปราออกจากเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ และ 3) โครงเรื่องแบบการตัดเนื้อหาตำนานปรัมปราออกจากเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ และจากการศึกษาตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับ พบว่าเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้นมีการสลับความกันแบบโครงเรื่องในโครงที่ 1 กับโครงเรื่องที่ 2

โครงเรื่องที่ 1 (โครงเรื่องแบบการผนวกเนื้อหาตำนานปรัมปราเข้ากับเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ) ได้แก่ อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2483 อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537 ซึ่งโครงเรื่องที่ 1 นี้มีการนำเสนอเนื้อหาที่มีการนำเอาตำนานปรัมปราไปเป็นส่วนหนึ่งของการอธิบายความในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ เมื่อเนื้อเรื่องหลักของตำนานอุรังคธาตุดำเนินถึงเหตุการณ์ในตอนใดที่มีเนื้อหาเชื่อมโยงกับตำนานปรัมปรา ก็จะนำเอาเนื้อหาของตำนานปรัมปรามากกล่าวแทรกไว้ในเนื้อหาหลักนั้น ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ

4.3.1.1 เนื้อหาตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จภูเวียงเพื่อโปรดสุวรรณภาค

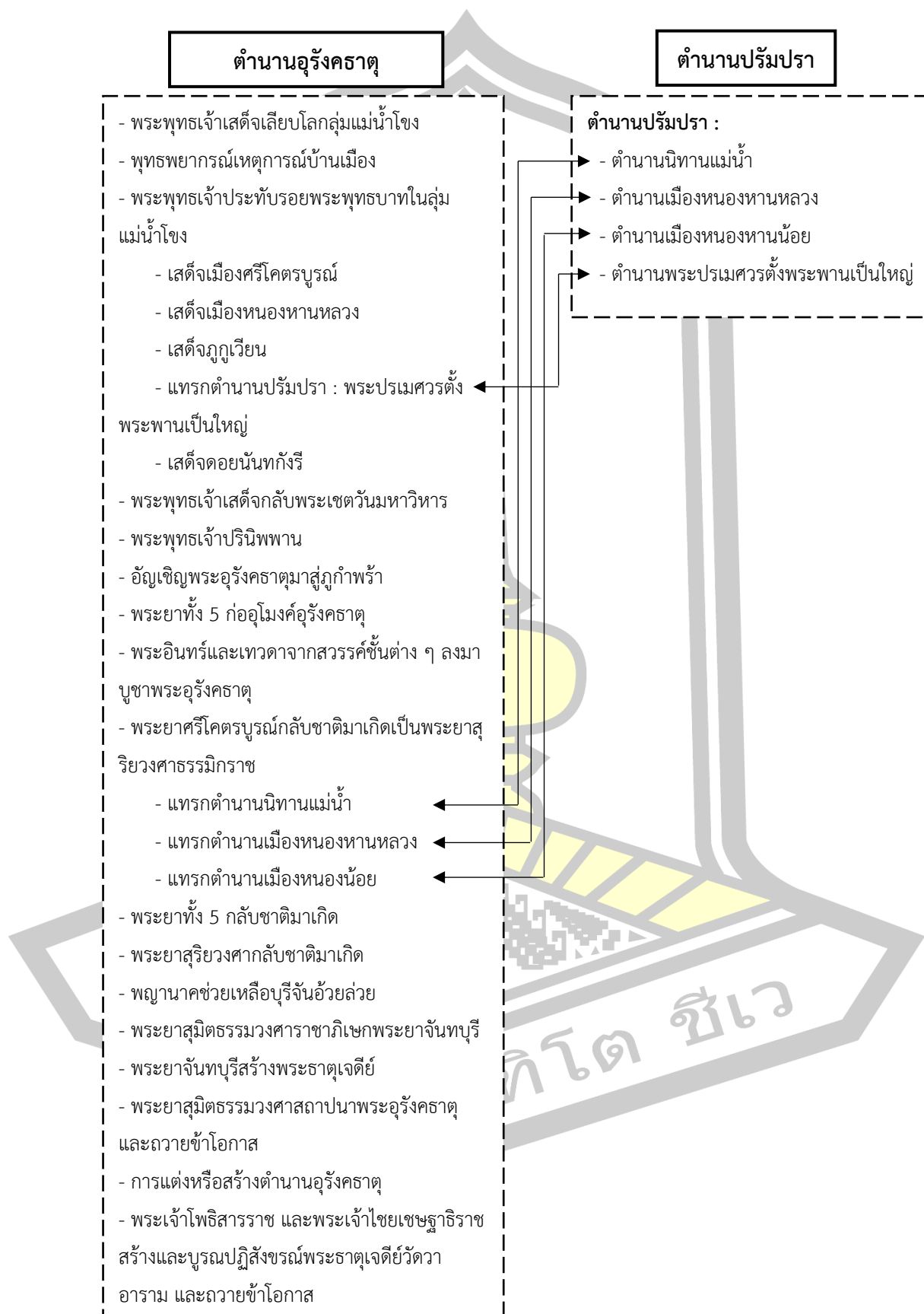
เนื้อหากล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมาที่ภูเวียงเพื่อโปรดสุวรรณภาค เมื่อพระพุทธองค์เดินทางมาถึงภูเวียงแล้ว พระองค์ได้ยกเอาเรื่องราวเกี่ยวกับสุวรรณภาค ที่อาศัยอยู่ในภูเวียงผู้ที่ได้ดำรงชีวิตอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติขึ้น พระพุทธองค์จึงได้ยกเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตที่สุวรรณภาคได้ต่อสู้กับพระปรเมศวรหรือพระอิศวร สุวรรณภาคแพ้ต่อพระปรเมศวร ดินแดนแห่งนี้จึงเป็นดินแดนของพระปรเมศวรในศาสนาพราหมณ์ฮินดู ต่อมาพระเมศวรให้ตั้งพระพานให้เป็นใหญ่ในพื้นที่แห่งนี้ เนื้อหาของเรื่องในเหตุการณ์ตอนดังกล่าวนี้ได้ผูกโยงเนื้อหาถึงนิทานท้องถิ่นเรื่องอุสา-บารส โดยได้กล่าวแต่เพียงย่อ ๆ ท้าวบารสได้แอบเข้ามาหานางอุสา จนทำให้พระพานผู้เป็นบิดาเกิดความกริ้วโกรธอย่างมาก จึงได้ต่อสู้กับท้าวบารส แต่พระกัตนารายณ์ได้ช่วยท้าวบารสเอาไว้ เมื่อเนื้อหาดำเนินมาถึงตอนนี้ ต่อมาได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าได้ต่อสู้กับสุวรรณภาคและภาคที่บริวารทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในภูเวียงนั้น เมื่อพระพุทธองค์ปราบพญานาคทั้งหลายได้แล้ว จึงได้ทรงแสดงโปรดพญานาค

4.3.1.2 เนื้อหาตอนที่กล่าวถึงชื่อเมืองโบราณในอดีต

ตอนที่กล่าวถึงชื่อเมืองโบราณในเนื้อหาหลักในตอนพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชครองเมืองร้อยเอ็ดประตุ เนื้อหาในตอนนี้ปรากฏในเหตุการณ์หลังจากที่พระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาบูชาพระอูรังคราตุแล้ว ก็ได้กล่าวถึงพระยาศรีโคตรบูรณกลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชได้ครองเมืองสาเกตนครหรือเมืองร้อยเอ็ดประตุ ซึ่งเป็นผู้ที่มีบุญญาธิการมากปกครองเมืองร้อยเอ็ดประตุด้วยความผาสุก เนื้อหาในตอนนี้ได้กล่าวถึงฤๅษีสร้างเมือง กล่าวคือฤๅษิตะกัปปิฤๅษี ได้สร้างเมืองให้กับพระยาศรีอมรณี และพระยากรุนทนคร ต่อมาพระยาศรีอมรณี และพระยากรุนทนคร ทั้งสองนี้เป็นตัวตั้งตัวตีที่จะทำให้พระยาสุริยวงศาธรรมิราชได้เป็นใหญ่ในเมืองร้อยเอ็ดประตุ จากนั้นฤๅษิตะกัปปิฤๅษีจึงได้นำเอาพระยาศรีอมรณี และพระยากรุนทนครออกบวชฤๅษีไปอยู่ในป่าหิมพานต์ ต่อมาเนื้อหาได้กล่าวถึงที่มาของชื่อบ้านนามเมืองต่าง ๆ ซึ่งเมืองเหล่านั้นต่างก็เป็นเมืองที่มีประวัติความเป็นมายาวนานตั้งแต่สมัยอดีตพระพุทธเจ้ามาจนถึงพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันให้ความสืบเนื่องกันโดยลำดับ เมืองโบราณเหล่านี้ ได้แก่ เมืองกรุนทนคร เมืองทวารวดี เมืองศรีอโยธยา เมืองพาลนคร และเมื่อกกล่าวถึงเมืองโบราณเหล่านี้แล้วจึงได้มีการเชื่อมโยงมาหาตำนานปรัมปราคือตำนานนิทานแม่น้ำ และตำนานเมืองหนองหานหลวง ตำนานเมืองหนองหานน้อย ตามลำดับ จากนั้นจึงเข้าสู่เนื้อหาในตอนพระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด ทั้งนี้หากนำเนื้อหาจากเหตุการณ์ในตอนดังกล่าวมาจัดเรียงลำดับเนื้อหาเพื่อให้เห็นถึงการสลับความกันของเนื้อหาในโครงเรื่องแบบที่ 1 สามารถแสดงเป็นตารางความสัมพันธ์กันดังต่อไปนี้



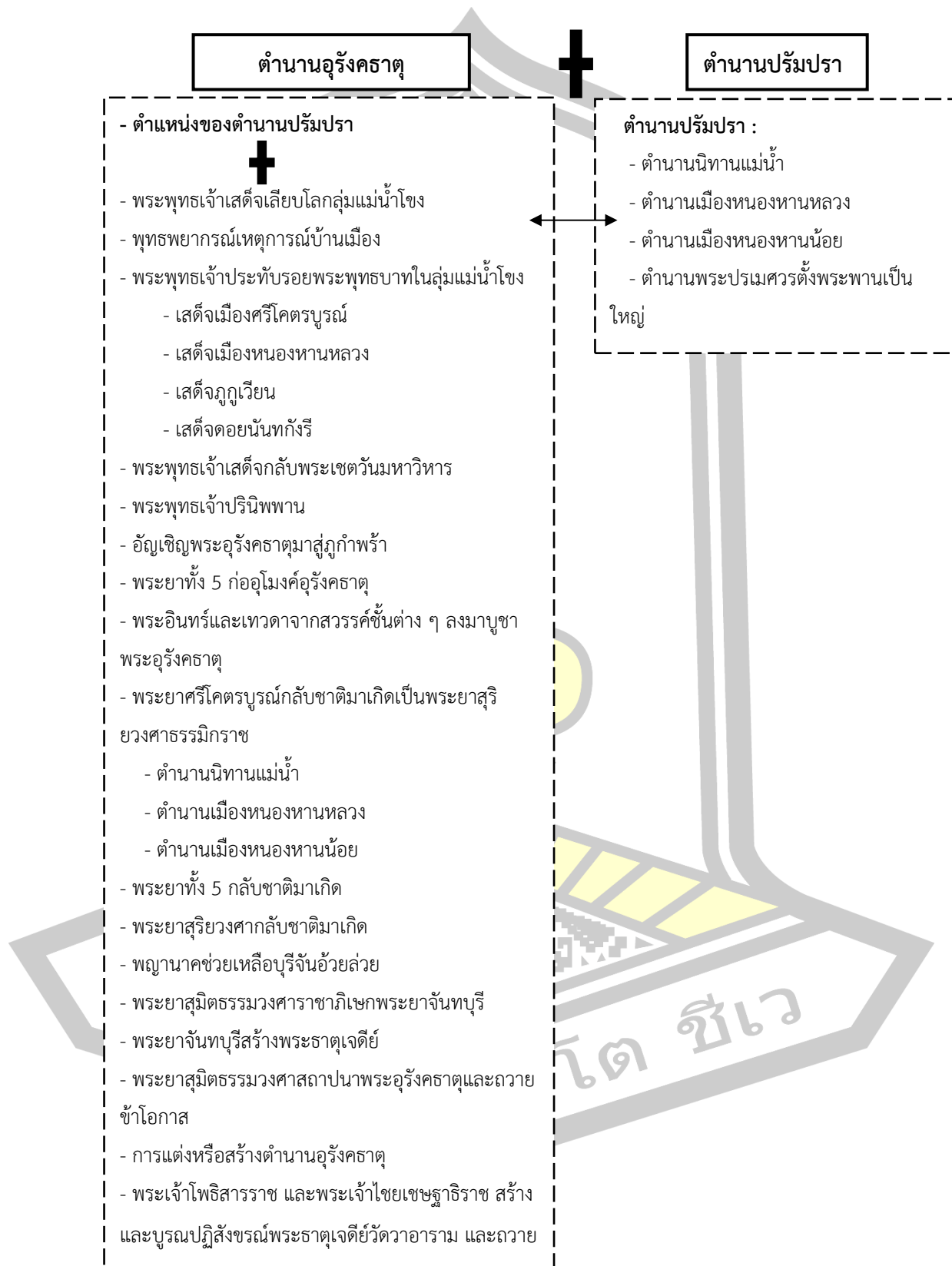
ตาราง 5 ตารางแสดงการสลับความแบบโครงเรื่องที่ 1



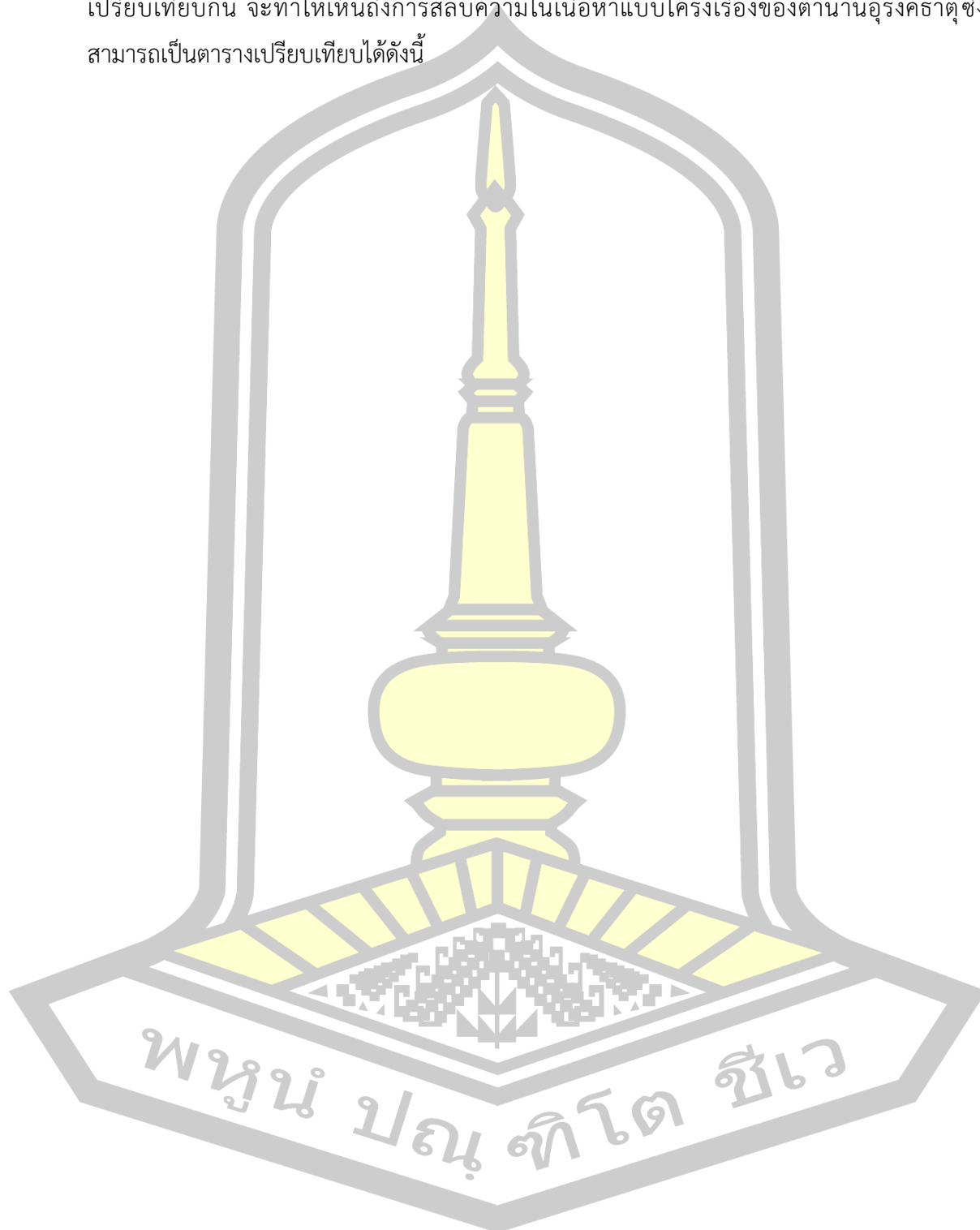
ส่วนโครงเรื่องที่ 2 (โครงเรื่องแบบการแยกเนื้อหาตำนานปรัมปราออกจากเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ) ได้แก่ อุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน มีการนำเสนอเนื้อหาที่มีการนำเอาตำนานปรัมปรามารวมไว้ในจุดเดียวกัน กล่าวคือได้รวมเอาเนื้อหาเกี่ยวกับตำนานนิทานแม่น้ำ ตำนานเมืองหนองหานหลวง ตำนานเมืองหนองหานน้อย และตำนานพระปรเมศวรตั้งพระพานให้เป็นใหญ่ มารวมไว้ในจุดเดียวกัน ก่อนที่จะเข้าสู่เนื้อหาหลักของตำนานพระธาตุ ทั้งนี้สามารถแสดงเนื้อหาของตำนานปรัมปราที่ปรากฏอยู่ในตำแหน่งต่าง ๆ ของตำนานอุรังคธาตุได้ดังต่อไปนี้



ตาราง 6 ตารางแสดงความสัมพันธ์กันระหว่างตำนานอุรังคธาตุโครงเรื่องที่ 2 กับตำนานปรัมปรา



ทั้งนี้หากนำเอาเนื้อหาในของโครงเรื่องของตำนานอุรังคธาตุทั้ง 2 โครงเรื่องมาเปรียบเทียบกัน จะทำให้เห็นถึงการสลับความในเนื้อหาแบบโครงเรื่องของตำนานอุรังคธาตุซึ่งสามารถเป็นตารางเปรียบเทียบได้ดังนี้



ตาราง 7 ตารางเปรียบเทียบความสัมพันธ์กันระหว่างโครงเรื่องแบบที่ 1 และโครงเรื่องแบบที่ 2

โครงเรื่องที่ 1	โครงเรื่องที่ 2
<ul style="list-style-type: none"> - พระพุทธเจ้าเสด็จเสียบโลกลุ่มแม่น้ำโขง - พุทธพยากรณ์เหตุการณ์บ้านเมือง - พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธรูปในลุ่มแม่น้ำโขง <ul style="list-style-type: none"> - เสด็จเมืองศรีโคตรบูรณ - เสด็จเมืองหนองหานหลวง - เสด็จภูเวียง <ul style="list-style-type: none"> - ดำเนินพระบรมศรวรตั้งพระพานเป็นใหญ่ - เสด็จดอยนันทกักริ - พระพุทธเจ้าเสด็จกลับพระเชตวันมหาวิหาร - พระพุทธเจ้าปรินิพพาน - อัญเชิญพระอัฐธาตุมาสู่ภูเก้าพร้าว - พระยาทั้ง 5 ก่ออุโมงค์อัฐธาตุ - พระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาบูชาพระอัฐธาตุ - พระยาศรีโคตรบูรณกลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช <ul style="list-style-type: none"> - ดำเนินนิทานแม่น้ำ - ดำเนินเมืองหนองหานหลวง - ดำเนินเมืองหนองหานน้อย - พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด - พระยาสุริยวงศากลับชาติมาเกิด - พญานาคช่วยเหลือบุรีจันอ้วยล้วย - พระยาสุมิตรธรรมวงศาราชาภิเษกพระยาจันทบุรี - พระยาจันทบุรีสร้างพระธาตุเจดีย์ - พระยาสุมิตรธรรมวงศาสถาปนาพระอัฐธาตุและถวายข้าโอกาส - การแต่งหรือสร้างตำนานอัฐธาตุ - พระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์วัดวาอารามและถวายข้าโอกาส 	<ul style="list-style-type: none"> - ดำเนินปริมปรา : <ul style="list-style-type: none"> - ดำเนินนิทานแม่น้ำ - ดำเนินเมืองหนองหานหลวง - ดำเนินเมืองหนองหานน้อย - ดำเนินพระบรมศรวรตั้งพระพานเป็นใหญ่ - พระพุทธเจ้าเสด็จเสียบโลกลุ่มแม่น้ำโขง - พุทธพยากรณ์เหตุการณ์บ้านเมือง - พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธรูปในลุ่มแม่น้ำโขง <ul style="list-style-type: none"> - เสด็จเมืองศรีโคตรบูรณ - เสด็จเมืองหนองหานหลวง - เสด็จภูเวียง <ul style="list-style-type: none"> - เสด็จดอยนันทกักริ - พระพุทธเจ้าเสด็จกลับพระเชตวันมหาวิหาร - พระพุทธเจ้าปรินิพพาน - อัญเชิญพระอัฐธาตุมาสู่ภูเก้าพร้าว - พระยาทั้ง 5 ก่ออุโมงค์อัฐธาตุ - พระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาบูชาพระอัฐธาตุ - พระยาศรีโคตรบูรณกลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช <ul style="list-style-type: none"> - พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด - พระยาสุริยวงศากลับชาติมาเกิด - พญานาคช่วยเหลือบุรีจันอ้วยล้วย - พระยาสุมิตรธรรมวงศาราชาภิเษกพระยาจันทบุรี - พระยาจันทบุรีสร้างพระธาตุเจดีย์ - พระยาสุมิตรธรรมวงศาสถาปนาพระอัฐธาตุและถวายข้าโอกาส - การแต่งหรือสร้างตำนานอัฐธาตุ - พระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์วัดวาอารามและถวายข้าโอกาส

จากการอธิบายการสลับความในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุโดยการนำเอาเนื้อหาของตำนานปรัมปรามาสวมกับเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุที่ได้ยกมากล่าวข้างต้นนั้น เป็นการนำเสนอเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุแบบโครงเรื่อง อันทำให้เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุมีการดำเนินเรื่องเป็นไปตามรูปแบบ 2 ลักษณะ คือแบบที่มีการนำเสนอเนื้อหาที่มีการผนวกเนื้อหาของตำนานปรัมปราเข้ากับเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ และแบบที่มีการแยกเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุออกจากเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งการนำเสนอเนื้อหาแบบที่มีการผนวกเนื้อหาของตำนานปรัมปราเข้ากับเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุเป็นการเน้นความสำคัญต่อวรรณกรรมพระพุทธศาสนาซึ่งในที่นี้ได้แก่ตำนานอุรังคธาตุอันเป็นวรรณกรรมหลักที่มีเนื้อหาว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ และการนำเอาตำนานปรัมปราผนวกเข้ากับตำนานอุรังคธาตุนั้นก็เป็นเพียงเป็นส่วนประกอบหนึ่งที่ได้นำมาเสริมสร้างวรรณกรรมหลักในการอธิบายเรื่องราวอันเป็นตำนานในท้องถิ่นเท่านั้น ส่วนการนำเสนอเนื้อหาแบบการแยกเนื้อหาของตำนานปรัมปราออกจากตำนานอุรังคธาตุโดยการนำเอาเนื้อหาของตำนานปรัมปราไปรวมกันไว้เป็นส่วนหนึ่งต่างหากซึ่งได้ที่ได้ถูกจัดวางไว้ในตอนเริ่มต้นของเรื่อง ดูเหมือนว่าจะให้ความสำคัญของตำนานปรัมปราที่มีการเรียงลำดับเนื้อหาให้เป็นไปตามกาลเวลาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล สมัยพุทธกาล และสมัยหลังพุทธกาล แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าการเรียงลำดับเนื้อหาในลักษณะเช่นนี้เนื้อหาของตำนานปรัมปราทับเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุแยกออกจากกันโดยไม่มี ความเกี่ยวข้องกันกับเนื้อหาหลักเลย ซึ่งแตกต่างไปจากการโครงเรื่องในรูปแบบที่ 1 ที่ได้ นำเอาเรื่องของตำนานปรัมปราเชื่อมโยงร้อยเรียงให้เป็นส่วนหนึ่งของตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งน่าจะวนคิดว่า ตำนานอุรังคธาตุนั้นเป็นตำนานทางพระพุทธศาสนาที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุของชุมชนลุ่มน้ำโขงเป็นสำคัญ ดังนั้นการสร้างเรื่องโดยการนำเอาเรื่องราวเกี่ยวกับตำนานปรัมปราในท้องถิ่นมาผูกโยงเข้ากับเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ก็น่าจะต้องอยู่ภายใต้หรือเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาตำนานอุรังคธาตุเป็นสำคัญ

แต่อย่างไรก็ตาม โครงเรื่องของเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุนั้น ส่วนใหญ่มักจะดำเนินเรื่องได้ 2 รูปแบบ และโครงเรื่องทั้ง 2 นั้นได้มีอิทธิพลต่อการสลับเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ อันขึ้นอยู่กับความตั้งใจที่ผู้แต่งจะให้ตำนานอุรังคธาตุนั้น ๆ มีการดำเนินในโครงเรื่องแบบที่ 1 หรือโครงเรื่องแบบที่ 2 เช่นนี้ ตำนานอุรังคธาตุจึงมีลักษณะของการสร้างเรื่องโดยโครงเรื่องเป็นตัวกำหนดการสลับความกันในเนื้อหาอย่างมีนัยสำคัญ

4.3.2 การสลับความในเนื้อหาแบบการสับสนความ

การสลับความในเนื้อหาแบบการสับสนความ ในที่นี้หมายถึงตำนานอุรังคธาตุฉบับหนึ่ง ได้มีสลับความในรายละเอียดของเนื้อหาแตกต่างกันอยู่ แต่ก็ไม่สามารถระบุได้ว่าตำนานอุรังคธาตุฉบับใดมีเนื้อหาที่ถูกต้องที่สุด เพราะในการนำเสนอเรื่องราวอันยังคงเนื้อหาหลักเอาไว้ได้อยู่ หากแต่จะมี

ข้อความบ้างข้อความในเนื้อหาได้มีการสลับความกันอยู่ ซึ่งจากศึกษาดำเนินการอรรถาธิบายทั้ง 6 ฉบับ พบว่าตำราอรรถาธิบายเนื้อหาที่มีการสลับที่กันของข้อความบางเหตุการณ์ซึ่งปรากฏอยู่ในเหตุการณ์ ตอนต่าง ๆ ของตำราอรรถาธิบายอยู่อย่างหลากหลาย อันทำให้เกิดการสับสนความในเนื้อหาที่มีการ สลับที่กัน ซึ่งอาจจะเกิดจากแหล่งข้อมูลต้นฉบับของเอกสารโบราณซึ่งบันทึกด้วยอักษรธรรมอีสาน ที่ มีการเรียงลำดับความของเนื้อหาสลับที่กันอยู่แล้ว และเมื่อมีการปริวรรตถ่ายถอดมาเป็นอักษรไทย ปัจจุบันจึงได้มีการถ่ายถอดไปตามเอกสารเดิมนั้น ต่อมาได้มีการชำระการเรียงลำดับของเนื้อหาใหม่ ให้ถูกต้องตามเนื้อหาที่ควรจะเป็น จนทำให้เนื้อหาของตำราอรรถาธิบายที่นำมาชำระใหม่นั้นมีเนื้อหาที่ สลับที่กัน ดังปรากฏในอรรถาธิบาย (ตำราพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2483 อรรถาธิบาย ตำราพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 อรรถาธิบาย (ตำราพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537 ซึ่ง ตำราอรรถาธิบาย ทั้ง 4 ฉบับนี้ มีสำนวนเนื้อหารายละเอียดของข้อความต่าง ๆ เหมือนกันทุกประการ คือสืบเนื่องมาจากอรรถาธิบาย (ตำราพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2483 จากนั้นได้มีการ ชำระปรับปรุงในส่วนการสลับที่กันของเนื้อหา ในอรรถาธิบาย ตำราพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครู มหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 และอรรถาธิบาย (ตำราพระ ธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537

อรรถาธิบาย ตำราพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 นั้น เป็นการชำระเนื้อหาของอรรถาธิบาย (ตำราพระธาตุพนม) ฉบับกรม ศิลปากร 2483 อันเกิดจากความเรียงลำดับเนื้อหาไม่ถูกต้อง และยังไม่มีการสอบสวนชำระกันอย่าง จริงจัง ประกอบกับในวันที่ 16-18 พฤศจิกายน 2521 ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยครู มหาสารคาม และมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้หยิบยกเอาอรรถาธิบาย (ตำราพระธาตุพนม) ฉบับ กรมศิลปากร 2483 ขึ้นมาตรวจสอบชำระเนื้อหาที่มีการเรียงลำดับไม่ถูกต้องนั้น โดยให้อาจารย์พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ผู้เชี่ยวชาญทางประวัติศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มาเป็นผู้นำในการชำระ ตรวจสอบ ซึ่งในการชำระครั้งนั้นได้ใช้ อรรถาธิบาย (ตำราพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 เป็น เอกสารหลัก และได้นำเอาเอกสารโบราณเดิมมาเทียบเคียงเมื่อมีข้อสงสัยในเนื้อหา แต่ก็ยังคงรักษา ข้อความและเชิงอรรถค่าแปลตาม อรรถาธิบาย (ตำราพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 ทุก ประการ และจากการศึกษาสภาพทั่วไปเนื้อหาของอรรถาธิบาย ตำราพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครู มหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 นั้น ก็จะพบว่ามีการคัดลอกมา จากอรรถาธิบาย (ตำราพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 ดังจะเห็นได้จากการแบ่งหัวข้อของ เรื่อง การจัดย่อหน้า ตลอดถึงเนื้อหาต่าง ๆ ให้เหมือนกับอรรถาธิบาย (ตำราพระธาตุพนม) ฉบับกรม ศิลปากร 2483 ทุกประการ หากแต่มีการชำระปรับปรุงเนื้อหาในส่วนที่มีการสลับที่กันให้ถูกต้อง สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เพื่อให้มีเนื้อหาต่อเนื่องกัน ดังที่ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ (2521 : 6) กล่าวไว้ว่าอรรถาธิบาย

(ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 ที่พิมพ์จาก ฉบับโบราณเดิมนั้น ปรากฏความที่สับสนกันอยู่ตอนหนึ่งอย่างชัดเจน อันทำให้เรื่องราวทั้งหมดดูยากและสับสน ซึ่งเมื่อครั้งที่ได้ชำระและนำไปจัดพิมพ์ทั้งฉบับของกรมศิลปากรและฉบับของ ส.ธรรมภักดี ก็มีได้แก้ไขความที่สับสนอยู่นั้นให้เข้าที่เดิม ความที่สับสนนี้ ได้สับสนอยู่แล้วตั้งแต่ต้นฉบับโบราณเดิม กล่าวคือเมื่อมีการรวบรวมต้นฉบับ “โบราณโบราณ” ที่พระยาศรีไชยชมพูเรียบเรียงขึ้นนั้น คงนำโบราณมาเรียงหน้าสับสน หลังจากนั้น อาชญาเจ้าพระอุปราชาจึงคัดลอกต้นฉบับโบราณที่เรียงหน้าสับสนนั้นเมื่อ พ.ศ. 2404 การคัดลอกจึงลอกความที่สับสนไปด้วยความที่สับสนนั้นปรากฏอยู่ระหว่างบรรทัดของหน้าโบราณ ซึ่งแสดงถึงการเรียงหน้าโบราณสับสนนั้น เป็นมาตั้งแต่ฉบับโบราณ ก่อนหน้าฉบับที่ตกทอดมาถึงหอสมุดแห่งชาติ ในการพิมพ์ครั้งนี้ จึงได้พิจารณาการสับสนให้เข้าที่เดิม ดังนั้นตอนท้ายของเรื่อง จะพบชื่อผู้สร้างอยู่ติดกันสองชื่อ คือชื่อแรกจะเป็นพระยาศรีไชยชมพู ผู้เรียบเรียงต้นฉบับโบราณ ถัดมาจะเป็นชื่อของ อาชญาเจ้าพระอุปราชา ผู้คัดลอกเมื่อ พ.ศ. 2404

ดังนั้นจากเนื้อหาอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 สู่มหาอุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 จึงมีเนื้อหาที่เหมือนกันทุกประการ หากจะแตกต่างกันเฉพาะในส่วนที่มีการสลับเนื้อหา ซึ่งเนื้อหาที่สลับกันดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่ในเหตุการณ์ตอนชาวเมืองหนองหานสร้างอุโมงค์สำหรับบรรจุพระธาตุ เมื่อกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่ชาวเมืองหนองหานสร้างอุโมงค์พระธาตุแข่งขันกันแล้ว ซึ่งในตำนานอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 นั้น กล่าวเหตุการณ์ในตอนดังกล่าวยังไม่จบเนื้อหา ก็นำเอาเนื้อหาจากตอนพระยาศรีโคตรบูรณกลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศา มากล่าวแทรกไว้แทน จากนั้นก็ได้ดำเนินเนื้อหาไปเรื่อย ๆ จนจบเรื่องที่มีการระบุถึงผู้สร้างตำนานอุรังคธาตุ คือพระยาศรีไชยชมพู แล้วจึงย้อนกลับเอาเนื้อหาในตอนชาวเมืองหนองหานสร้างอุโมงค์พระธาตุแข่งขัน (ที่ยังกล่าวไม่จบความนั้น) ดำเนินเรื่องไปจบจบในตอนพระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาบูชาพระอุรังคธาตุ

ขณะที่อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537 เป็นการปรับปรุงครั้งที่ 3 ต่อจากอุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 ที่ยังคงมีเนื้อหา การเรียงลำดับเนื้อหาเหมือนกับอุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 ทุกประการ หากจะแตกต่างกันเฉพาะการกำหนดวรรคตอน โดยการจัดวรรคตอนใหม่เพื่อให้อ่านเข้าใจง่ายขึ้น เพราะตำนานอุรังคธาตุ ฉบับที่ผ่านมา ยังไม่มีการจัดวรรคตอนที่ถูกต้องเท่าที่ควร พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ จึงได้นำมาจัดวรรคตอนเสียใหม่ ซึ่งเป็นการปรับปรุงจัดพิมพ์เป็นครั้งที่ 3 ในคราวที่มีการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง วรรณกรรมสองฝั่งโขง ณ หอสมุดมงกุฎเพชร โรงแรมโฆษะ จังหวัดขอนแก่น เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน - 1 กรกฎาคม 2537

สำหรับเนื้อหาของอุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน ที่จัดอยู่ในโครงเรื่องที่ 2 (โครงเรื่องแบบการแยกเนื้อหาตำนานปรัมปราออกจากเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ) และอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ที่จัดอยู่ที่โครงเรื่องที่ 3 (โครงเรื่องแบบการตัดเนื้อหาตำนานปรัมปราออกจากเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ) นั้น มีเนื้อหาที่มีการสลับที่กันในเหตุการณ์ตอนชาวเมืองหนองหานสร้างอุโมงค์สำหรับบรรจุพระธาตุแข่งกันเช่นเดียวกันดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น นอกจากนี้ยังปรากฏความที่มีการสลับกันของเนื้อหาในเหตุการณ์ตอนอื่น ๆ ของตำนานอุรังคธาตุอยู่จำนวนมาก ซึ่งจากการศึกษา พบว่าตำนานอุรังคธาตุมีการสลับความกันในเนื้อหาแบบการสับสนความอยู่ในตำนานอุรังคธาตุฉบับต่าง ๆ ทั้งนี้การสลับความกันของเนื้อหานั้นได้ปรากฏในเหตุการณ์ตอนต่าง ๆ ของตำนานอุรังคธาตุซึ่งสามารถแบ่งเป็น 2 หัวข้อใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ

4.3.2.1 เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ

4.3.2.2 เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชาภิเชกพระยาจันทบุรี

4.3.2.1 เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ

การสลับความแบบการสับสนความในเนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ นั้น จากการศึกษา พบว่าตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับ มีการสลับที่กันอยู่ในเหตุการณ์ตอนต่าง ๆ อันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุซึ่งสามารถแบ่งเหตุการณ์ดังกล่าวออกเป็น 2 เหตุการณ์ด้วยกันคือ

- **เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์ชาวเมืองหนองหานสร้างอุโมงค์สำหรับบรรจุพระธาตุแข่งกัน**

การสลับที่กันของตำนานอุรังคธาตุในเรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์ชาวเมืองหนองหานสร้างอุโมงค์สำหรับบรรจุพระธาตุแข่งกันนั้น จากการศึกษาตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับ พบว่าตำนานอุรังคธาตุได้มีการเรียงลำดับเนื้อหาที่มีการสลับความกันอยู่ ได้แก่ ตำนานอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 ที่มีการเรียงลำดับของเนื้อหาที่ทำให้เกิดการสับสนความ อันเนื่องมาจากความไม่ต่อเนื่องกันของเนื้อหา เมื่อเรื่องราวได้ดำเนินมาถึงในเหตุการณ์ในตอนที่ชาวเมืองหนองหานสร้างอุโมงค์สำหรับบรรจุพระธาตุแข่งกัน เนื้อหาในตอนดังกล่าวยังไม่จบเรื่องก็ได้้นำเอาเนื้อหาในเหตุการณ์ตอนอื่นเข้ามาแทรกเนื้อหานั้น ซึ่งเนื้อหาที่ได้นำมาแทรกนั้น คือเนื้อหาในตอนพระยาศรีโคตรบูรณ์กลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช ตอนพระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด ตอนพระยาสุริยวงศากลับชาติมาเกิด ตอนพญานาคช่วยเหลือบุรีจันอ้วยล้วย ตอนพระยาสุมิตรธรรม

วงศ์ราชธานีเชกพระยาจันทบุรี ตอนพระยาจันทบุรีสร้างพระธาตุเจดีย์ ตอนพระยาสุมิตรธรรมวงศา สถาปนาพระอุรังคธาตุและถวายข้าโอกาส ตอนการบอกการแต่งหรือสร้างตำนานอุรังคธาตุ และตอน พระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์วัดวาอาราม และถวาย ข้าโอกาส เมื่อกล่าวความในเนื้อหาในตอน ดังกล่าวจบแล้วจึงได้กลับไปนำเอาเนื้อหาในเหตุการณ์ ตอนที่ชาวเมืองหนองหานสร้างอุโมงค์สำหรับบรรจุพระธาตุแข่งกัน ที่มีเนื้อความยังไม่จบนั้นมาเชื่อม อีกครั้ง ซึ่งเนื้อหาดังกล่าว ได้แก่ ตอนชาวเมืองหนองหานสร้างอุโมงค์สำหรับบรรจุพระธาตุแข่งกัน (ที่ กล่าวยังไม่จบ) ตอนพระยาทั้ง 5 ก่ออุโมงค์อุรังคธาตุ และตอนพระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้น ต่าง ๆ ลงมาบูชาพระอุรังคธาตุ ทั้งนี้สามารถจำแนกเนื้อหาในเหตุการณ์ตอนต่าง ๆ ที่ปรากฏใน ตำนานอุรังคธาตุได้ดังต่อไปนี้

1. พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบโลกกลมแม่น้ำโขง
2. พุทธพยากรณ์เหตุการณ์บ้านเมือง
3. พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธรูปในลุ่มแม่น้ำโขง
 - 3.1 เสด็จเมืองศรีโคตรบูรณ
 - 3.2 เสด็จเมืองหนองหานหลวง
 - 3.3 เสด็จภูเวียง
 - แทรกตำนานพระปรเมศวรตั้งพระพานเป็นใหญ่
 - 3.4 เสด็จดอยนันทกักริ
4. พระพุทธเจ้าเสด็จกลับพระเชตะวันมหาวิหาร
5. พระพุทธเจ้าปรินิพพาน
6. อัญเชิญพระอุรังคธาตุมาสู่ภูเก้าพร้าว : เหตุการณ์ตอนชาวเมืองหนองหาน สร้างอุโมงค์สำหรับบรรจุพระธาตุแข่งกัน (ยังไม่จบ)
7. พระยาศรีโคตรบูรณกลับมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช
8. พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด
9. พระยาสุริยวงศากลับมาเกิด
10. พญานาคช่วยเหลือบุรีจันอ้วยล้วย
11. พระยาสุมิตรธรรมวงศาราชธานีเชกพระยาจันทบุรี
12. พระยาจันทบุรีสร้างพระธาตุเจดีย์
13. พระยาสุมิตรธรรมวงศาสถาปนาพระอุรังคธาตุและถวายข้าโอกาส
14. การแต่งหรือสร้างตำนานอุรังคธาตุ
15. พระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช สร้างและ บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์วัดวาอาราม และถวายข้าโอกาส

16. อัญเชิญพระอัฐิมาสู่ภูมิกำพรา : เหตุการณ์ตอนชาวเมืองหนองหานสร้างอุโมงค์สำหรับบรรจุพระธาตุแข่งกัน (ที่กล่าวไว้ยังไม่จบ)

17. พระยาทั้ง 5 ก่ออุโมงค์อัฐิธาตุ

18. พระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาบูชาพระอัฐิธาตุ

จากการจำแนกเนื้อหาในเหตุการณ์ตอนต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ จะเห็นว่าเนื้อหาที่มีการสลับที่กันนั้น เริ่มตั้งแต่เหตุการณ์ในข้อที่ 6-15 จากนั้นก็กลับมากล่าวเนื้อหาในข้อที่ 6 ใหม่ในข้อที่ 16 เมื่อจบในเนื้อหาว่าเหตุการณ์ตอนชาวเมืองหนองหานสร้างอุโมงค์สำหรับบรรจุพระธาตุแข่งกัน จบในข้อที่ 16 แล้ว จึงได้กล่าวเหตุการณ์ในข้อที่ 17 (พระยาทั้ง 5 ก่ออุโมงค์อัฐิธาตุ) และข้อที่ 18 (พระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาบูชาพระอัฐิธาตุ) เนื้อหาจึงได้จบลงในเหตุการณ์ตอนพระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาบูชาพระอัฐิธาตุ ซึ่งการดำเนินเรื่องในตำนานอัฐิธาตุ ฉบับกรมศิลปากร 2483 มีการเรียงลำดับที่สับสนความอันทำให้มีความแตกต่างจากเนื้อหาของตำนานอัฐิธาตุฉบับอื่น ๆ ที่มีเนื้อหาจบลงในเหตุการณ์ตอน พระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์ล้านช้างได้บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์วัดวาอาราม และถวายเข้าโอกาส

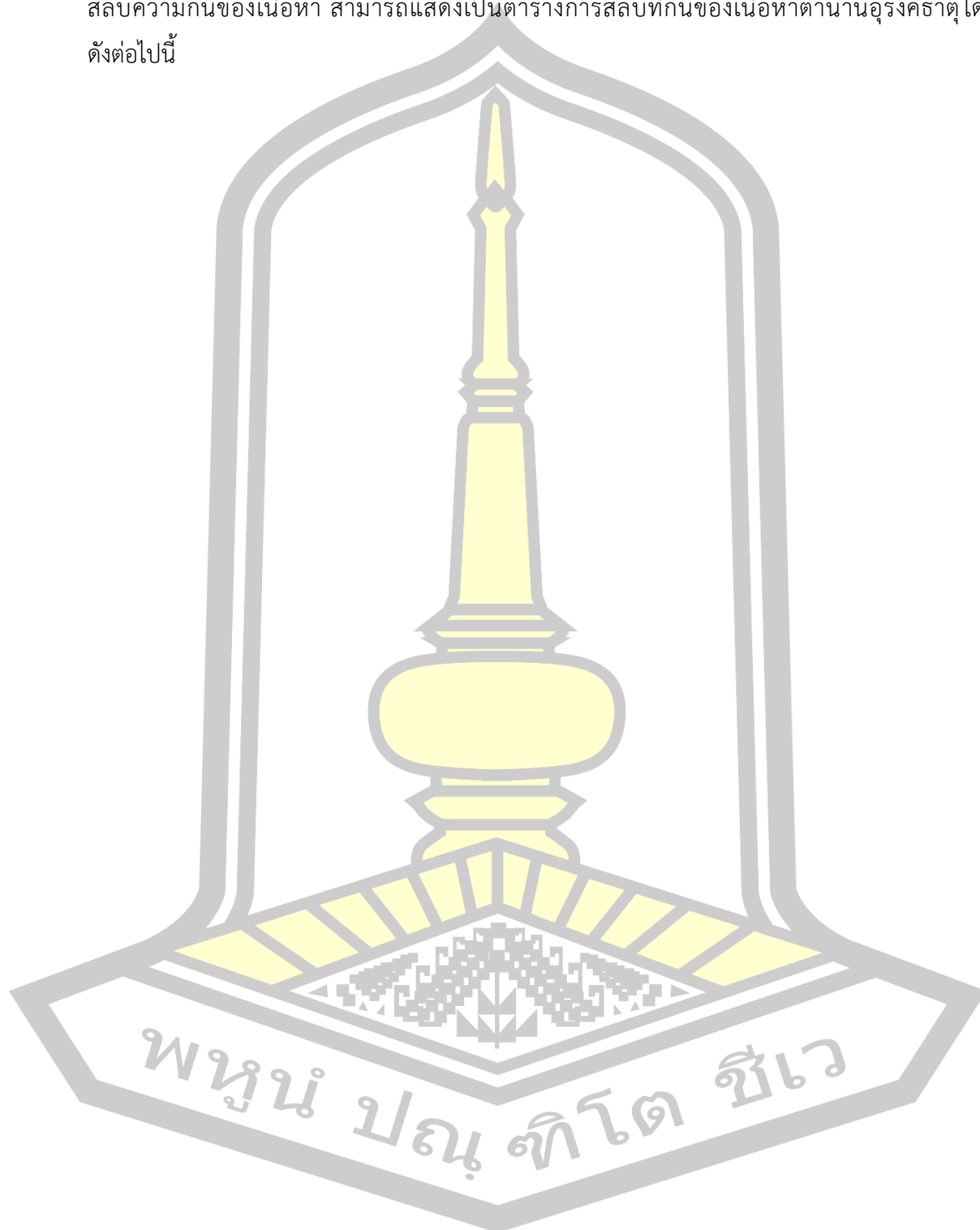
ต่อมาได้มีการชำระปรับปรุงเนื้อหาที่เห็นว่ามีความสลับที่กันในเหตุการณ์ตอนดังกล่าวใหม่ อัฐิธาตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 และอัฐิธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537 ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น ส่วนตำนานอัฐิธาตุ ฉบับอัฐิธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม นิทานอัฐิธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน ตลอดถึงอัฐิคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) นั้น มีการเรียงลำดับเนื้อหาในเหตุการณ์ดังกล่าวให้ถูกต้องซึ่งสามารถจำแนกลำดับเนื้อหาได้ดังต่อไปนี้

1. พระพุทธเจ้าเสด็จเยี่ยมโลกกุ่มแม่น้ำโขง
2. พุทธพยากรณ์เหตุการณ์บ้านเมือง
3. พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธรูปในกุ่มแม่น้ำโขง
 - 3.1 เสด็จเมืองศรีโคตรบูรณ
 - 3.2 เสด็จเมืองหนองหานหลวง
 - 3.3 เสด็จภูเวียง
 - แทรกตำนานพระบรมศวตตังพระพานเป็นใหญ่
 - 3.4 เสด็จดอยนันทกักริ

4. พระพุทธเจ้าเสด็จกลับพระเชตะวันมหาวิหาร
5. พระพุทธเจ้าปรินิพพาน
6. อัญเชิญพระอัฐิธาตุมาสู่ภูเก้าพร้า : เหตุการณ์ตอนชาวเมืองหนองหานสร้างอุโมงค์สำหรับบรรจุพระธาตุแข่งกัน
7. พระยาทั้ง 5 ก่ออุโมงค์อัฐิธาตุ
8. พระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาบูชาพระอัฐิธาตุ
9. พระยาศรีโคตรบูรณ์กลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช
10. พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด
11. พระยาสุริยวงศากลับชาติมาเกิด
12. พญานาคช่วยเหลือบุรีจันอ้วยล้วย
13. พระยาสุมิตรธรรมวงศาราชาภิเษกพระยาจันทบุรี
14. พระยาจันทบุรีสร้างพระธาตุเจดีย์
15. พระยาสุมิตรธรรมวงศาสถาปนาพระอัฐิธาตุและถวายเข้าโอกาส
16. การแต่งหรือสร้างตำนานอัฐิธาตุ
17. พระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์วัดวาอาราม และถวายเข้าโอกาส

จากการจำแนกเนื้อหาในเหตุการณ์ตอนต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ทำให้เห็นว่าเนื้อหาได้มีการเรียงลำดับใหม่ในส่วนที่มีการสลับที่กันของเนื้อหาในเหตุการณ์ตอนชาวเมืองหนองหานสร้างอุโมงค์สำหรับบรรจุพระธาตุแข่งกัน จากนั้นเนื้อหาก็ก้าวถึงพระยาสุวรรณภิงคารได้จัดขบวนแห่พระอัฐิธาตุจากเมืองหนองหานไปยังภูเก้าพร้า แล้วพระยาทั้ง 5 ก็ได้สร้างอุโมงค์สำหรับบรรจุพระอัฐิธาตุ เมื่อบรรจุพระอัฐิธาตุเสร็จแล้ว พระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ จึงลงมาบูชาพระอัฐิธาตุ จากนั้นก็กล่าวถึงพระยาศรีโคตรบูรณ์กลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชต่อด้วยตอน พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด ตอนพระยาสุริยวงศากลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุมิตรธรรมวงศา ตอนพญานาคช่วยเหลือบุรีจันอ้วยล้วย ตอนพระยาสุมิตรธรรมวงศาทรงราชาภิเษกพระยาจันทบุรี ตอนพระยาจันทบุรีสร้างพระธาตุเจดีย์ ตอนพระยาสุมิตรธรรมวงศาสถาปนาพระอัฐิธาตุและถวายเข้าโอกาส ตอนบอกที่มาของการแต่งหรือสร้างตำนานอัฐิธาตุ และตอนพระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์วัดวาอาราม และถวายเข้าโอกาส ตามลำดับ

ทั้งนี้หากนำเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุทั้ง 7 มาเปรียบเทียบกับกันเพื่อให้เห็นการ
สลับความกันของเนื้อหา สามารถแสดงเป็นตารางการสลับที่กันของเนื้อหาตำนานอุรังคธาตุได้
ดังต่อไปนี้



ตาราง 8 เปรียบเทียบการสลับทึ่ของเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ



จากตารางข้างต้นนี้ เนื้อหาเดิม ได้แก่ เนื้อหาของอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 และเนื้อหาปรับปรุง ได้แก่ เนื้อหาของอุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537 ตำนานอุรังคธาตุ ฉบับอุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม นิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน และอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา)

- เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์พระอรหันต์ทั้ง 5 บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

มีลักษณะการเปลี่ยนแปลงด้านการสลับความของเนื้อหาแบบการสับสนความกันอยู่ กล่าวคือในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้น ถึงแม้จะสลับความของเนื้อหากันในเหตุการณ์ว่า ด้วยชาวเมืองหนองหานสร้างอุโมงค์สำหรับบรรจุพระธาตุแข่งกัน ดังกล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น นอกจากนั้น ยังปรากฏข้อความที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุที่มีการสลับความกันในตำนานอุรังคธาตุฉบับ ได้แก่ อุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ซึ่งมีการนำเสนอเนื้อหาที่มีการสลับความกันอยู่ในเหตุการณ์ตอนพระอรหันต์ทั้ง 5 บรรจุพระบรมสารีริกธาตุอันทำให้เกิดการสับสนความกันระหว่างอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) กับตำนานอุรังคธาตุ อีก 6 ฉบับ

เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์พระอรหันต์ทั้ง 5 บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ อุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) นั้น นอกจากจะมีการตัดเนื้อหาบางส่วนออกดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นในการลดความเนื้อหาแล้วนั้น เนื้อหาในเหตุการณ์ดังกล่าวยังมีการสลับความกันของเนื้อหาบางส่วนให้มีความแตกต่างไปจากเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุอีก 6 ฉบับ ทั้งนี้หากนำเนื้อหาที่มีการสลับความกันของอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ไปเปรียบเทียบกับตำนานอุรังคธาตุอีก 6 ฉบับ จะเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงด้านเนื้อหาที่มีการสลับความกันซึ่งสามารถสรุปเป็นตารางเปรียบเทียบเนื้อหาที่มีการสลับความกันได้ดังต่อไปนี้

ตาราง 9 เปรียบเทียบการสลับที่กันในเหตุการณ์ว่าด้วยพระอรหันต์ทั้ง 5 บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

เนื้อหาเดิม

1. กล่าวถึงพระอรหันต์ 3 รูป คือ พระพุทธรักขิต พระธรรมรักขิต และพระสงฆรักขิต ที่เคยมากับพระมหากัสสปะและพระอรหันต์ห้าร้อยรูปในคราวบรรจุพระอัฐธาตุที่ภูเก้าพร้าวครั้งแรก
2. พระพุทธรักขิตได้นำเอาอาหารตักนุกุมารและจุลรัตนกุมารบวชในพระพุทธศาสนา อาศัยอยู่หอแพ
3. พระธรรมรักขิตได้นำเอามหาสุวรรณปาสาทกุมาร และจุลสุวรรณปาสาทกุมารบวชในพระพุทธศาสนา อาศัยอยู่ที่ปากห้วยคุดำ
4. พระสังฆรักขิตได้นำเอาสังฆวิชขุมารบวชในพระพุทธศาสนา อาศัยอยู่ที่เมืองลาหนองคาย
5. เมื่อกุมารทั้ง 5 ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้ว อรหันต์ทั้ง 3 จึงได้นำเอาศึกษาธรรมวินัยที่เมืองราชคฤห์
6. กล่าวถึงพระยาจันทบุรีรักษาศีลถวายทานอุทิศส่วนบุญกุศลไปถึงพญานาค ตอนเข้ารุ่งได้มีพญานาคตนหนึ่งแปลงกายนุ่งขาวห่มขาวเข้ามาหา แล้วบอกให้พระยาจันทบุรีนำเครื่องสักการะไปขอขมาโทษต่อพระยาสุมิตธรรมวงศา
7. พระยาจันทบุรีแต่งเครื่องบรรณาการต่าง ๆ ตามที่พญานาคบอกให้คนนำเป็นสักการะถวายต่อพระยาสุมิตธรรมวงศา
8. กล่าวถึงพระยาร้อยเอ็ดเมืองได้นำเครื่องบรรณาการต่าง ๆ มาถวายต่อพระยาสุมิตธรรมวงศา
9. พระยาสุมิตธรรมวงศาอมอบนางมณฑลคฤณ และนางมณฑลปลาลัง พร้อมทั้งเครื่องบรรณาการต่าง ๆ ให้แก่พระยาจันทบุรี
10. กล่าวถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ในตอนพราหมณ์ทั้ง 5 ราชากิเชกพระยาจันทบุรี
11. พระอรหันต์ทั้ง 5 นำเอาพระบรมสารีริกธาตุ คือ พระธาตุหัวเน่า 29 องค์ พระธาตุเขี้ยวฝาง 7 องค์ พระธาตุฝ่าตีนขวา 9 องค์ มาบรรจุไว้ในชุมชนลุ่มน้ำโขง

เนื้อหาปรับเปลี่ยน

1. กล่าวถึงพระยาจันทบุรีรักษาศีลถวายทานอุทิศส่วนบุญกุศลไปถึงพญานาค ตอนเข้ารุ่งได้มีพญานาคตนหนึ่งแปลงกายนุ่งขาวห่มขาวเข้ามาหา แล้วบอกให้พระยาจันทบุรีนำเครื่องสักการะไปขอขมาโทษต่อพระยาสุมิตธรรมวงศา
2. พระยาจันทบุรีแต่งเครื่องบรรณาการต่าง ๆ ตามที่พญานาคบอกให้คนนำเป็นสักการะถวายต่อพระยาสุมิตธรรมวงศา
3. กล่าวถึงพระยาร้อยเอ็ดเมืองได้นำเครื่องบรรณาการต่าง ๆ มาถวายต่อพระยาสุมิตธรรมวงศา
4. พระยาสุมิตธรรมวงศาอมอบนางมณฑลคฤณ และนางมณฑลปลาลัง พร้อมทั้งเครื่องบรรณาการต่าง ๆ ให้แก่พระยาจันทบุรี
5. กล่าวถึงพระอรหันต์ 3 รูป คือ พระพุทธรักขิต พระธรรมรักขิต และพระสงฆรักขิต ที่เคยมากับพระมหากัสสปะและพระอรหันต์ห้าร้อยรูปในคราวบรรจุพระอัฐธาตุที่ภูเก้าพร้าวครั้งแรก
6. พระพุทธรักขิตได้นำเอาอาหารตักนุกุมารและจุลรัตนกุมารบวชในพระพุทธศาสนา อาศัยอยู่หอแพ
7. พระธรรมรักขิตได้นำเอามหาสุวรรณปาสาทกุมาร และจุลสุวรรณปาสาทกุมารบวชในพระพุทธศาสนา อาศัยอยู่ที่ปากห้วยคุดำ
8. พระสังฆรักขิตได้นำเอาสังฆวิชขุมารบวชในพระพุทธศาสนา อาศัยอยู่ที่เมืองลาหนองคาย
9. เมื่อกุมารทั้ง 5 ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้ว อรหันต์ทั้ง 3 จึงได้นำเอาศึกษาธรรมวินัยที่เมืองราชคฤห์
(ตัดเนื้อหาในตอนพราหมณ์ทั้ง 5 ราชากิเชกพระยาจันทบุรี ออก)
10. พระอรหันต์ทั้ง 5 นำเอาพระบรมสารีริกธาตุ คือ พระธาตุหัวเน่า 29 องค์ พระธาตุเขี้ยวฝาง 7 องค์ พระธาตุฝ่าตีนขวา 9 องค์ มาบรรจุไว้ในชุมชนลุ่มน้ำโขง

จากตารางข้างต้นนี้ เนื้อหาคงเดิม ได้แก่ เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ฉบับอุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม อุรังคธาตุ(ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537 นิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน และเนื้อหาปรับเปลี่ยน ได้แก่ เนื้อหาของอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ทั้งนี้จากเนื้อหาข้อความที่ได้สรุปมาข้างต้นนี้ทำให้เห็นว่าเนื้อหาในเหตุการณ์ว่าพระอรหันต์ทั้ง 5 บรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้นมีลักษณะการเปลี่ยนแปลงด้านการสลับความของเนื้อหาแบบการสับสนความกันอยู่ ซึ่งสามารถแสดงลักษณะการสลับที่กันของข้อความดังกล่าวได้ดังต่อไปนี้



จากการอธิบายการสลับความกันของเนื้อหาที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า เนื้อหาที่มีการสลับความกันนั้น จะมีทั้งการสลับกันกันอันเนื่องมาจากการปรับปรุงเนื้อหาที่เห็นว่ามีระเบียบลำดับเนื้อหาผิดมาตั้งแต่เดิมจึงได้มีการชำระปรับปรุงเนื้อหาในส่วนที่มีการสลับความกันนั้นให้ถูกต้องดังปรากฏในอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 ที่ได้มีการชำระปรับปรุงเนื้อหาไว้ในอุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 และอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537 ตามลำดับ ขณะที่ตำนานอุรังคธาตุ ฉบับอุรังคธาตุ จ.ศ. 1167

(พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน เป็นตำนานอุรังคธาตุที่มีการปริวรรตถ่ายทอดเนื้อหาจากเอกสารต้นฉบับที่เป็นใบลานที่มีสำนวนหนึ่งอีกต่างหาก และมีการเรียงลำดับเนื้อหาที่ถูกต้องอยู่แล้ว ส่วนอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) นั้นได้มีการเรียบเรียงเนื้อหาที่ได้จากการรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาเนื้อหาจากตำนานอุรังคธาตุด้วยตัวเอง โดยเฉพาะอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากรหรือการศึกษาข้อมูลจากประวัติศาสตร์ พงศาวดาร ศิลปจารึก จดหมายเหตุการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม เป็นต้น จึงทำให้ตำนานอุรังคธาตุ ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) เป็นตำนานที่ให้ความรู้ทั้งที่เป็นความรู้ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ความรู้ด้านประวัติความเป็นมาของพระธาตุพนมจากอดีตมาจนปัจจุบันได้อย่างครบวงจร

4.3.2.2 เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชากิเชกพระยาจันทบุรี

การสลับความแบบการสับสนความในเนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชากิเชกพระยาจันทบุรีนั้น จากการศึกษาพบว่าอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาอนุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ได้ตัดเนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชากิเชกพระยาจันทบุรีออกทั้งหมด ซึ่งเนื้อหาอันว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชากิเชกพระยาจันทบุรีนั้น เป็นเนื้อหาที่ต่อเนื่องจากเนื้อหาที่ในเหตุการณ์ตอนพระยาสุมิตรธรรมวงศาอบนางทั้ง 2 คือนางมิ่งคลกตัญญู และนางมิ่งคลทपालังแก่พระยาจันทบุรี จากนั้นพระยาสุมิตรธรรมวงศาจึงได้แต่งตั้งให้พราหมณ์ทั้ง 5 คือมิ่งคลพราหมณ์ จุลมิ่งคลพราหมณ์ ไชยพราหมณ์ สิทธิพราหมณ์ และจิตตวิฒนพราหมณ์ ได้นำเครื่องปฏูจราชกุฎภัณฑ์ไปมอบให้พระยาจันทบุรี ทำพิธีราชากิเชกพระยาจันทบุรีให้ครองเมืองจันทบุรี ซึ่งรายละเอียดของเนื้อหาเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ทำพิธีราชากิเชกพระยาจันทบุรีนั้นมีเนื้อหาค่อนข้างยาว จึงได้สรุปเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. พระยาสุมิตรธรรมวงศาอบนางทั้ง 2 คือนางมิ่งคลกตัญญู และนางมิ่งคลทपालังแก่พระยาจันทบุรี
2. พระยาสุมิตรธรรมวงศาให้พราหมณ์ทั้ง 5 คือมิ่งคลพราหมณ์ จุลมิ่งคลพราหมณ์ ไชยพราหมณ์ สิทธิพราหมณ์ และจิตตวิฒนพราหมณ์ นำเครื่องปฏูจราชกุฎภัณฑ์ไปมอบให้พระยาจันทบุรี
3. พระยาสุมิตรธรรมวงศาให้พราหมณ์ทั้ง 5 ราชากิเชกพระยาจันทบุรีครองเมืองจันทบุรี
4. พราหมณ์ทั้ง 5 ให้หมื่นกลางโรงสร้างราชสำนักเพื่อทำราชากิเชกพระยาจันทบุรี

5. พระยาจันทบุรีแต่งอำมาตย์มาต้อนรับพราหมณ์ทั้งห้า
6. เมื่อเสร็จจากการราชาภิเษกแล้ว พราหมณ์ทั้ง 5 รายงานถึงวัตถุประสงค์ของพระยาสุมิตรธรรมวงศาต่อพระยาจันทบุรี
7. พราหมณ์ทั้ง 5 กล่าวโศลกโคลงคนละบทเกี่ยวกับพระยาจันทบุรี และพระนางอินทสว่าง
8. พระยาจันทบุรีกล่าวหัวข้อธรรมต่าง ๆ ตอบ
9. พราหมณ์ทั้ง 5 สาธยายมนต์ ไปตามริมน้ำของ
10. ปัพพารนาคนรมิตเป็นชีปะขาวมาบอกร้านอันเป็นมงคล
11. พราหมณ์ทั้ง 5 รดน้ำให้พระยาจันทบุรีและพระมเหสีทั้ง 3 พร้อมทั้งนำเอาพานทองมาคารวะต่อพระยาจันทบุรี
12. พราหมณ์ทั้ง 5 ปฏิสันถารต่อกันถึงความเป็นหน่อพุทธภูมิของพระยาจันทบุรี
13. คนทั้งหลายสนทนากันถึงราชสมบัติที่พระยาจันทบุรีได้รับ
14. พระยาจันทบุรีตรัสเฉลยปัญหาธรรมแก่คนทั้งหลาย
15. เทวดาและพญานาคทั้งหลาย คอยปกป้องรักษาเมืองจันทบุรี
16. พราหมณ์กลับมารายงานถึงพระยาจันทบุรีเป็นผู้มีบุญญาธิการต่อพระยาสุมิตรธรรมวงศา
17. พระยาสุมิตรธรรมวงศาทรงชื่นชมยินดี
18. กล่าวถึงพระอรหันต์ 3 รูป คือพระพุทธรักขิต พระธรรมรักขิต และพระสังฆรักขิต ได้นำเอาพระอรหันต์ 5 รูป มีพระมหารัตนเถระไปศึกษาธรรมวินัยที่เมืองราชคฤห์แล้วให้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ที่ชุมชนลุ่มน้ำโขง เดินทางผ่านเมืองคอนราช (นครราชสีมา) เมืองละโว้ (ลพบุรี)

เนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชาภิเษกพระยาจันทบุรี นั้นมีเนื้อหาบางช่วงบางตอนได้มีการสลับความกันในเนื้อหาของอรรถาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กับอรรถาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กับเนื้อหาเดิม ได้แก่เนื้อหาของตำนานอรรถาตุ ฉบับอรรถาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) และนิทานอรรถาตุ (ฉบับลาว) ของอุดรจันทวัน จนทำให้เกิดการสับสนความกันอยู่ ดังปรากฏข้อความในเหตุการณ์ว่าด้วยพระยาจันทบุรียกคาถาภาซิตมาอธิบาย ที่มีสลับความกันของเนื้อหาคาถาภาซิตนั้นอยู่ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นเป็นตารางเปรียบเทียบการสลับเนื้อหาได้ดังนี้

ตาราง 10 เปรียบเทียบการสลับความในเนื้อหาแบบสลับสนความระหว่างโครงเรื่องแบบที่ 1 และโครงเรื่องแบบที่ 2



จากตารางข้างต้นนี้ ตำนานอุรังคธาตุในโครงเรื่องแบบที่ 1 ได้แก่ เนื้อหาของอุรังคธาตุ(ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537 และตำนานอุรังคธาตุในโครงเรื่องแบบที่ 2 ได้แก่ เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ฉบับอุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุตร จันทวัน

การสลับความในเนื้อหาอันว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชากิเชกพระยาจันทบุรีที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นการสลับความของเนื้อหาแบบการสับสนความ ที่มีการสลับความของเนื้อหาในเหตุการณ์ตอนใดตอนหนึ่งของตำนานอุรังคธาตุที่ทำให้เกิดการสับสนความด้วยตนเอง ดังปรากฏในตำนานอุรังคธาตุในโครงเรื่องแบบที่ 1 และในตำนานอุรังคธาตุในโครงเรื่องแบบที่ 2 ที่มีการสับสนความกันในเนื้อหาตอนพระยาจันทบุรีกล่าวคาถาภาษิต ดังที่แสดงเป็นตารางเปรียบเทียบการสลับความกันในเนื้อหาดังกล่าวแล้วข้างต้นนั้น

ดังนั้นการสลับความกันในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้น คือการเรียงลำดับเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุฉบับต่าง ๆ สลับที่กัน กล่าวคือตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับที่ได้นำมาศึกษานั้นมีการเรียงลำดับเนื้อหาสลับความกันอยู่ ทั้งเป็นการสลับความกันของเนื้อหาที่อยู่ในรูปแบบโครงเรื่องเนื้อหา และทั้งมีการสลับความกันของเนื้อหาในรูปแบบการสับสนความ ซึ่งการสลับความในรูปแบบของโครงเรื่องเนื้อหานั้น ในตำนานอุรังคธาตุมีโครงเรื่องเนื้อหาที่มีการสลับความกันอยู่ 2 ลักษณะ คือโครงเรื่องแบบที่ 1 (โครงเรื่องแบบการผนวกเนื้อหาตำนานปรัมปราเข้ากับเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ) และโครงเรื่องแบบที่ 2 (โครงเรื่องแบบการแยกเนื้อหาตำนานปรัมปราออกจากเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ) ดังปรากฏเนื้อหาในตอนเกี่ยวกับตำนานนิทานแม่น้ำ ตำนานเมืองหนองหานหลวง ตำนานเมืองหนองหานน้อย และตำนานปรเมศวรตั้งพระพานให้เป็นใหญ่ ซึ่งมีการจัดเรียงลำดับเนื้อหาสลับที่กันไว้อย่างชัดเจนให้เป็นไปตามโครงเรื่องทั้ง 2 โครงเรื่อง นอกจากนั้นการสลับความกันของเนื้อหาตำนานอุรังคธาตุ ยังมีการสลับความกันแบบการสับสนความ ซึ่งตำนานอุรังคธาตุฉบับหนึ่งมีการสลับความกันของเนื้อหาบางช่วงบางตอนที่ไม่ชัดเจนหรือหาข้อสรุปความถูกต้องของเนื้อหาไม่ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุแต่ละฉบับที่มีการเสริมเติมแต่งของเนื้อหาให้มีการเรียงลำดับเนื้อหาตามที่แต่งหรือผู้สร้างสรรค์ตำนาน เช่นนี้จึงทำให้เกิดการสับสนความในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุด้วยตนเอง ดังปรากฏการสลับความกันในเหตุการณ์ของเนื้อหาว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพระอรหันต์ทั้ง 5 บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือการสลับที่กันในเนื้อหาว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชากิเชกพระยาจันทบุรี อันทำให้เกิดการสับสนความในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุแต่ละฉบับที่มีการเรียงลำดับเนื้อหาแตกต่างกันออกไป การสลับความกันในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ได้สะท้อน

ให้เห็นความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันของตัวบทที่มีการหยิบยืมถ่ายโอนข้อมูลระหว่างตัวบทในตำนานอุรังคธาตุด้วยกันเอง ซึ่งการเดินทางของวรรณกรรมเรื่องหนึ่ง ๆ เมื่อการแพร่กระจายไปเป็นอีกสำนวนหนึ่งย่อมมีรายละเอียดของเนื้อหาแตกต่างกันออกไป ทั้งที่เป็นการเพิ่มความในเนื้อหา การลดความในเนื้อหา ตลอดจนการสลับความกันของเนื้อหา ตำนานอุรังคธาตุก็เช่นเดียวกันเมื่อแพร่กระจายไปเป็นฉบับต่าง ๆ ก็ย่อมมีการถ่ายโอนข้อมูลซึ่งกันและกันอันทำให้เห็นร่องรอยความสัมพันธ์กันของตัวบทที่มีการหยิบยืมเนื้อหาของตัวบทซึ่งกันและกันอยู่

4.4 สรุปท้ายบท

จากการศึกษาความสัมพันธ์กันระหว่างตัวบทในตำนานอุรังคธาตุที่ยกมาที่ได้อธิบายมาข้างต้นนั้น ตัวบทของตำนานอุรังคธาตุมีเนื้อหาที่มีความสัมพันธ์กันในลักษณะต่าง ๆ อันได้แก่

1) **ความสัมพันธ์ด้านการเพิ่มความในเนื้อหา** เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับ มีความสัมพันธ์กันในลักษณะการเพิ่มเนื้อหาอยู่ ซึ่งตำนานอุรังคธาตุที่มีการเพิ่มความในเนื้อหา ได้แก่ อุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชา นวัตกรรม (แก้ว อุทุมมาลา) โดยได้เพิ่มความของเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์โดยการเกริ่นนำก่อนเข้าสู่เนื้อหาหลักของตำนานอุรังคธาตุที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสภาพทางภูมิศาสตร์ของเมืองโบราณในชุมชนลุ่มน้ำโขงอันประกอบด้วย 7 แคว้น คือแคว้นจุลณีพรหมทัต แคว้นอินทปัฐนคร แคว้นกुरुณฑนครหรืออโยธยา แคว้นสาเกตนครหรือร้อยเอ็ดประตู แคว้นหนองหานหลวง แคว้นหนองหานน้อย และแคว้นศรีโคตรบูรณ และมีได้เพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาเกี่ยวกับการล่มสลายของเมืองมรุกขนครในสมัยพระเจ้านิกรฐราช ตลอดถึงการเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาอันเป็นเหตุการณ์หลังจากสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเป็นต้นมา ซึ่งเป็นยุคคาบเกี่ยวระหว่างรัฐไทยกับลาว เหตุการณ์เกี่ยวกับการลี้ภัยของเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรที่ได้อพยพลี้ภัยทางการเมืองจากเวียงจันทน์และได้ครองเมืองจำปาศักดิ์ เหตุการณ์การอพยพผู้คนในสมัยพระราชครูหลวงโพนสะเม็ก (ซ้หอม) เหตุการณ์การต่อสู้ระหว่างพระวอพระตากับเจ้าเวียงจันทน์และเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ เหตุการณ์การอพยพลี้ภัยของผู้คนในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เหตุการณ์ที่พระธาตุพนมได้อยู่ในความอุปถัมภ์ค้ำชูของรัฐไทย นอกจากนี้ยังได้เพิ่มรายละเอียดของตัวละครที่มีการเพิ่มตัวละครให้เป็นไปตามรายละเอียดของเนื้อหา ซึ่งตัวละครที่เพิ่มเข้ามานั้น ได้แก่ การตัวละครกษัตริย์ ตัวละครพระสงฆ์ และตัวละครผีเมสสิกัน ซึ่งเป็นตัวละครที่เพิ่มเข้ามานั้นมีความสัมพันธ์กับเรื่องราวอันเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในเวลาต่อมา

การเพิ่มความในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ไม่ว่าจะเป็นการเพิ่มรายละเอียดของเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ ตลอดจนการเพิ่มรายละเอียดของตัวละครเข้ามาในตำนานอุรังคธาตุ อันสะท้อนเห็นถึงความสัมพันธ์กันของตัวบทตำนานอุรังคธาตุที่มีการถ่ายโอนข้อมูลซึ่งกันและกัน

กล่าวคือวรรณกรรมเรื่องหนึ่ง ๆ เมื่อมีการเดินจากตัวบทหนึ่งไปสู่อีกตัวบทหนึ่งย่อมมีการถ่ายโอนข้อมูลซึ่งกันและกันโดยมีการเพิ่มเสริมเติมแต่งเนื้อหาให้มีรายละเอียดของเนื้อหาแตกต่างกันออกไป เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุก็เช่นกันได้มีการหยิบยืมถ่ายโอนเนื้อหาซึ่งกันและกันอยู่โดยเฉพาะอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ที่ได้มีการหยิบยืมเนื้อหาบางส่วนมาจากตำนานอุรังคธาตุ ฉบับกรมศิลปากร มาเป็นต้นแบบในการสร้างสรรค์วรรณกรรมด้วยการเพิ่มเนื้อหาบางส่วนที่เป็นเรื่องราวทางประวัติท้องถิ่น รายละเอียดการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมเข้ามาในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุฉบับดังกล่าว เมื่อมีการเพิ่มรายละเอียดของเหตุการณ์ต่าง ๆ เข้ามา จึงทำให้เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุมีเนื้อหาเพิ่มมากขึ้น และมีตัวละครเพิ่มขึ้น แต่อย่างไรก็ตามบนเส้นทางของการสร้างสรรค์วรรณกรรมนั้น ก็ได้ทิ้งตัวบทดั้งเดิมอันเป็นที่มืทธิพลต่อตัวบทที่ถูกสร้างขึ้นใหม่โดยการเชื่อมประสานระหว่างตัวบทดั้งเดิมกับเนื้อหาที่ได้เพิ่มเข้ามาใหม่อย่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน

2) **ความสัมพันธ์ด้านการลดความในเนื้อหา** ความสัมพันธ์ด้านการลดความในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้น เมื่อเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุฉบับหนึ่งถูกนำมาถ่ายทอดให้กับตำนานอุรังคธาตุอีกฉบับหนึ่ง ย่อมมีการลดหรือตัดความในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุอีกฉบับหนึ่งออกไปโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ ซึ่งการลดความในเนื้อหาดังกล่าวไม่ได้ทิ้งร่องรอยการหยิบยืมตัวบทของกันและกันเอง เพราะมีร่องรอยของการลอกเลียนแบบเนื้อหาซึ่งกันและกันอยู่ แต่ได้ลดความออกในเนื้อหาบางช่วงบางตอน อันสื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันระหว่างตัวบทของตำนานอุรังคธาตุด้วยกันเอง ซึ่งจากการศึกษา พบว่ามีการลดความของเนื้อหาในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) และนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน ซึ่งเป็นการลดความแบบการตัดเนื้อหาโดยตัดเนื้อหาบางตอนทั้งหมด อันได้แก่ การตัดเนื้อหาในตอนพระยาศรีโคตรบูรณกลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช ซึ่งได้ตัดเนื้อหาเกี่ยวกับรัฐกับปิฎกษิสร้างเมืองและเรื่องราวเกี่ยวกับพระสุมิตรธรรมวงศาครองเมืองสาเกตนครออกทั้งหมด ตลอดถึงเรื่องราวตำนานปรัมปราต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับตำนานนิทานแม่น้ำ ตำนานเมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย ตลอดถึงเรื่องราวเกี่ยวกับตำนานพระบรมเศวตตั้งพระพานให้เป็นใหญ่ซึ่งมีการตัดเนื้อหาในส่วนดังกล่าวออกทั้งหมด คงเหลือไว้เฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุอันเป็นตำนานทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น ดังปรากฏในเนื้อหาของอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) นอกจากนั้นแล้วยังมีการลดความแบบสรุปเนื้อหาโดยการลดเนื้อหาแบบย่อความหรือสรุปความ ซึ่งการลดความในลักษณะนี้ได้มีการตัดข้อความบางส่วนออกแต่ยังคงเนื้อหาหลักเอาไว้ซึ่งปรากฏในเนื้อหาของอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) และนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน ที่มีการลดความของเนื้อหาในเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้แก่ ลดความในเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวพุทธ

ประวัติในเหตุการณ์ตอนการพุทธพยากรณ์ เหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับการประทับรอยพระพุทธบาทต่อพระสุวรรณภิงคาร และเหตุการณ์ตอนพุทธปรินิพพาน ลดความในเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวพระบรมสารีริกธาตุในเหตุการณ์ตอนพระยาลังกาไม่ปฏิบัติตามพุทธวณะ และเหตุการณ์ตอนพระอรหันต์ทั้ง 5 บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ตลอดถึงการลดเนื้อหาในเหตุการณ์ตอนพราหมณ์ทั้ง 5 ราชาภิเษกพระยาจันทบุรีออกทั้งหมด

3) ความสัมพันธ์ด้านการสลับความในเนื้อหา ความสัมพันธ์ด้านการสลับความในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้น เป็นการเรียงลำดับเนื้อหาที่มีการสลับความกันทั้งที่มีการเรียงลำดับเนื้อหาแบบโครงเรื่องเนื้อหาและการเรียงลำดับเนื้อหาแบบการสับสนความ กล่าวคือเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้นเมื่อมีการแพร่กระจายออกไปเป็นส่วนต่าง ๆ ย่อมมีการเรียงลำดับที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละสำนวนหรือแต่ละฉบับ ซึ่งการเรียงลำดับของเนื้อหาทำให้มีการสลับความกันของเนื้อหาอันเกิดจากความเข้าใจในเนื้อหาที่คลาดเคลื่อนไปจากสำนวนเดิม แต่อย่างไรก็ตามก็ได้ทิ้งร่องรอยความสัมพันธ์ที่มีการหยาบยืมตัวบทซึ่งกันและกัน เมื่อมีการหยาบยืมตัวบทใหม่เข้ามาจึงได้มีการปรับเปลี่ยนตัวบทโดยการผสมผสานระหว่างตัวบทใหม่กับตัวบทเก่าในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งการสลับความของเนื้อหาก็เป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงตัวบทในตำนานอุรังคธาตุที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของตัวบท ซึ่งการสลับความของเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุจะมีการสลับความกันในลักษณะที่เป็นโครงเรื่องเนื้อหา ดังปรากฏในตำนานอุรังคธาตุแบบโครงเรื่องที่ 1 ได้แก่ อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2483 อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537 ที่มีการสลับความของเนื้อหา กับตำนานอุรังคธาตุแบบโครงเรื่อง 2 ได้แก่ อุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน ซึ่งการสลับความกันของตำนานอุรังคธาตุทั้งโครงเรื่องนั้นได้ปรากฏในเนื้อหาว่าด้วยตำนานปรัมปรา ได้แก่ ตำนานว่าด้วยนิทานแม่น้ำ ตำนานเมืองว่าด้วยเมืองหนองหานหลวงและเมืองหนองหานน้อย ตำนานพระบรมเศวตตั้งพระพานให้เป็นใหญ่ ซึ่งในโครงเรื่องที่ 1 ได้นำเอาเนื้อหาของตำนานปรัมปราดังกล่าวไปเป็นส่วนหนึ่งในการอธิบายเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ส่วนโครงเรื่องที่ 2 ได้นำเสนอในส่วนเนื้อหาของตำนานปรัมปราแยกออกจากเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งในที่นี้ได้เรียงไว้ในเบื้องต้นของเรื่องก่อนที่จะนำเสนอเนื้อหาหลักของตำนานอุรังคธาตุ

การสลับความของเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ ยังได้มีการสลับความแบบการสับสนความในเนื้อหา ดังปรากฏในอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2483 ที่มีการเรียงลำดับเนื้อหาสับสนความกันอยู่ในเนื้อหาตั้งแต่เหตุการณ์ว่าด้วยชาวเมืองหนองหานสร้างพระธาตุแข่งกัน ซึ่งยังกล่าวเนื้อหาในเหตุการณ์ยังไม่จบเรื่องก็ได้้นำเอาเนื้อหาในส่วนอื่นเข้ามาแทรกและได้

ดำเนินเรื่องไปจนถึงบอกประวัติความเป็นมาของการแต่งตำนานอุรังคธาตุ จากนั้นจึงได้กลับมากล่าว เนื้อหาในเหตุการณ์ว่าด้วยชาวเมืองหนองหานสร้างพระธาตุแข่งกันไปจนจบเรื่องในเนื้อหาตอนเทวดา จากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาปกป้องรักษาบูชาพระอุรังคธาตุ ซึ่งการเรียงลำดับเนื้อหาดังกล่าวทำให้เกิด การสับสนความ ต่อมาพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ได้มีการชำระเนื้อหาที่เห็นว่ามี การสับสนความกันนั้นไว้ใน อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครุมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 และนำมาปรับปรุงด้านการจัดลำดับวรรคตอนใหม่ในอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537

นอกจากนั้นการสับสนความของเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุแบบการสับสนความนั้นยังได้ ปรากฏในเนื้อหาเหตุการณ์ในตอนต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ดังปรากฏในเนื้อหาของอุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และนิทาน อุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน และอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระ ธรรมราชา นวัตกรรม (แก้ว อุทุมมาลา) ที่มีการสับสนความกันกับเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ฉบับกรม ศิลปกร ดังปรากฏในเนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุในเหตุการณ์ตอนพระอรหันต์ ทั้ง 5 บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และเนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชาภิเชกพระยา จันทบุรี ที่มีการสับสนความกันจนทำให้เกิดการสับสนความในเนื้อหาถึงความถูกต้องของการเรียงลำดับ เนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ



บทที่ 5

บทสะท้อนความคิดในตำนานอุรังคธาตุ

ในบทที่ 4 นั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากตัวบทตำนานอุรังคธาตุ จำนวน 6 ฉบับ โดยใช้กรอบแนวคิดเรื่องสัมพันธ์บทและการแผ่กระจายของนิทาน ในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์เกี่ยวข้อกันของตัวบทตำนานอุรังคธาตุ ที่มีความสัมพันธ์ด้านการเพิ่มความในเนื้อหา ความสัมพันธ์ด้านการลดความในเนื้อหา และความสัมพันธ์ด้านการสลับความในเนื้อหา วรรณกรรมเรื่องหนึ่ง ๆ เมื่อมีการเดินทางจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง ย่อมมีการปรับเปลี่ยนรายละเอียดต่าง ๆ ให้แตกต่างกันออกไป ตำนานอุรังคธาตุก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน เมื่อมีการแผ่กระจายจากตำนานอุรังคธาตุฉบับหนึ่งไปสู่ตำนานอุรังคธาตุอีกฉบับหนึ่งย่อมมีการปรับเปลี่ยนรายละเอียดให้แตกต่างกัน โดยมีการเพิ่มความ การลดความ การสลับเหตุการณ์ให้แตกต่างกันออกไป ซึ่งลักษณะเช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของตัวบทที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้อกันภายในตัวบทของตำนานอุรังคธาตุด้วยกันเองดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น

ในบทที่ 5 นี้ ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์บทสะท้อนทางความคิดในตำนานอุรังคธาตุ โดยใช้กรอบแนวคิดเกี่ยวกับวิธีคิดมาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นชุดความคิดที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น คำว่า “วิธีคิด” เป็นกระบวนการทำให้เกิด “ความรู้” หรือ “ภูมิปัญญา” อันเกิดจากการสั่งสมทางวัฒนธรรมของผู้คนในสังคม ซึ่งแนวคิดที่ว่าด้วยวิธีคิดนั้นเป็นรูปแบบหนึ่งในการศึกษาองค์รวมที่มีความสัมพันธ์ในเชิงโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นภายใต้ปฏิสัมพันธ์ที่มีต่อกันอย่างเป็นระบบ เพื่อใช้ในการสร้างอุดมการณ์บางอย่างทางสังคมภายใต้ภาวะความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม และเงื่อนไขต่าง ๆ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงตระหนักดีว่า คำว่า “วิธีคิด” ในที่นี้ไม่ใช่เป็นการศึกษาหลักการหรือกระบวนการของการแสวงหาเหตุผลอันเป็นตรรกะเพื่อยืนยันความคิดหรือความจริงที่มีอยู่ หากแต่เป็นชุดของความคิดที่เกิดจากผลผลิตที่สำเร็จรูปโดยผ่านกระบวนการของการคิดมาแล้ว เช่นเดียวกับตำนานอุรังคธาตุ ที่เกิดจากการหล่อหลอมประสบการณ์ของกระบวนการคิดมาก่อน ผู้วิจัยเป็นเพียงผู้ค้นหาคำตอบบางประการที่ผู้ประพันธ์หรือผู้แต่งคิดอย่างไรหรือต้องการจะสื่อสารอะไรบางอย่างออกมาอันสะท้อนให้เห็นถึงวิธีคิดของผู้ประพันธ์ผ่านตัวบทตำนาน เพราะตำนานเป็นการใช้ภาษาอย่างหนึ่งของผู้ประพันธ์ที่ต้องการจะสื่อความคิดออกมาให้ผู้อ่านได้ ซึ่งผู้อ่านจะต้องถอดรหัสความคิดของผู้ประพันธ์เพื่อให้ทราบถึงวิธีคิด ดังที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543: 26) ได้ให้ทัศนะไว้ว่าตำนานเป็นผลิตของจินตนาการที่เกิดจากความคิดและความเชื่อที่ต้องการความเข้าใจแบบหนึ่งโดยเฉพาะ แตกต่างจากปัจจุบัน เพราะการแสดงออกของตำนานมักเป็นไปในรูปของสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นมาจากลักษณะความคิดในสังคม เรื่องราวในตำนานปรัมปราต่าง

ๆ จึงเต็มไปด้วยรหัส (code) ที่ต้องอาศัยการตีความเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจสาร (message) ที่คนโบราณได้ถ่ายทอดมาให้ ยิ่งไปกว่านั้น J.Schniewind (1953 : 47) (อ้างใน Leach, 1970: 54) ยังกล่าวไว้ว่า Myth เป็นรูปแบบของความลึกลับทางศาสนา (religious mystery) ซึ่งเป็นการแสดงออกของความจริงที่ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ในรูปของปรากฏการณ์ที่สามารถสังเกตเห็นได้ จากคำอธิบายดังกล่าว ตำนานปรัมปราจึงเป็นการสื่อ “สาร” ผ่านระบบสัญลักษณ์ และมีความลึกลับซับซ้อนทางความคิดความเชื่อ ดังนั้น การค้นหาความหมายที่ซ่อนเร้นอยู่ในตำนานปรัมปราของสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ จึงเป็นประเด็นศึกษาที่น่าสนใจ (ปรมินท์ จารูวร, 2549: 1-2)

ขณะเดียวกัน ปฐม หงษ์สุวรรณ (2555: 240-241) ได้แสดงทัศนคติที่ว่ามนุษย์ในอดีตล้วนมีวิถีชีวิตผูกพันเชื่อมโยงอยู่กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม บางครั้งมนุษย์ไม่สามารถที่จะอธิบายสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นบนโลก ซึ่งอาจจะเป็นเรื่องสภาพแวดล้อมหรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ อาทิ ปัญหาที่ว่ามนุษย์เกิดมาได้อย่างไรหรือมีต้นกำเนิดมาจากที่ใดหรือต้นไม้ พืชพันธุ์ แม่น้ำ ทะเล ภูเขา เกิดขึ้นได้อย่างไร แล้วทำไมจึงมีลักษณะหรือสภาพเช่นนั้นหรือฝนตก ฝนแล้ง น้ำท่วม แผ่นดินไหว ไฟฟ้า ทำไมจึงเกิดหรือเกิดขึ้นมาได้อย่างไร เป็นต้น เรื่องราวดังกล่าวล้วนแต่เป็นปรากฏการณ์ที่ก่อให้เกิดความน่าหวั่นกลัวแก่มนุษย์ สถานการณ์หรือสิ่งแวดล้อมเหล่านี้จึงเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้ต้องมีการอธิบายเหตุสิ่งที่เกิดขึ้นอันเป็นการสร้างคำตอบสำหรับคำถามที่มีอยู่ในใจของมนุษย์เกี่ยวกับเรื่องราวเหล่านั้น ตำนานปรัมปรา หรือ “Myth” เป็นคำตอบอย่างหนึ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเพื่ออธิบายเรื่องราวเหล่านั้น และเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษย์ในทุกสังคม ทั่วโลกไม่ว่าจะเป็นโลกตะวันออกหรือตะวันตก ล้วนมีตำนานเล่าขาน ทั้งที่เกี่ยวข้องกับตนเองและสภาพแวดล้อม ตำนานปรัมปราถือเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเนื่องจากตำนานปรัมปรา มีลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญงอกงาม ความมีระบบระเบียบทางสังคม นอกจากนั้นตำนานปรัมปรา ยังเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งได้ อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือในการอธิบายเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับมนุษย์และสังคม ไม่ว่าจะเป็นการถ่ายทอดด้วยวิธีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์ (literary tradition) หรือการบอกเล่าด้วยปากในลักษณะจารีตมุขปาฐะ (oral tradition)

หากนำแนวคิดเกี่ยวกับวิธีคิดมาใช้ศึกษาตำนานอูรังคราตุ ก็จะทำให้เห็นถึงความคิดที่ปรากฏอยู่ในตำนานอูรังคราตุ อันสะท้อนให้เห็นถึงชุดความคิด ที่บรรพชนต้องการจะสื่อสารอะไรบางอย่าง อันมีนัยของความหมายที่แฝงเร้นให้เห็นมิติความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างระหว่งพุทธ พราหมณ์ ฝี่ อันชี้ชวนให้เห็นถึงชุดความคิดว่าด้วยศาสนา การเมือง ชชาติพันธ์ และเพศ ที่สะท้อนให้เห็นถึงระบบความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ โลกทัศน์ที่หลากหลาย ซับซ้อน เลื่อนไหล และไม่แน่นอนตายตัว ซึ่งในบทนี้ ผู้วิจัยได้นำเอาแนวคิดที่ว่าด้วย “วิธีคิด” ที่สะท้อนผ่านตำนานอูรังคราตุ ซึ่งวิธีคิดดังกล่าวนี้เป็นกระบวนการหนึ่งที่จะต้องนำมาตีความ ถอดรหัสความคิด เพื่อให้เห็นถึงความคิดที่แฝงเร้นอยู่ใน

ตำนานอุรังคธาตุ ทั้งนี้ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นการศึกษาเกี่ยวกับบทสะท้อนความคิดในตำนานอุรังคธาตุ โดยออกเป็น 4 ประเด็น ได้แก่

- 5.1 ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องศาสนา
- 5.2 ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องการเมือง
- 5.3 ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องเพศ
- 5.4 ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องชาติพันธุ์

5.1 ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องศาสนา

ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องศาสนาเป็นความเชื่อที่ผูกพันอยู่กับสังคมมนุษย์มาอย่างยาวนานแล้ว ทุกสังคมมักจะนิยมเชื่อเกี่ยวกับเรื่องที่อยู่เหนือธรรมชาติซึ่งเป็นสิ่งเกิดขึ้นแทบทุกสังคม ความเชื่อเป็นสิ่งที่มอิทธิพลอย่างมากต่อพฤติกรรมของมนุษย์ โดยเฉพาะความเชื่อในรูปของศาสนาและอำนาจลับเหนือธรรมชาติหรือภูตผีวิญญานต่าง ๆ (Animism) ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ปรากฏในสังคมทุกแห่ง มนุษย์ในอดีตมีวิถีการดำรงชีวิตผูกพันกับธรรมชาติสูงมาก ในขณะที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติน้อยมาก เมื่อได้พบเห็นเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่น่ากลัวและน่าประหลาดใจ ไม่สามารถอธิบายได้ จึงเชื่อว่ามีอำนาจลึกลับบางอย่างบันดาลให้เป็นเช่นนั้น สังคมไทยดั้งเดิม การนับถือผีเป็นระบบความเชื่อสำคัญที่เกี่ยวข้องกับชุมชนและวิถีของผู้คนในสังคมค่อนข้างสูง เพราะสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคมของผู้คนในชุมชนดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างราบรื่น ดังปรากฏให้เห็นในวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ 6-7 เมื่ออารยธรรมอินเดียแพร่ขยายเข้ามาในบริเวณที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน โดยเฉพาะการเผยแผ่ความเชื่อทางศาสนาทั้งศาสนาพุทธ (Buddhism) และศาสนาพราหมณ์ (Brahmanism) ราวพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา คนไทยก็หันมานับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก แต่ยังคงมีคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์และการนับถือผีร่วมอยู่ด้วยกัน ก่อให้เกิดการผสมผสานแนวคิดทางศาสนาและความเชื่อ (Syncretism) เหล่านั้น (กฤษฎา พิณศรี, 2556: 72)

ดังนั้น ศาสนาและความเชื่อที่อยู่ในสังคมไทยจึงเป็นส่วนที่ไม่บริสุทธิ์ร้อยเปอร์เซ็นต์ หากแต่เป็นศาสนาที่มีผสมผสานกันทางความเชื่อหลาย ๆ อย่างเข้าด้วยกันโดยมีลักษณะเป็นศาสนาแบบพุทธ พราหมณ์ ผี เข้าด้วยกันอยู่อย่างประสมกลมกลืน ดังที่ สมชาย ลำตวน และคณะ (2554: 9-13) ได้อธิบายถึงลักษณะของศาสนาและความเชื่อในสังคมไทยไว้ว่าลักษณะของศาสนาความเชื่อที่แพร่หลายในสังคมไทยและมีอิทธิพลต่อศิลปวัฒนธรรมไทยมาแต่อดีต คือรูปแบบของศาสนา ความเชื่อที่มีทั้งผี พราหมณ์ และพุทธปะปนอยู่ กล่าวคือผีและอำนาจลึกลับในธรรมชาติหรือที่เราใช้คำว่าไสยศาสตร์ เป็นความเชื่อดั้งเดิมของชนชาติไทยที่มีมาก่อนศาสนาพราหมณ์และก่อนที่พุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามาในดินแดนแถบนี้ ขณะเดียวกันศาสนาพราหมณ์ก็ได้เข้ามาปะปนอยู่ในคติความเชื่อและ

วัฒนธรรมไทยหลายรูปแบบ ได้แก่ ความเชื่อในเทพเจ้า มีเทพเจ้าหลายองค์ในศาสนาพราหมณ์ที่กลายมาเป็นที่เคารพนับถือของชาวไทย เช่น พระพรหมที่คนไทยนิยมไปกราบไหว้บนบาน พระพรเมศวร พระพิฆเนศวรเทพแห่งศิลปะ หรือพระอินทร์ซึ่งทำหน้าที่คอยปิดเป่าทุกข์ตามที่ปรากฏในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง ส่วนศาสนาพุทธที่วางรากฐานอย่างมั่นคงและเป็นที่ยอมรับให้เป็นศาสนาประจำชาติไทยมาจนถึงปัจจุบันนั้นได้เริ่มเผยแผ่เข้ามาตั้งแต่ครั้งที่ผู้คนในดินแดนแถบนี้ นับถือผีอยู่ก่อนแล้ว และจากการที่พุทธศาสนามีความยืดหยุ่นสูงและมีได้มีการบังคับให้เลิกเชื่อลัทธิอื่น ๆ รูปแบบของพุทธศาสนาที่ยึดถือปฏิบัติในสังคมไทยส่วนใหญ่จึงมีลักษณะผสมผสานของความเชื่อเกี่ยวกับผีและไสยศาสตร์ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีอยู่ดั้งเดิมนั้น

หากย้อนกลับมาดูตำนานอุรังคธาตุ ก็จะพบเรื่องราวที่มีเนื้อหาว่าด้วยการผสมผสานทางความเชื่อพุทธ พราหมณ์ ผี ปะปนอยู่ อันสะท้อนถึงระบบความเชื่ออยู่ในรูปของศาสนาแบบดั้งเดิมกับพุทธศาสนาที่อยู่คู่กับสังคมลุ่มน้ำโขงมาเป็นเวลาช้านานแล้ว ทำให้เกิดคำถามว่า แล้วอะไรที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์ของระบบความเชื่อและศาสนาดังกล่าว ในกรณี การศึกษาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นชุดความคิดว่าด้วยเรื่องศาสนานั้น ประการแรก แยกชุดความคิดความเชื่อทางศาสนาออกจากกันก่อน โดยจะวิเคราะห์ให้เห็นถึงชุดความคิดที่เป็นความเชื่อแบบดั้งเดิมชุดหนึ่ง และมีชุดความคิดเป็นความเชื่อแบบพุทธศาสนาอีกชุดหนึ่ง จากนั้นจึงได้นำเอาชุดความคิดต่าง ๆ มารวมกันอธิบายให้เห็นการผสมผสานกันของความเชื่อศาสนาว่ามีการผสมผสานกันในลักษณะใดบ้าง ทั้งนี้จึงได้แบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น 3 ประเด็นด้วยกันคือ

- 5.1.1 ชุดความคิดเกี่ยวกับความเชื่อแบบดั้งเดิม
- 5.1.2 ชุดความคิดเกี่ยวกับความเชื่อแบบพุทธศาสนา
- 5.1.3 ชุดความคิดเกี่ยวกับการผสมผสานทางศาสนา

5.1.1 ชุดความคิดเกี่ยวกับความเชื่อแบบดั้งเดิม

คำว่า “ความเชื่อแบบดั้งเดิม” ในที่นี้หมายถึงความเชื่อทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นระบบความเชื่อที่มีมาก่อนการรับความเชื่อทางพุทธศาสนา ซึ่งเกี่ยวข้องกับคติผี อำนาจเหนือธรรมชาติ และคติเรื่องขวัญ ต่อมาความเชื่อดั้งเดิมเหล่านี้เกิดการแลกเปลี่ยนหยิบยืมวัฒนธรรมกับระบบความเชื่ออื่นที่เข้ามาในสมัยหลังด้วย ปฐม หงษ์สุวรรณ (2558: 135-136) นอกจากนั้น สุภางค์ จันทวานิช และสุวรรณ สถาอาพันธ์ (2539: 153) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความเชื่อแบบดั้งเดิมของคนไทยว่า เป็นความเชื่อที่คนในสังคมไทยยึดถือกันอยู่ก่อนหน้าที่จะได้รับอิทธิพลทางความคิดจากวัฒนธรรมอินเดียโดยเฉพาะศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนา ความเชื่อดั้งเดิมที่สำคัญที่สุดคือความเชื่อเรื่องผี ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีมาก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามา

ในตำนานอูรังคราตุ ได้สะท้อนให้เห็นชุดความคิดเกี่ยวกับความเชื่อแบบดั้งเดิม ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเด็นหลัก ได้แก่

5.1.1.1 ความเชื่อเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แบบดั้งเดิม

5.1.1.2 ความเชื่อเกี่ยวกับตัวละครแบบดั้งเดิม

5.1.1.3 ความเชื่อเกี่ยวกับพฤติกรรมแบบดั้งเดิม

5.1.1.1 ความเชื่อเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แบบดั้งเดิม

การศึกษาความคิดเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แบบดั้งเดิมในที่นี้เป็นการศึกษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แบบดั้งเดิมที่ปรากฏอยู่บ่อย ๆ หรือปรากฏซ้ำ ๆ ในตำนานอูรังคราตุ ซึ่งการปรากฏซ้ำ ๆ นั้นได้สะท้อนให้เห็นถึงสิ่งที่ผู้ประพันธ์ต้องการสื่อสารอะไรบางอย่างมายังผู้รับสาร ซึ่งเป็นการเน้นย้ำความคิดสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงวิถีคิดที่ผู้ประพันธ์ต้องการจะสื่อออกมาก็เป็นได้ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ปรากฏในตำนานอูรังคราตุ นั้น จะมีทั้งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีลักษณะทางกายภาพ เป็นพื้นที่ที่ปรากฏให้เห็นตามธรรมชาติอันสามารถมองเห็นจับต้องได้ และพื้นที่ที่มีลักษณะทางจิตวิญญาณที่ไม่สามารถมองเห็นจับต้องได้ เช่น เมืองบาดาล อุโมงค์ ถ้าไต้มน้ำ เป็นต้น ดังนั้นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงมีลักษณะเป็นพื้นที่ทางกายภาพที่ผสมปนเปอยู่กันกับพื้นที่ทางจิตวิญญาณ ดังที่ ธีระพงษ์ มิโรสง (2560: 3-6) ได้อธิบายไว้ว่าความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาตินั้นหมายรวมถึงทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่โดยทั่วไปในธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำลำธาร เป็นต้น มนุษย์ในยุคบรรพกาลต่างมีชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติเหล่านั้น จนเกิดเป็นโลกทัศน์ทางความเชื่อต่อสิ่งเหล่านี้ในมิติต่าง ๆ กล่าวคือต้นไม้โดยทั่วไปที่มีลักษณะใหญ่โตกว่าปกติเป็นพิเศษ เช่น ต้นตะเคียน ต้นไทร ต้นสัก เป็นต้น ต้นไม้เหล่านี้สามารถสร้างจินตนาการให้มนุษย์รู้สึกถึงความใหญ่โตกว่าปกติ น่าจะมีบางสิ่งบางอย่างที่ซ่อนอยู่ เช่น รุกขเทวดาหรือนางไม้ ที่เชื่อว่าเป็นวิญญาณที่อาศัยอยู่ตามต้นไม้ใหญ่นั้น ตามความเชื่อของอินเดียและไทยเชื่อว่า วิญญาณเหล่านี้ได้สร้างวิมานบนต้นไม้ที่เราไม่สามารถมองเห็นได้ หากใครโค่นต้นไม้ อาจจะทำให้เกิดความไม่พอใจและลงโทษแก่ผู้โค่นต้นไม้ได้ พื้นที่แม่น้ำก็เช่นกัน มนุษย์ในชุมชนโบราณ มักตั้งชุมชนและอาศัยอยู่ตามบริเวณที่ลุ่มน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ การคมนาคมก็อาศัยสัญจรไปมาทางน้ำเป็นหลัก ซึ่งสะดวกและรวดเร็ว การประกอบอาชีพในระบบเกษตรกรรมก็อาศัยน้ำเป็นปัจจัยหลัก อาจเรียกได้ว่าน้ำคือทุกอย่างในชีวิต ในขณะที่เดียวกันครั้งอุทกภัยที่เกิดจากแม่น้ำก็รุนแรงและคร่าชีวิตมนุษย์เป็นจำนวนมาก ทำให้มนุษย์จินตนาการว่าในน้ำน่าจะมีสิ่งที่มีพลังวิเศษอยู่ ทำให้มนุษย์ต้องแสดงความเคารพและยำเกรงต่อแม่น้ำยิ่งขึ้น สำหรับพื้นที่ที่เป็นภูเขา เป็นสถานที่ทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ที่หลากหลาย เป็นแหล่งกำเนิดสรรพชีวิตเป็นกลไกระบบนิเวศที่มีความลับซับซ้อน มีทรัพยากรต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์แก่มนุษย์และเหล่าสัตว์น้อยใหญ่ ในธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์และเอื้อคุณประโยชน์แก่มนุษย์ ท่ามกลางความหลากหลายและซับซ้อนของระบบนิเวศ

นั้น มนุษย์จึงเชื่อว่าปรากฏการณ์ต่าง ๆ มีสิ่งมีอำนาจในธรรมชาติและลึกลับ มีพลังที่สามารถจะให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ได้ ทำให้มนุษย์แสดงความเคารพเชื่อถือ โดยเฉพาะภูเขาใหญ่ ๆ มักจะมีเรื่องเล่าหรือตำนานเกี่ยวกับเทพเจ้า

อานันท์ กาญจนพันธ์ (2548: 130-136) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับพื้นที่ไว้ว่าคนไทยไม่ได้มองพื้นที่เป็นความว่างเปล่า แต่คิดว่าพื้นที่ต่าง ๆ นั้นมีผี มีเจ้าที่ มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ครอบครองอยู่แล้ว สิ่งที่อยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ จึงมีเจ้าของ การจะทำอะไรกับสิ่งที่อยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ จึงต้องมีการบอกกล่าวจากเจ้าของ เช่น เจ้าที่ เจ้าป่า เจ้าเขาหรืออารักษ์บ้าน อารักษ์เมือง เป็นต้น แนวคิดดังกล่าวเป็นการสร้างความคิดที่เป็นนามธรรมของคนไทยที่อยู่บนพื้นฐานของศีลธรรม การมองพื้นที่ว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ครอบครองอยู่ จึงเป็นวิธีการสร้างระเบียบทางศีลธรรม เพื่อให้คนในท้องถิ่นได้ถือปฏิบัติในแต่ละพื้นที่ เพราะเชื่อว่าในแต่ละพื้นที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ครอบครอง ในแต่ละพื้นที่มีกฎเกณฑ์ให้คนต้องปฏิบัติตาม เช่น มีกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการตัดต้นไม้ การล่าสัตว์หรือการไม่ถ่มบ่อน้ำสาธารณะ ดังเช่นในสังคมชาวล้านนาในภาคเหนือของไทยถือว่าการกระทำดังกล่าวเป็นชดหรือหมายถึงเป็นเสนียดจัญไร การแบ่งพื้นที่ออกเป็นสวน ๆ ตามคติไทย เช่น พื้นที่ป่า พื้นที่บ้าน พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยเชื่อว่าในทุก ๆ พื้นที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ครอบครองอยู่ ขณะเดียวกัน ศรีศักร วัลลิโภดม (2560: 31) ได้อธิบายถึงพื้นที่ไว้ว่าพื้นที่มีพลังหรืออำนาจพลังเหนือธรรมชาติสถิตอยู่ในตำแหน่งต่าง ๆ ของสถานที่และสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะเพิงผาหน้าถ้ำที่เป็นหิน โดยเชื่อว่าสิ่งที่เป็นธรรมชาติ เช่น หิน น้ำ ต้นไม้ และอื่น ๆ มีจิตวิญญาณหรือเรียกว่า Animism ซึ่งนับเป็นพัฒนาการในระยะแรกเริ่มของศาสนาและไสยศาสตร์ จึงเป็นพื้นที่ของความเชื่อดั้งเดิมที่นำสะพริงกล้ว พื้นที่เหล่านี้เป็นพื้นที่ทางจิตวิญญาณหรือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนั้น ปฐม หงษ์สุวรรณ (2556: 44-55) ได้แบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 พื้นที่ด้วยกันคือพื้นที่ทางกายภาพ (physical space) อันเป็นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในโลกแห่งความจริง และพื้นที่ในมิติแห่งโลกจิตวิญญาณ (spiritual space) ซึ่งเกิดจากการสร้างหรือคิดขึ้นมาโดยอาศัยการนึกคิดและจินตนาการ โดยพิจารณาจำแนกพรมแดนของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จากแหล่งที่ตั้งสถานที่นั้น ๆ อันได้แก่ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ตั้งอยู่ “เหนือโลก” (upperworld space) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ตั้งอยู่ “บนพื้นโลก” (the earth) และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ตั้งอยู่ “ใต้โลก” (underworld space) จากแนวคิดดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงระบบคิดของความเชื่อทางศาสนาที่มีการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อแบบดั้งเดิมกับความเชื่อทางพุทธศาสนา

นอกจากนั้น ธีระพงษ์ มีไธสง (2560: 3-6) อธิบายว่าความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาตินั้นหมายรวมถึงทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่โดยทั่วไปในธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำลำธาร เป็นต้น มนุษย์ในยุคบรรพกาลต่างมีชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติเหล่านั้น จนเกิดเป็นโลกทัศน์ทางความเชื่อต่อสิ่งเหล่านี้ในมิติต่าง ๆ กล่าวคือต้นไม้ โดยทั่วไปที่มีลักษณะใหญ่โตกว่าปกติเป็นพิเศษ เช่น ต้นตะเคียน ต้นไทร ต้นสัก เป็นต้น ต้นไม้เหล่านี้สามารถสร้างจินตนาการให้มนุษย์รู้สึกถึงความใหญ่โตกว่าปกติ

น่าจะมีบางสิ่งบางอย่างที่ซ่อนอยู่ เช่น รุกขเทวดาหรือนางไม้ ที่เชื่อว่าเป็นวิญญาณที่อาศัยอยู่ตามต้นไม้ใหญ่นั้น ตามความเชื่อของอินเดียและไทยเชื่อว่า วิญญาณเหล่านี้ได้สร้างวิมานบนต้นไม้ที่เราไม่สามารถมองเห็นได้ หากใครโค่นต้นไม้ อาจจะทำให้เกิดความไม่พอใจและลงโทษแก่ผู้โค่นต้นไม้ได้ พื้นที่แม่น้ำก็เช่นกัน มนุษย์ในชุมชนโบราณ มักตั้งชุมชนและอาศัยอยู่ตามบริเวณที่ลุ่มน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ การคมนาคมก็อาศัยสัญจรไปมาทางน้ำเป็นหลัก ซึ่งสะดวกและรวดเร็ว การประกอบอาชีพในระบบเกษตรกรรมก็อาศัยน้ำเป็นปัจจัยหลัก อาจเรียกได้ว่าน้ำคือทุกอย่างในชีวิต ในขณะเดียวกัน รั้วอุทกภัยที่เกิดจากแม่น้ำก็รุนแรงและคร่าชีวิตมนุษย์เป็นจำนวนมาก ทำให้มนุษย์จินตนาการว่าในน้ำน่าจะมีสิ่งที่มีพลังวิเศษอยู่ ทำให้มนุษย์ต้องแสดงความเคารพและยำเกรงต่อแม่น้ำยิ่งขึ้น สำหรับพื้นที่ที่เป็นภูเขา เป็นสถานที่ทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ที่หลากหลาย เป็นแหล่งกำเนิดสรรพชีวิตเป็นกลไกระบบนิเวศที่มีความสลับซับซ้อน มีทรัพยากรต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์แก่มนุษย์และเหล่าสัตว์น้อยใหญ่ ในธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์และเอื้อคุณประโยชน์แก่มนุษย์ ท่ามกลางความหลากหลายและซับซ้อนของระบบนิเวศนั้น มนุษย์จึงเชื่อว่าปรากฏการณ์ต่าง ๆ มีสิ่งมีอำนาจในธรรมชาติและลึกลับ มีพลังที่สามารถจะให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ได้ ทำให้มนุษย์แสดงความเคารพเชื่อถือ โดยเฉพาะภูเขาใหญ่ ๆ มักจะมีเรื่องเล่าหรือตำนานเกี่ยวกับเทพเจ้า

ขณะที่ Durkheim (1976) (อ้างใน ปรีตดา เฉลิมผ่า กอนันตกุล, 2536: 17-18) อธิบายทฤษฎีเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ (The Sacred) ไว้กล่าวว่า ความศักดิ์สิทธิ์คือความจริงระดับหนึ่งที่แตกต่างกันข้ามกับความเจริญสามัญ (The Profane) ซึ่งรับรู้กันในชีวิตประจำวัน ความศักดิ์สิทธิ์มีพลังอำนาจอันยิ่งใหญ่ เมื่อเทียบกับกำลังอันน้อยนิดของมนุษย์ ความรู้สึกเช่นนี้เกิดขึ้นในสังคมทุก ๆ แบบ และทุก ๆ สมัย ความเชื่อของชนดั้งเดิม พิธีกรรมศาสนา ล้วนเป็นปรากฏการณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ทั้งนั้น และจากแนวคิดของ Durkheim ดังกล่าวยังอธิบายว่า ความศักดิ์สิทธิ์นี้ถือกำเนิดและได้รับพลังอำนาจมาจากสำนักของความเป็นพวกพ้องเดียวกันในสังคม (Collective Consciousness) เช่นเดียวกับแสง จันทรังาม (2534: 37-93) ได้กล่าวถึงความศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาว่าเป็นสิ่งที่ไม่ประจักษ์ เช่น เชื่อว่ามีพระเจ้าหรือมีวิญญาณเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ เป็นความเชื่อในลักษณะของความศรัทธา กล่าวได้ว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของศาสนา ทุกศาสนาต้องมีองค์ประกอบอย่างใดอย่างหนึ่งที่อ้างถึงความศักดิ์สิทธิ์ คำสอนในศาสนาแม้จะดีเพียงใด ถ้าคนไม่ศรัทธา ไม่เชื่อถือว่าคำสอนเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คำสอนก็จะกลายเป็นเพียงวิชาการธรรมดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาย่อมมีลักษณะสำคัญคือเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในคุณภาพ เป็นสิ่งสูงสุดโดยตำแหน่ง เป็นสิ่งลึกลับซึ่งเป็นสิ่งที่แยกไว้ต่างหาก อาจเป็นสิ่งอันตราย และเป็นสิ่งที่เชื่อว่าเหนือธรรมชาติ

ทั้งนี้หากพิจารณาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แบบความเชื่อดั้งเดิมที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ จะพบว่าพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จะมีลักษณะที่เป็นทั้งพื้นที่ทางกายภาพที่สามารถมองเห็นสัมผัสได้ และเป็นทั้ง

พื้นที่ทางจิตวิญญาณที่ไม่สามารถมองเห็นได้ ซึ่งจากการศึกษาพื้นที่ศักดิ์แบบดั้งเดิมนั้น พบว่าพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งการปรากฏซ้ำ ๆ สามารถจำแนกออกเป็น 4 พื้นที่คือ

- 1) พื้นที่น้ำ
- 2) พื้นที่ภูเขา
- 3) พื้นที่หิน
- 4) พื้นที่ถ้ำ

1) พื้นที่น้ำ

พื้นที่น้ำ เป็นพื้นที่ที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุอยู่อย่างหลากหลาย และนำมากล่าวอยู่อย่างซ้ำ ๆ อันเป็นการเน้นย้ำให้เห็นความสำคัญเกี่ยวกับน้ำหรือแหล่งน้ำ ซึ่งพื้นที่น้ำที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุปรากฏอยู่ในหลายลักษณะทั้งที่มีลักษณะที่แม่น้ำ หนองน้ำ วังน้ำหรือเวินน้ำ ตลอดถึงพื้นที่ชุ่มน้ำต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 4 ในประเด็นเรื่องฉาก ซึ่งพื้นที่น้ำหรือแหล่งน้ำเหล่านี้เป็นพื้นที่ทางธรรมชาติที่สามารถมองเห็นได้ด้วยอายตนะ ถึงแม้ว่าพื้นที่ดังกล่าวจะเป็นพื้นที่ที่สามารถมองเห็นจับต้องได้ทางอายตนะก็ตาม หากแต่เป็นพื้นที่ที่ซ่อนเร้นปิดบังไปด้วยสิ่งเร้นลับ เช่น พญานาค ภูตผี ดวงวิญญาณ เป็นต้น อาศัยอยู่ในตำนานอุรังคธาตุมักจะกล่าวถึงพื้นที่เหล่านี้ว่าเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าบรรดาสิ่งเร้นลับต่าง ๆ อันเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่เกิดขึ้นก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามาหรือเมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จเผยแผ่ศาสนาเข้ามา ก็จะพบปะสิ่งเร้นลับต่าง ๆ จากนั้นได้มีการปะทะกันระหว่างอำนาจสิ่งเร้นลับกับพระพุทธเจ้า และต่อมาได้มีการอธิบายเหตุอันเป็นที่มาของชื่อภูมินามสถานที่ต่าง ๆ ขึ้นภายในพื้นที่ทางธรรมชาตินั้น และเป็นพื้นที่ที่น้ำสะพริงกลัว ไม่สามารถล่วงละเมิดได้ ซึ่งในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุมีการกล่าวถึงเกี่ยวกับพื้นที่น้ำไว้อย่างหลากหลาย เช่น เหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธองค์เสด็จมาทางอากาศกับพระอานนท์ มาสถิตอยู่ที่ริมหนองคันแแหเสื่อน้ำ ทอดพระเนตรเห็นแล่นคำแลบลิ้นตัวหนึ่งที่พญานาคแปลงกายมา เหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จออกจากหนองคันแแหเสื่อน้ำ มาประทับอยู่ที่โพนจิกเวียงจัว มีนาคตัวหนึ่งชื่อปัพพารนาคแปลงกายเป็นชีปะขาวมาถวายภัตตาหารและขอรอยพระพุทธบาท พระพุทธองค์ประทับรอยพระพุทธบาท พื้นที่แห่งหนึ่งจึงมีชื่อว่า “เวินเพน” มาจนเท่าทุกวันนี้ เหตุการณ์ว่าด้วย มีนาค 2 ตัวอาศัยอยู่ที่หนองแส ตัวหนึ่งชื่อพินทโยกวตินิก อีกตัวหนึ่งชื่อ ธนมูลนาค ทั้ง 2 มีความรักใคร่กัน อยู่ต่อมานาคทั้ง 2 ทะเลาะกัน เพราะสาเหตุของการแบ่งปันอาหาร พระอินทร์จึงขับไล่ให้ออกจากหนองแส ชีวายนาคได้คู้ควักเป็นแผ่นดินออกมาจนเกิดเป็นแม่น้ำ “อุรังคนที” หรือ “แม่น้ำอุ” ส่วนพินทโยกวตินิก ได้คู้ควักแผ่นดินออกไปทางเมืองเชียงใหม่จนเกิดเป็นแม่น้ำ ชื่อว่า “แม่น้ำพิง” และ “เมืองโยนกวัตินคร” หรือเหตุการณ์ว่าด้วยประวัติความเมืองหนองหานหลวง เมื่อก่อนยังไม่เป็นหนอง มีพระยาสุรอุทกเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองไม่เคารพต่อพญานาค ธนมูลนาคจึงได้มาทำลายบ้านเมือง จนเกิดเป็นหนองน้ำ

ขนาดใหญ่ ชื่อว่า “หนองหานหลวง” ส่วนหนองหานน้อยเดิมชื่อว่าเมืองขุนขอม ต่อมาถึงคียนาค
 ปลอมตัวเป็นกระรอกเผือก นายพรานยิงด้วยหน้าไม้ แล้วเอาเนื้อมาแบ่งกันกิน เหล่าพญานาคจึงได้มา
 ถล่มเมือง จนเกิดเป็นหนองน้ำ ชื่อว่า “หนองหานน้อย” ดังปรากฏข้อความตัวอย่างในเหตุการณ์ตอน
 หนึ่งว่า

“สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น จึงพากันหนีออกไปตามแม่น้ำอุรังคินีไปเที่ยวแสวงหาที่อยู่
 ลี้ภัยทั้งหลาย นาคและเงือกทั้งหลายเหล่านั้น จึงล่องหนีไปตามลำน้ำแม่น้ำของทางใต้
 ศรีสัตตนาคนาน้อยอยู่เสมอดอยนั้นทังรี สุวรรณนาคนั้นอยู่ปุ่เวียน พุทโธธาปนาคนั้นก็คู้ย
 ควักแต่ที่นั่นไปเกลื่อนพันทะเลายเป็นหนองบัวบาน แล้วก็อยู่ ณ ที่นั้น นอกจากนั้น ตัวโค
 ปรารถนาอยู่ที่ใดก็ไปอยู่ ณ ที่นั้น ส่วนเงือกทั้งหลายก็อยู่เป็นบริวารแห่งนาคนั้นทุกแห่ง
 ส่วนปีพารนาคนั้น จึงคู้ยควักออกไปอยู่ที่ภูเขาหลวง พญานาคเงือกตัว 1 พญาภูตัว 1 ทั้ง
 สองนี้ไม่มีความปรารถนาจะอยู่ปะปนด้วยจึงคู้ยควักออกไปเป็นแม่น้ำอันหนึ่ง มีนามว่า
 “แม่น้ำจิม” หรือ “แม่น้ำเงือก” ก็เรียก”

(วิทยาลัยครุมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2521: 55-56)

จากตัวอย่างที่ยกมาขึ้นต้นแสดงให้เห็นว่า พื้นที่ที่เป็นน้ำหรือแหล่งน้ำ ไม่ใช่เป็น
 พื้นที่ที่ว่างเปล่าทางธรรมชาติที่ปราศจากเจ้าของ หากแต่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่อยู่อาศัยของ
 เหล่าพญานาคหรือสิ่งเร้นลับต่าง ๆ คอยปกปักษ์รักษาคุ้มครองไว้อยู่ และเป็นพื้นที่ที่ไม่ควรมองข้ามโดย
 การไม่ทำความเคารพยำเกรง พื้นที่น้ำจัดเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างหนึ่งในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม
 นอกจากนั้น น้ำยังเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถนำมาประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือสามารถนำมา
 ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ที่มีการนำเอามาชำระรดสร่งล้างร่างกายของกษัตริย์ให้สะอาด
 เพื่อความเป็นสิริมงคลในการขึ้นครองราชย์สมบัติ ในตำนานอุรังคธาตุ ได้กล่าวถึงการนำเอามรดสร่ง
 ให้กษัตริย์ก่อนจะแต่งตั้งให้ขึ้นครองราชย์ ดังปรากฏในเนื้อหาตอนหนึ่งที่กล่าวถึง พราหมณ์ทั้ง 5 ได้
 เสาะแสวงหาน้ำอันเป็นมงคลจากแหล่งแม่น้ำต่าง ๆ เพื่อนำมาทำเป็นน้ำมงคลในพิธีราชาภิเษกพระยา
 จันทบุรีให้ขึ้นครองราชย์สมบัติ เป็นต้น ดังข้อปรากฏข้อความตัวอย่างในตอนหนึ่งว่า

“เมื่อพราหมณ์ทั้ง 5 กล่าวโศลกเสร็จแล้ว จึงถามหาน้ำมงคลเพื่อจักนำเอามา
 ราชาภิเษกบุรีจันน คนทั้งหลายจึงไปเอาน้ำแม่ของและน้ำบ่อและน้ำสระพัง ที่ว่าเป็นมงคล
 นั้นมาให้พราหมณ์ทั้งหลายไปเอาให้คนทั้งหลายไปหาน้ำมงคลที่พญานาคได้กระทำไว้นั้น
 จึงจะเอาคนทั้งหลายบอกว่าไม่มี จะสรรเสริญมหากษัตริย์ก็เที่ยวรอมเอาน้ำแม่ของน้ำบ่อ
 และน้ำสระพังที่เป็นมงคลควรเอาหากเป็นจาริตน้ำที่พญานาคให้บ่อนมีสักเทื่อ แม่น้ำ

ใหญ่และแม่น้ำน้อยทั้งหลายที่ได้ก่ดี หลางมีอยู่ทุกแห่งแม้ไม่ได้ก็เอามาหุดสรง พราหมณ์ทั้งหลายจึงว่า ที่จะเอามาสรงสรงราชาภิเษกให้เป็นท้าวพระยาตามประเพณีวงศานั้น น้ำที่จะเอมานั้นก็ควรแต่ส่วนเจ้าบุรีจันนี่คือหน่อพุทธภูมิ ได้มาเกิดในตระกูลพ่อไร่พอนา เราทั้งหลายอยากจะได้น้ำมงคลที่พญานาคเนรมิตไว้นั้นมาสรงสรงจะล้างเสียงยังกลิ่นไอเพื่อให้ประเสริฐในภายหน้าตามอุปเทศด้วยเหตุนี้ เทียรยอมรู้จบแล้วยังคัมภีร์ลักษณะทั้งหมด ฉะนั้นจึงรู้ว่า เจ้าบุรีจันนี่เป็นหน่อพุทธังกูร คนทั้งหลายจึงกล่าวกับพราหมณ์ว่า หน่อพุทธังกูรนี้ เทียรยอมเกิดชาติยตระกูลและพราหมณ์ตระกูลดอกหนา”

(วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2521: 75-76)

จากข้อความที่ยกมากล่าวข้างต้นนี้ สะท้อนให้เห็นว่าน้ำหรือพื้นที่ที่เป็นแหล่งน้ำเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ผสมปนเป่อยู่กันสิ่งกลับที่มีอำนาจลึกลับ ได้แก่ พญานาค ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม จนทำให้น้ำหรือแหล่งน้ำมีความน่าสะพรึงกลัว น่าเกรงขาม และที่สำคัญคือเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ซึ่งสามารถนำมาใช้ชำระร่างกายให้บริสุทธิ์ และนำมาใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ได้ น้ำหรือพื้นที่น้ำถึงแม้จะเป็นสิ่งหนึ่งที่เกิดจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติก็ตาม หากแต่น้ำหรือพื้นที่น้ำนั้นย่อมมีพลังอำนาจแฝงอันสะท้อนเห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์ภายในตัวของมันเอง ซึ่งไม่สามารถมองข้าม และจะต้องให้ความเคารพยำเกรง ในขณะที่เดียวกันน้ำหรือพื้นที่น้ำเป็นสิ่งที่มีความหมายมากในการใช้สอยทั้งที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของสรรพสัตว์ และการใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในระบบความคิดแบบดั้งเดิมได้ด้วย

2) พื้นที่ภูเขา

พื้นที่ภูเขา เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อีกพื้นที่หนึ่งที่อยู่ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม ซึ่งความเชื่อที่ว่าด้วยพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับภูเขานี้จัดเป็นระบบความคิดผูกติดอยู่กับระบบความเชื่อทางศาสนามาเป็นเวลาช้านานแล้ว และเป็นระบบคิดที่จัดอยู่ในระดับสากลที่มีความเชื่อมโยงระหว่างโลกกับจักรวาล ดังที่ ศรีศักร์ วัลลิโภดม (2560: 22) ได้กล่าวถึงสำนึกของผู้คนที่มีต่อความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ไว้ว่าคนเกือบทุกแห่งในโลกให้ความสำคัญกับภูเขาในลักษณะที่สัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของจักรวาล ซึ่งถือได้ว่าเป็นความคิดความเชื่อในระดับสากล เพราะเรื่องของภูเขากับการเป็นอยู่ของเทพเจ้ามีปรากฏกล่าวถึงไว้ในตำนานหรือนิยายปรัมปราทางศาสนาและความเชื่อไว้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน คือการให้ความสำคัญกับภูเขว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่จะเห็นได้อย่างชัดเจน คือในท้องถื่นหรือภูมิภาคที่มีภูเขาอยู่ในธรรมชาติ คนก็จะสังเกตและเลือกสรรภูเขาในภูมิภาคที่ตนอยู่ในบริเวณตรงจุดหนึ่งจุดใด ซึ่งอาจเป็นจุดที่มียอดภูเขาสูงสุดหรือจุดที่มีรูปร่างผิดปกติแปลกตาหรือบริเวณที่มีปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่แตกต่างไปจากบริเวณใกล้เคียง เช่น ที่มีน้ำพุุดขึ้น มีปล่องภูเขาไฟหรือ

บริเวณที่มีเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์หรือวัฒนธรรมเกิดขึ้น แล้วกำหนดให้พื้นที่นั้น ๆ เป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์หรือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ในขณะที่ผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามที่ราบลุ่มตามแม่น้ำลำคลองหรือที่ใกล้กับทะเลที่ไม่มีภูเขาอยู่ในภูมิภาคประเทศก็จะสร้างเขาศักดิ์สิทธิ์ขึ้นในจินตนาการให้ปรากฏออกมาในรูปแบบทางสถาปัตยกรรมขึ้นมา เช่น การเลือกสร้างสถูปเจดีย์ในบริเวณที่เป็นเนินสูงให้แลเห็นได้แต่ไกล ในศาสนาพราหมณ์หรือพุทธศาสนาเถรวาทที่เคยมุ่งเรื่องในกัมพูชาก็มีการสร้างปราสาทให้มีฐานสูงให้เป็นสัญลักษณ์ของการเป็นเขาพระสุเมรุอันเป็นสถานที่ประทับของเทพเจ้า เป็นต้น เช่น ภูเขาบอปา (Bopa) ในพม่าซึ่งเป็นภูเขาไฟที่ดับแล้วก็ได้รับการนับถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถานที่ที่ชาวพม่าไปทำพิธีสักการะมหาศรีนัตผู้เป็นใหญ่กว่าผืนดินทั้งหลาย

ขณะเดียวกัน ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548: 140) ได้กล่าวถึงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับภูเขาในตำนานปรัมปรา ไว้ที่น่าสนใจว่า ตำนานของชนชาติไทหลายเรื่องกล่าว บรรพบุรุษในยุคสร้างโลกสร้างแผ่นดินหรือสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นผู้สร้างภูเขาขึ้นมา และภูเขาก็ก็นี่สถิตของบรรดาเทพเจ้าดั้งเดิมที่มีพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ รวมทั้งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่คนไทนับตั้งแต่อดีตต่างเคารพนับถือ เช่น ตำนานเรื่อง ปู่เยออย่าเยอลงมาเมืองลุ่ม (ลาว) ตำนานเรื่องปู่สื่อเอียง-ย่าสื่อเอียง (ไทลื้อ) ตำนานเรื่องปู่อั้งเล็ก (ไทยยวน) เป็นต้น ตำนานเหล่านี้ แสดงให้เห็นว่า ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมโลกและจักรวาลซึ่งรวมทั้งรูปพรรณสัญลักษณ์ของโลกและจักรวาลเหล่านั้น มักเกิดจากพลังอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิม พื้นที่ดิน ภูเขา และแม่น้ำ ล้วนเกิดจากการสร้างแปลงของบรรพบุรุษในยุคสร้างโลก สรรพสิ่งทางธรรมชาติบนโลกในความคิดความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชนชาติไทย จึงเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีผู้คุ้มครองดูแลรักษา ภูเขาจึงไม่ได้เป็นเพียงแหล่งธรรมชาติหรือสภาพทางภูมิศาสตร์ตามความเข้าใจของคนในยุคปัจจุบันเท่านั้น แต่ยังเป็นอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งเป็นตัวแทนของความเชื่อดั้งเดิมของชนชาติไทด้วย

นอกจากนั้นแนวคิดเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับภูเขาดังกล่าวนั้น สอดคล้องกับงานการศึกษาของ Munier (1998: 6-8) (อ้างใน สมชาติ มณีโชติ, 2554: 20) ที่ศึกษาพบว่า มีภูเขาและถ้ำที่อยู่ตามภูเขาหลายแห่งในประเทศไทยและประเทศใกล้เคียงในเขตภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับการนับถือจากผู้คนในท้องถิ่นว่า เป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ อีกทั้งถ้ำและภูเขาหลายแห่งยังมีสถานะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนาด้วยปรากฏหลักฐานประเภทประติมากรรมพระพุทธรูป ภาพสลักหรือภาพจิตรกรรม รวมทั้งสัญลักษณ์ในพุทธศาสนา เช่น สถูปเจดีย์ สร้างไว้ในบริเวณภูเขาหรือถ้ำให้เห็นได้จนถึงปัจจุบัน อีกทั้งยังมีผู้คนเดินทางไปแสวงบุญหรือไปประกอบพิธีกรรมด้วยเชื่อว่าถ้ำหรือภูเขานั้นเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถานที่ที่มีอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ครอบครองอยู่ ทำให้พื้นที่บริเวณถ้ำหรือภูเขานั้น ๆ เป็นพื้นที่ที่แตกต่างไปจากพื้นที่สามัญที่อยู่ใกล้เคียง นอกจากอำนาจความศักดิ์สิทธิ์ตามคติความเชื่อในพุทธศาสนาแล้วถ้ำหรือภูเขาบางแห่งยังได้รับการนับถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นที่อยู่อำนาจศักดิ์สิทธิ์ของผีบรรพบุรุษหรือผีอารักษ์บ้าน

อารักษ์เมือง ดังเช่น เชื่อว่าถ้าบนดอยเชียงดาวนั้นเป็นที่อยู่ของผีเจ้าที่หรือผีอารักษ์บ้านอารักษ์เมือง เชียงใหม่ เมื่อถึงวันสำคัญตามที่ชาวบ้านเชื่อถือสืบทอดต่อ ๆ กันมากก็จะพากันไปประกอบพิธีฆ่าควาย เพื่อเซ่นสังเวศอารักษ์นั้น ผู้คนในหลายพื้นที่ที่ยังเชื่อว่าอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ทั้ง ในสายน้ำ ภูเขา และถ้ำ

หากย้อนกลับมาดูเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ก็จะพบว่ามีกรกล่าวถึงพื้นที่เกี่ยวกับภูเขาอยู่อย่างหลากหลาย และมีการนำมากล่าวไว้ซ้ำ ๆ ซึ่งพื้นที่ที่เป็นภูเขานี้ มักจะมีลักษณะเป็นภู ดอย ผา โพน เฝิง อยู่ร่วมกับพื้นที่ที่เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ต้นไม้ ก้อนหิน ขนาดใหญ่ เป็นต้น ปกคลุมอยู่ ซึ่งเชื่อว่าเป็นพื้นที่ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติหรือภูตผี วิญญาณหรือสิ่งเร้นลับต่าง ๆ อาศัยอยู่ ซึ่งลักษณะดังกล่าวได้สะท้อนเห็นถึงความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุดความคิดแบบความเชื่อดั้งเดิม กล่าวคือพื้นที่ภูเขานั้น ถึงแม้จะเป็นพื้นที่ธรรมชาติหรือสภาพภูมิศาสตร์ที่สามารถมองเห็นสัมผัสได้ทางกายภาพก็ตาม แต่ในพื้นที่ทางธรรมชาติหรือสภาพภูมิศาสตร์ได้มีสิ่งเร้นลับหรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติคอยปกปักรักษาดูแลอยู่ ซึ่งในตำนานอุรังคธาตุ มักจะกล่าวถึงพื้นที่ภูเขาเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าพญานาค เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จเดินทางผ่านมาก็ได้พบปะกับพญานาคเหล่านั้นซึ่งปรากฏเหตุการณ์ต่าง ๆ เช่น เหตุการณ์ในตอนพระพุทธองค์ทรงพักแรมอยู่ที่โพนจิกเวียงจัว นั้น ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นแลนคำตัวหนึ่งแลบลิ้น ซึ่งแลนคำตัวนั้นก็คือพญานาค ตัวที่อยู่ที่ภูเขาหลวง เหตุการณ์ในตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปภูฏเวียนเพื่อโปรดสุวรรณาค และได้แสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ปราบสุวรรณาคให้มานับถือพระพุทธศาสนาหรือเหตุการณ์ในตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จประทับที่ดอยนันทกักริ อันเป็นที่อยู่ของนางนันทยักษย์มาก่อน ได้โปรดนาค 7 หัว ชื่อว่า ศรีสัตตนาค เป็นต้น ดังปรากฏข้อความตัวอย่างในเหตุการณ์ตอนหนึ่งว่า

“แล้วพระศาสดาก็เสด็จไปสู่ดอยนันทกักริ ซึ่งเป็นที่อยู่ของนางนันทยักษย์แต่ก่อน มีนาคตัวหนึ่ง 7 หัว ชื่อว่าศรีสัตตนาค เข้ามาทูลขอให้พระศาสดาทรงย่ำรอยพระบาทไว้ในดอยนันทกักริ พระศาสดาก็ไปย่ำรอยพระบาทไว้ ณ ที่นั้น ทรงก้าวพระบาทข้ามดินดอยก้ำขาวแล้วทรงแย้มพระโอษฐ์ เจ้าอาณนทกราบทูลถาม ตลาคตตรัสว่าเราเห็นนาค 7 หัวเป็นนิมิต ต่อไปหน้าที่นี้จักบังเกิดเป็นเมือง มีชื่อว่าเมืองศรีสัตตนาค”

(วิทยาลัยครุมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2521: 21)

จากตัวอย่างข้างต้นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงชุดความคิดแบบความเชื่อดั้งเดิมที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ โดยพื้นที่ภูเขาเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างหนึ่งในชุดความคิดแบบความเชื่อดั้งเดิม กล่าวคือพื้นที่ภูเขานั้นนอกจากจะเป็นพื้นที่ทางธรรมชาติที่ปรากฏให้เห็นตามลักษณะทางกายภาพที่สามารถมองเห็นจับต้องได้แล้ว ยังเป็นพื้นที่อันเป็นที่อยู่อาศัยของสิ่งที่มีอำนาจลึกลับเหนือ

ธรรมชาติ ซึ่งในที่นี้เชื่อว่ามีเหล่าบรรดาพญานาคคอยปกปักรักษาอาศัยอยู่ตามแหล่งที่ภูเขา ดังนั้นภูเขาจัดเป็นสถานที่ปะปนไปด้วยเหล่าอำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ อันเป็นผู้ที่เจ้าที่เจ้าของ มี ภูตผี เทวดา อารักษ์ และเหล่าบรรดาพญานาคต่าง ๆ สิ่งสถิตอยู่ จนกระทั่งเป็นพื้นที่ที่ไม่สามารถมองข้ามหรือก้าวล้ำล่วงเกินได้ และได้ถูกฉายภาพออกมาให้เห็นในเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จเดินทางผ่านมาพักแรมอยู่ในพื้นที่ที่เป็นภูเขา และได้พบกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจเร้นลับต่าง ๆ ได้มีการประทับสังสรรค์กันระหว่างอำนาจพุทธศาสนา (พระพุทธเจ้า) กับอำนาจของความเชื่อดั้งเดิม (พญานาค) ขึ้นในบริเวณพื้นที่ที่เป็นภูเขานั้น และต่อมาพื้นที่ที่เป็นภูเขาก็กจัดเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดในประเด็นชุดความเชื่อแบบพุทธศาสนาต่อไป

3) พื้นที่หิน

พื้นที่หินหรือก้อนหิน เป็นพื้นที่ที่มีบทบาทสำคัญเกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อแบบความเชื่อดั้งเดิม เป็นพื้นที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเป็นพื้นที่ที่มีพลังอำนาจเหนือธรรมชาติสถิตอาศัยอยู่ ซึ่งความเชื่อเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับหินนั้นมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับข้อกับความรู้ทางศาสนา ดังที่ Edsman (1995: 49) เสนอทัศนะไว้ว่าหินศักดิ์สิทธิ์เป็นสิ่งที่รู้จักกันมาตั้งแต่สมัยก่อน หินมีอยู่ในโลกของความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมซึ่งเป็นความแตกต่างกัน บางครั้งหินถูกนำมาใช้เป็นวัตถุศักดิ์สิทธิ์ บางครั้งก็เป็นส่วนประกอบในพิธีทางไสยศาสตร์ บ้างก็ใช้ในการทำนายโชคชะตา หินถูกนำมาใช้จริงในฐานะที่เป็นหลักหรือหินแบ่งเขตแดน (the boundary stones) หรือเป็นอนุสรณ์สถานเพื่อเตือนความจำ ในกรณีนี้หินจะก่อให้เกิดความเคารพนับถือที่เป็นลัทธิทางความเชื่อและศาสนา พลังอำนาจที่ไม่มีใครสังเกตเห็นมาก่อนนั้นคือการปรากฏตัวผ่านสิ่งที่เรียกว่าอนุสาวรีย์ ซึ่งอาจมีลักษณะที่ต่างกันบ้าง อันเป็นการให้เหตุผลว่า ทำไมผู้คนจึงหันกลับไปสู่การเคารพบูชาหินอีกครั้งหนึ่ง หินหรือก้อนหินที่มีรูปร่างแปลกแตกต่างจากหินทั่วไปหรือเป็นหินที่มีขนาดใหญ่ขึ้น กลุ่มคนใหม่ก็เชื่อว่า เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเป็นแหล่งสถิตของพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2548: 148)

ในตำนานอุรังคธาตุได้ปรากฏเนื้อหากล่าวอยู่อย่างซ้ำ ๆ เกี่ยวกับพื้นที่ที่เป็นแหล่งหินหรือก้อนหินอยู่อย่างหลากหลาย ส่วนใหญ่มักจะเป็นพื้นที่ที่อยู่ร่วมกับพื้นที่ที่แหล่งแม่น้ำภูเขาหรือพื้นที่ป่าไม้ปะปนอยู่ ลักษณะของแหล่งหินหรือก้อนหินนั้นมีลักษณะเป็นก้อนหินขนาดใหญ่เป็นโขดหินหรือเป็นเงี้ยวหิน อันเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นพื้นที่ที่อยู่ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมที่มีเจ้าของที่เป็นภูตผี วิญญาณเร้นลับ คอยปกปักรักษาคุ้มครองไว้อยู่ ซึ่งในตำนานอุรังคธาตุมักจะกล่าวไว้ว่า พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่อันเป็นอยู่อาศัยของเหล่าพญานาค พระพุทธเจ้าเสด็จเดินทางผ่านมาพญานาคได้มาทูลขอให้พระพุทธองค์ได้ประทับรอยพระพุทธบาทไว้ยังพื้นที่อันเป็นบริเวณแผ่นหินนั้น ซึ่งมีปรากฏเนื้อหากล่าวถึงเหตุการณ์ดังกล่าวอยู่อย่างหลากหลาย เช่น เหตุการณ์ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาพักแรมอยู่บริเวณโพนจิกเวียงจันทน์ มีพญานาคตัวหนึ่งชื่อว่าสุกษณาหัตถิ เนรมิตเป็น

ช่างปลายถือดอกไม้เข้ามาขอเอารอยพระพุทธรูป พระองค์ทรงประทับรอยพระพุทธรูปแห่งหนึ่งไว้ที่แผ่นดิน ใกล้ริมแม่น้ำ สถานที่แห่งนั้นต่อมาเรียกว่า “เวินสุข” เหตุการณ์ตอนที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาประทับที่เมืองศรีโคตรบูรณ แล้วทอดพระเนตรเห็นพญาปลาตัวหนึ่งพร้อมบริวาร แล้วทรงเล่าถึงอดีตชาติของพญานาค จากนั้นได้ประทับรอยพระพุทธรูปไว้ที่เงื้อมหินในน้ำนั้น ต่อมาสถานที่แห่งนั้นเรียกว่า “พระบาทเวินปลา” เหตุการณ์ตอนที่พระพุทธรูปเจ้าประทับอยู่ที่หนองหาน พระพุทธรูปองค์ทรงเทศนาถึงการประทับรอยพระพุทธรูปในสถานที่ต่าง ๆ ต่อพระยาสุวรรณภิงคาร ซึ่งหนึ่งในพื้นที่ที่พระพุทธรูปเจ้าประทับรอยพระพุทธรูปไว้ได้แก่แผ่นดินที่อยู่ในน้ำอันเป็นสถานที่ที่เหล่าเทวดาและพญานาครักษาไว้ เพื่อให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุขของบ้านเมืองหรือเหตุการณ์ในตอนที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จประทับที่ภูกุเวียน แล้วทรงปราบเหล่าพญานาค มีสุวรรณนาคเป็นใหญ่ให้ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ แล้วทรงประทับรอยพระพุทธรูปไว้บนแผ่นดินก้อนหนึ่งใกล้ปากถ้ำอันเป็นที่อยู่ของสุวรรณนาค เพื่อไม่ให้พญานาคเข้ามาทำลายบ้านเมือง เป็นต้น ดังปรากฏข้อความตัวอย่างในเหตุการณ์ตอนหนึ่งว่า

“พระพุทธรูปเจ้าจึงตรัสเทศนาว่า สุตานทั้งหลายจงพยายามรักษาซึ่งต่อมผีที่บังเกิดขึ้นในหัวใจให้หายเป็นปกติ และอย่าให้ยึดถือเอาสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ดังตลาคดได้กล่าวแล้วข้างต้นนั้นมายึดถือ มิใช่เป็นกรรมอันประเสริฐ และมีได้เป็นมงคล สิ่งทีประเสริฐในโลกนี้มีแต่พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ นั้นแล ดูราพุทธรูปปาปนาค ต่อแต่นี้ไป ท่านอย่าได้พานาคทั้งหลายเที่ยวทำลายพังบ้านเมืองดังแต่ก่อน นาคทั้งหลายเหล่านั้นก็ได้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ จึงทูลขอเอายังรอยพระบาทไว้เป็นที่สักการบูชา พระศาสดาทรงย่อไว้ที่แผ่นดินในภูกุเวียน ใกล้ปากถ้ำที่สุวรรณนาคอยู่ แล้วพระศาสดาข้าทรงอธิษฐานรอยบาทไว้ให้พุทธรูปปาปนาคที่หนองบัวบาน ซึ่งเป็นที่เกิดของนางอุษาแต่ก่อนรอยหนึ่ง และอธิษฐานไว้ในแผ่นดินให้แก่ นาคทั้งหลายที่มีได้ปรากฏชื่อนั้น 2 รอย ในแผ่นดินบนโพนบกนั้นรอยหนึ่ง”

(กรมศิลปากร, 2537: 53-54)

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นถึงความคิดว่าด้วยพื้นที่ที่เป็นหินหรือก้อนหิน อันเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์พื้นที่หนึ่งในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม ซึ่งพื้นที่ที่มีมาก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามา อันเป็นพื้นที่สถิตอยู่ของเหล่าบรรดาสิ่งเร้นลับต่าง ๆ แต่เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้าพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นก้อนหินเหล่านั้นได้มีการผสมผสานเข้ากับพระพุทธศาสนาและปรับเปลี่ยนพื้นที่ทางพุทธศาสนา ดังปรากฏในเนื้อหาที่มีการกล่าวถึงการสร้าง

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนาซ้อนทับไว้บนพื้นที่ในพื้นศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นก้อนหินในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม ซึ่งกล่าวในประเด็นหัวข้อชุดความคิดเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แบบพุทธศาสนาต่อไป

4) พื้นที่ถ้ำ

ถ้าจัดเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุดความคิดแบบดั้งเดิมอีกพื้นที่หนึ่ง ที่มีความสำคัญเนื้อหาของตำนานไม่แตกต่างไปจากพื้นที่ที่เป็นแหล่งน้ำ ภูเขาหรือก้อนหิน หากแต่เป็นพื้นที่ที่ซ่อนอำพรางตัวอันเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าบรรดาสัตว์เร้นลับต่าง ๆ ในรูปแบบของความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งพื้นที่ถ้ำนั้นถึงแม้ว่าบางพื้นที่ปรากฏให้เห็นเป็นอุโมงค์ถ้ำลึกเข้าไป ซึ่งอยู่ตามพื้นที่หุบเขาซึ่งปรากฏให้เห็นตามแหล่งทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ที่สามารถสัมผัสได้ด้วยอายตนะภายนอก แต่ในขณะที่เดียวกันถ้ำก็จะมีลักษณะของความซ่อนเร้น ลึกลับ ปิดบัง อำพราง เป็นพื้นที่ที่อันเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าพญานาค ผีวิญญานหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตลอดถึงอำนาจสิ่งเร้นลับต่าง ๆ ที่ไม่สามารถมองได้ด้วยตาเปล่าหรือไม่สัมผัสได้ด้วยอายตนะได้ หากแต่เป็นพื้นที่เกิดจากความรู้สึกนึกคิดทางจินตนาการอันสื่อถึงความ เป็นเมืองบาดาลที่มีพื้นที่อยู่ใต้พื้นโลก พื้นที่ถ้ำนั้นมักจะอยู่ปะปนอยู่กับพื้นที่อื่นทั้งที่เป็นพื้นที่น้ำ ภูเขา และหินอันเป็นมีประตูเชื่อมโยงระหว่างโลกวิญญานกับโลกมนุษย์ได้ ดังที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548: 150) ได้กล่าวถึงถ้ำที่ปรากฏในตำนานของชาติไทยไว้อย่างน่าสนใจว่า ถ้ำเป็นพื้นที่และที่ตั้งศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อดั้งเดิม ถ้าเกิดจากอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างแปลงขึ้นมาพร้อมกับการสร้างธรรมชาติอื่น ๆ ดังเช่น ภูเขา แม่น้ำ ถ้ำยังเป็นเส้นทางเข้าออกหรือประตูเชื่อมโยงระหว่างโลกศักดิ์สิทธิ์ (the sacred) กับโลกสามัญ (the profane) หรือเป็นสถานที่เชื่อมต่อระหว่างเมืองมนุษย์กับเมืองบาดาล

ตำนานอุรังคธาตุได้ปรากฏเนื้อหาว่าด้วยพื้นที่ถ้ำอยู่อย่างหลากหลาย ซึ่งมักจะกล่าวว่าเป็นพื้นที่อันเป็นที่อยู่อาศัยของพญานาค เทวาอารักษ์หรือสิ่งเร้นลับต่าง ๆ ซึ่งอาจจะอยู่ปะปนกับพื้นที่แม่น้ำ ภูเขาหรือมีก้อนหินขนาดใหญ่ปิดทับเอาไว้ โดยได้ฉายภาพให้เห็นว่าในใต้พื้นดินหรือใต้แม่น้ำนั้นเป็นเมืองบาดาลที่มนุษย์สามัญชนไม่สามารถมองเห็นได้ หากแต่ผู้มีญาณวิเศษหรือผู้มีบุญถึงจะสามารถมองเห็นหรือสัมผัสอำนาจสิ่งเร้นลับนั้นได้ ในตำนานอุรังคธาตุก็มักจะกล่าวพระพุทธเจ้าเสด็จเดินทางผ่านมาแล้วก็ได้พบปะกับเหล่าพญานาคที่มีที่อาศัยตามในถ้ำใต้ดินหรือเมืองบาดาลขึ้นมากราบไหว้พระพุทธเจ้าหรือต่อสู้กับพระพุทธเจ้าแล้วได้ขอให้พระพุทธเจ้าได้ประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่เมืองบาดาลอันเป็นที่อยู่ของตนซึ่งปรากฏเนื้อหาของเหตุการณ์ดังกล่าวอยู่อย่างหลากหลาย เช่น เหตุการณ์ในตอนพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับอยู่ที่โพนจิกเวียงจันทน์ พระพุทธองค์ทรงประทานผ้าแก่ปัพพารนาคและได้ทรงฉนเพล บริเวณที่แห่งนั้นเรียกว่าเวินเพนในเวลาต่อมา คนหลายได้หล่อพระพุทธรูปทองประดิษฐานไว้ยังบริเวณเวินเพนนัน พญานาคจึงได้นำเอาพระพุทธรูปองค์นั้นไปไว้ในแม่น้ำ (เมืองบาดาล) อันเป็นที่อยู่ของตน เหตุการณ์ในตอนพระพุทธเจ้าเสด็จมายังคอยันนทังกริ ทรงโปรดพญาศรีสัตตนาคนแล้วได้ประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่แผ่นดินที่จมอยู่ในกลางแม่น้ำเบ็งซาย

ดอยนั้นที่กังรี ซึ่งมนุษย์ไม่สามารถมองเห็นรอยพระพุทธบาทนั้นได้ หรือเหตุการณ์ในตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จเมืองศรีโคตรบูรณ ได้พบกับพญาปลาและบริวาร จึงทรงประทับรอยพระพุทธบาทไว้ เจ็อมหินที่อยู่ในแม่น้ำซึ่งปัจจุบันเรียกว่า “พระพุทธบาทเวินปลา” ดังปรากฏข้อความตัวอย่างในเหตุการณ์ตอนหนึ่งว่า

“ยังมีพญานาคตัวหนึ่งชื่อว่า สุขนาคหัตถิ เนรมิตรเป็นช่างพลายถืดอกไม้เข้ามาขอเอารอยพระบาท พระพุทธองค์ทรงย่ำรอยพระบาทไว้ที่แผ่นดิน ไกลริมแม่น้ำชั่วเสียงช่างร้อยได้ยิน ช่างตัวนั้นก็เข้าไปไหว้อุปัฏฐากด้วยวงยกขึ้นใส่หัว แล้วก็หลีกหนีไป น้ำที่นาคตัวนั้นอยู่เรียกชื่อว่าเวินสุข แล้วคนทั้งหลายได้พร้อมกันเอาทองมาหล่อเป็นพระรูปใหญ่เท่าองค์พระตถาคต ประดิษฐานไว้ ณ ที่ฉันเพลนั้น พญานาคตัวนั้นจึงเอารูปพระพุทธองค์หนีจากที่นั้นไปไว้ในแม่น้ำ ณ ที่อยู่แห่งตน คนทั้งหลายจึงได้เรียกที่นั้นว่า เวินพระเจ้ามาถึงกาลบัดนี้”

(กรมศิลปากร, 2537: 41)

จากข้อความที่ยกมากล่าวข้างต้นนี้ สะท้อนให้เห็นว่าด้วยศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับถ้ำหรือเมืองบาดาลที่ปรากฏอยู่ในตำนานอรัญจวาสถา ซึ่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับถ้ำหรือเมืองบาดาลนี้เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะปิดทับ บดบัง อำพราง ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า ปะปนอยู่พื้นที่ที่เป็นก้อนหิน แหล่งน้ำ ภูเขา อันเป็นพื้นที่ที่สามารถมองเห็นได้ แต่ก็เชื่อว่าลักษณะที่เป็นปากถ้ำที่มีรูปลงไปหรือที่มีลักษณะที่ถูกปิดทับด้วยก้อนหินหรือพื้นดินนั้นจะเป็นอุโมงค์เชื่อมไปถึงเมืองบาดาลอันเป็นที่อยู่ของเหล่าพญานาคหรือสิ่งเร้นลับต่าง ๆ ลักษณะเช่นนี้พื้นที่ถ้ำจึงเป็นประตูเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับเมืองบาดาล ทั้งนี้พื้นที่ถ้ำจึงสะท้อนให้เห็นความคิดอย่างหนึ่งในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม อันเป็นลักษณะเป็นทั้งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางกายภาพและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางจิตวิญญาณปะปนกันอยู่ กล่าวคือภายใต้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ก้อนหิน แหล่งน้ำ ถ้ำ ภูเขา ที่ปรากฏให้เห็นทางกายภาพนั้นจะมีพื้นที่ที่ซ่อนทับไปด้วยพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางจิตวิญญาณ โดยเชื่อว่าเป็นเมืองของเหล่าพญานาคหรือสิ่งเร้นลับต่าง ๆ ที่เรียกว่า “เมืองบาดาล” ดังนั้นพื้นที่ถ้ำจึงจัดได้ว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อีกพื้นที่หนึ่งที่สื่อให้เห็นถึงความคิดในระบบคิดแบบดั้งเดิม และต่อมาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ว่าด้วยถ้ำนี้ได้มีการผสมปนเปออยู่กับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนาเมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาดังปรากฏให้เห็นในเนื้อหาของตำนานอรัญจวาสถา ที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระพุทธบาทไว้ยังบริเวณแผ่นดินหรือแหล่งน้ำที่เป็นประตูถ้ำ และต่อมาได้กลายมาเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งจะอธิบายต่อไป

5.1.1.2 ความเชื่อเกี่ยวกับตัวละครแบบดั้งเดิม

หากพิจารณาจากเนื้อหาของตำนานอรุ้งคราตุ จะพบตัวละครที่สะท้อนให้เห็นถึงชุดความคิดแบบดั้งเดิม ซึ่งจะมีทั้งตัวละครที่เป็นอมุขย์และมุขย์ เป็นตัวละครที่ปรากฏอยู่อย่างซ้ำ ๆ นั้น สามารถจำแนกออกเป็น 2 ประเภทคือ

- 1) ฤๅษี
- 2) นาคหรือพญานาค

1) ฤๅษี

ฤๅษีหรือฤๅษี เป็นตัวละครมุขย์ที่อยู่ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม กล่าวคือฤๅษีเป็นผู้สละบ้านเรือนออกไปบำเพ็ญพรตแสวงหาความสงบ ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้ให้ความหมายไว้ว่าฤๅษีหรือฤๅษี คือนักบวชหรือดาบสพวกหนึ่งมีก่อนพุทธศาสนา ฤๅษีเป็นผู้สละบ้านเรือนออกไปบำเพ็ญพรตแสวงหาความสงบวิเวก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 1029) ขณะที่ อารังศักร์ ทำบุญ (2528: 23) ได้แสดงทัศนะไว้ว่าตามความเชื่อของคนทั่วไปนั้น เมื่อเอ่ยคำว่า ฤๅษีแล้วก็มักจะเข้าใจว่า หมายถึงนักพรตหรือดาบสที่มีใช้บุคคลที่นักถือพุทธศาสนา เป็นเพศชาย มีหนวดเครารุงรัง แต่งตัวด้วยผ้าลายเสือสวมหมวกที่มีลักษณะเฉพาะที่เป็นเช่นนั้นเพราะเราจะรู้จักฤๅษีจากภาพของโขนละครเป็นส่วนใหญ่หรือภาพจากคณะลิเกที่มักจะมีการสักการบูชาหัวพ่อแก่ฤๅษี แต่โดยความจริงแล้ว คำว่าฤๅษีในภาษาดำเนินมีความหมายที่ต่างและกว้างขวางไปกว่านั้น สามารถนำไปใช้กับความเป็นผู้นำที่มีอำนาจหรือผู้สร้างบ้านเมือง นอกจากนั้น ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548: 170) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับฤๅษีไว้อย่างน่าสนใจว่า ฤๅษีเป็นตัวแทนของกระบวนการคิดแบบดั้งเดิมก่อนการนับถือพุทธศาสนา ฤๅษีในตำนานและนิทานพื้นบ้านของชนชาติไทหลายเรื่องเป็นผู้มีฤทธิ์เหนือธรรมชาติ สามารถบันดาลสิ่งต่าง ๆ หรือช่วยเหลือให้ผู้คนได้รับความสุขสมหวัง ฤๅษีเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในป่าหรือปลีกวิเวกเพื่อบำเพ็ญตบะ โดยถือเอาความสันโดษเป็นหลัก นอกจากนี้ ฤๅษียังถือเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมทั้งทางด้านศาสนาและการเมืองกล่าวคือฤๅษีจะเป็นผู้สร้างบ้านแปลงเมืองและเป็นผู้มีอำนาจในการเลือกผู้นำขึ้นมาปกครอง

ฤๅษีหรือฤๅษีที่ปรากฏในตำนานอรุ้งคราตุ นั้น เป็นบุคคลที่สละสิ่งของบ้านเรือน ออกบวชบำเพ็ญพรตอยู่ในป่าเพื่อแสวงหาความสงบสุขทางใจ เป็นนักบวชที่มีมาก่อนพระพุทธศาสนา เป็นบุคคลที่มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ช่วยเหลือตัวละครเอกให้ปลอดภัย สร้างบ้านแปลงเมือง รักความสงบอาศัยอยู่ในป่า บำเพ็ญตบะ เป็นผู้มียายุยืนยาว ตัวละครฤๅษี จัดเป็นตัวละครที่อยู่ในชุดความคิดแบบดั้งเดิม นอกจากนั้นแล้วเป็นที่น่าสังเกตว่าตัวละครฤๅษีนั้นนอกจากจะเป็นตัวละครที่อยู่ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมแล้ว ยังปรากฏให้เห็นว่าตัวละครฤๅษียังเป็นตัวละครที่ยึดมั่นในอุดมการทางพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากการกลับชาติมาเกิดของตัวละคร บางชาติก็เกิดเป็นกษัตริย์ก่อน แล้ว

ก็เกิดเป็นฤๅษี จากนั้นก็จะกลับชาติมาเกิดในเมืองต่าง ๆ ในลุ่มน้ำโขง สลับกันไปตามลำดับของกาลเวลาหรือมีปรับเปลี่ยนจากกษัตริย์ไปบวชเป็นฤๅษี เช่น อมรฤๅษี เคยเป็นพระยาภุชงค์แล้วไปบวชเป็นฤๅษี โยธีกฤๅษี เคยเป็นพระยาโยธีกา สุมิตธรรมวงศาฤๅษี ชาติก่อนคือพระยาสุमितธรรมวงศา มรุกขนคร ทศคตฤๅษี ชาติก่อนคือพระยาทศคตะไหล่น้ำ สาลโพธิฤๅษี ชาติก่อนคือพระยาสาลโพธิ์ สุริยวงศาจักรฤๅษี ชาติก่อนคือพระยาสุริยวงศาไชยจักรธรรมิกราชาเชษฐาธิราช เป็นต้น และส่วนใหญ่ฤๅษีในชาติสุดท้ายมักจะกล่าวว่าได้บวชในบวรพระพุทธศาสนาแล้วได้บรรลุธรรมทางพุทธศาสนาหรือรอกการได้เกิดร่วมสมัยเดียวกับพระศรีอาริย์เมตไตรย ดังนั้นภาพของตัวละครฤๅษีจะมีลักษณะเป็นทั้งตัวละครในฝ่ายความเชื่อดั้งเดิม มีบทบาทในการสร้างบ้านเป็นแปลงเมือง อันเป็นต้นกำเนิดเมืองโบราณ และเป็นตัวละครฝ่ายพุทธศาสนาเมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาตัวละครฤๅษีได้มีการปรับเปลี่ยนมายึดมั่นในอุดมการณ์ทางพุทธศาสนา ซึ่งในตำนานอุรังคธาตุมีการกล่าวถึงตัวละครฤๅษีอยู่อย่างหลากหลาย ดังปรากฏข้อความตัวอย่างในเหตุการณ์ตอนหนึ่งว่า

“อยู่มาวันหนึ่ง พระยาทั้ง 2 กำลังมึนงามทรสพสมโภชพระรัตนตรัยอยู่ ขณะนั้นยังมีฤๅษีตนหนึ่ง ชื่อว่า ฐิตะกัปปิ มาจากป่าหิมพานต์โดยอากาศ ลงมานั่งอยู่ ณ ท่ามกลางพระยาทั้ง 2 ๆ เห็นดังนั้นจึงตรัสสั่งให้อำมาตย์จัดหาโภชนาหารมาถวายฤๅษี ฤๅษีบริโภคเสร็จแล้ว จึงทูลถามพระยาทั้ง 2 ว่า พระองค์ทั้ง 2 มีความปรารถนาสิ่งใด พระยาทั้ง 2 จึงบอกว่า ข้าทั้ง 2 มีความปรารถนาอยากจะไปทางอากาศได้ตั้งเจ้ากุนั้นแหละ”

“...อยู่ต่อมา ฐิตะกัปปิฤๅษี เห็นอนาคตภัยจักบังเกิดขึ้น จึงมานำเอาพระยาศรีอมรณีและพระยาโยธีกาไปบวชเป็นฤๅษีอยู่ที่ภูผ่อ และปรุงยาพลเพทและยาอายุวัฒนะเพทให้พระยาทั้ง 2 เสวยและอมองค์ลูก จึงพากันเหาะไปสู่ป่าหิมพานต์”

(กรมศิลปากร, 2483: 43-65)

2) นาคหรือพญานาค

นาคหรือพญานาคเป็นตัวละครมนุษย์ที่สำคัญในระบบความคิดแบบความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งความเชื่อเรื่องนาคนี้ปรากฏในวรรณกรรมไทยอยู่หลากหลาย ดังที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548: 158) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับนาคในตำนานปรัมปราของชนชาติไทไว้ว่านาคในความคิดความเชื่อของกลุ่มชนชาติไทส่วนใหญ่มองว่าเป็นเทพเจ้าดั้งเดิม นาคเป็นสัตว์ดั้งเดิมที่อยู่ในดินแดนแถบนี้มาก่อนและมีคำเรียกชื่อนาคแบบดั้งเดิมนั้นคือเงือก นาคมีพลังอำนาจบันดาลความอยู่ดีมีสุขหรือความทุกข์ยากเดือดร้อนให้กับผู้คนได้ และเป็นตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์แห่งน้ำและดิน ขณะเดียวกันศรีศักร วัลลิโภดม (2538: 11) ได้กล่าวว่า ลัทธิการบูชานาคนี้เป็นระบบความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชนที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตั้งแต่หนองแสซึ่งเป็นตอนต้นน้ำในเขตยูนนานลงมาจนถึงเขมรมีลัทธิ

เคารพบูชา นาค เชื่อกันว่านาคเป็นผู้บันดาลให้เกิดแม่น้ำลำคลอง เกิดความสมบูรณ์พูนสุขแก่บ้านเมือง และอาจบันดาลภัยพิบัติให้น้ำท่วมเกิดความล่มจมต่อบ้านเมืองได้ นาคมีความสัมพันธ์กับคนในฐานะเป็นบรรพบุรุษ

นอกจากนั้น สุจิตต์ วงษ์เทศ (2554: 12-20) ได้อธิบายเกี่ยวกับตัวละครนาคหรือพญานาคไว้ว่า นาคก็คืองู ผู้คนในภูมิภาคอุษาคเนย์ยกย่องนับถือมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ เมื่อไม่น้อยกว่าสองหรือสามพันปีมาแล้ว เพราะพบหม้อลายเขียนสีบางใบในวัฒนธรรมบ้านเชียง เขียนลวดลายเป็นรูปงูพันอยู่ ลักษณะเช่นนี้เหมือนกันกับภาชนะดินเผายุคก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี แสดงว่า มนุษย์สมัยนั้นมีลัทธิบูชางู คือยกย่องนับถืองูเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์กันทั่วไปแล้ว เช่นเดียวกับกลุ่มชนส่วนอื่น ๆ ในโลก ต่อมาเมื่อมีการติดต่อกับชาวต่างชาติต่างภาษา เช่น อินเดีย ฯลฯ ผู้คนในภูมิภาคนี้ก็รับเอาคำว่า “นาค” จากภาษาของชาวชมพูทวีปมาเรียกงูให้ฟังลึกลับขึ้น เพราะยกย่องนับถือว่าเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ นาคในอุษาคเนย์มีอยู่ใต้ดิน เรียกว่า บาดาล หรือนาคพิภพ หลังจากมีการติดต่อและรับแบบแผนอินเดียแล้วก็มีนาคชุดใหม่อยู่บนฟ้าตามคติอินเดีย นานเข้า นาคอุษาคเนย์กับนาคอินเดียก็ผสมปนเปกันจนแยกไม่ออกว่าตรงไหนนาคพื้นเมือง ตรงไหนนาคต่างประเทศ ในชุมชนบ้านเมืองทั่วภูมิภาคอุษาคเนย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ตั้งแต่ตอนใต้มณฑลยูนนานของจีนลงมา จนถึงปากแม่น้ำโขง ล้วนเลื่อมใสลัทธิบูชา นาค เพราะเชื่อกันว่านาคเป็นผู้บันดาลให้เกิดธรรมชาติเกิดความมั่นคงและมั่นคง ในขณะที่เดียวกันก็อาจบันดาลให้เกิดภัยพิบัติถึงขั้นบ้านเมืองล่มจมได้ นอกจากนี้ยังยกย่องนับถือ นาคเป็นบรรพชนด้วย เหตุนี้ผู้คนในภูมิภาคนี้จึงมีคำบอกเล่าในลักษณะของนิทานปรัมปราเกี่ยวกับนาคไว้มากมาย

นอกจากนั้น หุมพันธ์ ลัดตะนะ (2008: 20-25) (อ้างใน มาลินี กลางประพันธ์, 2555: 125-126) นักวิชาการชาวลาวได้อธิบายถึงความเชื่อเกี่ยวกับนาคของชาวลาวไว้อย่างน่าสนใจว่า นาคมีรากฐานมาจากความเชื่อสองสาย สายหนึ่งเป็นเชื่อดั้งเดิมของบรรพบุรุษก่อนการรับพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของตนเอง อีกสายหนึ่งเป็นความเชื่อของอิทธิพลพระพุทธศาสนาอันเป็นอิทธิพลที่มาจากอินเดีย ความเชื่อสายแรกอันเป็นความคิดดั้งเดิมที่เชื่อว่าบรรพบุรุษของคนลาว สืบเชื้อสายมาจากนาค นั้นเชื่อว่า นาคเป็นสัตว์คล้ายงู มีหงอน มีฤทธิ์เดช ศักดิ์สิทธิ์ อาศัยอยู่ตามลำน้ำ ห้วย หนอง คลอง บึง โดยมีนิทานตำนานการเกิดของคนลาวหลายเรื่อง หลายสำนวนที่เกี่ยวกับนาค จากความเชื่อดังกล่าวมีตำนานเล่าขานว่า นาคเป็นบรรพบุรุษของคนเชื้อสายไท ลาว เช่น เชื่อกันว่าคนลาวที่อาศัยอยู่ในเวียงจันทน์มีความเกี่ยวข้องกับนาค เล่ากันว่าที่เวียงจันทน์ มีรูนาครากฎอยู่ในวัดเวลาใดที่บ้านเมืองเดือดร้อน ชาวเวียงจันทน์จะตีกลองหมากแข้งแล้วไพร่พลพญานาคก็จะออกมาจากรูเพื่อช่วยต่อสู้ขับไล่ศัตรูให้พ่ายแพ้ ในสมัยหนึ่งเมื่อเกิดศึกกับสยามในสมัยพระเจ้าตากสินกองทัพสยามได้ยื่นเรื่องราวดังกล่าวจึงได้ให้ทหารสยามไปปิดรูนาคราโดยสร้างพระธาตุครอบรูนาคราเอาไว้ ทำให้นาคไม่สามารถออกมาจากรูตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ธาตุดังกล่าวสันนิษฐานว่า คือธาตุคำ ตั้งอยู่กลางเมือง

เวียงจันทน์ ดังนั้นความเชื่อเรื่องนาคที่มาจากความเชื่อดั้งเดิมของคนไท ลาว เป็นความเชื่อของกลุ่มชนที่มีถิ่นฐานติดกับแหล่งน้ำ นาค เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิต เพื่อให้ได้คำตอบและแก้ปัญหาให้กับวิถีการดำเนินชีวิตของกลุ่มชน กลายเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มชนตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา แนวคิดที่สองเป็นความคิดที่กล่าวถึง ความเชื่อเรื่องนาคในพระพุทธศาสนาผสมผสานกับแนวคิดแรกจนกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นาคในแนวคิดที่สองเชื่อว่าเป็นอมนุษย์ที่มีอาณาจักรอยู่ใต้โลกมนุษย์ ที่เรียกว่า เมืองบาดาล มีอิทธิพลในความเชื่อที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศาสนา มีตำนานทางพระพุทธศาสนา อ่างอ่างอิงเป็นวรรณกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาหลายเรื่อง เช่น นิทานชาดก พระเจ้าสิบชาติ เชื่อว่าก่อนที่เจ้าชายสิทธัตถะตรัสรู้เป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ได้ไปบังเกิดเป็นสัตว์อยู่หลายร้อยหลายสิบชาติ ชาติหนึ่งได้เกิดเป็นพญานาคชื่อว่าพระยาภูริทัต ได้บำเพ็ญเพียรบังเกิดกุศลกรรม เกิดเป็นพระศาสดาหรือตำนานการบวชพระภิกษุในพระพุทธศาสนามีเรื่องนาค เข้ามาเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมบวชนาค ก่อนการบวชเป็นพระภิกษุ เพราะเชื่อว่าเป็นการแสดงถึงอานิสงส์แก่นาคตนหนึ่งที่ไม่สามารถบวชได้ เพราะนาคเป็นสัตว์เดรัจฉาน จึงกราบทูลพระพุทธเจ้าแสดงสัญลักษณ์แห่งความกตัญญูต่อพระพุทธศาสนาของนาคตนนั้น นาคจึงเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอย่างแยกกันไม่ออก นาคเป็นสัญลักษณ์ปรากฏในศิลปกรรมโบสถ์ วิหาร จุดประสงค์เพื่อป้องกันสิ่งชั่วร้ายไม่ให้ทำลายพระพุทธศาสนา เช่น ซ่อฟ้า บ้านไดนาค สะพานนาค นาคสะดุ้ง นอกจากนี้ตำนานการเกิดเมืองสุวรรณโคหมคำ กล่าวถึงพญานาคสองตน คือพระยาศรีสัตตนาคนกับบนหุดนาคสถิตอยู่หนองกระแสนหลวง เกิดกินแห่งวิวาทกันด้วยเรื่องเนื้อช้างกับเนื้อเม่น ได้สู้รบกันเป็นผลให้พญานาคศรีสัตตนาคนกับบนหุดนาคพ่ายแพ้จึงได้พาไพร่พลหนีออกจากหนองกระแสน ชูดควักทางล่องลงมาเกิดเป็นแม่น้ำสองสาย คือแม่น้ำอุสสายหนึ่ง อีกสายหนึ่งชูดต่อจากแม่น้ำอุสลงมาเป็นทางยาวจากเหนือมาถึงใต้กลายเป็นแม่น้ำสายใหญ่ ใช้เวลา 15 รัตรี บรรลุถึงแคว้นโพธิสารหลวงหรืออินทปัฐนคร เป็นมหานครที่ใหญ่ไหลลงสู่ทะเล เรียกว่า แม่น้ำขลชนทีหรือแม่น้ำโขงหรือแม่น้ำของ ตำนานอูร์จคราตุหรือตำนานพระธาตุพนม กล่าวถึงเรื่องนาคในแม่น้ำโขงอยู่หลายตอน เช่น ในพุทธพยากรณ์ พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า “...ดูราอานนท์ ตถาคตเห็นแลนคำแลปลิ้นให้เป็นเหตุ เมืองสุวรรณภูมินี้ เป็นที่อยู่แห่งนาคทั้งหลายมีสุวรรณนาคเป็นเค้า...” ความเชื่อดังกล่าวก็สัมพันธ์กับการก่อสร้างเมืองในยุคหนึ่ง ความเชื่อเกี่ยวกับนาคของกลุ่มคนลุ่มน้ำโขงจึงมีที่มาและมูลเหตุแห่งความเชื่อผูกพัน ต่อเนื่อง กลายเป็นเรื่องเล่าขานศรัทธาจนถึงปัจจุบัน

ความผูกพันเรื่องนาคกับชาวลุ่มน้ำโขง ทั้งอาณาจักรล้านช้างและอีสานเป็นความรู้สึกลุ่มลึกแทรกซึมอยู่ในสายเลือด ดังคำกล่าวของชาวลุ่มน้ำโขงว่า “โขงขาดนาค ข้าวขาดฝน คนก็สิ้นใจ” นาคเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงในวรรณกรรม เช่น ผาแดงนางไอ่ ความเป็นมาของดินแดนที่มีแหล่งน้ำขนาดใหญ่ คือหนองหานน้อย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี และหนองหานหลวง จังหวัดสกลนคร สะท้อนวัฒนธรรมชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ บ้านเมือง เป็นวรรณกรรมที่ตอบสนองความเชื่อของสังคมท้องถิ่นอีสาน ในลักษณะของการผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องผี

นาค และปรัชญาพุทธศาสนาได้อย่างกลมกลืน (มาลินี กลางประพันธ์, 2555: 126-127) นอกจากนั้น ความเชื่อเกี่ยวกับนาคยังมีความเกี่ยวข้องกับการตั้งชื่อบ้านของอาณาจักรล้านช้างในคำว่าศรีสัตตนาคนหุต อันหมายถึงนาค 7 ตระกูล เพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นและแผ่ขยายความเชื่อทางพุทธศาสนาตั้งปรากฏในพงศาวดารล้านช้างความตอนหนึ่งว่า “มีเจ้ารัศสีสองตนพี่น้องมาเทศนาสอนธรรม หมูปี่ตาง ร้ายนาคา มีพระยาภูเหลือมอยู่ถ้ำภูซ่อง มีนางพระยาเงือกอยู่ภูซางปากน้ำลานกำเหนื่อ ทั้งสบเซหลง ปากอุ้นก็มา นาคใหญ่แก่งหลวงก็มา งูใหญ่แก่งหลวงก็มา อีกทั้งตัวในผาแนบน้ำก็มาทั้งนาคอยู่ผาสอง เสือก็มาไหว้บาทพิงธรรมเจ้ารัศสี แล้วเจ้ารัศสีจึงแบ่งเมืองบ้านล้านช้างเป็นปฐมเหตุเอานาคทั้งเจ็ดเป็น นิมิตจึงเรียกศรีสัตตนาคนหุตราชธานีศรีเชียงตุงเชียงทอง”

ในตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงตัวละครนาคอยู่อย่างหลากหลาย กล่าวคือเป็นตัวละครที่ถูกนำมากล่าวไว้อย่างซ้ำ ๆ หรือปรากฏอย่างซ้ำ ๆ ซึ่งการนำเอาตัวละครนาคมากล่าวซ้ำ ๆ เช่นนี้ น่าจะต้องการสื่อความในใจของผู้คนในอดีตมาสู่อนุชนคนรุ่นหลังผ่านเรื่องราวที่เป็นตำนานอันอยู่ในวิถีวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม ซึ่งสะท้อนเห็นความคิดอย่างหนึ่งในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมที่มีบทบาทสำคัญต่อการประกอบสร้างเรื่องราวตำนานอุรังคธาตุอันเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ผสมผสานกับเรื่องราวที่มีอยู่เดิม ตัวละครนาคซึ่งจัดอยู่ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมนั้นเมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาก็ได้มีปรับตัวให้ผสมผสานกับความเชื่อทางพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากในเนื้อหาหมักจะกล่าวถึงนาคเป็นผู้ปกป้องรักษาคุ้มครองในพื้นที่แห่งหนึ่งมาก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามาและต่อมาเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงปกป้องรักษาคุ้มครองบวรพระพุทธศาสนา แต่อย่างไรก็ตามหากพิจารณาในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ก็จะพบลักษณะของนาคอยู่อย่างหลากหลายอันสะท้อนให้เห็นถึงความคิดสำคัญผ่านสัญลักษณ์ตัวละครนาคอยู่หลายประเด็นซึ่งสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

- 2.1) นาคคือสัญลักษณ์ตัวแทนของชนพื้นเมือง
- 2.2) นาคคือสัญลักษณ์ตัวแทนของผู้ปกป้องรักษา
- 2.3) นาคคือสัญลักษณ์ตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์

2.1) นาคคือสัญลักษณ์ตัวแทนของชนพื้นเมือง

หากมองในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ก็สะท้อนให้เห็นนาค คือกลุ่มชนดั้งเดิมหรือกลุ่มชนพื้นเมืองที่อยู่อาศัยอยู่มาเป็นเวลาช้านานแล้วด้วยเช่นกัน

ตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงนาค 2 ตัวทะเลาะกัน ตัวหนึ่งชื่อว่าพินทโยนกตินาคอาศัยอยู่หัวหนอง อีกตัวหนึ่งชื่อว่าธนมูลนาคอาศัยอยู่ท้ายหนอง เดิมนาคทั้ง 2 ตัวนี้เป็นสหายรักใคร่ปรองดองกันได้สัญญากันว่าหากมีสัตว์ตกลงมาในที่อยู่ของตนจะต้องแบ่งปันกันคนละครึ่ง อยู่มาวันหนึ่งช้างได้ตกลงที่ท้ายหนองอันเป็นที่อยู่ของธนมูลนาค แล้วธนมูลนาคได้นำเอามาแบ่งเนื้อช้าง

ให้กับพินทโยนกวดินาค ครั้นต่อมาวันหนึ่งเม่นตกลงมาที่หัวหนองอันเป็นที่อยู่ของพินทโยนกวดินาค แล้วพินทโยนกวดินาคก็ได้นำเนื้อเม่นให้กับธนะมุลนาคนั้นครึ่งหนึ่ง แต่ธนะมุลนาคกินไม่อิ่มและได้เห็นขนเม่นที่มีขนาดยาวใหญ่จึงเข้าใจว่าตัวเม่นน่าจะมีขนาดใหญ่กว่าข้างและคิดว่าพินทโยนกวดินาคคิดไม่ซื่อ จนนำมาซึ่งการทะเลาะกันและทำให้สัตว์ต่าง ๆ ในหนองแสนั้นได้รับความเดือดร้อน พระอินทร์สั่งห้ามก็ไม่ฟังจึงได้สั่งให้ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ขับไล่นาคทั้ง 2 ตัวนั้นออกจากหนองแสน พินทโยนกวดินาค ได้ขุดเจาะแผ่นดินเป็นแม่น้ำออกไปทางเมืองเชียงใหม่ ชื่อว่า “แม่น้ำพิง” และเมืองโยนกวดินคร ส่วนธนะมุลนาคได้ขุดเจาะแผ่นดินเป็นแม่น้ำ ชื่อว่า “ธนนที” หรือแม่น้ำของ (แม่น้ำโขง) ซึ่งเนื้อหาอันว่าด้วยนาค 2 ตัวที่หนองแสนทะเลาะแล้วได้ถูกขับไล่งมาตามแม่น้ำเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงกลุ่มชนที่อพยพลงมาตามแหล่งน้ำ แล้วได้ปักหลักสร้างบ้านแปลงเมืองอยู่ตามลุ่มน้ำ ซึ่งกลุ่มชนเหล่านี้มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องนาคและนาคคือบรรพชนของตนที่มีการสืบเชื้อมาเป็นเวลาช้านานก่อนที่พุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามา ดังปรากฏข้อความตัวอย่างในความตอนหนึ่งว่า

“ยังมีนาค 2 ตัวเป็นมิตรสหายกันอยู่ในหนองแสน ตัวหนึ่งชื่อพินทโยนกวดิ เป็นใหญ่อยู่หัวหนอง อีกตัวหนึ่งชื่อธนะมุลนาค เป็นใหญ่อยู่ท้ายหนอง กับด้วยชีวานาคผู้หลาน นาคทั้งสองได้ให้ความสัตย์ไว้ซึ่งกันและกันว่า ถ้าหากว่ามีสัตว์ตัวใดตัวหนึ่ง มาตกที่หัวหนองก็ดี ตกที่ท้ายหนองก็ดี เราทั้งสองรักกันด้วยอาหารการเลี้ยงชีวิต เราทั้งสองจงเอาเนื้อสัตว์นั้น ๆ มาแบ่งปันแก่กันเพื่อเลี้ยงชีวิต และตั้งชีวานาคผู้เป็นหลานของเราให้เป็นที่รักแก่เราทั้งสอง เมื่อนาคทั้งสองได้ให้สัตย์ปฏิญาณแก่กันดังนั้นแล้ว ต่างก็กลับไปอยู่ที่อยู่ของตน ครั้นอยู่มาวันหนึ่งยังมีข้างสารตัวหนึ่งตกลงที่ท้ายหนอง ธนะมุลนาคจึงเอาเนื้อสัตว์นั้นมาแบ่งปันออกเป็น 2 พุด เอาไปให้พินทโยนกวดินาคพุดหนึ่ง อีกพุดหนึ่งนั้นตัวเอาไว้บริโภค อยู่ต่อมาอีกสองสามวัน มีเม่นตัวหนึ่งมาตกลงที่หัวหนอง พินทโยนกวดินาคก็เอาเนื้อสัตว์นั้นมาแบ่งออกเป็น 2 พุด เอาไปให้ธนะมุลนาคพุดหนึ่ง ธนะมุลนาคบริโภคไม่อิ่ม จึงนำเอาขนเม่นนั้นไปให้ชีวานาคผู้เป็นหลานดู จึงกล่าวขึ้นว่า คำสัตย์ปฏิญาณของเรา กับพินทโยนกวดินาคนั้นจะขาดจากกันเสียแล้ว เมื่อเราได้ข้างสารมาเป็นอาหารครั้งนั้น เราก็ได้เอานั่นแบ่งออกเป็น 2 พุด เอาไปให้พินทโยนกวดินาคพุดหนึ่ง เราเอาไว้บริโภคพุดหนึ่ง บริโภคพออิ่ม ถึงแม้ขนกก็พอปานนั้น นี้เราเห็นว่าเม่นนี้จะใหญ่ไต่ยิ่งกว่าข้างสารนิก ขนก็โตยาวแคศก เหตุใดพินทโยนกวดินาคจึงให้เนื้อแก่เราน้อยเช่นนี้ เราบริโภคก็ไม่อิ่ม ตั้งแต่นั้นมา นาคทั้งสองก็เกิดทะเลาะวิวาทกัดกันขึ้นในหนองเป็นเหตุให้น้ำขุ่นมัวไปสิ้นทั้งหนอง สัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในหนองนั้นตายกันสิ้น เทวดาที่เป็นใหญ่อยู่ในที่นั้นว่ากล่าวห้ามปราม นาคทั้งสองก็มีได้เชื่อฟัง จึงนำความขึ้นไปไหว้พระอินทร์ได้ทราบในเหตุ นั้น ๆ จึงให้วิสุกรรมเทวบุตรลงมาขับไล่นาคทั้งสองให้หนีไปเสียจากหนองนั้น เมื่อนาคทั้ง

สองได้ยินคำบอกเล่าดังนั้น กั้วตเหวียงกั้วกันออกหนีจากหนองนั้นไปด้วยอก ดินก็ลึกเป็น
คลอง ซิวายนาคเห็นดังนั้นจึงได้คู้ยควักให้เป็นแม่น้ำออกไปตามคลองอกแห่งนาคทั้งสอง
แม่น้ำนั้นจึงเรียกชื่อว่า “อูรังคนที” ฝ่ายโลกเรียกว่าแม่น้ำอู ส่วนพินทโยนกวดินนาค จึงได้
คู้ยควักให้เป็นแม่น้ำออกไปทางเมืองเชียงใหม่ เรียกชื่อว่า “แม่น้ำพิง” และ “เมืองโยนก
ดินคร” ตามชื่อนาคตัวนั้น ฯลฯ”

(กรมศิลปากร, 2483: 54-57)

ข้อความตัวอย่างข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงการอพยพโยกย้ายของกลุ่มชน
ดั้งเดิมที่เรียกว่านาค มาอาศัยอยู่ตามสถานที่ที่เป็นแหล่งน้ำต่าง ๆ ซึ่งความเป็นมาของการอพยพกลุ่ม
นาคนี้ สอดคล้องกับสุจิตต์ วงษ์เทศ (2554: 12-20) ได้กล่าวว่านาคเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มชนดั้งเดิม
หมายถึงคนพื้นเมืองดั้งเดิม เป็นคำคุณศัพท์ชาวชมพูทวีป (อินเดีย) ใช้เรียกคนที่ไม่นุ่งผ้าเหมือนพวกตน
ในตำนานอูรังคนที สะท้อนให้เห็นว่านาคเป็นกลุ่มชนดั้งเดิม มีถิ่นฐานอยู่ในเขตหนองแสทางตอนใต้
ของมณฑลยูนนาน ต่อมาได้เคลื่อนย้ายเป็นกลุ่ม ๆ ลงมาตามลำแม่น้ำโขงด้วยสาเหตุต่าง ๆ กัน การ
เคลื่อนย้ายของกลุ่มชนที่มาจากหนองแสนี้คงเข้าไปตั้งหลักแหล่งอยู่ตามลุ่มน้ำต่าง ๆ ที่อยู่สองฝั่ง
แม่น้ำโขง จนถึงแก่งลีผีเป็นที่สุด เพราะการขุดลำน้ำของพวกนาคลงมาถึงแก่งลีผีเป็นที่สุด ต่ำจากนั้น
ลงไปจนออกอ่าวไทยคงจะเป็นแหล่งที่อยู่ของชนกลุ่มอื่นหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นเรื่องของผู้คนที่
เคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่ในลุ่มน้ำโขงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ตั้งแต่เขตจังหวัดหนองคายลง
ไปจนถึงจังหวัดอุบลราชธานี สอดคล้องกับปิยะพร กัญชนะ (2521: 91) ได้อธิบายไว้ว่าเรื่องนาค
อพยพนี้ บางทีอาจเป็นตำนานชนชาติไทยหลายเผ่าหลายพันธุ์ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ หนองแส แล้วแยก
ย้ายกระจายที่อยู่ลงสู่สยามประเทศตามลุ่มน้ำต่าง ๆ ก็เป็นไปได้ ดังที่ตำนานของไทยโบราณมักจะ
เล่าเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพญานาคอยู่เนือง ๆ หรือจะเห็นได้จากลวดลายรูปนาค อันปรากฏอยู่บนช่อ
ฟ้าหน้าบันตามพระอุโบสถ และวิหารต่าง ๆ นับเป็นการเปรียบเทียบขบวนการอพยพที่น่าสนใจไม่
น้อย

เนื้อหาของตำนานอูรังคนทีนั้น นอกจากจะกล่าวถึงพญานาค 2 ตัวที่หนอง
แสอพยพออกจากหนองแสแล้ว ยังมีเนื้อหาที่กล่าวถึงนาคอยู่เป็นจำนวนมากที่อยู่อาศัยตามพื้นที่ต่าง
ๆ ไม่ว่าจะเป็นแหล่งน้ำ ภูเขา ถ้ำหรือพื้นที่ใต้ดิน เป็นต้น ซึ่งในเนื้อหามักจะกล่าวว่า พื้นที่ต่าง ๆ
เหล่านั้นมีพญานาคคอยปักษ์รักษาอาศัยอยู่ ดังจะเห็นได้จากตามแม่น้ำสายต่าง ๆ ก็มักจะมีกำเนิดที่มา
จากพลังอำนาจของพญานาคทั้งสิ้น เช่น แม่น้ำอูหรืออูรังคนที นั้นได้ก่อเกิดจากฝีมือของพญานาคที่
ชื่อว่าซิวายนาค แม่น้ำจิมหรือแม่น้ำเจ็องนั้น ก่อเกิดจากฝีมือของพญาเจ็องกู แม่น้ำมูลหรือแม่น้ำมูล
นที ก่อเกิดจากฝีมือของธนมุลนาค หนองหานหลวงกำเนิดมาจากพระยามหาสุรอุทกไม่เคารพต่อ
พญานาค ทำให้ธนมุลนาคได้พาพวกบริวารมาทำลายบ้านเมืองจนเกิดเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ ชื่อว่า

“หนองหานหลวง” ขณะเดียวกันหนองหานน้อย ก่อเกิดมาจากการกินเนื้อกระดูกอ่อนหรือเนื้อกระดูกเปลือกที่ถึงคียนาคแปลงกายมา ทำให้พุทฺธปาปนาคพาพรรคพวกบริวารมาถล่มเมืองจนเกิดเป็นหนองหาน ชื่อว่า “หนองหานน้อย” เป็นต้น ตลอดพญานาคที่อาศัยอยู่ตามภูเขา เช่น ปัพพารนาคอาศัยอยู่ภูเขาลวง สุวรรณนาคอาศัยอยู่ภูฏเวียน พุทฺธปาปนาคอาศัยอยู่หนองบัวบาน เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่านาคหรือพญานาคคือตัวละครหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นชนพื้นเมืองที่มาช้านานก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามา กล่าวคือก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามานั้น ได้มีระบบความเชื่อเกี่ยวกับนาคหรือพญานาคมาก่อนแล้ว ดังปรากฏสายพันธุ์ของนาคหรือพญานาคที่มีการอพยพโยกย้ายมาแหล่งน้ำ ภูเขา ถ้ำ อันเป็นพื้นที่สร้างบ้านแปลงเมืองของผู้คนในสังคมโบราณที่อาศัยอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ อันเป็นระบบความคิดแบบดั้งเดิม และเมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามา ระบบความเชื่อเรื่องนาคได้มีการผสมผสานเข้ากับระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนาได้อย่างลงตัวซึ่งผู้วิจัยจะได้อธิบายไว้ในประเด็นต่อไป

2.2) นาคคือสัญลักษณ์ตัวแทนของผู้ปกป้องรักษา

ตำนานอุรังคธาตุนอกจากจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับนาคที่สะท้อนให้เห็นถึงความคิดในลักษณะของความเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของชนพื้นเมืองแล้ว นาคยังเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของผู้ปกป้องรักษาพื้นที่ได้ด้วย กล่าวคือในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้น ได้กล่าวถึงนาคเป็นผู้เฝ้าปกป้องรักษาพื้นที่ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นแหล่งน้ำ ภูเขา ถ้ำหรือพื้นที่อื่น ๆ อันแสดงให้เห็นถึงความเป็นเจ้าที่หรือภูมิเทวารักษ์ที่ผู้คนจะต้องให้ความเคารพยำเกรง หากใครไม่ให้ความเคารพยำเกรงหรือทำผิดศีลครองผิดศีลธรรมอันดีงาม นาคก็จะให้โทษทำร้ายบ้านเมืองให้เกิดความเดือดร้อนได้ ดังปรากฏในเหตุการณ์นาคถล่มบ้านเมือง ดังปรากฏในเนื้อหาว่าด้วยนาคทำลายเมืองหนองหานหลวงและหนองหานน้อย ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น ดังที่ ปิยะพร กัญชนะ (2521: 91-96) ได้กล่าวการต่อสู้ระหว่างนาคกับมนุษย์ไว้ซึ่งมีเนื้อหาล้ำคลึงกับเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุความในตอนหนึ่งว่า ถึงสมัยพระมหาสุรอุทกผู้มีบุญญาธิการมาแต่กำเนิด เป็นใหญ่ในเมืองหนองหานหลวง (สกลนคร) เสด็จประพาสป่าโดยรอบขอบขันทีสีมา มาถึงเขตแดนลุ่มแม่น้ำมูล เสนาอำมาตย์คนหนึ่งได้นำความขึ้นกราบทูลเพื่อทรงทราบถึงความเป็นมาของราชอาณาจักรส่วนนี้ว่า พระบิดาของพระยามหาสุรอุทกได้มอบให้ธนมูลนาคเป็นผู้ดูแลปกป้องคุ้มภัย พระยามหาสุรอุทกได้ฟังก็ทรงกริ้วว่าเหตุใดพระบิดาจึงทรงไว้วางพระทัยให้สัตว์เดรัจฉานมาปกครองผืนแผ่นดิน ดักริเช่นนั้นแล้วเห็นว่าพระองค์เองก็มีฤทธิ์อำนาจจำต้องแสดงบ้าง ว่าแล้วก็ถือพระขรรค์ออกก้าวเดินเข้าไปบนแม่น้ำมูลนที ฝ่ายธนมูลนาคผู้สงบอยู่ได้นำรู้สึกอดทนไม่ได้ที่ถูกควบคุมถึงที่ การเดินบนน้ำของพระยามหาสุรอุทกเปรียบเสมือนเดินอยู่บนหัวของธนมูลนาค อารมณ์เมื่อครั้งที่เห็นขนเม่นยาวตั้งดอกแต่มีเนื้อเม่นนิตเดียวก็กลับปล้นผุดขึ้นมาสุดจะสะกดไว้ได้ ธนมูลนาคเริ่มสำแดงเดชทันที ฝ่ายนาคฝ่ายคนรบรับขับสู้พลวันนัวเนียวโดยไม่มีที่ท่าว่า

ใครจะเป็นฝ่ายชนะที่แท้จริง พระยามหาสุรอุทกออกจะได้เปรียบอยู่สักหน่อยก็ตรงที่ธนูมูลนาคชราลงมากแล้วพลกำลังจึงลดถอยลงรวดเร็ว ธนูมูลนาคก็คงพอจะรู้ตัวดีเห็นที่สู้ต่อไปอาจจะแพ้ได้ จึงรวบรวมไพร่พลทั้งหลายหลบไปคอยทำตั้งหลักใหม่

พระยามหาสุรอุทกเข้าพระทัยว่าทรงได้ชัยชนะโดยเด็ดแล้วก็มีได้เฉลียวพระทัยแต่อย่างใด กลับเข้าที่เกษมสำราญต่อไป หากแต่ธนูมูลนาคมิได้เบื่อกับสำราญใจในการเลิกรบไปด้วย ค่อนดึกคืนนั้นเอง ธนูมูลนาคจัดแจงพาสมัครพรรคพวกขึ้นถล่มเมืองหนองหาน กลายเป็นพื้นน้ำทั้งสิ้น มีหลงเหลือเป็นเกาะกลางน้ำอยู่แห่งเดียวคือเกาะดอนสวรรค์ ในทุกวันนี้ ส่วนพระยามหาสุรอุทกนั้น ธนูมูลนาคจับได้เอาเชือกผูกลากไปมาจนสิ้นพระชนม์สมใจธนูมูลนาค ซึ่งเมื่อหายแค้นก็กลับไปนอนสงบอยู่ใต้ลำน้ำมูลตามเดิม

ขณะที่ ประจันตประเทศธานี (2523) กล่าวว่าในตำนานพงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับพระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร) บรรณาธิการโดย สุรัตน์ วรารัตน์ ก็ปรากฏเนื้อหาที่กล่าวถึงนาคต่อสู้กับพระยามหาสุรอุทกอันมีเนื้อหาคล้ายคลึงกับเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ แต่รายละเอียดของเนื้อหาแตกต่างกันออกไป ดังความในตอนหนึ่งว่า พระยาสุรอุทก ได้ถือดาบไปยังแม่น้ำมูลที่ ได้แก่งดาบอยู่บนหัวธนูมูลนาค จนทำให้ธนูมูลนาคโกรธ จึงได้พังเพบ้านเมือง จนเกิดเป็นหนองน้ำอันได้แก่หนองหานหลวงมาจนทุกวันนี้ แต่ในพงศาวดารเมืองสกลนคร ได้กล่าวการต่อสู้ระหว่างพระยาสุรอุทกกับพญานาคไว้อย่างละเอียด ดังความปรากฏ ความว่า ขุนขอมราชบุตรเจ้าเมืองอินทปัฐนคร ได้พาครอบครัวบ่าวไพร่ของตน มาสร้างเมืองขึ้นที่ริมหนองหานหลวงตรงท่านางอาบ สมมุตินามว่าเมืองหนองหานหลวงขุนขอมได้เป็นเจ้าเมือง ขึ้นกับเมืองอินทปัฐนคร ขุนขอมมีราชบุตรคนหนึ่งชื่อสุรอุทกกุมาร เมื่อสุรอุทก มีอายุได้ 15 ปี ขุนขอมผู้เป็นบิดาได้ถึงแก่กรรม ฝ่ายกรมการราษฎร พร้อมกันเชิญสุรอุทกขึ้นเป็นเจ้าเมือง มีนามว่า พระยาสุรอุทกครองบ้านครองเมืองต่อมา มีบุตร 2 องค์ คือเจ้าภิงคาร และเจ้าคำแดง ต่อมาวันหนึ่ง พระยาสุรอุทกได้ออกตรวจอาณาเขตบ้านเมืองของตน ครั้นตรวจไปถึงปากน้ำมูลที่ ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับเขตอินทปัฐนคร เสนาข้าราชการทูลชี้แจงว่า ที่นี่เป็นที่แบ่งเขตเมืองหนองหานหลวงกับเมืองอินทปัฐนคร ตามลำแม่น้ำมูลที่จรดตงพระยาภัย ขุนขอมผู้เป็นบิดาของพระองค์กับเจ้าเมืองอินทปัฐนครได้มอบอำนาจให้ธนูมูลนาค เป็นผู้รักษาอาณาเขตต่อไป พระยาสุรอุทกทรงพิโรธว่า ปู่กับบิดามอบอำนาจให้ธนูมูลนาคซึ่งเป็นสัตว์เดรัจฉานรักษาอาณาเขตบ้านเมืองยังไม่สมควร พระยาสุรอุทกชักพรรคคู่กำเนต ออกทำฤทธิ์ไต่ไปบนหัวน้ำมูลที่ และแก่งพระขรรค์แสดงฤทธิ์ข่มขู่ธนูมูลนาค ธนูมูลนาคโกรธก็ทำฤทธิ์แสดงตนให้พระยาสุรอุทกเห็นเป็นอัศจรรย์ต่าง ๆ นา ๆ ในขณะที่การแสดงฤทธิ์ต่างคนต่างไม่หยุดหย่อนถอยซึ่งกันและกัน พระยาสุรอุทกก็กรีฬโยธากลับบ้านเมืองของตน ฝ่ายธนูมูลนาคก็ยังไม่ลืมนึกความโกรธ จึงจัดกำลังโยธาเพื่อนงูทั้งหลายที่อยู่ในอำนาจของตน ติดตามพระยาสุรอุทกไปถึงหนองหาน สำแดงฤทธิ์พลโยธาทั้งหลายให้เป็นฟานเผือกขาวงามบริสุทธิ์ทุกตัว ชาวเมืองเห็นจึงนำเหตุ

ขึ้นกราบเรียนพระยาสุรอุทก พระยาสุรอุทกไม่มีความตริกรตรงก่อน สั่งให้นายพรานทั้งหลายช่วยกัน ล้อมจับเอามาถวาย ถ้าจับเป็นไม่ได้ให้จับตาย นายพรานรับคำสั่งแล้ว ก็พร้อมราษฎรหลายคนติดตาม ไปถึงโพธิ์สามต้นจึงพบฝูงฟานเผือก นายพรานจัดคนเข้าล้อมฝูงนาคที่สำแดงตัวเป็นฟาน ฟานต่าง หลบหลีกกำบังหายตัวไป ยังเหลืออยู่แต่ธนมูลนาคตัวเดียว ธนมูลนาคทำที่หลอกล่อนายพรานกับ กำลังโยธาเข้าไปในป่า พอถึงหนองบัวสร้าง นาคฟานก็ทำที่เป็นเจ็บขา นายพรานกับพวกก็เข้าล้อมจะ จับเอาเป็นก็ไม่ได้ จึงยิงด้วยหน้าไม้อันมีลูกปืนผสมด้วยยาพิษ ลูกปืนถูกฟานเผือกเข้าที่สำคัญ ธนมูล นาคคิดว่าจะสู้รบกับพลไม่รู้เพียงสักก็เสียฤทธิ์จึงสูบเอาดวงจิตออกจากกาย ฟานเผือกก็ถึงแก่ความ ตาย

เมื่อฟานเผือกตายพญานาคก็ทำฤทธิ์ให้ร่างกายฟานเผือกใหญ่โตเท่ากับช้าง สาร นายพรานก็ยกหามไม้ไผ่ จึงจัดกำลังเข้าลากเอาศพฟานเผือกลงมาทางโพธิ์สามต้น ครั้นถึงริม หนองหานหลวง จะชักลากซากศพฟานเผือกเท่าใดก็ลากไม้ไผ่ นายพรานจึงใช้ม้าเร็วนำเหตุไปกราบ เรียนพระยาสุรอุทก พระยาสุรอุทกมีคำสั่งให้เอาเนื้อมาถวาย นายพรานพร้อมโยธาและพลเมือง โดยมากเข้าถือเนื้อฟานเผือก 3 วัน 3 คืนก็ไม่หมด เนื้อฟานยังงอกทิวขึ้นเสมอจนคนในเมืองได้ รับประทานทั่วกัน ฝ่ายพระยาสุรอุทกได้รับประทานเนื้อฟานเผือก ก็มีความยินดีปรีเปรมเกษมสุข เพราะเป็นเนื้อที่มีรสหวานอร่อยดีกว่าเนื้อสัตว์ต่าง ๆ ฝ่ายพญานาคเมื่อรวบรวมกำลังโยธาได้แล้วก็ยัง ไม่หายความโกรธ พากันทำฤทธิ์มุดลงไปใต้น้ำหนองหานหลวง พอเวลากลางคืน คนในเมืองนอนสงัด เจียบดี พญานาคกับกำลังรื้อพลชุดแผ่นดินเมืองให้จัมลงเป็นน้ำเจือหนองหานหลวง พญานาคก็ตรงเข้า จับพระยาสุรอุทกได้ ก็พารั้พลผูกด้วยบ่วงบาศพันธนาการชักลากลงไปที่ธนนทีแม่น้ำโขง พญานาครั้ พลชักลากพระยาสุรอุทกเลี้ยวไปงอมาคดไปอ้อมมา เพื่อจะทรมาณร่างกายให้พระยาสุรอุทกถึงแก่ ความตายโดยลำบากเวทนา พอถึงแม่น้ำโขงพระยาสุรอุทกก็ถึงความตาย

นอกจากนั้นแล้วเรื่องราวเกี่ยวกับนาคกลมเมืองนั้นยังปรากฏเนื้อหาของ ตำนานบ้านตำนานเมืองซึ่งต่อมาได้นำเป็นแต่งเป็นวรรณกรรมนิทานชาวบ้านเรื่องผาแดงนางไอ่ ซึ่ง เนื้อหาดังกล่าวมีความคล้ายคลึงกับเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุในเหตุการณ์ตอนที่ว่าด้วยเจ้าเมืองคือ พระยาขุนขอมให้นายพรานยิงกระรอกต่อน (กระรอกเผือก) แล้วนำเนื้อกระรอกมาแจกจ่ายให้ ชาวเมืองกิน ทำให้เหล่าพญานาคกลมเมือง จนเป็นเหตุให้เกิดเป็นหนองน้ำชื่อว่าหนองหานน้อย

จากเนื้อหาตัวอย่างที่ได้ยกมาข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นว่านาคคือผู้ที่ยิ่งใหญ่ เป็นเจ้าของพื้นที่ที่คอยปกป้องรักษาพื้นที่ต่าง ๆ และมีอิทธิพลต่อชุมชนลุ่มน้ำโขงมาเป็นเวลาช้านาน แล้วก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามา นาคเป็นผู้อำนาจเหนือธรรมชาติสามารถบันดาลทุกข์สุข ให้กับบ้านเมือง ผู้คนจะต้องให้ความเคารพนับถือ ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงชุดความคิดแบบ ดั้งเดิมที่ถูกนำเสนอทางวรรณกรรมผ่านตัวละครนาค และเชื่อว่าเป็นเรื่องราวที่มีอยู่จริง ที่เล่าสืบ ๆ กันมาอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลานานจนถึงปัจจุบัน

เนื้อหาตำนานอุรังคธาตุนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามา นาคหรือพญานาคที่เคยทรงตัวว่าเป็นเจ้าของพื้นที่และแสดงออกมาในภาพของความร้ายนั้น แต่กลับกลายเป็นผู้มีอำนาจอ่อนตัวลง ในตำนานมักจะกล่าวว่พระพุทเจ้าเสด็จมาในพื้นที่ลุ่มน้ำโขง แล้วได้พบกับนาคหรือพญานาค แล้วพระองค์ก็แสดงธรรมโปรดนาคให้เข้ามานับถือพระพุทธศาสนา ถึงแม้ในเหตุการณ์บางตอนได้กล่าวว่ นาคได้แสดงอาการออกมาในลักษณะหึ่งหวงพื้นที่แล้วได้ต่อสู้กับพระพุทเจ้า แต่ท้ายที่สุดแล้วก็พ่ายแพ้พระพุทเจ้าและหันมานับถือพระพุทธศาสนาหรือในเหตุการณ์บางตอนก็จะกล่าวว่พระพุทเจ้าเสด็จมาเพื่อปราบพญานาคไม่ให้มารังความผู้คนหรือไม่ให้มาทำลายบ้านเมือง ลักษณะเช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลทางพุทธศาสนาได้เข้ามากดทับเบียดขับอำนาจในฝ่ายความเชื่อแบบดั้งเดิม นาคที่เคยเป็นใหญ่ก็ถูกปรับเปลี่ยนบทบาทจากเคยเป็นเจ้าของพื้นที่มาเป็นผู้ปกป้องรักษาคุ้มครองบรรพพุทศาสนาแทน แต่อย่างไรก็ตามในตำนานอุรังคธาตุก็พยายามชี้ให้เห็นว่ นาคคือผู้ปกป้องรักษาพื้นที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะพื้นที่ในรูปแบบความเชื่อดั้งเดิม (เช่น แหล่งน้ำ ถ้ำ ภูเขา) ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามา และเมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาก็ได้เป็นเทวารักษาภายใต้กรอบแนวคิดทางพระพุทธศาสนาด้วย ดังปรากฏเนื้อหาอยู่อย่างหลากหลายที่แสดงให้เห็นว่ นาคคือสัญลักษณ์ตัวแทนของผู้ปกป้องรักษา ตำนานอุรังคธาตุปรากฏเนื้อหาในลักษณะดังกล่าวอยู่อย่างหลากหลาย เช่น เหตุการณ์ในตอนว่พระพุทเจ้าเสด็จมาพักแรมอยู่ที่โพนจิกเวียงจัว มีพญานาคตัวหนึ่งชื่อสุกขนาคหัดดีแปลงกายเป็นช่างพลายถือดอกไม้เข้ามาบูชาพระพุทเจ้า แล้วขอให้พระพุทองค์ประทับรอยพระพุทบาท เหตุการณ์ในตอนว่พระพุทเจ้าเสด็จมายังเมืองหนองหาน มีพญานาคตัวหนึ่งที่รักษาอยู่ในที่นั่นนำน้ำมาถวายพระพุทองค์ แล้วขอให้พระพุทองค์ประทับรอยพระพุทบาท เหตุการณ์ในตอนว่พระพุทเจ้าเสด็จถึงภูเวียนได้นำเอาอดีตนิทานเกี่ยวกับนาค มีเกร็ดเป็นทอง จึงได้ชื่อว่สุวรรณนาค เป็นใหญ่ในเมืองสุวรรณภูมิ ได้ต่อสู้กับพระบรมศวรหรือ เหตุการณ์ในตอนว่ พระพุทองค์เสด็จมาภูเวียนนั้นเพื่อต้องการโปรดสุวรรณนาคและพุทโธธาปนาคนาคในตั้งอยู่ในไตรสรณคมณ ไม่ให้ทำอันตรายต่อบ้านเมืองและพระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทเจ้าเสด็จมาถึง ก็ได้ต่อสู้กับพระพุทเจ้า และได้พ่ายแพ้ต่อพลังอำนาจของพระพุทเจ้า แล้วได้ขอรอยพระพุทบาทไว้สักการบูชา ดังปรากฏข้อความตัวอย่างในความตอนหนึ่งว่

“ขณะเมื่อพระพุทองค์สถิตอยู่ที่ภูเวียน เพลิงพระรัสมิให้เข้าไปในเมืองนาคปุเวียน ขณะนั้นสุวรรณนาคได้เห็นพระรัสมิ จึงออกมาจากแม่น้ำขึ้นไปอยู่บนยอดเขา พันพิษออกมาเป็นควัน เขาลูกนั้นก็มัวไปทั้งสิ้น พระพุทองค์ทรงเห็นดังนั้น ทรงเข้าเตโชกสิณเป็นเปลวไฟ ไปเกี่ยวพันสุวรรณนาค กระเด็นตกลงไปถึงหนองบัวบานซึ่งเป็นที่อยู่แห่งพุทโธธาปนาคนาค หนองนั้นเป็นที่เกิดนางอุษาแต่ก่อน นาคทั้งหลายพร้อมกันมาล้อมภูเวียนนั้นไว้ ขณะนั้น พระศาสดาประทับกระทำสมณธรรมอยู่ที่นั่น นาคทั้งหลายจึงกระทำ

อิทธิฤทธิ์ เป็นเปลวไฟพุ่งขึ้นไปหาพระพุทธรองค์เปลวไฟนั้นก็พุ่งกลับคืนมาไหม้ภาค
ทั้งหลายเหล่านั้น”

(กรมศิลปากร, 2483: 31-32)

จากข้อความที่ได้ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นว่านาคคือ
สัญลักษณ์ของความเป็นผู้ปกป้องรักษาพื้นที่ดั้งเดิม เมื่อพระพุทธรศาสนาเผยแผ่เข้ามาก็มีปฏิกริยา
ต่อต้านไม่ยอมรับเป็นเมืองต้น เพราะตนเองตนเองว่าเป็นเจ้าของพื้นที่ และต่อมาได้ยอมรับนับถือ
พระพุทธรศาสนา นาคจึงจัดอยู่ในความเชื่อทางศาสนาอย่างหนึ่งที่มีการผสมกลมกลืนเข้ากับ
พระพุทธรศาสนาได้อย่างลงตัว ดังที่ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2554: 12-20) ได้กล่าวว่า นาคเป็นลัทธิทาง
ศาสนา หมายถึงระบบความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชนที่อยู่บริเวณลุ่มน้ำโขง ตั้งแต่ทางใต้ของมณฑลยูน
นานหรือหนองแสต่อเนื่องลงมาเป็นลัทธิขุขานาค นาคเป็นสิ่งนอกเหนือธรรมชาติที่สำคัญ อาจบันดาล
ให้เกิดธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ หนอง บึง ภูเขา ฯลฯ และแหล่งที่อยู่อาศัย ครั้นเมื่ออารยธรรมอินเดีย
โดยเฉพาะศาสนาพุทธและพราหมณ์แพร่หลายเข้ามา ลัทธิขุขานาคก็ได้ประสมกลมกลืนเข้าเป็นส่วน
หนึ่งของลัทธิศาสนาที่เข้ามาใหม่ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าข้อความในตำนานอุรังคธาตุ เรื่องการที่
พระพุทธรเจ้าทรงพระมานาคก็ดี เรื่องพระปรเมศวรและพระนารายณ์รบกับพญานาคก็ดี ล้วนเป็นการ
แสดงถึงชัยชนะของศาสนาใหม่ที่มีต่อระบบความเชื่อเก่า แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ไม่ได้หมายความว่าระบบ
ความเชื่อดั้งเดิมจะสลายตัวไปทางตรงข้ามกลับถูกผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาใหม่ด้วย ดังจะ
เห็นว่าบรรดานาคได้กลายเป็นผู้พิทักษ์ศาสนา กษัตริย์หรือเจ้าเมืององค์ใดยึดมั่นในศาสนาก็มักได้รับ
ความช่วยเหลือจากนาค เช่น ก่อบ้านสร้างเมืองให้ และบันดาลความมั่งคั่งและมั่นคงหรือความอุดม
สมบูรณ์ให้บ้านนั้น ลักษณะเช่นนี้ ตัวละครนาคจึงเป็นชุดความคิดอย่างหนึ่งในระบบความเชื่อแบบ
ดั้งเดิมอันสื่อให้เห็นถึงความเป็นผู้ปกป้องรักษาได้อย่างมีนัยสำคัญ

2.3) นาคคือสัญลักษณ์ตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์

ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้น ได้กล่าวถึงนาคเป็นก่อให้เกิดพื้นที่แหล่ง
น้ำ หนองน้ำ ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น เป็นการแสดงออกถึงความอุดมสมบูรณ์ในการหล่อเลี้ยงชีวิตของ
ผู้คนและสรรพสัตว์ทั้งหลาย ดังนั้น นาคในความหมายอีกแง่หนึ่งนอกจากจะมีสัญลักษณ์ของความ
เป็นผู้ปกป้องรักษาพื้นที่แล้ว อีกสัญลักษณ์หนึ่งที่แสดงออกก็คือสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ได้
ด้วย เพราะการทำให้เกิดมีแหล่งน้ำของนาคนั้นเป็นการให้ความมีอยู่มีกินต่อสรรพชีวิต ที่ผู้คนจะต้อง
อาศัยแหล่งน้ำในการประกอบอาชีพทางการเกษตรหรืออื่น ๆ ได้ เพราะน้ำเป็นสิ่งจำเป็นต่อการหล่อ
เลี้ยงชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ดังที่ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2554: 12-20) ได้กล่าวว่า นาคที่สิงสถิตอยู่
นาคพิภพหรือเมืองบาดาลซึ่งอยู่ใต้ดินอันเป็นแหล่งกำเนิดน้ำ และคุ้มครองแม่น้ำลำคลอง เช่น

คุ้มครองแม่น้ำโขงอันเป็นสายน้ำที่เกื้อกูลชีวิตมนุษย์ด้วย สอดคล้องกับ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548: 157) ได้กล่าวว่า นาคเป็นสัตว์สัญลักษณ์ในฐานะเทพแห่งน้ำหรือฝนอันนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์แห่งพืชพันธุ์และสรรพชีวิต และสามารถบันดาลความเดือดร้อนหรือความล้มสลายให้เกิดขึ้นแก่บ้านเมืองได้

ดังจะเห็นได้จากการกำเนิดของแม่น้ำ หนองน้ำหรือพื้นที่ชุ่มน้ำต่าง ๆ ที่แสดงภาพของความอุดมสมบูรณ์ออกมา ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ได้นำเสนอภาพพญานาคเป็นผู้ที่มีบทบาทในการสร้างแม่น้ำ หนองน้ำให้เกิดมีขึ้น ซึ่งการก่อเกิดแหล่งน้ำนั้นเช่นนี้ทำให้ผู้คนได้มีแหล่งทำมาหากินในการดำเนินชีวิตได้ นอกจากนี้แล้วนาคคือสัญลักษณ์ก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ทรัพย์สินเงินทองด้วย กล่าวคือการได้ทรัพย์สมบัติต่าง ๆ นั้นเกิดจากอำนาจของนาคเป็นผู้บันดาลให้มีขึ้นได้ ซึ่งการให้มาซึ่งทรัพย์สมบัตินั้นเป็นการแสดงออกมาให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์เพื่อให้เกิดความมั่งมีศรีสุขกับมนุษย์ได้ ดังนั้น ลักษณะของนาคอีกอย่างหนึ่งคือทรัพย์สมบัติ นาคคือผู้ควบคุมทรัพย์สมบัติที่จะนำมาแจกจ่ายกับผู้ปฏิบัติอยู่ในจารีตประเพณีหรืออยู่ในศีลธรรมอันดีงามตามระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมภายใต้กรอบแนวคิดทางพุทธศาสนา ได้ปรากฏเนื้อหาที่กล่าวถึงนาคได้ช่วยเหลือให้บุรีจันอ้วยล้วยให้ได้ทรัพย์สมบัติต่าง ๆ ตามใจปรารถนา ดังปรากฏข้อความตัวอย่างในความตอนหนึ่งว่า

“ทันใดนั้น พญานาคทั้ง 2 จึงให้นาคบริวารไปทันมายังเสฏฐไชยนาคที่อยู่หนองคันแทเสื่อน้ำนั้นมา นาคตัวนี้เจาะแหวออกมาอยู่หนองหอยไชย แล้วเจาะแต่หนองหอยไชย มาออกแม่น้ำของ เทียวมาอยู่ที่หาดทรายที่นั่นเสมอ ๆ แล้วจึงให้ไปทันมายังสหัสพลนาคตัวที่อยู่หนองยางคำ เจาะแหวออกมาแม่น้ำของ ที่ท่าพันพร้าว นาค 2 ตัวนี้ เทียวไปตามลำแม่น้ำของเสมอ ๆ ครั้นถึงฤดูฝนจึงเข้าไปอยู่ในหนองคันธรรพ อยู่ที่ท่านาเหนือตัวหนึ่ง สิทธิโชคอยู่ท่านาใต้ สิริวิณะอยู่กักคำ อินทจักกะ อยู่ปากห้วยมงคล เมื่อนาคทั้งหลายเหล่านี้มาชุมนุมกันแล้ว พญาสุวรรณนาคจึงให้โอวาทคำสั่งสอนแก่นาคทั้งหลาย ตามที่พระศาสดาได้ทรงสั่งสอนตนไว้แต่ก่อนนั้นจบลงแล้ว พญาสุวรรณนาคจึงกล่าวขึ้นอีกครั้งหนึ่งว่า บัดนี้เราทั้งหลาย จึงช่วยกันทดแทนคุณบุรีจันอ้วยล้วย ที่เธอได้ตรวจน้ำหมายทานแผ่ส่วนกุศลไปให้แก่เราทั้งหลาย”

(กรมศิลปากร, 2483: 69-70)

จากข้อความที่ยกมากล่าวไว้ข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นว่านาคคือตัวแทนของความมั่งมีศรีสุขความอุดมสมบูรณ์ นาคคือผู้เพียบพร้อมไปด้วยทรัพย์สมบัติต่าง ๆ และนาคคือผู้บรรดาให้เกิดทรัพย์สมบัติได้ ผู้ที่เคารพนาคบูชาและระลึกถึงนาคก็จะได้รับทรัพย์สมบัติ ลักษณะ

เช่นนี้ การเคารพบูชานาจจึงจัดเป็นกรรมวิธีหนึ่งที่ต้องการหวังผลตอบแทนการได้มาซึ่งทรัพย์สมบัติต่าง ๆ เพราะนาจคือผู้ให้โชคลาภทรัพย์สินเงินทองได้ นาจจึงเป็นตัวละครหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ในตัว ดังนั้น นาคในอีกชุดความคิดหนึ่งในรูปแบบของความเชื่อดั้งเดิมนั้น นาคคือสัญลักษณ์ตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์ ทั้งในแง่ของการให้น้ำฟ้าน้ำฝนหรือให้แหล่งน้ำต่าง ๆ เพื่อหล่อเลี้ยงชีวิตสรรพสัตว์ ตลอดถึงในแง่ของโชคลาภ ให้ความมั่งมีศรีสุขในลาภยศทรัพย์สินเงินทองต่าง ๆ ด้วย

5.1.1.3 ความเชื่อเกี่ยวกับพฤติกรรมแบบดั้งเดิม

คำว่า “พฤติกรรม” นั้น ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า “function” พรอพพ์ (Vladimir Propp (1979: 21) (อ้างใน ศิราพร ณ กลาง, 2552: 210) ได้ให้ความหมายไว้ว่า พฤติกรรมหมายถึง การกระทำของตัวละครซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องให้เกิดพฤติกรรมอื่น ๆ ในเรื่องพฤติกรรมในทฤษฎีของพรอพพ์ จะใช้เป็นการกระทำที่แสดงการกระทำ เช่น การห้าม การช่วยเหลือ การต่อสู้ การทดสอบ ความสามารถ การแต่งงาน เป็นต้น แต่พฤติกรรมในความหมายของพรอพพ์ไม่ใช่การกระทำใด ๆ ก็ได้ เช่น การกิน การเดิน การวิ่ง ต้องเป็นการกระทำที่มีผลสืบเนื่องให้เกิดการกระทำอื่น ๆ มีหน้าที่หรือมีผลให้เกิดการดำเนินเรื่องในนิทาน นอกจากนี้ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548: 175) ได้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับพฤติกรรมของพรอพพ์มาใช้ในการศึกษาด้านานพระธาตุของชนชาติไทได้กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า พฤติกรรมล้วนมีความหมายที่สามารถสื่อถึงชุดความคิดในระบบความเชื่อและศาสนาทั้งที่เป็นระบบความคิดแบบพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิม หากเราเชื่อว่าพฤติกรรมหรือการกระทำของตัวละครเป็นกฎเกณฑ์ของภาษาด้านานแบบหนึ่ง ที่สามารถใช้สื่อสารกับผู้คนในสังคมได้ และเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงระบบคิดทั้งในเชิงโครงสร้างที่เป็นสากลและระบบคิดในเชิงวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนได้ การศึกษาพฤติกรรมที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุนั้น เป็นการศึกษาดูพฤติกรรมหรือการกระทำของตัวละครอันจะทำให้เห็นถึงความคิดที่เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงระบบความเชื่อและศาสนาในตำนานอุรังคธาตุนั้น

สำหรับพฤติกรรมแบบความเชื่อดั้งเดิมนั้น หมายถึงพฤติกรรมหรือการกระทำของตัวละครในฝ่ายของความเชื่อดั้งเดิมที่จะสารอะไรบางอย่างออกมาให้ทราบชุดความคิดอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งนี้ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมที่ปรากฏผ่านพฤติกรรมของตัวละครนั้น เป็นการศึกษาพฤติกรรมของตัวละครฝ่ายความเชื่อดั้งเดิมที่มักปรากฏซ้ำ ๆ อยู่ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งจากการศึกษา พบว่าพฤติกรรมในชุดความเชื่อแบบดั้งเดิมนั้นมีอยู่ 2 พฤติกรรม ได้แก่

- 1) การสร้างและการทำลาย
- 2) การแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์

1) การสร้างและการทำลาย

เนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ ได้กล่าวถึงพื้นที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องแหล่งน้ำ ภูเขา เมือง ถูกสร้างขึ้นจากตัวละครฝ่ายความเชื่อดั้งเดิม โดยเฉพาะตัวละครฤๅษี และตัวละครพญานาค นั้นเป็นผู้มีพลังอำนาจในการสร้างให้เกิดเป็นบ้านเมืองเป็นหรือให้เกิดเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติขึ้นมา ดังนั้น พฤติกรรมของฤๅษีและนาคจึงมีลักษณะทั้งผู้สร้าง ดังจะเห็นตัวอย่างตัวละครฤๅษี เช่น ฐิตะ กับปิณทุย สร้างเมืองศรีอโยธยา แล้วราชาภิเษกให้พระยาศรีอมรณีและพระยาโยธิกาชั้นปกครองเมือง เป็นต้น ดังนั้นสัญลักษณ์ของฤๅษี นอกจากจะเป็นผู้มีพฤติกรรมบำเพ็ญพรตปริกวีเวทอยู่ในป่าแล้ว พฤติกรรมอย่างหนึ่งของฤๅษีคือการสร้างบ้านแปลงเมืองอันเป็นต้นกำเนิดให้เกิดการมีขึ้นของเมือง ขณะเดียวกันตัวละครพญานาคก็จะมีลักษณะพฤติกรรมเช่นเดียวกันคือเป็นผู้มีพฤติกรรมในการสร้าง และการทำลายดังจะเห็นได้จากเนื้อหาของตำนานได้กล่าวถึงการสร้างการทำลายที่เกิดจากการกระทำของพญานาคอยู่อย่างหลากหลาย ซึ่งพฤติกรรมการสร้างและการทำลายนี้มีมักพบบ่อย ๆ ในตำนานปรัมปราหลายเรื่อง ดังที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548: 157) ได้กล่าวว่า นาคเป็นผู้สร้างบ้านแปลงเมืองของชนชาติไทหลายกลุ่ม เช่น พงศาวดารล้านช้าง กล่าวว่านาคเป็นผู้สร้างเมืองเวียงจันทน์ เช่นเดียวกับตำนานสิงหนวัติ กล่าวว่าพญานาคราชมาสร้างเมืองให้กับเจ้าสิงหนวัติกุมาร สอดคล้องกับผิวนาคสร้างเมืองเชียงราย เล่าว่านาคได้ลงมือ “บุนแผ่นดิน” หรือคู้ยควักแผ่นดินสร้างเป็นเมืองให้พญามังราย (แก้วมงคล ชัยสุริยันต์, 2486: 65-66) ตำนานเมืองเชียงรุ่งกล่าวว่านาคที่อยู่ในถ้ำใต้ลำน้ำโขงได้พ่นน้ำกระจายออกไปในอากาศทำให้เกิดเป็นแสงสีรุ่งเมืองนี้จึงมีชื่อว่าเชียงรุ่งตามเหตุที่นาคได้พ่นน้ำ (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2547: 99) ตำนานพระยาจันทบุรี เล่าว่าพญานาคได้ช่วยหาภูมิสถานที่จะตั้งราชธานีให้กับท้าวบุรีจัน และช่วยเนรมิตคันดินกั้นน้ำหนองเสือทำให้คนทั้งหลายเรียกว่า “หนองคันแทเสือน้ำ”

เช่นนี้นาคนอกจากจะมีอำนาจการทำลายบ้านเมืองแล้ว นาคยังมีบทบาทเป็นผู้สร้างเมือง เป็นผู้ที่มีความสามารถในการเลือกชัยภูมิที่ตั้งบ้านเมืองอันเหมาะสมและเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ในดินแดนของคนไทยมาก่อนที่จะเป็นบ้านเป็นเมือง ขณะที่ พิเชฐ สายพันธ์ (2539: 67-79) ก็ได้แสดงทัศนะไว้อย่างน่าสนใจเช่นกันว่า นาค เป็นผู้ให้กำเนิดกับการล่มสลายเมืองลุ่มน้ำโขง ตำนานที่กล่าวกำเนิดของเมืองสำคัญส่วนใหญ่ในลุ่มน้ำโขง มักเกี่ยวข้องกับการบันดาลของพญานาคเป็นผู้เนรมิตสร้างบ้านแปลงเมืองแห่งนั้นขึ้นมา จากวรรณกรรมปรัมปราที่สำคัญที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างนาคกับกำเนิดและสิ้นสุดของบ้านเมืองในลุ่มน้ำโขงมีอยู่มากมาย ซึ่งมักเป็นวรรณกรรมในเอกสารเก่าแก่โบราณที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า ตำนานหรือพงศาวดาร โดยมีเค้าโครงของเรื่องเป็นไปในทำนองเดียวกัน คือกล่าวถึงกำเนิดของเมืองที่เกิดจากการบันดาลของพญานาค และในตอนท้าย เมืองเหล่านั้นก็ถูกทำลายลงด้วยอิทธิฤทธิ์ของพญานาคเช่นเดียวกัน วรรณกรรมปรัมปราเหล่านี้ได้แก่ ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานสิงหนวัติกุมาร อุรังคินิทานหรือตำนานพระธาตุพนม ตำนานเมืองหนอง

ห่านหลงในพงศาวดารเมืองสกลนคร และนิทานเรื่องผาแดง-นางไอ่ เป็นต้น ตำนานเมืองสุวรรณโคฒาคำ (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 72, 2505) กล่าวถึงเมืองสุวรรณโคฒาคำที่มีพญานาคช่วยดูแลรักษา โดยมีหนุ่มชาวไร่ได้ธิดาพญานาคไปเป็นภรรยา

เนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงนาคเป็นผู้สร้างและทำลายปรากฏ เช่นเดียวกับนักวิชาการต่าง ๆ กล่าวไว้ข้างต้นนั้น ดังจะเห็นได้จากเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุที่กล่าวถึงการทำลายบ้านเมืองของนาคจนเกิดเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ชื่อว่า “หนองห่านหลง” และ “หนองหานน้อย” หรือเนื้อหาที่กล่าวถึงนาคได้คู่ยวักแผ่นดินจนเกิดเป็นแม่น้ำสายต่าง ๆ ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น ได้สะท้อนให้เห็นว่าพฤติกรรมของนาคเป็นผู้ที่อำนาจที่สามารถทำลายล้าง ในขณะเดียวกันการทำลายล้างของนาคนั้น หากมองในอีกแง่มุมหนึ่งก็เป็นการสร้างสรรค์ กล่าวคือไม่ว่าจะเป็นหนองน้ำหรือแม่น้ำที่ในตำนานกล่าวว่าเกิดจากการกระทำของนาคทั้งสิ้น ดังนั้นพฤติกรรมของนาคในอีกแง่ก็คือเป็นผู้สร้างหนองน้ำหรือแม่น้ำให้เกิดมีขึ้น ลักษณะเช่นนี้พฤติกรรมนาคจึงเป็นผู้ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์เพื่อประโยชน์ในการใช้สอยอันเกื้อกูลต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสรรพสัตว์

ขณะเดียวกันพฤติกรรมของนาคยังสะท้อนให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของภูมินามสถานต่าง ๆ อันบ่งบอกถึงนาคเป็นผู้สร้างขึ้นมา เช่น การเกิดขึ้นของเมืองโยนกเวดินคร นั้นเกิดจากการกระทำของพินทโยนกเวดินาค ชื่อเมืองจึงได้ไปพ้องกับชื่อนาค คือ “เมืองโยนกเวดินคร” หรือการเกิดขึ้นของเมืองศรีสัตตนครนั้น เดิมพื้นที่แห่งนี้เป็นที่อยู่อาศัยของนาค 7 หัว หรือเรียกว่า ศรีสัตตนาค จึงตั้งชื่อเมืองว่า “เมืองศรีสัตตนคร” ให้พ้องกับชื่อนาคนั้น เพราะคำว่า “สัตต” เป็นคำภาษาบาลี แปลว่า 7 เมื่อนำเอาคำว่า ศรี+สัตต+นาค จึงมีความหมายว่า นาคเจ็ด 7 หัว หรือนาคเจ็ดเศียร เมืองศรีสัตตนครจึงเป็นเมืองอันเป็นที่อยู่ของนาค 7 เศียร เมืองสุวรรณภูมิ เป็นที่อยู่ของนาคชื่อว่า สุวรรณนาค ต่อมาได้ชื่อว่า เมืองสุวรรณภูมิให้พ้องกับชื่อของนาค เมืองจันทบุรีหรือนครเวียงจันทน์ก็เกิดขึ้นจากอำนาจของนาคเป็นผู้เนรมิตบ้านเมืองให้แก่บุรีจันอ้วยล้วย พร้อมทั้งแต่งตั้งพญานาคขึ้นมาดูแลรักษาเมือง มีตำแหน่งเป็นล้าม 4 ศรี 5 เป็นผู้พิจารณาคุณโทษแก่ชาวเมืองและรักษาบริเวณที่เป็นศรีเมืองทั้ง 5 แห่ง ในตำนานอุรังคธาตุ ได้ชี้ให้เห็นว่า เมืองเวียงจันทบุรีนี้เป็นเมืองที่มีศรีเมืองหรือเป็นเมืองมงคลที่เจริญรุ่งเรืองไปด้วยพระพุทธรูปศาสนา ดังข้อความปรากฏเกี่ยว ล้าม 4 ศรี 5 ในตอนหนึ่งว่า คำว่า ล้าม 4 นั้น หมายถึงในเมืองสุวรรณนาคแต่งตั้งให้นาค 4 ตัว คือกายโลहनาค เอกจักษุนาค สุคันธนาค และอินทจักกนาค ให้พิจารณาคุณและโทษแก่ชาวเมืองทั้งหลาย ควรกตให้กตควรกินให้กิน หมายถึงผู้ที่ประพฤติผิดจารีตประเพณีและผิดศีลธรรมก็ควรลงโทษ ส่วนศรี 5 นั้น หมายถึงเทวดาอินทสิริได้บอกกับสุวรรณนาคว่า ในเมืองนี้มีศรีเมืองอยู่ 5 แห่ง คือนาได้แห่งหนึ่ง นาเหนือแห่งหนึ่ง พันท้าวแห่งหนึ่ง หาดทรายผ่อหล้าแห่งหนึ่ง และคคคำแห่งหนึ่ง นาคตัวใดอยู่ที่ป็นศรีเมืองก็ให้รักษาอยู่ ณ ที่นั้นเทอญ และขอให้นาคทั้งหลายไปเที่ยวดูแลรักษา เงือก งู ที่เป็นบริวารแห่งตน อย่าได้ให้ขบกัดผู้คนที่มิได้กระทำผิดจารีตประเพณี จงช่วงกันปกป้องรักษาพระพุทธรูปศาสนาบ้านเมืองให้รุ่งเรือง

ให้เขาตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ รักษาจงจิตแก้วแห่งพระพุทธเจ้า นาคและเทวดาทั้งหลายได้วางกฎเกณฑ์ให้ปฏิบัติทั่วกัน แล้วจึงเนรมิตให้เป็นเวียงและรั้วไม้จันทน์หอมรอบพระนครทั้ง 4 ด้าน

นอกจากนั้น พฤติกรรมของนาคนั้นนอกจากจะแสดงออกมาในการสร้างพื้นที่เป็นบ้านเป็นเมืองหรือแหล่งทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ แล้ว นาคยังแสดงออกมาในรูปของการสร้างศาสนสถานทางพุทธศาสนาด้วย ดังปรากฏให้เห็นในเหตุว่าตอนการสร้างพระธาตุเจดีย์ที่ภูเขาลวงนั้น เมื่อพระอรหันต์ได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาแล้ว พระยาจันทบุรีได้ให้สั่งเสนาอำมาตย์ก่อนเป็นอุโมงค์หินเรียงกันขึ้น แต่เต้าฟ้าทั้ง 4 ด้าน ๆ ละ 5 วา หนา 2 วา สูง 4 วา 3 คอก หินที่ก่อนั้นหมด คนทั้งหลายไปเที่ยวเสาะหาหินก็ไม่เพียงพอ ในขณะนั้นปีพารนาคได้แปลงกายเป็นชีปะขาวมาบอกแหล่งหิน คนทั้งหลายบ่งมาว่าหินอยู่ไกล ปีพารนาคจึงเนรมิตให้หินนั้นมาตั้งอยู่ใกล้ เกิดความอัศจรรย์แก่คนทั้งหลายจึงได้ไปบอกแก่พระอรหันต์ ๆ จึงกล่าวเป็นปีพารนาคที่อาศัยอยู่ในภูเขาลวงนั้นได้มาช่วยสร้างพระธาตุเจดีย์

ดังนั้นพฤติกรรมการสร้างและการทำลายที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุจึงมีลักษณะของเกี่ยวพันกัน เมื่อทำลายสิ่งหนึ่งก็เพื่อให้เกิดอีกสิ่งหนึ่งขึ้นมา กล่าวคือพฤติกรรมการทำลายของบ้านเมืองของนาค เพื่อให้เกิดแหล่งน้ำขึ้นมาสำหรับการใช้สอยในการดำรงชีวิตของมนุษย์ได้หรือพฤติกรรมการคุ้ยควักแผ่นดินจนเกิดเป็นแม่น้ำนั้น เป็นทำให้เกิดแหล่งน้ำสำหรับหล่อเลี้ยงชีวิตของมนุษย์ได้เช่นกัน หรือแม้กระทั่งการสร้างบ้านแปลงเมืองที่เกิดจากอำนาจของฤๅษีและพญานาคนั้น ก็เป็นการทำให้เกิดมีขึ้นของบ้านเมืองอันเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ อันแสดงให้เห็นถึงชุดความคิดแบบดั้งเดิมที่สะท้อนผ่านพฤติกรรมการสร้างและการทำลายตัวละครฤๅษีและนาคอย่างมีนัยสำคัญ

2) การแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์

การแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งของตัวละครฝ่ายเชื่อดั้งเดิม ซึ่งพฤติกรรมที่แสดงออกมาของตัวละครนั้นเป็นสิ่งที่อยู่นอกธรรมชาติหรือเป็นที่ผิดปกติวิสัยที่มนุษย์จะทำได้ เช่น เหาะเหินเดินอากาศ แปลงกาย บันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น เป็นต้น ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเหนือธรรมชาตินี้เชื่อมีพลังอำนาจบางอย่างถูกทำให้เกิดขึ้น ในตำนานอุรังคธาตุ มักจะกล่าวถึงการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม เกิดขึ้นจากอำนาจของพญานาคและฤๅษี โดยเฉพาะตัวละครนาคที่ปรากฏพฤติกรรมการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์อยู่อย่างหลากหลาย ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ด้านการต่อสู้ การแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ด้านบันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น และการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ด้านการแปลงกาย กล่าวคือ

ในตำนานอุรังคธาตุ ได้ปรากฏเนื้อหาที่กล่าวถึงพฤติกรรมของนาคที่แสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ในลักษณะการต่อสู้อยู่อย่างหลากหลาย เช่น เหตุการณ์ว่าด้วยพระยามหาสุรอุทก

เจ้าเมืองหนองหานหลวงเป็นผู้มีฤทธิ์เดช ไม่เคารพต่อพญานาค ธนมูลนาคเกิดความโกรธแค้นจึงได้แสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ให้น้ำท่วมบ้านเรือนจนเกิดเป็นหนองขนาดใหญ่ ชื่อว่าหนองหานหลวง เหตุการณ์ว่าด้วยพระบรมศวริศเศวตไม่เคารพต่อพญานาค สุวรรณนาคจึงบันดาลให้น้ำท่วมบ้านเมืองเสีย คนทั้งหลายจึงไปบอกต่อพระบรมศวริศเศวต จึงได้มีการต่อสู้กันระหว่างนาคกับพระบรมศวริศเศวต โดยนาคได้แสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปในอากาศ พระบรมศวริศเศวตใช้ดาบขรรค์ชัยศรีตัดหัวพญานาค ก็เกิดมีหัวพญานาคเกิดขึ้นเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ จนทำให้พระบรมศวริศเศวตอดโรย ต่อมาพทุธโรปาปนาคที่เคยมีความโกรธเคืองในสุวรรณนาคมาก่อนจึงได้บอกอุบายต่อพระบรมศวริศเศวตว่า สุวรรณนาคตัวจริงนั้นอยู่ข้างล่าง ส่วนพญาที่อยู่บนอากาศนั้นเป็นเพียงสุวรรณนาคแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ให้เกิดขึ้นเท่านั้น พระบรมศวริศเศวตจึงได้ต่อสู้ชนะสุวรรณนาค หรือเหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาภูฏเวียน ได้ต่อสู้กับสุวรรณนาค และพทุธโรปาปนาค พร้อมบริวารได้แสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์นานาประการ ต่อสู้กับพระพุทธรูปเจ้า ดังปรากฏข้อความตัวอย่างในความตอนหนึ่งว่า

“ขณะนั้น พระศาสดาประทับกระทำสมณธรรมอยู่ที่ภูฏเวียน นาคทั้งหลายจึงกระทำอิทธิฤทธิ์ เป็นเปลวไฟพุ่งขึ้นไปหาพระพุทธรูป เปลวไฟนั้นก็พุ่งกลับคืนมาไหม้ นาคทั้งหลายเหล่านั้น แล้วกลับบังเกิดเป็นดอกบัวบูชาพระศาสดา นาคเหล่านั้นจึงแวดล้อมพระพุทธรูปไว้เพื่อให้พทุธโรปาปนาคทำอิทธิฤทธิ์พังทะลายที่ประทับ พระพุทธรูปทรงเข้าปฐวีภคิน ที่ประทับนั้นก็บังเกิดเป็นพระแท่นแข็งดงมยงนิก นาคทั้งหลายกระทำอิทธิฤทธิ์ทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อทำลายพระแท่นองค์พระศาสดา ก็ไม่สามารถที่จะทำอันตรายพระศาสดาได้ มันซ้่ากระทำอิทธิฤทธิ์ให้เป็นเปลวไฟเข้าไปทำลายอีก”

(กรมศิลปากร, 2483: 31-32)

จากตัวอย่างข้างต้นนี้สะท้อนให้เห็นพฤติกรรมของนาคนั้นเป็นผู้มีพลังอำนาจที่สามารถแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ในการต่อสู้ในลักษณะต่าง ๆ ทั้งสามารถทำให้บ้านเมืองล่มได้ สามารถแปลงกายได้หลายกายไปอากาศได้หรือสามารถทำพันควันพิชได้ นอกจากนี้ นาคยังมีพฤติกรรมแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ด้านบันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นได้ เช่น สามารถทำให้เกิดมีแม่น้ำ หนองน้ำ บ้านเมืองหรือบันดาลทรัพย์สมบัติ สิ่งของมีค่าต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นด้วยการสร้างแปลงอันเกิดจากพลังอำนาจที่เกิดจากอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนอย่างหนึ่งของนาคดังกล่าวไว้แล้วข้างต้นนี้

นอกจากนั้น นาคยังพฤติกรรมในลักษณะการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์แบบการแปลงกายได้ด้วย ในตำนานอรุรงค์ธาตุปรากฏลักษณะการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์แบบการแปลงกายอยู่อย่างหลากหลาย บ้างก็แปลงกายเป็นสัตว์ เช่น แลนคำ กระรอกค้อน ปลา ช้าง งู เป็นต้น หรือเป็น

ตัวเป็นมนุษย์ผู้ทรงศีลหรือชีปะขาวบ้าง ซึ่งการแปลงกายของนาคนั้นมักจะแฝงมาด้วยการบอกเหตุ หรือมีสัญญาณสำคัญ ๆ ที่แฝงเร้นมาในรูปของนาคนั้น จะมีลักษณะแปลกประหลาดหรือผิดปกติต่าง จากสัตว์ทั่วไป หรือการกระทำกริยาอาการของสัตว์ก็เป็นบ่งบอกถึงเหตุการณ์อันจะเกิดขึ้นในอนาคต ช่างหน้าได้ ซึ่งในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุได้บอกว่า การแปลงกายที่ผิดปกติหรือการกระทำกริยา อาการที่ผิดปกตินี้เป็นการบ่งบอกเหตุการณ์อะไรบางอย่างที่จะเกิดขึ้น ดังนั้นการแสดงออกของสัตว์ที่ ผิดปกติจึงเป็นสัญญาณเตือนสิ่งที่จะเกิดขึ้นได้ ซึ่งคำว่าสัตว์ในที่นี้หมายถึงสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งที่ไม่ใช่ มนุษย์ อันมีความผูกพันอยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านที่สะท้อนให้เห็นถึงสัญลักษณ์ของความเชื่อแบบ ดั้งเดิม การปรากฏตัวของสัตว์จึงเป็นสัญญาณบ่งบอกถึงเหตุการณ์อะไรบางอย่างทั้งในแง่ดีและแง่ร้าย ได้ ซึ่งความเชื่อเรื่องสัตว์นั้นในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มักจะมีความเชื่อเรื่องสัตว์สัญลักษณ์ปรากฏ อยู่ในความเชื่อของคนหลายกลุ่มหลายชาติพันธุ์ เช่น *ตะกวด* เป็นตัวแทนของอาหะหรือผีบรรพบุรุษ ของชาวกูยในจังหวัดสุรินทร์ *สิง* เป็นตัวแทนของเทพเจ้าแห่งเจียของคนไทยเชื้อสายจีนในหลายพื้นที่ (จรัสศรี จริภาส, 2547: 86-105) *กบ* เป็นตัวแทนของทูตแห่งน้ำหรือฝนของชาวจ้วงในเขตกวางสี เต่า เป็นตัวแทนของโชคกลางและสิริมงคลในความเชื่อของชาวจีนฮกเกี้ยน ในตำนานอุรังคธาตุได้ กล่าวถึงสัตว์อยู่อย่างหลากหลาย ซึ่งสัตว์เหล่านี้ได้เป็นสัญญาณของการบอกเหตุอะไรบางอย่างที่จะ เกิดขึ้นในอนาคต โดยการปรากฏตัวหรือพฤติกรรมการแสดงออกของสัตว์ที่ผิดปกตินั้น อาจนำผลดี หรือผลร้ายมาสู่สังคมมนุษย์ได้ และเป็นสัญญาณของการคาดเดาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้ ซึ่งมีเนื้อหา ปรากฏอยู่หลายเหตุการณ์ เช่น เหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นแล่นคำตัวหนึ่งแลบ ลิ้นที่โพนจิกเวียงจัว แล่นคำตนนี้คือปัพพารนาคแปลงกายมา พระพุทธองค์ทรงกระทำสิตุการแย้ม หัว เจ้าอาณนทจึงไหวว่า พระพุทธเจ้าแย้มหัวด้วยเหตุสิ่งใดจา พระพุทธองค์จึงตรัสเหตุของการแย้มว่า ดูราอาณนท ตลาคตเห็นแล่นคำแลบลิ้นให้เป็นเหตุ เมืองสุวรรณภูมินี้เป็นที่อยู่ของนาคทั้งหลายมี สุวรรณนาคเป็นเค้า และผีเสื่อน้ำเสือบก ยักษ์ทั้งมวลภายหน้าโพ้น คนฝูงอยู่ในเมืองอันนี้ แม้นรู้ธรรม ก็ดีจะเลือกหาผู้มีศีลจะได้ยากนัก แลจักหล่าราคาทีบั้นแผ่ไปมา เป็นหลายแห่งหลายชื่อ บางพ่องจัก เชื้อบุญคุณแก้วทั้งสามสิ้น บางพ่องจักเชื้อบุญคุณแก้วทั้งสามถ่องหนึ่ง เหตุการณ์ว่าด้วยเมื่อ พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่โพนจิกเวียงจัวนั้น มีพญานาคตัวหนึ่งชื่อ สุขขนาคหัตถิ เนมิตแปลงกายเป็น ช่างพลายถือดอกไม้เข้ามาขอเอารอยพระพุทธบาท พระพุทธองค์จึงทรงย่ำรอยพระพุทธบาทไว้ที่นั่น ไกลริมแม่น้ำซัวเสียงซ้างร้องได้ยิน ช่างตัวนั้นจึงได้เข้าไปสักการบูชาด้วยวงแล้วก็หลีกหนีไปหรือ เหตุการณ์ว่าด้วยสุวรรณนาคให้เอกจักขุนาคและสุคันธนาคแปลงกายเป็นงู ให้มาทำลายนาข้าวให้ เสียหาย ชาวบ้านจึงได้เอาไซดักไปดักไว้ จึงได้งู 2 ตัว ที่มีเกร็ดเป็นทอง มีหงอนหัวสีแดงงาม คินวันนี บุรีจันอ้วยล้วยได้ฝันแปลกประหลาดว่าไล่ได้ออกมาพันรอบเอว แล้วจึงสะดุ้งตื่นก็เกิดความกลัวยั้งนัก ตอนเช้าได้ใส่บาตร แล้วเล่าความฝันแก่พระอรหันต์ฟัง พระอรหันต์จึงบอกให้นำดอกไม้ขาวใส่พาน บูชาไว้บนหัวนอน แล้วกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญกุศลไปถึงพญานาค ต่อมาตอนเย็นมีนำเอาจู 2 ตัวนั้นมา

ให้บุรุษจันอ้วยล้วย และบุรุษจันอ้วยล้วยต้องการจะนำงูนั้นไปถวายแต่ท้าวคำบาง แต่ตอนนั้นเป็นเวลาค่ำแล้ว ต่อมาสุวรรณนาคได้แปลงกายเป็นชีปะขาวแก่คนหนึ่งมาหาบุรุษจันอ้วยล้วยแล้วถามเอางู 2 ตัว บุรุษจันอ้วยล้วยจึงบอกว่าจะนำงูไปถวายแต่ท้าวคำบาง ชีปะขาวจึงห้ามมิให้นำเอางู 2 ตัวไปถวายท้าวคำบางและบอกว่า งูทั้ง 2 ตัวนั้นเป็นลูกชายของตน แล้วบอกว่าตนและ 2 ตัวนั้นคือพญานาค เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน ถ้าบุรุษจันอ้วยล้วยต้องการสิ่งให้ก็ขอให้เรียกหาเอกจักษุนาค และสุคันธนาคนั้นจะได้ตามใจสมความปรารถนาทุกประการ เป็นต้น

จากข้อความในภาพเหตุการณ์ข้างต้นได้สะท้อนให้เห็นว่านาคเป็นสัตว์ที่มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์สามารถแปลงกายได้ ซึ่งการแปลงกายของนาคนั้นมีลักษณะที่ประหลาดผิดปกติจากสภาพทั่วไป และเป็นสื่อสัญลักษณ์อะไรบางอย่างที่จะนำมาตีความ ไม่ว่าจะเป็นการแสดงออกกับกิริยาของแลนคำเป็นสัญลักษณ์ที่สื่ออะไรบางอย่างออกมาเพื่อให้เกิดการคาดเดาหรือการทำนายทายทักถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตข้างหน้าได้ อากัปกิริยาของแลนคำที่แสดงออกมาให้เห็นนั้น คือการแลบลิ้นอันจะสื่อถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตข้างหน้าได้ ดังปรากฏในเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาทางอากาศ ลงประทับที่หนองคันแทเสื่อน้ำ ได้ทอดพระเนตรแลนคำกำลังแสดงอากัปกิริยาแลบลิ้นออกมา แล้วพระองค์จึงแยมพระโอษฐ์ พระอานนท์ทูลถามเหตุแห่งการแยมพระโอษฐ์ พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงกระทำพุทธพยากรณ์ถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตข้างหน้าว่า ผู้คนในภวภาคหน้าหากคนมีศีลจะได้ยาก บางคนกลับรอกปลิ้นปล้อนไม่มีวาจาสัตย์ บ้างก็ตั้งอยู่ในศีลธรรม บางคนไม่อยู่ในศีลธรรม ดังนั้นพฤติกรรมของการแลบลิ้นของแลนคำจึงมีนัยของความกลับรอกปลิ้นปล้อนของผู้คนที่เกิดขึ้นในอนาคตข้างหน้าได้หรือการปรากฏตัวของตัวละครระรอกค้อนหรือระรอกเผือก ก็สื่อให้เห็นสัญลักษณ์สำคัญ ลักษณะที่ผิวของระรอกค้อนหรือเผือกอาจจะผิดปกติจากระรอกทั่วไปที่ไม่ใช่ระรอกธรรมดาทั่วไป หากแต่เป็นระรอกที่ถูกแฝงเร้นพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์อันเป็นเครื่องบ่งชี้จะมีบางสิ่งบางอย่างเกิดขึ้นได้ ในตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงพฤติกรรมการแปลงกายของพญานาคอยู่หลากหลายเช่นนี้ ทำให้ชวนคิดว่านาคเป็นผู้ที่มีฤทธิ์เดชมีพลังอำนาจลึกลับ ไม่สามารถล่วงเกินได้ และการปรากฏของสัตว์ที่แปลกผิดปกติทั่วไปนั้นเป็นเรื่องที่สังคมชาวบ้านได้ให้ความสำคัญในการประพฤติปฏิบัติตัวให้อยู่ในศีลธรรมอันดีงาม ซึ่งลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นชุดความคิดอย่างหนึ่งที่ถูกนำเสนอภาพผ่านพฤติกรรมของนาคที่แสดงออกมาในรูปของการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ได้อย่างมีนัยสำคัญ

5.1.2 ชุดความคิดเกี่ยวกับความเชื่อแบบพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นเมื่อประมาณ 2,600 ปีที่ผ่านมา ในบริเวณตอนเหนือของประเทศอินเดียปัจจุบัน หลังจากพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาปรินิพพานได้ 100 ปี พุทธศาสนาได้แยกออกเป็น 2 นิกาย ได้แก่ นิกายเถรวาท เป็นกลุ่มที่รักษาคำสอนที่มีการสังคายนาในครั้งแรกหลังจากพระพุทธเจ้า

ปรีนิพพานสามเดือนอย่างเคร่งครัด ในภาษาบาลีในการสืบทอดคำสอนเนื่องจากนิกายนี้เจริญรุ่งเรืองมาจากฝ่ายใต้ของอินเดีย จึงถูกเรียกว่าทักษิณนิกายฝ่ายใต้กับอีกนิกายหนึ่งคือนิกายอาจรียวาท เป็นกลุ่มที่ยึดแนวคำสอนของอาจารย์ของตนเป็นหลัก ใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาในการสืบทอดคำสอน เนื่องจากนิกายอาจรียวาทเป็นกลุ่มที่มีภิกษุจำนวนมากจึงถูกเรียกว่ามหาสังฆิกะ และพัฒนาเป็นมหายานในเวลาต่อมา นิกายนี้เจริญรุ่งเรืองในตอนเหนือของอินเดีย จึงได้เรียกว่าอุตตรนิกายหรือนิกายฝ่ายเหนือ ต่อมานิกายทั้งสองได้แตกแยกออกเป็นนิกายต่าง ๆ อีกถึง 18 นิกาย (พิน ดอกบัว, 2555: 328)

พุทธศาสนาเป็นศาสนาแบบอเทวนิยม (atheism) คือไม่เน้นความสำคัญของพระเจ้า และเทพเจ้า ไม่มีหลักคำสอนเรื่องพระเจ้าสร้างโลก ควบคุมโลกหรือพระเจ้าเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต สรรพสิ่งล้วนอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรมเช่นเดียวกัน ไม่มีใครมีอำนาจเหนือใครได้อย่างแท้จริง หากใครทำดียอมได้ดี ทำชั่วยอมได้ชั่วเป็นกฎเกณฑ์ตายตัว (ภัทรพร สิริกาญจน และฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, 2540: 25)

จากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้นนั้นทำให้ดูเหมือนว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เน้นในเรื่องการปฏิบัติเพื่อให้เข้าธรรมหลักคำสอนที่เป็นรูปธรรมเชิงประจักษ์มากกว่าสิ่งที่เป็นนามธรรม ในเรื่องของสิ่งที่ไม่มีการเทพเจ้าหรือปฏิเสธพระเจ้าโดยสิ้นเชิง แต่อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากเนื้อหาที่ปรากฏในตำนานอูรังคราตุแล้ว พบว่าเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เต็มไปด้วยเรื่องเทพเจ้า เทวดา ฤๅษีหรือสิ่งเร้นลับต่าง ๆ โดยการนำเอาเรื่องราวที่เป็นคติความเชื่อแบบดั้งเดิมเข้ามาประสมกับคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา จนทำให้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ที่เน้นเรื่องของอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นสำคัญ

คำว่า “พระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน” นี้ อมรา พงศาพิชญ์ (2539: 271) ได้อธิบายว่าพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน หมายถึงพุทธศาสนาที่พบอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทยในสังคมไทยในลักษณะที่ได้มีการผสมผสานกับความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีसांगเทวดา และที่เกี่ยวกับคติพราหมณ์ ในสังคมไทยไม่มี “พุทธศาสนาคัมภีร์” ในวิถีชีวิตของคนไทยมีแต่ “พุทธศาสนาชาวบ้าน” ที่ได้ประนีประนอมแล้วให้เข้ากับเชื่อพื้นบ้านในเรื่องผีบรรพบุรุษ ผีसांगเทวดานางไม้ ผีบ้านผีเรือนหรือกับความเชื่อจากคติพราหมณ์ในเรื่องขวัณ พระภูมิเจ้าที่ การดูฤกษ์ยาม และเทพเจ้าต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์ ดังเช่น พระอินทร์ พระพรหม เป็นต้น ทั้งหมดนี้รวมอยู่ในความเชื่อและศาสนา ระบบเดียวกันภายใต้ชื่อที่เรียกว่า “พุทธศาสนาชาวบ้าน” สอดคล้องกับปฐม หงษ์สุวรรณ (2548: 195) ได้กล่าวว่า พุทธศาสนาแบบชาวบ้านคือพุทธศาสนาที่มีได้เน้นสัจธรรมสูงสุดตามหลักธรรมคำสอนที่สำคัญทางพุทธศาสนา แต่เป็นการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านซึ่งมีอยู่ก่อน ทั้งคติเรื่องผีसांगวิญญาณ อำนาจเหนือธรรมชาติและไสยศาสตร์ต่าง ๆ ระบบความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ว่าด้วยศีลธรรม กฎแห่งกรรม รวมทั้งหลักคำสอนว่าด้วยเหตุและผลของ

สรรพสิ่ง อันถือเป็นหลักคำสอนที่สำคัญทางพุทธศาสนาได้ผสมผสานทางความเชื่อดั้งเดิมแบบชาวบ้าน ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ อำนาจเหนือธรรมชาติ เวทมนต์คาถา และไสยศาสตร์ อันเป็นระบบความเชื่อทางศาสนาที่เก่าแก่ดั้งเดิมชนชาติไทก่อนที่พุทธศาสนาจะมีอิทธิพลแพร่ขยายเข้ามา

จากการศึกษาพบว่าตำนานอุรังคธาตุได้สะท้อนให้เห็นถึงระบบคิดที่มีมีการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางพุทธศาสนากับความดั้งเดิม อันเป็นความคิดแบบชาวบ้านได้มีการหยิบยืมเอาชุดความคิดต่าง ๆ ที่หลากหลายมาผสมผสานกันซึ่งเรียกว่าพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ทั้งนี้ผู้ได้จำแนกความคิดในชุดความเชื่อแบบพุทธศาสนาออกเป็น 3 ชุด อันได้แก่

5.1.2.1 ความเชื่อเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แบบพุทธศาสนา

5.1.2.2 ความเชื่อเกี่ยวกับตัวละครแบบพุทธศาสนา

5.1.2.3 ความเชื่อเกี่ยวกับพฤติกรรมแบบพุทธศาสนา

5.1.2.1 ความเชื่อเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แบบพุทธศาสนา

หากพิจารณาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แบบพระพุทธศาสนา จะพบพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ปรากฏอยู่อย่างซ้ำ ๆ หรือนำมากล่าวซ้ำ ๆ ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ อันสะท้อนให้เห็นชุดความคิดเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แบบพุทธศาสนาซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น 3 พื้นที่ ได้แก่

- 1) พื้นที่พระธาตุ
- 2) พื้นที่พระพุทธรูป
- 3) พื้นที่วัดวาอาราม

1) พื้นที่พระธาตุ

พระธาตุจัดเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา คำว่า “พระธาตุ” ธนิต อยู่โพธิ์ (2524: 24-25) ได้อธิบายไว้ว่า พระธาตุมีความหมาย 2 แบบ คือพระธาตุหมายถึงสถูปหรือเจดีย์ที่บรรจุพระสรีระธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างหนึ่ง และพระสรีระธาตุหรือพระอัฐิธาตุของพระพุทธรูปอย่างหนึ่ง เพื่อให้ความหมายแน่นอนจึงยกย่องพระสรีระธาตุของพระพุทธรูปว่า “พระบรมสารีริกธาตุ” หมายถึงพระธาตุที่นับเนื่องหรือเป็นส่วนทางกายหรือพระวรกายของพระพุทธรูป ไม่เกี่ยวกับพระธาตุของพระอริยสาวก คติความเชื่อเกี่ยวกับสถานที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่เรียกว่า “สถูป” ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นว่า คติการสร้างพระธาตุนั้นเพื่อเป็นเครื่องหมายตัวแทนของพระพุทธรูป ดังที่ Trainor (1997: 41) ได้กล่าวว่า ระบบความคิดที่ว่าด้วยเรื่องพระธาตุ ซึ่งถือเป็นมรดกอันแสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่แห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมทั้งหลักธรรมคำสอนของพระองค์อันถือเป็นการเชื่อมโยงสายพันธ์ในกลุ่มที่นับถือพระพุทธศาสนาด้วยกัน นอกจากนั้นพระธาตุ

จะสะท้อนให้เห็นความเชื่อที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปและการเผยแพร่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาแล้ว พระธาตุยังทำให้เห็นถึงความเป็นวัตถุศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวไทยพุทธต่างเคารพบูชา และเชื่อว่ามีอิทธิปาฏิหาริย์มีพลังอำนาจสามารถบันดาลสิ่งดีงามให้กับผู้คนชาวเมืองได้ พระธาตุจึงมิได้เป็นเพียงตัวแทนทางพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทและความหมายเกี่ยวกับข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความคิดแบบพุทธศาสนาชาวบ้านเช่นกัน (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2548: 199) นอกจากนี้ จุมพล เพิ่มแสงสุวรรณ (2549: 5) ได้กล่าวว่า ความหมายของ “พระธาตุเจดีย์” ในคติพุทธศาสนานิกายเถรวาท(หินยาน) เป็นสัญลักษณ์ในฐานะเป็นตัวแทนของพระพุทธรูป ระบุถึงสิ่งที่บรรจุภายในคือ “พระบรมสารีริกธาตุ” ใช้เป็นเกณฑ์สำคัญตามคติเรื่องพระวรกายของพระพุทธรูป มีบทบาทและหน้าที่บางประการสัมพันธ์กับสัญลักษณ์ในคติพุทธศาสนานิกายมหายานบางครั้ง คติทั้ง 2 นิกาย มีการผสมผสานกันอย่างลงตัว ซึ่งต้องตีความภายใต้บริบททางสังคมวัฒนธรรมการเมือง การปกครอง ในมิติของพื้นที่และเวลาต่าง ๆ

ดังนั้นการใช้เรื่องราวว่าด้วยพระธาตุ จึงเป็นชุดความคิดหนึ่งที่ตั้งให้เห็นถึงสร้างสัญลักษณ์ตัวแทนของการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนาหรือเป็นสัญลักษณ์ขององค์พระพุทธรูป ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากที่พระพุทธรูปปรินิพพานไปแล้ว พุทธศาสนิกชนก็ได้สร้างสัญลักษณ์ตัวแทนดังกล่าวไว้สำหรับเคารพบูชาแทนพระพุทธรูปองค์ ในตำนานอุรังคธาตุ จัดเป็นวรรณกรรมว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพระธาตุเจดีย์ในชุมชนลุ่มน้ำโขงเป็นสำคัญ อันสะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์การเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนาผ่านเรื่องราวเกี่ยวกับการสร้างพระธาตุ ดังที่ สมชาติ มณีโชติ (2554: 164) ได้กล่าวว่า ชุมชนโบราณในลุ่มน้ำโขงในอีสานมีพัฒนาการในการรับพระพุทธศาสนาเข้ามาในดินแดนนี้ กล่าวคือในตำนานได้กล่าวถึงท้าวพระยาทั้งห้าพระองค์ที่เคยร่วมกันประดิษฐานพระอุรังคธาตุไว้ที่ภูเก้าพร้าว ในชาติต่อมาได้บวชในพระพุทธศาสนาสำเร็จเป็นพระอรหันต์ทุกรูป และได้เดินทางไปยังกรุงราชคฤห์เพื่อนำเอาพระบรมสารีริกธาตุส่วนอื่น ๆ มาประดิษฐานไว้ในลุ่มน้ำโขงเพิ่มเติม การนำพระธาตุของพระพุทธรูปเจ้ามาสู่ดินแดนนี้นับเป็นครั้งที่ 2 ซึ่งครั้งแรกได้มีพระมหากัสสปเถระและพระอรหันต์ 500 องค์ได้นำมาเอง ส่วนครั้งที่ 2 นี้เป็นการนำมาโดยพระอรหันต์ในท้องถิ่นซึ่งมีชาติกำเนิดจากเมืองโบราณในลุ่มน้ำโขงแล้วได้มีโอกาสไปนำเอาพระบรมธาตุกลับมาสู่ดินแดนบ้านเกิด นั่นหมายความว่า พระพุทธศาสนาที่เผยแผ่เข้ามาครั้งจากบุคคลภายนอก ได้เข้ามาประดิษฐานในดินแดนลุ่มน้ำโขง งอกงามเติบโตขึ้นมา จนกระทั่งสามารถมีพระสงฆ์จากท้องถิ่นกลับไปแลกเปลี่ยนความรู้และได้นำพระพุทธศาสนานั้นกลับมาเผยแผ่อีกครั้ง เหตุการณ์การนำพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเข้ามาบูชาในท้องถิ่นจึงเปรียบเสมือนเหตุการณ์ที่มีลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายถึงการเข้ามาประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนนี้ ดังนั้นเรื่องราวที่ว่าด้วยพระธาตุจึงเป็นเนื้อหาที่มีความสำคัญที่สุดของตำนานอุรังคธาตุ อันเป็นเรื่องราวที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน

ซึ่งในตำนานอุรังคธาตุได้ปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับพื้นที่พระธาตุเจดีย์อยู่อย่างหลากหลายซึ่งสามารถสรุปได้จากเนื้อหาของตำนานได้พอสังเขปดังนี้

1. พระธาตุพนม (กระดุกหน้าอก)
2. พระธาตุเชิงชุม (รอยพระพุทธรบาท)
3. พระธาตุนารายณ์เจงเวง (อังคารธาตุ)
4. พระธาตุภูเพ็ก พระธาตุบังพวน (ฝ่าตีนขวา)
5. พระธาตุโพนจิกเวียงจัว (แข้งฝาง)
6. พระธาตุหล้าหนอง (ฝ่าตีนขวา)
7. พระธาตุหลวงเวียงจันทน์ (หัวเหน่า)
8. พระธาตุศรีโคตรบอง
9. พระธาตุอิงฮัง (กระดุกหลัง)

พระธาตุเหล่านี้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางกายภาพ แต่อย่างไรก็ตามในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้น พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีการก่อสร้างให้เป็นพระธาตุเจดีย์นั้น ส่วนใหญ่มักจะกล่าวถึงว่าเป็นพื้นที่อันเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าพญานาคหรือสิ่งเร้นลับต่าง ๆ อันเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมมาก่อน ดังนั้นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพระธาตุจึงมีลักษณะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีการผสมผสานระหว่างระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมกับระบบความเชื่อทางพุทธศาสนาไว้อยู่ กล่าวคือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นแหล่งน้ำ ภูเขา ก้อนหินหรือถ้ำนั้น เป็นพื้นที่อยู่อาศัยของเหล่าพญานาค กูตผีหรือดวงวิญญาณ ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่พุทธศาสนาเข้ามา ได้มีประทับรอยพระพุทธรบาท มีการสร้างพระธาตุเจดีย์ไว้บนพื้นที่ที่เป็นแหล่งน้ำ ภูเขา ก้อนหินหรือถ้ำเหล่านั้นให้เป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาหรือหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว พระสาวกได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในพระธาตุเจดีย์ ลักษณะเช่นนี้จึงสะท้อนให้เห็นถึงชุดความคิดทางพุทธศาสนาที่เข้ามาผสมผสานชุดความคิดแบบความเชื่อดั้งเดิมเรื่องราวว่าด้วยพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อันมีนัยเชิงอำนาจ ดังนั้นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมจึงกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ภายใต้กรอบคิดทางพุทธศาสนาผ่านเรื่องราวทางวรรณกรรมซึ่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพระธาตุนั้น มีปรากฏเหตุการณ์อยู่อย่างหลากหลาย เช่น เหตุการณ์ว่าด้วยพระยาสุวรรณภิงคารสร้างอุโมงค์ครอบรอยพระพุทธรบาทหลังจากพระพุทธเจ้าแสดงธรรมเทศนาจบแล้วได้ประทับรอยพระพุทธรบาทไว้ที่แผ่นหินก้อนหนึ่ง พระยาสุวรรณภิงคารและพระราชเทวี ทรงปีติปราโมทย์ยิ่งนัก จึงได้สร้างอุโมงค์ครอบหินปิดรอยพระพุทธรบาทนั้น เหตุการณ์นี้จึงได้เรียกชื่อว่า “พระธาตุเชิงชุม” มาเท่าทุกวันนี้ เหตุการณ์ว่าด้วยพระมหากัสสปะและพระอรหันต์ 500 รูปอัญเชิญอุรังคธาตุมาเพื่อประดิษฐานที่ภูกำพร้า นั้น ชายและหญิงได้สร้างพระธาตุแข่งกันไว้รอที่จะบรรจุพระอุรังคธาตุ แต่ไม่ได้บรรจุเพราะผิดพุทธวาระ พระมหากัสสปะจึงให้

พระอรหันต์กับไปเอาฝุ่นพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานไว้ที่อุโมงค์ของฝ่ายหญิง ชื่อว่า พระธาตุนารายณ์เจงเวง เหตุการณ์ว่าด้วยพระยาทั้ง 5 คือพระยาสุวรรณหิงคาร พระยาจุลลณีพรมทัต พระอินทปฐนคร พระยาหลวงคำแดง และพระยานันทเสน ได้นำสิ่งของมีค่าใส่ไว้ที่อุโมงค์ แล้วได้นำพระอรังครธาตุบรรจุไว้ในอุโมงค์พระอรังครธาตุ ณ ภูเก้าพร้าว เหตุการณ์ว่าด้วยพระอรหันต์ 5 รูป ได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุ คือธาตุหัวหน้า 29 องค์ มาบรรจุไว้ที่ภูเขาหลวง พระธาตุฝาดินขวา 7 องค์ ไร่ที่เมืองลาหนองคาย พระธาตุเขี้ยวฝาง 3 องค์ ไร่ที่เวียงงัว พระธาตุเขี้ยวฝาง 4 องค์ ไร่ที่หอแพ เป็นต้น ดังปรากฏข้อความตัวอย่างในความตอนหนึ่งว่า

“ส่วนพระอรหันต์ทั้ง 3 ที่เป็นอาจารย์ จึงสังคิษย์ทั้ง 5 ไว้ว่าให้นำพระบรมธาตุที่ได้มานั้น คือพระธาตุหัวหน้า ให้เอาไปประดิษฐานไว้ที่ภูเขาหลวงนั้น ส่วนพระธาตุฝาดินขวานั้นให้นำไปประดิษฐานไว้เมืองลาหนองคาย พระธาตุเขี้ยวฝางนั้น ให้นำไปประดิษฐานไว้ที่เวียงงัว 3 องค์ และที่หอแพ 4 องค์ ครั้นสังเส็จเสร็จแล้ว พระอรหันต์ผู้อาจารย์ทั้ง 3 ก็กลับคืนไปสู่เมืองราชคฤห์”

“...ทันใดนั้น พระอรหันต์จึงนำเอาพระบรมธาตุหัวหน้า 29 องค์ ถวายพระยาจันทบุรี พระองค์ทรงรับเอาพระบรมธาตุเข้าบรรจุขวดไม้จันทน์ที่สุคนธ์ธนาคนั้น 10 องค์ ในขวดแก้วผลึกที่ประสิทธิศักดิ์เทวดาให้ 10 องค์ นางทั้ง 3 รับเอาพระบรมธาตุที่เหลือนั้นเข้าบรรจุในผอบทองคำ นางละ 3 องค์ แล้วนำไปประดิษฐานไว้ในอุโมงค์ทองคำที่ตั้งอยู่บนหลังสิ่งนั้น แล้วพระองค์จึงให้ช่างกระทำการตั้งาว กวดแก้วไว้ในที่นั้นทั้ง 4 ด้าน จึงกลบดินให้เสมอดังเก่า พระอรหันต์จึงให้คนทั้งหลายเอาหินที่ปราหณณ์ฝังไว้แต่ก่อนมา ฝังหมายไว้เสมอยอดอุโมงค์”

(กรมศิลปากร, 2483: 120-124)

จากตัวอย่างข้างต้นนั้น พระธาตุคือสัญลักษณ์สำคัญที่มีความเกี่ยวข้องกับพระวรกายของพระพุทธเจ้า อันบ่งบอกถึงความเชื่อเรื่องพระธาตุและการเผยแพร่เข้ามาของพระพุทธศาสนา ตำนานอรังครธาตุ เป็นตำนานที่มีเรื่องราวที่ว่าด้วยการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นสำคัญ อันสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งพระพุทธศาสนา มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงผู้กษัตริย์หรือบุคคลสำคัญในชุมชนท้องถิ่นอีสาน-ล้านช้าง มาตั้งแต่อดีต เรื่องราวว่าด้วยการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นประหนึ่งเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้กับกษัตริย์หรือผู้ปกครองบ้านเมือง ภายใต้กรอบแนวคิดทางพระพุทธศาสนาอันสื่อให้เห็นถึงชุดความคิดแบบหนึ่งที่ถูกนำมาเสนอผ่านเรื่องราวทางวรรณกรรม

2) พื้นที่พระพุทธรูป

พื้นที่เกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปจะจัดเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อีกพื้นที่หนึ่งที่มีตำนานว่าด้วยพระพุทธรูปเจ้าเคยเสด็จมาแล้วประทับรอยพระบาทเอาไว้ในพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งคติความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระพุทธรูปนั้นชาวพุทธเชื่อว่าเป็นการสร้างบุญกุศลอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของการระลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเชื่อว่าการบูชารอยพระพุทธรูปนั้นน่าจะเกิดขึ้นหลังจากพระพุทธรูปเจ้าปรินิพพานแล้ว แต่เรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้ได้ถูกนำเสนอประหนึ่งว่าเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยพระพุทธรูปกาล ดังที่ เจริญชาย อักษรดิษฐ์ (2545: 22) ได้กล่าวว่า ในสังคมอินเดียช่วงสมัยพุทธกาล ครั้งที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังคงพระชนม์ชีพ บรรดาเหล่าพุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้ยึดถือเอาไตรสรณคมณ์ คือพระพุทธรูป พระธรรมคำสั่งสอนและพระสงฆ์เป็นหลักสูงสุดในพุทธศาสนา ซึ่งยังไม่ปรากฏว่ามีการสร้างสิ่งเคารพใด ๆ ที่จะเป็นสิ่งแทนองค์พระอัครพุทธศาสนา ในการต่อมาคติการนับถือรอยพระพุทธรูปได้แพร่หลายอยู่ในศิลปะอินเดียและได้แพร่กระจายไปสู่ดินแดนต่าง ๆ โดยเฉพาะศรีลังกาและแถบสุวรรณภูมิ ดังได้ปรากฏในวรรณกรรมตำนานทางพุทธศาสนามาตั้งแต่ครั้งสมัยโบราณที่กล่าวถึงการประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่สำคัญอยู่สถานที่ 5 แห่ง ดังกล่าวเป็นภาษาบาลีไว้ว่า

สุวรรณมาลิเก สุวรรณปพพเต สมณภูมฺเณ โยนกปุเร นมมทาย
นทีย ปณฺจปาทวร วนฺทามิ ทูโรตฺต

(พัชรินทร์ ศุขประมุข และคณะ, 2532: 12)

โดยมีความหมายว่าข้าพเจ้าขอกราบไหว้รอยพระบาทที่ 5 ซึ่งอยู่ที่ไกล ได้แก่ สุวรรณมาลิเก สุวรรณปพพเต สมณภูมฺเณ เมืองโยนกและที่แม่น้ำมมทา โดยที่ปัจจุบันนี้เชื่อกันว่าสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ได้ปรากฏคติการนับถือรอยพระพุทธรูปแพร่หลายในดินแดนสุวรรณภูมิ โดยเฉพาะแถบล้านนาและดินแดนใกล้เคียงปรากฏพบว่าการประดิษฐานรอยพระบาทอยู่หลายแห่ง ทั้งนี้เนื่องจากอิทธิพลทางวรรณกรรมพุทธศาสนาโดยเฉพาะเนื้อหาตอนที่กล่าวถึงการเสด็จมาโปรดเผยแผ่คำสั่งสอนของพระพุทธรูปเจ้าในดินแดนต่าง ๆ แถบนี้ อาจกล่าวได้ว่า คติการนับถือบูชาพระพุทธรูปและพระบรมธาตุถือได้ว่าเป็นการกำหนดรูปแบบทางรูปธรรมที่ค่อนข้างจะชัดเจนสำหรับใช้เป็นสัญลักษณ์และวัตถุแทนพระพุทธรูป นอกเหนือไปจากความประสงค์ตามพุทธปฏิภาที่ได้อำหนดให้พระธรรมคำสั่งสอนเป็นสัญลักษณ์ทางนามธรรม (เจริญชาย อักษรดิษฐ์, 2545: 24)

สอดคล้องกับสมเด็จพระญาณสังวร ปภสฺสโร (2511: 22) ได้อธิบายไว้ว่า คติความเชื่อเกี่ยวกับความสำคัญของรอยพระพุทธรูปมี 2 คติ คือคติของชาวอินเดียโบราณ และคติของชาวลังกาทวีป คติของอินเดียโบราณครั้งพุทธกาลไม่สร้างรูปพระพุทธรูปเป็นรูปเคารพ แต่จะ

สร้างสิ่งต่าง ๆ เป็นเครื่องหมายสำหรับบูชาแทนองค์พระพุทธรูป เช่น รอยพระพุทธรูปบาทหรือฝ่ามือ เครื่องไม้มีคันทัน เป็นสัญลักษณ์ของการเสด็จออกมหาภิเนษกรรม รูปพุทธบัลลังก์ตั้งอยู่ใต้ต้นโพธิ์ เป็นสัญลักษณ์แทนการตรัสรู้ รูปกงจักรมีรูปกวางประกอบ เป็นสัญลักษณ์แทนปฐมเทศนา รูปพระสถูป เป็นสัญลักษณ์แทนการเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน นอกจากนี้อาจสร้างเป็นสัญลักษณ์อื่น ๆ เช่น พุทธอาสน์ และกงจักร เป็นต้น สำหรับรอยพระพุทธรูปนั้น อาจทำเป็นรอยพระพุทธรูปทั้งซ้ายขวาหรือทำเป็น รอยพระพุทธรูปแต่เบื้องขวา การสร้างรูปสัญลักษณ์เช่นนี้เปลี่ยนไปเมื่อมีการสร้างพระพุทธรูปตั้งแต่ สมัยพระเจ้ากนิษกะแห่งแคว้นคันธารราฐราวพุทธศตวรรษที่ 7 เป็นต้น ชาวอินเดียจึงหันมาสร้าง พระพุทธรูปแทนการสร้างสัญลักษณ์อื่น ๆ ความนิยมเช่นนี้ได้เผยแพร่ออกไปยังนานาประเทศที่พุทธ ศาสนาแพร่หลายไปถึง ส่วนคติของชาวลังกาทวีปมีความเชื่อเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปว่าด้วยเหตุที่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตั้งพระทัยว่าจะกระทำลังกาทวีปให้เป็นที่ตั้งพุทธศาสนา เมื่อตรัสรู้ได้ 8 พรรษา จึงได้เสด็จไปป่าแดงรอยพระพุทธรูปที่รอยเจดีย์บนยอดเขาสุมนกูฏ นอกจากนั้นพุทธประวัติ ยังกล่าวไว้ว่าพระพุทธรูปองค์ได้เหยียบรอยพระพุทธรูปไว้ให้พุทธศาสนิกชนบูชาในที่อื่น ๆ อีกคือที่เขา สุวรรณมาลิก ที่เขาสุวรรณบรรพต ที่เขาสัจจพันธคีรี ที่โยนกบุรี และที่หาดในลำน้ำนันทานที รวม 5 แห่ง รอยพระพุทธรูปทั้ง 5 แห่งนี้เป็นที่ศรัทธาของพุทธศาสนิกชนอย่างมาก โดยเฉพาะพวกที่นับถือ พุทธศาสนาตามคติลังกาวงศ์ เช่น ไทย พม่า และมอญ ย่อมถือตามคติของชาวลังกาที่เชื่อว่า พระพุทธรูปองค์ได้เคยเสด็จมาแสดงปาฏิหาริย์ไว้ในดินแดนดังกล่าวจริง

อย่างไรก็ตาม เรื่องราวเกี่ยวกับการประทับรอยพระพุทธรูปที่ปรากฏอยู่อย่าง แพร่หลายในวรรณกรรมพุทธศาสนา อันสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของ พระพุทธรูปหรือการเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน ดังที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548: 203) ได้ แสดงความเห็นเกี่ยวกับพื้นที่ที่เป็นรอยพระพุทธรูปเอาไว้ว่าพระบาทหรือรอยพระพุทธรูปหมายถึง รอยเท้าหรือรอยพิมพ์ฝ่าเท้าของพระพุทธรูป อันเป็นแนวคิดเกี่ยวกับสัญลักษณ์การดำรงอยู่หรือการ เผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สื่อด้วยภาพรอยพระบาทของพระพุทธรูป ซึ่งรอยพระบาทนี้ยังบ่งชี้ให้เห็น ความหมายโดยตรง คือเชื่อว่าพระพุทธรูปองค์ได้เสด็จมา แล้วประทับรอยพระบาทเอาไว้ยังสถานที่แห่ง นั้น พระบาทจึงเปรียบได้กับการเดินทางตามเส้นทางแห่งพระพุทธรูป ซึ่งเกี่ยวข้องกับหลักธรรมคำ สอนอย่างหนึ่ง

เรื่องราวเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปที่ปรากฏในตำนานอูรังคะตุนั้น กล่าวถึง เหตุการณ์อันว่าด้วยการเสด็จมาของพระพุทธรูปเจ้าในชุมชนลุ่มน้ำโขง แล้วได้พบปะกับผู้คนหรือ พญานาคหรือเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งแล้วพระพุทธรูปองค์ทรงประทับรอยพระพุทธรูปเอาไว้เพื่อ เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ให้ระลึกถึงพระพุทธรูป ซึ่งเหตุการณ์ว่าด้วยการประทับรอยพระพุทธรูปนั้นได้ ปรากฏอยู่อย่างหลากหลาย เช่น เหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาโพธิ์จิกเวียงงัว ปีพพารนาค เนรมิตเป็นคนนุ่งผ้าขาวมาขอเอารอยพระพุทธรูป พระพุทธรูปองค์จึงได้ประทับรอยพระพุทธรูปไว้ที่

ภูเขาหลวง เหตุการณ์ว่าด้วยสุกษนาหัตถี เนรมิตเป็นช้างพลาย มาขอให้พระพุทธองค์ประทับรอยพระพุทธบาท พระพุทธองค์จึงได้ประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่กระดานหินแห่งหนึ่ง เหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับที่เมืองศรีโคตรบูรณ ทอดพระเนตรเห็นพญาปลาตัวหนึ่งพร้อมบริวารแล้วทรงเล่าถึงอดีตชาติของพญานาค จากนั้นได้ประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่เงื้อมหินในน้ำนั้น ต่อมาสถานที่แห่งนั้นเรียกว่า “พระบาทเวินปลา” เหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่หนองหานหลวงและตรัสถึงการประทับรอยพระพุทธบาทในสถานที่ต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุขของบ้านเมือง เหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จประทับที่ภูกุเวียน แล้วทรงปราบเหล่าพญานาค มีสุวรรณนาคเป็นใหญ่ให้ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ แล้วทรงประทับรอยพระพุทธบาทไว้บนแผ่นหินก้อนหนึ่งใกล้ปากถ้ำอันเป็นที่อยู่ของสุวรรณนาค เพื่อไม่ให้พญานาคเข้ามาทำลายบ้านเมือง เหตุการณ์ว่าด้วย เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์แล้วประทับรอยพระพุทธบาทซ้อนรอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้าทั้ง 3 พระองค์ในอดีต จนทำให้พระยาสุวรรณภิงคารมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงได้สร้างอุโมงค์หินครอบรอยพระพุทธบาทนั้น เหตุนั้นจึงเรียกว่า “พระธาตุเชิงชุม” มาตราบเท่าทุกวันนี้ เป็นต้น ดังปรากฏข้อความตัวอย่างในความตอนหนึ่งว่า

“ตลาคตฉันข้าวแล้ว ยังมีพญานาคตัวหนึ่งอยู่รักษาในที่นั้นนำเอาน้ำมาให้ฉัน แล้วขอเอารอยบาทไว้เพื่อเป็นที่สักการบูชา ตลาคต จึงย้าซ้อนรอยบาทลงไว้โดยลำดับ รอยพระบาทพระกฤษณธ ยาว 3 วา กว้าง 1 วา รอยพระบาทพระโกนาคมม และพระกัสป ยาวและกว้างโดยลำดับ รอยตลาคตยาวหนึ่งวาสองศอก สั้นกว่าทุกพระองค์ พระอริยมตไตรยที่จักมาภายหน้านั้น จักได้เหยียบทับลงไป ณ ที่นั้น ส่วนรอยทั้ง 5 นั้น ก็จักปรากฏมีอยู่ทั้ง 5 รอยแท้จริง พระยาสุวรรณภิงคารพร้อมพระราชเทวี ได้ทรงสดับพระธรรมเทศนาพระปาทลักษณ์และอปหาริยธรรม อันพระศาสดาตรัสเทศนาตั้งนั้น ก็ทรงพระปิติปราโมทย์ยิ่งนัก แล้วทรงสร้างอุโมงค์ด้วยหินปิดรอยพระพุทธบาทพร้อมทั้งมงกุฎ เหตุนั้นจึงได้เรียกชื่อว่า “พระธาตุเชิงชุม” มาเท่ากาลทุกวันนี้”

(กรมศิลปากร, 2483: 25-26)

เป็นที่น่าสังเกตว่าพื้นที่ที่เป็นรอยพระพุทธบาทนั้นเป็นพื้นที่ที่มีการประสมปนเปกับพื้นที่ที่อยู่ในระบบความเชื่อแบบดั้งไว้ก่อนหน้านั้นแล้ว กล่าวคือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นรอยพระพุทธบาทนั้น เคยเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในระบบความเชื่อดั้งเดิมมาก่อน ซึ่งพื้นที่เหล่านี้ไม่ใช่เป็นพื้นที่ว่างเปล่าอันเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเท่านั้น หากแต่เป็นพื้นที่มีผี มีเจ้าที่หรือสิ่งเร้นลับต่าง ๆ คอยปกปักรักษาคุ้มครองไว้อยู่ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม พื้นที่ดังกล่าวจึงเป็นการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อแบบดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนาที่มีความสลับซับซ้อน ไม่ว่าจะพื้นที่ที่เป็นแหล่ง

น้ำ แห่ล่งหิน ภูเขาหรือถ้ำ ที่เป็นพื้นที่ของความเชื่อแบบดั้งเดิม เมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามา ได้มีการผสมผสานให้กลายเป็นพื้นที่ทางพุทธศาสนา ลักษณะเช่นนี้ได้สะท้อนเห็นถึงชุดความคิดที่พระพุทธศาสนามีอำนาจเหนือกว่าระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม กล่าวคือการทำพระพุทธรูปเจ้าทรงใช้ผ้าพระบาทซึ่งเป็นอวัยวะที่ต่ำที่สุดเหยียบย่ำในบริเวณพื้นที่อันเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าอำนาจในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม (พญานาคหรือวิญญูณเร้นลับ) นั้น ประหนึ่งว่าเป็นการเหยียบย่ำศิระซึ่งเป็นอวัยวะสูงสุดในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม (พญานาคหรือวิญญูณเร้นลับ) ซึ่งเป็นการกดทับหรือเบียดขับอำนาจแบบดั้งเดิมให้ด้อยค่าลงไปจนกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา อันแสดงให้เห็นการปรับเปลี่ยนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมที่แผ่ร่นไปด้วยความป่าเถื่อนให้กลายมาเป็นพื้นที่แห่งศีลธรรมในระบบคิดแบบพระพุทธศาสนาที่สื่อให้เห็นถึงความเจริญงอกงามในระบบความเชื่อแบบศาสนาที่เข้ามาใหม่

3) พื้นที่วัดวาอาราม

วัดวาอาราม เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อีกพื้นที่หนึ่งทางพระพุทธศาสนา วัดเป็นที่ชุมนุมของสงฆ์ กล่าวคือมีหน้าที่สำคัญคือเป็นทั้งที่อยู่ของสงฆ์ รวมทั้งเป็นที่ประดิษฐานของสัญลักษณ์อื่น ๆ ของพุทธศาสนา อีกทั้งยังเป็นสถานที่ปฏิบัติกิจพิธีทางสงฆ์ทั้งนี้อาจมีอาคารสิ่งก่อสร้างอย่างใดอย่างหนึ่ง วัดเป็นตัวแทนของการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเพราะถ้ามีวัดตั้งขึ้นที่ใดนั้นย่อมหมายความว่ามีการชุมนุมชาวพุทธปรากฏอยู่ด้วยเช่นกัน วัดเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อพระเจ้าพิมพิสารได้ถวายสวนไผ่ และสร้างขึ้นเป็นวัดไว้สำหรับเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าชื่อว่า “พระเวฬุวันมหาวิหาร” (หรือวัดเวฬุวัน) นับเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา (วิทย์ วิศทเวทย์ และเสถียรพงษ์ วรณปก, 2543: 21)

ตำนานอุรังคธาตุ ปรากฏเนื้อหาที่มีการกล่าวถึงพื้นที่เกี่ยวกับวัดวาอารามอยู่อย่างหลากหลาย เป็นที่น่าสังเกตว่าเรื่องราวอันว่าด้วยพื้นที่ที่เป็นวัดวาอารามนั้น ได้ปรากฏอย่างชัดเจนในสมัยหลังพุทธกาลแล้ว กล่าวคือในสมัยพุทธกาลนั้น ในเนื้อหามักจะกล่าวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาจากวัดพระเชตวันมหาวิหาร แล้วได้เสด็จพักแรมอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ที่เป็นริมหนองน้ำ โคนไม้ โขดหิน เช่น ประทับอยู่ที่หนองคันแทะเสื่อน้ำ โพนจิกเวียงจัว ได้ร่มไม้รัง ดอยนันทกังรี เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พื้นที่ต่าง ๆ เหล่านี้เดิมยังไม่ใช่วัดอันเป็นพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา หากแต่เป็นพื้นที่ในฝ่ายของความเชื่อดั้งเดิมมาก่อน และต่อมาหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว พระสาวกได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระอุรังคธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูเก้าหรือภูเมืง ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีการสร้างวัดวาอารามในทางพุทธศาสนาขึ้น กล่าวไว้แต่เพียงเหตุการณ์การบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ในอุโมงค์สำหรับบรรจุพระธาตุเท่านั้น แต่เข้าใจว่าคงเป็นพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาและต่อมาพื้นที่ต่าง ๆ เหล่านี้ก็จัดเป็นพื้นที่วัดในปัจจุบัน เช่น วัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม วัดพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร เป็นต้น ซึ่งเป็นวัดที่มีประวัติความเป็นมาเชื่อมโยงถึงตำนานอุรังคธาตุ

ทั้งสิ้น สำหรับเรื่องราวว่าด้วยการสร้างวัดวาอารามที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ ได้ปรากฏอย่างชัดเจนในสมัยต่อมาที่กล่าวถึง พระยาทั้ง 5 กลับชาติเกิด แล้วได้บวชเป็นพระอรหันต์ ได้ไปนำเอาพระบรมสารีริกธาตุส่วนอื่น ๆ มาบรรจุไว้ในชุมชนลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะในสมัยพระยาจันทบุรีนั้นได้มีการสร้างวัดวาอารามขึ้นในพระพุทธศาสนา และในสมัยต่อมาตั้งแต่สมัยพระยาสุมิตรธรรมวงศา พระยาโพธิสาลราช พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เป็นต้นมาได้ปรากฏมีการสร้างวัดวาอารามขึ้นไว้สำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์สามเณรขึ้นหลายแห่ง และมีได้มีการถวายข้าโอกาสไว้ให้กับวัดเพื่อบำรุงวัดและอุปฐากพระสงฆ์สามเณร ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของพระพุทธศาสนา ที่มีการก่อสร้างสร้างของพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพระพุทธกาล หลังสมัยพุทธกาล และเมื่อพระสงฆ์สามเณรบวชในพระพุทธศาสนามากขึ้นได้มีการสร้างวัดไว้ในบวรพระพุทธศาสนา นอกจากนั้นวัดวาอารามยังสะท้อนให้เห็นถึงความเจริญงอกงามของชุมชนท้องถิ่นได้ กล่าวคือพื้นที่วัดวาอารามนั้น เดิมเคยเป็นพื้นที่ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมมาก่อนนั้น เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาได้นำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่สังคมอันก่อเกิดทางด้านศีลธรรมที่ต้งามในชุมชน วัดวาอารามจึงเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อีกพื้นที่หนึ่งในระบบคตินทางพระพุทธศาสนา ในตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงเหตุการณ์ว่าด้วยพื้นที่ที่เป็นวัดวาอารามอยู่อย่างหลากหลาย เช่น เหตุการณ์ว่าด้วยการสร้างวัดวาอารามของพระยาบุรีจันอ้วยล้วย กล่าวคือเมื่อพระยาบุรีจันอ้วยล้วยได้เป็นใหญ่ในเมืองจันทบุรีแล้ว ได้สร้างวัดแห่งหนึ่งชื่อว่า วัดสุวรรณอ้วยล้วย สร้างกุฏิวิหารให้ที่พักอาศัยแก่พระอรหันต์ และได้สร้างปราสาททอง ครั้นถึงวันศิวันพระได้จำศีลในปราสาททองนั้น รุ่งเช้าได้ใส่บาตรถวายทานอุทิศส่วนบุญไปให้แก่พญานาคและเทวดาทั้งหลาย พระยาจันทบุรีได้สร้างกุฏิวิหารที่ที่พักอาศัยไว้สำหรับพระสงฆ์ เหตุการณ์ว่าด้วยพระยาสุมิตรธรรมวงศาที่มีความเลื่อมใสศรัทธาได้สร้างวิหารถวาย กล่าวคือได้สร้างวิหารไว้ทางทิศตะวันตก 2 หลัง ถวายแด่พระมหารัตนเถรหลังหนึ่ง ถวายแด่พระจุลรัตนเถรหลังหนึ่ง สร้างวิหารไว้ทางทิศใต้ 2 หลัง ถวายแด่มหาสุวรรณปาสาทะเถรหลังหนึ่ง ถวายแด่พระจุลสุวรรณปาสาทะเถรหลังหนึ่ง และได้สร้างวิหารหลังหนึ่งทางทิศเหนือถวายแด่พระสังขวิษเฐร ตลอดถึงได้ถวายข้าโอกาสไว้อุปฐากแก่พระมหาธาตุหรือเหตุการณ์ว่าด้วยพระยาไชยเชษฐาธิราชได้สร้างพระเจดีย์ใหญ่ครอบพระเจดีย์พระยาศรีธรรมมาโคก สร้างวัดป่าฤๅษีสังหระ สร้างอุโมงค์ครอบพระธาตุพระอรหันต์ที่วัดป่ามหาพุทธวงศาที่หนึ่ง สร้างวัดป่าพันทองที่หนึ่ง สร้างวัดที่หนองยางคำที่หนึ่ง สร้างเจดีย์ครอบพระธาตุหัวเหน่าที่ภูหลวงที่หนึ่ง และสร้างอารามที่โพนหนองกกที่หนึ่ง ตลอดถึงได้ถวายข้าโอกาสไว้ในพระพุทธศาสนา เป็นต้นดังปรากฏข้อความตัวอย่างในความตอนหนึ่งว่า

“เมื่อบุรีจันได้ขึ้นเสวยราชบ้านเมืองแล้ว จึงให้คนทั้งหลายชูดบ่อน้ำที่ชูดไว้แต่ก่อนนั้นด้วยกระดานไม้ประดู่ แล้วให้สร้างมณฑปกวมบ่อน้ำนั้นไว้ และสร้างสะพานตั้งแต่พระนครข้ามน้ำบึงนั้นออกไปถึงบ้านเดิมด้วยไม้ประดู่ ที่บ้านเดิมของท่านนั้นท่านได้สร้าง

วัดขึ้นวัดหนึ่งพระอรหันต์จึงให้ชื่อว่า “วัดสวนอ้วยล้วย” แล้วสร้างวิหารขึ้นอีก 2 หลัง ให้พระอรหันต์ป่าไต่ป่าเหนืออยู่”

“...ครั้นมาถึงสมัยพระยาไชยเชษฐาธิราชเจ้า พระองค์ได้ทอดพระเนตรตำนาน จึงได้ทรงก่อสร้างพระเจดีย์ใหญ่โลมเจดีย์พระยาศรีธรรมมาโศกที่นั่น แล้วทรงสร้างวัดป่าฤๅษีสังหรณ์ขึ้นวัดหนึ่ง แล้วทรงก่ออุโมงค์โลมพระอรหันต์ที่ป่ามหาพุทธวงศาอีกแห่งหนึ่ง ทรงสร้างวัดขึ้นที่ปากันทองนั้นแห่งหนึ่ง และทรงสร้างวัดขึ้นที่หนองยางค้ำนั้นแห่งหนึ่ง แล้วจึงได้เสด็จไปสร้างพระเจดีย์โลมพระบรมธาตุหัวเหน่าที่ภูเขาหลวง และทรงตั้งพระพุทธรูปขึ้นในที่นั้นแห่งหนึ่ง ทรงสร้างพระอารามขึ้นที่โพนหนองกกแห่งหนึ่ง”

(กรมศิลปากร, 2483: 80-144)

จากตัวอย่างที่ยกมากล่าวข้างต้นนี้ พื้นที่เป็นวัดวาอารามเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนาอันสื่อให้เห็นถึงความมั่นคงถาวรของพระพุทธศาสนาที่ฝังรากลึกในชุมชนลุ่มน้ำโขง ซึ่งเป็นชุมชนที่ยึดมั่นในพระพุทธศาสนา วัดจึงเป็นศูนย์รวมของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา อันมีศาสนสถานต่าง ๆ เช่น อุโบสถ กุฏิ วิหาร พระธาตุเจดีย์ พระพุทธรูป ห่อพระ เป็นต้น เพื่อใช้การประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือใช้เป็นสถานปฏิบัติศาสนกิจต่าง ๆ ทั้งพระภิกษุสงฆ์ และฆราวาส ลักษณะเช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงชุดความคิดที่ต้องการจะสื่อให้เห็นถึงพัฒนาการของพระพุทธศาสนาที่เผยแพร่เข้ามาในชุมชนลุ่มน้ำโขงตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งในตำนานได้กล่าวว่าพระพุทธศาสนาได้เผยแพร่เข้ามาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว ต่อมาหลังสมัยพุทธกาลได้มีการสร้างพุทธศาสนานันมีพระธาตุเจดีย์ และได้มีวัดวาอารามขึ้นในสมัยต่าง ๆ ได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม มีการถวายข้าโอกาสไว้สำหรับบำรุงรักษาวัดอันเป็นการสื่อให้เห็นถึงความเจริญงอกงาม การหยั่งลึกทางพระพุทธศาสนาไว้ในชุมชนลุ่มน้ำโขงผ่านเรื่องราวทางวรรณกรรม

5.1.2.2 ความเชื่อเกี่ยวกับตัวละครแบบพุทธศาสนา

หากวิเคราะห์ตัวละครที่ปรากฏในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ พบว่าตัวละครที่มีการนำมากล่าวซ้ำ ๆ หรือปรากฏซ้ำ ๆ ในตำนานอุรังคธาตุนั้นปรากฏอยู่อย่างหลากหลายอันสะท้อนให้เห็นชุดความคิดแบบพระพุทธศาสนาผ่านตัวละครต่าง ๆ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

- 1) พระพุทธเจ้า
- 2) พระสาวก
- 3) กษัตริย์
- 4) พราหมณ์
- 5) พระอินทร์และเทวดา

1) พระพุทธเจ้า

เมื่อพูดถึงพระพุทธเจ้าต่างก็รับรู้ดีว่าพระพุทธเจ้าคือศาสดาของพุทธศาสนาหรือเป็นผู้ในศาสนาที่ชาวพุทธทั่วโลกต่างให้ความเคารพนับถือ และเชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่มีอยู่จริงในประวัติศาสตร์ พระองค์ได้ประสูติ ณ ประเทศอินเดีย ข้อมูลการเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้า ได้มีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่มที่ 33 สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ภาคที่ 2 พุทธวงศ์ ได้กล่าวเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าไว้ว่า “ในภัทรกัปนี้มีพระพุทธเจ้า 3 องค์คือพระกุกกุสันธะ พระโกนาคมะ และพระกัสสปะ บัดนี้เราเป็นพระสัมมาพุทธเจ้าและจักมีพระเมตไตรยสัมมาพุทธเจ้า แม้พระพุทธเจ้า 5 องค์นี้ก็เป็นนักปราชญ์ อนุเคราะห์โลก” (พระไตรปิฎกแปลไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 33, 2542: 368) นอกจากนี้ สุธีพ ปัญญาภาพ (2528: 636) พระพุทธเจ้าหมายถึงศาสดาของพุทธศาสนาหรือเป็นผู้ในศาสนาพุทธ เป็นผู้ทรงค้นพบสัจธรรมและวิถีปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ พร้อมทั้งได้นำสิ่งที่พระองค์ทรงค้นพบมาเผยแพร่ต่อชาวโลก พระพุทธเจ้าในพุทธศาสนาเถรวาทมี 2 ประเภทคือพระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรมแต่ไม่ทรงสั่งสอนผู้ใด ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง แล้วทรงสั่งสอนชาวโลกให้รู้แจ้งในพระธรรม พระพุทธเจ้านับตั้งแต่อดีตมีปรากฏในโลกมาแล้วหลายพระองค์ พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน คือพระสมณโคตมพุทธเจ้า และเชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่มีอยู่จริงในประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตอยู่ในประเทศอินเดีย พระพุทธเจ้าองค์ต่อไปคือพระศรีอริยเมตไตรย

พระพุทธเจ้าในแนวคิดทางพุทธศาสนาเถรวาท พระพุทธเจ้าคือผู้ที่บำเพ็ญบารมีอย่างอุกฤษฏ์สมบูรณ์ตามขั้นตอนจนบรรลุโพธิญาณ เป็นผู้มุ่งแสวงหาและพบความรู้ที่นำไปสู่การหลุดพ้นจากสังสารวัฏ “นิพพาน” เป็นเป้าหมายสูงสุด แต่พระองค์ก็ยังมีอยู่ในกฎไตรลักษณ์เช่นเดียวกับสรรพสิ่งทั้งหลาย พระวรกายของพระองค์เป็นกายมนุษย์ธรรมดาที่ต้องสูญสลายไปเมื่อถึงกาลอันควร ศาสนาของพระองค์ที่ทรงโปรดเวไนยสัตว์ก็เช่นกันไม่อาจดำรงอยู่ได้อย่างนิรันดร พระพุทธเจ้าอุบัติมาแล้วในอดีต ปัจจุบัน และกำลังจะอุบัติขึ้นในอนาคตจำนวนมากทั้งที่นับได้และไม่อาจประมาณได้ แต่มีพระพุทธเจ้าในอดีตจำนวนหนึ่งที่ระบุจำนวน พระนาม แลประวัติ ทุกพระองค์ทรงมีพระจริยวัตรที่คล้ายคลึงกันและมีความเกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ ในพระคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาททั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์พิเศษที่คัดลอกและแต่งขึ้นในดินแดนประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 ที่พุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาเผยแผ่มาอย่างบริเวณนี้เน้นกล่าวถึงเรื่องราวพุทธประวัติแตกต่างกัน เช่นจำนวนอดีตพระพุทธเจ้าที่ระบุพระนาม 5 พระองค์ 6 พระองค์ 24 พระองค์ หรือ 27 พระองค์ ประวัติของอดีตพระพุทธเจ้าบางพระองค์ และความแตกต่างของพระพุทธเจ้าในด้านพระชนมายุ พระตระกูลที่ทรงกำเนิด เวลาที่ทรงบำเพ็ญเพียร พระยานที่ทรงออกผนวช ต้นไม้ที่ตรัสรู้ ความสูงของโพธิบัลลังก์ที่ประทับ ความสูงของพระวรกาย และพระรัศมีรอบพระองค์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ความเรื่องราว

ของพระพุทธเจ้าอันเป็นที่รับรู้ในระบบสากล (ชลดา โกพัฒนา, 2556: 77-78) แต่อย่างไรก็ตาม เรื่องราวของพระพุทธเจ้านั้นไม่ได้ถูกบันทึกไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนาที่อยู่ในระบบสากลเท่านั้น หากแต่ถูกเขียนไว้ตามวรรณกรรมที่เป็นของท้องถิ่นด้วย ซึ่งเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนแต่ละท้องถิ่นซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าที่มีลักษณะพิเศษไปจากบุคคลธรรมดาทั่วไป กล่าวคือ เป็นพระพุทธเจ้าที่มีฤทธิ์เดชสามารถบันดาลทุกสิ่งทุกอย่างได้ไม่แตกต่างไปจากเทพเจ้า ดังที่ ประคอง นิมมานเหมินท์ (2554: 247-248) ได้กล่าวว่าพระพุทธเจ้าในสายตาหรือความคิดของชาวบ้านนั้น มีลักษณะที่เป็นผู้มีฤทธิ์มีอำนาจและบางทีก็มีบทบาทไม่ต่างไปจากผีฟ้าหรือเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่ชาวบ้านเคยนับถือกันมาก่อน

ตำนานอุรังคธาตุมีเนื้อหาปรากฏตัวละครพระพุทธเจ้าไว้อย่างหลากหลาย และเป็นตัวละครที่สำคัญของเรื่อง ซึ่งตัวละครพระพุทธเจ้านั้นมีลักษณะเป็นพระพุทธเจ้าแบบชาวบ้านที่เปรียบเสมือนเทพเจ้า กล่าวคือถึงแม้พระพุทธเจ้าจะเป็นมนุษย์ที่ปฏิบัติหลักของพุทธศาสนาเพื่อความหลุดพ้นแล้ว พระพุทธเจ้ายังเป็นผู้มีพลังอำนาจสามารถแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เหมือนกับเทพเจ้าปราบอำนาจสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ อันอยู่ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมได้ อีกทั้งบางครั้งการเรียกพระนามของพระพุทธเจ้าก็จะเรียกตามแบบชาวบ้าน คือ “พระเจ้า” แทนพระนามพระพุทธเจ้า อันสะท้อนให้เห็นถึงผู้คนในท้องถิ่นคุ้นชินกับเทพเจ้า พระพุทธเจ้าในสายตาของชาวบ้านจึงเป็นเสมือนเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดสรรพสัตว์ในชุมชนลุ่มน้ำโขง เสด็จมาทางอากาศผ่านเมืองต่าง ๆ คือหนองคันแทเสื่อน้ำ (เมืองเวียงจันทน์) ดอยกัปปนคิริ เมืองศรีโคตรบูรณ เมืองหนองหาน ภูเวียง ดอนนันทังรี จากนั้นก็เสด็จกับพระเชตะวันมหาวิหาร แล้วจึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในเนื้อหาได้บ่งบอกว่า การเสด็จมายังพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงนั้นเป็นพุทธประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งที่เคยปฏิบัติมาตั้งแต่อดีตแล้ว ดังนั้นพื้นที่แห่งหนึ่งจึงเป็นประหนึ่งว่ามีพระพุทธเจ้าได้เคยมาเหยียบย่ำมาเป็นเวลาช้านานแล้ว ตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล สมัยพุทธกาล และหลังสมัยพุทธกาลก็จะมีพระพุทธเจ้าอีกองค์หนึ่งคือพระศรีอริยเมตไตรยจะเสด็จมายังพื้นที่แห่งนี้ด้วยเช่นกัน อันสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นดินแดนแห่งพุทธศาสนา ที่มีพระพุทธเจ้าเคยเสด็จเหยียบย่ำอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ไม่ได้ขาดสาย ดังปรากฏตัวอย่างในเหตุการณ์ต่าง ๆ เช่น เหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จออกจากพระเชตะวันมหาวิหาร เสด็จมาทางอากาศกับพระอานันท์ ได้เสด็จลงมาประทับที่แคมหนองคันแทเสื่อน้ำ ทรงทอดพระเนตรเห็นแล่นคำตัวหนึ่งแลบลิ้น แล้วจึงทรงแยมพระโอษฐ์ พระอานันท์ทูลถามเหตุของการแยม พระพุทธองค์ทรงกระทำพุทธพยากรณ์ เหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จจากหนองคันแทเสื่อน้ำ มาประทับที่โพนจิกเวียงจัว ปีพพรรนาค เนรมิตแปลงกายเป็นซีปะขาวน้ำกัดตาหารมาถวาย และขอรอยพระพุทธบาท พระพุทธองค์ได้ประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่แผ่นดินก้อนหนึ่ง เหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับดอยกัปปนคิริ คือภูกาพราโปรดพระยาศรีโคตรบูรณ และทรงพยากรณ์ถึงเหตุการณ์บ้านเมืองที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

เหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับที่เมืองหนองหานหลวง โปรดพระยาสุวรรณภิงคาร แสดงปาฏิหาริย์ให้ลูกแก้วออกจากรอยพระพุทธบาทและทรงประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่พระธาตุเชิงชุมอันเป็นชุมชนแห่งรอยพระพุทธเจ้า 4 พระองค์ และในอนาคตพระศรีอริยเมตไตรยจะมาประทับรอยพระพุทธบาทเป็นรอยที่ห้า เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าภาพของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุนี้ มักจะปรากฏภาพของพระพุทธเจ้าผู้มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ กล่าวคือพระพุทธเจ้าทรงเสด็จมาทางอากาศ แบบผู้มีฤทธิ์มีเดช และทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ต่อสู้กับเหล่าพลังอำนาจความเชื่อแบบดั้งเดิม โดยเฉพาะตัวละครนาค และทุกครั้งที่ต้องสู้กับพระพุทธองค์เป็นฝ่ายชนะอยู่เสมอ พระพุทธเจ้าจึงมีลักษณะเป็นแบบพระพุทธเจ้าแบบชาวบ้านที่แตกต่างไปจากพระพุทธเจ้าในระดับสากล หากแต่เป็นพระพุทธเจ้าที่สามารถแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ได้เหมือนกับเทพเจ้าหรือเหมือนกับพลังอำนาจในรูปแบบความเชื่อดั้งเดิม แต่ทุกครั้งของการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้านั้น ในเนื้อหา มักจะกล่าวพระพุทธเจ้าทรงพลังอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เหนือกว่าอำนาจของความเชื่อดั้งเดิมอยู่เสมอ ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงชุดความคิดที่ต้องการจะสื่อให้เห็นว่าอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่เข้ามาใหม่นั้นได้เข้ามามีอำนาจเหนือกว่าพลังของความเชื่อดั้งเดิม

นอกจากนั้นในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุก็ได้แสดงให้เห็นถึงว่า พื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ เป็นดินแดนทางพระพุทธศาสนาอย่างยาวนานแล้ว โดยเฉพาะเรื่องราวอันว่าด้วยประทับรอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ ซึ่งในตำนานก็จะกล่าวว่า เป็นพุทธประเพณีของพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ ในภัทร์ภพนี้ ก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานนั้นจะต้องมาประทับรอยพระพุทธเจ้าไว้ที่ธาตุเชิงชุม ทุกพระองค์ ซึ่งความเชื่อที่ว่าด้วยเรื่องราวการประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่พระธาตุเชิงชุมนี้ ได้มีความเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องผญาปากเฝือกด้วย ที่มีกรกล่าวถึงผญาปากเฝือกได้ออกไขมา 5 ฟอง และได้เกิดอุบัติเหตุพายุได้พัดพรากลูกกาให้แตกแยกกัน ไขฟองที่ 1 ไก่เอาไปเลี้ยงไว้ จึงได้ชื่อว่า กุกุสันโธ ไขฟองที่ 2 นาคเอาไปเลี้ยงไว้ จึงได้ชื่อว่า โกนาคนอน ไขฟองที่ 3 เต่าเอาไปเลี้ยงไว้ จึงได้ชื่อว่า กัสสโป ฟองที่ 4 โคเอาไปเลี้ยงไว้ จึงได้ชื่อว่า โคตโม และฟองที่ 5 ราชสีห์เอาไปเลี้ยงไว้ จึงมีชื่อว่า ศรีอริยเมตไตรโย ต่อมาเมื่อไขทั้ง 5 ฟองเติบโตมาได้สืบหาเผ่าพันธุ์ของตน เมื่อทราบว่าเป็นเผ่าพันธุ์ของตนมาจากในจึงได้นัดแนะกันว่าใครได้ตรัสรู้ก่อนให้ประทับรอยพระพุทธบาทเอาไว้เป็นเครื่องหมาย ซึ่งข้อความในเนื้อหาของวรรณกรรมเรื่องผญาปากเฝือกนี้มีความคล้ายคลึงกับเนื้อหาที่ว่าด้วยการประทับรอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้าไว้ที่เมืองหนองหานหลวง ในบริเวณพระธาตุเชิงชุม ซึ่งเรื่องราวด้วยพระเจ้า 5 พระองค์นั้น ได้ปรากฏในหนังสือตำนานพระเชิงชุมจังหวัดสกลนคร โดยขุนภริษย์สิทธิการ (กุแก้ว พรหมสาขา ณ สกลนคร) และพงศาวดารภาคอีสาน ฉบับพระยาขัติยวงษา (เหลา ณ ร้อยเอ็ด) ความในตอนหนึ่งว่า พระอานนท์และพระสงฆ์พุทธเถรานุเถรรูปหนึ่งเกิดแห่งพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ พระพุทธเจ้าทรงเทศนาเรื่องนิทานกาเฝือก ตรัสว่า พระโพธิสัตว์ 5

องค์เป็นพี่น้องกัน เสวยพระชาติเป็นลูกกาเผือกตามหามารดาแต่ไม่พบ จึงสมათานรักษาศีลสร้างสมบารมี เมื่อพี่น้องได้พบกันที่เกาะไก่อบริเวณหนองหานหลวง ได้ปฏิญาณต่อกันว่า ผู้ใดตรัสรู้เป็นสัพพัญญูก่อนให้มาเหยียบบรอยพระบาทไว้ ณ ที่นั้น ต่อมาจึงเสด็จไปตวยสิงคฤตระกูลธรรมฝั่งแม่น้ำคงคากระทำภาวนา ในที่สุดได้พบท้าวพกาพหุพรมผู้เป็นมารดา ภายหลังพระโพธิสัตว์ทั้ง 5 องค์ ต่างได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในภัทรกัป ทุกพระองค์ได้เสด็จไปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทเบื่องขวาไว้ที่เกาะไก่อ บริเวณหนองหานหลวง และไปประดิษฐานเครื่องบริวารไว้ที่ตวยสิงคฤตระกูลตามที่ได้ปฏิญาณกันไว้ แล้วจึงเสด็จปรินิพพาน (ถิระมัยสิทธิการ, ขุน และชัตติยวงษา, 2509: 1-27)

นอกจากนั้น ในการประชุมวิชาการ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอสว่างแดนดิน โรงเรียนสว่างศึกษา เอกสารหมายเลข 4 เรื่องพระศรีอริยเมตไตรย พระพุทธเจ้าองค์สุดท้ายสมัยแห่งการรอยพระพุทธรูปบาทที่พระธาตุเชิงชุมของชัยมงคล จินดาสมุทร (2534: 1-10) ได้กล่าวถึงเรื่องราวพระเจ้า 5 พระองค์ที่พระธาตุเชิงชุม ดังความตอนหนึ่งว่า พระธาตุเชิงชุมเป็นศาสนสถาน ที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้ามาแล้ว 4 พระองค์ ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าสมณโคดมเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ 4 ในภัทรกัป ได้ประทับอยู่ที่วิหารพระเชตวันารามใกล้เมืองสาวัตถิมหานคร โดยมีพระอานนท์เถระเจ้ากับพระภิกษุพุทธศาสนิกชนจำนวนหนึ่งได้ทูลถามถึงสาเหตุการอุบัติของพระพุทธเจ้าที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในภัทรกัป คือมหาจักร์ที่มีการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ มีพระพุทธเจ้ากุกุสันโธ พระพุทธเจ้าโกนาคมโน พระพุทธเจ้ากัสสโป พระพุทธเจ้าโคตโม และพระพุทธเจ้าศรีอริยเมตไตรย ซึ่งพระองค์ได้ทรงเล่าเรื่องนิทานกาเผือก ว่ามีพระโพธิสัตว์ 5 พระองค์มาเกิดเป็นลูกของนางกาเผือก (นางกาเผือกคือท้าวพกาพหุพรม) และทำรังอยู่ที่ต้นไม้เตื่อ (ต้นอุทุมพร) ริมแม่น้ำคงคา ได้ออกไข่มา 5 ฟอง นางกาเผือกกกไข่อยู่นานถึง 3 เดือนเต็ม ไข่ก็ยังไม่แตกออกเป็นตัว นางกาเผือกทนหิวไม่ไหวจึงบินออกไปหาอาหาร ในเวลาต่อมาได้เกิดลมพายุพัดและฝนตกหนักที่บริเวณต้นไม้เตื่อ ทำให้ห้กลงในแม่น้ำคงคา ไข่ของนางกาเผือกพลัดตกกระจายไปขณะที่นางกาเผือกบินออกไปจากรังเพื่อหาอาหาร ไข่ฟองที่ 1 ได้ลอยไปค้างอยู่ที่บริเวณเกาะไก่อริมหนองหานหลวง แม่ไก่อนำไปฟักเกิดเป็นไก่เผือกเพศผู้ให้ชื่อตามแม่ไก่อว่า กุกุสันโธ ไข่ฟองที่ 2 ไปค้างอยู่ที่เกาะนาคแห่งหนึ่งริมแม่น้ำคงคา แม่นาคนำไปฟักเกิดเป็นนาคเผือกเพศผู้ให้ชื่อตามแม่นาคว่า โกนาคมโน ไข่ฟองที่ 3 ไปค้างอยู่ที่เกาะเต่าแห่งหนึ่งริมแม่น้ำคงคา แม่เต่าได้นำไปฟักเกิดเป็นเต่าเผือกเพศผู้ให้ชื่อตามแม่เต่าว่า กัสสโป ไข่ฟองที่ 4 ไปค้างที่ป่าโคแห่งหนึ่ง แม่โคนำไปฟักเกิดเป็นโคเผือกเพศผู้ให้ชื่อว่า โคตโม ไข่ฟองที่ 5 ไปค้างอยู่ที่สวนตรีพราหมณ์ที่เมืองอุตตรปัจจมหานครซึ่งพราหมณ์ทั้ง 3 ไปพบไข่ของกาเผือก จึงได้นำมาให้นางสิงหพรหมณีทั้ง 3 ซึ่งเป็นภรรยาของตน มาฟักจนเกิดเป็นมนุษย์เพศชาย มีรูปร่างผิวพรรณงดงาม นางสิงหพรหมณีทั้ง 3 ให้ชื่อตามสกุลของตนว่า อริยเมตริบุตร ต่อมาพระโพธิสัตว์ทั้ง 5 ออกตามหาแม่ แล้วได้มาพบกันที่เกาะไก่อ ได้สอบถามประวัติความเป็นมาของแต่ละฝ่าย ทำให้ทราบว่าเป็นพี่น้องกันจึงได้ร่วมรักษาศีลภาวนาที่เกาะแห่งนี้จนครบ 3 ปี

จึงได้ปรึกษาร่วมกัน พระโพธิสัตว์กุกุสันโธ ได้กล่าวว่าที่นี่ (เกาะโก) เป็นสถานที่บำเพ็ญเพียรเพื่อพระพุทธรูปร่วมกัน เราจึงไม่ควรลืมหิ้งที่แห่งนี้ ถ้าผู้ใดสำเร็จพระพุทธรูปเจ้าให้มาประทับรอยพระบาทไว้ ณ ที่แห่งนี้เป็นเครื่องหมาย

จากเนื้อหาของตำนานอูรังคราตุและวรรณกรรมเรื่องพญากาเหือกที่ได้ยกมากล่าวข้างต้น ในสะท้อนให้เห็นถึงชุดความคิดที่มีการเชื่อมโยงกันของวรรณกรรมท้องถิ่นที่สัมพันธ์เกี่ยวกับชื่อภูมินามสถานที่ในชุมชนลุ่มน้ำโขงให้เป็นดินแดนแห่งพระพุทธรูป ที่มีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนาน ตั้งแต่อดีตพระพุทธรูปเจ้า พระพุทธรูปเจ้าองค์ปัจจุบัน และในอนาคตจะมีพระพุทธรูปเจ้าคือพระศรีอริยเมตไตรยจะเสด็จมายังพื้นที่แห่งนี้ด้วยเช่นกัน

2) พระสาวก

พระสาวกหมายถึงพระภิกษุในพุทธศาสนาเป็นผู้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธรูปหรือปฏิบัติตามแนวทางปฏิบัติของพระพุทธรูป และเผยแพร่คำสอนของพระพุทธรูป ในตำนานอูรังคราตุ ได้กล่าวถึงพระสาวกหรือพระสงฆ์สาวกอยู่หลายรูป มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลและสมัยหลังพุทธกาล ซึ่งพระสงฆ์ที่มีบทบาทอยู่ร่วมสมัยเดียวกันกับพระพุทธรูปเจ้าคือพระอานนท์ ได้ติดตามพระพุทธรูปเจ้าไปยังสถานที่ต่าง ๆ ส่วนพระสงฆ์ที่มีบทบาทหลังจากที่พระพุทธรูปเจ้าปรินิพพานแล้ว ได้แก่ พระมหากัสสปเถระและพระอรหันต์ 500 รูป ผู้ที่นำเอาอูรังคราตุมาบรรจุไว้ที่ภูกำพร้าว นอกจากนั้นยังมีพระสาวกที่ลูกศิษย์ของพระมหากัสสปะอีกหลายรูปที่ได้้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขง ได้แก่ พระพุทธรักขิต พระธรรมรักขิต พระสังฆรักขิต พระสงฆ์เหล่านี้ล้วนแต่เป็นพระสาวกของพระพุทธรูปเจ้า และมีบทบาทสำคัญต่อการเผยแพร่พุทธศาสนาเข้าสู่ชุมชนลุ่มน้ำโขงในยุคเริ่มต้น นอกจากนั้นในอูรังคราตุ ยังได้กล่าวถึงกษัตริย์ 5 พระองค์ ในอดีตเคยเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการบรรจุพระอูรังคราตุไว้ที่ภูกำพร้าวในสมัยที่พระมหากัสสปเถระนำอัญเชิญพระอูรังคราตุมาภูกำพร้า นั้น ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระภิกษุบวชในพระพุทธรูปศาสนาจนเป็นพระอรหันต์ทั้ง 5 รูป ได้แก่ พระมหารัตนเถระ พระจูลรัตนเถระ พระมหาสุวรรณปาสาทเถระ พระจูลสุวรรณปาสาทเถระ และพระสังขวิชชเถระ เป็นพระสงฆ์ที่มีบทบาทสำคัญในการสืบอายุพุทธศาสนาสร้างพระธาตุเจดีย์ ศาสนสถานต่าง ๆ ดังหากพิจารณาชื่อตัวละครพระสาวกที่ปรากฏอยู่ในอูรังคราตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 แล้วนั้น สามารถสรุปได้ดังนี้

1. พระอานนท์ พระอุปัชฌาย์ที่ตามพระพุทธรูปเจ้า
2. พระมหากัสสปะ ผู้อัญเชิญพระอูรังคราตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้าว
3. พระมหาพุทธวงศา พระอรหันต์มาจากเมืองราชคฤห์ มาพักอาศัยอยู่

ริมน้ำบึงในเขตเมืองสุวรรณภูมิของท้าวคำบ่าง

4. พระมหาสังข์ชิตี พระอรหันต์มาจากเมืองราชคฤห์ มาพักอาศัยอยู่ที่ป่า โพนเหนือหัวน้ำบึงในเขตเมืองสุวรรณภูมิของท้าวคำบาง
5. พระพุทธรักชิตี พระอรหันต์มาจากเมืองราชคฤห์ มาพักอาศัยอยู่ที่หนอง กก เป็นผู้นำเอามหารัตนกุมารและจุลรัตนกุมารไปบวช
6. พระธรรมรักชิตี พระอรหันต์มาจากเมืองราชคฤห์ มาพักอาศัยอยู่ที่ หนองกก เป็นผู้นำเอามหาสุวรรณปาสาทกุมารและจุลสุวรรณปาสาทกุมารไปบวช
7. พระสังฆรักชิตี พระอรหันต์มาจากเมืองราชคฤห์ มาพักอาศัยอยู่ที่หนอง กก เป็นนำเอาสังขวิชชกุมารไปบวช
8. พระมหารัตนกุมาร ในอดีตชาติคือพระยาสุวรรณภิงคาร
9. พระจุลรัตนเถระ ในอดีตชาติคือพระยาคำแดง
10. พระมหาสุวรรณปาสาทเถระ ในอดีตชาติคือพระยาจุลฉัตรพรมทัต
11. พระจุลสุวรรณปาสาทเถระ ในอดีตชาติคือพระยาอินทปัฐนคร
12. พระสังขวิชชเถระ ในอดีตชาติคือพระยานันทเสน

ตัวละครพระสาวกในตำนานอูรังคราตุ ได้ฉายภาพให้เห็นถึงการเข้ามาของ พระพุทธศาสนาในชุมชนลุ่มน้ำโขงอยู่ 2 ช่วง คือช่วงแรกเป็นช่วงที่พระมหากัสสปเถระและอรหันต์ 500 รูปอัญเชิญพระอูรังคราตุเข้ามา พระสงฆ์เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าโดยตรง ซึ่งในตำนานได้กล่าว พระมหากัสสปเถระนั้นได้รับพระบัญชาจากพระโอรชัญของพระพุทธเจ้าโดยตรงให้นำเอาพระอูรังคราตุ เข้าประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้าว หลังจากพระพุทธปรินิพพานไปแล้ว พระมหากัสสปพร้อมด้วยพระ อรหันต์ 500 รูปจึงได้นำเอาพระอูรังคราตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้าว ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระธาตุพนม ปัจจุบัน ส่วนในช่วงที่ 2 เป็นช่วงที่พระพุทธรักชิตี พระธรรมรักชิตี และพระสังฆรักชิตี ซึ่งเป็นศิษย์ ของพระมหากัสสปเถระนำเอากุมารทั้ง 5 เป็นสามเณรและได้บวชเป็นภิกษุตามลำดับและได้บรรลु ธรรมเป็นพระอรหันต์ทั้ง 5 รูป กล่าวคือพระพุทธรักชิตี พระธรรมรักชิตี และพระสังฆรักชิตี ซึ่งเป็น ศิษย์ของพระมหากัสสปเถระ ในตำนานได้กล่าวไว้ว่า ในคราวที่พระมหากัสสปเถระอัญเชิญพระอูรังคราตุ มานั้น พระพุทธรักชิตี พระธรรมรักชิตี และพระสังฆรักชิตี ยังเป็นสามเณรอยู่ และบวชเป็นพระภิกษุ แล้วจึงได้นำเอากุมารทั้ง 5 เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ได้นำได้ไปศึกษาธรรมวินัยในชมพูทวีป พระสงฆ์ทั้ง 5 รูปนั้นพระอรหันต์ ได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในชุมชนลุ่มน้ำโขง ได้เผยแผ่ พระพุทธศาสนา เป็นการก่อร่างสร้างตัวของพระพุทธศาสนาและจนทำให้พระพุทธศาสนามีความ เจริญรุ่งเรืองในเวลาต่อมา ในตำนานอูรังคราตุได้กล่าวเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ที่อาศัยอยู่ในเมือง โดยเฉพาะในสมัยพระยาจันทบุรี พระยาสุเมตธรรมวงศา ได้บอกถึงจำนวนพระสงฆ์ที่อาศัยอยู่ในเมือง

ดินแดนแห่งนี้ และได้มีการสร้างวัดวาอารามไว้เป็นที่พักอาศัยของพระสงฆ์ มีการถวายข้าพระธาตุไว้ให้กับวัด ดังปรากฏข้อความตัวอย่างในความตอนหนึ่งว่า

“ขณะนั้น พระยาสุมิตรธรรม ทรงระลึกถึงพระยาจันทบุรี ที่ได้ทำรูปแป้นและปราสาทมุงด้วยผ้าสาฎกพร้อมทั้งดอกบุณฑริกมาถวาย ครั้นนั้น พระองค์จึงถามมหาเถระว่า พระอรหันต์มีในเมืองสุวรรณภูมินั้นกี่องค์ มหาเถระเจ้าว่า มี 10 องค์ กลับไปสู่เมืองราชคฤห์แล้ว 3 องค์ นิพพาน 2 องค์ มากับด้วยอาตมานี้ 4 องค์ ทันทันนั้น พระอรหันต์ทั้ง 4 มาจากเมืองอินทปัฐนคร และเมืองจุลณีพรหมทัต ก็เข้ามาปรางปราสาทกับด้วยเจ้าสังขวิชเถระนั้น จึงทูลว่า ดุรามหาราช มหากษัตริย์ทรงปรารณาค้ำชูพระพุทธศาสนาตราบเท่า 5000 พระวรรษา และพระยาทั้ง 5 ที่มาก่ออุโมงค์ที่ภูเก้าพร้าว ประดิษฐานพระอรุรงค์ธาตุ พระพุทธเจ้าครั้งนั้น ก็คือเจ้าสังขวิชเถระ โอรสของมหาราชนี่องค์หนึ่ง พระยาทั้ง 4 นั้น อาตมาภาพทั้ง 4 ที่มาโปรดมหาราชเจ้า บัดนี้แล”

(กรมศิลปากร, 2483: 133-134)

เป็นที่น่าสังเกตว่าพระสงฆ์เป็นตัวละครที่สำคัญตัวละครหนึ่งที่บทบาทในการสืบทอดพระพุทธศาสนาต่อจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่มีประวัติความเป็นมาตามตั้งแต่สมัยพุทธกาล และสมัยหลังพุทธกาล จนทำให้พระพุทธศาสนาได้ฝังรากลึกในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ ได้จะเห็นได้จากในสมัยพระพุทธกาลนั้น พระอานนท์ และพระมหากัสสปเถระ เป็นตัวละครในการเสริมตัวละครเอก (ตัวละครพระพุทธเจ้า) ในการกระทำเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า กล่าวคือพระอานนท์เป็นพระอุปัชฌาย์พระพุทธเจ้า คอยติดตามพระพุทธเจ้าไปทุกหนทุกแห่ง โดยที่พระพุทธเจ้าเมื่อจะเสด็จไปในที่ต่าง ๆ ก็จะให้พระอานนท์เป็นผู้ติดตามไปด้วย เป็นประหนึ่งว่าเป็นผู้ที่คอยปรึกษาเหตุการณ์หรือกราบทูลเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งให้แก่พระพุทธเจ้า ส่วนพระมหากัสสปเถระนั้น ในตำนานจะกล่าวท่านเป็นผู้ที่ได้รับคำสั่งจากพระพุทธเจ้าให้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุในส่วนพระอรุรงค์ธาตุ (พระธาตุส่วนหน้าอก) มาประดิษฐานไว้ที่ภูเก้าพร้าว พระมหากัสสปเถระได้เป็นผู้ที่มีบทบาทในการเป็นผู้นำพาเจ้าเมืองหรือกษัตริย์บรรจุพระอรุรงค์ธาตุ ได้เทศนาอบรมเจ้าเมืองให้เข้ามาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ตำนานอรุรงค์ธาตุ ได้สะท้อนให้เห็นถึงยุคดังกล่าวนี้เป็นยุคแรก ๆ ของการเข้ามาของพระพุทธศาสนา โดยมีพระมหากัสสปเถระเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในนำพระพุทธศาสนาเข้าสู่ชุมชนลุ่มน้ำโขงผ่านเรื่องราวว่าด้วยตำนานพระธาตุ (ตำนานอรุรงค์ธาตุ) อันเป็นยุคที่ตัวละครหลักที่ตัวละครในพระพุทธศาสนากระแสหลักซึ่งเป็นพระสงฆ์อยู่ในถิ่นอื่น

พระสงฆ์ในยุคต่อมาหลังจากพระมหากัสสปเถระกลับไปชมพู่ทวีปแล้ว ในตำนานอรุรงค์ธาตุได้กล่าวถึงพระสงฆ์ 2 รูป คือพระมหาพุทธวงศา และพระมหาสังขชาติได้ซึ่งเป็นศิษย์

ของพระมหากัสสปเถระ ได้อยู่สั่งสอนพระภิกษุสามเณรในเมืองจันทบุรี นั่นก็แสดงว่า พระพุทธศาสนาได้เริ่มปักหลักฝังแน่นอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขงแล้ว และยิ่งในกาลต่อมาพระพุทธรักขิต พระธรรมรักขิต และพระสังฆรักขิต ซึ่งเป็นศิษย์พระมหากัสสปเถระเช่นกัน ได้นำเอากุลบุตรที่เป็นเชื้อ กษัตริย์ จำนวน 5 พระองค์ ซึ่งเป็นบุคคลในท้องถิ่นนั้นเข้ามาในพระพุทธศาสนา และพระสงฆ์ทั้ง 5 รูปนี้ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในชุมชนลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะการนำเอา พระบรมสารีริกธาตุในส่วนอื่น ๆ มาประดิษฐานไว้ที่ชุมชนลุ่มน้ำโขง และอบรมสั่งสอนพระสงฆ์ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา โดยเฉพาะในการเข้าถึงระบบเชื้อกษัตริย์ ซึ่งในที่ได้กล่าวถึง พระยาจันทบุรี และพระยาสุมิตรธรรมวงศา ซึ่งเป็นกษัตริย์ในเวลานั้น ได้เข้ามาเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ก็ยิ่ง ทำให้พระพุทธศาสนาได้ฝังรากลึกลงในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้

กล่าวโดยสรุปพระสาวกคือพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติตามพุทธโอวาทของพระพุทธเจ้า ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยทางพระพุทธศาสนา และมีบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งนี้ พระสงฆ์คือผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังชุมชนลุ่มน้ำโขง อันสะท้อนให้เห็นถึงชุดความคิดเพื่อสื่อ ความเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาที่มีการสื่อทอดอายุพระศาสนาให้คงอยู่อย่างยาวนานสืบไป

3) กษัตริย์

กษัตริย์ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้ให้ความหมายไว้ว่ากษัตริย์หมายถึงพระราชา พระเจ้าแผ่นดิน ภาษาบาลีใช้คำว่า ชัตติยะ หมายถึงผู้ ป้องกันภัยหรือชาตินักรบได้อีกด้วย ดังนั้นกษัตริย์จึงเป็นผู้นำของรัฐทำหน้าที่นักรบผู้ป้องกันภัยให้กับ ประชาชนของรัฐ ก่อนที่บ้านเมืองจะพัฒนาเป็นนครรัฐ กษัตริย์อาจจะหมายถึงผู้นำชุมชนในการสร้าง บ้านแปลงเมืองด้วย ตำนานอุรังคราตุ มักจะกล่าวถึงกษัตริย์เป็นผู้มีตำแหน่งในทางการปกครอง บ้านเมือง มีอำนาจเด็ดขาดในการบริหารบ้านเมือง ทำหน้าที่หลายอย่าง เช่น เป็นเจ้าชีวิต บัญญัติ กฎหมาย ออกคำสั่ง บำรุงศาสนาหรือเป็นอัครศาสนูปถัมภ์ เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 86)

ตัวละครกษัตริย์ถือว่าเป็นตัวละครที่สำคัญอีกตัวละครหนึ่ง ในเนื้อหาของ ตำนานอุรังคราตุ ได้กล่าวถึงกษัตริย์จะต้องเป็นผู้ตั้งอยู่ในศัทธิราชธรรมยึดมั่นในอุดมการณ์ทางพุทธ ศาสนา ให้การอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ถ้ากษัตริย์พระองค์ไม่ตั้งอยู่ในศีลธรรมตามหลัก ทางพุทธศาสนาก็จะทำให้บ้านเมืองเกิดความเดือดร้อน กษัตริย์จึงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการเป็น ผู้ปกครองไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ ดูแลบ้านเมืองให้มีระบบระเบียบเป็นอยู่อย่างปกติสุข ชีวิตตัวละคร กษัตริย์จึงมีความผูกโยงเข้ากับระบบการปกครองบ้านเมืองด้วย กล่าวคือบ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุข กษัตริย์จะต้องมีส่วน ถ้ากษัตริย์ตั้งอยู่ในศีลธรรมยึดมั่นในอุดมการณ์ทางพุทธศาสนาก็จะทำให้ บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุข เช่น พระยาสุมิตรวงศา และพระยาจันทบุรีประสิทธิศักดิ์กษัตริย์ เป็นผู้ ตั้งอยู่ในศีลธรรม ทำบุญ สร้างศาสนสถาน วัตถุอารามต่าง ๆ ไว้ในพระพุทธศาสนา ก็จะทำให้

บ้านเมืองมีความสงบสุข ขณะเดียวกันถ้ากษัตริย์ไม่ตั้งอยู่ในศีลธรรม ไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา รังแกประชาชน ก็จะทำให้บ้านเมืองเดือนร้อน และจะทำให้บ้านเมืองล่มสลายได้ เช่น พระยาอัทธมฝ่ายหน้า พระยาบุพพกูรันทนารายณ์ ผู้ครองเมืองกรุงธนบุรี ได้ข่มเหงรังแกประชาชน จนทำให้บ้านเมืองเต็มสลาย ประชาชนจำนวนมากได้มาพึ่งพาโพธิสมภารของพระยาสุมิตรธรรมวงศา ดังนั้นบ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรืองหรือเสื่อมจิ่งขึ้นอยู่กับกษัตริย์ผู้ที่ปกครองบ้านเมือง กษัตริย์ที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ ปรากฏอยู่อย่างหลากหลายซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

- กษัตริย์ในเมืองล้านช้างหรือเมืองศรีสัตตนาคนานี้ ได้แก่

1. พระยาทุกคตะไหลน้ำ
2. พระยาทุกคตะวงศา
3. นางปาเทวี
4. พระยาไชยจักร
5. พระยาเอกจักษุ
6. พระยากฤษณะประเทศ
7. พระยาวงศา
8. พระยาสุริยวงศาไชยจักรธรรมิกราชาเชษฐาธิราช
9. พระยาโพธิสาลราช
10. พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

- กษัตริย์ในเมืองเวียงจันทร์หรือเมืองสุวรรณภูมิ ได้แก่

1. ท้าวคำบาง
2. พระยาจันทบุรี (บุรีจันอ้วยล้วย)
3. พระยาจันทนิช

- กษัตริย์ในเมืองสาเกตนครหรือเมืองร้อยเอ็ดประตู ได้แก่

1. พระยาสาเกตนคร ซึ่งต่อมาคือพระยาศรีธรรมณี
2. พระยาสุริยวงศาธรรมิกราชาธิราชเอกราช

- กษัตริย์ในเมืองกรุงธนนครหรือเมืองอโยธิกา ได้แก่

1. พระยาอโยธิกา
2. พระยาศรีธรรมณี
3. พระยาสุริยวงศากรุงธน
4. พระยาสาลวงศากรุงธน
5. พระยาอัทธมฝ่ายหน้า
6. พระยาบุพพกูรันทนารายณ์

- กษัตริย์ในเมืองศรีโคตรบูรณ ได้แก่

1. พระยาศรีโคตรบูร
2. พระยานันทเสน

- กษัตริย์ในเมืองหนองหานหลวง ได้แก่

1. พระยามหาสุรอุทก
2. พระยาสุวรรณภิงคาร

- กษัตริย์ในเมืองหนองหานน้อย ได้แก่

1. พระยาขุนขอมนคร
2. พระยาคำแดง

- กษัตริย์ในเมืองอินทปัฐนคร ได้แก่

1. พระยาอินทปัฐนคร
2. พระยาจุลอินทปัฐนคร

- กษัตริย์ในเมืองจุลณีพรหมทัต ได้แก่

1. พระยาจุลณีพรหมทัต
2. พระยาปุตตจุลณีพรหมทัต

- กษัตริย์ในเมืองมรุกขนคร ได้แก่

1. พระยามรุกขนคร
2. พระยาสุमितตวงศา

นอกจากนั้นแล้วในตำนานอุรังคธาตุยังได้กล่าวถึงตัวละครที่อยู่ในเชื้อสายกษัตริย์ ซึ่งจัดว่าอยู่ในชนชั้นปกครองเช่นกัน แต่หากจะเป็นผู้ที่มีบทบาทในการเกื้อหนุนหรือสืบทอดระบบกษัตริย์ บุคคลประเภทนี้ได้แก่ พระมเหสีหรือพระเทวี พระโอรส ของกษัตริย์ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. พระนางนารายณ์เจงเวง เป็นพระมเหสีของพระยาสุวรรณภิงคาร
2. พระนางปัจฉิมกุมารีราชเทวี เป็นพระมเหสีพระยาปุตตจุลณีพรหมทัต เป็นพระราชมารดาของมหาสุวรรณปาสาทกุมารและจุลสุวรรณปาสาทกุมาร
3. พระนางศรีรัตนราชเทวี เป็นพระมเหสีพระยาสุริยวงศาสิทธิเดชธรรมิกราชาธิราชเอกราช และเป็นพระราชมารดาของสังขวิชชกุมาร
4. พระนางราชเทวีพระยาอินทปัฐนคร ผู้เป็นพระมเหสีของพระยาอินทปัฐนคร และเป็นพระราชมารดาของมหารัตนกุมารและจุลรัตนกุมาร

5. พระนางเทวบุปผา ผู้เป็นพระมเหสีของพระยาโคตรบรู และเป็นพระราชมารดาของพระยมรุกขนคร
6. พระนางอินทสว่างลงฮอดหรือพระนางอินทสว่างรัตนเกสิราชเทวี เป็นพระธิดาของท้าวคำบาง เป็นพระมเหสีของพระยาจันทบุรี
7. พระนางมังคลกตัญญู เป็นพระมเหสี ที่พระยาสุमितตวงศาพระราชทานให้แก่พระยาจันทบุรี
8. พระนางมุงคุลทะปาลัง เป็นพระมเหสี ที่พระยาสุमितตวงศาพระราชทานให้แก่พระยาจันทบุรี
9. มหารัตนกุมาร ชาตที่แล้วเป็นพระยาสุวรรณภิงคาร เป็นโอรสของเจ้าเมืองอินทปัฐนคร และบวชเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา
10. จุฬรัตน์กุมาร ชาตที่แล้วเป็นพระยาคำแดง เป็นโอรสของเจ้าเมืองอินทปัฐนครร่วมมารดาบิดาเดียวกันกับมหารัตนกุมาร และบวชเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา
11. มหาสุวรรณปาสาทกุมาร ชาตที่แล้วเป็นพระยาจุลณีพรหมทัต เป็นโอรสของพระยาปุตตจุลณีพรหมทัต และบวชเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา
12. จุลสุวรรณปาสาทกุมาร ชาตที่เป็นพระยาอินทปัฐนคร เป็นโอรสของพระยาปุตตจุลณีพรหมทัตร่วมมารดาบิดาเดียวกันกับมหาสุวรรณปาสาทกุมาร และบวชเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา
13. สังขวิชชกุมาร ชาตที่แล้วเป็นพระยานันทเสน เป็นโอรสของเจ้าเมืองร้อยเอ็ดประตู และบวชเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา

ตัวละครกษัตริย์ที่ได้ยกมากล่าวข้างต้นนั้น มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันที่ผู้ประพันธ์ได้นำมาเป็นตัวละครในประกอบสร้างเรื่องราวตั้งแต่ต้นเรื่องจนจบเรื่อง เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุมักจะกล่าวถึงกษัตริย์มีความเกี่ยวเนื่องกันถึงการกลับชาติมาเกิดเป็นระบบเครือญาติมาโดยตลอด ตั้งแต่ยุคสมัยพุทธกาลและยุคหลังพุทธกาล โดยในยุคสมัยพุทธกาลกาลนั้นได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมายังชุมชนลุ่มน้ำโขงแล้ว ทรงพุทธทำนายเหตุการณ์บ้านเมืองและการกลับชาติมาเกิดขึ้นกษัตริย์ที่เกิดขึ้นในอนาคต เป็นต้นว่า หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ได้มีพระยาตนหนึ่งชื่อว่า พระยาสุमितธรรมวงศา ผู้เป็นใหญ่แห่งเมืองมรุกขนคร ได้ราชาภิเษกบุรีจันอ้วยล้วยให้เป็นใหญ่ในเมืองจันทบุรี (เมืองเวียงจันทน์) หรือได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองศรีโคตรบูรณ พระยาศรีโคตรบูรณ ได้นิมนต์ให้พระพุทธเจ้ามารับบิณฑบาตแล้วได้เสด็จตามส่งพระพุทธองค์ไปที่ป่าไม้ร้างแห่งหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงพุทธทำนายว่าพระยาศรีโคตรบูรณจะเป็นได้กลับชาติไปเกิดเป็นพระยาสุमितธรรมวงศาและได้รู้าปนาพระอุรังคธาตุหรือได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองหนองหานหลวง

ได้เทศนาธรรมแต่พระยาสุวรรณภิงคาร และประทับรอยพระพุทธรูปอันเป็นรอยพระพุทธรูป
 ชุมนุชของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย 5 พระองค์ เป็นต้น ซึ่งการสร้างเรื่องราวที่เชื่อมโยงระหว่าง
 พระพุทธเจ้าเสด็จมาเมืองต่าง ๆ แล้วได้พบปะกับกษัตริย์ในยุคต้น ๆ นี้ ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถนำมา
 อ้างอิงเทียบเคียงเวลาทางประวัติศาสตร์ได้ แต่สะท้อนให้เห็นถึงชุดความคิดที่ผู้ประพันธ์พยายามจะ
 สื่อให้เห็นว่าพื้นที่อันเป็นดินแดนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้เป็นพื้นที่แห่งพระพุทธศาสนา ที่มีระบบกษัตริย์คอยให้
 ความอุปถัมภ์ค้ำชูอยู่ตลอด ในยุคแรกนี้ ตัวละครกษัตริย์ที่ได้พบและมีปฏิสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้านั้นมี
 2 พระองค์ คือพระยาศรีโคตรบูรณ์ และพระยาสุวรรณภิงคาร ส่วนกษัตริย์อื่น ๆ นั้น ถูกนำมา
 กล่าวถึงว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตตามพุทธทำนาย

สำหรับในสมัยหลังพระพุทธกาลนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ซึ่งในยุค
 หลังพุทธกาลนี้ พบตัวละครกษัตริย์ 2 ช่วง คือช่วงที่พระยาทั้ง 5 บรรจุพระอูรังครธาตุ และช่วง
 หลังจากที่พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิดใหม่ โดยในช่วงที่พระยาทั้ง 5 บรรจุพระอูรังครธาตุเป็นช่วงที่
 พระมหากัสสปเถระพร้อมด้วยพระอรหันต์ 500 รูป นำเอาอูรังครธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพำ ซึ่ง
 ในช่วงนี้ได้การกล่าวถึงกษัตริย์เมืองต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในยุคนั้น จำนวน 7 เมือง คือ

1. พระยาสุวรรณภิงคาร กษัตริย์เมืองหนองหานหลวง
2. พระยาคำแดง กษัตริย์เมืองหนองหานน้อย
3. พระยาจุลณีพรหมทัต กษัตริย์เมืองจุลณีพรหมทัต
4. พระยาอินทปัฐนคร กษัตริย์เมืองอินทปัฐนคร
5. พระยานันทเสน กษัตริย์เมืองศรีโคตรบูรณ์
6. พระยาสาเกตนคร กษัตริย์เมืองสาเกตนคร
7. พระยากรุนทะนคร กษัตริย์เมืองกรุนทะนคร

ในตำนานอูรังครธาตุได้กล่าวถึงพระยาทั้ง 5 คือพระยาสุวรรณภิงคาร พระยาคำ
 แแดง พระยาจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร และพระยานันทเสน เป็นผู้สร้างอุโมงค์พระอูรังครธาตุ
 ส่วนกษัตริย์อีก 2 พระองค์ คือพระยาสาเกตนคร พระยากรุนทะนคร นั้น ไม่ได้เข้าร่วมในการสร้าง
 อุโมงค์พระอูรังครธาตุครั้งนั้น แต่ถูกกล่าวถึงในการสนทนาของกษัตริย์ทั้ง 5 ว่าทำไม พระยาสาเก
 ตนคร และพระยากรุนทะนครไม่มาร่วมสร้างอุโมงค์พระอูรังครธาตุด้วยกัน ซึ่งการถามในลักษณะเช่นนี้
 สะท้อนให้เห็นการให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนา กษัตริย์ควรเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา
 ถึงแม้กษัตริย์ทั้ง 2 นั้นไม่มาร่วมสร้างอุโมงค์พระอูรังครธาตุในช่วงแรก แต่หลังจากนั้นไปเนื้อหาใน
 ตำนานก็จะกล่าวถึงพระยาทั้ง 2 นั้น ฐิตะกับปิฎกษี ได้ราชาภิเษกให้เป็นพระยาศรีอมรณี และพระยา
 โยธิกา ซึ่งเป็นผู้ที่มีพลังกำลังและมีบุญญาธิการมาในการปกครองบ้านเมือง ที่สำคัญคือเป็นผู้พบบาท
 สำคัญในการราชาภิเษกให้พระยาสุริยวงศาธรรมิกราชาธิราชเอกราชให้ครองราชย์สมบัติเป็นใหญ่ใน

เมืองสาเกตนคร ซึ่งพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชาอิราชาเอกราชนี้เป็นคือพระยาศรีโคตรบูรณกลับชาติ
มาเกิด และเป็นผู้มีบุญญาธิการมาก พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมากในยุคนั้น ดังนั้น ตัวละครกษัตริย์
ที่อยู่ในช่วงนี้ได้จึงเป็นผู้สืบทอดและยึดมั่นในอุดมการณ์ทางพุทธศาสนา อันสะท้อนให้ถึงชุดความคิด
ความเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาเช่นกัน

สำหรับกษัตริย์ในช่วงหลังจากที่พระยาทั้ง 5 กลับชาติมาเกิดใหม่นั้น ในตำนาน
อุรังคธาตุได้กล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดใหม่ของกษัตริย์ กล่าวคือกษัตริย์ทั้ง 5 กลับชาติมาเกิด

1. พระยาสุวรรณภิงคาร กลับชาติมาเกิดเป็นมหารัตนกุมาร
2. พระยาคำแดง กลับชาติมาเกิดเป็นจูลรัตนกุมาร
3. พระยาจุลณีพรหมทัต กลับชาติมาเกิดเป็นมหาสุวรรณปาสารทกุมาร
4. พระยาอินทปัฐนคร กลับชาติมาเกิดเป็นจูลสุวรรณปาสารทกุมาร
5. พระยานันทเสน กลับชาติมาเกิดเป็นสังขวิชชกุมาร

ซึ่งต่อมาพระยาทั้งหมดที่กลับชาติมาเกิดนั้นได้บวชในพระพุทธศาสนา ได้เป็น
พระอรหันต์ทุกรูป และได้เป็นกำลังสำคัญในการนำพระพุทธศาสนาจากชมพูทวีปมาสู่ดินแดนสุวรรณ
ภูมิหรือดินแดนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้

ส่วนกษัตริย์อีก 2 คน คือพระยาสาเกตนคร (พระยาศรีอมรณี) และพระกรุนทะ
นคร (พระยาโยธิกา) นั้น ในตำนานได้กล่าวว่า ได้เป็นผู้ก่อเมืองศรีสัตตนาคนานนท์ที่ถอยนันทังกริ และได้
ออกบวชเป็นฤๅษี ในชาติต่อมาพระยาโยธิกา ได้กลับชาติมาเกิดในเมืองอินทปัฐนคร แล้วได้บวชเป็น
พระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา ส่วนพระยาศรีอมรณีนั้นได้กลับชาติมาเกิดในเมืองศรีสัตตนาคนานนท์เช่นเดิม

ขณะเดียวกันพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชาอิราชาเอกราช ก็ได้กลับชาติมาเกิดเป็น
พระยาสุमितตวงศาแห่งเมืองมรุกขนคร เนื้อหาในช่วงนี้มีการกล่าวถึงกษัตริย์ที่มีบทบาทสำคัญอยู่ 3
พระองค์ คือท้าวคำบาง พระยาสุमितตวงศา และพระยาจันทบุรี ซึ่งท้าวคำบางนั้นในตำนานได้
กล่าวคือน้ำของพระยาสุวรรณภิงคาร ครองเมืองสุวรรณภูมิ ได้อพยพหนีภัยน้ำท่วมหนองหาน
แล้วมาสร้างบ้านแปลงอยู่ที่บริเวณแก่งคุดคู้แล้ว ต่อมาเมื่อพระราชธิดาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า นาง
อินทสว่างลงฮอด ซึ่งพระธิดาองค์นี้ท้าวคำบางต้องการจะถวายให้แด่พระยาสุमितตวงศา แต่นางอินทส
ว่างลงฮอดไม่ยอม จึงได้มอบให้แก่บุรีจันอ้วยล้วย ในตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงบุรีจันอ้วยล้วยเป็นคน
ใจบุญ บำรุงอุปัฏฐากพระสงฆ์ มีบุคลิกอ้วนพุงยุ้ย อาศัยอยู่ที่หนองคันแทเสื่อน้ำ มีนิสัยชอบทำบุญ
อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้เทพดาและพญานาค จึงมักจะได้รับความช่วยเหลือจากพญานาคเสมอ
เช่น พญานาคได้รับช่วยเหลือให้บุรีจันอ้วยล้วยได้นางอินทสว่างลงฮอด นาคช่วยให้บุรีจันอ้วยล้วยได้ทรัพย์
สมบัติต่าง ๆ เป็นต้น ชีวิตในช่วงแรกของบุรีจันอ้วยล้วยเป็นบุคคลสามัญชนธรรมดาทั่วไป แต่มาเมื่อ
ได้สมรสกับนางอินทสว่างลงฮอดซึ่งเป็นเชื้อกษัตริย์ และได้รับการราชาภิเษกจากพระยาสุमितตวงศา

แล้วเป็นพระยาจันทบุรีหรือพระยาจันทบุรีสิทธิศักดิ์กษัตริย์ แล้วสถานภาพของบุรีจันอ้วยล้วยจึงได้เปลี่ยนไปเป็นเชื้อสายของกษัตริย์ ในตำนานอุรังคธาตุได้ชี้ให้เห็นว่าพระยาจันทบุรีนั้นเป็นผู้มีบุญหรือเป็นพระโพธิสัตว์สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าปัสเสนทิโกศลและจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระยาจันทบุรีนี้เป็นผู้ที่บทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เป็นผู้ในการสร้างอุโมงค์พระธาตุสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่พระอรหันต์นำมาจากชมพูทวีป ได้สร้างศาสนสถานวัดวาอารามต่าง ๆ ไว้ในพระพุทธศาสนาอีกมากมาย

นอกจากนั้นกษัตริย์ที่มีบทบาทสำคัญอีกพระองค์หนึ่งคือพระยาสุमितตวงศา ในตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงพระยาสุमितตวงศาเป็นผู้สืบสายชาติพันธุ์มาจากพระยาศรีโคตรบูรณะ ซึ่งพระยาศรีโคตรบูรณะนั้นได้กลับชาติเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาหรือพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชาธิราชเอกราช และมาเกิดเป็นพระยาสุमितตวงศาตามลำดับ เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในฐานะพระอรังคธาตุตามพุทธทำนาย เป็นผู้บำรุงพระพุทธศาสนา สร้างศาสนสถานหลายแห่ง และได้ถวายข้าโอกาสไว้สำหรับบำรุงพระพุทธศาสนา นอกจากนี้แล้วตำนานอุรังคธาตุในตอนท้ายได้กล่าวถึงกษัตริย์ที่เชื้อสายมาอีก 2 พระองค์ พระโพนีสาลราช และพระไชยเชษฐาธิราชได้บำรุงพระพุทธศาสนา สร้างศาสนสถาน ถวายข้าโอกาสไว้สำหรับบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

เป็นที่สังเกตว่าในตำนานอุรังคธาตุได้ฉากภาพให้เห็นถึงตัวละครกษัตริย์เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญของเรื่อง ทั้งในด้านอาณาจักรและในด้านศาสนจักรมาตั้งแต่ยุคสมัยพุทธกาล ยุคหลังพุทธกาลมาอย่างตลอด และสะท้อนให้เห็นถึงการเกี่ยวพันกันระหว่างระบบกษัตริย์กับพุทธศาสนาในการเข้าปกครองอาณาจักรและศาสนจักรได้อย่างชอบธรรมมาเป็นเวลาช้านานแล้ว เป็นประหนึ่งพระพุทธศาสนาได้มอบคุณธรรมจริยธรรมด้านศาสนาให้กับอาณาจักร ขณะเดียวกันอาณาจักรที่ปกครองด้วยระบบกษัตริย์ได้ให้ความเชื่อมั่นศรัทธาในพุทธจักรด้วยเช่นกัน พระพุทธศาสนาจึงเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการปกครองอาณาจักรของกษัตริย์อย่างชอบธรรม ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงชุดความคิดด้านการปกครองอาณาจักรให้อยู่ภายใต้ร่มเงาของพระพุทธศาสนาผ่านเรื่องราวทางวรรณกรรมได้อย่างมีนัยสำคัญ

4) พราหมณ์

พราหมณ์คือตัวละครที่ทำหน้าที่ทางศาสนาโดยเฉพาะในทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ พราหมณ์เป็นนุ่งขาวห่มขาวไว้หนวด ในตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของพราหมณ์ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และรับใช้งานในราชสำนักคอยรับใช้งานราชพิธีปฏิบัติตามคำสั่งของกษัตริย์ เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับการราชาภิเษกท้าวบุรีจันอ้วยล้วยขึ้นครองราชสมบัติ พราหมณ์ทั้ง 5 คน เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการประกอบพิธีกรรมราชาภิเษก ดังนั้น พราหมณ์

คือบุคคลที่คอยทำหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมในราชสำนัก ตลอดถึงเป็นผู้ที่มีความรู้ทางด้านโหราศาสตร์ พราหมณ์ที่มีบทบาทสำคัญ ๆ ที่ปรากฏชื่อในอุรังคราตุ อยู่ 5 คน คือ

1. มังคลพราหมณ์
2. สิทธิพราหมณ์
3. จิตตวัฒนพราหมณ์
4. จุลมังคลพราหมณ์
5. ไชยพราหมณ์

ตำนานอุรังคราตุได้ฉายภาพให้เห็นถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการปกครองชุมชนแห่งนี้มาเป็นเวลาช้านานเช่นเดียวกับพุทธศาสนา ดังจะเห็นจากภาพของการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา โดยเฉพาะการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการราชาภิเษก การฮอตสร่งก่อนขึ้นครองราชย์หรือการทำนายเหตุการณ์บ้านเมือง การทำนายความฝันหรือทำนายบุคลิกลักษณะต่าง ๆ ก็เป็นหน้าที่ของพราหมณ์ทั้งสิ้น แต่ในตำนานอุรังคราตุมักจะมองว่า พราหมณ์คือตัวละครฝ่ายพุทธศาสนาอันสะท้อนให้เห็นการผสมกลมกลืนกันระหว่างพุทธพราหมณ์ ผี เข้าด้วยกันในระบบคิดที่อยู่ภายใต้การปกครองแบบพุทธศาสนาที่มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้สนับสนุนอยู่ ดังนั้นพราหมณ์จึงเป็นผู้ที่มีบทบาทในการรับใช้งานราชสำนัก คอยให้คำปรึกษาเหตุการณ์บ้านเมือง การทำพิธีกรรมให้กับกษัตริย์ในงานราชพิธี ดังตัวอย่างเนื้อหาที่ปรากฏเหตุการณ์ตอนต่าง ๆ เช่น เหตุการณ์ว่าด้วยพราหมณ์ทำนายความฝันในราชวัง เมื่อเจ้าสังขวิฑุมารประสูติมาได้ 1 ปี พระราชเทวีของพระยามรุกขนครฝันว่า ได้กลิ่นสุคนธ์ธหอมไปทั่วทุกสารทิศ แล้วนางก็สะดุ้งตื่นแล้วได้บอกความฝันนั้น พระยามรุกขนครจึงได้ไปเชิญเอาพราหมณ์มาทำนายคำฝัน โดยพราหมณ์ได้ทำนายว่า พระราชเทวีจะได้มีบุตรผู้ประเสริฐยิ่งกว่าท้าวพระยาทั้งหลายในชมพูทวีปนี้ จากนั้นไม่นาน พระยาสूरียวงศาสิทธิเดชธรรมิกราชาธิราชเอกราชเจ้าก็ได้จุติมาปฏิสนธิในท้องของพระนางและประสูติออกมามีรูปโฉมงดงาม พราหมณ์จึงได้ทำนายอีกว่า บุคคลผู้นี้คือเชื้อสายหน่อพุทธวงศ์ จึงได้ตั้งพระนามว่า เจ้าสุเมตตตวงศาราชกุมาร เหตุการณ์ว่าด้วยพระยาสุมิตตธรรมิกราชทรงราชาภิเษกบุรีจันอ้วยล้วย ทรงให้พราหมณ์ 5 คน คือมังคลพราหมณ์ สิทธิพราหมณ์ จิตตวัฒนพราหมณ์ จุลมังคลพราหมณ์ และไชยพราหมณ์ ประกอบพิธีกรรมราชาภิเษกบุรีจันอ้วยล้วยให้เป็นพระยาจันทบุรีหรือพระยาจันทบุรีประสิทธิศักดิ์กะเทวะ ให้ครองราชย์ที่เมืองจันทบุรี (เมืองเวียงจัน) เป็นต้น

“เมื่อพราหมณ์ทั้ง 5 กล่าวโฉลกเสร็จแล้ว จึงถามหาน้ำมังคลเพื่อจักนำเอามาราชาภิเษกบุรีจัน คนทั้งหลายจึงไปเอาน้ำแม่ของและน้ำบ่อและน้ำสระพัง ที่ว่าเป็นมังคลนั้นมาให้พราหมณ์ทั้งหลายไปเอาให้คนทั้งหลายไปหาน้ำมังคลที่พญานาคได้กระทำไว้นั้น

จึงจะเอา คนทั้งหลายบอกว่าไม่มี จะสรรเสริญมหากษัตริย์ก็เพียรยอมเอาน้ำแม่ของน้ำบ่อ และน้ำสระพังที่เป็นมงคลเอากาเป็นจารีตน้ำที่พญานาคให้บ่บ่อนมีสักเทือ แม่น้ำใหญ่ และแม่น้ำน้อยทั้งหลายที่ใดก็ดี หลางมีอยู่ทุกแห่งแม่ไม่ได้ก็เอามาสดรง พรหมณ์ทั้งหลายจึงว่า ที่จะเอามาสรรเสริญราชาภิเษกให้เป็นท้าวพระยาตามประเพณีวงศานั้น น้ำที่จะนำเอามานั้นก็ควร”

(กรมศิลปากร, 2483: 90-91)

จากข้อความที่ยกมาตัวอย่างข้างต้นนั้น พรหมณ์เป็นตัวละครหนึ่งที่มีความสำคัญในการรับใช้งานในราชสำนัก โดยเฉพาะเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา กล่าวคือถึงแม้ตำนานอุรังคธาตุจะเน้นเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญก็ตาม แต่วิถีปฏิบัติบางอย่างในการประกอบพิธีกรรมคล้ายคลึงกับศาสนาพรหมณ์-ฮินดูอยู่ อันสะท้อนให้เห็นถึงการผสมปนเปกันระหว่างพุทธศาสนากับศาสนาพรหมณ์-ฮินดู อันหมายถึงว่าตัวละครพรหมณ์นั้นเป็นตัวละครทางพระพุทธศาสนาปฏิบัติอยู่ในศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา แต่ในอีกภาพหนึ่งของตัวละครพรหมณ์จะฉายภาพออกมาให้เห็นถึงพิธีกรรมทางพรหมณ์ในศาสนาพรหมณ์-ฮินดูในรูปแบบชาวบ้านด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประกอบพิธีกรรมที่จัดอยู่ในระบบราชอาณาจักรนั้นพรหมณ์เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญ ลักษณะเช่นนี้พรหมณ์จึงเป็นผู้ที่คอยรับใช้งานราชสำนัก ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแทนพระสงฆ์ได้ในอีกระดับหนึ่ง ทำให้ราชสำนักมีความเป็นระบบระเบียบและมีความศักดิ์สิทธิ์ในภายใต้การประกอบกรรมทางศาสนา ในตำนานอุรังคธาตุได้ชี้ให้เห็นถึงการผสมผสานกันระหว่างพุทธ พรหมณ์ ผี ผ่านตัวละครในศาสนาพุทธ ศาสนาพรหมณ์-ฮินดู และความเชื่อดั้งเดิมอยู่ อันแสดงให้เห็นถึงวิถีคิดที่มีการผสมผสานกันทางความเชื่อที่ผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ได้ยึดถือปฏิบัติกันอย่างถ้อยถ้อยอาศัยมาเป็นเวลาช้านานแล้ว

5) พระอินทร์และเทวดา

พระอินทร์ หมายถึงเทพเจ้าที่เป็นหัวหน้าของเทวดาหรือเป็นใหญ่กว่าเทวดาทั้งหลาย มีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น สักกะ มหะวะ บุรินทัทะ วาสโว สหัสสโก สุธัมบดี เทวานัง อินโท และโกเลีย เป็นต้น (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542: 4568-4569) พระอินทร์ เป็นหัวหน้าของเทวดาทั้งหลาย และเป็นเทพผู้พิทักษ์พุทธศาสนา ในวรรณกรรมทางพุทธศาสนาได้กล่าวถึงบทบาทของตัวละครพระอินทร์อยู่อย่างหลากหลาย เช่น เรื่องพระอินทร์มารับพระจุฬามณีของพระพุทธเจ้าไปบรรจุไว้ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นผู้ติดต่อตอนที่พระพุทธเจ้าบำเพ็ญทุกรกิริยาหรือตอนที่พระอินทร์ทำหน้าที่เป็นมัจจุเรศค์ปกครองบาตรสมัยของพระพุทธเจ้าเกิดเป็นพระเวสสันดร พระอินทร์ได้แปลงเป็นพรหมณ์มาขอนางมัทรี ในตำนานศาสนาในลุ่มน้ำโขง ได้ปรากฏ

บทบาทของพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ เช่น ตำนานพระแก้วมรกต ตำนานพระพุทธชินราช นอกจากนี้ในตำนานการสร้างบ้านเมืองยังปรากฏบทบาทของพระอินทร์เช่นเรื่องพระอินทร์นำกลองมาให้พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา เป็นต้น (ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ, 2560: 398)

สำหรับเทวดา ราชบัณฑิตยสถาน (2521: 8779) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับเทวดาไว้ว่า “เทวดา” โดยรูปคำเป็นเพศหญิง แต่โดยความหมายแล้วเป็นได้ทุกเพศ โดยปกติมักจะหมายถึงเพศชาย เช่น เทวดาที่เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า คราวกราบพูล์ให้ทรงแสดงมงคลก็เป็นเพศชาย ถ้ามุ่งถึงเพศชายใช้คำว่า เทวบุตรหรือเทพบุตร ถ้ามุ่งถึงเพศหญิงใช้คำว่า เทวธิดาหรือเทพธิดา ดังนั้นเทวดาจึงเป็นทั้งเพศชายและเพศหญิงปะปนกันอยู่

พระอินทร์และเทวดานั้น จัดเป็นเทพที่เชื่อว่าอยู่ในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ตามบุญวาสนาของตน ในตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงพระอินทร์และเทวดาปะปนกันอยู่ แต่ได้กล่าวพระอินทร์และเทวดาให้แตกต่างกันทางด้านหน้าที่ตำแหน่ง กล่าวคือพระอินทร์เป็นผู้มีบุคลิกลักษณะเป็นหัวหน้าของเหล่าเทวดาทั้งหลาย มีบทบาทอยู่หลายอย่าง เป็นผู้ควบคุมระบบสวรรค์ให้อยู่อย่างปกติสุข กล่าวคือปกป้องคุ้มครองเหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลายให้เกิดความปลอดภัย เช่น เทวดา พญานาค ภูตผี ปีศาจ เป็นต้น เพื่อให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุขในมณฑลสวรรค์ ดังปรากฏในเหตุการณ์ตอนนาค 2 ตัวที่หนองแสทะเลาะกันทำให้สรรพสัตว์เดือดร้อน จนเป็นเหตุให้พระอินทร์สั่งให้วิสุกรรมเทวบุตรขับไล่ นาคทั้ง 2 ตัวออกจากหนองแส นอกจากนั้นพระอินทร์ยังเป็นผู้บัญชาการพระพุทธรูปเจ้า ดังปรากฏในตอนที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาถึงภูเก้าพร้าว มีพระอินทร์ได้ลงมาอุปฐากรักษาพระพุทธรูปเจ้าตลอดทั้งคืน ในยามเข้าได้ถวายน้ำสำหรับชำระพระวรกายหรือในเหตุการณ์หลังจากที่มีบรรจุพระอุรังคธาตุเสร็จแล้ว พระอินทร์ได้นำเอาเหล่าเทวบุตรเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมากราบไหว้บูชาพระอุรังคธาตุ และได้สั่งให้วิสุกรรมเทวบุตรลงมาตกแต่งลวดลายประดับพระธาตุเจดีย์ เป็นต้น สำหรับเทวดานั้นเป็นบริวารของพระอินทร์ คอยฟังคำสั่งและปฏิบัติตามคำสั่งของพระอินทร์ และคอยปกป้องรักษาพื้นที่บวรพระพุทธศาสนา ในตำนานอุรังคธาตุนั้นในบางตอนก็กล่าวเมื่อพระพุทธรูปเจ้าเสด็จประทับอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ จะมีพระอินทร์และเทวดาปกป้องรักษาอยู่เสมอ นั่นก็หมายความว่าเทวดาบางครั้งก็ได้ปะปนอยู่กับพระอินทร์ ทั้งพระอินทร์และเทวดาต่างก็มีหน้าที่ปกป้องรักษาบวรพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน

ในตำนานอุรังคธาตุ ได้กล่าวถึงพระอินทร์และเทวดาไว้้อย่างหลากหลาย โดยเฉพาะในบั้น/ตอนที่กล่าวถึงพระยาอินทราชาลงมาบูชาพระอุรังคธาตุนั้น ได้กล่าวถึงพระอินทร์และเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ได้ลงมาบูชาพระอุรังคธาตุได้อย่างละเอียดถี่ถ้วนมากซึ่งสามารถตัวละครพระอินทร์และเทวดาได้ดังนี้

1. พระวิสุกรรมเทวบุตร เป็นเทวดามักจะได้รับเทวบัญชาจากพระอินทร์ให้ทำหน้าที่ต่าง ๆ แทนพระอินทร์อยู่เสมอ

2. จตุรงค์เทวบุตร 4 ตน มีบริวารหนึ่งพันทำหน้าที่เป่าหอยสังข์ จตุรงค์เทวบุตร 4 ตน ทำหน้าที่ถือดาบศรีขรศรีไชยด้าวแก้วชिरเพชรฝังคำ แห่งช่องหน้าพระอินทร์
3. วัสสวลาหกเทวบุตร มีบริวารพันหนึ่งถือวิหังนกงุงคำ
4. นรคันธรรพเทวบุตร มีบริวารพันตนถือเครื่องเสพ
5. ปัญจสิกเทวบุตร มีบริวารพันหนึ่งถือพิณคำ
6. อังกรเทวบุตร มีบริวารพันหนึ่งให้ตบมือบูชา
7. สุมิตตเทวบุตร มีบริวารพันหนึ่งให้ถือน้ำเต้าแก้วมณีฝาทับคำประดับแก้ว
8. สุรเทวบุตร มีบริวารพันหนึ่งให้ถือขันคำใส่อบเมียงคำแก้ว
9. อากาศสังจารินิเทวบุตร มีบริวารพันหนึ่งให้ถือขันแก้วมรกตเครื่องชั้นหมาก มีบอกปุน ซองพลู สวบทหมาก อุปนวด ต้ามมิตดแก้วชिरเพชรทั้งมวล มีหมากสอบลูคำไม่รู้เที่ยวแห่งประมาณได้พันปี
10. อุทกเทวบุตร ถือน้ำเต้าแก้วเขียวฝาทับคำประดับแก้วตีนน้ำเต้าแก้วปพ
11. สุกันธเทวบุตร ถือขันคำใส่อบเมียงแก้วผลึก
12. สุปตัญญูเทวบุตร ถือขันหมากแก้วพิฑูรย์ เครื่องชั้นหมากแล้วด้วยแก้วมหานิล มีหมากดินพลูคำไม่รู้เที่ยวแห่งประมาณได้ห้าพันปี
13. โธทนาคเทวบุตร ถือน้ำเต้าคำตัน ชั้นคำประดับแก้ว
14. อุชชกเทวบุตร ถือขันคำใส่อบเมียงคำ
15. สุเทพเทวบุตร ถือขันคำเครื่องชั้นหมากแก้วผลึก มีหมากสุมพลูคำไม่รู้เที่ยวแห่งประมาณได้ห้าพันปี
16. มัณชุกเทวบุตร ถือน้ำเต้าแก้วขันคำตั้งชั้นเงิน
17. อุลุกเทวบุตร ถือขันคำใส่อบเมียงคำประดับแก้วมุกดาหาร
18. มัญจุกถลีเทวบุตร ถือขันคำเครื่องชั้นหมากคำล้วนทั้งมวลมีหมากสอบลูคำไม่รู้เที่ยวแห่งประมาณได้ห้าพันปี
19. จตุรงค์ควาฐเทวบุตร 4 ตน ถือดาบด้ามแก้วมรกตฝังคำแห่งช่องหน้าข้างขวา จตุรงค์ควาฐเทวบุตร 4 ตน ถือดาบด้านแก้วพิฑูรย์ฝังคำแห่งข้างซ้าย จตุรงค์ควาฐเทวบุตร 4 ตน ถือดาบด้ามแก้วผลึกคำแห่งมุบหลัง
20. อินทจิตตเทวบุตร ถือแส้แก้วชिरเพชรแหว่คำจัดเต็น
21. มาตลีเทวบุตร ถือสายขยับม้าอาชาไนยพลกเทียมรถ
22. อนุมาเทวบุตรถือประคี่อไชยพันหางอยู่กำหน้า

23. นังคสารถีเทวบุตร อยู่หน้าราชรถ ถือประคองไชยคำ 7 ทางวัดแก้ว
 24. สุปิยเทวบุตร ถือชั้นคำใส่โหนดน้ำอบ
 25. มาคาริเทวบุตร ถือชั้นคำใส่ช่อดอกมะลิเทศ
 26. นางโรหิณี ถือชั้นแก้วมหานิลใส่เทียนคำ
 27. นางสาววัตติเกสี ถือชั้นคำใส่ประรูปคำ
 28. นางปติบุปผา ถือชั้นคำใส่ดอกพรหมมะลิภา
 29. นางคันธาลวดี ถือชั้นคำใส่ชวดจันทน์คำ
 30. เทวทูตเทวบุตร เทวทูตเทวดาทั้งหลาย ผู้งนี้ได้ 3 แสนตน ถือทวน
- ดอกไม้กางของต่างร่มกั้ง
31. สุริยเทวบุตร จันทรเทวบุตร มือซ้ายถือนอกไม้ชะเอมเทศ มือขวาถือนอกไม้สังข์ มีบริวารแสนหนึ่งถือนอกไม้เทียนดอกไม้แก้วกำซ้าย
 32. สีสุนันทเทวบุตร
 33. สีมหามายาเทวบุตร
 34. วิสาขเทวบุตร
 35. ธรรมกถิกเทวบุตร มือซ้ายถือนอกไม้บัวคำมือขวาถือนอกไม้ชวดแก้วน้ำมันทิพย์
 36. บุปผาเทวบุตร อัคริหุตตเทวบุตร ถือนอกเครื่องอุปภูฏาก
 37. พระยาจตุโลกบาล
 38. วัฒนปคุมพะ เทวดาผู้รักษาด้านทิศเหนือ มีบริวารหนึ่งพันตน
 39. ภูมิปติรุกษา เทวดาผู้รักษาด้านทิศใต้ มีบริวารห้าร้อย
 40. สรุทธกา เทวดาผู้รักษาด้านตะวันออก มีบริวารห้าร้อย
 41. โภธิรุกษปัตตะ เทวดาผู้รักษาด้านทิศตะวันตก มีบริวารห้าร้อย
 42. สุนทรธรรณี เทวดาผู้รักษาสมบัติของพระยาทั้ง 5 มีบริวารห้าร้อย
 43. วิจิตตเลขา เทวดาผู้ควบคุมเทวดาทั้งหลาย มีบริวารหนึ่งพัน
 43. วิจิตตเลขา เทวดาผู้รักษาด้านบน มีบริวารพันตน
 44. วรรณสมภูมิ เทวดาผู้รักษาด้านเหนือ มีบริวารพันตน
 45. สารัทธกา เทวดาผู้รักษาด้านตะวันออก มีบริวารห้าร้อยตน
 47. ปัจฉิมรุกษา เทวดาผู้รักษาด้านใต้ มีบริวารห้าร้อยตน
 48. โภธิปัตติรุกษา เทวดาผู้รักษาด้านตะวันตก มีบริวารห้าร้อยตน
 49. สุนันทธรรณี เทวดาผู้รักษาด้านล่าง มีบริวารห้าร้อยตน
 50. ทักขินนรธาหรือเจ้าเบื้องขวา เป็นมเหสีรักษาอยู่รักษาธรรณีด้านทิศ

ตะวันออกเฉียงเหนือ

51. สัตว์สหัสสละหรือเจ้าแสนเมือง เป็นมเหสีกษัตริย์อยู่รักษาอุรังคธาตุด้านทิศ ตะวันออกเฉียงเหนือ

52. นคคตุมวิซหาระหรือเจ้าตากว้าง เป็นมเหสีกษัตริย์อยู่รักษาอุรังคธาตุด้าน ตะวันออกเฉียงใต้ ฝั่งลำน้ำเซ

นอกจากนั้นยังมีเทวดาที่ปรากฏในเหตุการณ์ตอนแต่งตั้งบุรีจันอ้วยล้วยให้เป็นใหญ่ในเมืองจันทบุรี ซึ่งในเนื้อหาจะกล่าวเป็นเทวดาผู้รักษาเมืองเวียงจันทน์เป็นตัวละครที่มีความสำคัญเฝ้ารักษาบ้านเมืองร่วมกับพญานาคซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. อินทสิริ เป็นเทวดาที่มีความเป็นใหญ่กว่าเทวดาทิ้งหลาย มีปัญญามาก อาศัยอยู่เหนือเมืองเวียงจันทน์ และเป็นเทวดาอารักษ์เจ้าจันทบุรีด้วย
2. ปรศรีสิทธิศักดิ์กเทวดา อาศัยอยู่ที่ห้วยมงคลด้านนอก เป็นเทวดาอารักษ์บุรีจันท์และนางอินทสว่างลงฮอด
3. รัตนเกสี อาศัยอยู่ที่ห้วยมงคลเบื้องด้านนอก เป็นเทวดาอารักษ์ลินน้ำที่ออกจากฝั่งด้านใน
4. อินทผยอง มีผมหยิก อาศัยที่แคมน้ำบึงบริเวณเพียงหาดทรายด้านทิศใต้ เป็นเทวดารักษาคนที่อยู่ในเมือง ตั้งแต่คุ้มเบื้องเหนือและใต้
5. มัจฉานารี เป็นเทวดาที่มีฤทธิ์มากสามารถเนรมิตเป็นสัตว์ตัวเล็กน้อย อาศัยอยู่ที่สระน้ำแห่งหนึ่งที่อยู่ระหว่างป่ามหาพุทธรวงศากับหาดทรายกลางแม่น้ำโขง
6. สราสสนิท อาศัยอยู่ที่สระพังน้ำด้านทิศเหนือป่ามหาพุทธรวงศา เป็นเทวดารักษาผู้คนในเมือง ตั้งแต่คุ้มเบื้องหลังและเบื้องเหนือ

จากชื่อตัวละครเทวดาที่ได้ยกมาข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นว่าเทวดาตัวละครที่สถิตอยู่ตามพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา เป็นเทวดาอารักษ์คอยปกป้องรักษาบรรพพระพุทธศาสนาให้บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุข ในตำนานอุรังคธาตุได้สะท้อนให้เห็นถึงตัวละครเทวดาเป็นผู้ปกป้องรักษาพระอุรังคธาตุเอาไว้ เช่นนี้พื้นที่อันเป็นอาศัยอยู่ของเทวดาจึงเป็นพื้นที่ลึกลับซ่อนเร้นไปด้วยจินตนาการ กล่าวคือพื้นที่ที่เป็นพระธาตุเจดีย์นี้จะมีเหล่าเทวดาคอยคุ้มครองรักษาไว้ พื้นที่พระธาตุเจดีย์จึงเป็นพื้นที่สวรรค์ที่มีเหล่าเทวดาอาศัยในโลกแห่งจินตนาการด้วย อันทำให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ปราศจากสิ่งชั่วหลายต่าง ๆ ขณะเดียวกันตัวละครที่อยู่ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม เช่น พญานาค ภูตผีหรือวิญญาณ เป็นต้นนั้น ถึงแม้จะเป็นตัวละครที่ลึกลับในโลกแห่งจินตนาการเช่นเดียวกับตัวละครเทวดาก็ตาม แต่ระดับของชนชั้นของตัวละครทั้ง 2 ตัวจะมีความแตกต่างกันอยู่ ในตำนานอุรังคธาตุมักฉายภาพให้เห็นว่า ตัวละครพญานาคมักอาศัยอยู่ตามแหล่งน้ำ ภูเขาหรืออื่น ๆ ซึ่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มี

นัยของความโหดร้ายที่สื่อเห็นถึงความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีกลิ่นอายของความไม่สะอาดบริสุทธิ์เหมือนกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แบบพระพุทธศาสนา ดังนั้นหากมองตัวละครเทวดาซึ่งเป็นตัวละครของพระพุทธศาสนา ในตำนานอุรังคธาตุ มักจะฉายภาพออกมาให้เห็นว่า เทวดาเป็นเทวอารักษ์ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในเหตุการณ์ตอนที่ว่าด้วยพระยาอินทราชาลงมาบูชาพระอุรังคธาตุนั้น ได้บรรยายถึงเทวดาที่ปรากฏชื่อจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ได้มาทำหน้าที่ปกปักรักษาองค์บรมสารีริกธาตุในส่วนพระอุรังคธาตุ อันแสดงถึงความหลากหลายของเทวดาที่มียศถาวรตาศักดิ์แตกต่างกันออกไป ประหนึ่งว่าพื้นที่บริเวณพระธาตุนั้นเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เต็มไปด้วยเหล่าเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ คอยปกปักรักษาและอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นพื้นที่พระธาตุเจดีย์จึงเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของสวรรค์อย่างหนึ่งอันเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าเทวดาด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่าตำนานอุรังคธาตุนั้น เป็นตำนานเรื่องหนึ่งที่ว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นส่วนใหญ่ จึงเข้าใจว่าเป็นตำนานที่อยู่ภายใต้กรอบคิดทางพุทธศาสนาเป็นสำคัญ เรื่องราวส่วนใหญ่จึงเป็นเรื่องราวทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะเรื่องกฎแห่งกรรม การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่าง ๆ ที่กล่าวถึงสัตว์โลกทั้งหลายย่อมมีการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิทั้ง 3 ได้แก่ นรก โลก สวรรค์ นั้น โดยพื้นที่สวรรค์นั้นเป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดาชั้นต่าง ๆ และเป็นพื้นที่แห่งการเสวยความสุขของเหล่าเทวดา ขณะเดียวกันพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นพระธาตุเจดีย์ก็เป็นพื้นที่หนึ่งที่เทวดาอาศัยอยู่ การได้ปกปักรักษาอยู่กับพระธาตุเจดีย์จึงเป็นการสร้างบุญสร้างกุศลอย่างหนึ่งอันก่อให้เกิดความสุขของเหล่าเทวดาทั้งหลายด้วยเช่นกัน พื้นที่พระธาตุเจดีย์จึงเป็นเครื่องบ่งชี้ให้เห็นถึงสัญลักษณ์ของความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีเหล่าเทวดาทั้งหลายคอยปกปักรักษาอยู่ เช่นเดียวกับพื้นที่พระธาตุเจดีย์ที่บรรจุพระอุรังคธาตุหรือพื้นที่พระธาตุพนมนั้น เชื่อว่าเต็มไปด้วยเหล่าเทวดาทั้งหลาย หากแต่เป็นพื้นที่ที่เกิดภาพทางจินตนาการ ประหนึ่งว่าพื้นที่ขององค์พระธาตุพนมนั้นเป็นเรือนร่างของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เหนือโลกที่มีเหล่าเทวดาทั้งหลายมาประชุมกัน ซึ่งบริเวณพื้นที่อันเป็นที่บรรจุไว้ซึ่งองค์พระบรมสารีริกธาตุนั้น เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นศูนย์รวมของเหล่าเทวดาที่คอยมาปกปักรักษาคุ้มครององค์พระธาตุเอาไว้ ดังนั้นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพระธาตุเจดีย์นอกจากเป็นพื้นที่ที่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่าทางกายภาพแล้ว ยังเป็นพื้นที่ที่สามารถมองเห็นได้ด้วยจิตวิญญาณอันเกิดจากความนึกคิดจินตนาการ และเชื่อว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เหนือโลกที่มีอยู่จริงตามทัศนะทางพุทธศาสนา

ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงวิธีคิดทางพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงผ่านตัวละครพระอินทร์และเทวดาต่าง ๆ ซึ่งเป็นตัวละครที่สำคัญที่เข้ามาใหม่ได้มีผสมปนเปกับตัวละครในระบบความเชื่อดั้งเดิม (พญานาค ผีอารักษ์) จนทำให้ตัวละครในความเชื่อดั้งเดิมมีความกลมกลืนเข้ากับระบบคิดทางพุทธศาสนาด้วย ดังนั้นพญานาคหรือผีอารักษ์ที่อยู่ในระบบ

ความเชื่อดั้งเดิมจึงเป็นกลายมาเป็นเทวารักษ์ในระบบความเชื่อแบบพระพุทธศาสนาซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเข้าครอบงำของพระพุทธศาสนาอันมีนัยเชิงอำนาจได้อย่างน่าสนใจ

5.1.2.3 ความเชื่อเกี่ยวกับพฤติกรรมแบบพุทธศาสนา

พฤติกรรมในวิถีคิดแบบพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุนั้น จากการศึกษาพบว่าตัวละครตำนานอุรังคธาตุฝ่ายพระพุทธศาสนาได้มีพฤติกรรมอย่างซ้ำหรือพฤติกรรมที่ปรากฏซ้ำ ๆ อันสะท้อนให้เห็นวิถีคิดทางพฤติกรรมอยู่หลายรูปแบบซึ่งสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

- 1) การเผยแพร่พระพุทธศาสนา
- 2) การพุทธพยากรณ์
- 3) การแสดงธรรม

1) การเผยแพร่พระพุทธศาสนา

ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ได้กล่าวถึงการกระทำของตัวละครอันสะท้อนให้เห็นถึงพฤติกรรมความต้องการที่จะเผยแพร่พระพุทธศาสนาอยู่อย่างหลากหลาย ทั้งที่เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากละครพระพุทธเจ้า และตัวละครพระสาวก ซึ่งตัวละครพระพุทธเจ้าในตำนานมักจะกล่าวว่าพระพุทธศาสนาเสด็จเลียบบโลกมาทางอากาศแล้วเสด็จลงมาที่หนองคันแทเสื่อน้ำ (เมืองเวียงจันทน์) เป็นที่แรกแล้ว ได้เสด็จไปยังที่ต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขง กล่าวคือเสด็จเมืองศรีโคตรบูรณ เมืองหนองหานหลวง ภูกุเวียน และดอนนันทกักริ ซึ่งขณะที่พระองค์เสด็จไปยังเมืองต่าง ๆ นั้นได้ทรงประทับสัญลักษณ์คือการประทับรอยพระพุทธบาทเอาไว้อันเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ดินแดนลุ่มน้ำโขง จากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้เสด็จกลับพระเชตวันมหาวิหารและปรินิพพานตามลำดับ ต่อมาเพื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระสาวกได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุในสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขงอันเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเช่นกัน ซึ่งในยุคแรกนั้นนำโดยพระมหากัสสปเถระพร้อมด้วยพระอรหันต์ 500 รูป นำเอาพระบรมสารีริกธาตุในส่วนพระอุรังคธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้าวซึ่งเชื่อว่าเป็นพระธาตุพนมปัจจุบัน

จากนั้นก็ยังมีพระสาวกที่เป็นศิษย์ของพระมหากัสสปเถระ ได้แก่พระพุทธรักขิต พระธรรมรักขิต และพระสังขรักขิต ได้นำเอาลูกบุตรที่เป็นคนพื้นถิ่นลุ่มน้ำโขงเข้าไปบวชในพระพุทธศาสนา ได้แก่พระพุทธรักขิต ได้นำเอามหาธาตุนกุมาร และจุลธาตุนกุมาร เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา พระธรรมรักขิต ได้นำเอามหาสุวรรณปาสาทกุมาร และจุลสุวรรณปาสาทกุมาร เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา และพระสังขรักขิตได้นำเอาสังขวิชชกุมาร เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เช่นกัน และอรหันต์ทั้ง 3 นำเอาลูกบุตรกลับไปศึกษาธรรมวินัยอยู่เมืองราชคฤห์ และลูกบุตรเหล่านั้นได้บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ทุก ๆ รูป จากนั้น พระอรหันต์ทั้ง 5 รูปได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุใน

ส่วนต่าง ๆ กลับมาบรรจุไว้ในชุมชนลุ่มน้ำโขง อันได้แก่ ธาตุหัวหน้า 29 องค์ บรรจุไว้ที่ภูเขาหลวง พระธาตุฝาดินขวา 7 องค์ บรรจุไว้ที่เมืองลาหนองคาย พระธาตุแก้วฝาง 3 องค์ ไว้ที่เวียงจัว และพระธาตุแก้วฝาง 4 องค์ บรรจุไว้ที่หอแพ ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวนี้เสด็จออกมาเห็นถึงการที่พยายามที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนลุ่มน้ำโขงซึ่งปรากฏเหตุการณ์ดังกล่าวอยู่อย่างหลากหลาย เช่น เหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงผ้าและบาตรเสด็จพุทธลีลาทางอากาศกับพระอานนท์ มุ่งหน้าสู่ทิศตะวันออก เสด็จลงประทับที่แคมหนองคันแทเสื่อน้ำ เหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จโปรดสรรพสัตว์ในที่ต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขง เช่น เสด็จโพนจิกเวียงจัวโปรดปีพพานาคและสุกษณาคหัตถิ เสด็จเมืองศรีโคตรบูรณเพื่อโปรดพระยาศรีโคตรบูรณ เสด็จเมืองหนองหานหลวงเพื่อโปรดพระยาสุวรรณภิงคารและประทับรอยชุมชนพระพุทธรูป เสด็จภูเวียนเพื่อโปรดสุวรรณนาคและพุทธรูปปาปนาค เสด็จดอยนันทกรีเพื่อโปรดศรีสัตตนาคน เป็นต้น เหตุการณ์ว่าด้วยพระมหากัสสปเถระพร้อมพระอรหันต์ 500 รูป นำเอาพระอัฐธาตุเดินทางผ่านมาเมืองหนองหานหลวงนำไปประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้าวหรือเหตุการณ์ว่าด้วยพระอรหันต์ 3 รูป คือพระพุทธรักขิต พระธรรมรักขิต และพระสังฆรักขิต นำกุลบุตร 5 คน คือมหารัตนกุมาร จุฬรัตน์กุมาร มหาสุวรรณปาสาทกุมาร จุลสุวรรณปาสาทกุมาร และสังขวิชชกุมารที่เป็นคนท้องถิ่นให้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ให้ศึกษาธรรมวินัยที่เมืองราชคฤห์จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ทุกรูป แล้วให้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขง

เป็นที่น่าสังเกตว่าการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนาสู่ชุมชนลุ่มน้ำโขงมาตั้งสมัยพุทธกาลผ่านพฤติกรรมตัวละคร โดยเฉพาะตัวละครพระพุทธเจ้า และพระสาวก ได้แสดงออกถึงพฤติกรรมอันสื่อให้เห็นถึงนัยของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา กล่าวคือตัวละครพระพุทธเจ้า มักจะแสดงพฤติกรรมการเสด็จเลียบโลกแล้วทรงเสด็จประทับยังพื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ซึ่งในที่นี้พระองค์ได้ประทับที่แคมหนองคันแทเสื่อน้ำเป็นที่แรกแล้วได้เสด็จโปรดสรรพสัตว์ไปยังสถานที่ต่าง ๆ ประทับรอยพระพุทธบาทและทรงสั่งสอนให้มานับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์ทรงประทับรอยพระพุทธบาทด้วย และรอยพระพุทธบาทก็เป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของพระพุทธองค์ที่ได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามายังดินแดนนั้น ๆ ดังนั้นพฤติกรรมการประทับรอยพระพุทธบาทจึงเป็นพฤติกรรมของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วย สำหรับตัวละครพระสาวกนั้น มักจะกล่าวถึงการนำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในชุมชนลุ่มน้ำโขง ซึ่งในที่นี้ได้แก่พระมหากัสสปเถระและพระอรหันต์ 500 รูป นำเอาพระอัฐธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้าวในยุคแรก ๆ และในยุคต่อมาได้มีพระสงฆ์ที่เป็นศิษย์ของพระมหากัสสปเถระนำเอากุลบุตรในท้องถิ่นออกบวชในพระพุทธศาสนาแล้วนำเเนะสั่งสอนให้ปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธองค์ แล้วให้นำเอาสัญลักษณ์ตัวแทนของพระพุทธเจ้า คือพระบรมสารีริกธาตุ มาบรรจุประดิษฐานไว้เพื่อให้เห็นถึงความชุมชนแห่งพระพุทธศาสนาหรือการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนา ซึ่งการแสดงออกทางพฤติกรรม

ตัวละครเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงวิถีคิดที่ต้องการจะสื่อให้เห็นว่าพื้นที่ลุ่มน้ำโขงแห่งนี้เป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนามาเป็นเวลาช้านานแล้ว

2) การพุทธพยากรณ์

การพุทธพยากรณ์นั้นเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากตัวละครพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงทำนายถึงเหตุการณ์บ้านเมือง สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ในตำนานอูรังคราตุ สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตนั้นมักจะกล่าวถึงการพุทธพยากรณ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับกษัตริย์ การเวียนว่ายตายเกิดของตัวละครที่จะกลับมาเกิดในอนาคตซึ่งมักจะเป็นกษัตริย์หรือเป็นการพยากรณ์ในเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งอันบ่งชี้ให้เห็นถึงความเจริญ ความเสื่อมของบ้านเมืองและพระพุทธศาสนา

ตำนานอูรังคราตุได้กล่าวถึงการพุทธพยากรณ์ไว้อย่างหลากหลาย อันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดอย่างหนึ่งผ่านพฤติกรรมของพระพุทธเจ้า อันเป็นเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมายังพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงแล้วทอดพระเนตรเห็นเหตุการณ์อันผิดปกติแล้วทรงแยมพระโอษฐ์ พระอานนท์ทูลถามเหตุของการแยมพระโอษฐ์นั้น พระพุทธองค์จึงได้ทรงพุทธพยากรณ์ถึงเรื่องราวในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตอย่างเป็นเหตุเป็นผลเชื่อมโยงกัน ซึ่งการทำนายมักจะอ้างว่าเป็นการทำนายของพระพุทธเจ้าหรือพุทธทำนาย ซึ่งมีปรากฏเหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่บริเวณหนองคันแทเสื่อน้ำ ทอดพระเนตรเห็นแล่นค้าแลปลิ้นแล้วทรงแยมพระโอษฐ์ พระอานนท์ทูลถามพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาแก่พระอานนท์ แล้วพุทธพยากรณ์เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น พระพุทธศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองในอนาคตข้างหน้า โดยการเชื่อมโยงถึงอดีตว่าเมืองอันเป็นที่เที่ยวไปของพระโพธิสัตว์เชื่อมโยงถึงเหตุการณ์ปัจจุบันและเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตข้างหน้าซึ่งสามารถสรุปพอสังเขปได้ดังนี้

1. เมืองสุวรรณภูมินี้เป็นที่อยู่อาศัยของพญานาคชื่อสุวรรณนาค ในอนาคตบ้านเมืองจะร้างผู้คนจะพลัดพรากจากกัน จึงทำให้เกิดมีพระยาผู้เป็นหน่อพุทธภูมิคนหนึ่งมาปกครองที่จะทำให้บ้านเมืองมีความเจริญขึ้น
2. พระยาสุเมตธรรมวงศาจะให้พราหมณ์ทำพิธีราชาภิเษกบุรีจันอ้วยล้วยเป็นพระยาจันทบุรีประสิทธิศักดิ์กเทวะ
3. พระยาจันทบุรีจะสร้างพระธาตุเจดีย์ที่ภูเขาลวง และได้มาเกิดเป็นพระยาจันทพานิช
4. จักมีพระอรหันต์ 2 รูปกำจัดผีเสื่อน้ำ แล้วพระยาศรีธรรมมาศไก ได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในที่แห่งหนึ่ง
5. รัฐกบปิณฑี ได้นำเอาพระยาทั้ง 2 ที่ครองเมืองกรุงนทนคร ไปบวชเป็นฤๅษี ชื่อ อมรฤๅษี และโยธิกฤๅษี

6. อมรฤๅษี และโยธิกฤๅษี สร้างเมืองศรีสัตตนาคนคร ที่ดอยนันทกัๅงรี
7. โยธิกฤๅษี ครัๅนตายไปแล้ๅวได้ไปเกิดในเมืองอินทปัฐนคร และบวชในพุทธศาสนาได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ส่วนอมรฤๅษี ครัๅนตายไปได้ไปเกิดในเมืองศรีสัตตนาคนคร ได้นำเอาพระยาทุกคตะไหล่น้ำมาเลี้ยงดูไว้
8. ต่อมาพระยาทุกคตะไหล่น้ำได้สร้างเมือง ประดิษฐานพุทธศาสนาไว้ที่ดอยนันทกัๅงรี เมืองศรีสัตตนาคนคร ครัๅนตายได้ไปเกิดในเมืองพาราณสี แล้ๅวได้บวชเป็นฤๅษี ชื่อว่า ทุกคตฤๅษี
9. พระยาสุมิตรธรรมฤๅษี ครัๅนจุติได้ไปเกิดในเมืองศรีสัตตนาคนคร
10. พระยาทุกคตังสา ผู้เป็นอำมาตย์ของพระยาสุมิตรธรรมวงศาในชาติก่อนนั้น จักได้เสวยราชสมบัติสืบอายุพุทธศาสนา ครัๅนตายไปจักไปบังเกิดเป็นพระยารุกขเทวดาอยู่รักษาพระพุทธรศาสนา
11. นางปาทเวหีผู้เป็นภรรยาของทุกคตังสานั้นได้ครองราชย์ต่อ เทวดาไม่พอใจจึงตั้งใจให้เสนาอำมาตย์ฆ่านางเสีย
12. พระยาไชยจักร ได้ขึ้นครองราชย์สมบัติแทน สืบอายุพระพุทธรศาสนาอยู่เมืองจันทบุรี ครัๅนตายไปได้ไปบวชเป็นฤๅษี ชื่อว่า ไชยจักรฤๅษี
13. พระยาปุตตจูล มาเกิดเป็นเอกจักรกุมาร ครองเมืองศรีสัตตนาคนคร
14. ทุกคตฤๅษีได้จุติมาเกิดในท้องของมเหสีเอกจักรกุมาร ได้ชื่อว่า สารโพธิราช ได้นำนางแก้วปัจฉิมกุมารีเป็นมเหสี
15. ไชยจักรฤๅษี จุติมาเกิดเป็นพระยาไชยประเสริฐ
16. พระยาสารโพธิ ครัๅนตายไปได้ไปเกิดเป็นสารโพธิฤๅษี
17. พระยาไชยประเสริฐ ได้เสวยราชครองเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาคนครและได้ก่อพระเจดีย์ครอบพระสารีริกธาตุที่พระยาศรีธรรมโศกเอามาไว้ และได้ก่อพระเจดีย์ครอบพระธาตุหัวเน่า ตลอดถึงได้ก่ออุโมงค์ครอบพระธาตุพระอรหันต์ที่พระยาจันทบุรีได้นำมาประดิษฐานไว้
18. เทวดาได้พิทักษ์รักษาพระยาไชยประเสริฐ เมื่อเห็นภัยที่จะเกิดขึ้นในอนาคต จึงได้นำเอาพระยาไชยประเสริฐไปบวชเป็นไชยฤๅษี
19. พระยาภูษรประเทศ สืบอายุพระพุทธรศาสนาได้ก่อเจดีย์ครอบพระธาตุส่วนฝ่าพระบาทเบื้องขวาที่พระอรหันต์ได้นำมาบรรจุไว้ที่เมืองลาหนองคาย ครัๅนจุติไปได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต เป็นเทพบุตรชื่อว่า ภูษรเทพบุตร และได้ลงมาเกิดในโลกมนุษย์พร้อมกับพระศรีอริยเมตไตรย
20. สารโพธิฤๅษี ได้จุติมาเกิดเป็นพระยาวงศา เสวยราชสมบัติ สืบอายุพระพุทธรศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรือง คนทั้งหลายเกิดความเคๅงใจ เมื่อพระยาวงศา สวรรคตแล้ว

บ้านเมืองเกิดความโกลาหล พระอินทร์เห็นภัยที่จะเกิดขึ้นในอนาคตจึงให้วิสุกรรมเทวบุตรนำเอาไชยฤๅษีให้มาเกิดเป็นบุตรของพระยวงศา มีชื่อว่าสุริยกุมาร

21. เทวดาทิ้งหลายได้รักษาคุ้มครองสุริยวงศาจนได้เสวยราชสมบัติเป็นพระยาสุริยวงศาไชยจักรธรรมิกราชาเขมฐาธิราช

22. พระยาสุริยวงศาได้บำรุงรักษาสืบอายุพระพุทธศาสนา ก่อเจดีย์ครอบพระอรังครธาตุ เป็นครั้งที่ 2 ครั้นจตุได้ไปเกิดในเมืองพาราณสี แล้วได้ออกบวชเป็นฤๅษี ชื่อว่าสุริยวงศาจักรฤๅษี เมื่อจตุจากชาติฤๅษีแล้วได้ไปเกิดในเมืองอินทปัฐนคร สืบอายุพระพุทธศาสนา ครั้นจตุจากที่นั่นแล้วจึงได้ไปบังเกิดในเมืองกรุงนท ชื่อว่า สุริยวงศากรุงนท ได้เสวยราชสมบัติในเมืองนั้น ต่อมาได้มาตั้งเมืองร้อยเอ็ดประตู

23. ฝ่ายวงศาฤๅษี ครั้นจตุแล้วได้ไปเกิดเมืองกรุงนทนครชื่อว่า สารวงศา พ่อเดียวกันต่างแม่กับสุริยวงศา และได้ครองราชย์สมบัติเป็นพระยาสารวงศากรุงนทนคร ครั้นตายไปได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต และจะลงมาเกิดพร้อมกับพระศรีอริยเมตไตรย

24. ขณะที่สุริยวงศาที่ได้มาสร้างเมืองร้อยเอ็ดนั้น ได้นางเทวีแก้วเป็นพระมเหสี สืบอายุพระพุทธศาสนา ครั้นจตุได้ไปเกิดในเมืองสาวัตถี สืบอายุพระพุทธศาสนาเป็นครั้งที่ 3 ครั้นจตุแล้วได้ไปเกิดในเมืองกุสินารา และเมืองราชคฤห์ ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในเมืองลังกาทวีปครั้งหนึ่งแล้วกลับคืนมาเกิดในเมืองอินทปัฐนครถึง 3 ครั้ง ตลอด 5000 วรรษา ครั้นจตุจากชาติที่นั่นทั้ง 3 ครั้งแล้วจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ปรากฏใช้ว่าสุริยวงศาไชยจักรเทพบุตรอริยเมตไตรยโพธิสัตว์

จากข้อความตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นว่าการพยากรณ์นั้นเป็นพุทธวจนะของพระพุทธเจ้าที่ทรงทำนายเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตโดยการเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นเหตุการณ์ในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเชื่อมโยงร้อยเรียงกันอย่างมีเหตุมีผล ซึ่งเรื่องราวต่าง ๆ ที่อยู่ในการพยากรณ์นั้นเป็นเรื่องราวที่ระบบกษัตริย์ผู้ที่จะมาปกครองบ้านเมืองอันจะทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองเป็นสิ่งสำคัญ ดังนั้นการพุทธพยากรณ์จึงเป็นการตอกย้ำถึงความเจริญของพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ อันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดที่ปรากฏอยู่ในตำนานอรังครธาตุได้อย่างน่าสนใจ

3) การแสดงธรรม

การแสดงทำเป็นพฤติกรรมของผู้รู้หัวข้อธรรมต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา แล้วนำธรรมนั้นมาแสดงให้ผู้อื่นได้รู้ตาม พฤติกรรมการแสดงธรรมมักปรากฏกับตัวละครพระพุทธเจ้า และสาวก เป็นการกระทำเพื่อหวังผู้อื่นได้ปฏิบัติตามให้เกิดความสุขความเจริญและเข้ามานับถือ

พระพุทธศาสนา อันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดอย่างหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในตำนานอูรังคราตุ ที่มีการนำมา กล่าวซ้ำ ๆ และปรากฏอยู่อย่างหลากหลายในเนื้อหา โดยในตำนานอูรังคราตุ นั้น พบ พฤติกรรมการ แสดงธรรมในตัวละครพระพุทธเจ้า พระสาวก และพุทธศาสนิกชน กล่าวคือพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ เสด็จเสียบโลกมากับพระอานนท์เสด็จมายังชุมชนลุ่มน้ำโขงแล้วทรงพบเจอสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็นอมุขย์ และมุขย์ เช่น พญานาค ชนพื้นเมือง กษัตริย์ เป็นต้น พระองค์ก็จะเทศนาสั่งให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม ตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนาหรือบางครั้งมักจะเป็นการเทศนาที่ปะปนอยู่กับพฤติกรรมการ พยากรณ์ที่พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ไว้กับพระพระอานนท์อันสื่อให้เห็นถึงนัยที่เป็นหัวข้อธรรมที่แฝง ไปด้วยการอธิบายเหตุการณ์บางอย่าง ส่วนพฤติกรรมการแสดงธรรมของพระสาวกหรือบรรดา พุทธศาสนิกชนนั้นจะเป็นการอ้างถึงพุทธสุภาษิตหรือหัวข้อธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในทาง พระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ เช่น พระมหากัสสปเถระได้แสดงธรรมเทศนาไขปัญหาหัวข้อธรรมวิรุทธ ปัญหา ซึ่งเป็นธรรมเกี่ยวกับความเร้าร้อนของไฟระคะตัมหา ให้แต่พระยาสุวรรณภิงคาร จนทำให้ พระยาสุวรรณภิงคารคลายความโกรธลง พระยาจันทบุรี มักจะยกพุทธสุภาษิตตนมากเพื่อแสดงภูมิรู้ ธรรมทางพระพุทธศาสนาอยู่อย่างหลากหลาย ดังปรากฏข้อความตัวอย่างในตอนหนึ่งว่า

“พระยาจันทบุรีทรงรู้แจ้งในปัญหาเหล่านี้ในพระทัยแล้ว จึงสร้างกล่าวคาถาบท หลังให้พรหมณ์ทั้ง 5 ได้ยิน ที่จริงนั้นพรหมณ์ทั้ง 5 ได้นำเอานางมาพร้อมแล้ว แต่มิได้ ถวายเมื่อราชาภิเษกนั้น พระองค์ทรงคำนึงถึงในแห่งคนทั้งหลาย มีหมื่นหลวงกลางเมือง เป็นต้น พระองค์จึงตรัสเป็นคาถาว่า “โกโธ ปลาโส กติมาโน มายา สาถะย อิจฉา อุปป เนญหตพุโพ สารกมาโน อสมิเชยย มจเจริยโก สชชมทโท มุตถสสุติ พุปลญา พุพพจ พุเส วิ อหิริกั พุทธิฐี อสสติโก อินทริยสวโร อตถติโก โอภาสีโก มหิจโจ โอตตปป อชนติ ครุจต โต อชิรียา อตถิ มหิตสสนั อสสิจจ จิริ ดังนี้”

“...พระยาจันทบุรีจึงตรัสเป็นคาถาว่า

อถ ปาปานิ กมมานิ	อกโรนโต น พุชฌติ
เสหิ กมเมหิ ทุมเมโธ	อคคิททโธเว ตปปติ

อธิบายว่า บุคคลไปได้กระทำความอันเป็นบาป ก็ไปตรัสรู้ยังวิบากแห่งตนว่าเป็น บาปโทษใด ๆ บุคคลตั้งที่กล่าวมาแล้วแต่ก่อนนั้น ได้ไปเกิดในนรก ทนทุกข์เวทนา จึงจะได้ รู้จักยังกรรมวิบากแห่งตน แล้วคนทั้งหลายจึงทูลว่า จะกระทำให้สิ่งใดจึงจะหายจาก กรรมวิบากนั้น ๆ พระยาจันทบุรีจึงตรัสเป็นคาถาว่า

อปปมาโท อมตํ ปทํ	ปมาโท มจจโน ปทํ
อปปมตตา น มียนติ	เย ปมตตา ยถา มตา
สพโธ สีเลน สมปนโน	ยโสโภคสมปปิโต

ย ย ปเทส ภขติ

ตตถ ตตถาว ปุชิตติ

อธิบายว่า บุคคลเหล่าใดบ่ประมาทหลงลืมในกุศลบุญ และคุณแก้วทั้ง 3 ประการ นั้นเป็นคลองอันจักได้ถึงยังพระนิพพาน บุคคลเหล่าใดมีความประมาทในคุณแก้ว 3 ประการนั้น หากเป็นคลองแห่งความตาย และผู้ที่มีได้ประมาทนั้น ถึงแม้ว่าตายแล้วก็ได้ชื่อว่ายังมีชีวิตอยู่”

(กรมศิลปากร, 2483: 109-111)

จากตัวอย่างที่ได้กล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการนำเอาคำสอนทางพระพุทธศาสนา มาเผยแพร่ในรูปของการเทศนาสั่งสอน ซึ่งเป็นหน้าที่หรือเป็นภารกิจของพระพุทธเจ้าและพระสาวก ตลอดถึงพุทธศาสนิกชนผู้มีความรู้ทางพระพุทธศาสนา เป็นที่หน้าสังเกตว่า การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ ไม่เน้นให้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมเพื่อความหลุดพ้นในธรรมสูงสุดทางพระพุทธศาสนา แต่เป็นแสดงธรรมแบบพื้นฐานเรื่องศีล 5 ศีล 8 เป็นสำคัญ ซึ่งแตกต่างไปจากการแสดงธรรมเพื่อให้เข้าใจถึงหลักสัจธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยตรง เช่น การแสดงธรรมในปฐมเทศนาแก่พระปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 ก็เพื่อให้พระปัญจวัคคีย์ทั้งห้าเข้าใจหลักของอริยสัจธรรมหรือการแสดงธรรมในปัจฉิมเทศนา ก็เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์เข้าใจหลักธรรมคำสอนที่แท้จริงทางพระพุทธศาสนาหรือการแสดงธรรมในข้อธรรมอื่น ๆ ก็เพื่อหวังธรรมของการบรรลุธรรมหรือเข้าใจหลักธรรมที่แท้จริง แต่การแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุนั้น มีลักษณะของการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ควบคู่ไปด้วย กล่าวคือพระพุทธเจ้าทรงใช้อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มาเป็นกลวิธีในการแสดงธรรมเพื่อให้ผู้คนหรืออำนาจดั้งเดิมยอมรับพระพุทธศาสนาแล้วจึงทรงแสดงธรรมที่เป็นหัวข้อธรรมสั่งสอน ลักษณะเช่นนี้สื่อให้เห็นว่า สังคมในอดีตก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จมานั้นมีความเชื่อเรื่องพลังอำนาจลึกลับหรือภูตผีวิญญานต่าง ๆ อันเป็นระบบความเชื่อดั้งเดิมเป็นทุนเดิมมาก่อนแล้ว ดังนั้น การแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าจึงสื่อให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีอำนาจเหนือกว่าอำนาจดั้งเดิม เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามา พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นแทนของพระพุทธศาสนานั้นก็มีการแสดงธรรมเทศนาควบคู่ไปกับการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ไปด้วยเพื่อเป็นเผยแพร่อำนาจอันแสดงให้เห็นถึงความเหนือกว่าอำนาจดั้งเดิมอย่างมีหลักการทางศีลธรรม เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาจนเป็นที่รู้จักของผู้คนในลุ่มน้ำโขงแห่งนี้แล้ว ดังนั้นการพฤติกรรมการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าจึงเป็นพฤติกรรมหนึ่งของการแสดงธรรมหรือการเผยแพร่คำสอนด้วยเช่นกัน ขณะเดียวกันการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนนั้นจะมีการแสดงธรรมเทศนาในรูปแบบของการยกอ้างถึงพุทธสุภาษิตแล้วอธิบายหัวข้อธรรมตามภูมิรู้ของตน ซึ่งลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงวิธีคิดอันว่าด้วยการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยมีตัวละครพระพุทธเจ้า พระสาวก ตลอดถึงพุทธศาสนิกชนเป็นผู้นำเอา

พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้เป็นการตอกย้ำถึงความเชื่อเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาอย่างยาวนานและจะคงอยู่คู่แผ่นดินลุ่มน้ำโขงแห่งนี้สืบไป

5.1.3 ชุดความคิดเกี่ยวกับการผสมผสานทางศาสนา

จากอธิบายให้ตัวอย่างประเด็นต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นชุดความคิดเป็นเป็นความเชื่อแบบดั้งเดิม และความเชื่อแบบพุทธศาสนาที่มองผ่านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ตัวละคร และพฤติกรรมของตัวละคร ในลักษณะการแยกส่วนประกอบของตำนานอุรังคธาตุออกก่อนเพื่อให้เข้าใจเนื้อหาที่ปรากฏอยู่ เมื่อแยกแล้วจึงต้องมีรวมส่วนประกอบนั้นเอาไว้ เพื่อให้เห็นวิถีคิดในแบบองค์รวม ที่จริงแล้วเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้นมีลักษณะการผสมผสานกันในระบบความเชื่อทางศาสนาอย่างแยกกันแทบไม่ออก กล่าวคือไม่สามารถแยกระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนาได้ออกโดยลำพังได้เลย เนื้อหาจะมักจากกล่าวถึงพื้นที่ ตัวละคร และพฤติกรรมของตัวละคร มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนาอยู่เสมอ เช่น พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมที่เคยเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าภูยานาค เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จเข้ามา ก็ได้มีการปะทะสังสรรค์ระหว่างตัวละครพระพุทธเจ้ากับภูยานาค ต่อมาภูยานาคก็ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นเป็นพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา แต่หากมีภูยานาค เทวอารักษ์คอยปกป้องรักษาพื้นที่เหล่านั้นอยู่ เป็นต้น ซึ่งการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อแบบดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนา สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดว่าด้วยศาสนาในปรากฏอยู่ในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ผ่านเรื่องราวในวรรณกรรม จากการศึกษาเนื้อหาของตำนาน อุรังคธาตุ พบว่าตำนานอุรังคธาตุที่ลักษณะของความเชื่อมีการสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอยู่ อันสะท้อนให้เห็นถึงผู้คนในชุมชนแห่งนี้มีวิถีคิดที่เป็นแบบการผสมผสานกันทางความเชื่อ ไม่มีศาสนาใดที่บริสุทธิ์ ร้อยเปอร์เซ็นต์ ทั้งนี้หากแบ่งประเด็นการผสมผสานกันทางความเชื่อศาสนาที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุแล้ว สามารถแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะด้วยกันคือ

5.1.3.1 การผสมผสานแบบขัดแย้ง

5.1.3.2 การผสมผสานแบบยอมรับ

5.1.3.3 การผสมผสานแบบแสดงความสัมพันธ์

5.1.3.1 การผสมผสานแบบขัดแย้ง

ในตำนานอุรังคธาตุ มีเนื้อหาที่กล่าวถึงความขัดแย้งกันของตัวละคร ไม่ว่าจะเป็นตัวละครในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูขัดแย้งกับตัวละครในศาสนาความเชื่อดั้งเดิม ตัวละครในพุทธศาสนาขัดแย้งกับตัวละครในศาสนาความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งความขัดแย้งดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดที่มีการผสมผสานกันทางความเชื่อที่สื่อถึงใครมีอำนาจกว่าใครหรือใครเหนือกว่าใคร ซึ่งมักจะเกิดขึ้นกับผู้นำ

ศาสนาต่อสู้กัน เช่น พญานาคต่อสู้กับพระอิศวรหรือพระพรหมศวร พญานาคต่อสู้กับพระพุทธเจ้า เป็นต้น หลังจากขัดแย้งกันแล้วจึงจะยอมรับซึ่งกันและกัน ยกตัวอย่างเช่น เหตุการณ์ว่าด้วยพญานาคต่อสู้กับพระอิศวร เกิดจากที่พระอิศวรซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งเป็นศาสนาที่เข้ามาอาศัยอยู่ใหม่ไม่ทำความเคารพต่อพญานาค ซึ่งเป็นผู้ดั้งเดิม อาศัยอยู่ที่นี้ (สุวรรณภูมิ) มาเป็นเวลาช้านานแล้ว เมื่อพระอิศวรไม่ทำความเคารพต่อพญานาคจึงได้มีการต่อสู้กัน ผลการต่อสู้พระอิศวรเอาชนะพญานาค ทำให้พญานาคยอมรับในพระอิศวร ดังข้อความตัวอย่างในตอนหนึ่งว่า

“ทันใดนั้นยังมีนาคหลานชายแห่งพญาสุวรรณนาคตัวหนึ่งชื่อว่าพุทโธธาปนาค มีความโกรธเคืองแก่สุวรรณนาคยิ่งนัก ด้วยเหตุที่ฟังบ้านเมืองเขาให้ล่มจมเสีย นั้น จึงได้นำความมาบอกแก่พระอิศวรว่า สุวรรณนาคที่รบอยู่บนอากาศนั้น เป็นแต่อำนาจอิทธิฤทธิ์ของสุวรรณนาคเท่านั้น หาใช่ตัวสุวรรณนาคไม่ ส่วนตัวสุวรรณนาคนั้น จำแลงตัวเป็นงูเล็กตัวหนึ่งอยู่ข้างล่าง แม้ท่านจะรบสักเท่าใด ๆ ก็ไม่รู้แพ้แก่สุวรรณนาค เมื่อว่าพั้งงูน้อยข้างล่างนี้แล้ว อิทธิฤทธิ์ทางอากาศของสุวรรณนาคก็จกศุนย์หายไปสิ้น เมื่อพระอิศวรได้ทราบในคำบอกเล่าของพุทโธธาปนาคดังนั้น จึงนิรมิตเป็นพังพอนเผือกให้ขึ้นไปรบทางบนอากาศ ส่วนตัวพระอิศวรเองนั้นมาชุมนุมอยู่เบื้องล่าง จึงเห็นสุวรรณนาคนิรมิตตัวเป็นงูน้อยตัวหนึ่งโถงหลังอยู่ที่หว่างเขานั้น พระอิศวรถือดาบขรรค์ไชยศรี เดินเข้าไปหาสุวรรณนาค ๆ เห็นจึงละเพศอันเป็นงูน้อยนั้นเสีย แล้วเข้ามาอ่อนน้อมกราบไหว้”

(กรมศิลปากร, 2483: 28-29)

จากข้อความข้างต้นนี้ เป็นเหตุการณ์การต่อสู้กันระหว่างพญานาคซึ่งเป็นตัวละครฝ่ายความเชื่อแบบดั้งเดิมกับพระอิศวรซึ่งเป็นฝ่ายความเชื่อแบบศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ผลปรากฏว่าพระอิศวรเป็นผู้ชนะสุวรรณนาค เช่นนี้ ชวนให้คิดว่าเมื่อศาสนาใหม่ คือศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเผยแผ่เข้ามาได้มีการกระทบกระทั่งกันเกิดขึ้น ศาสนาดั้งเดิมที่คิดว่าตนเป็นเจ้าของพื้นที่ เกิดความไม่พอใจ มีพฤติกรรมไม่ยอมรับในศาสนาใหม่ จึงได้มีการต่อสู้ขัดแย้งกันระหว่างศาสนาดั้งเดิม (พญานาค) กับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู (พระอิศวร) ทำยที่สุดตัวละครพญานาคพ่ายแพ้ และได้ยอมรับในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ลักษณะเช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดในการผสมกลมกลืนกันทางความเชื่อระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูซึ่งเป็นศาสนาใหม่ โดยไม่รู้สึกรับช้อใจแต่อย่างใด

นอกจากนี้ยังปรากฏตัวอย่างเหตุการณ์ความขัดแย้งกันระหว่างตัวละครของความเชื่อดั้งเดิมกับตัวละครพระพุทธศาสนาอยู่หลายเหตุการณ์ด้วยเช่นกัน ซึ่งมักจะกล่าวว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมายังชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ ได้พบปะกับพญานาค แล้วพระพุทธองค์ได้สนทนาปราศรัยด้วยพญานาคบางตัวก็ยอมรับ พญานาคบางตัวไม่ยอมรับในตอนแรก เมื่อพระพุทธองค์สั่งสอนให้ตั้งอยู่ใน

ศีลธรรมทางพระพุทธศาสนาแล้วจึงได้ยอมรับในภายหลัง พญานาคตัวที่ไม่ยอมรับนั้นมักจะมีพฤติกรรมก้าวร้าวทำร้าย อันอยู่ในลักษณะของความขัดแย้ง และได้มีการต่อสู้กับพระพุทธเจ้า เช่น สุวรรณนาค และพุทโธปาปนาค เป็นผู้มิสยักก้าวร้าว มักใช้อารมณ์ ดังเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จ ฎุกเวียนได้ต่อสู้กับสุวรรณนาคและพุทโธปาปนาคพร้อมด้วยนาคบริวารทั้งหลาย และในที่สุดนาค ทั้งหลายก็ได้พ่ายแพ้ต่อพระพุทธเจ้าแล้วเข้ามานับถือพระพุทธศาสนา ดังข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ขณะเมื่อพระพุทธองค์สถิตที่ฎุกเวียน เปล่งพระรัศมีให้เข้าไปในเมืองนาค ปู เวียน ขณะนั้นสุวรรณนาคได้เห็นพระรัศมี จึงออกมาจากแม่น้ำขึ้นไปอยู่บนยอดเขา พน พิชออกมาเป็นคว้น เขาภูคนั้นก็มีตมัวไปทั้งสิ้น พระพุทธองค์ทรงเห็นดังนั้น ทรงเข้าเตโช กลิณเป็นเปลวไฟ ไปเกี่ยวพันสุวรรณนาค กระเด็นตกลงไปในน้ำปูเวียน เปลวไฟก็ผุดแต่ พื้นน้ำขึ้นมา ไหมเมืองนาคตลอดไปถึงหนองบัวบานซึ่งเป็นที่อยู่แห่งพุทโธปาปนาค หนอง นั้นเป็นที่เกิดของนางอุษา แต่ก่อน นาคทั้งหลายพร้อมกันมาล้อมฎุกเวียนนั้นไว้ ขณะนั้น พระศาสดาประทับกระทำสมณธรรมอยู่ที่นั่น นาคทั้งหลายจึงกระทำอิทธิฤทธิ์ เป็นเปลว ไฟพุ่งขึ้นไปหาพระพุทธองค์เปลวไฟนั้นก็พุ่งกลับคืนมาไหม้ นาคทั้งหลายเหล่านั้น แล้วกลับ บังเกิดเป็นดอกบัวบูชาพระศาสดา นาคเหล่านั้นจึงแวดล้อมพระพุทธองค์ไว้ เพื่อให้พุทโธ ปาปนาคทำอิทธิฤทธิ์พังทะลายที่ประทับ พระพุทธองค์ทรงเข้าปฐมวิกลิณ ที่ประทับนั้นก็ บังเกิดเป็นพระแท่นแข็งดงามยิ่งนัก นาคทั้งหลายกระทำอิทธิฤทธิ์ทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อ ทำลายพระแท่นและองค์พระศาสดาก็ไม่สามารถที่จะทำอันตรายพระศาสดาได้ มันซ้ำ กระทำอิทธิฤทธิ์ให้เป็นเปลวไฟเข้าไปทำลายอีก พระศาสดาทรงเข้าวายุกลิณ เป็นลมพัด ไปกลับไปไหม้ นาคทั้งหลายเหล่านั้น แล้วพระศาสดาก็เสด็จขึ้นไปบนอากาศ นาคทั้งหลาย เห็นดังนั้น ก็กระทำอิทธิฤทธิ์โองหลังขึ้นไปเป็นหมู่ นาค ตามล้อมพระศาสดา ๆ ทรงนิรมิต ให้หัวนาคทั้งหลายเหล่านั้นขาดตกลงมา นาคทั้งหลายเห็นดังนั้น มีความเกรงกลัวให้พระ ศาสดายิ่งนัก พระศาสดาทรงรู้แจ้งดังนั้น ก็เสด็จกลับลงมาประทับ ณ ที่เก่า นาคทั้งหลาย จึงพร้อมกันเข้าไปหาพระศาสดา ๆ จึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงบรรเทาเสียงยังพยาธิต่อมผี อันเจ็บปวด กล่าวคือหัวใจแห่งท่านทั้งหลาย ตถาคตจักรักษาให้หายยังพยาธินั้น นาค ทั้งหลายได้ฟังพระพุทธพจน์ดังนั้นมีใจชื่นบาน พร้อมกับเข้ามาราบแทบพระบาท”

(กรมศิลปากร, 2483: 31-32)

จากข้อความข้างต้นนั้น เป็นเหตุการณ์การต่อสู้กันระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธ ศาสนาที่เข้ามาใหม่ อันเป็นสื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์แบบขัดแย้ง เป็นที่น่าสังเกตว่าในตอนแรกตัว ละครแบบความดั้งเดิมไม่ยอมรับพระพุทธศาสนามีพฤติกรรมขัดขืนก้าวร้าว จึงเกิดการต่อสู้กัน

ระหว่างตัวละครพระพุทธเจ้า ในที่สุดพ่ายแพ้ต่อพระพุทธเจ้าและก็ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาซึ่ง การขัดแย้งหรือการต่อสู้กันนี้เป็นร่องรอยความสัมพันธ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดที่พระพุทธศาสนามี อำนาจเหนือกว่าอำนาจแบบดั้งเดิม

5.1.3.2 การผสมผสานแบบยอมรับ

เนื้อหาในตำนานอูรังคราตุ นอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงผสมผสานกันทางศาสนาใน ลักษณะขัดแย้งแล้ว ความสัมพันธ์ทางศาสนานั้นยังปรากฏภาพออกมาให้เห็นในลักษณะการ ผสมผสานกันแบบการยอมรับด้วย ซึ่งในเนื้อหามักจะกล่าวพระพุทธเจ้าเสด็จเผยแผ่พระพุทธเจ้าใน ชุมชนลุ่มน้ำโขงแล้วได้พบปะกับพญานาค แล้วทรงเทศนาสั่งสอนหรือได้สนทนากับพญานาค จากนั้น พญานาคเกิดความเลื่อมใส และยอมรับนับถือในพระพุทธศาสนาแล้วจึงได้ขอให้พระพุทธองค์ประทับ รอยพระพุทธบาทหรือได้กระทำกิริยาอาการอย่างใดอย่างหนึ่งในลักษณะการยอมรับ ซึ่งปรากฏอยู่ อย่างหลากหลาย เช่น เหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่โพนจิกเวียงจัว ปีพพรรนาค เนรมิตกายเป็นมนุษย์นุ่งขาวห่มขาวมาถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้า พระพุทธองค์เสวยภัตตาหาร เสร็จแล้วได้ประทานผ้ากัมพลผืนหนึ่งแก่ปีพพรรนาคแล้วเสด็จไปฉันเพลอยู่เวินหลอด คนทั้งหลายจึง เรียกที่นั่นว่า “เวินเพล” จากนั้นยังมีนาคตัวหนึ่งชื่อว่าสุกษนาคหัตถิเนรมิตเป็นช่างพลายถักดอกไม้ เข้ามาขอให้พระพุทธองค์ประทับรอยพระพุทธบาท พระองค์จึงย้ายรอยพระพุทธบาทไว้ที่แผ่นดินก้อน หนึ่ง เหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงแคมหนองหานหลวง มีพญานาคตัวหนึ่งชื่อโธนนาค กำลังเลาะเลียวนหากินปลาอยู่จึงได้เทศนาสั่งสอน โธนนาคมีความชื่นชมยินดียิ่งนักจึงเข้ามากราบ พระพุทธองค์แล้วตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ ครั้นจตุตจากภพนาคได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ปรากฏชื่อ ว่าโธนนาคเทวบุตร เหตุการณ์ว่าด้วย เมื่อพระพุทธเจ้าเสวยภัตตาหารอยู่ที่เมืองหนองหานหลวง เสร็จแล้ว มีพญานาคตัวหนึ่งที่รักษาอยู่ในที่นั้นได้นำเอาน้ำมาถวายพุทธองค์ แล้วขอให้พระพุทธองค์ ประทับรอยพระพุทธบาทไว้สำหรับสักการบูชา พระพุทธองค์จึงได้ประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่นั่น และได้เทศนาธรรมแด่พระยาสุวรรณภิงคาร หลังจากจบเทศนาธรรมพระยาสุวรรณภิงคารมีความ เลื่อมใสศรัทธาจึงได้สร้างอุโมงค์หินครอบรอยพระพุทธบาทนั้น เหตุการณ์จึงเรียกว่า “พระธาตุเชิงชุม” มาตราบเท่าทุกวันนี้ เหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จประทับที่ดอยนันทกักริ แล้วได้พยากรณ์ถึง เหตุการณ์บ้านเมืองที่จะเกิดขึ้นในอนาคต พญาศรีสัตตนาครได้ยินจึงสมมุติดอยนันทกักริให้เป็นหนอง ถวายให้เป็นพุทธสถาน พระพุทธองค์ได้ประทับรอยพระพุทธบาทไว้บนแผ่นดินก้อนหนึ่งที่อยู่ใกลาง แม่น้ำ เป็นต้น ดังข้อความตัวอย่างในตอนหนึ่งว่า

“ครั้นเมื่อ พระพุทธองค์เสด็จจากหนองคันแทเสื่อน้ำ ไปประทับอยู่โพนจิกเวียงจัว ทอดพระเนตรเห็นแล่นคำแลบลัน และแล่นคำตัวนั้นหม่นปีพพรรนาค ตัวที่อยู่ภูเขาหลวง

รินน้ำบางพวน เนรมิตให้เป็นเหตุ นาคตัวนั้นประดับสังวาลคอด้วยแก้วบัพพา เหตุนั้นจึงได้ชื่อว่าบัพพารนาค แล้วกลับเนรมิตเป็นมนุษย์นุ่งผ้าขาวเสื่อขาวเข้ามารับเอาบาตร และรายนานาพระพุทธเจ้าไปสู่ภูเขาหลวงสถิตในร่มไม้ป่าแบ่งต้นหนึ่ง บัพพารนาคถวายภัตตาหารพระพุทธองค์ทรงทำภัตตกิจเสร็จแล้ว จึงประทานผ้ากัมพลผืนหนึ่งแก่บัพพารนาค แล้วเสด็จไปฉนเพล ณ ที่ใกล้เวินตลอดคนทั้งหลายจึงเรียกที่นั่นว่า เวินเพนมาเท่ากาลทุกวันนี้”

“...ยังมีพญานาคตัวหนึ่งชื่อว่าสุกษนาคหัตถิ เนรมิตเป็นช้างพลายถือดอกไม้เข้ามาขอเอารอยพระบาท พระพุทธองค์ทรงย่ำรอยพระบาทไว้ที่แผ่นดินใกล้ริมแม่น้ำ ชั่วเสียงช้างร้องได้ยิน ช้างตัวนั้นก็เข้าไปไหว้อุปัฏฐากด้วยวงยกขึ้นใส่หัว แล้วก็ลี้กหนีไป น้ำที่นาคตัวนั้นอยู่เรียกว่าเวินสุข แล้วคนทั้งหลายได้พร้อมกันเอาทองมาหล่อเป็นพระรูปใหญ่เท่าองค์พระตถาคต ประดิษฐานไว้ ณ ที่ฉนเพลนั้น พญานาคตัวนั้นจึงเอารูปพระพุทธองค์หนีจากที่นั่น ไปไว้ในแม่น้ำ ณ ที่อยู่แห่งตน คนทั้งหลายจึงได้เรียกที่นั่นว่า เวินพระเจ้ามาถึงกาลบัดนี้”

(กรมศิลปากร, 2483: 13-14)

จากข้อความที่ได้ยกมากล่าวข้างต้นนั้น เป็นการยอมรับพระพุทธศาสนาของตัวละครในฝ่ายความเชื่อดั้งเดิมแบบไม่มีความขัดแย้งใด ๆ อันสะท้อนให้ถึงการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนา ซึ่งภาพที่ฉายออกมาของการผสมผสานแบบยอมรับนี้พระพุทธศาสนามีอำนาจเหนือกว่าความเชื่อแบบดั้งเดิมเสมอ ทั้ง ๆ ที่พุทธศาสนาเป็นศาสนาใหม่ที่เผยแพร่เข้ามาในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ แต่อย่างไรก็ตาม ถึงแม้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาอาเทวนิยม ที่ไม่เน้นในเรื่องความลึกลับ ภูตผี เทวดาต่าง ๆ หากแต่เน้นในเรื่องการหลุดพ้นสังสารวัฏเพื่อพระนิพพานเป็นสำคัญ แต่ในความเป็นจริงของการนำเสนอเรื่องราวทางวรรณกรรมนั้นก็จะนิยมนำเอาเรื่องภูตผี เทวดา พญานาคหรืออำนาจลึกลับต่าง ๆ อยู่อย่างหลากหลาย โดยเฉพาะในตำนานอรัญจวนนั้น ได้มีการกล่าวถึงภาพของพญานาคซึ่งเป็นตัวละครของฝ่ายความเชื่อดั้งเดิมได้เข้ามาปะปนอยู่กับความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเสมอ เช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาก็ไม่ใช่ว่าเป็นพุทธศาสนาที่เน้นเรื่องความหลุดพ้นหรือนิพพานร้อยเปอร์เซ็นต์ หากแต่เป็นพุทธศาสนาที่มีการผสมกลมกลืนกับความเชื่อดั้งเดิมหรือเรียกว่า เป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ที่มีพุทธ พราหมณ์ ผี ปะปนกันอยู่ ดังนั้น การที่ตัวละครแบบดั้งเดิมถูกนำเสนอภาพในลักษณะการยอมรับและปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนในทางพุทธศาสนา ก็เป็นการสะท้อนให้ถึงการผสมผสานกันของความเชื่อที่พระพุทธศาสนาก็ไม่ได้ปฏิเสธหรือเบียดขับความเชื่อแบบดั้งเดิมออก หากแต่ได้มีการผสมผสานแบบยอมรับทางความเชื่อเข้ามาปะปนอยู่กับพระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

5.1.3.3 การผสมผสานแบบแสดงความสัมพันธ์

เนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ นอกจากมีการผสมผสานกันทางศาสนาในลักษณะแบบขัดแย้งและแบบยอมรับแล้ว ยังปรากฏร่องรอยการผสมผสานกันในลักษณะการส่งเสริมซึ่งกันและกัน กล่าวคือพระพุทธศาสนาส่งเสริมความเชื่อดั้งเดิม ขณะเดียวกันความเชื่อแบบดั้งเดิมก็ส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้วย โดยที่ทุกฝ่ายได้ผลประโยชน์ต่อกันและกัน กล่าวคือพระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเรื่องนรก-สวรรค์ บาป บุญ การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว มาเป็นต่อรองให้กับความเชื่อดั้งเดิม ขณะเดียวกันความเชื่อแบบดั้งเดิมก็ได้ช่วยอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาในเจริญรุ่งเรืองเพื่อให้ได้มาซึ่งผลบุญ ความอยู่ดีมีสุข การเกิดในภพภูมิที่ดี อันเป็นการส่งเสริมซึ่งกันและกัน ซึ่งในตำนานอุรังคธาตุ ได้ปรากฏเนื้อหาดังกล่าวอยู่อย่างหลากหลาย ยกตัวอย่างเช่น เหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จมายังชุมชนลุ่มน้ำโขง ได้เทศนาโปรดพญานาคให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม พญานาคปฏิบัติตาม ก็ได้รับความสุขในพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา ฝ่าปกปักษ์รักษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นพระธาตุ พระบาทหรือได้รับอานิสงส์ผลบุญสามารถแปลงกายเป็นมนุษย์ได้ ไปไหนมาไหนได้ตามสะดวกหรือเมื่อจูดิจจากภพนาคแล้วได้ไปเกิดในสวรรค์, เหตุการณ์ว่าด้วยพญานาคได้ช่วยสร้างพระธาตุเจดีย์, เหตุการณ์ว่าด้วยพระยาจันทบุรี เมื่อทำบุญใส่บาตร ก็มักจะอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปถึงพญานาคอยู่เสมอ พญานาคจึงได้ช่วยเหลือให้สิ่งของมีค่า เช่น แก้วแหวน เงินทอง ปราสาท ราชวัง บ้านเรือน เป็นต้น ดังปรากฏข้อความตัวอย่างเช่น

“เมื่อพระศาสดาเสด็จไปถึงริมแม่น้ำอันหนึ่ง อยู่ท่ามกลางทาง มีนาคตัวหนึ่งชื่อว่า โทธนาค เป็นเชื้อวงศ์พระยาศรีสุทโธธแต่ชาติเมื่อเป็นมนุษย์ เมื่อเวลาจะตาย ๆ ด้วยความโกรธ จึงได้มาเกิดเป็นนาค มีนามว่า โทธนาค เป็นนาคที่เหี้ยมเลาะเลียบบากินปลาตามริมแม่น้ำ พระพุทธองค์ทรงทราบยังเหตุแห่งโทธนาคดังนั้นจึงตรัสว่า ดูราโทธนาค ท่านอย่าได้ถือหาบอันหนักซ้ำเติมหาบเก่าให้หนักขึ้น เมื่อนาคตัวนั้นได้ยิน จึงมารำพึงว่า บุคคลผู้ใดมารู้จักเชื่อชาติแห่งกูและตักเตือนกูเช่นนี้หนอ กูควรจักเข้าไปดูให้รู้ คำนึงดังนั้นแล้ว ก็เข้าไปใกล้พระศาสดา ๆ จึงตรัสว่า โทธนาคเข้ามาหาเราเพื่อจะปงเสี้ยยังหาบอันหนัก เราก็จักปลดเสี้ยยังทุกขให้ท่านได้ถึงความสุข นาคตัวนั้นเมื่อได้ยิน ก็มีจิตใจเบิกบานชื่นชมยินดีนัก จึงเข้าไปกราบแทบฝ่าพระบาทของพระศาสดา แล้วก็ได้อาศัยอยู่ในพระไตรสรณคมน์ ครั้นจูดิจจากชาติอันเป็นนาค ก็ได้ไปบังเกิดในชั้นดาวดึงส์ มีนามปรากฏว่า โทธนาคเทวบุตรตามวงศ์แห่งตน”

“...ครั้งนั้น ยังมีนาค 3 ตัว ๆ หนึ่ง ชื่อว่า “กายโลหะ” อยู่ที่ป่ามหาพทุธวงศา ตัวหนึ่งชื่อว่า “เอกจักขุ” อยู่ที่ปากห้องสะแก ใกล้กับเรือนบุรีจันอ้วยล้วย ตัวหนึ่งชื่อ “สุคันธ

นาค” อยู่ที่หาดทรายกลางแม่น้ำของ นาค 3 ตัวนี้ได้ยินคำอุทิตของบุรุษจันอ้วยล้วยทุกวัน มิได้ขาด จึงพร้อมกันไปไหว้สุวรรณนาคและพุทธรูปนาค พญานาคทั้ง 2 ได้ทราบเหตุ ดังนั้น ก็มีความยินดียิ่งนัก จึงกล่าวว่า สาธุ สาธุ ครั้นเมื่อพระตถาคตยังทรงพระนามอยู่ พระองค์ก็ได้เสด็จมาโปรดสั่งสอนเราที่ภูฏเวียน แล้วพระองค์เสด็จไปไว้รอยพระบาทและ ทรงตั้งเตือนให้เรารักษาพระพุทธรูปศาสนา ทันใดนั้น พญานาคทั้ง 2 จึงให้นำคบริวารไปทัน มายังเสฏฐไชยนาคที่อยู่หนองคันแทเสื่อน้ำนั้นมา นาคตัวนี้เจาะแหว่งออกมาอยู่หนองหอ ไชย แล้วเจาะแต่หนองหอไชยมาออกแม่น้ำของ เทียมมาอยู่ที่หาดทรายที่นั่นเสมอ แล้วจึง ให้ไปทันมายังสหัสพลนาค...พญาสุวรรณนาคจึงให้โอวาทคำสั่งสอนแก่นาคทั้งหลาย ตามที่พระศาสดาได้ทรงสั่งสอนตนไว้แต่ก่อนนั้นจบลงแล้ว พญาสุวรรณนาคจึงกล่าวขึ้นอีก ครั้งหนึ่งว่า บัดนี้เราทั้งหลายจงช่วยกันทดแทนคุณบุรุษจันอ้วยล้วย ที่เธอได้ตรวจนำหมาย ทานแผ่ส่วนกุศลไปให้แก่เราทั้งหลายนั้น และท่านทั้งหลายเห็นว่าที่ใดพอจะเป็นที่ตั้งราช ธานี และพระพุทธรูปศาสนาได้แล้ว”

(กรมศิลปากร, 2483: 18-70)

จากข้อความที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้น การผสมผสานกันระหว่างพระพุทธรูปศาสนา กับความเชื่อดั้งเดิมแบบพึ่งพาอาศัยส่งเสริมซึ่งกันและกัน ซึ่งเนื้อหาตำนานอุรังคธาตุได้ฉายภาพ ออกมาให้เห็นว่าในการเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนาเข้ามาในยุคเริ่มต้น ที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมายังชุมชนลุ่ม น้ำโขงนั้น บ้านเมืองยังไม่มี ความเจริญ ยังเป็นบ้านป่าเมืองเถื่อนอยู่ ภาพที่ฉายออกมาจึงมักจะกล่าว พระพุทธรูปเจ้าได้เสด็จมาพักแรมอยู่ตามใต้ต้นไม้ ริมแม่น้ำ หนองน้ำหรือพื้นที่เป็นตอย โพน ภูเขา ซึ่ง พื้นที่เหล่านี้เป็นที่อันเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าบรรดาพญานาคมาเป็นเวลาช้านานแล้ว เมื่อ พระพุทธรูปเจ้าเสด็จเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนาเข้ามา พระพุทธรูปองค์ได้ทรงสั่งสอนตามหลักธรรมทางพุท ธิศาสนา และเหล่าพญานาคได้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนที่พระพุทธรูปเจ้าสั่งสอน และได้รับความสุขใน โลกทัศน์แบบพระพุทธรูปศาสนา ลักษณะเช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นว่า พื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้เป็น ชุมชนที่มีระบบความเชื่อดั้งเดิมมาก่อนแล้ว ซึ่งระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมนี้ไม่มีหลักการที่เป็นข้อ ปฏิบัติตนที่สื่อให้เห็นถึงความเป็นคนดีได้แน่นอน หากแต่สื่อให้เห็นถึงความเป็นบ้านป่าเมืองเถื่อนอัน เป็นชุมชนที่ไร้อารยธรรม ไม่มีความเจริญ สังกัดได้จากพฤติกรรมของพญานาค ที่มีวัฒนธรรมการกิน แบบดิบ ๆ อยู่ ซึ่งแตกต่างจากพระพุทธรูปศาสนาที่มีหลักการปฏิบัติตนที่สื่อถึงความเป็นคนดีได้แน่นอน เช่น ศิล 5 ศิล 4 กฎแห่งกรรม นรก-สวรรค์ ฯลฯ เป็นต้น ดังนั้นการที่พญานาคปฏิบัติตามหลัก ศิลธรรมทางพระพุทธรูปศาสนาจึงสื่อให้เห็นถึงความเป็นคนดี มีอารยธรรม มีความเจริญ ระบบศีลธรรม ทางพระพุทธรูปศาสนาจึงเป็นหยีบยื่นความดีงามให้กับพญานาคอันเป็นการส่งเสริมความดีงามให้เกิดมี ขึ้นในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม ขณะเดียวกันภาพของพญานาคที่ปรากฏในเนื้อหาของตำนานอุรังค

ธาตุ ได้ฉายออกมาให้เห็นในยุคต่อมาว่าเป็นผู้สนับสนุนในช่วยอุปถัมภ์ค้ำชูบรรพบุรุษพระพุทธศาสนาหรือช่วยส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรือง พญานาคจึงเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งทางพระพุทธศาสนา อันนำมาซึ่งความเจริญงอกงามและการตั้งมั่นของพระพุทธศาสนา ช่วยปกป้องรักษาพระพุทธศาสนา ช่วยป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ที่จะเกิดกับพระพุทธศาสนาได้อย่างมีนัยสำคัญ

จากประเด็นต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น ไม่ว่าจะป็นชุดความคิดเกี่ยวกับความเชื่อแบบดั้งเดิม ชุดความคิดเกี่ยวกับความเชื่อแบบพุทธศาสนา และชุดความคิดเกี่ยวกับการผสมผสานทางศาสนา นั้น ได้สะท้อนให้เห็นชุดความคิดว่าด้วยเรื่องศาสนา ที่มีการผสมผสานกันทางความเชื่อระหว่างพุทธ พราหมณ์ ผี ที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ทำให้เข้าใจว่า ไม่มีศาสนาใดในโลกที่สามารถดำรงอยู่ได้ตามลำพังตนเองโดยปราศจากความเกี่ยวข้องกับความเชื่อในศาสนาอื่น ศาสนาทุกศาสนาจะต้องมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในรูปแบบการผสมผสานอย่างประนีประนอม ถึงแม้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนา อเทวนิยมที่ปฏิเสธเรื่องของภูตผีหรือสิ่งเหนือธรรมชาติต่าง ๆ ก็ตาม แต่ตำนานอุรังคธาตุก็มีเนื้อหาที่เต็มไปด้วยเรื่องราวที่สื่อให้เห็นถึงอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ภูตผี พญานาคหรือสิ่งเร้นลับต่าง ๆ อันเป็นระบบแนวความคิดแบบเทวนิยม ลักษณะเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงระบบความเชื่อที่มีการผสมผสานกันระหว่างพุทธ พราหมณ์ ผี ปะปนกันอยู่ ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างการศึกษาพื้นที่ ตัวละคร และพฤติกรรมของตัวละคร กล่าวคือพื้นที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะป็นแหล่งน้ำ ภูเขา ก้อนหิน ถ้า นั้นในตำนานอุรังคธาตุได้สื่อให้เห็นว่าเดิมคือเป็นพื้นที่อันเป็นที่สิงสถิตอยู่ของเหล่าอำนาจดั้งเดิม คือพญานาค ดวงวิญญาณ สิ่งเร้นลับต่าง ๆ และต่อมาพื้นที่เหล่านั้นเมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามา พื้นที่ที่แหล่งน้ำ ภูเขา ก้อนหินหรือถ้ำเหล่านั้นที่เคยอยู่ในความเชื่อแบบดั้งเดิม ได้กลายมาเป็นพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือแหล่งน้ำ ก้อนหิน ภูเขาหรือถ้ำเป็นพื้นที่ที่มีการประทับรอยพระพุทธบาท เป็นพื้นที่ที่มีการสร้างพระธาตุเจดีย์หรือเป็นพื้นที่ที่เป็นวัดวาอารามต่าง ๆ อันเป็นเครื่องหมายทางพระพุทธศาสนา ขณะเดียวกันตัวละครอยู่ภายในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม เช่น พญานาค ดวงวิญญาณ สิ่งเร้นลับต่าง ๆ เป็นต้นนั้น ที่เคยแสดงตนว่าเป็นเจ้าของพื้นที่เป็นผู้อารักขพื้นที่นั้นแห่งนั้นมาเป็นเวลาช้านาน เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาก็ได้มีการปรับตัวมาเป็นเทวารักษ์ทางพระพุทธศาสนา มีพฤติกรรมแบบพุทธศาสนา กล่าวคือเดิมพฤติกรรมของพญานาคเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ มีพฤติกรรมดุร้ายทำลายบ้านเมือง เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาในช่วงแรก ๆ นาคบางตัวมีการไม่ยอมรับได้ต่อสู้กับพระพุทธศาสนาและบางตัวยอมรับพระพุทธศาสนา และสุดท้ายนาคทุกตัวได้ยอมรับในพระพุทธศาสนาและต่อมาเป็นผู้ปกป้องรักษาคุ้มครองพระพุทธศาสนา

ลักษณะเช่นนี้ สื่อให้เห็นถึงการผสมผสานกันระหว่างเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนา ซึ่งการผสมผสานกันทั้ง 2 ชุดความเชื่อนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดเชิงอำนาจที่ทำให้พุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่เข้ามาใหม่ครอบงำระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม นั่นก็แสดงว่า พระพุทธศาสนาจะดำรงอยู่ได้จะต้องมีการปรับตัวให้เข้าไประบบความเชื่อแบบดั้งเดิมด้วยเช่นกัน โดยตั้งอยู่บนฐานของการ

ปรับเปลี่ยนให้เข้ากับบริบทวิถีวัฒนธรรมแบบท้องถิ่น ที่สะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ที่หลากหลาย ซับซ้อน เลื่อนไหล และไม่แน่นอนตายตัวอันมีนัยของความหมายเชิงอำนาจ ดังนั้นพระพุทธรูปศาสนาที่ปรากฏในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ จึงเป็นพระพุทธรูปศาสนาแบบชาวบ้าน ที่ไม่เน้นเรื่องหลักสังฆธรรมสูงสุดหรือเพื่อความหลุดพ้นมากนัก หากแต่เป็นพุทธรูปศาสนาที่มีความเชื่อเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์หรือเรื่องสิ่งเร้นลับต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องอันทำให้มีลักษณะสอดคล้องกับระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมแบบส่งเสริมซึ่งกันและกัน ซึ่งการปรับตัวเช่นนี้จึงทำให้พระพุทธรูปศาสนาสามารถอยู่ร่วมกับศาสนาอื่นที่มีมาดั้งเดิมได้อย่างประสมกลมกลืนหรือถ้ามองในอีกแง่มุมหนึ่งการที่พระพุทธรูปศาสนาเข้ามาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมนั้นก็คือพัฒนาการของความเชื่อดั้งเดิมที่มีการปรับตัวเข้ากับพระพุทธรูปศาสนา เพื่อให้ความเชื่อดั้งเดิมสามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมที่ตกอยู่ภายใต้เบื้องล่างของพระพุทธรูปศาสนา เช่นนี้ ความเชื่อทางศาสนาที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ จึงมีลักษณะการผสมผสานกันระหว่างพุทธ พราหมณ์ ผี เพื่อให้เข้ากับค่านิยมของท้องถิ่น พระพุทธรูปศาสนาเป็นศาสนาแบบอเทวนิยมไม่เน้นเรื่องเทพเจ้า ฤๅษีหรือสิ่งเร้นลับต่าง ๆ หากแต่จะมุ่งเน้นเรื่องของการหลุดพ้นเข้าสู่ความเป็นนิพพาน คือหลักการทางพระพุทธรูปศาสนาที่แท้จริง ถ้าพุทธรูปศาสนายึดในหลักการเช่นนี้คงจะเป็นเรื่องยากที่จะเข้าถึงชุมชนได้ จะต้องมีการปรับตัวเข้ากับชุมชนจึงสามารถดำรงอยู่ในสังคมได้ เช่นนี้ พระพุทธรูปศาสนาจึงไม่ใช่พระพุทธรูปศาสนาแบบร้อยเปอร์เซ็นต์ตามหลักการ หากแต่มีการผสมผสานกับความเชื่อในท้องถิ่นจนกลายเป็นพุทธรูปศาสนาแบบชาวบ้าน ที่มีการผสมผสานระหว่างพุทธ พราหมณ์ ผี เข้ามาด้วย ดังเช่นตำนานอุรังคธาตุ จึงมีเนื้อหาที่เต็มไปด้วยสิ่งเร้นลับต่าง ๆ เข้ามาผสมปนเปออยู่ความเชื่อทางพระพุทธรูปศาสนา

ดังนั้น ในการผสมกลมกลืนกันทางความเชื่อศาสนาที่ปรากฏในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้น ได้ชี้ชวนให้คิดว่า พุทธรูปศาสนาเป็นศาสนาที่อำนาจเหนือกว่าความเชื่อดั้งเดิม ดังปรากฏให้เห็นในเนื้อหาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านพื้นที่ ตัวละครหรือพฤติกรรมของตัวละคร ต่างก็ให้พุทธรูปศาสนามีอำนาจเหนือกว่าความเชื่อดั้งเดิมอยู่เสมอ นั่นก็แสดงให้เห็นว่า พระพุทธรูปศาสนามีระบบความเชื่อที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญงอกงามด้านศีลธรรมต่าง ๆ และความมีระเบียบวินัยทางสังคมได้มากกว่าความเชื่อดั้งเดิม ลักษณะเช่นนี้ ตำนานอุรังคธาตุจึงเป็นตำนานที่บรรพชนต้องการสื่อสารความในใจอะไรบางอย่างให้เห็นถึงวิถีชีวิตด้านศีลธรรม เพื่อตอกย้ำความเป็นชุมชนทางพระพุทธรูปศาสนา ที่มีนัยสื่อให้เห็นถึงพัฒนาการจากความเป็นชุมชนบ้านป่าเถื่อนไร้ระเบียบวินัยสู่ความเป็นชุมชนแห่งศีลธรรมภายใต้กรอบแนวคิดทางพุทธรูปศาสนาไว้อย่างน่าสนใจ

5.2 ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องการเมือง

ในประเด็นแรกผู้วิจัยได้แสดงให้เห็นถึงตำนานอุรังคธาตุนั้นมีร่องรอยของความคิดที่เป็นตัวแทนของความเชื่อทางศาสนา 2 ระบบ คือระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม และระบบความเชื่อแบบ

พุทธศาสนาเป็นสำคัญ ซึ่งทั้ง 2 ระบบนั้น มีวิธีคิดที่จะอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืน โดยไม่รู้สึกรังเกียจความขัดข้องใจแต่อย่างใด หากแต่มีการผสมผสานกันในรูปแบบสนับสนุนกันและกันให้มีความเจริญอกงามในวิถีวัฒนธรรมของชุมชน

สำหรับประเด็นที่ 2 นี้ ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์เพื่อให้ถึงวิธีคิดทางการเมือง โดยจะศึกษาดูว่าเนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ นั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิธีคิดทางการเมืองในลักษณะใดบ้าง อะไรคือการเมืองในตำนานอุรังคธาตุ และการเมืองนั้นมีความเกี่ยวข้องกับตำนานอุรังคธาตุซึ่งเป็นตำนานทางพระพุทธศาสนาได้อย่างไร

จากประเด็นคำถามดังกล่าวข้างต้นนั้น สิ่งแรกที่จะต้องทำความเข้าใจคือคำว่า “การเมือง” ซึ่งมีนักวิชาการทั้งหลายให้ความสนใจเกี่ยวกับคำว่า “การเมือง” ไว้อย่างหลากหลาย ดังเช่น ไชยันต์ ไชยพร (2557: 34-36) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับการเมืองไว้อย่างกว้าง ๆ ไว้ว่าการเมืองในความหมายที่เฝ้าแ่และกว้างที่สุดคือเรื่องราวของวิถีหรือระเบียบแห่งการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ ในการศึกษาทำความเข้าใจความคิดทางการเมืองของคนหนึ่ง นอกจากความคิดทางการเมืองที่คน ๆ นั้น ได้แสดงออกมาอย่างชัดเจนแล้ว ขณะเดียวกันก็ไม่จำเป็นว่าคน ๆ นั้นจะต้องประกาศหรือเขียนออกมาชัดเจนว่าเขาได้คิดและเขียนงานเกี่ยวกับการเมืองเสมอไปเราถึงจะศึกษาความคิดทางการเมืองของเขาได้ เพราะการศึกษาความคิดทางการเมืองเราสามารถค้นหาัยความหมายของการเมืองและประเด็นทางการเมืองต่าง ๆ จากข้อเขียนหรือการแสดงออกทางความคิดที่ผู้เขียนหรือผู้แสดงไม่ได้ ออกตัวว่าเป็นข้อเขียนทางการเมือง เพราะงานเขียนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็่นคัมภีร์ทางศาสนา บทกวี ตำนาน นิทาน นิยาย นวนิยาย ฯลฯ ต่างก็สะท้อนนัยทางการเมืองและประเด็นทางการเมืองต่าง ๆ ในทางใดทางหนึ่งเสมอ ไม่มากก็น้อย ด้วยเหตุที่ในงานเขียนใดก็ตามหากมีการกล่าวถึง-อธิบายหรือถกเถียงเกี่ยวกับกฎธรรมชาติ ระเบียบจักรวาลและ/หรือโลกและธรรมชาติมนุษย์และ/หรือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์แล้ว ก็ไม่สามารถหนีนัยทางการเมืองไปได้ เพราะการกล่าวถึง-อธิบายหรือถกเถียงเกี่ยวกับกฎธรรมชาติ ระเบียบจักรวาลและ/หรือโลกย่อมส่งผลต่อัยความหมายของธรรมชาติมนุษย์ พฤติกรรมมนุษย์และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ตลอดจนระเบียบกฎกติกาที่ดำรงอยู่หรือควร/ไม่ควรที่จะดำรงอยู่ต่อไปสำหรับมนุษย์ พฤติกรรมของมนุษย์และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ และเมื่อเกี่ยวข้องกับคำว่า “ควร/ไม่ควร” และ/หรือ “อะไรเป็นอะไร/อะไรไม่เป็นอะไร” และ “ความจำเป็น” แล้วก็ย่อมหนีไม่พ้นการให้คุณค่าหรือไม่ให้ในประเด็น “ความถูกต้อง/ความผิด” “ความดี/ความเลว” “ความงาม/ความน่าเกลียด” และแน่นอนว่าในที่สุดก็ย่อมสัมพันธ์ถึง “ความชอบธรรม” และ “ความยุติธรรม” ด้วย อันนำไปสู่นัยความหมายของการเมืองอีกความหมายหนึ่งที่มีความจำเพาะมากขึ้น นั่นคือการเมืองเป็นเรื่องของการดำรงปกป้องรักษาสิ่งที่ดีอยู่แล้วหรือเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น ดังที่ Leo Strouss (1959: 10) (อ้างใน ไชยันต์ ไชยพร, 2557: 35-36) ได้กล่าวไว้ว่าการกระทำทางการเมืองทั้งหลายล้วนมุ่งหมายซึ่งการปกป้องรักษาหรือเปลี่ยน (All political action aims at either

preservation or change.) เมื่อปรารถนาจะปกป้องรักษา, เราก็ยากที่นำมาซึ่งอะไรที่ดีขึ้น ดังนั้น การกระทำทางการเมืองทั้งหลายจึงถูกชี้นำด้วยความคิดเกี่ยวกับสิ่งที่ดีขึ้นหรือสิ่งที่แย่ลง แต่ความคิดเกี่ยวกับสิ่งที่ดีขึ้นหรือแย่ลงนี้ย่อมมีนัยของความคิดเกี่ยวกับความดี และเช่นเดียวกับ Ellen Meiksins Wood (2008: 3) (อ้างใน ไชยันต์ ไชยพร, 2557: 35-36) ก็ได้กล่าวในทำนองเดียวกันว่า “...นักทฤษฎีการเมืองอาจจะข้ามเวลาหลายศตวรรษมาสนทนากับเรา และในฐานะที่เป็นผู้ให้ความเห็นต่อสภาพเงื่อนไขความเป็นมนุษย์ พวกเขาทำอะไรที่จะกล่าวอยู่ทุกยุคทุกสมัย แต่พวกเขาก็เป็นสิ่งมีชีวิตที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขประวัติศาสตร์เหมือนมนุษย์ทั้งหลาย; และเราอาจสามารถเข้าใจนักทฤษฎีการเมืองโดยศึกษาสิ่งที่พวกเขาต้องการจะพูด... และในสิ่งที่พวกเขาเชื่อว่าควรจะเปลี่ยนแปลงหรือปกป้องกันรักษาไว้” และไม่ว่าในความคิดของคน ๆ หนึ่งกฎธรรมชาติ ระเบียบจักรวาลและ/หรือโลก และธรรมชาติมนุษย์จะมีอยู่จริงหรือไม่ ความคิดความเข้าใจของเขาต่อประเด็นเหล่านี้ย่อมมีอิทธิพลต่อมุมมองและความเข้าใจที่เขามีต่อมนุษย์และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เสมอและไม่ว่าจะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม ความคิดหรือการแสดงออกของคน ๆ หนึ่งมักจะสะท้อนให้เห็นถึงทัศนะที่เขามีต่อเรื่องราวของวิถีแห่งการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ ตลอดจนการอ้างปกป้องรักษาสิ่งที่ดูอยู่แล้วหรือเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นในทางใดทางหนึ่งไม่มากก็น้อย

หากกลับมามองดูตำนานอูรังคราตุ ซึ่งเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา จากการศึกษาพบว่ามีการร้อยเรียงที่สื่อให้เห็นถึงนัยของความหมายทางการเมืองเข้าปะปนอยู่ โดยเฉพาะระบบความเชื่อทางศาสนาที่มีการผสมผสานกันระหว่างพุทธ พราหมณ์ ผี และระบบการปกครองที่มีการปกครองแบบราชาธิปไตย อันสื่อให้เห็นถึงมิติของความหมายเชิงอำนาจอันแฝงเร้นไปด้วยนัยทางการเมืองที่มีการผสมผสาน ปรับเปลี่ยน สลับซับซ้อน เลื่อนไหล ไม่แน่นอนตายตัว อันสะท้อนให้เห็นถึงการต่อสู้ต่อรองในกรอบของความคิดว่าด้วยความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ และโลกทัศน์ที่หลากหลาย เช่นนี้ ตำนานอูรังคราตุ ซึ่งเป็นตำนานที่มีอิทธิพลต่อผู้คนในชุมชนอีสาน-ล้านช้างนั้น จึงน่าจะสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดในระบบทางการเมืองของผู้คนในชุมชนแห่งนี้ได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น 2 ประเด็นใหญ่ด้วยกันคือ

5.2.1 การช่วงชิงความหมายผ่านระบบความเชื่อทางศาสนา

5.2.2 การเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

5.2.1 การช่วงชิงความหมายผ่านระบบความเชื่อทางศาสนา

ดังที่กล่าวไว้ทั้งต้นแล้วว่าในตำนานอูรังคราตุ นั้น มีเนื้อหาที่หลากหลายไปด้วยระบบความคิดทางศาสนา แต่บนความเชื่อที่หลากหลายนั้นสามารถอยู่ร่วมกันได้ เนื้อหาของตำนานได้สะท้อนให้เห็นถึงการต่อสู้ช่วงชิงกัน เพื่อสร้างความเป็นตัวตนในระบบความเชื่อทางศาสนาผ่าน

เรื่องราวในตำนานอุรังคธาตุ ทั้งนี้เพื่อให้เห็นถึงการช่วงชิงความหมายผ่านระบบความทางศาสนานั้น ผู้วิจัยจึงได้แบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น 3 ประเด็น

5.2.1.1 ศาสนาตั้งเดิมในฐานะตัวแทนความเชื่อของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง

5.2.1.2 ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในฐานะตัวแทนความเชื่อของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง

5.2.1.3 ศาสนาพุทธในฐานะตัวแทนความเชื่อของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง

5.2.1.1 ศาสนาตั้งเดิมในฐานะตัวแทนความเชื่อของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง

จากการศึกษาเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ พบว่ามีเนื้อหาที่มีสื่อให้เห็นถึงพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงนั้นมีการนับศาสนาที่อยู่ในระบบความเชื่อแบบตั้งเดิมอยู่ ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นว่า ดินแดนล้านช้างในอดีตนั้นเป็นแดนที่มีความเชื่อแบบตั้งเดิมแบบศาสนาผี ศาสนาบูชาธรรมชาติ โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องพญานาค พญาแถนหรือผีसाสิ่งเร้นลับต่าง ๆ ต่อมามีการนับถือศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธตามลำดับ อันเป็นระบบความเชื่อหนึ่งที่ผูกติดอยู่กับสังคมไทยโบราณมานานแล้ว ดังที่ กฤษณา พิณศรี (2556: 72) ได้กล่าวว่า การนับถือผีเป็นระบบความเชื่อสำคัญที่เกี่ยวข้องกับชุมชนและวิถีของผู้คนในสังคมค่อนข้างสูง เพราะสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคมของผู้คนในชุมชนให้ดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างราบรื่น จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ 6-7 เมื่ออารยธรรมอินเดียแพร่เข้ามาในบริเวณที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน โดยเฉพาะความเชื่อทางศาสนาทั้งศาสนาพุทธ และศาสนาพราหมณ์ เริ่มเป็นที่ยอมรับนับถือของคนไทยควบคู่กันมา สอดคล้องกับสุภางค์ จันทวานิช และสวรรณมา สถาอาพันธ์ (2539: 153) ได้กล่าวถึงความเชื่อตั้งเดิมของคนไทยไว้ว่าเป็นความเชื่อที่คนในสังคมไทยยึดถือกันอยู่ก่อนหน้าที่จะได้รับอิทธิพลทางความคิดจากวัฒนธรรมอินเดียโดยเฉพาะศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา ความเชื่อตั้งเดิมที่สำคัญที่สุด คือความเชื่อเรื่องผี สอดคล้องกับสุภัทรรติศ ตีศกุล (2550: 4-6) กล่าวไว้ว่าชาวอินเดียนับถือกับชาวอุษาคเนย์มีการติดต่อกันมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และทั้งสองกลุ่มมีวัฒนธรรมร่วมกัน ได้แก่ การทำนาโดยการทนต์น้ำ การเลี้ยงวัวควาย ความรู้เกี่ยวกับโลหะ การเดินเรือ การสืบเชื้อสายทางบรรพสตรี การปกครองเป็นหมวดหมู่จากการเพาะปลูกโดยการทนต์น้ำ การนับถือผี การเคารพบรรพบุรุษ การสร้างสถานที่เคารพบนที่สูง การฝังศพในไหหิน ความคิดแบบคู่ตรงข้าม ซึ่งวัฒนธรรมเหล่านี้มีอยู่ก่อนที่วัฒนธรรมอินเดียจะเข้ามาในอุษาคเนย์ สำหรับอารยธรรมอินเดียได้เข้ามามีอิทธิพลในดินแดนอุษาคเนย์ไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 7-8 โดยพระภิกษุในพุทธศาสนา พราหมณ์ รวมทั้งนักปราชญ์ ได้เข้ามาในดินแดนอุษาคเนย์มากขึ้นเรื่อย ๆ จึงทำให้เกิดหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นร่องรอยทางการติดต่อระหว่างกัน

ชุมชนท้องถิ่นอีสานล้านช้าง มีคติความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีสืบทอดมาเป็นเวลาช้านานแล้ว ธวัช ปุณโณทก (2542 ค: 16) ได้อธิบายความเชื่อเกี่ยวกับภูตผีของชาวอีสานไว้ว่าคติความเชื่อเรื่องภูตผีวิญญาณ เป็นสิ่งที่ชาวอีสานให้ความเคารพ กราบไหว้บูชา และประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ

ขึ้น เพื่อให้เกิดความเป็นปกติสุขแก่ตนเอง และสังคม ขณะที่ สุพจน์ ทองเนื้อขาว (2536: 14) ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับผี ไว้ว่าผีในทัศนะของชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสิ่งมีชีวิตใจ มีความรู้สึกนึกคิด มีความโลภ ความโกรธ ความ และความหลัง มีที่พักอาศัย และอาณาบริเวณ เช่นเดียวกับมนุษย์ เช่น ผีปู่ตามีศาลเป็นที่อยู่อาศัย มีอาหารการกิน มีเส้นทางสัญจรไปมา และมีคอนปู่ตาเป็นเขตของตนเอง และชาวบ้านอีสานยังเชื่อว่า ผีมีพฤติกรรมทั้งที่ให้คุณและพฤติกรรมที่ให้โทษ ทั้งเป็นมิตรและศัตรูสามารถดลบันดาลให้ร้ายแก่มนุษย์ แต่โดยส่วนใหญ่เป็นผีที่ทรงคุณธรรมในแง่ความคุ้มครอง ป้องกันพิทักษ์รักษา และอำนวยความสะดวกแก่มนุษย์ แต่ในขณะเดียวกันมนุษย์อาจได้รับโชคร้ายหรือสูญเสียผลประโยชน์ได้ ถ้าหากปฏิบัติตนไม่ควรอันเป็นเหตุขัดใจผีได้ ผีนั้นมีหลายประเภท เช่น ผีฟ้าหรือผีแถน ผีปู่ตา ผีแม่เหล็ก ผีเชื้อประจำตระกูล ผีตาแฮก ผีบ้านผีเฮือน ผีประจำธรรมชาติอื่น ๆ ฯลฯ เป็นต้น

ผีฟ้าหรือผีแถน ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผีที่ยิ่งใหญ่ มีลักษณะเป็นเทพมากกว่าผี คือผีฟ้าเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาในโลก คอยช่วยเหลือมนุษย์เมื่อยามประสบภัยพิบัติหรือความเดือดร้อน เช่น เมื่อเกิดภาวะฝนแล้ง ชาวบ้านก็จะประกอบพิธีทำบุญบั้งไฟบูชาเพื่อให้ฝนตกตามฤดูกาลหรือการสวดคาถาปลาช่อน และเมื่อยามเจ็บป่วยไข้ก็อ้อนวอนให้ผีฟ้าลงมาขจัดปัดเป่าให้หายจากป่วยไข้ เป็นต้น เพราะฉะนั้น ผีฟ้าจึงส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการสาธารณสุข (สุพจน์ ทองเนื้อขาว, 2536: 14) ผีฟ้าหรือผีแถนนั้นมีบทบาทสำคัญในการดำเนินชีวิตของผู้คนท้องถิ่นลุ่มน้ำโขง ดังที่ พระอริยานุวัตร เขมจารี (2530: 30-34) ได้ให้ทัศนะไว้ว่าคติความเชื่อประเพณีฟ้าแถนชะรอยนับถือสืบทอดมาแต่ยุคไทย เราอยู่ในน่านเจ้าอันเป็นอาณาจักรของจีน ศัพท์ว่า ฟ้า หมายถึงผีอยู่บนฟ้า ผี ไท้ ผีไท้เทิง ศัพท์ว่าแถนหมายเอาพระยาแถนเป็นชื่อนครหลวงของไทย คือ “เมืองแถน” เรียกสั้น ๆ ว่า ฟ้าแถน ในพงศาวดารล้านช้างภาค 70 กล่าวถึงขุนลอคำ (พระยาแถนฟ้าคั่น) ส่งโอรส คือขุนบูรหมหรือบุษมลงมาครองทางใต้ คือนาน้อยอ้อยหนู เมืองแถน) ซึ่งเป็นตระกูลไทยน้อย พระองค์ปกครองเผ่าไทยให้ได้รับความเจริญรุ่งเรืองมีโอรสคนหัวปีชื่อ ขุนลอ ส่งมาครองเมืองขวา เชียงทอง คือนครหลวงพระบาง ส่งโอรสทั้งหมดให้ไปครองหัวเมืองต่าง ๆ ไพร่ฟ้าประชาชนอพยพลงมาเป็นกำลังสร้างบ้านแปลงเมือง เผ่าไทยน้อยได้นับถือฟ้าแถนจึงพลอยมาเป็นการนับถือผีฟ้า ผีแถน ผีไท้ ผีไท้เทิง ผีดำ คติความเชื่อผีฟ้า ผีแถน จึงเป็นประเพณีแขนงหนึ่งของชาวอีสาน เมื่อถึงเทศกาลเดือนห้าฟ้าใหม่ประจำปีจะหัวหน้าชั้นครูผีฟ้า จัดทำพิธีสังเวทรวงสรรวเป็นประจำ ขณะเดียวกัน อภิภูวัฒน์ โพธิ์สาน (2552: 81) ได้กล่าวว่า แถน คือผีที่อยู่บนฟ้า มีไต่อยู่บนพื้นดินหรืออยู่ตามต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ ห้วยหนอง คลอง บึง เช่นผีอื่น ๆ เรียกสั้น ๆ ว่า ผีฟ้า ซึ่งมีอำนาจสูงกว่าผีทั้งปวง อาจเทียบชั้นได้กับ “พระอินทร์” ความเชื่อเรื่องฟ้าแถนน่าจะนับถือกันมาตั้งแต่พวกไทไตในน่านเจ้า อันเป็นอาณาจักรของจีน ชาวจีนโบราณเรียกว่า “ผีฟ้า” นี้ว่า “เทียน” ถือว่าเป็นเทพสูงสุด (ซางตี้) และเป็นจอมแห่งเทพบนสวรรค์ เช่นเดียวกับพระอินทร์ เทียนหรือผีฟ้าได้

ส่งโอรสของตนมาปกครองมนุษย์เป็นกษัตริย์หรือฮ่องเต้ เรียกว่า “โอรสแห่งสวรรค์” สอดคล้องกับ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2529: 44-47) กล่าวว่า มนุษย์คนแรก คือขุนบรมเป็นโอรสของแกนลงมาเกิดในโลก พร้อมด้วยเทพบริวารจำนวนหนึ่ง ดำเนินขุนบรมเสนอภาพมนุษย์ผู้บุกเบิกยุคแรกแม้จะเป็นกลุ่มเชื้อสายเทพก็มีได้มีชีวิตที่สะดวกสบายต้องบุกเบิกถางป่าดงดิบท่ามกลางอากาศหนาวเย็นมีดมัวด้วยการบดบังของต้นไม้ใหญ่และไม้เถา เมื่อลำบากมากเข้าจึงต้องการบริวารและขอความช่วยเหลือจากแกนฟ้า ซึ่งชี้แนะและบันดาลสิ่งที่เป็นประโยชน์ พร้อมทั้งกำหนดแบบแผนชีวิตที่ต้องเช่นสรวงแกนฟ้า เป็นกัจจัตรา รักษาเวียง ธรรมชาติของมนุษย์โดยนัยนี้จึงเป็นธรรมชาติที่ต้องการควบคุม ทั้งจากแกน และจากหน้าซึ่งเป็นมนุษย์ด้วยกัน ขุนบรมจึงสอนฮิตทองแก่ลูกชายลูกสะใภ้เมื่ออยู่ในวัยฉกรรจ์ คือวัยทำงานสามารถขยายบ้านขยายเมืองออกไปกล่าวเป็นชุมชนและอาณาจักร

นอกจากนั้น มหาสิลา วีระวงส์ (2539: 78) ได้ชี้ให้เห็นว่า ครั้นถึงสมัยของพระเจ้าโพธิสารราช แห่งล้านช้าง (ราว พ.ศ. 2063-2090) พระองค์ได้ทรงประกาศยกเลิกการบูชาผีฟ้า ผีดิน และประกาศรับพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำรัฐล้านช้าง หลวงพระบางหรือชวา จึงได้หันมาดำเนินการส่งเสริมพุทธศาสนาเป็นการใหญ่ ดังข้อความว่า “...ถึงปี ค.ศ. 1527 (จุลศักราช 889) พระองค์ได้มีพระราชอาชญาประกาศให้ป่าไพร่พลเมืองเล็กนับถือผีฟ้าผีดิน อันเคยมีมาแต่โบราณกาลนั้นเสียหมด...” ลักษณะเช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงนั้นมีความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจลึกลับโดยเฉพาะความเชื่อเรื่องผีต่าง ๆ โดยเฉพาะผีนา ผีฟ้าผีดิน ผีมหัศจรรย์หลักเมือง ฯลฯ อันจัดอยู่ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าตำนานอุรังคธาตุนั้น ไม่มีการกล่าวถึงผีฟ้าผีดินเลย ทั้งที่เป็นแนวคิดสำคัญของชุมชนลุ่มน้ำโขง กล่าวถึงเฉพาะผีอารักษ์อันเป็นผีกลุ่มหนึ่งที่มีอยู่ประจำถิ่นเข้ามามีบทบาทอารักษ์พื้นที่ที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมและพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา ตลอดถึงอารักษ์บ้านเมือง อันได้แก่ ผีนา ผีเสื่อน้ำผีเสื่อเมือง และผีมหัศจรรย์หลักเมือง โดยเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาค ที่ปรากฏให้เห็นอย่างหลากหลาย และเป็นสัญลักษณ์สำคัญ ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น กล่าวคือพญานาคคือสัญลักษณ์ตัวแทนในระบบความเชื่อของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงหลายแบบ ทั้งที่เป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของชนพื้นเมือง สัญลักษณ์ตัวแทนของผู้ปกครองตลอดถึงเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์ อันเป็นการเน้นย้ำการให้ความสำคัญเกี่ยวกับระบบความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องพญานาค เช่นนี้ หากพิจารณาจากเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุแล้ว ไม่สามารถปฏิเสธได้เลยว่าพญานาคคือตัวละครที่สำคัญบนฐานของความเชื่อแบบดั้งเดิม ถึงแม้ตำนานอุรังคธาตุเป็นตำนานที่เน้นย้ำความสำคัญทางพระพุทธศาสนาก็ตาม แต่พญานาคก็ได้ปรากฏตัวเด่นออกมาได้อย่างชัดเจน อันมีนัยสื่อให้เห็นถึงการช่วงชิงในการนิยามความหมายบนพื้นที่ที่เต็มไปด้วยความหลากหลายทางความเชื่ออันมีร่องรอยของต่อสู้อัธยาศัยชิงอำนาจระหว่างศาสนาดั้งเดิมกับพุทธศาสนาหรือศาสนาพราหมณ์-ฮินดูไว้อย่างน่าสนใจ

ดังนั้นความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคนั้น จึงเป็นความเชื่อที่ผู้ประพันธ์ได้นำมาผูกไว้เป็นส่วนหนึ่งในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ จึงเป็นสะท้อนให้เห็นถึงการช่วงชิงความหมายในฐานตัวตนของความเชื่อดั้งเดิมได้เป็นอย่างดี ดังปรากฏตัวอย่างในเหตุการณ์นาค 2 ตัวอาศัยอยู่ในหนองแส ทะเลาะกัน แล้วถูกขับไล่ ได้คุ้ยควักแผ่นดินจึงเกิดเป็นแม่น้ำสายน้ำสำคัญ คือแม่น้ำของ (โขง) และแม่น้ำปิง และในตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงพื้นที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่แม่น้ำ ภูเขา ถ้ำ ฯลฯ เป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าพญานาค เช่น ชีวายนาคอาศัยอยู่ที่แม่น้ำอุ พินทโยกวตินิกาคอาศัยอยู่ที่แม่น้ำปิง สุวรรณนาคอาศัยอยู่ที่ภูกุเวียน พุทโธธปาปนาค อาศัยอยู่ที่หนองบัวบาน ปีพพารนาค อาศัยอยู่ที่โพนจิกเวียงจัว ศรีสัตตนาคนาคอาศัยอยู่ที่ตอยนันทกัฮี เซษฐไชยนาคนาคอาศัยอยู่ที่หนองแปวอันมีรูเจาะทะลุถึงแม่น้ำของ (โขง) สหัสสพหลนาค อาศัยอยู่ที่หนองยางคำอันมีรูเจาะทะลุถึงแม่น้ำของ (โขง) เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า ถึงแม้ตำนานอุรังคธาตุจะเป็นตำนานทางพระพุทธศาสนาที่มีการกล่าวถึงการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นสำคัญก็ตาม แต่เนื้อหาที่ปรากฏในตำนานก็ได้ไม่ได้ทิ้งร่องรอยของความเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นแบบดั้งเดิมอันสื่อให้เห็นถึงนัยของการช่วงชิงความหมายผ่านเรื่องราวอันเป็นวรรณกรรมแบบศาสนาดั้งเดิมอยู่ เช่นนี้เป็นกรตอกย้ำความสำคัญเกี่ยวกับระบบความเชื่อดั้งเดิมผ่านการประกอบสร้างความเป็นตัวตนของพญานาค

นอกจากตัวละครพญานาคซึ่งเป็นตัวละครที่สำคัญ ที่ผู้ประพันธ์ต้องการจะชี้ให้เห็นถึงช่วงชิงการนิยามความหมายผ่านตัวละครฝ่ายความเชื่อดั้งเดิมอีกตัวละครหนึ่งซึ่งเป็นตัวละครที่สำคัญต่อการช่วงชิงความหมายในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงได้ด้วยเช่นกัน คือตัวละครฝีมเหล็กขี้เหล็กเมือง ซึ่งได้มีการนำศึกษาต่ออย่างกว้างขวาง ฝีมเหล็กขี้ บางท้องถิ่นเรียกว่า ฝีมาร์กข์หลักบ้าน ชาวบ้านเชื่อว่าหมู่บ้านจะมีความสุข มีความเที่ยงตรง ยุติธรรม ไม่มีการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่น ปราศจากโจรผู้ร้าย ต้องอาศัยหลักบ้านหลักเมืองเป็นสิ่งประกัน ซึ่งคอยทำหน้าที่ให้เป็นไปตามฮีดคอง ถ้าเกิดกรณีพิพาททะเลาะเบาะแว้งระหว่างคุ้มต่าง ๆ ในหมู่บ้านคนเฒ่าคนแก่ก็จะบอกว่าหลักบ้านไม่เที่ยง จะต้องทำพิธีกรรมขอขมาและตอกหลักบ้านใหม่ (สุพจน์ ทองเนื้อขาว, 2536: 14) ฝีมเหล็กขี้ถือได้ว่าเป็นเทพดาผู้ยิ่งใหญ่ในการปกครองรักษาให้ความร่มเย็นแก่ผู้คนในโลกมนุษย์แบ่งชั้นเทพออกเป็น ชั้นสูงสุด มีพระอิศวรและท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ชั้นรองลงมา คือเทพที่ปกป้องรักษาให้ความร่มเย็นแก่ผู้คนในบ้านเมืองเทพชั้นนี้เป็นเทพเมื่อมีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์ ได้เป็นกษัตริย์ปกครองบ้านเมือง เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในเมืองมาก่อน เมื่อสิ้นชีพไปแล้วมีผู้อัญเชิญวิญญาณมาปกป้องรักษาคุ้มครอง ให้ความร่มเย็นแก่ประชาชนที่เคยปกครองในเขตแคว้นแห่งตน เรียกว่าฝีมเหล็กขี้หลักเมือง (บำเพ็ญ ฌ อุบล, 2532: 101-103) ฝีมเหล็กขี้เป็นผีที่เชื่อว่ามิหน้าที่คุ้มครองบ้านเมืองให้สังคมอยู่เป็นปกติสุขไม่มีความเดือดร้อน และถ้าบ้านเมืองเกิดความวุ่นวายไม่สงบสุขก็จะทำพิธีตอกหลักบ้าน หลักเมือง ซึ่งเป็นที่สถิตของฝีมเหล็กขี้ให้เที่ยงตรง ความเดือดร้อนวุ่นวายก็จะหมดไป (กุสุมา ชัยวินิตย์, 2531: 30)

ในตำนานอรัญคธาตุ ได้กล่าวถึงฝีมเหล็กข์ เป็นผู้มืบทบาทสำคัญในการอารักษ์ปก
 รักษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะพื้นที่อันเป็นที่ประดิษฐานพระอรัญคธาตุหรือพระ
 ธาตุพนม ครอบปกรักษาคุ้มครองบ้านเมืองให้มีความสงบร่มเย็น ดังปรากฏในเนื้อหาของตำนานอรัญค
 ธาตุที่มีกรกล่าวถึงเมื่อพระมหากัสสปเถระพร้อมพระอรหันต์ 500 รูป และพระยาทั้ง 5 คือพระยา
 สุวรรณภิงคาร พระยาคำแดง พระยาจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร และพระยานันทะเสน ได้
 สร้างอุโมงค์และได้บรรจุพระอรัญคธาตุเสร็จแล้ว พระอินทร์และเทวดาทั้งหลายได้ลงมาบูชาพระอรัญค
 ธาตุ และเฉลิมฉลองเป็นการใหญ่อีกครั้งหนึ่ง พร้อมกับได้แต่งเทวดารักษาพระบรมธาตุ เป็นต้นว่า
 วณคุมพาเทวดา พร้อมบริวาร 1,000 ตน รักษาด้านเหนือ ภูมมปตฺรูกขเทวดา พร้อมบริวาร 500 ตน
 รักษาทิศใต้ สุรฎุกาเทวดา พร้อมบริวาร 500 ตน รักษาด้านทิศตะวันตก สุนทิตฺรณิเทวดา พร้อม
 บริวาร 500 ตน รักษาภูภำพรำ วิจิตรเลขาเทวดา พร้อมบริวาร 1,000 ตน รักษาภายในอากาศ
 นอกจากเทวดามี มเหล็กข์อีก 3 ตน ตนหนึ่งชื่อว่า ทักขินธรัฐฐา คือเจ้าเมืองขวา อยู่หน้าวัดทางทิศ
 ตะวันออกเฉียงใต้ ตนหนึ่งชื่อว่า สหัสสรัฐฐา คือเจ้าแสนเมืองอยู่ริมบึงด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
 ตนหนึ่งชื่อว่า นาคกัฐฐาวิธถาร คือเจ้าโต่งกว้างอยู่ปากเซ ตกก้ำใต้ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เป็นมเหล็กข์รักษา
 พระธาตุพนม (พระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 66)

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นนี้ สะท้อนให้เห็นว่าฝีมเหล็กข์เป็นผีบรรพบุรุษที่คอย
 ปกปักษ์รักษาพื้นที่หรือเป็นภูมิเจ้าที่ ในที่นี้ถึงแม้จะอยู่ในฐานะเป็นผู้อารักษ์พระธาตุเจดีย์ แต่ในความ
 เชื่อของผู้คนชุมชนลุ่มน้ำโขงนั้นก็คือความเชื่อแบบดั้งเดิมที่ชาวบ้านมีความเชื่อมาเป็นเวลาช้านานแล้ว
 เมื่อมีการสร้างบ้านแปลงหรือกระทำการก่อสร้างสิ่งใด ๆ เสร็จแล้วก็จะนิยมนำฝีมเหล็กข์เข้ามา
 มาปกปักษ์รักษาบ้านเมืองนั้นด้วย ในกรณีนี้เมื่อมีการสร้างอุโมงค์หรือมีการบรรจุพระอรัญคธาตุเสร็จ
 แล้วก็ได้ฝีมเหล็กข์เข้ามาปกปักษ์รักษาองค์พระธาตุเจดีย์ด้วยเช่นกัน ลักษณะเช่นนี้ทำให้ฝีม
 เหล็กข์ซึ่งจัดอยู่ในระบบความเชื่อดั้งเดิมจึงชี้ชวนให้เห็นการช่วงชิงความหมายโดยการแสดงตัวตนถึง
 ความเป็นผีผู้อารักษ์ปะปนอยู่ในพื้นที่ของพระพุทธศาสนาด้วย

เรื่องราวเกี่ยวกับฝีมเหล็กข์นี้นอกจากจะปรากฏอยู่ในตำนานอรัญคธาตุ อันเป็น
 เอกสารตัวบทแล้ว ยังปรากฏอยู่ในวิถีชุมชนท้องถิ่นด้วย โดยเฉพาะชุมชนพระธาตุพนมแล้ว มีความ
 เชื่อเกี่ยวกับฝีมเหล็กข์อยู่อย่างแนบแน่น ดังที่ มาลินี กลางประพันธ์ (2555: 118-119) ได้กล่าวถึง
 ความเชื่อเกี่ยวฝีมเหล็กข์ในชุมชนพระธาตุพนมไว้ว่าความเชื่อเรื่องฝีมเหล็กข์ที่ปรากฏชัดเจนในชุมชน
 พระธาตุพนมนั้น คือเจ้าเฮือน 3 พระองค์ เป็นมเหล็กข์คุ้มครองพิทักษ์รักษาองค์พระธาตุพนม ผู้ใด
 เข้าไปใกล้องค์พระธาตุโดยการขาดสัมมาคารวะต่อองค์พระธาตุต้องรับโทษทันตาเห็น แม้แต่ต้นไม้
 ต้นหญ้าขึ้นองค์พระธาตุนั้นไม่มีผู้ใดกล้าแตะต้อง ประมาณปี พ.ศ. 2444 พระครูสีทา วัดบูรพา เมือง
 อุบล พร้อมด้วยพระอาจารย์มั่น และคณะเดินธุดงค์มาถึงวัดพระธาตุพนม เห็นความเสื่อมโทรมของ
 องค์พระธาตุพนม จึงแนะนำญาติโยมในชุมชนธาตุพนมอาราธนาพระครูวิโรจน์รัตโนบล วัดทุ่งศรีเมือง

มาเป็นหัวหน้าบูรณะซ่อมแซมองค์พระธาตุ เมื่อพระครูวิโรจน์รัตโนบลมาถึงวัดพระธาตุพนมได้ประชุมชาวบ้านเกี่ยวกับการดำเนินการบูรณะซ่อมแซม ชาวบ้านให้ท่านซ่อมแซมลานพระธาตุเป็นที่กราบไหว้บูชาเท่านั้น ไม่ยอมให้แตะต้ององค์พระธาตุ ท่านจึงบอกชาวบ้านไปว่าถ้าท่านไม่ได้ไปบูรณะซ่อมแซมตั้งแต่พื้นดินถึงยอดองค์พระธาตุ ท่านจะไม่ทำ ชาวบ้านคัดค้านด้วยประการต่าง ๆ กล่าวหาว่าท่านไม่ได้ตั้งอยู่ในศีลธรรม การรื้อเจดีย์คัดโพธิ์ศรีลอกหนังพระเจ้าเป็นบาปหนัก ถ้าปล่อยให้ท่านทำตามที่ท่านต้องการแล้ว เทพอารักษ์ที่พิทักษ์รักษาองค์พระธาตุจะโกรธแค้น ทำให้ชาวบ้านชาวเมืองเดือดร้อน ท่านจึงแจ้งชาวบ้านว่าถ้าคัดค้านท่านจะกลับ ในขณะที่ชาวบ้านกำลังกลับจากประชุมที่วัดนั้นปรากฏว่ามีหญิงคนหนึ่ง ถูกเจ้าเข้าสิงตัวบ่นว่าดูค่าหัวหน้าชาวบ้าน ผู้ขัดขวางคัดค้านไม่ให้พระครูวิโรจน์รัตโนบลซ่อมแซมพระธาตุว่า “อ้ายคนใดบังอาจขัดขวางเจ้ากู มิให้ท่านซ่อมแซมพระธาตุ กูจะหักคอมัน ท่านจะทำก็ปล่อยให้ท่านทำเป็นไร สู้จะไปขัดขึ้นท่านทำไม แม้กูเองยังเกรงกลัวพระบารมีของท่าน...” ชาวบ้านเมื่อเห็นเป็นเหตุการณ์วิปริตไปเช่นนั้น เกรงกลัวว่าจะมีภัยอันตรายมาถึง จึงกราบไหว้วิงวอนขอขมาและกราบนิมนต์อาราธนาให้ท่านเป็นผู้นำกระทำการทุกอย่าง และชาวบ้านเชื่อกันว่า เหตุการณ์ดังกล่าวนี้เป็นฤทธิ์ของผีเจ้าเฮือน 3 พระองค์ คือผีเจ้าโตงกว้างที่อารักษ์พระธาตุพนมเอาไว้

นอกจากนั้นจากการศึกษาผีเจ้าเฮือน 3 พระองค์ พิธีกรรมสืบทอดกลุ่มข้าโอกาสธาตุพนม ของพิเชฐ สายพันธ์ (2541: 42-49) ยังได้ชี้ให้เห็นว่าการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับผีเจ้าเฮือน 3 องค์ในพระธาตุพนมนั้น เป็นพิธีกรรมที่สืบทอดกันมาของกลุ่มข้าโอกาสพระธาตุพนมซึ่งเป็นกลุ่มชนธาตุพนมมีการขยายตัวขึ้นมาในช่วงแรก ๆ และพัฒนาความสัมพันธ์เก่าแก่ใกล้ชิดกันจากพื้นฐานของระบบเครือญาติ พิธีผีเจ้าเฮือน จะมีขึ้นในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี ในกลุ่มที่นับถือผีเจ้าเฮือน 3 พระองค์ ถ้าวัดพระธาตุพนมมีงานก็จะแต่งขึ้น 5 ไปบอกกล่าวไว้ เมื่อก่อนจะมีหอผีอยู่หน้าวัดพระธาตุ สมัยโน้นจะมีฆ่าควายด้วย แค่ว่าฆ่าผ่านหน้าหอผี ควายก็จะตายไปเอง กลุ่มที่นับถือผีเจ้าเฮือนธาตุพนมมีอยู่ 2 กลุ่ม คือกลุ่มเหนือและกลุ่มใต้ กลุ่มเหนือเป็นกลุ่มของชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้านรอบนอกเขตตัวเมืองธาตุพนมขึ้นไปทางทิศเหนือ มีนางเทียมประจำเจ้าเฮือนทั้ง 3 พระองค์ ซึ่งยังคงมีชีวิตอยู่เพียงคนเดียวคือยายศรีคอน ปะซุนิง เป็นนางเทียมเจ้าโองกลาง อยู่บ้านหัวบึงท่า อำเภอรธาตุพนม ส่วนนางเทียมเจ้าผ้าขาวและเจ้าโตงกว้างต่างก็เสียชีวิตไปหมดแล้ว บริวารอื่น ๆ ของเจ้าเฮือนกลุ่มเหนือนี้กระจายอยู่ในหลายหมู่บ้านในเขต อำเภอรธาตุพนม เช่น บ้านดอนแดง บ้านหนองกุดแคน บ้านโคกหัวขัว บ้านบุงฮี และบ้านธาตุน้อย เป็นต้น สถานะของการจัดพิธีในปัจจุบันของกลุ่มนี้จึงไม่สามารถจะทำทุกปีได้ เนื่องจากนางเทียมเจ้าเฮือนองค์สำคัญไม่มีชีวิตอยู่แล้ว และยังไม่สามารถหานางเทียมอื่นมาแทน อีกกลุ่มหนึ่งเรียกว่ากลุ่มใต้ เป็นกลุ่มที่อยู่ในเขตบ้านธาตุพนม คือบริเวณแม่น้ำโขงหน้าวัดพระธาตุพนม ซึ่งปัจจุบันเป็นเขตของตัวอำเภอรธาตุพนม ในกลุ่มนี้ยังมีนางเทียมเจ้าเฮือนอยู่ครบทั้ง 3 พระองค์ คือยายลำเจียม เป็นนางเทียมขององค์ผ้าขาวหรือเจ้าคำเสน ยายจันคำเป็นนาง

เทียมขององค์โองกลางหรือเสนเมือง และยายเนยเป็นนางเทียมขององค์โต่งกว้างหรือเจ้าปากเซ นอกจากนี้ ยังมีบริวารเจ้าเฮือนซึ่งถือว่าตนเป็นลูกหลานทหารของเจ้าเฮือนกระจายอยู่ตามบ้านต่าง ๆ เช่น บ้านดอนกลาง บ้านดอนกุง ในอำเภอธาตุพนม รวมทั้งมีบางคนที่มาจาก อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม และอำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี โดยมีบริวารซึ่งเป็นนางเทียมของกลุ่มได้ทั้งสิ้น 11 นาง ได้แก่ นางคังโง่ง เจ้าแถน องค์โพธิ์ชัย องค์โพธิ์ทอง องค์โพธิ์ดำ องค์บัวทอง องค์พญานาค พระพฤกษ์ พระสุวรรณ นางปัญญา และกุมารแก้วราหูล

ส่วนที่มาและฐานะของเจ้าเฮือน 3 นั้น มีเรื่องเล่าสืบต่อกันมาในกลุ่มนางเทียมเจ้าเฮือน 3 พระองค์ว่า เจ้าเฮือน 3 พระองค์มีมาตั้งแต่สมัยสร้างธาตุ เมื่อสร้างธาตุเสร็จแล้ว ท่านก็ถามว่า ใครจะรักษาองค์องค์พระธาตุ ชุมลูก 3 คนอยู่ที่นั่นก็ขึ้นอาสารักษาพระธาตุ พอรับปากแล้วเจ้าคำเสนก็กระโดดลงมาตายทางทิศตะวันตก เจ้าโองกลางกระโดดลงมาตายทางทิศเหนือ เจ้าโต่งกระโดดลงมาทางทิศตะวันออกแต่ไม่ตาย แล้ววิ่งมาตายที่บึงหัวแตก เป็นสระอยู่หน้าพระธาตุ เลยได้สร้างเป็นหอมเหล็กไว้ เช่นเดียวกับนางเทียมอีกท่านหนึ่งเล่าว่า เพิ่นมาอยู่กับพระธาตุพนม ตั้งแต่พันกว่าปีมาแล้ว เพิ่นมาเฝ้าพระธาตุพนม แต่ก่อนเป็นเทวดา ทุกปีต้องทำพิธีเลี้ยงเพิ่น ทั้ง 3 องค์ตอนนี้อยู่ฝั่งโขง จึงต้องไปเลี้ยงผีที่ฝั่งโขงวันหนึ่ง คือว่าเป็นผีจึงมาอยู่ในที่นี่ไม่ได้ ถ้าคนกลุ่มนี้ล้มหายตายจากไปจะไปสิงคนอื่นให้ไม่สบายต้องรับเป็นนางเทียมต่อ

จากประเด็นตัวอย่างที่ยกมากล่าวข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นถึงบทบาทของผีมหัศจรรย์ที่มีการช่วงชิงความหมายเพื่อแสดงความเป็นตัวตนว่าเป็นผีที่มีความสำคัญของชุมชนลุ่มน้ำโขงมาเป็นเวลาช้านานแล้ว โดยเฉพาะชุมชนพระธาตุพนมนั้น ปรากฏให้เห็นถึงเรื่องราวความขัดแย้งกันระหว่างพุทธกับผีอยู่ซึ่งเป็นการต่อสู้ต่อรองกันทางความเชื่ออันซับซ้อนให้เห็นถึงนัยทางการเมืองโดยใช้สัญลักษณ์ตัวแทนของผีมหัศจรรย์เข้ามามีบทบาทสำคัญในการต่อสู้ต่อรองภายใต้บริบทสังคมพุทธศาสนา

5.2.1.2 ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในฐานะตัวแทนความเชื่อของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง

นอกจากจะมีการช่วงชิงความหมายเกี่ยวกับความเชื่อของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมผ่านการแสดงตัวตนของตัวละครนาถ และผีมหัศจรรย์หลักเมืองแล้ว ตำนานอุรังคราตุยังปรากฏระบบความเชื่อที่แสดงออกมาในรูปของระบบความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูอีกด้วย กล่าวคือบนพื้นที่ที่มีความสลับซับซ้อนของระบบความเชื่อทางศาสนาที่ปรากฏอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขงนั้น ตำนานอุรังคราตุได้สะท้อนให้เห็นถึงพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้เป็นพื้นที่ที่มีความทับซ้อนทางความเชื่อทั้งความเชื่อแบบเก่าคือความเชื่อแบบดั้งเดิม และความเชื่อแบบใหม่คือศาสนาพุทธที่ผสมปนเปกับระบบความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อันสื่อให้เห็นถึงความเป็นดินแดนที่ผสมผสาน

กันระหว่างพุทธ พราหมณ์ ฆี อย่างแยกกันไม่ออก ซึ่งการผสมผสานกันทางความเชื่อดังกล่าวนี้นี้สื่อให้เห็นถึงการช่วงชิงความหมายอันมีนัยทางการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

หากมองในด้านการปกครองและด้านศิลปวัฒนธรรมแล้ว ชุมชนลุ่มน้ำโขงได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรขอมโบราณอย่างเห็นได้ชัด ดังที่ สมชาติ มณีโชติ (2554: 188-190) ได้แสดงทัศนะไว้ว่าข้อมูลประเภทโบราณวัตถุสถาน ทำให้ทราบได้ว่าชุมชนโบราณในภาคอีสานมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรเขมรโบราณ ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองพระนคร มาไม่น้อยกว่าตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ต่อเนื่องมาจนถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 โดยได้รับอิทธิพลทั้งทางด้านสังคม การเมือง การปกครอง รวมทั้งทางด้านศิลปวัฒนธรรมมาปรับผสมผสานกับความเป็นพื้นบ้านพื้นเมือง จึงส่งผลให้พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานในช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีแบบแผนที่เป็นไปตามแบบอย่างวัฒนธรรมแบบเขมร สิ่งที่เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรมเป็นมรดกตกทอดมาจนถึงปัจจุบันคืออาคารสิ่งก่อสร้างที่เรียกกันว่าปราสาทหินนั้น ล้วนแต่เป็นอาคารสิ่งก่อสร้างให้เป็นศาสนสถานที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมแบบเขมรอย่างเป็นรูปธรรม

การขยายอิทธิพลทั้งด้านการเมืองการปกครองและด้านศิลปวัฒนธรรมของเขมรนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นไป เป็นการขยายอิทธิพลที่เป็นไปอย่างกว้างขวางทั้งในบริเวณภาคอีสานตลอดจนถึงภาคกลางของประเทศไทย ดังที่มีปรากฏหลักฐานที่เป็นศิลปะโบราณวัตถุสถานที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมตลอดทั้งบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล แม่น้ำชี และแม่น้ำโขง เป็นต้น การวางผังเมืองที่มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยม การสร้างเทวาลัยให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน

เมื่อชุมชนขยายตัวเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ปัญหาที่ตามมาประการหนึ่งคือการแสวงหาแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค ซึ่งชุมชนชาวเขมรโบราณได้มีการนำเทคโนโลยีด้านการชลประทานมาใช้แก้ปัญหาเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในชุมชน การชลประทานได้มีการนำมาใช้โดยอาศัยศาสนสถานเป็นสิ่งน้อมนำอย่างผสมผสานภายใต้คติเรื่องจักรวาล โดยนิยมสร้างศาสนสถานไว้เป็นศูนย์กลางของการปกครอง กำหนดให้ผู้คนตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยรอบ ๆ พื้นที่ศาสนสถาน โดยมีการสร้างอ่างเก็บน้ำที่เรียกว่า “บาราย” อยู่ในบริเวณใกล้เคียงชุมชนนั้น น้ำในบารายดังกล่าวนอกจากเพื่อการอุปโภคบริโภคแล้ว ยังมีความหมายของความเป็นแหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ประจำเทวาลัยและชุมชนอีกด้วย

นอกจากการสร้างปราสาทหินให้เป็นศาสนสถานเพื่อบูชาเทพเจ้าตามคติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูแล้ว ปราสาทหินหลาย ๆ แห่งที่มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นการสร้างขึ้นตามคติพุทธศาสนานิกายมหายาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการสร้างพระอารามให้เป็นที่รักษาพระชนกที่เจ็บไข้ได้ป่วยที่เรียกอาคารดังกล่าวนี้ว่า “อโรคยาศาล” หรือที่ชาวอีสานเรียกอาคารนี้ว่า “กู๋” ซึ่งตั้งอยู่ห่างกันเป็นระยะ ๆ ซึ่งในเขตจังหวัดสกลนครได้ปรากฏอาคารศาสนสถานประเภทปราสาทหินทั้งในส่วนที่เป็นเทวาลัย และเป็นพุทธสถานที่สร้างขึ้นภายใต้แบบแผนวัฒนธรรมแบบเขมรอยู่หลาย ๆ

พื้นที่ เฉพาะที่เมืองสกลนครหรือเมืองหนองหานหลวงเป็นบริเวณที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมแบบเขมร มากที่สุดในเขตพื้นที่ภาคอีสานตอนบนหรือในเขตแอ่งสกลนครโดยเฉพาะรอบ ๆ พื้นที่บริเวณหนองหานหลวงได้ปรากฏผังเมืองรูปสี่เหลี่ยม ที่มีคูเมือง 2 ชั้นเรียงขนานกัน ซึ่งเป็นลักษณะแบบแผนของ ผังเมืองในวัฒนธรรมแบบเขมร

คำว่า “ปราสาท” เป็นภาษาสันสกฤต หมายถึงอาคารที่มียอดซ้อนกันหลายชั้น สื่อความหมายถึงการเป็นอาคารศักดิ์สิทธิ์ที่มีความแตกต่างจากอาคารที่อยู่อาศัยของสามัญชนทั่วไป เพราะเป็นที่ประทับของกษัตริย์และเทพเจ้าเท่านั้น

ปราสาทที่ประทับของเทพเจ้ามีชื่อเรียกได้หลายอย่าง เช่น เทวาลัย เทวสถาน และ เทววิมาน เชื่อกันว่าสถานที่นี้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เทวาลัยไม่ได้เป็นเพียงเครื่องหมายแห่งศรัทธาและอำนาจที่จะช่วยเพิ่มบารมีให้กับผู้สร้างเท่านั้น แต่ยังช่วยอำนวยความสะดวกและความสวัสดิแก่ชุมชนและโลกอีกด้วย และเป็นสถานที่ที่สามารถปลดปล่อยทุกชีวิตและโลกทั้งโลกให้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งเป็นความสุขที่แท้จริงตามแนวคิดของศาสนาฮินดู ดังจะเห็นได้จากองค์ประกอบของ โบราณวัตถุที่เคยมีอยู่ที่พระธาตุนมในระยะเวลาแรกของการก่อสร้างให้เป็นเทวาลัย และมีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ของการเป็นศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ตามคติในศาสนาฮินดูที่สำคัญ คือการเป็นศาสนาบรรพตศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นศูนย์กลางจักรวาล

องค์ประกอบที่สำคัญของพระธาตุนมในช่วงแรกที่สร้างขึ้นให้เป็นเทวาลัย คือเป็นอาคารทรงปราสาทที่สร้างขึ้นในสายวัฒนธรรมเขมรแบบก่อนเมืองพระนคร ให้เป็นเทวาลัยสถานในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย โดยมีการถมพื้นที่เป็นเนินดินสูงและดुकัลยภูเข และมีการขุดคูน้ำล้อมทั้งสี่ทิศ ซึ่งเป็นสถานที่ตั้งองค์ปราสาทนั้นมีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ว่า มีความหมายถึงเขาพระสุเมรุซึ่งเป็นภูเขาคือเป็นศูนย์กลางและเป็นแกนแห่งจักรวาล ส่วนอาคารปราสาทพระธาตุนมที่ประดิษฐานอยู่บนภูเขานั้นมีความหมายถึงเทววิมานของพระศิวะหรือพระอิศวร โดยตามคติในศาสนาฮินดูพระองค์มีวิมานที่ประทับอยู่บนยอดเขาไกรลาส ซึ่งเป็นยอดเขาหนึ่งในห้ายอดของเขาคเขาพระสุเมรุ

ภูเขาคือเป็นสถานที่ตั้งปราสาทพระธาตุนม คือสถานที่ตามธรรมชาติที่ได้รับการตีความให้มีความหมายทางด้านความเชื่อ เป็นสถานที่ที่สัมผัสได้ทั้งทางกายภาพ (Physically) และทางจินตภาพ (Imaginally) และยังเป็นสถานที่ที่มีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ตามความเชื่อแบบดั้งเดิม ในลักษณะของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโลกมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งในที่นี้คือความเชื่อในอำนาจของภูเขาคและที่สูง ซึ่งเป็นความเชื่อแบบดั้งเดิมของผู้คนชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคแรก ๆ ที่เชื่อว่าภูเขาคมีอำนาจที่จะบันดาลคุณและโทษได้และยังเชื่อว่าวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ประจำอยู่ที่ภูเขาค

ความเชื่อในอำนาจของภูเขาคและที่สูงว่าจะได้รับการพัฒนาไปอย่างซับซ้อนมากยิ่งขึ้น เมื่อผู้คนในแถบภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับอิทธิพลด้านความเชื่อจากอารยธรรม

อินเดีย ซึ่งในกรณีพระธาตุพนมก็มีความหมายของความเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ภายใต้อิทธิพลด้านคติความเชื่อที่ได้รับจากเมืองพระนครแห่งราชอาณาจักรกัมพูชาเข้ามาผสมผสานในช่วงต่อมาอีกด้วย ดังที่ Mus (1935: 209-212) (อ้างใน สมชาติ มณีโชติ, 2554: 190) ได้อธิบายถึงความหมายและความสำคัญของการสร้างศาสนบรรพตในสายวัฒนธรรมเขมรว่า ทั้งการสร้างศาสนสถานบนฐานสูง และการสร้างศาสนสถานบนยอดเขาตามธรรมชาตินั้น เป็นสิ่งที่แทบจะไม่สามารถแยกออกจากกันได้เลย เพราะเป็นการสื่อความหมายที่แสดงถึงการเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ คือเขาไกรลาส ซึ่งเป็นที่ประทับของเทพเจ้าตามคติในศาสนาฮินดูและยังเป็นการสะท้อนให้เห็นแนวคิดตามราชประเพณีดั้งเดิม ของเขมรที่พระเจ้าแผ่นดินในระยะแรก ๆ ได้แสดงถึงพระราชประสงค์ในการเลือกสรรภูเขาเพื่อเป็นสัญลักษณ์อันศักดิ์สิทธิ์ให้เป็นศูนย์กลางของบ้านเมือง ซึ่งตามความเชื่อแบบดั้งเดิมของชาวเขมรที่มีต่อภูเขาว่าเป็นศูนย์รวมที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับอำนาจของเทพเจ้า

นอกจากนั้น สมชาติ มณีโชติ (2554: 191-192) ยังชี้ให้เห็นว่า ความเป็นรูปธรรมของความเป็นศาสนบรรพตศักดิ์สิทธิ์ของภูเขา ซึ่งเป็นที่ตั้งปราสาทพระธาตุพนม ยังมีความหมายถึงการเชื่อมโยงความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งโลกของเทวศาสนจักรเข้ากับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งอาณาจักร ซึ่งในที่นี้คืออาณาบริเวณที่เป็นสถานที่ตั้งของชุมชนที่อยู่ในบริเวณรอบ ๆ เขิงเขานั้น จึงเท่ากับเป็นการสร้างจินตภาพความเป็นศูนย์กลางจักรวาลครอบคลุมพื้นที่ที่มีความหมายของการเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งในส่วนของเทวศาสนจักร กับส่วนของอาณาจักรได้อย่างเป็นรูปธรรม

จากความเชื่อที่ว่าเทพเจ้าเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในจักรวาล ทรงมีพลังในการควบคุมในโลกและจักรวาลหมุนเคลื่อนไปอย่างเป็นระบบ จึงเชื่อกันว่าพระองค์ต้องสถิตอยู่ ณ ตำแหน่งศูนย์กลางจักรวาล ดังนั้นจึงมีการกำหนดให้ปราสาทที่ประทับของพระองค์ เป็นรูปจำลองของจักรวาล ในขณะที่เดียวกันก็ยิ่งสมมุติให้เป็นแกนกลางของจักรวาลตามคติภูมิจักรวาลโบราณ คือเขาพระสุเมรุพร้อมกันไปด้วย และเมื่อมีการประดิษฐานรูปเคารพไว้ภายในปราสาทประธานก็ยิ่งเท่ากับเป็นการเน้นให้เห็นว่าเทพเจ้าประทับอยู่ ณ ศูนย์กลางจักรวาลอย่างแท้จริง

คติดังกล่าวในขั้นต้น ถือเป็นแบบแผนที่สำคัญของเทวาลัยในอินเดีย ไม่ว่าจะแพร่หลายไปที่ใดผู้คนแต่ละท้องถิ่นต่างสืบทอดคตินี้ไว้เสมอ รวมทั้งในวัฒนธรรมของชาวจามและชาวเขมรโบราณที่นิยมสร้างปราสาทอุทิศถวายแก่เทพเจ้า

เทวสถานปราสาทพระธาตุพนม ได้รับการออกแบบให้เป็นไปตามคตินิยมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งเป็นศาสนาที่ได้รับการนับถืออย่างแพร่หลายในชุมชนสายวัฒนธรรมเขมร ทั้งในกัมพูชาและในท้องถิ่นที่วัฒนธรรมแบบเขมรแพร่ไปถึงตัวอาคารและแผนผังทั้งหมดของปราสาทพระธาตุพนม มีลักษณะเป็นสัญลักษณ์เพื่อนำมาซึ่งการติดต่อระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้าโดยกำหนดให้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อว่าเทพเจ้าจะมาปรากฏแก่มนุษย์ อาคารศาสนสถานทั้งหมดนั้นจึงเป็นความพยายามที่จะจำลองจักรวาลและโลกแห่งเทพเจ้าบนสรวงสวรรค์ เพื่อให้เป็นเทวาลัยที่ประทับของเทพ

เจ้าในยามที่เสด็จมายังโลกมนุษย์ จึงทำให้พื้นที่ซึ่งเป็นสถานที่ตั้งปราสาทพระธาตุพนมโดยรวมทั้งหมดนั้น มีสถานะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นที่ตั้งของเทวจักรวาลบนโลกมนุษย์ โดยมีรูปเคารพหรือรูปสัญลักษณ์สำคัญแทนองค์เทพเจ้า ซึ่งที่มีพบเสมอ ๆ คือประติมากรรมที่เป็นรูปศิวลึงค์ ที่เป็นรูปสัญลักษณ์แทนองค์พระศิวะประดิษฐานเป็นประธานอยู่ภายในห้องกลางของอาคารเทวาลัย หรือที่เรียกว่าห้องเรือนธาตุหรือครมกฤหะ ซึ่งเป็นห้องที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม

ร่องรอยศิลปะโบราณวัตถุสถานที่พบที่พระธาตุพนม เป็นไปตามแบบแผนคติความเชื่อในสายวัฒนธรรมแบบเขมร ที่ต้องการเน้นย้ำว่าศาสนสถานแห่งนี้คือเทวาลัยที่ประทับของเทพพระเจ้า ในที่นี้คือพระศิวะ และพระนารายณ์ พระธาตุพนมจึงมีลักษณะของความเป็นศาสนบรรพตหรือเป็นการจำลองจักรวาลแห่งเทพเจ้ามาไว้บนโลกมนุษย์ได้อย่างเป็นรูปธรรม เทวสถานที่พระธาตุพนมในอดีตคือสถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมตามคตินิยมในศาสนาฮินดูในลักษณะของเทวสถานที่เป็นหลักบ้านใจเมืองหรือเป็นศาสนสถานศูนย์กลางของชุมชนตามวิถีชีวิตและความเชื่อของผู้คนที่อยู่ในบริเวณชุมชนใกล้เคียง ๆ กับพระธาตุพนมแห่งนี้ได้เคยให้ความเคารพสักการะบูชา พิธีกรรมที่น่าจะเคยถือปฏิบัติเมื่อครั้งที่พระธาตุพนมยังรุ่งเรืองอยู่ในอดีตคือการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อในศาสนาฮินดู เช่น พิธีอัญเชิญหรือการบูชาไฟ รวมทั้งพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการพลีสังเวย การบูชาเทพเจ้าที่เป็นคามเทวดาหรือเทวดาประจำเมือง การบูชาภูเขวตวหรือเทวดาประจำหมู่บ้านหรือในลักษณะของอารักษ์บ้านอารักษ์เมือง การบูชาโลกบาลหรือเทวดาประจำทิศ รวมทั้งการบูชาสังเวยเทพ เทพี และเทวดาอีกหลายองค์ ตามฮินดูคติ

จากคติความเชื่อที่ว่าปราสาทหินเป็นเทวาลัยที่สถิตของเทพหรือเทวะในศาสนาฮินดูหรือเป็นพระอารามที่ประทับขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามคติในพุทธศาสนา ซึ่งเป็นความเชื่อที่เจริญอยู่ในอาณาจักรจามและอาณาจักรกัมพูชาโบราณได้เผยแพร่เข้ามาสู่ประเทศไทย ดังที่พบปราสาทหินที่สร้างขึ้นในสายวัฒนธรรมแบบเขมรหลาย ๆ แห่งในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย รวมทั้งพระธาตุพนมในระยะแรก ๆ ของการก่อสร้างให้เป็นเทวาลัยสถานในศาสนาฮินดูหรือพระอารามในพุทธศาสนานิกายมหายาน ก่อนที่จะได้รับการปรับเปลี่ยนให้เป็นสถูปเจดีย์ในพุทธศาสนาในเวลาต่อมา

จากข้อมูลที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้ ส่อให้เห็นว่าพื้นที่ลุ่มน้ำโขงหรือดินแดนอีสาน-ล้านช้างในอดีตนั้นมีร่องรอยของความเชื่อที่หลากหลายทั้งที่เป็นความเชื่อแบบดั้งเดิม และความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมาก่อนที่จะมาเป็นพื้นที่ทางพุทธศาสนา แหล่งโบราณสถานโบราณวัตถุต่าง ๆ ที่อยู่ในพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงนั้นได้ปรากฏร่องรอยของความเป็นศาสนสถานในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยเฉพาะพื้นที่ที่เป็นปราสาท กู่ และปราสาท อย่างชัดเจน ลักษณะเช่นนี้ส่อให้เห็นอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่เผยแพร่เข้ามาในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ ด้วยการผสมผสานกันทางความเชื่ออันแสดงออกมาในรูปธรรมทางศาสนา กล่าวคือทั้งระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม กับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้น มี

ระบบความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติเช่นเดียวกันที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติ กล่าวคือทั้ง 2 ความเชื่อมีความเชื่อว่าภูเขาหรือก้อนหินนั้นมีสิ่งเร้นลับศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ การก่อสร้างรูปสัญลักษณ์แทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่เรียกว่า ปราสาท ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก็มักจะสร้างไว้ตามสถานที่ที่เป็นเนินเขาสูง เพราะเชื่อว่าเป็นที่สถิตอยู่ของเทพเจ้าดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น ทำให้ขวนคิดว่าทั้งศาสนาแบบดั้งเดิมกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้นมีพื้นฐานความเชื่อคล้ายคลึงกัน หากแตกต่างกันที่ศาสนาแบบดั้งเดิมไม่ได้แปลงรูปสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เป็นสัญลักษณ์อันสื่อให้เห็นถึงความเจริญงอกงามซึ่งเป็นที่อยู่ของเทพเจ้าเช่นกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ดังนั้นการสร้างสัญลักษณ์อันเป็นตัวแทนศักดิ์สิทธิ์ ไม่ว่าจะเป็น ปรางค์ กู่ ปราสาท ตลอดถึงการเรียกชื่อสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และชื่อตัวละครต่าง ๆ ที่อยู่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เช่น นารายณ์เจงเวง พระพราหมณ์ พระอิศวร พระกิดนารายณ์ พระปรเมศวร เป็นต้น อันเป็นการแทรกซึมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเข้ามาใหม่บนพื้นที่ของศาสนาดั้งเดิมเป็นการต่อยอดถึงการต่อสู้ต่อรองหรือการช่วงชิงความหมายได้ในรูปแบบหนึ่งด้วยเช่นกัน

นอกจากนั้น ในตำนานอูรังคราตุ ยังมีเนื้อหาที่ชี้ชวนให้เห็นถึงการต่อสู้กันของระบบความเชื่อทั้ง 2 ระบบ ที่มีการกล่าวถึงการต่อสู้กันระหว่างตัวละครฝ่ายความเชื่อดั้งเดิมกับตัวละครฝ่ายศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และผลของการต่อสู้กันต่างฝ่ายก็ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะคนละครั้ง ดังปรากฏในเหตุการณ์ตอนการกำเนิดเมืองหนองหาน และเหตุการณ์ตอนพระปรเมศวรตัวพระพานให้เป็นใหญ่ กล่าวคือ

- เหตุการณ์ในตอนการกำเนิดเมืองหนองหาน

เหตุการณ์ในตอนการกำเนิดเมืองหนองหาน ปรากฏเนื้อหาเกิดความขัดแย้งกันระหว่างตัวละครฝ่ายความเชื่อดั้งเดิมกับตัวละครฝ่ายศาสนาพราหมณ์ฮินดูอยู่ 2 เหตุการณ์ คือ เหตุการณ์ที่เกิดในเมืองหนองหานหลวง กับเหตุการณ์ที่เกิดในเมืองหนองหานน้อย ซึ่งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองหนองหานหลวงนั้น ได้กล่าวถึงพระยามหาสุรอุทก เป็นผู้มั่งคั่งเดชะมาก เป็นโอรสของเจ้าเมืองอินทปัฐนคร (เมืองขอม) เข้ามาปกครองเมืองหนองหานหลวงแทนบิดา ได้ตรวจตาดำบ้านเมืองจนถึงแม่น้ำมูลนที และได้ถามไถ่ถึงเขตแดนของบ้านเมือง เหล่าเสนาอำมาตย์จึงได้กราบทูลว่าได้ พระบิดาได้มองให้กับพญานาคเป็นผู้ดูแลแล้ว ทำให้พระยามหาสุรอุทกเกิดความไม่พอใจจึงได้มีการต่อสู้กับพญานาคมีธนมูลานาคเป็นหัวหน้า ผลสุดท้ายปรากฏว่า พระยามหาสุรอุทก เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ทำให้ธนมูลานาคและพวกได้ทำลายบ้านเมืองจนเกิดเป็นหนองน้ำชื่อว่า หนองหานหลวง ส่วนเหตุการณ์ที่เกิดในเมืองหนองหานน้อยนั้นกล่าวถึงพระยาขุนขอนนครน้องชายของพระยามหาสุรอุทก ครองเมืองหนองหานน้อย ได้ให้นายพรานยิงเอากระรอกต่อน (กระรอกเผือก) ที่กังคียนาคแปลงกายมาชมเมืองแล้วเอาเนื้อกระรอกต่อนนั้นแจกจ่ายให้ชาวเมืองกิน จนเป็นเหตุให้พุทโธธปาปนาครพร้อมบริวารได้เข้ามาทำลายบ้านเมือง จนเกิดเป็นหนองหานน้อย และได้ฆ่าพระยาขุนขอนนครและชาวเมืองหนองหาน

น้อยที่กินเนื้อกระรอกก่อนนั้นให้ถึงแก่ชีวิตทุกคน ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ ตัวละครฝ่ายพญานาคก็เป็นผู้ชนะเช่นกัน

- เหตุการณ์ในตอนพระปรเมศวรแต่งตั้งพระพานให้เป็นใหญ่

เหตุการณ์ในตอนพระปรเมศวรแต่งตั้งพระพานให้เป็นใหญ่นี้ ก็เป็นอีกเหตุการณ์หนึ่งที่มีการกล่าวถึงของตัวละครฝ่ายความเชื่อดั้งเดิมกับตัวละครฝ่ายศาสนาพราหมณ์ฮินดูต่อสู้กันเพื่อช่วงชิงความเป็นใหญ่ในพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ ดังปรากฏในเนื้อหากล่าวถึงอดีตนิทานตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังไม่อุบัตินั้น มีพญานาคตนหนึ่งชื่อว่า สุวรรณนาค พญานาคตัวนี้มีเกร็ดเป็นทองเป็นใหญ่ในเมืองสุวรรณภูมิ เป็นผู้มั่งคั่งมาก ต่อมาเมื่อพระปรเมศวรที่มาจากเมืองอินทปัฐนครมาเป็นใหญ่ในเมืองแห่งนี้ ไม่เคารพบูชาต่อสุวรรณนาค ทำให้สุวรรณนาคเกิดความกริ้วโกรธที่เห็นพระปรเมศวรมีกิริยาอาการที่แข็งกระด้างต่อตน จึงได้ทำประลองยุทธ์กัน ทั้ง 2 ฝ่ายต่างก็มีความมั่นใจว่าตนเองมีฤทธานาภาพมาก จึงได้ต่อสู้กันด้วยการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปในอากาศต่อสู้กันก็ยังไม่รู้ว่าฝ่ายใดเป็นฝ่ายชนะ ต่อมาเมื่อพญานาคผู้เป็นหลานของสุวรรณนาคตัวหนึ่งชื่อว่า พุทโธธปาปนาค ซึ่งเคยโกรธแค้นต่อสุวรรณนาค จึงได้นำความลับถึงกลอุบายในการรบต่อพระปรเมศวร และแล้วในการรบก็ได้สิ้นสุดลงด้วยชัยชนะของพระปรเมศวร ทำให้สุวรรณนาคได้เข้ามากราบไหว้ขอชีวิตต่อพระปรเมศวร

จากเหตุการณ์ต่อสู้กันระหว่างตัวละครฝ่ายความเชื่อดั้งเดิม คือสุวรรณนาค กับตัวละครฝ่ายศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คือพระปรเมศวร ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงการช่วงชิงความหมายของระบบความเชื่อทางศาสนาของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ ซึ่งการต่อสู้กันของตัวละครของทั้ง 2 ระบบ ในระยะที่สองนี้ ชี้นำให้เห็นถึงร่องรอยการเข้ามาเผยแพร่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูให้เป็นที่ยอมรับของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงเป็นที่เรียบร้อยแล้ว และผลสุดท้ายศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้เข้ายึดครองในพื้นที่แห่งนี้ และในตำนานอุรังคธาตุในตอนนี้ก็ได้บ่งชี้ให้เห็นถึงการแตกความสามัคคีกันของฝ่ายความเชื่อดั้งเดิมเองที่พุทโธธปาปนาคได้บอกความลับในการรบต่อพระปรเมศวร จนทำให้สุวรรณนาคต้องพ่ายแพ้ เช่นนี้ทำให้คิดว่า ผู้คนในพื้นที่แห่งนี้มีความนิยมชมชอบต่อการที่ไม่นับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งเป็นศาสนาที่เข้ามาใหม่มากกว่าความเชื่อดั้งเดิม ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงการช่วงชิงการให้ความหมายของการต่อสู้กันในระบบความเชื่อทางศาสนาที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีอำนาจมากกว่าศาสนาแบบความเชื่อดั้งเดิม ทำให้ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู จึงอยู่ในฐานะตัวแทนความเชื่อของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง ได้อีกรูปแบบหนึ่งด้วยเช่นกัน

5.2.1.3 ศาสนาพุทธในฐานะตัวแทนความเชื่อของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง

จากที่ได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อข้างต้นที่ว่าด้วยประเด็นศาสนาแบบดั้งเดิม และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นสัญลักษณ์ตัวแทนหนึ่งของความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง แต่ยังคงมีการช่วงชิงการให้ความหมายอีกความเชื่อหนึ่งที่มีความโดดเด่นและชัดเจนที่สุด นั่นคือ “ศาสนาพุทธในฐานะตัวแทนความเชื่อของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง” พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่เผยแผ่เข้ามาภายหลัง ได้แทรกซึมผสมปนเปเข้ากับความเชื่อทางศาสนาทั้งสอง 2 อย่าง ได้อย่างลงตัว และเป็นศาสนาที่มีความบทบาทที่สำคัญที่สุดในชุมชนลุ่มน้ำโขง

หากพิจารณาในทางประวัติศาสตร์นั้น ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นว่า พุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนลุ่มน้ำโขงตั้งสมัยพระเจ้าฟ้ารุ่ง และเคยเป็นดินแดนที่ปกครองด้วยอาณาจักรขอมอยู่ 2 สมัยด้วยกัน ยุคแรกก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 และยุคหลังนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18-19 เป็นพระพุทธศาสนาแบบมหายาน แล้วผสมผสานกันระหว่างนิกายมหายานกับนิกายเถรวาท ที่เป็นพระพุทธศาสนาแบบฮินยานในยุคปัจจุบัน ที่มีส่วนผสมผสานคติความเชื่อแบบดั้งเดิม ที่นับถือผีสาง เทวดา พญานาค พญาแถนมาก่อน ต่อมาเป็นศาสนาพราหมณ์ฮินดู ที่เข้ามาก่อนพระพุทธศาสนาจะเข้ามาเผยแผ่ ชาวอีสานก็รับมาผสมกับคติความเชื่อเก่ากันอย่างลงตัว แล้วก็ใช้เป็นความเชื่อของตน จนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน และที่สำคัญคือการปรับเปลี่ยนสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพื้นที่ที่เป็นปราสาท ปราสาท ให้เป็นพระธาตุเจดีย์อันเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาแทน เช่นนี้แสดงให้เห็นถึงร่องรอยการช่วงชิงความหมายเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนา

ตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระธาตุเจดีย์เป็นสำคัญ มีเนื้อหาได้กล่าวถึงการเข้าเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนา ตั้งแต่สมัยพุทธกาลตลอดมาถึงสมัยหลังพุทธกาลตามลำดับ ถึงแม้ว่าเนื้อหาในตำนานอาจจะไม่ตรงตามเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ก็ตาม แต่ได้สะท้อนให้เห็นถึงพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้เป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนามานานแล้ว หากนำพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นปราสาทในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มาเทียบกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นพระธาตุเจดีย์ที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุแล้ว พบว่าพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นปราสาทในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูบางแห่งก็ยังคงปรากฏรูปเป็นปราสาทในศาสนาพราหมณ์ฮินดูอยู่เช่นกัน เช่น พระธาตุภูเพ็ก พระธาตุนารายณ์เจงเวงหรือพระธาตุบังพวน (บางส่วน) เป็นต้น ถึงแม้ว่าในตำนานอุรังคธาตุจะระบุว่าเป็นพระธาตุก็ตาม แต่ในสภาพที่ปรากฏให้เห็นยังเป็นปราสาทในศิลปะขอมอยู่ ส่วนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บางแห่งที่เคยเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นปราสาทในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นพระธาตุเจดีย์ในพระพุทธศาสนา เช่น พระธาตุพนม (ภูเก้าพร้าว) พระธาตุเชิงชุม พระธาตุบังพวน พระธาตุอิงฮัง เป็นต้น ปรากฏให้เห็นเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา และเชื่อว่าเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาประทับ และตอน

หลังมีการสร้างพระธาตุเจดีย์สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จึงเป็นที่น่าสังเกตว่าเรื่องราวเกี่ยวกับการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ จะปรากฏเฉพาะเรื่องราวที่มีการบรรจุลงในพระบรมสารีริกธาตุที่เป็นพุทธศาสนาแล้ว เช่น พระธาตุพนม พระธาตุเชิงชุม พระธาตุพังพวง พระธาตุหล้าหนอง พระธาตุโพนจิกเวียงจัว พระธาตุอิงฮัง เป็นต้น อันเป็นสถานที่ทางพระพุทธศาสนาแล้ว ส่วนปราสาทที่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ เช่น พระนารายณ์เจงเวง พระธาตุภูเพ็ก เป็นต้น ที่ปรากฏยังเป็นศาสนสถานในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูอยู่ โดยไม่ให้ความสำคัญที่จะมีการนำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ และในตำนานอุรังคธาตุก็กล่าวว่า พระมหากัสสปเถระพร้อมพระอรหันต์ 500 รูปนำเอาพระอุรังคธาตุผ่านยังบริเวณเมืองหลวงหวนหลวง ชาวเมืองหนองหานได้สร้างพระธาตุแข่งกันระหว่างชายกับหญิง พระธาตุฝ่ายชายคือพระธาตุภูเพ็ก ส่วนพระธาตุฝ่ายหญิงคือพระธาตุนารายณ์เจงเวง เพื่อประสงค์จะให้พระมหากัสสปเถระได้นำเอาอุรังคธาตุบรรจุไว้ที่พระธาตุของตน แต่แล้วพระมหากัสสปเถระก็ไม่ได้ให้ความสำคัญ

ลักษณะเช่นนี้ชวนให้คิดว่าเรื่องราวในตำนานอุรังคธาตุนั้นมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่โยงใยกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมาก่อน ดังปรากฏให้เห็นได้จากแห่งโบราณสถานที่เป็นปราสาท ปรารค์ กู่ต่าง ๆ ภายหลังพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาจึงได้มีการเอาเรื่องราวเกี่ยวพระธาตุพระบาทเข้ามาผนวกเข้ากับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่มีมาแต่เดิม ถึงแม้เนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุได้กล่าว พระมหากัสสปเถระ เมื่อฝ่ายหญิงได้ร้องขอให้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จึงได้ให้พระอรหันต์กลับคืนไปนำเอาพระธาตุฝุ่นถ่านไฟหรืออังคารธาตุมาบรรจุไว้มาบรรจุไว้ในพระธาตุนารายณ์เจงเวง อันเป็นพระธาตุของฝ่ายหญิงก็ตาม แต่นั่นเป็นเพียงส่วนหนึ่งของการสะท้อนให้เห็นว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นศาสนสถานของพราหมณ์-ฮินดูนั้นก็คือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในทางพระพุทธศาสนานั้นเอง อันเป็นการตอกย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่เผยแผ่เข้ามาในดินแดนชุมชนลุ่มน้ำโขง ที่มีอิทธิพลเหนือกว่าศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาแบบดั้งเดิมที่มีมาก่อนพระพุทธศาสนา แม้แต่การเรียกชื่อปราสาทอันเป็นสัญลักษณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก็จะมีเรียกชื่อว่า “พระธาตุ” ให้เป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาแทน เช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงการช่วงชิงเชิงอำนาจในความเชื่อทางศาสนาเพื่อให้เกิดความชอบธรรมผ่านพื้นที่อันเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา

นอกจากนั้นแล้วเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ ยังได้สะท้อนให้เห็นถึงการช่วงชิงเชิงอำนาจผ่านตัวละครทางศาสนาอันสื่อถึงพระพุทธศาสนามีอิทธิพลเหนือกว่าพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาแบบดั้งเดิมอยู่อย่างหลากหลาย โดยเฉพาะตัวละครพระพุทธเจ้า พระสาวกซึ่งเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของพระพุทธศาสนามีอิทธิพลเหนือกว่าตัวละครในศาสนาดั้งเดิมและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ดังปรากฏตัวอย่างให้เห็นถึงการต่อสู้ของตัวละครพญานาคต่อสู้กับพระพุทธเจ้าหรือตัวละครพราหมณ์

ซึ่งเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นคนรับใช้ตัวละครกษัตริย์ซึ่งเป็นตัวละครทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือการต่อสู้ระหว่างตัวละครพญานาคกับพระพุทธเจ้า ได้ฉายภาพออกมาให้เห็นถึงการช่วงชิงความหมายระหว่างศาสนาดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในเหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าเสด็จภูเวียงได้ใช้อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่อสู้กับสุวรรณาค พร้อมด้วยนาคผู้เป็นบริวาร และได้รับชัยชนะปราบเหล่าพญานาคได้อย่างราบคาบ ทำให้เหล่าพญานาคทั้งหลายยอมรับนับถือในพระพุทธศาสนา เช่นนี้ทำให้พระพุทธศาสนามีอำนาจเหนือกว่าความเชื่อแบบดั้งเดิม อันสื่อให้เห็นถึงการช่วงชิงความหมายที่พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่เข้ามาใหม่อยู่เหนือความเชื่ออื่น ๆ ได้อย่างชอบธรรม

ในตำนานอุรังคธาตุมีเนื้อหาที่กล่าวถึงพญานาคยอมรับในพระพุทธศาสนาซึ่งปรากฏอยู่อย่างหลากหลาย และในการต่อสู้กันระหว่างศาสนาดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนาไม่มีปรากฏว่าตัวละครพระพุทธศาสนาเคยพ่ายแพ้ต่อตัวละครของศาสนาดั้งเดิมหรือตัวละครของฝ่ายศาสนาพราหมณ์-ฮินดู สักครั้งเลย ในขณะที่การต่อสู้กันระหว่างตัวละครฝ่ายศาสนาดั้งเดิมกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้น ในตำนานอุรังคธาตุ ชี้ให้เห็นว่าต่างฝ่ายต่างก็ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น เช่นนี้ เป็นการชี้ชวนให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งเดียวที่มีอำนาจเหนือศาสนาดั้งเดิม และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

แต่อย่างไรก็ตาม บนเส้นทางของการต่อสู้กันระหว่างพระพุทธศาสนา พราหมณ์-ฮินดู และศาสนาดั้งเดิมนั้น พระพุทธศาสนามีได้ขับไล่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาดั้งเดิมออกจากพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขง เหลือไว้แต่พุทธศาสนาเพียงศาสนาเดียวก็หาไม่ ร่องรอยความเป็นศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและศาสนาดั้งเดิมมิได้สูญหายไปไหน หากแต่ได้ผนวกรวมเข้ากับพระพุทธศาสนาจนกลายเป็น พระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน โดยการปรับเปลี่ยนสถานภาพใหม่ของตัวละคร พญานาคจึงเป็นเพียงผู้พิทักษ์รักษาบรรพบุรุษพระพุทธศาสนา ซึ่งการปรับเปลี่ยนสถานภาพของตัวละครฝ่ายศาสนาดั้งเดิมที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ปรากฏให้เห็นอยู่อย่างหลากหลายในตำนานอุรังคธาตุ ยกตัวอย่างเช่น พญานาคช่วยในการสร้างพระธาตุเจดีย์ที่ภูเขาลวงด้วยการบอกแหล่งหินหรือเป็นผู้บันดาลให้เกิดหินไว้สำหรับก่อพระธาตุเจดีย์ พญานาคช่วยตัวละครฝ่ายพระพุทธศาสนา เช่น พญานาคได้ช่วยเหลือบุรีจันอ้วยล้วยหรือพระยาจันทบุรีได้ทรัพย์สมบัติต่าง ๆ หรือช่วยในการปกป้องรักษาบ้านเมืองไม่ให้เกิดอันตรายหรือพญานาคได้ช่วยสร้างพระธาตุเจดีย์หรือพญานาคได้นำเอาวัตถุที่เป็นบริวารสำหรับพระสงฆ์ คือไตรจีวร ถวายแด่พระอรหันต์ 5 รูป หรือพญานาคเป็นเทวารักษ์คอยปกป้องรักษาพระธาตุเจดีย์อันเป็นบวรทางพุทธศาสนา เป็นต้น เช่นนี้ เป็นการให้ความหมายของการช่วงชิงอำนาจที่สื่อให้เห็นถึง พุทธอยู่เหนือผีหรือผีรับใช้พุทธ พุทธเหนือพราหมณ์หรือพราหมณ์รับใช้พุทธ ได้อย่างมีนัยสำคัญ

นอกจากนั้นตัวละครพราหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก็เป็นอีกตัวละครหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงพุทธอยู่เหนือพราหมณ์หรือพราหมณ์รับใช้พุทธ ที่ปรากฏอย่างเห็นได้ชัดในตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งลักษณะของพราหมณ์นั้นเป็นผู้ยึดมั่นในอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนา และปฏิบัติตามกรอบของศีลธรรม และที่สำคัญคือเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาพราหมณ์ในราชสำนักคอยรับใช้กษัตริย์ ดังปรากฏในตอนที่ว่าพราหมณ์ทำพิธีราชาภิเษกพระยาจันทบุรีให้ขึ้นครองราชย์ ในเนื้อหาได้กล่าวถึงพราหมณ์ทั้ง 5 ได้รับคำสั่งจากพระยาสุมิตธรรมวงศาให้ไปทำพิธีราชาภิเษกให้กับพระยาจันทบุรี ซึ่งพราหมณ์ทั้ง 5 นั้น ต่างก็มีความรู้เรียนจบไตรเวท ได้มาทำนายบุคคลลักษณะของพระยาจันทบุรี ได้เสาะหาน้ำมงคลจากที่ต่าง ๆ มาทำพิธีสดสงให้พระยาจันทบุรีขึ้นครองราชย์ จากบทบาทหน้าที่ของพราหมณ์ที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุนั้น สื่อให้เห็นถึงการรับใช้งานในราชสำนักเป็นสำคัญ ขณะเดียวกันตัวละครที่เป็นกษัตริย์ซึ่งจัดเป็นตัวละครพระพุทธศาสนาไม่ใช่ตัวละครในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เหมือนอย่างในวิถีวัฒนธรรมแบบอินเดีย ดังนั้นพราหมณ์ที่อยู่ในบริบทของสังคมวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำโขงจึงมีลักษณะที่แตกต่างไปจากพราหมณ์ในวิถีวัฒนธรรมแบบอินเดีย กล่าวคือเป็นพราหมณ์แบบชาวบ้านที่ยึดมั่นในหลักการทางพระพุทธศาสนาแต่ประกอบพิธีกรรมแบบพราหมณ์-ฮินดู และคอยรับใช้ตัวละครกษัตริย์ซึ่งเป็นตัวละครฝ่ายพระพุทธศาสนา พราหมณ์จึงเป็นตัวละครหนึ่งที่อยู่ภายใต้กรอบคิดทางพระพุทธศาสนา ลักษณะเช่นนี้สื่อให้เห็นถึงการช่วงชิงความหมายที่พุทธศาสนามีอำนาจเหนือกว่าศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อันมีนัยทางการเมืองของความเชื่อทางศาสนาด้วยเช่นกัน

จากตัวอย่างที่ยกมากล่าวข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดที่ว่าด้วยการช่วงชิงความหมายเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนาอันมีนัยของการสื่อความทางการเมืองเรื่องศาสนา ซึ่งตำนานอุรังคธาตุเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ที่ได้มีการผสมผสานกับศาสนาอื่น ๆ คือศาสนาดั้งเดิมและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้อย่างผสมกลมกลืน การเผยแพร่เข้ามาของพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาใหม่ที่เข้ามาเผยแพร่ในดินแดนลุ่มน้ำโขงนั้น จึงไม่ได้เป็นการขับไล่ศาสนาเดิมออกไปแต่อย่างใด หากแต่เป็นการหลอมรวมผนวกเข้ากับศาสนาที่เก่าที่มีอยู่แล้ว ซึ่งการหลอมรวมทางศาสนาทั้งศาสนาดั้งเดิมพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาพุทธนี้ มีนัยของการช่วงชิงความหมายผ่านพื้นที่ทางศาสนา และตัวละครที่สื่อออกมาให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่ได้มีอำนาจเหนือกว่าศาสนาเดิมและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้นอยู่ อันบ่งชี้ให้เห็นถึงความเป็นดินแดนทางพระพุทธศาสนาอย่างช้านานแล้ว

5.2.2 การเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

ตำนานอุรังคธาตุนั้น นอกจากจะมีเนื้อหาที่สื่อให้เห็นถึงการช่วงชิงอำนาจผ่านระบบความเชื่อทางศาสนาแล้ว ยังมีเนื้อหาที่ชี้ชวนให้เห็นถึงการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนา กล่าวคืออำนาจทางการเมืองนั้น ได้อาศัยระบบความเชื่อทาง

ศาสนาเข้ามาเสริมสร้างให้เกิดความชอบธรรมการปกครองด้วยเช่นกัน อันเนื่องจากศาสนาจำเป็นต้องดำรงรับใช้สังคม ขณะเดียวสังคมจะต้องเอาคำสอนทางศาสนามารับใช้หรือปกครองสังคมให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยให้ได้มากที่สุด ในสังคมลุ่มน้ำโขงโบราณนั้นมีการปกครองแบบระบบราชาธิปไตยให้ความสำคัญกับกษัตริย์มากที่สุด ประหนึ่งว่ากษัตริย์คือเทพเจ้าองค์ที่จุติมาจากสวรรค์ ขณะเดียวกันระบบศาสนาก็เป็นสิ่งสำคัญที่กษัตริย์จะต้องยึดถือปฏิบัติ กษัตริย์ไม่สามารถสร้างระบบทางศีลธรรมให้เกิดขึ้นกับตนเองได้หากปราศจากศาสนา ระบบศาสนาก็เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่กษัตริย์ได้นำมาใช้เพื่อให้เกิดความชอบธรรมในการปกครองสังคม ในทางตรงกันข้ามศาสนาก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้หากปราศจากระบบกษัตริย์เป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชู เพราะกษัตริย์เป็นผู้ปกครองและควบคุมกำลังคนเอาไว้ ซึ่งในการปกครองผู้คนที่ของกษัตริย์นั้น การปฏิบัติตนเป็นสิ่งสำคัญมาก ถ้ากษัตริย์ปฏิบัติตามศีลธรรม ยึดมั่นในอุดมการณ์ศาสนา ย่อมเป็นที่ยอมรับของผู้ที่อยู่ใต้ปกครอง ในประเด็นนี้กษัตริย์จะต้องเป็นตัวแทนของความดีงาม ตั้งอยู่ในระบบของศีลธรรมทางศาสนา ดังนั้น ทั้งระบบกษัตริย์และระบบศาสนาก็มีลักษณะของการต่อรองอำนาจซึ่งกันและกันอยู่เพื่อให้เกิดความชอบธรรมให้แก่กันและกัน อันมีนัยของการสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองแฝงเร้นอยู่

ตำนานอุรังคธาตุ เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา อันมีเรื่องราวที่ขับเคลื่อนไปด้วยกรอบคิดทางพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ถึงแม้จะเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาก็ตาม แต่ก็ไม่นับในส่วนที่เป็นหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามากนัก หากแต่จะเน้นเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นถึงบริบทสังคม การเมือง ที่มีความเกี่ยวโยงกันระหว่างสถาบันกษัตริย์และสถาบันศาสนาเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิอำนาจแบบพึ่งพาอาศัยกัน ถึงแม้ว่าตำนานอุรังคธาตุ เป็นตำนานที่วาดด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเป็นเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ แต่เรื่องราวดังกล่าวได้มีความเกี่ยวกับการเมืองการปกครองของกษัตริย์ในอาณาจักรล้านช้างในอดีตอันมีนัยที่สะท้อนให้เห็นถึงระบบการเมืองการปกครอง ที่กษัตริย์ได้อาศัยหลักการทางพระพุทธศาสนาใช้เป็นเครื่องมือในสิทธิอำนาจการปกครองเพื่อให้เกิดความชอบธรรมให้กับตนเอง เช่นนี้พระพุทธศาสนาจึงไม่ใช่เป็นเพียงหลักการปฏิบัติเพื่อให้เกิดความดีงามทางจริยธรรมในความหลุดพ้นจากวิญญูสงสารเท่านั้น หากแต่มีความเกี่ยวเนื่องพันกับสังคมการเมืองด้วย หลักการทางพระพุทธศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อแนวคิดเรื่องการเมืองอยู่เช่นกัน ดังที่ สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช (2540: 16-17) ได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อแนวความคิดทางการเมืองไว้อย่างน่าสนใจว่า ระบบการเมืองดั้งเดิมส่วนใหญ่มักจะเป็นระบบศาสนา-การเมือง (religio political system) พร้อม ๆ กันไป ทั้งนี้เนื่องจากศาสนาเป็นอุดมการณ์รูปแบบเดียวของสังคมโบราณ ความคิดทางศาสนาจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการธำรงรักษาความชอบธรรมระบบการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความชอบธรรมของผู้ปกครอง ซึ่งในเรื่องนี้ Alexis de Tocqueville (1945: 310) (อ้างใน สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2540: 17) ผู้ศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมที่ยิ่งใหญ่ของโลกตะวันตกได้ตั้ง

ข้อสังเกตเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างทางศาสนากับการเมืองไว้ตอนหนึ่งว่า “เคียงข้างศาสนาทุกศาสนาเราจะพบความเห็นที่เกี่ยวข้องกับการเมืองอย่างใกล้ชิด

ข้อสังเกตดังกล่าวนี้สามารถนำมาปรับได้อย่างดีกับการเจริญเติบโตของพุทธศาสนากับความคิดทางการเมืองที่อิงอยู่กับพุทธศาสนา เพราะแม้ว่าในระยะเริ่มต้นข้อเขียนของพุทธศาสนามีแนวโน้มที่จะโจมตี “ศาสตร์ของพวกกษัตริย์” ว่าเป็นศาสตร์แห่งการไปปดมดเท็จหลอกลวง และการเมืองจะถูกดูว่าเป็นสิ่งซึ่งไปไม่ได้กับจริยธรรม แต่ความจริงที่ปฏิเสธไม่ได้ก็คือว่าความเจริญเติบโตของพุทธศาสนานั้นมีขึ้นพร้อม ๆ กับการเสื่อมทางอำนาจและสถานภาพของพราหมณ์ในสังคม อันเป็นผลให้เกิดการเพิ่มพูนอำนาจของพวกกษัตริย์ และความเจริญของระบบบริหารแบบรวมศูนย์ซึ่งมีอำนาจเด็ดขาดของกษัตริย์เป็นแกนขึ้น เพราะฉะนั้นความเจริญของพุทธศาสนาในอินเดียในระยะแรกเริ่มนั้น จึงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการขยายตัวของอำนาจของกษัตริย์ในฐานะผู้ปกครอง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าในระยะหลัง ข้ออ้างถึงความชอบธรรมในการปกครองในตัวพุทธศาสนาเองนั้น อาจไม่ดึงดูดใจได้ดีเท่ากับข้ออ้างถึงสิทธิในการปกครองที่มีอยู่ในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมีการกล่าวถึงสิทธิหน้าที่ในการปกครองของผู้ปกครอง กับอำนาจของพระเจ้าผู้สร้างโลกไว้อย่างชัดเจนโดยเฉพาะอย่างยิ่งมักจะเป็นที่เข้าใจกันว่าโดยเนื้อแท้แล้ว พุทธศาสนาเป็นศาสนา, ที่มีลักษณะปฏิเสธสังคมปฏิเสธความสุข ความสนุกสนานเพลิดเพลินที่จับต้องได้ และมุ่งหาหนิพพานอันเป็นเป้าหมายที่เหนือจากโลกนี้เป็นสำคัญ จริยอยู่ข้อความในอัครคัมภีร์สูตร (ในพระสูตรตันตปิฎก ตอนทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค) ที่กล่าวถึงสิ่งซึ่งอาจนอนุโลมได้ว่าเป็นกำเนิดของมนุษย์ สภาพธรรมชาติ การกำเนิดของสังคม ที่มาของผู้ปกครอง กำเนิดวรรณะต่าง ๆ ในสังคมอินเดียนั้นอาจถูกมองว่าเป็นการเสนอทฤษฎีการเมืองสัญญาประชาคมของพุทธศาสนา แต่ข้อความในอัครคัมภีร์สูตรโดยเนื้อหากลับมีลักษณะจำกัดอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่กล่าวถึงระบบกษัตริย์ที่มาจากทางเลือกของประชาชน ข้อตกที่เกิดขึ้นระหว่างประชาชนฝ่ายหนึ่งและกษัตริย์อีกฝ่ายหนึ่ง เป็นต้น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเราจะพิจารณาว่าข้อสรุปที่แท้จริงของอัครคัมภีร์สูตรก็คือคำสอนทางธรรมว่า สิ่งเดียวที่จำแนกบุคคลไม่ว่าจะถือกำเนิดมาอย่างไรได้ออกจากกันก็คือการกระทำของบุคคลนั้น ๆ (สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2540: 17-18)

นอกจากนั้น ภิญญพันธ์ พจนะลาวัลย์ (2556: 139) ได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและการเมืองไว้ว่าพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือของชนชั้นนำที่ใช้ในการจัดการความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองมาโดยตลอด พุทธศาสนายังทำงานร่วมกับสถาบันสังคมดีลิตีอื่น ๆ ด้วยไม่ว่าจะเป็นผี ไสยศาสตร์ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เพียงแต่ว่าตำแหน่งแห่งที่ของพระพุทธานุภาพวางให้อยู่ในลำดับชั้นของสังคมดีลิตีที่สูงที่สุด และเพื่อง่ายต่อการปกครองจากส่วนกลางจึงกำหนดให้การปกครองคณะสงฆ์ให้มีสถานะกึ่งข้าราชการ การเฟื่องฟูของการอ้างคุณธรรม ศีลธรรมและศาสนาเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับตลาดทางพุทธศาสนาและสังคมดีลิตีธรรมถึงพลัง

ของฝ่ายอนุรักษ์นิยม สอดคล้องกับสุภาพรรณ ณ บางช้าง (2535: 7-9) ได้เสนอทัศนะไว้ว่า ความสัมพันธ์ของความคิดทางพุทธศาสนากับการเมืองสืบเนื่องด้วยการปลูกฝังแบบความเชื่อเรื่องศีลธรรมคุณงามความดีและบุญกรรมแบบพุทธ ซึ่งพุทธธรรมของสังคมไทยถูกใช้เป็นพุทธธรรมที่รองรับความเป็นธรรมของอำนาจรัฐ โดยการนิยามโลก นิยามรัฐว่าเป็นองค์ประกอบอันชอบด้วยธรรม อีกทั้งยังถูกเน้นย้ำมากกว่าการเผยแพร่ และยังชี้ให้เห็นว่าพุทธศาสนาของไทยย่อมเป็นไปตามข้อกำหนดของรัฐไทยเพื่อช่วยเสริมสร้างอำนาจผู้นำและบุคคลตามตำแหน่งแห่งที่ในโครงสร้างสังคม ดังนั้นพุทธธรรมจึงมีความสำคัญต่อสังคมไทยอย่างมากในฐานะที่เป็นรากฐานความรู้ความเชื่อและวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่

เช่นเดียวกับชลธิรา กลัดอยู่ (2517: 115) ได้เสนอบทบาทของไตรภูมิพระร่วงซึ่งเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาที่สำคัญที่มีต่อการเสริมสร้างราชอาณาจักรไว้ว่าไตรภูมิพระร่วงมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการเสริมสร้างราชอาณาจักรตามคติพราหมณ์ให้ตั้งอยู่ได้โดยปราศจากข้อสงสัยหรือข้อโต้แย้งใด ๆ ด้วยการผนวกความเชื่อทางพุทธศาสนาหรือ “บุญ-กรรม” เข้าไปอย่างกลมกลืน นับว่าเป็นราชาบายที่ลึกซึ้ง กล่าวคือไม่เพียงแต่เป็นการสถาปนาสถาบันกษัตริย์ให้ตั้งมั่นอยู่ได้ในกรุงสุโขทัยเท่านั้น หากยังเป็นการทอนอำนาจของ “เทวราช” ทางอยุธยาและขอม และควบคุมอำนาจของสถาบันการศาสนาภายในอาณาจักรสุโขทัยด้วย ดังนั้น ในขณะที่อาณาจักรอื่นยังคงมี “เทวราช” สุโขทัยก็ก้าวหน้าไปอีกขั้นหนึ่ง คือมี “ธรรมราชา” เป็นองค์แรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แรงบันดาลใจก็ยังคงมาจากแหล่งเดิมนั่นเอง คือได้รับอิทธิพลจากราชาบายของพระเจ้าอโศกมหาราช หลักฐานที่แสดงว่าพญาสิทธิทรงชื่นชมพระมหากษัตริย์อินเดียองค์นี้มาก เพราะเนื้อความในไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึง “พระญาศรีธรรมมาโสกราช” ทั้งในแง่ประวัติ ชายา จริยวัตร และบุญบารมี

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2519: 67) ยังชี้ให้เห็นถึงพระพุทธศาสนาคือเครื่องมือทางการเมืองให้กับกษัตริย์ไว้เป็นอย่างดีว่า พระเจ้าแผ่นดินหรือผู้ปกครองสุโขทัยนั้นได้ใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องช่วยในการปกครองอยู่ไม่น้อย พุทธศาสนาได้เปรียบในแง่ที่มีพระสงฆ์ที่สามารถจะแผ่ขยายสั่งสอนประชาชนไปได้อย่างกว้างขวาง เป็นการสร้างเสริมความเชื่อร่วมกันในหมู่ประชาชน ทั้งยังเป็นศาสนาที่มีชื่อเรียกจากผู้นับถือน้อยกว่าศาสนาฮินดู และเป็นศาสนาที่ใช้เหตุผลมากขึ้นกว่าลัทธิของการนับถือผี ฉะนั้น พุทธศาสนาจึงแผ่ขยายไปทั่ว ผู้ปกครองสุโขทัยตลอดจนผู้ปกครองอาณาจักรไทยอื่น ๆ ในเวลาต่อมาเล็งเห็นความสำคัญของศาสนาในด้านนี้อยู่ไม่น้อย คือเล็งเห็นประโยชน์ที่นอกเหนือไปจากความเชื่อในเรื่องการทำบุญ ฉะนั้น บรรดาผู้ปกครองจำนวนมากจึงสนับสนุนบำรุงพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ทางศาสนาของอาณาจักร จึงปรากฏมาในรูปของวัดวาอาราม และเจดีย์หรือปราสาททางพุทธศาสนาว่าได้กลายเป็นศูนย์กลางของชุมชน รวบรวมไปให้ประชาชนตั้งหลักแหล่งอยู่ ณ ที่หนึ่งเป็นประจำ ในขณะเดียวกันผู้ปกครองก็ได้ประโยชน์จากการที่ประชาชนตั้งหลักแหล่งอยู่เป็นที่เป็นที่แน่นอน และสามารถควบคุมได้โดยผ่านองค์การของพุทธศาสนา คือ

คณะสงฆ์ซึ่งมีองค์การเป็นลำดับชั้นควบคุมกัน ตั้งแต่เมืองหลวงซึ่งมีพระสังฆราชเรื่อยไปจนถึงเจ้าอาวาสในวัดเล็ก ๆ ตามตำบลหมู่บ้านต่าง ๆ ดังนั้น อำนาจทางการเมืองของสุโขทัยก็พึ่งพาปัจจัยทางศาสนาไม่ว่าจะเป็นลัทธิวิญญานนิยม ฮินดูและพุทธศาสนาอยู่ไม่น้อย

หากย้อนกลับมาพิจารณาจากเนื้อหาของตำนานอูรังคราตุ ก็จะพบว่าตำนานอูรังคราตุ ได้สื่อให้เห็นถึงการนำเอาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการสังคมการเมือง ทั้ง ๆ ที่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยเนื้อหานั้นมีเป้าหมายเพื่อความหลุดพ้นหรือเพื่อความบริสุทธิ์ปลีกวิเวกออกจากสังคม แต่หากพิจารณาจากเนื้อหาของตำนานอูรังคราตุแล้วไม่ได้เป็นเช่นนั้น หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่หลักธรรมขั้นพื้นฐานจนถึงขั้นสูงสุดได้เข้ามาปะปนเกี่ยวข้องกันกับสังคมการเมืองทั้งสิ้น และเป็นฐานในการเสริมสร้างอำนาจทางการเมืองให้กับชนชั้นปกครองหรือกษัตริย์ อันสะท้อนให้เห็นถึงหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการเมืองการปกครองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะพระพุทธศาสนาได้สร้างระบบทางศีลธรรมขึ้นมารับใช้สังคม ในขณะที่ชนชั้นปกครองไม่สามารถสร้างระบบทางศีลธรรมเหล่านั้นขึ้นมาใช้เองได้ จำเป็นที่จะต้องหยิบยืมเอาระบบทางศีลธรรมของพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดความชอบธรรมในสิทธิอำนาจทางการเมืองการปกครองบ้านเมืองให้เหมาะสมกับบริบททางสังคม ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรจึงเกิดขึ้นได้ภายใต้เงื่อนไขความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระบบศีลธรรมทางพุทธศาสนาจึงเป็นการเครื่องมืออย่างหนึ่งของการสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองให้กับชนชั้นปกครองได้ ในลักษณะการอ้างอิงความชอบธรรมบนฐานของความดีงามทางจริยธรรมในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ผู้วิจัยได้จึงได้แบ่งประเด็นการศึกษาออก 5 ประเด็นใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ

5.2.2.1 กฎแห่งกรรมทางพระพุทธศาสนากับการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง

5.2.2.2 หลักศีลธรรมทางพระพุทธศาสนากับการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง

5.2.2.3 การอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนากับการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง

5.2.2.4 การรู้ธรรมทางพระพุทธศาสนากับการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง

5.2.2.5 การยึดมั่นในอุดมการณ์สูงสุดทางพระพุทธศาสนากับการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง

5.2.2.1 กฎแห่งกรรมทางพระพุทธศาสนากับการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง

ความหมายเกี่ยวกับกรรมนั้น ผู้วิจัยได้อธิบายไว้ในหัวข้อแก่นเรื่องว่าด้วยกฎแห่งกรรม ซึ่งเป็นบทที่ 4 แล้ว ในที่นี้จะได้อธิบายเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมที่ปรากฏในเนื้อหาของตำนานอูรังคราตุ เพื่อนำไปอธิบายให้เห็นว่า กฎแห่งกรรมนั้นสามารถนำไปเสริมสร้างอำนาจทางการเมืองได้อย่างไร

หากพิจารณาจากเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุแล้ว กฎแห่งกรรมนั้น สามารถจัดเป็นแก่นเรื่องหลักของการนำเสนอเนื้อหาที่เป็นได้ เพราะปรากฏเนื้อหาที่กล่าวถึงกฎแห่งกรรมไว้อย่างหลากหลาย อันแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องกรรมเป็นความเชื่อที่แพร่หลายและได้รับการยอมรับจากสังคมพระพุทธศาสนา จึงมักจะได้ยินคำว่า “แล้วแต่เวรแต่กรรม” หรือ “บุญนำกรรมแต่ง” ซึ่งความเชื่อเรื่องกรรมนี้ได้ผูกติดอยู่กับชีวิตของชาวพุทธทุกหมู่เหล่าโดยเชื่อว่าการกระทำทุกอย่างได้กรอบแห่งกรรม เพราะกรรมคือสิ่งกำหนดให้ชีวิตเป็นไปในทางดีและชั่วได้ ผู้ที่ทำความดีย่อมแสวงความสุขสมหวังในชาตินี้และชาติหน้า ขณะที่ผู้ทำกรรมไม่ดีหรือทำชั่วย่อมทำให้ชีวิตได้รับความทุกข์ยากทั้งในโลกนี้และโลกหน้าได้ด้วยเช่นกัน ในการแต่งวรรณกรรมทางพุทธศาสนามักจะนำเอาแนวคิดเรื่องกรรมมาใช้เป็นแก่นเรื่องหลักในการสั่งสอนให้อยู่ในระบบศีลธรรมทางพุทธศาสนา ในตำนานอุรังคธาตุ ก็เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องหนึ่งที่ได้ใช้แนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรมมาเป็นแก่นเรื่องหลักในการดำเนินเรื่อง โดยเฉพาะการเวียนว่ายตายเกิดของกษัตริย์ อันได้สื่อให้เห็นถึงนัยทางการเมืองการปกครองในระบบเครือข่ายหรือเครือข่ายที่แสดงถึงความเป็นกลุ่มก้อนของอำนาจที่ถูกกำหนดจัดสรรด้วยกฎแห่งกรรมให้เป็นผู้มีอำนาจบริหารโดยชอบธรรม

ตำนานอุรังคธาตุ ได้มีการบรรยายถึงกฎแห่งกรรมไว้ตลอดทั้งเรื่อง ดังจะเห็นตั้งแต่การเริ่มเรื่องที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงทำพุทธพยากรณ์ ได้นำเอาเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดของกษัตริย์มากล่าวไว้ในตอนท้ายของเรื่องก็ได้มีการประชุมชาดกที่มีการกล่าวถึงบุคคลสำคัญกลับชาติมาเกิดอันเนื่องมาจากอำนาจของกรรม ส่วนใหญ่มักจะกล่าวถึงการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ในอดีตหรือการทำความไว้ในอดีตทั้งกรรมดีและไม่ดี ได้ส่งผลมายังชาติปัจจุบัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ทั้งหลายอยู่ในสังสารวัฏอีกด้วยอำนาจของกรรม ทุกชีวิตไม่สามารถหลีกเลี่ยงกฎแห่งกรรมได้ แม้แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเองก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงกฎแห่งกรรมได้ ดังปรากฏที่เนื้อหาในเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับเมืองกุสินารา หลังจากที่ทรงโปรดสรรพสัตว์ในลุ่มน้ำโขงเสร็จแล้ว ในระหว่างทางพระองค์ทรงอาพาธได้อาเจียนเป็นเลือดให้พระอานนที่ไปตักน้ำมาให้สวย น้ำในแม่น้ำก็ได้ขุ่นเป็นตมไปหมดจนไม่สามารถสวยได้ พระอานนที่พยายามแล้วพยายามเล่าก็ไม่สำเร็จ พระพุทธองค์จึงได้ทรงนำเอาเรื่องกรรมที่ได้กระทำไว้ในอดีตชาติ เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าแนวคิดเรื่องกรรมที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุนั้น มีความเกี่ยวข้องกับการเวียนว่ายตายเกิดของชนชั้นปกครองหรือกษัตริย์ อันสื่อให้เห็นถึงการนำเสนอระบบทางเครือญาติผ่านกฎแห่งกรรมที่มีการกล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของกษัตริย์แล้วได้ปกครองบ้านเมืองภายใต้กรอบคิดทางพระพุทธศาสนา ตามยุคช่วงกาลเวลาตั้งแต่สมัยพุทธกาล หลังพุทธกาลตามลำดับ ซึ่งการนำเอาแนวคิดเรื่องกรรมมาใช้กับระบบกษัตริย์เช่นนี้ สื่อให้เห็นถึงนัยทางการเมืองที่กษัตริย์ที่ถูกลิขิตไว้ด้วยกรรมให้เป็นชนชั้นปกครอง ทำให้ประชาชนที่อยู่ใต้ปกครองเกิดการยอมรับเชื่อฟัง เพราะถือว่ากษัตริย์คือสมมติเทพที่กรรมเป็นตัวกำหนดให้เป็นผู้ปกครองไว้อย่างชอบธรรม

ดังนั้นการกลับชาติมาเกิดของกษัตริย์ที่ผูกโยงเข้าอำนาจของกรรมเช่นนี้ จึงเป็นการเสริมสร้างอำนาจการปกครองให้กับกษัตริย์ได้อย่างชอบธรรม อันสื่อให้เห็นถึงนัยทางการเมืองอย่างหนึ่งผ่านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องกรรม ในตำนานอูรังคธาตุดีกล่าวถึงกษัตริย์ได้มีการกลับชาติมาเกิดเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง และเนื้อหาของตำนานอูรังคธาตุดีก็กล่าวถึงกษัตริย์ได้มีการเวียนว่ายตายเกิดตามกรรมที่กำหนดไว้ ยกตัวอย่างเช่น พระยาศรีโคตรบูรณ เมื่อตายไปได้ไปเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช เมื่อพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชตายไปได้เกิดเป็นพระยาสุมิตรธรรมวงศา จากนั้นพระยาสุมิตรธรรมวงศาก็ได้เกิดในเมืองพาราณสีบวชเป็นฤๅษีชื่อสุมิตรธรรมวงศาฤๅษี ในอนาคตชาติข้างหน้าจะได้ลงมาเกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรย และในชาติต่อ ๆ ไปจะได้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ พระยาทั้ง 5 คือสุวรรณภิงคาร พระยาคำแดง พระยาอินทปัฐนคร พระยาจุฬณี พรหมทัต พระยานันทเสน ได้ร่วมกันก่ออุโมงค์ นำวัตถุสิ่งของมีค่าใส่ไว้ในอุโมงค์เมื่อครั้งที่พระมหากัสสปะนำพระอูรังคธาตุมายังประดิษฐานไว้ที่ภูเก้าพ้อ ครั้นสวรรคตไป ในชาติต่อมาได้บวช เป็นพระอรหันต์ทุกรูปในพระพุทธศาสนา เป็นต้น

จากเนื้อหาเกี่ยวกับการกลับชาติมาเกิดของกษัตริย์นั้น สะท้อนให้เห็นว่ากฎแห่งกรรมคือวงจรของชีวิตสรรพสัตว์ทั้งหลาย การดำเนินชีวิตของสรรพสัตว์เป็นไปตามระบบของกฎแห่งกรรมที่กำหนดชีวิตสรรพสัตว์ให้ความเกี่ยวเนื่องกันทั้งในอดีตปัจจุบันและอนาคต ซึ่งความเชื่อที่ว่าด้วยกฎแห่งกรรมนี้ เป็นระบบความเชื่อที่ผูกติดกับผู้คนที่น่าเชื่อถือพระพุทธศาสนาได้อย่างแนบแน่น และประชาชนชาวพุทธยอมรับเชื่อถือเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรม ขณะเดียวกันตำนานอูรังคธาตุดีได้นำแนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรมมาใช้อธิบายการเวียนว่ายตายเกิดของกษัตริย์ ก็เท่ากับว่าเป็นการเสริมสร้างอำนาจให้กับกษัตริย์ในระบบการปกครอง อันสื่อให้เห็นถึงนัยทางการเมืองที่กษัตริย์ได้หยิบยืมเอาแนวคิดเรื่องกรรมมาเป็นฐานในการปกครองบ้านเมืองได้อย่างชอบธรรม ดังนั้นแนวคิดเรื่องกรรมอันเป็นหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาจึงได้สร้างความชอบธรรมในระบบการปกครองให้กับกษัตริย์ได้อย่างมีนัยสำคัญ

5.2.2.2 หลักศีลธรรมทางพระพุทธศาสนากับการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง

หลักศีลธรรมเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นคนดี เป็นหลักธรรมที่สามารถนำมาใช้ในการปกครองบ้านเมืองเพื่อให้เกิดความชอบธรรมในเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองได้ เพราะเป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานทางพระพุทธศาสนาที่มีความเกี่ยวข้องกับสังคมการเมือง ระบบศีลธรรมเป็นเหตุผลที่สามารถสร้างความชอบธรรมให้กับกษัตริย์ได้ หากกษัตริย์ปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา หากพิจารณาในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา พบว่าพระพุทธศาสนานั้นมีหลักคำสอนซึ่งสรุปได้เป็น 3 อย่าง คือการไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำความดี และการชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว ดังที่ สุทธิวงศ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ (2545: 15) ได้รวบรวมไว้ในหนังสือหลักพระพุทธศาสนา

ความว่า “หลักโอวาทปาฏิโมกข์ หลักธรรมภาคปฏิบัติที่เป็นแก่น เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนแก่ประชาชนชาวโลก เพื่อให้รู้แจ้งอริยสัจ 4 และดำเนินไปถึงความพ้นทุกข์ สรุปลงเหลือ 3 ประการ คือ 1) จดเว้นทำบาปอกุศล 2) ประกอบแต่บุญกุศล 3) ทำจิตให้สะอาด บริสุทธิ์ ปราศจากอาสวะกิเลส เรียกว่าโอวาทปาฏิโมกข์

หลักคำสอน 3 ประการนี้ สรุปรวมลงย่อ ๆ ก็คือศีล สมาธิ ปัญญา ตำนานอูรังครธาตุ ซึ่งเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ได้พยายามที่จะอธิบายสาระดลธรรมทางพระพุทธศาสนาอยู่หลายประการ โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรม การรักษาศีล การบำเพ็ญเพียรด้านสมาธิ ตลอดถึงการบรรลุธรรมสูงสุดทางพระพุทธศาสนาด้านปัญญา ซึ่งหลักคำสอนเหล่านี้เป็นจริยธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่มีการนำมาอธิบายไว้ผ่านเรื่องราวทางวรรณกรรม โดยได้มีการสอดแทรกหลักธรรม คำสอนทางพระพุทธศาสนา เช่น การให้ทาน การรักษาศีล การไม่ประมาทในชีวิต การสำรวจกาย วาจา ใจ เป็นต้น ถึงแม้ว่าในตำนานจะบ่งชี้ให้เห็นถึงระบบความเชื่อศาสนาแบบดั้งเดิมหรือศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่เข้ามาปกป้อนอยู่ก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเพียงการนำมาผสมผสานเข้ากับระบบคิดทางพระพุทธศาสนาอันสื่อให้เห็นถึงนัยทางการเมืองที่พระพุทธศาสนาอยู่เหนือระบบความเชื่อต่าง ๆ โดยใช้กรอบคิดตามหลักศีลธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ซึ่งหลักศีลธรรมคำสอนที่เกี่ยวข้องกับเสริมสร้างอำนาจทางการเมืองให้กับชนชั้นปกครองหรือกษัตริย์ที่ปรากฏอย่างเห็นได้ชัดในตำนานอูรังคราตุ้นั้น คือแนวคิดเรื่องการให้ทาน และแนวคิดเรื่องการรักษาศีล ซึ่งแนวคิดทั้ง 2 นี้มีความเกี่ยวข้องกับเสริมสร้างบุคลิกภาพให้กับชนชั้นปกครองหรือกษัตริย์ได้ใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองเพื่อเข้าถึงประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองได้อย่างชอบธรรม ดังปรากฏตัวอย่างเช่น

- ตัวอย่างการสร้าง ความชอบธรรมผ่านแนวคิดการให้ทาน

ตำนานอูรังครธาตุ มีเนื้อหาที่ได้กล่าวถึงการให้ทานไว้อย่างหลากหลาย ตั้งแต่การให้ทานในแบบการถวายข้าวปลาอาหาร การทำบุญใส่บาตร การให้วัตถุสิ่งของ ทั้งที่เป็นเครื่องใช้ ไม่สอยเครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ การสร้างศาสนสถาน สร้างพระธาตุเจดีย์ การถวายเสนาสนะแก่พระสงฆ์ ตลอดถึงการถวายข้าโอกาสไว้ในบวรพระพุทธศาสนา ซึ่งการให้ทานนี้เป็นแนวคิดหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงสัญลักษณ์ของความเป็นคนดี ที่ชาวพุทธให้การยอมรับอันเป็นที่นิยมชมชอบจากสังคม และการนำเอาแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องการให้ทานมาเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาในการประกอบสร้างเรื่องราวของตำนานอูรังครธาตุเป็นการเสริมสร้างอำนาจทางการเมืองอย่างหนึ่งให้กับชนชั้นปกครอง

ในเนื้อหาของตำนานอูรังครธาตุก็มักจะกล่าวถึงกษัตริย์เป็นผู้ให้ทานอยู่เสมอ ตั้งแต่การให้ทานแบบการถวายข้าวปลาอาหาร แก้วแหวน เงินทอง ฯลฯ ดังปรากฏเนื้อหาตัวอย่างเช่น พระยาศรีโคตรบูรณได้ถวายข้าวปลาอาหารแด่พระพุทธเจ้า ในคราวที่พระพุทธองค์เสด็จ

มาบิณฑบาตในเมืองศรีโคตรบูรณหรือในเหตุการณ์ตอนพระยาสุวรรณภิงคารได้อารานานิมนต์ให้ พระพุทธเจ้าได้เสวยภัตตาหารในพระตำหนักของตนในคราวที่พระพุทธองค์เสด็จเยือนเมืองหนองหาน หลวงหรือพระยาจันทบุรีได้ทำบุญใส่บาตรแต่พระภิกษุสงฆ์อยู่เป็นประจำ เป็นต้น ซึ่งการให้ทานโดยการถวายข้าวปลาอาหารหรือการทำบุญใส่บาตรนี้เป็นสิ่งที่ชาวพุทธได้ยึดถือเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอยู่แล้ว และยิ่งในเนื้อหาของตำนานอรัญครธาตุได้ก็ให้การทำดังกล่าวเป็นการกระทำของกษัตริย์ด้วยแล้ว ก็ยิ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็นแบบอย่างที่ดีที่ผู้นำประเทศได้ตั้งอยู่ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ที่จะทำให้ประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองเกิดการยอมรับและปฏิบัติตามนำเอามาเป็นแบบในการดำเนินชีวิตของตน อันจะทำให้ง่ายต่อการปกครองของกษัตริย์ภายใต้หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้อย่างชอบธรรม

ยิ่งไปกว่านั้น ตำนานอรัญครธาตุได้บ่งชี้ให้เห็นว่า กษัตริย์เป็นแบบอย่างที่ดีในการเป็นผู้นำในการสละวัตถุสิ่งของอันมีค่า เช่น แก้ว แหวน เงิน ทอง เป็นต้น ไว้ในบวรพระพุทธศาสนา ตลอดถึงการสร้างศาสนสถาน เช่น สถูป อุโมงค์ พระธาตุเจดีย์ กุฏิ วิหาร เป็นต้น ก็จะทำให้กษัตริย์มีภาพลักษณ์ที่ดีอันสื่อให้เห็นถึงความเป็นผู้เสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อความสุขส่วนรวมในบริบททางสังคมทางพระพุทธศาสนา และเป็นการเพิ่มความนิยมชมชอบของเหล่าไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ อันจะนำมาซึ่งฐานในการเสริมสร้างอำนาจให้กษัตริย์ได้อีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งเหตุการณ์ว่าด้วยการให้วัตถุสิ่งของ การสร้างศาสนสถานนั้น ได้ปรากฏอยู่อย่างหลากหลาย ดังปรากฏเนื้อหาตัวอย่างเช่น พระยาทั้ง 5 คือพระยาสุวรรณภิงคาร พระยาคำแดง พระยาอินทปัฐนคร พระยาจุฬนิพรหมทัต และพระยานันทเสน ได้สละวัตถุสิ่งของมีค่าต่าง ๆ ให้เป็นทาน นำไปบรรจุไว้ในอุโมงค์พระอรัญครธาตุหรือเหตุการณ์ในตอนพระยาจันทบุรี ได้สร้างพระธาตุเจดีย์ที่ภูเขาหลวงเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในส่วนพระธาตุหัวเหน่า สร้างกุฏิวิหาร สร้างวัดอารามต่าง ๆ ถวายไว้ในพระพุทธศาสนา เป็นต้น

นอกจากนั้นในตำนานอรัญครธาตุ ได้กล่าวการให้ทานแบบการถวายข้าโอกาสซึ่งเป็นข้าทาสบริวารของกษัตริย์ไว้กับพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นเครื่องบ่งชี้ให้เห็นถึงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การเสียสละความสะดวสบายส่วนตัวเพื่อผู้อื่นอันเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นคนดี และยิ่งเป็นการให้ทานในลักษณะการบริจาคทานในรูปของการเสียสละผู้คนหรือเรียกว่าข้าโอกาสด้วยแล้ว ก็ยิ่งทำให้ภาพลักษณ์ของกษัตริย์เป็นยึดมั่นในอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนาที่เปี่ยมล้นไปด้วยอำนาจบุญบารมีที่แพร่ไกลไพศาลไปทั่วทุกทิศทุกทาง ตลอดถึงสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นผู้ปลดปล่อยชีวิตของข้าทาสบริวารที่ถูกจองจำด้วยระบบกษัตริย์ให้เป็นที่ได้รับอิสรภาพในดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา อันจะทำให้กษัตริย์ได้รับความนิยมชมชอบจากประชาชนได้อีกรูปแบบหนึ่ง เช่นนี้ การให้แนวคิดทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องทานมาปรับใช้ในรูปแบบการทานแบบการถวายข้าโอกาสจึงเป็นเสริมสร้างอำนาจบารมีให้กับกษัตริย์ได้ด้วยเช่นกัน ดังปรากฏในเนื้อหาของตำนานอรัญครธาตุที่อยู่ใน

ตอนท้าย ๆ ของเรื่อง เริ่มตั้งแต่สมัยพระยาสุมิตรธรรมวงศา พระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เป็นต้นมา ดังปรากฏข้อความตัวอย่างในตอนหนึ่งว่า

“พระยาสุมิตรธรรม และนางเทวีแก้วพร้อมด้วยพลเทวอำมาตย์ เห็นเครื่องอุปภูษาภรณ์ที่พระยาอินทร์ตกแต่งตั้งเรียงไว้งามสลั่ง จึงพร้อมกันยกขึ้นเหนือเศียรเกล้าแล้วก็มีได้ปรากฏแก่ตาคนทั้งหลาย ผู้มีบุญสมภารเทวดาจึงให้เห็นพระยาและนางจึงได้เสด็จออกเวียงปัทมสิน 3 รอบ แล้วจึงรับสั่งให้ก่อกำแพงล้อมและถวายเป็นแด่นไว้กับพระมหาธาตุเจ้า พระราชทานคนที่มีกำลัง 3,000 คน มีล้ามหลวง เป็นต้น อยู่เป็นข้าโอกาสหยาดน้ำ ทรายเท่า 5000 พระวรรษา แล้วพระองค์ทรงหลั่งน้ำไว้เฉพาะหน้าพระอรหันต์ทั้ง 5”

“...ครั้นถึงสมัยพระยาโพธิสารราชเจ้า พระองค์เสด็จไปบูรณปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุ และได้สร้างวิหารขึ้นหลังหนึ่ง มุงด้วยตะกั่วสีนทั้งหลัง แล้วทรงเลือกสรรหาเอาข้าโอกาสได้บ้างไม่ได้บ้าง แล้วพระองค์จึงได้บริจาคเพิ่มเติมเข้าให้ครบจำนวน 3,000 คน”

“...ครั้นมาถึงสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเจ้า พระองค์ได้ทอดพระเนตรตำนาน จึงได้ทรงก่อสร้างพระเจดีย์ใหญ่ โลมเจดีย์พระยาศรีธรรมมาโคกที่นั่น และทรงสร้างวัดป่าฤๅษีสังหรณ์ขึ้นวัดหนึ่ง แล้วทรงอุโมงค์โลมพระอรหันต์ที่ป่ามหาพุทธวงศา อีกแห่งหนึ่ง ทรงสร้างวัดขึ้นที่ปากันทองนั้นแห่งหนึ่ง และทรงสร้างวัดขึ้นที่หนองยางคำนั้นแห่งหนึ่ง แล้วจึงได้เสด็จไปทรงสร้างพระเจดีย์โลมพระบรมธาตุหัวเหน่าที่ภูเขาหลวง และทรงตั้งพระพุทธรูปขึ้นในที่นั้นแห่งหนึ่ง ทรงสร้างพระอารามขึ้นที่โพนหนองกกแห่งหนึ่ง แล้วพระราชทานข้าโอกาสและเขตแดนไว้ทุก ๆ แห่ง”

(กรมศิลปากร, 2483: 141-145)

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ชี้ชวนให้เห็นว่ากษัตริย์ทุกพระองค์จะต้องการยึดมั่นในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้น เป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญให้กับสถาบันกษัตริย์เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการสร้างกุฏิวิหาร วัดวาอารามถวายเป็นบวรพระพุทธศาสนา กล่าวคือการทำทานนั้นนอกจากจะทำให้ได้รับผลของทาน คือได้รับสุขในผลบุญที่กระทำไว้ตามหลักความเชื่อทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังแผ่ร้งไปด้วยอำนาจทางการเมืองที่กษัตริย์ได้นำมาเสริมสร้างบุญบารมีเพื่อให้เกิดความชอบธรรมในการปกครองบ้านได้ด้วย ซึ่งในตำนานอุรังคธาตุก็ได้ชี้ให้เห็นถึงกษัตริย์คือผู้เป็นแบบอย่างของคนดีด้วยการให้ทาน ไม่ว่าจะเป็นการให้ทานในรูปแบบถวายข้าวปลาอาหาร การทำบุญใส่บาตร การถวายวัตถุสิ่งของที่มีค่าต่าง ๆ หรือการสร้างศาสนสถาน ตลอดถึงการให้ทานแบบการสละข้าทาสาบริวารของพระองค์ถวายไว้ใน

พระพุทธศาสนา ก็ล้วนแล้วแต่เป็นการเสริมสร้างอำนาจบุญบารมีให้กับกษัตริย์เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจทางการปกครองบ้านเมืองได้อย่างชอบธรรม อันสื่อให้เห็นถึงนัยทางการเมืองได้อีกรูปแบบหนึ่ง

- ตัวอย่างการสร้างความชอบธรรมผ่านแนวคิดการรักษาศีล

ในตำนานอูรังคราตุนั้น ไม่ได้กล่าวถึงการรักษาศีลแบบตรง ๆ หรือไม่ได้มีการบรรยายถึงศีลแต่ละข้อ หากแต่เป็นการกล่าวเพียงลอย ๆ ทัวไป โดยไม่ได้ระบุว่าเป็นศีลประเภทไหน ซึ่งศีลที่ถูกนำมาใช้นั้นจึงเป็นศีลของฆราวาส คือศีล 5 (เบญจศีล) หรือศีล 8 (อัฐศีล) เป็นสำคัญ ซึ่งเป็นศีลที่ทุกคนสามารถรักษาประพฤติปฏิบัติรักษาได้ แล้วแนวคิดเรื่องศีลนั้นได้ถูกนำมาใช้ในการเสริมสร้างอำนาจการเมืองการปกครองได้อย่างไร หากพิจารณาจากเนื้อหาของตำนานอูรังคราตุนั้น ก็จะพบว่าถึงแม้ตำนานอูรังคราตุนั้นไม่ได้กล่าวรายละเอียดของศีลแต่ละข้อแบบตรง ๆ แต่จะกล่าวเป็นหลักศีลธรรมแบบองค์รวมปะปนกับแนวคิดในหลักคำสอนอย่างอื่นซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความดี เช่น ทาน ศีล ทศพิธราชธรรม เป็นต้น ไว้แบบกว้าง ๆ ซึ่งกล่าวถึงหลักของศีลธรรมแบบลอย ๆ เช่นนี้ อาจพิจารณาได้ว่าเป็นเพราะหลักการเรื่องศีลธรรมหรือทศพิธราชธรรมนั้นเป็นสิ่งที่รู้จักอย่างแพร่หลายกันมานานแล้วและใช้ปฏิบัติอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของผู้คนอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องมากล่าวรายละเอียดไว้เพราะเป็นสิ่งที่ทุกคนที่เป็นพุทธศาสนิกชนมีการรับรู้อยู่แล้ว ดังนั้นในการอธิบายเกี่ยวกับเรื่องศีล เพื่อเชื่อมโยงไปถึงการเสริมสร้างอำนาจการปกครองนั้น จะต้องพิจารณาถึงบุคลิกลักษณะของตัวละครกษัตริย์ว่าเป็นผู้มีบุคลิกลักษณะเป็นผู้ตั้งอยู่ในกรอบแห่งศีลธรรมหรือไม่อย่างไร

เมื่อระบบของศีลธรรมได้ฝังตัวอยู่ในสังคมมาเป็นเวลาช้านาน และประชาชนให้การยอมรับว่าเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นคนดีเช่นนี้ กษัตริย์จึงได้นำเอาระบบศีลธรรมมาเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่จะแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อใช้ในการปกครองได้อย่างชอบธรรม เนื้อหาตำนานอูรังคราตุนั้นได้กล่าวถึงกษัตริย์ตั้งอยู่ในศีลธรรม บ้านเมืองก็จะอยู่ด้วยความร่มเย็นเป็นสุข กษัตริย์ส่วนใหญ่ที่จะยึดมั่นในศีลธรรมอันดีงามทางพุทธศาสนา ตำนานอูรังคราตุนั้นมักจะกล่าวถึงกษัตริย์ทุกพระองค์เป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลธรรม ปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรมซึ่งปรากฏเนื้อหาให้เห็นตั้งแต่สมัยพุทธกาล ก็ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมายังชุมชนลุ่มน้ำโจงแห่งนี้ ได้เทศนาสั่งสอนบรรดากษัตริย์ให้ตั้งอยู่ในหลักศีลธรรม เช่น พระยาศรีโคตรบูรณ พระยาสุวรรณภิงคาร เป็นต้น จนทำให้กษัตริย์ได้ปฏิบัติตามและนำมาเป็นส่วนหนึ่งในการปกครองบ้านตามหลักศีลธรรมทางพุทธศาสนา หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว เหล่าพระสาวกได้เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า บรรดากษัตริย์ทั้งหลายก็ได้ปฏิบัติตามศีลธรรมและได้นำมาเป็นส่วนสำคัญในการปกครองไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม ดังปรากฏเนื้อหาที่กล่าวถึงกษัตริย์เป็นผู้ปฏิบัติตามศีลธรรมทางพุทธศาสนาทุกพระองค์ โดยเฉพาะพระยาจันทบุรีได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนถึงกษัตริย์

เป็นตัวอย่งในการปฏิบัติตนและนำเอาหลักศีลธรรมมาใช้ในการปกครองบ้านเมือง ยกตัวอย่างเช่นบุรีจันอ้วยล้วย เป็นตัวละครที่มักจะปฏิบัติธรรมรักษาศีล อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้แก่เหล่าเทวดา พญานาคอยู่เสมอ ทำให้บุรีจันอ้วยล้วยเป็นผู้มีลักษณะเป็นอุบาสกที่ยึดถือปฏิบัติตามหลักศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา อีกทั้งบุรีจันอ้วยล้วยนั้นมีลักษณะเป็นผู้นำ ในการประกอบอาชีพต่าง ๆ ในการครองเรือนด้วย ต่อมาได้รับแต่งตั้งให้เป็นกษัตริย์เป็นพระยาจันทบุรี ปกครองเมืองจันทบุรี พระยาจันทบุรี จึงเป็นกษัตริย์ตัวอย่างที่ยึดถือปฏิบัติตามหลักศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา ตำนานอุรังคธาตุมักจะกล่าวถึงพระยาจันทบุรี ดังปรากฏเนื้อหาในเหตุการณ์ตัวอย่างเช่น อุปนิสัยชอบทำบุญปฏิบัติอยู่ในศีลธรรม ชาวบ้านจึงได้อุปโลกให้เป็นครูผู้สอนหรือเป็นผู้นำทางศาสนาในการสั่งสอนศิลปะต่าง ๆ เช่น การทำนาตามฤดูกาล เป็นผู้นำชาวบ้านในการทำบุญใส่บาตรถวายข้าวแด่พระสงฆ์ตามฤดูกาล เมื่อข้าวออกรวงพอเป็นน้ามนก็จะนำเอามาตำเอาน้ำข้าวผสมด้วยน้ำผึ้งหรือเมื่อข้าวพอเป็นข้าวเม่า ก็จะนำเอาข้าวมาทำเป็นข้าวเม่าแล้วนำไปถวายพระสงฆ์ บุรีจันอ้วยล้วยได้ทำบุญใส่บาตรอุทิศส่วนบุญไปให้แก่เทวดา และพญานาคทั้งหลาย เมื่อบุรีจันอ้วยล้วยได้รับราชาภิเษกเป็นพระยาจันทบุรีแล้ว ก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรมรักษาศีลอยู่ไม่ขาด และอบรมสั่งสอน ปกครองไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ด้วยระบบศีลธรรมเสมอมาหรือตัวละครกษัตริย์ทุกพระองค์ เช่น พระยาสุริยวงศาธรรมิกราช พระยาสุมิตรธรรมวงศา เป็นต้น ในตำนานอุรังคธาตุ มักจะกล่าวเป็นผู้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม อยู่หลักของศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา ดังปรากฏเนื้อหาตัวอย่าง

“ครั้งนั้น พระยาสุริยวงศาไชยจักรธรรมิกราชาเชษฐาธิราช พระองค์บำเพ็ญศีลทานบารมี ทรงตั้งอยู่ในทศราชธรรม 10 ประการ และพระองค์ได้กำจัดคนทั้งหลายผู้งู้อะมิจฉาทิภูฏีเหล่านั้นให้หมดให้สิ้น เป็นประดุจพระสุริยาอาทิตย์ขึ้นมา กำจัดเสียยังเมฆให้แจ่มใสสะอาด พระองค์ผจญแพ้ข้าศึกภายในชั้นธันดานทั้งมวลด้วยดี มีโลภะ โทษะ โมหะ มานะ กุกกุงจะ วิจิกิจฉา สิ้นแล้ว มีคำติบองตามค่านักด้วยกุศลกรรม หาบุคคลผู้จะเสมอได้ยาก เป็นพระยาผู้ประเสริฐ ยิ่งกว่าพระยาในชมพูทวีปทั้งมวล”

“...อยู่มากาลวันหนึ่ง เป็นฤดูหนาว บุรีจันออกไปจำศีลเวนข้าวและให้อัคคีทาน กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้พญานาคและเทวดา ครั้งเวลาเย็นก็เข้าไปนอนในปราสาท พอเวลาจะใกล้รุ่งพญานาคเนรมิตเป็นมนุษย์นั่งขาวท่มขาวนำเอาแก้ว 7 ประการ ใส่พานทอง แล้วใส่ถึงแพรขาว พร้อมด้วยรูปกงจักรแก้วและรูปท้าวรูปนางกับทั้งพานดอกไม้ธูปเทียนคุกเข้าเข้ามา”

(กรมศิลปากร, 2483: 11-83)

จากประเด็นตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่าระบบศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์อย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา ที่ผู้คนในสังคมให้การยอมรับและแนวทางหรือข้อปฏิบัติที่บ่งชี้ถึงความเป็นคนดี และกษัตริย์พระองค์ใดปฏิบัติตามหลักศีลธรรมทางพุทธศาสนาก็จะได้รับความนิยมนิยมชมชอบจากผู้คนและได้รับการยอมรับจากสังคมอย่างชอบธรรม ดังนั้นระบบศีลธรรมจึงบรรทัดฐานอย่างหนึ่งของกษัตริย์ที่นำมาเป็นเครื่องมือที่สะท้อนให้เห็นถึงนัยทางการเมือง ที่กษัตริย์ได้นำมาเป็นแบบอย่างที่ดีและง่ายต่อการปกครองบ้านเมือง ซึ่งระบบของศีลธรรมนี้กษัตริย์ไม่สามารถที่จะทำให้เกิดขึ้นเองได้ จะต้องอาศัยระบบศีลธรรมทางพุทธศาสนาเข้ามาช่วยในการสร้างความดีงามให้เกิดขึ้นกับตนถึงจะปกครองบ้านเมืองได้อย่างชอบธรรม เช่นนี้ ระบบศีลธรรมทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของกษัตริย์ที่จะนำมาใช้เพื่อให้เกิดความชอบธรรมในการปกครองบ้านเมืองได้

5.2.2.3 การอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนากับการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง

ตำนานอูรังคะตุนั้น นอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงกฎแห่งกรรม และระบบศีลธรรม เป็นเครื่องมือเพื่อให้เกิดความชอบธรรมของกษัตริย์อันมีนัยทางการเมืองแล้ว ยังได้ชี้ชวนให้เห็นถึงการอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาที่เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่กษัตริย์นำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อเกิดความชอบธรรมในการปกครองบ้านเมืองภายใต้กรอบคิดของพระพุทธศาสนา กล่าวคือเมื่อพระพุทธศาสนามีระบบของศีลธรรมที่งามและเป็นที่ยอมรับจากสังคมอย่างกว้างขวาง การอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาจึงเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการหลอมรวมผู้คน ให้ง่ายต่อการปกครองของกษัตริย์ ตำนานอูรังคะตุนได้กล่าวถึงกษัตริย์ทุกพระองค์จะต้องเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา อันมีนัยชี้ชวนให้เห็นถึงพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สำคัญที่กษัตริย์จะต้องให้การเคารพและทำนุบำรุงให้อยู่คู่กับสังคมอย่างยาวนานสืบทอดมาตั้งแต่อดีตครั้งพุทธกาล หลังพุทธกาล จวบจนปัจจุบัน ดังปรากฏเนื้อหาให้เห็น ในสมัยพุทธกาลนั้น ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมายังบริเวณลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ กษัตริย์ให้การต้อนรับพระพุทธองค์ และเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา เช่น เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จเยือนเมืองศรีโคตรบูรณ พระยาศรีโคตรบูรณ ได้ให้ความต้อนรับถวายภัตตาหารต่อพระพุทธองค์ ได้รับบาตรของพระพุทธองค์ไปส่งถึงที่ประทับในป่าต้นไม้ร้างแห่งหนึ่งหรือพระพุทธเจ้าเสด็จเยือนเมืองหนองหานหลวง พระยาสุวรรณภิงคาร ได้รับให้การต้อนรับอาราธนานิมนต์พระพุทธองค์ให้ประทับที่ปราสาทแล้วได้ถวายภัตตาหาร พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมและแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ให้ลูกแก้ว 3 ลูก ออกจากฝ่าพระบาท แล้วจึงได้ประทับรอยพระบาทไว้ที่ก้อนหินก้อนหนึ่ง พระยาสุวรรณภิงคารเห็นดังนั้นเกิดความเลื่อมใส ได้ก่อพระอุโมงค์ครอบพระพุทธรูปเอาไว้ที่มีชื่อเรียกมาจนถึงปัจจุบันว่า พระธาตุเชิงชุม พุทธกิจกรรมการกระทำของกษัตริย์เช่นนี้เป็นการยอมรับ

พระพุทธศาสนาที่เผยแพร่เข้ามา และได้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาเรื่อยมา ลักษณะเช่นนี้ชี้ชวนให้เห็นว่ากษัตริย์เป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาอย่างตลอด

เมื่อสมัยหลังพุทธกาล การแสดงออกในการอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาของกษัตริย์นั้นมักจะแสดงออกมาในรูปของการก่อสร้างศาสนสถาน เช่น สร้างวัดวาอาราม สร้างสถูป สร้างพระธาตุเจดีย์ เป็นต้น ตลอดถึงการถวายข้าพระธาตุไว้ในบวรพระพุทธศาสนา ซึ่งการสร้างศาสนสถานดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงบทบาทความสำคัญของกษัตริย์ที่มีต่อพระพุทธศาสนาอันมีนัยของการสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสังคมการเมือง โดยใช้ระบบการอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือเพื่อให้เกิดความชอบในสังคมที่อยู่ภายใต้ร่มเงาของพระพุทธศาสนาอันเป็นที่ยอมรับนับถือของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้กว้างขวาง ดังปรากฏให้เห็นในเนื้อหาที่กล่าวถึงกษัตริย์เป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาอยู่อย่างหลากหลาย ยกตัวอย่างเช่น พระยา 5 พระองค์ คือพระยาสุวรรณภิงคาร พระยาคำแดง พระยาอินทปัฐนคร พระยาจุลณีพรหมทัต และพระยานันทเสน ได้ก่อสร้างอุโมงค์ และได้นำสิ่งของอันมีค่าต่าง ๆ มาบรรจุไว้ในอุโมงค์สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระยาสุริยวงศาเป็นผู้ตั้งอยู่ในทศพิธาชธรรม 10 ประการ ได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา นิมนต์พระสงฆ์เข้ามาอยู่ในเมืองอยู่ในเมืองร้อยเอ็ดประตู พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก และพระองค์ได้ให้พระสงฆ์เผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังเมืองต่าง ๆ ทุกเมืองให้นับถือพระพุทธศาสนา พระยาจันทบุรี และพระมเหสี พร้อมด้วยข้าทาสบริวารได้สร้างอุโมงค์สำหรับบรรจุพระ พระธาตุหิวหนาไว้ในที่ภูเขาหลวง และได้สร้างกุฏิวิหารถวายแด่พระอรหันต์ทั้ง ตลอดถึงได้สร้างวัดวาอารามไว้ในพระพุทธศาสนา พระสุมิตรธรรมวงศา ได้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา ได้สร้างศาสนสถาน วัดวาอาราม พระธาตุเจดีย์ เช่น พระธาตุอิงฮัง ฐานาพระอัฐคราตุ ถวายข้าโอกาสไว้สำหรับบำรุงรักษาพระธาตุเจดีย์ เป็นต้น

ตำนานอัฐคราตุ ได้ชี้ชวนให้เห็นว่า กษัตริย์คือผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา เพื่อให้ง่ายต่อการปกครองบ้านเมือง อันเนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ได้รับความนิยมชมชอบของผู้คนอย่างกว้างขวาง การแสดงออกในลักษณะการให้ความสนับสนุนอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาของกษัตริย์จึงเป็นการสร้างความชอบได้อีกทางหนึ่ง ระบบกษัตริย์กับพระพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งที่อยู่คู่กัน ระบบกษัตริย์เสื่อมพระพุทธศาสนาก็เสื่อมด้วย ถ้าระบบกษัตริย์เจริญพระพุทธศาสนาก็จะเจริญด้วยเช่นเดียวกัน ซึ่งในตำนานอัฐคราตุได้ชี้ให้เห็นอยู่เสมอว่า เมื่อบ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองแล้ว กษัตริย์ปกครองผู้ปกครองด้วยทศพิธาชธรรมก็จะทำให้พระพุทธศาสนาเจริญงอกงามไปด้วย ทั้งระบบกษัตริย์กับพระพุทธศาสนาจึงเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้เพราะได้รับการสนับสนุนจากกษัตริย์ และกษัตริย์จะได้รับความยอมรับจากสังคมก็ด้วยกษัตริย์เป็นผู้ดำรงอยู่ในทศพิธาชธรรมและระบบศีลธรรม ตลอดถึงทำนุบำรุงอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาอันแสดงให้เห็นถึงความไม่เป็นอย่างอื่นจากหลักการทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น การอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาจึงเป็นเครื่องสนับสนุนเพื่อให้เกิดความชอบธรรมของกษัตริย์ ที่แผ่เร้นไปด้วยอำนาจทางการเมืองได้อย่างมีนัยสำคัญ

5.2.2.4 การรู้ธรรมทางพระพุทธศาสนากับการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง

กษัตริย์นอกจากจะเป็นผู้ปฏิบัติธรรมตามกรอบศีลธรรมและเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาแล้ว ยังมีเป็นผู้รู้ธรรม สามารถเข้าใจหลักธรรมและนำเอาหลักธรรมนั้นมาบอกกล่าวให้ผู้อื่นได้รู้ตามด้วย ซึ่งการอ้างสิทธิ์ถึงความเป็นผู้รู้ธรรมของกษัตริย์นี้ เป็นการบ่งบอกตนเองว่าเป็นพุทธมามกะหรือเป็นผู้นับพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต อันทำให้กษัตริย์เป็นผู้มีบุคลิกลักษณะน่าเชื่อถือ เป็นภูมิคุ้มกัน ทำให้ประชาชนเกิดความเคารพยำเกรง และง่ายต่อการปกครองบ้านเมืองได้อย่างชอบธรรม การรู้ธรรมของกษัตริย์จึงเป็นวางตนที่ดีของกษัตริย์ อันแสดงให้เห็นถึงนัยทางการเมืองด้วยเช่นกัน

ตำนานอรรถาตุได้กล่าวถึงความเป็นผู้รู้ธรรมของกษัตริย์ผ่านการได้นำเอาหลักธรรมคำสอนอันเป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติตนที่อยู่ในกรอบของศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา มาบอกกล่าวให้ผู้อื่นได้รู้ตาม และยึดถือแนวทางในการปฏิบัติตน เนื้อหาที่กล่าวถึงกษัตริย์ยกเอาหลักธรรมอันพุทธสุภาสิตมาเป็นแนวทางสำหรับการปฏิบัติตนให้อยู่ในกรอบศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในเนื้อหาตอนที่พระยาสุวรรณภิงคารเล่าถึงเหตุการณ์ที่พระองค์เสด็จต้อนรับพระพุทธเจ้า ในครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จมายังหนองหานหลวง แล้วพระพุทธองค์ได้ตรัสพระคาถาบทหนึ่งว่า

กิจโฉ มนุสสปฏิลาโห กิจฉม มจจาน ชีวิติ
 กิจฉม สทมมสสวนิ กิจโฉ พุธานิ อุปปาโท

(กรมศิลปากร, 2483: 164)

พุทธสุภาสิตข้างต้นนี้ เป็นข้อความที่พระยาสุวรรณภิงคารได้ตรัสกับพระยา 4 คือ พระยาคำแดง พระยาอินทปัฐนคร พระยาจุลณีพรหมทัต และพระยานันทเสน ได้สดับ หากแปลเอาความในพุทธสุภาสิตนั้นจะมีเนื้อความกล่าวถึงการได้เกิดเป็นมนุษย์นั้นเป็นสิ่งที่ยาก การเลี้ยงชีวิตเป็นสิ่งที่ยาก การได้ฟังธรรมเทศนาและการพบพระพุทธเจ้านั้นเป็นสิ่งที่หาได้ยากยิ่ง ซึ่งกล่าวอ้างถึงพุทธสุภาสิตเช่นนี้ ย่อมชี้ชวนให้เห็นว่าพระยาสุวรรณภิงคารเป็นผู้มีภูมิรู้เกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาอยู่ไม่มากนักน้อย นั่นเป็นก็แสดงว่ากษัตริย์คือผู้รู้ธรรม

การกล่าวถึงกษัตริย์เป็นผู้รู้ธรรมนั้น ในตำนานอรรถาตุยังปรากฏเนื้อหาอยู่อย่างหลากหลาย ดังปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในพระยาจันทบุรี ซึ่งเป็นบุคคลผู้เฝื่อนหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาตั้งที่กล่าวไว้แล้วนั้น ซึ่งในเนื้อหาของตำนานได้สะท้อนให้เห็นว่า เมื่อพระยาจันทบุรีได้ครองราชย์ในเมืองจันทบุรีแล้ว พระองค์ก็ได้อบรมสั่งสอนไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม

ดังจะสังเกตได้จากบุคลิกลักษณะซึ่งเป็นผู้มักจะยกเอาพุทธสุภาษิตขึ้นมากล่าวหัวข้อธรรมอยู่เสมอซึ่งปรากฏอยู่อย่างหลากหลาย ยกตัวอย่างเช่น

“สจฺจํ ภณฺณ กุชฺฌเยย ทชฺช อปฺปสมิ ยาจิโต เอเตหิ ฐาเนหิ คจฺฌเยย เทวานํ สนฺติ เก บุคฺคสฺส พิงฺกลํ ยิงฺง คํ สํสํ ตํ เทยํ ทานํ ให้ ชาวของน้อยก็ดี พิงใจรับเอา แม้ว่าตัวมีน้อย ก็ พิงใจให้เป็นทานแก่ผู้มาขอด้วยตน 3 ประการนี้ เทียรยอมไปสู่สวรรค์เทวโลก “ทานสีลญจ สกฺกจฺจํ สุตฺวา ธมฺมํ ปสฺสิตฺติ สจฺจํ ขนฺติ จ กตฺถญฺจ ตินฺณานํ รตนํ สฺริ อิมานิ สตฺตปฺปญฺยานิ สม มา สมฺพุทฺทวณฺณินฺติ มหปฺพลํ จ สพฺเพสํ อสงฺเขยฺย อนนฺตํ”

“...บุคคลกระทำบุญให้ทานรักษาศีล ควรควรละ พิงธรรม ควรยินดี มีคำสัตย์ อดทน และรู้คุณท่านได้กระทำไว้แล้วแก่ตน และระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย บุคคลทั้งหลาย ที่ได้กระทำนั้น ๆ พระพุทธเจ้าย่อมทรงสรรเสริญว่าดี มีอานิสงส์ผลได้อสงไขย หาที่สุดมิได้ แก่บุคคลผู้นั้นแท้จริง

อโกเรณ ชิน โภธํ อสาธุํ สาธุนา ชินเ
ชินกทริยํ ทาเนน สจเจนาสิกฺวาทินิ

บุคคลผู้บ่มักโกรธ ย่อมแพ้ผู้มักโกรธ บุคคลผู้เป็นสัปบุรุษย่อมแพ้บุคคลผู้เป็นอสัปบุรุษ บุคคลผู้มักให้ทาน ย่อมแพ้ผู้ตระหนี่ในการให้ทาน บุคคลผู้มีสัตย์ ย่อมแพ้บุคคลผู้ไม่มีสัตย์ “ปาตฺถเก สุคฺตา พิซฺชา พรหฺตฺเถ คตฺ ธมฺมํ ยถา อิจฺเจ น ลพฺภติ” พระพุทธเจ้า ต่่าวกลับคืนมายังที่นั่น เหตุนี้เมืองมรุกขนครเท่าจักได้เป็น สมัยเมื่อมหाराชเจ้าตนมีบุญสมภารนี้ แหละ แม้ว่าพระพุทธศาสนาก็จะเป็นมัชฌิมศาสนา ด้วยเหตุว่าพระพุทธองค์ได้อธิฐาน รอยพระบาทไว้ที่ก้อนหินในน้ำกำแพงเมือง แล้วจึงเสด็จมาประดิษฐานกัจจกัฏฐไว้ที่ภู กำพรว้า ทรงประทับบึงต้นรังที่นั่น”

(กรมศิลปากร, 2483: 116-117)

ข้อความตัวอย่างที่ได้ยกข้างต้น เป็นการกล่าวอ้างพุทธสุภาษิตซึ่งเนื้อหาของตำนาน อรุ้งคราดูดังกล่าว ได้ยกให้เป็นคำกล่าวของพระยาจันทบุรีที่ได้กล่าวในเชิงแสดงภูมิรู้เกี่ยวกับหัวข้อธรรมต่าง ๆ อันสะท้อนให้เห็นถึงกษัตริย์ผู้ปกครองประเทศจะต้องเป็นผู้มีความรู้ในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาด้วย ทั้งนี้ก็มีรากฐานอยู่บนความเชื่อเรื่องของอำนาจบุญสมภาร อันมีความพยายามที่จะประสานอำนาจในการปกครองกับการเป็นผู้รู้ธรรมเข้ากับระบบการเมืองการเมืองปกครองอันจะทำให้ง่ายต่อการปกครองไพร่ประชาราษฎร์ให้อยู่ในความสงบสุขเย็น ซึ่งการรู้ธรรมของกษัตริย์เป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้กับประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครอง ได้หลักธรรมข้อประพฤติปฏิบัติตนให้ตั้งอยู่ในกรอบของศีลธรรมทางพุทธศาสนาได้อย่างแนใจ ดังนั้นการรู้ธรรมของกษัตริย์จึงเป็นการ

อ้างอิงที่จะนำมาใช้เครื่องมือในการสร้างความเชื่อมั่นให้กับประชาชนเพื่อให้เกิดความชอบธรรมในการปกครองบ้านเมืองของกษัตริย์ เพราะธรรมคือตัวแทนของความดีงาม เมื่อกษัตริย์เข้าใจหัวข้อธรรม ก็จะทำให้กษัตริย์ได้รับความนิยมชมชอบ อันจะทำให้กษัตริย์รับการยอมรับ สามารถสั่งการและปกครองบ้านเมืองได้อย่างชอบธรรม ซึ่งจะทำให้สามารถเข้าถึงประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองได้ง่ายขึ้น ลักษณะเช่นได้ชี้ชวนให้เห็นว่า การรู้ธรรมของกษัตริย์คืออำนาจที่กษัตริย์ใช้เป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองอย่างหนึ่งได้อย่างมีนัยสำคัญ

5.2.2.5 การยึดมั่นในอุดมการณ์สูงสุดทางพระพุทธศาสนากับการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง

กษัตริย์นอกจากจะเป็นผู้ปฏิบัติตามหลักศีลธรรมเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา และเป็นผู้รู้ธรรมดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้นแล้ว ยังเป็นผู้ยึดมั่นในอุดมการณ์สูงสุดทางพระพุทธศาสนาด้วย ซึ่งหากพิจารณาถึงอุดมการณ์สูงสุดทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำนานอรุรงค์ธาตุแล้ว พบว่าอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนานั้น คือแนวคิดเกี่ยวกับการบรรลุเป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา นั่นก็คือการได้เกิดยุคของพระศรีอริยเมตไตรย การบำเพ็ญความเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อได้บรรลุพุทธภูมิ แล้วอุดมการณ์สูงสุดทางพระพุทธศาสนานั้นมีความเกี่ยวข้องกับกษัตริย์อย่างไร ทั้งนี้ผู้วิจัยจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับอุดมการณ์สูงสุดทางพระพุทธศาสนา ก่อน จากนั้นจึงได้อธิบายให้เห็นถึงแนวคิดดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับกษัตริย์อันสะท้อนให้เห็นถึงนัยทางการเมืองได้อย่างไร

แนวคิดว่าด้วยการบรรลุเป้าหมายสูงสุดพระพุทธศาสนา 2 ประการ เป็นแนวคิดที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาก็มักจะสื่อให้เห็นว่าเป็นแนวคิดสำคัญสำหรับพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ผู้มีความหวังความหลุดพ้นจากความทุกข์ยากต่าง ๆ กล่าวคือแนวคิดเรื่องพระศรีอริยเมตไตรย เป็นแนวคิดที่ว่าด้วยพระโพธิสัตว์ที่จะลงมาตรัสรู้ในอนาคต ปรากฏความละเอียดในพระไตรปิฎก ได้แก่ จักกวัตติสูตร พระสูตรตันตปิฎกที่มณีกาย ปาฎิกวรรค พุทธปิฎกมัคคกัณฑ์ พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ อังคุตตรนิกาย อรรถกถาฐานสูตร และอรรถกถาวัตถุสูตร และคัมภีร์อนาคตวงศ์ (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2546: 92) ความเชื่อและความศรัทธาที่เหนียวแน่นเกี่ยวกับพระศรีอริยเมตไตรยทำให้เรื่องราวของพระศรีอริยเมตไตรยได้รับการเผยแพร่และจินตนาการอย่างกว้างขวางจากอินเดียมายังดินแดนต่าง ๆ รวมถึงประเทศไทย และเมื่อรับเอาความเชื่อเรื่องพระศรีอริยเมตไตรยมาแล้ว ก็สร้างสรรค์เรื่องราวของพระศรีอริยเมตไตรยที่คาดว่าจะมาเกิดในอนาคตไว้มากมาย โดยอาศัยจินตนาการ วิธีคิด ตลอดจนขนบธรรมเนียมในแต่ละบริบททางสังคมวัฒนธรรม ทั้งนี้เพราะเรื่องราวของพระศรีอริยเมตไตรยมีความ “พิเศษ” กว่าตำนานหรือเรื่องราวของบุคคลสำคัญอื่น ๆ เพราะพระศรีอริยเมตไตรยยังไม่ได้เป็นศาสดา แต่เชื่อกันว่าจะได้รับการยกย่องให้

เป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคตภายหลังจากสิ้นสุดระยะเวลาของพระพุทธรูปองค์ปัจจุบัน (อภิลักษณ์
เกษมผลกุล, 2552: 1-2)

นอกจากนั้น แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ก็เป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยอย่าง
กว้างขวางเช่นกัน ซึ่งคำว่า โพธิสัตว์ ที่ปรากฏในคัมภีร์รุ่นแรกพุทธศาสนา ใช้ในข้อความแสดงประวัติ
พระโคตมสิทธัตถะแต่ครั้งยังไม่ตรัสรู้ ต่อมาเมื่อเกิดความคิดเรื่องพระพุทธรูปหลายพระองค์จึงได้ใช้
หมายรวมถึงพระพุทธรูปเจ้าองค์อื่น ๆ เมื่อยังไม่ตรัสรู้ด้วย คำว่า โพธิสัตว์ จึงกลายเป็นชื่อประเภทบุคคล
ผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้า ในคัมภีร์พุทธศาสนาช่วงการแตกเป็นสำนักต่าง ๆ คำว่า โพธิสัตว์ เป็นชื่อ
ประเภทของบุคคลผู้บำเพ็ญตนหรือมีความมุ่งหมายที่จะบรรลุพระโพธิญาณ และในที่สุดเรื่องราวของ
พระโพธิสัตว์ก็ได้เป็นแกนกลางหรือหลักของพุทธศาสนาแบบมหายาน (ประพจน์ อัครวิรุฬหการ,
2523: 79) แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์นี้ปรากฏอยู่ที่คัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน และฝ่ายเถรวาท
ซึ่งให้ความหมายเหมือนและแตกต่างกันออกไป สุทธินันท์ ศรีอ่อน (2560: 117-118) ได้แสดง
ทัศนะไว้ว่าในพุทธศาสนามีเรื่องพระโพธิสัตว์ซึ่งมีลักษณะทั้งเหมือนและแตกต่างกันไปในแต่ละบริบท
กล่าวคือพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทคือผู้มีปัญญาและคุณธรรมเพียงพอที่จะบรรลุโพธิญาณผ่านการ
บำเพ็ญบารมีหรือผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคตไม่ว่าจะดำรงอยู่สภาวะของสัตว์ คน ส่วนคติ
ตามคัมภีร์มหายานเชื่อว่า พระโพธิสัตว์คือผู้มุ่งมั่นต่อโพธิญาณและบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธรูปเจ้า
เช่นเดียวกับเถรวาท หากแต่มีลักษณะของการดำรงอยู่ในแดนสุขาวดีไม่เข้าสู่นิพพานแต่ดำรงอยู่เพื่อ
ช่วยเหลือผู้ประสบทุกข์ สถิตอยู่เพื่อให้ความช่วยเหลือและมีสถานะเทียบเท่ากับเทพเจ้า และในหมู่ศา
สนิกของมหายานทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์นิยมสร้างรูปเคารพหรือประติมากรรมพระโพธิสัตว์ขึ้นกราบ
ไหว้บูชา เนื่องจากพระพุทธรูปมหายานได้รับแนวคิดมาจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และได้ขยาย
ความคิดเรื่องพุทธานุภาพ ทำให้มีพระโพธิสัตว์ที่มีอำนาจมากมายในลักษณะเทพเจ้าของศาสนาฮินดู
เมื่อแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์มหายานลงตัวแล้วจึงเกิดให้มีแนวปฏิบัติเพื่อสักการบูชาพระ
โพธิสัตว์อย่างเช่นพระอวโลกเตศวรกันแพร่หลาย ขณะเดียวกัน พิสิทธิ์ กอบบุญ (2559: 260) ได้
กล่าวว่า ความเรื่องพระโพธิสัตว์ เป็นความคิดความเชื่อที่ปรากฏในวรรณกรรมชาดกและวรรณกรรม
ที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปเจ้า และยังปรากฏในวรรณกรรมประเภทอื่น ๆ ด้วย ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์มี
ความสำคัญต่อสังคมไทยในแง่ที่ว่า เป็นเรื่องของพระพุทธรูปเจ้าก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้และความคิด
เรื่องพระโพธิสัตว์จะสัมพันธ์กับความคิดเรื่องกรรม การทำดีได้ดี เป็นต้น การที่คนนิยมฟังหรืออ่าน
เรื่องพระโพธิสัตว์สะท้อนให้เห็นว่ามีความเชื่อในการบำเพ็ญบารมีสร้างบุญกุศล โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
การทำทานอันจะทำให้ได้พบพระศรีอริยเมตไตรย

จากแนวคิดข้างต้นนี้ เป็นแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมพุทธศาสนาอย่าง
กว้างขวาง และหนึ่งในนั้น ตำนานอูรังคธาตุซึ่งเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาก็ได้นำแนวคิด
ดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะการเชื่อมโยงระหว่างกษัตริย์เข้ากับแนวคิดอุดมการณ์

สูงสุดทางพระพุทธศาสนาอันสะท้อนให้เห็นถึงนัยทางการเมืองที่กษัตริย์ได้ยึดถืออยู่ในอุดมการณ์ดังกล่าว กล่าวคือกษัตริย์ไม่สามารถสร้างอุดมการณ์สูงสุดทางพระพุทธศาสนาขึ้นมาใช้เองได้ จึงต้องพึ่งพิงอาศัยฝังตัวอยู่กับระบบการทางพระพุทธศาสนาในการปกครองบ้านเมืองเพื่อให้เกิดความร่วมมือเป็นสุขได้นั้น ดังนั้น กษัตริย์นอกจากปฏิบัติตามทศพิธราชธรรมและระบบของศีลธรรมแล้ว จะต้องปฏิบัติตามเป้าหมายอันเป็นอุดมการณ์สูงสุดทางพระพุทธศาสนา อันได้แก่ อุดมการณ์การได้เกิดยุคของพระศรีอริยเมตไตรย และการบำเพ็ญความเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อได้บรรลุพุทธภูมิ อันจะทำให้เป็นแบบอย่างที่ดีและได้รับการยอมรับจากผู้อยู่ใต้ปกครอง ทำให้ง่ายต่อการปกครองบ้านเมืองได้อย่างชอบธรรม ในตำนานอูรังคชาตได้กล่าวถึงกษัตริย์เป็นผู้ดำเนินตามรอยแห่งอุดมการณ์สูงสุดดังกล่าวอยู่อย่างหลากหลาย เป็นที่น่าสังเกตว่าเนื้อหาของตำนานอูรังคชาต ได้กล่าวถึงกษัตริย์บางพระองค์เมื่อสวรรคตไปแล้วไปเกิดบนสวรรค์เพื่อรอการกลับชาติมาเกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรย บางพระองค์ปรารถนาความเป็นพุทธภูมิหรือบางพระองค์ก็จะกลับชาติมาเกิดเป็นมนุษย์ บวชในพระพุทธศาสนา แล้วได้บรรลุธรรมสูงสุดคือความเป็นพระอรหันต์

ในตำนานอูรังคชาตกล่าวถึงกษัตริย์ที่ได้เกิดในสวรรค์แล้วจะกลับชาติมาเกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรย คือพระยาบุญประเทศ พระยาสุริยวงศาหรือพระยาสุริยวงศาไชยจักรธรรมิกราชาเชษฐาธิราช พระยาสารวงศากรุงนทนคร พระยามรุกขนคร ยกตัวอย่างเนื้อหาที่กล่าวถึงกษัตริย์ได้ไปเกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรยว่า

“พระยาบุญประเทศสืบพระพุทธศาสนาบ้านเมือง จักได้ก่อเจดีย์รูปนาโลมผา พระบาทเบื้องขวา อันพระอรหันต์นำมาฐูปนาไว้ที่เมืองลาหนองคายที่นั่น ครั้นจุติก็ได้ไปบังเกิดในชั้นดุสิต มีนามปรากฏชื่อว่า บุญชรวบุตร ๆ จักได้ลงมาบังเกิดในเมืองมนุษย์พร้อมพระอริยเมตไตรยโพธิสัตว์”

“...พระยาสารวงศานั้น ก็ได้เสวยราชสมบัติเป็นพระยาสารวงศากรุงนทนคร จักได้สร้างพระพุทธศาสนาในที่นั่น ครั้นจุติจักได้ไปเกิดในชั้นดุสิต และจักลงมาบังเกิดในมนุษย์พร้อมพระอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ ส่วนพระยาสุริยวงศา เมื่อมาสร้างเมืองร้อยเด็ดประตู่ได้นางเทวีแก้ว พระพุทธศาสนารุ่งเรืองเหมือนดังแต่ก่อน ครั้นจุติก็ไปเกิดในเมืองกุสินารา และเมืองราชคฤห์ โขตนาพระพุทธศาสนาเมืองละ 3 ครั้ง โดยลำดับโสฬสนครและเมืองน้อยทั้งหลาย เวียนกลับไปลังกาทวีครั้งหนึ่งแล้วกลับคืนมาในเมืองอินทปัฐนคร ในชาติอันถ้วน 3 ตลอด 5000 วรรษา ครั้นจุติจากชาติอันถ้วน 3 ก็ได้ไปบังเกิดในชั้นดุสิต ปรากฏชื่อว่า สุริยวงศาไชยจักรเทพบุตรอริยเมตไตรยโพธิสัตว์”

(กรมศิลปากร, 2483: 9-13)

จากตัวอย่างที่ได้ยกมากล่าวข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นว่ากษัตริย์เป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติตนตั้งอยู่ในคุณงามความดี ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งผลของการทำความดีนั้นจะทำให้กษัตริย์ได้ไปเกิดเสวยสุขอยู่ในสวรรค์และจะได้มาเกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรยซึ่งเป็นโลกแห่งอุดมคติที่อยู่ในความปรารถนาของพุทธศาสนิกชนทุกหมู่เหล่า อันเปี่ยมล้นไปได้ด้วยความอุดมสมบูรณ์พูนสุข ดังนั้นการนำเสนอเนื้อหาโดยยกให้เอาตัวละครกษัตริย์มาเป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติตนแล้วได้รับผลตอบแทนคือการได้ถึงเป้าหมายสูงสุดที่การได้เกิดร่วมในยุคของพระศรีอริยเมตไตรยซึ่งเป็นยุคที่เต็มไปด้วยความสุขเช่นนี้ ยิ่งจะทำให้เกิดพลังเชิงบวกต่อไพร่ฟ้าประชาชน อันจะทำให้ง่ายต่อการปกครองบ้านเมืองให้อยู่กรอบของศีลธรรมอันเดียวกันภายใต้โลกทัศน์ ความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา

นอกจากนั้นแล้วตำนานอุรังคธาตุยังบ่งชี้ให้เห็นถึงกษัตริย์เป็นผู้ปรารถนาความเป็นพุทธภูมิหรือความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตซึ่งปรากฏเนื้อหาที่กล่าวถึงกษัตริย์อยู่ 2 พระองค์ คือ พระยาจันทบุรี และพระยาสุมิตรธรรมวงศา ซึ่งพระยาจันทบุรีนั้นปรากฏหลักฐานเนื้อหาเห็นในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงอดีตชาติของพระยาจันทบุรี ผู้ที่จะปกครองเมืองจันทบุรี นั้นในอดีตชาติพระยาจันทบุรีนี้คือพระเจ้าปเสนทิโกศล ซึ่งในคัมภีร์อนาคตวงศ์กล่าวว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลนี้จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต นั่นก็แสดงว่าพระยาจันทบุรีคือเชื้อสายหน่อพุทธภูมิผู้ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต นอกจากนั้นในตำนานอุรังคธาตุยังกล่าวชี้ให้เห็นอีกตอนหนึ่งที่ปรากฏในเหตุการณ์ตอนที่พราหมณ์ 5 ทำพิธีราชาภิเษกพระยาจันทบุรี แล้วได้ทำนายคุณลักษณะของพระยาจันทบุรีให้เห็นเป็นผู้มีลักษณะที่จะเป็นพระโพธิสัตว์เป็นหน่อพุทธภูมิที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตข้างหน้า ดังปรากฏเนื้อหาในข้อความตอนหนึ่งว่า

“ขณะนั้น พราหมณ์ทั้ง 5 จึงได้พิจารณาคุณลักษณะของบุรีจัน ตามคัมภีร์เพทอันตนได้เล่าเรียนมานั้น จึงได้เห็นว่า เป็นพระโพธิสัตว์ ที่ได้รับลัทธพยากรณ์มาแล้ว ทนใดนั้น พราหมณ์ทั้ง 5 จึงได้ดูนามโคตรของบุรีจัน ก็รู้ได้ว่าเป็นตระกูลพ่อนา พระอรหันต์จึงได้ให้ชื่อว่า “บุรีอ้วยล้วย”

(กรมศิลปากร, 2483: 88)

ตำนานอุรังคธาตุนั้น นอกจากพระยาจันทบุรีที่แสดงให้เห็นถึงกษัตริย์จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ยังมีตัวกษัตริย์ตัวละครหนึ่งซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเช่นกัน คือพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชซึ่งต่อมาก็จะมาเป็นพระยาสุมิตรธรรมวงศา จากนั้นจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ แล้วลงมาเกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรย และจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตข้างหน้า ในตำนานอุรังคธาตุได้ปรากฏให้ข้อความกล่าวให้เห็นถึงความเป็น

หน่อพุทธภูมิพระยาสุมิตรธรรมวงศาซึ่งปรากฏในเหตุการณ์ตอนที่พราหมณ์ 5 ได้ราชาภิเษกพระยาจันทบุรี แล้วพราหมณ์ได้กล่าวโศกโศรบบทหนึ่งที่บ่งบอกให้เห็นว่าพระยาสุมิตรธรรมวงศา คือหน่อพุทธภูมิผู้จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

“เมื่อพราหมณ์ทั้ง 5 พิจารณารำพึงถึงพระยาสุมิตรธรรมเจ้าและบุรีจันเปรียบเทียบกับกันดู จึงกล่าวเป็นโศลกว่า ส, มิ, ต, ธรรม, เออวาตะ 4 ตัวนี้ มั่งคณพราหมณ์อ่านเป็นโศลกว่า “สุ ใจจงสว่างแจ้งโพธิญาณ มิ ต ทรจธรรมสมภารเสมอภาค ต ตียชาติ เชื้อสืบสร้างศาสนา ธรรม ราชาอาชาไนยจิตต์คิดขอดจริงแล”

(กรมศิลปากร, 2483: 88)

ข้อความข้างต้นนั้นสะท้อนให้เห็นว่า กษัตริย์คือผู้ประกอบด้วยคุณงามความดี ยึดมั่นในอุดมการณ์สูงสุดทางพระพุทธศาสนา สร้างสมบุญบารมีเพื่อความเป็นพุทธภูมิในอนาคต อันเป็นเครื่องบ่งชี้ให้เห็นถึงความเป็นผู้มีบุญญาธิการในการปกป้องรักษาคุ้มครองไพร่ฟ้าประชาชนให้มีความมั่งมีศรีสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ซึ่งเป็นการสร้างพลังเชิงบวกให้กับผู้อยู่ใต้ปกครองในการบำเพ็ญคุณงามความดีภายใต้ขอบข่ายของพระพุทธศาสนา ดังนั้นการยึดมั่นในอุดมการณ์สูงสุดทางพระพุทธศาสนาโดยการปรารถนาถึงความเป็นพุทธภูมิของกษัตริย์เช่นนี้ จึงเป็นการสร้างอำนาจบารมีให้กับกษัตริย์ อันจะทำให้กษัตริย์สามารถปกครองบ้านเมืองให้มีความอยู่เย็นเป็นสุขได้อย่างชอบธรรม ไพร่ฟ้าประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองเกิดการยอมรับ เชื่อถือ และปฏิบัติตามได้อย่างสนิทใจด้วยเช่นกัน จึงกล่าวได้ว่า อุดมการณ์สูงสุดทางพระพุทธศาสนา คือการได้เกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรยหรือพระศรีอริยเมตไตรย และการบำเพ็ญบุญบารมีเพื่อการเข้าถึงพุทธภูมินั้น อันเป็นหลักการทางพุทธศาสนาที่กษัตริย์ได้ยึดถือปฏิบัติคู่กับระบบปกครอง ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงระบบการปกครองของกษัตริย์ที่ยึดโยงเอาพระพุทธศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง อันมีนัยสื่อให้เห็นถึงการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองภายใต้ระบบการปกครองของกษัตริย์

จากประเด็นวิธีคิดว่าด้วยการเมืองที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดนั้น สะท้อนให้เห็นถึงวิธีคิดที่มีลักษณะของการช่วงชิงความหมายกันในระบบความเชื่อทางศาสนา และมีลักษณะที่การเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ซึ่งลักษณะของการช่วงชิงความหมายนั้นเป็นการต่อสู้ต่อรองเพื่อแย่งชิงความหมายกันในระบบความเชื่อทางศาสนาทั้งที่เป็นศาสนาดั้งเดิมเดิม ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนา บนเส้นทางของการแย่งชิงความหมายในระบบความเชื่อทางศาสนานั้น สะท้อนให้เห็นถึงระบบความเชื่อที่หลากหลายที่มีการผสมปนเปกันระหว่างพุทธ พราหมณ์ ฝี ในลักษณะแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกัน และเนื่องจากตำนานอูรังคธาตุเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีนัยสื่อให้เห็นถึงอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาที่มีอำนาจเหนือกว่า

ระบบความเชื่อในศาสนาดั้งเดิม และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงอำนาจทางการเมือง เรื่องความเชื่อศาสนาไว้อย่างน่าสนใจ

นอกจากจะมีการช่วงชิงความในระบบความเชื่อทางศาสนาแล้ว วิธีคิดว่าด้วยการเมืองยังสะท้อนการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านระบบความเชื่อทางศาสนาด้วย ซึ่งเป็น การหยิบยืมเอาหลักการทางพระพุทธศาสนาใช้ในระบอบการเมืองการปกครองของชนชั้นปกครอง หรือกษัตริย์ เพื่อสร้างความชอบธรรมในการปกครองบ้านเมือง โดยเฉพาะหลักการว่าด้วยเรื่องกฎ แห่งกรรม หลักศีลธรรม การอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา การเป็นผู้รู้ธรรมของกษัตริย์ การยึดมั่นใน อุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนา ที่กษัตริย์นำมาเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิอำนาจทางการเมืองได้อย่างชอบธรรม

5.3 ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องเพศ

นอกเหนือจากการนำเสนอให้เห็นว่าตำนานอูรังคราตุมีวิธีคิดว่าด้วยการเมืองอันมีลักษณะ ของการช่วงชิงความหมายและการสร้างอำนาจอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านระบบความเชื่อทาง ศาสนาแล้ว ยังพบว่ามีกรอบอธิบายให้เห็นภาพของความคิดเรื่องเพศที่อยู่ในมิติทางสังคมวัฒนธรรมด้วย เช่นกัน ดังนั้น ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวให้เห็นถึงความคิดเกี่ยวกับเพศภาวะที่มีปรากฏให้เห็นจาก เนื้อหาของตำนานอูรังคราตุ ซึ่งในที่นี้ก็เพื่ออธิบายให้เห็นว่าตำนานอูรังคราตุในฐานะที่เป็น วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนามีนัยที่สื่อความหมายเกี่ยวกับมิติเรื่องเพศผ่านโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรมที่อยู่ในความคิดความเชื่อของผู้คนอย่างไร ซึ่งการศึกษาวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับประเด็น เรื่องเพศนี้ ในแวดวงวิชาการมีการศึกษานั้น อรทัย เพ็ญยุระ (2561) ได้เขียนเอาไว้ในหนังสือ “วรรณกรรมกับเพศภาวะ Literature and Gender” โดยนำเสนอให้เห็นประเด็นการศึกษาภายใต้ กรอบคิดว่าด้วยเรื่องเพศว่า เพศภาวะศึกษา (Gender Studies) เป็นกรอบแนวคิดที่มีการพัฒนามา จากแนวคิดสตรีนิยม (Feminism) โดยคำว่า gender ได้ถูกแปลเป็นภาษาไทยไว้หลายคำ นอกจากนี้ ยังมีคำว่าเพศภาวะและเพศภาวะที่ถูกนำมาใช้แทนคำว่า gender โดยนักวิชาการและ สถาบันการศึกษาต่าง ๆ นักวิชาการและนักทฤษฎีทางด้านเพศภาวะศึกษาจึงมีอยู่ในทุกสาขาวิชา จึงมี การให้คำนิยามเพศภาวะแตกต่างกันออกไปตามภูมิหลังของศาสตร์ของตน โดยมีประเด็นร่วมกันใน ด้านการศึกษาเกี่ยวกับความแตกต่างทางเพศ ความเสมอภาค และความไม่เท่าเทียมทางเพศในด้าน ต่าง ๆ

กล่าวโดยสรุปเพศภาวะ หมายถึงการแบ่งกลุ่มของคนในสังคมออกตาม "ความมี" "ความ เป็น" และ "การปรากฏ" ทางเพศ โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่มีพลวัตกับระบบอำนาจ ชาติพันธุ์ เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ในสังคม ดังนั้นเพศภาวะศึกษาจึงเป็นการศึกษาเกี่ยวกับ "ความมี" "ความเป็น" และ "การปรากฏ" ทางเพศของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล ภายใต้ความสัมพันธ์

และบริบทด้านอำนาจชาติพันธุ์ เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมในสังคมใดสังคมหนึ่งหรือหลายสังคม เพศภาวะเป็นการศึกษาแบบสหวิทยาการ กล่าวคือในการศึกษาเพศภาวะนั้น ผู้ศึกษาสามารถนำประเด็นหญิงชายที่เกี่ยวข้องกับศาสตร์ของตนมาบูรณาการเข้าด้วยกัน เนื่องจากเพศภาวะศึกษาให้ความสนใจในประเด็นหญิงชายและมีจุดเริ่มต้นมาจากการศึกษา “ความแตกต่าง” และ “ความไม่เท่าเทียม” ซึ่งเป็นหัวใจหลักของทฤษฎีสตรีนิยม (Feminism Theory) จึงทำให้ทฤษฎีสตรีนิยมเป็นทฤษฎีที่เกี่ยวพันใกล้ชิดที่สุดของการศึกษาเพศภาวะศึกษา (Gender Studies) จากการที่ทฤษฎีสตรีนิยม (Feminist Theory) เห็นว่าเพศหญิงกับเพศชายในสังคมมีความแตกต่างและไม่เท่าเทียม และอธิบายว่าความไม่เท่าเทียมที่ผู้หญิงในสังคมได้รับจากวิธีคิดแบบ “ปิตาธิปไตย” ของคนในสังคม ปิตาธิปไตย (Patriarchy) จึงเป็นแนวคิดที่ทรงอิทธิพลและเกี่ยวข้องกับการศึกษาเพศภาวะมากอีกแนวคิดหนึ่ง แนวคิดที่สำคัญอีกแนวคิดหนึ่งในการศึกษาเพศภาวะก็คือแนวคิดเกี่ยวกับเพศวิถี (Sexuality) ซึ่งนอกจากนี้ยังมีทฤษฎี Queer Theory หรือ “เพศนอกระบบ” ซึ่งอาศัย “ความไม่แน่นอน” เป็นฐานคิด กล่าวคือไม่สามารถระบุได้ชัดเจนตาม “แบบแผน” ว่าคนเกิดมาแล้วมีเพศกำเนิดแบบใด จะยึดเพศใดเป็นเพศของตน อีกทั้งในที่สุดแล้วความปรารถนาทางเพศที่คน ๆ นั้นพึงมีตามธรรมชาติของมนุษย์จะเป็นความปรารถนาทางเพศกับคนเพศใด

จากกรอบการอธิบายวรรณกรรมกับเพศภาวะของอรรถชัยข้างต้น หากมองย้อนกลับมาพิจารณาจากเนื้อหาตำนานอูรังคราตุแล้ว จะพบว่าความคิดเกี่ยวกับมิติเรื่องเพศมีทั้งที่อยู่ภายใต้กรอบของวิธีคิดแบบสังคมปิตาธิปไตยอันเป็นการมองว่าผู้ชายมีความเหนือกว่าผู้หญิง ตลอดจนวิธีคิดแบบสังคมมาตาธิปไตยที่เป็นการมองว่าผู้หญิงมีต่อรองทางเพศเพื่อนิยามความหมายตัวตนบุคคลขึ้นมาภายในสังคมด้วยเช่นกัน ดังนั้น เพื่อให้เห็นถึงรายละเอียดที่จะนำเสนอดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยจึงได้แบ่งหัวข้อออกไว้เป็น 2 ประเด็น ได้แก่

5.3.1 ความเป็นชายในสังคมพุทธศาสนา

5.3.2 ความเป็นหญิงในสังคมพุทธศาสนา

5.3.1 ความเป็นชายในสังคมพุทธศาสนา

ดังที่ได้เกริ่นเอาไว้บ้างแล้วข้างต้นว่าในเนื้อหาตำนานอูรังคราตุนั้นสื่อให้เห็นถึงมิติว่าด้วยเรื่องเพศ โดยเฉพาะความคิดเกี่ยวกับชายใหญ่หรือที่เรียกว่า “สังคมแบบปิตาธิปไตย” อันเป็นการมองว่าเพศชายในสังคมมีความเหนือกว่าเพศหญิงอยู่ ซึ่งหากมองในแง่ทางพระพุทธศาสนาแล้ว จะเห็นได้ว่าผู้ชายถือว่าเป็นเพศที่ถูกยกให้มีความสำคัญยิ่งต่อการสืบทอดบวรทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากความเป็นชายที่สามารถบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ได้ และสามารถเข้าถึงธรรมในทางพระพุทธศาสนาได้ง่ายกว่าเพศหญิง ดังนั้น ในสังคมพระพุทธศาสนาจึงยกให้เพศชายมีสิทธิ์ในพื้นที่ของพระพุทธศาสนามากกว่าเพศหญิง อีกทั้งเพศชายได้ถูกยกระดับสถานภาพให้สูงส่งกว่าเพศหญิง

อย่างเห็นได้ชัดในสังคมแบบปีตาธิปไตย ถึงแม้ว่าในพุทธบัญญัติจะให้ความเท่าเทียมกันในสิทธิเสรีภาพในการเข้าถึงธรรมสูงสุดทางพระพุทธศาสนาแก่พุทธบริษัท 4 คือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสิกา อุบาสิกา ก็ตาม แต่ในสถานภาพทางสังคมก็ยังจำกัดพื้นที่ของเพศหญิงให้ต่ำกว่าเพศชายอยู่ดี ในหัวข้อนี้เพื่อให้เห็นถึงวิธีคิดว่าด้วยความเป็นชายในสังคมแบบพุทธศาสนาที่มีปรากฏให้เห็นจากเนื้อหาตำนานอรรถาตุนี้ ผู้วิจัยจึงได้แบ่งเนื้อหาการนำเสนอออกไว้เป็น 2 ประเด็น ดังนี้

5.3.1.1 ผู้ชายในฐานะเป็นผู้เข้าถึงธรรม

5.3.1.2 ผู้ชายในฐานะเป็นผู้มีบุญบารมี

5.3.1.1 ผู้ชายในฐานะเป็นผู้เข้าถึงธรรม

ในตำนานอรรถาตุได้ฉายภาพของการเข้าถึงธรรมของเพศชายไว้อย่างชัดเจน ซึ่งจากการศึกษาเนื้อหาตำนานอรรถาตุ พบว่ามีการกล่าวถึงตัวละครที่เป็นเพศชายเป็นผู้เข้าถึงธรรมเอาไว้ได้อย่างหลากหลาย ดังนั้นตัวละครส่วนใหญ่ที่เข้าถึงธรรมจึงเป็นตัวละครเพศชายแทบทั้งสิ้น และไม่ปรากฏว่ามีการกล่าวถึงเพศหญิงได้เข้าถึงธรรมแต่อย่างใด หากแต่กล่าวเพียงว่าผู้หญิงมีความพยายามที่จะเข้าถึงธรรมเท่านั้นและได้ถูกจำกัดขอบเขตในการเข้าถึงพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาให้กับเพศหญิงไว้อย่างชัดเจน ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวไว้ในประเด็นต่อไป เนื้อหาของตำนานอรรถาตุนี้ ได้ชี้ชวนให้เห็นถึงการให้กรรมสิทธิ์กับเพศชายในการเข้าถึงเป็นพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งฉายภาพออกมาให้เห็นว่าเป็นเพศชายอยู่อย่างต่อเนื่อง ดังจะเห็นได้จากตัวละครสำคัญของเรื่องส่วนใหญ่ก็เป็นเพศชาย เช่น พระพุทธเจ้า พระอานนท์ พระมหากัสสปเถระ พระอรหันต์ 500 พระสงฆ์สาวก กษัตริย์ เป็นต้น ล้วนแล้วแต่เป็นเพศชายทั้งสิ้น เช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า สังคมพระพุทธศาสนานั้นได้ให้ความสำคัญกับเพศชายในระบบคิดแบบสังคมปีตาธิปไตยเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ดังนั้นตำนานอรรถาตุจึงถูกนำเสนอให้มีลักษณะเนื้อหาภายใต้กรอบคิดอันมีผู้ชายเป็นใหญ่ (สังคมปีตาธิปไตย) และการเข้าถึงธรรมทางพระพุทธศาสนาจึงได้ถูกจำกัดไว้ให้กับพื้นที่ของผู้ชายเป็นสำคัญ ดังปรากฏให้เห็นจากตัวละครต่าง ๆ ที่มีบทบาทสำคัญก็ล้วนแล้วแต่เป็นเพศชายทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้จาก ผู้ที่นำพระอรรถาตุมาบรรจุไว้ที่กุฎำร้านั้น ก็คือพระมหากัสสปเถระและพระอรหันต์ 500 รูป ซึ่งเป็นเข้าถึงธรรมทางพระพุทธศาสนาแล้วก็เป็นเพศชาย กษัตริย์ผู้จะมาเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองจะต้องเป็นเพศชาย ผู้ที่จะบรรลุธรรมสูงสุดทางพระพุทธศาสนาหรือผู้ที่จะสามารถบำเพ็ญเป็นพระโพธิสัตว์ได้จะต้องเป็นเพศชาย เช่น พระยาจันทบุรี ผู้เป็นหน่อพระพุทธรังกูร เป็นผู้ที่มีจิตใจใฝ่ในการบุญการกุศล มีอุปนิสัยชอบทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล ตามหลักทางพระพุทธศาสนาอยู่เสมอ ตลอดถึงเป็นผู้รู้ธรรมสามารถสั่งสอนอบรมไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา และในตำนานก็ได้กล่าวว่าจะได้เกิดมาเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคตกาล

ดังนั้นภาพผู้ชายจึงปรากฏออกมาในรูปของผู้เข้าถึงธรรม เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นสังคมแบบปิตาธิปไตยอันมีเพศชายเป็นใหญ่ กล่าวคือผู้ชายคือผู้นำทางพระพุทธศาสนาและสามารถเข้าถึงธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ เพราะเพศชายสามารถที่จะอยู่ชิดใกล้ในพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา อันได้แก่ เพศชายเป็นผู้สามารถบวชได้ สามารถเรียนรู้ธรรมได้ สามารถนำเอาหลักธรรมมาเผยแผ่ต่อสังคมได้ และที่สำคัญสามารถเข้าถึงธรรมในพระพุทธศาสนาได้ ซึ่งแตกต่างจากเพศหญิงที่มีการจำกัดขอบเขตในพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาไว้เบื้องต้นอยู่แล้ว ดังนั้นเพศชายจึงมีกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาเพื่อที่จะเข้าถึงหลักธรรมได้มากกว่าเพศหญิง ในระบบการปกครองแบบสังคมปิตาธิปไตย ดังนั้นเพศชายในฐานะเป็นผู้เข้าถึงธรรมในโลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนาจึงได้แสดงออกมาในรูปของการเป็นนักบวชและในรูปของพระโพธิสัตว์ กล่าวคือ

- เพศชายในภาพของการเป็นนักบวช

การบวชคือการสละเพศของฆราวาสเพื่อมุ่งสู่การบรรลุธรรมสูงสุดทางพระพุทธศาสนา คือความเป็นพระอรหันต์ ซึ่งการได้บรรลุธรรมนั้นจะต้องเป็นผู้สั่งสมบุญมาก่อน กล่าวคือการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนาตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทำยที่สุดแล้วก็เพื่อการได้บรรลุธรรมขั้นสูงสุดคือความเป็นพระอรหันต์ ซึ่งผู้ที่บรรลุธรรมนั้นจะมักจะปรากฏออกมาในรูปของนักบวช ลักษณะเช่นนี้นักบวชจึงเป็นเพศที่แสดงออกถึงความเป็นผู้มีธรรมที่ได้ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าเพื่อต้องการที่บรรลุธรรมสูงสุดคือความเป็นพระอรหันต์อันจะเป็นการสืบต่ออายุของพระพุทธศาสนาและเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณเป็นที่พึ่งทางใจและเป็นที่ควรเคารพบูชาของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย

ในตำนานอุรังคธาตุได้ชี้เห็นว่านักบวชผู้ที่สืบต่ออายุของพระพุทธศาสนาอยู่อย่างหลากหลาย ซึ่งนักบวชนั้นมักจะปรากฏมาในรูปของพระอรหันต์ผู้ให้นำเอาพระพุทธศาสนาเข้าเผยแผ่อยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขง ซึ่งในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุก็กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า มีผู้ที่พระอรหันต์นั้นได้สืบทอดมาจากพระสงฆ์ผู้เป็นพระอรหันต์ที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้ามาตามลำดับ และได้มีการบวชกุลบุตรในท้องถิ่น กล่าวคือพระสงฆ์ในยุคเริ่มแรกนั้นคือพระมหากัสสปเถระ ผู้ที่พระพุทธศาสนาได้ทรงตรัสให้นำเอาพระอัฐธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูเก้าพริ้ว พระสงฆ์ในยุคต่อมานั้นหลังจากที่พระมหากัสสปเถระได้นำเอาพระอัฐธาตุมาบรรจุไว้ที่ภูเก้าพริ้วเสร็จแล้ว ได้มีพระสงฆ์ที่มีศิษย์ของพระมหากัสสปเถระ จำนวน 3 รูป คือพระพุทธรักขิต พระธรรมรักขิต และพระสังฆรักขิต ซึ่งในคราวที่พระมหากัสสปเถระนำเอาพระอัฐธาตุมาบรรจุไว้ที่ภูเก้าพริ้วนั้น พระสงฆ์ทั้ง 3 รูปนี้ ยังเป็นสามเณรอยู่ซึ่งติดตามพระมหากัสสปเถระมาด้วย ต่อมาพระสงฆ์ 3 รูปนี้ ได้นำเอากุลบุตรที่เป็นคนท้องถิ่น คือมหารัตนกุมาร จุฬรัตน์กุมาร มหาสุวรรณปาสารเถระ จุลสุวรรณปาสารเถระ และสังขวิไชยเถระ เข้ามาบวชเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา ก่อน ซึ่งสามเณรทั้ง 5 รูปนี้ คือพระยาทั้ง 5

กลับชาติมาเกิด จากนั้นพระสงฆ์ทั้ง 3 รูปได้นำสามเณรทั้ง 5 รูปไปศึกษาธรรมวินัยในชมพูทวีปและได้
 ญัตติเป็นพระภิกษุตามลำดับ ต่อมาพระภิกษุทั้ง 5 รูปนี้ ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ แล้วได้นำเอา
 พระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ในชุมชนลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ใน
 สถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขง ซึ่งจะได้กล่าวไว้ในลำดับถัดไป ภาพของการเป็นนักบวชของกุลบุตร
 ทั้ง 5 นี้ ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุได้ฉายภาพให้เห็นถึงเป็นผู้มีการสั่งสมบุญไว้ในชาติปางก่อน
 กล่าวคือในอดีตชาตินั้นกุลบุตรทั้ง 5 นี้ คือพระยาทั้ง 5 คือพระยาสุวรรณภิงคาร พระยาคำแดง พระ
 ยาจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร และพระยานันทเสน ซึ่งพระยาทั้ง 5 นี้ได้ก่ออุโมงค์สำหรับ
 บรรจุพระอุรังคธาตุไว้ที่ภูกาพรา ด้วยอานิสงส์ผลบุญดังกล่าวในชาติต่อมาจึงได้บวชใน
 พระพุทธศาสนาและบรรลุเป็นพระอรหันต์ เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ชุมชน
 ลุ่มน้ำโขงด้วย ดังปรากฏข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ครั้นเมื่อพระมหากัสสปเถระเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันต์ทั้งหลายเมื่อเสร็จการก่อ
 อุโมงค์และประดิษฐานพระอุรังคธาตุที่ภูกาพราแล้วก็กลับไปสู่เมืองราชคฤห์ พระมหากัส
 สเถระเจ้า มองเห็นสามเณร 3 องค์เป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในการปฏิบัติถูกต้องตามคำสั่งสอน มี
 ความเพียรในการกระทำสมณะวิปัสสนา สามเณรทั้ง 3 องค์นี้ เมื่อบวชเป็นภิกษุก็ได้สำเร็จ
 พระอรหันต์พร้อมกันทั้ง 3 องค์ องค์หนึ่งมีนามว่าพุทธรักขิต องค์หนึ่งมีนามว่าธรรมรักขิต
 อีกองค์หนึ่งมีนามว่าสังฆรักขิต พระอรหันต์ทั้ง 3 องค์นี้ มาแต่เมืองราชคฤห์ มาอยู่ “หนอง
 กก” ใกล้กับภูเขาหลวง พุทธรักขิตจึงไปนำเอามหาธาตุนกุมารพี่น้องแต่เมืองอินทปัฐนคร
 มาบวชในพระพุทธศาสนา แล้วไปอยู่ที่ริมเมืองปากฝั่งแม่น้ำของฝ่ายตะวันออก สอน
 วิปัสสนากาวนาอยู่ในที่นั้น หมิ่นกลางโรงจึงสร้างหอแพให้อยู่ที่นั่นจึงได้เรียกว่า “หอผา”
 มาแต่ครั้งนั้น ส่วนเจ้าธรรมรักขิตก็ไปนำเอามหาสุวรรณปาสารทุกุมารพี่น้องแต่เมืองจุลณี
 พรหมทัตมาบวช แล้วสอนวิปัสสนากาวนา อยู่ในเวียงจัวได้ปากห้วยคุดำ หมิ่นกลางโรง
 สร้างวิหารให้อยู่ในที่นั้น สังฆรักขิต ไปนำเอาเจ้าสังขวิชกุมารมาบวช อยู่ที่เมืองลา
 หนองคาย นำเลี้ยงพ่อนมสร้างวิหารให้อยู่ เจ้าทั้ง 5 องค์นี้เมื่อได้เรียนวิปัสสนากาวนากับ
 ด้วยพระอาจารย์ทั้ง 3 ของตน ๆ ครั้นบวชเป็นภิกษุก็ได้ถึงพระอรหันต์ทั้ง 5 องค์โดย
 ลำดับ”

(กรมศิลปากร, 2483: 82)

จากข้อความข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นถึงการสืบทอดพระพุทธศาสนาอันเป็น
 ผลงานของที่เกิดจากกลุ่มพระสงฆ์สาวกได้เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาแล้วได้นำเอากุลบุตรใน
 ท้องถิ่นเข้ามาบวชในบวรพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่สืบอายุ

พระพุทธศาสนาในชุมชนท้องถิ่นในกาลต่อมา การบรรลุธรรมหรือการเข้าถึงธรรมสูงสุดทางพระพุทธศาสนาคือความเป็นพระอรหันต์ของพระสงฆ์นั้น จึงเป็นสิ่งสำคัญต่อการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำโขงอันเป็นการสร้างความน่าเชื่อมั่นให้กับกลุ่มชนที่นับถือ ดังนั้นภาพนักบวชที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุจึงได้แสดงออกมาในรูปของผู้รู้ธรรมหรือผู้เข้าถึงธรรมที่ผูกขาดไว้เฉพาะเพศชายเท่านั้น เช่นนี้ เป็นการตอกย้ำความชอบธรรมให้กับเพศชายที่สามารถมีสิทธิ์ในการเข้าถึงธรรมได้มากกว่าเพศหญิงในโลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนา

- เพศชายในภาพของความเป็นพระโพธิสัตว์

นอกจากนั้น ความเป็นผู้เข้าถึงธรรมที่ปรากฏในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุยังได้แสดงออกมาในรูปของความเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งผู้ที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ได้แสดงออกมาในรูปของเพศชายเท่านั้น ไม่ได้แสดงออกมาในรูปของเพศหญิงแต่อย่างใด ซึ่งอาจจะเกิดจากตำนานอุรังคธาตุได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทจากลังกาเป็นสำคัญ จึงไม่มีการให้ความสำคัญต่อเพศหญิงที่จะสามารถบำเพ็ญบารมีความเป็นพระโพธิสัตว์ได้อย่างพระพุทธศาสนาในฝ่ายมหายาน ดังนั้นตำนานอุรังคธาตุซึ่งเป็นตำนานเรื่องหนึ่งได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาในฝ่ายเถรวาทจากลังกาจึงมีลักษณะเนื้อหาที่มีการดำเนินเรื่องราวที่ผูกขาดการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาของความเป็นพระโพธิสัตว์ในภาพของเพศชายเป็นสำคัญ ดังนั้นภาพของความเป็นผู้เข้าถึงธรรมของเพศชายในโลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทก็อย่างหนึ่งนั้น นอกจากจะแสดงออกมาในรูปของการเป็นนักบวชแล้ว ยังจะแสดงออกมาในรูปของฆราวาสผู้ที่มีบุคลิกของความเป็นพระโพธิสัตว์ด้วย ซึ่งในตำนานอุรังคธาตุมักจะกล่าวว่า เป็นการสืบเชื้อสายของพระพุทธเจ้าให้เป็นไปตามพุทธประเพณีหรือเรียกว่าเป็นหน่อพุทธภูมิ อันเป็นการตีความที่ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะเฉพาะในโลกแห่งพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเท่านั้น หากแต่จะเดินทางไปไกลถึงอนาคตชาติข้างหน้าที่จะมีพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเพื่อโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วย ซึ่งผู้ที่มาตรัสรู้นั้นในตำนานอุรังคธาตุก็ได้ชี้ชัดว่า จะต้องเป็นเพศชาย ทั้งในอดีตชาติ ปัจจุบันชาติ และอนาคตชาติด้วย ยกตัวอย่างเช่น พระยาจันทบุรีนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยคุณงามความดี ตั้งอยู่ในศีลธรรม มีนิสัยใฝ่ในการบุญกุศล รักษาศีล เข้าวัดฟังธรรม ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เป็นหน่อพุทธภูมิผู้จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตข้างหน้าหรืออีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงถึงความเป็นพระโพธิสัตว์ คือพระยาสมิตธรรมวงศา ซึ่งในตำนานอุรังคธาตุก็กล่าวว่าเป็นผู้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบของศีลธรรม และในอนาคตข้างหน้าก็จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นอกจากนั้นแล้วยังได้ชี้ให้เห็นว่าถึงคติความเชื่อเรื่องพระศรีอริยเมตไตรยผู้บำเพ็ญเป็นพระโพธิสัตว์และจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าด้วยเช่นกัน

เป็นที่น่าสังเกตว่าภาพของความเป็นพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ นั้น มักจะแสดงออกมาในรูปของเพศชายที่เป็นฆราวาสมากกว่านักบวช คือเป็นผู้มีความเกี่ยวข้องกับ สังคมการเมืองในการปกครอง ซึ่งจะต้องมีการเวียนว่ายตายเกิดก่อนที่มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ดังตัวละครที่มีการบำเพ็ญบารมีเพื่อความเป็นพระโพธิสัตว์จึงแสดงออกมาในภาพของผู้มีประกอบด้วยความงามความดี อันเป็นที่รองรับในการเป็นที่พึ่งพาอาศัยของผู้อื่นหรือเรียกว่าเป็นโพธิสมภารให้ผู้อื่นได้ พึ่งพาอาศัยทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ซึ่งการบำเพ็ญคุณงามความดีเพื่อความเป็นพระโพธิสัตว์เช่นนี้เป็น การแสดงออกถึงความเป็นผู้มีคุณธรรมอันบ่งชี้ให้เห็นถึงการเข้าถึงธรรมอย่างหนึ่งในโลกทัศน์ทาง พระพุทธศาสนาได้เช่นกัน

5.3.1.2 ผู้ชายในฐานะเป็นมีบุญบารมี

นอกจากจะมีการนำเสนอให้เห็นภาพของผู้ชายในฐานะที่เป็นผู้เข้าถึงธรรมผ่านภาพ ของการเป็นนักบวช และความเป็นพระโพธิสัตว์แล้ว ในเนื้อหาตำนานอุรังคธาตุก็ยังได้ชี้ชวนให้เห็นถึง ภาพของผู้ชายในฐานะของความเป็นผู้มีบุญบารมีด้วย ซึ่งความเป็นผู้มีบุญบารมีนั้นมักจะปรากฏ ออกมารูปของผู้มีอำนาจบารมีทางการปกครอง กล่าวคือยังมีสามารถเผยแพร่อำนาจทางการปกครอง ได้มีเท่าใดก็ยิ่งสื่อให้เห็นว่าเป็นมีบุญบารมีมากเท่านั้น นอกจากนี้ความเป็นผู้มีบุญบารมียังแสดง ออกมาเห็นในรูปของความเป็นผู้มีสิทธิอำนาจทางเพศมากกว่าเพศหญิง ทั้งนี้ตำนานอุรังคธาตุได้ฉาย ภาพของความเป็นผู้มีบุญบารมีของเพศชายได้ 2 แบบ คือแสดงออกในรูปของความเป็นผู้มี บุญบารมีทางการปกครอง และในรูปของความเป็นผู้มีเมียคน ซึ่งจะอธิบายในต่อไปดังนี้

- เพศชายในภาพของผู้ปกครอง

เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุได้ชี้ให้เห็นว่า ผู้ที่ปกครองนั้นมักจะแสดงออกมาใน รูปของกษัตริย์ผู้ที่อยู่ในเพศชายทั้งสิ้น ดังปรากฏให้เห็นกษัตริย์ทุกพระองค์จะต้องเป็นเพศชายกล่าว ไว้แล้วข้างต้น เช่น พระยาศรีโคตรบูรณ พระยาสุรอุทก พระยาสุวรรณภิงคาร พระยาคำแดง พระ ยานันทเสน พระยาสุริยวงศาธรรมิกราช พระยาสุมิตรธรรมวงศา พระยาจันทบุรี เป็นต้น ก็ล้วนได้ แสดงออกมาในภาพของเพศชาย แต่ถ้าหากมีเพศหญิงขึ้นมาครองราชย์เมื่อได้ ก็จะทำให้มีเภทภัยเกิด ขึ้นกับบ้านเมืองได้ ซึ่งมีปรากฏให้เห็นตัวอย่างที่มีการกล่าวเพศหญิงขึ้นครองราชย์ทำให้เทวาอารักษ์ เกิดความไม่พอใจ จนเกิดภัยพิบัติต่าง ๆ เกิดขึ้น ดังข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ครั้งนั้นนางปาทเวตีได้เป็นใหญ่ จักให้หม่นหมองแก่พระพุทธศาสนาบ้านเมือง พระยาภุมรุกษะเทวดาโกรธ กลัวจักเป็นอันตรายถึงแก่กุมาร จึงพร้อมกันบรรดลจิตให้ เสนาอำมาตย์ ให้กระทำนางปาทเวตีถึงแก่ความตายไปตกนรก ฝ่ายว่าพระสังฆเถระแล

เสนาอำมาตย์ทั้งหลาย จึงพร้อมกันราชาภิเศกกุมารนั้นขึ้นครองราชสมบัติมีชื่อว่า พระไชยจักรเหตุพญแพ้ (ชนะ) มารทั้งหลาย มีนางปาปเทวีเป็นเค้า”

(กรมศิลปากร, 2483: 6)

จากข้อความตัวอย่างที่ยกมาขึ้นต้นนั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงการลดทอนอำนาจของผู้หญิง การไม่ยอมรับต่อผู้หญิงในระบบการปกครอง ผู้หญิงจึงไม่สามารถที่จะให้ขึ้นครองราชย์ได้ และภาพของผู้หญิงเป็นอันตรายต่อพระพุทธรศาสนาด้วย ลักษณะเช่นนี้ภาพของผู้ชายจึงเป็นผู้ที่มีสำคัญในการเป็นผู้นำหรือผู้ปกครองเหนือกว่าผู้หญิง อันสื่อให้เห็นถึงความหมายที่มีความสัมพันธ์กับประเด็นทางสังคมและวัฒนธรรมอันแสดงออกมาในรูปของการใช้พระราชอำนาจในการปกครองบ้านเมืองถือเป็นอาญาสิทธิ์ที่ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ต้องยึดถือปฏิบัติตามไม่มีข้อยกเว้น ลักษณะเช่นนี้ภาพของเพศชายนั้น คือภาพแทนของผู้ชายในฐานะเป็นผู้นำบ้านเมืองจึงมีหลายลักษณะและหลายสถานะ ไม่ว่าจะเป็นผู้ชายในฐานะพ่อ ผู้ชายในฐานะวีรบุรุษ ตลอดถึงความเป็นผู้มีกรรมสิทธิ์ผูกขาดทางการปกครองด้วย

นอกจากนั้นแล้วความเป็นผู้ปกครองของเพศชายนั้น ยังได้แสดงออกมาให้ในรูปของความเป็นผู้มีพลังกำลังเนื้อกว่าเพศหญิง และมองเพศหญิงคือผู้อ่อนแอ ไม่สามารถมีพลังกำลังเหมือนกับตน ดังปรากฏในเนื้อหาความตอนหนึ่งที่กล่าวถึง การสร้างพระธาตุแข่งขันกันระหว่างผู้ชายกับผู้หญิง ผู้ชายมักจะอวดอ้างว่าตนเป็นผู้มีพลังกำลังมากกว่าเพศหญิง จึงไม่ค่อยสนใจเอาใจใส่ในการก่อสร้าง ทำให้พ่ายแพ้ต่อเพศหญิงในการสร้างพระธาตุครั้งนั้น ดังข้อความที่ว่า

“ส่วนเมืองหนองหานหลวงและเมืองหนองหานน้อยนั้น มีพระยาสุวรรณภิงคารและพระยาคำแดงทั้ง 2 พระองค์เป็นประธาน แล้วจึงตรัสสั่งให้ไพร่พลโยธาทั้งหลายสะกดหินมุกต์ หินแลงมากองไว้ให้เป็นกอง ๆ สำหรับก่ออุโมงค์บนยอดดอยแท่น ที่พระศาสดาเสด็จมาประทับแต่เมื่อครั้งก่อนโพ้น ส่วนหินที่จะก่อนั้น พระองค์ตรัสสั่งให้เอาสิ่วเจาะให้เป็นรูสำหรับเข้าโลหางปลาทุก ๆ ก้อน ไพร่พลโยธาทั้งหลาย เมื่อได้ยินรับสั่งดังนั้น จึงพูดกันขึ้นเป็นเชิงแข่งขันพนันว่า ฝ่ายชายชาวเมืองหนองหานหลวงจะก่ออุโมงค์บนดอยแท่น ฝ่ายหญิงก็ให้ก่ออุโมงค์ขึ้นอีกแห่งหนึ่งในที่นี้เหมือนกัน แข่งขันกันกับฝ่ายชายและให้ข้อสัญญากันว่าทั้ง 2 ฝ่ายว่า นับตั้งแต่วันรุ่งขึ้นพอเห็นลายมือให้ลงมือก่อไปจนถึงดาวเพ็กขึ้นของคืนวันนั้นให้แล้วเสร็จ ถ้าหากว่าฝ่ายใดแล้วทันตามข้อสัญญานั้น สถานที่นั้นจะได้เป็นที่ประดิษฐานพระอุรังคราตุ ชาวเมืองหนองหานน้อยก็เหมือนกัน พระยาสุวรรณภิงคารพระยาคำแดง ทั้ง 2 พระองค์ก็ทรงเห็นชอบด้วย ครั้นถึงวันกำหนดจึงลั่นฆ้องขึ้นให้เป็นสัญญาแก่กัน ฝ่ายหญิงชาวเมืองหนองหานหลวงและหญิงชาวเมืองหนองหานน้อย จึงรวม

กำกั๊งกันก่ออุโมงค์แข่งขันกับฝ่ายชาย หลึงทั้งหลายจึงกล่าวขึ้นเป็นคำอวดอ้างว่า ถึงแม้ผู้ชายก็มีมือ 2 มือ และมีนิ้วข้างละ 5 นิ้วเหมือนกัน ไม่ใช่ผู้ชายมีมือประดุจพระนารายณ์นั้นเล่ากล่าวดังนั้นแล้วก็ลงมือก่อ ฝ่ายชายชาวหนองหานหลงอวดอ้างว่า ตัวมีกำลังยิ่งกว่าฝ่ายหญิง ซ้ำก่อขั้วหินเพิ่มขึ้นอีกขั้วหนึ่ง ยาว 100 วา กว้าง 5 วา ไปบรรจุดินคอยแทน แล้วก่อเป็นบันไดแก้วขึ้นไป”

(กรมศิลปากร, 2483: 40-41)

จากข้อความที่ยกมากล่าวข้างต้นนี้ ได้กล่าวถึงเพศชายเป็นเพศที่มีพลังกำลังเหนือกว่าเพศหญิงอันสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นผู้นำทางสังคม ผู้ชายจึงมักจะมองผู้หญิงให้เป็นเพศที่ต่ำต้อยหรือเป็นเพศที่ไม่มีความเท่าเทียมกับตน ด้วยเหตุนี้ผู้ชายจึงมีสิทธิ์โดยชอบธรรมที่จะทำอะไรก็ได้ตามใจปรารถนาของตน ซึ่งเมื่อมองจากเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุก็พบว่าภาพของผู้ชายที่แสดงพฤติกรรมออกมาให้มันยี่ที่สื่อให้เห็นถึงความเป็นผู้มีอำนาจและมีพลังกำลังเหนือกว่าเพศหญิง ตลอดถึงการผูกขาดอำนาจในการเข้าถึงพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาก็จะให้สิทธิ์สำหรับเพศชายเท่านั้น ดังปรากฏในเนื้อหาความตอนหนึ่งที่กล่าวถึง กษัตริย์ได้รับสั่งไม่ให้ผู้หญิงตามเสด็จขบวนไปด้วย หากใครฝ่าฝืนก็จะได้รับโทษทัณฑ์ ดังข้อความที่ว่า

“พระยาสุวรรณภิงคา ทรงทราบในพระธรรมเทศนาว่า ม้างพุทธวณะไม่ชอบด้วยพระพุทธโอวาทของพระศาสดา จึงตรัสสั่งให้อำมาตย์แต่งเครื่องสักการะคารวะ และให้คนทั้งหลายเอาหินยอดอุโมงค์ที่สร้างไม่แล้วนั้นมาใส่รองอบรม นำเอาพระอุรังคธาตุทั้งสิ้นที่หุ้มห่อและปกปิดด้วยผ้ากำพลนั้น ตั้งไว้ท่ามกลางปราสาท แล้วให้เลือกสรรเอาแต่บุคคลที่ดี ให้นุ่งผ้าขาว สวมเสื้อขาว สำหรับหามพระอุรังคธาตุไปสู่ภูิกำพร้า พร้อมด้วยพระอรหันต์ แล้วทรงประกาศแก่คนทั้งหลายให้ทราบทั่ว ห้ามไม่ให้พูดถึงการแข่งขันพนันกัน แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งตั้งแต่ก่อน ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนจะเอาตัวทำโทษ อนึ่งห้ามมิให้นำเอาผู้หญิงไปสู่ภูิกำพร้าแม้แต่คนเดียว หลึงเหล่านั้นยอมกระทำให้เป็นเหตุแก่การกุศล ถ้าผู้ใดนำเอาหญิงไปเราจะกระทำทัณฑ์กรรมแก่บุคคลคนนั้นเป็นอันเด็ดขาด”

(กรมศิลปากร, 2483: 150-151)

จากข้อความข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนาได้ผูกขาดไว้ให้กับเพศชายเท่านั้น เพศชายจึงมีสิทธิ์ในการเข้าถึงพระพุทธศาสนาได้มากกว่าเพศหญิง เพราะเป็นผู้ที่จะสามารถอยู่ขีดไกลในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนาได้ และเป็นหน้าที่ที่ได้ผูกขาดไว้สำหรับเพศชาย เช่นนี้เป็นตอกย้ำความสำคัญด้านการปกครองให้กับเพศชาย ซึ่งเพศชายสามารถมี

อำนาจชี้ขาดในการประพฤติปฏิบัติตนในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนาอันมีนัยของการใช้อำนาจเบ็ดเสร็จแต่เพียงผู้เดียว สำหรับเทศหญิงซึ่งมีเป็นผู้มีพลังกำลังน้อยกว่าเพศชายก็ไม่มีสิทธิ์ที่จะต่อสู้กับอำนาจคำสั่งของเพศชายโดยตรงได้ หากต้องมีการต่อสู้ต่อรองในทางอ้อม

ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่าการที่เพศชายถูกนำเสนอว่าเป็นผู้อยู่ในชนชั้นปกครอง (กษัตริย์) นั้นเป็นการเสริมสร้างบุญบารมีให้กับเพศชายผ่านการอ้างสิทธิ์ทางเพศภาวะที่บุรุษย่อมมีพลังกำลังเหนือกว่าสตรีเพศได้อย่างชอบธรรม อีกทั้งในตำนานอุรังคธาตุยังมีเนื้อหาที่สื่อให้เห็นว่า ความเป็นผู้มีบุญบารมีนั้นจะต้องเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองให้ได้อย่างกว้างขวางอันมีเมืองต่าง ๆ ที่เป็นเมืองบริวารยอมสวามิภักดิ์ให้ และเป็นการเสริมสร้างบุญบารมีให้กับกษัตริย์ผู้ปกครองซึ่งปรากฏให้เห็นจากภาพของพระยาสุริยวงศ์ผู้ปกครองเมืองสาเกตนครได้ฉายออกมาให้เห็นถึงความเป็นผู้มีบุญบารมีอยู่อย่างหลากหลาย เช่น ภาพเหตุการณ์ที่เจ้าเมืองต่าง ๆ จำนวนร้อยเอ็ดเมืองได้เข้ามาสวามิภักดิ์ต่อพระยาสุริยวงศ์ราชธรรมิกราช ภาพเหตุการณ์ที่พระยาสุริยวงศ์ราชธรรมิกราชปกครองไพร่ประชาราษฎร์ด้วยทศพิธราชธรรม ภาพเหตุการณ์ที่ไพร่ประชาราษฎร์ได้มาพึ่งอาศัยพระบรมโพธิสมภารต่อพระยาสุริยวงศ์ราชธรรมิกราช เป็นต้น ซึ่งภาพเหตุการณ์ดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงการเสริมสร้างบุญบารมีให้กับพระยาสุริยวงศ์ราชธรรมิกราชได้อย่างชอบธรรม ดังข้อความตัวอย่างว่า

“พระยาศรีอมรณีและพระยาโยธิกา ทรงปัตตินดีในบุญบารมีของพระยาสุริยวงศ์ราชธรรมิกราชเป็นอันมาก ทั้ง 2 พระองค์จึงพาพลไปกระทำอิทธิฤทธิ์ทางอากาศ ประดุจดั่งจะกระทำยุทธกรรมเอาบ้านเมืองเพื่อให้ท้าวพระยาร้อยเอ็ดพระนครเกรงพระบารมี และบอกกล่าวให้เข้ามาอ่อนน้อมแก่พระยาสุริยวงศ์ราชธรรมิกราช ครั้นนั้นท้าวพระยาทั้งร้อยเอ็ดพระนคร ได้ทรงสดับคำว่า พระยาสุริยวงศ์ราชธรรมิกราชดั่งนั้น ทรงชื่นชมยินดีในพระองค์ยิ่งนัก นี้ก็ด้วยอานิสงส์ เมื่อครั้งพระองค์เป็นพระยาโคตรบรูหิหาร ได้เลื่อมใสและปรารถนาเป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา วันนั้นพระยาทั้งร้อยเอ็ดพระนครจึงให้คำปฏิญาณว่า สาธุ สาธุ ผู้ข้าทั้งหลายมีความปรารถนาอยากจะได้เห็นพระพุทธศาสนาและเมืองร้อยเอ็ดประตู บัดนี้สมความปรารถนาของผู้ข้าทั้งหลายแล้ว”

“...ครั้งนั้น ท้าวพระยาร้อยเอ็ดพระนครเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธศาสนาและบ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองดั่งนั้น ก็มีพระทัยอันผุดผ่องและเลื่อมใสในพระบารมีของพระยาสุริยวงศ์ราชธรรมิกราชเป็นอันมาก แล้วพระยาร้อยเอ็ดพระนครจึงพร้อมกันกราบถวายบังคมลา กลับคืนสู่พระนครแห่งตน ๆ ครั้นอยู่ต่อมา พระยาร้อยเอ็ดพระนครจึงได้พร้อมกันเสด็จมากระทำพิธีบรมราชาภิเษกและขนานพระนามพระยาสุริยวงศ์ราชธรรมิกราชขึ้นใหม่ ทรงพระนามว่า “พระยาสุริยวงศ์ราชธรรมิกราชอิทธิราชเอกราช” เสวยราชสมบัติในเมืองร้อยเอ็ดประตู”

(กรมศิลปากร, 2483: 50-52)

จากข้อความที่ได้ยกมากล่าวข้างต้นนั้น ได้สะท้อนให้เห็นว่ากษัตริย์ผู้ตั้งอยู่ในระบบศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา ก็จะได้รับกรยอมรับจากเจ้าเมืองต่าง ๆ ว่าเป็นผู้มีบุญบารมีมาก เมื่อปกครองบ้านเมืองใด ก็จะทำให้บ้านเมืองนั้นมีแต่ความร่มเย็นเป็นสุข ซึ่งในที่นี้ได้แสดงให้เห็นว่าพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากเจ้าเมืองต่าง ๆ จำนวนร้อยเอ็ดเมือง ทุกเมืองให้ความเคารพยำเกรง ลักษณะเช่นนี้ชี้ชวนให้เห็นว่าผู้ปกครองที่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมตามหลักทางพระพุทธศาสนาได้เป็นผู้ที่ทรงไว้ซึ่งคุณธรรม มีบุญบารมีที่แพร่ไปทั่วทุกทิศอันเป็นที่พึ่งพาอาศัยของเหล่าไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ได้

- เพศชายในภาพของผู้มีภรรยาหลายคน

การมีภรรยาหลายคนเป็นการชี้ชวนให้เห็นถึงความเป็นผู้มีบุญบารมีของเพศชายอย่างหนึ่งที่เพศหญิงไม่สามารถที่จะกระทำได้ โดยเฉพาะในระดับชนชั้นปกครองนั้น กษัตริย์ก็มักจะมีภรรยาหลายคนอันแสดงให้เห็นถึงการเสริมสร้างบารมีให้กับกษัตริย์ได้อย่างชอบธรรม ในตำนานอูรังคะธาตุได้สะท้อนให้เห็นว่ากษัตริย์เป็นผู้มีภรรยาได้หลายคน ดังปรากฏให้เห็นว่า พระยาจันทบุรีนั้น นอกจากจะมีพระนางอินทสว่างลงฮอดเป็นพระมเหสีเอกอยู่แล้ว ยังมีพระนางมังคลกตัญญู และพระนางมุงกุลทะपालัง ที่พระยาสุมิตรธรรมวงศาพระราชทานให้ ไว้เป็นพระมเหสีรองด้วย เช่นนี้ได้สื่อให้เห็นว่าเพศชายสามารถมีภรรยาหลายคนได้หรือดังปรากฏในเหตุการณ์ตอนที่ท้าวคำบางต้องการจะนำเอานางอินทสว่างลงฮอดไปถวายให้เป็นภรรยาของพระยาสุมิตรธรรมวงศา ทั้ง ๆ ที่พระยาสุมิตรธรรมวงศามีพระมเหสีอยู่แล้ว แต่พญานาคได้ช่วยให้พระนางอินทสว่างลงฮอดมาเป็นภรรยาของบุรีจันอ้วยล้วยเสียก่อนหรือเหตุการณ์บุรีจันอ้วยล้วยไปขอให้พระยาสุมิตรธรรมวงศายกโทษให้แก่ตนเนื่องจากที่ที่มีความสำคัญคิดว่าตนได้แย่งชิงเอานางอินทสว่างลงฮอดมาเป็นภรรยา แต่พระยาสุมิตรธรรมวงศาไม่ถือโทษ หากแต่ได้มอบพระนางมังคลกตัญญู และพระนางมุงกุลทะपालัง ไว้ให้เป็นภรรยาของบุรีจันอ้วยล้วยเสียอีก ซึ่งการที่พระยาสุมิตรธรรมวงศามอบนางมังคลกตัญญู และพระนางมุงกุลทะपालังให้เป็นภรรยาของบุรีจันอ้วยล้วยเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นว่าพระยาสุมิตรธรรมวงศาก็เป็นผู้มีภรรยาหลายคนด้วยเช่นกัน ดังปรากฏข้อความตัวอย่างในตำนานอูรังคะธาตุ ความว่า

“พญานาคบันดลพระทัยท้าวคำบางพร้อมด้วยมเหสีให้มีความปรารถนาใครจะนำเอานางอินทสว่างลงฮอดไปถวายพระยาสุมิตรธรรมวงศาขามรุกขนครให้เป็นบาทบริจาครั้งนั้นท้าวคำบางพร้อมด้วยมเหสีพอพระทัยจะใคร่นำราชธิดาไปถวายสมความที่พญานาคบรรดาลทุกประการ”

“...ครั้งนั้นบุรีจันจึงแต่งอำมาตย์ออกไปรับพราหมณ์เข้ามา เมื่อเสร็จการพิธีราชาภิเษกแล้ว พราหมณ์ทั้ง 5 จึงทูลบุรีจันว่า บัดนี้พระยาสุมิตธรรมพระองค์มีอาชญาให้ข้าพเจ้าทั้งหลายนำนางทั้ง 2 มาถวาย พร้อมทั้งเขตแดนบ้านเมือง ขอให้พระองค์ไปรับเอาพระยาสุมิตธรรมพระองค์เป็นใหญ่กว่าท้าวพระยาในชมพูทวีป เทียรย้อมนำเอาราชธิดามาถวาย ผิดว่าพระองค์จะเอานางทั้ง 2 นี้มาพร้อม ณ บัดนี้ ก็เหมือนดังพระองค์เป็นผู้น้อยและมีอำนาจอ่อนกว่าบุรีจัน อนึ่งก็ไปได้ราชาภิเษก ถึงแม้ราชาภิเษกแล้วก็ไปควรวางทั้ง 2 นี้ก็เป็นเชื้องศ์ใหญ่โต คำอันนี้อำมาตย์ทั้งหลาย มีหมื่นกลางเมืองหนึ่ง หมื่นรามเมืองหนึ่ง หมื่นประชุมนุเมืองหนึ่ง หมื่นพระน้ำรุ่งหนึ่ง หมื่นเชียงสาหนึ่ง หมื่นแก่หนึ่ง หมื่นกลางโรงหนึ่ง หมื่นนันทอารามหนึ่ง นำเลี้ยงพ่อนมเข้าทั้งหลายเหล่านี้ มีความวิตกตามปัญญาอันส่องแจ้งในธรรมอันเล็กแลบ ความจริงนั้นพระยาสุมิตธรรมพระองค์ก็ได้อาณัติแต่หากว่าเขาทั้งหลายมีความวิตก จึงมิได้ให้พราหมณ์นำนางทั้ง 2 มา พระองค์มีธรรมจินดารำพึงถึงคลองสาธุธรรมกตัญญู และในปุตตกริยาบริจาคนั้นที่พระองค์ให้ชื่อนางที่นำมาถวายนั้น มีชื่อว่า “มังคลกตัญญูหนึ่ง” “มังคลทपालังหนึ่ง” นั้นเป็นปัญหาคุณตอบแทนแก้วเพื่ออภัยโทษที่บุรีจันได้พาเอานางอินทสว่างลงฮอดมาเป็นภรรยา”

(กรมศิลปากร, 2483: 74-87)

จากข้อความข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นว่าเพศหญิงเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการช่วยเสริมสร้างบารมีให้กับเพศชาย เพศหญิงไม่มีสิทธิ์ในการตัดสินใจในการดำเนินชีวิตของตนได้อย่างเต็มที่ หากแต่จะต้องเป็นผู้ที่พึ่งพาอาศัยเพศชายเป็นผู้นำ สิทธิ์ในตัวของเพศหญิงผูกขาดไว้กับเพศชายเป็นหลัก และหญิงที่อยู่ในจาริตนียมนั้นจะต้องเชื่อฟังอยู่ในโอวาทการปกครองของบิดามารดาเป็นหลักแล้ว การตัดสินใจที่จะมอบให้ชายใดเป็นผู้ครอบครองจึงเป็นกรรมสิทธิ์ของบิดามารดา อีกทั้งระบบการปกครองในสังคมปิตาธิปไตยที่แนบให้เพศชายเป็นใหญ่เช่นนี้ เพศหญิงจึงไม่มีสิทธิ์ที่จะสามารถเลือกคู่ครองได้ตามอำเภอใจของตนได้ หากแต่จะต้องขึ้นอยู่กับบิดามารดาเป็นผู้ชี้ขาด และผู้ชายที่ผู้บิดามารดาจะมอบลูกสาวให้นั้นจะต้องเป็นผู้ที่สามารถดูแลลูกสาวของตนได้ ดังนั้นการมอบลูกสาวให้กับกษัตริย์ผู้สูงศักดิ์ทั้งทางยศ ตำแหน่ง หน้าที่การงาน จึงเป็นสิ่งที่มีความเกียรติน่าสำหรับวงศ์ตระกูล ดังที่ท้าวคำบางได้พยายามจะมอบนางอินทสว่างลงฮอดถวายแด่พระยาสุมิตธรรมวงศ์ แต่ก็ไม่สำเร็จเพราะพญานาคได้บรรดาให้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ แล้วนำเอาไปมอบให้เป็นภรรยาแก่บุรีจันอ้วยล้วยผู้เป็นสามัญชน แต่อย่างไรก็ตามในเนื้อหาก็คงได้ว่า บุรีจันอ้วยล้วยได้ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ในกาลต่อมา นางอินทสว่างลงฮอดก็อยู่ในฐานะผู้เป็นภรรยาของกษัตริย์เช่นเดิม และในตำนานอุรังคธาตุได้ระบุว่า พระยาสุมิตธรรมวงศ์ได้มองนางมังคลกตัญญูและนางมังคลทपालัง ให้เป็นภรรยาของพระยาจันทบุรีเมื่อทำพิธีราชาภิเษกเสร็จแล้ว ซึ่งจากภาพเหตุการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการมีภรรยาหลายคนเป็นการเสริมสร้างบารมีให้กับกษัตริย์ซึ่งเป็นเพศชายได้อีกทางหนึ่ง

เป็นที่น่าสังเกตว่าภาพเหตุการณ์การมีภรรยาหลายคนของบุรีจันอ้วยล้วยหรือพระยาจันบุรีและพระสุมิติธรรมวงศาอันสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญเกี่ยวกับความเป็นผู้มีบุญบารมีของกษัตริย์ไว้อย่างชอบธรรมนั้น หากมองด้านศีลธรรมทางพุทธศาสนาแล้ว การมีภรรยาหลายคนคือการกระทำผิดศีลในข้อ 3 คือกาเมสุมิจฉาจาร การประพฤติในเรื่องประเวณีหรือการทำผิดในเรื่องเพศ อันถือว่าเป็นความผิดที่ร้ายแรงทางพระพุทธศาสนา เช่นนี้แสดงให้เห็นถึงการย่อนแย้งกันระหว่างหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนากับเนื้อหาของตำนานอูรังคราตุอันว่าด้วยเรื่องเพศภาวะอยู่ กล่าวคือหากการกระทำผิดศีลในข้อ 3 แล้วทำให้เป็นเหตุไปตกนรกตามหลักความเสมอภาคในหลักการทางพระพุทธศาสนาแล้ว พระยาจันบุรี และพระยาสุมิติธรรมวงศาผู้มีภาพของความเป็นพระโพธิสัตว์ก็ย่อมตกนรกด้วยเช่นกัน แต่ในเนื้อหาของตำนานอูรังคราตุไม่ได้สร้างภาพของให้พระยาจันบุรี และพระยาสุมิติธรรมวงศาให้เป็นบุคคลที่ประพฤติศีลข้อ 3 และตกนรกแต่อย่างใด กลับได้นำเสนอภาพให้เป็นผู้มีศีลธรรม บำเพ็ญคุณงามความดีเพื่อเข้าถึงความเป็นพระโพธิสัตว์ เช่นนี้ได้สื่อให้เห็นว่าการที่มีเพศชายมีภรรยาหลายคนโดยเฉพาะกษัตริย์ไม่ถือว่าเป็นสิ่งผิดในด้านการปกครอง หากแต่เป็นการเสริมสร้างบุญบารมีให้กับกษัตริย์ผู้เป็นเพศชายได้อย่างชอบธรรม

5.3.2 ความเป็นหญิงในสังคมพุทธศาสนา

คำว่า “มาตารีปไตย” ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เป็นนิยามศัพท์ที่อธิบายให้เห็นถึง การจัดระเบียบทางสังคมที่มีผู้หญิงเป็นใหญ่ คือมารดาเป็นหัวหน้าครอบครัว (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 132) ฉะนั้น สังคมมาตารีปไตยจึงให้ความสำคัญกับผู้หญิงอยู่เป็นหลัก ใหญ่ อย่างไรก็ดี เมื่อมองพิจารณาถึงความเป็นหญิงผ่านระบบความเชื่อทางพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าผู้หญิงมักเป็นเพศที่ถูกเบียดขับออกให้กลายเป็นอื่นไป ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยกรอบความคิดภายใต้ระบบความเชื่อทางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่าง ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้ผู้หญิงจึงมีการนิยามความหมายอันเป็นการนำเสนอตัวตนขึ้นมาเพื่อใช้ต่อรองและช่วงชิงความเป็นของพื้นที่ในโลกทัศน์ทางพุทธศาสนา ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาของตำนานอูรังคราตุแล้ว สามารถแยกพิจารณาให้เห็นถึงวิธีคิดว่าด้วยความเป็นหญิงในสังคมแบบพุทธศาสนาได้เป็น 2 ประเด็น ดังนี้

5.3.2.1 ผู้หญิงในฐานะที่เป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา

5.3.2.2 ผู้หญิงในฐานะที่เป็นคู่บุญบารมีของกษัตริย์

5.3.2.1 ผู้หญิงในฐานะที่เป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา

นอกเหนือจากวิธีคิดว่าด้วยความเป็นหญิงในสังคมพุทธศาสนาที่สะท้อนให้เห็นผ่านฐานะที่เป็นผู้พยายามที่จะเข้าถึงธรรม อันเป็นการนิยามตัวตนเพื่อช่วงชิงความหมายของพื้นที่ทางสังคมขึ้นมาแล้ว ในเนื้อหาตำนานอูรังคราตุยังพบว่ามีการอธิบายให้เห็นภาพของผู้หญิงในฐานะเป็นผู้

อุปถัมภ์คำชูพระพุทธศาสนาด้วย อันเป็นการต่อรองเรื่องเพศในกรอบความคิดที่โยงใยกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือผู้หญิงในมุมมองทางพระพุทธศาสนา แม้จะได้ชื่อว่าเป็นหนึ่งใน “พุทธบริษัทสี่” อันประกอบไปด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ซึ่งบุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่ดำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาตามพุทธดำรัสของพระพุทธเจ้า แต่ในสังคมพุทธศาสนาที่ยังให้ความสำคัญกับ “บุรุษเพศ” มากกว่า “สตรีเพศ” ผู้หญิงจึงมักถูกเบียดขับออกจากโลกทางพุทธศาสนาอยู่นั่นเอง แต่ถึงกระนั้น ผู้หญิงก็พยายามที่จะนำเสนอตัวตนให้มีความเท่าเทียมกับเพศชายขึ้นมา

ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุได้ชี้ให้เห็นถึงความพยายามของเพศหญิงในการต่อสู้ต่อรองนิยามตัวตนเพื่อที่จะเข้ามาอยู่ในพื้นที่โลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนา ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้นว่า บนฐานความคิดทางพระพุทธศาสนาในระบบการปกครองแบบปิตาธิปไตยนั้นได้ผูกขาดไว้สำหรับเพศชายเป็นใหญ่ แทบจะไม่เหลือพื้นที่ในการเข้าถึงธรรมให้กับเพศหญิงเลย แต่อย่างไรก็ตามเพศหญิงก็พยายามแสดงความมีตัวตนในการต่อสู้ต่อรองเพื่อที่จะเข้าถึงธรรมในพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาด้วย ดังปรากฏเนื้อหาที่มีการกล่าวถึงการสร้างพระธาตุแข่งกันระหว่างเพศชายกับเพศหญิง ผลปรากฏว่าเพศหญิงได้รับชัยชนะ ซึ่งผลการได้รับชัยชนะของเพศหญิงสะท้อนไปถึงความเป็นผู้ใฝ่ใจเอาใจใส่ในพระพุทธศาสนา เมื่อได้รับโอกาสแล้วก็พยายามอย่างเต็มที่เพื่อที่จะเข้าไปมีสิทธิ์มีเสียงในพื้นที่ของเพศชาย เพื่อต่อสู้ต่อรองช่วงชิงการได้ครอบครองสมบัติอันล้ำค่า คือพระบรมสารีริกธาตุ มาประดิษฐานไว้ในพื้นที่ของตนอันเป็นการตอกย้ำการอ้างสิทธิ์ได้อย่างชอบธรรมอันเป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการเข้าถึงธรรมในโลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนาของเพศหญิง ซึ่งเพศหญิงก็มีสิทธิ์ในการเรียกร้องในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวได้เช่นเดียวกับเพศชายด้วยซึ่งปรากฏเหตุการณ์ในตอนทีกล่าวถึงบรรดาผู้หญิงชาวเมืองหนองหานหลวงเมื่อได้สร้างพระธาตุนารายณ์เจงเวงเสร็จแล้ว และไม่ได้เข้าร่วมในขบวนแห่พระอุรังคธาตุไปยังภูเก้าพราตตามคำสั่งของพระยาสุวรรณภิงคารดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น ก็ได้เข้าไปกราบพระมหากัสสปเถระเพื่อเรียกร้องให้พระมหากัสสปะได้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุบรรจุไว้ในอุโมงค์พระธาตุของตน พระมหากัสสปะจึงได้ให้พระอรหันต์ไปนำเอาอังคารธาตุมาบรรจุไว้แทน ดังข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ขณะนั้น หญิงทั้งหลายได้ทราบในคำประกาศก็พากันเข้าไปไหว้พระมหากัสสปเถระเจ้าว่า ผู้ชายทั้งหลายนี้ได้พร้อมใจกันก่ออุโมงค์สำเร็จบริบูรณ์เรียบร้อยแล้ว ผู้ชายทั้งหลายพร้อมกันเข้ามาไหว้พระผู้เป็นเจ้า ขอเอาพระอุรังคธาตุพระพุทธเจ้าไปบูชาณาไว้ ณ ที่นั้น ครั้งนั้นพระมหากัสสปเถระเจ้า จึงให้พระอรหันต์กลับคืนไปสู่ที่ถวายเป็นเพลิงนำเอาพระอังคารพระพุทธเจ้ามา 3 ทะนาน ด้วยอิทธิฤทธิ์ให้แก่หญิงทั้งหลายนำไปบูชาณาไว้ ณ ที่นั้น สถานที่นั้นจึงได้ชื่อว่า “ธาตุนารายณ์” ตามคำหญิงทั้งหลายกล่าวเมื่อแรกจะก่อนั้นว่า ใครจะมีกำลังเสมอด้วยพระนารายณ์นั้นเล่า ผู้ชายก็มีมือข้างละ 5 นิ้วเหมือนกัน

นั่นแหละ อุโมงค์นี้ผู้เฒ่าคนแก่ทั้งหลายจึงให้ชื่อว่า “อุโมงค์อิตถิมายา” พระยาสุวรรณ
ภิงคารจึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายอย่าได้ม้างคำพระอรหันต์เลย ให้เรียก “พระธาตุนารายณ์”
ตามคำของพระอรหันต์นั้นเทอญ ส่วนอุโมงค์ที่ผู้ชายก่อไม่สำเร็จนั้นให้ชื่อว่า “ภูเพ็ภุมสา”
ตามเหตุอันนั้น”

(กรมศิลปากร, 2483: 151-152)

จากข้อความข้างต้นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงเพศหญิงก็มีสิทธิ์ที่จะเรียกร้องความเป็น
กรรมสิทธิ์ในพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาอันจะเป็นบรรทัดของการเข้าถึงธรรมในโลกทัศน์ทาง
พระพุทธศาสนาได้เหมือนกับเพศชาย กล่าวคือเพศหญิงก็มีสิทธิ์ในการครอบครองความเป็นเจ้าของใน
พื้นที่พระธาตุด้วยเช่นกัน ดังนั้นผู้หญิงจึงสามารถที่จะเข้าถึงธรรมในโลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนาได้
ภาพของผู้หญิงจึงเป็นผู้ที่สามารถมีกรรมสิทธิ์ที่เข้ามาปะปนในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนาซึ่ง
เชื่อว่าแต่แรกว่าเป็นพื้นที่เฉพาะผู้ชายเท่านั้น ลักษณะเช่นนี้ผู้หญิงก็คือเพศที่มีความเสมอภาคกัน
ผู้ชายในโลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนา อันมัยของการช่วงชิงความหมายเรื่องเพศบนพื้นฐานของวิธี
คิดว่าด้วยการให้ความสำคัญต่อคติความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุ

เป็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งว่าหากพิจารณาจากคำเรียกชื่อพระธาตุ ก็จะเรียกชื่อว่า
“พระธาตุนารายณ์เจงเวง” ซึ่งชื่อนี้มีความคล้องกันกับชื่อพระนางนารายณ์เจงเวงผู้เป็นพระมเหสีของ
พระยาสุวรรณภิงคาร อันเป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนของเพศหญิง และในเนื้อหาก็จะกล่าวถึงพระ
นารายณ์ผู้มีนิ้วมือ 5 นิ้วอันเป็นสัญลักษณ์ของเพศชายในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ขณะเดียวกันใน
เนื้อหาก็ได้กล่าวว่าได้มีการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของเพศชายในพระพุทธศาสนา
ด้วย ซึ่งลักษณะเช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นพื้นที่ซ้อนทับ ย้อนแย้งเรื่องเพศที่มีการช่วงชิง
ความหมายซึ่งกันและกันอยู่ กล่าวคือบนเรือนร่างของเพศหญิง (พระนางนารายณ์เจงเวงหรือพระธาตุนารายณ์เจงเวง) ได้มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นสัญลักษณ์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู (พระนารายณ์) และ
สัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา (พระบรมสารีริกธาตุ) ซ้อนทับอยู่ ซึ่งการซ้อนทับหรือผสมผสานเรื่อง
เพศเช่นนี้จึงอาจจะมีนัยของการสื่อความหมายในเรื่องของความอุดมสมบูรณ์อันเป็นวิถีคิดอย่างหนึ่ง
ของท้องถิ่นที่ได้พยายามดึงเรื่องเพศมาเป็นเครื่องหมายแสดงสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ความ
อยู่เย็นเป็นสุขในชุมชนของตนหรือเป็นสัญลักษณ์ของการขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาลผ่านระบบ
คิดผสมผสานก็อาจเป็นไปได้ ดังที่ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2560: 84) กล่าวว่าคนดึกดำบรรพ์ราว 3,000 ปี
มาแล้ว มีพิธีร่วมเพศขอความอุดมสมบูรณ์ให้พืชพันธุ์ธัญญาหาร เพื่อความอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ เช่น
ขอฝน เป็นต้น ซึ่งความคิดนี้สอดคล้องกับปฐม หงษ์สุวรรณ (2548: 200-201) ได้กล่าวว่า พระธาตุ
เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อทางไสยศาสตร์ เพื่อสร้างผลประโยชน์ให้กับบุคคล และ
เพื่อความต้องการทางโลก ดังเช่น การบูชาพระธาตุเพื่อขอฝนหรือขอให้พืชผลที่เพาะปลูกไว้เก็บเกี่ยว

ได้ผลดีหรือช่วยรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เช่นนี้ สะท้อนให้เห็นว่า แนวคิดเกี่ยวกับพระธาตุนั้นได้มีความผูกพันเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนที่มีการผสมผสานกันทางความเชื่อให้เข้ากับบริบททางสังคมท้องถิ่น ขณะเดียวกันเนื้อหาของตำนานอรั้งคราตุที่มีการนำเอาสัญลักษณ์เรื่องเพศ อันเป็นแทนของเพศชายและเพศหญิงมาใช้ปะปนกันพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นว่าการช่วงชิงความหมายระหว่างเพศชายและเพศหญิง มีนัยของการใช้คำที่เป็นสัญลักษณ์ทางเพศด้วย

นอกจากนั้นแล้วคำว่า “พระธาตุนม” ก็เป็นคำที่สื่อให้เห็นสัญลักษณ์ของเพศหญิงเข้ามาปะปนอยู่ในพื้นที่ของเพศชายด้วยเช่นกัน เพราะว่า “พระธาตุนม” สามารถสื่อความหมายได้อีกอย่างหนึ่ง คือคำว่า “นม” หมายถึงสัญลักษณ์ของเพศหญิงหรือคำว่า “นม” อาจจะมีเพี้ยนมาจากคำว่า “ปะนม” หมายถึงผู้หญิงเปลือยนม ซึ่งคำว่า “พระธาตุนม” นี้ ได้ปรากฏในศิลาจารึกบนแผ่นลานทองแดง พบในกรุยอดพระธาตุนม ข้อความในจารึกเป็นการกล่าวคำปรารภด้วยภาษาบาลี ความว่า

“...เจ้าพ่อ (น่าจะหมายถึงพระครูหลวงโพนสะเม็ก-ผู้เขียน) มาทำการก่อสร้างและซ่อมแซมพระธาตุนม เมื่อปี พ.ศ. 2233 เป็นต้นมาจนกระทั่ง พ.ศ. 2245 จึงสำเร็จสมบูรณ์”

(วัชรินทร์ พุ่มพงษ์แพทย์, 2519: 136)

จากข้อความข้างต้นนี้ น่าจะเป็นคำดั้งเดิมที่ผู้คนในท้องถิ่นใช้เรียกชื่อพระธาตุนม อันสะท้อนให้เห็นถึงความคุ่นชินในการใช้คำพูดที่ชี้ชวนให้คิดถึงเรื่องเพศที่ฝังแน่นอยู่ในระบบคิดแบบชาวบ้านและได้นำมาผสมกลมกลืนกับระบบคิดทางพระพุทธศาสนาในคติความเชื่อเรื่องพระธาตุนม สื่อให้เห็นถึงวิถีคิดเรื่องเพศในวิถีวัฒนธรรมแบบท้องถิ่นที่ได้พยายามนำเอาสัญลักษณ์ของเพศหญิงเข้ามาปะปนอยู่ในพื้นที่ของเพศชายผ่านการใช้คำ ลักษณะเช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงการร่วมเพศในวิถีคิดของชาวบ้านเพื่อให้ได้มาซึ่งความอุดมสมบูรณ์และความอยู่เย็นเป็นสุขของชุมชนด้วยเช่นกัน

นอกจากนั้นแล้วยังเป็นที่น่าสังเกตว่าคำพูดที่ผู้หญิงพูดออกมาจากตัวอย่างที่ได้ยกมาข้างต้นนั้นสะท้อนให้เห็นน้ำเสียงของการต่อต้านความคิดที่ถูกครอบงำในมิติทางสังคมวัฒนธรรม ด้วยเหตุที่ผู้หญิงมักจะถูกมองว่าเป็นเพศที่ไม่สามารถจะกระทำการหนึ่งสิ่งใดได้เฉกเช่นเดียวกับผู้ชาย ลักษณะเช่นนี้ ผู้หญิงจึงได้มีการสร้างวาทกรรมขึ้นมาเพื่อช่วยเน้นย้ำให้เห็นถึงบทบาทความสำคัญของผู้หญิงในโลกทัศน์ทางพุทธศาสนาด้วย ดังจะแสดงให้เห็นว่าพระธาตุนมซึ่งเรียกว่า “ธาตุนารายณ์เจงเวง” เป็นศาสนสถาน que ผู้หญิงได้เป็นผู้ที่สร้างขึ้นมานี้ นับเป็นสัญลักษณ์หรือภาพแทนตัวตนของผู้หญิงที่เข้ามาในโลกทัศน์ทางพุทธศาสนา ด้วยเป็นสถานที่บรรจุพระอังคารธาตุของพระพุทธเจ้าเอาไว้ การนิยามตัวตนผ่านพุทธสถานอันเป็นสัญลักษณ์สำคัญในคติความเชื่อทางพุทธศาสนา จึงเป็นการประกาศให้

ผู้คนในสังคมโดยเฉพาะเพศชายได้เห็นความสำคัญที่ผู้หญิงก็สามารถดูแลหรืออุปถัมภ์ค้ำชู พระพุทธศาสนาได้ดีกว่าเพศชายเสียอีก เช่นนี้ จึงสะท้อนให้เห็นว่าสัญลักษณ์ของพระธาตุที่ผู้หญิง สร้างขึ้นสื่อให้เห็นถึงการนิยามตัวตนของผู้หญิงภายใต้กรอบสังคมแบบปิตาธิปไตย เนื่องจากในสังคม ที่ผู้ชายเป็นใหญ่ ผู้หญิงมักจะถูกกดทับด้วยกรอบของจารีตประเพณี ซึ่งไม่สามารถแสดงหรือกระทำใน สิ่งที่ตนปรารถนาหรือคิดเห็นออกมาได้

5.3.2.2 ผู้หญิงในฐานะที่เป็นคู่บุญบารมีของกษัตริย์

ความเป็นหญิงในฐานะเป็นคู่บุญบารมีของกษัตริย์นั้น เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง สถานภาพของผู้หญิงที่มีบทบาทความสำคัญยิ่งต่ออำนาจการปกครองของกษัตริย์ ผู้หญิงจึงมีเป็นผู้ อำนาจเฉกเช่นเดียวกับกษัตริย์ ผู้หญิงในฐานะที่เป็นคู่บุญบารมีของกษัตริย์ได้ถูกมองว่ามีความ เหนือกว่าผู้หญิงโดยปกติทั่วไป กล่าวคือเป็นผู้หญิงที่ได้ชื่อว่าเป็น “ผู้มีบุญพาวาสนาสสูง” ด้วยเหตุนี้ ผู้หญิงที่ได้ถูกสถาปนาขึ้นเป็นพระมเหสีหรือที่เรียกว่า “เมีย” ของกษัตริย์ จึงทำให้ฐานะของกษัตริย์มี ความสูงส่งมากยิ่งขึ้นไปอีกเปรียบได้กับ “หงส์ที่ติดปีก” และมีอำนาจต่อรองเรียกกรังสิทธิ์ต่าง ๆ ให้กับเพศหญิงได้ เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุแล้ว ก็จะพบว่ามีการนำเสนอให้เห็น ภาพของผู้หญิงในฐานะเป็นคู่บุญบารมีของกษัตริย์อยู่จำนวนไม่น้อย ตัวอย่างเช่น พระนางนารายณ์เจ งเวง เป็นพระมเหสีคู่บุญบารมีของพระยาสุวรรณภิงคาร พระนางปัจฉิมกุมารีราชเทวี เป็นพระมเหสี คู่บุญบารมีพระยาปุตตจุลณีพรหมทัต พระนางศรีรัตนราชเทวี เป็นพระมเหสีคู่บุญบารมีของพระยาสุริ ยวงศาสิทธิเดชธรรมิกราชาธิราชเอกราช พระนางอินทสว่างลงฮอดหรือพระนางอินทสว่างรัตนเกสรี ราชเทวี เป็นพระมเหสีคู่บุญบารมีของพระยาจันทบุรี เป็นต้น ซึ่งพระมเหสีของกษัตริย์นี้ได้ปฏิบัติตาม ให้อยู่ในกรอบของศีลธรรมเช่นเดียวกับกษัตริย์ให้สมพระเกียรติของความเป็นคู่บุญบารมีของกษัตริย์ ด้วย กล่าวคือเมื่อกษัตริย์เป็นผู้ยึดมั่นในพระพุทธศาสนาพระมเหสีก็ต้องยึดมั่นอยู่ในกรอบของ ศีลธรรมทางพระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน บางครั้งเมื่อกษัตริย์กระทำการอันไม่สมควรพระมเหสีก็มี สิทธิ์ที่จะว่ากล่าวตักเตือนกษัตริย์ได้ด้วยในฐานะเป็นคู่สามีภรรยาด้วยกัน ดังปรากฏตัวอย่างที่แสดงให้เห็น ในตอนที่พระนางนารายณ์เจงเวงว่ากล่าวตักเตือนพระยาสุวรรณภิงคารที่มีความเลื่อมใสใน พระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก จึงต้องการจะตัดพระเศียรถวายเป็นพุทธบูชาแต่พระพุทธเจ้าในคราวที่ พระพุทธเจ้าเสด็จเยือนเมืองหนองหานหลวง ความในตอนหนึ่งว่า

“เมื่อพระยาสุวรรณภิงคารได้ทรงสดับรัตนปัญหาดังนั้น ก็ทรงพระโสมนัสซาบซึ้ง ในพระชั้นรัตนดานยิ่งนัก และมีพระทัยปรารถนาจะตัดพระเศียรของพระองค์บูชารอยพระ พุทธบาท ทันใดนั้น พระเทวีจึงได้ทูลห้ามไว้ว่าเมื่อมหาราชมีพระชนม์อยู่จักได้สร้างพระราช

กุศลเพิ่มเติมต่อไป ไม่ควรที่พระองค์จะมาทรงกระทำเช่นนี้ เมื่อพระยาได้ทรงสดับถ้อยคำ นางเทวีห้ามดังนั้น จึงถอดมงกุฎออกบูชา”

(กรมศิลปากร, 2483: 22-23)

จากข้อความข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นเพศหญิงที่อยู่ในฐานะเป็นรองทางเพศ เมื่อมีสถานภาพเป็นพระมเหสีของกษัตริย์ ก็ย่อมมีสิทธิ์มีเสียงในการเรียกร้อง ว่ากล่าว ตักเตือนในสิ่งที่ไม่ถูกไม่ควรของกษัตริย์ในฐานะผู้เป็นสามีภรรยาที่ ต้องพึ่งพาอาศัยกันในการดำเนินชีวิต อีกทั้งการเป็นคู่บุญบารมีนี้ได้ต่อยอดความเป็นคู่กันระหว่างเพศชายกับเพศหญิงที่ผูกติดอยู่กับวิถีคิดของชาวบ้านมาเป็นเวลาช้านานแล้ว ดังจะเห็นได้จากภาพของการสร้างพระธาตุแข่งกันระหว่างชายกับหญิงดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ในตำนานอุรังคธาตุก็ได้ระบุไว้ว่าพระธาตุฝ่ายชายคือพระธาตุภูเพ็ก ส่วนพระธาตุฝ่ายหญิงคือพระธาตุนารายณ์เจงเวงนั้น หากจะมองในสภาพภูมิศาสตร์ตามหลักแหล่งโบราณสถานที่ยังปรากฏจากหลักฐานเชิงประจักษ์แล้ว ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าพระธาตุภูเพ็กเป็นพระธาตุที่ประดิษฐานอยู่บนที่สูงกว่าพระธาตุนารายณ์เจงเวง คือพระธาตุภูเพ็กนั้นได้ตั้งอยู่บนยอดเขาภูเพ็ก ลักษณะการสร้างก็ได้ใช้ก้อนหินที่มีขนาดใหญ่กว่า ส่วนพระธาตุนารายณ์เจงเวงอันเป็นสัญลักษณ์ของผู้หญิง เป็นพระธาตุที่ใช้ก้อนหินเล็กและมีรูปทรงสวยงาม มีขนาดเล็ก มีความละเอียดละออเหมือนผู้หญิง ซึ่งลักษณะที่ใหญ่กว่า สูงกว่าของสัญลักษณ์เพศชายนี้เป็นภาพสะท้อนออกมาให้เห็นถึงความเป็นผู้มีพลังอำนาจเหนือกว่า ตลอดถึงยังเป็นการสื่อให้เห็นถึงวิถีคิดเรื่องการร่วมเพศผ่านสัญลักษณ์ ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา ได้แก่ พระธาตุภูเพ็ก (เพศชาย) และพระธาตุนารายณ์เจงเวง (เพศหญิง) มีการติดต่อสื่อสารกันเรื่องเพศที่มีนัยของวิถีคิดแบบชาวบ้าน กล่าวคือพระธาตุภูเพ็กที่ตั้งอยู่ในพื้นที่สูงคือสัญลักษณ์ของเพศชาย และพระธาตุนารายณ์เจงเวงที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ต่ำคือสัญลักษณ์ของเพศหญิง ทั้งนี้ 2 พื้นที่ที่มีการติดต่อสัมพันธ์กันในลักษณะการสมสู่กันทางเพศระหว่างชายกับหญิงผ่านสัญลักษณ์ ศักดิ์สิทธิ์คือพระธาตุ ซึ่งวิถีคิดว่าด้วยความเป็นคู่กันระหว่างชายกับหญิงนี้ เป็นวิถีคิดที่ผู้คนในท้องถิ่นได้นำมาเป็นเครื่องมือในการสื่อสัญลักษณ์ตัวแทนความอุดมสมบูรณ์ ดังที่ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2560: 54) ได้กล่าวว่า ฟ้าเป็นเพศชาย ดินเป็นเพศหญิง ฟ้ากับดินเสพสังวาสสมสู่กัน ทำให้เกิดสรรพชีวิต เช่น คน สัตว์ พืช กิรยาอาการที่ฟ้าสมสู่ดิน คือหยาดฝนหล่นลงเป็นน้ำหมายถึงอสุจิของฟ้าพุ่งเข้ามดลูกของดิน แล้วดินก็ตั้งท้องจนคลอดชีวิตใหม่ ๆ ออกมา ลักษณะเช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นว่า มีการนำเอาสัญลักษณ์ ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาเป็นเครื่องมือทางเพศในวิถีคิดแบบชาวบ้านเพื่อให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุขต่อวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคม ดังนี้เพศชายกับเพศหญิงจึงไม่อาจที่จะแยกออกจากกันได้โดยสิ้นเชิง หากแต่เป็นของคู่กันมาเป็นเวลาช้านานแล้ว

นอกจากนั้นยังปรากฏข้อความตัวอย่างอีกตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงเพศหญิงที่เป็นพระเทวีคือคู่บุญบารมีของกษัตริย์ในอีกตอนหนึ่งที่กล่าวถึงพระนางอินทสว่างลงฮอดหรือพระ

นางอินทสว่างรัตนเกสรีราชเทวีเป็นคู่บุญบารมีของพระยาจันทบุรี ดังปรากฏในตอนที่พราหมณ์ทั้ง 5 ได้ทำนายกล่าวถึงลักษณะของพระนางพระนางอินทสว่างรัตนเกสรีราชเทวีเป็นคู่บุญบารมีกับพระยาจันทบุรี ความว่า

“แล้วพราหมณ์ทั้ง 5 จึงพิจารณาดูลักษณะของนางอินทสว่างลงฮอด เห็นว่านางนี้ ถูกต้องตามอิตถีลักษณะ เป็นเมียบุราณทุดิยาบุรีจันจึงได้เป็นผัว ไชยพราหมณ์จึงได้กล่าว โฉลกโคลงว่า นางนารีปัญจักลยาณีพรำพร้อม มีศรีอินทรสักกะปราณีทรงธรรมทอไว้ ธเทวินทร์แตงน้ำนมให้บุรีจันเป็นใหญ่สว่างกระสัน ให้หายโภยภัยจริงแลเนา สิทธิพราหมณ์จึงกล่าวปฏิโลมว่า สว่างสนิทแห่งเนื่อนอนเนือง ทรงโฉลกจึงแกลงกายโศค ให้เอาบุรีจันเป็นใหญ่ อินทกร่างเกราแสรงเพศ เหตุแคนคำเคื่อง นางนารีบุญเปื่องลากลับเลยเรือเรืองามแลเนา ทั้นไค่นั้น จิตตวิฒนพราหมณ์ จึงเอาชื่อบุรีจันอ้วยล้วยและนางอินทสว่างลงฮอดนั้น มาเข้าประสมกันเป็น 8 บทได้ 2 โฉลกอธิบายดังนี้ “บุ, นาง, รี, อินทร์” 4 บท และ “อวย, ธ, ลวย, สว่าง” 4 บท ปุนขึ้นหมั้นผัวโบราณก่อน นางลุได้ทั่วระการพันโลก ริชะอินทรสมการมีบ่ห่อนเปล่า อินทร์วางให้บริโศค ทรงโฉมจริงแลเนา ลวยลวยให้คันธรสฟุ้งชาน ธทรงทอเนื้ออมโรมสายสะอาด ลวยลวดไค่ ลวดไค่ลือชา ทั้งเมืองสว่างแสงเบื่อง ยอเมืองมอบให้จริงแล”

(กรมศิลปากร, 2483: 88-89)

จากข้อความข้างต้นนั้น เพศหญิงกับเพศชายเป็นของคู่กันถึงแม้ในความคิดเรื่องเพศภาวะระหว่างทั้ง 2 เพศ ได้มีความขัดแย้ง ช่วงชิงความหมายซึ่งกันและอยู่ หากปราศจากเพศใดเพศหนึ่งไปแล้วก็ย่อมเกิดความไม่สมบูรณ์เกิดขึ้น ดังนั้นหญิงกับชายจึงเป็นของคู่บารมีกันอยู่เช่นนี้มาอย่างยาวนานและตลอดไป ทั้งนี้แม้แต่วิถีคิดแบบชาวบ้านก็ได้นำเอาเรื่องการร่วมเพศระหว่างชายหญิงเข้ามาใช้ในวิถีวัฒนธรรมของตนเองเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์พูนสุขมาสู่สังคม ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น ดังปรากฏในเหตุการณ์การกล่าวโหราของพราหมณ์ทั้งที่ 5 ที่นำเอาคำเรียกชื่อของบุรีจันอ้วยล้วยกับนางอินทสว่างลงฮอดมากล่าวเป็นโฉลกอันสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นคู่บุญบารมีกันมาตั้งแต่อดีตชาติจนถึงปัจจุบันชาติอย่างมีนัยสำคัญ

จากการอธิบายรายละเอียดที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นว่าชุดความคิดว่าด้วยเรื่องเพศที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุนั้น มีลักษณะของการช่วงชิง ย้อนแย้ง ต่อสู้ต่อรองเรื่องเพศระหว่างเพศชายกับเพศหญิงในสังคมพระพุทธศาสนาเดียวกัน ในการแสดงตัวตนของเพศชายในสังคมพระพุทธศาสนานั้นมักจะปรากฏภาพออกมาในรูปของผู้ชายในฐานะเป็นผู้เข้าถึงธรรมและผู้ชายในฐานะเป็นผู้มีบุญบารมี กล่าวคือในโลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนานั้นมักจะให้สิทธิ์กับเพศชายมากกว่า

เทศหญิงในการเข้าถึงธรรม ดังปรากฏให้เห็นว่า เพศชายสามารถบวช ศึกษาธรรม และปฏิบัติธรรมได้ ดีกว่าเทศหญิง ตลอดถึงเพศชายสามารถที่จะบำเพ็ญความเป็นพระโพธิสัตว์ได้ ดังนั้นภาพที่เพศชาย พยายามนิยามตัวอีกภาพหนึ่งคือชายในฐานะเป็นผู้มีบุญบารมี ซึ่งการแสดงออกของความเป็นผู้มีบุญ บารมีของเพศชายนั้นมักจะแสดงออกมาในรูปของผู้ปกครองบ้านเมือง และแสดงออกมาในรูปของ ความเป็นผู้มีภรรยาหลายคน ซึ่งมักจะผูกขาดไว้เฉพาะเพศชายเท่านั้น

สำหรับชุดความคิดว่าด้วยเรื่องเพศของเทศหญิงนั้น ผู้หญิงก็พยายามต่อสู้ต่อรองใน สังคมพระพุทธศาสนาเช่นกัน ภาพที่เทศหญิงแสดงออกมาจะเห็นได้ในรูปของผู้อุปถัมภ์ค้ำชู พระพุทธศาสนา และเป็นคู่บุญบารมีของกษัตริย์ กล่าวคือในโลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนานั้น เพศ หญิงก็จัดอยู่ในพุทธบริษัท 4 คือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา อันเป็นการเน้นการให้ความเสมอภาค กันระหว่างเพศชายและเพศหญิงที่จะสามารถเข้าถึงธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ แต่ในทางปฏิบัติแล้ว เพศหญิงก็ยังถูกมองว่ามีความด้อยกว่า มีสิทธิ์น้อยกว่าเพศชายอยู่ดี ภาพที่เทศหญิงพยายามสร้าง ขึ้นมาเพื่อหักล้างปมด้อยของตนก็จะแสดงออกมาในรูปของการพยายามนิยามตัวตนต่อสู้ต่อรอง ใน การเข้าถึงพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาที่ผูกขาดไว้เฉพาะเพศชาย ด้วยการอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาอันจะ ทำให้ตนสามารถมีสิทธิ์เช่นเดียวกับเพศชาย แต่อย่างไรก็ตามเทศหญิงก็รู้ตัวเองดีว่าบนพื้นฐานของ สังคมปิตาธิปไตยนั้นได้ยกให้ผู้ชายเป็นใหญ่และมองว่าหญิงยังด้อยความสามารถกว่าเพศชายเสมอ เช่นนี้เทศหญิงจึงได้พยายามนิยามตัวตนให้เป็นผู้มีสิทธิ์ครอบครอง และมีอำนาจเฉกเช่นเดียวกับเพศ ชาย ด้วยการแสดงตัวตนถึงความเป็นผู้มีบุญบารมีเคียงคู่กับกษัตริย์ อันจะเป็นการเสริมสร้าง สถานภาพและการดำรงอยู่ในสังคมที่อยู่ภายใต้โลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนาได้อย่างมีนัยสำคัญ การ ใช้อำนาจของผู้หญิงในฐานะทางชั้นชนผู้ปกครองจึงเป็นการช่วงชิงความหมายของพื้นที่ในมิติทาง สังคมวัฒนธรรมอันเป็นวิธีคิดในแบบสังคมมาตาธิปไตยนั่นเอง

5.4 ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องชาติพันธุ์

ตำนานอูรังคราตุนั้น นอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงวิธีคิดเกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อ การเมืองและการปกครอง ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้นแล้ว ยังปรากฏเห็นร่องรอยของความคิดว่าด้วย ชาติพันธุ์ที่มีหลากหลายของกลุ่มชนบนฐานของความเชื่อในพระพุทธศาสนาเดียวกัน ดังนั้นใน ประเด็นต่อไป ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นถึงชาติพันธุ์ของกลุ่มชนต่าง ๆ ที่ปรากฏในตำนานอู รังคราตุนั้นมีการยึดโยงกันอย่างไร ในฐานะที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาเดียวกัน

ก่อนที่ได้เข้าสู่เนื้อหาของการอธิบายชาติพันธุ์นั้น ประการแรกจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับ แนวคิด “ชาติพันธุ์” ว่ามีความสัมพันธ์เกี่ยวกับบรรณกรรมอย่างไร ประการต่อมาจึงได้นำเอาแนวคิด ดังกล่าวมาประยุกต์กับการศึกษาตำนานอูรังคราตุนั้นที่สะท้อนให้เห็นถึงวิธีคิดว่าด้วยประวัติศาสตร์ชาติ พันธุ์ต่อไป

หากพิจารณาจากคำว่า “ชาติพันธุ์” นั้น เรามักจะนึกถึงกลุ่มชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่มีวิถีปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งในรูปแบบเดียวกันพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาได้ให้ความหมาย ชาติพันธุ์ (ethnos) หมายถึงกลุ่มที่มีพันธะเกี่ยวข้องกัน และที่แสดงเอกลักษณ์ออกมา โดยการผูกพันลักษณะการของเชื้อชาติและสัญชาติเข้าด้วยกัน ส่วนความหมายชาติพันธุ์วิทยา (ethnology) หมายถึงการศึกษาเชิงวิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมปัจจุบันหรือวัฒนธรรมเดิมที่สูญหายไปของกลุ่มมนุษยชาติทั้งหลายในโลก การมองว่ากลุ่มชาติพันธุ์ คือกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมร่วมกันนั้น อธิบายได้ว่าในระยะแรกมนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเล็ก ๆ มีลักษณะคล้ายครอบครัวขนาดใหญ่ เมื่อคนกลุ่มเล็กอาศัยอยู่ด้วยกัน มีความเข้าใจกันประพฤติปฏิบัติต่อกันโดยไม่มีความขัดแย้ง เมื่อสังคมขนาดใหญ่ขึ้นหลายครอบครัวอาศัยอยู่บริเวณเดียวกัน การดำเนินชีวิตแตกต่างกัน ความคิดไม่สอดคล้องกันจึงเกิดปัญหาเรื่องความขัดแย้ง เมื่อสังคมขนาดใหญ่ขึ้นจำเป็นต้องมีระบบระเบียบมากขึ้นต้องมีการตกลงกันว่าอะไรควรทำอะไรไม่ควรทำ ข้อตกลงเกี่ยวกับวิถีชีวิต การประพฤติปฏิบัติและความคิดความเชื่อจึงเกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ เรียกว่า “วัฒนธรรม” กลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมร่วมกันเรียกว่าเป็นคนชาติพันธุ์เดียวกัน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2524: 136)

ประสิทธิ์ ลีปรีชา (2556: 237) ได้ชี้ให้เห็นว่า ในการทำความเข้าใจชาติพันธุ์สัมพันธ์นั้นจะประกอบด้วย 3 กระบวนทัศน์ คือประการแรก มองว่าชาติพันธุ์สัมพันธ์เป็นสิ่งที่กำหนดพื้นฐานที่ถูกให้มาแล้วตั้งแต่ต้น เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่ผู้คนมีอาจจะเลือกได้ เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ภาษาพูด จารีตประเพณี ความเชื่อและศาสนา ประการที่สอง มองว่าชาติพันธุ์สัมพันธ์ เป็นเรื่องมือหรือกลไกในกระบวนการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีกับกลุ่มอื่น ๆ ในบริบทของความสัมพันธ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมธรรมดาไม่เท่าเทียมกัน ประการที่สาม มองว่าชาติพันธุ์สัมพันธ์เป็นการสร้างขึ้นของอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลายและไหลเลื่อนหรือเป็นพลวัตท่ามกลางความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชาติพันธุ์ ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์หรือกับรัฐชาติและกระแสโลกาภิวัตน์ กลุ่มชาติพันธุ์มีกระบวนการช่วงชิง ชัดขึ้น ต่อรองและตอบโต้ด้วยการสร้างใหม่ซึ่งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์อยู่ตลอดเวลา สอดคล้องกับบอมรา พงศาพิชญ์ (2537: 157) ได้กล่าวว่า ชาติพันธุ์ (Ethnicity) คือกลุ่มคนที่มีจุดกำเนิดของบรรพบุรุษร่วมกัน มีขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นแบบแผนเดียวกัน รวมถึงมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม เชื้อชาติและสัญชาติสอดคล้องกัน สำหรับผู้คนที่อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน มักมีความรู้สึกผูกพันทางสายเลือดและทางวัฒนธรรมพร้อมกันไปโดยเป็นความรู้สึกผูกพันที่ช่วยเสริมสร้างอัตลักษณ์ของบุคคลและของชาติพันธุ์ และในขณะเดียวกันก็สามารถไร้อารมณ์ความรู้สึกให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าผู้ที่อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์นั้นนับถือศาสนาเดียวกันหรือได้รับอิทธิพลจากกระบวนการกลมเกลียวทางสังคมแบบเดียวกัน

ดังนั้น แนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติพันธุ์” เป็นแนวคิดที่มีทั้งลักษณะกระบวนทัศน์แบบพื้นที่ทางชีววิทยา อันเกี่ยวกับในระบบเครือญาติ มีภาษาพูดหรือสำเนียงเฉพาะเหมือนกัน มีจารีตประเพณีตลอดถึงความเชื่อทางศาสนาเดียวกัน มีลักษณะที่เป็นกระบวนทัศน์แบบการนำมาเป็นเครื่องมือในการให้การนิยามตัวตน ทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างความเป็นเขาเป็นเราเพื่อเครื่องมือหรือกลไกในการต่อรองที่มีนัยทางการเมือง สังคมและเศรษฐกิจ อันจะได้มาซึ่งผลประโยชน์และอำนาจของตนเองและกลุ่มชาติพันธุ์ของตน นอกจากนี้ชาติพันธุ์ยังเป็นแนวคิดที่มีลักษณะกระบวนทัศน์แบบการสร้างใหม่โดยการรื้อฟื้นและสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ทางชาติมาประยุกต์ปรับใช้ให้เข้ากับบริบทสังคมปัจจุบัน เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ตนเอง ลักษณะเช่นนี้ แนวคิดเกี่ยวกับชาติพันธุ์ จึงไม่มีความหมายเฉพาะกลุ่มเครือญาติทางสายโลหิต ที่มีการใช้ภาษา มีจารีตประเพณีที่ปฏิบัติร่วมกันในสังคมเท่านั้น หากแต่มีความหมายที่กว้างไกลไปถึงการสร้างการนิยามตัวตนให้มีลักษณะเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ของตน ตลอดถึงการสร้างอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ขึ้นมาใหม่ภายใต้การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์กับรัฐชาติ ซึ่งทุกสิ่งทุกอย่างก็ตั้งอยู่บนฐานของผลประโยชน์ทั้งสิ้น

หากย้อนกลับมาพิจารณาจากเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุแล้ว จะพบว่าตำนานอุรังคธาตุได้สะท้อนให้เห็นถึงชุดความคิดว่าด้วยเรื่องชาติพันธุ์ที่มีความเป็นพหุลักษณะของกลุ่มชนเดียวกัน ทั้งที่เป็นปฏิสัมพันธ์กันระหว่างกลุ่มคนภายนอกและกลุ่มคนภายใน ภายใต้กรอบคิดทางพุทธศาสนาเดียวกัน อันแสดงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์อันบ่งชี้ให้เห็นถึงความเป็นกลุ่มก้อนของกลุ่มคนดังกล่าวตลอดจนมีความเลือนไหลอย่างมีพลวัต การสร้างอัตลักษณ์ขึ้นมาใหม่อยู่ตลอดเวลา ซึ่งขึ้นอยู่กับบริบททางสังคม การเมือง หรือความเป็นรัฐชาติ ภายใต้เงื่อนไขของการนับถือพระพุทธศาสนาเดียวกัน ทั้งนี้เพื่อให้เห็นรายละเอียดเนื้อหาที่จะนำเสนอดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้แบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น 2 ประเด็นใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ

5.4.1 การสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนากระแสหลัก

5.4.2 การสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนาในลุ่มน้ำโขง

5.4.1 การสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนากระแสหลัก

การสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนากระแสหลักนั้น ไม่ได้ระบุถึงกลุ่มชนกลุ่มชนใดกลุ่มชนหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขงเท่านั้น หากแต่เป็นการศึกษากลุ่มชนกลุ่มใหญ่ที่กว้างออกไป อันบ่งชี้ให้เห็นถึงระบบความคิดความเชื่อในแบบเดียวกัน ซึ่งได้มีการรับเอาอารยธรรมแบบอินเดียมาใช้ในการปกครองมาเป็นเวลาช้านานแล้ว โดยในดินแดนลุ่มน้ำโขงยุคก่อนประวัติศาสตร์ ผู้คนในลุ่มน้ำโขงมีความเจริญในหลาย ๆ ด้าน เช่น ความสามารถในการปลูกข้าวนาดี รู้จักการทำเครื่องปั้นดินเผา เครื่องนุ่งห่ม เครื่องมือสำริดและเหล็ก มีความชำนาญในการเดินเรือในแม่น้ำเพื่อติดต่อค้าขาย การสร้างเรือนเสาสูง มีระบบการปกครอง มีระบบความเชื่อจนกระทั่งในพุทธ

ศตวรรษที่ 7 จึงมีอิทธิพลอารยธรรมอินเดียเข้ามามีบทบาทต่อสังคมและวัฒนธรรมของคนในลุ่มน้ำโขง ทำให้เกิดรัฐขนาดใหญ่เช่น พุ้นันที่เป็นบริเวณลุ่มน้ำโขง การเดินทางติดต่อค้าขายของพ่อค้าอินเดียนอกจากจะส่งผลต่อสังคมแล้ว ยังมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและความเชื่อเกี่ยวกับการฝังศพ เช่น มีการนำกระดูกคนตายใส่ในภาชนะพร้อมเครื่องประดับแล้วจึงฝังแทนการฝังทั้งร่างเช่นแต่ก่อน และยังมีร่องรอยการใช้ตัวอักษรซึ่งถือว่าเป็นการเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ของดินแดนลุ่มน้ำโขง (ยุทธพงศ์ มาตรฐานวิเศษ, 2560: 27)

ในตำนานอูรังคราตุนั้น ได้ชี้ให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายทางพุทธศาสนาผ่านกลุ่มชนที่อยู่นอกกลุ่มชนลุ่มน้ำโขง อันหมายถึงกลุ่มชนที่มีการนับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่มีอิทธิพลทางความเชื่อในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเข้ามายังชุมชนลุ่มน้ำโขง กลุ่มชนเหล่านี้มักจะเป็นกลุ่มชนที่ปรากฏอยู่ในความรับรู้ของพระพุทธศาสนากระแสหลัก แล้วเชื่อมโยงมาสู่พระพุทธศาสนาแบบท้องถิ่น ซึ่งการเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มชนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นกลุ่มก้อนในสังคมพุทธวัฒนธรรมภายใต้ร่มเงาทางพระพุทธศาสนาเดียวกันหรือความเป็นเชื้อสายโลหิตเดียวกันกับพระพุทธศาสนา ที่ในประวัติศาสตร์กระแสหลักได้กล่าวถึงการเผยแพร่พระพุทธศาสนาจากอินเดียมาสู่สุวรรณภูมิโดยการนำพระโสณะและพระอุตตระ ดังกล่าวไว้แล้วข้างต้นในบทที่ 3 แล้วนั้น ในเนื้อหาตำนานอูรังคราตุนั้นได้อ้างสิทธิ์ถึงความเป็นพื้นที่หนึ่งของเมืองสุวรรณภูมิที่พระพุทธศาสนาได้เผยแพร่เข้ามา ลักษณะเช่นนี้เป็นการยอมรับพระพุทธศาสนาและมีการรับเอาเนื้อหาทางประวัติศาสตร์กระแสหลักเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างสรรค์เรื่องราวด้วยอันสื่อให้เห็นถึงการสร้างความไม่เป็นอื่นกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนากระแสหลัก ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างวรรณกรรมพุทธศาสนาแบบท้องถิ่น แสดงความเป็นกลุ่มก้อนเดียวกับระหว่างกลุ่มชนภายนอก (กลุ่มคนอินเดีย) กับกลุ่มชนภายใน (กลุ่มคนลุ่มน้ำโขง) อันทำให้ตำนานอูรังคราตุนั้นเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาแบบท้องถิ่นมีกลิ่นอายของความเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนากระแสหลักไปด้วย ดังจะเห็นได้จากการเรียกชื่อบ้านนามเมือง ชื่อตัวละคร การใช้ภาษา ตลอดจนจารีตประเพณี วิธีการดำเนินชีวิต ก็ได้หยิบยืมมาจากต้นแบบวรรณกรรมพุทธศาสนาที่มาจากอินเดียเป็นหลัก จนทำให้พื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้เป็นชุมชนที่ได้ชื่อว่าเป็นบ้านพี่เมืองน้องภายใต้โลกทัศน์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนากระแสหลักเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ กลุ่มคนที่อยู่ภายนอกลุ่มน้ำโขงและกลุ่มคนที่อยู่ภายในลุ่มน้ำโขงจึงมีสายสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงร้อยรัดเป็นกลุ่มก้อนทางพระพุทธศาสนาในแบบเดียวกัน ลักษณะเช่นนี้จึงสะท้อนให้เห็นร่องรอยความคิดอันเป็นหลักฐานทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่าง ๆ ที่มีการนับพระพุทธศาสนาอยู่นั่นเอง

จากเนื้อหาของตำนานอูรังคราตุนั้น ได้บ่งชี้ให้เห็นถึงกลุ่มชนกลุ่มใหญ่ที่มีความเป็นพหุลักษณะหลากหลายภายใต้การนับถือพระพุทธศาสนาเดียวกัน ด้วยความเป็นผู้มีระบบความเชื่อ มีประเพณีพิธีกรรมคล้ายคลึงกัน มีการใช้สัญลักษณ์ทางความเชื่อเหมือนกัน ตลอดจนมีการใช้ภาษาที่มีต้นแบบ

มาจากภาษาทางพระพุทธศาสนาเดียวกัน ซึ่งการศึกษากลุ่มชนในระดับนี้เป็นการศึกษากลุ่มชนกลุ่มใหญ่ที่ยังไปไม่ถึงกลุ่มชนที่มักจะปรากฏอยู่ในวรรณกรรมพุทธศาสนากระแสหลัก อันสะท้อนให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายทางพุทธศาสนาในกลุ่มชนลุ่มน้ำโขงซึ่งเป็นกลุ่มชนที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาเดียวกันเป็นสำคัญ ทั้งนี้หากมองในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุแล้ว สามารถจำแนกประเด็นการสร้างเครือข่ายของกลุ่มชนต่าง ๆ ผ่านวิถีคิดทางพระพุทธศาสนาได้ดังต่อไปนี้

5.4.1.1 การสร้างเครือข่ายผ่านความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

5.4.1.2 การสร้างเครือข่ายผ่านวัฒนธรรมการใช้ภาษาทางพระพุทธศาสนา

5.4.1.1 การสร้างเครือข่ายผ่านความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ได้แสดงให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายผ่านความเชื่อทางพระพุทธศาสนา โดยการนับถือพระพุทธศาสนาเดียวกันของกลุ่มชาวพุทธ ซึ่งรวมทั้งชาวพุทธทั่วไปในวัฒนธรรมแบบชมพูทวีป สุวรรณภูมิ ตลอดจนทั้งชาวพุทธท้องถิ่นในชุมชนลุ่มน้ำโขงที่อ้างสิทธิ์ว่าเป็นชาวพุทธในพื้นที่ขอบข่ายสุวรรณภูมิอันทำให้มีความรู้สึกเป็นกลุ่มก้อน ผ่านการนับถือพระพุทธศาสนาเดียวกัน เป็นที่น่าสังเกตว่าเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุนั้น ทั้ง ๆ ที่เป็นวรรณกรรมของถิ่น ได้พยายามที่จะอ้างอิงเนื้อหาให้เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาในแบบสากล โดยการพยายามเชื่อมโยงเนื้อหาให้เป็นส่วนหนึ่งของวรรณกรรมประวัติพุทธศาสนา ที่มีการร้อยรัดกลุ่มคนที่อยู่ในท้องถิ่นลุ่มน้ำโขงกับกลุ่มคนที่อยู่ในเนื้อหาวรรณกรรมพุทธศาสนากระแสหลักเข้าด้วยกัน ซึ่งลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงการไม่แสดงความเป็นอื่นของชาวพุทธท้องถิ่นกับผู้ชาวพุทธกระแสหลักภายใต้การนับถือพระพุทธศาสนาเดียวกัน โดยเฉพาะระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นเกี่ยวกับหลักศีลธรรมทางพุทธศาสนาซึ่งได้แก่ กฎแห่งกรรม ทาน ศีล ซึ่งเป็นระบบที่บ่งชี้ถึงความเชื่อทางพุทธศาสนิกชนทั้งในระบบสากลและท้องถิ่น ในตำนานอุรังคธาตุได้ชี้ให้เห็นถึงความเชื่อ การปฏิบัติตนให้ตั้งอยู่ในกรอบของหลักการหรือหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้น คือสัญลักษณ์ของความเป็นคนดีตามกรอบศีลธรรมที่มีอิทธิพลต่อผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งส่งผลต่อการเกิดของกลุ่มชนนับถือพระพุทธศาสนาที่อยู่ในรูปแบบเดียวกัน ซึ่งบ่งชี้ให้เห็นถึงความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเดียวกัน เช่นนี้ได้สะท้อนวิถีคิดอันแสดงให้เห็นถึงความพยายามผูกพันร้อยเรียงผู้คนให้เป็นกลุ่มก้อนเดียวกันผ่านระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนา อันมีระบบความเชื่อจากพระพุทธศาสนากระแสหลัก (ชมพูทวีป) สู่พุทธศาสนาในท้องถิ่น (ลุ่มน้ำโขง) ที่พยายามอ้างสิทธิ์ถึงความเป็นผู้คนมีถิ่นอาศัยอยู่ในพื้นที่สุวรรณภูมิ มีวิถีปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาเช่นเดียวกับผู้คนในชมพูทวีป ด้วยการปรับใช้ให้เข้ากับบริบททางสังคมวัฒนธรรมของตน โดยเฉพาะเรื่องการผสมผสานเข้ากับระบบความเชื่อดั้งเดิม การเสนอเรื่องราวที่แสดงออกมาในภาพจินตนาการเกินจริงโดยเฉพาะเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ แล้วได้สอดแทรกหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเข้าไป จนกลายเป็น

พุทธศาสนาแบบท้องถิ่นที่มีการโยยโยนำเอาหลักธรรมคำสอนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์กระแสหลักเข้ามาเกี่ยวกับบริบทสังคมท้องถิ่น เช่นนี้แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตที่มีการยึดโยงกลุ่มชนพุทธศาสนาให้อยู่ในกลุ่มเดียวกันอันเป็นการสร้างเครือข่ายทางพุทธศาสนาจากกลุ่มชนข้างนอกกับกลุ่มชนข้างในที่เหมาะสมร่วมกันกลุ่มชนในชุมชนลุ่มน้ำโขงนั่นเอง

นอกจากนั้น การสร้างเครือข่ายเดียวกันของกลุ่มชนข้างนอกกับกลุ่มชนข้างในผ่านหลักคำสอนอันเป็นระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนาแล้ว ในตำนานอูรังคราตยังมีเรื่องราวที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย โดยอ้างสิทธิ์ว่าเป็นพุทธประเพณีที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในภัทรกัลป์นี้ได้ทรงเสด็จมายังพื้นที่ลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ ซึ่งการที่พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นคนภายนอก เสด็จมาพบปะกับผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงซึ่งเป็นคนภายใน และผู้คนชุมชนลุ่มน้ำโขงได้รับเอาพระพุทธศาสนาเช่นนี้ได้สะท้อนถึงความเป็นหนึ่งเดียวของกลุ่มคนที่นับถือพระพุทธศาสนาาร่วมกัน นอกจากนี้พื้นที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมานั้นก็คือพื้นที่พุทธภูมิอันเป็นพื้นที่ที่พระพุทธเคยเสด็จเหยียบย่ำมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งในตำนานอูรังคราตได้ชี้ชัดว่า เป็นพุทธประเพณีนิยมของพระพุทธทุกองค์ ดังปรากฏข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ครั้งนั้นพระศาสดาทราบเหตุของพระยาโคตรบรูณดั่งนั้น จึงตรัสกับพระยาอินทร์ว่า ดูรา อินทราชิราช ตถาคตมาสถิต ณ ที่ภูกำพำราตรีหนึ่งด้วยเห็นอันใด พระยาอินทร์ทูลตอบว่า พระศาสดามาสถิตที่ภูกำพำราตรีหนึ่งนั้น พระองค์ทรงอาศัยซึ่งอดีตเหตุแห่งพระพุทธเจ้าทั้ง 3 พระองค์ มีพระกกุสนธเป็นต้น มีพระกัสสปเป็นปริโยสาน ซึ่งเสด็จเข้าสู่นิพพานไปแล้วนั้น พระอรหันต์ทั้งหลายย่อมเอายังพระบรมธาตุของพระศาสดาทั้ง 3 พระองค์ มาประดิษฐานไว้ในที่นี้เพื่อเป็นที่สักการบูชาแห่งท้าวพระยาทั้งหลาย ในอนาคตกาลนี้เป็นประเพณีแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายสืบ ๆ มา เฉพาะที่พระศาสดาทรงฉันข้าวบิณฑบาตของพระยาโคตรบรูณนั้น คนทั้งหลายเรียกว่าเมืองศรีโคตรบรูณ ผู้เข้าทั้งหลายอินทร์ พรหม เทวบุตร เทวดา เรียกว่าเมืองศรีโครโม เหตุพระองค์ทรงพระนามว่าโคตรมะหากให้ศรีสวัสดิแก่พระยาศรีโคตรบรูณ ผู้เข้าทั้งหลายเรียกดังนี้ พระยาอินทร์ทูลขอบพระพุทธรูปของพระศาสดาดังนั้น พระพุทธองค์ก็ทรงดุษณีภาพ”

(กรมศิลปากร, 2483: 16-17)

จากข้อความข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายของผู้คนในแถบลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ โดยสร้างเรื่องราวให้มีการโยยโยกับพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นบุคคลนอกกลุ่มชนได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาด้วยการอ้างสิทธิ์ว่าเป็นพุทธประเพณีนิยมที่พระพุทธเจ้าทั้งในอดีต ปัจจุบัน และในอนาคต (พระศรีอาริยมตไตรย) ทุกพระองค์จะต้องเสด็จมายังพื้นที่แห่งนี้ ซึ่งการเสด็จมายังพื้นที่

ลุ่มน้ำโขงของพระพุทธเจ้านั้นแสดงให้เห็นถึงความเป็นพื้นที่อันเป็นแดนดินแห่งพระพุทธศาสนาได้อย่างชอบธรรม โดยไม่แสดงความเป็นอื่นกับพระพุทธศาสนา ซึ่งได้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่ฝังรากลึกอยู่ในกลุ่มชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้มาเป็นเวลาช้านานแล้ว เป็นหนึ่งว่าพื้นที่ลุ่มน้ำโขงแห่งนี้คือดินแดนพุทธภูมิเฉกเช่นเดียวกับพื้นที่ในชมพูทวีปอันเป็นสถานที่ท่องเที่ยวไปมาของพระพุทธเจ้าทั้งหลายด้วยเช่นกัน ลักษณะเช่นนี้จึงชี้ชวนให้เห็นถึงความเป็นกลุ่มก้อนของกลุ่มชนที่มีการยึดถือพระพุทธศาสนาเดียวกัน อันเป็นการตอกย้ำความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่ได้พยายามหล่อหลอมผู้คนให้มีความสำนึกรวมภายใต้โครงสร้างเครือข่ายในพระพุทธศาสนาเดียวกัน

นอกจากนั้นแล้วตำนานอุรังคธาตุยังได้สะท้อนให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายผ่านความเชื่อเกี่ยวกับการบรรลุพุทธภูมิอันอุดมการณ์สูงสุดในพระพุทธศาสนาเดียวกัน โดยเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ได้กล่าวถึงตัวละครในท้องถิ่นจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต คือพระยาจันทบุรี และพระยาสุมิตรธรรมวงศา ในอนาคตข้างหน้า (หลังจากพระศรีอริยเมตไตรยมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว) จะได้มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า รายละเอียดได้อธิบายไว้ข้างต้นแล้วนั้น ซึ่งเนื้อหาที่ว่าด้วยการความปรารถนาความเป็นพุทธภูมิของพระยาจันทบุรี และพระยาสุมิตรธรรมวงศาในตำนานอุรังคธาตุนี้ ได้สะท้อนให้เห็นความเชื่ออันเป็นคำสอนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนากระแสหลักได้มีอิทธิพลต่อกลุ่มคนที่อยู่ในชุมชนน้ำโขงที่มีการยึดถือพระพุทธศาสนาอันสื่อให้เห็นถึงความเป็นเครือข่ายของกลุ่มก้อนพุทธศาสนาเดียวกันเช่นกัน ซึ่งคติความเชื่อเกี่ยวพุทธภูมิเป็นทางออกอย่างหนึ่งของการสร้างความหวังในโลกแห่งอุดมคติให้กับกลุ่มชนพุทธศาสนิกชนทั่วไป โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวการได้เกิดร่วมอยู่ในยุคเดียวกันพระศรีอริยเมตไตรย ดังการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าในอนาคตจึงเป็นการสร้างอุดมคติในแวดวงของกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันอันมีนัยสื่อให้เห็นถึงความเป็นกลุ่บอย่างหนึ่งของการสร้างกลุ่มก้อนในสังคมพุทธศาสนิกชนคนนับถือพระพุทธศาสนาเหมือนกัน เช่นนี้การสร้างเครือข่ายในวิธีคิดแบบพระพุทธศาสนานั้น ไม่ได้สร้างความเป็นกลุ่มก้อนเดียวกันในโลกปัจจุบันเท่านั้น หากแต่จะหมายรวมเอาโลกในอนาคต ซึ่งเป็นโลกที่เต็มไปด้วยความอุดมสมบูรณ์สุขอันอยู่ในอุดมคติที่ชาวพุทธทุกหมู่เหล่าต่างให้ความปรารถนาต้องการด้วย ซึ่งในตำนานอุรังคธาตุมักจะกล่าวอ้างถึงโลกในยุคของพระศรีอริยเมตไตรย อันเป็นศูนย์รวม(center) ความดีของกลุ่มชนผู้ยึดมั่นในอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนา ร่วมกัน ดังปรากฏเนื้อหาตัวอย่างที่ผู้วิจัยได้ยกมากล่าวไว้ข้างต้นแล้วนั้นที่มีกล่าวถึง กษัตริย์ เจ้าเมืองหรือผู้คนที่กระทำคุณงามความดีตามหลักการทางพระพุทธศาสนาแล้วจะได้ไปเกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรย เช่น พระยาภูษรประเทศ (เมืองล้านช้าง) ได้ก่อพระเจดีย์ที่เมืองเหล่าหนองคาย สร้างบุญกุศลไว้ในพระพุทธศาสนา เมื่อจุติไปได้ไปเกิดเป็นเทวดาอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต ชื่อว่าภูษรเทวบุตรและจะได้ลงมาเกิดร่วมสมัยกับพระศรีอริยเมตไตรย หรือพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช ที่ในชาติต่อมาได้เกิดเป็นพระยาสุมิตรธรรมวงศา ได้สร้างคุณงามความดีไว้ในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก เมื่อได้ตายได้เกิดในเมืองพาราณสีบวชเป็นฤๅษีชื่อสุมิตรธรรมวงศาฤๅษี และจะได้เกิดในยุค

ของพระศรีอริยเมตไตรย แล้วจึงจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในชาติต่อไป หรือเรื่องราวเกี่ยวกับพระยาปลาคำที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดแล้ว เมื่อตายไปแล้วได้ไปเกิดมนุษย์บวชเป็นพระภิกษุบรรลุเป็นพระอรหันต์ในยุคของพระศรีอริยเมตไตรย เป็นต้น ซึ่งการสร้างความสำเร็จเกี่ยวกับอุดมคติเช่นนี้ถูกนำมาใช้หล่อหลอมผู้คนให้เป็นผู้ปฏิบัติตนให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรมตามหลักการทางพระพุทธศาสนา อันเป็นที่รับรู้ของกลุ่มชนชาวพุทธทุกหมู่เหล่า และเป็นที่น่าสังเกตว่าความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรยนั้น เป็นหลักการทางพระพุทธศาสนาที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดที่ว่าด้วยการสร้างเครือข่ายผ่านระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่งที่ได้นำมาเป็นกลวิธีในหลอมรวมผู้คนให้ปฏิบัติตามหลักความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการเกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรยให้เป็นโลกแห่งพระพุทธศาสนาเดียวกัน ทั้งในโลกปัจจุบันและทั้งในโลกหน้า ซึ่งวิถีคิดเช่นนี้เป็นวิถีคิดที่อยู่ในกรอบความเชื่อทางพุทธศาสนาแบบสากล และได้มีอิทธิพลต่อกลุ่มชนที่เป็นพุทธศาสนิกชนแบบท้องถิ่นได้ยึดถือปฏิบัติเช่นเดียวกัน

ตำนานอูรังคราตุนั้น นอกจากจะกล่าวถึงหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยกฎแห่งกรรม การให้ทาน การรักษาศีล ตลอดจนความเชื่อเรื่องพุทธภูมิ และความเชื่อเรื่องการได้เกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรยแล้ว ยังได้สะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อเกี่ยวกับรอยพระพุทธบาท และพระบรมสารีริกธาตุ อันเป็นคติความเชื่อที่เกิดจากวิถีคิดของกลุ่มชนภายนอกใช้เป็นสัญลักษณ์ตัวแทนพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับรอยพระพุทธบาท และพระบรมสารีริกธาตุเป็นแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาแบบลัทธิเวท ซึ่งผู้วิจัยได้อธิบายรายละเอียดไว้แล้วข้างต้นนั้น หากพิจารณาจากเนื้อหาของตำนานอูรังคราตุนั้นได้พบร่องรอยของการรับอิทธิพลความเชื่อดังกล่าวเข้ามายังชุมชนลุ่มน้ำโขงด้วยเช่นกัน ซึ่งในเนื้อหาของตำนานอูรังคราตุนั้นได้กล่าวว่า เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ได้มีการถวายพระเพลิงพระศพโดยพระมหากัสสปเถระแล้ว ได้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุเพื่อนำไปบรรจุไว้ยังสถานที่ต่าง ๆ ในส่วนที่เป็นพระบรมสารีริกธาตุที่ได้นำมาบรรจุไว้ในชุมชนลุ่มน้ำโขงครั้งแรกนั้น คือพระบรมสารีริกธาตุในส่วนพระอูรังคราตุนั้นหรือพระธาตุส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้า ส่วนพระบรมสารีริกธาตุส่วนอื่น ๆ ก็ได้นำไปประดิษฐานไว้ยังที่อื่น ๆ ดังปรากฏข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ครั้งนั้น กษัตริย์มัลลราชทั้งหลาย ได้ทราบซึ่งเหตุว่าพระศาสดาเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน ก็พร้อมกันมากระทำสักการบูชาไสรดสรงพระบรมศพ แล้วเชิญพระบรมศพเข้าพระหีบทอง ประดิษฐานไว้บนเชิงตะกอน แล้วทำการถวายพระเพลิงเป็นหลายครั้งหลายหน เพลิงก็ไม่สามารถจะทำลายพระบรมศพได้ ทันใดนั้นพระมหากัสสปเถระก็มาถึงแล้ว เข้าไปกระทำสักการ ขณะนั้น พระศาสดาทรงกระทำพระปาฏิหาริย์ให้พระบาทเบื้องขวายื่นออกมาจากพระหีบทอง เพื่อให้พระมหากัสสปเถระทำสักการ ทันใดนั้น พระอูรังคราตุนั้น

ที่หุ้มห่อด้วยผ้ากัมพลกีปาฏิหาริย์ เสด็จออกจากพระหีบทอง มาประดิษฐานอยู่เหนือฝ่ามือ
 เบื้องขวา แห่งพระมหากัสสเถระอัครสาวก ทันใดนั้น ไฟธาตุก็บังเกิดลุกเป็นเปลวขึ้น
 ทำลายพระสรীরของพระศาสดา ส่วนพระบรมธาตุกระโเบงห้วงนั้น ฌฎีกาพรหมนำเอาไป
 ประดิษฐานไว้ในพรหมโลก พระธาตุแก้วหามาแก่โณพราหมณ์เอาช่อนที่มวยผม พระ
 อินทร์นำเอาไปประดิษฐานไว้ในชั้นดาวดึงส์ พระธาตุกระดูกด้ามมีดนั้น พญานาคนำเอาไป
 ประดิษฐานไว้ในเมืองนาค พระบรมธาตุที่ออกพระนามมาขึ้นบนนี้ มิได้เป็นอันตรายด้วย
 เพลิง ยังปกติดูตามเดิม ส่วนพระบรมธาตุนอกนั้นย่อยยับไปเป็น 3 ขนาด ขนาดใหญ่เท่า
 เมล็ดถั่วกวาง ขนาดที่สองเท่าเมล็ดข้าวสารหัก ขนาดที่สามเท่าเมล็ดพรรณผักกาด พระยา
 อชาตศัตรูนำเอาไปประดิษฐานไว้ในถ้ำสัตตปิณฑคูหา ครั้งนั้น พระมหากัสสปเถระพร้อม
 ด้วยพระอรหันต์ทั้ง 500 องค์นำเอาพระอรุจธาตุไปประดิษฐานที่ภูก่าพรา”

(กรมศิลปากร, 2483: 38-40)

จากข้อความข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นว่าคติความเชื่อเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ
 ซึ่งปรากฏอยู่อย่างแพร่หลายในวัฒนธรรมการรับรู้ของกลุ่มชนต่าง ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาเดียวกัน
 ลักษณะเช่นนี้จึงทำให้เกิดกลุ่มก้อนที่มีการยึดโยงกลุ่มชนต่าง ๆ เข้าด้วยกันผ่านความเชื่อความศรัทธา
 ที่มีต่อการสร้างสถูปพระธาตุเจดีย์สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งความเชื่อความศรัทธาดังกล่าว
 นี้ได้แพร่อิทธิพลไปยังกลุ่มชนต่าง ๆ ตลอดถึงกลุ่มชนในดินแดนลุ่มน้ำโขงที่อ้างสิทธิ์ว่าเป็นดินแดนทาง
 พระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน ซึ่งความเชื่อว่าการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และการสร้างสถูปเจดีย์
 ในชุมชนลุ่มน้ำโขงที่ปรากฏในตำนานอรุจธาตุในสมัยต่อมานั้น เป็นการกระทำอันเนื่องจากการสร้าง
 เครือข่ายของกลุ่มชนภายในชุมชนลุ่มน้ำโขง ซึ่งผู้วิจัยจะได้อธิบายรายละเอียดไว้ในประเด็นการสร้าง
 เครือข่ายผ่านตัวตนพระพุทธเจ้าต่อไป

ดังนั้นความเชื่อว่าด้วยเรื่องกฎแห่งกรรม การให้ทาน ศีล พุทธประเพณี ความเชื่อ
 เกี่ยวกับพุทธภูมิ การเกิดในยุคของพระศรีอาริย์หรือพระศรีอริยเมตไตรย ตลอดถึงคติความเชื่อ
 เกี่ยวกับรอยพระพุทธบาทและพระบรมสารีริกธาตุนั้นเป็นความเชื่อกระแสหลักทางพระพุทธศาสนา
 ที่ได้มีการผูกโยงให้เป็นเรื่องราวให้เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาแบบท้องถิ่น โดยการโยงใยระหว่างสิ่งที่
 เป็นความเชื่อแบบพุทธศาสนากระแสหลักเข้ากับท้องถิ่นจนกลายเป็นพระพุทธศาสนาแบบท้องถิ่น
 เช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นวิถีคิดในการสร้างเครือข่ายของกลุ่มชนภายนอก (ชมพู่ทวีป) ที่ได้หลอมรวม
 ผู้คนกลุ่มอื่นซึ่งในที่นี้คือกลุ่มชนในชุมชนลุ่มน้ำโขงให้เป็นกลุ่มก้อนที่มีการนับถือพระพุทธศาสนา
 เดียวกัน ด้วยการมีรูปแบบการประพฤติปฏิบัติร่วมกัน ภายใต้กรอบความคิดความเชื่อใน
 พระพุทธศาสนาอันสื่อให้เห็นถึงวิถีคิดการสร้างเครือข่ายของกลุ่มชนพุทธศาสนิกชนเดียวกัน

จากประเด็นว่าด้วยคติความเชื่อเกี่ยวกับบรอยพระพุทธบาท การสร้างสถูปพระธาตุเจดีย์ อันเป็นพื้นฐานความเชื่อของพระพุทธศาสนิกชนที่ได้มีการสร้างสัญลักษณ์ตัวแทนของพระพุทธเจ้าขึ้นมาให้เป็นสัญลักษณ์สำคัญทางพระพุทธศาสนาเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ซึ่งแนวความคิดนี้ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาแบบลัทธิเวทที่ได้เผยแพร่เข้ามาในสุวรรณภูมิ ซึ่งสื่อให้เห็นถึงความเป็นเครือข่ายของกลุ่มชนที่นับถือพระพุทธศาสนาเดียวกัน ทั้งนี้จากพื้นฐานแนวความคิดดังกล่าวจึงทำกลุ่มชนที่อยู่ภายใน ซึ่งในที่นี้คือกลุ่มชนลุ่มน้ำโขงได้พยายามที่จะสร้างเครือข่ายให้เป็นกลุ่มก้อนที่มีพระพุทธศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวเดียวกันผ่านตัวตนของพระพุทธเจ้า ซึ่งในตำนานอูรังคะธาตุมักกล่าวถึงพระพุทธเจ้าได้เสด็จมายังชุมชนลุ่มน้ำโขง แล้วทรงพุทธพยากรณ์ ได้มีการประทับบรอยพระพุทธบาทเอาไว้ ต่อมาได้มีการสร้างสถูปพระธาตุเจดีย์ขึ้นมาเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของพระพุทธเจ้า เป็นที่น่าสังเกตว่าเรื่องราวของตำนานอูรังคะธาตุได้ดำเนินเรื่องราวที่มีเนื้อหาไปตามพุทธพยากรณ์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งการทำพุทธพยากรณ์ การประทับบรอยพระพุทธบาท และการสร้างพระธาตุเจดีย์นั้นเป็นวิธีคิดอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงโครงสร้างทางความคิดอันเป็นการสร้างความชอบธรรมผ่านตัวตนของพระพุทธเจ้าในมิติของสื่อความหมายที่ยึดโยงความเป็นกลุ่มก้อนของกลุ่มชนทั้งนอกและในลุ่มน้ำโขงที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาเดี่ยว สอดคล้องการศึกษาตำนานแม่น้ำโขง : การสร้างความหมายว่าด้วยสายน้ำแห่งพระพุทธเจ้า ปฐม หงษ์สุวรรณ (2556: 150-151) ได้แสดงทัศนะไว้อย่างน่าสนใจว่า ตำนานที่กล่าวถึงบรอยพระพุทธบาท พระพุทธรูป และองค์พระธาตุเจดีย์ที่ประดิษฐานอยู่ในลุ่มน้ำโขงนี้ เป็นหลักฐานทางวัฒนธรรมที่สะท้อนความคิดความเชื่อของกลุ่มคนที่มีถิ่นอาศัยอยู่ในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงในดินแดนต่าง ๆ ที่เชื่อถือศรัทธาต่อลำนน้ำสายนี้ด้วยการพยายามบูรณาการ (integrate) ผนวกรวมเข้ากันการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวระหว่างธรรมชาติในลำนน้ำโขงกับความเชื่อในทางพุทธศาสนาเข้าไว้ด้วยกัน ภาพฉายของการสร้างความหมายเช่นนี้จึงสะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ ค่านิยม ตลอดจนความเชื่อที่มีต่อการบูชาธรรมชาติที่มีปรากฏอยู่ในลำนน้ำโขง ไม่ว่าจะเป็นภูเขาสายน้ำ เกาะ แก่ง โขดหินหรือวังน้ำต่าง ๆ ฉะนั้น ตำนานอธิบายเหตุเกี่ยวกับบรอยพระพุทธบาท พระพุทธรูป และพระธาตุที่มีอยู่ในลำนน้ำโขง จึงสื่อให้เห็นความคิดของกลุ่มคนที่นับถือพุทธศาสนา กล่าวคือภาพเหตุการณ์ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงทำพุทธพยากรณ์นั้น แสดงถึงความเป็นกลุ่มก้อนเดียวกันของพุทธศาสนิกชน ที่พยายามโยงใยให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์กันของผู้คนโดยอ้างสิทธิ์ว่าเป็นพุทธวณะ ที่ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงเสด็จมายังดินแดนแห่งนี้แล้วได้ทรงพุทธพยากรณ์เอาไว้ แสดงให้เห็นถึงความเป็นกลุ่มก้อนของผู้คนอยู่อาศัยตามเมืองต่าง ๆ ที่ปรากฏในตำนานอูรังคะธาตุนั้น เป็นชุมชนแห่งพระพุทธศาสนา อันสื่อถึงอารมณ์ความรู้สึกของความเป็นพุทธศาสนิกชนที่ยึดถือพระพุทธเจ้าองค์เดียวกัน ดังนั้น ภาพการพุทธพยากรณ์ของพระพุทธเจ้าที่ได้ทำนายเอาไว้เกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมือง การกลับชาติมาเกิดของกษัตริย์ ความเจริญความเสื่อมของบ้านเมือง การกำเนิดขึ้นของบ้านเมือง ซึ่งเป็นพุทธวณะที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตข้างหน้า

เช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงความสนใจเอาใจดูแลให้อยู่ในสายพระเนตรของพระพุทธเจ้าเอกเช่นกับชีวิตพระพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในพุทธประวัติแบบสากล อีกทั้งยังเป็นการแสดงถึงกลุ่มชนที่มีการปกครองแบบระบบราชาธิปไตยนั้น กษัตริย์ทุกพระองค์ยึดมั่นในอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนา และได้ยึดถือสืบอายุพระพุทธศาสนา มีการสร้างศาสนวัตถุ มี พระธาตุเจดีย์ กุฏิวิหาร วัตวาอาราม เป็นต้น ดังนั้นพุทธพยากรณ์ก็เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของระบบการปกครองเพื่ออ้างสิทธิ์เชิงชอบธรรมผ่านตัวตนพระพุทธเจ้าได้ เพราะพื้นที่อันเป็นดินแห่งลุ่มน้ำโจงอันมีพระยามหากษัตริย์ทั้งหลายปกครองอยู่เหล่านี้เป็นพื้นที่ที่พระพุทธเจ้าเคยได้เสด็จผ่านมาแล้วทรงทำนายนายเอาไว้ พื้นที่ลุ่มน้ำโจงจึงไม่ใช่เป็นพื้นที่ที่อยู่หากไกลไปจากสายพระเนตรของพระพุทธเจ้า หากแต่เป็นพื้นที่ที่พระพุทธเจ้าได้เคยเสด็จผ่านมาอยู่อย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน เช่นนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่า ภาพของการพุทธพยากรณ์นี้คือภาพของการสร้างเครือข่ายผ่านแสดงตัวตนของพระพุทธเจ้าอันสื่อให้เห็นถึงวิถีคิดความไม่ใช่อื่นจากพระพุทธศาสนากระแสหลัก อันทำให้เกิดการยอมรับว่าเป็นแดนดินแห่งพระพุทธศาสนาเอกเช่นเดียวกับพระพุทธศาสนาในระดับสากล

นอกจากพุทธพยากรณ์ที่ใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างเครือข่ายผ่านตัวตนพระพุทธเจ้าแล้ว รอยพระพุทธบาทซึ่งเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของพระพุทธเจ้าก็เป็นอีกวิถีคิดหนึ่งที่สื่อให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายของกลุ่มชนที่มีการนับถือพระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้าไปยังดินแดนต่าง ๆ ก็จะพบร่องรอยการประทับรอยพระพุทธบาท ชุมชนลุ่มน้ำโจงก็เช่นเดียวกันได้พบร่องรอยการประทับรอยพระพุทธบาท ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นแล้วว่า รอยพระพุทธบาทนั้นคือสัญลักษณ์การดำรงอยู่หรือการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอันสื่อให้เห็นถึงภาพตัวแทนขององค์พระพุทธเจ้าที่พระพุทธองค์ได้เสด็จมาแล้วประทับรอยพระพุทธบาทเอาไว้ ดังนั้นการสร้างรอยพระพุทธบาทก็คือการสร้างตัวแทนของพระพุทธเจ้าที่แสดงถึงความเป็นกลุ่มคนที่นับถือพระพุทธศาสนา และในตำนานอูรังคราตุก็ได้กล่าวถึงเรื่องราวการประทับรอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้าอยู่อย่างหลากหลาย ซึ่งสถานที่ที่พระพุทธองค์ประทับรอยพระพุทธบาทเอาไว้นั้นก็เป็นที่อันศักดิ์สิทธิ์สำคัญทางพุทธศาสนา ในเนื้อหามักจะกล่าวถึงพระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธบาทไว้ตามโขดหินหรือแผ่นหิน เช่น พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธบาทซ้อนทับไว้ยังบริเวณที่มีพระพุทธเจ้าในอดีตเคยประทับไว้ ซึ่งต่อมารอยพระพุทธเจ้านั้นได้มีการสร้างพระธาตุเจดีย์ครอบทับเอาไว้เรียกชื่อว่า “พระธาตุเชิงชุม” ซึ่งรอยพระพุทธบาทที่พระธาตุเชิงชุมนี้ในตำนานก็ได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้ลูกแก้ว 3 ลูกซึ่งเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของพระพุทธเจ้าในอดีต 3 พระองค์ คือพระกกุสันโธ พระโกนาคมโน และกัสสป ออกจากฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า จากนั้นพระองค์ก็ได้ประทับรอยพระพุทธบาทรอยที่ 4 ทับไว้ จึงเรียกว่าพระบาทเชิงชุม อันหมายถึงการประชุมรอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย และเชื่อว่าในอนาคตข้างหน้าพระศรีอริยเมตไตรยพระพุทธเจ้าก็จะมาประทับรอยพระพุทธบาทเอาไว้ เช่นนี้สื่อให้เห็นว่า การสร้างเรื่องราวว่าด้วยการประทับรอยพระพุทธบาทนั้นมี

ความสำคัญต่อชุมชนในท้องถิ่น ตอกย้ำความมีตัวตนของพระพุทธเจ้าอันแสดงออกถึงความเป็นดินแดนแห่งพระพุทธภูมิ สื่อถึงความไม่เป็นอื่นภายใต้กรอบคิดทางพระพุทธศาสนา เฉกเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าในพุทธประวัติกระแสหลักที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลาย และเป็นดินแดนแห่งพระพุทธเจ้าได้ทรงเคยเสด็จมาประทับรอยพระพุทธรูปบาทไว้ทุก ๆ พระองค์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ ตำนานอูรังคราตุก็ยิ่งชี้ให้เห็นถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า แล้วทรงประทับรอยพระพุทธรูปบาทเอาไว้เป็นเครื่องหมายหรือเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของพระองค์เพื่อให้สรรพสัตว์ทั้งหลายได้กราบไหว้บูชา รอยพระพุทธรูปบาทนี้คือร่องรอยแห่งกลุ่มคนที่นับถือพระพุทธศาสนา การที่พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระพุทธรูปบาทเอาไว้ก็เพื่อให้เป็นปึกแผ่นแห่งพระพุทธศาสนาอันก่อให้เกิดเป็นบ้านเป็นเมืองขึ้นมา มีความร่มเย็นเป็นสุขของบ้านเมืองภายใต้ร่มเงาของพระพุทธศาสนา ดังปรากฏเนื้อหาข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ในขณะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ดูรามหาราช สถานที่นี้เป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทของพระพุทธเจ้าทั้ง 3 พระองค์ แก้วจึงได้ออกมาจากที่นี่ 3 ลูก มีรอยพระบาทของพระกกุสนธ พระโกนาคมน์ และพระกัสสป พระพุทธเจ้าทั้ง 3 องค์นี้ ได้เสด็จไปรับข้าวบิณฑบาตในเมืองศรีโคตรบองมาฉันที่ภูกำพร้า แล้วประดิษฐานรอยพระบาทไว้ ณ ที่นี่ ส่วนแก้วลูกที่ 4 นั้น คือตลาคตนีเอง เมื่อตลาคตได้มาไว้รอยพระบาทรวมอยู่ในที่นี้ และเข้าสู่นิพพานไปตั้งนั้น ในที่นี้ก็จักที่ว่างเปล่า ทันใดนั้นพระยาสุวรรณภิงคารจึงไหว้กราบทูลว่า เมื่อเช่นนั้น พระศาสดาจักประดิษฐานรอยพระบาทไว้ด้วยเหตุใด พระศาสดาตรัสว่า ดูรามหาราช ที่เป็นบ้านเป็นเมือง ตั้งพระพุทธศาสนาอยู่เป็นปกตินั้น แม้มีเหตุควรไว้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ไปไว้ ด้วยเหตุว่า เป็นที่หวงแหนแห่งหมู่เทวดาและพญานาคทั้งหลายและบ้านเมืองก็จักเสื่อมศูนย์ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเที่ยวร่อมไว้ยังรอยพระบาทไกลบ้านเมือง พระพุทธศาสนาก็จักตั้งอยู่กำห้ายเมืองและหัวเมือง เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้ไว้จิตแก้ว กล่าวคือรอยพระบาทที่ท้ายเมืองทิศใต้นั้น พระพุทธศาสนาก็จักตั้งรุ่งเรืองในเมืองนั้นก่อนแล้วจึงย้ายห่างมาได้ตามรอยพระบาท เมื่อไว้จิตแก้วกำห้ายเมือง พระพุทธศาสนาก็จักตั้งในเมืองนั้นแล้วจึงย้ายห่างไปข้างเหนือ ที่รอยพระพุทธรูปบาทอันพระพุทธเจ้าได้ประดิษฐานไว้นั้นก็ไปตั้งเมือง คนทั้งหลายจึงจะตั้งอยู่เป็นปกติ”

(กรมศิลปากร, 2483: 20-21)

จากข้อความข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นว่าเรื่องราวเกี่ยวกับการประทับรอยพระพุทธรูปบาทของพระพุทธเจ้าได้ตอกย้ำการแสดงความมีตัวตนของพระพุทธเจ้าในพื้นที่ที่พระพุทธศาสนาได้

เผยแผ่เข้ามาอันทำให้พื้นที่ที่เป็นชุมชนลุ่มน้ำโขงก็คือดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาที่มีพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาอย่างต่อเนื่องเฉกเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพุทธประวัติแบบสากล

นอกจากนั้นแล้วการสร้างพระธาตุเจดีย์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่สื่อให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายผ่านตัวตนพระพุทธเจ้าด้วยเช่นกัน เพราะตัวพระธาตุเจดีย์นั้นเป็นศาสนวัตถุสำหรับบรรจุนพระบรมสารีริกธาตุซึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า กล่าวคือพื้นที่ที่มีการสร้างพระธาตุเจดีย์ไว้นั้นได้สะท้อนถึงความเป็นพื้นที่แห่งพระพุทธศาสนาที่มีความเจริญรุ่งเรืองในตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงการนำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้้อย่างหลากหลาย โดยเฉพาะการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนหน้าอกหรือพระอุรังคธาตุไว้ที่ภูเก้าหรือพระธาตุพนมปัจจุบัน ซึ่งเรื่องราวเกี่ยวกับการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้นถึงจะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้วก็ตาม แต่พระบรมสารีริกธาตุก็คือตัวแทนของพระพุทธเจ้าที่ได้มีการนำเข้ามาบรรจุไว้ยังพื้นที่ลุ่มน้ำโขง อันเป็นการตอกย้ำความเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาที่สื่อให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายความเป็นพุทธภูมิผ่านตัวพระพุทธเจ้า เช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดที่มีการนำเอาแนวคิดเกี่ยวกับคติความเชื่อการสร้างพระธาตุเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาแบบลังกาเข้ามายังชุมชนลุ่มน้ำโขง ดังปรากฏในเหตุการณ์ตอนที่พระมหากัสสปเถระได้เทศนาธรรมต่อพระยาสุวรรณภิงคารเกี่ยวกับการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุตามพุทธบัญญัติเพื่อให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขภายใต้ร่มเงาของพระพุทธศาสนา ดังข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ทันใดนั้น พระยาสุวรรณภิงคารจึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นโยมจะขอแบ่งเอาพระอุรังคธาตุไว้ครึ่งหนึ่ง แล้วโยมจะก่ออุโมงค์นี้ให้แล้วจะได้ธูปนาพระอุรังคธาตุไว้ในที่นี้พระมหากัสสปเถระเจ้าทูลห้ามว่า ขอมหาพิตรอย่าได้ม้างพุทธวงษาของพระพาศดาเลย ไม่เป็นมงคลแก่บ้านเมืองดอก โบราณธรรม พุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ทรงตรัสไว้ว่าท้าวพระยามหากษัตริย์องค์ใดม้างพุทธวงษา ทรงเข้าพระทัยว่าเป็นการกุศลดังนี้ เทวดาทั้งหลายพร้อมด้วยเมหลักข์อารักษ์ที่รักษาภูมิสถานบ้านเมือง และรักษาพระบรมธาตุพระพุทธเจ้า เทียรยอมติเตียนและโกรธมากนัก ไม่ให้มีความเจริญแก่บ้านเมืองแท้จริง ดูกรมหาราชครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าที่ทรงพระนามว่ากัปปะใกล้จะเสด็จเข้าสู่นิพพาน ตรัสสั่งไว้กับพระอรหันต์องค์หนึ่งว่า ให้นำเอาพระบรมธาตุของพระองค์ไปประดิษฐานไว้ในภูเขาแห่งหนึ่งไว้คอยท่าพระยาองค์หนึ่งที่จะเกิดมาในภายหน้านั้น ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงทราบในพระญาณว่า พระยาองค์นั้นจะได้ธูปนาโชตนาพระพุทธศาสนาของพระองค์ พระยาลังกาไม่ตั้งอยู่ในพระพุทธวงษา ให้นำเอาพระบรมธาตุจากคูหารักษาไว้เป็นที่สักการบูชาเพื่อประโยชน์ในการกุศล ฯลฯ”

จากข้อความข้างต้นนั้นสะท้อนให้เห็นว่าคติความเชื่อเกี่ยวกับการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้น เป็นแนวคิดสากลที่มาจากพุทธศาสนาฝ่ายลัทธิวัชรยานได้เผยแพร่เข้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งในส่วนชุมชนลุ่มน้ำโขงนั้น ในที่นี้หมายถึงอาณาจักรสุโขทัยที่ได้นำมาบรรจุไว้ที่ภูเก้าหรือภูเม็งเป็นครั้งแรก เช่นนี้เป็นการอ้างสิทธิ์เชิงชอบธรรมถึงความเป็นชุมชนพระพุทธภูมิอันมีพื้นที่ภูเก้าหรือพระธาตุนมปัจจุบันเป็นศูนย์กลางหลักของพระพุทธศาสนาในดินแดนลุ่มน้ำโขงผ่านคติความเชื่อที่ว่าด้วยพระธาตุเจดีย์

จากเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุที่ยกมาเป็นตัวอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการกระทำพุทธพยากรณ์ การประทับรอยพระพุทธรูป และการสร้างพระธาตุเจดีย์ที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของพระพุทธเจ้า ที่ได้แสดงออกมาให้เห็นถึงความเป็นตัวตนของกลุ่มชนที่จะนำไปสู่การสร้างอัตลักษณ์ชุมชนของกลุ่มชนที่มีการนับถือพระพุทธศาสนา อันจะเป็นบรรทัดฐานของการนำมาเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ต่อรองในบริบทสังคมวัฒนธรรมที่มีความคิดความเชื่อที่หลากหลาย ภายใต้ความเป็นพระพุทธศาสนาเดียวกัน

5.4.1.2 การสร้างเครือข่ายผ่านวัฒนธรรมการใช้ภาษาทางพระพุทธศาสนา

หากพิจารณาจากการใช้คำศัพท์ในตำนานอุรังคธาตุ ก็จะพบว่าตำนานอุรังคธาตุได้มีกลิ่นอายของความเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีการยึดโยงให้เป็นเสมือนวรรณกรรมพุทธศาสนาในแบบสากล เพราะการใช้คำศัพท์ การเรียกชื่อสถานที่ ตัวละครหรืออื่น ๆ ก็จะลอกเลียนแบบมาจากวรรณกรรมพระพุทธศาสนากระแสหลักให้มีความเชื่อมโยงกับวรรณกรรมในท้องถิ่น เช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นกลุ่มก้อนของชุมชนที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาเดียวกันเป็นสำคัญอันแสดงออกมาให้เห็นถึงความไม่ใช่อื่นกับวิถีวัฒนธรรมการปฏิบัติแบบพุทธศาสนาที่มีการใช้คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาในแบบสากลเหมือนกัน ทำให้ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำโขงเป็นชุมชนที่มีรูปแบบทางภาษาที่ไม่แตกต่างไปจากภาษาในวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาได้เข้ามาปะปนอยู่กับภาษาของท้องถิ่นอันอ้างสิทธิ์ความเป็นชุมชนที่ไม่เป็นอื่นตามรูปแบบในวรรณกรรมพระพุทธศาสนากระแสหลัก ดังนั้นชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำโขงก็คือชุมชนพุทธศาสนาเดียวกันที่ไม่แตกต่างไปจากสังคมพระพุทธศาสนาในชมพูทวีป ดังจะเห็นได้จากการเรียกชื่อสถานที่หรือชื่อตัวละคร ก็มักจะอ้างถึงชื่อที่มาจากวรรณกรรมพระพุทธศาสนากระแสหลักให้เชื่อมโยงร้อยรัดเข้ากับชื่อสถานที่หรือชื่อตัวละครในท้องถิ่นให้เป็นประหนึ่งเป็นชุมชนพระพุทธศาสนาเดียวกันซึ่งปรากฏอยู่อย่างหลากหลาย ยกตัวอย่างเช่นการเรียกชื่อสถานที่ เช่น พระเชตะวันมหาวิหาร เมืองพาราณสี เมืองเมืองกุสินารา เมืองสาวัตถี เมืองราชคฤห์ เมืองลังกาทวีป ถ้ำสัตตบรรณคูหา ป่าหิมพานต์ ฯลฯ เป็นต้น การเรียกชื่อตัวละคร เช่น นางกิสาคามี นางมัลลิกาเทวี พระเจ้าปัสเสนทิโกศล พระเจ้าอชาตศัตรู พระยาศรีธรรมโคกราชหรือพระ

เจ้าอโศก ฯลฯ เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าชื่อสถานที่และชื่อตัวละครในท้องถิ่นที่ปรากฏ อยู่ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้นก็ได้มีการลอกเลียนแบบการเขียนคำศัพท์ที่เป็นคำภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาอันเป็นที่เข้าใจว่าเป็นภาษาของพระพุทธศาสนา ยกตัวอย่างเช่น ชื่อสถานที่ในท้องถิ่น เช่น เมืองสุวรรณภูมิ เมืองศรีโคตรบูรณ์ เมืองอินทปัฐนคร เมืองสาเกตนคร เมือง เมืองจูลณีพรหมทัต เมืองศรีโยธิกา เมืองกุรุนทนคร เมืองจันทบุรี เมืองศรีสัตตนาคน ฯลฯ เป็นต้น ชื่อตัวละครในท้องถิ่น เช่น พระยามหาสุรอุทก พระยาสุวรรณภิงคาร พระยาอินทปัฐนคร พระยานันทเสน พระยาศรีโคตรบูรณ์ พระยาทุกคตวงศา พระยาไชยจักร พระยาสุริยวงศาธรรมิกราช พระยาสาละโพธิกumar พระยาสมิตธรรมวงศา สุวรรณนาค พุทโธปนาคนาค ปัพพารนาค สุกขรนาค หัตถินนาค ตลอดถึงชื่อเทวบุตร เทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เช่น เทววิสุกรรมเทวบุตร วิสสวลหกเทวบุตร ปัญจสิขเทวบุตร ฯลฯ เป็นต้น

ดังนั้นคำศัพท์เกี่ยวกับการเรียกชื่อสถานที่หรือชื่อตัวละครที่ได้ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้นนั้น ได้ชี้ชวนให้เห็นว่า ตำนานอุรังคธาตุก็คือวรรณกรรมพระพุทธศาสนาเรื่องหนึ่งที่บรรพชนต้องการสื่อสารให้เห็นถึงความผูกพันของกลุ่มชนต่าง ๆ ทั้งกลุ่มชนข้างในกับกลุ่มชนข้างนอกให้มีสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันมีการนับถือพระพุทธศาสนาเหมือนกัน โดยการยึดโยงเรื่องราวให้มีสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันกับวรรณกรรมพุทธศาสนากระแสหลักมายังวรรณกรรมท้องถิ่น อันทำให้ตำนานอุรังคธาตุเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาแบบท้องถิ่นนิยมที่แพร่หลายอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขง ทั้งนี้เนื่องจากตำนานอุรังคธาตุ เป็นวรรณกรรมที่มีความผูกพันกับวรรณกรรมพระพุทธศาสนากระแสหลักเช่นนี้ เนื้อหาของตำนานมักจะสอดแทรกเรื่องราวอันมีที่มาจากวรรณกรรมพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นนิทานธรรมบทหรือพุทธประวัติเข้ามาพร้อมด้วย ยกตัวอย่างเช่น

- จาก “มัลลิกาเทวี” สู่อินทสว่างลงฮอด”

มีการสอดแทรกเรื่องราวเกี่ยวกับเจ้าปเสนทิโกศลผ่านเนื้อหาที่ปรากฏในนิทานธรรมบทเรื่องนางมัลลิกาเทวีในการอธิบายถึงการกำเนิดของบุรีจันท์อวยล้วยผู้เป็นหน่อพุทธภูมิที่สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าปเสนทิโกศล วรรณกรรมเรื่องนี้ปรากฏอยู่ในอรรถกถา ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ชราวรรคที่ 11 (ธรรมบท, 2541: 107-111) เนื้อหาได้กล่าวถึงนางมัลลิกาเทวี ผู้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล เสด็จเข้าไปยังซุ้มสำหรับสรองสนาน ทรงชำระพระโอษฐ์แล้ว ทรงน้อมพระศรีระลงปรารภเพื่อจะชำระพระขงฆ์ มีสุนัขตัวโปรดตัวหนึ่ง เข้าไปพร้อมกับพระนางที่เดียว มันเห็นพระนางน้อมลงเช่นนั้น จึงเริ่มจะทำอสังกรรมสันถวะ พระนางทรงยินดีผัสสะของมัน จึงได้ประทับยืนอยู่ พระเจ้าปเสนทิโกศลทอดพระเนตรทางพระแกลในปราสาทชั้นบน ทรงเห็นกิริยานั้น จึงตรัสว่า "หญิงถ้อยจงฉิบหาย พระเหตุใด เจ้าจึงได้ทำกรรมเห็นปานนี้?" พระนางมัลลิกา ตรัสตอบว่า “ขอเดชะฝ่าละออง

ธูลีพระบาทปกเกล้าฯ ผู้ใดผู้หนึ่งเข้าไปยังซุ้มน้ำนี้ผู้เดียวเท่านั้น ก็ปรากฏเป็นสองคน แก่ผู้ที่แลดูทางพระเกล้านี้”

นิทานธรรมบทเรื่องนี้ ได้นำมาผลิตซ้ำในตำนานอุรังธาดู โดยการทำความเข้าใจบุพพกรรมจากการที่นางมัลลิกาได้ทำอสังกรรมสันถวะกับสุนัขตัวโปรด และได้โกหกพระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นเหตุเกิดมารับใช้กรรมเป็นนางอินทสว่างลงฮอด ในตระกูลของกษัตริย์ ส่วนพระเจ้าปเสนทิโกศลได้เกิดมาเป็นบุริจันอ้วยล้วย ในตระกูลสามัญชน ดังข้อความในตอนหนึ่งว่า

“พระยาจันทบุรีองค์นั้น แหม่นพระยาปัสเสนมาเกิดใช้กรรมอันเศษปุมใหญ่หนักเป็นเค้า ครึ่งหนึ่งพระองค์ได้ลู่อานาจากตุคามแห่งนางมัลลิกา ลงจากผาสาปไปสู่ส้วมอาบน้ำ เพื่อเหตุนี้จึงได้ไปเกิดในตระกูลพ่อนา ลูกสาวตระกูลวงค์นั้น คือนางมัลลิกามาเกิดใช้เศษบุพพกรรมอันนางได้ให้หมาเสพตกรก 7 วัน บาปนั้นหมดแล้วแต่กรรมยัง เพื่อเหตุนี้จึงได้ตระกูลพ่อนามาเป็นผัว หากว่านางบ่เกี่ยวข้องด้วยเป็นเมียแห่งโพธิสัตว์ ยังจักได้รับกรรมวิบากยิ่งกว่านี้ ที่นางตกรก 7 วันนั้นด้วยเหตุให้หมาเสพบาปยังเบา อันนางกล่าวว่ายว่าพระยาสนุกกับด้วยแม่แพ่นั้นบ่เป็นบาป ผัวเมียใส่โทษกันบ่ขึ้น เท่าเป็นเศษกรรมสิ่งเดียว เหตุตั้งนั้นตถาคตจึงกล่าวว่ายว่า เมืองสุวรรณภูมินี้ติดด้วยเศษกรรมมัมเวรแห่งโพธิสัตว์”

(กรมศิลปากร, 2483: 3-4)

จากข้อความข้างต้นนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันของชุดข้อมูลทางวรรณกรรมจากวรรณกรรมพุทธศาสนากระแสหลักสู่วรรณกรรมพุทธศาสนาแบบท้องถิ่น ซึ่งในที่นี้ได้มีการอ้างถึงตัวละครพระเจ้าปเสนทิโกศลที่ปรากฏอยู่ในสังคัมวัฒนธรรมอินเดียเชื่อมโยงมาสู่การกำเนิดของบุริจันอ้วยล้วยซึ่งในที่นี้หมายร่วมว่าเป็นตัวละครในชุมชนเมืองสุวรรณภูมิอันเป็นที่เข้าใจว่าเป็นเมืองจันทบุรีหรือเมืองเวียงจันทน์ปัจจุบัน อันมีเนื้อหากการเชื่อมโยงกันของชุดข้อมูลทางวรรณกรรมพุทธศาสนากระแสกับกลุ่มชนในท้องถิ่นให้เป็นกลุ่มชนผู้นับถือพระพุทธศาสนาเดียวกัน

- จาก “เอรภัตตนาคราช” สู่ “พญาปลาค้าแห่งเวินปลา”

นิทานธรรมบทเรื่องเอรภัตตนาคราช วรรณกรรมเรื่องนี้ปรากฏอยู่ในอรรถกถา ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท พุทธวรรคที่ 14 (ธรรมบท, 2541: 94-99) เนื้อหาได้กล่าวถึงพระภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งในพระศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ล่องเรือไปตามแม่น้ำคงคาแล้วเต็ดใบเตยไคร้หน้ากอหนึ่ง เมื่อเรือแล่นไปโดยเร็วก็ไม่ยอมปล่อย ทำให้ใบเตยไคร้หน้าขาดไป ภิกษุหนุ่มรูปนั้นไม่แสดงอาบัติด้วยคิดว่าเป็นอาบัติเล็กน้อย เมื่อถึงเวลาใกล้จะมรณภาพ ก็เดือดร้อนใจว่า

“เรามีศีลไม่บริสุทธิ์” จูติจากอัทธานั้นแล้วไปบังเกิดเป็นอัทธานของพญานาค มีร่างกายประมาณเท่าเรือโกลน มีชื่อว่า “เอรกปัตตนาคราช” อาศัยอยู่ในแม่น้ำคงคาเฝ้ารอคอยการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า

นิทานธรรมบทเรื่องนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับเรื่องราวของพญาปลาคำที่อยู่ในบริเวณพระบาทเวินปลาที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ โดยมีเรื่องราวเล่าว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาตามลำน้ำโขง ได้เจอกับพญาปลาตัวหนึ่งพร้อมด้วยบริวารติดตามพระพุทธองค์มา พระอานนท์ได้ถามถึงบุพกรรมของพญาปลานั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสถึงบุพกรรมของปลาที่เคยเกิดเป็นพระภิกษุในศาสนาของพระกัสสปะพุทธเจ้า ดังความในตอนหนึ่งว่า

“พระพุทธเจ้าจึงได้เสด็จไปสู่เมืองศรีโคตรบอง เพียงที่อยู่แห่งพญาปลาตัวหนึ่ง พญาปลาตัวนั้นได้เห็นพระรัศมีของพระพุทธองค์จึงได้พาบริวารล่องไปตาม พระพุทธองค์ทรงเห็นเหตุการณ์ดังนั้นจึงทรงแยมพระโอษฐ์ เจ้าอานนท์จึงทูลถามว่า พระองค์ทรงแยมพระโอษฐ์ด้วยเหตุอันใด พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ตถาคตเห็นพญาปลาตัวหนึ่งพาบริวารมาถึงฝั่งน้ำที่นี่ และพญาปลาตัวนี้ เมื่อเป็นมนุษย์ได้บวชในสำนักพระพุทธเจ้าองค์ชื่อว่า กัสสป ได้มาถึงแม่น้ำที่อยู่ ณ ภูเขารูปนั้นได้เดินไปไม่กรองน้ำฉัน เมื่อใกล้จุ่มมีความกินแห่งในการที่ได้กระทำนั้น จึงได้มาเกิดเป็นพญาปลาอยู่ในแม่น้ำที่นั่น เมื่อมันได้เห็นรัศมีและได้ยินเสียง ช้อง, กลอง, แสง จึงได้ออกมาจากที่อยู่เป็นอาจิน ด้วยเหตุว่า มันเคยได้เห็นรูปารมณ และได้ยินสัททารมณอันดีแต่เมื่อก่อน จึงได้รู้สัพพัญญูนั้น ๆ และพญาปลาตัวนี้จักมีอายุยืน ตลอดถึงพระอริยมะตไตรยโพธิสัตว์ ลงมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้า จึงจักได้จูติจากชาติอันเป็นปลา มาเกิดเป็นมนุษย์ แล้วออกบวชเป็นภิกษุในสำนักพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น”

(กรมศิลปากร, 2483: 14)

จากข้อความข้างต้นนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงการถ่ายโยงข้อมูลกันระหว่างวรรณกรรมพระพุทธศาสนากระแสหลักสู่วรรณกรรมพุทธศาสนาแบบท้องถิ่นอันมีเนื้อหาว่าด้วยเรื่องนาคที่คล้ายคลึงกันจากนิทานธรรมบทเรื่องเอรกปัตตนาคราชมาสู่พญาปลาคำแห่งเวินปลา เนื้อหาได้กล่าวถึง การเสด็จเสียบโลกมาของพระพุทธเจ้า ในบริบทของพื้นที่แตกต่างกัน เหตุการณ์ในนิทานธรรมเกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำคงคา (ประเทศอินเดีย) ส่วนเหตุการณ์ของตำนานอุรังคธาตุเกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่มน้ำโขง (ประเทศไทยและลาว) มีเนื้อเรื่องที่กล่าวถึงเหตุการณ์พระพุทธเจ้าเสด็จเสียบโลกมาถึงบริเวณแม่น้ำคงคา แล้วพบกับพญานาคชื่อเอรกปัตตนาคราชหรือพระพุทธเจ้าเสด็จเสียบโลกมาถึงบริเวณแม่น้ำโขง ในบริเวณพื้นที่พระบาทเวินปลา แล้วพบกับพญาปลา คำ พระอานนท์หรือพระภิกษุ

ทูลถามบุพพกรรมของเอรภัตตนาคราชหรือพญาปลาคำ พระพุทธเจ้าตรัสว่า นาคหรือปลาตัวนี้ ในอดีตชาติเคยเกิดเป็นพระภิกษุในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ได้เด็ดใบตะไคร้ น้ำหรือใบไม้ในน้ำ แล้วไม่แสดงอาบัติเพราะคิดว่าเป็นอาบัติเล็กน้อย เมื่อใกล้จะมรณภาพมีจิตกังวลในอาบัติ จึงได้เกิดเป็นพญานาคชื่อว่าเอรภัตตนาคราชหรือได้เกิดเป็นพระยาปลาคำอาศัยอยู่บริเวณพระบาทเวินปลาในแม่น้ำโขง ได้เฝ้ารอคอยการเสด็จมาโปรดของพระพุทธเจ้า ซึ่งจากเนื้อหาดังกล่าวนี้ได้สะท้อนให้เห็นความเป็นชุมชนที่นับถือพระพุทธศาสนา ดังนั้นสายน้ำแห่งแม่น้ำคงคา(ประเทศอินเดีย) และสายน้ำแห่งแม่น้ำโขงก็คือสายน้ำแห่งพระพุทธศาสนาเดียวกันที่มีพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ทรงเสด็จเหยียบย่ำอยู่เป็นนิตย์

- จาก “มหาปรินิพพานสูตร” สู่อุรังคธาตุแห่งภูกำพร้า”

มหาปรินิพพานสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยมหาปรินิพพาน หมายถึงการดับขันธของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญที่สุดสำหรับพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย เป็นพระสูตรที่มีเนื้อหานานยาว ที่เรียกว่า ทีฆนิกาย บันทึกประมวลลำดับเหตุการณ์ และพระธรรมเทศนาเสด็จจาริกแสดงธรรมครั้งสุดท้ายของพระผู้มีพระภาค ตลอดถึงเหตุการณ์ในวันเสด็จดับขันธปรินิพพาน การถวายพระเพลิง การแจกพระบรมสารีริกธาตุ และการสร้างพระสถูป (พระศรีวิสุทธิโกศล กิตติวิวัฒน์, 2546: 8)

เนื้อหาบางตอนในมหาปรินิพพานสูตร ที่มีการนำมาผลิตซ้ำในตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าตำนานอุรังคธาตุมีเนื้อหาคล้ายคลึงกับมหาปรินิพพานสูตรอยู่ 2 เหตุการณ์ คือ เหตุการณ์อันว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงอาพาธ และเหตุการณ์อันว่าด้วยการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุอันเป็นเหตุมีการขยายผลสู่การนำเอาพระอุรังคธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้าต่อไป

ในตอนที่ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงอาพาธปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎก เล่ม 10 เนื้อความได้กล่าวถึง นายจุนทะได้ถวายเนื้อสุกรแด่พระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงเสวยเนื้อสุกรแล้วเกิดอาพาธอย่างหนัก มีเวทนาแล้วเกิดแต่การประชวรลงโลหิต ทรงอดกลั้นเวทนาเหล่านั้นไว้ แล้วเสด็จเดินทางต่อไปกับพระอานนท์ จนถึงบริเวณแม่น้ำแห่งหนึ่ง พระองค์ให้พระอานนท์ตักน้ำมาให้เสวย แต่น้ำได้ขุ่นมัวไปหมดอันเนื่องจากถูกกระบวนเกวียน 500 เล่ม ได้เหยียบย่ำไปก่อนแล้ว พระองค์จึงได้ตรัสให้พระอานนท์นำน้ำมาให้เสวยถึง 3 ครั้ง เมื่อครั้งที่ 3 พระอานนท์ได้ไปตักน้ำมาให้พระองค์เสวย ปรากฏว่าน้ำที่เคยขุ่นมัวเกิดใสสะอาด ไม่ขุ่นมัวเลย พระอานนท์เกิดความอัศจรรย์เป็นอย่างยิ่ง (มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2539: 119-120)

เหตุการณ์ดังกล่าวได้มีการนำมาผลิตซ้ำความในตำนานอุรังคธาตุ โดยได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้า ทรงเสวยเนื้อสุกร แล้วทรงอาพาธอย่างหนัก และมีการกล่าวถึงพระพุทธองค์

ทรงมีประสงค์จะเสวยน้ำ ทรงให้พระอานนท์ตักน้ำมาให้เสวย แต่น้ำได้ขุ่นไปหมดด้วยเช่นกัน ดังปรากฏข้อความในตอนหนึ่งที่ว่า

“อยู่มาในกาลครั้งหนึ่ง หมู่งวันก็มาถึงแก่พระพุทธรองค์ ๆ จึงตรัสถามพระอานนท์ เป็นอุบายว่า ดูราอานนท์ วิหารหลังเก่าเราจะปฏิสังขรณ์อยู่ไปก่อนดีหรือ ๆ ว่าไม่ดี พระอานนท์ทูลว่าสร้างใหม่อยู่ดี แล้วพระศาสดาจึงตรัสว่า บัดนี้ตถาคตจักเข้าสู่นิพพานอานนท์ เห็นว่าเมืองใดเป็นเมืองใหญ่ พระอานนท์กราบทูลว่าเมืองราชคฤห์เป็นเมืองใหญ่ แล้วพระศาสดาจึงตรัสว่า ตถาคตจักไปนิพพานในเมืองกุสินาราย เพื่อโปรดยังโสตถิยะพราหมณ์ ๆ คนนี้เมื่อครั้งก่อนได้อาหุญาคา 8 กำมาปูให้ตถาคตได้เป็นพระยาสุทนต์จักรวรรดิราช เสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองนั้น กงจักรแก้วมณีโชติก็บังเกิดขึ้นในเมืองนั้น เมืองกุสินารายนี้เป็นที่นิพพานแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายในระหว่างต้นไม้งิ้ว เมื่อตถาคตนิพพานไปแล้ว ใครผู้ใดมีความระลึกถึงตถาคตเอาแก่นไม้งิ้วที่ตถาคตบริโภคนั้นมาสร้างเป็นรูปตถาคตไว้ เมื่อบุคคลผู้นั้นยังท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสาร สามารถที่จะปิดเสียซึ่งประตูอบายได้ ด้วยเหตุว่าเป็นพุทธบริโลก 2 ชั้น หรือว่าเอาแก่นไม้ป่าแปงที่ตายแล้วมาสร้างเป็นรูปตถาคตก็ฉันทเดียวกัน เหตุว่าไม้งิ้ว 2 นี้ ตถาคตได้บริโภคเป็นต้นไม้อันประเสริฐ พระศาสดาตรัสดังนี้ก็ฉันทยังหมู่งวัน แล้วจึงเสด็จไปสู่เมืองกุสินาราย ทรงอาเจียนออกเป็นโลหิต พระอานนท์เห็นดังนั้น จึงไปแสวงหาน้ำมาถวายพระศาสดา น้ำในที่นั้น ๆ ก็ขุ่นเป็นตมไปทุกแห่ง ไม่ได้น้ำที่ใสมาถวายพระศาสดา ทันใดนั้น พระอานนท์จึงกราบทูลพระศาสดา ๆ เมื่อทราบจึงตรัสกับพระอานนท์ว่า อานนท์ เธออย่าได้ไปแสวงหาเลย ถึงเธอจะไปหาที่ใด ๆ น้ำที่ใสอยู่แต่ก่อนนั้นก็จักขุ่นเป็นตมไปสิ้นทุกแห่ง ดูกรอานนท์ เมื่อชาติก่อนนั้น ตถาคตได้เป็นพ่อค้าเกวียนเดินตามทางมา จัวยอยากกินน้ำ ๆ ใสมีอยู่ที่ใกล้ น้ำขุ่นมีอยู่ที่ใกล้ ความเกียจคร้านพร้อมด้วยการเร่งร้อนจะไปข้างหน้า จึงได้นำจวไปกินน้ำขุ่นในที่ใกล้ เวรอันนี้ไปสิ้น จึงตามมาสอนงในบัดนี้”

(กรรมศิลปากร, 2483: 35-36)

จากข้อความข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นการเชื่อมโยงกันของชุดข้อมูลทางวรรณกรรมจากวรรณกรรมพุทธศาสนากระแสหลักในบางส่วนของมหาปริณิพพานสูตรสู่วรรณกรรมท้องถิ่นตำนานอุรังคธาตุ ที่มีการกล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จโปรดสรรพสัตว์ในลุ่มน้ำโขงแล้ว พระองค์ก็กลับเมืองกุสินาราย ในระหว่างทางทรงอาพาธ พระอานนท์ได้แสวงหาน้ำมาให้พระองค์เสวย แต่น้ำก็ได้ขุ่นเป็นตมไปหมดด้วยวิบากกรรมที่พระองค์ได้ทรงกระทำไว้ในชาติปางก่อน ซึ่งเนื้อหาในตอนนี้ได้ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งเป็นการกล่าวให้มีความเชื่อมโยงสอดคล้องกับมหา

ปรีนิพพานสูตรเพื่ออ้างสิทธิ์เชิงชอบธรรมในความเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาเฉกเช่นเดียวกับวรรณกรรมพุทธศาสนากระแสหลัก อันสะท้อนให้ความ योगโยของ กลุ่มชนในวัฒนธรรมอินเดียกับวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงก็คือชุมชนแห่งพระพุทธศาสนาเดียวกัน

นอกจากนั้นแล้วเหตุการณ์อันว่าด้วยการถวายพระเพลิงของพระพุทธเจ้าและการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุก็ยิ่งแสดงให้เห็นถึงความ योगโยของ กลุ่มข้อมูลทางวรรณกรรมที่หยิบยืมมาจากตัวบทวรรณกรรมพุทธศาสนากระแสหลักในมหาปรีนิพพานสูตรสู่วรรณกรรมท้องถิ่นตำนานอูรังคะธาตุ พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎก เล่ม 10 ดังปรากฏเนื้อหาที่กล่าวถึง พระมหากัสสปเถระเข้าไปยังมกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละในกรุงกุสินาราย ถึงที่จิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ประนมมือ กระทำประทักษิณจิตกาธาน 3 รอบ เปิดผ้าคลุมทางพระบาท ถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า และภิกษุ 500 รูป ก็ถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า เมื่อท่านพระมหากัสสปเถระและภิกษุ 500 รูป ถวายอภิวาทเสร็จแล้ว จิตกาธานของพระผู้มีพระภาคได้ติดไฟลุกโพล่งขึ้นเอง (ด้วยอำนาจของเทวดา) เมื่อพระเพลิงไหม้พระสรีระของพระผู้มีพระภาค พระอวยวะ คือพระฉวี (ผิวนอก พระจัมมะ (หนัง) พระมังสา (เนื้อ) พระนหารู (เอ็น) และพระลสิกา (ไขข้อหรือไขกระดูก) ไม่ปรากฏแล้วไม่ปรากฏเขม่าเลย คงเหลืออยู่แต่พระสรีระเท่านั้น หลังจากถวายพระเพลิงพระสรีระพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ในขณะที่มีการฉลองพระบรมสารีริกธาตุอยู่นั้น ชาวได้แพร่ไปยังอาณาจักรทั้งหลายภายนอกพระนคร จึงทำให้กษัตริย์และพราหมณ์จากอาณาจักรต่าง ๆ ได้แก่ พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งกรุงราชคฤห์ กษัตริย์ลิจฉวีแห่งเมืองเวสาลี กษัตริย์ศากยวงศ์และพระประยูรญาติแห่งเมืองกบิลพัสดุ์ กษัตริย์ถูละ แห่งเมืองอัลลกับปะ กษัตริย์โกลิยะแห่งเมืองรามคาม พราหมณ์เวฐฐที่ปะกะแห่งเมืองเวฐฐที่ปะกะ และกษัตริย์มัลละแห่งเมืองปาวา กษัตริย์และผู้ปกครองบ้านเมืองเหล่านั้นต่างก็ส่งทูตและกองทัพไปขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ณ เมืองกุสินารา โทณพราหมณ์จึงได้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น 8 ส่วนเท่ากัน บรรดาทูตานุทูตก็ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุกลับไปยังประเทศของตน ตั้งสักการบูชาแล้วสร้างสถูปบรรจุไว้ในบ้านเมืองของแต่ละประเทศ ส่วนโทณพราหมณ์ได้รับตุมพะ(ทะนันทวง) ที่ใช้ดวงพระบรมสารีริกธาตุไปสร้างสถูปบรรจุไว้สักการบูชา (มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2539: 175-178)

เหตุการณ์ว่าด้วยการถวายพระเพลิงของพระพุทธเจ้าและการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุนี้ ได้มีการกล่าวซ้ำในตำนานอูรังคะธาตุ เป็นเหตุการณ์ที่ว่าด้วยพระมหากัสสปเถระได้ถวายพระเพลิงของพระพุทธเจ้า พระธาตุได้แตกออกเป็น ส่วน ๆ บางส่วนพระพราหมณ์นำไป บางส่วนนาคนำไป ส่วนอูรังคะธาตุพระมหากัสสปเถระได้นำมาบรรจุไว้ที่ภูกำพัว ดังข้อความในตำนานอูรังคะธาตุ ความตอนหนึ่งว่า

“เมื่อพระศาสดาตรัสสั่งกับพระอานนท์ดังนี้แล้ว จึงทรงอธิษฐานว่า เมื่อใดกัสสป
 ยังไม่มารับเอาอัฐธาตุของตถาคตไปไว้ที่ตอยกับปนคิริ ไฟธาตุอย่าได้ไหม้สรีระตถาคต
 ทรงอธิษฐานแล้วก็เสด็จเข้าสู่นิพพาน ครั้นนั้นกษัตริย์มัลลราชทั้งหลายกระทำ
 สักการะบูชาโสรดสรงพระบรมศพ แล้วเชิญพระบรมศพเข้าพระหีบทองประดิษฐานไว้บน
 เชิงตะกอน แล้วทำการถวายพระเพลิงเป็นหลายครั้งหลายหน เพลิงก็ไม่สามารถจะทำลาย
 พระบรมศพได้ ทันทันนั้นพระมหากัสสปเถระก็มาถึงแล้วเข้าไปกระทำสักการ ขณะนั้น
 พระศาสดาทรงกระทำปาฏิหาริย์ให้พระบาทเบื้องขวายื่นออกมาจากพระหีบทอง
 เพื่อให้พระมหากัสสปเถระกระทำสักการ ทันทันนั้น พระอัฐธาตุที่หุ้มห่อด้วยผ้ากัมพลก็
 ปาฏิหาริย์เสด็จออกจากพระหีบทองมาประดิษฐานอยู่เหนือฝ่ามือเบื้องขวาแห่งพระ
 มหากัสสปเถระอัครสาวก ทันทันนั้น ไฟธาตุก็บังเกิดลุกเป็นเปลวขึ้นทำลายพระสรีระของ
 พระศาสดา ส่วนพระบรมธาตุกระโปงหาวนั้น ฆฎิการพรมนำเอาไปประดิษฐานไว้ในพรหม
 โลก พระธาตุแฉ้วหมากแง โทณพราหมณ์เอาช่อนที่ม้วยผม พระอินทร์นำเอาไป
 ประดิษฐานไว้ในชั้นดาวดึงส์ พระธาตุกระดูกด้ามมีดนั้น พญานาคนำเอาไปประดิษฐานไว้
 ในเมืองนาค พระบรมธาตุที่ออกพระนามมาข้างบนนี้ มิได้เป็นอันตรายด้วยเพลิง ยังปกติ
 อยู่ตามเดิม ส่วนพระบรมธาตุนอกนั้นย่อยยับไปเป็น 3 ขนาด ขนาดใหญ่เท่าเมล็ดถั่วกวาง
 ขนาดที่สองเท่าเมล็ดข้าวสารหัก ขนาดที่สามเท่าเมล็ดพรมณัฎฐกาด พระยาอชาตศัตรู
 นำเอาไปประดิษฐานไว้ในถ้ำสัตตบัณคูหา ครั้นนั้น พระมหากัสสปเถระพร้อมด้วยพระ
 อรหันต์ทั้ง 500 องค์ นำเอาพระอัฐธาตุไปประดิษฐานที่ภูกำพร้า”

(กรมศิลปากร, 2483: 39-40)

จากข้อความข้างต้นนี้ มีเนื้อหาว่าด้วยเหตุการณ์การถวายพระเพลิงของ
 พระพุทธเจ้าและการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ โดยมีพระมหากัสสปเถระเป็นตัวละครที่มีบทบาทมาก
 ที่สุด ที่ได้เป็นผู้ถวายเพลิงของพระพุทธเจ้า โดยเนื้อหาได้กล่าวถึงหลังจากถวายพระเพลิงเสร็จแล้ว
 โทณพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุแตกออกเป็นส่วนตัวต่าง ๆ และได้มีนำไปบรรจุไว้ตามที่ต่าง ๆ
 กล่าวคือพระธาตุกระโปงหาว (พระธาตุส่วนพระเศียร) ฆฎิการพรมณัฎฐกาดไปบูชาที่พรหมโลก พระธาตุ
 แฉ้วหมากแง (ทันตธาตุ) โทณพราหมณ์เอาช่อนไว้ที่ปิ่นปักผม พระอินทร์ลักไปบูชาที่ดาวดึงส์ พระธาตุ
 ด้ามมีด พญานาคเอาไปบูชาที่เมืองนาค ส่วนพระบรมสารีริกธาตุเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่แตกออกเท่ากับ
 เมล็ดข้าวสารหรือเท่ากับเมล็ดพันธุ์ฝักกาด พระเจ้าอชาตศัตรูเอาไปบูชาไว้ที่ถ้ำสัตตบัณคูหา ส่วน
 พระบรมสารีริกธาตุที่เป็นส่วนพระอัฐธาตุอันเป็นพระธาตุสำคัญก็ได้ถูกนำมาประดิษฐานไว้ที่ภู
 กำพร้าซึ่งก็เชื่อว่าเป็นพระธาตุพุมปัจจุบัน ซึ่งการนำเอาพระบรมสารีริกธาตุในส่วนพระอัฐธาตุมา
 ประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้าเช่นนี้เป็นการตอกย้ำความสำคัญของความเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาที่

ได้ยึดโยงกับเรื่องราวอันเป็นพระพุทธานุภาพหลักในการอ้างสิทธิ์ความชอบธรรมให้กับดินแดน
ลุ่มน้ำโขงเพื่อแสดงความไม่เป็นอื่นจากดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาในระดับสากลโดยการเชื่อมโยง
พื้นที่ ตัวละคร ทางพระพุทธศาสนาจากอินเดียหรือชมพูทวีปเป็นสำคัญ

นอกจากนั้นแล้วยังเป็นที่น่าสังเกตว่าการดำเนินเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ
มักจะมีการอ้างอิงคำศัพท์ที่เป็นภาษาบาลี โดยการลอกเลียนแบบการประพันธ์แบบบรรณชาติกที่มี
การยกเอาคำภาษาบาลีขึ้นมาเป็นตัวตั้งแล้วก็มีการอธิบายขยายความหรือบางทีมีการยกคำพุทธ
สุภาษิตที่มีการยึดโยงกับคัมภีร์พระพุทธศาสนากระแสหลัก เช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นกลุ่ม
ก้อนของข้อมูลที่ได้มาจากแหล่งข้อมูลพระพุทธศาสนากระแสหลักที่แสดงความเป็นพระพุทธศาสนา
เดียวกัน ดังตัวอย่างการยกคำภาษาบาลีที่เป็นพุทธสุภาษิตแทรกอยู่ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุซึ่ง
ปรากฏอยู่อย่างหลากหลาย ดังความว่า

“บุคคลพึงกล่าวยังคำสัตย์เทียง ท่านให้ข้าวของน้อยก็ดี พึงใจรับเอา แม้ว่าตัวมี
น้อย ก็พึงใจให้เป็นทานแก่ผู้มาขอด้วยตน 3 ประการนี้ เทียรย่อมนไปสู่สวรรค์เทวโลก
“ทานสีลณจ สกุกจจํ สุตวา ธมฺมํ ปสฺสิตติ สจจํ ขนฺติ จ กตญฺญ ตินฺณนํ รตนํ สริ อิมานิ
สฺตตปฺปญฺยานิ สมฺมา สมฺพุทฺทวณฺณิตํ มหปฺพลํ จ สพฺเพสํ อสงฺเขยฺย อนนฺตํ”

“...บุคคลกระทำบุญให้ท่านรักษาศีล ควรเคารวะ พึงธรรม ควรยินดี มีคำสัตย์
อดทน และรู้คุณท่านได้กระทำไว้แล้วแก่ตน และระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย บุคคลทั้งหลาย
ที่ได้กระทำนั้น ๆ พระพุทธเจ้าย่อมทรงสรรเสริญว่าดี มีอานิสงส์ผลได้อสงไขย หาที่สุดมิได้
แก่บุคคลผู้นั้นแท้จริง

อโกเรน ชิน โภธ อสารุ° สาธุนา ชินเ
ชินกทริยํ ทาเนน สจเจนาสิกวาทินํ

บุคคลผู้บ่มกโกรธ ย่อมแพ้ผู้บ่มกโกรธ บุคคลผู้เป็นสัปบุรุษย่อมแพ้บุคคลผู้เป็นอสัง
บุรุษ บุคคลผู้มักให้ทาน ย่อมแพ้ผู้ตระหนี่ในการให้ทาน บุคคลผู้มีสัตย์ ย่อมแพ้บุคคลผู้ไม่มี
สัตย์ “ปาตลเก สุกตา พิชชา พรหฺตเถ คตฺ ธมฺมํ ยถา อิจฺเจ น ลพฺภติ” พระพุทธเจ้า ต่่าวก
ลับคืนมาซึ่งที่นั่น เหตุนี้เมืองมรุกขนครเท่าจักได้เป็น สมัยเมื่อมหाराชเจ้าตนมีบุญสมภารนี้
แหละ แม้ว่าพระพุทธศาสนาก็จะเป็นมัจฉิมศาสนา ด้วยเหตุว่าพระองค์ได้อธิษฐาน
รอยพระบาทไว้ที่ก้อนหินในน้ำก้ำเหนือเมือง แล้วจึงเสด็จมาประดิษฐานกัจจกั้วไว้ที่ภู
ก้ำพรั้า ทรงประทับอิงต้นรังที่นั่น”

(กรมศิลปากร, 2483: 116-117)

ข้อความข้างต้นนั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิธีคิดว่าด้วยการสร้างวรรณกรรมที่มีสำนวนการเขียนแบบอิงวรรณกรรมพระพุทธศาสนากระแสหลัก โดยการยกเอาคำภาษาบาลีที่เป็นพุทธวจนะขึ้นเป็นบทตั้งแล้วก็อธิบายขยายความตามพุทธภาษิตนั้นด้วยภาษาท้องถิ่น ซึ่งลักษณะเช่นนี้เป็นการอ้างสิทธิ์เชิงชอบธรรมให้กับวรรณกรรมท้องถิ่นเพื่อตอกย้ำความเป็นชุมชนที่มีการใช้ข้อมูลเหมือนกันกับวรรณกรรมแบบพระพุทธศาสนาในระดับสากลอันจะสะท้อนให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพระพุทธศาสนาเดียวกันได้อย่างมีนัยสำคัญ

ข้อความที่ได้ยกมาอธิบายเพื่อแสดงให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพระพุทธศาสนาผ่านการใช้ภาษาแบบพุทธศาสนากระแสหลักที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นการอธิบายให้เห็นถึงกลุ่มชนในระดับใหญ่แบบกว้าง ๆ ที่เป็นกลุ่มชนที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาเดียวกัน อันสะท้อนให้เห็นการสร้างเครือข่ายผ่านวัฒนธรรมการใช้ภาษา โดยการยึดโยงข้อมูลที่มาจากแหล่งวรรณกรรมพุทธศาสนากระแสหลักมาสู่พระพุทธศาสนาแบบท้องถิ่นให้เป็นเสมือนว่ามีแหล่งข้อมูลทางพระพุทธศาสนาเดียวกัน การสร้างเครือข่ายในชุมชนลุ่มน้ำโขงที่ปรากฏผ่านตำนานอุรังคธาตุนั้นจึงปรากฏในลักษณะที่อ้างอิงถึงความเป็นเครือข่ายเดียวกันกับพระพุทธศาสนากระแสหลักให้เป็นชุมชนที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาเดียวกัน

จากเนื้อหาตัวอย่างที่ยกมากล่าวข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นว่าภาษาทางพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นภาษาที่เกิดจากเรื่องราวทางวรรณกรรม ภาษาที่ใช้ในการบันทึกสืบทอดวรรณกรรม เช่น ภาษาบาลี สันสกฤต เป็นต้น มาผสมผสานกับข้อมูลที่มีอยู่ในท้องถิ่นที่ภาษาท้องถิ่นตลอดถึงความเชื่อแบบท้องถิ่น อันทำให้เกิดเป็นพระพุทธศาสนาแบบท้องถิ่น ที่มีการยึดโยงข้อมูลทางวรรณกรรม ภาษาในคัมภีร์พระพุทธศาสนากระแสหลัก เช่นนี้ ข้อมูลภาษาทางวรรณกรรม จึงเป็นชุมชนทรัพยากรทางปัญญาชั้นดีให้การรังสรรค์วรรณกรรมในท้องถิ่นได้ดี ดังที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2555: 248) ได้กล่าวว่า พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์ ซึ่งเปรียบเสมือนชุมชนทรัพยากรที่ล้ำค่ายิ่ง และเป็นแหล่งรุ่งเรืองหาที่สุดมิได้ เพราะเป็นคัมภีร์ที่แสดงหลักทางพุทธศาสนา แบบแผนแห่งพุทธธรรมที่ใช้เป็นเครื่องสั่งสอนแก่พุทธบริษัทแล้ว ยังปรากฏว่างานเขียนประเภทตำนานพงศาวดารทางพุทธศาสนา (myth and chronicles) ซึ่งความสำคัญต่อการสร้างสรรค์ตำนานที่ว่าด้วยเรื่องทางพุทธศาสนาของคนไทยมาตั้งแต่อดีตกาล วัตถุประสงค์สำหรับการสร้างสรรค์ตำนานในทางพุทธศาสนาของคนไทยนั้น ได้ถูกกำหนดขึ้นจากจุดมุ่งหมายของจารีตนิยมในชุมชนท้องถิ่น รวมไปถึงเรื่องการแสดงอัตลักษณ์ (identity) และการสืบทอดมาจากคนอีกรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ประวัติศาสตร์หรือเหตุการณ์เนื่องด้วยพุทธศาสนาเป็นสาระสำคัญอีกอย่างหนึ่งในการสร้างสรรค์ตำนานทางพุทธศาสนา เพราะเป็นผลิตผลทางปัญญาอีกประการหนึ่ง ที่ก่อให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งแก่ผู้ฟังหรือผู้ศึกษาทั้งในกลุ่มของนักปราชญ์และชาวบ้าน

5.4.2 การสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนาในลุ่มน้ำโขง

ตำนานอุรังคธาตุนั้น นอกจากจะมีการสื่อความหมายอันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดในมิติของการสร้างเครือข่ายในกลุ่มชนภายนอกที่มีอิทธิพลกับกลุ่มชนภายในแล้ว ยังมีการสร้างเครือข่ายชุมชนที่สื่อให้เห็นถึงความเป็นชุมชนในลุ่มน้ำโขง ที่มีการยึดโยงความเป็นชุมชนที่มีคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะคติความเชื่อต่อการนับถือพระธาตุพนมองค์เดียวกัน ถึงแม้ตำนานอุรังคธาตุไม่ได้ระบุกลุ่มชาติพันธุ์ไว้อย่างชัดเจนว่ามีกลุ่มชาติพันธุ์ใดบ้างที่อาศัยอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ หากกล่าวไว้แต่เพียงว่ามีกลุ่มชนที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาอาศัยอยู่ในชุมชนแห่งนี้มาเป็นเวลานานแล้ว ดังปรากฏให้เห็นถึงความเป็นชุมชนบ้านเมืองที่มีเจ้าเมืองหรือกษัตริย์เป็นผู้ปกครองอยู่อย่างต่อเนื่อง เช่น เมืองศรีโคตรบูรณ เมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย เมืองอินทปัฐนคร เมืองมรุกขนคร เมืองสาเกตนคร เป็นต้น ล้วนแล้วแต่เป็นชุมชนที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น

หากพิจารณาจากเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการสร้างพระธาตุเจดีย์ เรื่องราวเกี่ยวกับพญานาค เรื่องราวเกี่ยวกับบำรุงรักษาวิเวกอาราม การปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์ การถวายข้าพระธาตุ เป็นต้น ก็ได้พรรณารายการสืบทอดวัฒนธรรมความเชื่อของผู้คนที่มีการยึดโยงเข้ากับระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนาของผู้คนที่อาศัยอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ อยู่ โดยเฉพาะวิถีปฏิบัติต่อองค์พระธาตุเจดีย์ที่มีการยึดถือเอาองค์พระธาตุพนมซึ่งเชื่อว่าเป็นที่บรรจุพระอุรังคธาตุเป็นศูนย์กลางของการหลอมรวมผู้คนในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ให้เป็นกลุ่มก้อนที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาที่อยู่ภายใต้ร่มเงาขององค์พระธาตุพนมเดียวกัน ที่จะทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายอัตลักษณ์ของชุมชนทางพระพุทธศาสนาที่มีการนับถือต่อองค์พระธาตุพนมซึ่งเป็นพุทธสถานสำคัญที่ได้หลอมรวมผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงให้เป็นชุมชนแห่งพระพุทธศาสนาเดียวกัน ทั้งนี้ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นการศึกษาเกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนาในลุ่มน้ำโขงออกเป็น 2 ประเด็น คือ

5.4.2.1 การสร้างเครือข่ายผ่านความเป็นชุมชนพระธาตุ

5.4.2.2 การสร้างเครือข่ายผ่านกลไกของรัฐบาล

5.4.2.1 การสร้างเครือข่ายผ่านความเป็นชุมชนพระธาตุ

ก่อนที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายผ่านความเป็นชุมชนพระธาตุในชุมชนลุ่มน้ำโขงนั้น มาทำความเข้าใจเกี่ยวกับกลุ่มชนต่าง ๆ ที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุก่อน หากพิจารณาถึงกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ตามชุมชนลุ่มน้ำโขงที่ปรากฏในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุแล้ว จะเห็นว่า มีกลุ่มชนคนโบราณอาศัยอยู่ ซึ่งผู้วิจัยจัดให้กลุ่มชนเหล่านี้คือกลุ่มชนลุ่มน้ำโขง ที่มีถิ่นฐานกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ อันเป็นบ้านเมืองโบราณของชุมชนแห่งนี้ ที่ปรากฏอยู่ก่อนที่พระพุทธเจ้า

จะเผยแพร่พระพุทธศาสนาเข้ามา กลุ่มชนเหล่านี้เป็นกลุ่มชนดั้งเดิมอาศัยอยู่ตามบ้านเมืองต่าง ๆ ซึ่งตำนานอรัญจวรรคได้ชี้ชวนให้เห็นถึงชื่อบ้านเมืองเหล่านั้นเป็นชุมชนที่มีมาตั้งแต่โบราณซึ่งเป็นกลุ่มชนดั้งเดิมอาศัยอยู่ซึ่งสามารถสรุปชื่อบ้านนามเมืองที่สำคัญ ๆ ออกเป็น 9 แคว้นแคว้นด้วยกัน โดยสามารถสรุปจากเนื้อหาของตำนานอรัญจวรรค ได้ดังนี้

1) เมืองศรีโคตรบูรณ ซึ่งในตำนานอรัญจวรรคได้ชี้ให้เห็นว่าเป็นเมืองศรีโคตรบูรณนี้มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นเมืองที่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันทรงพระนามว่า “โคตม” ได้เสด็จมาโปรดพระยาศรีโคตรบูรณ เมืองนี้จึงมีชื่อว่า เมืองศรีโคตรบูรณ ดังปรากฏข้อความในตอนหนึ่งว่า

“กาลนั้นพระพุทธองค์ทรงผ้าแล้วเอาบาตรห้อยไว้ที่ง่ามปากทันทันไม้ปาแบงตันหนึ่งเบื้องทิศตะวันตก แล้วเสด็จลงไปสู่ริมแม่น้ำที่นั่น เพื่อชำระพระบาท บันฑุกำพลศิลาอาสน์ของพระยาอินทร์ก็กระด้างแข็ง พระยาอินทร์เห็นเหตุดังนั้น ก็เสด็จลงไปสู่ป่าหิมพานต์ น้ำเอาน้ำแต่สระอโนดาตพร้อมด้วยไม้สีฟันมาถวาย พระพุทธองค์ทรงชำระแล้วก็ทรงบาตรผินพระพักตร์สู่ทิศตะวันออกแล้วก็เสด็จไปประทับอิงต้นรังต้นหนึ่งใต้ปากเขเล็กน้อย ทอดพระเนตรเมืองศรีโคตรบอง เพื่อจะเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในพระนคร ครั้นนั้นพระยาเจ้าเมืองศรีโคตรบองนั้นได้ทรงบำเพ็ญบุญสมภารมาเป็นอเนกประการ เหตุนี้จึงได้มาเสวยราชสมบัติบ้านเมืองในชมพูทวีปเป็นครั้งที่ 3 เพื่อจักได้โชตนาพระพุทธศาสนา จึงได้ชื่อว่าพระยาโคตรบูรณพระยาโคตรบูรณเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นพระศาสดาเสด็จมาดังนั้น ก็ทูลอาราธนาพระศาสดาเข้าไปรับเอาบิณฑบาตในพระราชฐาน เมื่อพระศาสดาทรงรับเอาข้าวบิณฑบาตแล้ว ก็ส่งบาตรให้กับพระยาโคตรบูรณ”

(กรมศิลปากร, 2483: 15-16)

ข้อความข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นถึงความมีอยู่ของเมืองศรีโคตรบูรณซึ่งเป็นเมืองหนึ่งของชุมชนโบราณในอดีตที่มีผู้คนอาศัยอยู่ ซึ่งในตำนานก็ได้กล่าวถึงบริเวณที่ตั้งซึ่งบริเวณปากเซหรือบริเวณปากเซบังไฟ สปป.ลาว ซึ่งสอดคล้องกับสุนทร โปธิสาร (2543: 24) ได้กล่าวว่า มีเมืองร้างตั้งอยู่แคมแม่น้ำเซบังไฟ ที่ชายแดนแขวงคำม่วนและสะหวันเขตต่อกันหากจากปากน้ำเซบังไฟเข้าไปประมาณ 15 กิโลเมตร ปัจจุบันเป็นกองมูลดินขนาดใหญ่ลักษณะรูปยาวรี ภายในมูลดินเดียวราซไปด้วยเศษก้อนดินจีและเพ็องหม้อไห เดียวนี้ปกคลุมไปด้วยหญ้าตึนหนา

2) **เมืองหนองหานหลวง** มีพระยามหาสุรอุทกเป็นเจ้าของ ต่อมาได้เกิดเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่อันเนื่องจากพญานาคที่ชื่อว่าธรมุณาคมีความโกรธแค้นที่พระยามหาสุรอุทกไม่เคารพยำเกรงต่อตนจึงได้พาพวกบรืวารนาคถล่มเมืองจนเกิดเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ ดังที่ได้ยกตัวอย่างไว้แล้วข้างต้นนั้น

3) **เมืองหนองหานน้อย** เดิมชื่อเมืองขุนขอม มีพระอนุชาหรือน้องชายของพระยามหาสุรอุทกเป็นเจ้าของ ได้เกิดหนองน้ำอันเนื่องจากเจ้าเมืองได้สั่งการให้นายพรานล่ากระรอกเผือกที่กังคียนาคปลอมตัวมา ทำให้พุทธรูปขนาดผู้เป็นบิดาของกังคียนาคพาพวกบรืวารนาคถล่มเมืองจนเกิดเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ ดังที่ได้ยกตัวอย่างไว้แล้วข้างต้นนั้น

4) **เมืองอินทปัฐนคร** มีพระยาอินทปัฐนครเป็นผู้ครองเมือง ในตำนานอุรังคธาตุในตอนต้นนั้นได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงพุทธทำนายเกี่ยวกับพระยาทุกตะไลน้ำที่ถูกลอยแพไปถึงเมืองอินทปัฐนครเพราะบุพกรรมที่ได้กระทำไว้ในชาติปางก่อนที่ได้เอาลูกแมวลอยน้ำ นอกจากนั้นแล้วชื่อเมืองอินทปัฐนครนี้ได้ปรากฏเด่นชัดหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ได้กล่าวเจ้าเมืองอินทปัฐนครตั้งปรากฏในตอนทีพระยาทั้งห้าร่วมกันสร้างได้ร่วมสร้างอุโมงค์พระอุรังคธาตุ และในตอนท้ายของเรื่องได้ปรากฏกล่าวถึงเมืองอินทปัฐนครด้วยเช่นกัน โดยกล่าวถึงหลังจากพระพุทธโฆษาจารย์ได้คัดลอกอุรังคธาตุจากลังกาเสร็จแล้ว ได้นำมาเก็บไว้ที่เมืองอินทปัฐนครแห่งนี้

แต่อย่างไรก็ตามภูมินามเมืองอินทปัฐนครนี้ไม่ได้กล่าวไว้ในตำนานอุรังคธาตุ แต่ในชมพูทวีปปรากฏชื่อเมืองอินทปัตตะในภาษาบาลีหรือเมืองอินทปรสสะในภาษาสันสกฤต ซึ่งเป็นชื่อนครหลวงของอาณาจักรกูโรในอินเดียยุคโบราณ ในดินแดนลุ่มน้ำโขงเป็นที่รู้จักกันว่าเมืองอินทปัฐนครหรือในสำเนียงไตและลาวโบราณใช้ว่าเมืองอินทปัฐ เป็นชื่อที่คนในวัฒนธรรมไท-ลาวสมัยก่อนเรียกอาณาจักรเขมรโบราณบริเวณลุ่มทะเลสาบเขมร (ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ, 2560: 430) สอดคล้องกับจิตรภูมิศักดิ์ (2544: 433) ได้แสดงทัศนะไว้ว่าพระมหานครอินทปรสสะในที่นี้รู้ได้แน่ว่าหมายถึงเมืองนครธมเพราะใช้คู่กับพระพิฆณุโลกซึ่งเป็นชื่อที่แท้จริงของนครวัด หมายความว่า ในความทรงจำของชาวเขมรยุคนั้นยังจดจำกันอยู่ว่านครอินทปัตต์เคยเป็นชื่อเมืองราชธานีของเขมรนั่นเอง

5) **เมืองจุลณีพรหมทัต** มีพระยาจุลณีพรหมทัตเป็นเจ้าของ ชื่อเมืองจุลณีพรหมทัตนี้ ในตำนานอุรังคธาตุ ได้สะท้อนให้เห็นเมืองโบราณที่มีที่มาไม่ต่ำกว่าสมัยพุทธกาล ดังปรากฏในตอนทีกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จประทับรอยพระพุทธรูปที่เมืองหนองหานหลวง หลังจากที่ทรงกระทำพุทธรูปยารักษ์เสร็จแล้ว ซึ่งเนื้อหาในตอนดังกล่าวมีปรากฏชื่อเมืองจุลณีพรหมทัต ความว่า

“พระพุทธเจ้าพยากรณ์ดังนี้แล้ว จึงทรงผินพระพักตร์ต่อเมืองจูลณีพรหมทัต และเมืองอินทปัฐนคร ขณะนั้น พระอานนท์มีความสงสัยว่า พระองค์จักเสด็จไปเมืองทั้งสองนั้นหรือ หรือว่าบ่เสด็จไปหนอ จึงกล่าวทูลว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จจากกุฎำพรำที่นี้แล้ว จะเสด็จไปโปรดที่ใด”

(กรมศิลปากร, 2483: 18)

นอกจากนั้นยังปรากฏให้เห็นในตอนที่มีการสร้างอุโมงค์พระอุรังคธาตุที่มีการกล่าวถึงพระยาทั้งห้าได้ร่วมกันก่อสร้างอุโมงค์และนำเอาวัตถุสิ่งที่มีค่าต่าง ๆ บรรจุไว้ในอุโมงค์พระอุรังคธาตุนั้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการมีอยู่ของเมืองจูลณีพรหมทัต ดังปรากฏข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ท้าวพระยาทั้ง 5 จึงตรัสสั่งให้คนทั้งหลายปั้นดินดิบ แล้วให้ทำแม่พิมพ์เท่าฝ่ามือ พระมหากัสสปเถระเจ้า เป็นแบบตัวอย่างปั้นดินดิบนั้น เมื่อปั้นได้พอแล้ว พระยาสุวรรณภิงคาร พระองค์เริ่มขุดหลุมด้วยพระองค์เองก่อน พระยาจูลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร และพระยานันทเสน จึงขุดต่อไป หลุมนั้นลึก 2 ศอกของพระมหากัสสปเถระเจ้า กว้าง 2 วา ของพระมหากัสสปเถระเจ้า เท่ากันทั้ง 4 ด้าน ท้าวพระยาทั้ง 5 จึงแบ่งปันกัน ก่อองค์ละด้าน

“พระยาจูลณีพรหมทัต ทรงก่อด้านตะวันออก และทรงบริจาคพระราชทรัพย์และวัตถุสิ่งอื่นรองบาไว้ภายใต้ด้านที่พระองค์ทรงก่อนั้น เงินแน่น 5,550 แน่น ๆ หนึ่ง มีกำหนด 400 ทองคำ 550 แน่น แน่นหนึ่งหนัก 300 ช้อง 19 กำ 9 ลูก 17 กำ 7 ลูก”

(กรมศิลปากร, 2483: 158)

จากข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นถึงการมีอยู่ของเมืองจูลณีพรหมทัตที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ อันมีมาตั้งแต่สมัยอดีตสมัยพุทธกาล หลังสมัยพุทธกาลเป็นลำดับมา ลักษณะดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นกลุ่มของผู้คนที่อาศัยอยู่ในเมืองจูลณีพรหมทัต ซึ่งเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในอดีตโบราณที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาตามลำดับ ที่ตั้งของเมืองจูลณีพรหมทัตนั้น มีนักวิชาการทั้งหลายได้สันนิษฐานไว้อย่างน่าสนใจ ดังเช่น มหาสิลา วีระวงค์ (2544: 17) ได้อธิบายว่า เมืองจูลณีคือเมืองแควหรือดินแดนเวียงคานาปัจจุบัน นอกจากนั้น ในพงศาวดารโยนกยังได้กล่าวถึงที่ตั้งของเมืองจูลณีพรหมทัต ซึ่งพระยาประชาภิจักรจักร์ ได้อธิบายว่า แม่น้ำแตกหลวงคือแท่นหลวง ซึ่งจีนเรียกว่าสองเกียง ญวนเรียกว่าทรงกายเป็นที่ตั้งเมืองฮานอยและไหลไปออกอ่าวตังเกี๋ย ส่วนแม่น้ำแตกน้อยคือแท่น้อย ภาษาญวนเรียกทรงแดงแปลว่าน้ำดำ ไทยเหนือเรียกแม่ม่วง เมื่อกำหนดจากการอธิบายถึงตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ของคนในอดีตที่กำหนดให้น้ำแม่ม่วงหรือน้ำดำอันเป็นที่ตั้งของ

เมืองจุฬณีในตำนานสุวรรณโคมคำ ซึ่งน่าจะเมืองเดียวกันกับเมืองจูลณีพรหมทัตในตำนานอุรังคธาตุ ดังนั้น เมืองจูลณีพรหมทัตจึงควรหมายถึงดินแดนตั้งแต่ 12 จุฑ ทิวพันทั้งหก และตั้งเกี่ยว อันเป็นการรับรู้ของคนในสมัยโบราณสอดคล้องกับทั้งสองตำนาน แม้จะไม่ได้ปรากฏว่าที่มาของภูมินามของเมืองจูลณีพรหมทัตที่มาอย่างไร แต่ในพงศาวดารโยนกได้อธิบายเกี่ยวกับภูมินามของประเทศในมัชฌิมประเทศว่า แวนแคว้นถวนตั้งเกี่ยวซึ่งแต่ก่อนจีนเรียกว่า เกโจหรือย้าวจิ แปลว่า พวกเท้าเปล่าไม่สวมรองเท้า ตำนานเรียกว่าจุฬณีนคร (พระยาประกาศกิจกรจักร, 2557: 35)

6) เมืองสาเกตนครหรือเมืองร้อยเอ็ดประตู เป็นอีกเมืองหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุซึ่งปรากฏชื่อความเป็นมาของเมืองมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล สมัยหลังพุทธกาล ที่กล่าวถึงเมืองสาเกตนครอยู่บ่อยครั้ง ในสมัยพุทธกาล กล่าวพระพุทธเจ้าเสด็จมายังภูค้ำพรัอันเป็นดินแดนลุ่มน้ำโขง แล้วทรงพุทธทำนายและมีการประทับรอยพระพุทธรูป ซึ่งในเนื้อหาอันเป็นพุทธพยากรณ์นั้นได้กล่าวถึงเมืองสาเกตนครด้วยเช่นกัน แต่ไม่กล่าวถึงเจ้าเมืองสาเกตได้เข้าร่วมในการก่ออุโมงค์พระอุรังคธาตุกับพระยาทั้งห้า หากแต่ได้กล่าวไว้ถึงความเป็นเมืองเป็นโบราณที่มีเจ้าเมือง มีประชาชนอาศัยอยู่มาช้านานแล้ว มีการกล่าวถึงเจ้าเมืองสาเกตนคร เชื้อสายมาตั้งแต่สมัยพระยาเกตต่อมาด้วยพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช จนถึงพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช กลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุมิตรธรรมวงศาแห่งเมืองมรุกขนคร ซึ่งต่อมาพระยาสุมิตรธรรมวงศาได้กับไปปกครองเมืองสาเกตนครหรือเมืองสาเกตนครร้อยเอ็ดประตู และเชื่อว่าเมื่อสาเกตนครนี้คือเมืองร้อยเอ็ดประตูหรือเมืองร้อยเอ็ดปัจจุบันซึ่งปรากฏเหตุการณ์ที่กล่าวถึงพระยาสาเกตเป็นกษัตริย์เมืองสาเกตนครหรือเมืองร้อยเอ็ดประตู ดังปรากฏข้อความในเนื้อหาความตอนหนึ่ง ๆ ว่า

“บัดนี้ เราทั้ง 2 จงช่วยกันปรุงยาสิทธิเดช ให้เจ้าสุริยกุมารกินตามคำสั่งของจิตะกับปิณฑู้อาจารย์ แล้วเราทั้ง 2 จงพร้อมกันราชาภิเษกเจ้าสุริยกุมารโอรสของเราให้กลับคืนไปเสวยราชสมบัติในเมืองสาเกตนครตามเดิม ส่วนเราทั้ง 2 ก็สมมติตนเป็นอนุแก่เจ้าสุริยกุมาร แล้วพร้อมกันพาริพลไปกระทำอิทธิฤทธิ์ให้เหมือนจะกระทำยุทธกรรมเอาบ้านเมืองให้ทั่วพระยาในชมพูทวีปเข้ามาอ่อนน้อมเป็นเมืองขึ้นแก่เจ้าสุริยกุมาร เมื่อทรงปลุกชาติกลงแล้ว ก็พากันไปสู่ภูเขาลูกหนึ่ง พ่อหาเครื่องยาที่ฤๅษีได้บอกไว้นั้นก็ได้เครือเขามวงมราชสีห์ รากคูน ต้นส้มฝ่อ เครืออมรณี ขมิ้นขึ้นในภูเขาลูกนั้น จึงได้ชื่อว่าภูเขาวงษาพ่อ พ่อเอายาเมื่อได้เครื่องยามาสมประสงค์แล้ว จึงปรุงยานั้นขึ้นให้ชื่อว่า ยาสิทธิเดชให้เจ้าสุริยกุมารเสวย เมื่อพระกุมารได้เสวยยาสิทธิเดชแล้ว ก็บังเกิดมีกำลังและอานุภาพพร้อมทั้งพระสิริระกิงดงามยิ่งนัก พระยาศรีอมรณีและพระโยธิกาทัง 2 จึงพร้อมกันราชาภิเษกเจ้าสุริยกุมารให้เป็นพระยาสุริยวงศาสิทธิเดช แล้วประทานช้างตัว 1 ม้าตัว

1 พร้อมทั้งความถนัดและนายม้าที่มีฤทธิ์ กับทั้งอำมาตย์ข้าทาสบริวาร มีออกขุนพลเทพ เป็นต้น มีครีวหญิงชายน้อยใหญ่มาด้วยออกขุนพลเทพ 5,000 ครีว ออกขุนพรหมมีครีวมาด้วย 5,000 ครีว ออกขุนบุญขวางมีครีวมาด้วย 5,000 ครีว ออกขุนโลกบาลมีครีวมาด้วย 5,000 ครีว อำมาตย์ที่ออกนามมาแล้วข้างต้นนี้ ให้มาอยู่ช่วยดูแลรักษาข้างม้าในเมืองสาเกตนคร”

(กรมศิลปากร, 2483: 46-47)

จากข้อความที่กล่าวข้างต้นนี้กล่าวถึงกลุ่มชนอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นกลุ่มชนโบราณในอดีต ที่มีการปกครองด้วยระบบกษัตริย์เรื่อยมา และเป็นแบบอย่างของผู้นำชุมชนที่ยึดมั่นในหลักการทางพระพุทธศาสนา สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นกลุ่มชนกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ที่มีกลุ่มก้อนของความเป็นชุมชนที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาเดียวกัน

7) **เมืองศรีอโยธิกาหรือเมืองกรุงธนนคร** ซึ่งเมืองศรีอโยธิกาหรือเมืองกรุงธนนครนี้เป็นอีกเมืองหนึ่งที่ไม่ได้เข้าร่วมในคราวก่ออุโมงค์พระอัฐธาตุของพระยาทั้ง 5 ในตำนานอัฐธาตุพยายามชี้ให้เห็นว่าเป็นเมืองโบราณอีกเมืองหนึ่งที่มีกลุ่มคนอาศัยอยู่ ซึ่งได้กล่าวถึงความเป็นเมืองที่มีประวัติความเป็นมาตั้งแต่อดีตพระพุทธเจ้า คือสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากุกุสันโธ มีชื่อว่าเมืองกรุงธนนคร สมัยพระโกนาคมพุทธเจ้ามีชื่อว่าเมืองพาลชนะนคร สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะมีชื่อว่าเมืองทวารวดี และในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าเมืองกรุงธนนคร ส่วนที่ชื่อว่าศรีอโยธิกานั้นเพราะตั้งตามชื่อของพระยาศรีอมรณีและพระโยธิกาที่ฐิตะกับปิณฑุได้นำมาตั้งไว้ และที่ชื่อว่าทวารวดีตินครนั้น เพราะเรียกตามเสียงร้องว่า “ลาว” ของผีเสื้อเมือง ดังปรากฏข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ครั้นถึงฤดูกาลขึ้นปีใหม่จึงแต่งให้อำมาตย์คุมเครื่องราชบรรณาการดอกไม้ทองเงินเข้าไปส่งที่พระยาศรีอมรณี และพระยาโยธิกา ซึ่งเป็นอุปราช และเป็นผู้รักษาประตู และเป็นหูเมืองร้อยเอ็ดประตูที่เมืองกรุงธนนคร พระยาทั้ง 2 จึงแต่งทนายให้นำเข้าไปถวายพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชราชาเอกราชเจ้าทุก ๆ ต่อมาชาวเมืองทั้งหลายจึงเอาคำอันนั้นมาเรียกว่าเมืองศรีอโยธยา ตามชื่อพระยาโยธิกา ต่อมาซ้ำเติมคำขึ้นอีกว่า “ทวารวดีตินคร” ตามชื่อผีเสื้อเมืองที่รักษาประตู ร้องเป็นเสียง “ลาว” นั้น และที่ชื่อว่า “ศรีอมรณีและโยธิกา” นั้น เป็นชื่อพระยาทั้ง 2 ที่กินเมืองตามชื่อต้นไม้อันเป็นยาที่ฤษีประกอบให้ ที่เรียกชื่อ “อโยธยา” นั้น ฤษีให้ชื่อก่อน พระยาร้อยเอ็ดพระนครจึงได้เรียกสืบต่อมา ที่เรียกชื่อ “กรุงธนนคร” นั้น เป็นชื่อมาแต่ปฐมกัลป์ เมืองนี้ เมื่อศาสนาพระกุกุสันโธ เรียกชื่อ

ว่า “กुरुภูธรนคร” ครั้นถึงศาสนาพระโกนาคม เรียกชื่อว่า “เมืองพาทลนคร” ศาสนาพระกัสสปะ เรียกชื่อว่า “ทวารวดี”

(กรมศิลปากร, 2483: 52-53)

จากข้อความข้างต้นนั้นสะท้อนให้เห็นว่าเมืองศรีอโยธิยาหรือเมืองกรุงธนครนั้นเป็นเมืองโบราณที่มีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนาน ซึ่งเป็นเมืองที่มีการสืบทอดความเป็นมาตั้งแต่มยุคสมัยของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้ามาชื่อของพระพุทธเจ้าในภัทรกัลป์นี้ ลักษณะเช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนามาอย่างยาวนานแล้ว และจากหลักฐานทางโบราณคดีก็ได้กล่าวถึงเมืองศรีอโยธิยาหรือเมืองกรุงธนครที่มีเส้นทางเชื่อมโยงเมืองโบราณในสมัยทวารวดีไว้ด้วยเช่นกัน ดังที่ ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ (2560: 440) ได้กล่าวว่า เมืองโยธิกาคือเมืองในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและกลุ่มแม่น้ำป่าสัก ซึ่งมีความเจริญมาตั้งต่อก่อนยุคทวารวดีและต่อมามีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมเขมรจึงทำให้มีความแตกต่างทางวัฒนธรรมกับกลุ่มเมืองในกลุ่มแม่น้ำโขงที่เป็นกลุ่มวัฒนธรรมลาว ข้อสันนิษฐานนี้สอดคล้องกับชื่อเมืองโยธิกาก็ชื่อหนึ่งที่ในตำนานอ้างว่าเป็นชื่อในสมัยพระโกนาคมพุทธเจ้าที่ชื่อว่าที่ชื่อ พาทลนคร คำว่า พาทลสนี้ น่าจะเพี้ยนมาจากคำว่า พาทิระ ในภาษาบาลีที่มีรากศัพท์มาจากคำว่า พาทย หมายถึงข้างนอกหรือภายนอก ดังนั้นเมืองพาทลนครหรือพาทิระนครจึงมีความหมายว่า เมืองภายนอก เมื่อตำนานอุรังคธาตุถูกแต่งโดยคนในกลุ่มแม่น้ำโขง ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับภูมินามที่เรียกเมืองโยธิกากว่าเป็นเมืองภายนอกนี้ จึงแสดงภาพให้เห็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของเมืองในกลุ่มแม่น้ำโขงกับกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งลักษณะเช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงกลุ่มก้อนของบุคคลที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาภายใต้ดินแดนสุวรรณภูมิเดียวกัน

8) เมืองจันทบุรีหรือเมืองเวียงจันทน์ เป็นอีกเมืองหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งเข้าใจว่าเป็นหนองคันแหว่เสื่อน้ำที่มีการกล่าวไว้มาตั้งแต่เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จเสียบโลกมาจากพระเชตวันมหาวิหาร แล้วเสด็จประทับลงที่หนองคันแหว่เสื่อน้ำเป็นที่แรกก่อนที่เสด็จโปรดสรรพสัตว์ในลุ่มน้ำโขง ต่อมาหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธไปแล้ว ได้มีการสร้างอุโมงค์พระอุรังคธาตุก็ไม่ปรากฏว่าเจ้าเมืองได้มาร่วมสร้างอุโมงค์พระอุรังคธาตุแต่อย่างใด หากแต่กล่าวถึงในช่วงหลังจากนั้นที่มีการกล่าวถึงท้าวคำบางได้นำผู้คนมาตั้งบ้านแปงเมืองอยู่ที่เก่าคดเก่าแล้วซึ่งเรียกเมืองว่าเมืองสุวรรณภูมิ ต่อมาที่มีการกล่าวถึงบุรีจันอัยล้วยเป็นผู้มักทำบุญอยู่เสมอ ได้รับความช่วยเหลือจากพญานาคให้นางอินทสว่างลงฮอดมาเป็นภรรยา และได้สร้างเมืองจันทบุรีมอบให้ แต่ต่อมาได้รับการราชาภิเษกให้เป็นพระยาจันทบุรีหรือพระยาจันทบุรีประสิทธิสิริกะเทวะจากพระยาสุมิตรธรรมวงศาให้ครองเมืองจันทบุรีสืบมา ดังปรากฏข้อความในตอนหนึ่งว่า

“ครั้งนั้น สุวรรณนาครได้อินคำของเทวดากล่าวดังนั้นก็มีความยินดีนัก จึงแต่งให้ นาค 4 ตัว ไปเป็นล่ามเมือง สำหรับพิจารณาคุณโทษแห่งราษฎรชาวเมืองทั้งหลาย ควร กัดให้กัดควรกินให้กิน ล่ามทั้ง 4 ตัวนี้ คือกายโลหนาคหนึ่ง เอกจักขุนาคหนึ่ง สุคันธนาค หนึ่ง อินทจักกนาคหนึ่ง ทั้ง 4 นี้เป็นล่ามเมือง เทวดาอินทสิริ จึงให้เทวดาอินทผยางและ เทวดาสราสนิท ทั้ง 2 นี้ เทียวไปตรวจดูตามตาแสง เมื่อเห็นโทษอันผิดแห่งคนทั้งหลายให้ บอกเล่าแก่ล่ามเมืองทั้ง 4 พิจารณาให้แจ้ง แล้วจึงให้นาคที่รักษาศรีเมืองทั้ง 5 แห่งแต่ง ตัดสินเทอญ ส่วนนางเวดามัจฉารินันท์ให้คุณและโทษบุรีจัน พร้อมด้วยข้าทาสบริวาร ทั้งสิ้น แล้วให้บอกแก่ล่ามทั้ง 4 พิจารณาตามคุณและโทษนั้น ๆ เทวดาอินทสิรินันท์ให้เป็นผู้ คาคตกฎเส้นไว้ แล้วให้เทวดาสราสนิทอ่านข้อกฏนั้น ๆ ให้คนทั้งหลายฟังที่หาดทรายนั้น เทวดาอินทสิริเจียมบางนั้นให้เป็นผู้รักษาน้ำมงคล ส่างสองหนองสาม เทวดาและนาคที่ รักษาพระนครนั้น เทวดา 6 ตน นาค 9 ตน ขณะนั้นนาคและเทวดาทั้งหลายจึงบอกกล่าว แก่กันว่า ให้จดจำคาคตกฎเส้นไว้จนทั่วกัน แล้วจึงพร้อมกันออกไปเนรมิตให้เป็นเวียงและ ต้ายไม้จันทน์หอมรอบพระนครทั้ง 4 ด้าน แล้วก็กลับไปที่อยู่แห่งตน”

(กรมศิลปากร, 2483: 79-80)

จากข้อความข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นว่าเมืองจันทบุรีหรือเมืองเวียงจันทน์นั้นเป็น เมือง ๆ หนึ่งที่มีผู้คนอาศัยอยู่มากมายแล้ว เป็นเมืองที่ถูกสร้างขึ้นมาจากการช่วงเหลือของพญานาค และเป็นเมืองที่ยึดมั่นในพุทธศาสนาที่เป็นจุดศูนย์รวมผู้คนโดยมีเจ้าเมืองคนแรกคือพระยาจันทบุรี เป็นผู้ปกครองเมือง ได้นำเอาชื่อของตนไปตั้งเป็นชื่อเมืองจึงได้ชื่อว่าเมืองจันทบุรีหรือเมืองเวียงจันทน์ โดยลำดับ

9) เมืองศรีสัตตนาคร เป็นอีกเมืองหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ ที่มีการ กล่าวถึงความมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล และเชื่อว่าคือเมืองเชียงตุงเชียงทองหรือเมืองหลวงพระบางใน ปัจจุบัน ไม่ได้ปรากฏมีการกล่าวถึงว่าได้ร่วมสร้างอุโมงค์พระอุรังคธาตุกับพระยาทั้ง 5 แต่อย่างใด หากปรากฏมีการกล่าวถึงในสมัยพุทธกาลที่พระพุทธเจ้า หลังจากเสด็จโปรดสัตว์ที่ภูฏาแล้ว พระ พุทธองค์ก็ได้เสด็จมายังเมืองสัตตนาคร ดังความตอนหนึ่งว่า

“พระศาสดาก็เสด็จไปสู่ต่อนันทกักริ ซึ่งเป็นที่อยู่ของนางนันทยักษแต่ก่อน มี นาคตัวหนึ่ง 7 หัว ชื่อว่าศรีสัตตนาคร เข้ามาทูลขอให้พระศาสดาทรงย่ำรอยพระบาทไว้ใน ต่อนันทกักริ พระศาสดาก็ไปย่ำรอยพระบาทไว้ ณ ที่นั้น ทรงก้าวพระบาทข้ามดินดอยก้า

ขวาแล้วทรงแยมพระโธฐ เจ้าอาณนทร์กราบทูลถาม ตถาคตตรัสว่า เราเห็นนาค 7 หัว เป็น
นิมิต ต่อไปภายหน้าที่นี่จักบังเกิดเป็นเมือง มีชื่อว่า เมืองศรีสัตตนาคน

(กรมศิลปากร, 2483: 34)

ข้อความข้างต้นนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงการมีอยู่ของเมืองศรีสัตตนาคนซึ่งเป็นโบราณที่มีประวัติความเป็นมายาวนานตั้งแต่อดีต ซึ่งเป็นชุมชนที่มีมาก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามา เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามา ชุมชนแห่งนี้ก็เป็นอีกชุมชนหนึ่งที่แสดงถึงความ เป็นกลุ่มก้อนของชุมชนที่นับถือพระพุทธศาสนาาร่วมกัน และต่อมาหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน ไปแล้ว ได้มีเจ้าเมือง 5 เมือง คือเจ้าเมืองหนองหานหลวง คือพระยาสุวรรณภิงคาร, เจ้าเมืองหนอง หานน้อย คือพระยาคำแดง เจ้าเมืองอินทปัฐนคร คือพระยาอินทปัฐนคร เจ้าเมืองจุลณีพรหมทัต คือ พระยาจุลณีพรหมทัต และเจ้าเมืองที่สืบเชื้อสายมาจากเจ้าเมืองเมืองศรีโคตรบูรณ์ คือพระยานันท เสน ได้มีเป็นผู้มีที่มืบทบาทสำคัญในการก่อสร้างอุโมงค์พระอัฐธาตุในยุคแรก ๆ ที่พระมหากัสสป เถระได้นำพระอัฐธาตุมาประดิษฐานที่ภูกำพร้าว ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการมีอยู่ของกลุ่มชนที่สามารถ เดินทางไปมาหาสู่กัน ในชุมชนแห่ง อันเป็นทำเลที่เหมาะสมของความเป็นศูนย์รวมชุมชนที่มีพระธาตุ พนมเป็นศูนย์รวมศรัทธาของผู้คน สอดคล้องกับสมชาติ มณีโชติ (2554: 318-319) ได้กล่าวไว้ว่า สภาพทางภูมิศาสตร์ของบริเวณพระธาตุพนมกับที่ตั้งของบ้านเมืองต่าง ๆ ในบริเวณแอ่งสกลนคร รวมถึงบ้านเมืองในลุ่มน้ำโขง ทำให้อธิบายได้ว่า การสถาปนาพระธาตุพนมให้เป็นพุทธศาสนสถาน สำคัญ ที่มีประวัติเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นที่ประดิษฐานพระอัฐธาตุของพระพุทธองค์ พระธาตุพนมตั้งอยู่บนทำเลที่เป็นชายขอบ(Margin) ของบ้านเมืองต่าง ๆ ที่มีกล่าวถึงในตำนานอัฐค ธาตุหรือตำนานพระธาตุพนม ประกอบกับการที่พระธาตุพนมตั้งอยู่บนเนินดินที่ชาวบ้านเรียกว่าภู กำพร้าว พื้นที่บริเวณที่พระธาตุพนมตั้งอยู่เป็นจุดบรรจบระหว่างสายน้ำสำคัญ 4 ทิศ คือแม่น้ำโขง ที่ ไหลจากเหนือลงใต้ ลำน้ำก่ำที่ไหลมาจากหนองหาน สกลนคร มาบรรจบกับแม่น้ำโขงทางทิศใต้ของ พระธาตุพนม และลำน้ำเซบั้งไฟในประเทศลาว ที่ไหลมาบรรจบกับแม่น้ำโขงทางฝั่งทิศตะวันออก ตรงกันข้ามกับพระธาตุพนม

บ้านเมืองที่มีกล่าวถึงในตำนานอัฐธาตุ ที่ตั้งอยู่ใน 4 ทิศ ได้แก่ ทางเหนือ คือ เวียงจันทน์ สามารถเดินทางลงมาตามลำแม่น้ำโขง ทางทิศตะวันตก คือเมืองหนองหานหลวง และ เมืองหนองหานน้อย สามารถใช้เส้นทางมาตามลำน้ำก่ำ ซึ่งไหลมาบรรจบกับแม่น้ำโขง ทางทิศ ตะวันออก คือเมืองจุลณีพรหมทัตในเวียตนาม เดินทางมาได้โดยอาศัยลำน้ำเซบั้งไฟที่ไหลผ่านเข้ามา ในเขตประเทศลาว และทางใต้ คือเมืองอินทปัฐหรือกัมพูชา ซึ่งเดินทางตามแม่น้ำโขงขึ้นมา บริเวณ ที่ตั้งพระธาตุพนมมีชุมชนอีกแห่งหนึ่ง คือเมืองมรุกขนคร ซึ่งตั้งอยู่บริเวณฝั่งตรงข้ามกับปากน้ำเซบั้ง ไฟ

จากการประเด็นที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น สะท้อนให้เห็นถึงความมีอยู่ของเมืองและกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำโขง เป็นกลุ่มชนใหญ่ที่มีที่ตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ตามเมืองต่าง ๆ มาเป็นเวลาช้านานแล้ว ซึ่งในตำนานอูรังคราตุ ได้ชี้ให้เห็นว่า เป็นเมืองโบราณที่มีผู้คนอาศัยอยู่ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามาแล้ว และเมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามา กลุ่มชนเหล่านี้เป็นกลุ่มชนขนาดใหญ่ที่มีการสืบทอดพระพุทธศาสนาตามลำดับ ที่สำคัญคือกลุ่มชนต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเป็นกลุ่มชนที่มีความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือพระธาตุ ซึ่งเนื้อหาในตำนานอูรังคราตุมักจะกล่าวถึงกษัตริย์ให้ความสำคัญต่อการสร้างพระธาตุเจดีย์อันสื่อให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายผ่านความเป็นชุมชนพระธาตุขึ้นภายในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ ซึ่งมีเนื้อหาอยู่อย่างหลากหลาย ดังปรากฏเนื้อหาในตอนต่าง ๆ เช่น เหตุการณ์ตอนพระยาทั้ง 5 สร้างอุโมงค์สำหรับบรรจุพระอูรังคราตุไว้ที่ภูเก้าพร้าว เหตุการณ์ตอนที่ผู้ชายและผู้หญิงชาวเมืองหนองหานหลวงสร้างพระธาตุแข่งกัน เหตุการณ์ตอนพระยาสุวรรณภิงคารได้สร้างอุโมงค์ครอบรอยพระพุทธบาทที่พระพุทธเจ้าได้ประทับไว้ ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระธาตุเชิงชุมปัจจุบัน เหตุการณ์ตอนพระอรหันต์นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ลุ่มน้ำโขง พระยาจันทบุรีและเหล่าเสนาอำมาตย์ต่าง ๆ สร้างพระธาตุเจดีย์ไว้ที่ภูเขาลอง เหตุการณ์ตอนพระยาสุมิตรธรรมวงศาสร้างพระธาตุอิงฮัง ไว้เป็นที่สำหรับระลึกถึงพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งพระพุทธองค์ได้ทรงมาประทับอยู่ใต้ต้นรังหรือต้นฮังในคราวที่เสด็จเยือนเมืองศรีโคตรบูรณครั้งนั้น เป็นต้น เช่นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความ เป็นชุมชนที่ให้ความสำคัญกับแนวคิดว่าด้วยการนับถือบูชาพระธาตุที่ปรากฏอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ ดังปรากฏข้อความในเหตุการณ์ตอนต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

“ส่วนพระอรหันต์ทั้ง 3 ที่เป็นอาจารย์จึงสั่งศิษย์ทั้ง 5 ไว้ว่าให้นำพระบรมธาตุที่ได้มานั้น คือพระธาตุหัวเหเนา ให้เอาไปประดิษฐานไว้ที่ภูเขาลองนั้น ส่วนพระธาตุฝาดินขวานั้น ให้นำไปประดิษฐานไว้เมืองลาหนองคาย ธาตุเขี้ยวฝางนั้น ให้นำไปประดิษฐานไว้ที่เวียงจัว 3 องค์ และที่หอแพ 4 องค์ ครั้นสิ่งเสด็จเสร็จแล้ว พระอรหันต์ผู้เป็นอาจารย์ทั้ง 3 ก็กลับคืนไปสู่เมืองราชคฤห์ ขณะนั้น พระอรหันต์ทั้ง 5 จึงนำเอาพระบรมธาตุพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานไว้ที่ริมไม้ป่าแ่งที่ภูเขาลอง ครั้นนั้น พระยาจันทบุรีพระองค์ได้ทรงทราบความจากหมื่นกลางโรงว่า พระอรหันต์ 5 องค์กลับจากเมืองราชคฤห์ ได้นำเอาพระบรมธาตุพระพุทธเจ้ามา พระองค์ทรงชื่นชมยินดียิ่งนัก จึงตรัสสั่งอำมาตย์ให้ไปรับนางอินทสว่างราชเทวีรัตนเกสี พระนางทรงทราบในการบุญจึงได้เอาทองคำหล่อเป็นรูปสิงห์ 4 ตัวหนักตัวละ 10,000 ตำลึง แล้วพระนางให้นำสิงห์ 4 ตัวมาตั้งรวมติดกันเข้า หันหน้าออกตัวละทิศ แล้วเอาทองคำ 20,000 ตำลึง หล่อเป็นรูปอุโมงค์ประดับด้วยแก้ว ครั้นเสร็จแล้ว พระนางจึงให้เอาสิงห์ 4 ตัวนั้น พร้อมด้วยอุโมงค์ส่งสู่เรือพระที่นั่งเสด็จยาตราไปสู่ที่ศาลจอดพระสวามี”

“...ท้าวพระยาทั้ง 5 จึงตรัสสั่งให้คนทั้งหลายปั้นดินดิบ และให้ทำแม่พิมพ์เท่าฝ่ามือพระมหากัสสปเถระเจ้า เป็นแบบตัวอย่างปั้นดินนั้นเมื่อปั้นได้พอแล้ว พระยาสุวรรณภิงคาร พระองค์เริ่มขุดหลุมด้วยพระองค์เองก่อน พระยาจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร และพระยานันทเสน จึงขุดเป็นลำดับไป เสนาอำมาตย์และอาณาประชาราษฎรทั้งหลายจึงขุดต่อไป หลุมนั้นลึก 2 ศอกของพระมหากัสสปเถระเจ้า กว้าง 2 วา ของพระมหากัสสปเถระเจ้า เท่ากันทั้ง 4 ด้าน พระยาทั้ง 5 จึงแบ่งปันกันก่อองค์ละด้าน”

(กรมศิลปากร, 2483: 120-158)

เนื้อหาของตำนานอูรังคราตุนั้นนอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายผ่านเรื่องราวว่าด้วยการสร้างพระธาตุแล้ว ยังปรากฏให้เห็นว่ากษัตริย์ล้านช้างได้ถวายผู้คนที่เข้าทาสบริวารไว้เป็นข้าพระทาสสำหรับทำนุบำรุงศาสนสถานโดยเฉพาะพื้นที่ที่เป็นพระธาตุเจดีย์ ดังตัวอย่างที่ได้ยกมาข้างต้นนั้น อันเน้นให้เห็นถึงการให้ความสำคัญเอาใจใส่ดูแลในการบำรุงรักษาพระธาตุเจดีย์ที่เป็นศูนย์กลางความศรัทธาของชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ ภายใต้การนับถือพระธาตุพนมองค์เดียวกัน

5.4.2.2 การสร้างเครือข่ายผ่านกลไกของรัฐชาติ

ในตำนานอูรังคราตุนั้นไม่ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่ากลุ่มชนชนเข้าพระธาตุนั้นเป็นกลุ่มชนกลุ่มใดบ้าง หากกล่าวไว้แต่เพียงกว้าง ๆ ถึงความเป็นกลุ่มชนที่มีศูนยรวมจิตใจอยู่ที่พระธาตุพนม ซึ่งเป็นศูนย์กลางในการหลอมรวมกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ให้เป็นกลุ่มชนที่มีการนับถือพระธาตุพนมเดียวกัน กล่าวคือหากกล่าวถึงกลุ่มชนพระธาตุพนมนั้นเป็นกลุ่มชนที่หลากหลายชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นชุมชนที่มีการนับถือผีควบคู่กับพระพุทธศาสนา ดังที่เคยกล่าวไว้ข้างต้นว่าชุมชนลุ่มน้ำโขงนั้น เป็นชุมชนที่มีนับถือผีมาก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามา เมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาแล้วพระพุทธศาสนาก็ไม่ปรับเปลี่ยนสังคmlุ่มน้ำโขงให้เป็นพระพุทธศาสนาแบบวิสุทธิร้อยเปอร์เซ็นต์ หากแต่เป็นสังคmlพระพุทธศาสนาแบบมีการผสมผสานระหว่างพุทธ พราหมณ์ ผี เข้าด้วยกันหรือเรียกว่าพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ที่มีการผสมผสานความเชื่ออันสะท้อนให้เห็นถึงร่องรอยการสร้างเครือข่ายอัตลักษณ์ชุมชนแบบพระพุทธศาสนา หากพิจารณาจากกลุ่มชนต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขงก็จะพบกลุ่มชนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่มีการนับถือผีและพระพุทธศาสนาควบคู่กันไป ดังที่ มาลินี กลางประพันธ์ (2555: 102-113) ได้รวบรวมกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชนพระธาตุสองฝั่งโขงไว้เป็น 8 กลุ่มชาติพันธุ์ด้วยกันคือกลุ่มชาติพันธุ์ลาว กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท กลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ กลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง กลุ่มชาติพันธุ์ใส่ กลุ่มชาติพันธุ์แสก กลุ่มชาติพันธุ์เวียดนาม และกลุ่มชาติพันธุ์จีน กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้เป็นกลุ่มชนที่มีการอพยพโยกย้ายมาตั้งถิ่นฐาน อาศัยอยู่ตามบริบททางสังคmlการเมือง เศรษฐกิจ ที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัย โดยมีรากฐานความเชื่อในรูปแบบ

เดียวกัน คือมีความเชื่อเรื่องผีหรือภูยานาคเป็นทุนเดิมอยู่แล้วโดยมีพระพุทธศาสนาเป็นแกนหลัก จนกลายเป็นชุมชนที่มีลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมที่หลากหลายบูรณาการองค์ความรู้ตามคติความเชื่อแบบพระพุทธศาสนาที่มีการยึดโยงเข้ากับความเชื่อเกี่ยวพระบรมสารีริกธาตุเกิดเป็นเครือข่ายด้านประเพณี พิธีกรรม ในความรู้สึกลึกถึงความเป็นชุมชนพระพุทธศาสนาของกลุ่มชนลุ่มน้ำโขงที่ไม่มีการแบ่งแยกพรมแดนความเชื่อเป็นชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์ หากแต่ทุกคนคือกลุ่มก้อนของกลุ่มชนที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาเดียวกันอันอยู่ภายใต้องค์พระธาตุพนมที่เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุในส่วน of พระอุรังคธาตุเป็นสำคัญ

ภาพของกลุ่มชนที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุนั้นเป็นภาพของกลุ่มชนที่ไม่ระบุว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใด หากแต่กล่าวไว้แต่เพียงกว้าง ๆ เป็นกลุ่มชนที่มีการนับถือแนวคิดเรื่องพระธาตุในดินแดนของอาณาจักรล้านช้าง ขณะเดียวกัน ภาพของการสร้างของการเสด็จมาในชุมชนลุ่มน้ำโขงของพระพุทธเจ้า ภาพของการสร้างพระธาตุเจดีย์ที่ภูเก้าห้าของพระยาทั้ง 5 ภาพของการอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาของกษัตริย์ ภาพของถวายข้าโอกาสพระธาตุ ตลอดถึงภาพของการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุ ที่ปรากฏในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้น จึงเป็นชุมชนที่มีการนับถือพระธาตุพนมเดียวกัน ดังที่ พิเชฐ สายพันธ์ (2539: 97) ได้กล่าวว่า เดิมชุมชนธาตุพนมไม่มีความเป็นชาติพันธุ์ เพราะคนส่วนใหญ่จะเป็นคนกลุ่มเชื้อสายที่เชื่อว่าเป็นลูกหลานของผู้ที่อุทิศตนถวายตัวเป็นข้าพระธาตุ และเชื่อว่าเชื้อสายของตนอยู่มาตั้งแต่สมัยสร้างพระธาตุแล้ว ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีปกครองด้วยกษัตริย์ล้านช้าง ที่มีการถวายข้าพระธาตุสำหรับดูแลพระธาตุหรือศาสนสถานเอาไว้ ข้อความที่มีการถวายข้าพระธาตุนี้ ได้ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุอยู่หลากหลายด้วยกัน ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นที่มีการถวายข้าพระธาตุมาตั้งแต่สมัยพระยาสุมิตรธรรมวงศา พระเจ้าโพธิสารราช พระยาไชยเชษฐาธิราชเรื่อยมา สอดคล้องกับหนังสืออุรังคธาตุนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม พิสดาร) ของพระเทพรัตนโมลี (2527: 6) ก็ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของข้าโอกาสไว้ว่า “ข้าโอกาส” หรือกลุ่มบุคคลที่ถูกถวายให้เป็นผู้คอยดูแลรักษาพระธาตุหรือที่เรียกอีกอย่างว่า “ข้าพระธาตุ” นั้น มีมาพร้อมกับเรื่องเล่าของตำนานพระธาตุพนม ที่กล่าวถึงเมื่อพระยาสุมิตรธรรมวงศาได้สร้างเสริมองค์พระธาตุพนมพร้อมกับพระอรหันต์ทั้ง 5 พระองค์ เสร็จเรียบร้อยแล้ว พระองค์ได้บริจาคทานผู้คนให้เป็นข้าโอกาสพระธาตุพนมถึง 3,000 ครว พร้อมเครื่องใช้สอย อุทิศบ้าน 7 บ้านให้เป็นข้าพระมหาธาตุ ทำให้ข้าโอกาสมีการสืบทอดความเป็นชุมชนเครือข่ายที่ยึดโยงกับองค์พระธาตุพนมมาอย่างต่อเนื่อง ดังที่ มาลินี กลางประพันธ์ (2555: 179) ได้ให้แสดงทัศนคติไว้ว่ากลุ่มข้าโอกาสพระธาตุพนม สืบทอดหน้าที่ตนเพื่อเป็นแรงงานรับใช้วัดและพระสงฆ์ภายใต้เงื่อนไขหรือข้อยกเว้นไม่ต้องเสียส่วยให้รัฐแต่ต้องเสียส่วยหรือเสียค่าหัวแก่พระธาตุพนม เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมจึงดูเหมือนว่าประเพณีกลไกมาเป็น การสร้างเครือข่ายพระธาตุ เครือข่ายศาสนา เครือข่ายชาติพันธุ์ งานบุญประเพณี พิธีกรรม โยงใยร้อยรัดคนกับสังคมในชุมชนสองฝั่งโขง

นอกจากนั้นความเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในชุมชนธาตุพนมนี้ยังมีการอ้างสิทธิ์ความเป็นชุมชนเก่าด้วยการนับถือผีเจ้าเฮือน 3 พระองค์ อันแสดงถึงความเป็นชุมชนความเป็นกลุ่มทางวัฒนธรรมเดียวกัน และจะทำพิธีเลี้ยงผีที่เป็นร่างทรงของเจ้าเฮือน 3 พระองค์ และเมื่อถึงวันขึ้น 9 ค่ำเดือน 6 ก็จะไปเลี้ยงที่หอมเหล็ก ซึ่งอยู่ในฝั่งลาว ณ ปากน้ำเซบั้งไฟตรงข้ามเมืองธาตุพนม อันเป็นบริเวณที่เชื่อกันว่าเป็นที่ตั้งของเมืองศรีโคตรบูรณในครั้งแรก ซึ่งสอดคล้องกับฐานะของเจ้าเฮือน 3 พระองค์ที่ถือว่าเป็นนมเหล็กหรืออารักษ์ประจำเมือง ดังนั้น กลุ่มวัฒนธรรมผีเจ้าเฮือน 3 พระองค์ จึงถือเป็นกลุ่มคนสำคัญของชุมชนธาตุพนม ที่อาศัยความเชื่อจากตำนานอูรังคราตุหรือตำนานพระธาตุพนมว่าตนสืบเชื้อสายมาจากข้าโอกาสพระธาตุ และนับถือผีเจ้าเฮือนในฐานะเป็นต้นตอเชื้อสายบรรพบุรุษของพวกตน กลุ่มคนกลุ่มนี้โดยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาวลาวที่อยู่ทั้งในเขตบ้านธาตุพนม และหมู่บ้านรายรอบ โดยส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำนาและทำไร่และให้ความสำคัญกับที่มาของกลุ่มตน โดยอ้างอิงประวัติศาสตร์ของพวกตนว่าเป็นกลุ่มคนเก่าแก่ที่ตั้งรกรากมาแต่ครั้งสร้างองค์พระธาตุพนม (พิเชฐ สายพันธ์, 2539: 99-100) และต่อมากลุ่มข้าโอกาสได้มีสร้างเครือข่ายข้าโอกาสกลุ่มใหม่ขึ้นในชุมชนธาตุพนม อันสืบเนื่องมาจากการก่อตั้งสำนักวิปัสสนากรรมฐานในวัดพระธาตุพนม โดยเป็นเครือข่ายของวัดบวรนิเวศ อันส่งผลกระทบต่อกลุ่มข้าโอกาสพระธาตุพนมที่มีคติความเชื่อดั้งเดิม โดยเฉพาะกลุ่มลาวเวียงที่มีเชื้อสายจากเวียงจันทน์ เกิดความขัดแย้งทางพิธีกรรม ทำให้พระสงฆ์สร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นหรือฟื้นฟูพิธีบูชาสดตานาคาเพื่อลดทอนอำนาจกลุ่มข้าโอกาสพระธาตุพนมที่นับถือเจ้าเฮือน 3 พระองค์ เป็นการสร้างเครือข่ายวัฒนธรรมข้าโอกาสกลุ่มใหม่ ความหมายใหม่ สังเกตได้จากการปรับเปลี่ยนประเพณี พิธีกรรม ที่เกี่ยวเนื่องกับพระธาตุพนมในชุมชนริมฝั่งโขงห่างจากบริเวณวัดพระธาตุพนม ดังนั้นเครือข่ายข้าโอกาสพระธาตุพนมในความหมายใหม่ จึงเป็นเครือข่ายจากสายตระกูลผู้นำชุมชนธาตุพนม และกำหนดให้ผู้คนใน 12 ตำบลในเขตอำเภอธาตุพนมเป็นชุมชนข้าโอกาสพระธาตุพนม มีหน้าที่สืบทอดประเพณีพิธีกรรมในเทศกาลประจำปี (มาลินี กลางประพันธ์, 2555: 180)

ลักษณะเช่นนี้ ภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ปรากฏผ่านตำนานอูรังคราตุนั้นเป็นภาพที่ฉายออกมาในลักษณะของความเป็นผู้มีความเชื่อนับถือผีเจ้าเฮือน 3 พระองค์ ที่มีการยึดโยงเข้ากับการนับถือพระธาตุพนมองค์เดียวกัน ซึ่งได้ฉายภาพออกมาในบริบทสังคมในอาณาจักรล้านช้าง ที่ยังไม่ระบุถึงความเป็นรัฐชาติเข้ามาเกี่ยวข้อง ทั้ง 2 ฝั่งโขงดินแดนไทย-ลาว ก็คือกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีรูปแบบความเชื่อที่ยึดโยงพระธาตุพนมเป็นศูนย์กลางศรัทธาของการหลอมรวมผู้คนให้เป็นกลุ่มก้อนของชุมชนพระธาตุพนมเดียวกันมาโดยตลอด หากแต่เมื่อมีภัยสงครามเกิดขึ้น สัญลักษณ์พระธาตุพนมนอกจากจะเป็นสัญลักษณ์ของการหลอมรวมศรัทธาของกลุ่มคนไทย-ลาวเข้าด้วยกันแล้ว สัญลักษณ์พระธาตุพนมก็ยังถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองเพื่อความเป็นรัฐชาติด้วย ดังปรากฏในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม พ.ศ. 2483 ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมครั้งใหญ่ ประกอบกับเกิดกรณี

พิพาทเรื่องดินแดนกับฝรั่งเศสในอินโดจีน บริเวณชายแดนตรังเครียดด้วยภาวะสงคราม ในคราวที่ประชุมคณะรัฐมนตรีครั้งที่ 27/2483 เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2483 พลโท ประยูร ภมรมนตรี รัฐมนตรีในขณะนั้น ได้เสนอต่อที่ประชุมและคณะรัฐมนตรีว่า ตนได้เดินทางไปราชการทางภาคอีสาน พบว่าพระธาตุพนมเป็นปูชนียสถานที่สำคัญอันเป็นที่เคารพบูชาของประชาชนในแถบนั้นทั่วไป หากรัฐบาลจะจัดการบูรณะขึ้นแล้ว ก็เห็นว่าเป็นการที่จะชักจูงจิตใจประชาชนแถบอินโดจีนให้เข้าร่วมในราชอาณาจักรไทยได้หลายหมื่นคน คณะรัฐมนตรีพิจารณาเห็นชอบในนโยบายดังกล่าว จึงได้มอบหมายให้พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ รัฐมนตรีและอธิบดีกรมศิลปากรขณะนั้น เดินทางไปสำรวจว่าควรบูรณะอย่างไร พลตรีหลวงวิจิตรวาทการได้เสนอคณะรัฐมนตรีในคราวประชุมครั้งที่ 29/2483 เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2483 ว่าสมควรทำการบูรณะช่วงบนของพระธาตุพนม โดยเสริมสร้างยอดองค์พระธาตุพนมให้สูงตระหง่าน ปิดทองอร่าม คนเดินทางมาทางสักพันเส้นก็แลเห็น ส่วนช่วงล่างนั้นให้สงวนไว้ตามเดิม เพื่อรักษาคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ซึ่งคณะรัฐมนตรีก็ได้มีมติเห็นชอบในกรมศิลปากรตามเสนอ และให้ข้อแนะนำว่าควรให้เสร็จก่อนฤดูงานเทศกาลงานนมัสการพระธาตุพนม (คณะกรรมการดำเนินงานบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในองค์พระธาตุพนม, 2522: 32-33) ความเป็นรัฐชาติก็ย่อมเกิดขึ้นภายใต้บริบทสังคมการเมือง เพราะการสร้างบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ได้สะท้อนให้เห็นถึงการสร้างสำนึกเพื่ออ้างสิทธิ์ความเป็นรัฐไทย เพราะใช้ศิลปะแบบไทยในการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งนั้น ดังปรากฏรายละเอียดในจดหมายเหตุการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม ความในตอนหนึ่งว่า

“งานบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมที่กรมศิลปากรได้ดำเนินในครั้งนี้ คือการต่อยอดองค์พระธาตุพนมขึ้นใหม่ตามศิลปะไทย หุ้มยอดเดิมซึ่งเป็นศิลปะแบบล้านช้างที่พระครูโพนสะเม็กบูรณะไว้ ให้สูงขึ้นอีก 10.00 เมตร มองเป็นได้แต่ไกลจากฝั่งลาว”

(คณะกรรมการดำเนินงานบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในองค์พระธาตุพนม, 2522: 36)

จากข้อความสะท้อนให้เห็นว่าพระธาตุพนมเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่สังคมการเมืองในเป็นใช้ในการต่อรองความเป็นพื้นฐานของรัฐชาติได้ กล่าวคือเนื่องจากพระธาตุพนมเป็นพุทธสถานศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนในสองฝั่งโขงไทยลาว ต่างให้การยอมรับว่าเป็นศาสนสถานที่เป็นศูนย์กลางความศรัทธาของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้มาอย่างยาวนาน เช่นนี้ การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมที่เคยเป็นรูปแบบทางศิลปะของล้านช้างเดิม มาเป็นรูปแบบศิลปะแบบไทย เป็นการประกาศความเป็นชาติให้กับรัฐไทยได้อย่างชอบธรรมในดินแดนที่เป็นปมปัญหาพิพาทในเวลานั้น

ความเป็นรัฐชาติไทยก็ได้ปรากฏเด่นชัดขึ้นมา และหลังจากบูรณะองค์พระธาตุพนมเสร็จ ในปี พ.ศ. 2494 ทางราชการได้ยกฐานะวัดพระธาตุพนมเป็นวัดพระอารามหลวง อยู่ในการ

ปกครองของราชอาณาจักรไทย ที่มีกษัตริย์ไทยทุกพระองค์ให้การอุปถัมภ์ค้าชุดตลอดมาจวบจนปัจจุบัน พระธาตุพนมซึ่งเชื่อว่าเป็นกุฎาคารหรือดอยกับปนะคีรีที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุนั้น จึงถือว่าเป็นศาสนสถานในอาณาจักรล้านช้าง และได้อยู่ในการปกครองของรัฐไทยตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ถึงอย่างไรก็ตามความเป็นชนชนพระธาตุพนมนั้น พื้นที่ดินแดนความเป็นรัฐชาติก็ไม่เป็นตัวแบ่งแย่งกลุ่มชนระหว่างสองฝั่งโขงให้แยกออกจากกันได้ ผู้คนทั้งสองฝั่งโขงไทย-ลาว ก็ยังมีการปฏิบัติบูชาต่อองค์พระธาตุพนมอันเป็นศูนย์รวมศรัทธาของผู้คนให้เป็นที่ไปตามรูปแบบประเพณีที่ได้ปฏิบัติสืบทอดมาตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบันมาอย่างต่อเนื่อง ภายใต้บริบทความเป็นรัฐชาติ ชุมชนพระธาตุพนมได้มีสร้างอัตลักษณ์ ดังปรากฏในงานนมัสการพระธาตุสองฝั่งโขง ที่มีการนมัสการพระธาตุพนม (ฝั่งไทย) และพระธาตุศรีโคตรบอง (ฝั่งลาว) ขึ้น เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์กันทางเครือข่ายของชุมชนสองฝั่งโขงยังสื่อให้เห็นถึงความเป็นบ้านพี่เมืองน้องผ่านประเพณีการบูชาพระธาตุพนม ดังปรากฏในประเพณีบูชาไหว้พระธาตุ ดังปรากฏในหนังสือพิมพ์บ้านเมือง ฉบับวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2557 เรื่องนมัสการพระธาตุสองฝั่งโขง พระธาตุพนม-พระธาตุศรีโคตรบองที่มีการกล่าวถึง วิถีวัฒนธรรมสองฝั่งโขงระหว่างพระธาตุพนม (ฝั่งไทย) กับพระธาตุศรีโคตรบอง (ฝั่งลาว) ทั้งสองพระธาตุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันมาตั้งแต่อดีต ซึ่งมีความเชื่อว่า นครพนม ในอดีตเคยเป็นที่ตั้งของอาณาจักรศรีโคตรบูรณ มีชื่อว่าเมืองมรุกขนคร ประเพณีการไหว้พระธาตุ 2 ฝั่งโขงเคยได้ปฏิบัติมาตั้งแต่ครั้งอดีตได้สูญหายไปกว่า 50 ปี และได้มีการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างครบวงจร สมาพันธ์สมาคมเครือข่ายการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (สทท.) ร่วมกันจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดนครพนมในโครงการ “ล่องเรือ โยงโยสายสัมพันธ์นมัสการพระธาตุสองฝั่งโขง ด้วยการจัดงานบุญทอดผ้าป่าทางน้ำ ทำบุญไหว้พระธาตุ 2 แผ่นดิน คือพระธาตุพนม และพระธาตุศรีโคตรบอง ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนชายแดนไทยลาวที่มีแม่น้ำโขงเป็นตัวคั่นกลางนั้น ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติต่อองค์พระธาตุพนม ที่เคยนับถือมาตั้งแต่อดีตในพื้นที่ทางวัฒนธรรมแต่อย่างใด หากแต่ทั้งชุมชนสองฝั่งโขงไทย-ลาวได้มีวิถีปฏิบัติร่วมกันต่อองค์พระธาตุพนมในลักษณะการสร้างเครือข่ายสัมพันธ์กันในมิติของประเพณีพิธีกรรมเดียวกัน (บีกุสุ, 2557: 15) เช่นเดียวกับปฐมหงษ์สุวรรณ (2560: 68-69) ได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของผู้คนต่าง ๆ ของกลุ่มชนพระธาตุพนม ไว้ที่น่าสนใจว่า ประเพณีการสืบทอดพระธาตุพนมกับพระธาตุศรีโคตรบองของชาวลาว ซึ่งเชื่อมโยงองค์พระธาตุพนมและพระธาตุศรีโคตรบอง และประเพณีทอดผ้าป่าสองฝั่งโขง อันเป็นประเพณีที่ชาวไทยนครพนมได้จัดทำต้นผ้าป่าสามัคคีเพื่อนำไปถวายแด่วัดพระธาตุศรีโคตรบองฝั่งประเทศลาว โดยเชื่อว่าทั้งสองประเทศนั้นต่างเป็นบ้านพี่เมืองน้อง และมีพุทธศาสนาที่นับถือร่วมกัน มีพระพุทธเจ้าและองค์พระธาตุที่นับถือร่วมกัน ประเพณีนี้เพิ่งเกิดขึ้นมาเมื่อประมาณ พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา หลังจากที่รัฐบาลลาวได้เปิดประเทศสู่เสรีทางการค้าและการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นเหตุทำให้ผู้คนทั้งสอง

ประเทศเดินทางไปมาหาสู่กันได้มากขึ้น ส่วนประเพณีการบายศรีองค์พระธาตุทั้งสองนั้น พบว่ามีการจัดทำขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2553 โดยมีการผูกโยงด้ายสายสิญจน์องค์พระธาตุทั้งสองแล้วนำมาผูกมัดรวมกันบนแพขนานยนต์ขนาดใหญ่กลางลำน้ำโขง แพยนต์นั้นจะมีญาติโยมทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายลาวร่วมกันประกอบกิจพิธีกรรม ซึ่งมีพระสงฆ์ทั้งสองประเทศร่วมกันสวดมนต์บนแพยนต์ขนาดใหญ่นี้ เพื่อสร้างความเป็นสิริมงคลสวัสดิ์ให้เกิดแก่ชีวิต ผู้คน และชุมชนบ้านเมือง ให้ผู้คนทั้งสองฝั่งน้ำอยู่ร่วมกันอย่างสันติและสุขสงบ เจริญรุ่งเรือง ลักษณะดังกล่าวข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นภาพการนำเสนอของแม่น้ำโขงที่ทำหน้าที่เป็น “ทางเชื่อมโยง” สายสัมพันธ์ระหว่างผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำ โดยมีแม่น้ำโขงเป็นตัวกลางเชื่อม เป็นเสมือนเส้นทางบุญให้ทั้งคนไทยและคนลาวได้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและประสบความสุขความเจริญร่วมกัน

ส่วนวิถีปฏิบัติที่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่ยังมีความนับถือต่อองค์พระธาตุพนมนี้ ยังพบว่าในวันเพ็ญเดือน 3 ถึงแรม 1 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปีจะมีงานประจำปีเพื่อเป็นการนมัสการพระธาตุพนม หลังจากทำพิธีไหว้บูชาองค์พระธาตุพนมแล้วจึงได้จัดพิธีพืชน์รำบูชาองค์พระธาตุพนม ถวายเป็นพุทธบูชาอันเป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติมาเป็นเวลาช้านาน เช่น รำหางนกยูง รำไทลื้อ รำขันหมากเป็ง และรำเซ็งอีสาน เป็นต้น การพืชน์รำบูชาพระธาตุพนม ถือเป็นการถวายบูชาพระธาตุพนม ปุชนิยสถานศักดิ์สิทธิ์ ที่เคารพบูชาของชาวอีสานทั้ง 2 ฝั่งโขงในเทศกาลออกพรรษาที่ถือเป็นการปฏิบัติมาเป็นเวลาช้านาน ในทุก ๆ ปี วัดพระธาตุพนมรวมมหาวิหาร ร่วมกับสำนักงานนครพนมหน่วยงานภาครัฐและเอกชน จะจัดงานบุญยิ่งใหญ่เรียกว่า “งานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี” ขึ้นในช่วงระหว่างต้นปี ณ บริเวณวัดพระธาตุพนมรวมมหาวิหาร เพื่อเป็นการธำรงพุทธศาสนา และสืบสานประเพณีท้องถิ่นอันดีงามของชาวนครพนมที่มีมาแต่โบราณ มีพิธีอัญเชิญพระอุปัชฌายากริมแม่น้ำโขงแท้ไปวัดพระธาตุพนม พิธีการว่องค์พระธาตุพนม ถวายข้าวพืชภาค การแห่กองบุญ (ผ้าป่า) รอบองค์พระธาตุพนม จากนั้นนำไปถวายวัด พิธีรำบูชาพระธาตุพนม การออกร้านหน่ายสินค้าพื้นเมืองและสินค้านานาชนิด การละเล่นพื้นเมือง การแสดงมหรสพสมโภชตลอดงาน เป็นต้น (บีกุ, 2554: 15) โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ภูไทได้มีการสร้างอัตลักษณ์ความเป็นชุมชนภูไทผ่านการพืชน์รำบูชาพระธาตุ ในงานบุญประจำปีนมัสการพระธาตุพนม ซึ่งจัดเป็นอัตลักษณ์ที่ชาวภูไทนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการแสดงความเป็นตัวตนภายใต้บริบทความเป็นรัฐไทย ซึ่งการพืชน์รำบูชานี้เริ่มมีมาตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมีพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในช่วงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2498 พระราชกรณียกิจในระหว่างเสด็จพระราชดำเนินไปถึงแต่ละจังหวัด คือการเยี่ยมเยียนราษฎร เยี่ยมเยียนหน่วยราชการ และเคารพสักการะอนุสาวรีย์สำคัญหรือศาสนสำคัญของแต่ละจังหวัด ในการนี้ได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ถึงจังหวัดนครพนม ในวันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2489 เสด็จไปทรงสักการะพระธาตุพนม ณ อำเภอธาตุพนม (สมชาติ มณีโชติ,

2554: 267) ในปีนั้น ทางจังหวัดได้มีหนังสือเชิญชวนให้ชาวไทยเผ่าต่าง ๆ ในเขตจังหวัดนครพนมให้นำศิลปวัฒนธรรมของตนเองไปแสดงถวายหน้าที่ประทับ เผ่าภูไทได้แสดงการฟ้อนรำประเพณีภูไท (ชัยดิษฐ์ สาริพันธ์, 2541: 11) ซึ่งการฟ้อนภูไทต่อหน้าพระพักตร์นั้นนับว่าเป็นเกียรติยิ่งและเป็นเวทีแจ้งเกิดของกลุ่มชาติพันธุ์ภูไท ต่อมาจึงกลายเป็นท่าฟ้อนประจำของชนเผ่าภูไทและได้มีการฟ้อนรำในการบูชาพระธาตุพนมเป็นประจำทุกปี การฟ้อนภูไทในงานบูชาพระธาตุพนมจึงเป็นการสร้างอัตลักษณ์ตัวตนให้กับชุมชนชาวภูไทที่ได้เข้าอาศัยอยู่ในพื้นแผ่นดินไทยที่อยู่ภายใต้ร่มเงาของพระบรมโพธิสมภารของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้เป็นพระมหากษัตริย์ไทย การฟ้อนบูชาพระธาตุจึงเป็นการอ้างสิทธิ์อย่างชอบธรรมเพื่อนิยามตัวตนของความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ภูไทที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตนที่แตกต่างจากกลุ่มชนอื่นในบริบทสังคมวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงที่อยู่ภายใต้ความเป็นรัฐไทย อันมีการนับถือองค์พระธาตุพนมองค์เดียวกัน

จากการอธิบายประเด็นต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นว่าชุดความคิดว่าด้วยเรื่องชาติพันธุ์ที่ปรากฏในตำนานอรัญคราตุนั้น ผู้วิจัยได้นำเสนอออกเป็น 2 ประเด็น คือการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนากระแสหลัก และมีลักษณะของการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนาในลุ่มน้ำโขง ซึ่งการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนากระแสหลักนั้น เป็นอธิบายเพื่อให้กลุ่มชนที่มีการนับถือพระพุทธรูปศาสนาในระดับกว้าง ๆ ที่สะท้อนให้เห็นกลุ่มชนในท้องถิ่นได้รับเอาพระพุทธรูปศาสนากระแสหลักมาปรับประยุกต์ใช้ให้เข้ากับบริบทชุมชนของตน ซึ่งการรับเอาพระพุทธรูปศาสนากระแสหลักมาปรับใช้นั้น ได้มีการนำเอาหลักคำสอนทางพระพุทธรูปศาสนาไม่ว่าจะเป็นเรื่องกฎแห่งกรรม การให้ทาน ศีล ความเชื่อเกี่ยวกับพุทธภูมิ การเกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรย ตลอดจนคติความเชื่อเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปและพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเป็นแนวคิดที่ได้รับเอามาจากพระพุทธรูปศาสนากระแสหลักแบบลังกาคติ นำมาสร้างความเป็นชุมชนที่มีแนวคิดทางพระพุทธรูปศาสนาเดียวกัน นอกจากนั้นการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนากระแสหลักนั้น ยังสะท้อนออกมาให้เห็นทางวัฒนธรรมการใช้ภาษา ที่มีการใช้ภาษาที่มีการลอกเลียนแบบวัฒนธรรมการภาษาในวรรณกรรมพุทธศาสนากระแสหลักโดยเฉพาะคำที่นำมาใช้ในการเรียกชื่อตัวละคร ชื่อสถานที่ทางพระพุทธรูปศาสนา ที่ได้รับจากอิทธิพลของภาษาบาลีเป็นหลัก ทำให้เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นมีกลิ่นอายของความเป็นพุทธศาสนาเอกเช่นเดียวกับวรรณกรรมพุทธศาสนากระแสหลัก

ส่วนประเด็นการศึกษาการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนาในลุ่มน้ำโขงที่ปรากฏในเนื้อหาของตำนานอรัญคราตุนั้น เป็นการศึกษากลุ่มชนที่มีถิ่นฐานอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มีการสร้างเครือข่ายผ่านความเป็นชุมชนพระธาตุ ที่มีฐานคติความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุหลัก อันมีการยึดโยงความเป็นชุมชนที่นับถือพระธาตุเดียวกัน โดยเฉพาะกลุ่มชนพระธาตุพนม ที่สะท้อนความผูกพันความเป็นกลุ่มก้อนของผู้รับใช้พระธาตุหรือข้าพระธาตุเป็นสำคัญ ตลอดถึงการสร้างเครือข่าย

ความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนาในกลุ่มน้ำโขง มีลักษณะของการสร้างเครือข่ายผ่านกลไกของรัฐชาติ ที่มिनัยของการนำไปเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ต่อรองความเป็นรัฐ ซึ่งพระธาตุพนมก็เป็นสัญลักษณ์สำคัญที่รัฐไทยได้นำมาเป็นเครื่องมือในการสร้างอำงสิทธิ์ความชอบธรรมถึงความเป็นกลุ่มชนที่มีการนับถือพระธาตุพนมเดียวกัน ผ่านการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมซึ่งเป็นพุทธสถานศักดิ์สิทธิ์ที่กลุ่มชนลุ่มน้ำโขงยอมรับศรัทธามาเป็นเวลาช้านานแล้ว

5.5 สรุปท้ายบท

ในบทที่ 5 นี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอบทสะท้อนวิธีคิดในตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับวิธีคิด จำนวน 4 วิธีคิด คือชุดความคิดว่าด้วยเรื่องศาสนา ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องการเมือง ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องเพศ และชุดความคิดว่าด้วยเรื่องชาติพันธุ์

1. การศึกษาชุดความคิดว่าด้วยเรื่องศาสนา ทำให้เห็นถึงชุดข้อมูลความคิดเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนา ซึ่งประกอบด้วย ชุดความเชื่อแบบดั้งเดิม และชุดความเชื่อแบบพุทธศาสนา ทั้ง 2 ชุดความเชื่อนี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันผ่านวิธีคิดด้านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ตัวละคร และพฤติกรรมของตัวละคร กล่าวคือวิธีคิดด้านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมมักจะปรากฏให้เห็นในภาพของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นแหล่งน้ำ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นภูเขา และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นถ้ำ ซึ่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นแหล่งน้ำนั้นมักจะมีลักษณะเป็นแม่น้ำ หนองน้ำ วังน้ำหรือพื้นที่ชุ่มน้ำ ส่วนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นภูเขามักจะเป็นภู ดอย ผา โพน เิง และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ถ้ำนั้นมักจะมีลักษณะเป็นเชิงผาหน้าถ้ำหรือเป็นเมืองบาดาลในโลกของจิตวิญญาณ พื้นที่เหล่านี้เป็นที่สิงสถิตอยู่ของสิ่งเร้นลับต่าง ๆ เช่น เหล่าพญานาค ภูติ ปีศาจ ผีเสื้อน้ำผีเสื้อบกหรือผีประจำที่ เป็นต้น ส่วนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในระบบความเชื่อแบบพุทธศาสนา ได้แก่ พื้นที่ที่พระธาตุเจดีย์ พระพุทธบาท และวัดวาอารามต่าง ๆ ในตำนานอุรังคธาตุได้ฉายภาพให้เห็นว่า ก่อนที่จะพระพุทธรูปจะเผยแผ่เข้ามาในดินแดนแห่งนี้เคยเป็นบ้านป่าเมืองเถื่อนมาก่อน อันตกอยู่ภายใต้ระบบคิดแบบความเชื่อแบบดั้งเดิม เมื่อพระพุทธรูปเผยแผ่เข้ามาได้มีการปะทะสังสรรค์ระหว่างระบบความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธรูป รอยพระพุทธบาทที่พระพุทธรูปประทับไว้ตามก้อนหิน ถ้ำหรือโขดหินที่มีน้ำไหลผ่านอันเป็นที่อยู่อาศัยของสิ่งเร้นลับต่าง ๆ นั้นเป็นเครื่องหมายแสดงตราสัญลักษณ์อันเป็นตัวแทนของพระพุทธรูป ที่มีอำนาจ มีอิทธิพลเหนือกว่าระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม พื้นที่ที่เป็นพระธาตุเจดีย์ก็มีนัยเช่นเดียวกัน กล่าวคือเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของความมีอารยธรรมที่เหนือกว่า เจริญกว่า และเป็นสัญลักษณ์ของความดีงาม ความร่มเย็นเป็นสุขของบ้านเมืองภายใต้กรอบคิดทางพระพุทธรูปศาสนา

สำหรับวิธีคิดเกี่ยวกับตัวละครและพฤติกรรมของตัวละครนั้น จากการศึกษพบว่าตัวละครในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมที่ปรากฏซ้ำ ๆ ในตำนานอุรังคธาตุนั้น คือตัวละครพญานาคกับตัวละครฤๅษี ซึ่งตัวละครทั้ง 2 นี้เป็นตัวละครที่มีมาดั้งเดิมก่อนที่พระพุทธรูปจะเผยแผ่เข้ามา โดย

เฉพาะตัวละครพญานาคนั้นในเป็นตัวที่มีบทบาทที่โดดเด่นมาก ซึ่งในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุก็ได้บอกไว้อย่างชัดเจนว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมายังชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ พระองค์ได้ทรงพบปะกับพญานาคที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้มาเป็นเวลาช้านานแล้ว ดังนั้นตัวละครนาคจึงมีลักษณะเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของชนพื้นเมือง เป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของผู้ปกป้องรักษาอาศัยอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ และนาคคือสัญลักษณ์ตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์ที่ผู้คนให้ความเคารพยำเกรงตลอดมา เช่นนี้นาคจึงเป็นผู้มีอิทธิพลต่อระบบความเชื่อของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ อันเป็นระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมที่มีการก่อนพระพุทธศาสนา ซึ่งในตำนานอุรังคธาตุก็ได้ชี้ให้เห็นว่านาคเป็นผู้ให้ทั้งคุณและโทษกับมนุษย์ได้ ลักษณะพฤติกรรมของนาคเป็นทั้งผู้สร้างและผู้ทำลาย ซึ่งแสดงออกถึงความเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ดังปรากฏให้เห็นได้จากพฤติกรรมที่ได้ต่อสู้กับพระพุทธเจ้าหรือบันดาลให้น้ำท่วมบ้านเมือง ซึ่งล้วนแต่เกิดจากการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของนาคทั้งสิ้น แต่อย่างไรก็ตามตัวละครนาคในระบบความเชื่อดั้งเดิมนั้น เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาก็ได้มีการปรับตัวเข้ากับระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ซึ่งต่อมา นาคจึงฉายภาพออกมาในลักษณะเป็นผู้ปกป้องรักษาพระพุทธศาสนาหรือเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากตัวละครพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธเจ้าหรือพระสาวก ตลอดถึงอุบาสกผู้ยึดมั่นในหลักศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา มักจะมีพญานาคให้ความเคารพช่วยเหลือเสมอ เป็นที่น่าสังเกตว่าพฤติกรรมของนาคในช่วงแรก ๆ ที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามานั้น จะมีความไม่แน่ใจต่อหลักการทางพระพุทธศาสนาจึงทำให้มีพฤติกรรมแบบต่อต้าน และต่อมาได้ยอมรับและปฏิบัติตามหลักการทางพระพุทธศาสนา เช่นนี้ การผสมผสานกันระหว่างระบบความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะการผสมผสานแบบขัดแย้ง การผสมผสานแบบยอมรับ และการผสมผสานแบบส่งเสริมกันและกัน อันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดทางศาสนาของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มีการปรับตัวเข้าหากันในลักษณะการผสมผสานกันระหว่างพุทธ พราหมณ์ ผี เพื่อให้เข้ากับค่านิยมของท้องถิ่น พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแบบอเทวนิยมไม่เน้นเรื่องเทพเจ้า ภูตผีหรือสิ่งเร้นลับต่าง ๆ หากแต่จะมุ่งเน้นเรื่องของการหลุดพ้นเข้าสู่ความเป็นนิพพาน คือหลักการทางพระพุทธศาสนาที่แท้จริง ถ้าพุทธศาสนายึดในหลักการเช่นนี้คงจะเป็นเรื่องยากที่จะเข้าถึงชุมชนได้ จะต้องมีการปรับตัวเข้ากับชุมชนจึงสามารถดำรงอยู่ในสังคมได้ เช่นนี้พระพุทธศาสนาจึงไม่ใช่พระพุทธศาสนาแบบร้อยเปอร์เซ็นต์ตามหลักการ หากแต่มีการผสมผสานกับความเชื่อในท้องถิ่นจนกลายเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ที่มีการผสมผสานระหว่างพุทธ พราหมณ์ ผี เข้ามาด้วย ดังเช่นตำนานอุรังคธาตุ ที่มีเนื้อหาที่เต็มไปด้วยสิ่งเร้นลับต่าง ๆ เข้ามาผสมปนเปออยู่ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาไว้อย่างน่าสนใจ

2. การศึกษาชุดความคิดว่าด้วยเรื่องการเมือง ทำให้เห็นถึงวิถีคิดที่ว่าด้วยการช่วงชิงความหมายผ่านระบบความเชื่อทางศาสนา ซึ่งประกอบด้วยศาสนาดั้งเดิม ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาพุทธที่เข้ามาเผยแผ่อยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ในลักษณะการผสมกลมกลืนในระบบความเชื่อ

ทางศาสนาระหว่างพุทธ พราหมณ์ ฆี ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น บนเส้นทางของการผสมผสานกันทางความเชื่อดังกล่าว ได้มีร่องรอยของการต่อสู้ต่อรองช่วงชิงความหมายซึ่งกันและกันอยู่ และในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุได้สื่อให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งเดียวที่มีอำนาจเหนือกว่าศาสนาดั้งเดิมและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดที่พุทธเหนือกว่าผีหรือผีรับใช้พุทธ พุทธเหนือกว่าพราหมณ์หรือพราหมณ์รับใช้พุทธ นอกจากนั้นวิถีคิดว่าด้วยเรื่องการเมืองยังปรากฏออกมาให้เห็นลักษณะการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่กษัตริย์ใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างในการอ้างความชอบธรรมให้เกิดมีขึ้นในระบบการปกครองแบบราชาธิปไตย ซึ่งหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้นสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการเข้าถึงสิทธิอำนาจในระบบการเมืองการปกครองได้ เพราะหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่สังคมยอมรับ ซึ่งกษัตริย์ไม่สามารถที่จะสร้างหลักธรรมคำสอนขึ้นมาใช้เองได้ หากแต่หลักธรรมคำสอนได้ถูกสร้างขึ้นในระบบการทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น เช่นนี้ระบบการทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นเครื่องมือชั้นดีให้กับกษัตริย์ที่จะนำมาใช้ในการเสริมอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ซึ่งในตำนานอุรังคธาตุได้ชี้ชวนให้เห็นว่า หลักการทางพระพุทธศาสนาที่กษัตริย์ได้นำมาใช้ในการเข้าถึงสิทธิอำนาจทางการเมืองนั้น ประกอบไปด้วย กฎแห่งกรรม หลักศีลธรรม การอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา การเป็นผู้รู้ธรรมทางพระพุทธศาสนา และการยึดมั่นในอุดมการณ์สูงสุดทางพระพุทธศาสนา ซึ่งหลักคำสอนเหล่านี้ได้สร้างความชอบธรรมให้กับกษัตริย์ในการปกครองบ้านให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขได้

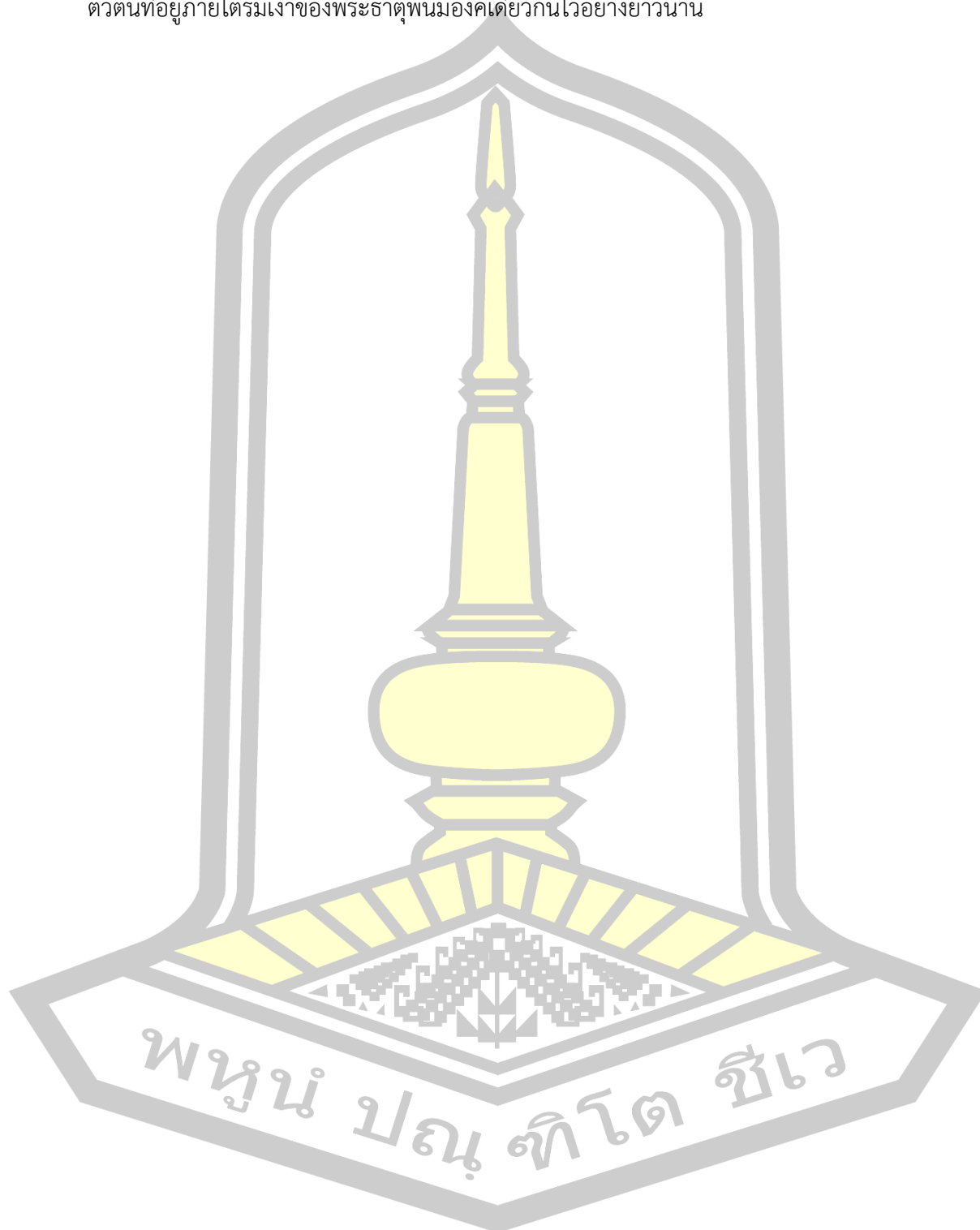
3. การศึกษาชุดความคิดว่าด้วยเรื่องเพศ ทำให้ทราบถึงการเมืองเรื่องเพศที่มีการต่อสู้ต่อรองกันระหว่างเพศชายและเพศหญิงในสังคมพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสังคมที่ให้สิทธิ์แก่เพศชายมากกว่าเพศหญิง ซึ่งในการต่อสู้ต่อรองกันระหว่างเพศชายกับเพศหญิงนั้น มักจะเบียดขับเพศหญิงให้ออกจากพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา และอ้างสิทธิ์อันชอบธรรมว่าเพศชายคือผู้เข้าถึงธรรมและมีฐานะเป็นผู้มีบุญบารมีมากกว่า ในขณะที่เดียวกันเพศหญิงก็พยายามต่อสู้ต่อรองที่จะเข้าถึงพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาในลักษณะของความเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาและเป็นคู่บุญบารมีของกษัตริย์ ซึ่งในเนื้อหาตำนานอุรังคธาตุก็ได้ฉายภาพออกมาให้เห็นว่าเพศหญิงก็สามารถที่จะเข้าถึงพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาได้ไม่แตกต่างจากเพศชาย เพศหญิงสามารถเรียกร้องสิทธิความเท่าเทียมกันในการเข้าถึงพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากภาพของการสร้างพระธาตุแข่งกันระหว่างชายกับหญิง ก็จะทำให้เพศหญิงเป็นฝ่ายชนะ ซึ่งภาพดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงความใส่ใจในพระพุทธศาสนาของเพศหญิง แต่อย่างไรก็ตามในสังคมปิตาธิปไตยนั้น เพศหญิงก็ถูกเบียดขับให้ออกจากพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาอยู่ดี เพราะได้ถูกมองว่าเป็นผู้ไม่มีสิทธิอำนาจเท่าเทียมกับเพศชายมาแต่กำเนิดแล้ว นอกจากนั้นในเนื้อหาตำนานอุรังคธาตุยังได้สื่อให้เห็นถึงวิถีคิดการนำเอาสัญลักษณ์สำคัญทางพุทธศาสนามาใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองเรื่องเพศ กล่าวคือสัญลักษณ์สำคัญทางพระพุทธศาสนาคือ

พระธาตุเจดีย์นั้นมีย่องรอยของเพศหญิงปะปนอยู่ เช่นนี้สื่อให้เห็นถึงการนำเอาสัญลักษณ์เรื่องเพศมาใช้ผสมผสานกับสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีคิดแบบชาวบ้านในการปรับใช้กับวิถีในการดำเนินชีวิตของชุมชนท้องถิ่น อันสะท้อนให้เห็นการย้อนแย้งเรื่องเพศที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุไว้อย่างน่าสนใจ

4. การศึกษาชุดความคิดว่าด้วยเรื่องชาติพันธุ์ ก็ทำให้ทราบถึงกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มีการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนา อันมีเรื่องราวทางวรรณกรรมที่ได้ยึดโยงความเป็นชุมชนตามพุทธศาสนากระแสหลัก สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นชุมชนที่มีการนับถือพระพุทธรูปศาสนาเดียวกันในระดับสากล และมีสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนาที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชนในลุ่มน้ำโขง ซึ่งการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนากระแสหลักมีการสร้างเครือข่ายผ่านระบบความเชื่อทางพระพุทธรูปศาสนาแบบสากลสู่พระพุทธรูปศาสนาแบบท้องถิ่น โดยแนวคิดเรื่องหลักคำสอนทางพระพุทธรูปศาสนา คติความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุ พระบาทตลอดถึงแนวคิดเรื่องการเกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรย เป็นต้น ในการสร้างสำนักความเป็นกลุ่มคนที่มีการนับถือพระพุทธรูปศาสนาเดียวกัน ไม่สร้างการแปลกแยก ความเป็นอื่นกับพระพุทธรูปศาสนากระแสหลัก ตลอดถึงมีการสร้างเครือข่ายผ่านวัฒนธรรมการใช้ภาษาเดียวกันกับพระพุทธรูปศาสนากระแสหลัก โดยการหยิบยืมภาษาทางวรรณกรรมแบบพระพุทธรูปศาสนากระแสหลัก เช่น ภาษาบาลี เรื่องราวทางวรรณกรรมจากนิทานธรรมบทหรือพุทธประวัติ ตลอดถึงพระพุทธรูปสุภาพิต มาประยุกต์ใช้ให้เป็นวรรณกรรมพระพุทธรูปศาสนาแบบท้องถิ่น ให้มีกลิ่นอายความรู้สึกถึงความเป็นวรรณกรรมพระพุทธรูปศาสนาที่ไม่แปลกแยก เป็นอื่นไปจากวรรณกรรมพระพุทธรูปศาสนากระแสหลัก อันแสดงให้เห็นถึงวิถีคิดความเป็นกลุ่มก้อนของกลุ่มคนที่มีการนับถือพระพุทธรูปศาสนาเดียวกัน

ในชุมชนพุทธศาสนาในลุ่มน้ำโขงนั้น ได้มีการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนพระธาตุที่มีการนับถือพระธาตุพนมเดียวกัน อันมีการสืบเนื่องมาจากกลุ่มคนที่อ้างสิทธิ์ถึงความเป็นชุมชนข้าพระธาตุว่าเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ โดยการยึดโยงถึงพระธาตุพนมอันเป็นศูนย์รวมศรัทธาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่หลากหลายสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน และเมื่อที่มีข้อพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในสมัยสงครามอินโดจีน พระธาตุพนมถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองเพื่ออ้างสิทธิ์ความเป็นรัฐชาติ โดยการนำสัญลักษณ์พระธาตุมาใช้เป็นกลไกของความเป็นรัฐชาติไทยถึงอย่างไรก็ตามถึงแม้ชุมชนพระธาตุพนมจะถูกแบบแยกดินแดนกีดกันชุมชนทั้งสองฝั่งโขงไทย-ลาวออกจากกัน แต่เขตพื้นดินก็ไม่ใช่อะไรที่กีดกันชุมชนทั้ง 2 ให้ออกจากกันได้ ชุมชนทั้ง 2 ฝั่งไทย-ลาว ก็ยังมีการติดต่อสัมพันธ์กันอยู่อย่างต่อเนื่องผ่านระบบความเชื่อของความเป็นชุมชนพระธาตุพนมองค์เดียวกัน มีประเพณีมีสการพระธาตุสองฝั่งโขง คือพระธาตุพนม(ฝั่งไทย) กับพระธาตุศรีโคตรบอง(ฝั่งลาว) เพื่อสืบสานความเป็นบ้านพี่เมืองน้องที่มีการสายสัมพันธ์กันมาอย่างยาวนาน

นอกจากนี้ยังมีการสร้างอัตลักษณ์ชุมชนผ่านประเพณีพิธีกรรมการบูชาพระธาตุ เพื่อแสดงความเป็น
ตัวตนที่อยู่ภายใต้ร่มเงาของพระธาตุพนมองค์เดียวกันไว้อย่างยาวนาน



บทที่ 6

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ มีจุดมุ่งหมายศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทในตำนานอุรังคธาตุ และศึกษาบทสะท้อนชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุ โดยใช้แนวคิดเรื่องสัมพันธ์บท แนวคิดการแพร่กระจายของนิทาน และแนวคิดเกี่ยวกับวิธีคิดมาเป็นกรอบหลักในการศึกษาวิเคราะห์

ในส่วนข้อมูลที่น่ามาใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาได้แก่ เอกสารลายลักษณ์ที่เป็นตัวบทตำนานอุรังคธาตุ จำนวน 6 ฉบับ ได้แก่

1. อุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
2. อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2483
3. อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521
4. อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ พ.ศ. 2537
5. อุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาณูวัด (แก้ว อุทุมมาลา)
6. นิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน

6.1 สรุปผล

จากการวิจัยพบว่าตำนานอุรังคธาตุเป็นตำนานที่ได้รับความนิยมต่อชุมชนสองฝั่งโขงไทย-ลาว และมีความแพร่หลายตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้างในอดีตโดยมีการบันทึกด้วยตัวอักษรอักษรธรรมอีสานหรือตัวอักษรธรรมล้านช้าง และได้มีการแพร่กระจายไปเป็นตำนานอุรังคธาตุฉบับต่าง ๆ ในเวลาต่อมา เมื่อนำตำนานอุรังคธาตุ จำนวน 6 ฉบับ มาศึกษาเพื่อให้เห็นถึงความเป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและชุดความคิดแล้ว พบว่าตำนานอุรังคธาตุ มีลักษณะการถ้อยทอดของข้อมูลกันที่สะท้อนให้เห็นถึงสัมพันธ์กันระหว่างตัวบทในตำนานอุรังคธาตุด้วยกันเอง และยังสะท้อนให้เห็นถึงชุดความคิดที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุในหลายลักษณะด้วยกัน กล่าวคือ

6.1.1 ผลการศึกษาสัมพันธ์บทในตำนานอุรังคธาตุ

จากการศึกษาด้านานอุรังคธาตุ จำนวน 6 ฉบับ ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์กันระหว่างตัวบทในตำนานอุรังคธาตุที่ยกมาที่ได้อธิบายมาข้างต้นนั้น ตัวบทของตำนานอุรังคธาตุมีเนื้อหาที่มีความสัมพันธ์กันในลักษณะต่าง ๆ อันได้แก่

1) ความสัมพันธ์ด้านการเพิ่มความในเนื้อหา เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุทั้ง 6 ฉบับ มีความสัมพันธ์กันในลักษณะการเพิ่มเนื้อหาอยู่ ซึ่งตำนานอุรังคธาตุที่มีการเพิ่มความในเนื้อหา ได้แก่ อุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) โดยได้เพิ่มความของเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์โดยการเกริ่นนำก่อนเข้าสู่เนื้อหาหลักของตำนานอุรังคธาตุที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสภาพทางภูมิศาสตร์ของเมืองโบราณในชุมชนลุ่มน้ำโขงอันประกอบด้วย 7 แคว้น คือแคว้นจุลณีพรหมทัต แคว้นอินทปัฐนคร แคว้นกुरुณฑนครหรือโยธยา แคว้นสาเกตนครหรือร้อยเอ็ดประตู แคว้นหนองหานหลวง แคว้นหนองหานน้อย และแคว้นศรีโคตรบูรณ และมีได้เพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาเกี่ยวกับการล่มสลายของเมืองมรุกขนครในสมัยพระเจ้านิภรภูธรราช ตลอดถึงการเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาอันเป็นเหตุการณ์หลังจากสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเป็นต้นมา ซึ่งเป็นยุคคาบเกี่ยวระหว่างรัฐไทยกับลาว เหตุการณ์เกี่ยวกับการลี้ภัยของเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรที่ได้อพยพลี้ภัยทางการเมืองจากเวียงจันทน์และได้ครองเมืองจำปาศักดิ์ เหตุการณ์การอพยพผู้คนในสมัยพระราชครูหลวงโพนสะเม็ก (ขี้หอม) เหตุการณ์การต่อสู้ระหว่างพระวอพระตากับเจ้าเวียงจันทน์และเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ เหตุการณ์การอพยพลี้ภัยของผู้คนในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เหตุการณ์ที่พระธาตุพนมได้อยู่ในความอุปถัมภ์ค้ำชูของรัฐไทย นอกจากนี้ยังได้เพิ่มรายละเอียดของตัวละครที่มีการเพิ่มตัวละครให้เป็นไปตามรายละเอียดของเนื้อหา ซึ่งตัวละครที่เพิ่มเข้ามานั้น ได้แก่ การตัวละครกษัตริย์ ตัวละครพระสงฆ์ และตัวละครผีมหีเสกข์ ซึ่งเป็นตัวละครที่เพิ่มเข้ามานั้นมีความสัมพันธ์กับเรื่องราวอันเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในเวลาต่อมา

การเพิ่มความในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ไม่ว่าจะเป็นการเพิ่มรายละเอียดของเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ ตลอดถึงการเพิ่มรายละเอียดของตัวละครเข้ามาในตำนานอุรังคธาตุ อันสะท้อนเห็นถึงความสัมพันธ์กันของตัวบทตำนานอุรังคธาตุที่มีการถ่ายโอนข้อมูลซึ่งกันและกัน กล่าวคือวรรณกรรมเรื่องหนึ่ง ๆ เมื่อมีการเดินจากตัวบทหนึ่งไปสู่อีกตัวบทหนึ่งย่อมมีการถ่ายโอนข้อมูลซึ่งกันและกันโดยมีการเพิ่มเติมแต่งเนื้อหาให้มีรายละเอียดของเนื้อหาแตกต่างกันออกไป เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุก็เช่นกันได้มีการหยิบยืมถ่ายโอนเนื้อหาซึ่งกันและกันอยู่โดยเฉพาะอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชาวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ที่ได้มีการหยิบยืมเนื้อหาบางส่วนมาจากตำนานอุรังคธาตุ ฉบับกรมศิลปากร มาเป็นต้นแบบในการสร้างสรรค์วรรณกรรมด้วยการเพิ่มเนื้อหาบางส่วนที่เป็นเรื่องราวทางประวัติท้องถิ่น รายละเอียดการ

บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมเข้ามาในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุฉบับดังกล่าว เมื่อมีการเพิ่มรายละเอียดของเหตุการณ์ต่าง ๆ เข้ามา จึงทำให้เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุมีเนื้อหาเพิ่มมากขึ้น และมีตัวละครเพิ่มขึ้น แต่อย่างไรก็ตามบนเส้นทางของการสร้างสรรค์วรรณกรรมนั้น ก็ได้ทิ้งตัวบทดั้งเดิมอันเป็นที่มืทธิพลต่อตัวบทที่ถูกสร้างขึ้นใหม่โดยการเชื่อมประสานระหว่างตัวบทดั้งเดิมกับเนื้อหาที่ได้เพิ่มเข้ามาใหม่อย่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน

2) ความสัมพันธ์ด้านการลดความในเนื้อหา ความสัมพันธ์ด้านการลดความในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนั้น เมื่อเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุฉบับหนึ่งถูกนำมาถ่ายทอดให้กับตำนานอุรังคธาตุอีกฉบับหนึ่ง ย่อมมีการลดหรือตัดความในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุอีกฉบับหนึ่งออกไปโดยตั้งใจและไม่ได้ตั้งใจ ซึ่งการลดความในเนื้อหาดังกล่าวไม่ได้ทิ้งร่องรอยการหยาบยืมตัวบทของกันและกันเอง เพราะมีร่องรอยของการลอกเลียนแบบเนื้อหาซึ่งกันและกันอยู่ แต่ได้ลดความออกในเนื้อหาบางช่วงบางตอน อันสื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันระหว่างตัวบทของตำนานอุรังคธาตุด้วยกันเอง ซึ่งจากการศึกษา พบว่ามีการลดความของเนื้อหาในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) และนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน ซึ่งเป็นการลดความแบบการตัดเนื้อหาโดยตัดเนื้อหาบางตอนทั้งหมด อันได้แก่ การตัดเนื้อหาในตอนพระยาศรีโคตรบูรณ์กลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช ซึ่งได้ตัดเนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตกับปิฎกสร้างเมืองและเรื่องราวเกี่ยวกับพระสมิตธรรมวงศาครองเมืองสาเกตนครออกทั้งหมด ตลอดจนถึงเรื่องราวตำนานปรัมปราต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับตำนานนิทานแม่น้ำ ตำนานเมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย ตลอดจนถึงเรื่องราวเกี่ยวกับตำนานพระบรมเศวตตั้งพระพานให้เป็นใหญ่ซึ่งมีการตัดเนื้อหาในส่วนดังกล่าวออกทั้งหมด คงเหลือไว้เฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุอันเป็นตำนานทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น ดังปรากฏในเนื้อหาของอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) นอกจากนั้นแล้วยังมีการลดความแบบสรุปเนื้อหาโดยการลดเนื้อหาแบบย่อความหรือสรุปความ ซึ่งการลดความในลักษณะนี้ได้มีการตัดข้อความบางส่วนออกแต่ยังคงเนื้อหาหลักเอาไว้ซึ่งปรากฏในเนื้อหาของอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) และนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน ที่มีการลดความของเนื้อหาในเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้แก่ ลดความในเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวพุทธประวัติในเหตุการณ์ตอนการพุทธพยากรณ์ เหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับการประทับรอยพระพุทธบาทต่อพระสุวรรณภิงคาร และเหตุการณ์ตอนพุทธปรินิพพาน ลดความในเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวพระบรมสารีริกธาตุในเหตุการณ์ตอนพระยาลังกาไม่ปฏิบัติตามพุทธวจนะและเหตุการณ์ตอนพระอรหันต์ทั้ง 5 บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ตลอดจนถึงการลดเนื้อหาในเหตุการณ์ตอนพราหมณ์ทั้ง 5 ราชาภิเษกพระยาจันทบุรีออกทั้งหมด

3) ความสัมพันธ์ด้านการสลับความในเนื้อหา ความสัมพันธ์ด้านการสลับความในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ นั้น เป็นการเรียงลำดับเนื้อหาที่มีการสลับความกันทั้งที่มีการเรียงลำดับเนื้อหาแบบโครงเรื่องเนื้อหาและการเรียงลำดับเนื้อหาแบบการสับสนความ กล่าวคือ เนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ นั้นเมื่อมีการแพร่กระจายออกไปเป็นสำนวนต่าง ๆ ย่อมมีการเรียงลำดับที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละสำนวนหรือแต่ละฉบับ ซึ่งการเรียงลำดับของเนื้อหาทำให้มีการสลับความกันของเนื้อหาอันเกิดจากความเข้าใจในเนื้อหาที่คลาดเคลื่อนไปจากสำนวนเดิม แต่อย่างไรก็ตามก็ได้ทิ้งร่องรอยความสัมพันธ์ที่มีการหยาบยืมด้วยบทซึ่งกันและกัน เมื่อมีการหยาบยืมด้วยบทใหม่เข้ามาจึงได้มีการปรับเปลี่ยนด้วยบทโดยการผสมผสานระหว่างด้วยบทใหม่กับด้วยบทเก่าในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งการสลับความของเนื้อหาก็คือเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงด้วยบทในตำนานอุรังคธาตุ ที่สะท้อนไปถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของด้วยบท ซึ่งการสลับความของเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ จะมีการสลับความกันในลักษณะที่เป็นโครงเรื่องเนื้อหา ดังปรากฏในตำนานอุรังคธาตุแบบโครงเรื่องที่ 1 ได้แก่ อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2483 อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537 ที่มีการสลับความของเนื้อหากันกับตำนานอุรังคธาตุแบบโครงเรื่อง 2 ได้แก่ อุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน ซึ่งการสลับความกันของตำนานอุรังคธาตุ ทั้งโครงเรื่องนั้นได้ปรากฏในเนื้อหาว่าด้วยตำนานปรัมปรา ได้แก่ ตำนานว่าด้วยนิทานแม่น้ำ ตำนานเมืองว่าด้วยเมืองหนองหานหลวงและเมืองหนองหานน้อย ตำนานพระบรมศวรตั้งพระพานให้เป็นใหญ่ ซึ่งในโครงเรื่องที่ 1 ได้นำเอาเนื้อหาของตำนานปรัมปราดังกล่าวไปเป็นส่วนหนึ่งในการอธิบายเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ส่วนโครงเรื่องที่ 2 ได้นำเสนอในส่วนเนื้อหาของตำนานปรัมปราแยกออกจากเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งในที่นี้ได้เรียงไว้ในเบื้องต้นของเรื่องก่อนที่จะนำเสนอเนื้อหาหลักของตำนานอุรังคธาตุ

การสลับความของเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ ยังได้มีการสลับความแบบการสับสนความในเนื้อหา ดังปรากฏในอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2483 ที่มีการเรียงลำดับเนื้อหาสับสนความกันอยู่ในเนื้อหาตั้งแต่เหตุการณ์ว่าด้วยชาวเมืองหนองหานสร้างพระธาตุแข่งกัน ซึ่งยังกล่าวเนื้อหาในเหตุการณ์ยังไม่จบเรื่องก็ได้้นำเอาเนื้อหาในส่วนอื่นเข้ามาแทรกและได้ดำเนินเรื่องไปจนถึงบอกประวัติความเป็นมาของการแต่งตำนานอุรังคธาตุ จากนั้นจึงได้กลับมากล่าวเนื้อหาในเหตุการณ์ว่าด้วยชาวเมืองหนองหานสร้างพระธาตุแข่งกันไปจนจบเรื่องในเนื้อหาตอนเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ลงมาปกป้องรักษาบูชาพระอุรังคธาตุ ซึ่งการเรียงลำดับเนื้อหาดังกล่าวทำให้เกิดการสับสนความ ต่อมาพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ได้มีการชำระเนื้อหาที่เห็นว่ามีการสลับความกันนั้นไว้ในอุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุ ฉบับวิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

มหาสารคาม พ.ศ. 2521และนำมาปรับปรุงด้านการจัดลำดับวรรคตอนใหม่ในอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ 2537

นอกจากนั้นการสลับความของเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุแบบการสับสนความนั้นยังได้ปรากฏในเนื้อหาเหตุการณ์ในตอนต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ดังปรากฏในเนื้อหาของอุรังคธาตุ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ฉบับสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และนิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว) ของอุดร จันทวัน และอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิศดาร) ฉบับพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา) ที่มีการสลับความกันกับเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ ฉบับกรมศิลปากร ดังปรากฏในเนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุในเหตุการณ์ตอนพระอรหันต์ทั้ง 5 บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และเนื้อหาอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์ทั้ง 5 ราชากิเชกพระยาจันทบุรี ที่มีการสลับความกันจนทำให้เกิดการสับสนความในเนื้อหาถึงความถูกต้องของการเรียงลำดับเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุ

6.1.2 ผลการศึกษาบทสะท้อนวิถีคิดในตำนานอุรังคธาตุ

จากการศึกษาตำนานอุรังคธาตุพบว่าตำนานอุรังคธาตุมีเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดหลายประการด้วยกัน ทั้งที่เป็นชุดความคิดว่าด้วยเรื่องศาสนา ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องการเมือง ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องเพศ ตลอดจนชุดความคิดว่าด้วยเรื่องชาติพันธุ์

1. การศึกษาชุดความคิดว่าด้วยเรื่องศาสนา ทำให้เห็นถึงชุดข้อมูลความคิดเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนา ซึ่งประกอบด้วย ชุดความเชื่อแบบดั้งเดิม และชุดความเชื่อแบบพุทธศาสนา ทั้ง 2 ชุดความเชื่อนี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวขงกันผ่านวิถีคิดด้านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ตัวละคร และพฤติกรรมของตัวละคร กล่าวคือวิถีคิดด้านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมมักจะปรากฏให้เห็นในภาพของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นแหล่งน้ำ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นภูเขา และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นถ้ำ ซึ่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นแหล่งน้ำนั้นมักจะมีลักษณะเป็นแม่น้ำ หนองน้ำ วังน้ำหรือพื้นที่ชุ่มน้ำ ส่วนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นภูเขามักจะเป็นภู ดอย ผา โพน เฝิง และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ถ้ำนั้นมักจะมีลักษณะเป็นเชิงผาหน้าถ้ำหรือเป็นเมืองบาดาลในโลกของจิตวิญญาณ พื้นที่เหล่านี้เป็นที่สิงสถิตอยู่ของสิ่งเร้นลับต่าง ๆ เช่น เหล่าพญานาค ภูตผี ปีศาจ ผีเสื้อน้ำผีเสื้อบกหรือผีประจำที่ เป็นต้น ส่วนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในระบบความเชื่อแบบพุทธศาสนา ได้แก่ พื้นที่ที่พระธาตุเจดีย์ พระพุทธรูป และวัดวาอารามต่าง ๆ ในตำนานอุรังคธาตุได้ฉายภาพให้เห็นว่า ก่อนที่จะพระพุทธรูปศาสนาจะเผยแผ่เข้ามานั้นดินแดนแห่งนี้เคยเป็นบ้านป่าเมืองเถื่อนมาก่อน อันตกอยู่ภายใต้ระบบคิดแบบความเชื่อแบบดั้งเดิมเมื่อพระพุทธรูปศาสนาเผยแผ่เข้ามาได้มีการปะทะสังสรรค์ระหว่างระบบความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธรูปศาสนา รอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปประทับไว้ตามก้อนหิน ถ้ำหรือโขดหินที่มีน้ำไหลผ่านอันเป็นที่อยู่อาศัยของสิ่งเร้นลับต่าง ๆ นั้นเป็นเครื่องหมายแสดงตราสัญลักษณ์อันเป็นตัวแทนของ

พระพุทธศาสนาที่มีอำนาจ มีอิทธิพลเหนือกว่าระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม พื้นที่ที่เป็นพระธาตุเจดีย์ก็ มีนัยเช่นเดียวกัน กล่าวคือเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของควมมีอารยธรรมที่เหนือกว่า เจริญกว่า และ เป็นสัญลักษณ์ของความดีงาม ความร่มเย็นเป็นสุขของบ้านเมืองภายใต้กรอบคิดทางพระพุทธศาสนา

สำหรับวิถีคิดเกี่ยวกับตัวละครและพฤติกรรมของตัวละครนั้น จากการศึกษา พบว่าตัวละครในระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมที่ปรากฏซ้ำ ๆ ในตำนานอุรังคธาตุ นั้น คือตัวละคร พญานาค กับตัวละครฤๅษี ซึ่งตัวละครทั้ง 2 นี้เป็นตัวละครที่มีมาดั้งเดิมก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามา โดยเฉพาะตัวละครพญานาคนั้นในเป็นตัวที่มีบทบาทที่โดดเด่นมาก ซึ่งในเนื้อหาของตำนาน อุรังคธาตุก็ได้บอกไว้อย่างชัดเจนว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมายังชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ พระองค์ได้ทรง พบปะกับพญานาคที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้มาเป็นเวลาช้านานแล้ว ดังนั้นตัวละครนาคจึงมีลักษณะ เป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของชนพื้นเมือง เป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของผู้ปกป้องรักษาอาศัยอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ และนาคคือสัญลักษณ์ตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์ที่ผู้คนให้ความเคารพยำเกรงตลอดมา เช่นนี้ นาคจึงเป็นผู้มีอิทธิพลต่อระบบความเชื่อของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ อันเป็นระบบความเชื่อ แบบดั้งเดิมที่มีการก่อนพระพุทธศาสนา ซึ่งในตำนานอุรังคธาตุก็ได้ชี้ให้เห็นว่านาคเป็นผู้ให้ทั้งคุณและ โทษกับมนุษย์ได้ ลักษณะพฤติกรรมของนาคเป็นทั้งผู้สร้างและผู้ทำลาย ซึ่งแสดงออกถึงความเป็นผู้มี อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ดังปรากฏให้เห็นได้จากพฤติกรรมที่ได้ต่อสู้กับพระพุทธเจ้าหรือบันดาลให้น้ำท่วม บ้านเมือง ซึ่งล้วนแต่เกิดจากการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของนาคทั้งสิ้น แต่อย่างไรก็ตามตัวละคร นาคในระบบความเชื่อดั้งเดิมนั้น เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาก็ได้มีการปรับตัวเข้ากับระบบ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ซึ่งต่อมานาคจึงฉายภาพออกมาในลักษณะเป็นผู้ปกป้องรักษา พระพุทธศาสนาหรือเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากตัวละครพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธเจ้าหรือพระสาวก ตลอดถึงอุบาสกผู้ยึดมั่นในหลักศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา มักจะมี พญานาคให้ความเคารพช่วยเหลือเสมอ เป็นที่น่าสังเกตว่าพฤติกรรมของนาคในช่วงแรก ๆ ที่ พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามานั้น จะมีความไม่แน่ใจต่อหลักการทางพระพุทธศาสนาจึงทำให้มี พฤติกรรมแบบต่อต้าน และต่อมาได้ยอมรับและปฏิบัติตามหลักการทางพระพุทธศาสนา เช่นนี้ การ ผสมผสานกันระหว่างระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะการผสมผสานแบบ ชัดแย้ง การผสมผสานแบบยอมรับ และการผสมผสานแบบส่งเสริมกันและกัน อันสะท้อนให้เห็นถึงวิธี คิดทางศาสนาของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มีการปรับตัวเข้าหากันในลักษณะการผสมผสานกัน ระหว่างพุทธ พราหมณ์ ผี เพื่อให้เข้ากับค่านิยมของท้องถิ่น พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแบบอเทวนิ ยมไม่เน้นเรื่องเทพเจ้า ภูตผีหรือสิ่งเร้นลับต่าง ๆ หากแต่จะมุ่งเน้นเรื่องของการหลุดพ้นเข้าสู่ความเป็น นิพพาน คือหลักการทางพระพุทธศาสนาที่แท้จริง ถ้าพุทธศาสนายึดในหลักการเช่นนี้คงจะเป็นเรื่อง ยากที่จะเข้าถึงชุมชนได้ จะต้องมีการปรับตัวเข้ากับชุมชนจึงสามารถดำรงอยู่ในสังคมได้ เช่นนี้ พระพุทธศาสนาจึงไม่ใช่พระพุทธศาสนาแบบร้อยเปอร์เซ็นต์ตามหลักการ หากแต่มีการผสมผสานกับ

ความเชื่อในท้องถิ่นจนกลายเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ที่มีการผสมผสานระหว่างพุทธ พราหมณ์ ผี เข้ามาด้วย ดังเช่นตำนานอุรังคราตุ ที่มีเนื้อหาที่เต็มไปด้วยสิ่งเร้นลับต่าง ๆ เข้ามาผสมปนเปออยู่ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาไว้อย่างน่าสนใจ

2. การศึกษาชุดความคิดว่าด้วยเรื่องการเมือง ทำให้เห็นถึงวิถีคิดที่ว่าด้วยการ ช่างซึ่งความหมายผ่านระบบความเชื่อทางศาสนา ซึ่งประกอบด้วยศาสนาดั้งเดิม ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาพุทธ ที่เข้ามาเผยแผ่อยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ในลักษณะการผสมกลมกลืนในระบบความเชื่อทางศาสนาระหว่างพุทธ พราหมณ์ ผี ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น บนเส้นทางของการผสมผสานกันทางความเชื่อดังกล่าว ได้มีร่องรอยของการต่อสู้ต่อรองช่างซึ่งความหมายซึ่งกันและกันอยู่ และในเนื้อหาของตำนานอุรังคราตุได้สื่อให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งเดียวที่มีอำนาจเหนือกว่าศาสนาดั้งเดิมและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดที่พุทธเหนือกว่าผี หรือผีรับใช้พุทธ พุทธเหนือกว่าพราหมณ์หรือพราหมณ์รับใช้พุทธ นอกจากนี้วิถีคิดว่าด้วยเรื่องการเมือง ยังปรากฏออกมาให้เห็นในลักษณะการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่กษัตริย์ใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างในการอ้างความชอบธรรมให้เกิดมีขึ้นในระบบการปกครองแบบราชาธิปไตย ซึ่งหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้นสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการเข้าถึงสิทธิอำนาจในระบบการเมืองการปกครองได้ เพราะหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่สังคมยอมรับ ซึ่งกษัตริย์ไม่สามารถที่จะสร้างหลักธรรมคำสอนขึ้นมาใช้เองได้ หากแต่หลักธรรมคำสอนได้ถูกสร้างขึ้นในระบบการทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น เช่นนี้ระบบการทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นเครื่องมือขั้นดีให้กับกษัตริย์ที่จะนำมาใช้ในการเสริมอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านระบบความเชื่อทางพุทธศาสนา ซึ่งในตำนานอุรังคราตุได้ชี้ชวนให้เห็นว่า หลักการทางพระพุทธศาสนาที่กษัตริย์ได้นำมาใช้ในการเข้าถึงสิทธิอำนาจทางการเมืองนั้น ประกอบไปด้วย กฎแห่งกรรม หลักศีลธรรม การอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา การเป็นผู้รู้ธรรมทางพระพุทธศาสนา และการยึดมั่นในอุดมการณ์สูงสุดทางพระพุทธศาสนา ซึ่งหลักคำสอนเหล่านี้ได้สร้างความชอบธรรมให้กับกษัตริย์ในการปกครองบ้านให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขได้

3. การศึกษาชุดความคิดว่าด้วยเรื่องเพศ ทำให้ทราบถึงการเมืองเรื่องเพศที่มีการต่อสู้ต่อรองกันระหว่างเพศชายและเพศหญิงในสังคมพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสังคมที่ให้สิทธิ์แก่เพศชายมากกว่าเพศหญิง ซึ่งในการต่อสู้ต่อรองกันระหว่างเพศชายกับเพศหญิงนั้น มักจะเบียดขับเพศหญิงให้ออกจากพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา และอ้างสิทธิ์อันชอบธรรมว่าเพศชายคือผู้เข้าถึงธรรมและมีฐานะเป็นผู้มีบุญบารมีมากกว่า ในขณะที่เดียวกันเพศหญิงก็พยายามต่อสู้ต่อรองที่จะเข้าถึงพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาในลักษณะของความเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาและเป็นคู่บุญบารมีของกษัตริย์ ซึ่งในเนื้อหาของตำนานอุรังคราตุก็ได้ฉายภาพออกมาให้เห็นว่าเพศหญิงก็สามารถที่จะเข้าถึงพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาได้ไม่แตกต่างจากเพศชาย เพศหญิงสามารถเรียกร้องสิทธิความเท่าเทียมกันใน

การเข้าถึงพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากภาพของการสร้างพระธาตุแข่งกันระหว่างชายกับหญิง ก็จะทำให้เพศหญิงเป็นฝ่ายชนะ ซึ่งภาพดังกล่าวได้สะท้อนให้ถึงความใส่ใจในพระพุทธศาสนาของเพศหญิง แต่อย่างไรก็ตามในสังคมปีตาธิปไตยนั้น เพศหญิงก็ถูกเบียดขับให้ออกจากพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาอยู่ดี เพราะได้ถูกมองว่าเป็นผู้ไม่มีสิทธิอำนาจเท่าเทียมกับเพศชายมาแต่กำเนิดแล้ว นอกจากนั้นในเนื้อหาตำนานอุรังคธาตุยังได้สื่อให้เห็นถึงวิถีคิดการนำเอาสัญลักษณ์สำคัญทางพุทธศาสนามาใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองเรื่องเพศ กล่าวคือสัญลักษณ์สำคัญทางพระพุทธศาสนาคือพระธาตุเจดีย์นั้นมีร่องรอยของเพศหญิงปะปนอยู่ เช่นนี้สื่อให้เห็นถึงการนำเอาสัญลักษณ์เรื่องเพศมาใช้ผสมผสานกับสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีคิดแบบชาวบ้านในการปรับใช้กับวิถีในการดำเนินชีวิตของชุมชนท้องถิ่น อันสะท้อนให้เห็นการย้อนแย้งเรื่องเพศที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุไว้อย่างน่าสนใจ

4. การศึกษาชุดความคิดว่าด้วยเรื่องชาติพันธุ์ ก็ทำให้ทราบถึงกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มีการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพระพุทธศาสนา อันมีเรื่องราวทางวรรณกรรมที่ได้ยึดโยงความเป็นชุมชนตามพุทธศาสนากระแสหลัก สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นชุมชนที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาเดียวกันในระดับสากล และมีสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนาที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชนในลุ่มน้ำโขง ซึ่งการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนากระแสหลักมีการสร้างเครือข่ายผ่านระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนาแบบสากลสู่พระพุทธศาสนาแบบท้องถิ่น โดยแนวคิดเรื่องหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา คติความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุ พระบาท ตลอดจนแนวคิดเรื่องการเกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรย เป็นต้น ในการสร้างสำนึกความเป็นกลุ่มคนที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาเดียวกัน ไม่สร้างการแปลกแยก ความเป็นอื่นกับพระพุทธศาสนากระแสหลัก ตลอดจนมีการสร้างเครือข่ายผ่านวัฒนธรรมการใช้ภาษาเดียวกันกับพระพุทธศาสนากระแสหลัก โดยการหยิบยืมภาษาทางวรรณกรรมแบบพระพุทธศาสนากระแสหลัก เช่น ภาษาบาลี เรื่องราวทางวรรณกรรมจากนิทานธรรมบทหรือพุทธประวัติ ตลอดจนพระพุทธรูปมาประยุกต์ใช้ให้เป็นวรรณกรรมพระพุทธศาสนาแบบท้องถิ่น ให้มีกลิ่นอายความรู้สึกถึงความ เป็นวรรณกรรมพระพุทธศาสนาที่ไม่แปลกแยก เป็นอื่นไปจากวรรณกรรมพระพุทธศาสนากระแสหลัก อันแสดงให้เห็นถึงวิถีคิดความเป็นกลุ่มก้อนของกลุ่มคนที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาเดียวกัน

ในชุมชนพุทธศาสนาในลุ่มน้ำโขงนั้น ได้มีการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนพระธาตุที่มีการนับถือพระธาตุพนมเดียวกัน อันมีการสืบเนื่องมาจากกลุ่มคนที่อ้างสิทธิ์ถึงความเป็นชุมชนเข้าพระธาตุว่าเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุ โดยการยึดโยงถึงพระธาตุพนมอันเป็นศูนย์รวมศรัทธาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่หลากหลายสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน และเมื่อที่มีข้อพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในสมัยสงครามอินโดจีน พระธาตุพนมถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองเพื่ออ้างสิทธิ์ความเป็นรัฐชาติ โดยการนำสัญลักษณ์พระธาตุมาใช้เป็นกลไกของความเป็นรัฐ

ชาติไทย ถึงอย่างไรก็ตามถึงแม้ชุมชนพระธาตุพนมจะถูกแบบแยกดินแดนกีดกันชุมชนทั้งสองฝั่งโขง ไทย-ลาวออกจากกัน แต่เขตพื้นดินก็ไม่ใช่ตัวกลางของการกีดกันชุมชนทั้ง 2 ให้ออกจากกันได้ ชุมชน ทั้ง 2 ฝั่งไทย-ลาว ก็ยังมีการติดต่อสัมพันธ์กันอยู่อย่างต่อเนื่องผ่านระบบความเชื่อของความเป็น ชุมชนพระธาตุพนมองค์เดียวกัน มีประเพณีนมัสการพระธาตุสองฝั่งโขง คือพระธาตุพนม (ฝั่งไทย) กับ พระธาตุศรีโคตรบอง (ฝั่งลาว) เพื่อสืบสานความเป็นบ้านพี่เมืองน้องที่มีการสายสัมพันธ์กันมาอย่าง ยาวนาน นอกจากนี้ยังมีการสร้างอัตลักษณ์ชุมชนผ่านประเพณีพิธีกรรมการบูชาพระธาตุ เพื่อแสดง ความเป็นตัวตนที่อยู่ภายใต้ร่มเงาของพระธาตุพนมองค์เดียวกันไว้อย่างยาวนาน

6.2 อภิปรายผล

ในการอภิปรายผล ผู้วิจัยจะแบ่งประเด็นการนำเสนอออกเป็น 2 ประเด็นใหญ่ คือประเด็นที่ 1 จะอภิปรายให้เห็นว่าการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทในตำนานอุรังคธาตุ ประเด็นที่ 2 จะ อภิปรายให้เห็นถึงการศึกษาชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุ

6.2.1 การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทในตำนานอุรังคธาตุ

ตำนานอุรังคธาตุเป็นวรรณกรรมที่แพร่หลายอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขง เดิมวรรณกรรม เรื่องนี้ถูกบันทึกไว้ด้วยตัวอักษรธรรมอีสานหรืออักษรธรรมล้านช้างในอดีต ต่อมามีการปริวรรตถ่าย ถอดเป็นภาษาไทยและภาษาลาวและได้ถูกนำมาผลิตซ้ำเนื้อหาอยู่อย่างต่อเนื่อง บนเส้นทางของการ ถ่ายทอดเนื้อหาหรือการนำเนื้อหาผลิตซ้ำอยู่เสมอแน่นอนย่อมมีการหยิบยืมถ่ายโอนเนื้อหาในตัวบทซึ่ง กันและกัน และเมื่อมีการแพร่กระจายไปเป็นอีกตัวบทหนึ่งย่อมมีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาให้แตกต่าง กันออกไป ซึ่งการแพร่กระจายไปทางวรรณกรรมนั้น ศิราพร ณ ถลาง (2552: 143) ได้กล่าวว่า นิทาน ในวัฒนธรรมเดียวกันนั้น เมื่อกาลเวลาผ่านไป นักเล่านิทานในรุ่นหลังจะเล่านิทานได้อาจมีการ เพิ่มเติมเสริมแต่งเรื่องให้มีสีสันขึ้น แต่บางครั้งก็หลงลืมเล่าข้ามเรื่องบางตอนไปหรืออาจสับสนเอา นิทานบางเรื่องมาปนกับบางเรื่องทำให้สำนวนนิทานที่นักเล่านิทานเล่าแต่ละครั้งต่างกัน แนวคิดเรื่อง การแพร่กระจายของนิทานก็จะช่วยทำให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในการศึกษาความสัมพันธ์ ระหว่างตัวบทในตำนานอุรังคธาตุได้ อีกทั้งยังเป็นการประกอบเรื่องราวขึ้นโดยอาศัยเงื่อนไขของ ความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเป็นโครงข่าย ซึ่งเป็นไปตามคำนิยามของRoland Barthes (อ้างใน ธีรา สุข สวัสดิ์ ณ อยุธยา, 2547 ก: 6) ที่ได้กล่าวว่า ตัวบททุกตัวบทมีลักษณะของการซึมซับ และการแปร สภาพจากตัวบทอื่น ตัวบททั้งหลายล้วนมีความสัมพันธ์โยงใย ทำให้ตัวบทอื่น ๆ ปรากฏอยู่ในตัวบทที่ เรากำลังอ่านในระดับที่แตกต่างกันไป สอดคล้องกับMikhail Bakhtin (อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ, 2553: 332-323) ได้ให้ทัศนะไว้ว่าการผลิตตัวบทใหม่ ๆ ในทุกวันนี้จึงเป็นเพียงการหยิบเอาบรรดาตัว บทเก่า ๆ มาถักทอ/เชื่อมร้อยกันในรูปแบบใหม่ ๆ เท่านั้น และหากทัศนะของบัคตินเป็นจริงหรือถูกต้อง

แล้ว ปรากฏการณ์สัมพันธ์กันก็จะส่งผลสืบเนื่องที่สำคัญอย่างน้อย 2 ประการ ประการแรก คือการลดความสำคัญของผู้ผลิตผลงานในยุคปัจจุบันลงไป เพราะผู้ผลิตงานสื่อสาร/วัฒนธรรมในปัจจุบันไม่จำเป็นต้อง “ผลิต” (produce) อะไรขึ้นมาใหม่ พวกเขาจะเป็นเพียง “ผู้รวบรวม” (compiler) ผลงานเก่า ๆ มาประมวลกันขึ้นมาใหม่เท่านั้น ส่วนผลสืบเนื่องประการที่สองก็คือหาก “ตัวบท” ไม่จำเป็นต้องอ้างอิง/เชื่อมโยงกับบริบทที่เป็นจริงแล้ว เส้นทางเชื่อมโยงระหว่างตัวบทแรกกับตัวบทหลัง อาจจะมีรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ได้แก่ มีการซ่อนเร้นว่าเป็นการเชื่อมโยงแบบครึ่ง ๆ กลาง ๆ มีการซ่อนเร้นเอาไว้ทั้งหมดจนแทบดูไม่รู้ว่ามี “สายสัมพันธ์กัน” ผู้ผลิตกึ่ง ๆ จะรู้ตัว/ ตั้งแต่ว่าจะหยิบองค์ประกอบจากตัวบทแรกมาผลิตซ้ำ การหยิบของเก่ามาใช้เป็นไปอย่างไม่ตั้งใจ ผู้ผลิตรู้ตัวว่า ไม่หยิบยืมของเก่ามาใช้ แต่ตั้งใจจะปิดบัง มีการนำเอาของเก่ามาดัดแปลงแก้ไข การนำมาตีความใหม่อย่างตั้งใจ เช่นนี้ผู้วิจัยจึงเห็นว่าตัวบทตำนานอุรังคธาตุนั้น ไม่ได้ถูกประกอบสร้างขึ้นมาอย่างเป็นต้นฉบับดั้งเดิมแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่มีการหยิบยืมจากตัวบทอื่น ๆ ที่มีอิทธิพลเหนือกว่าในลักษณะแนวตั้ง แล้วจึงมีการนำมาผลิตซ้ำใหม่ขึ้นอีกหลาย ๆ ตัวบท ในลักษณะแนวนอน ซึ่งความคิดเรื่องความเป็นสัมพันธ์ทจะมีได้ทั้งแนวตั้งและแนวนอน ดังที่ Fisks (อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ, 2553: 330-334) ได้จำแนกประเภทของสัมพันธ์ทออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ

1. สัมพันธ์ทแนวนอน (Horizontal intertextuality) เป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทปฐมภูมิด้วยกัน (Primary text) คือระหว่างฝ่ายผู้ส่ง/ผู้ผลิตด้วยกันที่จะหยิบยืมส่วนประกอบต่าง ๆ ของตัวบท เช่น การถ่ายโยงระหว่าง genres ตัวละคร นักแสดง เนื้อหา ฯลฯ โดยอาจจะมองเห็นอย่างชัดเจนว่ามีการหยิบยืมหรือไม่ก็ได้ เช่น การนำเอาบทประพันธ์นวนิยายเรื่องสี่แผ่นดินมาสร้างเป็นภาพยนตร์ละครโทรทัศน์ เป็นต้น
2. สัมพันธ์ทแนวตั้ง (Vertical Intertextuality) เป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทปฐมภูมิ เช่น รายการโทรทัศน์ ภาพยนตร์ เพลง ฯลฯ กับตัวบทอื่น ๆ ที่แตกต่างออกไปโดยมีการอ้างอิงอย่างชัดเจนในระดับทุติยภูมิ เช่น คอลัมน์วิจารณ์ภาพยนตร์ ส่วนในระดับตติยภูมิก็เช่น ความคิดเห็นของผู้อ่าน/ผู้ชมละครภาพยนตร์ที่มีต่อบทวิจารณ์ดังกล่าว

ตำนานอุรังคธาตุ เป็นตำนานที่มีเนื้อหาว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ เป็นสำคัญมีความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทในลักษณะแนวตั้ง (Vertical Intertextuality) อันสืบเนื่องมาจากคติความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุ ที่ได้รับอิทธิพลมาจากตัวบทอื่นอันมีเนื้อหาว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพระธาตุเหมือนกันมาในการประกอบสร้างให้เป็นเรื่องราวพระธาตุประจำถิ่นลุ่มน้ำโขง ดังที่ เขียรชาย อักษรดิษฐ์ (2552: 30-31) ได้กล่าวว่า ตำนานอุรังคธาตุถูกเขียนขึ้นมา เพื่อจุดมุ่งหมายในการสร้างความชอบธรรมที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองของล้านช้าง โดยพระเถระที่เรียบเรียงตำนานขึ้นนี้น่าจะเป็นพระครูหลวงโพนสะเม็ก เพราะเป็นพระเถระที่มีความรอบรู้

ทางด้านวรรณกรรมพุทธศาสนา ทั้งตำนานพระธาตุและตำนานพระบาท รวมทั้งตำนานพระเจ้าเลียบโลก ซึ่งเข้าใจว่าได้มีการแพร่กระจายจากล้านนาเข้าไปสู่ล้านช้างก่อนหน้านั้นแล้ว นับแต่พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา โดยมีการนำเค้าโครงหลักของเรื่องราวมาผูกเป็นตำนานพระธาตุและตำนานพระบาทในท้องถิ่น จากนั้นจึงใช้ชื่อผลงานที่เรียบเรียงขึ้นมาใหม่ว่า ตำนานอูรังคราตุหรืออูรังคินทาน ซึ่งมีทั้งสำนวนฉบับย่อและฉบับพิสดาร เปรียบเทียบได้กับการสร้างตำนานพระเจ้าเลียบโลกขึ้นมาอีกสำนวนหนึ่ง สำหรับดินแดนลุ่มน้ำโขงโดยเฉพาะ เนื่องจากในตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับเดิมนั้นไม่ได้กล่าวถึงดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขงแถบล้านช้างเอาได้เลย จึงนับได้ว่าเป็นช่องทางที่พระเถระในท้องถิ่นได้ใช้จุดนี้มาเรียบเรียงเขียนขึ้นใหม่เป็นวรรณกรรมอีกเรื่องหนึ่ง หรืออีกนัยหนึ่งคือเป็นตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านช้างโดยเฉพาะ หากยังคงรักษาและสืบทอดวรรณกรรมต้นแบบเอาไว้ด้วย นั่นก็คือตำนานพระเจ้าเลียบโลก ที่ได้มีการแพร่กระจายอยู่ในพื้นที่แถบอีสานหลายฉบับ โดยในเนื้อหาที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพื้นที่ทางล้านนา ซึ่งก็หาได้มีการกล่าวถึงดินแดนแถบลุ่มน้ำโขงหรือภาคอีสานไม่ ดังพบหลักฐานอยู่ในปัจจุบันที่ชื่อว่า “ลำ” พระเจ้าเลียบโลกหรือพระเจ้าเยี่ยมโลกนั่นเอง ซึ่งลักษณะเช่นนี้ได้ชี้ชวนให้เห็นถึงโครงเรื่องหรือตัวบทของตำนานอูรังคราตุนั้น ได้มีการหยิบยืมมาจากโครงเรื่องหรือตัวบทของตำนานพระเจ้าเลียบโลก อันทำให้ตัวบทตำนานอูรังคราตุมีความเป็นสัมพันธ์กับตัวบทตำนานพระเจ้าเลียบโลกในลักษณะสัมพันธ์กันในแนวคิดที่ ตัวบทปฐมภูมิ (ตำนานพระเจ้าเลียบโลก) มีความสัมพันธ์กับตัวบทอื่น (ตำนานอูรังคราตุ) ที่แตกต่างออกไปโดยมีการอ้างอิงโครงเรื่องไว้อย่างชัดเจนในระดับทุติยภูมิ

นอกจากนั้นแล้วตัวบทตำนานอูรังคราตุก็ยังถูกนำมาผลิตซ้ำเป็นตัวบทอื่นโดยการคัดลอกต่อ ๆ กันมาจากฉบับที่ถูกบันทึกไว้เป็นตัวอักษรธรรมอีสานหรืออักษรธรรมล้านช้างไว้อย่างแพร่หลายในอดีต และต่อมาได้มีการปริวรรตถ่ายทอดออกเป็นอักษรภาษาไทย และอักษรภาษาลาว โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2483 กรมศิลปากรได้มีการปริวรรตถ่ายทอดจากอักษรต้นฉบับโบราณอักษรธรรมอีสาน มาเป็นอักษรภาษาไทย คือตำนานอูรังคราตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ฉบับกรมศิลปากร 2483 และต่อมาได้มีการปริวรรตถ่ายทอดตีพิมพ์เป็นอักษรภาษาไทย และอักษรภาษาลาวอีกหลายฉบับ ซึ่งทุกฉบับก็ได้อ้างสิทธิ์ว่าเป็นเอกสารโบราณที่ได้ถ่ายทอดมาจากอักษรโบราณ คืออักษรธรรมอีสานหรืออักษรธรรมล้านช้าง ซึ่งเป็นตัวอักษรที่เก่าแก่ในอาณาจักรล้านช้างในสมัยก่อนทั้งสิ้น เมื่อถูกนำมาผลิตซ้ำหลาย ๆ ฉบับ จนทำให้เกิดข้อสงสัยถึงการถ่ายโอนข้อมูลในเนื้อหาตัวบทตำนานอูรังคราตุที่ต่างก็มีการหยิบยืมคัดลอกข้อมูลซึ่งกันและกันในลักษณะความสัมพันธ์กันในแนวนอน อันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทปฐมภูมิด้วยกันเอง โดยทุกตัวบทล้วนแต่มีอิทธิพลต่อกันทั้งสิ้น ดังที่ Mikhail Bakhtin (อ้างใน นพพร ประชากุล, 2552: 335-336) ได้เสนอแนวคิดเรื่องพหุโฆษะ (polyphony) ไว้ว่าตัวบทของนวนิยายเรื่องหนึ่ง ๆ เป็นพื้นที่ที่เปิดโอกาสให้ “ภาษา” ของคนกลุ่มต่าง ๆ จากหลายฐานะ อาชีพ และเพศวัย ได้มาปะทะสังสรรค์กันอย่างมีพลวัต เกิดเป็นเสียงอัน

ซึ่งแต่สอดประสานขึ้นในงานชิ้นเดียว ตัวบททุกบทล้วนประกอบสร้างขึ้นด้วยการยกข้อความจากแหล่งอื่น ๆ มาปะติดปะต่อกันเข้า ตัวบททุกบทเป็นการดูดกลืน (absorb) และแปรรูป (transform) ตัวบทอื่น ๆ ทั้งสิ้น ดังนั้นแนวคิดเรื่องสัมพันธ์ระหว่างตัวบท (intertextuality) จึงเข้ามาแทนที่แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเอกัตบุคคล (intersubjectivity) และภาษาของกวีนิพนธ์จึงสามารถอ่านได้อย่างน้อยในสองระดับเสมอ กล่าวคือตัวบทหนึ่ง ๆ จึงมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับตัวบทอื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในยุคสมัยเดียวกันหรือในยุคสมัยก่อนหน้าไม่มากนักน้อย โดยที่ความสัมพันธ์เชื่อมโยงดังกล่าวมีหลักฐานยืนยันได้ในตัวบทชิ้นที่พิจารณาเป็นหลักอยู่ การทำความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์กันของตัวบทอื่นเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานต่อการทำความเข้าใจตัวบทเก่ากับตัวบทใหม่ ซึ่งมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน แนวคิดสัมพันธ์บทจึงเป็นการย้ำเตือนให้เราสำนึกกว่า วรรณกรรมนั้นมักสนทนากับวรรณกรรมด้วยตนเอง มากกว่าที่จะสนทนากับโลกของความเป็นจริง

การศึกษาตัวบทตำนานอุรังคธาตุในครั้งนี้ เป็นศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทในลักษณะแนวนอน ที่ทุกตัวบทต่างเป็นตัวบทปฐมภูมิ ต่างก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงเป็นระนาบเดียวกันทั้งสิ้น ซึ่งตัวบททุกตัวบทต่างก็มีการหยิบยืมถ่ายโอนเนื้อหาซึ่งกันและกันด้วยตนเอง อันทำให้เกิดการการปรับเปลี่ยนเนื้อหาในตัวบททั้งที่เหมือนกันและแตกต่างกันออกไป ทั้งนี้วรรณกรรมเรื่องหนึ่งเมื่อมีการเผยแพร่ไปเป็นสำนวนต่าง ๆ ก็ได้มีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาตัวบทบางส่วนให้แตกต่างกันออกไป ดังที่ ศิราพร วิฑูระฐาน (2522: 31) ได้ประมวลสรุปลักษณะความเปลี่ยนแปลงในการแพร่กระจายของนิทานแบ่งออกเป็น 6 ประการ คือ

1. การละความ (omission)
2. การเปลี่ยนรายละเอียด (changing detail)
3. การขยายความ (expansion)
4. การผนวกเรื่อง (adding another story)
5. การสลับเหตุการณ์ (transposition)
6. การอนุรักษ์ตนเอง (self-correction)

อีกทั้ง การนำเอาแนวคิดเรื่องสัมพันธ์บทมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ตำนานอุรังคธาตุ เพื่อให้เห็นถึงการถ่ายโยงกันของชุดข้อมูลในตัวบทนั้น เป็นการนำเสนอให้ความรู้ในมิติใหม่ ที่ยังไม่เคยมีปรากฏมาก่อน ซึ่งการศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทนั้น ส่วนใหญ่มักจะเป็นการศึกษา กลุ่มข้อมูลที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับนวนิยาย ละครทีวี สื่อการ์ตูน หรือบทกวีนิพนธ์เป็นสิ่งสำคัญ เช่น งานวิจัยของธีรยุทธ บุชบงศ์ (2552) เรื่องสัมพันธ์บทในกวีนิพนธ์คู่เพลงลูกทุ่งของศักดิ์สิริ มีสมสืบ ที่มุ่งเน้นนำเสนอลักษณะความเป็นสัมพันธ์บทระหว่างตัวบทกับตัวบทต้นแบบ ที่มีการสื่อความหมายทางสังคม ในตัวบทกวีนิพนธ์ของคู่เพลงลูกทุ่งของศักดิ์สิริ มีสมสืบ จำนวน 35 ตัวบท หรืองานวิจัย

ของลินิน แสงพัฒนา (2557) เรื่องสัมพันธ์ของตัวละครนางเอกในสื่อละครโทรทัศน์ กรณีศึกษา ละครโทรทัศน์เรื่อง แรงเงา ที่มุ่งเน้นการนำเสนอตัวบทที่เป็นละครทีวีเรื่องแรงเงาที่ถ่ายทอด ออกอากาศในปี พ.ศ. 2544 และที่ถ่ายทอดออกอากาศในปี พ.ศ. 2555 มาเปรียบเทียบกันเพื่อให้ ความเป็นสัมพันธ์กันด้านองค์ประกอบทางวรรณกรรม หรืองานวิจัยของอุมพร มะโรณีย์ (2551) เรื่องสัมพันธ์ของการเล่าเรื่องในสื่อการ์ตูน ละครโทรทัศน์ และนวนิยาย ที่มุ่งเน้นการนำเสนอตัว บทในสื่อประเภท นวนิยาย ละครโทรทัศน์และการ์ตูน ที่มีการเผยแพร่ระหว่างปี พ.ศ. 2544-2551 เป็นหลัก ซึ่งงานวิจัยในลักษณะนี้ ส่วนใหญ่ก็นำเอาแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบทางวรรณกรรม หรือองค์ประกอบของการเล่าเรื่องมาใช้เป็นเครื่องมือในการมองตัวบท โดยมุ่งศึกษาเปรียบเทียบ เพื่อให้เห็นการคงอยู่ การเปลี่ยนแปลงไปของชุดข้อมูลทั้งสองชุดผ่านองค์ประกอบทางวรรณกรรม อัน จะทำให้ทราบถึงลักษณะตัวละคร แก่นเรื่อง โครงเรื่อง ฉาก หรือสัญลักษณ์พิเศษ ที่มีความเป็นสัม พันธ์กันใดในลักษณะต่าง ๆ เป็นสำคัญ

สำหรับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทในตำนานอูรังคราตุในครั้ง เป็น การศึกษาเพื่อให้ทราบถึงความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันของตัวบทในตำนานอูรังคราตุในลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ ความสัมพันธ์ด้านการเพิ่มความในเนื้อหา ความสัมพันธ์ด้านการลดความในเนื้อหา และ ความสัมพันธ์ด้านการสลับความในเนื้อหา ทั้งนี้อันเนื่องมาจากตัวบทหนึ่ง ๆ เมื่อมีการแพร่กระจาย ไปสู่ตัวบทอื่นย่อมมีการหยิบยืมถ่ายโยงเนื้อหาซึ่งกันโดยการเพิ่มเสริมเติมแต่งรายละเอียดของเนื้อหา ให้มีความน่าสนใจยิ่งขึ้น อีกทั้งการนำเสนอเนื้อหาในตำนานอูรังคราตุนั้น เมื่อตำนานอูรังคราตุฉบับ หนึ่งถูกถ่ายโอนด้านเนื้อหาให้กับตำนานอูรังคราตุอีกฉบับหนึ่ง ย่อมมีการลดความในเนื้อหาของ ตำนานอูรังคราตุฉบับนั้นออกโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ ตลอดถึงการดำเนินเรื่องในเนื้อหาของตำนานอู รังคราตุจากตัวบทหนึ่งสู่อีกตัวบทหนึ่งย่อมมีการเรียงลำดับของเนื้อหาให้มีคลาดเคลื่อนแตกต่างกัน ออกไปอย่างมีร่องรอยของการหยิบยืมโอนเนื้อหาซึ่งกันและกัน

6.2.2 การศึกษาชุดความคิดในตำนานอูรังคราตุ

ตำนานอูรังคราตุ นั้น นอกจากจะมีการแพร่กระจายอยู่อย่างหลากหลาย อันทำให้ เห็นมีความสัมพันธ์กันของตัวบทในลักษณะต่าง ๆ ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น เนื้อหาของตำนานอู รังคราตุยังสะท้อนเห็นถึงชุดความคิดอันที่มีรากเหง้าทางวัฒนธรรมที่ถูกหล่อหลอมรวมจากระบบการ ทางสังคมจนทำให้มีระบบคุณค่า ภูมิปัญญา ค่านิยม อุดมการณ์ ที่แฝงเร้นอยู่ในวิถีปฏิบัติของผู้คนที่ อาศัยอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ ดังที่ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2548: 102-105) ได้ให้ความหมายและ ความสำคัญเกี่ยวกับวิถีคิดในการศึกษาชีวิตวัฒนธรรมไว้ว่า หากพิจารณาความหมายของวัฒนธรรมใน เชิงชีวิตวัฒนธรรมแล้ว น่าจะถือได้ว่าวัฒนธรรมเป็นวิถีคิด (ways of thinking) ของผู้คนในสังคม นั้นเอง ตามนัยดังกล่าว “วิถีคิด” จึงหมายถึงองค์รวมของหลักการหรือระบบเหตุผลที่ใช้อธิบายคุณค่า

และให้ความหมายต่ออุดมการณ์ ของการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมหนึ่ง ๆ ซึ่งผู้คนในสังคมนั้นได้สร้างสรรค์และสะสมขึ้นในความพยายามที่จะแสดงออกถึงจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์และการปรับตัวเข้ากับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน ตามนัยนี้วัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนพลังที่รองรับศิลปะและวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์ซึ่งมีความหลากหลายและซับซ้อนแตกต่างกันออกไปในแต่ละท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็มีพลังเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้โดยการผลิตใหม่ของชุมชนเจ้าของวัฒนธรรมเพื่อปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขและบริบทของสภาวะแวดล้อม

วิธีคิดในฐานะองค์รวมของการให้เหตุผลและการอธิบายนั้น ประกอบด้วยระบบใหญ่ ๆ อย่างน้อยสามระบบซ้อนรวมกันอยู่อย่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยง ได้แก่

ระบบแรก คือระบบคุณค่า ซึ่งหมายถึงศีลธรรมของส่วนรวมและจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ที่สร้างสรรค์ มักแสดงออกในรูปของจักรวาลความคิด ที่ให้ความสำคัญแก่ความเป็นธรรม ความอุดมสมบูรณ์และความยั่งยืนของสังคมและธรรมชาติ บนพื้นฐานของการเคารพส่วนรวม และเพื่อมนุษย์ด้วยกันเอง ในสังคมที่เป็นจริงจะเห็นระบบคุณค่านี้ในรูปของศาสนาและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เช่น การนับถือผี ซึ่งมีศีลหรือข้อห้าม ไม่ให้เกิดการละเมิดต่อเพื่อนมนุษย์และส่วนรวมทำหน้าที่เป็นเหมือนกฎเกณฑ์หรือจารีตปฏิบัติ ในสังคมภาคเหนือตอนบนเรียกข้อห้ามนี้ว่า ซีด ซึ่งถือว่าเป็นความอัปมงคลที่จะเกิดแก่ผู้ละเมิดของส่วนรวม เช่น ฝนน้ำเหม็นหรือคลองส่งน้ำหรือตัดต้นไม้ใหญ่ที่มีผีสิงสถิตอยู่ เพราะผีนั้นถือว่าเป็นตัวแทนความเชื่อของชุมชนส่วนรวม เป็นต้น

ระบบที่สอง คือระบบภูมิปัญญา ซึ่งครอบคลุมวิธีคิดของสังคมโดยเฉพาะการจัดการกับความสัมพันธ์ทางสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม มักปรากฏให้เห็นในรูปของกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการถ่ายทอดความรู้ผ่านองค์กรทางสังคมในท้องถิ่น เพื่อปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อม นอกจากนี้ยังสามารถเห็นได้จากแบบแผนของความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและเครือข่ายตลอดจนแบบแผนการให้ทรัพยากร เช่น ที่ดิน น้ำ และป่า ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่สะท้อนคุณค่าทางศีลธรรมของสังคมนั้นได้เป็นอย่างดี แต่อยู่ภายใต้เงื่อนไขว่า สังคมนั้นต้องมีอิสระและความเป็นตัวของตัวเองพอสมควร เพราะสามารถผลิตและสร้างสรรค์ภูมิปัญญาใหม่ให้สอดคล้องกับคุณค่าทางศีลธรรมได้ ขณะที่ภูมิปัญญามักขัดแย้งกับระบบคุณค่าและศีลธรรมในสังคมที่ถูกครอบงำจากภายนอก

ระบบที่สาม คือระบบอุดมการณ์อำนาจ หมายถึงศักดิ์ศรีและสิทธิของความเป็นมนุษย์ ซึ่งถือเป็นสิทธิตามธรรมชาติ ที่จะเสริมสร้างความมั่นใจและอำนาจให้แก่คนในชุมชนหรือสังคมท้องถิ่น เพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และถ่ายทอดภูมิปัญญาในการพัฒนาสังคมให้เป็นไปตามหลักของศีลธรรม ที่เคารพความเป็นมนุษย์ความเป็นธรรม และความยั่งยืนของ

ธรรมชาติ นอกจากนั้นอุดมการณ์อำนาจนี้ยังแสดงถึงศักยภาพของชุมชนในการผลิตใหม่ของความเป็นชุมชน เพื่อรักษาความเป็นอิสระของตนเองเมื่อต้องเผชิญหน้ากับการครอบงำจากภายนอก เพราะอุดมการณ์อำนาจนั้นเป็นระบบสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นชุมชน ท้องถิ่น เพศหรือชาติพันธุ์ซึ่งสามารถเป็นพลังสำคัญในการพัฒนา

ตามนัยดังกล่าว วิธีคิดจึงถือเป็นการคิด ระบบคิด และกระบวนการคิด ในการให้ความหมาย การตีความ การจำแนกความแตกต่าง การผสมผสาน การโต้แย้ง ตลอดจนการครอบงำ ความคิดในทางวัฒนธรรม ที่มองความคิดในแง่มุมต่าง ๆ อย่างเชื่อมโยง อย่างมีบริบทและเงื่อนไข โดยไม่แยกส่วนต่าง ๆ จากกันอย่างเด็ดขาด ทั้งนี้เพื่อวิเคราะห์และค้นหาหลักการที่รองรับความสัมพันธ์ต่าง ๆ ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับคุณค่า กฎเกณฑ์ และอำนาจของชุมชน อันเป็นพลังสำคัญของชุมชนในการสร้างสรรค์และผลิตใหม่

โดยสรุปการหันมาศึกษาวัฒนธรรมในแง่ของวิธีคิด ต้องเริ่มต้นจากการเปลี่ยนวิธีคิด โดยเฉพาะวิธีคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม โดยการให้ความสำคัญแก่มิติต่าง ๆ นอกจากคุณค่าที่คิดว่ามีมาแต่ดั้งเดิมอย่างตายตัวเพียงอย่างเดียว และเน้นมิติของการเคลื่อนไหวในทางวัฒนธรรมและทางความคิด ตลอดจนมองวิธีคิดในแง่ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจด้วย เพราะวิธีคิดมีทั้งด้านที่แสดงการสร้างสรรค์อย่างมีอิสระของมนุษย์พร้อมทั้งด้านที่แสดงการครอบงำมนุษย์และสังคม

ตำนานอูรังคราตุ ได้สะท้อนให้เห็นชุดความคิดเชิงอำนาจผ่านระบบความเชื่อทางศาสนาที่หลากหลายในการเข้าถึงสิทธิอำนาจทางการเมืองการปกครอง โดยใช้อุดมการณ์ทางศาสนาเป็นเครื่องมือในการหลอมรวมผู้คนให้เป็นกลุ่มก้อนทางความเชื่ออันอยู่ในกรอบของระบบความเชื่อทางศาสนาเดียวกัน เพราะศาสนาคือระบบความรู้อย่างหนึ่งที่มีความผูกพันอยู่คู่กับสังคม เป็นเครื่องมือเชิงอำนาจให้กับสังคมในการหยิบยืมไปใช้ในทางการเมืองการปกครองได้ แนวคิดเช่นนี้ Michel Foucault (อ้างใน สุริยา สมุทคุปดี และคณะ, 2540: 36-71) เชื่อว่าระบบความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจกับความรู้เป็นเนื้อหาส่วนสำคัญที่สุดในการแสวงหาความจริงและระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ “อำนาจ-ความรู้-ความจริง” เป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ความรู้เป็นที่มาของอำนาจ อำนาจจะกำหนดความรู้เหล่านั้นจะใช้ไปอย่างไร เพื่อใครและเพื่ออะไร ขณะเดียวกันอำนาจก็สามารถบีบบังคับหรือกำหนดได้ด้วยว่า “ความจริง” ควรจะมีรูปร่างหน้าตาอย่างไรหรือมีเนื้อหาอย่างไรเมื่อได้รับการถ่ายทอดออกมา มนุษย์ไม่อาจถ่ายทอดหรือนำเสนอ “ความจริง” ได้ทั้งหมดทุกแง่มุม สิ่งที่มนุษย์รับรู้หรือนำเสนอก็คือความจริงที่ถูกสร้างขึ้นหรือความจริงในสายตาของคนพูดเท่านั้น อำนาจไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่งหรือคงที่ แต่อำนาจเกิดจากการใช้หรือปฏิบัติการทางอำนาจ ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่า อำนาจสถิตอยู่ทุกหนทุกแห่งที่มีกดบังคับ เมื่อใช้แนวคิด “อำนาจ” ควบคู่กับ “ความรู้” “อำนาจ” เฉกเช่นเดียวกับหลักการทางศาสนาที่เป็นฐานความรู้ชุดหนึ่งอันสะท้อนให้เห็นถึงวิธีคิดของผู้คนได้ยึดถือปฏิบัติในการดำเนินชีวิต แนวคิดที่ว่าด้วย “วิธีคิด” เป็น

การศึกษาชุดข้อมูลที่เป็นองค์ความรู้ของวิถีคิดที่เกิดจากผลผลิตที่สำเร็จรูป โดยผ่านกระบวนการของวิถีคิดมาแล้ว อันเกิดจากปฏิบัติการทางสังคม ซึ่งคำว่า “วิถีคิด” นี้ความหมายใกล้เคียงกับคำว่า “ความรู้” หรือ “ภูมิปัญญา” อันเกิดจากการสั่งสมมวลประสบการณ์ของมนุษย์ และนำมาเป็นกรอบทางจริยธรรมเพื่อใช้ปฏิบัติร่วมกันทางสังคมหรือเป็นองค์รวมของหลักการหรือระบบเหตุผลที่ใช้อธิบายคุณค่าของความหมายเกี่ยวกับชีวิตของผู้คนในสังคมหนึ่ง ๆ ซึ่งผู้คนในสังคมนั้นได้สร้างสรรค์และสะสมขึ้นมา แล้วนำมาปรับใช้ให้เข้ากับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมที่แตกต่างกัน ดังนั้น “วิถีคิด” จึงเป็นเสมือนพลังของความคิดของชุมชนที่มีความหลากหลาย แล้วจึงประสานหลอมรวมให้เป็นรูปแบบเชิงปฏิบัติการภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมและสภาวะแวดล้อมของชุมชน

ตำนานอูรังคราตุได้ชี้ให้เห็นถึงระบบความเชื่อทางศาสนาของผู้คนในท้องถิ่นที่มีการผสมผสานระหว่างพุทธ พราหมณ์ ผี เป็นรูปแบบวิถีปฏิบัติของผู้คนในท้องถิ่น และยังสื่อให้เห็นวิถีคิดอันมีนัยทางการเมืองที่เอื้อต่อระบบกษัตริย์เป็นผู้มีสิทธิ์ในการใช้อำนาจทางการปกครองผ่านระบบหลักการทางศาสนาในลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจ นอกจากนี้แล้วยังสะท้อนให้เห็นถึงนัยทางการเมืองเรื่องเพศ ที่เพศหญิงมักจะถูกเบียดขับให้ออกจากพื้นที่พระพุทธรศาสนา และถูกอ้างสิทธิ์อย่างชอบธรรมว่า พระพุทธรศาสนาคือพื้นที่มีไว้สำหรับเพศชาย ทำให้เพศหญิงมีวิถีการดิ้นรนต่อสู้ต่อรองเพื่ออ้างสิทธิ์การเข้าถึงพื้นที่ทางพระพุทธรศาสนาผ่านวิถีคิดเรื่องเพศ ตำนานอูรังคราตุได้ชี้ชวนให้เห็นถึงความย้อนแย้งเรื่องเพศอันมีนัยทางการเมืองด้วยเช่นกัน ในขณะที่เดียวกันตำนานอูรังคราตุก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดเกี่ยวกับความเป็นกลุ่มก้อนของกลุ่มคนที่มีการนับถือพระพุทธรศาสนาเดียวกัน อันมีนัยสื่อให้เห็นถึงความไม่แปลกแยกหรือความไม่เป็นอื่นกับพระพุทธรศาสนากระแสหลักผ่านแนวคิดเรื่องชาติพันธุ์ ที่สืบเชื้อสายมาจากพระพุทธรศาสนาแบบลังกาคือผู้มีความเป็นพระพุทธรศาสนาในสุวรรณภูมิในคติความเชื่อที่ว่าด้วยเรื่องพระธาตุน อันเป็นการหลอมรวมกลุ่มคนให้มีการนับถือพระพุทธรศาสนาเดียวกัน

แนวคิดดังกล่าวมีอิทธิพลต่อกลุ่มคนในชุมชนลุ่มน้ำโขงที่อ้างสิทธิ์ความเป็นชุมชนที่มีการนับถือพระบรมสารีริกธาตุนันมีศูนย์รวมศรัทธาอยู่ที่พระธาตุนพมองค์เดียวกัน ได้หลอมรวมกลุ่มคนของความเป็นชุมชนพระพุทธรศาสนาในชุมชนลุ่มน้ำโขงที่อาศัยอยู่ตามพื้นที่สองฝั่งโขงไทย-ลาว เช่นนี้ ตำนานอูรังคราตุ นอกจากจะเป็นข้อมูลทางวรรณกรรมแล้ว ในทางคติชน เรื่องราวประเภทตำนานก็เป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่มีความสำคัญต่อชุมชน ดังที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548: 2-3) ได้กล่าวว่า ตำนานพระธาตุนเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมที่สามารถพบได้ในสังคมพุทธทั่วไป ทั้งพุทธศาสนาในอินเดีย ศรีลังกา จีน กัมพูชา ลาวหรือไทย ทั้งพุทธศาสนานิกายมหายานหรือนิกายเถรวาทล้วนมีตำนานที่เป็นเรื่องเล่าว่าด้วยพระบรมสารีริกธาตุนองค์พระพุทธรเจ้าทั้งสิ้น ตำนานพระธาตุนจัดอยู่ในตำนานปรัมปราที่เกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนา อันเป็นเรื่องเล่าซึ่งเชื่อมโยงกับเหตุการณ์

บางส่วนของพุทธประวัติ คือเหตุการณ์หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วได้เสด็จออกเผยแผร์หลักธรรมคำสอน และเหตุการณ์หลังจากปรินิพพาน แล้วมีการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ดำเนินพระธาตุบาง ส่วนจะได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากสำนักลังกา แต่ดำเนินพระธาตุของชนชาติไทที่นับถือพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นไทใหญ่ ไทเขิน ในรัฐฉาน ประเทศพม่า ไทลื้อ ไทใต้คง ในยูนนาน ประเทศจีน ลาวในประเทศลาว ตลอดจนไทยวนในภาคเหนือ และไทยอีสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ส่วนใหญ่ไม่ได้อธิบายเหตุการณ์ในดินแดนลังกาทวีปดังเช่นคัมภีร์แม่แบบอย่างเช่น คัมภีร์มหาวงศ์หรือทีปวงศ์ แต่เป็นการสร้างสรรค์เพื่ออธิบายเรื่องราวและเหตุการณ์เกี่ยวกับการสร้างพระธาตุในพื้นที่หรือดินแดนของชนชาติไท

ตำนานอุรังคธาตุยังเป็นข้อมูลสำคัญที่มีการนำมาศึกษาอย่างกว้างขวางในแวดวงวิชาการ แต่การศึกษาส่วนใหญ่มักจะศึกษาเพื่อให้เห็นถึงปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม ที่ยังขาดการนำเอาข้อมูลจากตัวบทมาตีความเพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและชุดความคิดที่ปรากฏอยู่ในบริบทของตัวบท อันเป็นข้อมูลปฐมภูมิที่เป็นฐานความรู้ให้กับตัวบทอื่น ๆ การวิจัยครั้งนี้จึงเป็นการนำเสนอให้ความรู้ในมิติใหม่ ๆ เพื่อให้เห็นถึงชุดความรู้อีกชุดหนึ่งในการศึกษาตำนานอุรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนม ถึงแม้การศึกษาวิจัยของมาลินี กลางประพันธ์ (2555) เรื่องการศึกษาเครือข่ายทางสังคม “ข้าโอกาสพระธาตุพนม” ในชุมชนสองฝั่งโขง ได้ชี้ให้เห็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่มีการยึดโยงความเป็นชุมชนพระธาตุพนมภายใต้ระบบความเชื่อเรื่องข้าพระธาตุที่มีมาแต่ดั้งเดิมของอาณาจักรล้านช้าง เพื่ออ้างสิทธิ์ความเป็นชาติพันธุ์ในการแสดงตัวตนของความเป็นชุมชนพระธาตุพนม แต่การศึกษาดังกล่าวก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งของความรู้ที่ปรากฏอยู่ในบริบททางสังคมวัฒนธรรม ในพื้นที่พระธาตุพนมเท่านั้น ยังไม่มีการนำเอาตัวบทมาศึกษาวิเคราะห์ตีความเพื่อให้เห็นถึงวิถีคิดของความเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาเดียวกัน มาสู่ความเป็นชุมชนเครือข่ายในชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มีการยึดถือพระธาตุพนมเป็นศูนย์กลางในการหลอมรวมศรัทธาของผู้คน ถึงแม้เนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุไม่ได้บอกถึงความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใดกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง หากแต่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดของความเป็นกลุ่มชนขนาดใหญ่ที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาอันสืบเชื้อสายมาจากพระพุทธศาสนากระแสหลัก สู่อำนาจความเป็นพระพุทธรูปแบบท้องถิ่น ขณะเดียวกันงานวิจัยของสมชาติ มณีโชติ (2554) เรื่องพระธาตุพนม : ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้านสัญลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรม มุ่งเน้นการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ ให้ความรู้ด้านโบราณวัตถุโบราณสถานอันเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา ที่ปรากฏอยู่ในบริบทพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงเป็นสำคัญ ตลอดถึงงานวิจัยของยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ (2560) เรื่องตำนานอุรังคธาตุ : ภาพสะท้อนวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขง ที่มุ่งเน้นการศึกษาปริวรรตถ่ายถอดเอกสารต้นฉบับโบราณตำนานอุรังคธาตุที่เป็นอักษรตัวธรรมอีสานมาเป็นอักษรไทยปัจจุบัน และได้ตีความจากตัวบทเพื่อให้เห็นภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงเป็นสำคัญ

การศึกษาที่ผ่านมา จึงเป็นการศึกษาเพื่อให้เห็นถึงบริบททางสังคมอันเป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งยังขาดศึกษาในมุมมองการนำเอาตัวบทตำนานอุรังคธาตุหลาย ๆ ตัวบทมาศึกษา เพื่อให้เห็นถึงการถ่ายโยงกันของชุดข้อมูลที่มีลักษณะความสัมพันธ์กันของตัวบท และยังขาดการวิเคราะห์ตีความเพื่อให้เห็นถึงชุดความคิดที่ปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งการวิจัยครั้งนี้ จึงเป็นการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับตำนานอุรังคธาตุในมุมมองการศึกษาในมิติใหม่ ๆ ที่ยังไม่ได้ทำการศึกษามาก่อน

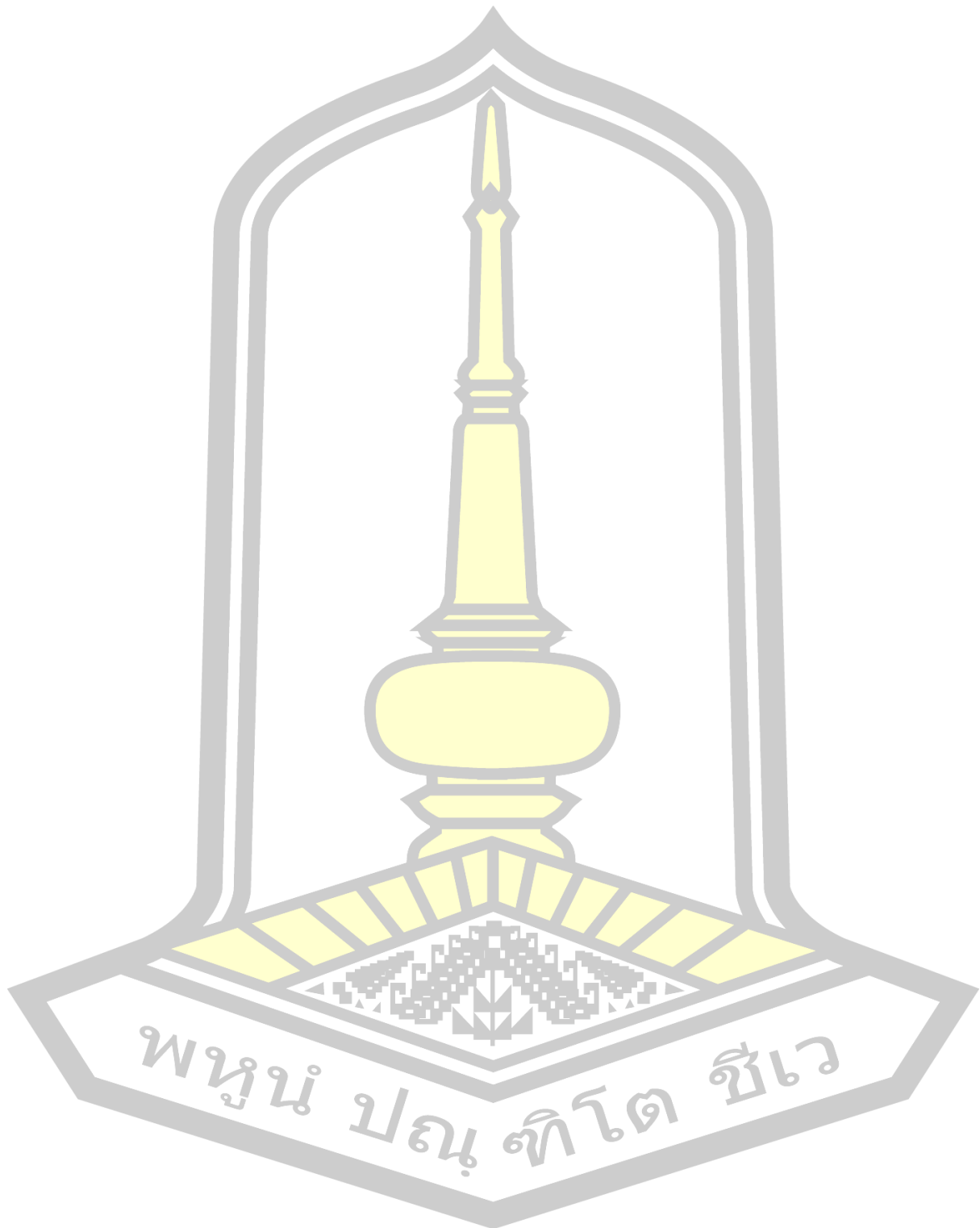
6.3 ข้อเสนอแนะ

จากงานวิจัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุ เป็นนำเอาตัวบทตำนานอุรังคธาตุที่มีเนื้อหาขนาดยาว จำนวน 6 ฉบับ มาศึกษาเพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันของตัวบทและชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุในลักษณะต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ให้ความรู้จากการศึกษาเนื้อหาเฉพาะตัวบทตำนานอุรังคธาตุที่มีเนื้อหาขนาดยาวเพียงส่วนเดียวเท่านั้น หากมีการศึกษาตำนานอุรังคธาตุที่มีเนื้อหาขนาดกลางหรือขนาดสั้นมาเปรียบเทียบกับเพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของตัวบทตำนานอุรังคธาตุที่มีเนื้อหาหลักขณะตลอดถึงการศึกษาร่วมกันเนื้อหาตำนานอุรังคธาตุกับวรรณกรรมพุทธศาสนาอื่น ๆ ก็น่าจะทำให้เห็นถึงประเด็นความสัมพันธ์กันของตัวบทวรรณกรรมในอีกมิติหนึ่ง ในการนี้ ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะในการศึกษาค้นคว้าครั้งต่อไป ดังนี้

1. ควรศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทตำนานอุรังคธาตุที่เนื้อหาขนาดยาวกับตัวบทของตำนานอุรังคธาตุที่มีเนื้อหาขนาดสั้นหรือขนาดกลาง ตลอดถึงอิทธิพลของตัวบทตำนานอุรังคธาตุที่แพร่กระจายไปเป็นตำนานพระธาตุหรือตำนานพระบาทอื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในบริบทสังคมลุ่มน้ำโขง
2. ควรศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับความเชื่อมโยงกันของเนื้อหาตำนานอุรังคธาตุกับวรรณกรรมพระพุทธศาสนากระแสหลัก ตลอดถึงวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทอื่น ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้อง

พหุ ปรณ ทิโต ชีเว

บรรณานุกรม



บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2483). **ตำนานอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม)**. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม.
- กรมศิลปากร. (2537). **ตำนานอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) พิมพ์ครั้งที่ 3**. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- กฤษฎา พิณศรี. (2556). พระคณศกกับการผสมผสานวัฒนธรรมทางศาสนา : พุทธ พราหมณ์และผีในระบบนิเวศวัฒนธรรมไทย. **วารสารเมืองโบราณ**, ปีที่ 39(1), 72-79.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2553). **แนวพินิจใหม่ในสื่อสารศึกษา**. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- กิตติศักดิ์ เกิดอรุณสุขศรี. (2552). จากวรรณคดีสู่ละครเวทีร่วมสมัย กรณีศึกษาเรื่องมหาชน Never Say Die และคนบ้ากับสุดสาคร. **อยู่ในกาลกับโลก**. หน้า 245-261. กรุงเทพฯ: รวมบทความทางวิชาการ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย.
- กุสุมา ชัยวินิตย์. (2531). **ศาสนาชาวบ้านในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน**. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- แก้วมงคล ชัยสุริยันต์. (2486). **ผีของชาวลานนาไทยโบราณ**. กรุงเทพฯ: พระจันทร์.
- คณะกรรมการดำเนินงานบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในองค์พระธาตุพนม. (2522). **จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม วมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- คณิงชัย วิริยะสุนทร. (2557). **กลวิธีทางภาษาและบทสะท้อนวิถีคิดท้องถิ่นในสำนวนอีสาน**. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- คำ จำปาแก้วมณี และคณะ. (2537). **พระธาตุเจดีย์-วัดสำคัญและพระครูยอดแก้วโพสนะเม็ก**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- จรัสศรี จริภาส. (2547). **หังเจีย (ฉีเทียนต้าเล็ง) : ลิงในวรรณกรรมที่กลายเป็นเทพเจ้า**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- จอห์นนพดล วศินสุนทร. (2555). **มายากลกับมายาคติในสังคมไทย**. มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2529). **พงศาวดารแห่งประเทศลาว**. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2537). **วรรณกรรมท้องถิ่น : อีสาน-ล้านช้าง**. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2541). **วิถีทรรศน์ลาวในชุมชนสองฝั่งโขง The Laos perspective in communities on both sides of the mekhong Basin.** มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2552). **มโนทัศน์ในนิทานสำนวนอีสาน.** มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2544). **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ ฉบับสมบูรณ์.** พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2559). อรุ้งคราตู่ : ดำนานพระธาตุทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. **ธรรมธาราวารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา**, ปีที่ 2(1), 189–206.
- จุมพล เพิ่มแสงสุวรรณ. (2549). **คติการสร้างพระธาตุเจดีย์แบบล้านช้างในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย.** มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- เจ้าอธิการประสิทธิ์ พากุล. (2511). **ประวัติพระพุทธรูปบาทบัวบกและประวัติความเป็นมาของวัดพ้อตาลูกเขย.** พระนคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณการ.
- ฉลองรัฐ เฉอมาลัยชลมารค์. (2558). สัมพันธภาพระหว่างภาพยนตร์กับจิตรกรรม : เปรียบเทียบภาพยนตร์ตะวันตกกับภาพยนตร์ไทย. **วารสารนิเทศศาสตร์ปริทัศน์**, ปีที่ 19(1), 7–26.
- ชลดา โกพัฒนา. (2556). คติความเชื่ออดีตพุทธเจ้าในสังคมไทยพุทธศตวรรษที่ 20-24. **วารสารศิลปศาสตร์**, ปีที่ 13(1), 77–103.
- ชลธิรา กลัดอยู่. (2517). ไตรภูมิพระร่วง : รากฐานของอุดมการณ์การเมืองไทย. **วารสารธรรมศาสตร์**, ปีที่ 4(1), 106–121.
- ชัยบดินทร์ สาลีพันธ์. (2541). ประวัติชนชาติภูไทเรณูนคร. **สยามรัฐ**, ฉบับ 5 เมษายน, 4–7.
- ชัยมงคล จินดาสมุทร. (2534). พระศรีอริยเมตไตร พระพุทธเจ้าองค์สุดท้าย สมัยแห่งการรอคอยพระพุทธรูปที่พระธาตุเชิงชุม. **เอกสารการประชุมสัมมนา เอกสารหมายเลข 4 “ภูมิปัญญาท้องถิ่น”**. หน้า 1–10. สกลนคร: ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอสว่างแดนดิน โรงเรียนสว่างศึกษา.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2519). อำนาจทางการเมืองในสมัยอยุธยากับการเมือง. **วารสารธรรมศาสตร์**, ปีที่ 5(2), 57–69.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2555). **สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยม กับการศึกษารัฐศาสตร์ (2nd ed.)**. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- ไชยันต์ ไชยพร. (2557). **นิติ เอียวศรีวงศ์ ใน/กับวิกฤตการเมืองไทย.** กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา.

ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์. (2561). **อุรังคธาตุ จ.ศ.1167 (พ.ศ.2348). เอกสารวิชาการลำดับที่ 28.**

กลุ่มงานอนุรักษ์เอกสารโบราณ สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. มหาสารคาม: อภิชาตการพิมพ์.

ตรีศิลป์ บุญขจร. (2547). “บ้านเก่า” ของ โชคชัย บัณฑิต : สำนักกวีไทยในกระแสโลกาภิวัตน์. **25 ซีไรต์ รวมบทวิจารณ์คัดสรร.** หน้า 637–647. กรุงเทพฯ: สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์.

ถิระมัยสิทธิการ, ขุน และชัตติยวงษา, พ. (2509). **ตำนานพระเชิงชุมจังหวัดสกลนคร โดยขุนถิระมัยสิทธิการ (กุแก้ว พรหมสาขา ณ สกลนคร) และพงศาวดารภาคอีสาน ฉบับพระยาชัตติยวงษา (เหล่า ณ ร้อยเอ็ด).** ม.ป.ท: ม.ป.พ.

ทศพล อัจหาญ. (2542). **ข้าโอกาสพระธาตุพนม อำเภอดงหลวง จังหวัดนครพนม.** มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ชนิต อยู่โพธิ์. (2524). **ตำนานพระบรมสารีริกธาตุ.** กรุงเทพฯ: มิตรสยาม.

ธรรมบท. (2541). **ธมมปทภูธฤทธา ฉกฐ์ ภาโค.** พิมพ์ครั้งที่ 21. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ธวัช ปุณโณทก. (2525). **วรรณกรรมอีสาน.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

ธวัช ปุณโณทก. (2542 ก). **บัวบาน, พระพุทธบาท : ตำนาน. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 7.** หน้า 22745–2278. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

ธวัช ปุณโณทก. (2542 ข). **พุทธบาทเวินปลา, พระ : ตำนาน. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 9.** หน้า 3171–3172. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

ธวัช ปุณโณทก. (2542 ค). **พุทธศาสนาภาคอีสาน. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 9.** หน้า 3176–3177. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

চারঙ্গকীর্তি তাম্বুল. (2528). **เมืองดั้งเดิมในตำนานพื้นเมืองลานนา. วารสารธรรมศาสตร์,** ปีที่ 11(4), 134–151.

ธิดา สาระยา. (2525). **ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.** กรุงเทพฯ: พิทักษ์การพิมพ์.

ธิดา สาระยา. (2539). **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับมนุษย์.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ธิดา สาระยา. (2554). **ประวัติศาสตร์มหาสมุทรอินเดีย.** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ธีรภาพ โลหิตกุล. (2559). **โขงนทีสีทันดร.** กรุงเทพฯ: ชนนิยม.

ธีรยุทธ บุญมี. (2551). **โลก MODERN & POST MODERN.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สายสาร.

- ธีรยุทธ บุชบงศ์. (2552). **สัมพันธบทในกวีนิพนธ์ผู้เพลงลูกทุ่ง ของ ศักดิ์สิริ มีสมสืบ**. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ธีระพงษ์ มีไธสง. (2560). **ฝึกปฏิบัติพุทธการผสมผสานทางความเชื่อ**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- ธีรา สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา. (2547 ก). สัมพันธบท (Intertextuality) ในฐานะวิธีการหนึ่งของวรรณคดีวิจารณ์. **วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่**, ปีที่ 6(1), 1-13.
- ธีรา สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา. (2547 ข). **เสียงจากความเจ็บ “สุชาติ สวัสดิ์ศรี”**. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- เจียรชาย อักษรดิษฐ์. (2545). **ชูธาตุ : บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุที่เกิดในล้านนา**. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เจียรชาย อักษรดิษฐ์. (2552). **ตำนานพระเจ้าเลียบโลก : การศึกษาพื้นที่สังคมและวัฒนธรรม ล้านนา ภูมิภาค ล้านนา ผู้คน**. เชียงใหม่: ธารปัญญา.
- นพพร ประชากุล. (2552). **ยอกอักษร ย้อนความคิด เล่ม 1 ว่าด้วยวรรณกรรม**. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- นพพร ประชากุล และชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช. (2539). **ทฤษฎีวรรณกรรม. วารสารร่วมพฤษภ**, ปีที่ 15(2), 27-43.
- นัธนี ประสานนาม. (2550). **ความแปลกปลอมของความเป็นไทยในองค์บากและต้มยำกุ้ง. วารสารไทยคดีศึกษา**, ปีที่ 4(2), 142-171.
- เนาวรัตน์ นามวงศ์. (2543). **ระบบคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในชุมชน**. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- บรรจง บุรินประโคน. (2558). **สัมพันธบทและการสื่อความหมายในนวนิยายของนักเขียนอีสานรุ่นใหม่. เอกสารสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการ “ไท ไทย อีสาน ในบริบทอาเซียน”**. หน้า 6-31. นนทบุรี: มาตาการพิมพ์.
- บำเพ็ญ ณ อุบล. (2532). **อุบลราชธานี : ความสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม. เอกสารสัมมนาทางวิชาการ. อุบลราชธานี: วิทยาลัยครูอุบลราชธานี**.
- บึกสุ, น. (2554). **พระธาตุพนม ศูนย์รวมจิตวิญญาณชาวพุทธ. บ้านเมือง**, ฉบับ 16 เมษายน, 15.
- บึกสุ, น. (2557). **นมัสการพระธาตุสองฝั่งโขง พระธาตุพนม-พระธาตุศรีโคตรบอง. บ้านเมือง**, ฉบับ 18 กุมภาพันธ์, 15.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2547). **ราชอาณาจักรลาว**. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- บุญชู ภูศรี. (2554). **วรรณกรรมพุทธศาสนาภาคอีสาน. ร้อยเอ็ด: มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด**.
- เบญจมาศ จิตรสม. (2528). **พระเชิงชุม**. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2548). **ตำนานพระธาตุของชนชาติไท : ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม**. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ปฐุม หงษ์สุวรรณ. (2552). **ตำนานพระพุทธรูปล้านนา : พลังปัญญาทางความเชื่อและความสัมพันธ์กับท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ปฐุม หงษ์สุวรรณ. (2555). **วรรณกรรมตำนาน**. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ปฐุม หงษ์สุวรรณ. (2556). จากธรรมชาติถึงธรรม มิติพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในตำนานพระธาตุของคนไทย.
นานมาแล้ว : มีเรื่องเล่า นิทาน ตำนาน ชีวิต. หน้า 41–74. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปฐุม หงษ์สุวรรณ. (2558). วิธีคิดท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นพระโพธิสัตว์ชาวบ้านในประเพณีบุญหลวง อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. **วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์**, ปีที่ 6(1), 1–32.
- ปฐุม หงษ์สุวรรณ. (2560). **ประเพณีประดิษฐ์ในชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง**. ขอนแก่น: คลังนาวิทยา.
- ปรมิษฐ์ จารุวรรณ. (2549). **ความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนานปรัมปราไทย**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2554). พระพุทธเจ้าในตำนานพื้นบ้านไทย-ไท. **ไขคำแก้วคำแพง พินิจวรรณกรรมไทย-ไท**. หน้า 247–248. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประจันตประเทศธานี, พระยา และสุรัตน์ วรารักษ์รัตน์. (2523). **ตำนานพงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับพระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร) บรรณาธิการโดย สุรัตน์ วรารักษ์รัตน์**. สกลนคร: คณะกรรมการฝ่ายการศึกษา สโมสรไลออนส์สกลนครปี 2523-2524.
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 72. (2505). **ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ**. ม.ป.ท: ม.ป.พ.
- ประพจน์ อัครวิรุฬหการ. (2523). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน**. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประสิทธิ์ สีสรีชา. (2556). กระบวนทัศน์การศึกษาชาติพันธุ์สัมพันธ์. **วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง**, ปีที่ 10(3), 219–242.
- ปริตตา เฉลิมผ่า กอนันตกุล. (2536). **ภาษาของจิตรกรรมไทย การศึกษารหัสของภาพ และความหมายทางสังคมวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปิยะพร ภัฏชนะ. (2521). **หลังเงา : รวมนิทานประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- ปิยะพิมพ์ สมิตติลภ. (2541). **การเชื่อมโยงเนื้อหานวนิยายในสื่อสิ่งพิมพ์และในสื่อละครโทรทัศน์**. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พยุงพร นนทวิศรุต. (2555). **ตำนานผีเจ้านาย : พลวัตของเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์กับการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนชายแดนไทย-ลาว**. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- พรรณิกา ฉายากุล. (2558). **เอกสารประกอบการสอนอารยธรรมอีสาน**. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พรรษา รอดอาตม์. (2558). **ชุมชนศึกษากับสื่อดั้งเดิม**. นนทบุรี: ศูนย์สหวิทยาการชุมชนศึกษา สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พระครูถวิล สีละปันโย. (1996). **ประวัติพระบาทโพนสัน**. เวียงจันทน์: โรงพิมพ์แห่งรัฐ.
- พระไตรปิฎกแปลไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 33. (2542). **พระสุตันตปิฎก เล่มที่ 25 อปทาน พุทรวางศ์ จริยาปิฎก**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.
- พระเทพรัตนโมลี. (2527). **ประวัติย่อพระธาตุพนม**. พิมพ์ครั้งที่ 12. นครพนม: ม.ป.พ.
- พระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา). (2551). **อัฐนคราตุนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร)**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์. (2555). **กาลานุกรม พุทธศาสนาในอารยธรรมโลก**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: ผลิตัฒม์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2552). **พระพุทธรูปในอารยธรรมโลก**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ผลิตัฒม์.
- พระยาประชาภิจักรจักร. (2557). **พงศาวดารโยนก**. นนทบุรี: ศรีปัญญา.
- พระศรีวิสุทธิโกศล กิตติวิฑฒโน. (2546). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์มหาปรินิพพานสูตร : ศึกษาเฉพาะกรณีการรักษาหลักพระธรรมวินัย**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระอริยานุวัตร เขมจารี. (2530). **คติความเชื่อของชาวอีสาน. วัฒนธรรมพื้นบ้านคติความเชื่อ**. หน้า 1-65. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.
- พัชรินทร์ ศุขประมูล และคณะ. (2532). **รูปแบบและสัญลักษณ์แห่งศากยพุทธ**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พานี ไชยแสงราช. (2528). **พระธาตุนารายณ์เจงเวง**. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- พิเชฐ สายพันธ์. (2539). **นาคาคติอีสานลุ่มน้ำโขง : ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย**. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พิเชฐ สายพันธ์. (2541). **ผีเจ้าเฮือน 3 พระองค์ : พิธีกรรมสืบทอดกลุ่มข้าโอกาสธาตุพนม**. **จุลสารไทยคดีศึกษา**, ปีที่ 15(2), 42-49.
- พิเชฐ แสงทอง. (2551). **ตำนานไทยพุทธและมลายูมุสลิม : อำนาจและการต่อต้านในภาคใต้ของไทย**. จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.

- พิเชฐ แสงทอง. (2555). Intertextuality : จาก “ตัวบท” สู่ “สัมพันธ์บท.” วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ปีที่ 18(3), 260–270.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2519). สรุปผลการปฏิบัติและการศึกษาทางโบราณคดีเกี่ยวกับพระธาตุพนม. วารสารศิลปากร, ปีที่ 20(1–2), 146–160.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2521). บทนำเสนอ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. **อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุ**. หน้า 4–24. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- พิสิทธ์ กอบบุญ. (2559). **แนวคิดและบทบาทของวรรณกรรมไทยพระพุทธศาสนาในสังคมไทย**. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- พิน ดอกบัว. (2555). **ปวงปรัชญาอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.
- ภัทรพร สิริกาญจน และฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. (2540). **การศึกษาตำนานพระธาตุประจำปีเกิด**. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ภิญญพันธ์ พงนะลาวัลย์. (2556). **วิหารไม่ว่างเปล่า : ประวัติศาสตร์ (ฉบับย่อ) ของพุทธศาสนาหัวก้าวหน้าหลัง 14 ตุลาคม (พ.ศ. 2516-2541)**. **ฟ้าเดียวกัน (ฉบับมวลมหาภาคประชาชนที่อยู่เหนือประชาชน)**, ปีที่ 11(3), 140–141.
- ภิรมย์ ใจอ่อน. (2528). **พระธาตุอุ้มเพ็ก**. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- มนวิภา เจียจันทร์พงษ์. (2522). **รายงานการวิจัยการศึกษาเอกสารเรื่อง ตำนานพระพุทธรูปและพระธาตุ**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย เล่ม 10**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- มหาสิลา วีระวงค์. (1966). **ประวัติศาสตร์โลกะจุฬามณี หรือพระธาตุหลวง**. นครหลวงเวียงจันทน์: กระทรวงธรรมการ.
- มหาสิลา วีระวงค์. (2539). **ประวัติศาสตร์ลาว**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- มหาสิลา วีระวงค์. (2544). **พงศาวดารลาว แต่โบราณถึง 1946**. พิมพ์ครั้งที่ 3. เวียงจันทน์: มันทาตุลาต.
- มานิต วัลลิโกดม. (2518). โคตรบูร. **พระธาตุพนม**. หน้า 91–107. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- มาลินี กลางประพันธ์. (2555). **เครือข่ายทางสังคม “ข้าโอกาสพระธาตุพนม” ในชุมชนสองฝั่งโขง**. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. (2542). **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 9**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ยอด เนตรสุวรรณ. (2549). **หนองคาย. สารคดี**. กรุงเทพฯ: ภาคประกอบสี่; 19 ซม.

- ยุค ศรีอาริยะ. (2555). **ประวัติศาสตร์อนัตตา : รื้อรากประวัติศาสตร์สยาม**. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.
- ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ. (2560). **ตำนานอุรังคธาตุ : ภาพสะท้อนวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขง**.
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- รันติกาญ มั่นตลักษ์. (2558). **สัมพันธ์บทบาทเล่าเรื่องและปัจจัยการผลิตของละครโทรทัศน์รีเมค เรื่องคู่กรรม**. มหาวิทยาลัยกรุงเทพ.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2521). **สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 14**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2524). **พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย**. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). **พจนานุกรมราช ฉบับบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**. พิมพ์ครั้งที่ 2. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- ราชันย์ นิลวรรณภา. (2555). **วรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสาน : ภาพสะท้อนอัตลักษณ์ด้านความเชื่อ วิถีชีวิต ประเพณีและพิธีกรรม**. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- รันฤทัย สัจจพันธุ์. (2549). การสืบทอดวรรณคดีมรดกสู่วรรณกรรมเยาวชนร่วมสมัยของไทย. **สุนทรียแห่งวรรณคดี**. หน้า 39-68. กรุงเทพฯ: ณ เพชร.
- เรือนอินทร์ หน้าพระลาน. (2555). พระธาตุพนม ศูนย์กลางพุทธยุคแรกสองฝั่งโขง. **คมชัดลึก**, ฉบับ 1 กุมภาพันธ์, 8.
- ละมุล ชมวงษ์. (ม.ป.ป.). **หนังสือสวดมนต์พระธาตุห้าหนอง**. ม.ป.ท: ม.ป.พ.
- ลินิน แสงพัฒนา. (2557). **สัมพันธ์บทของตัวละครนางเอกในสื่อละครโทรทัศน์ กรณีศึกษา ละครโทรทัศน์เรื่อง แรงเงา**. มหาวิทยาลัยกรุงเทพ.
- วรางคณา จันลา. (2545). **การถ่ายโยงเนื้อหาทางเพศจากวรรณกรรมสู่ภาพยนตร์เรื่อง จัน ดารา**. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วรางคณา ปัญญาณี. (2556). **มานี มานะ : วรรณกรรมกับสัมพันธ์ทางสังคม**. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- วัชรินทร์ พุ่มพงษ์แพทย์. (2519). ข้อมูลใหม่ที่ได้จากจารึกในพระธาตุพนม. **วารสารศิลปากร**, ปีที่ 20(1-2), 134-145.
- วัดพระธาตุบังพวน. (2560). **ประวัติพระธาตุบังพวน**. อุตรธานี: ภาควิชาการพิมพ์.
- วิษุวัตม์ ปุชิตากร. (2556). **สัมพันธ์บทข้ามสื่อและข้ามวัฒนธรรม เรื่อง “ริง” ในนวนิยาย ภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ และหนังสือการ์ตูน**. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิทย์ วิศทเวทย์ และเสถียรพงษ์ วรรณปก. (2543). **พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.

วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. (2521). **อุรังคธาตุ** ตำนาน

พระธาตุ. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2518). ตำนานอุรังคธาตุกับความค้ำนึ่งทางโบราณคดี. **พระธาตุพนม**. หน้า 109-128. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2538). **แอ่งอารยธรรมอีสาน : แฉหลักฐานโบราณคดีพลิกโฉมหน้า**

ประวัติศาสตร์ไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มติชน.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2546). **ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2546). **แอ่งอารยธรรมอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มติชน.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2548). **ผีกับพุทธศาสนาและความเชื่อในสังคมด้านซ้าย ดุลยภาพทางจิตวิญญาณของชาวบ้านในกลุ่มน้ำหมัน อำเภอด้านซ้าย จังหวัดเลย**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเด็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2560). **สร้างบ้านแปงเมือง**. กรุงเทพฯ: งานดี.

ศศิวิมล สันติราษฎร์ภักดี. (2539). **การศึกษาวิเคราะห์การเปรียบเทียบการถ่ายทอดวัฒนธรรมไทยผ่านสื่อนวนิยายและสื่อละครโทรทัศน์เรื่อง “สี่แผ่นดิน”**. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา. (2543). **วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย**. กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิราพร ฐิตะฐาน. (2522). **รามเกียรติ์ : ศึกษาในแง่การแพร่กระจายของนิทาน**. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิราพร ณ ถาง. (2552). **ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศุภชัย สิงห์บุศย์ และคณะ. (2545). **โครงการสารคดี ลาวตอนล่าง : "สะพานเขต สาละวัน เขกอง จำปาสัก และอัตตะปือ "ห้าแขวงลาวตอนล่าง."**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ศุภยง พันธุมโกมล. (2537). **การเชื่อมโยงเนื้อหาของเพลงไทยลูกทุ่งยอดนิยมในช่วง พ.ศ. 2498-2535**. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สพสันต์ เพชรคำ. (2554). **ตำนานอุรังคธาตุกับเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้คนในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง**. **วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร**, ปีที่ 9(5), 1-17.

สมคิด สิงสง. (2555). **อุรังคธาตุนิทาน ตำนานพระธาตุพนม**. **วารสารทางอีสาน**, ปีที่ 1(6), 97-102.

สมชาติ มณีโชติ. (2554). **พระธาตุพนม : ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้านสัญลักษณ์ทางสังคม.**

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สมชาย ลำด่วน และคณะ. (2554). **สิ่งศักดิ์สิทธิ์ วัฒนธรรมทางจิตใจในมหาวิทยาลัยมหาสารคาม.**

มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2511). **ตำนานพระพุทธรบาท : อธิบายเรื่องพระบาท นีราศ**

พระบาทและลิลิตทศพร. พระนคร: กรมศิลปากร.

สมบัติ จันทร์วงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิชย์. (2540). **บทพิจารณาว่าด้วยวรรณกรรมการเมืองและ**

ประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไฉไล.

สร้อยดี อ่องสกุล. (2557). **ประวัติศาสตร์ล้านนา.** พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์

พับลิชชิ่ง.

สร้อยดี อ่องสกุล. (2558). **พินิจตำนานลำปาง.** เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์.

สายวรรณ น้อยนิมิต. (2548). **ถ้าคุณพลอยยังอยู่ : ความยากเย็นของมโนทัศน์สัมพันธบท.** **วารสาร**

อักษรศาสตร์, ปีที่ 34(2), 124-139.

สิทธิพร ณ นครพนม. (2542). **พระธาตุอิงฮัง (ฮินดูตันตระ).** **วารสารศิลปวัฒนธรรม,** ปีที่ 2(1),

120-122.

สิริวัฒน์ คำวันสา. (2541). **ประวัติพระพุทธรศาสนาในประเทศไทย.** กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

สุขวัฒน์ อนนท์จารย์. (2558). **พระพุทธรศาสนามุ่งเรื่องในอีสาน (จบ) พระพุทธรศาสนามักบวชีฮิตคอง**

ประเพณีอีสาน. วารสารทางอีสาน, ปีที่ 4(40), 120-123.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2554). **นาคมาจากไหน?.** พิมพ์ครั้งที่ 3. โปสต์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2560). **เช็กติกดำบรรพ์ของบรรพ์ชนไทย.** กรุงเทพฯ: หจก.เรื่อนแก้วการพิมพ์.

สุชีพ ปัญญานุภาพ. (2528). **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน.** กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุดา พินิจมนตรี. (2544). **วิธีคิดและบทบาทการสืบสานวัฒนธรรมของปราชญ์ท้องถิ่น กรณีศึกษา**

นายสาร สารทัศนานันท์. สถาบันราชภัฏเลย.

สุทธินันท์ ศรีอ่อน. (2560). **พระโพธิสัตว์ในชาดกพื้นบ้านอีสาน : ภาพตัวแทนและการประกอบ**

สร้างทางวัฒนธรรม. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สุทธิวงศ์ ดันตยาพิศาลสุทธิ. (2545). **หลักพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมสภาและ

สถาบันบันลือธรรม.

สุเทพ พรหมเลิศ. (2553). **การวิเคราะห์คัมภีร์มหาวงศ์. มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.**

- สุนีย์ เสี่ยวเพ็ญวงศ์ และคณะ. (2547). **รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาสถานภาพองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบคิดผ่านวรรณกรรมลุ่มน้ำโขง**. ขอนแก่น: ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุนทร โปธิสาร. (2543). **ประวัติศาสตร์ลาว (ตึกคำบรรพ์-ปัจจุบัน)**. เวียงจันทน์: โรงพิมพ์แห่งรัฐ.
- สุพจน์ ทองเนื้อขาว. (2536). **ความเชื่อเรื่องล่ำผีฟ้า**. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2550). **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. 2000**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: สามลดา.
- สุภางค์ จันทวานิช และสวรรณมา สภาอนันท์. (2539). **พื้นฐานความคิดทางสังคมและวัฒนธรรมไทย เอกสารประกอบการสอนชุดวิชาสังคมและวัฒนธรรมไทย หน่วยที่ 1-7**. หน้า 141-192. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2535). **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานของสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรัชย์ ชินบุตร. (2557). **สัญลักษณ์ข้าโอกาสวัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ในพิธีถวายข้าวพืชมงคล และเสียด่าง**. **วารสารไทยศึกษา**, ปีที่ 9(2), 161-189.
- สุรัชย์ ชินบุตร. (2559). **อุรังคธาตุนิทานตำนานพระเจ้าเลียบโลก ฉบับอีสานล้านช้าง**. **วารสารไทยศึกษา**, ปีที่ 12(1), 1-34.
- สุรศักดิ์ ศรีสำออง. (2546). **เรื่องของพ่อและรวมบทความทางวิชาการ ล้านช้าง : ล้านนา**. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- สุรสม กฤษณะจุฑะ. (2549). **สัมพันธบทและการเข้าถึงความจริงกรณีปัญหาเขื่อนปากมูล**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุริยา สมุทคุปดี และคณะ. (2540). **วิถีคิดของคนไทย : พิธีกรรม “ช่วงผีพ่อน” ของ “ลาวข้าวจ้าว” จังหวัดนครราชสีมา**. นครราชสีมา: สำนักเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- เสถียรพงษ์ วรรณปก. (2525). **ประวัติพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาหลักสูตรและวิธีสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- แสง จันทร์งาม. (2534). **ศาสนศาสตร์**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- อธีราชย์ นันชนันตี. (2558). **การนับถือผีของชาวไทยย้อ : ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อและนิเวศวิทยาวัฒนธรรม**. มหาวิทยาลัยบูรพา.

- อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (2546). **ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีชิโนรส : ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น.** จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนุชา พิมศักดิ์. (2558). สัมพันธบทในกวีนิพนธ์ “หัวใจห้องที่ 5” : พันธกิจกวียุคหลังสมัยใหม่. **วารสารมนุษยศาสตร์กับสังคม, ปีที่ 1(1), 89–107.**
- อภิภูวัฒน์ โพธิ์सान. (2552). **มนุษย์กับความเชื่อ.** กรุงเทพฯ: สาขาศาสนาและปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล. (2552). **ตำนานพระศรีอารียะในสังคมไทย : การสร้างสรรค์และบทบาท.** จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2537). **วัฒนธรรม ศาสนาชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2539). พุทธศาสนาชาวบ้าน. **เอกสารการสอนชุดวิชาความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย.** หน้า 251–281. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- อรรถัย เพ็ญยุระ. (2561). **วรรณกรรมกับเพศภาวะ.** พิมพ์ครั้งที่ 2. ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. (2548). **ทฤษฎีและวิวิธวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม : การทะลุกรอบและกับตักของความคิดแบบคู่ตรงกันข้าม.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. (2555). **เจ้าที่และผีปู่่า : พลวัตของความรู้ชาวบ้าน อำนาจ และตัวตนของคนท้องถิ่น.** เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. (2543). **ความคิดทางประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ของวิถีคิด.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- อุดร จันทวัน. (2547). **ศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมทางพุทธศาสนาเรื่องอูรังคนิทาน : ภาษาทางศาสนาและอิทธิพลต่อสังคม.** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อุดร จันทวัน. (2553). **นิทานอูรังคะทาด นิทานอูรังคราดู (ฉบับลาว).** พิมพ์ครั้งที่ 4. ขอนแก่น: คลังนานาวิทยา.
- อุทัย ภัทรสุข. (2554). **การศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง.** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อุมาพร มะโรณีย์. (2551). **สัมพันธบทของการเล่าเรื่องในสื่อการ์ตูน ละครโทรทัศน์ และนวนิยาย.** จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อุมารินทร์ ตูลารักษ์. (2552). บททำขวัญเรือของชาวไทยภาคใต้. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, ปีที่ 24(3), 51-67.

อุษณีย์ ธงไชย. (2540). *จารีกและตำนาน : หลักฐานที่สร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนา ลังกาวงศ์*. เชียงใหม่: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

Edsman, C. M. (1995). **Stones**. In Mircea Eliade (ed.) *The Encyclopedia of Religion* 14. New York: Macmillan Library Reference U.S.A.

Leach, M. (1970). **Claude Le'vi -Structuralism**. New York: Viking Press.

Trainor, K. M. (1997). **Relics, Ritual and Representation in Buddhism Rematerializing the Sri Lanka Theravada Tradition**. Cambridge.



ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นายชาญยุทธ สอนจันทร์
วันเกิด	วันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2517
สถานที่เกิด	อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	เลขที่ 113 หมู่ที่ 12 ตำบลเกาะแก้ว อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด รหัสไปรษณีย์ 45120
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2540 มัธยมศึกษาตอนปลายโรงเรียนวชิรมุกฎ กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2543 เปรียญธรรม 6 ประโยค สำนักเรียนวัดราชบพิธ กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2544 ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) สาขาวิชาศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล พ.ศ. 2549 ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชาจารึก- ภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2553 ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ. 2563 ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ทุนวิจัย	ทุนอุดหนุนการวิจัยเพื่อพัฒนานิสิตระดับบัณฑิตศึกษา (ปริญญาเอก) งบประมาณเงินรายได้ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ งบประมาณ พ.ศ. 2562

ผลงานวิจัย

พูน ปณ ทิโต ชีเว